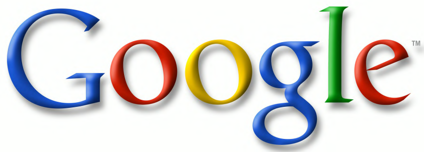

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
1817

ИСТОРИЯТА

НА

ИЗТОЧНИЯ ВЪПРОСЪ

ПРЕДИ

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ

Б. Петвѣковъ.

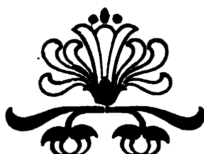

СОФИЯ
Печатница на Тане Пѣевъ
1908.

Предговоръ.

Ако има знания, безъ които може да се мини въ живота, то има и такива, които сж необходими на всѣкиго, който претендира да е гражданинъ на една държава. Такива сж именно знанията за миналото на Отечеството — неговата история. Такива знания за България трѣбва всѣкой Българинъ да притежава малко-много. Тѣ сж толкова по-необходими, колкото настоящето ни е едно чудо за външния свѣтъ и едно мрачно и необяснимо явление за множество отъ самитѣ Българи.

Всички знаемъ, че едва ли се намира подъ небето другъ народъ, който да е билъ подхвърлянъ на тѣжкитѣ и многобройни изпитания, които е прекаралъ нашия народъ. Случая го е поставилъ върху една отъ най-важнитѣ географически точки на земното кълбо, по която сж тъпкали всички голѣми завоеватели. Скити, Перси, Гърци, Римляни, Хуни, Готи, Руси, Татари, Византийци, Турци, — всички сж искали да иматъ и сж имали, кой за дълго, кой за кжсо време цѣлия или часть отъ Балканския полуостровъ. За да минатъ презъ нашата земя толкова племена, тя трѣбва да има нѣщо привлекателно, да представлява нѣкои особенни преимущества. Не ще ли да бжде тая причината и на дългитѣ ни изпитания, както и на днешнитѣ събития у насъ? Дохождатъ Турцитѣ, покоряватъ народитѣ, що населяватъ полуострова и се отнасятъ съ тѣхъ както всички варвари. Явява се единъ едновѣренъ и братски народъ на подчиненитѣ и, подиръ многобройни войни, дава имъ изгубената преди много вѣкове независимость. Не следъ много почватъ да обвиняватъ освободителитѣ въ лоши намерения. Отъ нѣколко годнни старитѣ турски роби ставатъ предметъ на много загатвания; цѣлия свѣтъ обраща очитѣ си къмъ тѣхъ, когато до неотдавна малцина знаяха за сжществуването на нѣкои отъ тия народи — роби. Какъ стана това, и защо? — Всѣкой Българинъ, който милѣе за бащината си земя, трѣбва да знае двѣ-три думи понѣ колкото се отнася до нашия народъ. А тези думи ще ги намеримъ въ голѣмо изобилие, ако се озърнемъ само нѣколко крачки назадь въ историята на

Балканския полуостровъ. Тамъ е цѣлъ изворъ отъ светлина. Подобна светлина е нуждна за всѣкой народъ, а за насъ тя е отъ първа необходимость. Тя е много по-необходима за ония, които сж извикани, или ще бждятъ извикани, да водятъ сждбинитѣ на народа. Ако не желаемъ да повтаряме грѣховетѣ на нашитѣ бащи и да не дойдемъ до тѣхното положение; ако искаме щото Отечеството да достигне едно що-годѣ щастливо бждяще, трѣбва да знаемъ отъ малко-малко тѣхния животъ: злощастията имъ ще ни служатъ като щитъ. Това е потрѣбно за всѣкой народъ, който иска да запази правдинитѣ, що притежава. Ние нѣма да знаемъ добрѣ ли, злѣ ли пра[illegible]
гато вървимъ въ този, или въ онзи пжть,
кждѣ е той извелъ ония, що сж минали п[illegible]
народи сж загинвали само защото тѣхнитѣ [illegible]
тваряли очитѣ предъ тая истина и не сж и[illegible]
ветватъ съ миналото на предшественниц[illegible]
правятъ туй, което сж правили тѣ. Право е
историята е компаса на народитѣ, планътъ [illegible]
и че събитията, изложени въ нея, сж линии
водятъ въ разни, но точно определени точ[illegible]
или понѣ неговитѣ водители, познава този п[illegible]
какво ще намери на края на линията, по к[illegible]
може да живѣе. Историята е лѣкарьтъ на [illegible] бо-
лести, който чрезъ многовѣковния си животъ е можилъ да изучи всичкитѣ признаци и периоди на тези болести. Такъвъ единъ лѣкарь е безценно благодеяние за своитѣ съвременници. Да се допиташъ до него, значи да знаешъ какъ да постжпвашъ, за да продължишъ днитѣ си. Той посочва признацитѣ на ония болести, които сж завлекли въ гроба не отдѣлни лица, а цѣли племена; той показва разнитѣ фази на тия болести и ни дава даромъ своитѣ рецепти, диетата, която трѣбва да пазимъ, удоволствията и вкуснитѣ ястия, отъ които трѣбва да се откажемъ временно, до закрепването на държавното тѣло. Съ една речь, когато се разболѣе държавата, историята показва какъ сж прекарвали подобна болесть други държави и предупреждава да се върви ли или не по тѣхния пжть. Този лѣкарь трѣбва да бжде предъ очитѣ на всѣкой държавенъ човѣкъ, защото се минаха времената, когато изкуството да се пази държавното тѣло се състоеше въ измамата и хитростьта. Днесь, за да бжде човѣкъ държавенъ мжжь, трѣбва непременно да бжде и историкъ. Историята прилича на тояга

въ ржцетѣ на слѣпеца. Карамзинъ казва: „историята е разяснение на настоящето и водитель на бждящето. Както моряка се води всрѣдъ океана отъ своята карта и компасъ, така и държавния водитель трѣбва да се води отъ историята и да се съветва съ нейнитѣ страници. И обикновенния гражданинъ трѣбва да я чете, защото тя му изтъква сжщностьта на явленията, които виждаме въ живота на народитѣ; дава му възможность да си обясни противоположностьта на много събития". А Бутковски казва: „Политическитѣ отношения на европейскитѣ държави представляватъ такава сложна тъкань, щото въ нея могжтъ да се заплетжтъ и най-ловкитѣ дипломати. Народнитѣ увлечения и симпатии се поставятъ въ разрѣзъ съ родственнитѣ връзки на царствующитѣ династии; традиционната политика на държавитѣ се измѣня отъ хода на историческитѣ събития и отъ новообразующитѣ се принципи. Ржководящата нишка се изгубва и само дълбокото изучване на миналото остава вѣренъ компасъ за ржководението на държавния корабъ. Хрониката на миналото показва въ какво се състоятъ истинскитѣ национални интереси и изважда на яве пружинитѣ, които тикатъ чуждестраннитѣ държави да вематъ едно или друго решение. Като се взремъ въ отдавнашното минало, можемъ да си съставимъ ясно понятие за движението въ европейския мравунякъ и да съзремъ погрѣшкитѣ на държавнитѣ водители".

Опитахме се съ нѣколко думи да изтъкнемъ значението на историята и ползата отъ познаването й, защото настоящата книга не е освѣнь самата *история на нашата земя* презъ една часть отъ петвѣковното ни робуване.

Прѣди всичко трѣбва да призная, че и азъ обичамъ готовото. Поговорката, ***Богъ помага, но въ кошара не вкарва***, не е твърдѣ споредъ моя вкусъ. Азъ бихъ желалъ, щото Богъ не само въ кошара, но и въ гърло да вкарва; а, надѣвамъ се, че въ това отношение ще имамъ доста последователи, ако и ти, читателю, не си даже единъ отъ тѣхъ. Много хубаво нѣщо е, наистина, човѣкъ да не работи нищо и да почива, а други да работятъ за него. Днесь, обаче, съ много малки изключения, който иска да се пжчи, той трѣбва предварително да се мжчи. Тая поговорка си е тъкмо на мѣстото за въ България. За жалость, ако всѣкой Българинъ я опитва всѣкидневно за себе си, то всѣкой не може да си представи, че тя има и по-широко значение: че ако нѣкой царь, напримѣръ, се мжчи, то той го прави съ цѣль самъ да се пжчи,

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

ИСТОРИЯТА

НА

ИЗТОЧНИЯ ВЪПРОСЪ

ПРЕДИ

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ

Б. Петвѣковъ.

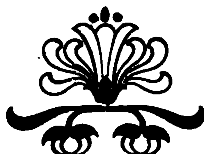

СОФИЯ

Печатница на Тане Пѣевъ

1908.

Въведение.

Преди да пристжпимъ къмъ изложението историята на Източния въпросъ, нека се опитаме да дадемъ неговото определение. Ако се спремъ на названието, на етимологията на термина *Източенъ въпросъ*, ще видимъ, че то отговаря много малко на съдържанието и не дава почти никаква идея за предмета, който означава. Действително, *въпросъ* тука значи положение, дѣло, работа, предметъ, — една много обикновенна дума, която не означава нищо специално и, следователно, не може да даде никаква идея за нашия предметъ. *Източенъ* значи — който е на Изтокъ, отъ гдето изгрѣва слънцето. Разбира се, че това е едно съвсѣмъ неопределено понятие, защото где е Изтокъ? отъ где изгрѣва слънцето? Всѣка точка на земното кълбо е Изтокъ за ония, които се намиратъ на западъ отъ нея. Ако бѣше се казвало европейския, азиятския, или американския Изтокъ, тогазъ наименованието на предмета все щѣше да ни даде една каква годе идея за неговото мѣстонахождение, понѣ. Следователно, названието *Източенъ въпросъ* е съвсѣмъ неопределено, и този терминъ самъ по себѣ си не дава никакво понятие за предмета, до който се отнася. Съ това название сж се условили, обаче, да наричатъ положението на работитѣ въ Европейския изтокъ, специално на Балканския полуостровъ, — *въпроса за политическата сждба на юго-източна Европа, въ който въпросъ влазя обикновенно и сждбата на всичкитѣ турски владения въ Азия и Африка.*

Нѣкои казватъ, че *Източния въпросъ е една фаза отъ вѣковната борба между Европа и Азия.* Това определение, обаче, не издържа критика. Между Европа и Азия, взети като отдѣлни единици, никога не е имало борба, така щото Източния въпросъ не може да бжде фаза отъ една никога несжществующа борба. Имало е борба между нѣкои европейски съ нѣкои азиятски народи, съсѣди, каквито е имало много и между народи отъ единъ и сжщий материкъ. Но никога не е имало такава между Европа отъ една страна и Азия отъ

друга. Въ Източния въпросъ една отъ противнитѣ страни е европейска само, но другата не е чисто азиятска, защото въ нея влазя и Руссия, европейска държава, която се бори срѣщо другитѣ европейски държави въ този въпросъ. И тя заема въ борбата такова мѣсто, щото нѣкои казватъ, че Източния въпросъ е борба между Европа отъ една страна и Руссия отъ друга (Прокешъ-Остенъ, австрийски дипломатъ).

Други казватъ, че *Източния въпросъ е борбата между романо-германската и гръцко-славянската култури;* първата се стреми да погълни втората, която се защищава. Това е определението на панславиститѣ. Това определение сѫщо не издържа критика. Да се противопоставя романо-германската култура на гръцко-славянската, трѣбва да се допустне сѫществуванието на двѣ култури, на двѣ цивилизации, когато въ сѫщность цивилизацията е една за всички раси, само че е на различна степень развита у тѣхъ. Както науката, така и просвещението, което произлазя отъ нея, сѫ общи за всички народи. Не може да има двѣ култури, както не може да има двѣ истини, защото цивилизацията се състои въ проникването на истината, остановена отъ науката. Въ историята нѣма примѣръ гдето романо-германския свѣтъ да се е опълчвалъ противъ гръцко-славянския, за да си го подчини. Ако Източния въпросъ би билъ борба между романо-германския свѣтъ, т. е. Западна Европа, и гръцко-славянския, т. е. Руссия съ нѣкои малки народи, то той би билъ отдавна разрешенъ, защото, при първото опълчване на цѣлия романо-германски свѣтъ, гръцко-славянския свѣтъ ще бѫде принуденъ да отстѫпи.

Така щото двѣтѣ гореказани определения на Източния въпросъ трѣбва да се игноріратъ.

Въ сѫщность подъ думитѣ *Източенъ въпросъ се разбира въпроса за определение политическата участь на юго-източна Европа, съ чиято участь се свързва и тая на часть отъ азиятския и африканския материци.*

Кога е изникналъ този въпросъ и кои сѫ границитѣ на югоизточна Европа, до които той се отнася?

За едни въпроса е изникналъ заедно съ свѣтътъ. „Отъ когато европееца е съзналъ разликата между азиятския и европейския духъ". Нахлуванието на Ксеркса (—470), онова на Александра Великий въ обратно направление (—330); навлазянието на Атила (450) и на другитѣ азиятски народи, на Турцитѣ, Кръстоноснитѣ походи, както и неприкъснатитѣ войни

на цариградскитѣ владетели — всичко това съставлявало Източния въпросъ. Очевидно е, обаче, че на *Източния въпросъ* не може да се даде толкова далечно произхождение.

Като знаемъ, че подъ това название се разбира въпроса за определение политическата участь на юго-източна Европа, отъ само себѣ си се разбира, че предмета не е можалъ да сѫществува преди повдигането въпроса за измѣняване сѫществующата участь на тази часть отъ Европа. А кога се е повдигналъ тоя въпросъ? Явно е че не тогава, когато тая участь се е считала за окончателно решена. Както днесь не сѫществува въпросъ за участьта на Кримското ханство, напримѣръ, или на Индия, или на Неаполитанското кралство, на които земи сѫдбата се счита за окончателно определена, тъй сѫщо не е могло да сѫществува въпросъ за участьта на Европейския Изтокъ, когато неговото владение не е могло да съставлява предметъ на споръ. Източния въпросъ не е сѫществувалъ, следователно, когато господството на Турцитѣ въ тази часть отъ свѣтътъ е било неоспоримо, когато тѣ сѫ били достатъчно силни, за да не бѫдѫтъ безпокоени въ своитѣ владения. Още по-малко той е сѫществувалъ преди турското завоевание, когато римската империя е била господарь на Европейския Изтокъ, и още по-малко преди нейното господаруване. Устройството на Европа преди новитѣ времена не е било такова, за да направи международенъ въпросъ отъ владението на юго-източната нейна часть.

Източния въпросъ води, прочее, своето начало отъ деньтъ, когато турското владичество надъ Европейския изтокъ става въпросително, когато европейскитѣ народи разбиратъ, че е възможно да се измѣни участьта на турскитѣ владения въ Европа. А това става, когато Турцитѣ дали да се разбере, че не сѫ непобедими; когато ги победиха по единъ решителенъ начинъ, следъ което се почва постоянното имъ разпадване. Това стана следъ несполучливата обсада на Виена (1683) и последовавшитѣ я успѣхи на Свещенния съюзъ противъ Турцитѣ. Съ постоянното отслабване на Турция, увеличавало се и желанието на съсѣдитѣ ѝ, а по-сетнѣ и на другитѣ държави, да измѣнятъ политическата участь на народитѣ подъ нейното владичество, което съставлява развитието на Източния въпросъ.

Като знаемъ така началото на Източния въпросъ, нека се попитаме, сега кои сѫ границитѣ на Европа, въ които се заключава този въпросъ? Отъ определението, както на предмета,

така и на началото му, се вижда, че Източния въпросъ обема само тия земи отъ Европа, които сж били завоевани отъ Турцитѣ. Къмъ тѣхъ е прието да се прибавятъ и земитѣ, тѣхни владения, отъ другитѣ части на свѣта (Азия и Африка), както и ония, които сж били турски васали; а нѣкои прибавятъ и земитѣ, въ които Турция е имала известно влияние, като Полша и Унгария; но обикновенно тия земи не влазятъ въ Източния въпросъ, както той се разбира днесь.

Така щото Източния въпросъ е въпроса за определението политическата участь на земитѣ, които сж били подъ суверенитета, или подъ сузеренството на Турция. Въ него влазя не само Балканския полуостровъ съ Сърбия, но и двѣтѣ Дунавски Княжества, които съставляватъ днесь кралство Румжния, брѣговетѣ на цѣлото Черно море, Мала Азия съ Сирия и Египетъ. За измѣнението политическата участь на тия земи по части или изцѣло сж се заловили най-напредъ най-близкитѣ съсѣди на Турция, които въ начало трѣбвало да се защищаватъ срещо нейнитѣ нахлувания. Такива сж Австрия, съ Венеция и Полша, послѣ Руссия. Следъ тѣхъ се намесили другитѣ европейски държави и последователно сж се явявали защитници или противници на турското владичество, съ постоянната цель да определятъ политическата участь на предметнитѣ земи споредъ своитѣ собственни интереси. Австрия, заедно съ Полша и Венеция, сж държавитѣ, които подкачатъ собственно Източния въпросъ; но Русситѣ много преди тѣхъ сж захванали да се стремятъ къмъ измѣнението участьта на европейския изтокъ въ своя полза.

ГЛАВА I.

Начало на рускитѣ сношения съ Балканския полуостровъ.

Първото знакомство на Русситѣ съ нашата земя ще намеримъ при самото появяване на Русси и Българи въ историята, — много години преди подпаданието на вторитѣ подъ турското владичество. Нѣщо преди хиляда и повече години (866), по времето когато Дунавскитѣ Българи при царуванието на Бориса преминавали въ лоното на християнската вѣра, двама руски водители, Аскольдъ и Диръ, веднага следъ установяванието си въ Киевъ, пристѫпили къмъ покорението на българскитѣ земи, които граничили съ тѣхнитѣ владения. Руския хроникъ Несторъ забележва, че Българитѣ съ своята упоритость не закъснели да ги принудятъ да се откажатъ отъ намерението си; тѣ сполучили да убиятъ синътъ на Аскольда и този последния отложилъ за сега изпълнението на желанието си. Тези нападения сѫ били съвсѣмъ на мѣстото си, казва Соловьевъ[1]), защото Българитѣ завземали земята, презъ която Русситѣ трѣбвало да минатъ, за да могѫтъ да отидатъ въ Византия. Упорството на Българитѣ накарало двамата руски водители да опитатъ щастието си по-на югъ, като оставятъ първитѣ на страна. Днѣпръ помагалъ на плановетѣ имъ: съ 200 лодки, издълбани дѫнери, тѣ слазятъ съ своитѣ орди въ Черно море, опленяватъ и опожарятъ всичкитѣ му западни крайбрѣжия, нахлуватъ въ Зундъ (Босфора) и обсаждатъ баснословната втора столица на свѣтътъ, въ която, споредъ тѣхнитѣ вѣрвания, златото течало изъ улицитѣ. Споредъ както разправятъ Гърцитѣ, патриарха Фотий облѣкалъ чудотворната риза на Влахернската св. Богородица, следъ което тържественно я потопилъ въ морскитѣ води. Тутакси се повдигнала страшна буря и всичкитѣ почти руски лодки били унищожени. Византия била спасена. По-за вѣрвание е, че Русситѣ сѫ изтръгнали много скѫпоценни подаръци отъ изплашенитѣ Ви-

---

[1]) Сергій Соловьевъ. Исторія Россіи. — т. I, с. 104.

зантийци и се върнали, да се приготвятъ за едно второ, порешително нападение, за да могжтъ повече да вяематъ.

Такова е първото посещение, което оная часть отъ севернитѣ варвари, известни вече въ историята подъ името Русси, направили на Балканския п-овъ. Тѣхното слазяние до Цариградъ е имало чисто грабителска цель, както всичкитѣ подобни нападения на другитѣ варварски народи въ ония времена. Русситѣ оплѣнили земитѣ, презъ които минали и се завърнали въ своитѣ огнища, чакайки съ нетърпение новъ случай да предприематъ съблазнителния си походъ.

Ако захващаме изложението на рускитѣ сношения съ нашитѣ земи отъ това време, ние не искаме да доказваме, че ниняшнитѣ войни, които доведоха създаванието на Българското Царство, иматъ нѣкаква връзка съ това първо нахлувание и да заключаваме, че понеже то е било направено съ чисто користолюбива цель, то и тези последнитѣ не могжтъ да иматъ другъ подбудителенъ мотивъ. Между това, тъй да се рече, разбойническо нахлувание, и освободителната война, не може да се предполага никаква връзка; но историческа истина е, че съвременнитѣ отношения на народитѣ иматъ началото си въ далечнитѣ събития на миналия имъ животъ. Всѣка война може да бжде за нападателя сполучлива или несполучлива: въ първия случай наградата бива едно постоянно съблазнение за второ нападение; а въ втория — нещастието възбужда желание за едно отмжщение, което довежда още по-скоро до едно ново сблъскновение. Като погледнемь така на последователнитѣ руски нападения на Балканския п-овъ, не можемъ да откажемъ, че това първо нахлуване не е звено въ веригата отъ войнитѣ, които за сега свършватъ съ войната отъ 1877—78. То показва на рускитѣ предводители пжтьтъ, по който тѣ можали да добиятъ богатства и сила; то имъ открива единъ изворъ на свѣтски блага,—Византия,—притежание на единъ несъстоятеленъ стопанинъ, отъ който могжтъ да се изчерпятъ фантастични богатства и който може да се присвои даже. Ето защо следъ завръщанието си Русситѣ не преставатъ да мислятъ за новъ походъ.

Когато се почувствували достатъчно приготвени, тѣ го предприематъ (907) подъ водителството на Олега, наследникъ на Аскольда и Дира. Русситѣ сега не се въодушевляватъ само отъ идеята за грабежъ, само да отидатъ въ Византия,

да се натоварятъ съ плячка и да се върнатъ назадъ, както въ първия походъ. Като се ползува отъ превъзходството на своята сила, Олегъ подчинява всичкитѣ племена, които срѣща по пжтя си, укрепява се за винаги въ тѣхнитѣ земи, безъ да прави разлика между Славяни и други варвари. Неговия походъ представлява разширението на една държава за смѣтка на другитѣ, усилване могуществото на силния за смѣтка на слабия. Олегъ кроялъ нѣщо повече, за това употребилъ всичкитѣ си сили да събере една колкото евъзможно по-голѣма ордия. Съ 2,000 лодки, по 40 човѣка въ всѣкоя, (Карамзинъ), той се отправилъ за Цариградъ. Следъ много мжки Русситѣ престигватъ почти на половина подъ стенитѣ на Византия; другитѣ били издавени отъ буритѣ въ Черно-море. „Олегъ излѣзалъ безприпятственно на сушата, като извлѣкалъ и своитѣ лодки. Войската му се пръснала по околноститѣ на Цариградъ и захванала да ги опустошава: много Гърци били избити, много дворци били развалени и църкви изгорени; плѣнницитѣ били разсичани съ мечь, други изтезавани, застрелвани и хвърляни въ морето“ [1]. Русситѣ се приготвили да обсадятъ градътъ, но тукъ виждатъ че съ толкова сила е невъзможно превзиманието му. Византийския императоръ (Левъ VI, философа) се уплашилъ и пратилъ да кажатъ на Олега: „не погубвай градътъ; ние ще ти плащаме данъкъ, какъвто искашъ“. Руския предводитель се съгласилъ; но освѣнъ данъкъ, предложилъ и следнитѣ условия: минующитѣ презъ Цариградъ Русси могатъ да си вематъ съестни припаси за шесть месеца: — месо, хлѣбъ, вино, риба, овощия и пр. Византийския императоръ приелъ съ малки измѣнения всичкитѣ руски предложения и се съгласилъ да ги пропжди съ подаръци, безъ да мисли, че тези подаръци именно ще ги примамятъ да дойдатъ отново. Той имъ обещалъ и известенъ годишенъ данъкъ, но сжщевременно се опиталъ съ отровни ястия да измори рускитѣ предводители. Лукавството било открито и пакъ Византийцитѣ платили разноскитѣ му. Олегъ удвоилъ налозитѣ и принудилъ Лева VI да се съгласи на всичкитѣ му искания. Въ неговитѣ предложения сега се съзира желанието да се промжкне до градътъ, като прекара въ него по миренъ начинъ нѣкои отъ своитѣ юнаци. Той не успѣлъ, обаче, и Русситѣ били принудени, следъ сключванието на окончателното

[1]) Соловьевъ. op. cit. — I, 109.

помирение, да се завърнатъ въ своитѣ земи, натоварени съ всичко, което може да удовлетвори пустославието на едни голи юнаци: скжпоценни украшения, копринени платове и хубави жени. Но близосѣднитѣ български земи до рускитѣ владения, презъ които минала ордията, били окончателно покорени. Сжщата участь би постигнала и днешнитѣ земи на Българитѣ, ако не би били малко на страна отъ водния пжть на Русситѣ, при всичко че тогава билъ „златния вѣкъ" на България, управлявана отъ Симеона.

За предприеманието на тия далечни походи самата природа помагала на Русситѣ. Никаква мжчнотия не съставлявало за тѣхъ да пуснатъ своитѣ издълбани джнери по водитѣ на Днѣпръ, за да слѣзатъ на Черно море, отъ гдето северния вѣтръ се натоварялъ съ грижата да ги изтласка до Цариградскитѣ улици. Това улеснение въ пжтуванието подбутнало и наследника на Олега,—Игоръ, да продължи походитѣ на своитѣ предшедственници. Той се възползувалъ отъ несполукитѣ на баща си, който му далъ и наставления, какъ може по-лесно да се ограбятъ богатствата, що се крияли задъ стенитѣ на Византия. Въ 941 той събира огромна маса войници (10,000 лодки съ 400,000 войници, споредъ Гърцитѣ) и се отправя къмъ съблазнителната цель. Предприятието имало този пжть за задача не само да сплаши Византийцитѣ, за да се съгласятъ на откупъ, а превземанието и оплячкосванието на цѣлия градъ. Русситѣ сега не нападнали направо на градътъ, както правяли по-преди, а се завзели да покорятъ и ограбятъ предварително околноститѣ му. Но Българитѣ, които владеяли вече крайбрѣжието, по което се проточила руската войска, известили своевременно въ Цариградъ за идванието на Русситѣ и съ това дали възможность на Византийцитѣ да се приготвятъ. Когато руската войска била пръсната да обира, тѣ я нападатъ, изгарятъ съ своя *гръцки огънь* лодкитѣ и изтребватъ войницитѣ. Игоръ едва сполучилъ да се спаси. За това щомъ се връща въ владенията си, захваща да събира нова войска отъ всичкитѣ си поданници, наелъ Печенегитѣ и следъ три години се отправа по сухо и по море да отмжсти и на Гърци и на Българи за своята несполука. Българитѣ пакъ пратили въ Цариградъ известие „Русситѣ идатъ, наели и Печенегитѣ". Византийския императоръ Романъ, уплашенъ, изпратилъ скжпи подаръци, както на Русситѣ, така и на Печенегитѣ и склонилъ да имъ плаща и годишенъ данъкъ. Игоръ,

като стигналъ до Дунава, съобщилъ на дружинитѣ си за богатитѣ подаръци, които имъ били изпратени отъ Цариградъ. Другаритѣ му, като се бояли да ги не постигне участьта на предидущия походъ, склонили да приематъ пратеното, и да се върнатъ назадъ, но съ намерение да съберѫтъ всичкитѣ си сили, съ които като нападнатъ съблазнителната плячка, да не може никой да имъ се противи. Игоръ се съгласилъ и следъ като склонилъ Печенегитѣ да останатъ да опустошаватъ България, повърналъ се въ владенията си, гдето смъртьта турила край на страшнитѣ му приготовления. Така била спасена и България отъ висящата надъ главата ѝ опасность.

Отъ направенитѣ до сега руски нахлувания къмъ Цариградъ се вижда, че първото е било тъй да се рече за опитъ; въ второто Русситѣ тръгватъ съ определена цель: да ограбятъ разкошния градъ, който съ своитѣ богатства пленилъ очитѣ имъ по-преди; третото и четвъртото вематъ една другояче определена цель: окончателното покорение на Византия. Това става вече постоянното бълнуване на Русситѣ, за постиганието на което, както ще видимъ, тѣ се залавятъ веднага щомъ имъ се представи възможность. Тогава Русситѣ не сѫ давали на Босфора значението, което има днесь; той не е билъ необходимъ за далечнитѣ имъ земи. Но неговитѣ богатства, вълшебното име на втората римска столица, по-голѣмо отъ всички титли, тласкали севернитѣ варвари къмъ завоеванието му, както Римъ възбуждалъ западнитѣ.

Подиръ Игора, жена му Олга, като приела покръстването си отъ Цариградъ (957), спряла за кѫсо време почнатитѣ вече периодически походи. Но за това пъкъ при царуването на сина ѝ Святослава, Византийцитѣ сами повикватъ Русситѣ, да се доближатъ до столицата имъ. Този руски владетель ясно определилъ какво мѣсто се пада на всичкитѣ Българи, щомъ не умеятъ да се защищаватъ. Най напредъ той предприелъ разсипванието на ***Велика Бъгария***. Употребенитѣ въ този случай средства отъ руския князъ никакъ не отстѫпвали на употребяванитѣ въ сѫщото време отъ развратената Византия. Въ 968 Русситѣ успѣватъ да оплѣнятъ цѣлата почти земя на Българитѣ и да разорятъ столицата имъ, Болгаръ. Като се укрепилъ на престола, Святославъ турилъ на око покорението и на другото българско царство, днешна България, и отъ тамъ да се промѫкне до разкошния градъ, който предшедст-

венницитѣ му едва успѣвали да сързжтъ. Византийския императоръ, Никифоръ Фока, му дошелъ на помощь. За да се избави отъ постоянно безпокоящитѣ го Българи, той решилъ да прибѣгне къмъ едно отъ обикновеннитѣ и въ наше време средства за завоевание: скарването неприятелитѣ съперници и тѣхното взаимно обезсилвание. Той праща на Святослава едно послание (Калокиръ) съ много подаръци (132,600 холандски желтици) и съ още по-много обещания, само да нападне и подчини безпокоящитѣ го Българи. Святославъ не чакалъ много да го молятъ. Той знаялъ, че задъ малка България се намира богата Византия и че не е трудно да спечели дружбата на самитѣ Българи срещо ония, които го канятъ, а сетнѣ да се разправи и съ последнитѣ. Варварина Руссинъ съзрѣлъ изведнъжъ неуценимитѣ следствия на този походъ за осжществлението на великата вече за Руссия идея: превземанието на Цариградъ. Неговитѣ предшедственници трѣбвало да тръгватъ отъ далечния Киевъ само по вода, което не имъ давало възможность да употрѣбятъ всичката си сила. Съ своитѣ лодки отъ изджлбанъ джнеръ тѣ трѣбвало да слазятъ по Днѣпръ, да пренасятъ на ржце тези лодки презъ седемьтѣ й водоскока, за да се качватъ въ тѣхъ по-нататъкъ и презъ това време да се биятъ съ Печенегитѣ. Освѣнъ това, съ сжщитѣ джнери тѣ трѣбвало да противостоятъ на всичкитѣ бури на Черно море и на ужасния *гръцки огънь*. Така щото отъ тръгналитѣ едва половината достигали подъ стенитѣ на Цариградъ и, разбира се, съ малка надѣжда за сполука. Сега, като покорятъ България, тѣ си отварятъ сухия пжть, отъ гдѣто можали да изсипятъ въ Златния Рогъ всичкитѣ орди на Скития. Ето защо Святославъ подписалъ на драго сърдце предлагания му отъ Византия договоръ, — да победи България и да я предаде срещо известно възнаграждение на Византийцитѣ, а самъ да се завърне пакъ въ владенията си. Но въ душата си той кроялъ гробътъ на самата Византия. „Святославъ искалъ Цариградъ и неговитѣ богатства, Цариградъ на Босфора, съ неговото великолепно положение между двѣтѣ голѣми морета, съ всичкитѣ природни хубости, луксъ и изкуства. Обаче до тогава той не билъ изказвалъ предъ дружината си това свое тайно желание. Той се страхувалъ да не би, като й съобщи своята мисъль, да се появи слабость и униние у Русситѣ, като си припомнятъ похода на Игора“[1]).

[1]) Schlumberger. — L'Eporée Byzantine à la fin du X siècle. 43.

Той потеглилъ съ 10,000 души войска (споредъ Карамзина 60,000) и миналъ безъ никакво припятствие сѫщия този Дунавъ, който едва следъ 800 години неговитѣ потомци, при Екатерина и Николая, сполучватъ да минатъ.

Въ България по това врѣме работитѣ не цъвтели. Царь Петръ, наследника на Симеона, който се билъ оженилъ за една византийска княгиня, съ въвеждането на византийскитѣ обичаи въ своя дворецъ, възбудилъ противъ себе си голѣма часть отъ народа, който гледалъ въ неговото лице единъ умразенъ Византиецъ. Жена му го тласкала още по-нататъкъ, за да го намразятъ още повече Българитѣ, защото тя предвиждала, че отъ тая умраза и отъ произлезлитѣ отъ нея несъгласия ще се възползуватъ родителитѣ й, които и за това именно я изпратили въ Търново. Благодарение на тая умраза, Българитѣ се раздѣлили на два лагера, породили се остри религиозни и политически междуособия и България била раздѣлена на двѣ царства, враждебно настроени едно срещо друго.

Вследствие на това положение, Святославъ не билъ посрѣщнатъ така, както обикновенно Българитѣ посрѣщали своитѣ неприятели. Ако една часть отъ тѣхъ и да погледнала на Русситѣ като на неприятели на отечеството, друга часть съ радость очаквала възтържествуването имъ надъ умразното византофилско правителство на царь Петра. Това помогнало на Святослава да завоеваe съ една нечувана леснотия всичката северо-източна часть на България. „Всичко бѣгало предъ тия ужасни *Росси*, които, разпръснати по широкитѣ поля, разорявали само отъ удоволствие, разпинали, бичували своитѣ роби, поставяли за прицель своитѣ жертви и съ радость пущали отгорѣ имъ стрелитѣ си, или се забавлявали да забиватъ гвоздеи въ главитѣ имъ. Никога мирнитѣ български селяни не били виждали подобно нѣщо“[1]). Вследствие на раздоритѣ, следователно, Святославъ не само че не изпиталъ силно съпротивление, но билъ посрѣщнатъ като избавитель отъ една часть отъ Българитѣ. Въ нѣколко дни (967) всичкитѣ крайдунавски градове, заедно съ крепостьта Силистра, му се предали. Покорението на България било за руския войвода една военна разходка, както би се

[1]) Schlumberger.—Un Empereur Byzantin, 570. Това съчинение съдържа нѣколко отпечатъка отъ картини, които представляватъ сцени отъ рускитѣ звѣрства въ тая война. Тези картини сѫ извлечени отъ българския рѫкописъ на Манасиевата хроника, който се намира въ библиотеката на Ватиканъ (В. препечатани отъ сѫщитѣ картини въ Сборника за народни умотворения, т. IV и описанието имъ въ т. V).

изразили въ днешно време. Той тържествувалъ отъ неочакваното това завоѐвание и въ упоението си забравилъ своя договоръ съ Византия, по поканата на която бѣ дошелъ въ България, и решава да я задържи за себе си. На напомнянията отъ Цариградъ той отговорилъ като победитель, смѣтайки, че и съ Византия ще се разправи по сѫщия лесенъ начинъ, както съ България. Наскоро обаче Печенегитѣ нападнали Киевъ и Святославъ билъ принуденъ презъ пролѣтьта на следующата (968) година да напустне България и да отиди да защищава руската столица срѣщу тѣхъ. Следъ като отблъсналъ Печенегитѣ, първата грижа на руския владетель била да се повърне пакъ въ България, която му представлявала такава лесна плячка. Святославъ събралъ своитѣ велможи и имъ съобщилъ решението си да направи отъ Преславъ (малкия, „Преславецъ", на Дунава, б. а.) своя столица. Когато майка му го молила да я не оставя толкова далечъ, Святославъ ѝ казва: „въ Преславъ азъ ще мога да живея по-приятно; той е срѣдата на моята земя. Тамъ идѫтъ отъ Гърция скѫпи платове, злато, вино и всѣкакъвъ видъ плодове; отъ Маджарско и Ческо идѫтъ коне и сребро; отъ Руссия — кожи, восъкъ, медъ и риби"[1]).

Съ тези нѣколко думи храбрия руски князь, свободенъ отъ разни европейски равновесия и смѣтки, които принуждаватъ днешнитѣ му правнуци да завиватъ подъ хиляди була своитѣ намерения, е изказалъ грубата истина върху стремлението на рускитѣ походи. Святославъ нарича втората столица на тогавашнитѣ Българи така, както би я нарекълъ и днесъ, ако нѣмаше Нѣмци, Френци, Англичани, — срѣдата на своитѣ земи, на тия, които самъ си е спечелилъ, като се е сражавалъ за завоеванието имъ. Той разпредѣлилъ руската земя между синоветѣ си и се отправилъ отново за България (969), съ решение да се установи тамъ окончателно и после да се простре къмъ съблазнителната точка. Той съзнавалъ, и опита го научилъ, че безъ Преславъ нѣма Цариградъ и се съгласявалъ да се спре за сега въ първия, защото ще се доближи достатъчно до втория, за да може да пристѫпи къмъ него щомъ съвземе силитѣ си.

Но Русситѣ не били сега тъй честити, както при първото си идване: Българитѣ се свестили предъ настѫпающата обща

[1]) Карамзинъ. — I. 219.

опасность, защото разбрали презъ краткото пребивание на Руситѣ въ България каква участь ги очаква, ако тѣ и да сж тѣхни еднородци на сжщата степень, както и днесь. Презъ краткото отсжтствие на Святослава, българския царь Петръ се билъ поминалъ и наследницитѣ му, Борисъ и Романъ, били въ Цариградъ. Това не попречило обаче, щото Българитѣ да се опълчатъ сега юнашки срѣщо общия врагъ, който преди нѣколко месеца имъ показалъ какъ отплаща на тия, които му помагатъ, както и на ония, които му се противятъ. Кжсно се свестили нашитѣ прадѣди: Русситѣ знаяли отъ първото си идване где да ударятъ. Българитѣ, ако и да упорствували съ всичкитѣ си сили, скоро били принудени да се покорятъ на немилостивия завоеватель. Преданието казва, че за да убие у Българитѣ всѣко желание за възстание противъ него, Святославъ заповѣдалъ при превземанието на Пловдивъ да набиятъ на колъ 20,000 души плѣнени български войници.

Византийцитѣ, които искали съ хитрость да смажатъ умразната тѣмъ България, едвамъ сега съзрели голѣмата опасность, на която сами се изложили. Руссия, която сега се простряла почти неприкжснато отъ Балтийско Море до Балканитѣ и която на българскитѣ легиони, обучени отъ Симеона по римската система, можала да прибави Варягитѣ, Финскитѣ орди и даже лекитѣ Печенеги, въ кжсо време би могла да дойде дохоки и на лукавитѣ си съсѣди. За това тѣ побързали да се разправятъ съ опасния си съюзникъ. Византийския императоръ Цимисхий поканилъ Святослава да изпълни условията на сключения договоръ, т. е. да предаде България нему и да се върне въ Киевъ. „Моя предшедственникъ, му казвалъ Цимисхий, те повика да му помогнешъ да надвие Българитѣ. Азъ ти плащамъ условената цена за направената услуга. Вземи щото ти се пада и напустни България, която е моя, защото нѣкога тя съставляваше часть отъ Македония, стара провинция на Византийската империя. Прочее, побързай да се вършешъ у дома си“[1]). Победителя Руссинъ си направилъ първоначално оглушки, а по сетнѣ не се стѣснилъ да обяви, че той е покорилъ България съ собственнитѣ си сили и мисли да се разполага съ нея като съ свое имущество и, следователно, може да продаде България до Балканитѣ за една сума, която самъ ще определи. „Ако ти отхвърлишъ моитѣ предло-

[1]) Schlumberger. — Epopée Byzantine, 41.

жения, писалъ Святославъ на Цимисхия, нѣма какво друго да сторишъ, освѣнь ти и поданницитѣ ти да напустните съвсѣмъ Европа, гдето не ви остава никаква земя и гдето нѣмате никакво право да живеете. Оттеглете се въ Азия и ни оставете Цариградъ. Само по този начинъ може да се сърже траенъ миръ между насъ и васъ.“ Подиръ една втора покана, съ която Цимисхий заплашилъ Святослава, че ще иди насила да го принуди да напустни България, този последния отговаря: „Азъ не виждамъ никаква нужда, която да принуждава Цимисхия да дохожда при насъ и за това го съветвамъ да не предприема това пжтешедствие въ България. Ние сами ще разположимъ нашия станъ подъ стенитѣ на Цариградъ . . . Той по незнание счита Русситѣ за страхливи жени и иска да ги сплаши съ заканвание, както плашатъ децата съ съница“.

Така Святославъ оповестявалъ и на самитѣ Византийци своето решение, съ което се обявявалъ и за тѣхенъ неприятель. И действително, той не закжснялъ да потегли за Цариградъ. Но неговото владичество въ България не било хванало още корени, па и византийския императоръ се прогласилъ за освободитель на Българитѣ и ги призовавалъ да му помогнатъ за изгнанието на общия врагъ[1]). Голѣмата свирепость, съ която Русситѣ се отнасяли къмъ Българитѣ и обещаваната свобода

---

[1]) Въ Цариградъ по това време знаяли всичкото изкуство на Римлянитѣ за подчинението на чуждитѣ народи. За византийскитѣ дипломати не било тайна, че завладяването на земи въ извѣстни случаи може да се улесни съ дипломатически средства и че освѣнь тъй наречения *прямъ*, или *непосрѣдственъ* начинъ на подчинение, гдѣто единственния факторъ е грубата физическа сила, сжщата цѣль може да се постигне и по околенъ пжть, ако и по-бавно. Това е то, което днесь се нарича *посрѣдственъ*, или *наученъ* начинъ на завоевание. Нарича се така, защого се дохожда до сжщия резултатъ посрѣдствомъ разни, неправи пжтища, гдѣто се изисква повече умение и наука, отъ колкото материална сила. При всичко че тия пжтиша сж разнообразни и следванието имъ се измѣня споредъ минутнитѣ условия, както на жертвата, тъй и на завоевателя и на съперницитѣ му, могатъ да се посочатъ като начални следующитѣ три: 1) *освобождение*, 2) *покровителство* и 3) *сродяване* между царствующитѣ фамилии.

Освобождението е най-старото, извѣстно въ историята на народитѣ, дипломатическо средство за завоевание. То е единъ етапъ, съ който победителя ще си послужи, когато е изчерпалъ силитѣ си въ една тежка борба и се опасява да си не създаде нови неприятели, ако пристжпи веднага и открито къмъ осжществяванието на желанията си.

Ако извънредното усилване на отдѣлнитѣ личности не заплашва сжществуванието на другитѣ, сжщото не е и съ държавитѣ. Ако нѣкоя отъ тѣхъ погълне една отъ съсѣдкитѣ си, а послѣ — друга, то сжществуванието на останалитѣ държави се поставя въ опасность. Това е единъ видъ естественъ законъ, потвърденъ многократно отъ политическата история на народитѣ. Отъ тукъ произлазятъ отъ една страна съюзитѣ, за да се спре и отслаби оная държава, която се засилва въ заплашителенъ размѣръ, а отъ друга — изкуството, употребявано отъ нейна страна да постигне цѣльта си по

отъ Цимисхия приготвили поражението на Святослава. Византийската войска, опжтвана отъ лъганитѣ Българи за освобождение, преминала неусѣтно Балканскитѣ проходи въ Чалж-Кавакъ и нападнала ненадейно на Преславъ, гдѣто изтребила неприготвената за отбрана руска войска. Святославъ, като гледалъ че причината за византийскитѣ успѣхи сж Българитѣ, които имъ съдействували въ всѣко отношение, преди да се затвори въ Силистра, заповѣдалъ да свикатъ около 300 души отъ най-знаменититѣ български първенци и заповѣдалъ безчеловѣчно да ги осмъртятъ, а мнозина други заповѣдалъ да оковатъ и да ги затворятъ [1]). Но тая мѣрка била безсилна предъ обещаваната отъ Цимисхия свобода. Следъ нѣколко сражения Святославъ билъ принуденъ да се затвори въ Силистра, гдѣто следъ една тримѣсечна обсада склонилъ да приеме грѫцкитѣ подаръци и да напустне България. „Да вземемъ подаръцитѣ, казвалъ той на дружината си. и когато бждемъ недоволни отъ Гърцитѣ, ще съберемъ многочисленна войска и отново ще намеримъ пжтя за Цариградъ [2]). Святославъ си отишелъ и България вмѣсто руска, станала византийска область. Обещаваното освобождение траяло до когато Цимисхий ималъ нужда отъ Българитѣ противъ Русситѣ. Когато Святославъ билъ изгоненъ, то станало излишно.

На връщане въ отечеството си, Святославъ билъ убитъ. Руското царство се раздѣлило на множество отдѣлни княжества и републики, които се намирали въ постояненъ раздоръ помежду си, та изгубили временно изъ предъ видъ богатата плячка, която ги чакала въ Цариградъ. Едвамъ въ 1043 Русситѣ направятъ подъ водителството на князь Ярослава единъ последенъ за тая епоха походъ, който се свършилъ приблизително по сжщия начинъ, както ония при Олега и Игора: морскитѣ вълни погълнали всичкитѣ почти руски лодки, а сухопжтната имъ войска била изтребена отъ Византийцитѣ при Варна.

околенъ пжть. Следователно, освобождението ще се употреби тамъ, гдѣто има съпротивление или съперничество отъ страна на други сили.

За по-голѣма нагледность счетохме за умѣстно да приведемъ нѣколко примѣра отъ разнитѣ времена на човѣшката политическа история, които, за по-голѣма удобность, да не прекжсватъ изложението на нашия предметъ, поставяме като прибавление къмъ настоящето. Тамъ читателя ще намери и повече подробности за изкуството, употребено сега отъ Цимисхия да изгони Святослава и да си покори България (в. приложение I).

[1]) Лъвъ Дяконъ. Споредъ Кедрина, Святославъ заповѣдалъ да турятъ въ окови до 20000 български войници, защото се боялъ да не вземать страната на Византийцитѣ и го погубятъ.

[2]) Карамзинъ. — Исторія Россіи, т. I а. 115.

Съ това се свършватъ походитѣ на Руситѣ къмъ Цариградъ преди стжшването на Турцитѣ въ Европа, които, повикани пакъ отъ Гърцитѣ, сполучватъ да изпреварятъ първитѣ и да турятъ край на скапалата се вече Византия. Отъ друга страна, сама Руссия била отъ части покорена отъ Татаритѣ, та въпроса за Босфора билъ забравенъ за сега отъ нейна страна. Трѣбвало да се минатъ дълги години, да се освободи Руссия отъ Татаритѣ, да се обедини и да се изхабятъ Турцитѣ на свой редъ, за да се появи отново на сцената Цариградъ.

Щомъ Русситѣ се почувствуватъ обезпечени въ своето сжществувание, и въпроса за старата Византия изникналъ отъ само себѣ си. До тукъ рускитѣ предводители постжпвали така, както постжпвали и другитѣ завоеватели на времето. Силата на оржжието разсича изведнъжъ цѣлия въпросъ: нѣма освобождение, нѣма покровителство, а всичкитѣ завоевани земи оставатъ на победителя. Това е общото правило. Нѣма, следователно, основание да се предполага, че ако Святославъ бе сполучилъ да принесе столицата си отъ Киевъ въ Преславъ, а отъ тамъ въ Цариградъ, щѣше да остави България независима, защото била населена отъ Славяне, негови еднородци. Сжщо така биха постжпили Крумъ, или Симеонъ, ако бѣха превзели Киевъ.

За да могжтъ Русситѣ да предприематъ новитѣ си нападения на Цариградъ, трѣбвало да се минатъ шесть вѣка; но слабостьта имъ за подобно предприятие не имъ попречила презъ това време да продължаватъ своитѣ разорителни нападения върху Българитѣ, които останали на р. Волга. Презъ зимата на 1178 година руския князь Андрей Боголюбский изпраща сина си Михаила да граби ***Велика България***, прочута по своитѣ богатства. „Русситѣ ненадейно навлезли въ поганската земя, взели шесть села и седмий градъ; мжжетѣ избили, а женитѣ и децата взели въ плѣнъ. Българитѣ като чули, че рускитѣ князе дошли съ малко войска, събрали 6000 души дружина и се отправили срещо Русситѣ, но не ги настигнали до шесть километра и се върнали на задъ“ [1]). Въ 1184 година князь Всеволодъ III нападналъ на „Великия градъ на Сребърнитѣ Българи“, но тукъ билъ убитъ единъ неговъ близъкъ роднина и той се върналъ назадъ. Следъ двѣ години

---

1) **Соловьевъ**. – Op. cit. II, 368.

той пакъ праща своитѣ орди да плѣнятъ богатата българска земя. Въ 1220 година князь Юрий Всеволодовичь предприелъ едно по-сериозно нападение подъ предводителството на брата си Святослава, който нападналъ на единъ отъ най-главнитѣ градове на Велика България. „Градътъ билъ запаленъ отъ всички страни, при което се появила силна буря, та било страшно да се гледа, а въ градътъ се раздавало страшно ридание. Българския князь успѣлъ да избѣга на конь съ една малка дружина, а които бѣгали пѣша, всички били избити отъ Русситѣ. Женитѣ и децата били взети въ плѣнъ. Другитѣ Българи изгорели въ градътъ, а нѣкои отъ тѣхъ избивали понапредъ женитѣ и децата си и послѣ сами се погубвали“[1]). Следъ това опустошение, Българитѣ, като се виждали слаби предъ руската сила, предложили миръ съ сгодни условия за Русситѣ, който и билъ приетъ. Подиръ три години Русситѣ развалили мирътъ и пакъ нападнали да плѣнятъ българската земя, но скоро билъ сключенъ новъ миръ съ още по-тежки условия за Българитѣ. Появяванието на Татаритѣ, които захванали отъ своя страна силно да нападатъ на руската земя, спряло рускитѣ нахлувания срещо Българитѣ.

ГЛАВА II.

Начало на руското участие въ Източния въпросъ. Първи руско-турски стълкновения.

Когато Русситѣ отхвърлили татарското владичество и почнали постепенно да се усилватъ, тѣ обърнали погледитѣ -си пакъ къмъ Византия[2]). Сега Австрия захваща да ги подбужда въ това направление, за да отбие вниманието на Турцитѣ отъ Виена. Сношенията на Русситѣ съ новитѣ владетели на Византия се захванали при Ивана III, който въ 1497 изпратилъ въ Цариградъ една депутация за свързванието на търговски сношения. Султанъ Баязидъ изказалъ готовность да живѣе въ миръ съ Русситѣ и да не прави спънки на търговията имъ съ турскитѣ владения. Следъ смъртьта на този руски князь, Русситѣ продължавали своитѣ търговски сношения съ Турция, ако и много оскѫдни. Въ 1517, когато могуществото на Турцитѣ вдѫхвало истински опасения за владенията на Австрия, въ Москва се явява Херберщайнъ, пратенникъ на

[1]) Соловьевъ. — II, 370.
[2]) Карновичь. — Объ участiи Россiи въ освобожденiе християнъ.

австрийския императоръ, да ходатайствува предъ царя, Василий III, да се помири съ поляшкий краль Сигизмундъ и да влезе въ съюзъ съ другитѣ християнски господари противъ враговетѣ на християнството. На следующата година дошли други двама пратенници отъ Виена: Францискъ-да-Коло и Антоний-де-Конти, съ сѫщата мисия. На последующата 1519 г. самия папа Левъ III правилъ сѫщитѣ постѫпки, но все безуспѣшно. Руссия не се чувствувала достатъчно силна, да се бори съ могущата Турция, за това отхвърляла всички предложения, колкото съблазнителни и да били тѣ, да влезе въ война съ нея. Въ 1552 Иванъ IV Грозний покорилъ Казанското, а въ 1556 — Астраханското татарски княжества, което обърнало вниманието на Турцитѣ. Царя се старалъ, обаче, по всѣкакъвъ начинъ да не предизвиква едно стълкновение съ тѣхъ. Ето защо Русситѣ внимателно избѣгвали да влѣзатъ въ сблъскване съ турската войска, която султанъ Селимъ II билъ изпратилъ въ 1559 да отнеме Астраханъ. Само чрезъ разни маневри Турцитѣ били принудени да се откажатъ отъ своята задача, безъ да се дойде до стълкновение. Още на следующата година царя изпратилъ Новосилцева при Султана, да го увѣри, че на мохамеданитѣ търговци въ Казанъ и Астраханъ нѣма да се правятъ никакви притѣснения. За да спечели още по-сигурно приятелското разположение на Султана, Сюлейманъ II, Царя му предложилъ да сключатъ съюзъ противъ образуваната тогава коалиция отъ Испания, Венеция, Генуа и Малтийския орденъ срещу Турцитѣ, която сполучила, както се знае, да унищожи въ 1571 турската флота при Лепанто. Руския господарь намиралъ, че интереситѣ на неговата държава изискватъ да бѫде въ добри отношения съ Турцитѣ. За това, когато австрийския императоръ Максимилиянъ II предложилъ отново (1575) на Ивана IV да се споразумеятъ за бѫдѫщитѣ си действия: Русситѣ да му помогнатъ да се възкачи на поляшкия престолъ неговия кандидатъ, ерцхерцогъ Ернестъ, а той ще имъ помогне да създадѫтъ една гръцка държава отъ турскитѣ въ Европа земи, която да влезе по-сетнѣ въ руското царство („Ти, Ернестъ, Императора, Испанския Краль, Римския Папа и другитѣ християнски господари, наедно ще нападните по сухо и по море на главния вашъ неприятель, турския султанъ, и въ скоро време ще изгоните невѣрнитѣ въ Азия. Тогава по волята на Императора, на папата, на испанския краль и пр. цѣлото гръцко царство ще бѫде отстѫпено на

твое величество и ваша пресветлость ще бждите провъзгласени за източний царь"[1]), говорили австрийскитѣ посланници), Русситѣ пакъ отказали да предизвикатъ неприятелството на Турцитѣ.

Стремлението да се покори Литва и Ревелъ и заплашителната османска сила, принуждавали рускитѣ князе да бждатъ по-благоразумни, за да не си навлекжтъ и тѣ турското нахлуване. „Нека всичкитѣ владетели, съюзници на Максимилияна, римския папа, кралетѣ испански, дански, херцоги, графове и всичкитѣ началници да изпратятъ къмъ нашия господарь посланници и да утвърдятъ, че до край ще се защищаватъ единъ другиго"[2]), отговорили отъ Москва на австрийскитѣ посланници. Отъ сега, обаче, Русситѣ захващатъ да се грижатъ за единъ дѣлъ отъ турскитѣ владения и не изгубватъ нито единъ случай да склонятъ Австрия да предвиди въ своитѣ договори една часть и за тѣхъ, ако Турцитѣ бждатъ изгонени изъ Европа.

При следующитѣ царствувания Руссия, принудена да се бори съ Полша и Швеция, както и съ вжтрѣшнитѣ раздори, оставяла на втори планъ отношенията си съ Турция. Въ 1584 царя Теодоръ Ивановичъ, по примѣра на Ивана III и Ивана IV, изпратилъ едно посолство при султанъ Мурадъ III да го покани на приятелски сношения и да свържатъ търговски договоръ, както и единъ съюзъ между двѣтѣ държави. Султана се показалъ благоразположенъ къмъ Руссия, но отказалъ сключванието на искания съюзъ. А въ 1592 Т. Ивановичъ изпратилъ на султана писмо, да забрани на Татаритѣ да нападатъ Руссия. Това забранение се искало „като признателность за нашето изкренно приятелство, понеже ние не искаме да слушаме Императора, испанския и литовския крале, папата и шаха, които ни убеждаватъ да извадимъ заедно съ тѣхъ мечьтъ противъ мюсюлманството"[3]). Султана приелъ съ високомѣрие руското предложение и поискалъ отъ царя да изпразднѝ Казанъ и Астраханъ. Въ 1594 папата, който до сега не преставалъ заедно съ австрийския императоръ да подбужда руския царь да се присъединя къмъ другитѣ християнски владетели, за да изгонятъ Турцитѣ изъ Европа, изпратилъ въ Москва Александра Комуловича съ сжщата мисия: да склони москов-

[1]) Соловьевъ. — VI, 300.
[2]) ib. 301.
[3]) Карамзинъ — X, 103

ското правителство да отвори война на Портата „за освобождение отъ турското робство християнитѣ, които говорятъ единъ езикъ съ Русситѣ, или който малко се отличава отъ тѣхния, които сж много недоволни отъ турското владичество и съ радость ще приематъ за владетели своитѣ собственни еднородци"[1]). Но и този пжть папата не сполучилъ, при всичко че сжщевременно и австрийския императоръ канилъ чрезъ Никола Варкочъ руския владетель да се опълчи съ другитѣ християнски крале противъ Турцитѣ. Въ Москва считали, че Руссия за сега има други врагове, по-опасни отъ Турцитѣ: Полша и Литва, отъ които трѣбва да се избави преди да се предприеме каквото и да било противъ голѣмата турска сила, По тия съображения, когато въ 1637 донскитѣ казаци сполучили дебнишкомъ да превзематъ Азовъ и поискали покровителството на руския царь, този последния не само че отхвърлилъ тѣхната молба, но и осждилъ поведението имъ.

Това старание да се избѣгва неприятелството на Турцитѣ се продължавало до когато Русситѣ се почувствували достатъчно силни, да се мѣрятъ съ тѣхъ. Алекси Михаиловичъ (1645—1676) билъ първия руски господарь, който счелъ, че тоя моментъ е дошелъ. Отъ него насетнѣ рускитѣ князе, като се съвзематъ отъ своитѣ нещастия, захващатъ да пристжпватъ за разширението на владенията си къмъ Турция. Той успѣва най-напредъ да привлече казацитѣ на своя страна, а следъ това пристжпва къмъ подчинението на Молдавия и Влашко.

Въ началото на 1654 молдавския господарь, Стефанъ Георги, изпраща при Алексия Михаиловича въ Москва единъ таенъ пратенникъ, Иванъ Григориевъ, да моли царя „да вземе и Молдавия подъ своята силна ржка, както е приелъ Богдана Хмелницки и всичката запорожска войска, и да стане благочестивъ господарь надъ всичкитѣ православни християни". Царя приелъ предложението и изпратилъ въ Яшъ единъ комисарь, „да покори Молдавия подъ честнитѣ и святи стопи на царя". Молдавцитѣ, обаче, не се съгласили да даджтъ исканата имъ клѣтва за вѣрность до когато не се спогодятъ върху условията, на които би станали руски поданници. Царя се съгласилъ да се определятъ тия условия и писалъ на Стефана: „за по-голѣма здравость, пратете ми нѣколко отъ найвиднитѣ си духовници и боляри, за да сключимъ договоръ,

[1]) Сергѣй Жигаревъ. — Руская политика въ Восточномъ Вопросѣ. I, 77.

споредъ който страната ще се подчини намъ"[1]). За това въ 1656 пристигнала въ Москва исканата депутация, начело съ митрополита Гедеонъ, която предложила условията за подчинението. Споредъ тия условия Молдавия ставала единъ видъ васална областъ на руския царь, който се съгласилъ да й стане покровитель.

Влашкия Господарь, Щербинъ Кантакузинъ, последвалъ примѣра на молдавския и попросилъ сѫщо покровителството на Алексия Михаиловича противъ Турцитѣ, като му обещавалъ да събере стотина хиляди войска при появяванието на Русситѣ. Но неговата молба, както и договора на молдавския господарь, не можили да се изпълнятъ, защото Портата, като узнала за поведението имъ, прибързала да ги замѣсти съ други, преданни неи Господари.

Следъ побеждаванието на Поляцитѣ и присъединението на Малоруссия къмъ владенията на московския царь (1667), Русситѣ се доближили още повече до турскитѣ земи и сношенията имъ съ тѣхъ захващатъ да добиватъ по-голѣма важность. Алекси Михаиловичь почва сериозно да мисли за завоевания къмъ Турско. Въ 1672 г. той свързва съюзъ съ Полша противъ Турцитѣ, но не се наемалъ още да ги нападне. Едва въ 1677, когато Запорожскитѣ Казаци, подъ водителството на Дорошенко, приели окончателно руското поданство при царя Теодора Алексѣевича, войната съ Турция била открита. Това била ***първата война*** на Русситѣ противъ новитѣ владѣтели на старата съблазнь, — Цариградъ. За да си превърже по-силно Казацитѣ, царя имъ праща едно писмо, въ което между другото имъ казва; „. . . нашата главна цель, нашето единственно желание, е да навлеземъ въ земята на мохамеданитѣ и да отмѫстимъ за нашитѣ съюзници и едновѣрци. Задължението, което ни налага вѣрата, изисква да нападнемъ на Татаритѣ съ голѣми сили, да унищожимъ владенията имъ (които като една дебела стена ни пречатъ да простремъ господарството си въ турскитѣ земи). Следъ като свършимъ съ тѣхъ, ние сме решили вече какви мѣрки трѣбва да се взематъ въ общия интересъ (за слава на християнството). Така, християнска длъжность и общата полза изискватъ, щото и вие да действувате заедно съ насъ" . . .[2]) Както се вижда, ***единственното желание*** на руския господарь въ тая

[1]) Lesur. — Annales historiques.
[2]) Hammer. — Histoire de l' Empire Ottoman. XI, 91.

първа руско-турска война било да простре владенията си въ турскитѣ земи. Тая откровенность съставлявала вече грѣшка за времето си. Ако Теодоръ Алексѣевичь би знаялъ, че неговитѣ потомци ще сѫ принудени да правятъ следъ него осемь войни една следъ друга и да прекриватъ своето желание подъ разни маски, той не би написалъ така писмото си. Но тогава въ Русия не се чувствувала нуждата отъ подобни прекривания на цельта, за това и той казвалъ истината: ще воюва да си присвои татарскитѣ, а послѣ и турскитѣ земи, безъ да се грижи за желанията на тѣхното население.

Тая война която се продължавала три години, била много нещастна за Руссия. Въпреки усиленитѣ ходатайства на царя да повдигне нѣкои европейски владетели противъ Турцитѣ той не успѣлъ да добие помощь отъ никого. Макаръ че по-преди самитѣ тия владетели каняли руския царь да се присъедини къмъ тѣхния съюзъ противъ Турция, сега тѣ останали равнодушни къмъ ходатайствата на Т. Алексѣевича. Франция заплашвала Австрия съ война, та последнята не искала да скѫса приятелството си съ Турцитѣ, а безъ нея другитѣ ѝ съюзници не искали да се изложатъ на ударитѣ на тия последнитѣ. Едва въ 1681 билъ сключенъ въ *Бахчисарай* мирътъ, споредъ условията на който Руссия се задължавала да плаща данъкъ на кримския ханъ и да повърне Запорожието и западна Украина на Турцитѣ.

Както виждаме, въ тая първа руско-турска война, не става никаква дума за населението на Европейска Турция; рускитѣ владѣтели още не знаятъ характера на това население и за това не търсятъ да добиятъ неговата превързанность. Ако Т. Алексѣевичь би билъ по-добрѣ уведоменъ върху характера на това население, той би потърсилъ да го привлече на своя страна за една диверсия, както ще захванатъ по-късно да постѫпватъ наследницитѣ му, още повече че сега той нѣмалъ никакъвъ съюзникъ. За това тая война не се предприема за освобождението на християнитѣ турски поданници, а просто да „унищожимъ владенията имъ (на Татаритѣ), които като една дебела стена ни пречатъ да простремъ господарството си въ турскитѣ земи“. Така обявената цѣль на войната се явявала малко съблазнителна за подвластнитѣ на Турция народи, за това тѣ останали чужди за войната.

Следъ несполучливото обсаждание на Виена отъ страна на Турцитѣ и следъ тѣхното окончателно отблъсвание (1683),

християнскитѣ владетели се увѣрили, че ако до сега мохамеданитѣ сѫ успѣвали, то е защото тѣ сами враждували помежду си. Идеята, че ако християнитѣ се съюзятъ, мохамеданитѣ ще бѫдѫтъ прогонени до мѣстопроизхождението имъ, сега добила едно явно доказателство. Подъ това впечатление се образувалъ единъ *Свещенъ Съюзъ,* въ който трѣбвало да влѣзатъ и рускитѣ князе. „Въ последне време Турция се явявала като най-опасенъ противникъ на Руссия, съ който не било възможно да се разправи сама, както го доказала последнята война. Сега се представлявалъ удобенъ случай да се възнагради за тая война, като се съюзи съ другитѣ християнски държави". Безъ участието на Русситѣ имало опасность, че Турцитѣ ще победятъ, която победа непременно би се отразила злѣ и върху самата Руссия. Въ Москва виждали това, но като разбирали, че тѣхното участие е отъ жизненна важность за държавитѣ отъ Св. Съюзъ, особенно за Полша, която не можала да предприеме нищо сериозно противъ турската войска до гдето Татаритѣ не бѫдѫтъ задържани отъ Русситѣ, престрували се, че не искатъ да се скарватъ още съ Турция. Този отказъ се правялъ само съ намерение да се получи поголѣмо възнаграждение срѣщо необходимото участие. Русситѣ искали нѣщо по-реално отъ неопределенитѣ печалби отъ войната, и тѣ сполучили. „Благоразумието изисквало и рускитѣ владетели да вуематъ участие въ Свещенния Съюзъ. Но благодарение на необходимата нужда, която имала Полша, щото и Руссия да участвува въ този съюзъ, то първата трѣбвало да се принуди да свърже единъ договоръ, съ който да припознае Киевъ за руско владение". Преговоритѣ за влазяние въ съюза съ това условие се подкачили въ 1684 г. и били свършени следъ двѣ години. Въ подписания въ Москва договоръ (21 Априлъ 1686) освень отстѫпванието на Киевъ, Смоленскъ и цѣла Мала Руссия, Полша се задължавала предъ Руссия *да не притѣснява своитѣ поданници отъ православно вѣроизповѣдание.* Това задължение ще послужи покъсно като изворъ на безбройнитѣ злини, които ще завлекѫтъ най-сетнѣ Полша въ гробътъ. Него ще взема Руссия за основа на своето вмешателство въ поляшкитѣ работи подъ предлогъ, че православнитѣ Поляци се преследватъ; то ще ѝ послужи за основание да иска да ги вземе подъ свое покровителство и да създаде Дисидентския въпросъ, който ще ѝ позволи да постигне раздѣлението на Полша. На тия условия Русситѣ

влѣзли въ *Свещенния Съюзъ*, съставенъ отъ Австрия, Полша и Венеция. По този начинъ били скъсани мирнитѣ отношения между Руссия и Турция и се захваща ***втората руско-турска война***.

Въ тая война Руссия засвидетелствувала, че умее вече да употреблява дипломацията за успѣха на своето оржжие. Сега руското господарство се управлявало отъ София Алексѣевна, която замѣствала малолѣтнитѣ си братя, Петръ и Иванъ. При всичко, че съ влазянието си въ Свещенния Съюзъ тя се обявявала неприятелка на Турция, царицата се опитала, да ли не би могла по дипломатически начинъ да избѣгне сблъскването съ турскитѣ сили, като устои сжщевременно на задълженията, които ѝ налагало участието ѝ въ Св. Съюзъ, както и да разшири владенията си. За тая цѣль въ Цариградъ било изпратено послание да се убеди Портата, че Руссия не воюва противъ Турция, а само противъ Татаритѣ. На Султана били дадени най-тържественнитѣ увѣрения, че Руссия си запазва старото приятелство съ Турция и че нейнитѣ войски по никакъвъ начинъ нѣма да безпокоятъ турскитѣ владения. Русситѣ предприематъ войната изключително противъ немирнитѣ Татари, за да обезпечатъ земята си противъ постояннитѣ имъ опустошителни нахлувания. Маневрата сполучила: по една или по друга причина Турцитѣ решили да оставятъ Татаритѣ сами да се разправятъ съ Русситѣ. На пограничнитѣ турски войски било заповѣдано да не нападатъ на Русситѣ, а само да се бранятъ, ако бждятъ нападнати. По този начинъ София Алексѣевна захваща войната само противъ Татаритѣ, да покори Кримъ.

За главнокомандующъ на рускитѣ войски билъ назначенъ князь Голицинъ, който съ 100,000 души войска настжпилъ въ 1687 година да завладее Кримъ, но не сполучилъ: Татаритѣ и Казацитѣ опожарили степитѣ и руската войска била принудена да се върне назадь. Въ началото на 1689 година Голицинъ предприелъ новъ походъ за Кримъ, на чело на 112,000 души войска. Татаритѣ постжпили както по-преди; гладътъ, а най-много жаждата принудили Русситѣ и сега да се върнатъ назадь безъ да се срѣщнатъ даже съ неприятеля.

Когато по този начинъ Русситѣ бивали отблъсвани въ своитѣ походи, тѣхнитѣ съюзници отъ Св. Съюзъ нанасяли победа следъ победа надъ Турцитѣ. Австрийцитѣ успѣватъ въ 1688 година да минатъ Дунава и да превзематъ Банялука, Бѣл-

градъ, Смедерево и пр. Тѣхнитѣ агенти се разпръснали по цѣла Западна България да увѣряватъ населението, че Австрия воюва за освобождението на християнитѣ. Българитѣ вѣрвали, и сѫщата година възставатъ въ маса подъ водителството на Георги Паячевичь, отъ Чипоровци. Съставило се опълчение отъ хиляди доброволци, които ратували подъ австрийскитѣ знамена за избавлението си отъ Турцитѣ, както по-сетнѣ ще почнатъ да ратуватъ подъ рускитѣ знамена. При такива условия за Австрийцитѣ не било трудно да победятъ. Презъ следующата (1689) година тѣ безъ съпротивление слезли до Нишъ, Пиротъ, Скопие, Куманово, Кюстендилъ и София. Отъ своя страна поляшкия краль, Янъ Собейски, обещавалъ на Влашко и Молдавия пълна независимость, ако му помогнатъ срѣщо Турцитѣ. А да привлече християнитѣ отъ Турско, той поискалъ отъ Портата да ги освободи съвсѣмъ отъ данъкъ. Въ сѫщность, обаче, както Австрийцитѣ, така и Поляцитѣ, се стремели да разпространятъ своитѣ владения. И еднитѣ и другитѣ искали явно отъ Турция да имъ отстѫпи Княжествата[1]) и да разпространятъ по-нататъкъ границитѣ си. Когато станало въпросъ за прекратяването на войната, австрийския императоръ, Леополдъ, поставилъ като условие на мирътъ да му се отстѫпятъ Унгария, Босна, Сърбия и България; а Влашко и Молдавия да се прогласятъ за независими.

Лесния на гледъ успѣхъ на Австрийцитѣ въ тая война възбудилъ силно надѣждитѣ на Българитѣ и на всичкитѣ християни турски поданници, че могатъ единъ день да отхвърлятъ тежкото турско иго. Като представитель на това разбуждание у турскитѣ раи не можало по онова време да се яви освень духовенството, което било единствения рѫководитель на раята. То разбирало много добрѣ, че безъ външна помощь е немислимо отхвърлянието на мюсюлманския хомотъ; но вмѣсто да потърси тая помощь тамъ, отъ гдето можала да дойде по онова време, то се обърнало къмъ Руссия. Умразата между двѣтѣ църкви, православна и католическа, взела връхъ надъ показанията на разума: вмѣсто да се иска помощь и защита отъ побѣдителитѣ Австрийци, тя била потърсена отъ побеждаванитѣ Русси. Калугеритѣ отъ Света Гора изпратили въ Москва единъ свой архимандритъ, Исайя, съ писма отъ цариградския патриархъ, Дионисий, отъ влашкия

[1]) A. Xenopol. — Histoire des Roumains. II.

господарь, Щербинъ Кантакузинъ и отъ сръбския нареченъ патриархъ, Арсений, които говорили: „Всичкитѣ благочестиви християнски князе и крале сѫ се опълчили и заедно нападатъ на антихриста по сухо и по море, а вашето царство бездействува. Всичкитѣ благочестиви Сърби, Българи, Молдовани и Власи очакватъ вашето свето царствование. Не дремете; възстанете и елате да ни спасите". Посланника отъ името на Кантакузина правялъ сега сѫщитѣ обещания, които правялъ на руския царь въ по-предишната война, че щомъ руското воинство стѫпи въ Влашко, всички Ромѫни, Българи и Сърби ще възстанатъ и ще се съберѫтъ 300.000 души, които ще му отворятъ пѫтя за Цариградъ. Исайя прибавялъ отъ себе си, че сега е най-удобното време за избавлението на християнството отъ Турцитѣ и че великитѣ царе трѣбва да се възползуватъ отъ това време за нападението върху невѣрницитѣ. Сръбския патриархъ Арсений въ писмото си казвалъ: „Това е необходимо и за да не би православнитѣ християни въ Турско да преминатъ отъ мохамеданско иго въ друго, по-тежко. Ако католицитѣ бѫдѫтъ честити да турятъ подъ своя власть православно-християнскитѣ земи, ако вcase Цариградъ, то православнитѣ християни ще изпаднатъ въ голѣма неволя и православната вѣра ще се изкорени. Всичкитѣ християни съ радость очакватъ царскитѣ войски; па и Турцитѣ, които живеятъ между насъ, по-лесно ще се предадѫтъ на Великитѣ господари отъ колкото на Нѣмцитѣ, защото всички тѣ сѫ родени отъ Сърби, Българи и отъ други православни народи" [1]. Отъ руска страна отговорили, че иматъ постоянна грижа за православнитѣ християни, които живеятъ подъ поганското иго и че когато се превземе Кримъ, гдето трѣбва да се изпрати обещаваната отъ влашкия господарь помощь, тогава руската войска ще се обърне и къмъ Дунава.

А малко по-късно самия ерусалимски патриархъ Доситей писалъ въ Москва, че Френцитѣ употребяватъ всѣкакви средства да изтикатъ православнитѣ и да си присвоятъ всичкитѣ свети мѣста. „Времето е сега много удобно, вземете по-напредъ Украйна, послѣ искайте Влашко и Молдавия, вземете сѫщо и Ерусалимъ и тогава заключавайте миръ. Намъ е по-добрѣ да живеемъ съ Турцитѣ, отъ колкото съ Френцитѣ, но за васъ не е полезно Турцитѣ да владеятъ на северъ отъ Дунава, или

[1]) Соловьевъ. — XIV, 53.

въ Подолия, или въ Украйна, или да оставите Ерусалимъ въ тѣхнитѣ ръце; лошавъ ще бъде подобенъ миръ, защото Турцитѣ сѫ най-много враждебни на Руссия... Сегашния везирь е достоенъ човѣкъ, взелъ е Нишъ и Бѣлградъ. На това вие сте причината, защото Татаритѣ бѣха съ него заедно, а ако тѣ бѣха задържани отъ васъ, Турцитѣ не би направили нищо сами... Ако загинатъ Татаритѣ, то и Турцитѣ ще загинатъ съ тѣхъ и вашата власть ще дойде до Дунава. Такова време въ бѫдѫще не можите случи, както сега. Ние искахме да отнемемъ отъ Френцитѣ Ерусалимъ чрезъ васъ и не само за Ерусалимъ. Ние искаме щото вие да не позволявате на Турцитѣ да владеятъ отвъдъ Дунава, да разорите Татаритѣ и тогава Ерусалимъ ще бѫде вашъ. Александръ Великий не за Бога, а за своитѣ еднoплеменници е водилъ велика война съ Перситѣ. А вие защо не бодърствувате, не се трудите, не отстранявате отъ себе си злитѣ съсѣди за светитѣ мѣста и за едното православие? Сега е толкова благоприятно време, а вие не радеете! Много пѫти вие сте се хвалили, че желаете да направите и едно и друго, но всичко се е свършвало само на думи, а на дѣло нищо не е излазяло"[1]). Естественно, това обращение за помощь къмъ Русситѣ не дало никакъвъ резултатъ.

Подиръ двата несполучливи похода срещо Кримъ, Русситѣ се отказали за сега отъ по-нататъшни военни действия и оставили съюзницитѣ си сами да се разправятъ съ Турция. Тая последнята и следъ голѣмитѣ си несполуки продължавала войната съ една удивителна упоритость. И щастието като че ли започнало да й се усмихва най-послѣ. Войната, която Франция отворила на Австрия, отвлѣкла вниманието на последнята отъ турскитѣ владения, та великия везирь, Фазилъ Мустафа паша, успѣлъ да разбие нейнитѣ войски и да ги изгони почти изъ всичкитѣ турски градове, които тѣ били завзели.

Въ такива отношения се намирали Турция и нейнитѣ съсѣди, когато на руския престолъ дошелъ Петръ Алексѣевичь, известенъ подъ името Петръ I и Петръ Великий. Както е известно, този гениаленъ руски владетель, следъ закрепването си на престола предприема реформирането на държавата си, защото намиралъ, че само по този начинъ тя може

[1]) Соловьъвъ. – XIV, 200.

да влезе въ реда на европейскитѣ държави и да използува своитѣ сили. Когато той видялъ, че реформираната Руссия е вече достатъчно силна, захваналъ да мисли за постигането на желанието, което Святославъ и предшедственницитѣ му били въ надвечерието да осѫществятъ. Сега Руссия притежавала вече земя за една велика държава. Липсвалъ ѝ само морски изходъ. Затворена отъ всѣкѫдѣ, тя бедствувала да остане още за дълго време страна азиятска и чужда за европейския напредъкъ, полуварварска, каквато била до тогава. Този недостатъкъ можало да го съзре и най-обикновенното око, още повече това на единъ гений, какъвто билъ Петръ I. Той разбралъ, че за да може Руссия да се доближи до европейскитѣ държави и да извлече нужната полза отъ тѣхния напредъкъ; да може да размѣнява изобилнитѣ си груби произведения съ изработенитѣ европейски стоки и така да развие постепенно у себе си западнитѣ изкуства, извършенитѣ реформи сами не сѫ достатъчни, а ѝ трѣбва единъ воденъ изходъ, едно пристанище на свободно море, гдето да се постави и сърдцето на държавата, нейната столица. Петръ I решава, следователно, да излезе на единъ морски брѣгъ, каквито препятствия и да срѣщне. Три морета се представлявали предъ него: Балтийско, Каспийско и Черно. Шведитѣ му затваряли пѫтя за първото; второто принадлежало на Персitѣ, а третето — на Турцитѣ. На кое да излѣзе? — За Шведитѣ било още рано да се нападатъ; Каспийското море е затворено; оставало Черното. И той решилъ да излѣзе на него. Самитѣ обстоятелства посочвали Турция като жертва, отъ която трѣбва да се изтръгне нуждното пристанище. Австрийцитѣ, Поляцитѣ и Венециянцитѣ, които продължавали войната на *Свещенния съюзъ*, му били готови съюзници срѣщо Турцитѣ. Руския народъ получилъ кръщението си отъ Византия. Женидбата на царя Иванъ III съ София Палеологъ давала на рускитѣ господари правото да претендиратъ за наследството на византийския престолъ; а недавнашнитѣ послания отъ страна на православното духовенство въ Турция не оставяли мѣсто за никакво двоумение въ кой пѫть трѣбва да се тръгне. Опълчението противъ Турцитѣ можало да вземе характеръ на кръстоносенъ походъ, въ името на пострадалото православие и на правото. По тия съображения Петръ I решилъ да излѣзе на Черно Море; още повече че войната, която сестра му София съ влазянието си въ Св. Съюзъ бѣ открила на Турция, не

била формално прекратена, а пъкъ Венециянцитѣ отъ югъ и Австро-Поляцитѣ отъ северо-западъ продължавали военнитѣ си действия противъ нея.

Азовъ билъ пристанището, на което за сега се спряло окото на руския царь. За това презъ Юлий 1695 той напада на това турско пристанище. Турцитѣ обаче разбирали, че този градъ има за тѣхъ много по-голѣма важность, отъ колкото много острови въ Архипелагъ и отъ колкото цѣла Унгария, които би имъ отнели Венециянцитѣ и Австрийцитѣ, и че той може да стане опасенъ за самото имъ пребивание въ Европа; защото, веднъжъ въ руски ръце, Азовъ лесно можалъ да изпрати въ 20—30 часа стотина топа предъ прозорцитѣ на султановия дворецъ. Ето защо тѣ посрѣщнали Русситѣ съ голѣма решителность, Нападението било отблъснато и презъ Октомврий нападателитѣ вдигнали обсадата, принудени да се откажатъ отъ предприятието си за сега; но не за дълго време. Още при тая несполука Петръ I показалъ силата на своя характеръ, постоянство и решителность: вмѣсто да се обезсърдчи, той решава да употреби всичкитѣ си сили за превземанието на този градъ. На следующата пролѣть (1696) нарочената точка била отново нападната и този пѫть съ сполука: на 18 Юлий Азовъ се предалъ въ руски ръце. Петръ I излѣзълъ на море и въ честь на това събитие, което откривало новъ животъ за неговото отечество, той заповѣдалъ да се направятъ по цѣла Руссия голѣми църковни тържества.

Това било първата победа на Русситѣ надъ турската сила. Нападана сѫщевременно и на западнитѣ си граници, Портата била принудена да се откаже временно отъ опитвание да си възвърне тая важна стратегическа точка. Петръ I се възползувалъ отъ това помирение на Турцитѣ, да предприеме прочутото си пѫтуване по Европа като простъ работникъ, съ обявена цель „да затвърди старитѣ приятелски съюзи, да разслаби неприятелитѣ на христовия кръстъ, т. е. турския султанъ, кримския ханъ и всичкитѣ безвѣрни орди". Въ сѫщность цельта на руския господарь била да се сдобие съ нужднитѣ познания по морското изкуство, хоризонта на което се отварялъ съ присвоението на Азовъ, защото безъ това изкуство излазянието на морето оставало безъ полза. „Ние работимъ, пишалъ той отъ Холандия на патриархъ Адрияна, за да усвоимъ морското изкуство, та като се научимъ добрѣ, следъ връщанието ни въ Руссия да бѫдемъ победители надъ христовитѣ неприятели".

Презъ това време другитѣ участници въ Св. Съюзъ продължавали да воюватъ срѣщо Турцитѣ, но понеже щастието почнало да напуща австрийската войска, въ Виена взели да се показватъ наклонни къмъ свързването на миръ. Презъ Октомврий (1698) въ Карловицъ билъ свиканъ конгресъ отъ представители на воющитѣ страни, гдето Турцитѣ се съгласили да отстѫпятъ на Австрия: Унгария, Трансилвания и голѣма часть отъ Славония, Хърватско и Сърбия, заедно съ Бѣлградъ. Венеция взела Морея и часть отъ Далмация, а Полша взела Подолия и Украйна. На тези условия договора, нареченъ *Карловицкий*, билъ подписанъ на 16 Януарий 1699.

Сега Сърбитѣ и Българитѣ били честити да видятъ где свършватъ обещанията за освобождение. Австрийцитѣ наистина устояли на обещанията си до колкото можали, като премахнали турското владичество отъ заетитѣ отъ тѣхъ земи; само че освобождението отъ Турцитѣ се спирало тамъ: тѣ мѣнявали само господаря си, — отъ турски, ставали австрийски владения. Но и това било достатъчно за ожидающитѣ на готово своето освобождение. Съдействието, което Сърби и Българи показвали на неприятеля на Турцитѣ, послужило за оправдание на последнитѣ да разорятъ огнищата имъ. Всичко живо въ градоветѣ и селата, гдето били стѫпвали Австрийцитѣ, било изтребливано отъ Турцитѣ, а което можало да се спаси, избѣгвало задъ Дунава. Софийското поле, Чипоровци, Кюстендилско, до Видинъ, трѣбвало отново да се заселява. Подиръ това опустошение е турена основата на градоветѣ Ломъ, Берковица, Вратца, Бѣлоградчикъ, като били заселени за първи пѫть Турци по тия мѣста. Сѫщата участь въ по-малки размѣри постигнала и Търновско. Тукъ намерила почва идеята за едно възстание противъ Турцитѣ, съвременно съ нападенията на християнскитѣ владетели противъ тѣхъ. Приготовленията за възстанието, на чело на което се поставила една жена, вдовицата Мара, се почнали съ подкачанието на военнитѣ действия отъ страна на Петра I. То избухнало едва въ 1700, когато и Русси и Австрийци били свързали вече миръ съ Турцитѣ. При тези условия следствията му можали да се предвидятъ: то било скоро потушено отъ Еничаритѣ, които само поводъ търсели да наситятъ своитѣ страсти върху гърбътъ на беззащитното българско население. Цѣлата околность на Търново била опустошена.

Карловицкия договоръ отваря ерата на нови отношения между Австрия и Турция. Първата престава вече да гледа на втората като на свой смъртенъ врагъ, противъ когото трѣбва да подбужда цѣлъ свѣтъ, за да го сломи. Отъ сега нататъкъ Руссия захваща да играе нейната роль, а сама Австрия почва да търси какъ да помогне на Турция, за да не стане плячка на първата. И въпреки нѣкои малки изключения, които се дължатъ на лични и отдѣлни влияния, съперничеството на Австрия и Руссия за турскитѣ работи захваща все повече и повече да се усилва, защото когато Руссия продължава да счита Турция за свой врагъ, Австрия, а заедно съ нея и цѣла западна Европа, захващатъ да гледатъ въ нея една политическа комбинация, една неутрална почва, необходима за запазвание интереситѣ на всички. Отъ сега се открива собственно Източния въпросъ, тъй както той се разбира днесь. Отъ тукъ нататъкъ той взема все повече и повече сложенъ международенъ характеръ и става поле за сражение на изкустната дипломация по-скоро, отъ колкото на храбритѣ войски.

Подиръ сключванието на Карловицкия договоръ, Петръ I билъ принуденъ да се помири сѫщо съ Турцитѣ, защото не билъ въ положение да води самъ войната противъ тѣхъ. Въ Карловицъ присѫтствувалъ и единъ неговъ пълномощникъ, Прокопий Возницинъ, но Турцитѣ приели да сключатъ съ него само едно премирие за двѣ години. За това не следъ дълго време въ Цариградъ билъ изпратенъ Украинцевъ съ едно извънредно посолство за сключванието на окончателенъ миръ. Той билъ натоваренъ да иска: 1) отстѫпванието на Руссия завзетитѣ отъ нейнитѣ войски земи; 2) да се забрани на Таритѣ да нападатъ и опустошаватъ рускитѣ владения; 3) свободно плавание на рускитѣ търговски кораби по Черно Море; 4) да се повърне Божия Гробъ на православнитѣ и да се позволи на рускитѣ поданници да отиватъ свободно на поклонение и 5) да се позволи на християнитѣ въ Турско свободно да извършватъ своето богослужение. Портата се възпротивила най-много на третето условие, върху което Возницинъ ималъ заповѣдь най-много да настоява. Турция считала Черно Море за свое вѫтрѣшно море и не допущала никой чуждъ корабъ въ него. „Всичкитѣ брѣгове на Черно Море, говорили турскитѣ пълномощници, принадлежатъ на Султана; тукъ не е владялъ никой другъ господарь, а и сега не владее. За това плаванието по нега нѣма никога да се позволи на рускитѣ

кораби. Отъ памтивѣка, отъ какъ Турцитѣ владеятъ това море, никой чуждъ корабъ не е плавалъ по него". Турскитѣ пълномощници отхвърляли искането на Русситѣ и заявявали, че предпочитатъ продължението на войната. Напраздно Возницинъ изтощавалъ своитѣ сили да ги убеждава; преговоритѣ се продължили нѣколко месеци и той билъ принуденъ найсетнѣ да се откаже отъ това условие, подиръ което формалния миръ билъ сключенъ на 3 Юлий 1700, съ тъй наречения *Цариградски договоръ*, чрезъ който Турция тържествено признавала Азовъ за руско владение.

ГЛАВА III.

Третя руско-турска война.

Начало на рускитѣ отношения къмъ християнитѣ въ Турция

Както видяхме, до сега Русситѣ не покриватъ съ никакви дипломатически покривки своитѣ намерения въ борбата си срѣщо Турция; тѣ заявяватъ открито, че гонятъ да разширятъ границитѣ на своята държава. за смѣтка на първата. Тѣ си служатъ съ грубия и непосрѣдственъ начинъ за разпространение на своитѣ владения, защото международнитѣ условия въ Европа по това време правяли излишно употреблението на посрѣдственнитѣ етапи при завоеванията въ Турско. До сега „въ сношенията между Москва и Турция не само че не е ставало дума за настояване, но даже и никаква смиренна просба не е била правена въ полза на поробенитѣ християни... На западъ въ продължение на нѣколко вѣка сѫдбата на християнскитѣ народи подъ турското владичество съставлявала главната религиозна грижа, когато Руссия не само се отнасяла хладнокръвно къмъ тая идея, но чрезъ своитѣ представители се старала да се сближи съ Турцитѣ... Московскитѣ владетели не искали да скѫсватъ приятелството си съ Султанитѣ и се стараяли по всѣкакъвъ начинъ да увеличатъ търговскитѣ сношения на своитѣ поданници съ турскитѣ владения. Като поставяли тия сношения по-горѣ отъ всичко, тѣ не само че оставали равнодушни къмъ постояннитѣ ходатайства на западна Европа, да се спаси християнския свѣтъ, покоренъ отъ Турцитѣ, но напротивъ, търсили съюза на тия

последнитѣ противъ християнска Полша и Литва"[1]. Професоръ Карновичъ казва, че идеята за покровителството на християнитѣ не се е родила въ Руссия вследствие на расовитѣ и религиозни връзки съ тия християни, а е била принесена отъ Западъ въ Москва. За това, до когато Руссия си е стояла въ своя националенъ битъ, до когато Петръ I не принесълъ въ нея европейскитѣ нрави, до тогава ходатайствата на папата, на френския, поляшкия, даже и на шведския крале, не срѣщали никакво съчувствие.

Съ възцаряванието на Петръ I поведението на Руссия спрямо християнитѣ въ Турско се измѣня. Царя захваща да се обръща към тѣхъ съ обещания за покровителство. Нека забележимъ, че тези обещания не сж се отнасяли къмъ Българитѣ специално, като православни и славяни, защото тѣхното сжществувание като отдѣленъ народъ било още неизвѣстно въ Руссия, както и на Западъ. На северъ отъ Дунава тѣ минавали подъ названието *Сърби*, а въ Западна Европа — подъ названието *Гърци*. Въ това отношение руско-турскитѣ войни могжтъ се раздѣли на три периода: 1-й до Екатерина II, презъ което време християнитѣ въ прямитѣ турски владения не сж играли почти никаква активна роль въ войнитѣ; 2-й отъ Екатерина до Николая, когато тѣ се употребяватъ като средство отъ Русситѣ срѣщо Турцитѣ, подъ името *Гърци*[2]) и 3-ий отъ Николая, когато захваща да се прави разлика между Гърци и Българи. Така щото публичнитѣ мотиви на предстоящата война нѣма да ги търсимъ у християнитѣ.

Превземанието на Азовъ поставя началото на обширния планъ на Петра I. Това пристанище било обърнато въ една недостжпна крепость; всички боляри и владици били задължени да построятъ на свои разноски по нѣколко кораби. Петръ I извиква отъ Венеция моряци и строители на кораби

---

[1]) Карновичъ. — Объ участіи Россіи въ освобожденіе христіянъ. Отечест. записки 1878.

[2]) По заповѣдь на Екатерина II, графъ А. Орловъ публикувалъ само на гръцки езикъ единъ манифестъ, съ който се подканватъ *Гърцитѣ* да възстанатъ и унищожатъ общия врагъ, като имъ се обещавало възстановлението на старата византийска империя. Следствието на този манифестъ било съставянието на единъ полкъ отъ турскоподанни християни, нареченъ *арнаутски полкъ*, защото езика, който говорили доброволцитѣ, не билъ само гръцки. Голѣма часть отъ тия доброволци били Българи, скрити подъ общото име християни; а тия християни Екатерина ги считала, както и цѣлия свѣтъ, за Гърци. Само въ последующитѣ войни, възванията на Русситѣ захващатъ да се печататъ и на български.

и въ кѫсо време Азовско Море видяло 63 такива, малки и голѣми. За сега царя кроялъ да изгони Турцитѣ отъ Кримъ, за да се свържатъ чрезъ Грузия сношения съ Перситѣ[1]); преди това той не можалъ да мисли за примѣстване руската столица на едва що завзетия морски брѣгъ.

Подиръ свързванието на мирътъ съ Турция, изникнала войната съ шведския краль, Карлъ XII, и за да не би първата да бѫде подбутната да го нападне сѫщевременно отъ югъ, царя потърсилъ да я скара съ нѣкой отъ съсѣдитѣ ѝ. На временния руски представитель при Султанския дворъ, Толстой, било заповѣдано да употреби всички срѣдства, за да възбуди война между Турция и Австрия. Презъ Януарий 1704 Толстой отговаря: „По ваша заповѣдь пристѫпвамъ къмъ работа по най-скритъ начинъ чрезъ приближенитѣ до Султана, но малка надѣжда имамъ още за успѣхъ; боя се отъ несполука. Главното припятствие се състои въ нѣмание какво да се дава; па и да има какво да дадемъ, боя се да не изгубимъ. Френеца е похарчилъ повече отъ три хиляди желтици, а никаква полза не е получилъ още до сега. Намерилъ съмъ единъ отъ най-близкитѣ до Султана; той е способенъ човѣкъ и сериозно се завзе за работа, обаче малко надѣжда дава за успѣхъ; склонява да подбутне повече на война съ Венеция. Дадохъ му 3000 желтици ако направи това, но той ми казва, че трѣбвали още около 40,000 такива, да се дадѫтъ на други, и да се направи единъ много скѫпъ кожухъ на Султана и 120 соболи по 100 рубли чифта и тези подаръци да се изпратятъ тайно на Султана чрезъ него; но ще се получи ли нѣкакъвъ резултатъ, не вѣрва"[2]). Руското правителство не се съгласявало да жертвува такива суми за единъ неизвестенъ резултатъ; за това на Толстоя било заповѣдано да прекѫсне преговоритѣ съ довѣренното лице. Подиръ нѣколко месеца той пакъ съобщава: „Везиря е много любезенъ къмъ мене и ме приема както другитѣ посланници; азъ съмъ свободенъ да ходя кѫдѣто обичамъ и при мене всѣкого пущатъ да дохожда. Всичко това се устрои благодарение на казната на великия Господарь. Колкото и да бѫде умѣнъ човѣкъ, безъ подаръци е невъзможно да се получи това отъ Турцитѣ"[3]).

---

[1]) Voltaire. — *Pierre le Grand.*

[2]) Соловьевъ. – XV, 73.

[3]) Соловьевъ. — XV, 74

когато за великъ везирь билъ назначенъ Мехмедъ паша, Толстой явява, че не ще може да се види скоро съ него, защото нѣма какво да му даде. Подаръка билъ изпратенъ отъ Москва, но малко помогналъ, защото везиря не скланялъ тутакси да се продаде; той обаче все спомогналъ малко. „Азъ имамъ такива приятели, които скоро могѫтъ да узнаятъ секретитѣ на Портата и да ми съобщаватъ за тѣхъ", явявалъ Толстой въ Москва. Все предъ видъ на това, да не би Турция да се възползува отъ войната съ Шведитѣ и да поиска повращанието на Азовъ, руския посланникъ пакъ получилъ наставления да действува заедно съ френския представитель, дано предизвикатъ една война между Турция и Австрия. Но усилията на Толстоя останали и сега безплодни. „Азъ бихъ направилъ това самъ, пиши той, като подкупя ближнитѣ до Султана и до везиря лица, като не имъ откривамъ ясно работата; но нѣма съ какво да направя това: искатъ много пари, а азъ нѣмамъ нищо и ме е страхъ да не би да отидатъ напраздно подаръцитѣ. Слухъ се носи, че Маджаритѣ се усилватъ срѣщо австрийския императоръ. Азъ пратихъ при везиря едного отъ ближнитѣ му хора, да го попита, ще ли Турция да приеме Унгаритѣ, или не. Везиря отговорилъ, че има пословица, която казва: когато приятеля ти потѫне въ водата до поясъ, трѣбва да му подадешъ рѫка и да го спасишъ, да се не удави; когато потѫне до гърди, дай му воля да прави каквото иска; а когато дойде до шия, тогава трѣбва да го натиснишъ и безопасно да го удавишъ. Ние трѣбва сега да гледаме какво ще се случи между Маджаритѣ и Императора" [1]). Съ своитѣ подаръци руския представитель успѣлъ да сплете една обширна мрѣжа отъ руски хора въ всичкитѣ управления, които го уведомявали за всичкитѣ действия на Портата. Чрезъ тѣхъ той сполучилъ нѣколко пѫти да предотврати грозящата война между Туция и Руссия. По този начинъ първата била подведена да пропустне благоприятната минута — навлазянието на Карла XII въ Русия — за да си отнеме превзетитѣ земи. „Съ голѣмо усърдие Татаритѣ молятъ Портата да имъ даде тутакси помощь и да имъ позволи да се съединятъ съ Шведитѣ и Поляцитѣ противъ царскитѣ войски. Съ голѣмъ трудъ и съ не по-малко подаръци едва успѣхъ да удържа, щото да не се дава позволение на Татаритѣ да се съединятъ съ

[1]) Соловьевъ. — XV, 195.

Шведитѣ“ [1]). Чакъ следъ полтавската победа и подиръ избѣгването на шведския краль въ турскитѣ владения, Портата съзнала важностьта на пропуснатия моментъ и захванала бързо да се приготовлява, дано поправи грѣшката. Презъ Августъ 1709 муфтията — единъ отъ хората на руския посланникъ — му съобщава, че „тая есень нѣма да има никакви неприятелски действия противъ Руссия, но зъ напролѣтъ не гарантирамъ“. Той се обещалъ въ сжщото време, че ще съобщи на посланника по-рано решението по този въпросъ, защото „има много високостоящи лица, които съветватъ немедленно да се захване войната, до когато Полша не е влѣзла въ съюзъ съ Руссия. Но този съветъ едва ли ще бжде послушанъ, защото Портата не е готова за война“. Като разполагалъ съ услугитѣ на такива високи сановници, Толстой успѣлъ презъ ноемврий (1709) да поднови сключения договоръ между Руссия и Турция, въ който се постановявало и изпъжданието на шведския краль изъ Турция, както и предаванието на Казацитѣ, които били избѣгали отъ Руссия. Тъй като Портата не бързала да изпълни тези условия на договора, особенно изгнанието на Карла XII, който се билъ установилъ въ Бендеръ, Петръ I отправя единъ ултиматумъ въ Цариградъ. Преди престиганието на ултиматума, обаче, по интригитѣ на френския посланникъ и по настояванието на шведския краль, Портата се решила да скжса сношенията съ Руссия, съ надѣжда да поправи сторената грѣшка съ мируванието до сега. Войната била обявена на 20 Ноемврий 1710.

Както виждаме, истинскитѣ причини на тая война сж: отъ една страна Руссия взема Азовъ и прави голѣми приготовления, за да простре владенията си въ Кримъ, а отъ тамъ още на югъ; отъ друга страна — Турция, изплашена отъ постоянното усилване на първата, за да запази владенията си, търси да тури край на това усилване, като го задуши още въ зародиша му. Целитѣ били ясно определени и отъ двѣтѣ страни: Петръ I иска да стане владетель на Черно Море и да принесе къмъ югъ центра на държавата си, а Портата иска да си отнеме това, що ѝ било взето до сега. Съ такива решения се захванала тъй наречената ***Прутска война***. Но тези решения не трѣбвало да служатъ за оправдание и предъ руския народъ, който, като не можалъ да схване далечното

[1]) Соловьевъ — XVI, 48

значение на царевия планъ, гледалъ съ лошо око на приготовляющата се война. Още повече тѣ трѣбвало да се криятъ отъ християнитѣ въ Турско, чието съдействие щѣло да реши участьта на предприятието.

Досегашнитѣ разпри между Русси и Турци ставали, както видяхме, въ малки размѣри: имало само двама врагове единъ срѣщо другъ, когато сега работата вземала широкъ размѣръ: военнитѣ действия ще се пренасятъ далечь отъ собственна Руссия и освень двамата неприятели, явява се и единъ посрѣдникъ — турската рая, — която държи победата въ ржцетѣ си, за да я даде на тогова, къмъ когото се присъедини. Тая рая трѣбвало да се гали, да й се даватъ обещания, за да може да се привлече. Петръ I оценилъ нейното значение и веднага определя поведението, което трѣбва да държатъ потомцитѣ му въ войнитѣ си съ Турция. Цельта на тия войни трѣбва винаги да има двѣ лица: едно за предъ рускитѣ и чужди държавници, друго за простодушнитѣ християни въ Турско. Ето защо съ обявяванието на войната царя взема мѣрки да привлече симпатиитѣ на Гърци, Молдовани, Власи, Черногорци и Сърби (Българи нѣма още). Предъ тия народи войната ще се представи като предприета изключително за тѣхното освобождение отъ турското владичество. За това съ право тя може да се нарече първа освободителна война. Въ негово присжтствие (Февруарий 1711), въ московската съборна черква става голѣмо религиозно тържество, следъ което досегашнитѣ руски знамена били замѣнени съ други отъ православно-църковенъ характеръ. Отъ едната страна на тия знамена било надписано: **Во имѧ Христа Спасителѧ**, надъ който надписъ стоялъ кръстъ, около който въ единъ ореолъ стоели думитѣ: **симъ побѣдиши**. Но той взелъ и други, пореални мѣрки.

Когато на руския престолъ стоялъ бащата на Петръ I, Алекси Михаиловичъ, Румжнитѣ, както видяхме, го моли да дойде и да ги избави отъ Турцитѣ. Алекси приелъ поканата, но съ условие да му се подчинятъ. Сключени били даже и потрѣбнитѣ договори, както видяхме, но тѣ не можили да се изпълнятъ тогава. Петръ I се завзема да поправи сторената отъ баща му грѣшка: той не искалъ отъ Румжнитѣ да го молятъ за покровителство, а самъ имъ предложилъ защитата си. „На притесняванитѣ трѣбватъ обещания и надѣжди“, казвалъ той и изпратилъ хора да разнесжтъ тия обещания между християнитѣ въ Турция. За

предъ тѣхъ предстоящата война трѣбвало да се представи като едно общо опълчение противъ мохамеданитѣ, отъ което християнитѣ само добро могатъ да очакватъ. Петръ I предлага сега на Румѫнитѣ да ги освободи съвършенно отъ Турцитѣ и праща свои хора да се условятъ съ тѣхъ. Мълвата за опълчението на православния господарь, полтавски победитель, противъ мохамеданитѣ, била подготвила почвата на рускитѣ пратенници, които били посрѣщнати като Месия. Молдавския Господарь, Д. Кантемиръ, като получилъ ласкателнитѣ обещания, които му донесълъ Гъркътъ Поликала, веднага се съгласилъ да мини на руска страна. Той влѣзалъ въ тайни сношения съ Петра I, откривалъ му плановетѣ на Портата и, за да прекрие по-добрѣ своето поведение, изпросилъ отъ везиря позволение да се показва като приятель на Русситѣ, за да може да прониква тайнитѣ имъ. Везиря му позволилъ и Кантемиръ можалъ да действува при пълна свобода. Но безчестното му поведение не можало да се укрие за дълго време: както руската, така и турската войски се доближавали до Молдавия, за това той изпраща единъ свой повѣренникъ, С. Лука, да сключи договоръ съ руския господарь, а на Портата явява, че го праща да узнае силитѣ и плановетѣ на неприятеля. Въ предговора на сключения по този начинъ договоръ (13 Априлъ 1711) се говори: „Ние, истинно християнски господарь, сме решени да употребимъ всичко зависяще отъ насъ за слава на Божието име. Сѫщо тъй Н. В. молдавския князь Кантемиръ, който е отъ преданното христово воинство и защитникъ на православната вѣра, като вижда похода на нашата войска, съединява своитѣ сили съ нашитѣ за освобождението на добрия молдавски народъ, както и на други християнски народи, които страдатъ. Той поиска писменно, щото той заедно съ цѣлата страна и цѣлия молдавски народъ, да се подчини на наше И. В. Като го виждаме да се въодушевлява отъ това истинно християнско чувство, ние го приемаме подъ нашата милостива защита и се съгласяваме на следующитѣ условия, предложени отъ него: Н. В. молдавския князь съ всичкитѣ боляри и всички лица отъ разнитѣ класове на молдавския народъ, както и съ всички градове и села въ тая страна, ще се счита отъ днесь за нашъ вѣренъ поданникъ. Като получи настоящия актъ отъ наша страна, той ще ни даде клѣтва за вѣрность, въ начало скрито. написана и подписана съ собственната му рѫка и

подпечатана съ княжеския му печатъ. Този актъ ще бжде изпратенъ на Наше И. В. съ едно вѣрно и сигурно лице, колкото е възможно по-скоро, но най-късно до края на Май. Това задължение ще се пази въ най-голѣма тайна до влазянието на нашитѣ войски въ молдавска земя. Въ сжщото време той ще ни услужва за всичко възможно съ кореспонденция и другояче, но винаги тайно" (чл. 1). А чл. 2 повтаря: „Князьтъ ще ни съдействува сжщо съ скжпитѣ си съвети върху онова, което ще трѣбва да се предприема и той, заедно съ своитѣ наследници, ще бжде подъ покровителството и подъ властьта на Наше И. В." Въ чл. 3 руския царь се задължава „да поддържа върху молдавския тронъ фамилията на светлейшия князь Димитръ Кантемиръ въ мжжската линия, освень въ случай когато нѣкой членъ отъ тая фамилия отстжпи отъ святата православна вѣра и наруши преданностьта си къмъ Наше И. В." Споредъ чл. 11 руския царь признава за граници на Молдавия: Днестеръ, Каменецъ, Бендеръ съ цѣлия Буджакъ, Дунава, Влахия, Трансилвания и Полша. Споредъ чл. 14, ако Турцитѣ окупиратъ Молдавия, князь Кантемиръ ще бжде приетъ въ Руссия, гдето ще получава годишно отъ руската хазна потрѣбната сума за поддържанието на единъ князь [1]).

Само единъ повърхностенъ погледъ е достатъченъ да извади на яве цельта, която се постигала съ този договоръ. Следъ прекратяванието родътъ на Кантемира, княжеския престолъ минавалъ въ наследство на руската царска фамилия, която съ поддържанието на молдавската войска и на руски гарнизони въ крепоститѣ ставала още отъ сега господарка на княжеството. Споредъ този договоръ Молдавия ставала една привилегирована руска областъ.

Въ Влашко по това време господарувалъ Бранковано. Следъ победата при Полтава той изпраща при Петра I една депутация „отъ страна на всички християнски земи, които се намиратъ подъ турското владичество", да поздрави царя съ победата и да го моли да не сврзва миръ съ Турцитѣ, а да свърже по-скоро съ Шведитѣ, за да може да спаси християнитѣ отъ турското иго. Бранковано увѣрявалъ руския царь, че християнитѣ сж готови да вематъ орхжието противъ невѣрницитѣ. Петръ I отговорилъ, че е благодаренъ за предло-

1) Actes et documents relatifs à l'histoire de la régénération de la Roumanie. D. Stourdza. I. 18. Cantimir.—*Histoire des Turcs*, IV. Соловьевъ. op. cit - XVI, 72.

жението и изпратилъ подаръци на Бранковано, като го увѣрявалъ сѫщевременно, че продължението на мирътъ съ Турцитѣ не трѣбва да го безпокои, защото само по този начинъ тѣ могатъ да се възпрѫтъ да не дадѫтъ помощь на Шведитѣ и че веднъжъ мирътъ сключенъ съ последнитѣ, този съ Турция лесно може да се скѫса подъ какъвто и да е предлогъ, даже и само за освобождението на християнскитѣ земи[1]). Не следъ много, по примѣра на Кантемира, Бранковано сключва съ руския царь единъ таенъ договоръ (1709), споредъ който той се задължавалъ, въ случай че първия обяви война на Турцитѣ, да се обяви въ полза на Руссия, да повдигне Сърбитѣ и Българитѣ, да събере до 30,000 спомагателна войска и да снабдява руската войска съ съестни припаси. Отъ своя страна Петръ I признавалъ Бранковано за господарь до животъ на Влахия, която ще стане независима подъ покровителството на Руссия, която ще я защищава отъ външнитѣ й врагове. На основание на този договоръ, въ надвечерието на войната съ Турцитѣ, царя изпратилъ на Бранковано 300 кесии да приготви провиянтъ за руската войска, което той изпълнилъ съ най-голѣмо усърдие[2]).

Така били подготвени двѣтѣ заддунавски княжества да спомогнатъ на Петра I въ предстоящата му срѣща съ Турцитѣ. Царьтъ не оставилъ на страна и християнитѣ въ Турско. Между тѣхъ билъ разпръснатъ слухътъ, че единъ гръцки владика намерилъ надъ гроба на царь Константина едно пророчество, паднало отъ неизвѣстно мѣсто, което казвало, че Турцитѣ ще бѫдѫтъ изгонени отъ единъ русъ народъ, дошелъ отъ северъ. Откритието било съобщено на събравшитѣ се християни на Възкресение въ Ерусалимъ, като имъ се прибавяло, че Божия гробъ скоро ще стане християнски. Пророчеството[3]) било разнесено по цѣла Турция, тъкмо когато рускитѣ войски нахлували въ владенията й. Християнитѣ догаждали, че русия народъ въ пророчеството сѫ Русситѣ и чакали съ нетърпение тѣхното появяване. Петръ I се погрижва да ги увѣри въ това, като имъ изпраща разни агенти, да ги възбуждатъ да вfocus участие въ предстоящата борба на пра-

---

[1]) A. Xenopol. – *Histoire des Roumains. II.*

[2]) Кочубински. — *Мы и они.*

[3]) Началото на това пророчество се намира въ житието на Андрея Юродивий, който казва, че единъ русъ народъ ще завладее Цариградъ. Алекси Михаиловичъ, баща на Петра I, е първия руски господарь, който ималъ известие за това пророчество, но не можилъ да се възползува отъ него.

вославието съ мохамеданитѣ, като имъ обещавалъ, че „ще бѫдѫтъ освободени отъ поганското иго, ако Богъ помогне“. Агентитѣ разнасяли едно възвание, издадено отъ негово име, въ което, като се излагали беззаконията и насилията на Турцитѣ, приканвали се християнитѣ на общо усилие за отхвърлянието на тѣхното владичество. Въ Черна-Гора билъ изпратенъ сърбина Михаилъ Милорадовичъ, който носялъ една специална „грамота къ народу черногорскому“, въ която между другитѣ ласкателства се говори: „Да бѫде известно на вашитѣ благородни особи и на всичкитѣ народи, които почитатъ разпятия Христосъ Богъ нашъ, чрезъ когото всички се надѣваме да влеземъ въ царство небесно, като се потрудимъ добросърдечно за вѣрата и църквата. Понеже нечестивитѣ Турци, като виждатъ, че наше ц. величество е доброжелатель на християнитѣ и по милость божия преуспѣва въ военнитѣ предприятия, и като подозиратъ, че ние имаме намерение да имъ отнемемъ неправедното имъ владение и да помагаме на християнитѣ, които се намиратъ подъ тѣхното иго, съюзили сѫ се съ еретическия шведски краль и безъ никакъвъ поводъ отъ наша страна обявяватъ война на наше ц. величество. За това, като виждаме тия тѣхни неправди и като гледаме гонението на християнитѣ, призоваваме Бога на помощь, събираме силитѣ си и тая година имаме намерение да ги нападнемъ съ войска, за да можемъ не само да спремъ невѣрницитѣ, но и съ силно орѫжие да навлеземъ всрѣдъ тѣхнитѣ владения и да освободимъ православнитѣ християни отъ поганското иго, ако рече Господь. При това, понеже на наше ц. величество е известна храбростьта на вашитѣ стари предводители, дълбочината на добритѣ ваши християнски сърдца и изкуството, което преди всичко сте показвали по длъжность за вѣрата чрезъ орѫжието въ разни случаи, както сме се удостовѣрили отъ напечатанитѣ книги, и въ цѣлъ свѣтъ се възхвалява храбростьта на вашитѣ народи, че Александръ Македонски съ малко войска отъ тамошнитѣ народи много царе е надвилъ и много империи завоевалъ и е оставилъ задъ себе си безсмъртна слава . . . Въ настоящата минута, изпратена отъ Бога, пристойно е да възобновите старата ваша слава, като се съюзите съ нашитѣ сили и като се въорѫжите единодушно срѣщо неприятеля, да воювате за вѣра и отечество, за вашата честь и слава и за свободата и независимостьта

на вашитѣ наследници. Ако нѣкой отъ васъ се потруди въ тая праведна война, то ще получи отъ Бога благовъздаяние, а отъ насъ милость и награда, и всѣкой споредъ заслугитѣ си и споредъ вашето желание ще бжде награденъ съ нашитѣ привилегии, защото ние за себе си друга слава не искаме, освень да можемъ да освободимъ тамошнитѣ християнски народи отъ поганското тиранство, да окрасимъ православнитѣ тамъ църкви и да въздвисимъ животворящия кръстъ"[1].

Презъ пролѣтьта на 1711 Милорадовичь съобщава, че като дошелъ въ Македония, Диоклития (sic) и въ другитѣ области и като събралъ всичкитѣ християнски *князе (!)* и войводи, предалъ царскитѣ грамоти на Скендерския митрополитъ Данаила и на всички други, на които се следвало. Християнитѣ се възхищавали отъ възванието. „Всички сж добри войници, добавя Милорадовичь, само че сж бедни, нѣматъ топови и други военни принаси". Храбростьта се ограничавала обаче само на думи, защото никой не се е наемалъ да се бори съ Турцитѣ. Всички пишали на царя, че го чакатъ съ нетърпение, за това да побърза да навлезе съ войската си въ турскитѣ владения, гдето тѣ ще го посрѣщнатъ готови. Нѣколко месеци преди това Сърбина Богданъ Поповичь съобщавалъ на царя, че до 20000 Сърби чакатъ руската войска, да се присъединятъ къмъ нея. А влашкия Господарь, Бранковано, както споменахме, му обещавалъ да продоволствува всичката руска войска, която навлезе въ княжеството и освень това да прибави къмъ нея 30,000 Румжни и да повдигне всички *Сърби* (тукъ влазятъ и Българитѣ).

Тези съблазнителни обещания не останали безъ влияние върху руския владетель: той запювѣдалъ на главнокомандующия, Шереметиевъ, да бърза съ движението си напредъ, защото „отъ всѣкждѣ се получватъ известия: молдавския и влашкия Господари и знатнитѣ първенци въ тия страни непрестанно изпращатъ молби да вървимъ колкото се може по-скоро . . . Господаритѣ пишатъ, че щомъ се появятъ рускитѣ войски въ тѣхната земя, то тѣ веднага ще се присъединятъ къмъ тѣхъ и ще подбудятъ всичкия си многочисленъ народъ на възстание противъ Турцитѣ. Това като видятъ Сърбитѣ (отъ които сжщо имаме едно подобно прошение и обещания), както и Българитѣ, и всичкитѣ христи-

[1] Соловьевъ. — XVI, 73.

янски народи, ще възстанатъ противъ Турчина и едни ще се присъединятъ къмъ нашитѣ войски, а други ще повдигнатъ възстание вжтрѣ въ турскитѣ области. . . . Молдавския Господарь ни даде вече клѣтва за своето поданство; влашкия Господарь скоро ще последва неговия примѣръ . . . Старайте се сжщо да превличате къмъ себе си Молдавцитѣ, Власитѣ, Сърбитѣ и другитѣ християни; а тези, които прихождатъ, на тѣхъ да се дава жалвание и да се обещава месечна плата" [1]).

Като получилъ горнята заповѣдь, Шерметиевъ навлѣзалъ въ Молдавия, гдето билъ посрѣщнатъ съ църковни тържества като освободитель. Кантемиръ миналъ на руска страна, което силно зарадвало царя. „Поздравлявамъ ви съ щастливо преминаване на границата и захващание съединението съ притѣсненитѣ християни, които желая скоро да видя", пишалъ той на руския главнокомандующъ. Купения съ много обещания Кантемиръ се опиталъ да повлече съ себе си цѣлото население въ Молдавия, за това съ много съблазнителни възвания канялъ всички, да се присъединятъ къмъ християнския господарь, защото ония, които се противятъ, ще бждатъ предадени на анатема, огънь и мечь. Обещанията и заплашванията не произвели, обаче, желаемия ефектъ. Молдованцитѣ останали да се занимаватъ съ своитѣ домашни работи и Кантемировитѣ увѣрения, че ще доведе на царя безъ брой войска, станали причина за побеждаванието на Руситѣ.

На 25 юний (1711) Петръ I престигналъ самъ въ молдавската столица, Яшъ, гдето болярitѣ и духовенството излѣзли съ кръстове и хоругви да го посрѣщнатъ, като освободитель отъ турското иго. Сжщевременно тукъ престигналъ отъ Влашко князь Кантакузинъ Бранковано и известилъ, че той и всички Власи сж вѣрни на царьтъ и щомъ руската войска се яви въ тѣхната земя, всички ще се присъединятъ къмъ нея. Влашкото население, обаче, както и молдавското, не сподѣляло разположението на своя Господарь и посрѣщало Турцитѣ вмѣсто Руситѣ. Равнодушието на Румжнитѣ имало за следствие обкржжаванието на руската войска при Прутъ, гдето Петръ I билъ принуденъ да подпиши единъ договоръ (12 Юлий 1711), нареченъ *Прутский*, съ съвършенно не-

[1]) Соловьевъ. — XVI, 75.

благоприятни условия[1]). Вмѣсто покорението на Молдавия, Влашко и Кримъ, Петръ I изгубвалъ и Азовъ; Русия се задължавала да срине издигнатитѣ укрепления на устието на р. Самара; да пропустне Карла XII, да си отиди въ Швеция; да се не намесва въ работитѣ на Полша, нито въ тия на Казацитѣ, зависящи отъ Полша и отъ Татаритѣ; да нѣма постояненъ представитель въ Цариградъ и да води само сухопжтна търговия съ Турция[2]).

Така щото северния порой билъ прегграденъ за една минута, до когато нарастне достатъчно, за да се спустне и повлече съ още по-голѣма сила всичко по пжтя си къмъ Босфора. Този нещастенъ изходъ на предприетата съ толкова надѣжди война принуждава Петра I да се откаже окончателно отъ идеята да принесе руската столица на югъ и да търси на северното море мѣсто за нея. Ако не бѣше прутското нещастие, сигурно сѣдалището на рускитѣ царе щѣше да бжде на устието на Дунава, а не на Нева. Вѣрва ли нѣкой, че Балканския полуостровъ щѣше да има въ такъвъ случай днешното си политическо устройство и съ българско царство отъ двѣтѣ страни на Балкана?

Следъ прутския договоръ Турция можала да се счита като най-силната държава въ Европа, защото бѣше победила победителя на най-голѣмия юнакъ въ онова време, Карлъ XII. За християнитѣ въ Турция тая война имала съвършенно обратнитѣ резултати отъ ония, които руския царь имъ обещавалъ при захващанието й. Румжнитѣ, които взели най-голѣмо участие въ нея, сега изгубили и тези правдини, които притежавали до тогава. Отъ сега нататъкъ Портата захваща сама да назначава тѣхнитѣ господари, безъ да бждгъ избирани отъ боляритѣ, както до сега. Тѣ станали обикновенни турски чиновници, назначавани измежду цариградскитѣ фанариоти, които се грижели единственно какъ да ограбятъ тѣхното население до като трае господарството имъ. Българитѣ, Сърбитѣ и пр. получили опустошенията, които

---

[1]) Руския царь се намерилъ при Прутъ въ едно положение, което го правяло разположенъ да приеме много по-тѣжки условия отъ тия, които Турцитѣ му предложили. За да се избави така евтено, той си послужилъ съ онова средство, което руската дипломация често употребявала. Неговия пълномощникъ, Шафировъ, обещалъ на великия везирь и на приближенитѣ му до 250,000 рубли вънъ отъ скжпоценноститѣ на царицата, които тя имъ изпратила по сжщия Шафировъ (Zinkeisen. — История на Турция т. V, с. 423).

[2]) Юзефовичь. — Договоры Россiи съ Востокомъ.

придружаватъ всѣка война. Но най-много спечелили Черногорцитѣ: щомъ получватъ възванието на царя, тѣ се повдигатъ и захващатъ да опустошаватъ турскитѣ земи около своитѣ планини, като продължавали това до сключванието на Прутския миръ. Тукъ обче и тѣ били забравенн, както и другитѣ християни. За това три месеца подиръ мирътъ, черногорския владика и войводитѣ изпратили едно прошение до царя, като му казвали, че тѣ съ радость посрѣщнали неговата покана и съ готовность се заловили да услужатъ споредъ желанието му: горили села, опустошавали, но градове не можли да превзематъ, защото нѣмали оржжие. Тѣ моляли сега да бждjтъ наградени отъ н. ц. величество и да ги не оставя за присмѣхъ на другитѣ християни. „Премилостивий господарю, непобедимий царю! Погледнете на нашето положение, дай ни наставления що да правимъ! и какъ да получимъ спасение отъ нашитѣ врагове?“ Петръ I заповѣдалъ да имъ се даджтъ 500 желтици и право на войводитѣ и владицитѣ, които не могжтъ да останатъ въ Чернагора, да се преселятъ въ Руссия, гдето ще имъ се даде земя, а пари нѣма при сегашната оскждность. Калугеритѣ на разоренитѣ мънастири сжщо така могжтъ да се преселятъ въ рускитѣ; грамоти къмъ митрополита и къмъ народа не могжтъ да се изпратятъ сега, защото не се знае где се намиратъ: има известия, че сж разгонени отъ Турцитѣ и се криятъ по разни мѣста; отъ черногорския мънастирь „Св Богородица“ могжтъ презъ всѣки двѣ години да ходятъ на просия по двама калугери въ Руссия. Това спечелили Черногорцитѣ отъ страна на Руссия. А ето какво спечелили отъ страна на Турцитѣ: съ 120,000 души отъ приготвената срѣщо Русситѣ войска Думанъ паша напада на Чернагора, кръстосва я на четири страни и обраща въ прахъ и пепель всичко, което е достжпно въ тая земя.

Сърбитѣ, по примѣра на Черногорцитѣ, се отнесли и тѣ съ просба къмъ царя: „Бжди нашъ вторий апостолъ и просвети насъ, както си просветилъ и своитѣ хора[1]), за да не казватъ нашитѣ

---

[1]) Християнитѣ въ Турско не знаяли, че тѣхното робство въ това време било цвѣте при онова, което сжществувало въ руската земя и което вѣроятно тѣ щѣха да спечелятъ, ако руското оржжие би взело върхъ. Петъръ I въ единъ свой указъ говори: „Обичай е въ Руссия да се продаватъ хората като добитъкъ и да се раздѣлятъ родители отъ дѣцата имъ, съпрузитѣ единъ отъ другъ, което не става нигдѣ по свѣтътъ и кара да се проливатъ много горещи сълзи. Ето защо заповѣдаме на сената да нареди, щото

врагове: где е тѣхния Богъ?". Въ отговоръ царя заповѣдалъ да имъ се изпратятъ богослужебни книги за 20 черкви, 400 букваря и 100 граматики. А ония отъ християнитѣ, Власи, Сърби, Българи и Гърци, които се присъединили къмъ руската войска съ намерение да освобождаватъ отечеството си, получили по малко земя въ Азовската губерния, гдето и били заселени. По-първитѣ между тѣхъ получили по-голѣми пространства, като се задължавали да привлекѫтъ свои съотечественници изъ Турско, за да населятъ отстѫпенитѣ имъ пространства; отъ тѣхъ тѣ ще иматъ право да събиратъ данъкъ въ мирно време, а въ военно време ще командуватъ събранитѣ отъ тѣхъ дружини.

Само следъ сключването на мирътъ Турцитѣ съзрели какъвъ благоприятенъ случай сѫ пропустнали да смажатъ въ зародиша му врагътъ, който отъ тукъ нататъкъ нѣма да се спира предъ нищо, за да разсипи държавата имъ. Когато Султана разбралъ грѣшката, той не се задоволилъ само да накаже великия везирь, който сключилъ Прутския договоръ, а търсялъ средство да поправи тая грѣшка. За това министерския съветъ решава да не се потвърдява сключения договоръ и да се продължи войната. Отъ своя страна Петръ I, освободенъ веднъжъ отъ клѣтката на Прутъ, старалъ се по всѣкакъвъ начинъ да избѣгне точното изпълнение на унизителния този договоръ. Той поставилъ най напредъ като условие за потвърдяванието му изгонванието на Карла XII изъ Турция и обещанието на Портата да се не мѣси и тя въ поляшкитѣ работи. До когато той не получи това обещание, рускитѣ войски ще стоятъ въ Полша. Това поведение на руския царь накарало Султана да му отправи единъ ултиматумъ, въ който заявявалъ, че понеже условията на договора се нарушаватъ отъ руска страна чрезъ неотстѫпванието на Азовъ и чрезъ пребиванието на рускитѣ войски въ Полша, то той е принуденъ да обяви нова война и на пролѣтъ тръгва самъ въ походъ. За да предотврати тая война, руския представитель въ Цариградъ, Шафировъ, не отстѫпвалъ предъ никакви средства. Шведитѣ обещавали на везиря 100,000 рубли, ако обяви тутакси войната; Шафировъ му

да се забрани продажбата на хора безъ земята имъ, или ако не е възможно да се спре тая продажба, то поне да се не раздѣлятъ едни отъ други членоветѣ на едно и сѫщото семѣйство". Сената отговорилъ, че подобни продажби не могѫтъ да се спрѫтъ.

броилъ сжщата сумма, само да се не нарушава мирътъ въ тая минута. Освенъ на везиря той далъ около 40,000 рубли на муфтията; толкова сжщо далъ на султановия зеть; на другитѣ окржжаващи Султана лица, като драгомани, секретари, преводчици, той раздалъ други 70,000 рубли, всичко около 300,000 рубли[1]). Съ такива аргументи Шафировъ успѣлъ да отстрани войната и да сключи на 5 Априлий (1712) единъ договоръ съ Портата, който потвърдявалъ Прутския договоръ и изглаждалъ недоразуменията между двѣтѣ държави. Споредъ първия членъ на този договоръ Руссия се задължавала да изтегли изъ Полша всичкитѣ си войски въ продължение на три месеца, „следъ което време никаква руска войска не може да остане въ казаното кралство подъ какъвто и да било предлогъ и н. ц. височество нѣма по никакъвъ начинъ да се бърка въ управлението на поляшкия народъ, а още помалко да въвежда въ бждяще войскитѣ си". Другитѣ му членове възпроизвеждатъ постановленията на Прутския договоръ.

Съ туй подновление на договора, мирътъ между Турция и Руссия не се обезпечавалъ обаче. За неговото поддържание Шафировъ билъ принуденъ да употребява свойственнитѣ му убеждения. Той подкупилъ кехаята на султановата майка, чрезъ когото й подарилъ едно елмазено перо, единъ опасъ съ елмази за 6200 (левковъ), за да убеди сина си да не отпуща никакви средства за поддържанието на шведския краль. Подкупенъ билъ и бостанджи паша, да говори въ полза на Руссия предъ Султана, когато той се намира на своята яхта. Подкупенъ билъ и шведския преводчикъ, да съобщава кореспонденцията между Султана и Карла XII. Тези подкупи били необходими за задържанието на Турция, защото руския царь се стараялъ по всѣкакъвъ начинъ да избѣгва изпълнението условията на Прутския и на Цариградския договори, което давало законно основание на Портата да му обяви война. Въпрѣки категоричното постановление на Цариградския договоръ, рускитѣ войски продължавали да стоятъ въ Полша, колкото Портата и да настоявала за оттеглянието имъ. Когато въ Цариградъ изчерпали всичкитѣ миролюбиви средства, презъ Ноемврий (1712) Султана обявилъ война на Руссия, за да я принуди съ сила да изпълни ка-

---

[1]) Соловьевъ. — XVI, 101.

зания договоръ относително Полша. Той се поставилъ самъ на чело на войската си и тръгналъ да освобождава Полша. Шафировъ обаче още не се отчайвалъ и удвоилъ своитѣ усилия да запази мирътъ. И той сполучилъ. Когато Султана престигналъ въ Одринъ, заповѣдалъ да се събере (2 Юний 1713) единъ съветъ отъ най-висшитѣ сановници и офицери, който да прогласи войната за „Свещенна". Попитанъ най напредъ муфтията, на когото Шафировъ далъ 10,000 (левковъ) и единъ кожухъ отъ соболеви кожи, той отговорилъ, че войната ще бѫде беззаконна, защото руския царь билъ изпълнилъ условията на договора. Другитѣ членове на съвета не посмеили да противоречатъ на муфтията и приели неговото мнение. Войната била спряна и на 3 Юлий билъ подписанъ между Руссия и Турция *Одринския договоръ*, съ който се потвърдявали постановленията на предишнитѣ договори, особеннно тия относително Полша. И въ първия членъ на този договоръ руския царь се задължава да изтегли въ продължение на два месеца всичкитѣ си войски изъ Полша, „безъ да може н. ц. в. да ги вкарва подъ какъвто претекстъ и да било; сѫщо тъй н. ц. в. не може да се бърка по никакъвъ начинъ въ работитѣ на Полша и въ нейното управление". Колкото слаба и да била показаната енергия отъ Турция, тя накарала царя да очисти поляшкитѣ владения и така мирътъ между двѣтѣ държави билъ установенъ.

Въ тая война, както видяхме, Руссия не спечели никакви материални облаги; наопаки, — изгуби Азовъ. Но тя направи една голѣма печалба въ областьта на своитѣ отношения спрямо турскитѣ поданници отъ православно вѣроизповѣдание. Петръ I намерилъ где е слабата страна на Турция; той се увѣрилъ, че подъ вънкашната ѝ блѣстяща сила се крие единъ волканъ, който винаги може да се възбуди, за да изгори организма ѝ: народи, тлеющи въ невежество, съ нищо не превързани къмъ държавната колесница и предразположени да съдействуватъ на всѣко време за нейното сломвание, стига да се спечелятъ симпатиитѣ и разположението имъ. Петръ I съзира тая слабость на Турция и препорѫчва на наследницитѣ си да иматъ предъ видъ разположението на християнитѣ въ Турция, ако искатъ да успѣватъ въ борбата си съ нея. Отъ сега нататъкъ рускитѣ господари, преди да захващатъ военнитѣ си действия противъ Турцитѣ, ще предприематъ да възбудятъ противъ тѣхъ самитѣ имъ поданници съ различни

неопределени обещания. Така подровена почвата на Турцитѣ, при сблъкновение, тѣ били предварително осѫдени на несполука. Петръ I се залавя веднага да даде примѣра на бѫдѫщитѣ руски отношения къмъ турскитѣ християни. Нещастието на Прутъ се дължало на поведението на Румѫнитѣ, които, като виждали, че рускитѣ владетели до сега се стремятъ да ги подчинятъ на своята власть, останали равнодушни къмъ възванията на своитѣ господари да помагатъ срѣщо Турцитѣ, защото считали, че сегашното имъ положение не е по-лошо отъ туй, което ги очаква подъ руското владичество. Тая тактика трѣбвало да се измѣни: на християнитѣ трѣбва да се обещава *освобождение отъ турското робство*. По-нататъшната имъ участь ще се определя подиръ побеждаването на Турцитѣ, за което тѣ ще спомагатъ.

Следъ несполучливия си походъ срѣщо Турция, Петръ I хвърлилъ око на Персия, да може понѣ на Каспийско море да излѣзе. По това време тая държава прекарвала една криза на разложение, отъ която искали да се възползуватъ съсѣдитѣ ѝ, Русси и Турци. Областьта Грузия се дѣляла сега на двѣ части, отъ които едната била подъ сюзеренството на Персия, а другата подъ това на Турция. Населението на тая областъ въ по-голѣмата си часть било отъ християнско вѣроизповѣдание, сѫщо тъй както въ Европейска Турция. Руския царь безъ двоумение предприелъ да използува неговата вѣра за своитѣ цели. Той усвоилъ и спрямо него сѫщата тактика, както спрямо нашитѣ прадѣди: да се представлява за неговъ доброжелатель и освободитель отъ иновѣрното мохамеданско владичество. Въ персийска Грузия били изпратени агенти, които да разпространятъ между християнското ѝ население известието, че царя предприема походъ за неговото освобождение, та да се приготви и да му съдействува да сломи игото на полумесеца. Мисията на тия пратенници дала неочаквани резултати: не само населението, но и самия господарь на персийска Грузия, (Вахтангъ, *царь на Източна Иберия*, съ столица Тифлисъ) ги посрѣщналъ съ отворени обятия и обещалъ да изпълни желанията на царя. Въ 1722 когато Петръ I се приготовлявалъ въ Москва за похода си противъ Персия, при него се явилъ пратенника на Вахтанга, Борисъ Туркестановъ, съ писменна просба за покровителството на царя. Когато Петръ I стигналъ съ войскитѣ си персийската граница, той отговаря на грузинския царь, че „въ полза на християнството,

споредъ вашето ревностно обещание, вие ще се присъедините къмъ насъ съ войскитѣ си; трѣбва само щото другитѣ християни отъ вашия народъ, които се намиратъ подъ турска властъ, да не предприематъ никакво движение, за да не бжде предизвикана Турция да прави затруднения на това благословено отъ Бога дѣло". На този призовъ Вахтангъ отговорилъ съ нова просба, въ която наричалъ руския царь „неогасимо светило надъ гроба Христовъ и венецъ на четиритѣ патриарси" и го увѣрявалъ, че всичкитѣ християни го очакватъ, както Адамъ чакалъ въ ада слизанието на Христа избавителя. [1])

Но отъ разпадванието на Персия искала да се възползува и Турция, която си служила спрямо персийскитѣ поданници отъ мохамеданско вѣроизповѣдание съ сжщитѣ средства, съ които си служила Руссия спрямо ония отъ християнско вѣроизповѣдание — обещавание покровителство и свобода. Турцитѣ предложили и на Вахтанга да съедини войската си съ тѣхната противъ Персия, въ награда на което му обещавали да получи властьта надъ всичкитѣ християни, поданници на Портата въ Грузия и Иберия. Като християнинъ, грузинския владетель клонялъ къмъ руския царь, който го употребилъ за посрѣдникъ да склони персийския шахъ да отстжпи на Руссия каспийското крайбрѣжие и християнскитѣ си владения, за да запази останалото отъ претенциитѣ на Портата. Вахтангъ не можилъ, обаче, да изпълни царската поржчка вследствие измѣнението на отношенията му съ Персия и Турция. Тая последнята заявила на руския царь, че ако мисли да вземе за своята държава Грузия и Имеретия, то Портата не може да го позволи, защото тя желае да присъедини находящата се подъ Перситѣ Грузия къмъ тая, която се намира подъ нейната власть, защото ако персийска Грузия премини къмъ Руссия, то въ случай на разривъ съ Портата, и турска Грузия ще отиди къмъ нея. Дивана решилъ, щото ерзерумския паша да навлезе въ персийска Грузия, „не за да я завладее, а за охранение на Турция и на персийския шахъ", увѣрявали Турцитѣ руския представитель въ Цариградъ, Неплюевъ. Нѣщо повече, Турцитѣ, насърдчени отъ прутската си победа надъ Петра I, предложили му да изтегли съвършенно войскитѣ си отъ персий-

[1]) Соловьевъ. — XVIII, 77.

скитѣ владения, защото тѣхното присѫтствие тамъ внушавало силно подозрение на околнитѣ владетели, та Турцитѣ не можали да бѫдѫтъ спокойни. Това поведение на Турция не било никакъ въ полза на стремленията на руския господарь, който трѣбвало да се готви за война и съ нея, ако иска да вземе подъ свое покровителство Грузия. Освенъ това персийския Шахъ, като виждалъ, че Вахтангъ се предалъ въ рѫцетѣ на Русситѣ, смѣнява го (30 I 1723) и назначава на мѣстото му кахетинския ханъ Константинъ III (Мохамедъ Кумханъ), който склонява Грузинцитѣ да приематъ турското покровителство. Вахтангъ избѣгалъ въ Руссия, гдето билъ приетъ съ отворени обятия, защото можалъ да послужи при по-благоприятни обстоятелства за налагание руското покровителство надъ отечеството му.

Вследствие на това войната между Русси и Турци ставала неизбѣжна и Петръ I взелъ да се готви за нея. Веднага били взети мѣрки да се спечели съдействието на християнитѣ въ Турско. Агентитѣ на царя пакъ се отправили къмъ тѣхъ съ известнитѣ вече обещания. Най напредъ тѣ се промѫкнали въ Молдавия и Влашко, като най близки до руската граница. Сега вече отъ Румѫнитѣ не се искало давание клѣтва за подчинение, а имъ се обещавало унищожението на турската власть; бѫдѫщата война ще бѫде едно опълчение на православния свѣтъ противъ агарянитѣ, за това всички християни трѣбвало да бѫдѫтъ готови. Нищо по-нататъкъ. Маневрата се показала превъзходна: всички християни отъ Турско обърнали очи къмъ северния царь и се отказали отъ австрийското избавление. Паралелно съ това нравственно приготовление, вървяло и приготовлението на руската войска.

Войната съ Турция за персийскитѣ владения била въ надвечерието да избухне. За да нѣма да се бори съвременно съ двама неприятели, Петръ I се помирява съ Перситѣ, като сключва единъ съюзъ съ неспособния шахъ Тахмасибъ, който отстѫпвалъ на Руссия Дербентъ и Баку, заедно съ областитѣ Гиланъ, Мазандеранъ и Астрабатъ. Това принудило Портата да намали войнственното си настроение. Резултата билъ подкачванието на преговори за едно споразумение, които се свършили съ подписванието (13 Юний 1724) единъ договоръ съ Руссия споредъ който последнята признавала за турски владения персийскитѣ земи, които Турцитѣ окупирали, следо-

вателно и цѣла Грузия. Ако шаха се откаже да отстжпи на Руссия, или на Турция, условенитѣ въ договора земи, тия двѣ държави ще действуватъ заедно противъ него. Договора съ Персия не билъ обаче потвърденъ отъ тая последнята и неприятелствата се продължили. Сега къмъ Русситѣ се присъединили и Турцитѣ, които споредъ сключения договоръ трѣбвало да съдѣйствуватъ за налаганието условията му на Персия.

Всрѣдъ тая деятелность Петръ I умира (28 Януарий 1725). Той билъ направилъ обаче достатъчно, за да обезпечи бждящето надмощие на Руссия надъ съсѣдитѣ й. На наследницитѣ му оставало само да вървятъ по пжтьтъ, който той имъ начерталъ. Нѣкои казватъ, че освень съ дѣлата си, Петръ I оставилъ и едно писменно наставление, въ което посочвалъ на потомцитѣ си какъ трѣбва да постжпватъ, за да разпространятъ могуществото на Руссия. Това наставление или планъ съставлявало негово **завещание.**

Завещанието на Петра I съставлява предметъ на остра полемика между Русситѣ и тѣхнитѣ противници при всѣкой случай, когато стане въпросъ за рускитѣ стремления въ Европа. То е излѣзло на свѣтъ почти сто години подиръ смъртьта на мнимия му авторъ, въ 1812, когато Наполеонъ се опълчвалъ съ цѣла Европа противъ Руссия. Това обстоятелство придава на завещанието характеръ на едно баснословие. То се появило въ една книга (Des progrès de la puissance russe), написана отъ единъ чиновникъ на Наполеона, M. Lesur. За това повечето отъ съвременнитѣ историци сж разположени да вѣрватъ, че то е сковано по заповѣдь на Наполеона, за да спечели привърженностьта на народитѣ, отъ които ималъ нужда въ похода си срѣщо Руссия. Последнята руско-турска война даде поводъ да се разясни малко нѣщо този въпросъ. Въ надвечерието на войната рускитѣ публицисти бѣха предприели да тълкуватъ действията на бившитѣ руски царе, които биха могли да вджхнатъ съмнение въ цельта на войната. Руското списание, Russische Revue, излѣзе да отхвърля истинностьта на Завещанието, като увѣряваше, че то било произведение на Наполеона I, изработено, за да възбуди Европа противъ Руссия. Възникналата по този поводъ полемика извади на яве, че наистина Петръ I билъ оставилъ въ архивитѣ на Петерховския дворецъ единъ *планъ*, отъ който единъ невѣренъ руски чиновникъ далъ преписъ на френския предста-

витель въ Петербургъ презъ 1756, d'Eon. Френския публицистъ Morpurgau казва, че подобно едно копие сѫществувало въ архивата на министерството на външнитѣ работи въ Парижъ. Gaillardet въ своитѣ Mémoires du chevalier d'Eon, като описва деятелностьта на д'Еона, който билъ тайно изпратенъ при руския дворъ, казва, че между книжата, които последния билъ донесълъ следъ вращанието си отъ Петербургъ въ 1757 (следователно, повече отъ 50 години преди Наполеона) се намиралъ и преписъ отъ единъ *планъ*, който Петръ I билъ оставилъ като пѫтеводитель за своитѣ наследници. Когато d'Eon съобщилъ *планътъ* на своето правителство, то го счело за юношеско бълнувание, защото състоянието на тогавашна Руссия не допущало да се предполагатъ такива замисли у нейнитѣ владетели. Самъ d'Eon въ своитѣ мемоари казва: „Напраздно азъ пращахъ отъ постелята си писма до краля и до неговитѣ сановници, за да ги увѣря, че тайното намерение на Руссия е да навлезе въ Полша следъ смъртьта на Августа III и да тури на престола единъ свой партизанинъ, *споредъ проекта на Петра Великий*, за да завладее часть отъ тая земя. Всичкитѣ ми увѣрявания останаха праздни, защото произхождаха отъ единъ юноша. Днесь обаче всѣкой изпитва печалнитѣ последствия на предубеждението противъ моята възрасть“. (Екатерина II бѣше вкарала руската войска въ Полша, бѣше направила първото раздѣление, сключила Кайнарджикския договоръ, извършила второто раздѣление и приготовляваше последнето). Така щото d'Eon е ималъ много години преди Наполеона *планътъ* на Петра I и ако той не го е ималъ като преписъ отъ единъ действителенъ *планъ, или завещание*, то съ своята прозорливость, на основание проявляванитѣ още тогава стремления на Руссия, е сполучилъ да начертае бѫдѫщия вървежъ на руската политика съ една свърхестественна положителность, което впрочемъ е нѣмалъ никакъвъ мотивъ да прави самъ, защото е билъ приятель на Руссия. *Планътъ* на д'Еона е публикуванъ въ 1836 и се състои отъ 14 члена, както и завещанието, публикувано отъ M. Lessur при Наполеона, но се различава отъ него както по редътъ на членоветѣ, така и по редакцията имъ на френски езикъ. Ние ще приведемъ само тези отъ тѣхъ, които представляватъ интересъ за насъ.

§ IV. Да се храни раздоръ въ Полша, като се поддържатъ смутове и завистъ; да имаме съ помощьта на златото

първенцитѣ на своя страна; да подкупуваме, за да имаме влияние въ събранията, та да можемъ да работимъ при избирането на царетѣ; да се назначаватъ за такива наши хора; да пращаме наши войски да ги защищаватъ и да задържаме тези войски все повече и повече, до когато успеятъ да останатъ съвършенно тамъ. Ако съсѣднитѣ държави не се съгласяватъ, то да се укротяватъ чрезъ едно временно раздѣление, до когато сполучимъ да приберемъ отстжпеното. § XI — Да се приближимъ колкото е възможно повече до Цариградъ и до Индия. Който владее тези мѣста, той ще бжде истински владетель на цѣлъ свѣтъ. Да се държимъ, следователно, въ постоянна война ту съ Турция, ту съ Персия; да се направятъ арсенали на Черно Море и да се завземе малко по малко цѣлото това море, както и Балтийското, защото е необходимо за осжществлението на планътъ. § XII — Да се стараемъ да спечелимъ всичкитѣ Гърци[1]), разпръснати въ Унгария, Турция и Южна Полша, да станемъ тѣхна подпора, тѣхни защитници. Така ще имаме приятели въ кжщитѣ на неприятелитѣ си[2]).

Напечатаното отъ M. L. (Lesur) *завещание*, както казахме, се различава отъ предидущето не само по редътъ на членоветѣ си, но и по редакцията. Въ съчинението си: **Des progrès de la puissance russe**, M. L. като описва деятелностьта на Петра I, казва (с. 176): „Увѣряватъ, че въ частнитѣ архиви на рускитѣ царе сжществуватъ едни тайни мемоари, писани отъ ржката на самия Петръ I, въ които той излага своитѣ проекти, като ги препоржчва на наследницитѣ си, отъ които мнозина сж ги следвали наистина съ едно религиозно постоянство. Англичанина Вийлямъ Етонъ, който билъ консулъ въ Руссия и въ Турция и който въ своитѣ сношения и работи заслужва да бжде вѣрванъ, вижда се че е ималъ известие за сжществуването на това завещание, като говори: „Екатерина II не е съставила сама планътъ, който бѣше главната цель на политическата й деятелность. Петръ Великий е първия, който го е начерталъ и обявилъ за осжществимъ; отъ негово време рускитѣ владетели сж го имали винаги предъ видъ". Ето точкитѣ отъ това завещание, които представляватъ интересъ за насъ и които съответствуватъ на цитиранитѣ по-горѣ:

§ 2. Руссия да бжде въ постоянна война, за да обучи

---

[1]) Подъ думата *Гърци*, тукъ се означаватъ християнитѣ отъ православно вѣроизповѣдание; различието на народноститѣ нѣмало значение още.

[2]) Mémoires du chevalier d'Eon. I, 169.

войницитѣ си и да държи народа всѣкога възбуденъ и готовъ да върви при първия знакъ. § 5. — Да се подбутва Австрия, за да се изгонятъ Турцитѣ изъ Европа и за тая цель да се основжтъ арсенали на Черно Море, да се държи една постоянна войска и да се напредва постепенно дори до Цариградъ. § 6. — Да се поддържа безпорядъка въ Полша; да се гледа да имаме влияние въ нейнитѣ Събрания, а най-много въ избирането на кралетѣ ѝ; да се разкжсва при всѣкой удобенъ случай, до когато се подчини съвършенно. § 10. — Да се поддържа постоянно приятелство съ Австрия; да се ползуваме и отъ най-малкия случай да я вкарваме въ разорителни войни, за да бжде постоянно слаба; да ѝ помагаме даже понѣкога и да не преставаме да ѝ създаваме тайно неприятели въ цѣла Европа, особенно въ Германия. § 12. — Да си служимъ съ влиянието на религията върху Гърцитѣ, разпръснати въ Унгария и Турция; да си ги превържемъ по какъвто и да е начинъ и да се обявимъ за тѣхни покровители. По такъвъ начинъ и съ тѣхното съдействие Турция ще бжде завоевана.

Такова е прочутото завещание на Петра I. Сжществува ли то въ действителность, или е исковано отъ неприятелитѣ на Руссия, — това не е отъ голѣмъ важность. Важното и известното е, че отъ Петра I и до днесь, въ продължение на 200 години, Руссия е вървяла по начертания отъ него пжть, което дава основание да се предполага, че и за напредъ ще следва сжщото направление. Написанъ или не, начертания въ това завещания планъ се изпълнява. Отношенията между Руссия и Австрия сж следвали до сега буквално начертаната въ горния § 10 система. Християнитѣ въ Турско не сж ли били винаги предметъ на руското внимание и не е ли вжлпена у тѣхъ вѣрата, че Руссия е тѣхния естественъ покровитель? Румжнитѣ, Сърбитѣ, часть отъ Арменцитѣ, Гърцитѣ и най-сетнѣ Българитѣ, всички сж отцѣпвани отъ Турция подъ булото на покровителство. Историческа истина е, че Руссия храни постояннитѣ смущения въ Полша (в. *Прибавление* II) до когато успѣ да я унищожи, че е подкрепяла Австрия (Суворовъ въ Италия, потжпкването на маджарското възстание) и че се приближава отъ къмъ Европа и отъ къмъ Азия до Цариградъ.

ГЛАВА IV.

Четвърта руско-турска война.

Анна Иванова.

Нещастието на Прутъ не било въ състояние да спре стремлението на Руссия да излѣзе на Черно море. Изхода на свободно море съставлявалъ, па и днесъ съставлява, една нужда за нея, удовлетворението на която такива нещастия могли само да преустановятъ временно, но не и да спрятъ окончателно. Къмъ това удовлетворение ще се стремятъ всичкитѣ наследници на Петра I. Анна Иванова (1730—1740), щомъ се закрепя на престола, не закъснява да обърне вниманието си къмъ постиганието на тая цель. Нейния предшедственникъ не можилъ да одържи Азовъ, защото пожелалъ да отиди изведнъжъ много надалечь, и съ своето бързание срещо силната още Турция изгубилъ и спечеленото. Но ако не сполучилъ да излѣзе на Черно море, Петръ I излѣзалъ на Балтийското; вмѣсто отъ Турция, пристанището било извоювано отъ Швеция. Чрезъ Нищадский договоръ (1721) Ревель ставалъ руско пристанище. „Съ присъединението на Ливония и Ревель, казва Мартенсъ, Петръ Великий не само разреши една историческа задача на руската политика, но придоби на своето отечество едно здраво мѣсто между образованитѣ европейски народи и му обезпечи едно право да се слуша и неговия гласъ при решението на всички въпроси, относящи се до участьта на западна Европа. Следъ Нищадския договоръ западно-европейскитѣ държави не можаха вече да принебрегватъ мнението на Руссия, и тя можеше да се мѣри на еднаква нога съ цивилизованитѣ сили". Едно нѣщо пребързалъ да направи Петръ I, то е пренасянието столицата отъ Москва на Балтийското море. Ако бѣше оставилъ този въпросъ да го разрешатъ наследницитѣ му, тѣ може би щѣха да я построятъ на южното море вмѣсто на северното и тогава Русия би получила вѣроятно по-другъ видъ отъ сегашния си.

Анна Иванова тръгнала по стжпкитѣ на Петра I; тя имала предъ очи погрѣшкитѣ му и се пазяла да ги не повтори. За да си обезпечи победата надъ Турцитѣ, тя се залавя да ги отслаби чрезъ своитѣ съсѣди. Австрия и безъ каняние се била заела съ тая мисия. Карловицкия договоръ съ голѣмитѣ му печалби съставлявалъ голѣма съблазнь за

австрийскитѣ владетели. Подиръ него тѣ не само че не се боятъ отъ силата на Турция, но виждатъ въ нея една сигурна жертва, за смѣтка на която могжтъ да прострժтъ далечь на Истокъ своитѣ владения. Несполуката на Петра I при Прутъ, както и отвличанието на вниманието му къмъ Персия съставлявали единъ мотивъ повече за скъсвание приятелството съ Портата, защото липсвалъ съперникъ за възможнитѣ завладявания. Ето защо въ Виена се възползували отъ нарушението, което Турцитѣ направили на мирътъ съ Венеция и побързали да сключатъ съ тая последнята единъ нападателенъ и отбранителенъ съюзъ (1716), последствието отъ който било избухванието на войната между Австрия и Турция. При Петервардинъ австрийската войска разбива Турцитѣ, превзема Темишваръ и нахлува въ Влашко и Молдавия. По примѣра на предидущата война, главнокомандующия австрийската войска, принцъ Евгений, се обраща къмъ Сърбитѣ и къмъ Българитѣ съ голѣми обещания за освобождението имъ отъ турското иго, ако му съдействуватъ противъ неприятеля. Българитѣ, като имали предъ видъ резултата отъ предишната война, се показали резервирани къмъ прелъстителнитѣ обещания. Сърбитѣ обаче и сега се показали готови да служатъ на Австрийцитѣ; тѣ се записвали съ хиляди подъ знамената на принцъ Евгения. Единъ тѣхенъ отрядъ отъ 1200 души напада внезапно Букурещъ и го превзима; сжщото става и съ Яшъ. При това навлазяне въ Влашко и Молдавия Австрийцитѣ тръгнали по убития вече пжть: тѣ се давали за тѣхни освободители, както Русситѣ преди нѣколко години. На жителитѣ на тези княжества оставало само да избиратъ между освободителитѣ си, и тѣ клоняли за сега повече къмъ Австрийцитѣ, защото неотдавна рускитѣ князе направо имъ искали подчинението, когато австрийскитѣ императори още не били изказвали подобно желание. За Румжнитѣ тогава „нѣмецъ" значело спаситель, за това тѣ посрѣщали съ пѣсни австрийскитѣ войски[1]). Следъ двѣгодишно продължение на войната и предъ видъ успѣхитѣ на Австрийцитѣ, Турция предложила сключванието на миръ и пълномощницитѣ се събрали въ *Пасаровицъ* (Пожаровацъ). На втората конференция тукъ Австрийцитѣ поискали отстжпванието на цѣла Сърбия заедно съ Нишъ и Видинъ и понеже тур-

[1]) Regnault — *Les principautés danubiennes*. A. Xenopol. — *Histoire roumaine I*.

скитѣ пълномощници се показали разположени да направятъ тая отстжпка, въ петото засѣдание Австрийцитѣ поискали отстжпването на цѣло Влашко и Молдавия (за да ги освободятъ). Нападението на Испанцитѣ на Сардиния ги принудило обаче да омекчатъ своитѣ искания, за да се сключи по-скоро мирътъ, който и билъ подписанъ на 10 Юлий (1718). Споредъ условията на мирния договоръ, нареченъ *Пасаровицский*, Австрия ставала господарка на Чериго, Семендрия, Бѣлградъ, на по-голѣмата часть отъ Сърбия до р. Тимокъ, Сръбска Морава и Дринъ, заедно съ една часть отъ Унгария и Влашко до р. Алута; а Турция отнемала Морея отъ Венециянцитѣ.

Персия още по-сполучливо отъ Австрия съдействувала на рускитѣ желания за отслабване на Турция. Войната между тези държави вървяла почти неприкжснато отъ 1724, което позволявало на Руссия да закрѣпява съ сила своето влияние въ Полша. Напраздно въ Цариградъ настоявали за изтеглянието на руската войска отъ земята на Поляшката република, съгласно прутский, цариградский и одринский договори. Руския представитель оправдавалъ това пребивание съ желанието на самитѣ Поляци, да запазятъ своята свобода и волности. „Какво е това желание, което не може да се не удовлетвори, му говорялъ великия везирь, когато Поляцитѣ се принуждаватъ съ сила на това, къмъ което явно казватъ че нѣматъ наклонность?". Вишняковъ отговарялъ: „Членоветѣ на всѣко общество трѣбва да иматъ своя воля, но не такава, щото всѣкой да върши всичко, каквото желае; волята трѣбва да бжде не както у дивитѣ звѣрове, но разсждителна и позволена отъ законитѣ. Такава воля въ Полша иматъ само вѣрнитѣ синове на отечеството подъ високата защита на н. и. величество"[1]). Като съобщавалъ за подозрението, съ което Турцитѣ гледали пребиванието на рускитѣ войски въ Полша, както и за перипетиитѣ на войната съ Персия, Вишняковъ пишалъ: „Ако в. в. успѣете съвършенно да осмирите презъ текущата година (1732) поляшкитѣ работи, не ще ли е по-добрѣ да остановите Турцитѣ презъ идущата година, безъ да чакате, щото Перситѣ, като се уморятъ, да сържатъ миръ съ тѣхъ, защото персийската слабость е явна. А ако вие наченете войната съ Турция, Перситѣ ще се ободрятъ и ще могатъ да приематъ

---

[1]) Соловьевъ. — XX, 78.

една помощь. Ако Турцитѣ бѫдѫтъ освободени отъ Персия въ време на една европейска война, то тѣ ще употребятъ противъ в. в. всичкитѣ си сили, защото и да наченѫтъ противъ Нѣмцитѣ, то всичката тяжесть на войната, по причина на нѣмската слабость, ще падне върху Руссия".

Турция взела вече явно да се приготовлява за война, да принуди съ сила Русситѣ да се откажатъ отъ вмѣшателството си въ Полша. „Въ очитѣ на руския посланникъ най опасното приготовление се състояло въ образуванието на редовна войска, което ставало подъ рѫководството на единъ френецъ ренегатъ, Бонневалъ. Той съобщава на царицата: „не може да се гледа безъ ужасъ на следствията, които може да има това предприятие за всичкото християнство, а особенно за съсѣднитѣ на Турция държави. Има само едно средство да се възприпятствува на това дѣло; то е: да се отдалечи Бонневалъ съ неговитѣ другари отъ Турция. А това може да се направи, ако нѣкоя отъ християнскитѣ държави ги повика у себе си на износни условия" [1]). Бонневалъ билъ поканенъ да отиди въ Руссия. Това обаче не попречило за обявяванието на войната. Презъ Май (1735) Портата решила да прекара единъ корпусъ татарска войска презъ руската граница, за да нападне Перситѣ въ гръбъ. Руския представитель не се съгласявалъ на турското искание, но когато презъ Юний въ Цариградъ дошло известие, че Перситѣ разбили турската войска, Портата заповѣдала на Татаритѣ да минатъ презъ руската територия. „При такъвъ единъ благоприятенъ случай, пишалъ руския посланникъ, отъ в. в. зависи да смирите турската гордость, защото щомъ единъ корпусъ руска войска встѫпи въ тѣхната земя, тѣ ще бѫдѫтъ принудени да искатъ миръ отъ в. в. и да приематъ съ променяванието на договора износни за насъ условия, ако не бѫдѫтъ заслѣпени отъ окончателното си загинвание. Този неприятель деня и нощя мисли зло противъ в. в., защото преди да се получи известието за поражението въ Персия, бѣха проектирали да пратятъ едно предложение на Швеция за съюзъ противъ Руссия. Ако такъвъ единъ неприятель не се укроти при удобния случай и му се даде време да се поправи, тогава трѣбва отъ него да се очакватъ голѣми бедствия. Турцитѣ нееднократно сѫ доказвали, че и при най

[1]) Соловьевъ — XX, 78.

малко сгодния за тѣхъ случай сж готови да изплюятъ своя змейски ядъ. Ако в. в. се реши на война, въ такъвъ случай, ако даже Татаритѣ, противъ всѣко ожидание, по нѣкоя причина не отидатъ за Персия, може да намери други законни причини да нападне, защото персийския шахъ нѣма скоро да се помири съ Турцитѣ, още повече ако чуе, че и Руссия се е опълчила противъ тѣхъ. А ако в. в. не желае да укроти Турцитѣ чрезъ война, то най вѣрния способъ за тѣхното задържание е — да се показвате повече готови къмъ война, отъ колкото наклонни на миръ" [1]).

Презъ това време военното щастие изменило на Перситѣ; тѣ били разбити нѣколко пжти отъ турската войска. Тия победи на Турцитѣ разтревожили руската господарка, защото въ тѣхъ тя виждала едно въздигание на Турция, което не можало да бжде освень въ вреда на нейната държава. „Въ всѣкой случай, положението е сериозно, говорилъ Остерманъ на английския представитель въ Петербургъ. Н. и. в. нѣма по никакъвъ начинъ да позволи на Турцитѣ да се укрепятъ на Каспийско море". Въ интереса на Руссия било да се спре на време усилванието на Отоманската държава. Съветитѣ на Вишиякова решили въпроса. Въ края на Октомврий (1735) въ Цариградъ дошло известие, че рускитѣ войски настжпватъ да нахлуятъ въ Кримъ. Когато Портата запитала Вишнякова, какво означаватъ тези действия, той отговорилъ, че „ако тези известия сж вѣрни, тѣ могжтъ да се обяснятъ съ това, че царицата, като не получва никакво удовлетворение на своитѣ приятелски искания отъ Портата, като не може вече да търпи татарскитѣ безспокойствия, решила се е да отмжсти на Хана. Но при това Портата може да бжде увѣрена, че противъ нея нѣма нищо да се предприеме и безъ съмнение царицата ще иска съ готовность да възобнови мирътъ съ нея на едни разумни условия". [2]) Този езикъ, че Руссия воюва само противъ Татаритѣ, а не и противъ Турцитѣ, се поддържалъ до началото на 1736. За това руския посланникъ си оставалъ свободенъ въ Цариградъ, отъ гдето описвалъ (1 Януарий 1736) положението на турската държава по следующия начинъ: „Самъ Султана не знае работитѣ; той се управлява отъ кжзларъ-агасж. . . . (като Сул-

---

[1]) Соловьевъ. — XX, 79.
[2]) Соловьевъ — XX, 82.

тана сѫ представени и великия везирь, и рейсъ-ефенди, и муфтията. б.). Кримцитѣ, като виждатъ опасностьта отъ страна на Руссия, искатъ една немедленна помощь, и въ противенъ случай заплашватъ, че или ще се разбѣгатъ, или ще потърсятъ единъ по-надѣжденъ защитникъ. И Портата се въоржжава, но безъ всѣкакъвъ шумъ. Народа не е озлобенъ противъ Руссия, защото казватъ, че Татаритѣ сами сѫ предизвикали рускoто нападение. Истина ви казвамъ, че въ Турция нѣма ни политически началници, ни военни рѫководители, ни разумни управители, ни финансисти: всичко се намира въ страшно разстройство, и при най малкото нещастие ще се срути въ бездната. Страхътъ отъ Турцитѣ сѫществува само по предание, защото сега тѣ сѫ съвсѣмъ други отъ колкото сѫ били по-преди: колкото едно време сѫ били въодушевлени отъ духъ за слава и свирепство, толкова сега сѫ малодушни и боязливи. Всички като че ли чувствуватъ края на своята беззаконна власть . . . Татаритѣ, като знаятъ всичко това, сѫ почнали да се колебаятъ въ своята вѣрность къмъ Портата, както се говори тукъ. Отъ християнскитѣ си поданници Турцитѣ се боятъ, че всички ще възстанатъ щомъ рускитѣ войски се доближатъ до границата. Тукашнитѣ цариградски Гърци сѫ повечето бездѣлници, които нѣматъ ни вѣра, ни законъ, ни честь. Главния имъ интересъ е паритѣ и ни ненавиждатъ повече и отъ самитѣ Турци. Но Гърцитѣ въ областьта, а още повече Българитѣ, Власитѣ, Молодавцитѣ и всичкитѣ други, тъй се стараятъ за избавлението си отъ турското робство и тъй силно сѫ предадени на Руссия, щото при първия случай нѣма да пожалеятъ живота си за в. и. в. като за една избавителка, на която се уповаватъ"[1]). Той настоявалъ щото войната да се принесе на Дунава и да се върви право върху Цариградъ. „При наближаванието на Руситѣ, султанъ Махмудъ I ще се изплаши и ще избѣга въ Азия", добавялъ Вишняковъ. А не следъ дълго време допълня: „Сега е най-благоприятното време не само да се сломи звѣрската гордость, но и да се премахне цѣлото това сонмище. Ако азъ и да съмъ една малка и недостойна жертва, но за славата на в. в. и за спокойствието на отечеството, готовъ съмъ да запечатамъ съ кръвьта си истината, която съмъ изложилъ, стига само Всевишния да благоволи да се захване

---

[1]) Соловьевъ. — XX, 108.

татарски земи, които да минатъ въ руско владичество, „защото до когато между двѣтѣ държави сѫществуватъ тези народи, миръ е невъзможно да има между тѣхъ. „Н. и. в. иска това, говорили рускитѣ пълномощници, не като печалба, но да се добие едно вѣчно спокойствие, защото и Портата не извлича никаква полза отъ тия диви народи"; в) „съ сѫщата цель, т. е. за запазване мирътъ, н. и. в. иска, щото Влашко и Молдавия да бѫдѫтъ провъзгласени за независими, съ свои Господари, и само по причина на еднаквата си вѣра съ Руссия да бѫдѫтъ отдадени подъ нейно покровителство"; г) свободно плавание на рускитѣ кораби по Черно Море и преминаването имъ презъ Проливитѣ и д) признаване императорската титла на рускитѣ господари.

Тези условия изненадали както Турцитѣ, тъй и Австрийцитѣ, които имали на око Влашко и Молдавия. „Тѣ сѫ несъразмѣрни съ успѣха на войскитѣ ви, възразявали турскитѣ пълномощници. Турция не се намира никакъ въ такова състояние, щото да е принудена де приеме едни толкова тежки условия. Нека припомнимъ, че въ Прутската война Портата, ако и да се намираше въ много по-вигодно положение отъ колкото Руссия сега, се задоволи само съ единъ Азовъ". Австрийскитѣ пълномощници се присъединили къмъ Турцитѣ противъ рускитѣ искания относително Дунавскитѣ княжества, защото „цѣла Влахия и часть отъ Молдавия се намирали въ рѫцетѣ на Австрия, която има предъ видъ да иска Влашко за себе си". Тѣ напомняли, че Турция ще рискува по-скоро и Цариградъ, но нѣма да отстѫпи Кримъ, и ако Русситѣ настояватъ върху тая отстѫпка, то преговоритѣ ще останатъ непременно безплодни и мирътъ нѣма да се постигне нито следъ десеть години. Русситѣ обаче настоявали върху своитѣ условия. Като считала минутата удобна, Анна Иванова се стремяла да унищожи унизителния Прутски договоръ и въ сѫщото време чрезъ покровителството си надъ Княжествата да се доближи до многочисленнитѣ християни задъ Дунава, които ще може да направлява съ по-голѣма сполука. Тя била увѣрена, че Портата нѣма да приеме тези условия и ще ѝ даде възможность съ нови победи да откѫсне още повече.

Подиръ Русситѣ, и Австрийцитѣ обявили своитѣ условия, които не отсѫпвали на тия на първитѣ. Австрия искала за себе си Босна, Сърбия, часть отъ България до р. Ломъ,

заедно съ градоветѣ Видинъ и Нишъ, както и Влахия до р. Джмбавица. Турскитѣ представители били смаяни отъ тия искания и безъ никакви разисквания отхвърлили и еднитѣ и другитѣ. Тѣ виждали, че Руссия, веднъжъ притежателка на Азовъ и на Кримъ, нѣма да се спре тамъ, а като отцѣпи Влашко и Молдавия, не ще закъснее да присвои и тѣхъ. Тия претенции на двамата съюзници за едни и сжщитѣ земи давали на Турцитѣ да вѣрвать, че може да възбудятъ спречкване помежду имъ. Но надѣждитѣ имъ били осуетени, защото австрийскитѣ пълномощници се отказали отъ искането си относително Влашко, а Руссия се отказала отъ всичко освень отъ Очаковъ и отъ Килбурунъ. Австрийци и Русси се съгласили върху тия условия, но Турцитѣ отхвърлили всѣкакви териториялни отстжпки, за това следъ осемь захващания и прекжсвания на преговоритѣ, на 10 Октомврий тѣ напуснали Немировъ и неприятелствата се продължили.

Още въ началото на войната, както спомѣнахме, Русситѣ превзематъ Азовъ и подъ началството на Миниха презъ пролѣтьта на 1736 навлазятъ въ Кримъ и обращатъ всичко въ прахъ и пепель. Липсата на фуражъ ги принудила обаче да се повърнатъ назадь отъ Кримъ. Тѣ успѣли да си задържатъ сега само Кубанъ. Презъ следующата година (1737), до когато се водили преговоритѣ въ Немировъ, Минихъ подкача военнитѣ действия, като обсажда Очаковъ, който и привзема на 2 Юлий; а генералъ Ласси навлазя отново въ Кримъ, като предава всичко по пжтя си на огънь и мечь. И този пжть обаче Русситѣ били принудени да се оттеглятъ назадь за зимнитѣ си квартири.

Сжщевременно съ тези действия на Русситѣ, Австрийцитѣ нападнали на Турция отъ западь. Презъ Юлий (1737) тѣ стигватъ до Нишъ и го превзематъ, слазятъ до Пиротъ и в291 ематъ дори и Царибродъ. Презъ сжщата година обаче тѣ били принудени да се оттеглятъ отъ всичкитѣ тези земи; а на следующата пролѣтъ (1738) срѣщо тѣхъ се отправя самъ великия везирь, минава Дунава, превзема Оршова, Семендрия и навлазя до Мехадия. Сжщевременно и Русситѣ, принудени повече отъ нѣмание фуражъ и отъ болѣсти, съборили крепоститѣ на Очаковъ, Килбурунъ и Перекопъ и се оттеглили на вжтрѣ въ своитѣ земи.

Франция, която била единственната приятелка на Турция, гледала съ подозрение стремлението на своята

съперница, Австрия, да разширява владенията си за смѣтка на първата. Тя се възползувала отъ неуспѣха на нападателитѣ и предложила услугитѣ си за сключването на миръть. Въ Цариградъ приели съ готовность нейното посрѣдничество, защото знаяли, че отъ съображение на своитѣ държавни интереси Франция нѣма да клони къмъ засилването на Австрия. Тая последнята сѫщо приела френското посрѣдничество, следъ едно предварително споразумение съ Руссия. Така подкаченитѣ преговори за миръ следъ победитѣ на турската войска не можали да дадѫтъ много утѣшителни резултати за съюзницитѣ — нападатели. Още въ първитѣ засѣдания Руссия се съгласявала да отстѫпи Очаковъ и Килбурунъ, като се отказвала и отъ претенциитѣ си надъ Кримъ и надъ Княжествата; но настоявала за присвоението на Азовъ, който й билъ необходимъ за задържанието на Татаритѣ. Австрия отъ своя страна се съгласявала да приеме старитѣ си граници съ малки нѣкои измѣнения само. Турцитѣ отхвърлили и тези условия; великия везирь заявилъ на френския посрѣдникъ. Вилнйовъ, че Султана е решилъ да не слага орѫжието до когато не си присвои Очаковъ, Килбурунъ, Азовъ, Бѣлградъ и Темишваръ. Съ това намерение Турцитѣ предприели нови приготовления за продължение на войната презъ идущето (1739) лѣто, когато наистина Австрийцитѣ претърпяватъ едно поражение при Крочка и Турцитѣ обсаждатъ Бѣлградъ.

Руситѣ били по-щастливи отъ Австрийцитѣ. Следъ окончателното отказване на Портата да отстѫпи Азовъ Минихъ минава презъ Юний (1739) Бугъ и навлазя въ Молдавия, гдето успѣва да разбие Турцитѣ при Хочимъ. Населението, приготовляьано съ голѣми обещания отъ агентитѣ на царицата, излазяло на всѣкѫдѣ да посрѣща Русситѣ като освободители. Въ всѣко село рускитѣ военачалници били въвеждани тържественно въ църквитѣ при гласътъ на благодарственни молитви. Минихъ се възползувалъ отъ това разположение на Румѫнитѣ и издава единъ манифестъ къмъ тѣхъ, съ който ги кани да се записватъ доброволци срѣщо християнския врагъ. На 1-й Септемврий (1739) главнокомандующия влѣзалъ въ молдавската столица, гдето билъ посрѣщнатъ като избавитель на страната. Предъ него се явила една депутация отъ името на цѣла Молдавия, която му заявила, че княжеството желаé да признае руската императрица за госпо-

дарка на страната. Отъ тукъ Минихъ пиши на царицата: „Понеже тукашната молдавска земя е превъзходна и не пада по-долу отъ Лифляндия, и жителитѣ й, като видяха своето избавление отъ варварското иго, приеха съ сълзи отъ радость вашето височайше покровителство, за това много важно е да се задържи тая земя въ ваши ржце. Азъ ще я укрепя така отъ всички страни, щото неприятеля да не може никакъ да ни измѣсти отъ нея. А отъ тамъ ще можемъ да завладеемъ и Влашко" [1]). На 10 Септемврий Минихъ, заобиколенъ отъ всичката си войска и отъ много молдавски боляри, „заповѣдалъ да се направи молебенъ за покорението на Молдавското Княжество на руската императрица". На 12 Септ. той съобщава на царицата за това покорение: „Молдавскитѣ стареи изказваха голѣма радость, като гледаха такава славна християнска войска, която, както тѣ си говорятъ, дошла да ги освободи". А за да се даде още по-голѣмо значение на направеното до сега, Минихъ *посъветвалъ* Молдавцитѣ да изпратятъ една депутация, която да поднесе на Анна Иванова доброволното имъ покорение подъ нейния скиптръ. По този начинъ се давалъ другъ характеръ на завоеванието.

Това поведение на Молдавцитѣ, което издавало отъ какви чувства се въодушевляватъ тѣхнитѣ едновѣрци въ Турско, вджхнало голѣми надѣжди на Миниха, който въ единъ рапортъ до царицата говори: „Всички *Гърци* гледатъ на васъ като на своя законна господарка. Разположението на тези народи е предизвикано отъ голѣмото име на руската сила. Трѣбва, прочее, да схванимъ тая минута на тѣхния ентусиазъмъ и надѣжди, да вървимъ върху Цариградъ, защото може да не се намери втори пжть едно подобно разположение на духоветѣ". Анна удобрила планътъ на Миниха да върви върху Цариградъ и да съсипи Турция съ съдействието на нейнитѣ поданници християни. Захванали се вече и приготвленията за минаванието на Дунава; но загубитѣ на Австрийцитѣ, както и тѣхнитѣ преговори за миръ, принудили Миниха да спре за сега отиванието си напредъ. Освенъ това, за да развалятъ съюза между Австрийци и Русси, та да могжтъ окончателно да смажатъ първитѣ, Турцитѣ предложили да свържатъ миръ съ Руссия, като й отстжпятъ Азовъ, ако тя се съгласи да събори крепоститѣ му и се откаже да държи флота въ Черно-

[1]) Добревъ. – Южное Славянство, Турція и соперничество европ. правителствъ на Балкан. полуостровѣ. Соловьевъ. — XX, 158

море. Анна Иванова била наклонна да приеме сега първото предложение, но не се съгласявала на второто, та помирението пакъ не станало. То се наложило обаче следъ подписването на 21 Августъ (1739) *Белградския договоръ* между Австрия и Турция, споредъ който първата отстжпвала на втората Бѣлградъ, Щабацъ, Сърбия до Дунава и Сава, Босна до предѣлитѣ на Карловицкия договоръ, Оршова и цѣла Малка Влахия до Мехадия.

За да не навлече върху себе си всичкитѣ упражнени и насърдчени отъ победитѣ си надъ Австрия турски войски, царицата склонила и тя да тури край на войната, въпреки настояването на Миниха, че „не само балканскитѣ християни съ неизказана радость желаятъ покорението си на руската държава, но и сръбския патриархъ Арсений съ сълзи проси покровителството на Руссия, като се оплаква отъ слабостьта на австрийския императоръ, гдето оставя цѣлата имъ земя подъ варварското иго". На 7 Септемврий френския посланникъ Вилнйовъ, като руски пълномощникъ подписва въ Бѣлградъ окончателния миренъ договоръ между Руссия и Турция. Споредъ този договоръ Руссия си запазва старитѣ граници, като се отказва отъ покорението на Татаритѣ, отъ покровителството надъ Влашко и Молдавия и отъ правото да има флота въ Черно и въ Азовско морета; крепостьта на Азовъ се събаряла и мѣстностьта му оставала пуста между двѣтѣ граници. Руссия придобивала само правото да има постояненъ свой представитель при Портата съ сжщитѣ права, съ каквито се ползували представителитѣ и на другитѣ държави.

Както се вижда, въ Бѣлградския договоръ не станало никаква дума за участьта на християнитѣ въ Турско, които между това вѣрвали, че както Австрийцитѣ, така и Русситѣ се грижатъ само за тѣхъ, защото такива били обещанията, които имъ се давали. Българитѣ спечелили това, което и въ предидущата война: само разорения и служение ангария на турскитѣ войски. У тѣхъ обаче останало пакъ убеждението, че Руссия си има грижата за тѣхъ и единъ день ще ги освободи отъ Турцитѣ. Сърбитѣ спечелили повече нѣщо, въпреки по-голѣмото разорение на земята имъ: Турция успѣва да отнеме Сърбия отъ Австрия, за да я остави по-кжсно на самитѣ Сърби. Ако Австрия би била победителка, както при Пасаровицкия договоръ, навѣрно Бѣлградъ нѣмаше да бжде сръбска столица днесь, а вѣроятно и София нѣмаше да бжде българска.

ГЛАВА V.

Пета руско-турска война.

Екатерина II. Кючукъ-Кайнарджикски договоръ

Въ 1762 на руския престолъ дошла Екатерина II, *Велика.* Произхождението на тая жена, сравнено съ нейнитѣ дѣла, е едно голѣмо доказателство противъ общоприетото мнение, че успѣха на една държава изисква, щото нейния глава непременно да бжде отъ едно произхождение и отъ една религия съ своитѣ поданници. Екатерина е родена Нѣмка по народность, [1]) а лютеранка по религия, което не й попречило да бжде най достойния наследникъ на Петра Велики и да направи отъ Руссия най голѣмата държава на свое време. Млада, хубавица, разпусната, съ републикански идеи за домашния моралъ, почти една модерна Клеопатра, тая жена съумѣла да спечели любовьта на руския народъ и да превърже на своитѣ замисли всичкитѣ окржжающи я. За нея не било трудно да обае тлеющитѣ въ пълно невежество свои поданници, у които религиознитѣ чувства поглащали всичкото имъ битие; за които не сжществувала разлика между вѣра и народность и които, подобно на мохамеданитѣ, не правили разлика между разпространението на религията и разпространението на държавата. Ето защо най разпуснатата жена въ палатитѣ си [2]) става най смиренната набожница предъ този народъ и съ кръстътъ въ ржка, за Бога и за Христа, се захваща по-решително и отъ мжжь да разпространи владенията на държавата за смѣтка на съсѣдитѣ си: Швеция, Полша и Турция.

[1]) Баща й, Християнъ Августъ, билъ пруски генералъ. Но и самата руска династия Романовъ има за свой родоначалникъ единъ Нѣмецъ на име Андре, който се преселилъ въ Руссия кждѣ 1380. Нѣщо повече: вѣрватъ, че той не е даже отъ княжеска фамилия, а дължалъ издиганието си на едно случайно щастие, което въ старо време не рѣдко докарвало до царския тронъ единъ слуга. Това мрачно произхождение на руската династия не пречи да владее днесь по-гордо отъ най чистокръвнитѣ царски фамилии. Наполеонъ Бонопартъ билъ италиянецъ по баща, но това не му попречило да въздигне Франция до върхътъ на нейното величие и да направи отъ Италия една френска областъ. Произхождението на държавния глава има, прочее, слабо влияние върху сждбинитѣ на народа; наопаки, нѣма примѣръ въ историята, гдето една княжеска династия да е хванала корени, когато е дължала короната си на единъ доброжелатель и покровитель, чуждъ владетель.

[2]) Екатерина държала едно следъ друго следующитѣ незаконни мжже подиръ законния си: Селтиковъ, Понятовски, Орловъ, Васильчиковъ, Потемкинъ, Завадовски, Зоричь, Корсаковъ, Ланской, Иермоловъ, Момоновъ и Зубовъ.

Щомъ се закрепва на отнетия съ заговоръ отъ мжжа си престолъ, Екатерина II захваща да работи за изпълнението на планътъ, начертанъ отъ Петра I. Духътъ на този генияленъ Руссинъ възкръсва съ всичкото си могущество въ лицето на тая Нѣмкиня, която предприема и извършва за руския народъ толкова, колкото не сж извършили нито стотната часть многозина царе отъ чиста руска кръвь. Тя умее да се ползува отъ всичкитѣ слабости на рускитѣ противници; не се спира предъ никакви обещания да подкрепя слабитѣ и да защищава притѣсненитѣ. Съ заплашване страхливитѣ и съ галение силнитѣ, тя успѣва да въздигне Руссия на гърбътъ на всички и да ѝ даде силата, предъ която всѣкой трѣбвало послѣ да се кланя. Гърци, Сърби, Българи, Румжни, Нѣмци, Френци, Англичани, всички сж били употребявани за постиганието на нейнитѣ цели. Тя увеличава броя на рускитѣ поданници съ 13 милиона души, т. е. колкото три днешни Българии и дава единъ най-силенъ потикъ за изпълнението на руската програма.

Причинитѣ на войната. Още при предшедственницитѣ на Екатерина II рускитѣ представители при Портата, както видяхме, не преставали да описватъ положението на Турция като съвсемъ разстроено и да подбуждатъ своето правителство, да се възползува отъ това положение, за да премахне турското владичество въ Европа. Вишняковъ, напримѣръ, и следъ сключването на Бѣлградския договоръ не преставалъ да пише въ този духъ. Презъ 1745 той съобщава на царицата Елисавета Петровна: „Отъ в. и. в. зависи да разори това злоехидно сонмище и да възстанови кръста Христовъ. Божия промисълъ, както се вижда, всичко е приготвилъ и предустроилъ за това. Всичкитѣ бедни православни християни чакатъ избавлението си отъ в. и. в. Достатъчно е само тая есень да се яви ненадейно руската войска на Дунава съ голѣмъ запасъ отъ оржжие; тя ще се одесетвори въ скоро време: Молдавия, Влашко, България, Сърбия, Славония, Далмация, Черна Гора, Албания, цѣла Гърция, островитѣ, даже и самия Цариградъ, изведнъжъ ще вcематъ кръста и ще дойдатъ на помощь на в. и. в. Европейскитѣ държави, като иматъ разправии помежду си, не ще могжтъ да възприпятствуватъ на Руссия. Сега е толкова удобно времето за това, каквото по-преди никога не е имало и нѣма да има. Азъ пиша това не отъ себе си, а по молбата на началницитѣ на всичкитѣ тези бедни християни. Съ сълзи на очи тѣ молятъ и увѣряватъ, че ако изгрее и

най-слабата лжча на надѣжда, тѣ ще приготвятъ всичко и къмъ тѣхъ ще се присъедини голѣма часть отъ най-добритѣ Турци, защото мнозинството отъ тѣхъ сж християни, които се казватъ изповѣдници на Св. Троица. Такива сж Кжзларъ-ага, мюфтията, Есадъ ефенди и много други; тѣ сж само по външностъ мохамедани. Народа ще изчезне, или ще се покръсти, защото въ Румелия нито петата часть ще бждятъ противъ кръста"[1]). А въ друго писмо сжщия посланникъ оказва на голѣмата превързанность, която хранятъ християнитѣ въ Турско, особенно Славянитѣ, къмъ Руссия. „Най-приятния имъ разговоръ за Руссия е царуването на Петра I; тѣ иматъ неговия животъ написанъ на всичкитѣ имъ наречия, не само въ проза, но и въ стихове и даватъ голѣми награди на този, който напише най-добрѣ този животъ. Въ миналата война тѣ били увѣрени, че Русситѣ ще надвиятъ на Турцитѣ, и се готвили да се присъединятъ къмъ руската армия, ако тя била дошла до Дунава. Като не сж въ състояние да укриватъ своитѣ чувства къмъ Руссия, тѣ се подхвърлятъ на страшни бедствия и умиратъ съ руското име на устата си. Както турскитѣ, така и венециянскитѣ Славяни, изказватъ еднаква привързанность къмъ Руссия. Тая привързанность си остава непоколебима, ако и Франция да се старае да придобие любовьта на гръцкия народъ чрезъ покровителствувание, ласкания, отваряние училища, раздавание книги безплатно и пр. Тая любовь на християнитѣ изисква една взаимность отъ наша страна. Руссия е длъжна да последва примѣра на Испания и Франция, които по политически съображения усърдно помагатъ на всѣкжде на своитѣ едновѣрци. . . . Могжтъ да се основатъ особенни поселения отъ турски християни, което може да се направи безъ нарушение на договора, защото и Турцитѣ приематъ своитѣ едновѣрци мохамедани, които бѣгатъ отъ Руссия"[2]).

Презъ 1752 година черногорския митрополитъ, Васа Петтровичь, пишалъ на руския представитель въ Цариградъ: „Следъ прутския миръ Турцитѣ завладяха земитѣ, които притежаваха цетинския катедраленъ мънастирь и другитѣ черногорски мънастири. Похитителитѣ казватъ, че Султана имъ далъ тия земи, за да накаже Черногорцитѣ за тѣхната пре-

---

[1]) Соловьевъ. — XXII, 86.

[2]) Соловьевъ. — XXII, 87.

данность на руския дворъ. Отъ любовь къмъ Господа Исуса стани въ наша защита споредъ обещанието на великата господарка, императрицата Елисавета Петровна, защитницата на православието по цѣлата земя, нашата милостивейша покровителка и бранителка. Застани предъ двора султановъ и ни освободи черковнитѣ земи, защото безъ тѣхъ не можемъ живя, а ако напуснемъ Чернагора, народа силно ще пострада, подобно на едно стадо безъ пастирь"[1]). А подиръ нѣколко години сѫщия черногорски митрополитъ пиши въ Петербургъ: „Ние чакаме помощь само отъ Бога и отъ силния руски царь. Плаче бедната Сърбия, България, Македония; ридае Албания, да не би да падне Чернагора; Далмация вече падна; Херцеговина пѫшка подъ турския кракъ. Ако Чернагора бѫде освободена, всички ще се присъединятъ къмъ насъ; ако ли Турцитѣ завладеятъ Чернагора, то въ всичкитѣ споменати земи християнството ще изчезне съвършенно"[2]). Но Руссия се намирала тогазъ въ война съ Персия, за това на митрополита било отговорено да чака по-благоприятна минута. Черногорцитѣ счели това отказване като причинено отъ недостатъчната имъ преданность на Руссия, за това предложили да приематъ руското поданство. На изпратенитѣ за тая цель представители въ Руссия (Май 1758) била съобщена следнята заповѣдь на царицата: „Както на митрополита В. Петровичь, тъй и на другитѣ Черногорци въобще да се обяви, че усърдието на народа имъ къмъ нашата империя и тѣхното желание да встѫпятъ въ руско поданство заслужаватъ всегдашното наше благоволение и милость. Но понеже всѣка постѫпка въ сегашно време може да бѫде много бедственна за тѣхъ по причина окрѫжающитѣ ги отъ близо неприятели и далечностьта на нашата империя, то това дѣло се оставя за друго едно по-добро бѫдѫще време, а сега да се задоволятъ съ увѣрението на нашето непременно благоволение"[3]). За да се даде потрѣбната тяжесть на думитѣ на царицата, заповѣдано било да се раздадѫтъ разни подаръци на членоветѣ на депутацията, а на митрополита да се платятъ 1000 рубли и всички разноски за вращанието имъ.

Презъ 1764 въ Петербургъ престигналъ далматинския епископъ, Симеонъ Концаревичь, и изложилъ „желанието на право-

[1]) Соловьевъ — XXIII, 734.
[2]) „ — XXIV, 89.
[3]) „ — XXIV, 226.

славнитѣ народи въ Сърбия, Босна, Херцеговина и другитѣ области, че тѣ иматъ голѣмо усърдие по своето едновѣрие да бѫдѫтъ съ фамилиитѣ си и съ притежанията си подъ благочестивото поданство на Руссия и да се преселятъ въ нейната земя, или пъкъ ако останатъ на сегашнитѣ си мѣста, да бѫдѫтъ подъ покровителството на руския народъ и въ случай на бѫдѫща война съ Турцитѣ, да вехматъ орѫжието противъ тѣхъ и да действуватъ съ съединени сили въ полза на руската империя". Въ своето прошение Конџаревичь се представлявалъ като пратенникъ отъ всички православни народи въ Турско, предъ които билъ далъ клѣтва да изкаже желанията имъ предъ руската владетелка. Въ направения до царицата докладъ по поводъ на това прошение се казва: „Той иска, щото ако сега не могѫтъ да се изпълнятъ тѣхнитѣ желания, то поне да се обнадѣждятъ съ покровителството на тукашния дворъ. Другояче, ако нѣматъ надѣжда отъ руския дворъ, ще изпаднатъ въ крайно отчаяние. За това епископа иска да му се даде една резолюция, която да дава надѣжда за въ бѫдѫще и да е ласкателна, защото и по-преди, при царуването на Петра Великий сѫ давани подобни обещающи резолюции, споредъ които тези народи и до сега сѫ превързани къмъ Руссия. За това, да се поддържатъ въ добро благопожелание къмъ Руссия, още повече когато сами го желаятъ, необходимо е да имъ се дадѫтъ нови увѣрения за покровителство. Освень туй, за да се приготви този народъ къмъ Руссия и да му се даде истинска надѣжда за покровителството на руския дворъ, нуждно е да му се изпратятъ отъ тукъ единъ щабъ и двама оберъ офицери отъ Сърбитѣ, наши поданници, и трима юнкери Черногорци, за основаванието училища, гдето да се учатъ децата на руска граматика и на други науки. А да се отнеме на съсѣднитѣ държави всѣкой поводъ на съмнение, тѣ могѫтъ да се нарекѫтъ търговци, тръгнали отъ Руссия по своитѣ работи. Като се завърнатъ, тѣ ще могѫтъ да дадѫтъ едно обстоятелственно изложение за състоянието на тамошнитѣ православни народи и за преданностьта имъ къмъ Руссия. По всѣка вѣроятность тия православни народи въ случай на война съ Турцитѣ ще могѫтъ да ни дадѫтъ голѣмо съдействие противъ тѣхъ и за това тѣ може да се приласкаятъ къмъ наша страна и да имъ се обещае тайно покровителството на в. и. в. чрезъ въпросния епископъ, въ когото, както се вижда, тѣ

иматъ голѣма вѣра“ [1]). Този докладъ билъ удобренъ отъ Екатерина и исканията въ него удовлетворени.

Това положение на работитѣ въ Турция съблазнявало русската императрица, която горяла отъ желание да се възползува отъ него. Поляшкитѣ работи, обаче, които били въ своя разгаръ, поглъщали за сега всичкото ѝ внимание. Окупирането на поляшката република отъ рускитѣ войски възбудило недоволствието на повечето отъ държавитѣ, особенно на Портата, на която Поляцитѣ не преставали да напомнятъ, че подиръ тѣхъ ще дойде редътъ на турската държава. Тѣхнитѣ ходатайства въ Цариградъ за помощь, подкрепени отъ Франция, склонили Портата да протестира противъ пребиваванието на рускитѣ войски въ Полша, още повече че съ присвоението на поляшкитѣ земи, Руссия се допирвала направо до най-важнитѣ ѝ владения. Подиръ протеста си, Портата взела да се готви да помогне на Поляцитѣ, когато единъ ескадронъ казаци, като преследвали поляшкитѣ възстанници, преминали турската граница и изгорили градътъ Балта. Портата се възползувала отъ този актъ и обявява формално война на Руссия (25 Септемврий 1768).

Съ отправянието турскитѣ войски на границата, Султана издава едно възвание къмъ Поляцитѣ, въ което казва: „Турция предприема войната, защото Руссия насили свободата на Полша; тя окупира страната съ многобройни войски, които насилватъ свободата на изборитѣ; тя принуди Поляцитѣ да признаятъ за краль едно лице, което не е нито отъ кралска кръвь, нито избрано споредъ народната воля; тя накара да се избиятъ всички Поляци, които не искаха да го признаятъ“... Турцитѣ искали да представятъ предъ Поляцитѣ войната като предприета за тѣхното освобождение отъ руското вмѣшателство, сѫщо тъй, както постѫпвали тѣхнитѣ противници съ християнитѣ турски поданници. Въ сѫщность и Турция се въодушевлявала отъ сѫщитѣ желания, както и Руссия; тя предложила на Австрия да ѝ помогне въ този случай, за да раздѣлятъ тѣ двѣтѣ поляшкото кралство [2]).

Цельта на войната. Екатерина, която не изгубвала отъ предъ видъ своитѣ кроежи за Турция, била изненадана отъ обявяванието на войната, защото нейнитѣ сили не били още приготвени за една разправа съ Турцитѣ. Въ руската войска

[1]) Сборникъ Рускаго Историческаго Общества. — Томъ VII, стр. 78.
[2]) Hammer. — Histoire de l'Empire Ottoman.

тъкмо сега се въвеждали реформитѣ по образеца на пруската, а и турскитѣ поданници не били приготвени, да ѝ укажатъ очакваното съдействие. Но ако руската войска следъ унищожението на стария редъ не била още обучена достатъчно по новитѣ правила, то турската била още по-злѣ уредена, та обявяванието на войната било посрѣщнато като една услуга. Съ движението, което руската царица решила да предизвика между християнитѣ въ сърдцето на Турция, тя разчитвала да омаломощи още повече турскитѣ сили.

Тутакси билъ съставенъ единъ *Господарственъ Съветъ*[1]) подъ предсѣдателството на самата царица, който ималъ за мисия да посочва мѣркитѣ, които трѣбва да се вzематъ за успѣха на войната. Първия въпросъ, който трѣбвало да се реши отъ Совета билъ: какъ трѣбва да се постжпи, за да се извлече по-голѣма полза отъ обявената война: да се напада ли на Турция, или само да се защищаваме отъ нея? Съвета решилъ: тъй като срѣщо Турцитѣ е сполучлива само една нападателна война, то да се настжпва. Въ това засѣдание Орловъ внезапно направилъ следнето предложение: „Когато се захваща една война, тя трѣбва да има определена цель, на какъвъ край може да доведе". Като било известно, че Орловъ представлява мнението на самата царица, или пъкъ ако е негово, то е направено съ нейното съгласие, това предложение смутило съвета. За по-пълно обяснение на мисъльта си, Орловъ прибавилъ, че е желателно да се изпратятъ въ Срѣдиземно море нѣколко военни кораби, които подъ булото на пжтешедствие да направятъ една диверсия на неприятеля. Въ следующето засѣдание (6 Ноемврий), гдето присжтствувала и самата царица, тя предложила да се обсжди предложението на Орлова за цельта на войната: „къмъ какъвъ край да се води войната и въ случай на успѣхъ отъ наша страна, какви вигоди да се извлекжтъ отъ нея"[2]). Решението на Съвета било: „При сключванието на миръть, да се иска свободно плавание по Черно море и за това още презъ време на войната да се въздигнатъ по брѣговетѣ му пристанища и крепости, а отъ страна на Полша да се прокара такава граница,

---

[1]) Въ състава на този Съветъ влазяли: графъ Разумовский, кн. А. М. Голицинъ и сродника му съ сжщото име, граф. Н. Ив. Панинъ, П. Ив. Панинъ, З Г. Чернишевъ, Г. Г. Орловъ, князетѣ М. Н. Волконский и Вяземский. Съ една речь, всичкитѣ първи държавни хора на Руссия въ това време

[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 13.

която да не дава поводъ за нарушение спокойствието на държавата".

Такава трѣбвало да бжде въ най-главни черти цельта на войната, която цель трѣбвало да се знае само отъ рускитѣ дипломати; въ нея не влазя освобождението на никои християни. „Моята политическа система, пишала Екатерина II на пруския краль, се основава върху три принципа: справедливостьта, ползата на моята държава и любовьта на истината". Въ своето стремление за завоевания въ Полша, Екатерина била принудена да воюва съ Турция, следователно, християнитѣ турски поданници не сж били съ нищо причастни въ причинитѣ на тая война. Въпроса за тѣхъ изпъква следъ нейното обявяване. Въ третето засѣдание на Съвета (12 Ноемврий) царицата запитала: „Ако нѣкой е намислилъ нѣщо полезно за настоящитѣ работи, то може да го предложи". Тутакси Орловъ става и захваща да чете своето предложение „за експидицията въ Срѣдиземно море"[1]). Сега станало явно защо той питалъ за цельта на войната и защо самата царица повторила сжщия въпросъ. Следъ дълги разсжждения върху предложението на Орлова, Съвета решилъ: „Да се отправятъ въ Морея, къмъ Далматинцитѣ, въ Грузия и къмъ всичкитѣ народи отъ наше вѣроизповѣдание, които живѣятъ въ турска земя, за разглашение, че Руссия е принудена да воюва срещо Турцитѣ за вѣрата. А къмъ Черногорцитѣ да се изпрати за това, защото ако стане експидицията, то по положението на тѣхната земя може да се има едно безопасно пристанище"[2]).

Такова трѣбвало да бжде лицето на войната предъ простодушнитѣ и наивни християни въ Турско; тѣ не трѣбвало да знаятъ сжщинската ѝ цель, защото въ такъвъ случай нѣма да станатъ доброволни помощници на руската войска. Орловъ представилъ списъка на народитѣ, които по причина на едновѣрието си съ Руссия желаятъ да бждятъ подъ нейната власть, и заявилъ, че билъ приготвилъ единъ проектъ за въззвание къмъ тия народи подъ заглавие: „Освобождение на християнитѣ отъ православно вѣроизповѣдание". Той билъ съставенъ на основание донесенитѣ известия изъ тия мѣста отъ разнитѣ агенти[3]). Въ едно отъ следующитѣ засѣдания

---

[1]) Идеята излѣзла най напредъ отъ единъ Гръкъ, офицеръ въ руската войска, но първоначално била оставена безъ внимание.

[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 13.

[3]) Соловьевъ. — XXVIII, 14.

(22 Януарий 1769) Орловъ прочелъ това възвание, отправено къмъ гръцкия и славянскитѣ народи на Балканския п-овъ. То било удобрено отъ Съвета, както и пълномощното, заедно съ наставленията къмъ брата на Орлова, върху когото била възложена грижата да изпълни намисленото предприятие.

Така, следъ като се решава нападението на Турция, тогава Руситѣ си спомнятъ, че могжтъ да употребятъ самитѣ ѝ поданници за по-лесното ѝ побеждаване. И тѣ предприематъ да ги приготвятъ за тая цель, като си послужатъ предъ тѣхъ съ ония средства, които само могжтъ да ги развълнуватъ: обещавание свобода и благоденствие. Имало нѣкои членове на Господарствения Съветъ, които не били съгласни да се подигатъ християнитѣ (графъ Панинъ), „защото никаква друга полза нѣма да излезе за тѣхъ, освень гдето ще изпитатъ гнѣвътъ на мохамеданитѣ, и Руссия ще бжде принудена да ги изостави на турския произволъ, каквито и да бждътъ следствията на войната". Но Съвета, като ималъ предъ видъ ползата, която ще произлезе за рускитѣ войски отъ това възстание, отхвърлилъ мнението на Панина и препоржчалъ да се приготви възстанието на всѣкждѣ, гдето е възможно.

Идеята за употреблението на християнското население въ войнитѣ между Русси и Турци, както спомѣнахме, не се явява сега за първи пжть. Още Петръ I предприемалъ да си служи съ него. Употреблението на тия християни е едно отъ средствата, които той препоржчва на потомцитѣ си за завоеванието на турскитѣ владения. „При царицата Елисавета, Минихъ предлагалъ да се възползува отъ враждебното настроение на Гърцитѣ и на славянскитѣ народи противъ Турция. Съ тая цель се изпращали руски свещенници да посещаватъ светогорскитѣ гръцки мънастири. Но действията на Елисавета и на последующитѣ я господари не отишли по-надалечь. Съ въцаряванието на Екатерина II мисъльта за освобождението на християнитѣ въ Турско изново поникнала; неинъ представитель се явилъ Орловъ"[1]).

Рано преди войната още Екатерина подвзела дѣлото на Петра I. Съ своята прозорливость тя съзряла, че за изпълнението на това дѣло относително Турция, поданницитѣ християни на тая последнята наистина могжтъ много да напра-

---

[1]) Капитанъ Петровъ. — Война 1769—1774, I.

вятъ. Калугеритѣ отъ Св. Гора се явявали първитѣ агенти въ това отношение. Подбуждани да отиватъ въ Руссия, гдето ще намерятъ всичко за мънастиритѣ си, следъ завращанието си тѣ ставали обикновенно най ревностнитѣ проповѣдници въ полза на Руссия съ тѣхнитѣ преувеличени възхваления за могуществото и величието на православната царица. Миникъ следъ завращанието си отъ заточение, гдето въ продължение на много години обсѫждалъ въпроса за рускитѣ стремления къмъ Турция, предприелъ отъ своя страна да увѣрява Екатерина II, че нѣма по-лесно нѣщо отъ завоеванието на Европейска Турция. „Мнозина ше считатъ това завоевание за химера, й говорилъ той; между това, азъ съмъ въ състояние да докажа, че Петръ I отъ първата обсада на Азовъ дори до смъртьта си имаше на очи най много да превземе Цариградъ, да изгони невѣрнитѣ мохамедани изъ Европа и да възстанови грьцкото царство. Азъ могѫ даже да наредя планътъ на това предприятие, върху който съмъ работилъ презъ време на моето заточение“[1]).

Съветвана така, Екатерина предприема да подрови отъ вѫтрѣ турската държава, за да си обезпечи събарянието й, като я натисне отъ вънъ съ сила. Това подравяние било захванато още преди войната. Въ 1763 по тая работа били изпратени въ Гърция двама агенти, Мануилъ Саро и Папазоглу, отъ които първия се върналъ назадъ следъ двѣ години и съобщилъ, че „Спартанския народъ е отъ християнска вѣра и щомъ узналъ предложението на Саро, съ радость се приготвилъ да възстане срѣщо Турцитѣ, ако тѣ правятъ война съ християнската държава“. Единъ богатъ Гръкъ, Бинаки, почетенъ дворянинъ, се обещалъ да повдигне и Лакедемонянитѣ, само да бѫде поставенъ подъ покровителството на руската господарка. Саро и Папазоглу били увѣрявани на всѣкѫдѣ, че християнитѣ въ Турско единодушно ще възстанатъ и могѫтъ скоро да се съединятъ въ едно, зашото разстоянието между различнитѣ имъ области не е по-голѣмо отъ 150 километра. „Смея да предложа, писалъ Саро, да изпратите въ Срѣдиземно море противъ Турцитѣ десеть военни кораби, на които да натоварите достатъчно количество топове. Като ги видятъ, Гърцитѣ ще се присъединятъ къмъ Русситѣ. Гърцитѣ иматъ доста голѣми кораби, но трѣбва да се снаб-

[1]) Yauffret. — Catherine II, I.

дятъ съ топове; а самитѣ Гърци сѫ единъ смѣлъ и храбръ народъ".

Брата на Гр. Орловъ, Алекси, който се намиралъ въ Венеция за поправление на здравието си, предприелъ да рѫководи агитацията между християнитѣ въ Турско. При него се стичали много Гърци и Черногорци, които съ нетърпение го разпитвали, кога ще захване Руссия войната за тѣхното освобождение. „И женитѣ даже ме питаха, кога Руссия ще ги освободи", му разказвалъ единъ руски монахъ, който посетилъ нѣкои мънастири въ Турция.

Когато била обявена войната, Алекси Орловъ писалъ на Екатерина, да ли тя нѣма да благоволи „да го употреби въ служба на отечеството заедно съ православнитѣ гръцки и славянски народи". А на брата си Григория явявалъ сѫщевременно: „Азъ намерихъ тукъ много едновѣрни съ насъ, които желаятъ да бѫдѫтъ подъ наша команда и да служатъ въ настоящия случай противъ Турцитѣ. Има много известия, че и Чернагора съ съсѣднитѣ ѝ области отъ наша вѣра се готвятъ да вематъ орѫжието, за което ви известявамъ, та ако могѫ да направя нѣщо, да ме употребите. По моето мнение това нѣщо ще се състои въ разпалванието силенъ огънь, за да се побърка на превозитѣ, а сѫщо и да се раздѣли турската армия. Ако се отива, то да се отиди до Цариградъ и да се освободятъ всичкитѣ православни отъ турското иго, което търпятъ. И ще кажа, както е казалъ господаря Петръ I: а невѣрнитѣ мохамедани да се прогонятъ въ пуститѣ степи на първитѣ имъ жилища. Както ми се вижда, малко трудъ ще е потрѣбенъ да се повдигнатъ тези народи противъ Турчина и да се покоряватъ на мене. Тѣ сѫ храбри, обичатъ ме и другаритѣ ми за едновѣрието ни съ тѣхъ; всичко, което имъ заповѣдамъ, сѫ готови да го изпълнятъ. Вие настѫпвайте отъ единa край, а азъ ще захвана отъ другия. Такова е моето мнение, и ако то може да послужи за нѣщо, то да се постѫпи по примѣра на господаря Петра I, като имъ се изпрати едно ласкателно възвание съ нѣкой вѣренъ, надѣжденъ и изкуственъ човѣкъ". Върху това писмо на Орлова, което било предадено на царицата, тя написала отъ страни: „И нѣколко подаръци, а най добрѣ — медали за народа, защото това ги ласкае най много и тѣ го считатъ за честь да ги окачатъ"[1]). А на 29 Януарий (1769) цари-

[1]) Михаиловъ. — *Сборникъ*, 143. Соловьевъ. — XXVIII, 37.

цата сама пиши на Орлова въ Венеция: „И ние сами, по предложението на вашия братъ, мисляхме да създадемъ на неприятеля една чувствителна диверсия отъ къмъ Гърция, както на сушата, така и на островитѣ въ Архипелагъ. А сега, като получихме отъ васъ по-точни сведения за действителната наклонность на тамошнитѣ народи, да възстанатъ противъ Портата, ние повече се утвърдихме въ нашето решение. За това, като сме увѣрени въ вашитѣ способности и въ горѣщото ви желание да бѫдете полезенъ на отечеството, съ готовность позволяваме, по вашето собственно желание, да повѣримъ на васъ приготовлението, разпореждането и рѫководството на всичкия този подвигъ".

При всичко че и самъ Орловъ разбиралъ какъ трѣбва да постѫпва, Екатерина счела за нуждно да му даде въ сѫщото писмо следующитѣ наставления: „Преди всичко трѣбва да приемете за неуспорима истина и като необходимо начало на всѣко ваше действие, че възстанието на всѣка народность отдѣлно, преди съсѣдитѣ й да сѫ приготвени, за да се повдигнатъ въ сѫщото време, или понѣ наскоро следъ първото вдигание на орѫжието, не може да има никаква полза за насъ, защото никоя отъ тези народности не е толкова силна, за да може да направи друго нѣщо освень едно смущение и да опустоши близкитѣ неи мѣстности. Следователно, всѣко такова смущение, като не нанася на неприятеля никаква чувствителна вреда, а още помалко като не го принуждава да направи едно полезно за насъ раздѣление на силитѣ си, въ което трѣбва да се състои всичката ваша цель, ще послужи само да отвори очитѣ на Турцитѣ, за да вематъ предварителни мѣрки противъ по-нататъшнитѣ покушения, защото тѣмъ ще бѫде много по-лесно да преварятъ разпалванието на една искра, отъ колкото по-сетнѣ да противостоятъ и да гасятъ пламналия на всѣкѫдѣ огънь. На това основание първата ви грижа трѣбва да бѫде, да докарате всичкитѣ тамъ народности, или поне по-голѣмата имъ часть, въ едно тѣсно единомислие и съгласие, което ще се постигне ако ги убедите, че това се прави за тѣхна обща полза и да имъ дадете надѣжда, че всички ще бѫдѫтъ освободени отъ несносното иго на невѣрницитѣ мохамедани и че е длъжность на всички православни християни да защищаватъ своята църква. Да се разпоредите, щото всичкитѣ ваши мѣрки и приготовления да се пазятъ въ една непроницаема тайна, така щото вдиганието на орѫжието да стане колкото е възможно на-

всѣкждѣ съвременно, или скоро единъ народъ следъ други... Ние ви предписваме тези общи правила не като решителни заповѣди, за точно изпълнение отъ ваша страна, но като се възлагаме съ пълна надѣжда на вашата проницателность, задоволяваме се да ви ги откриемъ за по-точно отъ ваша страна споредъ мѣстото и хората изпълнение.... Да ви дадемъ възможность, щото всичкитѣ благочестиви народи да иматъ една пълна довѣренность въ васъ, ние счетохме за нуждно да ви снабдимъ съ двѣ формални пълномощия. Когато се явятъ предъ васъ отъ нащитѣ едновѣрни народи, било тѣхнитѣ началници, било нѣкои надѣждни лица сами, съ каквито и да е предложения отъ тѣхъ и отъ тѣхното общество, или по собствена ваша покана за общи съглашения и съвети, то на такива ще трѣбва да давате въ оргинала да четжтъ даденото вамъ пълномощие отъ наша страна, за да могжтъ не само тѣ самитѣ да се увѣрятъ въ пълната ваша власть, но и своитѣ съсѣди безъ всѣкакво съмнение да могжтъ да увѣрятъ. Исканото отъ васъ възвание е приключено тукъ[1]) въ различни екземпляри, но все съ еднакво съдържание. По вашата препоржка въ него е вмѣстено увѣрението, че при бждкщето наше премирие съ Портата нѣма да пропустнимъ приятелитѣ на нашето царство, каквито още отъ сега признаваме всичкитѣ ония народи, които презъ войната ще станатъ съ насъ. Ние оставяме на васъ самия да пратите по едно на всѣкой народъ, когато добрѣ се удостовѣрите, че нѣкой отъ тѣхъ е готовъ да възстане противъ Турцитѣ, а не по-рано, за да не попадне единъ такъвъ нашъ актъ въ ржцетѣ на измѣнници“ [2]).

Така наставлявала руската господарка своя човѣкъ да запали огъня по цѣлия Балкански П-овъ, безъ да съжелява за участьта, която се приготовлявала по този начинъ за нейнитѣ едновѣрци. Защото раздѣлението на турскитѣ сили, което се гоняло съ това предприятие, било много по-важно за рускитѣ интереси отъ колкото пожертвуванието на наивнитѣ турски раи.

Тия последнитѣ не били еднакво готови да се хвърлятъ въ огъня. Най громко се отзовавали Гърцитѣ, които и по своето географическо положение представлявали най удобната точка за подкачание на предприятието. На тѣхъ паднало жребието да станатъ първи жертва на своята наивность. Съ сж-

[1]) Вижъ по-долу пълното му съдържание.
[2]) Сборникъ Р. И. Общества. — I, 10.

щия куриеръ Екатерина явявала на А. Орлова, че по предложението на брата му може да си изпрати въ Бѣло море една флота, но за това трѣбвало известно време, до като се намерятъ потрѣбнитѣ хора и средства. А на контръ-адмирала Арфа тя пиши: „Известно ви е вече, че при настоящитѣ военни обстоятелства, въ които се намираме съ Отоманската Порта, която начена настоящата война по единъ най вѣроломенъ начинъ, ние намерихме за нуждно, за да й направимъ една диверсия въ най чувствителното мѣсто, да се възползуваме отъ наклонностьта на гръцкитѣ и славянски народи, които й сѫ отъ части подчинени, а отъ части и до сега воюватъ за своята независимость"[1]).

Решено било да се действува за сега презъ Чернагора на другитѣ християнски народи, къмъ които били изпратени и хора да ги приготвятъ за появяванието на Русситѣ. Повечето отъ изпратенитѣ били сѫщитѣ, които и по-преди ходили изъ Турция да подбуждатъ християнитѣ. Въ Чернагора били изпратени полковникъ Яковъ М. Ездемировичь и Ефтимъ Бѣличь, произведенъ нарочно въ чинъ поручикъ. Тѣ и двамата били Черногорци и обещавали да повдигнатъ тутакси цѣла Чернагора. „Бѣличь се казва роднина на Ездемировича и дошелъ да ни иска помощь срѣщо Турцитѣ. Ние намислихме да упоребимъ въ полза идванието му и да го направимъ орѫдие на нашето дѣло, заради което той е произведенъ въ чинъ поручикъ. Даденитѣ наставления на тия офицери се състоятъ въ приложената тукъ записка, отъ която Ездемировичь за по-голѣмо запомняние взе единъ преписъ. Сѫщо тъй ще намерите тукъ и шифритѣ, които сѫ дадени на този последния за обезпечение на преписката му съ нашия дворъ", явявала Екатерина на Орлова[2]). На тия пратенници било заповѣдано да обявятъ на Черногорцитѣ, че тѣ сѫ пратени отъ самата царица, да ги поканятъ да обърнатъ орѫжието си противъ Турцитѣ, които сѫ непремиримитѣ врагове на християнството. Освень Черногорцитѣ, тѣ трѣбвало да подбудятъ и другитѣ имъ съсѣдни народи, като имъ покажатъ какви добрини ги очакватъ, ако се освободятъ отъ турското иго. На всички трѣбвало да обявяватъ, че настоящата война между Руссия и Турция е изникнала, защото царицата искала да защити православната вѣра въ Полша, което може да служи като гаранция до колко

---

1) Сборникъ Р. И. О. — I, 124.
2) Сборникъ Р. И. О. — I, 4.

Руссия иска да помогне на благочестивитѣ християни да се освободятъ отъ мюслюманския хомотъ" [1]). „Въ Албания е изпратенъ Гъркътъ Ив. Ив. Петушинъ, защото е бивалъ много пѫти по тези страни, а най повече защото преди нѣколко години донесе отъ албанскитѣ главатари писма, съ които тѣ предлагатъ своитѣ услуги на нашата империя". „Освенъ това праща се полковникъ Лазаръ Каразинъ, родомъ Българинъ [2]), въ Влашко, Молдавия и въ вѫтрѣшнитѣ турски области. Съ него се изпращатъ напечатани манифести, съчинени нарочно за повдиганието християнскитѣ жители, отъ които тукъ ви се прилагатъ нѣколко екземпляра съ нуждннтѣ измѣнения за вашитѣ мѣста, за да ги употребите на мѣсто и време" [3]). За да изпълни тая важна роль — разнасянието на манифеста — Киевопечерската лавра издала на Каразина свидетелство, че той е родомъ изъ Далмация, на име Симеонъ Пупчинъ и че отива да посети святитѣ мѣста въ Турция. Преобличенъ като калугеръ, Каразинъ преминалъ отъ Княжествата на дѣсния брѣгъ на Дунава, гдето посетилъ всичкитѣ по-главни градове на сегашна България, като разпръсналъ манифеста, прегледалъ всички укрепени мѣста и на всѣкѫдѣ призовавалъ населението да възстава срѣщо Турцитѣ [4]). Въ Одринъ той изпадналъ въ рѫцетѣ на турската полиция, и само съ голѣмата си ловкость сполучилъ да се избави отъ загинвание. Освенъ Каразина въ Княжествата били изпратени още агентитѣ Чернокапса, Загоровъ и майоръ Германъ, които сполучили да склонятъ на руска страна самитѣ Господари на Княжествата. Въ Гърция били изпратени Георги Папазоглу, който обикалялъ повече мънастиритѣ и Тамара, който ратувалъ изъ градоветѣ и селата.

Всичкитѣ тези руски агенти имали за единственна мисия, размиряванието вѫтрѣшностьта на Турция. На тѣхъ било пре-

---

1) Капитанъ Петровъ. — Война 1769—74, I.

2) Синътъ на Каразина е единъ отъ основателитѣ на Харковския университетъ. Каразинъ, като получилъ чинъ майоръ въ руската войска, предприелъ да посѣти родното си отечество, България, гдето узналъ съ какъвъ духъ сѫ напоени сънотечественницитѣ му за Руссия. Въ надвечерието на войната той се завърналъ въ Руссия и подалъ единъ обстоятелственнъ докладъ върху разположението на Българитѣ къмъ Русситѣ, като го придружилъ съ обнадѣжвания, че тѣ могжтъ много лесно да се повдигнатъ противъ Турцитѣ, ако имъ се направятъ формални обещания за освобождение. Въ Петербургъ посрѣщнали съ готовность идеята. Съставенъ билъ на разни езици потрѣбния манифестъ, който билъ изпратенъ на Българитѣ съ сѫщия този Каразинъ, произведенъ въ чинъ подполковникъ за тая му услуга

3) Сборникъ Р. И. О. — I.

4) Капитанъ Петровъ. I.

поржчано да се не спиратъ предъ средствата за постигание цельта. Отъ гдето минавали, на всѣкждѣ тѣ проповѣдали, че наближава часътъ за изгнанието на християнския угнетитель, та всѣкой трѣбва да се готви за този часъ, като припомняли при това известното вече пророчество, че изгнанието ще се извърши отъ единъ русъ народъ, дошелъ отъ северъ.

Таквозъ трѣбвало да бжде лицето на тая война за предъ невежественнитѣ турски раи. Ние знаемъ, вече какъвъ е истинския неинъ предметъ и съ каква цель се възбуждатъ на възстание казанитѣ раи. Но това трѣбвало да знаятъ само рускитѣ канцеларисти, а на християнитѣ въ Турско трѣбвало да се даде да вѣрватъ, че благочестивата царица на руския народъ е предприела сега изгнанието на поганцитѣ, че тя обявява война на Турцитѣ само отъ любовь къмъ нейнитѣ едновѣрци. Агентитѣ трѣбвало да увѣряватъ нашитѣ дѣди, че руската господарка, като се смилява надъ плачевното състояние на смиреннитѣ синове на божията църква, желае тѣхното избавление и утешение; че тя ще освободи християнитѣ, ще въздигне старитѣ имъ царства и ще ги остави сами да се управляватъ. Но тѣ не трѣбва да чакатъ това съвсѣмъ на готово, а всѣкой отдѣлно и всички изобщо трѣбва да се възползуватъ отъ удобнитѣ обстоятелства на предстоящата война, за да отхвърлятъ игото на невѣрницитѣ и да станатъ независими, както по-преди, като се опълчатъ противъ общия врагъ на християнството и се постараятъ да му причинятъ колкото е възможно по-голѣми вреди. „Най-голѣмото наше удоволствие ще бжде да видимъ християнскитѣ области избавени отъ несносното робство и народитѣ имъ да вървятъ подъ ваше ржководство по стжпкитѣ на тѣхнитѣ прадѣди, за което ние и занапредъ не ще се откажемъ да даваме всички средства, като имъ благоволимъ нашето покровителство и милость за запазванието на всички правдини, които тѣ съ своитѣ храбри подвизи въ тая наша война ще спечелятъ надъ вероломния нашъ неприятель“ [1]).

---

[1]) Ето цѣлото възвание, отправено къмъ всички християни подъ турското владичество и написано на единъ езикъ по-скоро черногорски отъ колкото български: „Обявяваме на всички славянски народи отъ православна вѣра, които се намиратъ подъ турско поданство: За крайно съжаление е достойно състоянието, въ което сега се намиратъ подъ игото на Отоманската Порта тези народи, знаменити по своята старость и благочестие. Свойствената на Турцитѣ лютость и ненависть къмъ християнството, които имъ сж предадени отъ мохамеданската вѣра, съвокупно се стремятъ да хвъргатъ въ ямата на затвора душата и тѣлото на християнитѣ, които живеятъ въ Мол-

Излишно е да се казва, че това възвание имало за цель да измами само турскитѣ раи, за да помогнатъ на руската войска съ една диверсия. Подобно злоупотребление съ нещастието на поробенитѣ сж правили всички завоеватели по това време, а правятъ го даже и днесь. Ние видяхме каква е сжщинската цель на войната и какво е решението на Господарственния

давия, Влашко, Мунтания (sic), България, Босна, Херцоговина, Македония, Албания и др. области. На цѣлъ свѣтъ е известно какви беди и напасти е принудено да понася всичкото християнско правовѣрно съсловие на всѣкждѣ въ турската държава: несносни даждия, разни суровости, обиди, притѣснения, чести и невинни убийства, преследвания на святата църква, лишение отъ християнското учение, съблазнение отъ мохамеданството. Всичкитѣ тези обстоятелства сами по себе си и по своитѣ следствия сж най-зловредителни; но има още по-печални отъ тѣхъ. Много хиляди души, които се отстраняватъ, за да запазятъ своята природна и благочестива вѣра отъ нескончаеми злини, лишаватъ се отъ родъ, отечество и имущества и сж принудени да странствуватъ по цѣлъ свѣтъ. Безбройно количество обаче християни (отъ което най-много губи и страда святата божия църква и ние съ нея), като не могжтъ да устоятъ на лукавитѣ искушения и на тѣхнитѣ мжчителства, насилственно се изскубватъ отъ обятията на православната вѣра и падатъ въ мохамедовото злощастие. Колкото е достойна за похвала постжпката на първитѣ, толкова тая на вторитѣ е за порицание. И въ двата случая се изгасява народа отъ християнската вѣра въ земитѣ, гдето по-преди е билъ въ пълно сияние и се обращатъ въ унищожение народитѣ, които сж се славили по своята храбрость. Въ последнитѣ двѣ войни между Всерусийската империя и Отоманската Порта, презъ царуванието на блаженнитѣ и вѣчнодостойнитѣ за память царь Петръ Великий и императрица Анна Иванова, решено било тѣхното освобождение отъ това измжчвание, но Всевишний не благоволилъ, по неизвестни негови решения, щото да се простржтъ толкова далечь тогавашнитѣ предприятия и да се извърши утешението на бедствующитѣ отъ мохамеданското безчестие и отъ свирепостьта на варварското правителство християни. Отоманската Порта по обикновенната си злоба къмъ православната наша църква, като видя употребенитѣ старания за нашата вѣра въ Полша, гдето ние се трудяхме да се признаятъ въ договоритѣ старитѣ ѝ преимущества, които съ време ѝ били отнети насила; жадна за отмжщение, като презира всичкитѣ народни правдини и самата истина, само за това, по свойственното ѝ вероломство, разрушава заключения вѣченъ миръ съ нашата империя и захваща най-несправедливата, защото е безъ причина, война противъ насъ и съ това принуждава и насъ да употребимъ даденото намъ отъ Бога оржжие И това е именно тогава, когато християнитѣ, които пжшкатъ подъ нейното иго, ще почувствуватъ угнетението още по-силно. Като имаме предъ видъ плачевното състояние на благочестивитѣ тези синове на Божията църква, вземаме сега въ всемилостивейше внимание и желаемъ колкото е възможно тѣхното избавление; остава само щото и тѣ сами да се завзематъ да помогнатъ на нашитѣ войски въ тѣхнитѣ действия. Въ успѣха на тая война, предприета по необходимость и противъ природната ни наклонность за запазване на нашата империя и цѣлото християнство, ние полагаме пълна надѣжда на правосждието божие и всесилното му съдействие, на известната храбрость на нашитѣ войски. А православнитѣ народи, като взематъ предъ видъ, че тукъ се касае до собственното имъ избавление, съ божието благословение ще намерятъ много за това средства въ своето мжжество, ревность, единодушие и свойственното на Турцитѣ смущение, което поразява обикновенно варваритѣ при непредвиденитѣ отъ тѣхъ събития. Този подвигъ ще заслужи похвала предъ Бога; предъ свѣтътъ — възстановлението на старата честь и благосъстояние на цѣли народи. Колкото той ще бжде достопаметенъ, толкова неговитѣ създатели ще бждатъ сега и за потомството почтенни и славни. Са-

Съветъ; възванието къмъ християнитѣ ни показва какъ е представена тая цель предъ тѣхнитѣ очи. Каква голѣма разлика между двѣтѣ лица на войната! И въ самото възвание сж изказани обаче нѣкои отъ истинскитѣ намерения на руската Господарка, но въ такава форма, щото едва ли сж били раз-

---

мата смърть не трѣбва да плаши, когато за запазванието на отечеството и на благочестието ще произведе освень вѣчна и добра память отъ родъ въ родъ, но още и мжченически венецъ и небесно блаженство всѣкиго очаква въ такъвъ случай. Ние, отъ любовь къмъ православната наша християнска вѣра и отъ съжаление къмъ страдающитѣ въ турско робство едновѣрни намъ народи, които населяватъ горепоменатитѣ области, съветваме ги всички наедно и всѣкиго отдѣлно да се възползуватъ отъ полезнитѣ за тѣхъ обстоятелства отъ настоящата война, да отхвърлятъ игото и да дойдатъ въ независимость, както по-преди, като се опълчатъ гдето и както бжде удобно противъ врагътъ на всичкото християнство и като се стараятъ да му причинятъ колкото е възможно по-голѣма вреда. Нашитѣ войски, като ще встжпятъ въ земята на тия народи следъ дāденитѣ отъ Всевишния на нашето оржжие победи и като ги подкрепятъ въ похвалното предприятие, ще извършатъ, когато бжде угодно на божието провидение, благополучието на всичкитѣ тамошни земи. При това ще се употреби старание, щото да се не правятъ ни най-малкитѣ обиди на жителитѣ, които по необходимость ще трѣбва да помагатъ на нашитѣ войски за пропитаванието имъ; и за това ще трѣбва на време всичко нуждно да приготвятъ. Но и тукъ нѣма да се направи никакво затруднение, защото населението ще се остави въ пълна свобода да върши своитѣ работи тъй, като че ли е мирно време. За всичко, което ще доставляватъ за нашитѣ войски, немедленно ще получаватъ заплатата си. Трудно е да се вѣрва, че между православнитѣ християни отъ славянско поколение, които живеятъ подъ турско поданство, ще се намерятъ такива, които не би почувствували всичката цена и важностъ на представляющитѣ имъ се средства за въздиганието на тѣхното отечество въ първото му достоинство и за избавлението на своитѣ еднопلеменници и едновѣрци, изнурени отъ бедствия и скърби. Напротивъ, ние сме съвършенно увѣрени, че всички ще посрѣщнатъ съ дължимата благодарность всемилостивейшето наше попечение къмъ тѣхъ и като си спомнятъ за славата на своитѣ дѣди, които отъ Руссия сж се преселили тамъ, сж основали разни царства и сж напълнили вселенната съ звукътъ на своето оржжие, и за това справедливо наречени *славяни*, — ще докажатъ въ сжщность, че тѣ и при всичкитѣ нещастия, които сж ги постигнали, не сж се лишили отъ наследственната храбрость и високостьта на мислитѣ. И тъй, всѣкой споредъ своето състояние, сила и възможность съ готовность да работи, както може, за общото благо, а чрезъ това и за собственното си жребие, което свято и ненарушимо ще се утвърди и за въ бждяще при заключванието на мирътъ съ Отоманската Порта, когато високомѣрний неприятель бжде принуденъ да го иска отъ насъ следъ като види и почувствува силнитѣ поражения, претърпявани отъ него въ продължение на войната.

Превелико ще бжде нашето удоволствие, да видимъ християнскитѣ области избавени отъ несносното поробощение и народитѣ да вървятъ по стжпкитѣ на своитѣ прадѣди, подъ нашето ржководство, за което ние и за напредъ нѣма да се откажемъ да имъ даваме всичкитѣ средства, като имъ позволяваме нашето покровителство и милость за запазванието на всичкитѣ ония блага, които тѣ съ храбрия си подвигъ ще изтръгнатъ отъ вѣроломния неприятель въ настоящата наша война. Впрочемъ, всички, които при това се отличатъ съ своята храбрость, предводителство, съ благоразумнитѣ си съвети и старания, трѣбва да се надѣватъ на собственната наша милость и императорско благоволение. — Дадено въ Петербургъ на 19 Януарий 1769 година*).

---

*) С. Р. И. О. — I и LXXXVII, 322.

брани отъ християнитѣ въ Турско, които сѫ чели възванието. Така, отъ една страна въ него се казва, че Руссия е принудена насила да воюва, а отъ друга, че предприема войната за христовата вѣра и да освободи християнитѣ, но тия последнитѣ ще получатъ това, което „храбро извоюватъ отъ вероломния неприятель“. Следователно, ако тѣ, следъ като дадѫтъ поводъ на Турцитѣ да опустошатъ огнищата имъ, не успѣятъ сами да си извоюватъ нѣщо, не могѫтъ да се надѣватъ на никакво освобождение. Раитѣ, обаче, едва ли сѫ разбрали отъ това съдържание на възванието, че царицата имъ казва какво тѣ само на своитѣ рѫце трѣбва да се надѣватъ и отъ тѣхъ трѣбва да очакватъ спасението си; още повече, че агентитѣ съ устнитѣ си обяснения представлявали въ съвършенно другъ видъ съдържанието на възванието, само да предизвикатъ желаемото вълнение, което да разцепи турскитѣ сили.

Да се даде още по-силенъ потикъ на размирението, освенъ споменатитѣ агенти съ възванията, въ Адриатическо море слѣзли два кораба съ разни черковни вещи, кръстове и медали съ образа на Екатерина, които презъ гръцкитѣ брѣгове били разнесени между християнитѣ въ Турско. А въ Чернагора, гдето се имало най-голѣма надѣжда, били изпратени 15,000 рубли съ условие, че „ако Черногорцитѣ турятъ редъ и съгласие въ земята си, ако се снабдятъ съ военни припаси, въведѫтъ редовна войска и добра дисциплина, то за напредъ ще имъ се пращатъ всѣка година по 15,000 рубли“. Притѣсненитѣ наши дѣди приемали съ отворени обятия обещанията, които били за тѣхъ една несъмненна истина, понеже произлазяли отъ една православна господарка. И тѣ се приготовлявали да посрѣщнатъ Русситѣ като освободители, безъ да знаятъ, че тогавашното тѣхно робство е било за завиждание при онова, което сѫществувало въ Руссия, гдето хората се продавали наравно съ домашния добитъкъ[1]). Но смазанитѣ отъ турския хомотъ народи не търсяли какво ще последва подиръ счупването на този хомотъ; опита само за

[1]) При възкачването си на престола, Екатерина II подарила на княгиня Дашкова 2,500 души селяни за роби, на братия Орлови 2,929 души, на офицеритѣ отъ преображенския полкъ — 5,500 души, на тия отъ исмаиловския полкъ — 5,000, на тия отъ конната гвардия — 3,600. По-сетнѣ царицата подарила на Румянцова — 12,000 души, на Орлови 4,000 и още 1,000, на Суворова — 7,000, на Румянцова още 5,000. Въ Турско и въ най-тежкитѣ времена християнитѣ не сѫ достигали до тамъ, щото да бѫдѫтъ раздавани вмѣсто пари.

премахването му съставлявалъ едно облекчение. Тѣ посрѣщали съ пълна вѣра и готовность проповѣдитѣ и обещанията на рускитѣ агенти, безъ да предирватъ кому ще послужи въ полза тѣхното разорение. Отчаянния не разсѫждава; той се залавя за най-малката надѣжда. А пратенницитѣ давали такива надѣжди, които били отъ естество да съблазнятъ народи много по-високо стоящи въ своето обществено развитие отъ турскитѣ раи.

Изпратенитѣ въ Гърция агенти развивали най-голѣма деятелность. Още презъ Януарий 1769 година тѣ склонили петь души капитани на кораби и 13 войводи Гърци да подпишатъ едно прошение, въ което се заклѣвали да бѫдѫтъ до смърть вѣрни поданници на руската господарка и я молятъ да проводи своитѣ войски да изгонятъ невѣрнитѣ поганци. Тѣ се обещавали да турятъ на нейно разположение своитѣ юнаци на брой повече отъ 40 хиляди души, изключая неспособнитѣ за бой и, че въ Пелопонезъ има повече отъ 100,000 души, способни да носятъ орѫжие, безъ да се вематъ въ внимание Македонцитѣ и Тесалийцитѣ. „Паки и многажди просимъ будьте намъ избавители и спасители, будьте новая Елена и новый Константинъ Ви, Екатерина и Павелъ. Клянемся страшнымъ именемъ святыя и присносущныя Троици, что мы и дѣти наши до скончанія вѣка всегда будемъ благонамѣренными и послушными вашими подданными, со всѣкоя вѣрностію и усердіемъ готовыми пролить кровь нашу"[1]) и т. н. Отъ което излазя, че и самитѣ Гърци били така умаяни, щото като се хвалятъ отъ една страна, че разполагатъ съ хиляди юнаци за своето освобождение, отъ друга просятъ руското поданство, на което се кълнѫтъ да бѫдѫтъ вѣчно покорни и вѣрни, стига царицата да имъ изпрати войскитѣ си да прогонятъ Турцитѣ. На А. Орлова било дадено отъ царицата право да произвежда отличившитѣ се Гърци въ офицерски чинъ до капитанъ включително, даже и въ щабъ-офицерски чинъ, но въ последния случай производството трѣбвало да се потвърди отъ Петербургъ.

Агентитѣ успѣли да раздвижатъ християнитѣ на всѣкѫдѣ. Въ Молдавия и Влашко чакали съ не по-малко нетърпение отъ колкото отъ другата страна на Дунава престиганието на Руситѣ, да ги освободятъ. Щомъ се отваря вой-

---

[1]) С. Р. И. О. — II, 286.

ната Турцитѣ се отправятъ къмъ Полша, както казахме, да я освободятъ отъ притѣснението на Русситѣ. Тия последнитѣ отъ своя страна съ сжщото обявление навлазяли въ Молдавия. Поляци и Румжни, притѣснявани отъ една страна и галени отъ друга, посрѣщали завоевателитѣ като освободители. Турцитѣ, победени, оставятъ Поляцитѣ да изплащатъ грѣхътъ на своето невежество; Русситѣ, победители, и тѣ напущатъ следъ войната Румжния, като получаватъ онова, щото могли за сега.

Ако положението на Румжнитѣ и да не се различавало сега много отъ онова при Петра I, когато го изоставили на Прутъ, съблазнителнитѣ обещания на царицата утвърдили и у тѣхъ вѣрата, че войната се предприема за тѣхното освобождение. За да ги тикне още повече въ това направление, Екатерина, която тръгнала стжпка по стжпка въ диритѣ на Петра I, издава едно възвание, подобно на онова, което нейния предшественикъ публикувалъ при навлазянието си въ Молдавия, и въ което имъ се обещавало приблизително сжщото, както на Славянитѣ въ Турско. За това когато презъ Септемврий (1769) князъ Голицинъ навлазялъ въ Молдавия, той билъ на всѣкждѣ посрѣщанъ като освободитель. Населението, вѣрвайки въ даванитѣ му обещавания, съдействувало съ всичкитѣ си средства за побеждаванието на слабитѣ турски гарнизони, които стояли въ нѣкои градове. Съставена била една депутация отъ първенци, която му поднесла подчинението на страната. За да извлече истинска полза отъ разположението на Молдавцитѣ, Голицинъ се обраща къмъ тѣхъ съ единъ манифестъ, да му изпратятъ депутации отъ цѣлата страна, които въ замѣна на предстоящето освобождение, да му покажатъ всичкото съдействие, което може да се очаква отъ единъ християнски народъ. „Изпълнението на това мое желание азъ чакамъ съ толкова по-голѣма надѣжда и толкозъ по-скоро, говори манифеста, че този случай е най-тържествення, въ който всичкитѣ жители на Молдавското княжество могжтъ на дѣло да покажатъ не само своето усърдие къмъ православната вѣра и къмъ н. и. в. моята всемилостивейша господарка, но и своето благоденствие съ надѣжда могжтъ да утвърдятъ чрезъ освобождението си отъ варварското иго. Въ замѣна на това, като имъ давамъ отново надѣжда чрезъ настоящето за непременната на н. и. в. милость и покровителство, пращамъ за по-голѣма увѣренность съ настоящето си

г-на полковника Каразина"[1]). . . На 26 Септемврий Русситѣ завзели Яшъ, гдето били посрѣщнати както въ предидущата война — съ църковни тържества отъ духовенството, болярите и народа. Следъ молебена Голицинъ съобщилъ, че за да изкажатъ още по-голѣма довѣренность въ руската царица, Молдавцитѣ трѣбва да даджтъ клѣтва, че признаватъ Екатерина за своя господарка. Митрополита изважда приготвената предварително следующа клѣтва, която всички Молдавци трѣбвало да подпишатъ: „Подписаний се кълна и обещавамъ предъ всемогжщаго Бога и святото евангелие, че се подчинявамъ драговолно на владичеството на н. в. всемилостивейшата императрица Екатерина Алексѣевна, единственната владетелка на цѣла Руссия, да се покорявамъ на всички постановления, които тя мисли за угодно да въведе въ отечеството ми, да съдействувамъ съ всичкитѣ си сили за поддържанието на войската, предназначена за наша защита и за защита на нашата християнска вѣра, осквернена отъ игото на мохамеданитѣ; да считамъ неприятелитѣ на руската войска като мои собственни и да се отнасямъ въ всичко като вѣренъ рабъ. подчиненъ на н. в., както прилича на всѣкой членъ на истинската вѣра. За потвърждение на моята клѣтва, цалувамъ собственнитѣ си думи и кръста на нашия спаситель. Аминъ"[2]). На всѣкждѣ били разпратени книги, съдържащи тая клѣтва, въ които трѣбвало да се подпиши мало и голѣмо отъ Молдавия[3]).

Отъ Молдавия рускитѣ войски преминали въ Влашко, гдето били посрѣщани по сжщия начинъ, като избавители. И Власитѣ, по примѣра на Молдавцитѣ, помагали споредъ силитѣ си за побеждаванието на Турцитѣ. Така въ Галацъ, когато сражението ставало вънъ отъ града, между Русси и Турци, Власи и Българи нападатъ върху оставенитѣ въ града Турци, избиватъ ги и отварятъ вратитѣ на руската войска. „Букурещъ билъ превзетъ отъ Каразина съ помощьта на влашкия болярииъ Кантакузинъ. Тѣ се били по-рано сговорили да работятъ заедно за освобождението на християнитѣ отъ турското робство". Влазянието на Голицина въ влашката столица било единъ тържественъ праздникъ: духовенството съ най-богатото си облекло, предъ триумфалната арка, поднася на руския генералъ хлѣбъ и соль. Веселитѣ лица на

[1]) К. Петровъ. — *Исторія войны 1769—1774, I.*
[2]) Revue Historique. XVI.
[3]) Xenopol - *Le peuple roumain.* 110.

всички изразявали по най-явенъ начинъ какъ Власитѣ гледали на руската войска. Болярите поднесли на Голицина всичкитѣ знакове, които султанитѣ давали на новоназначенитѣ господари. И тукъ била прочетена клѣтвата, която дали Молдавцитѣ и книгитѣ, изпълнени съ подписи. Готовностьта на населението въ двѣтѣ княжества да приеме руското поданство; слабостьта, съ която Турция ги защищавала, възбудили у Екатерина вѣрата, че тя лесно ще може да ги присъедини къмъ владенията си. Европа не обращала още особенно внимание на рускитѣ завоевания, тъй като нито Полща, нито Кримъ и Кавказъ били още присвоени. За да улесни задачата си когато дойде благоприятната минута, Екатерина заповѣдала на Голицина да напомни на болярите, че тѣ трѣбва да изпратятъ предъ нея една тържественна депутация, която да й поднесе признателностьта на всичкото население. Депутатитѣ, които щѣли да поднесжтъ предъ светлитѣ стжпи на царицата тая признателность, трѣбвало да бждятъ натоварени да я направятъ писменно, въ документи, говорящи въ името на населението отъ двѣтѣ княжества. Заповѣдьта била тутакси изпълнена. Въ Петербургъ престигнали отъ всѣко княжество по отдѣлна депутация, която да изкаже желанието на населението, че иска да мини подъ владичеството на царицата. Молдавската депутация въ своята *Благодарность* говори: „Благодаримъ на Всевишния, защото, като се смили надъ насъ, омилостиви сърдцето на нейно светло и всемогущо величество да ни избави отъ турското робство, насъ, почитателитѣ на сжщата вѣра и които отъ толкова години горѣщо желаемъ да бждемъ защитени противъ това зло чрезъ вашето всемогуще покровителство". Следъ което се продължава: „Ние, жителитѣ на Молдавия, поднасяме като влечащи се роби най рабското ни подчинение съ най голѣма радость и готовность". А къмъ свършека на благодарностьта се говори: „О великомилосердна царице и благодушна господарке, не дей ни оставя, насъ, робитѣ на в. в., които сме отъ вашата вѣра, засѣнй ни подъ твоята сила" и т. н. Писмото, което изразявало влашката признателность, не се различавало много отъ молдавското.

Освень тая *благодарность*, Екатерина искала да има нѣщо като *желание*, изказано отъ страна на двѣтѣ княжества; тя искала да има единъ документъ, който да й дава право да се явява предъ свѣтътъ като изпълнителка на

народното желание и върху който да се уповава предъ Турция при сключването на бждящия договоръ. Това желание, трѣбвало да бжде подписано отъ всичкитѣ боляри, като представители на народа и да представлява желанията въ такъвъ видъ, който да може най сполучливо да се ополезотвори. Да не би въ тези желания да се пропустне нѣщо, или да се напишатъ въ нежелателна форма, царицата заповѣдала да ги приготвятъ въ Петербургъ и да ги изпратятъ въ Княжествата само за подписване. Тѣ били направени отдѣлно за Молдавия и отдѣлно за Влашко. Молдавскитѣ говорили: 1-о Управлението на страната да бжде повѣрено на една аристокрация, т. е. дванадесеть боляри отъ 1-й класъ ще бждятъ избирани да управляватъ и да се грижатъ за всичкитѣ работи на страната. 5-о Всичкитѣ боляри, които ще бждятъ повикани да управляватъ, преди да приематъ службата си, ще даджтъ клѣтва за вѣрность на държавата и отечеството. 10-о Единъ руски генералъ съ едно количество войска, достатъчна за наглеждание и запазвание границата, ще пребивава въ Яшъ. 12-о Първата длъжность на генерала ще бжде командуването на войскитѣ, били мѣстни, били външи. Втората му длъжность ще бжде изпращанието въ императорското ковчежничество приходитѣ отъ страната. 13-о Генерала ще облача избранитѣ за управление боляри въ тѣхнитѣ права. Влашкото *желание* било още по-категорично; то говоряло: 1-о Нашата земя да се присъедини къмъ областитѣ, върху които се простира всемогущето руско царство, та на бждящия конгресъ да не бждемъ пакъ изоставени подъ тиранското владичество на агарянитѣ. 2-о Понеже нашата земя е разорена отъ турската неразбория, полезно ще е да се въведжтъ напълно законитѣ и постановленията, които сжществуватъ въ Руссия. 3°. . . поддържанието на войската ще става на наши средства и да се даде право на Власитѣ да влазятъ като офицери въ войската, за да навикнатъ на военното изкуство. 5° Приходитѣ на страната да се наредятъ съобразно съ рускитѣ постановления и за митницитѣ да се сжщитѣ тарифи, както въ Руссия. 6° Духовенството да бжде подъ управлението на светейшия синодъ, споредъ навика на светата руска църква. 8° Сждиитѣ, назначени въ окржжията и градоветѣ, да бждятъ на половина Власи. 10° Жителитѣ на страната да могжтъ да търгуватъ съ чужди държави и царицинитѣ посланници да ги защищаватъ като руски подан-

ници. 12° Болярите да стоятъ на чело на работите; да разглеждатъ и сѫдятъ недоразуменията; техните решения да иматъ абсолютна сила въ страната, но генерала да може да заповѣда на болярите всичко, що му е угодно и да ги затваря въ случай на непослушание [1]).

Тези *желания* нѣматъ нужда отъ коментарии, за да се покаже истинското имъ значение. Но и сама Екатерина въ своите кржгове не крияла каква участь приготовлява за Княжествата. На 11 Мартъ (1770) тя внесла въ Господарствения Съветъ двѣ предложения относително бѫдѫщата сѫдба на тия земи. Въ първото се говори: „Понеже тия земи сѫ вече въ наши рѫце отъ нѣколко месеца, то трѣбва да се обмисли за събирането на даждията и за назначението на наши чиновници, които да ги управляватъ". А въ второто: „Да се заповѣда на главнокомандующия да не ги разорява, а да се гледа на Молдавците и на Власите като на руски поданници и по областите да се назначатъ генерали за управители". Съвета решилъ да чака до когато престигнатъ въ Петербургъ очакваните депутации отъ Княжествата и като се изслушатъ техните *желания*, тогава да се направятъ разпорежданията. Следъ като депутациите престигнали и представили горѣказаните желания на населението въ Княжествата, царицата заповѣдала на Голицина да обяви на това население, че е благодарна отъ доброволното подчинение на влахомолдавците и че ще гарантира всичките имъ християнски правдини, като е убедена, че тѣ ще оправдаятъ съ своята вѣрность и ревность нейното покровителство и ще помогнатъ за изгнанието на невѣрниците [2]).

А въ Петербургъ ето по кой начинъ разбирали освобождението на Власи и Молдавци: на 3 Септемврий с. г. (1770) въ Съвета билъ внесенъ въпроса за условията на бѫдѫщия договоръ, гдето Панинъ, канцлера, предлага относително Княжествата: „Справедливостьта изисква да си задържимъ Княжествата Молдавия и Влашко като възнаграждение за военните ни разноски, които възлазятъ на 25 милиона. Но тъй като н. и. в. отъ встѫпването си на престола е искала да докаже, че не търси да разширява своята империя чрезъ придобивание нови земи, то да се иска, като възнаграждение за военните разноски, тези княжества да ни бѫ-

1) Revue Historique. XVI, 61.
2) Keralio. — Histoire de la guerre 1769.

джтъ отстжпени за толкова години, презъ колкото могжтъ да се събержтъ отъ годишнитѣ имъ доходи всичкитѣ военни разноски. Но царицата ще пожертвува и това възнаграждение, ако Молдавия и Влашко бждж тъ обявени за независими и Дунава се приеме да бжде като турска граница"[1]). А презъ Априлий (1771) Румянцовъ, главнокомандующия рускитѣ войски въ Княжествата, пиши на Панина: „Да запазимъ въ насъ добрата надѣжда на едновѣрнитѣ намъ народи за тѣхното избавление, по християнски, разбира се, трѣбва да ни притегля повече отъ колкото всѣка друга полза, чужда на тая цель"[2]).

Поведението на Ромжнитѣ възбудило до най-висока степень яростьта на Турцитѣ. Мюфтията издава една фетва, съ която обявилъ за врагове на държавата Румжнитѣ и въобще всички християни и позволявалъ разпиляванието на всичко християнско имущество. Тая фетва не закъсняла да произведе своето следствие: разорението, което последвало отъ нея за християнитѣ въ Турция, било такова, отъ което се възмущава и самия турчинъ историкъ: „Обиритѣ, насилията и опустошенията, които извършиха (турцитѣ, б.) навсѣкждѣ, навлѣкоха върху тѣхъ божия гнѣвъ и за това бѣха наказани", казва Васифъ Ефенди[3]). Въ Руссия не сж могли да не предвиждатъ това разорение, но то отговаряло тъкмо на гонимата цель, защото принуждавало християнитѣ да вѣрватъ, че тѣхното спасение може да дойде само отъ вънъ.

А ето какво ставало презъ това време въ сжщинска Турция: На 26 Юлий 1769 руската ескадра, предназначена да произведе диверсията отъ югъ, тръгнала отъ Кронщадъ подъ началството на ачгличанина Елфинстонъ и презъ Априлъ (1770) престигва въ Архипелагъ. Както видяхме, Гърцитѣ знаяли вече, че тя иди за тѣхното освобождение, та я посрѣщнали като такава. Въ Европа сжщо било разпръснато известието, че тая флота отива за избавлението на Гърция и повечето отъ народитѣ вѣрвали въ истинностьта на това известие. „Всичкитѣ безпристрастни държави, съобщавала Екатерина на Орлова, отдаватъ на насъ справедливостьта. Работата се състои въ това, че ползата и славата на нашето отечество изискватъ сега да поддържаме и утвърдяваме въ

---

1) Соловьевъ. – XXVIII, 158.
2) Соловьевъ. — XXVIII, 210.
3) Vassif Effendi. — La guerre 1769—1774

публиката това толкова згодно за насъ мнение. За това и трѣбва, щото всичкитѣ наши мѣрки и предприятия да се ограничаватъ въ едно видимо правосждие и собственно безкористие, а особенно тези, които се взиматъ сега въ Гърция подъ вашето ржководство. За достиганието на това има единъ способъ доста надѣжденъ и повидимому лесенъ и не подлежащъ на никакво съмнение. Трѣбва само като съедините въ едно всичкитѣ гръцки народи, да съставите отъ тѣхъ колкото е възможно по-скоро нѣщо видно и между себе си съединено въ общъ подвигъ, което би се представило като нѣщо ново и цѣло предъ свѣтътъ и което да се състави съ единъ публиченъ актъ (разпространенъ колкото е възможно повече и на всѣкждѣ), въ който, като обяви своето политическо битие, да се обърне къмъ всичкитѣ християнски държави съ следующитѣ думи, напримѣръ: че многочисленнитѣ гръцки народи, изложени на тежкото агарянско иго, като не могжтъ повече да търпятъ мжкитѣ, притѣсненията, грабежитѣ и насилията на своя тиранинъ, които отъ день на день, като ставатъ по-несносни и заплашватъ съ едно явно и пълно изтребление не само тѣхъ самитѣ, но и цѣлото християнство, се намиратъ най сетнѣ принудени да възстанатъ противъ неговото варварство; че несправедливо и беззаконно начената война отъ Турцитѣ противъ руската държава имъ доставя желаемия случай да възстанатъ и се освободятъ; че тѣ сж се заклели да пролеятъ и последнята си капка кръвь за своята вѣра и независимость; че молятъ всичкитѣ християнски държави да имъ даджтъ покровителство и да ги защитятъ, за което тѣ всячески ще се стараятъ да заслужатъ това благодеяние; и че впрочемъ тѣ, като вкусили сега отъ плодътъ на драгоценната независимость и като сж се сдобили съ свобода, по-добрѣ искатъ да паднатъ съ оржжие въ ржце, нежели да се видятъ пакъ подложени на робскитѣ юзди. . . . Ползата отъ една подобна постжпка се вижда отъ само себеси и ние несъмненно очакваме, че вие ще употребите всичкитѣ си сили и средства, за да я направите отъ името на гръцкитѣ народи. По този начинъ и собственното ваше дѣло ще получи единъ новъ и згоденъ видъ и ние отъ него не безъ основание можемъ да очакваме силно съдействие за скорото получване отъ Портата единъ славенъ и траенъ миръ" [1]).

[1]) Сборникъ Р. И О. — I, 42.

За да превърже Гърцитѣ още по-добрѣ къмъ своето дѣло, Орловъ, щомъ слазя на сушата, превзема два града и оставя разпаленитѣ Гърци да избиятъ турското имъ население. Когато излѣзли обаче отъ корабитѣ всичкитѣ руски сили, Гърцитѣ били вцѣпенени: вмѣсто безбройна войска, на флотата се намрали въ начало 5582 души съ служащитѣ, отъ които половината почти изгинали отъ болести до когато достигнатъ до мѣстоназначението си. Съ около 3000 войника и 2000 пушки Гърцитѣ разбирали, че не ще могжтъ да унищожатъ турското владичество и съзрели, че сж предназначени за жертва. Но съ избиванието на турското население, тѣ изгубили всѣка възможность да се премирятъ съ своитѣ господари. Трѣбвало да се върви напредъ. Сама Екатерина съзнавала, че войската на флотата е недостатъчна: „Азъ виждамъ, че за вашето предприятие сухопжтната ви войска не е многочисленна; но каквото и да е нейното количество, тя всѣкога може да послужи за подпора на тези народи, които искатъ да се освободятъ отъ нечестивото иго", пишала тя на Орлова.

Въ начало дѣлото тръгнало добрѣ: смаянитѣ Турци бѣгали на всѣкждѣ. Но когато съ време узнали сжщинската руска сила, тѣ се повращатъ назадь и скоро принуждаватъ Русситѣ да напуснатъ Триполица и да снематъ обсадата на другитѣ крепости, съ изключение на Наваринъ, гдето тѣ успѣватъ да се укрепятъ отъ къмъ морето и отъ къмъ сушата. Въ отговоръ на съобщението, което направилъ Орловъ за този печаленъ изходъ на предприятието, Екатерина му пиши: „Моето желание е да са постараете да вземите едно пристанище на брѣгътъ или на нѣкой островъ и да го задържите по всѣкакъвъ начинъ. Като ви казвамъ това, нека се призная, че имамъ предъ видъ двѣ съображения: първото е, да се не изложите на опасность до когато дружината ви не се е намножила; второто е, че и нищо друго да не направимъ, ако можемъ само да снабдимъ Руссия съ едно пристанище въ тамошното море, то много би наравили за бждящето. Подъ видъ на търговски сношения, то (пристанището) ще бжде презъ мирно време винаги въ съобщение съ нуждниТѣ народи и съ това нашата сила нѣма да се намали въ тамошнитѣ страни" [1]).

[1]) Соловьевъ. — XXVII, 124.

Орловъ предприелъ да се укрепи въ Наваринъ, но за това трѣбвало да се превземе съсѣдната крепость Медонъ, която и била обсадена. При обсадата обаче Турцитѣ сполучили да унищожатъ цѣлия руски отрядъ. „Този неблагоприятенъ день, пишалъ Орловъ на царицата, развали цѣлото предприятие и ни отне всичката надѣжда за едно действие на сушата“. Въ началото на Юний Русситѣ се прибрали окончателно на корабитѣ си, за да продължаватъ предприятието само по море. Християнското мѣстно население, което ги посрѣщнало като освободители, било изоставено да удовлетвори яростьта на Турцитѣ: 50,000 души били изклани; много отъ измаменитѣ видели своитѣ дѣца да пълнятъ турскитѣ хареми, а тѣ сами били продадени като обикновенъ добитъкъ по цариградскитѣ пазари, и робството станало дважъ по-тежко за останалитѣ живи. „Най хубавото, което могѫ да направя сега, пишалъ Орловъ следъ несполуката, то е да се запазя отъ къмъ морето и отъ къмъ сушата, да запаля огъня на всѣкѫдѣ, както въ Морея, да присека внасянието на провизии въ Цариградъ и да правя нападения по морето. И това ще е трудно да се приложи, ако не престигне Елфинстонъ. Тукашнитѣ народи сѫ лъскатели, лъжци, непостоянни, дръзски и страхливи; лакоми за пари и грабежъ, отъ което стремление нищо не може да ги одържи. Лековѣрие и вѣтренность, страхъ отъ турското име, сѫ не отъ последнитѣ качества на нашитѣ едновѣрци. Вѣрата изповѣдатъ само отъ уста, безъ да иматъ въ сърдцето си и най малкитѣ добродетели на християнина. Като навикнали да живеятъ разпуснато и да презиратъ всѣкакъвъ порядъкъ, на всѣка минута губятъ духъ. Тѣ сѫ обладани отъ робството и отъ юздитѣ на турското управление, въ които сѫ се родили и израстнали. Тези сѫ причинитѣ, които ни отнематъ надѣждата да можемъ да създадемъ едно положение за тѣхното общо благо, издигнато на едно твърдо основание“ [1]).

Въ Черна гора сѫщо така работитѣ не отивали споредъ желанието на царицата. Тукъ се появилъ нѣкой си Стефанъ Пиколо, който съ своитѣ таинствени маниери успѣлъ да обърне върху себе си вниманието на суевѣрното черногорско население. Той се обявилъ, че е Петръ III, мѫжътъ на Екатерина II, който сполучилъ да се изтръгне отъ рѫцетѣ на

---

[1]) Сборникъ Р. И. О. — I.

своитѣ джеллати[1]). Подъ това име той успѣлъ да събере около себе си всички почти Черногорци, способни да носятъ оржжие и се разполагалъ като князь. Това било едно пятно за руската императрица, която решила да премахне по какъвто и да е начинъ тогова самозванеца, който компрометиралъ нейния престижъ между християнитѣ въ Турско, гдето тя искала да минава за непорочна святица. За премахванието на Пиколо билъ изпратенъ генералъ князь Долгоруки съ нѣколцина офицери. Той сполучва въ начало да хване Пиколо и да го затвори, но не се минало много и една тълпа Черногорци се събрала предъ кжщата на генерала и изискала затворника, като заплашила съ смърть руския пратенникъ. Пиколо билъ освободенъ и Долгоруки трѣбвало да се върне съ несполука. „Черногорското произшедствие съ нашия князь Долгоруки, писала царицата на Орлова, повидимому не заслужва голѣмо внимание. Главнитѣ действия трѣбваше да произлѣзатъ отъ християнитѣ, които сж собственно поданници на нашия вѣроломенъ неприятель.... Но остави и тукъ отъ вѣкове поробенитѣ и отъ коварства развратенитѣ Гърци, да се отказватъ отъ своето собственно благополучие. Нашата морска сила е достатъчна да разклати цѣла Турция“ [2]). А въ сжщото време тя пиши на Волтера: „Гърцитѣ, Спартанцитѣ, сж се съвършенно измѣнили; тѣ обичатъ грабежа повече отъ свободата; тѣ сж за винаги изгубени ако не слушатъ съветитѣ на моитѣ пратенници“ [3]). Така осжждала руската владетелка Гърцитѣ, защото не можили да й послужатъ, както тя желаяла; а на своитѣ войски заповѣдала да ги изоставятъ съвършенно на турския произволъ. „Ако и да виждаме сега, че Бѣломорската експидиция не отговори по своитѣ резултати на мжжественното ваше предприятие по причина на вродения у Гърцитѣ страхъ, лекомислие и предателство.... Понеже морейскитѣ Гърци подражаха толкова злѣ вашата храбрость, мжжество и твърдость и не пожелаха да се избавятъ отъ робското иго по своя собственъ рабски духъ, невѣрность и лъжа, то вие много благоразумно и прозорливо

---

[1]) За да се качи на престола Екатерина II устройва заговоръ противъ мжжа си, царь Петръ III, който билъ хванатъ и хвърленъ въ затвора, гдето билъ премахнатъ. Народа обаче вѣрвалъ, че Екатерина не успѣла да затрие своя мжжь и че той живее тайно и чака време да завземе пакъ престола си.

[2]) Сборникъ Р. И. О. — I, 35.

[3]) Спомѣнуваме тези укори, защото нѣма да се минатъ двадесеть години и Екатерина ще предприеме да въздига старата византийска империя, като че ли Гърцитѣ се били преродили презъ това време.

сте сторили, като сте ги изоставили на собственното имъ жребие" [1]). А въ рескрипта си отъ 22 Мартъ (1771) тя казва на сѫщия Орловъ: „Отъ собственното ви донесение ние можемъ сега положително да заключимъ, че повече не трѣбва да разчитаме на диверсията и съдействието на гръцкитѣ народи въ Турско, по причина на своиственната имъ, или подобрѣ да се каже, на вродената имъ наклонность къмъ робуване и съвършенното имъ лекомислие въ характера" [2]).

Русситѣ прочее не сполучили по сухо да изпълнятъ плана си, — раздѣлението на турскитѣ сили. Но по море тѣ били победители. Благодарение на турската немарливость. Орловъ сполучва да изгори при Чешме всичката имъ флота (24 Юний 1770), следъ което ставалъ господарь на островитѣ. Той прогласява тутакси 18 острова за руски владения. Тѣхнитѣ жители посрѣщнали това обявление съ тържество, защото вѣрвали, че ще бѫдѫтъ освободени. Но победителя друго решавалъ. „Отъ сегашното имъ владение, явявалъ Орловъ на царицата, както се вижда, нѣма да извлечемъ полза; но ако ги задържимъ до мирътъ, ползата ще излѣзе, защото ще приберемъ десятъка, както и недоборитѣ, които тѣ не сѫ изплатили на Турцитѣ. Послѣ, ако продадемъ о-въ Паросъ съ пристанището му на Англичанитѣ, или на Френцитѣ, ще ни дадѫтъ съ радость единъ милионъ златни". На което Екатерина прибавяла: „като държимъ архипелажскитѣ острови задъ себе си, то Турция може да ги счита като изгубени за нея, понѣ презъ войната, и ще се лиши отъ тѣхнитѣ даждия и други приходи".

Паралелно почти съ възбуждането на християнитѣ въ Балканския п-овъ противъ Турцитѣ, вървяло и това на християнитѣ тѣхни поданници въ азиятскитѣ имъ владения. Както видяхме (с. 76), Господарственния Съветъ бѣ решилъ, да се потърси съдействието и на християнското население на Грузия и на съсѣднитѣ ѝ области. Въ изпълнение на това решение, Екатерина поисква отъ министерството да ѝ даде подробни сведения за положението въ този край. Като узнава, че и тукъ населението храни сѫщитѣ почти чувства къмъ Руссия, както онова задъ Дунава, тя заповѣдала да се влезе въ преговори съ всичкитѣ християнски владетели на Георгия, като имъ се дадѫтъ най-изобилни обещания за премахване на

[1]) Сборникъ Р. И. О. — I, 50
[2]) Op. cit. 65.

турската властъ. За да действува отъ тая страна билъ натоваренъ Панинъ, който се отправилъ най-напредъ къмъ имеритинския владетель, Соломонъ, съ когото руското правителство било отъ по-рано въ сношения.

Имеретия била една отъ кавказскитѣ християнски области, които се намирали подъ сузеренството на Турция. На първитѣ предложения, които били направени на владетеля ѝ, Соломонъ, отъ агентитѣ на царицата, да потърси нейното приятелство и покровителство, той отговорилъ: „азъ искамъ да имамъ за покровитель само моята сабя". Но това упорство не можало да трае за дълго време. Отъ една страна огромнитѣ средства, съ които разполагала Екатерина II, били въ състояние да съблазнятъ единъ владетель стоящъ много по-високо отъ колкото единъ полуварваринъ кавказецъ; отъ друга — притѣсненията на Турцитѣ, го накарали да се обърне (1766) къмъ руската царица за покровителство. Но силата на Турция била още заплашителна и предъ видъ поляшкитѣ работи Екатерина избѣгвала да я предизвика. „Раздразнението на Султана ще ни костува по-скѫпо отъ колкото придобиванието на имеретинцитѣ", казва доклада на външното министерство до царицата. „Но да не би чрезъ едно изрично отказвание да се огорчи този владетель и да му се отнеме надѣждата за помощь отъ наша страна, то да му се отговори, че неговото искание е посрѣщнато съ удоволствие, но има се надѣжда, че Турцитѣ ще прекратятъ скоро своитѣ насилия и той ще може да остане спокоенъ въ своитѣ владения" [1]). А следъ обявяванието на войната въ 1768, царицата заповѣдала на Панина да му пиши: „благоволението на н. и. в. къмъ цѣлия грузински народъ, като православенъ и едновѣренъ, а особенно къмъ ваша светлость, като поборникъ и защитникъ на християнството противъ нечестието, което се стреми да притѣсни и изтреби православната вѣра въ вашето отечество, винаги е било голѣмо; но сега е дошло вече време за явното му засвидетелствувание. . . . Ако Господь Богъ ни подари успѣхъ надъ общия християнски врагъ, и работата дойде до миръ, тогава н. и. в. ще постави безъ друго вашитѣ интереси и полза между най вигоднитѣ за своята държава условия въ мирния договоръ. За това ваша свѣтлость може да се постараете да съберете по-многочисленна войска и да за-

[1]) С. Р. И. О. – LXVII, 319

хваните да действувате противъ общия неприятель, като не му позволявате да се укрепи и съ това ще облекчите по-нататъшнитѣ си действия. . . . Ако тамошнитѣ християни, които живеятъ въ вашитѣ и въ Ираклиевитѣ владения, желаятъ да се избавятъ отъ робството, то, повтарямъ, че при произходящата сега война между Руссия и Отоманската Порта всѣкой отъ тѣхнитѣ началници, който принебрегне този благоприятенъ случай, ще направи непростителенъ грѣхъ и ще бѫде толкова виновенъ предъ Бога, предъ цѣлото християнство и предъ съвестьта си, колкото християнски души би могълъ да спаси„[1]). . . . Това писмо било изпратено на Соломона съ имеретинския владика Максимъ, който билъ дошелъ въ Петербургъ да проси помощьта на царицата. Въ сжщото време било съобщено на генерала Потаповъ, комендантъ на руския отрядъ къмъ Имеретия, че Соломонъ „е не само ободренъ, но и подбутнатъ да направи незабавно на Турцитѣ диверсия". Освенъ писмото, билъ изпратенъ при имеретинския царь и единъ руски офицеръ съ 50,000 рубли и 5 топа, който да го води въ операциитѣ му противъ Турцитѣ, ако склони да действува по оказанията на царицата, за да може да се отвлече колкото е възможно по-голѣма часть отъ тѣхнитѣ сили. Подаръцитѣ и обещанията, а най много поведението на Портата, склонили Соломона да приеме руското покровителство. Ето защо когато Панинъ се обърналъ къмъ него, да му спомогне да се склони и Грузинския владетель, Ираклий, да вземе страната на царицата, Соломонъ отишелъ самъ въ Тифлисъ, столицата на Ираклия. Той сполучилъ въ мисията си: Ираклий приелъ предложението, и двамата владетели изпратили въ Петербургъ една депутация, да обяви на царицата, че тѣ сж готови да се съединятъ съ нея противъ Турция. Презъ есеньта на 1769 царицата, назначила графа Тотлебенъ за началникъ на отряда, който ще действува въ Грузия заедно съ войскитѣ на Ираклия противъ Турцитѣ. Тотлебенъ престигналъ съ своя отрядъ да презимува въ Грузия, гдето билъ посрѣщнатъ като освободитель отъ турското покровителство. Нѣколко месечното пребивание на Русситѣ било обаче достатъчно да покаже на Грузинцитѣ къмъ какъвъ край отива тѣхното освобождение. Тѣ захванали да се отнасятъ враждебно къмъ Руссitѣ, за

1) С. Р. И- О. — LXXXVII. 291

това Тотлебенъ поискалъ да се извикатъ назадъ отъ неговия отрядъ всичкитѣ офицери отъ грузинско произхождение, „защото тѣхнитѣ похождения и намерения никакъ не отговарятъ на нуждната вѣрность". Скоро противъ Русситѣ се обявилъ и самъ царь Ираклий. Тотлебенъ сега предприема съ сила да го подчини; презъ Май (1770) той се отправилъ съ войска за столицата на Грузия „за да подчини Грузия на руската власть, да лиши Ираклия отъ дадения му андреевски кръстъ и да го изпрати въ Петербургъ, или да го нагони въ Черно море". Враждебностьта на Грузинцитѣ, както и на тѣхния владетель била предизвикана отъ поведението на самитѣ Русси, за това царицата решила да замѣни Тотлебена съ нѣкой другъ главнокомандующъ, защото още не било време да може да се оползотвори враждебностьта на Грузинцитѣ. За неговъ замѣстникъ билъ избранъ генералъ Сухотинъ, който въ началото съобщавалъ, че Ираклий е наклоненъ да изпълнява волята на императрицата, но въ края на 1771 донасялъ, че той е враждебно настроенъ къмъ Руссия, както и всичкитѣ християнски владетели по тая страна. Всичко показвало, че тия свободни горски народи не искатъ да се подчинятъ доброволно на руското владичество. А тъй като войната съ Турция вземала все по-голѣми размѣри и изисквала да се употребятъ въ нея всичкитѣ руски сили, то Господарственния Съветъ решилъ, да се напустне този край, за да отидатъ войскитѣ къмъ Кримъ. Така Грузия била оставена и сега въ предишното си положение, подъ сузеренството на Портата.

Въ замѣна на несполуката отъ тая страна, както и отъ къмъ Гърция, denkruskitѣ действия въ направление къмъ Дунава вървели съ най-голѣмъ успѣхъ. Както знаемъ, Господарственния Съветъ бѣ решилъ, щото войната да има между другото за цель и придобивание свободно плавание за рускитѣ кораби по Черно море. Въ изпълнение на това решение трѣбвало непременно да се завземе Азовско море и отъ тамъ да се излѣзе на Черното. И за това първата работа на Русситѣ отъ тая страна била да завзематъ Азовъ и подиръ него Таганрокъ и да ги укрепятъ. Това обаче не било достатъчно: погледнете на картата и веднага ще видите, че притежателя на Азовъ трѣбва да има Кримския п-овъ, ако иска да оползотвори пристанището му. За това Петръ I щомъ присвоилъ Азовъ, както видяхме, престѫпилъ да покори и Кримъ, но несполуката му при Прутъ го принудила да се

откаже отъ едина и отъ другия. Наследницитѣ му трѣбвало да вървятъ по неговитѣ стжпки: ако вематъ Азовъ, да вематъ и Кримъ, защото първия безъ втория е едно крайморско село безъ никаква важность. „Цариградъ ще принадлежи на тогова, който има Кримъ въ ржцетѣ си", говорилъ постоянно Потемкинъ на Екатерина II, която и безъ това виждала голѣмото значение на мѣстото. „Главния предметъ за идущата година, писала тя, трѣбва да бжде завземанието на крепостьта Керчь, за да могжтъ да се запазятъ новоиздигнатитѣ укрепления и да веземемъ въ ржце зунда на Черно море. Тогава нашитѣ кораби ще могжтъ свободно да отиватъ дори до Цариградъ и до устието на Дунава. Ако ли пъкъ Грузинитѣ завзематъ крайбрѣжието на Черно море, то за нашата флота ще се открие едно ново прибѣжище за въ случай на лошо време". Руската войска подъ началството на Долгоруки завзела найнапредъ сушата, която съединява Кримъ съ Турско, а следъ това крепоститѣ Арабатъ, Керчь и Еникале. Уплашенъ отъ бързия успѣхъ на Русситѣ, кримския Ханъ, Селимъ Гирай, напусналъ земята си и избѣгалъ въ Турция.

Споредъ изработения въ началото планъ, Татаритѣ трѣбвало да се отцепятъ отъ турскитѣ владения, за да може да се действува съ тѣхъ както покажатъ обстоятелствата. „Ние сме благоразсждили, явява Екатерина на Панина, да опитаме, не е ли възможно да поколебаемъ Кримъ и всичкитѣ Татари въ вѣрностьта имъ къмъ Портата, като имъ се внуши, че могжтъ да образуватъ една независима държава. Тукъ ще намерите приключена черновката на едно писмо, което вие ще отправите на кримския Ханъ отъ ваше име. Ако кримскитѣ началници не ви отговорятъ, трѣбва да се обърните къмъ самитѣ Татари, като разпръсните между народа колкото се може повече копия отъ това писмо, съ което може да се въведе единъ малъкъ развратъ между тѣхъ" [1]). Не следъ много Панинъ съобщавалъ, че дѣлото обещава сполука. Тогава въпроса билъ внесенъ за разглеждание въ Господарствення Съветъ, който решилъ (15 Мартъ 1770): „Чрезъ приеманието Татаритѣ подъ своето непосрѣдствено поданство, Руссия ще възбуди противъ себе си една обща и основателна зависть и подозрение въ едно безконечно стремление да увеличава своитѣ владения. Благо-

[1]) С. Соловьевъ — XXVIII, 32. (Припомнями си, че изпратения въ София руски комисарь въ 1886 подиръ 9-й Августъ, генералъ Каулбарсъ, постжпи по този сжщия начинъ съ отправеното къмъ Регентството писмо).

разумието изисква да се пазимъ отъ възбужданието на такива чувства, особенно когато не можемъ да извлечемъ за себе си сѫщественна и важна полза. . . . . Ако Руссия може да извлече малка полза отъ подчинението на Татаритѣ, то напаки, голѣмо ще бѫде увеличението на нейнитѣ сили, ако тѣ се отцепятъ отъ Турция и съставятъ едно отдѣлно и независимо княжество, защото съ това Портата и нейното съсѣдство преставатъ да сѫществуватъ морално за Руссия, понеже тя не ще има вече посрѣдствомъ кого да безпокои рускитѣ граници, а освенъ това трудно ще й бѫде да изпраща войскитѣ си презъ Дунава, като има на дѣсно независимитѣ Татари. За да може да се получи тая полза презъ настоящата война, трѣбва да се обърне голѣмо внимание къмъ нашата постоянна цель, — свободно плавание по Черно море. За това трѣбва да се помага всячески на Татаритѣ, а преди всичко трѣбва да се вземе едно окончателно решение, щото да се не слага орѫжието до когато Портата не признае тържественно независимостьта на Кримъ заедно съ принадлежащитѣ му орди, макаръ това и да стане причина за едно излишно продължение на войната. Вследствие на това да се водятъ преговоритѣ съ Татаритѣ по такъвъ начинъ, щото графъ Панинъ да ги склони не да станатъ наши поданници, а да се провъзгласятъ за независими отъ Портата, да имъ обещае нашето порѫчителство, покровителство и защита, като имъ даде надѣжда, че ако тѣ се съгласятъ сега да подпишатъ съ насъ единъ договоръ за своето откѫсвание отъ Турция, то ние нѣма да заключимъ миръ съ тая последнята, до когато тя не признае независимостьта на Кримското княжество. На свършекъ графъ Панинъ да поиска отъ Татаритѣ, щото, за да можемъ да ги защищаваме отъ Турцитѣ, да приематъ наши гарнизони въ нѣкои отъ своитѣ крепости и да ни отстѫпятъ едно пристанище на своя брѣгъ, отъ гдето нашата флота да може да припятствува на едно турско излазяние на сушата". Надъ това решение на Съвета, Екатерина прибавила саморѫчно: „Не помалко ни е необходимо нуждно да имаме въ рѫцетѣ си и прохода отъ Азовско въ Черно море, за това и той трѣбва да се иска" [1]).

Като цитира това решение на Господарственния Съветъ, Соловьевъ прибавя: „Когато въ Петербургъ решавали да по-

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 116.

лучатъ по какъвто и да е начинъ независимостьта на Кримъ, тамъ вземали предъ видъ само удобствата, които ще произлязатъ за Руссия, безъ да обращатъ внимание на затрудненията, които ще изникнатъ отъ неточното определение на цельта. Ако Татаритѣ бѫдѫтъ напълно независими, то, естествено, трѣбваше да имъ се даде право, свободно да определятъ въ какви отношения да бѫдѫтъ съ другитѣ държави, да правятъ съюзъ съ тая или съ оная отъ тѣхъ, както видятъ за добрѣ. Въ такъвъ случай нѣма да се отнеме на Портата възможностьта да прави всѣкакви предприятия противъ рускитѣ граници. За да се получи желаемия резултатъ, трѣбвало да се ограничи тая независимость, да се яви покровителството: Руссия да стане покровителка на Татаритѣ". „Императрицата потвърдила решението на Господарственния Съветъ и на Панина било заповѣдано да иска градоветѣ Еникале и Таманъ за обезпечение входа въ Черно море. Разбира се, че въ началото на преговоритѣ съ Татаритѣ тѣзи искания не можали да се обявятъ: работата и безъ това била трудна. Думитѣ „свобода" и „независимость" лесно могѫтъ да повдигнатъ народи, върху които тежи зависимостьта, у които независимостьта е била мечта презъ дълги вѣкове, които съ нетърпение чакатъ първия случай, за да обърнатъ мечтитѣ си въ действителность. Но не такова било положението на кримскитѣ Татари: тѣ не чувствували никаква зависимость отъ Портата, съ която били свързани чрезъ вѣрата . . . Тѣмъ предлагали независимость, но тукъ имало очивидна грѣшка... Християнскитѣ народи страшно страдали подъ турското иго, излагали се на всичкитѣ последствия отъ фанатизма и презрението, което хранятъ мохамеданитѣ къмъ друговѣрцитѣ; тѣ били жедни за свобода, когато Татаритѣ се намирали въ обратно положение, и съединението на тѣхното освобождение съ това на християнитѣ въ единъ актъ, било грѣшка" [1]).

Мнението на руския историкъ, че стремлението на Руссия да освободи Татаритѣ, както християнитѣ, съставявало грѣшка, не е безупречно, защото само по този начинъ можали да се преодолеятъ припятствията на дипломацията и на природата. Мотивитѣ, на които Господарственния Съветъ основавалъ своето решение, показватъ че *освобождението* се е налагало отъ тогавашнитѣ политически обстоятелства. А географията изисква,

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 116.

щото освобождението на Татаритѣ да стане съвременно поне, ако не преди освобождението на християнитѣ: изпърво най близкия — Татаритѣ; сетнѣ по-далечния — Армения, Полша, Бессарабия, Молдавия, Влашко и пр., защото не може да се пристѫпи къмъ втория, до когато не се мини презъ първия. Какъвто и да билъ народа, който населявалъ Кримъ, трѣбвало непременно той да се покори най напредъ; а за това покорение политическото положение въ Европа диктувало единъ предварителенъ етапъ въ видъ на освобождение. Соловьевъ вижда това, но го премълчава, при всичко че нему не е било неизвестно, че рускитѣ владетели освенъ Татаритѣ сѫ освобождавали още Корсиканци, Италиянци, Австрийци, че сѫ запазвали на два пѫти съ орѫжие турския Султанъ, да му не отнематъ други независимостьта. При всичката аномалия на татарското освобождение, споредъ руския историкъ, веднъжъ решено, че то е въ интереса на руската държава, всички средства били турени въ практика за постигането му.

Най-напредъ рускитѣ войски обкрѫжили отъ всѣкѫдѣ татарскитѣ граници и така държели страната въ свои рѫце, за да иматъ тяжесть тѣхнитѣ искания. „Въ Кримъ много добрѣ разбирали, че отъ тѣхъ искатъ да преминатъ отъ турска въ руска зависимость, но като оценявали разликата между тези двѣ зависимости, тѣ предпочитали първата и оправдавали предпочитанието си като казвали, че е грѣхъ да се отцепятъ отъ своитѣ едновѣрци и да преминатъ подъ покровителството на една християнска държава. Въ случай на крайность тѣ щѣли да склонятъ, но само въ случай на крайность и то единствено за да се не излагатъ на разорение и послѣ, при първия удобенъ случай, да преминатъ пакъ къмъ Турция, да се освободятъ отъ свободата си. Руссия, занята въ война съ Турцитѣ, не можала още да заплаши Татаритѣ; тѣ не се намирали въ крайность, за това когато Панинъ имъ представилъ (15/III 1770) предложенията на Екатерина, кримския Ханъ, Капланъ Гирай, отговорилъ: „обясняватъ ми, че твоята царица желаяла да възвърне старата независимость на Татаритѣ. Но ти не си длъженъ да пишишъ такива думи: ние знаемъ себе си. Ние сме въ всичко напълно доволни отъ Портата и се наслаждаваме отъ благоденствието си. А въ старо време, когато бѣхме още независими отъ Отоманската Порта, цѣлъ свѣтъ знае какви раздори и междуособия про-

изхождаха въ кримскитѣ земи. И за това каква нужда имашъ да ни представлявашъ старитѣ наши навици за по-добри? Въ това твое намерение нищо друго се не заключава, освень пустословие и безразсѫдство".[1]). Панинъ не знаялъ какво да отговори на тия дързски възражения, защото билъ въ нечистъ пѫть. Трѣбвало да търси друго средство. То било скоро намерено: Татаритѣ се дѣляли на нѣколко султанства и спахилъци, отъ които всѣкой ималъ свой султанъ или *мирза*. Всички не били еднакво силни въ своитѣ убеждения, за това едни приготовлявани тайно, други отъ страхъ, били убедени да се обявятъ за независими отъ Портата. Най-напредъ отъ тѣхъ се изисквало само да подпишатъ, че се обявяватъ тържественно за независими отъ Султана. Въпросъ за руско покровителство не ставалъ сега; той се оставялъ за по-сетнѣ, когато обстоятелствата бѫдѫтъ по-благоприятни. Първата крачка въ това отношение била направена следъ превземанието на Бендеръ (Авг. 1770). Татаритѣ отъ *Буджака* подписали въ лагера на генерала Панинъ единъ договоръ, съ който се прогласявали за независими отъ Турция. Тѣ се задължавали въ сѫщото време да склонятъ и Татаритѣ отъ Кримъ да последватъ примера имъ. Когато Портата узнала за тая постѫпка на буджакскитѣ Татари, побояла се да не би и кримския ханъ, Капланъ Гирай, да се подаде на тѣхнитѣ внушения, за това го замѣстила съ Селимъ Гирай. Това смѣнение спряло временно рускитѣ интриги, така щото за постиганието на цельта не оставало друго, освень да се употреби силата.

Презъ Юний (1771) Долгоруки навлѣзалъ въ Кримъ и когато Селимъ Гирай билъ принуденъ да бѣга въ Турция, единъ неговъ съперникъ, Сахибъ Гирай, който бълнувалъ да заеме мѣстото му, сега намира случай да постигне желанието си. Когато първия избѣгвалъ, той, наопаки, излазялъ да посрѣща Русситѣ като освободители и да иска тѣхното покровителство[2]). За награда на това му поведение, което давало право на Екатерина да говори, че самитѣ Кримляни желаятъ нейното покровителство, тя му дава княжеската корона, като го накарала да се съгласи на известни условия. Щомъ Сахибъ Гирай подписалъ предложенитѣ му условия, той билъ предложенъ на

---

[1]) Соловьевъ. XXVIII, 119.

[2]) Въ Софийската митрополия, подъ председателството на владиката Климентъ се приготовлявало нѣщо подобно, когато Сърбитѣ заплашвали да завзематъ българската столица презъ Ноемврий 1885

Татаритѣ да го изберѫтъ за Ханъ, което и тѣ сторили единодушно подъ влиянието на руската войска. Като навлязялъ въ Кримъ, князъ Долгоруки на всѣкѫдѣ проповѣдалъ, че ималъ заповѣдь само да изгони Турцитѣ и че руската владетелка желае да освободи Кримъ отъ турското владичество, че тя ще пази законитѣ и правдинитѣ на Татаритѣ, само иска да има право да потвърдява новоизбрания Ханъ [1]). Когато цѣлата страна била завзета, Долгоруки изпълнилъ всичкитѣ ѝ крепости съ руска войска и съобщилъ на Татаритѣ, че тези гарнизони ще пазятъ Кримъ отъ турско навлазяние. Новия Ханъ възразилъ, че понеже Кримъ ще стане независимъ, то трѣбва да го оставятъ самъ да се защищава и понеже сега Турцитѣ не могѫтъ вече да нападатъ, защото настѫпва зимата, то желателно е градоветѣ да се оставятъ свободни, па ако напролѣть се появи нужда, той ще извести на главнокомандующия. Долгоруки отговорилъ: „Наистина, ако до м. Априлъ и да не може никаква опасность да се очаква отъ страна на Турцитѣ, но азъ нѣмамъ власть да изтегля гарнизоннитѣ войски, защото тѣ сѫ доведени по повелението на моята господарка, ваша великодушна покровителка и щедрейша благодетелка“ [2]). Гарнизонитѣ останали на всѣкѫдѣ и подъ тѣхното влияние Татаритѣ мълкомъ трѣбвало да станатъ една кукла въ рѫцетѣ на Екатерина.

За постиганието на цельта, веднага подиръ навлазянието на Долгоруки, въ Кримъ билъ изпратенъ единъ *извънреденъ комисаръ* [3]), канцелярския съвѣтникъ Веселицки, който донесалъ отъ Петербургъ потрѣбния актъ, който Татаритѣ трѣбвало да подпищатъ. Въ него се говоряло, че „Кримъ се провъзгласява за независимъ отъ никого и понеже той дължи това съкровище единственно на человѣколюбието и милосердието на н. и. в. Екатерина Велика, то Кримъ влазя въ вѣчна дружба и неразривенъ съюзъ [4]) съ руската империя подъ силното покровителство и порѫчителство на нейната самодържица [5]). Ханътъ се задължавалъ да не влазя въ никакво съглащение съ Портата направо. Този актъ трѣбвало да се под-

[1]) Jauffret. *Cathérine II.* I.
[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 222.
[3]) За България бѣше тръгналъ за такъвъ князь Долгоруки подиръ 9-й Августъ 1886, но контра-преврата на Стамболова и повращанието на князь Александра осуети мисията му, и той се спря на срѣдъ пѫть.
[4]) Въ програмата на цанковиститѣ на първо мѣсто стои *неразривна дружба* съ Русския.
[5]) Соловьевъ. — XXVIII, 223.

пиши отъ Хана и отъ всичкитѣ видни Татари, и да се придружи съ едно писмо до царицата, въ което да се моли тя да приеме подъ своя власть най-важнитѣ крепости въ страната. Тези документи били потрѣбни да си послужи Руссия съ тѣхъ въ преговоритѣ си съ Турция. Когато се събрали всичкитѣ стареи и първенци Татари да решатъ подписванието на рускитѣ искания, като съзирали какъвъ край се гони съ тѣхъ, говорили на Веселицки: „Каква ще бѫде тая наша свобода и независимость когато главнитѣ ни градове ще бѫдѫтъ заняти отъ руска войска! Нашия народъ винаги ще се безпокои отъ една такава отстѫпка, като се страхува отъ сѫщитѣ угнетения, които търпехме когато Турцитѣ владеяха тези градове“. Веселицки отговарялъ, че това се прави за тѣхна полза, защото отъ Турция за всичко и всѣкога трѣбва да се боимъ, а вследствие отдалечението на руската граница, Татаритѣ се излагатъ на погибель. Тези последнитѣ слушали мълчеливо, но пакъ се молили да ги избавятъ поне за сега отъ това *нововъведение*. Тогава Веселицки имъ обявилъ, че ако тѣ се не съгласятъ на това искание, той не може да пристѫпи къмъ никаква друга работа. Събрали се отново всички стареи, и съвета се продължавалъ цѣли петь дни, подиръ което било съобщено на Веселицки, че духовенството намира тая отстѫпка противна на тѣхната вѣра и понеже руското правителство се задължило да не иска нищо противно на мохамеданската религия, то тѣ не могѫтъ да се съгласятъ на отстѫпванието градоветѣ. Веселицки отговорилъ, че тѣ трѣбва да оставятъ сега на страна заповѣдитѣ на религията, защото избавителитѣ отъ робство, които даватъ свобода и независимость на една цѣла земя, се признаватъ и отъ корана за благодетели. Татаритѣ не смеяли нищо да възразятъ на така налаганата свобода, но пакъ се не съгласявали, защото виждали сѫщинското значение на тези гарнизони. Веселицки билъ принуденъ да имъ позволи да просятъ отъ самата царица вдиганието имъ. Една татарска депутация се отправила въ Петербургъ за милость. „Ако имахъ една значителна сума пари, пишалъ Веселицки, то всичкитѣ затруднения и упорства, па и самия коранъ щѣха да бѫдѫтъ преодоляни и потѫпкани, защото този народъ по среброльюбието си е взелъ за пословица, че съ пари всичко може да стане. Безъ пари е трудно

да се потъкмимъ съ тѣхъ, особенно съ духовнитѣ имъ чинове, които сж по-лакоми отъ другитѣ" [1]).

Пратената депутация престигнала въ Петербургъ и Господарственния Съветъ се заелъ съ разглежданието на просбата. Понеже Долгоруки билъ доложилъ, че има опасность ако всичкитѣ Татари бждмтъ съединени подъ едно управление, да не напакостятъ нѣщо на войската му, Съвета решилъ да се раздѣлятъ Татаритѣ на двѣ отдѣлни княжества. „Ако и да бжде по-трудно да имаме работа съ такива двама съсѣди, говорили въ Съвета, но пъкъ ще бждемъ по-спокойни вследствие слабостьта имъ, която ще произлезе отъ раздѣлението. Може тъй сжщо да се опита, не е ли възможно да се отдѣли часть отъ татарското население и да се засели по празднитѣ мѣста въ рускитѣ предѣли" [2]). Последния този проектъ билъ изоставенъ, за да не се угорчи Хана. Самата депутация стояла дълго време въ Петербургъ безъ да получи удовлетворение на исканията си. Но и Татаритѣ не били още подписали потрѣбнитѣ актове, отъ които всѣкой день можала да се яви нужда. За да не би нѣкоя случайна победа на Турцитѣ да възбуди Татаритѣ на открито възстание, Панинъ настоялъ да се принудятъ по-скоро на своето отцепване отъ Портата и обявяванието си подъ покровителството на Руссия. За постиганието на тая цель въ Кримъ били изпратени нови войски подъ началството на генерала Прозоровски. Сжщевременно почти съ войската отишелъ съ една свита отъ 1500 души и единъ новъ комисарь, Щербининъ. Той трѣбвало да продължи работата на Веселицки, т. е. да склони Татаритѣ отъ Кримъ заедно съ обявяванието си за независими, да приематъ и руското покровителство. Като се подновили преговоритѣ, Кримцитѣ питали Щербинина, защо се увеличава руската войска въ тѣхнитѣ крепости, когато сега има премирие и тѣ сж вече съюзници на царицата? Руския комисарь отговорилъ, че това се прави за тѣхната безопасность, да ги пазятъ отъ нѣкое ненадѣйно нахлуване на Турцитѣ Татаритѣ виждали истинското предназначение на тая войска, но били слаби да го изповѣдатъ открито. На въпроса, ще ли бждмтъ оттѣглени нѣкога тези руски войски, Щербининъ отговорилъ, че това ще стане известно по-късно. Тайно обаче

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 224.
[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 227. Неволно си спомняме руското настояване противъ Съединението на Източна Румелия съ България.

Татаритѣ се приготовлявали съ сила да ги накаратъ да напуснатъ земята имъ.

Когато се подновили пакъ предумванията за приемането на руското покровителство, Хана възразявалъ: „На свободенъ човѣкъ защо му е покровителство? — Свобода безъ покровителство не е свобода, защото всѣкога е изложена на похищение“, отговарялъ Щербининъ. „По всичко се вижда, пишалъ той въ Петербургъ, че Татаритѣ никакъ не искатъ да иматъ въ Кримъ руски гарнизони и не желаятъ да бѫдѫтъ подъ покровителството на н. в. Когато имъ посочвамъ опасностьта отъ Турцитѣ, тѣ отговарятъ, че не се страхуватъ отъ тѣхъ, отъ което се вижда, че щомъ се сключи мирътъ и руската войска се оттегли, тѣ ще пустнатъ въ Кримъ Турцитѣ, къмъ които иматъ пълна превързанность и преданность, поради вѣрата, нравитѣ и обичаитѣ си“. Когато дошла дума за постоянното установление на руски гарнизони въ нѣкои крепости, руския пратенникъ внушавалъ на Ханътъ, че той безъ руско покровителство не може стоя нито три дни на престола, а ако го заплашатъ съ нѣкой заговоръ, той ще има прибѣжище въ тези градове. За съюза съ Руссия Татаритѣ говорили: „Не ли сме вече свободни? — следователно, можемъ да се съгласимъ и да не се съгласимъ; ние не се съгласяваме“. Но най сетнѣ, заплашени че съ сила ще бѫдѫтъ окончателно подчинени на Руссия, ако съ добро не се съгласятъ да приематъ независимостьта си и покровителството на царицата, Татаритѣ склонили да подпишатъ донесенитѣ актове отъ Веселицки. На 1 Юлий (1771) кримскитѣ Татари, както и бесарабскитѣ, се провъзгласили за независими отъ Турция подъ покровителството на Руссия. Сега вече задачата на царицата се значително улеснявала. Отъ тукъ нататъкъ руската господарка се явявала само като подкрепителка на желанията на Татаритѣ, а не като завоевателка. И понеже всѣкой народъ е свободенъ да разполага съ своята сѫдба, другитѣ държави могли по-лесно да признаятъ руското покровителство, прието доброволно отъ населението, нежели насилственното му подчинение.

Съ този актъ, считанъ вѣроятно за патриотически отъ Татаритѣ, тѣ стѫпвали съ едната нога въ примкитѣ на робството. Като се отдѣляли отъ Турция, тѣ ставали чужди за нея. Независими, подъ покровителството на Руссия, или подчинени на тая последнята, тѣ се изгубвали за Портата, което

и преследвала царицата. Другата крачка за окончателното завоевание не щѣла да закъснее, защото Кримъ и населението му, въ сравнение съ средствата, които били на разположението на руската господарка, представлявали трудностьта на борбата между гигантъ и пигмей.

Въ това време се появява въпроса за първото раздѣление на Полша. Както е известно (в. *Прибавление* II), за да постигнатъ безъ сътресение своята цель, Прусия, Руссия и Австрия сключили помежду си съюзъ, договора на който определялъ точно ролята и частьта на всѣка една отъ тѣхъ. Обезпечена отъ тая страна, Екатерина искала да обърне вниманието на съюзницитѣ си върху Турция. „Заслужва ли си труда, говорилъ Панинъ на пруския представитель въ Петербургъ, да се съюзятъ три велики държави само за да отпѫдятъ Турчина отъ Днестръ? Ако ще се съюзяваме, то да бѫде за изгнанието на Турцитѣ изъ Европа и изъ значителна часть отъ Азия, което не е трудно да се постигне. Въ всѣкой случай съюза на тритѣ двора е най-доброто средство за обезпечение спокойствието на християнитѣ. Австрия трѣбва да се съюзи съ Руссия противъ Турция; тукъ тя ще намери едно пълно възнаграждение за Силезия. Прусия чрезъ това ще получи безопасность за владенията си, които ще се увеличатъ съ Поляшка Прусия и Вармсъ. Тогава не ще бѫде трудно да се тури край на турското владичество въ Европа. Цариградъ и областитѣ, които ще останатъ на Османцитѣ, ще съставятъ една република". „А какво ще вземе Руссия за себе си?", попиталъ пруския представитель. „Руссия и безъ това има толкова много земи, щото е мѫчно да се разправи съ тѣхъ; неи сѫ потрѣбни само нѣкои погранични области", отговорилъ Панинъ [1]). Тая неоткровенность ожесточавала още повече пруския краль противъ намеренията на царицата. Въ Найщадъ станало едно свиждание между него и австрийския престолонаследникъ, гдето било решено, щото мирътъ между Руссия и Турция да стане чрезъ посрѣдството на Австрия и Прусия. Австрия и тукъ се показала склонна да се възползува отъ войната, за да си присвои нѣкоя область.

Следъ това *съглашение* австрийското правителство захванало по-малко да се безпокои отъ рускитѣ успѣхи; то съветвало Портата да се не съгласява на много тежъкъ миръ, защото Австрия

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 143.

има на сърдце нейното благосъстояние. „Образа на нашитѣ действия е опреденъ, пишалъ Иосифъ на брата си Леополда; той се състои въ посочването на пруския краль всичкитѣ опасности отъ усилването на Руссия и да му се предлага да действува съ насъ противъ това усилване. Ако той не предложи нищо, то ние сами ще възприпятствуваме на единъ бързъ и сраменъ миръ, който Портата може да заключи. Новата кампания ще изтощи и двѣтѣ воюющи страни и може или да намали рускитѣ вигоди или да ги увеличи до такава степень, щото ние ще бждемъ принудени да се намесимъ. Тая намеса може да се произведе по два начина: 1) ако Русситѣ преминатъ Дунава и достигнатъ до Одринъ, то ще настжпи за насъ момента да примѣстимъ войскитѣ си къмъ Дунава, за да отрежемъ обратния пжть на рускитѣ. Това ще ги принуди да отстжпятъ бързо, въ което време тѣхната армия може да бжде унищожена и спасенитѣ отъ погибель Турци лесно ще се съгласятъ да ни възнаградятъ за нашитѣ разноски, т. е. да ни отстжпятъ Влашко, между Банатъ, Трансилвания, Дунава и р. Алута. 2) Ако Русситѣ заплашатъ Цариградъ и цѣлата империя съ нападение отъ къмъ море, като се провржтъ презъ Проливитѣ, тогава ще бжде необходимо да завземемъ най близкитѣ до насъ области, преди да ги бжде завзела още руската войска“ [1]).

Напредването на Русситѣ по всичкитѣ линии на военния театръ разтревожило европейскитѣ държави, между които на първо мѣсто Австрия и Прусия, споредъ както се вижда отъ горѣказаното. Съобразно съ Найщадското съглашение, Портата поканила Пруския краль да бжде посрѣдникъ за помирението съ Руссия, което той драговолно приелъ. На 3 Септемврий (1770) Фридрихъ II съобщилъ на царицата поканата на Портата и за по голѣма тяжесть прибавялъ, че между Австрия и Франция се свързва тѣсно приятелство съ цель да се даде помощь на Турция. За да може да се избѣгне едно усложнение на войната и да се уползотвори неговото посрѣдничество, той искалъ да знае на какви условия Руссия би свързала мирътъ, особенно какво е нейното решение за Влашко и Молдавия. На 5 сжщий предложението било внесено за разглеждание въ Господарственния Съветъ, който го отхвърлилъ. Тукъ Панинъ предложилъ какво трѣбва да се иска отъ Турция при сключването на мирътъ. Той трѣбвало

1) Соловьевъ — XXVIII, 156.

да се подпиши на следующитѣ условия: 1) присвоението на Азовъ и Таганрокъ и свобода за рускитѣ търговски кораби да преминаватъ отъ Азовско въ Черно море; 2) обща амнистия за всички, които сж вдигали оржжие противъ турскитѣ власти; ако между това руската флота завземе нѣкой о-въ въ Архипелагъ, то и той да се иска; 3) ако Татаритѣ се откажатъ отъ Турция, да се оставятъ независими; 4) справедливостьта изисква да си задържимъ княжествата Молдавия и Влашко за възнаграждение на военнитѣ ни разноски, които възлазятъ на 25 милиона; но тъй като н. и. в. отъ встжпването си на престола е искала да докаже, че тя не търси да разпространява своята империя чрезъ придобиване на нови земи, то да се иска като възнаграждение за военнитѣ разноски, тези княжества да ни бждатъ отстжпени за толкова години, презъ колкото могжтъ да се събержтъ отъ годишнитѣ имъ доходи всичкитѣ военни разноски; но царицата ще пожертвува и това възнаграждение, ако Молдавия и Влашко бждатъ обявени за независими и Дунава се приеме да бжде като турска граница[1]). Тези условия били приети отъ Съвета и царицата написала на пруския краль, че отъ посредничеството му нѣма още належаща нужда, но че се приематъ съ радость добритѣ му услуги, като вѣренъ съюзникъ. „Императрицата не търси присвоявания; тя е захванала войната не съ цель да разширява своитѣ граници. Честьта и дългътъ й я принуждаватъ да се застжпи за ония, които сж взели нейната страна въ борбата; особенно тя не може да остави Гърцитѣ на произвола на Турцитѣ; тѣхната безопасность трѣбва да се обезпечи". Този неопределенъ отговоръ не задоволилъ пруския краль и той, за да добие по-положителни сведения за рускитѣ намерения, изпратилъ престолонаследника Хенрихъ да направи едно посещение на Екатерина II. Той престигналъ въ Петербургъ на 1 Октомврий и лично поискалъ отъ царицата да знае какви сж нейнитѣ чистосърдечни намерения спрямо Портата. Нему било отговорено, че рускитѣ условия сж сжщитѣ, които сж вече съобщени въ Берлинъ: 1) отстжпване на двѣтѣ Кабардии, Азовъ и околноститѣ му; 2) отстжпването на Молдавия и Влашко само за 25 години; 3) независимостьта на Кримъ; 4) нѣкой островъ въ Архипелагъ и амнистия за всички Гърци, които сж пома-

---

1) Соловьевъ. — XXVIII, 158.

гали на Русcия[1]). Не подиръ много обаче (9/XII 1770) царицата съобщава на Фридриха II съ едно писмо текстуалното решение на Господарственния Съветъ относително условията на бѫдѫщия миръ, въ което писмо между другото казва: „Моето довѣрие къмъ в. в., като къмъ най-добръ мой приятель и най-вѣренъ съюзникъ, нѣма граница, за което ви и съобщавамъ подъ най-голѣма тайна моя планъ и най-тайнитѣ си мисли относително мирътъ съ Портата. Като правя в. в. пазитель на всичкитѣ си намерения, азъ съмъ напълно увѣрена, че вие ще направите отъ тѣхъ най-доброто употребление, което могѫ да очаквамъ отъ вашата дружба и отъ скромностьта ви... Азъ напълно се довѣрявамъ на мѫдростьта, знанието и на великата проницателность на в. в... Моя планъ въ този видъ, въ който ви го съобщавамъ, е съставенъ само за довѣрие и дружба, и не трѣбва да се съобщава на неприятеля... Това би било много рано и когато настѫпи времето за това, той ще трѣбва да се обработи въ друга форма и въ други изражения“ [2]).

Рускитѣ условия за бѫдѫщия миръ произвели силно негодувание въ Берлинъ; но негодуванието било още по-силно въ Виена. Когато Фридрихъ II загатналъ на австрийския посланникъ въ Берлинъ, Фанъ Свитенъ, че „Русситѣ желаятъ сключванието на мирътъ“, Ф. Свитенъ отговорилъ: „Ние не искаме нѣщо повече отъ да видимъ сключванието на мирътъ; но на износни условия“. *Краля* — Какво разбирате подъ думитѣ *износни условия? Ф. Свитенъ* — Такива условия, които нѣма да съдействуватъ на настоящето или бѫдѫщето усилвание на Русcия и нѣма да отслабятъ Турция въ такава степень, щото сѫществуванието ѝ да стане безнадѣждно“. Тукъ австрийския представитель забележилъ, че присъединението Кримъ къмъ Русcия по своитѣ последствия не може да се счита между износнитѣ условия. *Краля* — Ахъ, да, Кримъ! Азъ бѣхъ забравилъ за него. Русситѣ искатъ, щото той да получи независимость. Това може да имъ се отстѫпи. *Ф. Свитенъ* — Тая независимость е праздна приказка. Рано или късно тая земя, населена отъ единъ храбръ народъ, съ хубави пристанища на Черно море, ще стане руска область и ще усили въ голѣма степень могуществото на Русcия. *Фридрихъ* — Може да постѫпимъ тъй, както ми говори князь Кауницъ: да позволимъ

[1]) Mémoires de Frederic II.
[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 165.

установлението независимостьта на Татаритѣ, а послѣ, съ разни интриги да ги предизвикаме да се присъединятъ пакъ къмъ Турция. *Ф. Свитенъ* — Това средство е безсилно и никакъ не отговаря на явната опасность. Благодарение на средствата, съ които ще разполагатъ Русситѣ, когато се утвърдятъ въ Кримъ и на Черно море, за построяваиие на флота, тѣ ще видятъ, че не е трудно да направятъ едно още по-смѣло предприятие". Отъ друга страна князь Лобковичь, австрийския посланникъ въ Петербургъ, комуто сжщо били съобщени рускитѣ условия за миръ, възразявалъ: „Туй, което всѣкой може да забележи, то е, че Портата ще разбере, какво независимостьта на Татаритѣ ще доведе тѣхната зависимость отъ Руссия; че чрезъ лишаванието си отъ Татаритѣ и изгубванието на черноморскитѣ си крайбрѣжия, тя ще изгуби въ полза на Руссия устията на всички по-главни рѣки, чрезъ които може да се донесе отъ най-далечнитѣ страни всичкия материялъ за приготовлението на една страшна флота и всичкитѣ припаси за поддържанието на войскитѣ. Че чрезъ това Цариградъ ще бжде изложенъ постоянно на опасность да бжде подхвърленъ на гладъ и превземание. Че мирътъ, споредъ предложенитѣ руски условия, ще има за необходимо следствие да даде на Руссия едно извънредно усилвание и ще остави на Турция само една печална перспектива за унищожението й въ едно малко по-близко или по-далечно бждже и че Портата едва ли ще може да се принуди да подпиши подобни условия. Сжщото почти е и съ Австрия. Независимостьта на Татаритѣ е съвършенно несъвмѣстима съ спокойствието и безопасностьта на нейнитѣ владения; а минаванието на Влашко и Молдавия подъ едно друго владичество ще има сжщия резултатъ. Независимитѣ Татари ще станатъ единъ неприятель за Унгария, която до сега имаше да се страхува само отъ Турцитѣ. Тая страна ще бжде изложена постоянно да се бои отъ нахлуванието на тези варвари, които, съблазнявани отъ плячката, която могжтъ да намерятъ въ една толкова богата мѣстность, ще се решаватъ да я опустошаватъ толкова по-лесно, колкото повече ще разчитатъ на едно невъзможно наказание — по мѣстнитѣ обстоятелства, които не позволяватъ това. Колкото за Влашко и Молдавия, сжщо така е несъвмѣстимо съ спокойствието и безопасностьта на австрийскитѣ владения тѣхното преминавание подъ владичеството на другъ единъ господарь, билъ той слабъ, или силенъ; защото, ако е силенъ,

това придобивание, като увеличи значително неговата сила, ще унищожи равновесието, което е необходимо за европейското спокойствие въобще и за съсѣднитѣ държави особенно; ако ли той е слабъ, то Влашко и Молдавия нѣма да бждатъ въ неговитѣ ржце една стена срѣщо нахлуванията на Татаритѣ, които съ добро или насилствено, като минаватъ презъ тия двѣ области, ще могжтъ всѣка минута да нападатъ и опустошаватъ тези части отъ австрийскитѣ земи, които до сега имаше да се страхуватъ само отъ Турцитѣ, когато за напредъ ще иматъ постоянно да се боятъ вмѣсто отъ една, отъ двѣ, а може би и отъ три сили съвременно" [1]).

Предъ видъ на тези съображения Австрия, като узнала рускитѣ намерения, предприела преговори отъ една страна съ Портата, а отъ друга съ Прусия, да се не позволява на Руссия да се усили извънредно, подъ какъвто видъ и да се представлява това усилване. Тя не се съгласявала да допустне независимостьта на Кримъ подъ предлогъ, че Татаритѣ, веднъжъ свободни и независими отъ Портата, ще захванатъ да нападатъ австрийскитѣ владения, както по-преди нападаха рускитѣ. Влашко и Молдавия сжщо не трѣбвало да се направятъ независими, защото сами не ще могжтъ да се противятъ на татарскитѣ нахлувания. Така щото вмѣсто миръ ще се получи постояненъ раздоръ.

За да обезсили тия възражения, Екатерина предложила да се даджтъ двете княжества на Полша, като й се отнематъ нѣкои земи, за да не може да се усили много. Но Фридрихъ II не се съгласилъ на предлаганата комбинация. Въ отговора си до царицата (4.I 1771) той й изтъквалъ колко неприятели тя ще спечели на Руссия ако настоява на съобщенитѣ му условия за бждащия миръ. „Турцитѣ нѣма да се съгласятъ по никакъвъ начинъ да отстжпятъ Молдавия, Влашко и островитѣ въ Архипелагъ. Независимостьта на Татаритѣ сжщо така ще срѣщне голѣми затруднения. Трѣбва още да се страхуваме, че Портата, доведена до крайность, може да се хвърли въ обятията на Австрия и да й отстжпи Бѣлградъ и всичкитѣ си последни завоевания отъ тая страна, за да получи нейното покровителство и помощь противъ Руссия. Австрия сжщо ще се реши по-скоро на война, отколкото да се съгласи за отнеманието на Влашко и Молдавия отъ Турцитѣ.

[1]) С. Р. И. О. — I, 157.

Всичко, на което Турция би могла да се съгласи, то е отстжпването на дветҍ Кабардии съ Азовъ и свободното плаване по Черно море". Ако Руссия се съгласява на тия условия, той приема да направи първата крачка за захващанието на преговоритҍ; въ противенъ случай предпочита да стои на страна, защото не само, че не се надҍва на успҍхъ, но предвижда, че тия искания ще предизвикатъ нова една война[1]). Пруския краль прибавялъ, че чрезъ искането острови въ Архипелагъ, Руссия ще повдигне противъ себе си всички търговски държави, като Англия, Франция, Холандия и пр. Тези внушения на Фридриха II не били обаче отъ естество да накаратъ руската господарка да се откаже отъ своитҍ намерения. Тя настоявала въ усилията си да вкара Прусия и Австрия въ своята система. За това чрезъ пруския наследникъ предложила да се сключи единъ съюзъ между тритҍ държави, споредъ който и другитҍ двҍ да обявятъ война на Турция, за което Австрия ще получи възнаграждение отъ турскитҍ земи, а Прусия — отъ поляшкитҍ. Панинъ говорилъ на Хенриха, че „желае тайно да му открие колко прекрасна и щастлива е идеята за единъ съюзъ между Прусия, Австрия и Руссия. Другитҍ държави нҍма да посмеятъ да припятствуватъ на мҍркитҍ и плановетҍ на единъ такъвъ съюзъ". Когато пруския наследникъ забележилъ, че Австрия нҍма никога да влезе въ съюза, щомъ узнае рускитҍ условия и че тя счита отстжпването на Княжествата като вредително за нея, Панинъ отговорилъ: „Тогава тези земи могжтъ да се направятъ независими. — Но въ такъвъ случай на кого тҍ ще принадлежатъ? попиталъ пакъ принца. — Това е все едно за императрицата, стига само тҍ да не принадлежатъ на Турцитҍ, отговорилъ Панинъ. — А ако Австрия ги поиска за себе си? запиталъ наследника. — Защо да не може, когато Австрия захване да постжпва откровенно и пожелае да бжде нашъ и вашъ приятель? Послҍ, ако иска, пакъ може да ги отстжпи на Турция срещо една часть отъ Сърбия съ Бҍлградъ", отговорилъ Панинъ. Като съобщава този разговоръ въ Берлинъ, пруския наследникъ прибавялъ: „Тукъ би се съгласили на всичко, само възнаграждението да бжде за смҍтка на Турция"[2]).

До когато ставали тия преговори, А. Орловъ напусналъ (12 Ноемврий 1770) руската флота въ Архипелагъ, която

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 175.
[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 170.

оставилъ подъ началството на адмирала Спиридова и заминалъ за Петербургъ. На 8 Мартъ (1771) той ималъ щастието да влезе въ Господарствения Съветъ съ царицата подъ ржка. Тукъ той разказалъ своитѣ подвизи, описвалъ нравитѣ на архипелажскитѣ жители, какъ трѣбва малко да се разчита на тѣхъ; изложилъ удобното положение на островитѣ, отъ които можали да се получватъ всички припаси за флотата. Въ засѣданието на Съвѣта на 14 Мартъ се разисквали наставленията, които трѣбва да се даджтъ на флотата за действията й презъ настжпающето лѣто. Тия наставления се състоели въ следующето: 1) флотата да се държи колкото е възможно по-близо до Дарданелитѣ, за да не допуща внасянието на съестни припаси въ Цариградъ, „и съ това да се умножава разврата, вълнуванието и огорчението на населението му противъ правителството за гдето продължава войната“; 2) когато по този начинъ флотата държи задъ себе си всичкитѣ архипелажски острови, то Портата ще ги счита за изгубени вече за нея, поне за презъ всичкото време на войната и ще се лиши отъ тѣхнитѣ приходи. Освень това Орловъ поискалъ да му се предпишатъ условията, които трѣбва да иска отъ Турция въ случай на миръ, които условия били вече разисквани отъ Съвета, както видяхме. Когато узналъ, че между тѣхъ има и исканието единъ островъ въ Архипелагъ, той възстаналъ противъ това условие, защото за него „Руссия ще влезе въ война съ християнскитѣ държави“. Следъ дълги прения най сетнѣ Панинъ написалъ условията, които Орловъ трѣбвало да иска отъ Портата, ако случая му се представи. Тѣ се състоели въ: „независимостьта на Таритѣ; независимостьта на Молдавия и Влашко, или, въ случай че тѣ бжджтъ повърнати на Турция, военнитѣ разноски да бжджтъ изплатени въ пари; свободно плавание по Черно море“. Въ засѣданието на 17 Мартъ, въ присжтсвието на царицата, Орловъ повторилъ своитѣ възражения противъ исканието островъ въ Архипелагъ. Екатерина обявила, че тя желае да вземе тамъ единъ островъ само да има предъ очитѣ на Турцитѣ едно доказателство за руското надмощие, за да бжджтъ други пжть по-умѣрени въ своето поведение спрямо нея. Сега пакъ били разисквани другитѣ условия на мирътъ и царицата заявила, че тя предпочита да избави християнитѣ въ Княжествата отъ турското иго, нежели да ги повърне срещо едно парично обезщетение за военнитѣ раз-

носки. Наконецъ Съвета решилъ: „Да се иска непременно признаванието независимостьта на Татаритѣ, на Молдавия и на Влашко, свободно плавание по Черно море, единъ островъ въ Архипелагъ, ако това не срещне голѣмо припятствие" [1]).

Замѣстника на Орлова, адмиралъ Спиридовъ, не сподѣлялъ неговото мнение. Като явявалъ, че 20 острови въ Архипелагъ приели съ радость руското поданство, той посочвалъ каква полза може да се извлече отъ тѣхното временно даже притежание. Освень данъка, който ще се вземе отъ тѣхъ за нѣколко години, „при сключванието на миръть трѣбва да се иска о-въ Паросъ, защото отъ него може да се получатъ единъ милионъ златни, ако се продаде на Англичанитѣ, или на Френцитѣ". Въ края на Юний (1771) Орловъ се завърналъ пакъ въ Архипелагъ. Въ неговото отсѫтствие адмиралъ Спиридовъ, като вѣрвалъ че Чешменската победа ще повлече отново християнитѣ отъ сушата подиръ него, обраща се къмъ тѣхъ съ следующитѣ ласкателни думи въ едно възвание: „Слава Господу Богу нашему да будетъ во вѣки помагающему своей помазанницѣ нашей премудрой, всепросвѣтлейшей великой государинѣ императрицы всероссiйской Екатеринѣ Алексеевнѣ, какъ на сухомъ пути войску, такъ и на море флоту противъ общаго християнамъ неприятеля Турка. Известно е на всички какви победи спечели руската войска по сухо и по море и колко земи завладя отъ Турцитѣ въ Архипелагъ. Сега настѫпи вече часътъ да се нанесе последния ударъ на Турцитѣ и съ това да се освободятъ всички християни отъ агарянското иго и нашата християнска вѣра отъ ругателства и гонения. Съ съгласието на височоповелителния и главнокомандующия господина генерала и кавалера на разни ордени, н. сиятелство графа Алексий Григориевичь Орловъ, призовавамъ къмъ това славно дѣло винаги юначнитѣ въ война отъ християнска вѣра Славяни, Гърци, Македонци, Албанци и Румелийци, които считатъ за дребна работа златото и среброто, а повече отъ всичко обичатъ своята военна слава и свобода, и като храбри войници се задоволяватъ само съ най необходимото, което вематъ съ своята храбрость и орѫжие отъ неприятелитѣ Турци, като ги побеждаватъ. И ние, пратенитѣ отъ нашата премѫдра велика Господарка Императрицата, руски войници изъ далечнитѣ северни страни за из-

---

1) Соловьевъ - XXVIII, 231.

бавлението на нашитѣ братия християни отъ агарянското иго, въ войската, както на сушата, така и на флотата, никога не помисляме за богатства, а се задоволяваме само съ това, което нашата господарка ни пожалва за нашето поддържание и за да избавимъ нашитѣ братя християни отъ турското иго и поданство проливаме своята кръвь, като считаме за слава не само ранитѣ, но и смъртьта кога защищаваме христовата църква и избавяме своитѣ братия християни. Ние желаемъ да имаме за наши другари хора както насъ, не сребролюбци, а храбри юнаци. Обаче безъ храна никой не може да живее, както и безъ пари, употребявани не за пиянство, за игри и за увеселения, а за необходимото, безъ което не може да се мине, както облекло и обуща. За това ние обещаваме да имъ ги доставяме, както по море, така и на сухо. Баруть и куршуми ще получаватъ отъ насъ колкото трѣбва. Но и паричната заплата ще бжде по-голѣма отъ колкото тая на нашитѣ войници и матроси. . . . (следва изброението на платитѣ по чинъ). При сражението съ неприятеля всичко, което отнематъ тия храбри войници, ще остане за тѣхъ и никой не може да го иска, отнема и присвоява. Всичко, което тия храбри войници по заповѣдь ограбятъ отъ неприятеля, било храна, имущества, или пари, ще си остане за тѣхъ, като законна печалба. . . Забравете за малко време домъ, жена, деца, сродници и стжпчете златото и сребролюбието и записвайте се храбри войници и бждете доволни отъ малкото, а още повече че сега е отъ Бога заповѣданото намъ време да изтребимъ Турцитѣ, а вие да се възползувате за вашата вѣчна свобода и да се прославите за въ бждяще и да живеете спокойно съ своитѣ домашни. Безъ насъ вие не можите изпълни такова едно преславно дѣло, както сега ще се прославите при насъ и съ това свършвамъ“[1]).

Хубавитѣ думи на това възвание, което показва до какви ласкателства се прибѣгва отъ руска страна, когато се касае да се спечели разположението на нѣкой народъ, останали безъ последствие, защото кръвьта на неотдавнашнитѣ жертви не била още изсъхнала. Това отчаяло съвършенно Руситѣ въ съдействието на Гърцитѣ отъ сушата, за това се задоволили отъ тая страна само да запазятъ заетитѣ острови и да заплашватъ отъ време на време Дарданелитѣ, та да от-

---

1) С. Р. И. О. — XV, 554.

влечатъ вниманието на Турцитѣ. Следъ престиганието си, Орловъ събралъ воененъ съветъ, който решилъ: „За отвличанието на турскитѣ войски отъ Дунава, съ което ще се облекчи положението на графа Румянцова, да се отиди съ флотата край брѣговетѣ на сушата, да се потревожжтъ и разорятъ жителитѣ имъ. Военнитѣ действия да се захванатъ отъ Негропонтъ по цѣлия тракийски брѣгъ до Дарданелитѣ и отъ тамъ на долу по азиятския брѣгъ". Решението било изпълнено: Русситѣ слазяли на сушата, ограбвали всичко, което можало да служи за провизия, горили селата, а недостжпнитѣ и укрепени населения бомбардирали.

Между това рускитѣ действия все повече и повече възбуждали Австрия. Нейното поведение не предвещавало добри сетнини за кроежитѣ на царицата, за това тя търсяла по всѣкакъвъ начинъ да я привлече къмъ своитѣ намерения. Освенъ чрезъ пруския наследникъ, Екатерина предложила на виенското правителство чрезъ контръ-адмирала графъ Масенъ въ Венеция, да си раздѣлятъ цѣла Европейска Турция[1]). Предложението съдържало шесть различни хипотези, гдето Руссия и Австрия ще се съгласятъ за определението на взаимнитѣ действия. Двете първи хипотези предвиждатъ единъ съюзъ между Австрия и Руссия, предназначенъ за съвършенното изгнание на Турцитѣ изъ Европа. Въ такъвъ случай раздѣлението на турскитѣ земи ще стане по единъ отъ следующитѣ два начина: 1) Австрия ще вземе Сърбия, Босна, Херцеговина, Албания и Македония до Морея; останалата часть съ Цариградъ и Дарданелитѣ ще вземе Руссия; 2) или пъкъ: Тракия, Македония, Албания, по голѣмата часть отъ Архипелагъ съ крайбрѣжията на Мала-Азия ще образуватъ една държава, съ столица Цариградъ, подъ покровителството на Руссия, която ще назначава и кральтъ на тая държава. По-голѣмата часть отъ земитѣ върху лѣвия брѣгъ на Дунава, брѣговетѣ на Черно море съ изключение на Кримъ, който ще се прогласи за независимъ подъ покровителството на Руссия, ще влѣзатъ въ владенията на тая последнята. Австрия ще вземе: Влашко между Дунава и Алута, Сърбия, България и Херцеговина; Морея ще образува едно независимо княжество подъ скиптра на единъ австрийски дукъ, или пъкъ ще се отстжпи на Венеция, която въ замѣна да отстжпи на Австрия Истрия

1) Coxe. — Histoire de la Maison d'Autriche.

и Фривулъ и ще влезе въ лигата противъ Турцитѣ. Третята хипотеза предполага когато Турцитѣ се опрѫтъ и отбиятъ нападението; тогава тѣ да се оставятъ владетели на дѣсния брѣгъ на Дунава; Сърбия, Босна и Херцеговина да влѣзатъ въ владенията на Австрия; Руссия си задържа завладенитѣ земи край Черно море, а Татаритѣ да станатъ независими. Другитѣ хипотези предвиждатъ раздѣлението на Полша.

Това предложение не постигнало обаче цельта си. Наопаки, Австрия, вмѣсто да се съгласи съ Руссия за раздѣлението на турскитѣ владения, взела по единъ шуменъ начинъ да се приготовлява за запазванието на Турция. За това Екатерина се обраща пакъ къмъ пруския краль и му пиши (19 Януарий 1771): „Ако имамъ право на едно възнаграждение за една тъй несправедлива война, то не е въ свободното плавание по Черно море. Азъ бихъ могла да бѫдѫ възнаградена съ отстѫпванието на Молдавия и Влашко, но ще се откажа и отъ това възнаграждение, ако е предпочитително щото тѣзи двѣ княжества да се провъзгласятъ за независими“ [1]). А по-надолу въ сѫщото писмо тя продължава: „Виенския дворъ не разбира прямитѣ си интереси, като си позволява така живо да изказва своята зависть относително този членъ на условията. Азъ не разширявамъ своитѣ граници нито съ една педя земя: оставамъ си въ първото разстояние отъ неговитѣ владения. Ако виенския дворъ е доволенъ, че въ лицето на Турция има единъ слабъ съсѣдъ, той трѣбва да е още по-доволенъ отъ съсѣдството на малкото Влахо-Молдавско княжество, което ще бѫде несравненно по-слабо и еднакво независимо отъ тритѣ империи. Ако положението на Турцитѣ е такова, щото да могѫтъ да сключатъ мирътъ само чрезъ нѣкоя отстѫпка, тѣ би постѫпили много странно, ако отстѫпятъ Бѣлградъ, който спокойно владеятъ, а не искатъ да отстѫпятъ Княжествата, които вече не сѫ тѣхни и повращанието на които всѣкога ще зависи отъ жребието на войната. При това още е въпросъ кои владения би предпочели тѣ да увеличатъ, — рускитѣ ли, или австрийскитѣ. Създаванието на едно независимо княжество решава обаче въпроса. Азъ зная, че виенското министерство по сегашната си система много настоява за равновесието на Изтокъ, което до сега не се е явявало съ такъвъ блѣсъкъ въ интереситѣ на западнитѣ държави и за измѫдру-

[1]) С. Р. И. О. — XX, 299. Соловьевъ. — XXVIII, 324.

ванието на което трѣбва да благодаримъ на съюза между Австрия и Франция. Впрочемъ, азъ съмъ готова да отстѫпя на това политическо равновесие, но кой ще определи, че смѣтката е права, когато границата на турскитѣ владения се простира до Днѣстеръ, а е нарушена, когато тая граница е до Дунава? Жалко е положението на Изтокъ, ако отъ такава една разлика въ границитѣ му зависи неговото разрушение! Въпроса за освобождението на Татаритѣ е едно човѣшко право, което цѣлия народъ желае. Азъ не могѫ да му откажа своята помощь. Възстановлението независимостьта на Татаритѣ съ нищо нѣма да намали силата на Портата и съ нищо нѣма да увеличи могуществото на Руссия, а само отстранява пограничнитѣ ѝ неудобства. Виенския дворъ не е съсѣдъ съ Татаритѣ, за това нѣма за какво да се безпокои. Искания островъ въ Архипелагъ ще служи само като единъ складъ за руската търговия. Азъ мисля, че Архипелагъ, Италия и Цариградъ ще спечелятъ отъ този складъ на северни произведения, които тѣ ще могѫтъ да получаватъ отъ първа рѫка, следователно, по-евтено. Надѣвамъ се най-сетнѣ, че в. в ще се съгласи, че ако Молдавия и Влашко бѫдѫтъ прогласени за независими, единственната ми печалба ще се състои въ този островъ и че като се откажа и отъ него, азъ се отказвамъ отъ всичко"[1]). Сѫщевременно Екатерина не пропустнала да подхвърли едно заплашване на пруския краль, като му явява съ сѫщото писмо, че е влѣзла въ преговори съ Австрия относително турскитѣ работи. Но Фридрихъ II, ако и да се показвалъ сега по-наклоненъ къмъ съглашение, пакъ давалъ да се разбере, че никога нѣма да се съгласи съ намерението на царицата за двете княжества. Той билъ наклоненъ щото възнаграждението да се вземе отъ поляшкитѣ земи. Екатерина отдѣлила обаче този въпросъ отъ направенитѣ въ Турция присвоения, защото виждала, че съ откѫсването на Влашко и Молдавия отъ турскитѣ владения, тя се усилвала другояче: направени независими, или присъединени къмъ Полша, тѣ все щѣли да бѫдѫтъ подъ нейното покровителство. Това предвиждалъ и пруския краль, за това пиши на брата си: „Азъ бихъ направилъ една непростима въ политиката грѣшка, ако бихъ взелъ да се старая за увеличението на една държава, която може да стане опасенъ съсѣдъ за Прусия и страшна за цѣла Европа"[2]).

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 234.
[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 238.

Както видяхме, главнитѣ условия на бѫдѫщия миръ съ Турцитѣ били съобщени отъ руското правителство и на Австрия. Въ Виена ги посрѣщнали съ пълно негодувание: тамъ не искали да се говори за никаква независимость, ни на Татаритѣ, ни на Княжествата. Презъ Юний (1771) руския посланникъ въ Виена, князъ Д. М. Голицинъ, съобщилъ възраженията на Кауница противъ рускитѣ условия. Между другото въ тези възражения се говори: „Нима Турция нѣма да почувствува, че независимостьта на Татаритѣ необходимо ще ги доведе до една зависимость отъ Руссия? Че съ изгубванието на европейския брѣгъ на Черно море тя дава неоценими вигоди на Руссия — устията на нѣколко рѣки, по които слазятъ всичкитѣ материяли за построяванието на една страшна флота? Че чрезъ това Цариградъ се подхвърля на една опасность? Че съ такива условия мирътъ ще даде на Руссия едно грамадно могущество и ще постави въ перспектива паданието на Отоманската империя, което непременно ще последва подиръ едно по-късо или по-дълго време? Колкото се касае до Австрия, то независимостьта на Татаритѣ е съвсѣмъ несъвмѣстима съ безопасностьта и спокойствието на нейнитѣ владения. Сѫщото значение има и преминаванието на Влашко и Молдавия подъ друго владичество, което и да бѫде то. Ако тѣ преминатъ подъ властьта на единъ силенъ господарь, то, като увеличатъ неговото могущество, ще нарушатъ европейско равновесие. Ако ли паднатъ въ рѫцетѣ на единъ слабъ господарь, не ще могѫтъ да служатъ за подпора противъ татарскитѣ нахлувания въ австрийската монархия. Сѫщия езикъ, както видохме, държалъ и австрийския представитель въ Петербургъ, князъ Лобковичь[1]). Голицинъ забележилъ, че отъ освобождението на Молдавия и Влашко може да последва по нѣкой начинъ полза и за Австрия, на което Кауницъ отговорилъ, че той не вижда тая полза, а и неговия господарь нѣма намерение да придобива нищо за себе си отъ тая война и да нарушава вѣрностьта на обещанията, които е далъ на Портата. На австрийскитѣ възражения се заела да отговори сама царицата: „Турция е еднакво враждебна на Руссия и на Австрия. Както незначителния владетель, който ще господствува въ Молдавия и Влашко, може да стане враждебенъ на Австрия, сѫщото може да се случи и съ независимитѣ Татари относително

---

[1]) Сборникъ Р. И. О. — I, 157.

Руссия. До когато не се докаже, че раздѣлението прави силата, азъ не могѫ да съзра нѣкакво неудобство за Австрия отъ новото положение на Княжествата и на Татаритѣ. Като станатъ независими, Молдавия и Влашко не могѫтъ да стоятъ открити и въ беззащитно положение. За да запазятъ независимостьта си, тѣ ще трѣбва да си създадѫтъ войска, крепости отъ къмъ татарската земя и следователно ще станатъ една защита за Австрия". Като разисквалъ този отговоръ, Кауницъ казвалъ на руския представитель въ Виена: „Азъ съмъ увѣренъ, че Портата ще предпочете да продължи войната още десеть години, нежели да се съгласи на такива условия. За виенското правителство не е все едно, да ли Влашко и Молдавия ще се управляватъ отъ господари, зависими отъ Портата, или отъ князе, назначавани отъ Руссия, или съ нейното съгласие. Въ последния случай нашитѣ интереси би се изложили на единъ важенъ ущърбъ. Исканата отъ Руссия независимость за Татаритѣ лесно може следъ време да се обърне на пълно поданство и да стане доста опасна за интереситѣ на Австрия, както и за равновесието въ Европа. Обясненията на императрицата не възбуждатъ никакво съмнение въ искренностьта на намеренията ѝ, но тя не може да порѫчителствува за своитѣ приемници. Историята представлява не единъ примеръ, какъ народитѣ сѫ бивали привеждани отъ покровителство въ поданство" [1]). Следъ тия думи австрийския министръ забележилъ натъртено на Голицина, че е време вече Руссия да прекрати войната.

Сѫщевременно съ това упорство срещо рускитѣ искания, австрийското правителство натоварило своя представитель въ Цариградъ, Тугутъ, да влезе въ преговори съ Портата за свързванието на единъ съюзъ съ Австрия и възнаграждението на последнята за този съюзъ. Като се предвиждало лесното съгласие на Турцитѣ, въ Виена била съставена една военна комисия да изучи румѫнскитѣ земи до Днѣстръ, и да покаже, да ли ще има нѣкаква полза за Австрия отъ присвоението имъ. „Съ божията воля, се казва въ наставленията на комисията, Австрия може единъ день по този или онзи начинъ да си присъедини тия земи, ако види за добрѣ. За това трѣбва да се измѣри тѣхната голѣмина, населението и

---

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 253.

плодородието на земята; да се изброи каква загуба ще се причини на Турция или на Руссия съ завоеванието на тия земи, ако се принуди едната или другата да се откаже отъ тѣхъ; какво е разположението на населението: съ добро ли, или съ лошо око гледа на австрийското управление [1]). Отговора на комисията по всичкитѣ въпроси билъ много благоприятенъ за Австрия, което още повече я подбудило да се възползува отъ настоящата война за завземанието ако не на цѣлитѣ Княжества, то поне на часть отъ тѣхъ. Съ нетърпение очакваното известие отъ Цариградъ за отговора на Портата не закъсняло да престигне въ Виена. Тугутъ съобщавалъ, че Турцитѣ сѫ въ възторгъ отъ австрийското предложение за съюзъ и че Султана е готовъ да заплати за него съ отстѫпванието на землитѣ между Дунава и Алута. Освенъ тая отстѫпка Австрия искала обаче и 80 милиона гроша за военни разноски, плюсъ 2—3,000 кесии за сполучванието „въ нѣкои тайни планове". Портата се съгласила да заплати само 20,000 кесии сребро или 10 милиона гроша, отъ които 4,000 кесии веднага следъ подписванието на конвенцията, а другитѣ въ продължение на осемь месеца. Срещо това възнаграждение въ земя и въ пари, Австрия се съгласявала да накара Руссия чрезъ преговори или съ силата на орѫжието да повърне на Турция всичкитѣ земи, които нейнитѣ войски сѫ завзели отъ началото на настоящата война и окончателния миръ да бѫде сключенъ подъ условията на Бѣлградския договоръ (1739) „или пъкъ подъ условия, съвмѣстими съ достолепието на Портата и приеманието на които да не представлява голѣми неудобства". На тези условия била подписана на 6 Юлий (1771) конвенцията за съюзъ между Австрия и Турция и първата получила 2,000,000 гроша срещо него.

Това поведение на Австрия принудило царицата да намали исканията си отъ Портата, като се откаже отъ Влашко и Молдавия. „Сега, когато князь Кауницъ е предубеденъ, й говорилъ Панинъ, че трѣбва да сѫществува едно равновесие между Руссия и Портата и докарва работата до крайность и до явенъ почти разривъ съ насъ, благоразумието изисква да се отстѫпи предъ обстоятелствата и да се задоволимъ съ това, което е възможно да одържимъ, да не би като бѣгаме подиръ всичкото, да изгубимъ всичко". Тая отстѫпка обаче

[1]) Michiels. — Gouvernement autrichien. 460.

Екатерина не искала да я направи веднага; тя прибѣгнала къмъ посрѣдството на пруския краль, дано може чрезъ него да постигне всичкитѣ си искания. Фридрихъ II приелъ посрѣдничеството и захваща да увещава австрийския посланникъ въ Берлинъ, Фанъ Свитенъ, да склони своето правителство на известнитѣ отстѫпки. „Твърдостьта на мирътъ, отговарялъ Ф. Свитенъ, ще зависи изключително отъ запазванието равновесието на Изтокъ, а отъ запазванието на това равновесие ще зависи въ бѫдѫще безопасностьта на вашата и нашата монархии, на които интереситѣ съ свързани въ тая важна работа". „Азовъ не е толкова важна точка, колкото си мислите вие, увещавалъ Фридрихъ; той е едно лошо пристанище, отъ което никога не може излезе нѣкоя флота. Колкото се отнася до Молдавия и Влашко, то Петерсбургския дворъ нѣма да се откаже отъ тѣхъ така лесно; неговата цель тукъ е да отнеме отъ Турцитѣ средствата имъ да безпокоятъ руската империя презъ Полша. За Петерсбургския дворъ е все едно въ чии рѫце ще влѣзатъ тия княжества, стига само тѣ да не останатъ на Турцитѣ; вие не можите ли да ги вземите за себе си; какъ мислите?" Ф. Свитенъ избѣгвалъ прямо да отговори на този въпросъ, като казвалъ, че Австрия е въ тѣсно приятелство съ Портата и не може да си позволи подобенъ актъ срѣщо нея. „Но това нищо не пречи, възражавалъ пруския краль. Ако ви дадѫтъ Влашко и Молдавия, вие ще ги дадете на Турцитѣ, а тѣ срещо тѣхъ ще ви повърнатъ Бѣлградъ". Въ Виена просрѣщнали това ненадѣйно предложение съ заслуженото недовѣрие. Пруския краль търси да узнае нашитѣ намерения, пишали на Ф. Свитена отъ Виена. „Ние не искаме да размѣняваме турското съсѣдство съ каквото и да е друго. Ако нашия дворъ си позволи враждебни действия противъ Портата, Руссия ще получи възможность безъ много трудъ да осѫществи своитѣ страшни завоевателни планове и да получи такива преимущества, въ сравнение съ които придобиванието на Влашко и Молдавия може да се счита за нищо. Наопаки, това придобивание може да се счита тогава за една загуба и като първи основенъ камъкъ за бѫдѫщето ни подчинение . . . . Краля трѣбва да ни бѫде благодаренъ, че ние едни се противимъ на Руссия и отстраняваме очивидната опасность не отъ себе си само, а въ еднаква степень и отъ Берлинския дворъ. Ние никакъ не презираме случая,

когато ни се представи, да печелимъ выгоди за себе си; но безопасностьта и самосъхранението ще пребѫдѫтъ главния предметъ на нашата политика, на който ние жертвуваме всичкитѣ други съображения и видими печалби" [1]).

Когато на Австрия било предложено да се присъедини къмъ Руссия и Прусия за първото раздѣление на Полша [2]), отъ Петербургъ повторили предложението „да й се позволи въ сѫщото време да си присвои и часть отъ Сърбия презъ Бѣлградъ" [3]). Но въ Виена пакъ отхвърлили предложението „като право противно на пълното довѣрие и вѣчния миръ, които сѫществуватъ между Виенския дворъ и Портата". Австрия сега не се отказвала съвършенно отъ едно присвоение за смѣтка на Турция, но то трѣбвало да стане или отъ областитѣ, които Руссия окупира вече, или пъкъ да се направи съ доброволното съгласие на Портата. Сега, обаче, отказа дошелъ отъ Петерсбургъ. „Молдавия и Влашко сѫ много голѣми, за да ги отстѫпимъ на Виенския дворъ, говорилъ Панинъ на пруския представитель. А и този дворъ не е направилъ такива заслуги на Руссия, за да му ги отстѫпи. Съ Сърбия не е такъвъ случая: тукъ би се радвали за нейното присвоение, защото то ще влезе като трънъ въ петá чрезъ възбужданието гнѣвътъ на Турцитѣ противъ Австрия" [4]).

Пруския краль съобщилъ на Екатерина резултата отъ своитѣ постѫпки предъ Австрия: „че направилъ въ Виена предложение за придобиванието на Молдавия и Влашко, но получилъ отговоръ, че Австрия отъ признателность къмъ Портата никога нѣма да се съгласи за нейното разрушение. Наопаки, до колкото й позволяватъ силитѣ, ще пази както нея, така и равновесието на Изтокъ". При това, като ценялъ основателностьта на австрийскитѣ възражения, той самъ отъ своя страна съветвалъ царицата да се откаже отъ Влашко и Молдавия,

---

1) Соловьевъ. — XXVIII, 259.

2) Раздѣлението на Полша се счита отъ много историци като съставляюще часть отъ фазата, която преживявалъ сега Източния въпросъ. Ние считаме Полша за много отстранена отъ Балканския полуостровъ, който съставлява сърдцето на този *Въпросъ*, та нейната сѫдба не може да влаѣя въ историята на този въпросъ Но понеже участьта на Полща е упражнявала влияние върху хода на този въпросъ, мислимъ че е умѣстно да се направи едно кратко изложение на събитията въ тая страна, които докосватъ нашия предметъ. За да не внесемъ съ това изложение едно значително прекъсване въ историята на Източния въпросъ собственно, ние го даваме въ едно прибавление къмъ настоящето. (в. *Прибавление* II).

3) С. Р. И- О. — LXXII, 27.

4) Op. cit. 71.

както и отъ острова въ Архипелагъ. За другитѣ условия, той предполагалъ, че Австрия може да се съгласи. Но въ Виена не искали да приематъ и така съкратенитѣ руски искания. Тамъ не се съгласявали главно върху независимостьта на Таритѣ. „Каква опасность има за васъ отъ независимостьта на Кримъ, или отъ неговото присъединение къмъ Руссия, защото азъ хубаво виждамъ, че то е едно и сѫщото?“ говорилъ Фридрихъ II на австрийския посланникъ. „Кримскитѣ пристанища не сѫ удобни за строението на кораби; тѣ ще служатъ само за търговия; Русситѣ ще строятъ въ тѣхъ само търговски кораби. — Кой ще порѫчителствува за това? възразявалъ Ф. Свитенъ; впрочемъ свободната търговия по Черно море сама се равнява на Перу. — Вие казвате, продължилъ Фридрихъ, че Цариградъ ще бѫде изложенъ на една постоянна опасность; Русситѣ, обаче, нѣма да захванатъ войната веднага следъ миръть. — Годинитѣ, господарю, въ политиката сѫ само минути и когато трѣбва точно да се смѣта въ тая наука, трѣбва да се смѣта съ вѣкове, възразилъ Ф. Свитенъ. — Какво отъ това? продължилъ краля. Да предположимъ, че рано или късно тѣ нападнатъ на Цариградъ; тогава вие ще имъ отворите война. — Не е благоразумно да се позволи на Руссия да се усили и тогава да се противимъ на нейнитѣ намерения“, отговорилъ австрийския представитель.

Враждебното държание на Австрия тревожило Екатерина, защото тя чувствувала. че ако се повърнатъ пакъ на Турцитѣ двете християнски княжества, жителитѣ на които били увѣрени, че такова повращание нѣма да се напрàви, тя изгубвала много отъ своя престижъ въ очитѣ на християнитѣ въ Турско. За това тя се решила да направи тая жертва само когато получи срѣщо нея едно ценно възнаграждение отъ поляшкитѣ земи. На 24 Октомврий Панинъ внесълъ въ Съвета едно предложение, че при настоящето положение на политическитѣ и военни работи, трѣбва да се търси едно помирение съ Турцитѣ, като се внуши и на Портата, че ще ѝ се възвърнатъ Молдавия и Влашко. Съвета приелъ предложението и го поднесалъ на царицата, която го удобрила. Турцитѣ обаче, ако и да губяли много въ войната, насърдчени отъ своя съюзъ съ Австрия, не искали да слушатъ за никакви отстѫпки. Трѣбвало да се нанесе единъ решителенъ

ударъ, който да тури край на дългото изтощение силитѣ и на двѣтѣ страни.

Още презъ 1770 Господарственния Съветъ се занимавалъ съ въпроса за единъ решителенъ ударъ на Турция. Орловъ съставилъ планътъ, който се състоялъ въ построяването голѣмо количество кораби, съ които да се нападне ненадѣйно презъ Босфора на Цариградъ. Въ началото на 1772, следъ постоянното упорство на Портата, Екатерина изказала желание да знае мнението на Съвета по този въпросъ: да ли ще бѫде полезно за сключването на мирътъ, ако се направи една експедиция и на кого трѣбва да се възложи нейното водяние? Графъ Чернишевъ предложилъ, щото похода да стане по сухо и да се захване презъ Юний. Ще сѫ потрѣбни три месеца, защото турската войска, ако и да бѫде разбивана при всѣка срѣща и да не затрудни минаването на Балкана, но нуждата да се носятъ всичкитѣ провиянти съ войската, ще спира бързия ѝ ходъ. Графъ Орловъ билъ на мнение да се принесе войската съ кораби до Варна и отъ тамъ да тръгне по сухо за Цариградъ. „Ако Австрийцитѣ се решатъ въ това време да изпълнятъ своитѣ заплашвания и като съюзници на Портата нахлуятъ въ Влашко задъ гърбътъ на руската войска, то тая страна трѣбва съвсѣмъ да се опустоши, за да се спре движението имъ. Понеже съ Турцитѣ не може никога да се има единъ твърдъ миръ, то въ случай че Австрийцитѣ настѫпятъ въ Полша, можемъ сами да си създадемъ мирътъ, като разоримъ Молдавия и Влашко и като откараме всичкитѣ имъ жители. По този начинъ Руссия ще бѫде спокойна отъ страна на Турцитѣ толкова години, колкото може да отиди и самия миръ съ тѣхъ". Царицата удобрила това решение, но съ условие да се приложи само въ краенъ случай, когато Портата окончателно се откаже да сключи миръ; преди всичко трѣбва да се опита сключването на мирътъ.

Екатерина чувствувала, че извънредното протакание на войната може да има гибелни следствия, както за руската държава въобще, така и за нейната корона отдѣлно. За това тя склонила да се откаже предварително отъ Влашко и Молдавия и да иска за тѣхъ едно парично обезщетение, та дано Турцитѣ пратятъ своитѣ пълномощници. „Всемилостивейшата Господарка благоволи да се откаже отъ своето искание относително откъсването на Влашко и Молдавия отъ турската държава, но съ условие, щото тези две княжества да останатъ вѣчно съ-

сжщитѣ правдини и привилегии, които сж имали при приемането на турското поданство. Срещо тая отстжпка н. и. в. иска, щото военнитѣ ни загуби да бжджтъ удовлетворени съ една парична сума. При отказванието отъ нашитѣ искания относително Молдавия и Влашко н. и. в. не вмѣства Бендеръ, защото този градъ принадлежи на Бессарабия, а не на тия Княжества. Освень това, ще бжде противно на всѣка справедливость да се повърне даромъ това, което е спечелено съ толкова разноски и кръвь" [1]).

Следъ това отказвание отъ Княжествата и следъ съглашението за първото раздѣление на Полша, което станало едновременно почти, опасностьта за единъ разривъ между Руссия и Австрия изчезнала. Предъ видъ на това, Портата се съгласила презъ Мартъ 1772 да назначи пълномощници за сключванието на миръ. Русситѣ не искали конгреса да стане въ Букурещъ, защото тамъ можали да се правятъ много интриги и посочили на Исмаилъ, като съборенъ пунктъ. Съгласието се установило върху Фокшани, гдето въ края на Юлий се събралъ конгреса, който да тури край на войната. Руски пълномощници били Обрѣзковъ и Орловъ, който билъ опълномощенъ да се съгласи за миръ на следующитѣ условия: 1) отстжпванието на Голѣма и Малка Кабардии; 2) отстжпванието на Азовъ и околноститѣ му; 3) всичкитѣ татарски орди въ Кримъ и вънъ отъ него да се признаятъ за независими; 4) да се дадж́тъ на грузинскитѣ князе всичкитѣ земи по тая страна, които сж завзети отъ рускитѣ войски; 5) едно парично възнаграждение за военнитѣ разноски и 6) свбодно плавание по Черно море. Най голѣмо съпротивление се предвиждало за третия пунктъ, за това на Орлова, както казахме, било заповѣдано да отстжпи отъ пункта за Влашко и Молдавия, които въ начало трѣбвало да иска за единъ периодъ до изплащание на военното обезщетение, както и отъ пункта за грузинскитѣ князе, само да се приеме третия. Ако Турцитѣ се не съгласятъ и на това, той можалъ да се откаже и отъ паричното възнаграждение, но да се получи татарската независимость. Отъ пунктъ 6 и отъ пунктъ 3 Руссия не може по никакъвъ начинъ да се откаже [2]).

---

[1]) Наставления отъ Панина на Орлова за преговоритѣ въ Фокшани. *Руский Архивъ*. 1880.

[2]) Соловьевъ. — XXVIII, 330.

Следъ многото изгубени сражения Турцитѣ се съгласявали да направятъ нѣкои отстжпки, но за независимостьта на Кримъ не искали да слушатъ; това било противъ религията имъ, та Султана и да искалъ, не можалъ да отстжпи; въ качеството си началникъ на мохамеданската вѣра, която изповѣдатъ Татаритѣ, той не може да се откаже ни отъ своето сюзеренство, ни отъ правото да назначава Ханътъ. Орловъ се стараялъ по всѣкакъвъ начинъ да доказва, че независимостьта на Татаритѣ ще бжде отъ полза и за Турцитѣ сжщо тъй, както и за Руссия. „Ако Татаритѣ не могжтъ да се оповаватъ на нѣкоя силна държава, говорилъ той, тѣ ще престанатъ да върлуватъ, и така ще изчезне главната причина за постояннитѣ неприятелства между Руси и Турци“ [1]). Напраздно турския представитель възразявалъ, че Татаритѣ сж били винаги свободни подъ естественния си господарь, Султана, както Русситѣ сж свободни подъ своя господарь и че задъ освобождението, което иска Руссия. понеже е противно на самата вѣра на Татаритѣ, трѣбва да се крие друго нѣщо, и че въ такъвъ случай Портата не може да се съгласи. Орловъ отговарялъ, че неговата господарка е готова да се откаже отъ освобождението на Влашко — Молдавия срѣщо известна сума пари, но независимостьта на Кримъ е първото и основно условие на миръть, и че ако то не се приеме, той не може да продължава по-нататъкъ преговоритѣ. Турцитѣ виждали каква свобода се приготовлява за кримскитѣ Татари, които, като мохамедани, никакво освобождение не можали да очакватъ отъ единъ християнски господарь, който винаги предприемалъ да воюва срѣщо мохамеданитѣ за христовата вѣра. Преговоритѣ се прекъснали (17 Августъ 1772) и военнитѣ действия се продължили

Въ това време се произвежда въ Швеция (19 Августъ 1772) революцията, чрезъ която Густавъ III, за да тури край на вжтрѣшнитѣ смутове, произвеждани чрезъ подкупи и развратъ отъ вънкашнитѣ неприятели на държавата съ сжщата цель, както и въ Полша, ограничилъ свободата, съ която Шведитѣ злоупотреблявали [2]). Този актъ заплашвалъ рускитѣ интереси на северъ, та Екатерина искала на сила да го уни-

[1]) Следъ освобождението на Татаритѣ, войнитѣ между Руссия и Турция продължавали пакъ по предишния редъ.

[2]) Положението въ Швеция презъ тая епоха е толкова назидателно, щото считаме че ще сторимъ грѣшка ако го не изложимъ на кжсо, макаръ че книгата ни заплашва да стане твърдѣ обемиста. *В. Прибавление* IV.

щожи. Но за това й били потрѣбни всичкитѣ войски, заети срещо Турцитѣ. Ето защо на втория руски пратенникъ, Обрѣзковъ, било заповѣдано да се опита пакъ да поднови преговоритѣ, а на Румянцова, — да се опита да премине Дунава и да нанесе единъ силенъ ударъ на Турцитѣ. „Ако следъ това не се свържи мира, пиши Панинъ, а се захване още и шведската война, то трѣбва да прибѣгнемъ къмъ първопредложената отъ мене мѣрка, т. е. като разоримъ Молдавия и Влашко, да преселимъ всичкитѣ имъ жители въ рускитѣ граници". Господарственния Съветъ потвърдилъ първото си решение по този въпросъ, т. е. да се прибѣгне къмъ тая мѣрка само въ краенъ случай.

Но положението на Турция било по-лошо и отъ това на Русия: освенъ обикновенното изтощение отъ продължителната война, появила се и страшна чума, която изморила много свѣтъ и съвсѣмъ разстроила войската. Турцитѣ захванали да я считатъ като изпратено имъ отъ Бога наказание за извършени грѣхове, за това въ всички редове почнали да говорятъ за прекратяване на войната. Ето защо съ писмо отъ 7 Септемврий великия везирь предложилъ на Румянцова да се събере отново конгреса въ Букурешъ. Руското правителство приело съ радость това предложение и опълномощило пакъ Обрѣзкова за свой представитель. Нему било заповѣдано да иска непременно независимостьта на Татаритѣ а следъ това градоветѣ Керчъ и Еникале като гаранция за тая независимость, както и свободно плавание по всичкитѣ турски води. За Молдавия трѣбвало да се иска да плаща данъка си не всѣка година, а презъ три години; по този начинъ тя все се отчуждавала до известна степень за Турцитѣ. Но тия последнитѣ не се съгласявали и на тия условия, за това на Обрѣзкова било заповѣдано да отстжпи, щото Султана да има право да санкционира избрания отъ независимитѣ Татари ханъ. Но и следъ тая отстжпка Портата не искала да сключи миръ. Тя настоявала противъ независимостьта на Татаритѣ, въ което я насърдчавала Австрия. Напраздно Фридрихъ II се силилъ да склони Виенския дворъ на тая отстжпка. „Да предположимъ, че Татаритѣ бждвтъ провъзгласени за независими, говорилъ той на Ф. Свитена. Може ли Руссия да се надѣва, че ще си ги превърже? Не трѣбва да мислимъ, че този народъ ще чувствува нѣкаква благодарность къмъ Руссия за освобождението си

отъ турското иго, защото иго не е съществувало. Нима мислите, че тая татарска независимость е толкова опасна? — Тия съображения, отговорилъ Ф. Свитенъ, сж толкова очивидни, щото не могжтъ да се укриятъ отъ никого, който погледне внимателно на работата; следователно, тѣ не сж могли да се укриятъ и отъ вниманието на руското правителство. А понеже въ Петерсбургъ настояватъ на това условие, то азъ съмъ принуденъ да заключа, че тамъ то не е химера, че тамъ иматъ опасни намерения, че независимостьта е само дума, която прекрива планътъ на действително завладяване. — Но ако Руссия поиска после да си подчини Татаритѣ, казалъ кральтъ, Портата ще има винаги време да се възпротиви на това. — Кжсно ще бжде, господарю, възразилъ Ф. Ситенъ; Портата не ще бжде въ състояние да се противи дълго; мирътъ трѣбва да се сключи, като се запази равновесието на Изтокъ и се даде възможность на Турция да сжществува"[1]).

Преговоритѣ за миръ все продължавали, безъ да се постигне нѣкакъвъ резултатъ, до изтичанието на годината, защото Обрѣзковъ поддържалъ сжщото както и Орловъ, като прибавялъ че „понеже Руссия направи до сега огромни разноски и се отказва отъ всѣко присвоение, то Кримъ трѣбва непременно да се признае за независимъ". Турцитѣ, пакъ продължавали да се не съгласяватъ. Въ тѣхнитѣ очи не било възможно Руссия да жертвува хиляди войници и да се отказва отъ военни разноски, които възлазяли на милиярди, само да даде независимость на нѣколко хиляди Татари. Тѣ се съмнявали въ чистотата на рускитѣ намерения, за това и сега се отказали да се съгласятъ на това условие. „Можемъ ли ние да отстжпимъ независимостьта на татарския Ханъ, както иска Руссия? говорялъ турския представитель. Това е противно на нашитѣ закони, на нашата религия"... Най-сетнѣ обаче тѣ се съгласили да признаятъ независимостьта на Кримъ, но подъ условие да се иска съгласието на Султана и неговото потвърдяване на избрания Ханъ. Както знаемъ, руския представитель бѣше опълномощенъ да признае такова едно условие, но когато Турцитѣ го предложили, той, за да даде по-голѣма тяжесть на тая отстжпка, посрѣщналъ предложението съ негодувание. „Може ли да се счита за независимъ единъ народъ, възразявалъ той, когато неговия държавенъ глава,

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 341.

неговия князь, трѣбва да се признава отъ една чужда държава, когато ще сѣда на престола си? Такъвзи народъ е независимъ само на дума". Но това било само за очи. Обрѣзковъ се съгласилъ на турското предложение и съ това условие независимостьта на Кримъ била приета. Пристжпено било следъ това къмъ приемането на следующата точка: отстжпването Керчь и Еникали въ владение на Руссия. Турскитѣ пратенници се възпротивили категорически на това искание. „Да отстжпимъ Керчь и Еникале, значи да влеземъ въ зависимость отъ Руссия, която въ скоро време ще построи тамъ страшна флота и ще ни предписва закони", казвали тѣ и решили да напуснатъ конгреса. Обрѣзковь искалъ обаче да избѣгне по всѣкакъвъ начинъ тая евентуалность, защото Руссия имала не по-малка нужда отъ миръ отъ Турция. Въ началото на 1773 той съобщавалъ, че Турцитѣ не се съгласяватъ по никакъвъ начинъ да ги отстжпятъ и че конгреса щѣлъ да се разтури, ако той не билъ обещалъ, че ще иска наставления отъ Петерсбургъ. „Отъ отстжпването на Керчь и Еникале, говорили турскитѣ делегати, зависи благосъстоянието на турската империя. Ако би даже Руссия да се задължи, че нѣма да строи тамъ военни кораби, то и това нѣма никакъ да обезпечи бждящето, защото Руссия може да си приготви всичкитѣ материяли на Донъ и при първото недоразумение съ насъ да ги снесе въ Керчь и Еникале; въ три или четири месеци руската флота отъ 12—15 кораби ще се появи въ Черно море и ще предписва закони на Цариградъ". Руския представитель употребявалъ последнитѣ си усилия да се не разтуря конгреса; той обещалъ, че Руссия ще се откаже отъ всѣко парично обезщетение, ако Портата се съгласи на другитѣ ѝ искания и въ видъ на ултиматумъ предложилъ (4|II 1773) за последенъ пжть следующитѣ условия: 1) признаването независимостьта на Кримъ и гарантирането ѝ отъ страна на Руссия; 2) отстжпването Керчь, Еникале и Килбурунъ на Руссия; 3) свободно плаване за рускитѣ военни и търговски кораби въ Черно море и Архипелагъ; 4) признаването правото на Руссия да покровителствува православнитѣ поданници на Турция. Тези условия били внесени на разискване въ Великия съветъ и Диванътъ, които ги отхвърлили и решили (9|III), че ако Руссия повърне на Портата всичкитѣ земи, които е завзела до сега, то последнята е готова да заплати 12 милиона рубли; а ако

се откаже отъ Керчь, Еникале и отъ свободното плавание по Черно море, то да ѝ се платятъ други 9 милиона. На това Обрѣзковъ отговорилъ, че и за съкровището на цѣлия свѣтъ Руссия нѣма да се откаже отъ своитѣ искания. Конгреса се разтурилъ и пълномощницитѣ на двѣтѣ страни си разотишли. Военнитѣ действия пакъ се захванали.

Презъ Априлий Русситѣ минаватъ сега за първи пѫть Дунава подиръ похода на Святослава. Това преминавание тѣ не би го направили, както видяхме, ако въ Фокшани, или въ Букурещъ, Турция би приела предлаганитѣ ѝ условия, които съ нищо не подобрявали положението на християнитѣ, нейни поданници. За налаганието на тия условия Русситѣ навлазяли сега въ България. Тѣ знаяли, че и до Цариградъ да отидатъ, за Българитѣ нѣма да произлезе никакво подобрение. Не на таквозъ мнение били, обаче, нашитѣ дѣди. Когато въ Княжествата всичко пропищяло отъ рускитѣ насилия и румѫнскитѣ вдовици съ прошение до самата царица просили да ги освободи отъ общата ангария, а тя отговаряла, че „всички, мало и голѣмо, заедно и отдѣлно, трѣбва да дойдатъ на помощь на християнскитѣ войски и да се покорятъ на християнскитѣ закони, които тѣ приеха чрезъ доброволно дадената клетва“, Българитѣ отъ дѣсния брѣгъ на Дунава съ нетърпение очаквали Русситѣ, защото били убедени, че тѣ идѫтъ за тѣхното освобождение само. На всѣкждѣ тѣ ги посрѣщали като освободители и имъ давали доброволно всички съдействия за побеждаванието на Турцитѣ. Презъ Юний самъ Румянцовъ минава Дунава и навлазя въ Добруджа къмъ Варна съ една часть отъ войската, а другата нападнала на Силистра. Но навлазянието имъ не било за дълго време: предъ превъзходството на турскитѣ войски, следъ единъ месецъ Русситѣ били принудени да се оттеглятъ назадь, като завлекли съ себе си всичко движимо, а недвижимото обращали въ пепель, подъ предлогъ да не би да послужи на Турцитѣ. Това отстѫпвание на Румянцова било строго осѫдено въ Петерсбургъ. За да си възстанови благоволението на царицата, той преминава втори пѫть Дунава презъ Октомврий и стига дори до Добричь. Отъ тукъ единъ отрядъ се отправилъ за Варна, а други заминалъ за Шуменъ. Не следъ много обаче и двата тези отряда били принудени пакъ да се оттеглятъ задъ Дунава. Така се свършила годината 1773.

Поляшкитѣ и шведскитѣ работи[1]), които били въ разгара си по това време, правили все по-необходимъ мирътъ съ Турция. „Мирътъ е много нуженъ за отечеството и за това трѣбва съ алчность да го търсимъ", пишалъ Панинъ на Румянцова и въ сжщото време го наставлявалъ какъ да обясни на везиря, че „той, както и турскитѣ министри, се лъжатъ ако мислятъ, че средствата на Руссия сж съвсѣмъ изтощени. Но и тъй да е, то той, Румянцовъ, разполага съ средства, които никоя сила не е въ състояние да му отнеме. Тия средства сж обращанието на войната отъ настжпателна въ отбранителна, но като се разорятъ предварително до основи всичкитѣ завзети турски крепости, като се опустошатъ доджно всичкитѣ градове и села, а жителитѣ имъ се отведжтъ въ Руссия, гдето има много незаселени и плодородни земи. Такова преселение на жителитѣ отъ Бесарабия, Молдавия и Влашко ще бжде едно достатъчно възнаграждение за Руссия, а за Портата ще бжде такъвъ ударъ, отъ който тя не може се оправи скоро".

Преди обаче да си послужи съ тези заплашвания, Румянцовъ решилъ да опита още веднъжъ щастието на оржжието. Презъ Априлий на следующата (1774) година два отряда пакъ преминали Дунава подъ началството на Каменски и на Суворова. Този пжть успѣха билъ неочакванъ: на 2-й Юний Добричъ билъ пакъ завзетъ и войскитѣ се отправили за Шуменъ, гдето се намиралъ великия везирь. Една часть отъ тѣхъ, подъ началството на Каменски, навлязла даже въ Балкана презъ Чалжкавакъ, гдето при с. Кюлевче разбила турския отрядъ, който пазялъ съобщението между Шуменъ и Цариградъ и си отворила пжтя за Одринъ. Отъ една страна този успѣхъ, отъ друга смъртьта на Султана, Мустафа IV, принудили великия везирь да иска миръ, който и билъ подписанъ на 10-й юлий (1774) въ Кючукъ-Кайнарджа.

Условията на подписания сега договоръ поставятъ една рѣзка граница на досегашнитѣ отношения между Руссия и Турция, като поставятъ втората въ една много явна зависимость отъ първата, Тѣ заслужватъ да се отбележатъ още и за това, че често ще срѣщаме Руссия да се уповава на тѣхъ, за да оправдава нѣкои свои посегателства надъ Турция. Чл. I отъ договора постановява пълна амнистия за всички, които

[1]) в. Приложенията II и IV.

съ поведението си презъ войната сѫ заслужили наказание отъ едната или отъ другата страна. Съ чл. II двѣтѣ страни се задължаватъ да си предаватъ престѫпницитѣ, които би потърсили прибѣжище върху територията имъ. Чл. III. „Всичкитѣ татарски народи въ Кримъ, Буджака, Кубанъ, Едисанскитѣ татари, Джанбуйлукцитѣ и Едичкулскитѣ, безъ никакво изключение, се признаватъ отъ дветѣ държави за свободни и съвсѣмъ независими отъ никоя чужда сила, управлявани отъ свой собственъ владетель отъ родътъ на Ченгисъ-Хана, избранъ и каченъ на престола отъ всички татарски народи. Той ще ги управлява споредъ старитѣ имъ закони и обичаи безъ да дава каквато и да е смѣтка на нѣкоя вънкашна държава. Ето защо нито руския дворъ, нито Отоманската Порта не трѣбва да се вмесватъ подъ какъвто и да е предлогъ при избиранието на казания Ханъ, нито въ домашнитѣ имъ политически, граждански и вѫтрѣшни. работи. Наопаки, тѣ трѣбва да признаватъ и да зачитатъ казаната татарска нация въ нейното политическо и гражданско битие, както всичкитѣ други държави, които се управляватъ сами и зависятъ само отъ Бога. Руссия оставя на тая татарска държава, съ изключение на крепоститѣ Керчь и Еникале, които тя запазва за себе си, всичкитѣ градове, укрепления, поселения, земи и пристанища, които е завладѣла въ Кримъ и въ Кубанъ; тя обещава да изтегли войскитѣ си изъ тия земи следъ потвърдението на договора. Сѫщо и Портата се задължава да се откаже отъ всичкитѣ си права, които би имала върху крепоститѣ, градоветѣ, поселенията и пр. въ Кримъ, Кубанъ и въ о-въ Таманъ, като отстѫпи тия земи на Татаритѣ по сѫщия начинъ, както и Руссия, т. е. въ пълна собственность и пълно и независимо владение". Чл. IV оставя свободни двeтѣ страни да строятъ укрепления върху своята територия. Чл. V дава на Руссия право да държи пълномощенъ министръ за представитель въ Цариградъ. Чл. VI се отнася до служащитѣ при руския представитель въ Цариградъ. Чл. VII „*Портата се обещава да покровителствува постоянно християнската вѣра и храмоветѣ ѝ*[1]); тя позволява на руския представи-

[1]) Това постановление на договора трѣбва внимателно да се забележи, защото то ще послужи на Руссия по-нататъкъ (1854) да иска а наложи на Турция своя протекторатъ надъ православнитѣ ѝ поданници, както ѝ послужи договора отъ 1686 съ Полша. Понеже Турция се обещава съ този членъ да покровитслствува християнската вѣра и храмоветѣ ѝ, Руссия има право да изисква и налага това покровителство относително православнитѣ християни.

тель да ходатайствува при всички случаи, както въ полза на новата църква въ Цариградъ, за която ще се говори въ чл. XIV, така и въ полза на служащитѣ при нея, като обещава да ги взема въ съображение, като правени отъ едно довѣренно лице на една съсѣдна и изкренно приятелска държава". Съ чл. VIII се позволява на рускитѣ поданници свободенъ ходъ за Святитѣ мѣста. Чл. IX се отнася до преводачитѣ при руския представитель. Чл. X предвижда случая на нѣкое сражение, станало следъ подписванието на договора и преди узнаванието му отъ военачалницитѣ. Съ чл. XI се позволява на рускитѣ търговски кораби да преминаватъ свободно презъ Проливитѣ и въобще Русситѣ се поставятъ въ търговско отношение спрямо Турция на сѫщата нога, както и другитѣ народи, като имъ се признаватъ и правата, остановени отъ Капитулациитѣ за тия народи. Чл. XII се отнася до африканскитѣ регенства подъ покровителството на Портата. Съ чл. XIII Портата признава императорската титла на руския господарь. Чл. XIV „По примѣра на другитѣ държави, позволява се на руския дворъ, освень сѫществующия параклисъ въ кѫщата на представителя му, да построи въ единъ кварталъ на Галата, въ улицата Бейолу, една православна църква, достѫпна за всички, която ще бѫде винаги подъ покровителството на руския представитель и неизложена на никакви припятствия и притѣснения". Чл. XV предвижда урежданието на недоразуменията, които биха могли да изникнатъ по границата. Съ чл. XVI Руссия се задължава да повърне на Портата Бессарабия, както и княжествата Влашко и Молдавия на следующитѣ условия: 1) пълна амнистия и повращание отнетитѣ имъ имоти, чинове и положение на всичкитѣ жители въ княжествата; 2) пълна свобода за упражнението на християнската вѣра; 3) повращание отнетитѣ земи на мънастиритѣ и на частнитѣ лица; 4) „Отдавание на духовенството почитанието, което изисква негового санъ"; 5) дава се пълна свобода, въ продължение на една година отъ подписванието договора, на всички фамилии, които желаятъ, да се изселятъ изъ княжествата; 6)

Кримската война Руссия ще оправдава съ това свое право. „Турция се е задължила съ този договоръ постоянно да покровителствува християнската вѣра и храмоветѣ ѝ въ своитѣ владения. Като не упражнява това покровителство и като прави припятствия на християнитѣ, тя нарушава този договоръ, който ние имаме право да защищаваме", казвали Русситѣ подиръ 80 години и си послужили съ него да предприематъ една отъ най пагубнитѣ войни срещу Турция и срещу Европа.

никакви стари смѣтки да не се търсятъ; 7) да не се искатъ отъ населението никакви данъци за презъ времето на войната, както и за две години подиръ подписването на договора срещо претърпенитѣ загуби и вреди; 8) данъцитѣ ще бѫдѫтъ внасяни на Портата всѣки две години съ особенни пратенници; 9) Портата позволява на Господаритѣ на княжествата да иматъ представители въ Цариградъ; 10) Портата се съгласява сѫщо, когато обстоятелствата въ княжествата го изискватъ, щото руския представитель при нея да може да говори въ тѣхна полза, като се обещава да взема ходатайствата му въ съображение, както прилича на една приятелска и почитана държава". (Съ това постановление на договора невинно на първи погледъ, Влашко и Молдавия преминавали въ дѣйствителность подъ покровителството на Руссия. То ще послужи за оправдание рускитѣ вмешателства въ тѣхното управление, които ще приготвятъ почвата за по-нататъшнитѣ ѝ претенции за завоеванието имъ). Съ чл. XVII Руссия се задължава да повърне на Портата всичкитѣ острови въ Архипелагъ, за жителитѣ на които се признава пълна свобода на вѣроизповѣдание и изселяване, както и освобождението имъ отъ данъци за презъ време на войната и за двѣ години подиръ нея. Чл. XVIII отстѫпва на Руссия крепостьта Килбурунъ. Съ чл. XIX Портата ѝ отстѫпва крепоститѣ Еникале и Керчь. Съ чл. XX тя ѝ отстѫпва Азовъ. Чл. XXI задължава Кримския Ханъ да се съгласи за отстѫпванието двѣтѣ Кабардии на Руссия. Съ чл. XXII се унищожаватъ всичкитѣ досегашни договори и конвенции между двѣтѣ държави. Чл. XXIII оставя Георгия и Мингрелия въ старото имъ положение. Чл. XXIV урежда начина на оттеглянието рускитѣ войски въ продължение на петь месеца. Чл. XXV постановява освобождението на плѣнницитѣ. Съ чл. XXVI се урежда предаванието на Килбурунъ въ четири месеци. Чл. XXVII урежда ратификацията на настоящия договоръ. Чл. XXVIII постановява спиранието на неприятелствата. Освень тия 28 члена, въ договора влазяли още други два, отъ които 1-й се отнася до оттеглянието на руската флота отъ Архипелагъ, а съ 2-й членъ Високата Порта се задължава да плати на Руссия за военнитѣ разноски 15,000 кесии, или 7 $^{1}/_{2}$ милиона гроша, които въ руска монета правятъ 4 $^{1}/_{2}$ милиона рубли, въ продължение на три години и въ 3 срока.

Съ този договоръ, потвърденъ на 13 Януарий 1775

Екатерина II, въ жилитѣ на която нѣмало никаква следа отъ руска кръвь, умива лицето на Петра I и отваря на Руссия пжтьтъ, който той бѣше затрънилъ съ несполуката си на Прутъ. Този договоръ, като унищожава съ своя членъ 22 всичкитѣ досегашни съглашения между двѣтѣ държави, поставя на една нова нога отношенията между Руссия и Турция. До сега тия отношения не се различавали отъ отношенията между Турция и другитѣ сили; Руссия се намисала въ турскитѣ работи да защищава интереситѣ само на своитѣ поданници и да покровителствува християнитѣ Русси, както Франция, напримѣръ, покровителствувала католицитѣ свои поданници. Следъ Кайнарджикския договоръ, който става единственната основа на отношенията между Руссия и Турция, първата придобива правото да се меси въ чисто вжтрѣшнитѣ работи на турското правителство подъ претекстъ да покровителствува християнитѣ, безъ да се гледа, да ли сж тѣ руски или турски поданници. Важностьта на това покровителство лѣжи собственно въ простирането му върху християнитѣ турски поданници. Съ това признато отъ чл. VII и чл. XVI право на Руссия тя ще си служи за своитѣ политически интереси. Чл. VII отъ договора, безъ никакво значение на пръвъ погледъ, изтръгва духовно цѣлия Балкански П-въ отъ ржцетѣ на Портата, за да го предаде на Руссия, благодарение на обширното тълкувание, което тя ще му даде подъ давлението на своето могущество. „Цѣлата обстановка на постановленията на Кайнарджикския договоръ, писалъ австрийския тогава представитель въ Цариградъ, а по-късно държавенъ канцлеръ, Тугутъ, е образецъ на умението на руската дипломация и единъ рѣдъкъ примѣръ на дурачество отъ страна на турскитѣ пълномощници. Съ изкусното комбиниране членоветѣ на този договоръ, турската държава се обраща отъ днесь въ единъ видъ руска областъ"[1]) Чрезъ откжсването на Кримъ, Турция изгубвала най скжпитѣ си съюзници противъ Руссия. Чрезъ свободното плавание по Черно море и чрезъ присвоенитѣ на него пристанища, Русситѣ добиватъ възможность да си създаджтъ силна флота, съ която въ кжсо време да могжтъ да принесатъ една войска на Босфора. Чрезъ правото да покровителствува двѣтѣ Княжества, Руссия се приближавала още повече къмъ християнитѣ задъ Дунава и увеличавала своето

[1]) Sorel. — La Question d'Orient au XVIII siècle. 260.

влияние надъ тѣхъ за бѫдѫщитѣ си предприятия. Еластичната форма на чл. VII и XVI позволява на Русския да предизвика когато намери за добрѣ недоразумения съ Портата, отъ което тя охотно ще се ползува въ бѫдѫще.

Ето защо Руссия ще се грижи внимателно въ всѣкой бѫдѫщъ договоръ съ Турция да вписва изрично подновяването постановленията на Кайнарджикския договоръ, а западнитѣ сили ще захванатъ да се грижатъ за неговото унищожение и да се стараятъ при всѣкой случай да замѣстятъ русското покровителство надъ турскитѣ християни съ общото покровителство на великитѣ държави, което сполучватъ едва въ 1856. Всичкитѣ тия отъ изключителна важность постановления на Кайнарджикския договоръ изглеждали, че малко тревожатъ Турцитѣ, които виждали само явнитѣ опасности; за това и веднага следъ мирътъ се опитватъ да се избавятъ отъ тѣхъ. Портата предлагала да заплати 35 милиона на Руссия, ако тя се откаже отъ придобититѣ пристанища. Екатерина обаче оценявала по-добрѣ тези завоевания, които за постиганието бѫдѫщитѣ планове на Руссия имали много по-голѣма цена отъ предлаганата й сума, за това отхвърлила турското предложение. Тя била толкова благодарна отъ условията на сключения миръ, щото въ деньтъ, когато получила известието за подписванието му, заповѣдала да се не явява предъ нея не засмѣно лице. Действително, съ Кайнарджикския договоръ Руссия печеляла повече отъ колкото Екатерина очаквала, защото била въ надвечерието да не може да продължава вече войната[1]).

Турция отъ своя страна не се намирала въ по-добро състояние. Но най голѣмитѣ тяжести притеглили християнитѣ въ Турско, а между тѣхъ Българитѣ на първо мѣсто. Всичкитѣ турски орди се подържали на тѣхна смѣтка; тѣ трѣбвало да имъ отстѫпватъ кѫщитѣ си за покривъ трѣбвало да строятъ укрепления, да пренасятъ припаси, да доставляватъ всичко на безброй хищници, едни отъ други посвирепи, които войната предизвикала да дойдатъ отъ Азия и Африка. Опустошение на цѣли окрѫзи, грабежъ, огънь, безчестения, — това получили Българитѣ отъ тая война. Източната часть на България заприличала на пустинитѣ, отъ които идяли турскитѣ орди, събрани да воюватъ срѣщо Рус-

1) Xenopol. — Le peuple roumain.

витѣ. До 160,000 Българи се изселили сега отъ тукъ въ Руссия и въ Влашко, а колкото останали били избити отъ Турцитѣ следъ оттеглянието на рускитѣ войски. Подиръ тая война въ Добричско не осталъ нито единъ Българинъ. Княжествата Влашко и Молдавия сѫщо не претеглили по-малко [1]. Ако Екатерина се отказала спрямо тѣхъ отъ своето намерение, така открито изказано при начеванието на войната, причината била Австрия, която, оплашена отъ необикновенното разширение на рускитѣ граници, които заплашвали да я обгърнатъ на едно голѣмо пространство, изглеждала, че е готова да присъедини своитѣ войски къмъ турскитѣ споредъ сѫществующия съюзенъ договоръ помежду имъ. Руската владетелка си обяснявала това поведение на Австрия, за това решила да отложи изпълнението на намерението си до постигванието на едно съглашение между двѣтѣ съсѣдки, защото и Австрия се стремяла къмъ сѫщата цель. При бѫдѫщето раздѣление на турската държава, казва Thugut, севернитѣ й области, като Влашко, Молдавия, Сърбия и Босна, трѣбва да се дадѫтъ на Австрия, понеже тѣ не представляватъ никакъвъ интересъ за ***Източно-руската империя*** [2]. Отъ тая война Румѫнитѣ спечелили единъ видъ руско покровителство, защото Руссия придобивала споредъ п. 10 на чл. XVI правото да ходатайствува за тѣхъ предъ Портата. Скоро, обаче, тѣ трѣбвало да се разочероваятъ въ това покровителство и да се убедятъ, че ако Екатерина е вписала това условие въ договора, направила го е не тѣхъ да пази и да имъ помага, а да го употребява само въ своя полза.

Следъ свършванието на войната, Австрия склонила Портата, въ награда за оказаното й подкрепление противъ рускитѣ искания, да й отстѫпи Буковина, която бѣше изучена отъ назначената за тая цель комисия. Румѫнитѣ се отнесли сега къмъ своитѣ покровители съ молба да се възпротивятъ на това разкѫсвание отечеството имъ, на която молба руската господарка заповѣдала да отговорятъ: „Следъ напущанието на Княжествата, азъ нѣмамъ право да се намисамъ

[1] При отстѫпванието отъ Браила, руския генералъ Щофельнъ, за да отнеме на Турцитѣ възможностьта да нападнатъ Фокшани, изгорилъ 260 села, жителитѣ на които приселилъ къмъ руската граница. Подъ сѫщия претекстъ, да предпази Букурещъ, Щофельнъ изгорилъ 143 села заедно съ Гюргево и опустошилъ съвършенно едно пространство отъ 250 к. м. отъ Прутъ до Олта.

[2] Думата ще стане ясна по-нататъкъ.

въ работитѣ имъ". Царицата се отказала отъ своето покровителство, когато Румжнитѣ имали нужда отъ него. Сега една само насърдчителна дума въ Цариградъ била достатъчна да ободри Портата да не отстжпва; но вмѣсто това руския представитель подбутналъ молдавския князь Гика да иска отъ Турцитѣ, да не позволяватъ на Австрия завземанието на Буковина и да ги заплаши, че ако не направятъ това, той ще скжса всички връзски съ Цариградъ и ще се прогласи за независимъ. Отъ станътъ на руския генералъ Воронцовъ, князь Гика написалъ своето заплашително писмо въ Цариградъ, че „ако Султана, противъ всѣко ожидание, не обърне нуждното внимание върху най-жизненнитѣ интереси на една страна, подчинена на неговото владичество, то Молдавцитѣ не ще знаятъ какви средства да употребятъ за спасение на отечеството си: сами ли трѣбва да прибѣгнатъ до оржжие, или, поставени въ последнята крайность, ще трѣбва да търсятъ спасението си въ защитата на една вънкашна сила". Посланието на князь Гика било предназначено да принесе услуга не на Румжния, а на Руссия. Действително, двет̂ѣ княжества служили на Турция да я отделятъ отъ Руссия; друга полза тя едва ли извлачала отъ тѣхъ. Тя не рискувала, следователно, да изгуби много, ако една часть отъ тѣхъ премине въ ржцетѣ на другиго освенъ на Руссия. Прибавено при това и оскърбителното послание на князь Гика, въ Цариградъ махнали ржка на интереситѣ, собственни на тези Княжества, и предали Буковина на Австрия. Това отказвание хвърляло още повече Княжествата въ ржцетѣ на Руссситѣ, отъ гдето единственно тѣ виждали, че трѣбва да очакватъ подпора.

ГЛАВА VI.

Шеста война. Яшский договоръ.

Щомъ се освободила отъ грижитѣ на войната съ сключването на Кайнарджикския договоръ, Екатерина II пристжпила къмъ постиганието на цельта, за която била извоювана независимостьта на Кримъ. Сега се турятъ въ действие приемитѣ на *покровителството*, въ нѣкои отъ които ще видимъ прототипа на известни събития, които се случиха въ България подиръ нашето освобождение.

Въ едно отъ засѣданията на Господарственния Съветъ, като се разисквалъ въпроса за положението на Татаритѣ, царицата казала: „тѣхното слѣпо юначество мжчно ще се сломи съ сила; много по-лесно могжтъ да се смажатъ тия разпалени глави ако имъ се положи хвакътъ и съ хитрость се вкаратъ въ него, като се пази колкото е възможно по-внимателно, да го не съзржтъ". Такова било, следователно, истинското предназначение на освобождението: единъ прекритъ хвакъ. Канцлера Безборедко[1]) написалъ една историческа записка за Татаритѣ, въ която казва: „Останалъ е сега само Кримъ и подвластнитѣ му Татари, отъ които Руссия е страдала 200 години". За това Безбородко е на мнение: „да се вематъ мѣрки противъ тези вѣчни наши неприятели, за да обезпечимъ веднъжъ за винаги нашата безопасность отъ тѣхъ". Той написалъ и наставления на Румянцова за управлението на Кримъ, гдето се говори: „Независимостьта на Кримъ не е надѣждна за насъ и трѣбва да се мисли за присвоението на този полуостровъ". И рускитѣ чиновници въ Кримъ се заловили на работа, — да вкаратъ въ хвака, както се изразявала Екатерина.

Още въ първитѣ дни подиръ освобождението, Руссchallenges ситѣ станали толкова несносни за населението на Кримъ, щото веднага то взело да обраща погледитѣ си къмъ Босфора. Съ знанието на Хана, но тайно отъ Русситѣ, въ Цариградъ била изпратена една депутация, за да моли Султана да не оставя Татаритѣ сами. Когато депутацията престигнала, нейната мисия била съобщена на руския посланникъ, кн. Репнинъ, комуто Портата казва: „Истина е, че ние признахме независи-

---

1) „Екатерина, като следвала мждритѣ начинания на Петра Великий, намерила и въ своя секретаръ, Безбородко, единъ горѣщъ поклонникъ на великия монархъ (Н. Григоровичь. Сборникъ Рускаго Историческаго Общества. т. XXVI, стр. 106).

мостьта на Татаритѣ, но го направихме защото ни увѣрявахте, че това било общото желание на народа, когато сега излазя, че той се отвращава отъ нея. Той ни моли въ интереса на вѣрата да го възстановимъ въ старото му положение". На което Репнинъ отговарялъ: „Независимостьта на Татаритѣ, установена чрезъ Кайнарджикския договоръ, никакъ не е условна, т. е. не е подложена на тѣхното съгласие; а Портата и Руссия сѫ се задължили една къмъ друга да се не месятъ никакъ въ тѣхнитѣ работи. Татаритѣ казватъ, прибавялъ посланника, че Руссия можала единъ день да ги притѣснява, да навлезе въ отечеството имъ, за което, естественно, тя нито мисли; но Портата не ще ли има и тогава време да имъ даде помощь?" [1]) Като съобщавалъ това на царицата, Репнинъ пиши следъ малко: „Смея да кажа, че татарскитѣ работи, рано или късно, ще се свършатъ съ едно скарвание съ Портата, ако настоящия Ханъ и чрезъ него всичкитѣ видни Татари не бѫдѫтъ подкупени. . . Азъ вѣрвамъ, че Хана не е неподкупимъ, защото той е беденъ, както и цѣлия му народъ. Една сума пари, дадена щомъ като оттегли депутацията и обещае да се съобразява съ независимостьта, една пенсия до когато върви добрѣ, а особенно ако се погали, че ханството ще остане наследственно за децата му, може би ще уреди всичко" [2]). Отъ Петербургъ отговаряли, да се съобщи на Портата: „Татарскитѣ народи, като свободни и независими, въ нищо не се насилватъ, което да е противъ мохамеданския законъ. Тѣхнитѣ жалби и просби, ако и да излазятъ отъ тѣхъ самитѣ, не даватъ право на никоя държава да ги разглежда. Татаритѣ станаха сега единъ свободенъ и отъ никого независимъ народъ; върху това положение на работитѣ Руссия и Турция иматъ еднакви задължения, които трѣбва да изпълняватъ безъ да обращатъ внимание на татарскитѣ желания" [3]).

Така щото Татаритѣ се намирали сега между два огъня: Турция и Руссия, единия духовенъ, а другия свѣтски покровитель. Тѣ захванали още отъ начало да мислятъ за избавлението си отъ втория. При потвърждението на договора една турска флота се явява по кримския брѣгъ (1775) и у Татаритѣ веднага взели връхъ сърдечнитѣ имъ влечения. Вмѣсто да се възпротивятъ на Турцитѣ и да защитятъ независи-

1) Сборникъ Р. И. О. — XV, 451
2) С. Р. И. О. — XV, 483
3) Соловьевъ — XXIX, 98.

мостьта си, тѣ ги посрѣщнали като освободители, хванали представителя на освободителката си, Веселицки, и го предали на турския адмиралъ. Ногайцитѣ сжщо се повдигнали и плѣнили рускитѣ агенти. Ханътъ, Сахибъ Гирай, който билъ станалъ слѣпъ руски послушникъ, билъ сваленъ и на мѣстото му избранъ Девлетъ Гирай, горѣщъ привърженникъ на Турция и противникъ на Русситѣ. Подиръ потвърждението на договора обаче турската флота се завърнала назадь и Татаритѣ се усмирили. Това послужило на Екатерина да се убеди по какъвъ начинъ тѣ би употребили своята свобода при единъ удобенъ моментъ. За това тя решава да се възползува отъ преданностьта на единъ отъ членоветѣ отъ ханската фамилия, Шахинъ Гирай[1]), който чакалъ на границата, и да обърне този опитъ на Татаритѣ противъ тѣхъ самитѣ. Кубанци и Кримци до сега се намирали подъ управлението на единъ и сжщия Ханъ, ако и Господарственния Съветъ да билъ решилъ отдавна тѣхното раздѣление на две области. Екатерина намислила да изпълни сега това решение. Чрезъ раздѣлението можало по-лесно да се дойде на цельта: взаимнитѣ подозрения, изкуственно поддържани, ще дадҗтъ сами желаемия резултатъ. На Шахинъ Гирая било предложено да стане Ханъ на Ногайцитѣ. „За постиганието на това ви намерение, вие ще бҗдете не само спомогнати съ войска, но и дванадесетьтѣ хиляди рубли, които сега получавате, ще ви бҗдҗтъ давани до когато останете благонамерени, и ако по случай на нѣкоя опасность вашето пребивание между Ногайцитѣ стане невъзможно, вие ще намерите винаги прибѣжище въ нашата империя и прилично уважение". Шахинъ-Гирай приелъ съ готовность. Дадена му била потрѣбната сума пари и той се отправилъ въ Кубанъ, „Ние искаме щото неговото желание, да вземе властьта надъ Ногайцитѣ, да не излазя въ видъ на насилие, но да се извърши съ запазване всичката вънкашность на свободата. Дайте да разумее на Шахинъ Гирая колко му е нуждно и полезно да не употребява никакво насилие съ

---

[1]) Шахинъ Гирай за да може да се добере до Ханската корона, още съ навлазянието на Румянцова въ Кримъ претърчалъ въ Петерсбургъ, за да засвидетелствува своята преданность на царицата. Екатерина, която била уведомена за неговитѣ убеждения, определила да му се даватъ по 100 рубли дненни освень подаръка му отъ единъ скҗпъ кожухъ, разни скҗпоценности и около 60,000 рубли пари. Това убедило още по-силно развратения Татаринъ въ благонамеренностьта на царицата. Като се върналъ въ Кримъ обаче той билъ принуденъ отъ еднородцитѣ си да бѣга назадъ въ Руссия за своята преданность къмъ нея и билъ настаненъ близо до татарската граница.

помощьта на нашитѣ войски", пишала Екатерина на руския представитель въ Кримъ[1]). Шахинъ Гирай станалъ Ногайски Ханъ, когато въ Кримъ останалъ Девлетъ Гирай. За да не би да се възползува отъ новото си положение за своя смѣтка, царицата заповѣдала да се изпрати при Шахинъ Гирая полковникъ Бринкъ, който да му служи като съветникъ. Не се минало много време и Шахинъ Гирай предложилъ, че той може да убеди своитѣ Татари да протестиратъ противъ враждебното настроение на кримскитѣ имъ еднородци къмъ Руссия и да направи той да се избере и за кримски Ханъ, ако му се отпуснатъ 100,000 рубли. Господарственния Съветъ разгледалъ изказаното желание и „призналъ, че предложението на Шахинъ Гирая е твърдѣ полезно за закрепванието на татарската область; че съ пари могжтъ да се употребятъ всичкитѣ кубански Татари, че тѣ ще преодолятъ надъ кримскитѣ, които не би могли да очакватъ подпора отъ Портата, понеже тя нѣма да види отъ наша страна едно явно участие и ще се бои да наруши миръть; че Шахинъ Гирай, като ще дължи единственно на насъ своята корона, ще ни стане напълно преданъ и ще може съвсѣмъ да откжсне Татаритѣ отъ Турция и да ги направи независими".

Отъ своя страна Портата търсяла какъ да запази Кримъ отъ присвоението на Руссия. Тя се опитала да унищожи избираемостьта на Хановетѣ и да направи поста имъ наследственъ, защото предвиждала, че единъ день за Ханъ може да се избере нѣкой руски човѣкъ, който ще извърши всичко, което му заповѣдатъ отъ Петербургъ. Но опитванието й не се увенчало съ успѣхъ. Когато на Екатерина било изложено желанието на Портата, тя пиши на Репнина: „Остава още да ви кажа нашето мнение върху появилото се желание у Портата, да направи ханската корона въ Кримъ наследственна. Доволно ще бжде да й дадете да разумее, че като се съгласихме веднажъ за винаги да почитаме Татаритѣ като свободенъ и отъ никого независимъ народъ, а стоящъ подъ своето върховно правителство, нѣмаме нужда да се месимъ въ вжтрѣшнитѣ му работи, или въ новитѣ договори за неговата участь, защото това правителство е достатъчно силно затвърдено съ сжществующия миренъ договоръ между дветѣ империи, съдържанието на който относително Татаритѣ ние ви-

[1]) Соловьевъ. — XXIX, 102.

наги ще пазимъ, като ще очакваме сѫщото нѣщо и отъ страна на Портата“ [1]). Като не сполучила и тукъ, Турция се заела по всѣкакъвъ начинъ да осуети татарската независимость; тя заловила такова едно поведение, щото едвамъ престаналата война можала да се поднови всѣкой день само по този въпросъ. Екатерина не можала да търпи тая неопределенность и предприела сама да уреди независимостьта на Кримъ.

Въ началото на 1777 рускитѣ войски заели Перекопъ, единственното устие, презъ което се влазяло въ Полуострова, и на Портата било съобщено, че царицата ще предприеме „да останови между Татаритѣ едно благонамеренно общество, което да може да представлява предъ свѣтътъ и предъ Портата сѫществуванието на свободната и независима татарска область“. За постиганието на тая цель Шахинъ Гирай, съобразно съ решението на Господарственния Съветъ, билъ провъзгласенъ въ Кубанъ за самодържавенъ и независимъ Ханъ надъ всичкитѣ Татари. Руссия го признала веднага за такъвъ, „за да огради отъ покушение свободата на ногайскитѣ и кримски Татари, които желаятъ подъ неговото управление да се ползуватъ отъ дадената имъ чрезъ мирния договоръ независимость“, както било съобщено въ Цариградъ. Сѫщинската причина била изложената въ решението на Съвета и защото Девлетъ Гирай въ Кримъ не се подавалъ на рускитѣ желания. На чело на единъ руски отрядъ Шахинъ Гирай навлязалъ въ Кримъ, за да нареди желаемото общество. Щомъ престигналъ въ столицата, Кримцитѣ го провъзгласили за свой Ханъ. Когато възнегодувалата отъ тая постѫпка Порта поискала обяснения отъ Руссия, ней било отговорено: „Шахинъ Гирай, свободно избранъ отъ кубанскитѣ Татари, нападнатъ въ своитѣ владения отъ кримския Ханъ Девлетъ Гирай, билъ принуденъ за своя защита да навлезе въ Кримъ, гдето билъ тържественно посрѣщнатъ и прогласенъ за Ханъ. Руссия го признава за такъвъ, защото всичко показва, че подъ неговото управлание Татаритѣ желаятъ да се ползуватъ отъ дадената имъ независимость. Руссия се принуждава чрезъ избиранието на Шахинъ Гирая да пази свободата на кримскитѣ и ногайски Татари“.

Портата протестирала противъ това избирание на Шахинъ Гирая за Ханъ на всички Татари, защото то било станало въ присѫтствието на рускитѣ войски; но отъ Петербургъ от-

---

[1]) Сборникъ Р. И. О. — VI, 353.

говорили, че нейнитѣ оплаквания сѫ неоснователни и че войската не вземала участие при избора на Хана и че тя нѣма да излѣзе отъ Кримъ до когато Шахинъ Гирай не бѫде признатъ отъ Султана за законенъ господарь на независимата область. Турция настоявала на своя протестъ противъ руското навлазяние въ Кримъ и предлагала да се оставятъ Таtaритѣ, като независими, сами да се произнесѫтъ, кого искатъ за Ханъ. Екатерина оставала глуха на тези искания и руската войска продължавала да окупира страната. Като имала този резултатъ на рѫце, тя писала въ Цариградъ, че е съгласна съ желанието на Портата да се направи ханството наследствено, но съ условие щото Шахинъ Гирай да бѫде признатъ за наследственъ, а не Девлетъ Гирай, „когото, като виновникъ на всичкитѣ минали злини, никога и по никакъвъ начинъ нѣма да търпимъ въ Кримъ". Но Портата оставила сега на страна този въпросъ и продължавала да протестира противъ стоението на Руситѣ въ Кримъ и противъ беззаконното избиране на Шахинъ Гирая. Руския представитель въ Цариградъ, Стахиевъ, „трѣбвало да обяви на Портата, че всичкитѣ ѝ оплаквания сѫ безосновни, че руската войска не упражнявала никакво насилие надъ Татаритѣ, които доброволно провъзгласили Шахинъ Гирая за Ханъ и нейното присѫтствие спомогнало само на благонамереннитѣ Татари да се освободятъ отъ страхътъ предъ Девлетъ Гирая". Оплакването на Портата, че „князъ Прозоровски заплашвалъ татарскитѣ първенци и чиновници съ огънь, мечь и робство, и пребилъ 5—6 души, за да сплаши другитѣ, е клевета". Съ сѫщото писмо се заповѣдало на Стахиева да не жали паритѣ за придобиването на доброжелатели, стига само жертвитѣ да не отиватъ напразно. „Относително искането, щото рускитѣ войски да изпразнятъ Кримъ, Стахиевъ трѣбвало да говори, че тѣ ще го изпразнятъ щомъ Портата изпълни двѣтѣ руски искания: да признае за ханъ Шахинъ Гирая и Султана да му изпрати калифското си благословение, което не може да се вземе въ смисъль на инвеститура, защото това благословение е чисто духовно и не може да има никакво политическо значение; че безъ признаването на Шахинъ Гирая никакви по-нататъшни преговори не сѫ възможни".

Когато Портата, подбуждана постоянно отъ разни руски „канали", била въ надвечерието да приеме за истински рускитѣ увѣрения, че въ Кримъ всичко е станало само споредъ

желанието на Татаритѣ, тези последнитѣ направили едно отчаяно възстание, да се избавятъ и отъ освободителитѣ си и отъ натрапения си господарь. Следъ прогласяванието на Шахинъ Гирая като самодържавенъ Ханъ на всичкитѣ Татари, нему били дадени нѣколцина Русси за съветници, които да го опжтватъ въ работитѣ му. „Като слушате тѣхнитѣ съвети, му пишала Екатерина, вие ще спечелите моето благоволение, което ще ви донесе голѣми богатства и ще ви направи силенъ и свободенъ господарь. Инъкъ вие рискувате да изгубите дадената ви отъ мене корона". Златото и величието, така изобилно обещавани, заслѣпили съвършенно невежественния Татаринъ, който сталалъ кукла въ ржцетѣ на съветницитѣ си Русси. Сжщинската мисия на тези последнитѣ била да създаджтъ едно такова положение на работитѣ, щото населението само да поиска едно друго управление и руската императрица да намери оправдателни причини за формалното подчинение на страната. И тѣ изпълнявали така усърдно своята мисия, щото къмъ края на 1777 предизвикватъ спомѣнатото възстание. Бившия Ханъ, Селимъ Гирай, встжпва въ Кримъ, гдето билъ посрѣщнатъ съ ентусиазмъ. Русситѣ разбирали отъ какво значение е това възстание за отношенията имъ съ Портата и бързали да го потушатъ по-скоро, но безуспѣшно: възстанницитѣ се борили отчаянно. При всичката ревность на генерала Прозоровски, да изгони Селимъ Гирая, той не сполучилъ; възстанието се продължавало. Тогава Русситѣ решили да го удавятъ съ жестокость, която да послужи въ бждяще за урокъ на Татаритѣ. Фелдмаршалъ Румянцовъ предписва на Прозоровски да употреби „всичкитѣ си старания да приведе въ мизерия и въ такова състояние неблагодарнитѣ и зломишленни Татари, особенно горското население, които да не имъ позволятъ да помислятъ още веднъжъ за вражда съ насъ". Прозоровски се съобразилъ напълно съ тая заповѣдь, но пакъ не успѣвалъ да тури край на възстанието. „Татаритѣ ако и да сж доволно притѣснени и всички почти вкарани въ единъ жгълъ, но и до сега не може да се изгонятъ злонамереннитѣ началници на възмущението, които никакъ не се свестяватъ, сами разоряватъ своята земя чрезъ изтреблението на добитъка, изгарянието на селата и събиранието всичкото население отъ планинитѣ и отъ степитѣ въ жгъла задъ Бакчисарай. Колкото се отнася до благонамереннитѣ, не могж каза че между тѣхъ има та-

кива; и самитѣ чинозници около Шахинъ Гирая даже сж съмнителни". Но упорството срещо руската сила не можало да отиди за дълго време: презъ Февруарий (1778) възстанието сложило оржжие. „Указало се, че възсталалитѣ били приведени въ ужасно състояние. Независимо отъ това, че въ разнитѣ срѣщи съ руската войска били избити около 12,000 души, но много старци, жени и деца загинали отъ студъ и отъ гладъ. Къмъ туй злощастие се присъединило и междуособието: нуждата ги накарала да се обиратъ и убиватъ единъ другиго за кжшей хлѣбъ". „Времето ми помогна, рапортиралъ Прозоровски, да ги докарамъ до съвършенно изнурение. Дълго време ще чувствуватъ тѣ тяжестьта на това наказание и като получиха заслужената награда за своята дързость, нѣма да помислятъ вече може би никога да се отнасятъ съ презрение къмъ победоноснитѣ войски и за винаги ще забравятъ онова стремително отчаяние, съ което се хвърлиха на предводителствуваната отъ мене войска при Салгирския ретраншиментъ, гдето паднаха убити до 1000 души отъ тѣхъ". Прозоровски свършвалъ своя рапортъ съ думитѣ: „Кримския по-въ е приведенъ въ съвършенно спокойствие и покорность къмъ Шахинъ Гирая"[1]).

Когато въ Цариградъ узнали всичко това, за признавание на Шахинъ Гирая не можало и дума да става. Наопаки, Върховния съветъ решилъ да се прати помощь на възстаналитѣ Татари и нѣколко кораби заминали за Кримъ. Портата казвала на руския представитель въ Цариградъ, че да се иска признаванието на Шахинъ Гирай за Ханъ е все едно като да заповѣдашъ нѣкому да налее цѣлия океанъ въ една чашка и да го изпие; това е невъзможно. Самъ Прозоровски донасялъ, че стоението на Шахинъ Гирая въ Кримъ е невъзможно безъ руска войска. Но отъ Петерсбургъ, като знаяли, че едва ли ще се намери други Ханъ като Шахинъ Гирай, настоявали предъ Султана за неговото признаване. Стахиевъ вь Цариградъ трѣбвало да увѣри Портата, че всичкитѣ смутители изкренно сж се разкаяли и признали законния си Ханъ Шахинъ Гирая, възвърнали се въ жилищата си и сега на полуострова царува тишина". На това Рейсъ ефенди отговорилъ: „Трѣбва да мислимъ, че посланника или счита турскитѣ министри за дураци, или пъкъ иска да ни се пресмива, като

---

[1]) Соловьевъ. — XXIX, 279.

говори такива непристойности. Да се казва на Портата, че въ Кримъ всичко е спокойно и тихо следъ като изпратенитѣ тамъ 40,000 души руска войска отъ части избиха, отъ части изпратиха въ заточение бедния и безсиленъ народъ и хвърлиха въ неволя толкова невинни мохамедани заедно съ семействата имъ, — това значи да се подиграваме; съ Шахинъ Гирая Портата нѣма и нѣма да има никакви сношения". Руссия обаче била решена даже и съ война да наложи своя човѣкъ за Ханъ. Презъ Юлий (1778) Стахиевъ подава на Портата една нота, че си отива, ако тя не удовлетвори исканието на Руссия. Първата, ако и да изглеждала че е решена да прибѣгне до война за кандидатурата на Шахинъ Гирая, пакъ настоявала да се прегледа Кайнарджикския договоръ относително независимостьта на Кримъ. Изпратена била една силна флота да заобиколи кримскитѣ брѣгове и да узнае истинското положение на работитѣ. Русситѣ обаче не я допустнали да се доближи до брѣгътъ. Заобиколенъ отъ руски войски, Хана билъ заставенъ да издаде строга заповѣдь, щото никой Татаринъ да не посмее да се яви при Турцитѣ. Това обстоятелство, което давало да се предполага, че Татаритѣ сѫ се помирили съ своята участь, както и разбиванието отъ морскитѣ бури на нѣколко кораби, съ които загинали 7000 души войници, накарало турската флота да се върне назадъ безъ никакъвъ резултатъ. Това принудило Портата да отслаби застѫпничеството си за Кримъ и да търси начинъ да излѣзе съ запазено достойнство отъ положението, въ което се била поставила. Признаванието на Шахинъ Гирая клоняло да се постигне.

Но сега се повдигнали мѫчнотии отъ страна на самия Ханъ. Обращенията на Русситѣ къмъ него били толкова тежки, щото той не можилъ вече да ги търпи. За това той напустналъ столицата си, установилъ се на нѣколко километра вънъ отъ Бакчисарай и прекъсналъ сношенията си съ правителството и съ руския представитель. Напраздно Суворовъ го съветвалъ, че най-добрѣ е „въ настояще време да присѫтствувате въ своята столица, да управлявате народа чрезъ врѫчената ви отъ Бога власть, като пазите спокойствието и благоденствието му". Шахинъ продължавалъ да протестира противъ несносното си положение и изпратилъ при царицата въ Петерсбургъ една депутация, да се оплаче на нея самата. Руския представитель пишалъ: Хана не само всичко въ кѫщата си, но и самъ себе си

крие отъ насъ, като изказва всѣка минута нежелателни намерения; залавя се за всѣка дума, като взема най-изкреннитѣ внушения въ лошата имъ страна. Затрудненията сж извънредни и ако Хана би ималъ възможность, той не би се спрялъ да докаже всичкия си ядъ противъ насъ". Напраздно Румянцовъ увещавалъ Хана въ благитѣ намерения на Руссия: „Може ли да се допуща, че една толкова велика господарка, която подарява свобода, ще позволи на нѣкого да я отнеме?" увещавалъ той Хана и въ сжщото време се разполагалъ съ Кримъ както съ руска область. „Ние се надѣваме, че настоящия Ханъ трѣбва да помни и да признава, че спечелената му титла на самодържавенъ Ханъ би била само по себе си праздна мечта безъ нащето пособие и покровителство; че понеже той дължи само на Руссия своето въздигание, то за запазванието му и за цѣлостьта на новото татарско владение, той трѣбва и за напредъ въ всичко да се подчинява на благонамеренното ржководство на нашия дворъ, следователно да съгласява своитѣ постжпки съ неговитѣ политически интереси, а не да предприема работи, които могжтъ да го заведжтъ право въ погибель"[1]). Така пишала Екатерина на Румянцова, да го съобщи на Шахинъ Гирая. Този последния дошелъ до отчаяние и захваналъ да мисли за избѣгвание въ Персия, но съ своята рабость, свойственна на подобнитѣ нему, той се решилъ да я обърне пакъ на молба предъ царицата. Въ Петерсбургъ се явила изпратената депутация отъ страна на всичкитѣ Татари, да иска подобрение на положението въ отечеството имъ и между другото, да се позволи на Кримъ да има въ руската столица свой представитель. Панинъ имъ далъ обещания безъ смѣтка: „Императрицата нѣма никога да пожелае да унищожи собственното си създание, до когато Татаритѣ не даджтъ сами причина за това; щомъ работитѣ съ Портата вгематъ край, тѣхното желание да иматъ свой представитель въ Петерсбургъ ще бжде напълно удовлетворено" и т. н.

Несполучливия опитъ съ флотата по кримския брѣгъ, както и появившата се холера, която не допущала да се предприеме походъ срѣщо Руссия, принудили Портата най-сетнѣ да признае Шахинъ Гирая за кримски ханъ. Въ Айналж-Кавакъ била подписана една конвенция между Руссия и Турция (10 III 1779), въ която се определяла подробно участьта на

[1]) Соловьевъ. — XXIX, 244.

Кримъ. Руската войска щѣла да изпразни полуострова въ 3 месеца отъ деньтъ на подписванието конвенцията; щомъ се съобщи въ Цариградъ за това изпразняние, Султана ще признае Шахинъ Гирая за Ханъ и ще му даде инвеститурата си; Руссия се задължава да остави съвсѣмъ свободни религиознитѣ отношения между Татари и Турци, а Турция отъ своя страна се задължава да не се меси въ гражданската и политическа власть на татарскитѣ Ханове. По този начинъ Кримъ се отчуждавалъ съвършенно отъ Портата.

Следъ окончателното признавание на руския кандидатъ, работитѣ въ Кримъ тръгнали тъй, както било решено по-рано. Шахинъ Гирай, който всичко дължалъ само на Руссия, билъ дълженъ отъ сега нататъкъ да й се отплаща; той трѣбвало да докаже, че Татаритѣ сѫ неспособни сами да се управляватъ, че сѫ недостойни за дадената имъ независимость и че не сѫ забравили старитѣ си обичаи, да размиряватъ и разоряватъ съсѣднитѣ имъ земи. Това било необходимо, за да се оправдае отдавна проектираното продължение на руската граница до брѣговетѣ на Черно море. За по-скорото постигание на тая цель, при Хана билъ изпратенъ като извънреденъ руски комисарь бившия такъвъ Веселицки, който най-добрѣ познавалъ характера на Татаритѣ. Съ помощьта на пари и обещания той сполучилъ да създаде отъ Татаритѣ три партии. Едната, съставена повече отъ чиновници, се боряла за руското покровителство; другата, по-умѣренна, искала самостоятелна независимость; третята, която била най-силната, гоняла възстановлението на стария редъ. Рускитѣ агенти се заловили да разпалятъ отчаянно тези партии една срещо друга, а сѫщевременно съветвали Хана да постѫпва противъ обичаитѣ и нравитѣ на поданницитѣ си. Той билъ съветванъ да иска руски орденъ и да го носи на шия, да прати малолѣтнитѣ си сродници въ Петерсбургъ на възпитание, да направи сѫщото съ децата на по-виднитѣ си чиновници[1]), да посещава християнския храмъ въ известни дни и пр. Чрезъ такива и тѣмъ подобни средства билъ разпаленъ до крайность фанатизма на Татаритѣ. Щахинъ Гирай виждалъ това, но не билъ въ състояние да не слуша; той чувствувалъ народния гнѣвъ и искалъ да спре по-нататъшното му подклаждание, но билъ въздигнатъ за князь само да вижда и да мълчи. Екатерина

[1]) Случая съ Д. Цанковитѣ сродници.

го поддържала, защото, като приготовлявала вжтрѣшната революция предъ неговитѣ очи, той трѣбвало да не взема мѣрки за предотвращението й, да се покорява и да изпълнява всички желания, за да ускори запалванието на огъньтъ. Той билъ увѣренъ, че милостивата царица богато ще награди заслугитѣ му, за това и съдействувалъ на намеренията й.

Близо до самата граница на кримския брѣгъ Турцитѣ владеяли единъ малъкъ островъ (Таманъ), гдето държали постояненъ гарнизонъ. Отъ тукъ Портата можала да наблюдава всичко, което се вършало въ Кримъ. Русситѣ търсяли какъ да се избавятъ отъ това наблюдение, за това Хана билъ посъветванъ да изгони отъ тамъ турския гарнизонъ, подъ предлогъ, че той билъ като една постоянно висяща опасность за независимостьта на Кримъ. По този начинъ щѣли да се влошатъ отношенията между Кримъ и Портата и първия по-лесно би билъ присъединенъ къмъ Руссия. Хана се увѣрилъ, че наистина до когато Турцитѣ държатъ тамъ гарнизонъ, той ще бжде винаги подъ тѣхното око и нѣма да бжде напълно независимъ. Той се съгласява съ руското предложение, извиква руска войска и я натоварва да изгони турския гарнизонъ отъ острова. Възползувани отъ това,Русситѣ, завзематъ главнитѣ крепости въ Кримъ и се настаняватъ въ тѣхъ. Шахинъ Гирай видялъ сега где излѣзла работата, но не билъ въ състояние нищо да направи противъ окупацията. Това действие на Русситѣ, станало съ малчеливото съгласие на Хана, докарало до върхъ негодуванието на Татаритѣ противъ него. Презъ Юлий 1782 избухналъ бунтъ и той билъ сваленъ отъ престола, но сполучилъ да избѣга въ една отъ заетитѣ отъ руската войска крепости. На мѣстото му Татаритѣ избрали бившия си ханъ, Селимъ Гирай, неговъ братъ; но Екатерина не била на сжщото мнение. На 3 Августъ (с. г.) тя пиши, че понеже се удостовѣрила какво „увещанията и кроткитѣ мѣрки не сж достатъчни да възстановятъ въ Кримъ спокойствието и да усмирятъ възсталитѣ Татари противъ законния имъ господарь, Шахинъ Гирай, признатъ тържественно отъ двете империи", тя заповѣда на Потемкина да въведе руската войска въ Кримъ, да смири бунтовницитѣ и да възстанови безопасното князувание на Шахинъ Гирая. Въ сжщото време била изпратена на Потемкина приготвената въ Петерсбургъ прокламация, която трѣбвало да се публикува, като се залепи на всѣкждѣ по татарската земя. Въ нея се говори: „На всички

е известно съ какво несравненно великодушие н. и. в. следъ завоеванието на Кримъ благоволи да създаде свободата и независимостьта на татарскитѣ народи подъ владичеството на тѣхния Ханъ, като ги потвърди съ Кайнарджикския договоръ и съ Айналжкавакската конвенция. При такова едно превъзходно положение, подарено отъ силната ржка на н. и. в. когато на татарскитѣ народи оставаше само да се ползуватъ отъ своето спокойствие и благоденствие, между тѣхъ се намериха мнозина развратени, които, като нарушиха дадената отъ тѣхъ предъ Бога клѣтва за вѣрность на своя законенъ владетель, светлейшия ханъ Шахинъ Гирай, повдигатъ противъ него бунтъ и като се отричатъ отъ покорностьта си, упорствуватъ подъ предводителството на избранитѣ отъ възмутената тълпа водители. Негова светлость Шахинъ Гирай, Ханъ на Кримъ и на всичкитѣ татарски орди, като прибѣгна къмъ могущето покровителство на н. и. в. всемилостивейшата моя господарка, проси нейната помощь за усмирението на бунта и за възстановлението на тишината. Н. и. в. по своето особенно благоволение къмъ този истински и законенъ татарски владетель, тържественно признатъ въ това си качество отъ н. в. и отъ н султанско в. и по своето милосърдно попечение, щото въ татарскитѣ народи, въздигнати отъ нея въ преимущественното положение на независима държава и удостоени съ височайшето нейно покровителство, да се предупреди всѣка гибель и крайно разорение, които сж неминуеми последствия отъ подобни мятежи, когато тѣ се разпространяватъ повече; като вижда, че никакви увещания и кротки способи не подействуваха за поправлението на развратенитѣ, благоволи да заповѣда на главнокомандующия, Г. А. Потемкину, да употреби даденитѣ й отъ Бога сили, да усмири мятежницитѣ и да принуди непокорнитѣ на дължимата покорность къмъ светлейшия Шахинъ Гирай, сега владеющий татарски Ханъ"[1]). и т. н.

Рускитѣ войски навлезли да възстановятъ на престола любимия Ханъ и обърнали всичко на прахъ и пепель: хиляди Татари били избити, почти всички села изгорени, а жителитѣ имъ преселени въ вжтрѣшностьта на Руссия. Шахинъ Гирай билъ пакъ възстановенъ на престола, но само за форма, защото рускитѣ генерали се разпореждали вече съ Кримъ

---

[1]) С. Р. И. О. – XXVII, 211.

както съ руска земя. На 14 Декемврий с. г. Екатерина издава единъ много секретенъ рескриптъ на кн. Потемкина *„за необходимостьта да се присъедини Кримъ къмъ Руссия при първия поводъ за това“*. Въ този рескриптъ се говори: „Като предполагаме, че политическия съставъ на Отоманската монархия по разни обстоятелства е отдалеченъ още отъ конечното си разрушение и че и следъ една война даже пакъ ще се намеримъ въ необходимость да направимъ миръ съ тая държава, не ще ли сме отговорни предъ нашата съвесть ако, като имаме на ржце средствата да отстранимъ за напредъ всѣкакъвъ поводъ за нова война и да премахнемъ всѣкичасннтѣ безпокойствия и още съ голѣма вигода за нашата държава, бихме пропуснали толкова благоприятния случай? Известно е, че една отъ главнитѣ причини за нашитѣ разпри съ Турцитѣ отъ дълго време е Кримския п-овъ, отъ недрата на който не веднъжъ сж били безпокоени нашитѣ граници. Въздиганието му въ свободна и независима область ни създаде нови грижи и значителни разходи. Опита презъ изтеклото отъ 1774 г. време доказва, че подобна независимость е малко своиственна на татарскитѣ народи, защото за да я запазимъ, трѣбва всѣкога да бждемъ въоржжени и всредъ мирното време да изнуряваме войската, да търпимъ голѣми вреди както презъ война, безъ никаква надѣжда да ги замѣнимъ. Таковато бдение надъ кримската независимость ни струва вече по-много отъ седемь милиона извънредни разноски, безъ да считаме неприкъснатото изнурение на войскитѣ и на загубитѣ въ хора, които превишаватъ всѣка цена. Предъ видъ на тези обстоятелства ние сме въ намерение да дадемъ по единъ решителенъ начинъ единъ съвсѣмъ другъ оборотъ на тамошнитѣ работи. . . . Вследствие на това, обявяваме ви нашата воля за присвоението на този полуостровъ и за присъединението му къмъ руската империя съ пълна довѣренность и съвършенна увѣренность, че за изпълнението на тая ни воля, вие нѣма да пропусните нито удобната минута, нито зависящитѣ отъ васъ средства. Но поводъ за такова присвоение на Кримъ трѣбва да даде само нѣкой отъ следующитѣ случаи: 1) ако настоящия Ханъ се помини, или неприятелитѣ му го отнесжтъ, или пъкъ утвърждението му на престола стане безнадѣждно; 2) ако се окаже измѣнникъ, или съмнителенъ въ преданностьта си къмъ Руссия, или направи затруднения за задържанието на севастополското пристанище....

6) ако австрийския императоръ разшири границитѣ си за смѣтка на Молдавия и Влашко, въ такъвъ случай ние трѣбва да запазимъ равенството си съ него. Отъ вашето благоразумие зависи да се възползувате при подобенъ нѣкой случай. Ние сме увѣрени, че презъ това време вие, като направлявате и наклонявате тамошнитѣ работи къмъ желаемото отъ насъ състояние и къмь прямата наша цель, нѣма да пропусните да употребите всичкитѣ способи за създаването между татарскитѣ народи по-тѣсни връзки, да имъ вдъхните доброхотство и довѣрие къмъ нашата страна, и когато се окаже потрѣбно, да ги склоните де ни поднесѫтъ просби за приеманието имъ подъ наше поданство. Колкото се отнася до участьта на владеющия сега Ханъ, ако къмъ присвоението не ни принуди втория отъ горѣказанитѣ случаи, той може да бѫде съвсѣмъ увѣренъ, че ние напълно ще излеемъ върху него всичкитѣ тези щедрости, съ които сме научени да отплащаме за указанитѣ ни усърдие и преданность" и т. н.[1]).

Като получилъ този рескриптъ, Потемкинъ се заловилъ веднага да направлява и наклонява още по-силно кримскитѣ работи къмъ желаемото състояние, т. е. да създаде единъ отъ казанитѣ случаи. Царицата му помагала. Най-напредъ не трѣбвало да бѫдѫтъ приследвани много строго противницитѣ на Шахинъ Гирая (антидинастицитѣ), за да се не обезсърдчатъ въ бѫдѫщитѣ си действия за неговото *отнасяние*. Наистина, съ възстановлението си на престола, Хана предприелъ да накаже главатаритѣ на съзаклятието, което го свалило, като заточилъ едни, а други хвърлилъ въ тъмница. Тези мѣрки можали да дадѫтъ обратни резултати отъ желаемитѣ, за това Екатерина пиши на Потемкина (7/II 1783) да съобщи на Хана: „Той трѣбва да знае, че ако ние бихме предвидели такава суровость отъ негова страна, не бихме употребили нашитѣ войски въ негова защита, защото не е сходно съ нашитѣ правила да се изтребляватъ победенитѣ съ нашата сила: по-скоро ще му откажемъ всѣка помощь, отъ колкото да го употребимъ за изтреблението на човѣшкия родъ; че нашата милость и покровителство не се отнасятъ само до неговата особа, а до всичкитѣ татарски народи и за това желаемъ, щото той да управлява тези народи съ кротость... Да се изиска отъ него, щото до окончателното въвеждание редъ въ

[1]) Сборникъ Р. И. О. — XXVII, 221.

тая страна, да предаде въ ржцетѣ на нашето военно началство своитѣ братя, племенника си и всичкитѣ други арестувани, като бжде увѣренъ, че отъ една страна ще бжде запазенъ живота на тези хора и отъ друга тѣ нѣма да иматъ възможность да правятъ заговори противъ него. Това не трѣбва да се крие отъ народа, за да могжтъ Татаритѣ да видятъ, че подобни наказания ни сж противни и че всѣкой, който прибѣгне къмъ нашето покровителство, ще се наслаждава отъ пълна безопасность[1]). Ако Хана приеме съ неудоволствие тези съвети, или вземе да прави мжчнотии при предаването на своитѣ братя съ другитѣ арестовани, тогава да се вдигне отъ него нашата стража и да се грижите само за нашитѣ работи, за одържание твърда нога въ Кримъ, като се остави той самъ между народа" [2]). Шахинъ Гирай не можалъ да се не съгласи съ желанието на руската владетелка и отпусналъ ненаказани бунтовницитѣ противъ него, за да могжтъ да устроятъ нови бунтове. Но за такива не останало време да се организиратъ, защото Екатерина решила да се възползува отъ извършенитѣ вече безредици. На 8 Априлъ 1783 решението било взето вече окончателно, като били подписани: потрѣбния за това манифестъ, наставленията за руския представитель въ Цариградъ, за главнокомандующия войската и т. н.

Въ наставленията си за цариградския представитель царицата казва: „между различнитѣ вигоди, които произлязоха за насъ отъ знаменититѣ и решителни успѣхи на нашето оржжие въ последнята ни война съ Турция, една отъ първитѣ ние считахме откжсването на кубанскитѣ и кримски Татари отъ турското владичество и обращанието имъ въ една свободна и независима область. Като раздѣляхме посредствомъ тѣхъ съприкосновенностьта на границитѣ ни съ Турция, ние предполагахме, че по този начинъ ще се намалятъ за напредъ поводитѣ за недоразумения и разправии между двете държави. Не се мина много време и ние отъ опитъ узнахме, че Татаритѣ по своето невежество и диващина не сж способни да сжществуватъ като свободна и независима область, че тѣ и при новото си положение не преставатъ и нѣма да престанатъ за дълго време да служатъ като каменъ стълкновение между насъ и Отоман-

---

1) Руския извънреденъ пратенникъ въ България, генералъ Каулбарсъ, ходатайствува по сжщия начинъ за детронаторитѣ на кн. Александра подиръ 9-й Августъ 1886.

2) С. Р. И. О. — XXVII, 231.

ската Порта. Тези съображения отъ една страна, а отъ друга — да обърнемъ въ полза на държавата употребенитѣ до сега значителни парични суми за Татаритѣ, които възлазятъ на 12 милиона рубли, безъ загубитѣ въ хора, които сѫ по-горѣ отъ всѣка парична оценка, ни принудиха напоследъкъ да предваримъ Портата и да присъединимъ къмъ нашата държава Кримския п-овъ, островъ Таманъ и цѣлия Кубанъ. Изпълнението на това решение възложихме на княза Потемкинъ, който се отправи тези дни за назначения подъ неговата команда корпусъ, съ който да установи нашата върховна власть между Татаритѣ. Ние счетохме за нуждно да ви повѣримъ тая важна държавна тайна, за да можите до деньтъ на изпълнението ѝ, безъ да я откривате нѣкому, да се приготвите: 1) за посрѣщание жалбитѣ, шумътъ и заплашванията на Портата; 2) за пълното обезпечение на архивата и на сумитѣ, находящи се както у васъ, тъй и у придворния съветникъ Киршбаумъ, въ случай на разривъ съ Турция. Изпълнението на промѣната ще бѫде известено на Татаритѣ, както и на свѣтътъ, съ единъ манифестъ отъ наше име, който ще бѫде придруженъ отъ едно обявление отъ страна на княза Потемкинъ. За сведение ви се изпращатъ преписи отъ тези документи. Вие ще се придържате, естественно, въ изложенитѣ въ манифеста причини и ще се стараете да убедите Портата въ тая истина, че отъ самото заключване на мирътъ, като бѣхме принудени да размѣстваме войскитѣ си, за наблюдавание на Татаритѣ, ние похарчихме 12 милиона рубли, както е казано по-горѣ, безъ да считаме загубата въ хора; че за повращанието на тая сума нѣмаме друго средство; че не ни е възможно да не вземемъ подъ наше покровителство Татаритѣ, защото другояче би трѣбвало да се караме и да се биемъ за тѣхъ и т. н. Оставихме да споменемъ на свършекъ на настоящето за последнето средство, което не рѣдко действува у Турцитѣ повече отъ всѣко друго доказателство. Ние разбираме тукъ лакомството. Постарайте се да го обърните въ наша полза. Ако нѣкой отъ министритѣ, отъ духовенството, или пъкъ отъ любимцитѣ на Султана, би се заелъ да одържи Портата въ миръ следъ подчинението на Татаритѣ подъ нашата власть и може наистина да изпълни едно такова обещание, на такъвъ нѣма да пожалимъ да му дадемъ една значителна сума, па да била даже и 100,000 рубли; но въ такъвъ случай трѣбва особенна предпазливость, да не отидатъ паритѣ на праздно" [1]).

[1]) С. Р. И О — XXII, 246

Въ манифеста, за който е дума по-горѣ, се говори; „Само любовьта къмъ порядъка и спокойствието принуждава Русситѣ да завзематъ Кримъ. . . Естественната немирность на Татаритѣ, подбуждани отъ единъ известенъ на царицата източникъ, бѣше подкопала издигнатото отъ нея здание за тѣхното благоденствие; тѣ злоупотребиха съ подарената имъ свобода и независимость подъ владичеството на единъ князь, избранъ отъ самитѣ тѣхъ. . . Разноскитѣ, причинени отъ необходимостьта да стои всѣкога въоржжена, за да защищава Кримъ и нуждата да тури единъ край на тези постоянни смутове, принуждаватъ Руссия да присъедини Кримъ, като едно възнаграждение за разноскитѣ, които тя бѣ длъжна да направи, за да поддържа мирътъ и тишината".

А въ наставленията на княза Потемкинъ за *„какъ да дѣйствува по поводъ решението на императрицата да присъедини Кримъ къмъ Руссия"* се казва: „Като се удостовѣрихме отъ една страна, че Татаритѣ по своето невежество и дивота сж неспособни да сжществуватъ като свободна и независима държава и служатъ винаги за непрекжснати разпри съ Турция; а отъ друга, като желаемъ да употребимъ въ полза на държавата изразходванитѣ за тѣхъ много милиони, ние се решихме да вземемъ подъ владичеството на нашата държава Таманъ, Кримъ и Кубанъ заедно съ жителитѣ имъ. Като възлагаме съ пълна довѣренность на васъ да приложите въ действие това важно намерение, и да намерите времето и образа на неговото изпълнение, задоволяваме се да приложимъ тукъ манифеста отъ наше име, както и обявлението отъ ваша страна, които въ деньтъ на повсемѣстното обявление на Татаритѣ за приемането имъ въ наше поданство трѣбва да бждятъ напечатани и разпръснати на всѣкждѣ. Тѣ ще известятъ на свѣтътъ, на Турция и на самитѣ Татари важностьта на нашитѣ подбудителни причини". Следъ това царицата съветва Потемкина какви мѣрки да вземе за сполучливото изпълнение на планътъ и какъ да разпореди войската въ случай че Турция се опита съ сила да отнеме тези страни. А по-надоло продължава: „До сега нищо не е казано за Хана Шахинъ Гирай. Този владетель до сега се наслаждаваше отъ нашата милость и покровителство; а отъ сега, като губи въ полза на Руссия областитѣ, които ние сами му бѣхме дали, той заслужва нашето монарше презрение за въ бждяще. За това, по собственното негово желание,

ние му откриваме пжть за Персия и искаме да му помогнемъ за преобретението на върховната власть, или поне едно владение равно на Кримския полуостровъ. До действителното изпълнение на едната или другата часть, ние му предлагаме отъ деньтъ на унищожението неговата власть надъ Татаритѣ за съдържание по 200,000 рубли годишно, които винаги ще бждятъ плащани, гдето той и да се намира. Препоржчваме ви да му съобщите по единъ благоприятенъ начинъ това наше решение и да го приготвите за похода въ Персия подъ защитата на часть войска отъ кавказския корпусъ, който, независимо отъ разрива съ Турция, вие трѣбва да обърните къмъ тая страна и да предпишите на генерала Потемкина: 1) да заеме Дербентъ; 2) да подкрепи грузинския владетель Ираклия и Арменцитѣ въ закрепване независимостьта на тѣхното отечество отъ Перситѣ и Турцитѣ и да състави отъ тѣхъ една здрава преграда за Руссия; 4) въ случай на война съ Турция, да присъедини къмъ себе си царя Соломона, а заедно съ него и съ царя Ираклия — другитѣ независими грузински князе и арменски народи, подбуждани да взаматъ оржжието съ надѣжда, че ще бждятъ освободени и така да произведе една чувствителна диверсия на турскитѣ сили" и т. н.[1]).

А обявлението, прибавено при това наставление за князь Потемкина, което той трѣбвало да залепи заедно съ манифеста въ деньтъ на тържественното присъединение Кримъ, гласи: „Азъ, князь Потемкинъ и пр., по височайшата воля и заповѣдь на моята августейша повелителка и пр. чрезъ настоящето обявявамъ на жителитѣ отъ всѣко звание и чинъ на Кримския полуостровъ, островъ Таманъ и на цѣлия Кубанъ, присъединени къмъ руската империя. Въ издадения на. . . . манифестъ отъ н. и. в. е обявено за всенародно знание, че за удовлетворение и въ замѣна на многото милиони рубли, употребени отъ н. и. в. за татарскитѣ работи въ продължение на 7 години и за предваряние на Отоманската Порта, тя благоизволява да присъедини къмъ държавата си Кримския полуостровъ . . . Понеже азъ съмъ избранъ да изпълня това дѣло, което по взетитѣ сега отъ мене разпореждания, съ Божията помощь, ще се открие не за поробванието на Татаритѣ, а да ги извади отъ голѣмото вжтрѣшно междуособно безредие" и т. н.[2]).

---

1) С. Р. И. О. — XXVII, 240.
2) С И. Р. О. — XXVII, 244.

Още при получванието на наставлението отъ 14 Декемврий изтеклата година „за необходимостьта да се присъедини Кримъ къмъ Руссия при първия поводъ за това“, князь Потемкинъ взелъ такива мѣрки, щото и самъ Шахинъ Гирай съзналъ, че неговото положение е съвършенно временно вече и че трѣбва да търси лѣкъ за избавлението си отъ своитѣ покровители. Той билъ третиранъ по такъвъ начинъ, щото когато Потемкинъ му предложилъ, съобразно съ наставленията на царицата, да се отрече отъ ханството въ нейна полза, той не само не направилъ никакво съпротивление, но посрещналъ това съ единъ видъ благодарность, още повече когато предъ него се мѣркали съблазнителнитѣ обещания на Екатерина. Въ последнитѣ дни на Априлий Потемкинъ съобщава въ Петерсбургъ, че Шахинъ Гирай се отказва отъ короната си. Екатерина му отговаря: „Върху това нѣма какво да съжаляваме; само заповѣдай да се отнасятъ съ него ласкаво и съ почитание, прилични на единъ владетель и да му се предаде туй, което му е определено, защото азъ нѣма да отмѣня взетитѣ за него решения“. Нѣколко дни следъ това Потемкинъ ходатайствувалъ да се награди Хана съ нѣкой орденъ и Екатерина му изпраща единъ съ скѫпоценни камъни, върху който било написано „вѣрность“ и го съпроводила съ единъ рескриптъ, гдето се говори: „Светлейший Ханъ Шахинъ Гирай! За доказателство на особенното наше благоволение къмъ васъ и на удоволствието ни за благосклонностьта и преданностьта, които вие непоколебимо запазихте къмъ насъ, изпращаме на ваша светлость и пр. Ние ще останемъ къмъ васъ винаги благосклонна Екатерина“ [1]). Въ сѫщото време тя писала на Потемкина: „Съ нетърпение чакамъ отъ тебе известие за свършванието на кримското дѣло; завземи, моля, преди Турцитѣ да предизвикатъ едно съпротивление“. Имало наистина опасность отъ подобно съпротивление: Шахинъ Гирай, ако и да се отказалъ отъ престола, изглеждалъ да е неблагодаренъ отъ новото си положение, което накарало Екатерина да пиши на Потемкина да му припомни, че сваленитѣ отъ Портата Ханове никога не сѫ получавали пенсия по 200,000 рубли, а по-сетнѣ и да иска отдалечаванието му отъ татарскитѣ земи. „Азъ му изпращамъ едно писмо, преписъ отъ което тукъ прилагамъ, пиши царицата на руския главнокоманду-

[1]) С. Р. И. О. — XXVII. 266.

ющъ (14 Октомврий). Вие ще заповѣдате това писмо да му се предаде, като предпишите на генерала Суворовъ да обясни на Шахинъ Гирая, че му се определя такова мѣсто за живение, гдето той ще бжде по-спокоенъ и по-благодаренъ, до когато настане удобното време за осжществлението на моитѣ решения въ негова полза; че по-нататъшното му пребивание между Татаритѣ, надъ които неговото владичество се свърши, не е полезно, и че отъ неговата признателность за многото доказателства на моето благоволение къмъ него, доказано даже и при настоящето промѣнение на работитѣ, азъ очаквамъ неговото подчинение на това мое желание. А въ случай на упорство отъ негова страна, да се употребятъ всичкитѣ възможни средства за отдалечението му отъ татарскитѣ земи". А въ писмото до самия Ханъ тя говори: „Светлейший ханъ Шахинъ Гирай! Известни ви сж нашитѣ намерения въ ваша полза, основани на особенното наше благоволение къмъ васъ. Очаквайки тѣхното прилагание въ действие, ние желаемъ щото ваша светлость да се отправи веднага въ губернския градъ Воронежъ, отъ гдето ще можите по-удобно да се обърните къмъ границитѣ, гдето е назначено известното ваше настаняване" [1]). На тая покана Хана отговорилъ като човѣкъ, който късно съзнава, че е билъ игpачка въ ржцетѣ на другитѣ. Тогава царицата заповѣдала да употребятъ другата страна на рускитѣ средства. На 26 Февруарий (1784) тя пиши на кн. Потемкина: „Заповѣдамъ ви да отправите при него генерала Игелстрома, като предпишите на този генералъ да съобщи на Шахинъ Гирая отъ наше име, че той трѣбва непременно и веднага да напустне Таманъ, като си избере за мѣстопребивание или Воронежъ, или Орелъ, или Калуга, гдето трѣбва да го изпратите съ единъ приставъ и съ всичкитѣ потрѣбни удобства, като му дадете надѣжда, че определеното му отъ нашата щедрость съдържание ще му бжде доставлявано на това мѣсто. Въ случай на упорство, да се препроводи съ сила въ единъ отъ казанитѣ градове, като се извести на тамошния губернаторъ да вземе потрѣбнитѣ предпазителни мѣрки. Нѣма да бжде излишно, ако генералъ Игелстромъ, особенно въ случай на повторение отъ страна на Шахинъ Гирая сжщитѣ недоволствия, му обясни, че като го покачихме на ханския постъ, ние не пропустнахме нищо за запазването

---

1) С. Р. И. О. — XXVII, 276.

му на това мѣсто и за запазване цѣлостьта на тогавашнитѣ татарски земи. Неговото собственно поведение, а най-много жестокостьта му, отстраниха отъ него всичкитѣ му подвластни, а лекомислието на тези последнитѣ ни създаде само нови безпокойствия и недоразумения съ Портата. Татаритѣ желаяха за Ханъ всѣкиго другиго освень него и много отъ тѣхъ обявяваха, че предпочитатъ да се покорявать на единъ руски началникъ, нежели нему. Отъ друга страна Турция бѣше готова и бѣше захванала да се ползува отъ това разбъркано състояние на работитѣ. Ние не можахме да не поставимъ благото и спокойствието на империята по-горѣ отъ всѣко уважение къмъ Хана Шахинъ Гирай, или къмъ когото и да било. За предотвращението на всѣкакви вредни следствия и за запазванието на миръть съ Турция не оставаше вече друго средство освень превращението на Кримъ и на другитѣ татарски земи въ наши владения, което превращение Хана превари съ своето отричание отъ властьта, извършено отъ негова страна безъ никакво предварително съгласие съ насъ или съ поставенитѣ отъ насъ военачалници, които по нашето желание го поддържаха съ силата на нашата войска на колебающето се негово сѣдение на ханския постъ. Като размисли върху това, Шахинъ Гирай може да съзре колко е непристойно и непозволително на единъ сега частенъ и посторонень човѣкъ като него да се намесва въ каквито и да било работи относително тези земи, съединени сега съ другитѣ руски области. Той не трѣбва да се оплаква противъ нашитѣ министри и генерали, като знае, че тѣ изпълняватъ само нашата воля" [1]).

Заповѣдьта на царицата била изпълнена и тя пиши Потемкину (28|V 1784): „Колкото се отнася до Шахинъ Гирая, то сега всичко е приведено въ това положение, въ което бѣше желателно да го видимъ". Обещаната му пенсия била спряна, за гдето се показалъ неблагодаренъ и дадена отъ части на нему подобни владетели. „Отъ бившата пенсия на Шахинъ Гирая ние определихме за Карталинския царь 60,000 рубли годишно", известява Екатерина на Потемкина.

Така, като праготовлявала и насърдчавала постоянно вжтрешнитѣ раздори, Руссия предизвиквала смутоветѣ, подщрекавала и подкрепяла партиитѣ една срѣщо друга, а отъ друга страна употребила тези раздори и смутове като

[1]) Сборникъ Р. И. О. — XXVII, 293.

оправдателна причина за присвоението на страната. А какво станало съ Шахинъ Гирая, тъй щедро поддържанъ отъ руската императрица? Веднъжъ предалъ короната си тържествено, вмѣсто голѣмитѣ обещания, съ него почнали да се отнасятъ както му подобава. Като изтакали платното, ритнали кросното: вмѣсто почести — презрение, псувни вмѣсто злато и лакей вмѣсто царь; той го билъ заслужилъ. Гризението на нечистата му съвесть го не оставило спокоенъ и той избѣгалъ въ Турция да иска прошка. Тукъ билъ хванатъ и убитъ, както подобава на всички подобни нему.

Това сравнително лесно разширение на рускитѣ владения, възбудило още по-силно желанието на царицата да осѫществи преписвания на Петръ I планъ. До Кайнарджикския договоръ както Руссия, така и Австрия, не притежавали достатъчно сила да помислятъ за раздроблението на цѣла Турция; тѣ се задоволявали съ отдѣлнитѣ присвоения, които сполучвали да направятъ. Петръ I взема най напредъ Азовъ, послѣ пожелава присвоението на Кримъ, Молдавия и Влашко, като оставялъ за другъ случай грижата за заддунавскитѣ турски владения. Австрия отнема най напредъ Унгария, послѣ минава въ Сърбия, присвоява си Бѣлградъ и отъ тамъ слазя до Видинъ; но винаги се стараяла само да простре по-нататъкъ своитѣ граници, — не можала да мисли за присвоението изведнъжъ на цѣла Европейска Турция подъ единъ или подъ другъ видъ. Голѣмитѣ резултати на Кайнарджикския договоръ възбуждатъ идеята за пълното премахвание изведнъжъ на турското владичество въ Европа. Следъ този договоръ Руссия и Австрия захващатъ вече да мислятъ за сѫдбата на цѣла Европейска Турция. Отъ тогава почватъ ония съглашения и комбинации, които ще срещнемъ въ бѫдѫщитѣ войни, и които обвзематъ цѣлия Балкански П-овъ съ всички християни въ Турско. „Ако се захване една нова война съ Турция, тя ще има за единственна цель унищожението на тая държава; за това трѣбва още отъ сега да се придобие приятелството на Австрия“, пиши Екатерина на Румянцова[1]). Портата отъ своя страна гледала на Кайнарджикския договоръ като на единъ принудителенъ актъ, като на едно съ сила наложено съглашение; за това правяла разни спѫнки при изпълнението му. При таквозъ настроение отъ двѣтѣ страни, едно спречкване помежду имъ не било далечь.

[1]) Ф Мартенсъ. *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances etrangères.* т. VI, с. 133.

Следъ присъединението на Кримъ, неуморимата руска Господарка обърнала очи по-на югъ, гдето предишната война й бѣ открила съкровището на християнскитѣ турски поданници съ тѣхнитѣ чувства къмъ Руссия. Тя предприема веднага да приготви почвата за бѫдѫщитѣ комбинации. Предъ видъ враждебностьта на другитѣ държави, на бѫдѫщата война ще трѣбва да се даде една прекрита цель; тя ще се предприеме за *освобождението на Гърцитѣ* и за въздиганието на старата Византийска империя. Минихъ, който ималъ възможность да схване намеренията на Петра I, не оставялъ царицата да забрави идеалътъ на този руски господарь.

За изучванието на дѣлото тутакси подиръ сключванието на Кайнарджикския договоръ билъ съставенъ единъ таенъ комитетъ отъ Потемкина, Панина и Безбородко. Панинъ поддържалъ, че едно толкова важно предприятие не може да се изпълни сега при неприятелското настроение на рускитѣ съперници, предизвикано отъ недавнашнитѣ й успѣхи. Другитѣ двама члена допущали възможностьта на това предприятие, но предварително, споредъ тѣхъ, трѣбвало да се извърши присъединението на Кримъ, за да може да се има лесенъ изходъ на Черно море, и да се направи съюзъ съ Австрия. Потемкинъ още въ миналата война представилъ на царицата единъ „Великъ планъ за тъй наречената *Източна империя*" [1]). Канцлера Безбородко представилъ (10 Септемврий 1782) въ единъ „меморіалъ" условията, които трѣбвало да се уговорятъ съ Иосифа II при сключванието на съюза. Въ този Мемориалъ се говори: „Руссия нѣма нужда отъ други присвоения освенъ 1) отъ Очаковъ заедно съ пространството земя между Бугъ и Днѣстръ; 2) отъ Кримския п-овъ, ако татарската независимость следъ смъртьта на настоящия Ханъ, или по други нѣкои обстоятелства би ни станала вредителна и 3) отъ единъ, два или три острова въ Архипелагъ за нуждитѣ на нашата търговия. На Виенския дворъ може да се позволи завладяванието на Бѣлградъ съ часть отъ Сърбия и Босна, а може и часть отъ Крайовския банатъ. Но това разширение на австрийскитѣ владения може да се позволи само ако се съгласи съ насъ да определимъ по-нататъшната участь на Отоманската държава. Тая участь може да бѫде: 1) ако двѣтѣ държави видятъ, че войната е много вредителна за тѣхъ, а

---

[1]) Рускій архивъ 1867. с 1011.

завоеванията безнадѣждни и предпочетжтъ да свържатъ миръ безъ разрушението на турското господарство, въ такъвъ случай полезно би било да постановятъ, щото освенъ разширението на собственнитѣ си граници, Бессарабия, Молдавия и Влашко да се въздигнатъ въ една независима область, подъ старото й име *Дакия*, за господарь на която да се назначи човѣкъ отъ една вѣра съ тамошното население, който ако не е отъ нашия императорски домъ, то поне да може да има довѣрието и на двамата съюзници. Тая нова държава да се не присъединява нито къмъ Руссия, нито къмъ Австрия. 2) Но да предположимъ, че упорството на Портата отъ една страна и успѣха на съюзницитѣ отъ друга, биха дали възможность да се затрие Турция и да се възстанови старата гръцка империя въ полза на младия князь, внукъ на в. и. в. И тукъ трѣбва предварително да се определятъ точно границитѣ на тая държава, като ги означимъ въ европейскитѣ турски владения и въ архипелажскитѣ острови"[1]) и т. н.

Следъ като било решено по този начинъ, че е възможно затриванието на Европейска Турция, царицата пристжпва къмъ работа: приготовлението на Византийцитѣ за освобождение. Още следъ сключванието на предишната война Екатерина взела да събира гръцки деца за възпитаванието имъ въ желаемия отъ нея духъ. На 19 Ноемврий 1774 тя натоварила генерала инжинеръ М. И. Мордвиновъ да приготви плановетѣ на едно училище за 200 гръцки деца, които Орловъ изпращалъ отъ Гърция и на което училище се отпущали годишно по 166,452 лева за поддържание. Следъ първитѣ 200 деца престигнали и много други гръцки младежи, които били всички приети и възпитани на държавни разноски. Единъ отъ внуцитѣ на Екатерина билъ кръстенъ Константинъ, за да възбужда у Гърцитѣ старитѣ възпоминания върху това име. Нему била избрана за дойка една гъркиня на име Елена, и всичкитѣ му учители били все Гърци. По случай ражданието на този кн. Константинъ билъ отсеченъ медалъ съ гръцко название, който представлявалъ бждящето въздигание на поробена Византия. Съ една речь, вършало се всичко, което можало да възбуди вѣрата на Гърцитѣ и на всичкитѣ християни въ Турско, че Екатерина ще премахне турското владичество и ще въздигне на мѣстото му едно християнско царство, за това да помагатъ

1) Сборникъ Р. И. О. — XXVI, 385.

въ бждащата война. Тези приготовления не избѣгвали отъ очитѣ на иностраннитѣ посланници въ Петербургъ. Единъ отъ тѣхъ пиши: „Князь Потемкинъ малко внимание обраща на политиката на западна Европа. Неговитѣ мисли сж постоянно заняти съ основаванието на една нова *Източна Империя*. Императрицата до такава степечь сподѣля тия намерения, щото, обвзета отъ своята мечта, тя е кръстила вече съ името Константинъ новородения великъ князь; дала му е за подойка една гъркиня на име Елена и на приближающитѣ я не престава да говори за неговото поставяние на престола на тая Източна Империя. Освень това, захванала е въ Царское Село да строи единъ градъ, който ще бжде нареченъ Константиновградъ... Неотдавна царицата дълго разговаря съ мене върху старитѣ Гърци, върху изкуството имъ и тѣхнитѣ способности. А тъй като тези черти се забележватъ и у днешнитѣ Гърци, тя мисли, че тѣ пакъ могжтъ да достигнатъ първенство между другитѣ народи, ако имъ се подаде само една помощь и подръжка" и т. н.[1]).

Каквито и да били обаче плановетѣ на Екатерина, необходимо й било да има поддържката на още нѣкоя държава, която да се съгласи да действуватъ заедно, защото ако ѐ сама, другитѣ сили нѣма по никой начинъ да допустнатъ увеличението на рускитѣ владения въ такъвъ размѣръ. Кой отъ държавитѣ можала да й стане такава съюзница? По-преди Англия, като заета съ американската война, показвала че е съгласна за премахванието на турското владичество въ Европа, за да задържи руската владетелка отъ единъ решителенъ ударъ; но присъединението на Кримъ я отдалечило отъ Русия. Сжщото било и съ френския краль, ако той и да ималъ предъ видъ завоеванието на Египетъ. Прусия падала на страна и, като нѣмала възможность да извлече направо нѣкаква полза отъ разкжсванието на турската държава, отказвала сѐ да даде своето съдействие. Оставала Австрия, гдето руската императрица предугаждала че хранятъ подобни на нейнитѣ разположения относително турскитѣ земи.

Действително, Австрия е отъ най-много заинтересуванитѣ както въ участьта на Турция, така и въ усилванието на Русия. Едно извънредно увеличение на последнята може да има гибелно влияние за бждащето на Австрия, ако то се не съпро-

---

[1]) Английския представитель на своя краль. *Руский Архивъ* — 1874.

води съ едно наголѣмяване и на нейнитѣ владения. Австрия не може да се съгласи за унищожението на Турция, ако тя сама не вземе една значителна часть отъ европейскитѣ ѝ владения, при всичко че за нея е много по-предпочитително сѫществуването на некадѫрното турско господарство. За това решението на Екатерина за премахването на турската власть не можало да се осѫществи безъ съгласието на Австрия. Рускитѣ държавни хора го разбирали, за това решили, щото нуждното съглашение да се направи съ Австрия и царицата пристѫпила веднага къмъ работа. Нагласено било едно свиждание между младия австрийски императоръ, Иосифъ II, и Екатерина, което станало на 24 май 1780 въ Могилевъ. Двамата владетели се уговорили да нападнатъ съвременно на турската държава и да раздѣлятъ нейнитѣ владения съ изключение на Цариградъ, който да се направи независимъ, съ републиканско управление; Влашко и Молдавия се оставяли като независими съ княза Потемкинъ за владетель; Босна и Херцеговина се отстѫпвали на Австрия, която щѣла да простре земитѣ си и до Адриатическо море. Останалата часть отъ турскитѣ владения въ Европа щѣла да вземе Руссия. Следъ като дошли до пълно съгласие[1]), на 30-й Май монарситѣ се раздѣлили.

Това съгласие само на дума трѣбвало да се напиши на книга за по-голѣма безпечность. На 18 Май 1781 билъ наистина уговоренъ между двѣтѣ държави договора, който турялъ основитѣ на бѫдѫщитѣ писменни съглашения. Този договоръ, въ различие отъ приетата въ такива случаи форма, билъ сключенъ въ видъ на писма, размѣнени на 21 и 24 Май между руската царица и австрийския императоръ. Тѣ гарантирали взаимно владенията си, а съ единъ таенъ членъ се задължавали една къмъ друга да си помагатъ противъ Турция. „Обещавамъ на В. И. В. да ѝ гарантирамъ не само всичкитѣ ѝ владения, но и всичкитѣ договори, конвенции и постановления, които е направила съ Портата, а именно (следва изброението на договоритѣ). Обещавамъ на В. И. В. да направя, щото Портата да съблюдава строго и религиозно всичко, което се съдържа въ горѣизброенитѣ актове и въ случай на нарушение отъ нейна страна, да употребя най-ефикаснитѣ си услуги, за да я предотвратя. Но ако

---

1) Zinkeisen. — Geschichte и пр. VI, 351.

по този начинъ не се добие желаемия резултатъ, или ако Портата явно наруши мирътъ и навлезе въ владенията на В. И. В., азъ се задължавамъ въ продължение на три месеца отъ какъ ми бжде поискано съдействието, да й обявя война и чрезъ навлазяние въ владенията й, да предизвикамъ една диверсия". За обезщетението, което ще искатъ отъ Турция въ такъвъ случай, съюзницитѣ се задължавали да се споразумеятъ специално. Никаква дума не ставало за дѣлбата, защото всѣкой отъ съюзницитѣ се предпазвалъ първи да изкаже желанията си. Но Екатерина съзнавала, че Австрия ще се съгласи единъ день за подробно очертавание бжджщитѣ граници. Този день не закъснялъ да настжпи.

Следъ премахванието на кримската независимость, руската императрица вѣрвала, че Портата ще вземе този актъ за поводъ да й обяви война. За това като съобщавала на австрийския императоръ за станалия превратъ, изказвала надѣжда, че той ще устои на своитѣ задължения споредъ сключения по-преди договоръ и че нѣма да откаже да участвува въ предстоящата война. Иосифъ II, като вземалъ предъ видъ огромнитѣ приготовления на царицата и да не би тя сама да се възползува отъ разсипванието на Турция, отговаря й, че нѣма да се откаже отъ своитѣ задължения, но желае да знае като какво ще направятъ съ турскитѣ земи, ако мюсюлманитѣ бждатъ изгонени изъ Европа[1]). Въ отговоръ на това Екатерина му съобщава съ едно писмо отъ 10 Септемврий 1782 година своя планъ за раздѣлението на турската държава. Тя казва: „Отъ отношенията на моето министерство до графъ Кобенцело, както и отъ изложението, което князь Голицинъ ще направи въ Виена на княза Кауницъ, в. и. в. ще се осветли върху причинитѣ, които имамъ да бждж недоволна отъ Отоманската Порта, както и върху моя ултиматумъ за поникналитѣ недоразумения относително: 1) свободата на търговскитѣ сношения презъ цариградския проливъ; 2) възстанието въ Кримъ, подклаждано и поддържано отъ Портата и 3) поведението на Портата въ Влашко и Молдавия . . . Ако съвмѣстнитѣ усилия на в. и. в. и моитѣ не подействуватъ на Портата да приеме предлаганитѣ отъ мене условия . . . то, изпълнена отъ най-дълбоко уважение и довѣрие къмъ моя приятель и съюзникъ, и твърдо убедена отъ многократнитѣ

---

[1]) Мартенсъ. — Recueil etc. II, 133.

увѣрения, които му биде угодно да ми даде, азъ не се съмнявамъ, че в. и. в. ще благоволите да изпълните въ всичкия му обемъ тайния членъ отъ задълженията, сѫществующи между насъ . . . Съ драго сърдце бихъ се ограничила за сега да чакамъ отговора на в. и. в. по този въпросъ, ако в. и. в. не бихте изразили желанието да ви изложа азъ предварително своитѣ собственни намерения. Считамъ за дългъ да се покоря . . .

„Преди начеванието на военнитѣ действия противъ Портата, мене ми се струва, че споредъ тайния членъ на нашия договоръ ние трѣбва: 1) да се условимъ относително планътъ на военнитѣ действия ; 2) да сключимъ предварително едно тайно съглашение относително възнаграждението, или преобретенията, които бихме имали право да искаме отъ нарушителитѣ на мирътъ. Азъ мисля, че като основа на тайния договоръ, който съмъ готова да сключа съ в. и. в. трѣбва да се турятъ двете главни точки, върху които е съграденъ нашия договоръ; а именно; 1) пълна неприкосновенность и защита на нашитѣ владения; 2) въпроситѣ, които биха се показали общи за двама ни относително Отоманската Порта . . . (Тукъ руската императрица разглежда какво поведение биха държали другитѣ държави въ случай на едно съгласно действие противъ Портата. Изказания отъ нея взглядъ, относително поведението на Германия въ такъвъ случай, представлява известенъ интересъ въ днешно време, за това нека го възпроизведемъ: „Най-опасния съсѣдъ за насъ, когато бѫдемъ ангажирани противъ християнския врагъ, е безъ съмнение пруския краль. Вънъ отъ всѣко съмнение е, че щастливото съглашение, което се установи между в. и. в. и мене, възбужда неговата завистъ; но малко е за вѣрвание, че на неговата възрасть той би предприелъ решителни постѫпки противъ съединенитѣ наши монархии, освенъ ако не бѫде силно подкрепенъ отъ Франция или отъ Англия. Мѫчно може обаче да се допустне, че даже и да бѫде прекратена сѫществующата морска война, която разсипва тия две държави, тѣ ще склонятъ да се товарятъ съ нови разноски и мѫчнотии за едни толкова отдалечени интереси. Особеннитѣ връзки, които сѫществуватъ между в. и. в. и френския дворъ ви даватъ възможность да заключавате по-добрѣ отъ мене, да ли завистьта за успѣхитѣ, които имаме право да очакваме отъ една война противъ Турцитѣ, би отишла до тамъ, щото да предизвика открити действия отъ страна на Франция противъ насъ. Ан-

глия не може да игнорира безпристрастието на в. и. в. презъ настоящата война, вашето посрѣдничество и добри услуги за възстановлението на мирътъ, който изтѣгли тая държава отъ ямата, въ която тя се бѣше единъ видъ доброволно хвърлила. Благополучието на нашата система може, обаче, да изиска да влеземъ въ по-интимни връзки съ Англия, щомъ забележимъ, че Испания и Франция се готвятъ да възприпятствуватъ на моята ескадра да мини въ Срѣдиземно море. Но да допустнимъ, че пруския краль, като ни вижда ангажирани въ една война, нападне вашитѣ владения. Тогава, даже и заети срещо Турцитѣ, съединенитѣ сили на нашитѣ държави ще ни дадѫтъ средства да осуетимъ неговитѣ желаиия . . . Може и въ самата Германия да намеримъ средства срещо подобни намерения, противни намъ, като се постараемъ да си превържимъ нѣкои отъ германскитѣ владетели . . .).

„Позволете ми сега, преди да престѫпя къмъ втората точка на предлагаемия нашъ договоръ, въ видъ на предисловие, да разгледамъ съ какъвъ противникъ ние ще имаме работа въ случай на война. Отоманската империя, едно време тъй грозна и страшна за слабитѣ, се разкѫсва днесь отъ вѫтрѣшни бедствия, противъ които не би противостояло и най-добрѣ устроеното господарство. Европейскитѣ й земи по самото имъ географическо положение, сѫ раздѣлени съ море отъ азиятскитѣ й владения. По-голѣмата часть отъ пашитѣ, които управляватъ областитѣ й, се подчиняватъ само за една форма на Портата и чакатъ съ нетърпение първата благоприятна минута, за да се избавятъ отъ нуждната покорность. Сѫщото може да се каже и за по-голѣмата часть отъ подчиненитѣ на Портата християни. Като направихъ това предисловие, ето какво мисля за по-нататъкъ. Като основа на нашето съглашение трѣбва да служатъ тези две начала: 1) работитѣ да се наредятъ по този начинъ, щото да се предотврати занапредъ всѣко стълкновение между тритѣ държави и за това да се отстрани колкото е възможно допиранието на взаимнитѣ имъ граници; 2) пълна еднаквость на присъединенията, които въ случай на война нашитѣ две държави могѫтъ да вематъ отъ Турция. Касателно първия пунктъ, струва ми се, че трѣбва да се реши за всѣкога, щото между тритѣ господарства да се издигне една самостоятелна държава, вѣчно независима отъ тритѣ съсѣдни сили. Това господарство, което въ сѫщность е сѫществувало нѣкое време подъ името *Дакия*, да се

състави отъ областитѣ Бессарабия, Молдавия и Влашко, подъ управлението на единъ господарь отъ сѫщата християнска вѣра, каквато изповѣдатъ повечето отъ жителитѣ на тези области и на чиято преданность биха могли да разчитатъ и двата императорски двора. При това трѣбва да се постанови, че това господарство ще остане винаги независимо и не може никога да бѫде присъединено ни къмъ Руссия, ни къмъ Австрия. Неговитѣ граници отъ къмъ Полша и Руссия ще бѫдѫтъ Днѣстръ и Черно море, а отъ къмъ Австрия — последнитѣ присъединения (Буковина, б. а.), които гарантирахъ на в. и. в. въ тайния членъ .... Прокарването на новата граница между австрийската монархия и сега сѫществующата Турция ще зависи отъ това, какво ще бѫде угодно на в. и. в. да постанови относително земленнитѣ присвоения, на които в. и. в. има толкова право. Върху това ние ще се условимъ по-подробно, съгласно тайния членъ на нашия договоръ. Азъ се надѣвамъ, че в. и. в. ще благоволи да ми се открие относително този предметъ съ откровенностьта, която тѣсното и изкренно приятелство прави взаимна. Най-естественна граница между Руссия и настоящитѣ владения на Турция, която и азъ именно желая, е Черното море .... Колкото се отнася до уравнението на бѫдѫщитѣ присъединения къмъ Австрия и Руссия, то въ сегашно време Руссия желае за себе си отъ турскитѣ владения само: 1) градъ Очаковъ съ неговото окрѫжие между рѣкитѣ Бугъ и Днѣстръ; 2) единъ или два острова въ Архипелагъ за безопасностьта и удобствата на руската търговия.

„Тъй като азъ се изказахъ съ пълна откровенность върху намеренията си въ тая война и върху това, което желая за благоденствието на поданницитѣ си, моля в. и. в. да ме ощастливи съ сѫщото довѣрие, което отговаря точно на нашето приятелство и на сѫществующитѣ помежду ни задължения, като изложи сѫщо тъй своитѣ намерения и претенции. В. и. в. трѣбва да вѣрвате, че най-голѣмото удоволствие за мене ще бѫде да съдействувамъ за изпълнението на желанията му съ всичкитѣ си сили, както азъ разчитвамъ върху вашитѣ. Ако и географическото положение и естественното плодородие на турскитѣ области, близки до владенията на в. и. в. придаватъ на присвоенията, върху които може да разчитвате, едно по-голѣмо значение въ сравнение съ тези, които се припадатъ на Руссия, то моята превързанность къмъ най-драгия ми съ-

юзникъ не ми позволява да се колебая ни минута да му принеса тая жертва. Неограниченото довѣрие, което храня къмъ в. и. в. ми дава твърда увѣренность, че въ случай ако нашитѣ успѣхи въ предстоящата война ни дадѫтъ възможность да освободимъ Европа отъ врагътъ на христовото име, като го изгонимъ изъ Цариградъ, в. и. в. нѣма да ми откаже своето съдействие за възстановлението на старата гръцка империя върху развалинитѣ на сега господствующето варварско владичество, разбира се, при непременно отъ моя страна задължение да поставя това ново господарство въ пълна независимость отъ моята собственна държава, като поставя на неговия престолъ най-младия отъ моитѣ внуци, великия князь Константинъ, който въ такъвъ случай ще се задължи да се откаже отъ всѣкакви претенции на руския престолъ, тъй като тези две господарства никога не могѫтъ и не трѣбва да се слеятъ подъ скиптра на единъ господарь. Такова едно задължение ще бѫде дадено както отъ великия князь, моя синъ, тъй и отъ неговия най-голѣмъ синъ. Освенъ това, азъ съмъ готова да дамъ всичкитѣ порѫчителства, които би се поискали отъ мене и отъ моитѣ наследници, че никога нѣма да възникнатъ претенции, които би клонили да съединятъ тези две господарства подъ единъ скиптръ. Тая нова гръцка империя може да има за граници: Черно море отъ къмъ Руссия, а отъ къмъ вашитѣ владения тя ще зависи отъ присъединенията, които в. и. в. ще оставите за себе си следъ паданието на варварското владичество, и напоследъкъ Дунава може да служи като граница между Дакия и гръцката империя. Архипелажскитѣ острови сѫщо така ще трѣбва да влѣзатъ въ състава на тая нова империя. За да докажа моята признателность на в. и. в. за помощьта, която вие ще благоволите да ми дадете при осѫществяванието на тая велика идея, съ която е свързано благоденствието на цѣлия християнски свѣтъ, то азъ, независимо отъ разширението на вашитѣ присвоения въ земя, което въ такъвъ случай ще последва само по себе си, охотно ще бѫдѫ готова да помогна за придобиванието отъ в. и. в. точки въ Срѣдиземно море, въ случай че вие бихте го намерили нуждно за търговскитѣ интереси на вашитѣ поданници. . ." [1])

---

[1]) Саморѫчната записка на Екатерина II, съ която е турила основа на този свой планъ е напечатана въ „Руская Старина", 1892, Октомврий. Von Arneth — *Josep II und Katharina*. Actes et documents relatifs à l'histoire de la régénération de la Roumanie. I, 382.

Австрийския императоръ отговорилъ на 12 Ноемврий 1782. Въ началото той възразява, че тъй както е изложенъ планътъ на царицата, Австрия не би била въ състояние да помогне, защото Франция и Прусия щели да се възползуватъ отъ случая, за да нахлуятъ въ собственнитѣ й земи. „Съдействието на Франция е необходимо за нашия успѣхъ", казва той, и следъ това прибавя: „Колкото се отнася до взаимнитѣ ползи, които ще извлечемъ отъ турскитѣ владения, азъ считамъ за дългъ да се открия съ всичкото си чистосърдечие предъ в. и. в. относително това, което в. и. в. благоволи да ми съобщи по този предметъ. Относително Очаковъ и територията, която в. и. в. предполага да присъедини къмъ вашата империя, заедно съ нѣколко точки въ Архипелагъ, то това не може да срещне никакви затруднения. Колкото до създаването на едно Дакийско господарство подъ управлението на единъ господарь отъ православно вѣроизповѣдание и напоследъкъ поставянието на вашия внукъ върху престола на гръцката империя въ Цариградъ, то това могжтъ да решатъ само военнитѣ събития. Въ случай на единъ честитъ край на войната, отъ моя страна нѣма никога да изникне затруднение за изпълнението желанията на в. и. в., ако тѣ съвпадатъ и се съгласяватъ съ моитѣ собственни интереси и удобства. По този поводъ азъ не мога да скрия отъ в. и. в., че следъ като размислихъ окончателно върху туй, което може най много да съответствува на взаимната ни полза, въ настояще и въ бждяще, и въ сжщото време което може да породи най малко неудобства и затруднения, азъ мисля, че за австрийската монархия могжтъ да бждатъ удобни само следующитѣ граници: гр. Хотинъ съ едно малко окржжие, което принадлежи на този градъ, нуждно за прекриванието на Галиция и Буковина; после, часть отъ Влахия, между р. Алута и отъ Никополь нагорѣ двата Дунавски брѣга на три левги (12 километра) пространство отъ двѣтѣ страни; следователно, градоветѣ Видинъ, Оршова и Бѣлградъ, като аванпостове за прекриванието на Унгария; отъ Бѣлградъ може да се прокара най правата и кжса линия къмъ Адриатическо море до залива на р. Дрина включително; наконецъ, венециянскитѣ владения въ Далмация и Истрия могжтъ да доставятъ единственнитѣ условия за удобното изнасяние произведенията на моето господарство“. . . .

За по-голѣма точность и да не произлѣзатъ недо-

разумения при определението границитѣ на бѫдѫщитѣ завоевания отъ Турция, въ Виена била изработена и картата на тия граници, заедно съ крепоститѣ, които влазяли въ тѣхъ, която карта била изпратена съ специяленъ човѣкъ въ Петерсбургъ презъ Декемврий с. г.

Като получила съгласието на австрийския императоръ, Екатерина му пиши (4 I 1783): „Съ истинско удоволствие вземамъ перото да отговоря на писмото ви, което е за мене единъ скѫпъ залогъ за ягкостьта на нашето съгласие, защото азъ считамъ за удоволствие да усвоя принципитѣ и изказанитѣ въ него взглядове.... Трогната отъ довѣрието, което ми засвидѣтелствува в. и. в. като ми изказва мислитѣ си касателно изправлението на вашитѣ граници въ случай че нашитѣ планове успѣятъ и относително владенията, които имате предъ видъ да достигните за смѣтка на християнския врагъ, азъ мога само да повторя, че ще съдействувамъ за осѫществлението на тези предположения съ всичкото усърдие и дружба, които питая къмъ в. и. в. . . . Азъ съмъ на сѫщото мнение относително пълната свобода за търгувание на вашитѣ поданници по Дунава и Бѣло море. Колкото за задълженията, които ще трѣбва да вематъ господаритѣ на Дакия и на Гърция, да не поставятъ никакви спѫнки на търговскитѣ кораби на вашитѣ поданници, в. и. в. можите да бѫдите увѣрени, че и тукъ, както въ всичкитѣ ни други спогодби, азъ нѣма да претендирамъ на нищо, което може да развали пълното равенство помежду ни. Така щото поданницитѣ на в. и. в. ще бѫдѫтъ третирани въ деетѣ нови държави на еднаква нога съ моитѣ. Голѣмо удоволствие сѫщо ще ми направи присвоението отъ в. и. в. нѣколко пристанища въ Срѣдиземно море, които, като ще ви позволятъ да имате една флота по тия страни, ще направятъ нашия съюзъ още по-внушителенъ, особенно за южноевропейскитѣ държави. Но понеже съдействието на Венециянцитѣ може да ни бѫде потрѣбно, ако Турцитѣ ни принудятъ да предприемемъ тая война, ще бѫде въ полза на нашата кауза да менажираме тая република, която може да се разтревожи отъ такъвъ единъ проектъ. Освенъ това ще трѣбва да не стѣсняваме много гръцката империя и да ѝ оставимъ Морея и Архипелага. . . . Ако военнитѣ събития бѫдѫтъ такива, щото да приведѫтъ въ изпълнение законнитѣ ни надѣжди за пълното осѫществление на нашия планъ, то

отъ моя страна в. и. в. ще срѣщне винаги готовность да съдействувамъ на тая цель съ всичкитѣ зависящи отъ мене средства и да доставя на в. и. в. всичкитѣ удобности, които сами можите да желаете за васъ си. Азъ ще съдействувамъ съ толкова по-голѣмо удоволствие за едно такова устрояване на работата, което ще бжде най полезно за държавата на в. и. в., колкото съмъ увѣрена въ еднаквостьта на вашитѣ чувства къмъ мене, основани толкова върху нашето лично приятелство, колкото и върху нераздѣлностьта на интереситѣ на нашитѣ държави, които сж такива, щото всичко, което съставлява нѣкаква удобность за едната, е само по това полезно и за другата. Проникната отъ тая истина и понеже сме съгласни върху главнитѣ точки на нашата спогодба, моля в. и. в., било чрезъ една последователна кореспонденция съ мене, било като изпрати единъ проектъ-писмо на своя пълномощникъ тукъ, да го натовари да се обясни съ мене, или съ лицата, които бихъ определила, за да можемъ предварително да се споразумеемъ върху възможнитѣ ни присвоения на земи, както и върху планътъ на операциитѣ ни, за да действуваме въ пълно съгласие" [1]). По-нататъкъ Екатерина предлага да се пристжпи къмъ уреждането на мѣркитѣ, които едната и другата страни ще трѣбва да вематъ за постиганието на цельта. Въ друго едно писмо тя разяснява, че Франция, по своята слабость, не може се възпротиви на осжществлението на планътъ, а Прусия отъ страхъ предъ руската сила не би посмеила да се намеси.

До когато ставали тези преговори между двстѣ съсѣдки на Турция, за нейното премахвание, които не можали да се укриятъ съвършенно отъ нейното знание, ето какъ Екатерина търсяла да я предизвика. Тя предполагала, че присъединението на Кримъ ще послужи за поводъ на едно спречкване; но Портата, като предусѣщала намеренията на съсѣдитѣ си, действувала отстжпчиво, за да избѣгне нежелателната война. Основана на обещанията на австрийския императоръ, руската владетелка била решила да взема всичко, което Турцитѣ отстжпватъ, до когато ги принуди на война. Така, следъ установлението на своето изключително влияние въ Кримъ, тя извършва, както видяхме, и окончателното му присвоение (Априлий 1783). Въ Цариградъ се показали въ начало че негодуватъ, но най-сетнѣ

[1]) Arnet (von) — Correspondance entre Cathérine II et Josepf II; Рускій Архивъ, 1880.

Султана се видялъ принуденъ да даде съгласието си за това присъединение. На 28 Декемврий (1783) билъ подписанъ въ Цариградъ акта, съ който се унищожавалъ чл. III отъ Кайнарджикския договоръ, както и членоветѣ отъ обяснителната конвенция отъ 1779, които се отнасяли до сжщия въпросъ. За награда на турскитѣ сановници, които съдействували за мирното завоевание на Кримъ, Екатерина отпустнала 100,000 рубли за купуване на съответствующитѣ подаръци.

Подиръ Кримъ, редътъ идялъ на княжествата. Но тукъ двамата съюзници не можили да се спогодятъ, защото и двамата искали да ги иматъ. Станало нужда отъ едно подробно обяснение помежду имъ, защото въ Виена захванали да се противятъ на едно създаване отъ княжествата независима държава, съ господарь княза Потемкинъ. Примера съ Кримъ билъ много пресенъ и убедителенъ. Нуждното обяснение можало да стане само устно, по причина на деликатния характеръ на въпроситѣ за разискване. Едно свиждание между двамата владетели ставало неизбѣжно. Руската господарка решила да оползотвори за тая цель пжтуването си въ Кримъ; за това когато презъ Августъ 1786 съобщавала на Иосифа намерението си да направи туй пжтуване, той явява на първия си министръ: „Както ми се струва, тези дни ще получа покана да присжтствувамъ на посещението, което Екатерина ще направи на Кримъ. Признавамъ, че не е лесна работа да се измисли отговоръ на тая покана; но ще има време да може да се открие нѣкой учтивъ предлогъ да се откажа отъ нея“. Иосифъ II предугаждалъ голѣмото значение на споразумението, което ще се разисква при това свиждание, та искалъ да го избѣгне. Но по-високи съображения решили противното и той отишелъ въ Кримъ. Отъ тукъ той явява на Кауница: „Императрицата и като спи гледа какъ да се нареди съ Турцитѣ. Върху това тя не търпи никакви увещания. Самолюбието и постояннитѣ ѝ успѣхи сж я заслѣпили до толкова, щото тя се счита въ състояние да направи всичко съ своитѣ собственни сили само и безъ мое съдействие. По този начинъ тя мисли да отстрани всичкитѣ затруднения, на които ѝ оказвахъ отъ страна на Прусия и Франция“ [1]).

Въ това пжтешедствие, гдето австрийския императоръ придружавалъ дълго време царицата, той можилъ

[1]) Рускій Архивъ 1880.

да се увѣри отъ самитѣ ѝ уста, че тя била окончателно решена да употреби всичкитѣ си средства за изпълнението на планътъ, който му бѣше изложила въ писмата си; тя чакала само съгласието на Австрия, своята постоянна съюзница, когато е въпросъ за разширението европейскитѣ граници на Руссия. „Обаче, казвала тя, азъ не искамъ да захвана преди да се приготвя добрѣ, за да могѫ непременно и напълно да постигна предначертаната си цель“. За това трѣбвало да се минатъ нѣколко години до като попълни всичкитѣ си средства, за да бѫде обезпечена въ изхода на предприятието. Това държание на царицата произвело своето действие върху австрийския императоръ. „Присвоението на Кримъ има безценно значение за Руссия; отъ тамъ тя може, като унищожи турската флота, да вземе Цариградъ и да си отвори пѫть презъ Елиспонтъ. Азъ трѣбва да я преваря въ Румелия“ [1]), пишалъ Иосифъ II на Кауница. И той се съгласилъ да действува заедно съ Екатерина, за да предизвикатъ една война съ Портата. Голѣмитѣ приготовления на Руссия го принудили да се съгласи на единъ дѣлъ, за да не би съперницата му да вземе всичко. „Моята война срѣщо Турция, казва той, е едно много законно усилие да си извоювамъ областитѣ, които едно нещастие (Бѣлградския договоръ б.) отцепи отъ владенията ми“. Така австрийския императоръ определялъ ясно цельта на своята война съ Турция: презъ Бѣлградъ, Нишъ и София да превари рускитѣ войски въ Тракия. И той захваналъ да престѫпва напредъ, като заявилъ претенции за Оршова и нѣкои земи наоколо, потрѣбни за поправлението на австрийскитѣ граници. А руската иператрица захванала по азиятската турска граница да си присвоява автономнитѣ християнски господарства.

Следъ подписванието на Кайнарджикския договоръ името на руската царица, като покровителка на християнитѣ, се разнесло и въ кавказския край. Както въ Европейска Турция, така и тукъ обаянието между християнитѣ за величието на Руссия било въ такава степень възбудено, щото не трѣбвало много трудъ, за да се подготвятъ да станатъ орѫдие на нейнитѣ стремления. Като се свършила войната съ Турция, Екатерина решила да се възползува отъ разположението на полунезависимитѣ тѣзи народи, за да разшири по

---

[1]) Michiels. - Politique autrichienne. c. 307.

дипломатически начинъ своята власть надъ тѣхъ. Въ Грузия владеялъ сега Георги XIII Ираклиевичь, къмъ когото царицата изпратила една многобройна мисия съ подаръци и обещания, която да го склони да приеме нейното покровителство. Както на всѣкждѣ, така и тукъ, се намерили лица, особенно между царската фамилия, които предусѣщали опасностьта, която заплашвала самостоятелностьта на отечеството имъ, и се приготовлявали да я защищаватъ. Но и рускитѣ пратенници не бездействували. Тѣ захванали отъ царската фамилия. Съ простени и непростени средства тѣ успѣватъ да възбудятъ отчаянни крамоли и вражда между царя и неговитѣ братя и синове. Когато тези последнитѣ захванали явно да роптаятъ противъ държавния глава, рускитѣ пратенници дали на последния да разбере, че той се заплашва да бжде свалень преждевременно отъ престола и че тѣ сж готови да го защитятъ противъ подобно едно похищение. Така Руссия се явила като пазителка на Ираклиевича противъ неговитѣ сродници. Съ галения и обещания, че руската царица ще направи отъ земята му една пълно-независима държава, пратенницитѣ сполучватъ да склонятъ Ираклиевича да поиска покровителството на Екатерина. Царицата посрѣщнала съ готовность искането, и нуждния за това договоръ билъ сключенъ. Екатерина се задължавала да припознае фамилията на Ираклиевича за наследственна на престола, както и да защищава владенията му, а въ знакъ на своето благоволение, заповѣдала да му се поднесе отъ нейно име една скжпа царска корона. Грузинския царь билъ въ възхищение отъ благоволението на великата императрица. Това било първия етапъ къмъ завладяването на Грузия. На втория се дошло на 24 Юлий (1783), когато Ираклиевичь обявилъ, че той приема доброволно руското поданство и се съгласява да навлезе руска войска въ владенията му, да го защищава противъ неприятелитѣ му. Войската навлѣзла и окупирала Карталиния. На третия етапъ се стигнало при царуването на наследника на Екатерина II.

Портата не можала да остане равнодушна зрителка къмъ тия похищения и вмѣсто да чака съвършенното приготовление на враговетѣ си, подъ предлогъ да повърне Кримъ въ първото му положение обявява война на Руссия (17 Августъ 1787). Отъ своя страна Австрия, като виждала, че не ще може по дипломатически пжть да си присвои желаемитѣ земи,

както Буковина, обявява, че „приятелството и съюзътъ, които я свързватъ съ Русия, я принуждаватъ да изпълни своитѣ задължения и да вземе страната ѝ противъ Турция". На 17 Февруарий 1788 Иосифъ II уведомява съ едно писмо Екатерина, че се съединява съ нея противъ Султана и ѝ изпраща издадената декларация за обявяванието на войната. Австрийскитѣ войски навлезли въ Влашко, а Русия действувала отъ Изтокъ, като се старала сѫщевременно да вкара и Франция въ съюза, срѣщо което ѝ билъ обещаванъ Египетъ. Изглеждало, че днитѣ на турското владичество въ Еврапа сѫ изброени.

Както виждаме, единственната цель на двѣтѣ държави при отварянието на войната била разширението на тѣхнитѣ владения за смѣтка на Турция, а, ако обстоятелствата помогнатъ, — и раздѣлението на цѣлата турска държава въ Европа. Тая цель обаче трѣбвало да се знае само отъ канцелариститѣ на тия държави. За народитѣ, чиято участь имало да се решава, тая цель трѣбвало да се крие и предъ тѣхъ да се покаже въ друго лице. Руската императрица била вече опитна по тоя предметъ и за това се явява пакъ като *освободителка* на християнитѣ, като хвърля върху Турцитѣ всичката вина за злинитѣ отъ войната, защото тѣ я подкачили. Тя се обраща къмъ християнитѣ съ едно възвание, подобно на онова, което бѣше имъ отправила въ последнята война (с. 84), съ което като имъ явява, че войната се предприема за тѣхното освобождение, приканва ги да ѝ дадѫтъ всичкото си съдействие да победи християнския врагъ[1]).

Такова било лицето на войната за предъ нашитѣ бащи, които вѣрвали въ тия обещания, защото тѣхната наивность не допущала, че най-голѣмата християнска господарка ще иска да мами своитѣ едновѣрци. На Потемкина било заповѣдано да ги ласкае всячески и до когато е неизвестенъ хода на войната да имъ обещава всичко. Гърцитѣ се показали сега по-недовѣрчиви, поне въ началото на войната. И сега, както и въ последнята война, Екатерина поискала да произведе една диверсия, като създаде на Турцитѣ единъ неприятель въ самата имъ земя. Въ Гърция били пратени отново агенти съ голѣми обещания да предизвикатъ едно възстание. Но паметьта на безполезно даденитѣ въ предидущата война жертви

[1]) Бутовскій. – Сто лѣтъ австр. политики. — I 80.

била още много прѣсна, за това Гърцитѣ се показвали предпазливи. Трѣбвало да се даде нѣкое по-чувствително доказателство, че сега войната се предприема за въ полза на християнитѣ. За това агентитѣ подбутнали Гърцитѣ да изпратятъ въ Петерсбургъ една депутация, която отъ името на всички християни да иска покровителството на Руссия. Това ходатайство можало да послужи предъ другитѣ държави за оправдание на рускитѣ искания при сключването на бѫдѫщия миръ. Депутацията била посрещната много ласкаво; никакви обещания не били пестени предъ нея. Когато тя се върнала и на всѣкждѣ разнасяла, какъ се билъ родилъ новъ Константинъ, който щѣлъ да освободи Цариградъ, гдето загиналъ последния Константинъ, и колко храбро се сражавали рускитѣ войници за освобождението на Гърция, и като разпръснали издаденитѣ възвания, написани на гръцки, въ които Гърцитѣ се каняли „да вематъ оржжието и да помогнатъ на руската господарка да изгони изъ земята, която населяватъ, неприятелитѣ на христовото име и да придобиятъ старата си свобода и народна независимостъ", безразсждния патриотизмъ взелъ върхъ и възстанието се подкачило на нѣколко точки по сухо и по море. Това по морето било скоро потушено, но на сушата възстанницитѣ, на чело съ Ламбро Кацони, дълго време задържали часть отъ турскитѣ сили. Разпаленитѣ родолюбци взели обещанията на царицата за чистосърдечни и правяли чудеса отъ геройство. За да имъ даде една каква да е помощь, Екатерина заповѣдала да се състави въ 1788 една флота по подобие на оная въ предидущата война, която да отиде въ Архипелагъ. Неприятелството на Шведитѣ побъркало обаче за изпълнението на тая заповѣдь.

Сърбитѣ се показали сега по-ревностни отъ Гърцитѣ; тѣ нѣмали опита на последнитѣ. Презъ февруарий (1788) къмъ тѣхъ и къмъ „всичкитѣ знаменити родни славянски народи" било изпратено едно царско възвание, въ което се казвало, че руската войска е получила заповѣдь да се доближи до всичкитѣ мѣста, гдето живеятъ едновѣрци на Руссия, за да изгонятъ отъ тамъ Турцитѣ и да закрепятъ християнската свобода и независимость. Сърбитѣ и Черногорцитѣ се отзовали на това възвание и се заловили за оржжие при обявяването на войната.

Австрия последвала сега примѣра на Руссия. Като гледала, че обещанията на тая последнята произвеждатъ винаги

желаемото действие и че спомагатъ въ голѣма степень за успѣха на руската войска, тя се обръща къмъ християнитѣ въ Турция съ възвание, че предприема войната за освобождението на християнството отъ мохамедовия законъ. „За да избавя свѣтътъ отъ едно варварско племе, което го е тъпкало толкова време“, казва възванието. Благодарение на спечеленото по този начинъ съдействие на християнитѣ турски поданници, австрийската войска успѣла въ началото да направи значителни успѣхи. Бѣлградъ билъ взетъ и часть отъ Босна окупирана.

Но смѣткитѣ на съюзницитѣ не излѣзли прави. Турцитѣ показали, особно срѣщо австрийската войска, едно неочаквано упорство. Отъ друга страна избухналата френска раволюция и враждебното настроение на съперницитѣ на Австрия и Руссия ги принудили много скоро да се откажатъ отъ идеята за унищожението на турското владичество и да търсятъ сключването на миръ. Прусия, като гледала нарастването на своитѣ съсѣди, пожелала и тя да се възползува отъ случая; но понеже по своята отдалеченность нѣмала възможность да вземе нѣщо направо отъ Турция, скроява едно размѣнение: Австрия да вземе Влашко и Молдавия, а въ замѣна да й отстѫпи Галиция. За постигането на тая цель тя решила да постѫпи по сѫщия начинъ, както Австрия въ предишната война: обраща се къмъ Портата съ предложение, да й помогне да излезе отъ сегашното си трудно положение, като сключатъ единъ съюзъ на следующитѣ условия: 1) Портата да отстѫпи Влашко и Молдавия на Австрия, защото тѣ и безъ това й пренасятъ малко полза, отъ какъ Руссия ги е взела подъ свое покровителство: 2) Прусия се задължава да запази съ сила цѣлостьта на останалитѣ турски владения; 3) Турция да помогне, щото Австрия да се принуди да размѣни Галиция срѣщо Влашко и Молдавия. Примѣра на Австрия въ миналата война каралъ Турцитѣ да бѫдѫтъ подозрителни къмъ това предложение за съюзъ отъ страна на Прусия. А тъй като и съюзницитѣ не действували много въ съгласие, та били отбити въ нѣколко сражения, то предложението било отклонено. Когато обаче пруския представитель въ Цариградъ обявилъ, че Прусия ще се задължи още, щото да принуди съ сила Руситѣ да изпразнятъ Кримъ, Портата се съгласила да сключи предлагания съюзъ. Но тъй като Прусия нѣмала за цель да помогне на Турцитѣ, а да извлече полза за себе си отъ съз-

даденитѣ обстоятелства, което не се постигало съ горнето задължение, то тя прекжснала веднага преговоритѣ подъ предлогъ, че задължението било дадено безъ нейното съгласие, по лична инициатива на представителя й.

Заплашителнитѣ размѣри, които вземала френската революция, карала всичкитѣ монарси да пазятъ силитѣ си. А пъкъ размирието, което тая революция предизвикала въ Полша, както и бунтътъ на Пугачева, карали руската господарка да прекрати по-скоро войната съ Турция. За тая цель тя се обърнала къмъ посрѣдничеството на пруския краль, Фридрихъ Вилхелмъ, и се съгласила да сключи мирътъ на следнитѣ условия: 1) Портата да потвърди Кайнарджикския договоръ; 2) да й отстжпи Акерманъ и земитѣ до Днѣпръ; 3) да признае Молдавия и Влашко за независими княжества съ господари отъ православно вѣроизповѣдание. Турцитѣ обаче отхвърлили тези условия и заявили, че ще престжпятъ къмъ преговори само когато Руссия повърне Кримъ на Султана.

Презъ това време (Февр. 1790) австрийския императоръ Иосифъ II умрѣлъ, а наследника му Леополдъ, като узналъ отъ една страна за преговоритѣ, водени между Портата и Прусия, за да не би да изгуби плодородна Галиция срещо Влашко—Молдавия, и отъ друга страна, като пресмѣталъ, че не е въ интереса на Австрия да помага на Руссия да се увеличава, даже и на гърбътъ на Турция, и по настояването на Англия и на Холандия, за които Турция и тогава била единъ твърдѣ износенъ пазарь, склонилъ да свърже миръ съ Турция. На 19 Септемврий (1790) била подписана въ Гюргево една конвенция за предварително примирие, споредъ която двѣтѣ страни се поставяли взаимно въ положение на мирно време, което позволявало на Турцитѣ да отправятъ всичкитѣ си сили противъ Руссия. А на 4 Августъ (1791) билъ подписанъ въ *Свищовъ* окончателния миренъ договоръ. Споредъ този договоръ двѣтѣ държави оставатъ въ предѣлитѣ, които сж имали преди подкачанието на войната, съ изключение на Оршова, който Турцитѣ отстжпватъ до Черна, за да се създаде една естественна граница между двѣтѣ държави.

Оставена сама, Екатерина не била приготвена да понесе отпора на съединенитѣ турски сили. При все това тя би могла да продължи съ успѣхъ войната, ако не било отъ една страна нападението на шведския краль Густавъ III върху руската столица, което нападение било парализирано отъ съпротивлението

на шведскитѣ благородници, изкусно подклаждани отъ царицата, и ако не билъ отъ друга страна духътъ на френската революция, който я принуждавалъ да прибере около трона си всичкитѣ свои сили, да може да ги употреби срещо вжтрѣшния неприятель. Тя била принудена да влезе въ преговори за сключването на мирътъ, условията на който били препоржчани на Потемкина тъй, както били съобщени и на пруския краль съ прибавка, че освень независимостьта на Молдавия и Влашко, той трѣбвало да иска и тая на всичкитѣ народи по азиятската руска граница. Относително Грузия, постановленията на договора трѣбвало да се съставятъ „въ прилични и удобни за насъ изражения"[1]). Но тъй като военнитѣ действия не били отъ естество да направятъ Турцитѣ отстжпчиви, Руситѣ решили да имъ повлияятъ съ други средства. Тѣ взели мѣрки да спечелятъ турскитѣ пълномощници, или поне тѣхнитѣ най-приближени. Най-напредъ билъ спечеленъ първия турски секретарь на конференцията, Авви ефенди, който и по-преди билъ вкусвалъ отъ руското приятелство. Той получилъ една табакера за 850 рубли съ единъ прьстенъ за 1600 рубли, срещу което съобщавалъ на рускитѣ представители всичко що узнавалъ. Спечеленъ билъ и единъ отъ самитѣ пълномощници, Дурри Зааде, както и великия верникъ и вестиарий, Стурдза. Отъ тези лица Руситѣ узнавали всичко, което се вършало отъ турска страна и вземали своитѣ мѣрки. Тѣ се научили, че Турцитѣ нѣматъ желание да продължаватъ войната и ще приематъ рускитѣ условия, ако се настоява на тѣхъ, съ изключение може би на независимостьта на Закубанцитѣ и на военното обезщетение, които условия могжтъ впрочемъ сжщо да се прокаратъ съ по-силно настояване. Победата, която презъ това време била нанесена на Турцитѣ при Мачинъ, дошла на време да помогне на другитѣ руски усилия за сключването на мирътъ съ благоприятни за тѣхъ условия. Великия везиръ приелъ предложението за едно премирие, което и било подписано на 11 Августъ (1791) въ Галацъ, а следъ него и окончателния миренъ договоръ, подписанъ въ *Яшъ* на 29 Декемврий с. г.

Споредъ условията на този договоръ, Портата признавала окончателно Кримъ за руска область, като й предавала и Очаковъ. Споредъ чл. II Влашко и Молдавия оставали въ поло-

---

[1]) Соловьевъ. — XXIX, 119.

жението, което имъ се създавало съ чл. XVI отъ Кайнарджикския договоръ, потвърдено съ конвенцията отъ 1779 и чрезъ акта отъ 1783. Правяла се обаче една крачка напредъ къмъ пълното имъ отцепване отъ Турция: до сега Господаритѣ на двете Княжества се назначавали направо отъ Цариградъ, като обикновенни турски чиновници, та руското влияние не можало да се опражни върху тѣхъ съ желаемото значение, защото при първия признакъ въ това отношение Портата ги замѣствала съ нови. Въ Яшския договоръ се постановява (чл. IV), че за напредъ Господаритѣ ще се назначаватъ за единъ периодъ отъ седемь години, преди изтичанието на който не могжтъ да се замѣстватъ. По този начинъ се правяла една услуга на мѣстното население, но се спомагало и на рускитѣ интереси, защото въ този срокъ се давала възможность да се оползотворятъ наклонноститѣ на Господаритѣ. Безборедко, крайно доволенъ отъ този изходъ, ходатайствувалъ да се даджтъ на всички турски пълномощници голѣми парични възнаграждения подъ видъ на пжтни разноски, а за секретаря освенъ тѣхъ, да му се даджтъ тайно други 2000 желтици.

Резултатитѣ на войната, както виждаме, не отговорили на мечтанията на двамата съюзници; непредвидени събития възприпятствували на осжществлението плановетѣ имъ; френската революция принесла една специална услуга на Българитѣ, защото ако бѣше издигната византийската империя, ние отдавна нѣмаше да носимъ народното си име. Но ако съюзницитѣ не успѣли да изпълнятъ плана си, чрезъ Яшския договоръ Руссия, като потвърдявала постановленията на Кайнарджикския, придобивала такова влияние въ Турция, което поставяло тая държава почти на пълното нейно разположение.

Следъ свързванието на мирътъ царицата пратила известие на гръцкитѣ възстанници да прекратятъ неприятелствата си, защото нймало вече да произлезе отъ тѣхъ полза. Съ горесть на сърдцето Ламбро отговорилъ: „ако императрицата е направила своя миръ, за моя не е дошло още време". Но Турцитѣ, освободени отъ вънкашнитѣ си неприятели, не закъснели съ превъзходнитѣ си сили да потушатъ възстанието. Гърцитѣ спечелили отъ тая война, както и отъ предидущата, естественния резултатъ отъ възстанието имъ: разорения и робство. Но за тѣхъ, както и за Българитѣ било постановено въ договора правото да се изселватъ въ Руссия при пълна свобода въ продължение на 14 месеца. Българитѣ

се възползували до известна степень отъ това право, защото около 360,000 души напустнали огнищата си, за да населятъ южнитѣ степи на Руссия. Но за тѣхъ произлезли отъ тая война и следующитѣ добрини: 1) появяванието на Пазвантоглу Османъ въ Видинъ и опустошенията на С.-Западна България, които произлезли отъ разбунтуванието на този турски паша. Описванието на тия опустошения не се пада тукъ. Достатъчно е да споменемъ, че за осмирението на Пазвантоглу трѣбвало да дойдатъ подъ Видинъ 40 паши изъ Цариградъ и Азия. Софроний Врачански излага въ своето житие една малка часть отъ злинитѣ, които претърпяла България по него време. 2) Разбунтуванието на Али паша Янинский, който по своитѣ опустошения станалъ известенъ още тогазъ по цѣлия свѣтъ; Македония до Пловдивъ била предметъ на неговитѣ хищничества. 3) Размирението на Шкодренский паша Кара Мустафа, който разорилъ Охридъ и ограбилъ Западна Македония. 4) Кърджалиитѣ, съ своитѣ Еминъ-ага и Кара-Феизъ, дължатъ своето появявание на хаосътъ, въ който била докарана Турция отъ тая война. Пловдивския аенинъ Молла-ага се вдигналъ на чело на тези орди и опустошилъ цѣла Източна България, подъ предлогъ за отмъщение на Мустафа Байрактарь. Неговитѣ звѣрства и опустошения съставляватъ най-мъченическата епоха на тая часть отъ България. Отъ изброенитѣ главатари били разорени до дъно градоветѣ: Хасково (1791), Копривщица (1793 и 1795), Панагюрище, Станимака (1793), Трѣвна (1798), Севлиево, Плѣвенъ (1798 и 1800), Калоферъ, Тетевенъ (1801), Старазагора и пр. Нито Екатерина II, нито наследника ѝ, направили каквато и да е постъпка въ Цариградъ за ограничение изтезанията надъ тѣхнитѣ едновѣрци. Защото „Екатерина не водяла война право и настойчиво за освобождението на християнитѣ. Въпроса за тѣхнитѣ права билъ само единъ допълнителенъ въпросъ за разрешението чрезъ победоносното руско оръжие на една задача отъ чисто политическо своиство, при което на християнитѣ се опирали като на едно опасно за Портата оръдие"[1]). Ако християнитѣ въ Турско не би били разорявани и изтезавани немилостиво, тѣ не би обращали очи и не би помагали на турскитѣ неприятели.

Населението на княжествата Влашко и Молдавия не спечелило отъ тая война повече отъ Българитѣ. Безбородко, който

[1]) Карновичь. — Объ участiи Россiи въ освобожденiе христiянъ.

ималъ случай да види въ какво положение се намирало сега това население, го описва така въ едно писмо до Воронцова[1]: „Никой, който е виждалъ по-преди тая земя, нѣма да я познае сега. Тя е толкова разорена, щото на нищо не можешъ да погледнешъ безъ съжаление. Веселостьта на народа се е обърнала въ униние; нѣма никакъвъ признакъ вече отъ тѣхната превързанность къмъ Руссия и тѣ желаятъ по-скорото сключване на миръть. . . . Всичкитѣ болери почти сж изхвърлени изъ своитѣ кжщи; нечувани сж обидитѣ и разорението, на които сж изложени жителитѣ. Молдавия нѣма да благославя паметьта на починалия (Потемкинъ б.) като гледа опустошенията, които надминаватъ всѣко въображение, както и безредията, вънъ отъ всѣка мѣрка. Трѣбва да ви спомѣна тукъ и за населението, което искаме да заселимъ въ нашата земя. Безъ да има приготвено нѣщо въ запасъ за преселенцитѣ, или за тѣхното настаняване, или за посявание, или поне за прехранванието имъ на първо време, гонятъ ги насила да отиватъ задъ Днѣстръ. Хората преминаватъ рѣката съ семействата си и съ имуществото си, натоварени на коля, но като не намиратъ тамъ нищо, връщатъ се пакъ назадъ, което самъ видяхъ съ очитѣ си. Употребляемитѣ при това насилия ги каратъ да се оплакватъ и човѣкъ слуша само неприятности".

---

[1]) С. Р. И. О. — XXIX, 154.

ГЛАВА VII.

Седма война,

Александръ I и Наполеонъ I.

Яшския миръ приключи, както видяхме, втората война на Екатерина II съ Турция по единъ начинъ, който съвсѣмъ не отговаряше на обширния планъ, съ който тя бѣше подкачена. Но този неуспѣхъ не отчаялъ великата руска царица. Веднага подиръ сключването на мирътъ тя захваща да се приготовлява за едно трете нападение на Турция. И на първо мѣсто се обраща пакъ къмъ Австрия. На 23 Декемврий 1794 била подписана една *секретна декларация относително съюза между Австрия и Руссия* [1]), въ която се казва, че „въ случай на една нова война между двѣтѣ държави и Портата, негово и. в. се задължава да помогне съ всичкитѣ си средства, щото съобразно съ съдържанието на саморжчната преписка на починалия императоръ Иосифъ II съ нейно и. в. а именно съ това на писмата отъ 10-й Септемврий и 13-й Ноемврий 1782, начертания въ тѣхъ планъ да бжде точно изпълненъ, споредъ колкото обстоятелствата позволяватъ, сиречь Бессарабия, Молдавия и Влашко да бждътъ за винаги отцепени отъ турската държава и въздигнати въ независима държава съ князь или княгиня отъ руския царственъ дворъ. Отъ своя страна нейно и. и. в. се задължава да помогне съ всичкитѣ си средства щото земитѣ, означени въ писмото на негово и. в. отъ 13 Ноемврий 1782, да бждътъ за винаги отдѣлени отъ Турция и присъединени къмъ австрийската монархия". Но Екатерина II не можила да опита още веднъжъ щастието на руското оржжие за изпълнението на своя великъ планъ. На 17-й Ноемврий 1796 година тя се поминала и на руския престолъ дошелъ Павелъ Петровичь [2]).

По това време Френцитѣ въ своя революционенъ ентусиязмъ правили голѣми крачки въ усилването на могуществото си, въпреки недоволствието на другитѣ държави. Англия, която се поста-

---

1) Мартенсъ. — Op. cit. II. 243

2) По случай коронясванието си Павелъ раздалъ на роднинитѣ на своя любимецъ Безбородко между друго и следнитѣ подаръци: на Илия Андреевичь — 1349 души селяни; на Милорадовичь — 412, но не отъ мънастирскитѣ; на Я. Леонтовичь — 432; на О. Степановичь — 600; Д Прокопиевичу — 1200; на Пестеля — 300; Карадикину — 600 и пр. (Сборникъ Р. И. О. — XXIX, 542).

вила на чело за ограничението на френското усилване, успѣла да привлече на своя страна новия руски царь. Френцитѣ били завзели между друго и Ионическитѣ острови (презъ 1797), гдето тѣ се представили като освободители отъ венецианското иго. „Единъ безброенъ народъ се бѣше стекълъ да ни посрѣщне съ викове отъ възторгъ и радость, които въодушевляватъ народитѣ, кога придобиватъ свободата си", съобщавалъ Бонопартъ въ Парижъ. За да не разочероваятъ тукакси населението, Френцитѣ издаватъ една свободолюбива конституция за островитѣ, поставятъ мѣстни хора въ управлението, но се настаняватъ въ крепоститѣ вмѣсто Венецианцитѣ. Така и народа билъ благодаренъ и Френцитѣ завладѣли страната. Споредъ чл. 5 на склюнения договоръ (5 Октомврий 1797), Австрийския императоръ признавалъ Ионическитѣ острови за владение на френската република. „Въ Албания и Гърция още си спомнятъ за Спарта и Атина. Азъ водя вече преписка съ водителитѣ въ страната и твърдѣ е възможно изъ тази пепель да излѣзе една Гърция. Напраздно ще искаме да поддържаме турската империя; ние ще видимъ нейното падание още презъ нашия животъ. Завземанието на тия четири хубави острови ни дава възможность да я поддържаме, или да веземемъ и ние своя дѣлъ. Фанатизма на свободата, който почва вече да прониква въ Гърция, ще стане по-силенъ отъ религиозния фанатизмъ. Великия народъ (Френцитѣ б.) ще намери тамъ повече привърженници, отъ колкото Руссия", явявалъ Бонопартъ на френското правителство[1]) и се готвялъ да простре освобождението и на сушата.

Това било замѣстването на Руссия въ турскитѣ работи. Въ Петербургъ съзрели истинското значение на това френско стремление и се завзели да го парализиратъ по какъвто и да е начинъ. Сега малка нужда имало да се галятъ християнитѣ въ Турсйо, защото отъ тѣхъ се нѣмало потрѣба; тѣ не били въ състояние да помогнатъ срещо силния съперникъ, който билъ успѣлъ да обърне въ своя полза чувствата имъ. За това Руссия се обраща къмъ Турцитѣ. Неи дошла на помощь Англия, която не искала да допустне завоеванието на Египетъ, гдето Бонопартъ билъ вече преминалъ (1798). Царь Павелъ заповѣдалъ на руския вицеадмиралъ въ Черно море, Ушаковъ, да се доближи до Босфора и да съобщи на Портата, че руската флота е готова

[1]) Revue d'histoire diplomatique, 1888.

да помогне на Турция, гдето и да било, щомъ тя пожелае. На руския посланникъ въ Цариградъ, Тамара, било заповѣдано да предложи на Портата една помощь отъ 70,000 души войска, която да помага на Турцитѣ въ борбата имъ било противъ Френцитѣ, било противъ разбунтувалия се видински паша Пазвантоглу. Заповѣдано било сѫщевременно на вицеадмирала Лежневъ, началникъ на гребната руска флотилия въ Черно море, да бѫде готовъ на всѣка минута да тръгне отъ Севастополъ по Дунава за Видинъ при първото поискване отъ страна на Портата.

Безъ да обраща внимание на досегашното поведение на Руссия, Султана приелъ съ готовность предложението на Царя. Щомъ съгласието му било дадено, тутакси била сключена една конвенция (8 Августъ 1798) между Турция и Руссия да бранятъ взаимно цѣлостьта на владенията си. При всичко че тяжестьта отъ тая конвенция падала всецѣло на Руссия, защото само цѣлостьта на турската територия се заплашвала, руския монархъ приелъ съ готовность условията ѝ. Не следъ много руската флота подъ началството на адмирала Ушаковъ се явила въ Босфора и на 23 Августъ хвърлила котва при Буюкдере, за да се съедини съ турската. Сега се захванали преговоритѣ за единъ формаленъ съюзъ между Русси и Турци, който и билъ подписанъ на 23 Декемврий (1798). Договора съдържалъ сѫщитѣ почти условия, както и подписаната по-преди конвенция; той постановявалъ, че между двете държави се свързва единъ отбранителенъ съюзъ „да се установи помежду имъ едно толкова тѣсно приятелство, щото за напредъ да иматъ сѫщитѣ приятели и сѫщитѣ неприятели“ (чл. I). Договорящитѣ страни гарантиратъ взаимно своитѣ владения: „Н. и. в. руския царь гарантира на Високата Порта всичкитѣ ѝ владения безъ изключение, както сѫ били преди навлазянето въ Египетъ и н. и. в. султана гарантира всичкитѣ владения на руския дворъ, както сѫ сега“ (чл. III). Съюзницитѣ се задължаватъ взаимно да си помагатъ било съ войска, било съ пари (чл. V). Н. в. турския султанъ и н. в. руския императоръ нѣматъ предъ видъ съ настоящия договоръ за отбранителенъ съюзъ да правятъ завоевания, а само да защищаватъ неприкосновенностьта на своитѣ владения, сигурностьта на поданницитѣ си и да държатъ другитѣ държави въ положението, което сѫ имали до сега, като необходимо равновесие за запазванието на общото

спокойствие. Т. в. ще поканятъ н. в. австрийския императоръ, великобританския и пруския крале, както и всичкитѣ други владетели, да се присъединятъ къмъ настоящия договоръ, предмета на който е толкова справедливъ и спасителенъ" (чл. XII). Настоящия договоръ ще има сила за осемь години. „Преди изтичането на този срокъ, дветѣ страни споредъ положението на работитѣ, ще се съгласятъ за неговото подновяване" (чл. XIII). Съ отдѣлно уговорени условия руския царь се задължавалъ да помага на Султана срѣщо френското правителство, „което, като упорствува въ своето намерение да разрушава закона Божий, престолитѣ на владетелитѣ и и всѣкакъвъ рѐдъ, и като е успѣло чрезъ завоевания и чрезъ заразяване съ развратни идеи да пороби много земи, устремило се е къмъ земитѣ, които принадлежатъ на Портата". Царя щѣлъ да достави една руска ескадра отъ 12 кораби, които Портата се задължавала да пропуща свободно отъ Черно въ Срѣдиземно морета и обратно, за да действува заедно съ турската флота противъ общия неприятель. Ако за защитата на турскитѣ владения се появи нужда отъ сухопѫтна войска, Павелъ се обещавалъ да изпрати единъ корпусъ отъ 70—80 хиляди души, които следъ минаването на Днѣстръ ще бѫдатъ поддържани на турски средства. Англичанитѣ отъ тѣхна страна въ сѫщото време се нагърбили да защищаватъ африканскитѣ турски владения противъ Френцитѣ. Следъ Абукиръ тѣ сполучили наистина да повърнатъ Египетъ на Портата.

Ако поведението на Англичанитѣ, известни у насъ като приятели и защитници на Турцитѣ, може въ настоящия случай да се обясни, то какъ ще се обясни поведението на Руссия, която минава у насъ за вѣченъ и изкрененъ врагъ на християнскитѣ тирани? — Отговора на този въпросъ може да представлява трудность само за онези християни, които виждатъ въ Руссия една чистосърдечна бранителка на църквата. Противоречието, което се забележва на пръвъ погледъ между традиционната политика на Руссия и сегашната ѝ постѫпка, е само видимо. Съ своя съюзъ Павелъ не раздиралъ завещанието на Петра I, а правялъ голѣма крачка къмъ изпълнението му. Той, както и всичкитѣ други руски владетели, въ действията си е ималъ предъ видъ само интереситѣ на своята държава, които изискватъ, щото Цариградъ и владенията му да не паднатъ въ рѫцетѣ на нѣкоя силна държава, каквато се явявала Франция, а да стоятъ въ властьта на несъстоятелнитѣ Турци,

представляющи една висяща плячка за Русия. Турция трѣбвало да стои такава, каквато си е.: слаба и безопасна за своя съсѣдъ, ако не иска да отстѫпи само нему мѣстото си. Така постѫпватъ всички далновидни господари: тѣ подкрепятъ въ случай на нужда своя слабъ противникъ, за да могѫтъ винаги да го иматъ на разположение и да се възползуватъ тѣ отъ паданието му. Съ влязанието си като съюзникъ въ Цариградъ, Павелъ вкарвалъ за първи пѫть въ ново време руските войски въ Византия, съ което можалъ да спечели чрезъ признателностьта за направената услуга основание за повикванието имъ и други пѫть. Правото за защита и намеса, което гонялъ да постигне Павелъ, както ще видимъ, се придобива по такъвъ начинъ. Владението на Наполеона въ близоститѣ на Цариградъ, отъ гдето съ влиянието си можалъ да преобрази турското управление, не можало да се желае въ Петерсбургъ. Па и въ случай на успѣхъ отъ страна на Бонопарта, ако би станало въпросъ за премахванието на Турция, руската флота би се намерила тамъ, гдето сѫ мечтанията на нейнитѣ създатели. Така щото съюза съ Турцитѣ, далечъ отъ да противоречи на традиционната руска политика, билъ точно съобразенъ съ досегашното ѝ стремление.

Въ изпълнение на този съюзъ руско-турската ескадра излѣзла презъ Дарданелитѣ въ Срѣдиземно море и незакъсняла да се яви предъ Ионическитѣ острови, за да изгони отъ тамъ опасния съсѣдъ. Кръста Христовъ се прегърналъ тукъ съ мохамеданския полумесецъ. Населението на Ионическитѣ о-ви било благодарно отъ републиканското френско управление, но понеже неговото съдействие било потрѣбно за изгонванието на Френцитѣ, гръцкия патриархъ въ Цариградъ билъ принуденъ по съветитѣ на руския господарь да напиши едно възвание къмъ своето паство, гдето Френцитѣ се представлявали като безбожници, осѫдени да попаднатъ скоро подъ ударитѣ на Божия гнѣвъ. „Тия хора безъ вѣра, следъ като потѫпкаха Божиитѣ и човѣшки закони, маскиратъ своето безбожие съ лъжливото име на нѣкаква свобода и равенство. Църквата, въ своя дългъ да се грижи за спасението на душитѣ, приканва всички православни да се присъединятъ къмъ войскитѣ на царя и на султана за изгонванието на Френцитѣ", се говори въ това възвание. А въ другъ единъ манифестъ, подписанъ отъ адмирала Ушаковъ, се казвало на островитянитѣ, че „руския императоръ и султана, водени отъ Божията воля и свързани съ най-

тѣсното приятелство, предприематъ да ги освободятъ отъ хомотътъ на безбожния френски народъ". Ушаковъ имъ обещавалъ, че независимостьта имъ ще бжде почитана и даже увеличена и че тѣ, ако желаятъ, може да си наредятъ едно републиканско управление. По този начинъ началника на православната Христова църква препоржчвалъ приятелството на мохамеданитѣ срѣщо други християни, а най-абсолютния самодържецъ обещавалъ републиканско управление. Островитѣ не закъснели да паднатъ въ ржцетѣ на съюзницитѣ. Презъ февруарий (1799) Френцитѣ следъ едно 20-месечно владение били изгонени изъ последнята крепость въ тѣхъ; тѣ били замѣнени на всѣкждѣ почти съ Русси, а Турцитѣ останали да окупиратъ градищата. Веднага руския адмиралъ свикалъ представители отъ 7-тѣ острови, които да наредятъ гражданското имъ управление. Султана предложилъ да се създаде отъ тѣхъ нѣщо подобно на Влашко-Молдавия, едно княжество съ християнски управитель, който да се назначава отъ Портата; или да се дадятъ на нѣкоя второстепенна държава; или най-сетнѣ да се направи отъ тѣхъ една самостоятелна република. Руския господарь не се съгласилъ на първото условие, защото по такъвъ начинъ не произлазяла никаква печалба за Руссия. За очудване на Султана той приелъ да се направи отъ тѣхъ една република, която да бжде подъ сюзеренството на Турция и подъ покровителството и гаранцията на царя. На 9/21 Мартъ (1800) билъ сключенъ договора между двѣтѣ държави за уреждането на тая република, чл. XI на който гласи: „Н. и. в. руския царь, за да докаже чистосърдечното си приятелство къмъ н. в. отоманския императоръ и за да покаже колко присърдце има величието на своя приятель, Високата Порта, обещава се да изходатайствува отъ другитѣ държави, щото споменатитѣ острови да се уредятъ по взаимното имъ съгласие". Действително, чрезъ Амиенския договоръ (16/III 1802) се припознава станалата спогодба между Руссия и Турция за тия острови. Въ Цариградъ се надѣвали, че чрезъ създаванието на отдѣлна република отъ общозаетитѣ о-ви ще попречатъ на рускитѣ намерения, когато въ Руссия отъ опитъ знаяли, че този видъ управление е най-подходящъ за подчинението на малкитѣ и неопитни народи. Този резултатъ билъ сигуренъ да се добие съ течението на времето[1]).

[1]) Ето каква била участьта на тая република. Русситѣ менажирали Турцитѣ, до когато имало страхъ отъ разпространението на френското вла-

За сега руския господарь, по причина поведението на Англия се отказалъ отъ съюзъ съ нея и излезалъ отъ коалицията противъ Франция. Вследствие на това руската флота получила заповѣдь да се върне въ Черно море. Действително, на 10 Септемврий (1800) тя влѣзла въ Босфора, гдето стояла около месецъ, въ продължение на което време билъ подписанъ договора между Руссия и Портата за устройството на новосъздадената република. Следъ подписването на този договоръ руската флота напуснала Босфора 12 Октом. (1800) и се прибрала въ Севастополъ.

дичество около вратитѣ на Цариградъ. Щомъ Англичанитѣ изгонили окончателно Бонопарта изъ Египеть, този страхъ преминалъ, и Русситѣ подкачили да проявяватъ истинскитѣ си разположения. Едва се минали нѣколко месеци отъ създаването на републиката, и тукъ се повдигнали такива смутове, раздори и възстания, подклаждани отъ заинтересованитѣ, шото Гърцитѣ захванали да съжаляватъ за френското владичество. „Републиката на Ионическитѣ о-ви се намира въ най ужасната анархия и населението ѝ е всѣкой день на оржжие", пише Наполеонъ на царь Александра, на което последния му отговаря, че тая анархия го много наскърбява, но чака по-подробни сведения, за да вземе потрѣбнитѣ мѣрки за излекувание злото. Споредъ тия сведения „причинитѣ на безредицитѣ били необузданностьта на жителитѣ, неблагодарностьта имъ отъ дадената имъ конституция и отъ сюзеренството на Портата", пиши царя въ Парижъ. За да се тури край на анархията, трѣбвало следователно: 1) да се обуздае населението; 2) да се измѣни формата на управлението и 3) да се унищожи сюзеренството на Султана. За постигането на тая цель, царя явявалъ, че ще изпрати въ Корфу руската войска, която се намирала въ Неаполъ и която трѣбвало да се завърне въ Руссия следъ уреждането на сицилийския въпросъ; а Франция трѣбвало да се заеме да убеди Портата да признае пълната независимость на тая република. „Увѣрете, че моето намерение не е друго освень да обезпеча спокойствието на тая държавица, припозната и отъ Франция и че тукъ не могжтъ да се съдържатъ никакви лични намерения. За това френското правителство нека предпиши на своя представитель въ Цариградъ да убеди Портата въ необходимостьта да се откаже отъ своето сузеренство" a). Действително, на 3 Августъ 1802 нѣколко руски кораби стоварили въ Корфу нуждната войска за окупирането на републиката. За руски комисарь билъ назначенъ графъ Моцениго, който подкачилъ да се разполага съ управлението на островитѣ както съ една подвластна на Руссия земя. Той далъ на републиката една конституция още по-либерална отъ досегашната, която клоняла още повече да ускори постигането на гонимата цель. Всички тези действия на Моцениго показвали, че Руссия, следъ като се е установила фактически господарка на островитѣ, се стреми да си ги подчини и формално, което не било никакъ съгласно съ кроежитѣ на Наполеона. Той наблюдавалъ съ завистливо око постепенното закрепление на Русситѣ въ този отдалеченъ за тѣхъ край и чакалъ само първия благоприятенъ моментъ да ги пропжди отъ тамъ. За сега той се ограничавалъ само да изказва своето недоволствие отъ хозяйничането на Русситѣ тамъ. Талейрандъ забележвалъ на Моркова, че руското вмѣшателство въ вжтрешнитѣ работи на републиката е главната причина на сжществующитѣ безредици, на което Морковъ възразявалъ, че положението на Руссия въ тая държавица е изключително, че подъ нейното влияние само се е образувала тая република, че тя трѣбва да сжществува подъ нейното покровителство и че само тя, съ съдействието на Турция, може да я организира и затвърди. На тия основания презъ 1803 царя натоварилъ

a) Сборникъ Р. И. О. — XX, 260 и пр.

Сега Руссия била единственната почти държава въ Европа, която не се намирала въ война. Наполеоновитѣ предприятия карали Англия, Австрия и Прусия да бждать почти непрестанно на военна нога. Тези обстоятелства били крайно благоприятни за рускитѣ стремления, и Павелъ внимавалъ да се възползува отъ тѣхъ. Освенъ постепеннитѣ завладения въ Кавказъ, той искалъ да извлече полза и въ Европа. Руската политика се водяла тогава отъ двама талантливи мжже: графъ Панинъ и графъ Ростопчинъ. Павелъ се отнесълъ къмъ тѣхъ за съветъ; тѣ били задължени да направятъ всѣкой по отделно по единъ планъ, по който да се води сега руската политика. Планътъ на Панина е неизвестенъ и до сега. Казватъ, че той предлагалъ да се свика единъ европейски конгресъ, който да уреди разбърканитѣ работи на Европа и самъ Панинъ да бжде назначенъ като пълномощникъ отъ страна на Руссия. Павелъ не билъ на мнение да предприема нѣщо за общото усмирение до когато руската държава не извлече колкото е възможно по-голѣма полза отъ междуособията на другитѣ сили, защото такива случаи не се представлявать често. Панинъ падналъ следователно въ немилость; него осждили въ недалновидность и той билъ махнатъ отъ Петерсбургъ. Планътъ на неговия другарь билъ удобренъ на 2-й Октомврий (1800) и по него Павелъ се водилъ презъ кжсото време на своето царувание. Въ него Ростопчинъ казва: „Угодно било на в. ц. в. да ми заповѣда, да изложа писменно настоящето положение на Руссия въ отношенията й съ другитѣ държави и да свърша това очертание, като изкажа собственнитѣ си мисли и изложа при това най-удобнитѣ средства за запазванието на Руссия

рускитѣ търговски агенти въ чужбина да гледатъ на търговцитѣ отъ тия острови като на руски търговци и да защищаватъ тѣхнитѣ интереси. Френското правителство протестирало противъ тая мѣрка, както и противъ своеволнитѣ разпореждания на руския представитель въ Корфу, който действувалъ като че републиката съставлявала часть отъ рускитѣ владения. Тия протести обаче оставали за сега безъ резултатъ. Графъ Моцениго успѣлъ съ свойственнитѣ на Руссия средства да създаде една силна русофилска партия, която най сетнѣ се съгласила да иска защитата на царя. Царь Александръ приелъ молбата и пратилъ (1803) единъ руски комисарь, подкрепенъ съ нуждното количество войска. Така Ионическитѣ о-ви следъ едно четиригодишно републиканско управление, минали подъ владичеството на Руссия. Споредъ Тилзитския договоръ (1807) Руссия ги отстжпила на Франция, отъ която били отнети въ Парижския договоръ (1815), за да образуватъ едно отдѣлно господарство подъ прямото покровителство на Англия, която заела крепоститѣ имъ съ своя войска и ги управлявала чрезъ единъ комисарь. Въ 1863 тя се отказала отъ покровителството си и ги отстжпила на Гърция.

въ бждяще отъ завистницитѣ на нейната слава и могущество и обращанието на тези средства въ нейна полза при днешнитѣ забъркани обстоятелства въ Европа и да се придобиятъ чрезъ това нови удобства за по-нататъшно време. Описанието на сношенията ни съ севернитѣ държави нѣма да заеме много мѣсто". И Ростопчинъ излага какви сж отношенията на Руссия съ Швеция, Дания, Холандия, Испания и Португалия, съ Сардиния, Сицилия, Папата, Турция, Франция и пр. „Руссия, както по своето положение, тъй и по своитѣ неизчерпаеми сили, е и трѣбва да бжде първата държава въ свѣтътъ. Ето защо тя трѣбва да наблюдава всичкитѣ движения и всичкитѣ съглашения на европейскитѣ господари, за да не могжтъ да предприематъ сами или посрѣдствомъ държавитѣ, върху които иматъ нѣкакво влияние, нищо, което би било противно на руското достоинство. Въ всѣко време политиката и цельта, както на мждритѣ, проститѣ и благотворителнитѣ, тъй и на злитѣ владетели, се е състояла въ това, щото да увеличаватъ своитѣ сили за смѣтка на ближнитѣ си. Това е единственния и най-вѣрния способъ да се плащатъ силнитѣ и да се държатъ въ покрозителство слабитѣ. По този начинъ, като изпълнявамъ заповѣьта на в. и. в. написахъ моитѣ мисли за положението на Европа и ще заключа като изложа най-благоприятния способъ, за да се извлекжтъ удобства за Руссия. Тези удобства, като ще й доставятъ нови богатства, море и слава, ще я поставятъ несравненно по-горѣ отъ всичкитѣ други държави, а вашето име по-горѣ отъ всичкитѣ владетели, които следъ смъртьта си живеятъ въ храма на безсмъртието и за това азъ предлагамъ раздѣлението на Турция съ съгласието на Франция, Австрия и Прусия. Руссия ще вземе за себе си Румжния, Молдавия и България; Австрия — Босна, Сърбия и Влахия (*Забележка на Павела, направена отстрана:* „не е ли много?"). За удовлетворение на Прусия да й се даде цѣлото Хановерско курфирство и епископствата Падернборско и Мюнстерско. На Франция да се даде Египетъ; Гърция съ всичкитѣ архипелажски острови да се провъзгласи за република, както венециянскитѣ острови, подъ защитата на четиритѣ държави, които ще си раздѣлятъ владенията на Турция. Съ време Гърцитѣ сами ще дойдатъ подъ руския скиптръ (*Забележка на Павела:* „А може и да се принудятъ"). Успѣха на това важно, но лесно за изпълнение предприятие зависи единственно отъ тайното му и бързо изпълнение. Ви-

енския дворъ съ възхищение ще посрѣщне едно толкова неочаквано предложение; пруския ще намери въ него голѣми удобства за себе си; но центра на този планъ трѣбва да бжде Бонопартъ. Той ще съзре и намери въ предлаганото раздѣление най-удобното средство да унижи В. Британия и да му се признаятъ при общия миръ всичкитѣ направени отъ Франция завоевания. Преди да откриемъ нащитѣ проекти за сближение съ Франция, трѣбва най-напредъ, безъ да нарушаваме нащия съюзъ съ Англия, да й попречимъ да се не възпротиви за раздѣлението на Турция, да предложимъ на Дания и Швеция да възстановятъ северния въоржженъ неутралитетъ и въ началото на преговоритѣ да се поканятъ Бонопартъ и испанския краль, и тѣ да вземать участие. . . . Следъ като приготвя тайно т. е. лично самъ всичкитѣ книжа, които сж нуждни за съюза за раздѣлението на Турция, писмата на в. и. в. до Бонопарта и до австр. императоръ, пълномощнитѣ и паспорта ми, азъ ще разпръсна нѣколко дни преди тръгванието си единъ слухъ, че съмъ падналъ въ немилость предъ в. и. в, и ще ви искамъ писменно позволение да отида задъ граница на лѣчение, което позволение ще ми се даде" и т. н. Ростопчинъ разправя какъ ще постжпи да излъже европейскитѣ дипломати. „Ако сполуча въ Парижъ, никакво съмнение не може да има, че Австрия ще приеме предложението; азъ съмъ увѣренъ, че австрийския императоръ заедно съ своето министерство толкова ще се зарадва за раздѣлението на Турция, както единъ разоренъ човѣкъ, комуто се пада най-голѣмата печалба въ една лотария (Забележка на Павела: „Только въ прокъ не пойдетъ"). Съ това свършвамъ моето изложение и ако създателя, който отъ дълго време пази подъ свое покровителство руското господарство и неговата слава, благослови и настоящето предприятие, тогава Руссия и XIX-й вѣкъ достойно ще се възгордеятъ съ царуванието на в. и. в., който съедини въ едно престолитѣ на Петра и Константина, двама велики господари, основатели на най-знатната империя въ свѣтътъ". Отгорѣ надъ този планъ царя саморжчно написалъ: „Като удобрявамъ вашия планъ, желая да пристжпите към неговото изпълнение. Да даде Богъ щото така да бжде. Павелъ. Гатчино, 2-й Декемврий 1800"[1]).

[1]) Руокій Архивъ 1878. Revue d' histoire diplomatique, 1889.

Веднага било пристжпено къмъ изпълнението на горнята царска заповѣдь. Генералъ Спренгпортенъ билъ изпратенъ при Наполеона да го склони за предприемането на една експидиция въ Индия и за раздѣлението на Турция. Но когато се захванали вече приготовленията за осжществлението му, внезапна смърть отнесла Павела (12 Мартъ 1801). Александръ I, който го замѣстилъ, се показалъ въ началото на царуването си противенъ на бащинитѣ си проекти. Не се минало много обаче, и той захваналъ да дава признаци, че тези проекти сж и негова мечта. Той трѣбва да е челъ горния планъ на Ростопчина, защото тръгва въ единъ пжть много сходенъ съ оказания въ този планъ, както ще видимъ.

Още въ първитѣ дни следъ вьцараванието си Александръ I съставилъ единъ „Неофициаленъ Комитетъ" или „Комитетъ за обществената безопастность", който действувалъ тайно, но подобно на Господарствения Съветъ обсжждалъ предварително важнитѣ държавни работи. Въ този Комитетъ влазяли интимнитѣ тогава по идея на царя лично преданнитѣ му: графъ В. Кочубей, Н. Новосильцевъ, князъ А. Чарторийский и графъ П. Строгановъ. Първата работа на новия царь била решението да се присъедини окончателно Грузия къмъ рускитѣ владения.

Както видяхме (с. 183), презъ 1783 по исканието на Грузинския владетель, Георги Ираклиевичь, рускитѣ войски завзели тая область като покровителски, да защищаватъ царя й срѣщо враговетѣ му. Тѣ стоели тамъ вече отъ 17 години, когато при Павела (въ 1800) министерството счело, че е дошло време да се тури край на това положение, като се присъедини Грузия окончателно къмъ рускитѣ владения. На представения му докладъ въ този смисълъ, царя поставилъ резолюция: „быть по сему". Но тъй като въ Грузия по това време върлувала зараза, Павелъ счелъ за нуждно да вземе мнението и на Господарствения Съветъ по този въпросъ. На 17 Декемврий Съвета се произнася въ смисъла на министерството. Той, „като взема предъ видъ че простото покровителство, което Руссия упражнява отъ 1783 надъ Грузия, е въвело тая страна въ *бездну золъ*, отъ които тя е съвършенно изтощена, а продължението на покровителството върху сжщитѣ основи, както до сега, ще въведе тая страна въ съвършенна погибель; че ако за запазванието на Грузия се държи тамъ винаги толкова войска, колкото сега, то за Руссия ще

произлѣзатъ значителни и съвсѣмъ безполезни разноски, а съ малко войска не е възможно да се защити отъ вжтрешното й неустроиство и отъ вънкашнитѣ й неприятели....; че да не би слѣдъ смъртьта на сегашния царь, Георги, да възникнатъ тамъ раздори и смущения, които би послужили на Перситѣ и на Турцитѣ да завзематъ страната, а на Черкезитѣ да нахлуятъ за грабежъ и така да пострадатъ рускитѣ пограничнии жители и т. н. — намира, че императора има пълно право, въ качеството си на покровитель на тая земя и като неинъ съсѣдъ, да вземе предварителни мѣрки за въдворение спокойствието въ нея, било чрезъ усилвание своето влияние въ вжтрешнитѣ й работи, било чрезъ окончателното й присъединение къмъ държавата; че това присъединение ще принесе несъмненно голѣма полза на Руссия, като ще й достави богатитѣ съкровища, които се намиратъ въ недрата на тамошната земя, ще останови една постоянна търговия съ съсѣдитѣ и Индия и ще позволи, да могжтъ да се направятъ операции въ случай на война съ Турция и Персия. Всичкитѣ тези обстоятелства каратъ Съвета да вѣрва, че нѣма никаква несправедливость въ присъединението на Грузия и той вижда тамъ именно спасението на страната, угнетявана отъ своитѣ владетели, а за Руссия — една сжщественна полза"[1]). Тъй като нѣкои отъ членоветѣ на Съвета протестирали противъ това решение, Павелъ не се решавалъ да го приложи веднага. Освенъ това той считалъ несправедливо да се отнеме съ насилие престола на законния владетель на Грузия, а желаялъ щото той доброволно да се откаже отъ него въ полза на руския царь. Ираклиевичь склонилъ най сетнѣ на това, но искалъ щото прехвърлянието на короната му да стане следъ неговата смърть. Два месеца преди неочакваното си умирание Павелъ издава единъ манифестъ за присъединението на Грузия, но не можалъ да го изпълни.

Въ началото на царуванието си, Александръ I тръгналъ и по този въпросъ, както и по всички други, въ едно направление обратно на следваното отъ предшедственника му. Господарственния Съветъ и сега настоявалъ обаче да се присъедини Грузия окончателно къмъ Руссия, защото графъ Мусинъ-Пушкинъ донасялъ, че въ Грузия се намиратъ богати рудници и защото изпратената отъ Ираклиевича депутация въ

[1]) Архивъ Государственнаго совѣта. — II, 881. III, 1197.

Петербургъ заявила, че за да спаси царството си отъ загинване, което го заплашвало подиръ смъртьта му вследствие възникналитѣ несъгласия въ царската фамилия, той се съгласява то да бжде прието въ непосредствено поданство на руската държава. Двама отъ пратенницитѣ на Ираклиеича, князетѣ Аваловъ и Палавандовъ, били веднага повърнати назадъ въ Тифлисъ, да взематъ отъ царя и отъ народа нужднитѣ пълномощия и съ едно прилично посолство да се възвърнатъ пакъ въ Петерсбургъ, за да направятъ тържественната клѣтва отъ името на Ираклиевича и на народа за вѣчно поданство на руския престолъ. Александръ I още не се решавалъ обаче да тръгне по стжпкитѣ на Павела, за това натоварилъ „Неофициялния Комитетъ" да се произнесе по този въпросъ. И комитета решава (11/IV, 1801): „като уважава съмнението на н. и. в. да ли съ присъединението на Грузия къмъ руската държава нѣма да се направи една несправедливость за наследницитѣ на престола на тая държава, комитета се е ржководилъ въ своитѣ разсжждения по това дѣло отъ най-голѣмо безпристрастие, като е отхвърлилъ съвършенно користната цель, която Руссия би постигнала съ това преобретение. Той счита, че сегашното положение на грузинскитѣ работи необходимо изисква да се задържи тая земя подъ руския скиптръ по следующитѣ причини: 1) обявившето се веднага следъ смъртьта на Георги Ираклиевичь несъгласие между членоветѣ на царската фамилия, заплашва слабото това царство съ едно междуособие; 2) явното покровителство, което Руссия отъ най-стари времена дава на тая земя, изисква, за да се запази достолепието на нашата империя, щото грузинскитѣ владения да бждатъ запазени въ цѣлость; 3) съ присъединението ще се обезпечи спокойствието на рускитѣ граници, защото ще обуздае своеволието на кавказскитѣ планински народи. Но за да се даде нуждната здравина на изпълнението благонамеренното това желание, трѣбва да се приложатъ въ действие намеренията на блаженната и за вѣчна слава достойната велика императрица Екатерина II, които тя е имала при захващанието войната противъ Перситѣ въ 1796. За това и сега трѣбва да се разгледатъ всичкитѣ предположения въ това предприятие и като се вземе предъ видъ настоящето положение на работитѣ, да се състави отъ тѣхъ единъ новъ планъ, съобразенъ съ настоящитѣ обстоятелства и време. За това предполага се: 1) Да се остави

Грузия заната отъ рускитѣ войски съобразно съ даденитѣ напоследъкъ предписания; 2) да се настани въ страната едно временно началство споредъ представлението на генерала Кнорингъ, като се раздѣли предварително всичката земя на седемь участъци. При това да се предпиши на началника въ Грузия, генералъ Кнорингъ, да събере презъ време на своето пребивание тамъ всички сведения за нравитѣ и обичаитѣ на грузинския народъ, по които да може да се образува бѫдѫщето управление на тая земя, подобно на направеното за Литва, когато това велико княжество постѫпи въ владение на Руссия въ 1794" [1]).

Предъ видъ това решение на Комитета, царя продължавалъ да упорствува противъ присъединението на Грузия. Той заповѣдалъ, щото този въпросъ да се внесе отново за разискване въ Господарствения Съветъ. Генералния прокуроръ, Вешевлиевъ, съобщавалъ, че царя не се решава да изпълни предищното постановление на Съвета, защото намиралъ, че е несправедливо да се присвояватъ по този начинъ людски владения. „Съвета, като разгледа отново обстоятелствата на това дѣло, по всичкитѣ си заключения се принуждава да остане на първото свое мнение: Грузия да бѫде приета въ руско поданство, като се основава: 1) на изказаното отъ цѣлия народъ желание да се приеме въ руско поданство; 2) на следствията, които необходимо ще произлязатъ, ако се остави грузинското царство въ положението, въ което се е намирало до смъртьта на царя Георги Ираклиевичь. Първото отъ тези основания унищожава всѣкакъвъ видъ несправедливость, още повече че желанието на народа, който и по-преди е клонялъ къмъ това, се подкрепя сега съ единодушния почти отзивъ на всички лица отъ царската фамилия.... А покровителството, каквото до сега Руссия е давала на Грузия, има такиви взаимни неудобства, щото между съвършенното напущание на последнята и приемането й въ руското поданство не остава срѣдина. За да може да обезпечи на Грузия винаги нуждното спокойствие, Руссия трѣбва, както я покровителствува, да държи достатъчно войска въ тая страна, за да я пази отъ неприятелски нападения, което ще съставлява за държавата едно съвсѣмъ излишно иждивение, което нѣма да й пренася никаква полза.

[1]) Архивъ Гос. Совѣта. III, б: 1189.

Но и за самата Руссия е вредително да напуща тая страна. Оставена на своето жребие, Грузия ще стане непременно жертва на своитѣ съсѣди и християнското владичество въ тая страна ще изчезне... Може още да се случи, щото грузинския народъ, за да избѣгне пълното си разорение отъ своитѣ съсѣди, ще мине въ турско поданство и събитията, които могжтъ да произлѣзатъ отъ тая случайность, още отъ сега изображаватъ една страшна картина... На основание на тия съображения Съвета намира, че задържанието на Грузия подъ руска власть е необходимо, както за самата тая земя, тъй и за ползата на нашата държава, като предава впрочемъ това дѣло на съизволението на н. и. в. А за да може да се удостовѣри въ сжщинското положение на Грузия и съ това да има най пълно основание за уреждането на нейнитѣ работи, Съвета счита за нуждно да се даде тайна заповѣдь на началника на кавказката линия, генералъ Кнорингъ: 1) да се отправи немедленно въ Грузия и на мѣстото да изследва съ най голѣма точность и безпристрастие, може ли Грузия да бжде изоставена въ независимо владение, да сжществува въ това положение, да запази вжтрѣшното си спокойствие, заплашвано отъ несъгласието на членоветѣ отъ царската фамилия, което несъгласие, като породи въ страната многочисленни партии, може съ време да я хвърли въ съвършенно безначалие, и най сетнѣ, въ сила ли е това царство да се защищава отъ външни нападения, които непременно трѣбва да се очакватъ? 2) да изиска сжщо тъй по най строга справедливость да узнае, да ли подлинно всички членове на грузинското царство и цѣлия народъ, или само една часть отъ тѣхъ желаятъ да приематъ руското поданство? Ако той намери първото за невъзможно, то да събере, споредъ мѣстнитѣ права и обичаи, нуждннтѣ материали за бждящето управление на Грузия; а при изследванието на второто, той трѣбва внимателно да изучи, може ли да се счита като общо желание на народа прошението за присъединение на Грузия къмъ руската империя, или то произлазя само отъ нѣколко лица въ известенъ кржгъ, които чакатъ да намерятъ лична облага отъ искания превратъ. Съ всичкитѣ тези сведения началника бързо да се върне тукъ и тогава ще се види какви мѣрки ще се вzематъ, които да дадятъ твърда основа на бждящето жребие на Грузия" [1]).

---

[1]) Архивъ Гос. Совѣта. III, 6, 1191.

До когато да се направи решеното отъ Съвета изследване, отъ Грузия почнали да престигатъ въ Петерсбургъ оплаквания противъ руската намеса и просби за запазвание независимостьта на грузинския престолъ. На 3-й Юний била внесена въ Съвета молбата на вдовствующата грузинска царица, „която просила да се остави Грузия въ положението, въ което се намирала по договора, сключенъ между това царство и блаженната и за вѣчна слава достойната память на императрицата Екатерина II Александровна“ [1]. На 4-й Юний била внесена просбата на наследника на грузинския престолъ, Давидъ, за да му се запази наследството на този престолъ. Съвета решилъ да се остави тая молба, както и горнята на вдовствующата царица, да се разгледатъ когато престигне генералъ Кнорингъ съ своя рапортъ. Въ първитѣ дни на Августъ този рапортъ престигналъ и Съвета решилъ на 8 Августъ да се произнесе върху участьта на Грузия. Сжщевременно той ималъ да се произнесе и върху доклада на действителнитѣ тайни съветници, графъ Воронцовъ и графъ Кочубей, които доказвали въ него, че присъединението на Грузия къмъ руската империя е противно на нейнитѣ интереси. „Съвета, като изслушалъ тези два доклада, се утвърждава още повече въ своето мнение, че присъединението на Грузия къмъ Руссия ще послужи за спасението на първата отъ загинвание, отъ което я заплашватъ вжтрѣшнитѣ ѝ раздори, притѣсненията на лицата отъ царската фамилия, ужесточени противъ народа, който е заявилъ гласно своето желание да приеме руското подданство и най-сетнѣ нападенията на хищнитѣ ѝ съсѣди, несравненно по-силни отъ слабата тая страна. А Руссия съ това преобретение не само ще намери въ него всичкитѣ ползи за себе си, обяснени на пространно въ предидущитѣ засѣдания на Съвета, но ще запази и своето достоинство, като не отстжпва отъ извършения вече подвигъ, известенъ на всичкитѣ съсѣдни на Грузия народи, на цѣла Азия, даже и на цѣла Европа. За довършванието на този подвигъ остава само да се вземе тържественната всенародна клѣтва, спряна не отъ съпротивлението на народа, а единственно отъ това, че генералъ Кнорингъ, вследствие смъртьта на починалия императоръ, не е посмеилъ да пристжпи къмъ това безъ нови заповѣди отъ сега царствующия господарь.

---

[1] Архивъ Гос. Совѣта. III, 6, 1196.

Като разгледа разнитѣ донесения на генералъ Кнoринга, Съвета не пропустна безъ особенно внимание описанието радостьта на народа при влазянието на този началникъ въ Грузия и неговото униние когато този беденъ народъ не можалъ да участвува въ клѣтвата, давана въ негово присжтствие отъ руската войска, която се намира въ Тифлисъ. Не се окри отъ Съвета и това отъ горепоменатитѣ донесения, че изключая членоветѣ на царската фамилия, ще се намерятъ и нѣкои отъ велможитѣ, които нѣма да погледнатъ равнодушно на присъединението Грузия къмъ скиптра на рускитѣ императори. Но тѣ съставляватъ несравнено меншество отъ народа. Не може да се не направи една несправедливость, като се уважи тѣхното роптание, да се предаде многочисленната и най добрата часть отъ народа на отмжщението и на алчностьта на нѣколко злонамеренни личности, изнуряющи до сега бедната тая страна, която още по-малко ще почнатъ да щадятъ, когато тя бжде изоставена на тѣхния произволъ... Впрочемъ Грузия не очаква нито отъ едного отъ престолонаследницитѣ своето спасение. Самъ царь Георги Ираклиевичь, като е предвиждалъ всичкитѣ бедствия, които ще произлѣзатъ за народа отъ разврата въ царската фамилия, не намиралъ друго избавление освень да го утвърди въ руско поданство, като е следвалъ пжтя на своя баща.... Всичкитѣ тези обстоятелства каратъ Съвета да не вижда никаква несправедливость въ присъединението на Грузия, а вижда въ това спасението на тая страна и една сжщественна полза за Руссия, като се оградятъ чрезъ това границитѣ й отъ хищническитѣ горски племена".

Така щото Господарственния Съветъ и сега се произнесалъ за присъединението на Грузия къмъ руската империя, въпреки протеста, поданенъ на 24 Юлий (1801) отъ графъ Кочубей и графъ Воронцовъ. Александръ I не можилъ този пжть да не потвърди това решение. На 24 Септемврий с. г. билъ издаденъ нуждния за тая цель указъ, който говорялъ: „Ние се съгласихме да присъединимъ окончателно Грузия къмъ Руссия, не за да увеличимъ нашето могущество, или защото го изисква нашия интересъ, но единствено да възстановимъ правосждието и обезпечението живота и имота на жителитѣ въ тая страна. Всичкитѣ данъци, плащани отъ васъ, ще бждятъ употребявани само въ ваша полза и за въздиганието на разоренитѣ ви градове и села. Вашето щас-

тие и благоденствие ще бждЖтъ единственната и най приятната за насъ награда"[1]). Презъ м. Май (1802) билъ обнародванъ и манифеста за окончателното присъединение на Грузия. Въ единъ рескриптъ къмъ губернатора въ Грузия, Цициановъ, царя казва: „Като присъединихъ Грузия къмъ Руссия, азъ не искахъ да удовлетворявамъ никакво властолюбие и не гледахъ ползата на своята държава, а спокойствието на народа, вълнуванъ отъ вжтрешнитѣ и вънкашни смутове, народъ отдавна предаденъ на Руссия и който е заслужилъ съ своята преданность нейното благоволение"[2]). Така казвалъ руския господарь на подчиняванитѣ, а ние видяхме какви бѣха мотивитѣ, съ които Господарственния Съветъ си служаше при вземанието на решението да се присъедини Грузия.

Успѣхитѣ въ направление къмъ Азия родили у Александра I, както и у Павела, вѣрата, че изпълнението на заветната мечта може да се достигне ако стане едно съглашение съ другитѣ съперници на Руссия. Ето защо още на 5 Юний (1801) той говори на френския посланникъ въ Петерсбургъ, Дюрокъ, че Франция и Русия сж две велики държави, които трѣбва да се съюзятъ, за да унищожатъ слабитѣ държави, които дѣлятъ Европа[3]). На 10 Октомврий с. г. между френския и руския владетели била сключена една тайна конвенция за бждщитѣ действия въ този смисълъ. Но извънредното усилване на Наполеона, което заплашвало сжществуванието на Австрия, принудило последнята да употреби всичкитѣ си усилия, да възвърне Александра I отъ намерението му. Намерили се руски сановници, които послужили на Австрия съ увещанията си предъ царя, че слабата Турция е най-добрия съсѣдъ, който може да има Русия, защото който и да го замѣсти, за нея ще произлѣзатъ по-голѣми неудобства отъ сегашнитѣ. Графъ Кочубей, който ималъ въ начало най-голѣмо влияние върху царя, успѣлъ да го убеди въ преимуществата на сегашното положение въ Турция. Той представилъ за тая цель единъ обширенъ докладъ на Александра I (1801), въ който, като разглеждалъ подробно ползитѣ, които би произлѣзли за Руссия отъ едно раздѣление на турскитѣ земи, както и ония отъ запазванието на турското владичество въ сегашното му положение, заклю-

[1]) Rabbe. — Histoire d'Alexandre I.
[2]) Богдановичь. — *Александръ I.* I.
[3]) La Nouvelle Revue. 15 Май 1890.

чавалъ по най-убедителенъ начинъ за последнята система: запазването на Турция трѣбвало да съставлява за напредъ крайжгълния камъкъ на руската политика[1]. Това мнение било усвоено отъ императора, за туй на руския посланникъ въ Парижъ, Марковъ, било изпратено следующето царско наставление: „Чуждъ по моитѣ принципи, както и по естественната си наклонность, на всѣкакъвъ планъ за завоевание и увеличение; убеденъ че тая амбиция трѣбва да бжде чужда за владетеля на една обширна империя надарена отъ природата съ всички блага и която съдържа всичкитѣ извори за общественното благосъстояние, съ всичкитѣ елементи за сила и могущество, — една отъ основитѣ на моята политическа система ще бжде винаги да съдействувамъ съ всички средства за запазнанието на една държава, слабостьта и лошата администрация на която съставляватъ единъ скжпоцененъ залогъ за безопастность“[2].

Въ сжщото време почти (10 септемврий 1801) въ наставленията си до руския посланникъ въ Виена, Разумовски, царя казва: „Една отъ основитѣ на моята политическа система ще бжде винаги да съдействувамъ съ всичкитѣ си средства за запазването на една държава (Турция б.), слабостьта и лошото управление на която служатъ като единъ безцененъ залогъ за безопастность. Интереситѣ на Австрия съвпадатъ въ това отношение съ тия на Руссия и азъ предполагамъ, че виенския кабинетъ е достатъчно прозорливъ да отказва това“[3]. Когато въ началото на 1802 Наполеонъ давалъ признаци, че желае да посѣгне на Турция, графъ Кочубей съветва царя: „при повдиганиево на Източния въпросъ, на Руссия предстои или да пристжпи къмъ раздѣлението на Турция съ съучастието на Франция и Австрия, или да се старае да предотвращава едно толкозъ вредително положение на работитѣ. Не ще съмнение, че последнето е за предпочитание, защото независимо отъ това, че Руссия по своето пространство нѣма нужда отъ разпространение, но тя нѣма съсѣди по-спокойни отъ Турцитѣ и съхранението на тези естествени наши неприятели трѣбва да бжде за напредъ коренно правило на нашата политика“[4].

---

1) Жигаревъ. — Op. cit. I, 256.
2) С. Р. И. О. — LXX, 217.
3) Мартенсъ Op. cit. — II, 375.
4) С. Соловьевъ. — *Александръ I.* с. 36.

Тия авторитетни съвети, подъ влиянието на чрезмѣрно-увеличающето се могущество на Франция, заякчили още повече взетото вече решение на Александра I по този въпросъ. И той презъ първата половина отъ царуването си, съ изключение на нѣколкото месеца въ начало, се е водилъ отъ този принципъ: да се противодействува на всѣкой проектъ, враждебенъ на Турция. Въ началото на 1803 канцлера Воронцовъ пиши на Морковъ въ Парижъ, че „Руссия, ако и да е решена да пази мира, ще наруши това си решение, ако се намери нѣкоя държава, която би посѣгнала на Турции. Н. в. ще бжде принуденъ въ такъвъ случай да се намеси въ полза на съсѣда си. Въ разговоритѣ ви съ първия консулъ ние виждаме, че той често говори по този предметъ, като посочва разпадналото състояние на Турция, която споредъ него скоро щѣла да се срути... Вие ще заявите, че н. в. доволенъ отъ това, съ което провидението го е снабдило, не желае да увеличава владенията си отъ къмъ Турция и не може равнодушно да гледа други да се обогатяватъ за смѣтка на Високата Порта"[1]). Когато въ течението на тая година Наполеонъ не само посѣгналъ върху цѣлостьта на Германия и търсялъ да вкара Италия подъ своя скиптръ, но приготовлявалъ планове и за турската държава, руския монархъ захваналъ да се приготовлява за отпоръ. Въ единъ докладъ до царя, Воронцовъ, като посочва Наполеоновитѣ стремления къмъ Турция, говори: „Когато презъ Адриатическо море Френцитѣ стигнатъ до Румелия, то загинванието на Турция ще стане неизбѣжно... Съ измѣнението владетеля на тая страна, ние ще изгубимъ всичкитѣ вигоди на настоящето ни положение, и Франция, като завоевае европейскитѣ области на турската империя, задържи ли ги за себе си, или ги отстжпи на друга държава, ще спечели за себе си положението, което ние имаме днесь". И Воронцовъ предлага мѣркитѣ, които трѣбва да се зематъ за запазванието на рускитѣ интереси при подобна случайность, между които на първо мѣсто стои незабавното слазяние на Дунава[2]).

Въ началото на 1804 Воронцовъ билъ замѣстенъ като имперски канцлеръ отъ Чарторийски, който веднага се заема да освѣтли царя върху политическото положение. Въ първия си докладъ още той обраща вниманието на Алексан-

[1]) С. Р. И. О. — LXXVII, 20.
[2]) Ibid. — 410.

дра I върху положението на Турция, като му излага най-напредъ мнението на английското правителство, което желае запазването на турската държава; но ако тя е осждена да изчезне, то предпочита да се възползуватъ отъ това неговитѣ приятели. „Нѣма съмнение, че Турция заплашва да се срути и че бждащата ѝ участь закача най-сжщественнитѣ руски интереси, продължава Чарторийски. Необходимо е, следователно, щото нашия дворъ да вземе предварително едно решение върху този важенъ предметъ, въ което да бждатъ предвидени всички вѣроятни и възможни случаи, та да можемъ ясно да виждаме предъ себе си и да вървимъ увѣрено къмъ една пряма или възможна цель, споредъ както ще се обърнатъ обстоятелствата. Цельта, която трѣбва да имаме отъ сега още, е запазванието на турската държава въ настоящето ѝ положение и да припятствуваме на неговото измѣнение. Удобствата отъ единъ слабъ и спокоенъ съсѣдъ и вигодитѣ, които спечели напоследъкъ черноморската ни търговия, сж достатъчни мотиви, за да бждемъ доволни отъ настоящето положение на работитѣ и да го предпочетемъ предъ всѣкаква вѣроятность, която би ни представлявало бждащето и следствията отъ която ще бждатъ въ всѣкой случай неизвестни въ голѣма степень. Настоящитѣ удобства за черноморската ни търговия, която може да стане изворъ на неизброими богатства и сила, се дължатъ на голѣмата слабость на сегашното турско правителство. Но тези удобства ще се компрометиратъ щомъ Портата се усили както по-преди, или пъкъ ако нѣкоя сила сполучи да завземе Гърция, островитѣ въ Егейско море и посетнѣ самия Цариградъ. Лесно е да се види, че въ този последния случай безопасностьта на Руссия силно ще бжде компрометирана и единъ отъ най-важнитѣ изходи на нейната търговия ще се намери въ разположението на другиго... Интереситѣ на Руссия, както и нейната честь, изискватъ да бжде въ сношение съ Гърцитѣ и съ другитѣ турски поданници отъ православно вѣроизповѣдание, на които тя се счита като естественна покровителка и които ще ѝ бждатъ винаги преданни, до когато могжтъ да иматъ надѣжда въ нея. Тая политика е следвана отъ всичкитѣ руски владетели отъ Петра Великий насамъ и нейното напущание може да има не само много гибелни следствия за вънкашнитѣ ни отношения, но ще произведе лошо впечатление даже вжтрѣ въ държавата, защото чрезъ това ще се напустне една линия на поведение,

която се диктува не само отъ интереситѣ и достолепието на държавата, но която е осветена тъй да се каже и отъ преодоляющата религия у насъ. Безполезно е да прибавямъ, че тези неудобства ще достигнатъ върха си, ако ние позволимъ на друга нѣкоя държава да ни замѣсти съ влиянието си надъ Гърцитѣ и да се възползува за своя смѣтка... Ако Френцитѣ предприематъ нѣщо противъ Еврп. Турция, слабостьта на Портата принуждава и в. в. да се намеси въ войната, за да прогони тия пришелци. Но въ такъвъ случай трѣбва ли да оставимъ Гърцитѣ на произвола на Портата безъ никаква надѣжда върху насъ? Ако се постжпи по тоя начинъ, нищо нѣма да спечелимъ, нито даже за сега, защото ще възбудимъ цѣлата страна противъ себе си и тези народи ще се присъединятъ отъ сърдце и душа къмъ нападателитѣ, които ще имъ обещаватъ свобода. Ето защо, само като обещаваме на Гърцитѣ, че ще подобримъ тѣхното положение, ние може да подадемъ помощь на турското правителство, като му дадемъ да разбере, че неговия собственъ интересъ изисква да постжпваме по този начинъ и да изискаме отъ него да изпълни отсетнѣ обещанията, които ние ще бждемъ принудени да направимъ". Следъ това Чарторийски посочва какво трѣбва да се прави още отъ сега: най-напредъ трѣбва „да се обяснимъ въ пълна откровенность съ Англия за запазването на Турция срещо едно нападение отъ страна на Френцитѣ. На лондонския кабинетъ може да се повтори, че изкренното желание на в. в. е запазването на турската държава въ настоящето й положение и че съ тая цель именно ние сме усилили нашето влияние надъ Гърцитѣ и Славянитѣ въ тая държава ... На свършване считамъ за дългъ да заявя на в. в., че колкото е въ интереса на Руссия да поддържа Отоманската империя въ настоящето й състояние, много повече е въ неинъ интересъ да не позволява щото върху останкитѣ й, ако нейното падание стане неизбѣжно, да се останови друга сила, която да завземе нѣкои отъ важнитѣ точки, отъ които зависи свободния изходъ на черноморската ни търговия" [1]).

Като предугаждалъ, че и Австрия изпитва сжщитѣ опасения, Александръ I натоварилъ руския представитель въ Виена, да се опита да сключи единъ съюзъ между двѣтѣ държави. Страхътъ отъ могуществото на Наполеона въздържалъ дълго

---

[1]) С. Р. И. О. — LXXVII, 486

ющитѣ мѣрки«[1]). Предложенитѣ мѣрки, за да не се хвърлятъ Сърбитѣ въ обятията на Бонопарта, били удобрени. Тѣ се състоели въ обнадѣжвания на раитѣ. По този начинъ Сърбитѣ били задържени съ очи обърнати къмъ Руссия презъ всичкото време на дългогодишното си възстание, до когато билъ слюченъ мирътъ въ Букурещъ между Руссия и Турция.

За да обезпечи още по-добрѣ своитѣ мѣрки срѣщо нахлуванието на Наполеона въ Балканския п-овъ, Александръ I, освенъ съюза си съ Австрия и привързванието на турскитѣ раи, предложилъ на самата Порта (Августъ 1805) да сържатъ единъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ, по подобие на сключения при Павела. Предложението съдържало четири точки, отъ които първата гласяла: „Всички турски поданници отъ православно вѣроизповѣдание минаватъ подъ покровителството на Руссия и всѣкога, когато бѫдѫтъ притѣснявани, руския посланникъ ще има право да се застѫпва за тѣхъ предъ Портата«[2]). Султанъ Селимъ отхвърлилъ предложението, като се изразилъ: „Тая държава явно обявява най-сетнѣ своитѣ планове, които отъ вѣкове клонятъ да обвзематъ цѣлия Изтокъ". Но мѣркитѣ на Наполеона за явни завоевания въ Турско принудили Султана да търси помощьта на Руссия. На 11 Септемврий (1805) билъ подновенъ чисто и просто договора отъ 23 Декемврий 1798, споредъ който Босфора и Дарданелитѣ се отваряли за свободното преминавание на рускитѣ военни кораби. Но това не се считало отъ царя за достатъчно за отбивание опасностьта отъ Наполеоновитѣ стремления, за това на 7 Януарий (1806) билъ свиканъ Господарственния Съветъ, да даде въ присѫтствието на царя своето мнение върху мѣркитѣ, които трѣбва да се вfocusематъ срѣщо застращающата сила на Бонопарта и неговитѣ намерения относително турскитѣ владения. Графъ П. В. Завадовский дава следнето мнение: „Не е трудно да се забележи, че Бонопартъ сега влазя въ своя елементъ — разрушението на турската държава и завладѣванието на Египетъ. Тръгне ли бавно, или изведнъжъ съ голѣма сила къмъ тая цель, той нѣма да срѣщне никѫдѣ припятствия по следнитѣ две причини: 1) пѫтьтъ на сухоземната му войска отъ сегашнитѣ негови владения[3]) до Цариградъ е безприпятственъ;

[1]) Сборникъ Р. И О. — LXXXII, 275.
[2]) Le Moniteur. 8 Septembre 1805.
[3]) Споредъ Пресбургския договоръ Далмация и Фиуме съ Бока ди Катаро станали френски владения.

2) съ изгубванието на всичката си сила въ вжтрѣшното управление, Портата е отслабнала и въ своитѣ средства за защита. Гдето държавата се е наклонила въ сърдцето си да пада, тамъ завоеванията сж лесни. При едно такова събитие, какво ще стане съ южнитѣ наши граници и съ тѣхната търговия, придобита чрезъ една вѣковна борба съ Турция, когато тамъ се въдвори единъ силенъ и предприемчивъ съсѣдъ вмѣсто слабия и нищоженъ? Можемъ ли ние да се считаме обезпечени на това основание, че отъ предполагаемата причина следствията сж далечь още отъ насъ? Всѣко разумно правителство трѣбва да има предвидливость, да предупреждава както настоящитѣ, така и бждящитѣ вреди". Като предварително средство противъ замислитѣ на Наполеона, Завадовский предлага: „... 3) Да се изпратятъ тайни агенти въ гръцкитѣ и славянски земи, предадени намъ по своето едновѣрие, които да опровергаватъ съблазнителнитѣ внушения, които Бонопартъ не ще закъснее да имъ изпрати, като имъ се изтълкува, колко е пагубно за тѣхъ да вематъ неговата страна; 4) ако това влияние подействува, и Портата поиска помощь отъ насъ, ние можемъ да й подадемъ въоржжена ржка отъ най-удобнитѣ пунктове по сухо и по море, но къмъ това да се пристжпи само когато стане известно навлазянието на Френцитѣ въ турскитѣ земи и когато Англия се реши да действува наедно съ насъ"[1]). Графъ Н. П. Румянцовъ казвалъ: „Въ моитѣ предположения за съглашението между Бонопарта и Австрия азъ се утвърдявамъ толкова повече, че Франция, като оставя за себе си венециянскитѣ владения (Виенския договоръ, 1805) и като се промжква въ Адриатическо море, очивидно се преближава до насъ по съсѣдство въ Черно море. Това положение толкова повече изисква нашето внимание, че вмѣсто единъ слабъ и непросветенъ съсѣдъ, ние се сдобиваме съ единъ такъвъ, изпълненъ съ хитрости и който се домогва да има тъй да се каже ключътъ на търговията въ Срѣдиземно и Черно морета ... Считамъ за нуждно веднага да се уведоми Турция за новия този договоръ и да се поиска нейното заключение по този предметъ: не предвижда ли тя опасность за себе си и не иска ли да й се подаде нѣкоя помощь? При това да се обясни, че ако на Портата бжде нанесенъ единъ решителенъ ударъ, тогава нашия господарь, движимъ

---

1) Архивъ Государств. Совѣта. — III, б, 1152

отъ близкитѣ интереси на своето господарство и като извика Бога на помощь, ще се реши на война, въ която никой Руссинъ нѣма да пощади живота си за славата на своя господарь и за коренната полза на отечеството"[1]). Графъ В. П. Кочубей, министръ на вжтрѣшнитѣ работи, препоржчвалъ да се вематъ мѣрки за приготовлението къмъ война съ Франция, ако Бонопартъ навлезе въ Турция. Но „3) заедно съ това да се влезе направо въ преговори съ Бонопарта подъ нѣкой благовиденъ предлогъ . . . 7) . . . колкото се касае до поведението, което трѣбва да държимъ спрямо Турция, струва ми се, че е необходимо безъ много губяние на време да ѝ се покажатъ опаснститѣ, отъ които тя се заплашва, да ѝ се предложи особенното наше желание да я предпазимъ отъ тези бедствия заедно съ Англия и да се обяснимъ съ Дивана: какви мѣрки се е решилъ той самъ да вземе за защита на турската държава, като се подбужда къмъ това съ всѣкакви убеждения и да се стараемъ да одържимъ въ всѣкой случай Портата въ настоящитѣ ѝ политически връзки . . . Лесно може, като се видимъ въ невъзможность да възприпятствуваме на намеренията на Бонопарта, да промѣнимъ нашето поведение спрямо Турция и да се постараемъ да направимъ нѣколко присвоения на нейна смѣтка, за да можемъ, чрезъ по-голѣмото ѝ разслабване, да я поставимъ въ невъзможность да ни вреди"[2]). А канцлера Чарторийски билъ на мнение, че „опасностьта може да бжде отъ два вида: или непосрѣдственна за Руссия, като заплаши още сега нейнитѣ граници, или по-отдалечена, но не по малка, която може да се роди съ течението на времето, като изтощава постепенно нашитѣ средства . . . Съ отнеманието на венециянска Далмация и Бока-ди-Катаро отъ Австрия, Бонопартъ се сдобива съ нови средства за осилванието си по море и съ неизчислими способи да осжществи отдавнашнитѣ свои намерения относително Турция, за което до сега е срѣщалъ най-голѣмо препятствие въ отдалечението си отъ тая държава". За да се избѣгне тая опасность за Руссия, трѣбва „ . . . 3) Колкото е възможно по-скоро да се обяснимъ съ Англия за защитата на турскитѣ владения; да се показва пълно довѣрие въ английското правителство, за да може да се склони на нашитѣ взглядове и да удобри предназначенитѣ отъ насъ мѣрки . . . 6) Въ Цариградъ да се

---

[1]) Op. cit. — 1166.
[2]) Архивъ Гос. Совѣта. — III, б. 1176; С. Р. И. О. — LXXXII, 235.

доказваме като че сме съвършенно спокойни, колкото се отнася до собственното наше положение, но да изказваме голѣми опасения и грижи за владенията на Отоманската Порта; да се изиска отъ нея единъ ясенъ и решителенъ отговоръ, като какво поведение тя има намерение да държи и какви мѣрки смѣта да вземе; да ѝ се предложи отъ наша страна една силна помощь противъ Франция. 7) Да се обърнатъ нашитѣ старания най много въ привързванието къмъ Руссия единоплеменнитѣ и единовѣрнитѣ съ нея народи, които се намиратъ подъ турското владичество; тайно да се снабдяватъ съ парични пособия и оръжия, за да може не само да не се предадѫтъ на Бонапарта, но да му послужатъ за първа преграда въ тези страни и чрезъ това, ако не може да се попречи на Френцитѣ да завладеятъ нови славянски земи, то поне да се възпрепятствува щото тѣхното владичество да се не вкорени тамъ"[1]). А четири дни подиръ това сѫщия канцлеръ отправя една записка на царя, въ която казва: „Съвременната история ни представлява турската държава въ едно такова състояние на слабость и разпадвание, което отдавна би предизвикало окончателното ѝ изчезвание, ако руския дворъ, водимъ отъ най висши съображения, не би се грижилъ съ постояннитѣ си старания да отстрани до колкото е възможно тая катастрофа. Действително, невъзможно е да имаме единъ по удобенъ съсѣдъ отъ Турция и само по тая причина петерсбургския кабинетъ не трѣбва да жали никакви грижи да увѣковѣчи въ Турция ако е възможно това състояние на немощь, безъ да позволи при това нейното срутвание. Такъвъ е истинския интересъ на Руссия. Сключванието на Пресбургския договоръ, който поставя Франция въ контактъ съ турскитѣ владения, самъ по себе си не е достатъченъ да измѣни нашата система, но ще я направи по-трудна за следвание. Трѣбва да очакваме, че френското правителство нѣма да закѫснее съ своето желание да се възползува отъ новото си положение и да осѫществи проектитѣ, които винаги е хранило относително Турция. Каквито и да бѫдѫтъ средствата, които Франция ще употреби за тая цель, повече отъ ясно е, че новитѣ сътресения, които ще претърпи турската държава, ще иматъ за резултатъ нейното разпадвание, каквито и да бѫдѫтъ усилията на Руссия за поддър-

[1]) Архивъ Г. Совѣта — 1185.

жанието ѝ. Единъ бързъ погледъ само върху състава и управлението на Отоманската империя е достатъченъ да ни убеди, че тая възможность е въ надвечерието на своето осѫществление. Турското управление съдържа всичкитѣ възможни пороци, най малкитѣ отъ които сѫ малодушието, невежеството и подкупничеството на министритѣ. Неговата власть се простира само до вратитѣ на Цариградъ. По-нататъкъ Портата притежава само сѣнка отъ власть, която тя търси безполезно да поддържа, като дава на разбунтувалитѣ се паши заповѣди, които тѣ сами желаятъ. Вследствие на тези безредици, по-голѣмата часть отъ турскитѣ области не признаватъ никаква власть и отъ тѣхъ собственно само Молдавия и Влашко не се намиратъ въ открито възстание. При такова едно положение, явно е, че Френцитѣ съ тѣхнитѣ явни и тайни средства ще печелятъ винаги, когато пожелаятъ да откѫснатъ нѣщо отъ турскитѣ владения. Следователно, като се има предъ видъ цѣлото разпадване на Турция, или една голѣма революция въ нейнитѣ области, необходимо е да се изучи по какъвъ начинъ Русия би извлѣкла най голѣма полза, ако не сполучи да задържи настоящето положение на работитѣ и какви средства трѣбва да приготви още отъ сега, за да не бѫде сварена неприготвена и да изгуби плодоветѣ на четиридесетгодишни усилия и постоянство. Всѣко промѣнение въ Турция би било въ наша вреда, ако не постави цѣлото пространство между Черно, Срѣдиземно и Адриатическо морета подъ едно руско влияние, по-силно отъ онова, което тя упражнява върху Турция при настоящето ѝ положение. Всѣко сподѣляние на Европ. Турция, а главно, всѣко сподѣляние, което би дало на Френцитѣ една часть отъ владенията на тая държава, нѣма никакъ да бѫде въ наша полза. Отъ друга страна, владението на едно такова пространство земя, населена съ толкова различни народи и на голѣмо разстояние отъ центра на правителството, представлява многобройни неудобства. Единственния удобенъ планъ за Русия при едно бѫдѫще промѣнение въ Турция се състои въ създаването на отдѣлни държавици, които да иматъ изгледа на независими господарства въ вѫтрешното си управление, но да бѫдѫтъ поставени подъ сюзеренството на Русия и подъ нейното покровителство. Отъ числото на тия държавици ще се изключатъ областитѣ, които императорското правителство счете за потрѣбно да си присъедини окончателно,

като Бессарабия, Молдавия и Влашко. Освень природнитѣ имъ богатства, Дунава, който ги мие на едно голѣмо пространство, ще стане една граница много по-удобна отъ Днѣстъръ. Сърбия, Чернагора и Херцеговина ще се уредять лесно, защото тѣ почти че се управляватъ сами и днесь. Мѣстноститѣ ще покажатъ каква форма на управление да се даде на всѣка отдѣлно, нѣкои отъ които, като Македония и Албания, ще изискатъ вѣроятно едно монархическо управление. При всичко че Руссия по своитѣ благодеяния, по единството на религията си съ всичкитѣ тези народи и по единството на расата съ нѣкои отъ тѣхъ, може да разчита на едно прѣобладающе влияние надъ тѣхъ, то за да бжде това влияние още по-обезпечено, тя трѣбва да се погрижи да определи своето право на сюзеренство и на покровителство, за да може на всѣко време да упражнява висшата полиция, да запазва съгласието между тези народи и да бди върху интереситѣ и сигурностьта на тая организация. Освень това, за да може да упражнява съ пълна гаранция своитѣ длъжности въ тая нова държава, Руссия трѣбва да окупира съ войскитѣ си нѣколко избрани точки, като Карфу[1]) и други, което ще обезпечи властьта, отъ която тя ще има нужда да защищава добруванието и спокойствието на тия народи, безъ да се страхува отъ интригитѣ и действията на Силитѣ, които биха завиждали на такова едно увеличение на нейнитѣ сили. Само подобенъ единъ редъ съ малки нѣкои измѣнения може да се предпочете предъ сжществующия днесь. Като се водимъ отъ този принципъ, необходимо е щото руското правителство да си състави още отъ сега единъ планъ, който винаги да се следва съ най голѣмо внимание, за да се дойде до единъ редъ на работитѣ, съобразенъ съ интереситѣ на Руссия, щомъ днешния трѣбва да престане. Трудно е да се предвиди какъвъ планъ има Бонопартъ за Турция; но желае ли да направи завоевание, или да придобие въ Цариградъ такова влияние, щото Портата да изпълнява само неговитѣ желания, това ще бжде въ еднаква вреда за Руссия. За да се предвари било едната било другата случайность, Руссия не трѣбва да жали никакви жертви .... Отъ сега още тя трѣбва да определи средствата, съ които ще си служи било за запазванието на турската държава, било за извличанието най голѣма полза

[1]) Корфу билъ наистина заетъ отъ Русситѣ, но следъ малко го отстжпили на Френцитѣ (въ Тилзитъ).

отъ разрушението й, ако то настане въ настояще време". За успѣването въ първия случай Чарторийски препоржчва необходимитѣ военни мѣрки, между които първата трѣбвало да бжде завземанието на Молдавия и Влашко. „4) Трѣбва да се вематъ всичкитѣ възможни мѣрки, да се извлече колкото е възможно по-голѣма полза отъ разположението, което християнскитѣ народи, населяющи Европейска Турция, сж винаги засвидетелствували къмъ Руссия. Понеже този предметъ е отъ много голѣма важность, той изисква едно по-обширно изложение, за да се види ползата, която можемъ да извлечемъ отъ тия народи, както и вредата, която ще произлезе за насъ, ако ги принебрегнемъ или напустнимъ.

„За да може съ успѣхъ да се води войната въ Турция, трѣбва непременно да се привлекжтъ християнскитѣ народи, които се сражаватъ вече, за да не попаднатъ подъ едно несносно владичество, както и тия, които сж готови да възстанатъ, за да се освободятъ отъ него. Оня, който съумее да си придобие това средство, непременно ще спечели въ войната за бждждщата участь на Турция. Бонопартъ нѣма да принебрегне едно такова оржжие, още повече, че не отъ вчера той е захваналъ подземнитѣ си действия въ Турско... Руския дворъ, който притежава повече средства за влияние надъ християнскитѣ народи въ Турция и който споредъ старитѣ си връзки е длъженъ даже да ги не напуща, ще бжде неизвиненъ ако въ настоящата криза пропустне едно толкова силно оржжие и го остави въ ржцетѣ на Бонопарта. Ако изгубимъ това средство, ние не ще можемъ да защищаваме турската държава; а понеже следъ подобна една революция, вѣроятно, тя ще измѣни своето положение, ние ще изгубимъ всичкото си влияние у нея. Всичкитѣ преимущества презъ и следъ войната ще бждатъ оставени за неприятеля. Доброволно ние ще изгубимъ най-сполучливото средство, което имаме за да му противостоимъ, било за запазванието на Турция, било за завоевания въ нея. Средствата, които изглеждатъ най-сполучливи въ настоящитѣ минути да предотвратимъ тия неудобства и да си обезпечимъ съдействието на разнитѣ народи, за които е дума (особенно Сърбитѣ и Черногорцитѣ), сж изложени въ два отдѣлни тукъ приложени мемуара. Тукъ ще прибавя само, че щомъ рускитѣ войски навлязатъ въ Молдавия и Влашко, много по-лесно ще стане задържанието на тези народи въ нашитѣ интереси, като имъ дадемъ всичката необ-

ходима помощь"... Въ мемуаритѣ, за които е дума, ето какво се говори: „Населението на Чернагора, Бреда и Херцеговина е свидетелствувало винаги голѣма превързаность къмъ Руссия, било по причина на еднаквостьта на религията, било защото то е вѣрвало винаги, че само съ съдействието на Руссия ще бѫде рано или късно освободено отъ турското робство. Отъ времето на Петра Великий Руссия не е преставала да храни това благоприятно разположение на казанитѣ народи. Нищо не е бивало принебрегвано за неговото поддържание и, както се вижда, сега е дошла минутата, щото Руссия да пожене плодътъ на своитѣ старания... Естественното отвращение, което хранятъ всичкитѣ тези народи къмъ Френцитѣ, вѣроятно ще е достатъчно въ началото за тѣхното противостоение срѣщо интригитѣ и машинациитѣ на тия нови съсѣди. Но по-сетнѣ ще стане нужда да се поддържа това разположение съ постоянни внушения, придружавани съ всѣкакви доказателства за нашето благоволение и щедрость, които трѣбва да даваме на тия народи да разберѫтъ, че минутата на освобождението имъ не е вече далечь; че ако Френцитѣ се появятъ у тѣхъ, тѣ трѣбва да се защищаватъ до край; че тогазъ ние открито ще имъ отидемъ на помощь и нѣма да ги изоставимъ вече; че тѣ могѫтъ да разчитатъ на единъ щастливъ и независимъ животъ, ако следватъ безъ двоумение опѫтванията, които ще имъ даваме; че въобще тѣ могѫтъ да се довѣрятъ на Руссия, която не престава да се грижи за тѣхъ и че трѣбва да се предпазватъ отъ Френцитѣ, които сѫ тайни приятели на Турцитѣ... Освенъ тия средства за поддържание доброто разположение на Черногорцитѣ и на съсѣднитѣ имъ народи, трѣбва да ги увѣримъ по единъ положителенъ начинъ, че ще имъ доставимъ всички помощи, съ които разполагаме, ако имъ се случи да се защищаватъ противъ Френцитѣ или противъ Турцитѣ... По този начинъ Чернагора ще стане центра на нашитѣ операции. И по-добръ едва ли можемъ намери, както по географическото положение на тая страна, така и по причина на разположението на владиката и на неговото влияние върху съсѣднитѣ народи.... На Г. Санковски ще бѫде позволено въ сѫщото време да сързва било съ Черногорцитѣ, било съ другитѣ народи такива задължения, каквито биха отговаряли на преследваната цель, съ условие да бѫдѫтъ потвърдени отъ императорския дворъ. Той трѣбва да влезе въ сношения съ Кара-Георги и съ дру-

гитѣ народи, за да съедини въ едно тѣхнитѣ предприятия и и да направлява поведението имъ"...[1])

Опасенията на Руссия били преждевременни. Следъ завоеванието на Далмация, Наполеонъ, ако и да замислилъ сериозно за участьта на цѣлата турска империя, билъ принуденъ да се откаже за сега отъ изпълнението на своята мисъль и да обърне всичкото си внимание върху Германия и върху враждебното настроение на Пруссия, Австрия и Руссия, които били съставили коалиция противъ него. А Портата, като гледала рускитѣ действия и приготовления на границитѣ й, взела сжщо да се приготовлява за защита. Чарторийски, като докладва за това на царя, казва: „Намъ остава сега едно само решение: то е да преваримъ Турцитѣ и да ги принудимъ чрезъ една решителна постжпка да се повърнатъ на единственната система, която може да продължи още-сжществуването на Турция" (Пълно довѣрие въ Руссия. б). Първата отъ мѣркитѣ, които трѣбва да се вематъ, е: „Тъй като опита е доказалъ достатъчно, че страхътъ е единственния мотивъ, който може да действува върху Турцитѣ, трѣбва главнокомандующия на днѣстерската войска да се уведоми да бжде готовъ да навлезе въ Молдавия при първа заповѣдь.... Тая войска да окупира и Влашко до Дунава. Тя ще подаде ржка на Сърбитѣ, на Българитѣ и на всичкитѣ християнски народи по тия страни. 2) Влизанието на войската въ Молдавия ще се придружи отъ единъ манифестъ, въ който ще се обясни, че руската войска нѣма неприятелски намерения, като навлазя въ турска територия, а гони да защити независимостьта на Портата противъ натиска на Франция"....[2]). Въ сжщото време било писано на руския представитель въ Цариградъ, Италински, да обясни на Султана, че натрупаната руска войска на молдавската граница отъ 100,000 души е приготвена да отиди на помощь на Турцитѣ, гдето посочи Султана. Разбира се, че въ Цариградъ посрѣщнали рускитѣ увѣрения съ подобающето недовѣрие и продължавали приготовленията си. Съобразно съ съветитѣ на Чарторийски, рускитѣ войски се приготвили да завзематъ Княжествата.

Въ тези области владеяли тогава двама Господари, които не се съгласявали да изпълняватъ безпрекословно всичкитѣ желания на Руссия. За да се избави отъ тѣхъ,

---

[1]) С. Р. И. О. — LXXXII, 252 и пр

[2]) Ibid. — 315.

царя подбужда румжнскитѣ боляри да искатъ отъ Портата смѣнението имъ, както биде направено съ Алеко Богориди въ бившата Източна Румелия, и на основание на Кайнарджикския договоръ, който припознаваше на Руссия правото да говори въ полза на Княжествата[1]), тя настоява предъ Портата за удовлетворение желанието на болярите. Господаритѣ били замѣстени съ К. Ипсиланти и А. Мурузи. То се знае, че подиръ това удовлетворение рускитѣ приготовления не били преостановени; наопаки, войската чакала само единъ поводъ да мине Днѣстръ. Портата не закъсняла да даде този поводъ. Новитѣ Господари въ Княжествата, като дължели своитѣ постове главно на Руссия, гледали презъ пръсти на интригитѣ, които тя водяла, както въ самитѣ Княжества, така и задъ Дунава, гдето Тръстеникоглу въ Руссе, Пазвантоглу въ Видинъ, Сърбитѣ по-нататъкъ, Черногорцитѣ на западъ, се били заловили на работа въ полза на Руссия, когато въ Тракия вѣрлували Кара-Феизъ и Кадрж-ага. Князъ Ипсиланти не само не припятствувалъ на насоченитѣ противъ Турция сношения между Руссия и възстаналитѣ Сърби, но се заловилъ явно да приготовлява и складове отъ храна за рускитѣ войски. Това поведение на Господаритѣ, както и интригитѣ на изкусния френски представитель въ Цариградъ, генералъ Себастияни, който билъ нарочно пратенъ „да научи Портата въ що се състои независимостьта на държавитѣ"[2]), склонили Турция да вземе нѣкои мѣрки, явно насочени противъ Руссия. Най-напредъ тя затворила Дарданелитѣ за всички кораби, съ което се побърквало най-много на рускитѣ съобщения; послѣ, ограничила правдинитѣ на покровителствуванитѣ отъ чужди държави нейни поданници, която мѣрка била насочена пакъ противъ Руссия. „Тези постжпки на турското правителство убедили царь Александръ I въ необходимостьта да се измѣнятъ окончателно владенията на Отоманската империя. Той билъ на мнение да се възползува отъ попаданието на Портата подъ изключителното влияние на Франция, за да създаде една нова държава, въ която да влязатъ всичкитѣ славянски племена, които населяватъ мѣстноститѣ между Катаро и цѣла Сърбия. Тая държава може да се остави подъ „вър-

---

[1]) В. стр. 141.

[2]) Наполеонъ пишалъ лично на Султана: „Престаналъ ли си да царувашъ? . . . Разбуди се, Селиме; повикай за министри твоитѣ приятели; изгони предателитѣ; довѣри се на истинскитѣ си приятели . . . или ще изгубишъ царството си, вѣрата си и твоята фамилия".

ховенството" на Турция и подъ покровителството на Руссия. Друга една държава може да се образува отъ всичкитѣ турски земи, населени съ Гърци и отъ Ионическитѣ острови"[1]). Неприятелското разположение на Портата дошло до своя върхъ съ смѣнението на двамата Господари въ Княжествата. Както видяхме, споредъ постановленията на Яшския договоръ и на издадения по споразумение съ Руссия хатишерифъ въ 1802, подобно смѣнение не можало да става по-рано отъ 7 години безъ предварителното съгласие на руския представитель въ Цариградъ. Това съгласие сега липсвало и Руссия намерила законенъ поводъ да навлезе въ Княжествата: единъ договоръ билъ нарушенъ. Най-напредъ било заповѣдано на Италински да поиска отъ Султана: 1) възстановлението на Господаритѣ и тържественното признаване правата, които има Руссия надъ тези Княжества; 2) свободенъ проходъ на търговскитѣ и военни руски кораби презъ Проливитѣ; 3) ограничение насилственнитѣ действия на Али паша Янински противъ републиката на Ионическитѣ острови. Когато по съветитѣ на генерала Себастияни Портата отхвърлила тези предложения, Александръ I счелъ този отказъ за равносиленъ съ обявяване на неприятелствата и заповѣдалъ на генерала Михелсонъ да окупира Княжествата до Дунава. Презъ Ноемврий (1806) рускитѣ войски минали Днѣстръ и въ кжсо време изпълнили своята мисия, защото никждѣ не срѣщнали съпротивление.

Такъвъ единъ нищоженъ за нашитѣ очи поводъ послужилъ да се подкачи една отъ най-опустошителнитѣ войни за Балканския полуостровъ въобще и за България особено. Отъ нѣколко години вече нашата земя прекарвала най-тежкитѣ времена. Когато въ Западна Европа се извършвала най-голѣмата революция въ понятията, и народитѣ заплашвали да снематъ едноплеменнитѣ си господари отъ царскитѣ имъ престоли, въ България царували всичкитѣ въображаеми насилия и злини. Принципитѣ, които вълнували Западъ, били много далечъ отъ понятията на турскитѣ раи. Човѣшки права! това били думи, чужди за ухото на Българина. Равенство! това нѣмало смисълъ за нещастницитѣ, които били принудени да се криятъ въ пещеритѣ, за да спасятъ голитѣ си души. Предидущата война, като разклатила изъ джно авторитета на централната турска власть, родила, както споменахме, Пазвантоглу, Ени-

1) Мартенсъ. — XI, 126.

черитѣ, Даалиитѣ, Кърджалиитѣ, Аенитѣ — цѣлъ сонмъ наименования на най-отвратителни разбойници. Окупирането на Княжествата отъ Русситѣ разпалило още повече алчностьта на тия орди, които търсяли да си извадятъ отъ Българитѣ изгубеното предъ Русситѣ. Всичкитѣ тези злини би били простими, ако Руссия, която ги предизвиквала, би имала за цель премахването имъ веднъжъ за винаги чрезъ избавлението на жертвитѣ. Не такова било обаче нейното намерение, както виждаме.

Следъ окупирането на Княжествата, Портата прибързала да оттегли решението си за смѣнението на Господаритѣ, като ги възстановила на мѣстата имъ, споредъ както искала Руссия. Въ Цариградъ вѣрвали, че следъ това и Руссия отъ своя страна ще отдръпне войскитѣ си. Тамъ не искали да разберѫтъ, че двамата Господари въ Княжествата се поддържали отъ руското правителство, само защото били разположени да му дадѫтъ поводъ за завземането на повѣреннитѣ имъ области. Веднъжъ тая цель постигната, тѣхното възстановление ставало излишно. Когато Портата поискала да се оттеглятъ рускитѣ войски, Русситѣ тръгнали изъ сѫщиятъ пѫть, който билъ следванъ при Екатерина въ Кримъ: неи било отговорено, че ако рускитѣ войски сѫ окупирали Княжествата, тѣхната цель не е да поддържатъ този или онзи Господарь, а да въдворятъ редътъ и да турятъ край на опустошенията, които Пазвантоглу не преставалъ да прави надъ християнитѣ въ Княжествата, за което Руссия имала право, припознато отъ самата Турция въ Кайнарджикския договоръ. На тая последнята не оставало освенъ съ сила да принуди Русситѣ да се върнатъ задъ Днѣстръ. На това съветвалъ Портата и Себастияни; но въ Цариградъ като знаяли разположението на френския императоръ къмъ турскитѣ владения, отнасяли се съ голѣма предпазливость къмъ тия съвѣти. Най сетнѣ обаче тѣ преодолели. На 18 Декемврий (1806) Портата официално обявила война на Руссия, като сключила сѫщевременно и съюзъ съ Франция. Съ това си действие тя си навлякла сѫщевременно неприятелството и на Англия, която по-преди бѣ спасила Египетъ и сега съветвала да се отстѫпятъ Княжествата на Руссия. Заплашвани съ окончателно разорение отъ страна на Наполеона, Англичанитѣ, за да спечелятъ съдействието на Руссия срещо него, били готови не само по миренъ начинъ да склонятъ Турцитѣ да ѝ отстѫпятъ Кня-

жествата, но и съ сила да ги принудятъ. Ето защо на 20 Февруарий (1807) английския адмиралъ Duckworth насилилъ Дарданелитѣ съ своята ескадра и като обърналъ топоветѣ ѝ срещо двореца, предложилъ като единствено условие да не разрушава Цариградъ: 1) да се изгони френския представитель генералъ Себастияни, 2) да ее отстжпятъ Княжествата на Руссия. Дързкото това предприятие на английския адмиралъ не сполучило, защото до когато Портата го залъгвала съ своитѣ обещания, генералъ Себастияни успѣлъ да вдигне на кракъ всичкото цариградско население противъ Англичанитѣ, които следъ едно тридневно пребивание въ Мраморно море, били принудени всредъ градушка отъ бомби да преминатъ назадъ Дарданелитѣ, безъ да спечелятъ нѣщо, било за себе си, било за Руссия.

Освенъ Англичанитѣ, като съюзници на Руссия се явили сега и възстаналитѣ отъ преди петь години Сърби. Руссия, която, както видяхме, до сега обращала малко внимание на тѣхнитѣ молби за помощь противъ Турцитѣ, щомъ войната била обявена, веднага се явява като най изкренна тѣхна доброжелателка и защитница. Чрезъ генерала Михелсонъ на Сърбитѣ било дадено да разбержтъ, че тѣ могжтъ да разчитатъ на руската помощь за своето избавление отъ турското иго, стига да изпълняватъ неговитѣ наставления. Веднага Русситѣ предприели съставянието на „доброволчески команди" отъ Сърби и Българи. Генералъ Михелсонъ влѣзалъ въ прями сношения съ Карагеорги и въ 1807 сключилъ съ него една конвенция за взаимно съдействие, споредъ която Руситѣ щѣли да помагатъ на Сърбитѣ „за избавлението имъ отъ игото на азиятскитѣ варвари". Освенъ това руския монархъ пожелалъ да се сдобие съ съдействието и на Австрия, за това въ Виена било направено едно предложение за съглашение, споредъ което Сърбия, Босна и Кроация можали да бждjтъ присвоени отъ Хабсбургската корона, срещо присъединението на Княжествата къмъ Руссия. Въ Виена не се съгласили на това предложение, защото виждали че мощния френски владетель нѣма да се съгласи на подобно присвоение и може да го вземе за предлогъ да нападне отново на Австрия. Войната, която той водялъ въ тая минута срещо Прусия, безпокояла виенския дворъ и той се пазялъ да си отвори нови грижи[1]).

[1]) Соловьевъ. — Императоръ Александръ I, 144.

Тая несполука отъ една страна, отъ друга — постояннитѣ успѣхи на Наполеона, накарали руския господарь да вземе въ внимание мнението на графа Кочубей и да се обърне къмъ първия, за да може да добие желаемото. Следъ сражението при Фридландъ (2 Юний 1807), гдето Русситѣ изгубили 30,000 души и една огромна артилерия, царя, уплашенъ да не изложи своитѣ владения на френското нахлуване, потърсилъ да се премири съ опасния си противникъ. Тъй като съюза на Австрия и Прусия се показалъ несъстоятеленъ, Александръ I решилъ да постигне желаемитѣ завоевания чрезъ единъ съюзъ съ Наполеона. Отъ своя страна този последния, като гледалъ, че всичкитѣ му усилия срѣщо Англия оставатъ безплодни, до когато тая държава намира подръжка въ Руссия, се виждалъ принуденъ да търси съюза на царя, за да може да смаже непримиримия си противникъ. Съ такова настроение били Александръ I и Наполеонъ, когато р. Нѣманъ дѣляла войскитѣ имъ. Вследствие на това настроение на двамата противници, когато на 7 Юний въ руския лагеръ престигалъ единъ френски пратенникъ да иска премирие, сжщевременно единъ руски престигалъ въ френския съ сжщото предложение. Веднъжъ догадили взаимнитѣ си разположения, свижданието и сговарянието между двамата противници дошли отъ само себе си. На 10 Юний станало въ Тилзитъ първото свиждание между Наполеона и руския князь Лобановъ, и сжщия день било подписано премирието. За сключванието на окончателния миръ царя натоварилъ пакъ кн. Лобанова. „Кажете на императора Наполеона, че единъ съюзъ между Франция и Руссия е билъ постоянното мое желание и че по моето убеждение този съюзъ само може да обезпечи спокойствието на земното кълбо. Една съвършенна нова система трѣбва да замѣни сжществующата до сега, и азъ вѣрвамъ, че лесно ще се съгласимъ съ императора Наполеона, ако влеземъ сами въ преговори безъ посрѣдници"[1]). Наполеонъ приелъ съ готовность предложението. Първото свиждание станало на 13/25 Юний въ единъ павильонъ всрѣдъ р. Нѣманъ; тамъ станало и второто на утрѣшния день; последующитѣ станали въ Тилзитъ.

Двамата императори не закъснели да се разберཱжтъ. Царя, като ималъ вече въ ржцетѣ си Княжествата, зая-

[1]) Сборникъ Р. И. О. — LXXXIX и XXV.

вилъ, че той ще бжде благодаренъ, ако се остави спокоенъ да направи своя миръ съ Турцитѣ преди да се вземать крайни мѣрки противъ тѣхъ. Той вѣрвалъ, че лесно ще може да сврърже единъ износенъ за Руссия миръ съ нѣколко отстжпки, щомъ Франция оттегли поддържката си отъ Портата. Споредъ него, и Наполеонъ ще намери удобства за себе си, ако остави да се разслаби една държава, която той има намерение да раздроби. „Азъ не очаквамъ голѣмо упорство отъ негова страна, пишалъ Александръ, защото моитѣ желания сж въ интереса на френския императоръ и отговарятъ значително на възгледоветѣ, които той има за турската държава". Действително, още при първитѣ срѣщи Наполеонъ и Александръ отварятъ въпросъ за бждящето разложение на Турция. Споредъ единъ проектъ, удобренъ отъ царь Александра, Руссия трѣбвало при това разложение да вземе Молдавия и Влашко съ лѣвия брѣгъ на р. Олта, Бесарабия, България и Тракия (въ проекта „Романия"), заедно съ крепоститѣ по азиятския брѣгъ на Проливитѣ, следователно и Цариградъ, ако това и да не се казвало изрично въ проекта. Австрия трѣбвало да вземе Далмация, Босна, Сърбия и Малка Влахия. Франция — Тесалия, Негропонтъ, Морея, Критъ и всичкитѣ архипелажски острови. Македония, Албания и Йоническитѣ острови се давали на разни италиянски владетели, клиенти на Наполеона[1]).

При разговоритѣ по този въпросъ френския императоръ се показвалъ много отстжпчивъ, но не забравялъ и френскитѣ интереси. Подиръ подобенъ единъ разговоръ той поискалъ картата отъ своя секретарь и като турилъ пръста си на мѣстото на Цариградъ, извикалъ: „Цариградъ? — Не, никога! Това е владичеството надъ цѣлия свѣтъ". Следъ като размѣнили своитѣ идеи по този въпросъ, двамата владетели се съгласили по принципъ, че Руссия ще влезе въ преговори съ Портата чрезъ посрѣдството на Франция, както и да изработятъ планътъ за раздѣлението на турскитѣ владения, въ случай че тя се откаже да води преговори или пъкъ се намери въ невъзможность да направи това. Но този планъ, който ще съдържа изказанитѣ отъ двамата владетели желания, ще се пази въ строга тайна и нѣма да се пристжпва къмъ изпълнението му преди да стане едно второ свиждание и окончателно споразумение. Наполеонъ се показалъ повече отъ щедръ

---

[1]) Сборникъ Р. И. О. — LXXXIX и XLVII.

къмъ Руссия въ своитѣ разговори съ царя; той му отстжпвалъ всичко, каквото може да мечтае единъ руски владетель. Но то било само на думи и трѣбвало да си остане между двамата владетели. За сега посрѣдничеството на Франция ще се употреби само за прекратяванието неприятелствата на Дунава, съ главно условие: Русситѣ да изпразнятъ Княжествата, безъ обаче и Турцитѣ да ги завзематъ; то ще бжде написано въ договора. Устно, обаче, Наполеонъ заявилъ, че не отдава голѣмо значение на това условие и че Русситѣ могжтъ да останатъ въ заетитѣ земи при известни условия[1]).

Следствието отъ всичкитѣ съвещания между руския и френския господари, които се продължили отъ 13 до 27 Юний, било *Тилзитския договоръ*, сключенъ на 25, подписанъ на 26 и потвърденъ на 27 с. м. Този договоръ се състои отъ три части, отъ които само първата била предназначена за публикувание. Тя съставлява собственно *мирния договоръ* отъ 30 члена, отъ които 23-й гласи: „Рускитѣ войски ще се оттеглятъ отъ Влашко и Молдавия, но тези области не могжтъ да се завзематъ отъ войскитѣ на н. в. Султана до когато не се потвърди бждящия окончателенъ договоръ между Руссия и Портата". Въ тая явна часть на договора друго почти нищо не се споменува за Руссия; всичко е въ полза на Франция. Но за това пъкъ въ тайнитѣ части на договора, които съставляватъ: а) единъ особенъ *таенъ договоръ* отъ 7 члена и б) единъ *съюзенъ договоръ* отъ 9 члена, за Руссия се предвиждатъ голѣми печалби. Въ чл. 8 отъ съюзния договоръ въ общи думи се казва: „Сжщо тъй, ако вследствие станалитѣ промѣнения въ Цариградъ, Турция се откаже да приеме посрѣдничеството на Франция, или следъ като го приеме, преговоритѣ не дойдатъ до единъ удовлетворителенъ резултатъ въ продължение на три месеца отъ отварянието имъ, Франция ще се присъедини къмъ Руссия противъ Портата, и двете договорящи страни ще се споразумеятъ да избавятъ всичкитѣ области въ Европейска Турция, изключая Цариградъ и Румелия, отъ турскитѣ звѣрства и хомотъ". Собственно тайния договоръ произтича отъ запазената въ този чл. 8 резерва и подробно предвижда бждящитѣ действия на двамата съюзници. Чл. 2 отъ този договоръ гласи: „Седемьтѣ (Ионическитѣ) острови ставатъ пълна собственность на императора Наполеона".

---

1) A. Vandal. — *Napoleon et Alexandre I*, 105.

Освень тези формални договори, De Garden печати и следнето съглашение, подписано отъ двамата императори, за което въ Петерсбургъ често напомняли на Коленкура въ преговорит за признаванието Княжествата като руско владение: „1) Понеже се предвижда съпротивлението на Португалия и Швеция, изложени по самата си природа на английското влияние, то Руссия ще вземе Финландия, като обезщетение за войната, която ще трѣбва да прави съ Швеция, съобразно съ договора. Колкото за Португалия, н. в. императоръ Наполеонъ ще се съгласи съ Испания и ще прати френски войски въ Лисабонъ. 2) Ако Турция отхвърли посрѣдничеството на Франция, войната, която ще трѣбва да ѝ обяви Руссия, ще бѫде обща, и двѣтѣ сили ще се съгласятъ за раздѣлението на турската държава. Руссия ще вземе Молдавия, Влашко, цѣла България до лѣвия брѣгъ на Марица, сир. областитѣ отъ Дунава до Балкана. На Австрия ще се даде Босна, Сърбия, или ближнитѣ области, нѣщо да се удовлетвори повече нейното честолюбие, нежели желанието ѝ. Най-сетнѣ Франция ще вземе Албания, Епиръ, Пелопонезъ, Атика, Тесалия, или морскитѣ земи. Земитѣ на югъ отъ линията, теглена отъ Бургазъ на Черно море до заливъ Еносъ на Архипелагъ, включая Одринъ, ще останатъ притежание на Турция“[1]). Споредъ Богдановича[2]), царь Александръ самоpѫчно билъ приготвилъ единъ проектъ за Тилзитския договоръ, въ който чл. 5 гласялъ: „Н. в. императоръ Наполеонъ е съгласенъ, щото руския императоръ напълно да завладее Влашко, Молдавия и Бесарабия и признава присъединението на тези области къмъ рускитѣ земи, както и шведска Финландия“. А чл. 8 говори: „Въ случай че Турцитѣ се откажатъ отъ да отстѫпятъ казанитѣ области и подновятъ войната, то императоръ Наполеонъ нѣма да вземе въ нея никакво участие; но ако Австрия, или друга нѣкоя държава помогне на Турция въ войната ѝ срѣщо Руссия, то н. в. императоръ Наполеонъ, на основание на съюзния договоръ ще помага на Руссия“.

Заключението, което може да се извади отъ цѣлия Тилзитски договоръ е явно: унищожението на цѣла почти Европейска Турция и раздѣлението на областитѣ ѝ между договорящитѣ страни. За освобождението на народи като Румѫни, Сърби, Българи или Гърци, не става никаква дума. Откровен-

1) De Garden. — *Histoire générale des traités de paix*. X, 239.
2) *Исторія царствованія императора Александра I*, т. II.

ността на двамата императори се обяснява съ това, че тѣ се считали господари на цѣла Европа, та нѣмали нужда да се предпазватъ отъ никого. Освобожденията и създаванието на отдѣлни княжества съ ефемерно сѫществувание сѫ нужни само когато има силни съперници. Като говори за тия съглашения, евангелиста на панславизма, Данилевски, осѫжда царь Александра, че не е можилъ да извлече за Руссия голѣма полза отъ тѣхъ. „Какво не би достигнала Руссия чрезъ съюза съ Наполеона, ако би го гледала отъ своя точка зрение изключително? Ревностната помощь, дадена презъ войната въ 1809, би ѝ дала не само Молдавия и Влашко, но ѝ България; дала би ѝ възможность да образува една независима сръбска държава, като ѝ се присъедини Босна и Херцеговина. Наполеонъ не искалъ само щото нашитѣ владения да се простиратъ задъ Балканитѣ; но Наполеонъ не е билъ веченъ. Той би пожертвувалъ и Варшавското херцогство щомъ би се убедилъ, че Руссия отговаря на неговитѣ желания, че тя се нуждае за своитѣ цели отъ него, колкото и той отъ нея"[1]. Споредъ този договоръ раздѣлението на свѣтътъ щѣло да стане когато двамата императори бѫдѫтъ въ състояние да надвиятъ всичкитѣ съпротивления, та за сега трѣбвало да спрѫтъ изтощението на своитѣ сили. Но както едина, така и другия, гледали да иматъ нѣщо въ рѫце, преди да се захване дѣлежа. За това Александръ гледалъ по всѣкой начинъ да си задържи Княжествата, а Наполеонъ, — Испания.

Веднага подиръ Тилзитъ, въ Влашко билъ изпратенъ единъ френски офицеръ, полковникъ Гийлемино, който да посрѣдничествува за помирението между Турци и Руси. На 12 Августъ (1807) било сключено въ Слободзуй (чифликъ при Гюргево) едно премирие, споредъ условията на което (чл. 2), ако между Руссия и Турция не може да се сключи миръ, то премирието да се продължи до 21 Мартъ (1808); двѣтѣ воюющи войски ще изпразнятъ Княжествата въ продължение на 35 дни, като се оттеглятъ, рускитѣ — задъ Днѣстръ, а турскитѣ — задъ Дунава; въ Гюргево, Браила и Исмаилъ Турцитѣ иматъ право да държатъ гарнизони; заробенитѣ хора и кораби ще се повърнатъ взаимно преди сключванието на мирътъ (чл. 4). Управлението на Княжествата ще се предаде на една комисия отъ боляри.

---

[1]) *Россія и Европа.*

Съобразно съ това премирие рускитѣ войски се тъкмели вече да изпразнятъ Княжествата, когато се получила заповѣдь да се спре оттеглянието, защото царя не удобрилъ условията на премирието, понеже имало между тѣхъ оскърбителни за руското оржжие (чл. чл. 2 и 4) и защото Турцитѣ се приготовлявали да завзематъ изоставенитѣ отъ руската войска земи, за доказателство на което служало преминаванието на единъ тѣхенъ отрядъ въ Галацъ. Сжщинската причина да се отхвърли премирието и да се повърнатъ рускитѣ войски на мѣстата си се състояла въ това, че Александръ I се решилъ да присъедини още отъ сега Княжествата. Въ Петербургъ се намерилъ тогава князъ Ипсиланти, който най много съдействувалъ за лесното завземание на Княжествата и сега чакалъ да бжде награденъ за услугата си. Като виждалъ, че въ условията за премирието той е онеправданъ, явилъ се веднага предъ царя и помогналъ за убеждаванието му, че премирието трѣбва да се отхвърли, на което мнение билъ и Румянцовъ, министра на търговията. Така щото на войскитѣ било заповѣдано да не напущатъ Княжествата, но и да не предизвикватъ неприятелствата преди изтичанието срока на условното въ Слобудзуй премирие. Това преустановление на неприятелствата било необходимо на Александра, за да може да посвети всичкото си внимание на преговоритѣ съ Наполеона за бждящата участь на Турция въобще, а специално за присъединението на Княжествата. Така щото когато изтекло временното премирие отъ 35 дни, понеже Турцитѣ не подновили неприятелствата, то се продължило мълчеливо и траяло повече отъ година, докогато преговоритѣ между царя и френския императоръ взели единъ определенъ характеръ.

Тия преговори се подкачили веднага следъ Тилзитъ. Наполеонъ изпратилъ при руския царь своя адютантъ, генералъ Савари, като неговъ личенъ представитель, безъ никаква официално призната дипломатическа мисия. Щомъ той пристигва въ Петербургъ (11 Юлий 1807), сжщия вечеръ билъ приетъ отъ царя, като най интименъ членъ на двореца. На другия день Савари билъ на обедъ при царя, който му говори, че желае да види Наполеона свой гостъ въ Петерсбургъ. „Но по-преди азъ желая да го посетя и да поговоря още съ него. Струва ми се, че императора е видялъ вече, че цариградската империя не може още дълго време да заема мѣсто между европейскитѣ сили. Ние говорихме много по този въп-

росъ и азъ признавамъ, че ако тая държава трѣбва да падне единъ день, положението на Руссия ѝ дава право да се надѣва, че ще наследи часть отъ нейнитѣ владения. Императора имá добрината да ме разбере върху тая точка и азъ му се довѣрявамъ напълно, когато той счете благоприятната минута дошла.... Азъ нѣма да бързамъ съ тая минута"[1]) Подиръ дълги разисквания по въпроса, царя поканилъ френския представитель да поиска отъ своя господарь формалното признаване на Княжествата за руско владение. Каквато и да бѫдяла участьта на Турция въ бѫдѫще, царя искалъ, щото за сега Влашко и Молдавия да станатъ официално руска земя[2]) По желанието на Наполеона той се съгласилъ да отвори война на Англия, но за това и френския императоръ трѣбвало да му отплати съ една услуга, като обяви публично своето съгласие за разширението на руската граница до Дунава. Презъ септемврий за руски министръ на външнитѣ работи билъ назначенъ графъ Румянцовъ, който отговарялъ точно на желанията на царя[3]) а за руски посланникъ въ Парижъ билъ назначенъ графъ П. А. Толстой. Въ обширнитѣ наставления, които царя му дава при заминаванието му, се говори и това: „Императоръ Наполеонъ не може да не оценява, че най голѣмия му интересъ изисква да се тури по-скоро край на войната ми съ Турцитѣ, която задържа голѣма часть отъ моитѣ сили. Гледайте да обърните вниманието му върху този въпросъ. Въ разговоритѣ си съ този господарь вие ще му казвате, че най-бързото средство за довършванието на тая война е чрезъ неговото посрѣдничество да могѫ да получа владението на Молдавия и Влашко и границитѣ на държавата ми да допрѫтъ до Дунава отъ тая страна... Вие ще се погрижите сѫщо да му разясните, че това присвоение ще улесни най-много изпълнението на онова, което той крои, и че по този начинъ азъ ще могѫ най-добрѣ да му услужа. Вие може да му кажите като ваше лично мнение, че желаете, щото по този начинъ

[1]) A. Vandal. — *Napoleon et Alexandre I*, 119.
[2]) Op. cit. — 169.
[3]) „Румянцовъ билъ убеденъ, че най полезно за Руссия е да се възползува споредъ силитѣ си отъ честолюбието на Наполеона за постиганието заветнитѣ мечти на руската политика и никакъ не искалъ да знае за „началата на редътъ и на законностьта въ Европа", които не влизали въ неговата политика Тойималъ предъ видъ да изпълни казанитѣ му отъ баща му, фелдмаршалъ Румянцовъ Задунайский, думи при неговата смърть, че „двѣтѣ очи на Руссия сѫ Черното и Балтийското морета" и че „за Руссия е необходимо да има Молдавия и Влашко". (С. Р. И О. — LXXXIX и LXVI)

да се даде на руския народъ едно доказателство за ползата отъ новото направленне на държавната политика"[1]).

Още въ първитѣ дни следъ назначението си за министръ на външнитѣ работи, графъ Румянцовъ се срѣща съ генерала Савари и му говори, че Наполеонъ трѣбва да изпрати единъ формаленъ представитель въ Петерсбургъ съ наставления и права да води преговоритѣ между двѣтѣ държави. „Работитѣ между насъ и васъ не могжтъ да вървятъ както сте сега, защото трѣбва да се срѣщаме, да разискваме, да се съгласимъ; а това може да стане съ нѣкого, който е опълномощенъ за това . . . Азъ бихъ желалъ да се върви бързо и винаги съжелявамъ за изгубеното време. — Какво разбирате подъ думитѣ *да се върви бързо*, запиталъ Савари. — Вие говорите на единъ посветенъ, генерале, и азъ ще ви кажа що разбирамъ, като казвамъ да не се губи време. То е за великото дѣло, което вие знаете. Не ми е позволено да прониквамъ идеята на двамата императори, но между насъ казано, много важно ще бжде за насъ, ако то се предприеме скоро. . . Царя трѣбва да ви е казалъ, че въ Лондонъ сж съобщили на нашия представитель, че Англия нѣма да приеме никакво съглашение относително турската държава. Вѣроятно е, следователно, че когато се престжпи къмъ изпълнението на планътъ, нѣма да се минимъ безъ война съ Англия. . . . Отъ друга страна Австрия нѣма да стои равнодушна при подобенъ единъ актъ, а до тогазъ тя може да се намери въ състояние да говори по-високо, когато днесь е нищо... Увѣрявамъ ви, генерале, че дѣлбата нѣма да ни костува по-скжпо ако я предприемемъ сега, отъ колкото ако я отложимъ" ...[2]).

Отъ тези разговори въ Парижъ виждали каква е слабостьта на Руссия, за това наставлявали Савари, какво трѣбва да иска, какви обяснения да дава и въобще какъвъ езикъ да държи както предъ царя така и предъ министритѣ му. Най напредъ той трѣбвало да настоява за изпълнението буквата на Тилзитския договоръ, следователно, за изпразнянието на Княжествата. Въ сключеното премирие тая точка на договора е потвърдена. „Вие трѣбва да искате, щото това изпразнянние да се не отлага вече. Русситѣ не могжтъ да свързватъ оттеглянието си съ оттеглянието на френскитѣ войски отъ Прусия, защото тѣхното оттегляние е безусловно, щомъ Пор-

1) С. Р. И. О. — LXXXIX, 97.
2) „ „ „ „ — LXXXIII, 118.

тата се съгласи на едно премирие, когато нашето е обусловлено съ изплащанието на една контрибуция. Ако царя настоява да очистимъ Прусия, той трѣбва да настои и за изплащанието на военното обезщетение. Съ неизпразнянието на Княжествата Руссия нарушава едно задължение, когато Франция се ползува отъ едно право, което й е признато. Ако не ви говорятъ нищо за изпразнянието на Прусия, вие ще се ограничите само да искате очистванието на Влашко и Молдавия, безъ обаче да настоявате" ...[1]).

Подиръ ходатайството на Румянцова, Наполеонъ решилъ да изпрати при царя единъ свой тържественъ представитель, снабденъ съ всичкитѣ пълномощия да води подкаченитѣ преговори. За такъвъ той избралъ генерала Коленкуръ. Когато царя узналъ че Савари може скоро да си отиди, извикалъ го да поговорятъ за последенъ пѫть върху любимия му предметъ (2 Ноемв.). Следъ нѣколко запитвания Савари отговаря: „Всичко, което императоръ Наполеонъ е обещалъ въ Тилзитъ, ще бѫде изпълнено, и азъ не виждамъ въ тайния договоръ нищо, което да пречи на рускитѣ желания. Наопаки, средствата, да се постигне по-скоро изпълнението, ще се получатъ следъ сключванието на мирътъ, който вие спирате съ стоението си въ Княжествата". Царя се извинявалъ най напредъ, че закъсняванието не зависяло отъ неговата воля, че рускитѣ войски захванали били да ги изпразнятъ и се били оттеглили на четири дневки, но минаванието на Турцитѣ въ Галацъ ги принудило да се повърнатъ, за да ги изгонятъ; подиръ това, Турцитѣ се отказали да изменятъ оскърбителнитѣ условия на Слобудзуйското премирие; а нарушението на тези условия отъ тѣхна страна го карало да се предпазва. „Безразсѫдно би било отъ моя страна да не взема предпазителни мѣрки противъ подобно едно поведение". Следъ малко обаче той обявява сѫщинскитѣ причини за стоението на рускитѣ войски въ Княжествата. „Преди всичко трѣбва да знаете, че веднъжъ задъ Днѣстръ, азъ съмъ принуденъ да направя тридесеть и петь усилени марша, за да дойда на Дунава и, следователно, ако нѣмамъ нѣкоя гаранция отъ страна на Турцитѣ, като се оттегля, азъ имъ давамъ време да окупиратъ всичкитѣ крепости и да ги турятъ въ състояние скѫпо да ми ги продадѫтъ, когато дойде времето окончателно да влѣза въ тѣхъ. Турцитѣ претенди-

---

[1]) С. Р. И. О. — LXXXVIII, 234

ратъ, че това били башибозуци, които преминали Дунава и че тѣ не можали да ги възпрѫтъ. Азъ трѣбва самъ да ги възпра, за да не бѫдѫ принуденъ да водя една кървава война, когато дойде времето да се изпълнява туй, което бѣше уговорено. Ето коя е причината за окупирането на Молдавия и Влашко[1]).... Подиръ туй, азъ ще се повърна на онова, което Наполеонъ ми обеща въ Тилзитъ не веднъжъ, а десеть пѫти относително тези области, и азъ го вѣрвамъ". Следъ този разговоръ Савари билъ задълженъ отъ царя да се срѣщне съ Румянцова. „Азъ съмъ му говорилъ, прибавилъ царя, и той ще ви изкаже по-откровенно моето желание... Не ще съмнение, че това не е толкова политично, но вашия императоръ бѣ първия, който ми говори за този въпросъ и вие можите да се увѣрите тукъ, че азъ винаги съмъ се противилъ на едно увеличение на владенията ми... Азъ ще ви прибавя даже, че въ нашитѣ разговори въ Тилзитъ, той не отдаваше никаква важность на това изпразднянние, че изпълнението му ще се протака, за да се приготви почвата и че е вече невъзможно да се търпятъ Турцитѣ въ Европа. Той ми даваше даже да предвиждамъ тѣхното изгнание въ Азия. Само отсетнѣ той каза да имъ се остави Цариградъ и нѣколко области въ околностьта". Два дни подиръ този разговоръ, Савари се срѣщналъ съ Румянцова споредъ препорѫката на царя. Той подкачилъ съ съвети, да се не отваря Източния въпросъ, до като се не пристѫпи къмъ условния дѣлежъ, на което Румянцовъ възразилъ: „Генерале, ние се познаваме, и азъ нѣма да ви говоря тукъ като руски министръ, а като приятель". И захваналъ да припомня, какъ Руссия, по подбуждението на Франция, изпраща войски въ Италия, въ Испания, въ Германия, отваря война на Англия и приготовлява такава на Швеция. „Погледнете какво промѣнение направихте у насъ и какво извършихме по ваше желание! Подобенъ примѣръ не се срѣща въ нашата история". Подиръ което Румянцовъ добавилъ, че руския народъ чака нѣкаква награда за всичкитѣ тези жертви. „Единственния хубавъ подаръкъ, който можахме да му поднесемъ отъ нашия съюзъ, той бѣше Молдавия и Влашко, и вие идите да ни ги отнемите! Какъ ще му отговоримъ, когато ни попита, защо не ги задържахме и какъ позволихме да ни лишатъ отъ това

[1]) Сѫщото нѣщо твърди царя и въ писмото си до Наполеона, писано на следующия день подиръ този разговоръ (С. Р. И. О. — LXXXVIII, 305).

присвоение следъ като търпимъ толкова загуби въ войната съ Англия? Азъ ви казахъ, че не трѣбва да търсимъ да се надхитруваме и че трѣбва да вземемъ въ смѣтка това, което императоръ Наполеонъ е обещавалъ въ Тилзитъ, следователно и тези две области. Остава само да се знае кога ще дойде време да ни ги оставятъ напълно, ако и договора да дава да се разбере времето. Царя ви е казалъ, колко важно е за него да придобие нѣщо отъ тая страна. Азъ ще прибавя нѣщо повече: по-късно обстоятелствата може би ще ни дадѫтъ туй, което желаемъ; днесъ ние ще го дължимъ на васъ, ако вашия императоръ желае да ни съдействува; и той не трѣбва да бѫде равнодушенъ къмъ чувството на признателность, което ще се роди у насъ вследствие на такава една постѫпка отъ негова страна.... Двамата императори сѫ се съгласили върху въпроса за намеренията, следователно, остава само изпълнението да се реши. Ние откровенно ви казваме що искаме да получимъ отъ васъ, — не повдигайте въпроса за изпразнянние. Ето цѣлата дипломация между Франция и насъ.... Ако у васъ не сѫ разположени да го направятъ сега, ако и да не виждамъ никаква причина за това, ние не ви искаме друго освень да не ни поставяте въ необходнмость да правимъ една дълга война и която ще бѫде убийственна, когато ще влазяме като окончателни притежатели.... Споредъ едно писмо, получено днесь, Себастияни, за щастие, или за нещастие, както искате, излѣзалъ отгорѣ въ Цариградъ. Инакъ ние щѣхме да бѫдемъ принудени за защитата си въ Черно море да окупираме Дарданелитѣ. Можите ли ми каза противното? Слушайте, генерале, по-добрѣ е да ни отстѫпитс това още сега, отъ колкото да ни го оставяте когато ще ни бѫде костувало два пѫти повече отъ сега. Европа нищо не ще възрази. Но що е това Европа? Где е тя, ако не между насъ и васъ? Азъ вѣрвамъ, че вашия императоръ не обича играчкитѣ и ние ще му се отплатимъ. Той е отстѫпилъ тези Княжества въ разговоритѣ си; сега, кажете му, да ни остави да извършимъ останалото и да ни покаже само где трѣбва да се спремъ. Азъ ви увѣрявамъ, че той ще остане благодаренъ отъ насъ. Кажете му, че азъ, синътъ на маршалъ Румянцовъ, ви увѣрихъ въ това" [1]).

Генералъ Савари, като съобщава на Наполеона тези

---

[1]) De Garden. - X, 260; Соловьевъ. — *Александръ I;* С. Р. И. О — LXXXIII, 229.

си разговори, сѫщевременно пиши на френския министръ на външнитѣ работи, Шампани: „Руското правителство не крие своето намерение. Царь Александръ иска отъ императора Наполеона сега да се изпълни това, което той му е обещалъ". А къмъ края на Ноемврий сѫщия пиши на Наполеона: „Въ Петерсбургъ считатъ, че това присвоение (на Влашко и Молдавия) не може да избѣгне отъ ръцетѣ на Руссия и всичко дава да се разбере, че населението е така разположено, щото рано или късно то ще се подчини на Руссия. Това ми го повтори и графъ Румянцовъ вчера, като ми каза, че е желателно щото Франция да се покаже като че тя дава на Руссия тия две области, защото това ще съдействува за сближението, което царя се мѫчи да произведе между двата народа. Трѣбва да кажа на в. в. че ако Русситѣ бѫдѫтъ принудени да се откажатъ отъ тия области, това събитие ще произведе тукъ едно промѣнение, което нѣма никакъ да бѫде въ наша полза"...

Наполеонъ не билъ обаче напълно съгласенъ съ желанията на своя съюзникъ. Той не искалъ да допустне нѣкакво увеличение на Руссия безъ то да бѫде съпроводено съ едно подобно и за Франция. Ако се съгласи щото Руссия да направи крачка напредъ, това можало да стане само съ условие, щото и Франция да направи една подобна. Двете държави, казвалъ той, трѣбва да крачатъ еднакво. Така щото, въпреки непрестаннитѣ ходатайства на царя, Наполеонъ не склонялъ да признае руското владичество въ Княжествата, при всичко че първия му представялъ право и той да вземе една съответствующа часть отъ Турция. Френския императоръ не се съгласявалъ, защото когато Руссия имала вече въ ръце желаемото, той трѣбвало съ бой да вземе своето отъ Турцитѣ. Отъ друга страна, Влашко и Молдавия били като продължение отъ рускитѣ владения, когато Босна, Албания и Гърция, които се падали на Франция, идели като единъ видъ колонии за нея. Тѣхното завземание представлявало още и това неудобство, че можало да предизвика паданието на цѣла Турция, когато откѫсванието на Княжествата нѣмало да даде сѫщия резултатъ. А Наполеонъ не билъ готовъ да се пристѫпи къмъ голѣмия дѣлежъ. За това той се съгласилъ по принципъ да признае руското владичество въ Княжествата, но и царя да признае неговото въ Пруссия. При приеманието на руския посланникъ (26 Октомврий 1807), графъ Толстой, Наполеонъ му говори, че „той не вижда никаква печала за Франция отъ раздѣлението на Тур-

ция и че предпочита нейната цѣлость. Но ако ние настояваме непременно за присвоението на Молдавия и Влашко, пиши Толстой на царя, той се съгласява да ни даде Дунава за граница, но съ условие и той да вземе нѣкжде съответствующата часть. Азъ настояхъ да ми каже, где мисли да вземе тая часть. Той се опита да избѣгне отговора, но като му забележихъ, че когато той знае увеличението, което ние желаемъ, взаимностьта изисква и ние да знаемъ онова, което той има предъ видъ. Следъ известно двоумение и подиръ едно голѣмо усилие, той ми отговори: „Eh bien, c'est en Prusse" ... Той се съгласява на една по-голѣма дѣлба на турската държава, ако това влазя въ плановетѣ на Руссия. Той ми позволи да предложа даже Цариградъ, защото той увѣрява, че нѣмалъ никакво задължение спрямо турското правителство и че нѣмалъ никакво намерение за тая столица. Но въ такъвъ случай той не може да пренебрегне интереситѣ на Франция и не може да се изкаже върху онова, което би искалъ. Така щото той предлага да изпразднни повърнатитѣ на Прусия земи споредъ Тилзитския договоръ, ако и ние се откажемъ отъ решението си относително Молдавия и Влашко. Въ противенъ случай той ни предлага Дунава за граница срещо едно обезщетение за смѣтка на Прусия. Въ случай на третята хипотеза, която подразбира пълното раздѣление на Европейска Турция, той се съгласява, щото Руссия да се простре дори до Цариградъ, като заеме и тая столица, срещо което той ще иска присвоения, върху които не се съгласява да се обясни още"[1]). Толстой се престорилъ, че не знае, дали говия господаръ желае толкова присвоението на Княжествата и че туй, което знае, то е, че царя желае точното изпълнение на Тилзитския договоръ.

Наполеонъ билъ увѣренъ, че Александръ I нѣма да се съгласи да отстжпи часть отъ Прусия срещо Княжествата; но въ случай че се съгласи, той съобщава на своя представитель да яви, че всичко може тутакси да се уреди, като се измѣни Тилзитския договоръ въ този смисълъ. Ако царя настои за раздѣлението на всичкитѣ турски области въ Европа, то посланника не трѣбвало да се противи на това настояване, но да обяви, че е необходимо едно устно и подробно разискване на въпроса. Действително, руския владетель не се съгла-

---

1) С. Р. И. О. — LXXXIII, 214 заб. и LXXXIX, 97 и пр.

сиятъ, щото Наполеонъ да вземе часть отъ Прусия срещо двете Княжества. „Азъ ви изложихъ всичките мотиви, които ме каратъ да искамъ присвоението сега на тия области; но ако трѣбва да ги притежавамъ за смѣтка на Прусия, азъ предпочитамъ да се откажа отъ тѣхъ. Цѣлата турска земя не бихъ приелъ подъ такова условие. Това е за мене единъ въпросъ за честь (Je fais de cela une affaire d'honneur)", отговорилъ царя на Савари[1]).

Въ това време (5 Дек.) престигва въ Петерсбургъ извънредния пратеникъ на Наполеона, генералъ Коленкуръ, въ наставленията на когото се казва, че стоението въ Княжествата, както и разговора на гр. Румянцовъ съ Савари, показватъ че Руссия желае да си присвои тези области. „Императора не е толкова противенъ на това присвоение, което въ известно отношение може да служи на интереситѣ му, като му позволи да вземе съответствующата часть отъ пруските земи... Вѣроятно въ Петерсбургъ ще ви даджтъ да разберете, че императора може да вземе съответствующата часть отъ турскитѣ владения, които сж близо до Италиянското кралство, като Босна и Албания. Вие трѣбва да отхвърлите всѣко подобно съглашение... Това мнимо възнаграждение ще бжде за императора единъ изворъ на затруднения безъ никаква полза... Откжсванието на Влашко и Молдавия нѣма да отнеме нищо отъ силитѣ на Турция; тези две области, които отъ двадесеть години се намиратъ подъ руско влияние, сж изгубени за нея. Но ако това откжсвание се последва отъ отцепванието на нѣкоя отъ западнитѣ ѝ области, Турция се ударя въ сърдцето; тя престава да сжществува. Това падание може да се желае отъ Руссия и то е неизбѣжно, но не е въ интереса на двамата императори да го ускоряватъ. Тѣ трѣбва да го отлагатъ до когато раздѣлението на тия обширни владения може да стане по единъ най-полезенъ начинъ за двамата... Императора желае, следователно, Турция да стои въ настоящата си цѣлость... Възможно е обаче въ Петерсбургъ да сж решени на тая дѣлба... За това не трѣбва да се противите, а трѣбва да заявите, че съглашението по този въпросъ трѣбва да стане устно. Припомнете на царя разговоритѣ му съ н. в. по този предметъ и съглашението имъ, да не предприематъ нищо преди да дойдатъ до известно съгласие, било при посещението, което

[1]) С. Р. И. О. — LXXXIII, 244; La Nouvelle Revue. Juin. 1890.

царя ще направи въ Парижъ, било на друго мѣсто, гдето ще се срещнатъ двамата императори... Императора предпочита, щото Турция да си остане владетелка на Влашко и Молдавия; но той би се съгласилъ да станатъ руски срещо едно прилично възнаграждение на Франция. Ако и далечь отъ да желае раздѣлението на турската държава, той не иска щото въ разговоритѣ си съ царя и съ министритѣ му да осѫждате по единъ категорически начинъ това раздѣление, а само да излагате мотивитѣ, които налагатъ отлаганието му. Този старъ планъ на руската амбиция е една яка връзка, която може да превърже Руссия къмъ Франция. Погледнато отъ тая точка зрение, трѣбва да се пазимъ да не отбиваме окончателно надѣждитѣ на Руссия"....[1]).

Щомъ Коленкуръ престигналъ въ Петербургъ, царя го приелъ, както и генерала Савари, съ най голѣми почести и отличия. Следъ свършванието на церемониялнитѣ посрещания, френския представитель и гр. Румянцовъ пристѫпили къмъ работа. При свижданието на 10 Декемврий руския министръ захваща: „Ние сме на ваше разположение; вие ще бѫдите винаги благодарни отъ насъ. Но дайте ни възможность да докажемъ на нашия народъ, че и за насъ има полза отъ съюза ни. Единственното хубаво нѣщо, което можемъ да предложимъ на народа, е притежанието на Молдавия и Влашко, а пъкъ вие ни искате въ замѣна туй, което не можемъ да отстѫпимъ съ честь". Когато Коленкуръ забележилъ, че Франция трѣбва да вземе нѣщо срѣщо Влашко и Молдавия и че дѣлътъ, който ѝ се предлага въ Турция, не отговаря на руската часть, Румянцовъ възразява: „Турция е една държава, която пропада. Туй, което вие ще ни дадете сега и което ще ни превърже за винаги къмъ васъ, ние ще бѫдемъ вѣроятно принудени да го веземемъ безъ да имаме даже намерение"[2]). Следъ петь дни Румянцовъ пакъ настоява да се признаятъ двѣтѣ Княжества за руско владение и срѣщо тѣхъ Наполеонъ да вземе Босна и Албания. Коленкуръ обаче, като признавалъ, че Франция трѣбва да вземе нѣщо въ замѣна, отхвърлялъ предлаганитѣ отъ Румянцова области. Той оправдавалъ несъгласието си съ изложенитѣ въ наставленията му мотиви.

Предъ видъ на тия настоявания отъ страна на Руссия, Наполеонъ „заповѣдалъ да пишатъ на Коленкура, че той же-

1) Сборникъ Р. И. О. — LXXXVIII, 299 и LXXXIX, 736.
2) " " " " — LXXXVIII, 370

лае да отложи раздѣлението на Турция, защото при сегашнитѣ обстоятелства това раздѣление не може да стане въ негова полза. Следователно, вие ще гледате да печелите време, като употребявате вашето изкуство, щото отлаганията да не бѫдѫтъ неприятни на руския дворъ". Възстанието въ Испания и неговитѣ успѣхи били главната причина, която карала френския владетель да отлага условената дѣлба. Неговитѣ загуби тукъ, настояването на царя да се признаятъ Влашко и Молдавия за негови владения и отказването му да допустне щото Франция да земѐ своя дѣлъ въ Прусия, подбудили френския императоръ да иска съдействието на Австрия срѣщо Руссия.

Преговоритѣ между двамата съюзници, колкото тайно и да се водили, не можили съвсѣмъ да се укриятъ отъ знанието на Виенското правителство, за което участьта на Влашко и Молдавия имала жизненъ интересъ. Презъ Ноемврий (1807) още, австрийския представитель въ Парижъ, Метернихъ, като искалъ да узнае нѣщо положително по този предметъ, съобщава на графа Толстой (руския посланникъ), че той знае отъ вѣренъ източникъ, че въпроса за Турция ще бѫде положенъ на зелената маса. „Ние не искаме нищо отъ тая държава, му отговорилъ Толстой. Азъ бихъ желалъ да видите зачуденитѣ лица на тукашнитѣ господа, когато имъ казахъ по единъ най-явенъ начинъ, че ние не искаме отъ Портата никакви отстѫпки. Азъ зная, че у васъ вѣрватъ, че ние искаме да си присвоимъ Молдавия и Влашко. Заклѣвамъ ви се, че нищо подобно нѣма, защото какво ще правимъ съ тѣхъ?" Като съобщава това въ Виена, Матернихъ прибавя: „но азъ не се самооболщавамъ да сѫдя сѫщностьта на руската политика по тая вънкашность". И тойималъ право. На 6 Януарий (1808) сѫщия явява на своето правителство, че Наполеонъ кани Австрия да вземе участие въ раздѣлението на турскитѣ владения. Френския първи министръ му казвалъ: „нашия императоръ храни два плана: първия е раздѣлението на Турция, а втория за една експедиция въ Индия. Виѐ трѣбва да вземите участие и въ двата; френски и руски войници трѣбва да се явятъ само тамъ, гдето има и австрийски; въ Цариградъ трѣбва да влѣзатъ наедно Френци, Русси и Австрийци . . . Франция и Руссия искатъ да раздѣлятъ турскитѣ земи; тѣ съ радость биха ви гледали да стоите като спокойни зрители; особенно Руссия би го желала; дѣловетѣ ще

бжджтъ по-малки, ако бжджтъ три вмѣсто два"[1]). Австрия не искала да се съгласи, защото първитѣ две по своето положение трѣбвало непременно да вcovematъ тия земи, които тя би желала. „Вѣрвате ли, попиталъ на следующия день Метернихъ, че въ Петерсбургъ желаятъ раздѣлението на Турция? — Да, отговорилъ Талейранъ; това желание тамъ се е родило много по-преди отъ колкото у насъ, защото нашата политика до напоследъкъ бѣше все за запазванието на Турция. — Где желаятъ повече раздѣлението, въ Парижъ ли, или въ Петерсбургъ? — По-преди въ Петерсбургъ, но сега мисля, че то е равно. — Направено ли е нѣкакво съглашенне за начина на раздѣлението? — Дѣлежа е вече захванатъ, защото никой, нито Франция даже, не би могла да принуди Русситѣ да напуснатъ Влашко и Молдавия. — Кои сж вашитѣ идеи за едно раздѣление? Азъ не виждамъ въ Европейска Турция нищо, което би ви блазнило, когато отъ друга страна виждамъ много нѣща, които блазнятъ Руссия и много други, които при едно окончателно раздѣление сж ни необходимо нуждни. — Морея съ островитѣ и Египетъ се падатъ намъ; на васъ ви трѣбва течението на Дунава, Босна и България. Ако Русситѣ не владеяха Кримъ, Цариградъ се пада на васъ; но при сегашното положение на работитѣ, тѣ иматъ повече право на него". Като донася на своето правителство този разговоръ, Метернихъ прибавя: „Ние трѣбваше да жертвуваме много за съвземанието на Турция, но самото наше сжществувание и нашето политическо уважение, които сж двата главни елемента въ живота на една голѣма държава, трѣбва да турятъ граница на нашитѣ желания. Ние не можемъ спаси Турция, следователно, трѣбва да помогнемъ за нейното раздѣление и да гледаме да получимъ колкото е възможно по-голѣмъ дѣлъ. Ние не можемъ нищо да противопоставимъ срѣщо разрушающитѣ и завоевателни принципи на френския императоръ; прочее, трѣбва да се стараемъ да го отбиемъ отъ насъ. Азъ не съмъ съгласенъ съ взглядоветѣ на Талейрана относително рускитѣ желания. Не ще съмнение, че тѣ сжществуватъ; тѣ сж много отдавнашни, но въ последне време сж претърпели голѣми промѣнения. Руссия би се уголѣмила съ охота върху гърбътъ на Портата, но тя се бои да раздѣли питата (le gateau) съ по-голѣми гладници и да се

[1]) De Metternich. — *Mémoires*. II, 145.

доближи още повече до Франция. Този страхъ, който предполагамъ у Руссия, трѣбва да я подбужда да ни търси въ единъ такъвъ случай, когато всѣка държава, както всѣко лице, страхливо и амбициозно, трѣбва да гледа да си намери подпора въ единъ съучастникъ". Следъ това той добавя, че е черпалъ своитѣ предположения относително Руссия въ думитѣ на самия руски представитель въ Парижъ, който не давалъ голѣмо значение на земитѣ, които Франция желаяла, та следователно, щѣли били да я изиграятъ.

Австрийцитѣ като гледали, че съ унищожението на Турция оставатъ между двама великани, които могжтъ лесно да задушатъ единъ день Австрия между обятията си, противили се на предлагания дѣлежъ. Талейранъ настоявалъ да добие съгласието на Австрия, защото безъ нея най-голѣмата и най важната часть щѣла да вземе Руссия. „Вѣрвате ли, че Руссия сподѣля взглядоветѣ на Наполеона?" запиталъ пакъ Метернихъ, за да знае какво направление да вземе. — Страшно, му отговорилъ френския министръ; завоеванието на Турция е една отъ любимитѣ мечти на царь Александра; той го счита като единственна слава на неговото царуване и като залогъ за личното му обезпечение. Въ много разговори предъ мене той се е изражавалъ въ този смисълъ". На 10 Януарий самъ Наполеонъ приелъ австрийския посланникъ и веднага престжпилъ къмъ въпроса. „Само едни повелителни обстоятелства, говорилъ той, ме принуждаватъ да посѣгна на турската държава, която би трѣбвало да поддържамъ съ всичкитѣ си сили. Но Англичанитѣ ще ме принудятъ на това, въпреки моето желание, защото азъ трѣбва да ги търся на всѣкжде, гдето могж да ги намеря. Азъ нѣмамъ нужда отъ нищо и отъ никакви увеличения; Египетъ и нѣколко колонии могжтъ да ми бждѫтъ полезни, но тѣ не могжтъ да уравновесятъ извънредното нараствание на Руссия. Вие сжщо така не можите да гледате хладнокръвно това нараствание и азъ виждамъ, че въпроса, който ще трѣбва тѣсно да ни сближи е тоя, за раздѣлението на Турция. Въ деньтъ, когато Русситѣ ще се установятъ въ Цариградъ, вие ще имате нужда отъ Франция, да ви помогне срещо тѣхъ. Вие ще известите на вашия господарь, че още не е въпросъ за дѣлбата на турскитѣ земи, но щомъ той се появи, вие справедливо ще бждете поканени да защищавате вашитѣ интереси"[1]).

---

1) Metternich. — Op. cit. II, 161 и пр.

Като приготовлявалъ така Австрия за съперница на Русия, Наполеонъ не преставалъ въ сжшото време съ своитѣ съблазнителни проекти да държи последнята въ своята орбита. „Въ Петерсбугъ вие не трѣбва да говорите много, училъ той своя представитель. Тамъ трѣбва да бждать сърдечно увѣрени, че най голѣмия интересъ на Франция и желанието на императора иматъ за предметъ строгото изпълнение на Тилзитския договоръ". И въ сжщото време го попиталъ, до колко най късно може да се продължи задържанието на Русия въ орбитата на френската политика чрезъ неопределени обещания. На 21 Януарий самъ Наполеонъ сѣда да напиши на царя, камо му излага единъ грандиозенъ планъ противъ Англия, въ който влазя и окончателното затриване на турското владичество въ Европа. „В. в. позволява ли на единъ човѣкъ, който се гордее да му бжде изкренно предаденъ, да му даде своето мнение? В. в. има нужда да отдалечи Шведитѣ отъ своята столица. Ако вие пожелаете да разширите колкото далечь и да е вашитѣ граници отъ тая страна, азъ съмъ готовъ да ви помогна съ всичкитѣ си средства... Една войска отъ 50,000 души Руси, Френци, даже и Австрийци, която ще се отправи презъ Цариградъ за Азия, не ще бжде още достигнала до Ефратъ и ще накара Англия да затрепере и да колѣничи предъ континента. Единъ месецъ подиръ нашето съглашение, войската ще може да бжде на Босфора. Удара ще се чуе въ Индия, и Англия ще се подчини. Азъ нѣма да се откажа отъ никакво предварително условие за постиганието на една такава велика цель. Това може да стане само въ едно свиждание съ в. в., или пъкъ следъ едни откровенни съвещания между Румянцова и Коленкура"[1]).

Преди получванието на това писмо царя захваналъ вече явно да изказва своето нетърпение. На 25 Януарий той пита Коленкура: „Получихте ли писмо отъ императора?" И когато посланника му отговорилъ отрицателно, той прибавилъ: „Отъ моя страна азъ върша всичко възможно; изпълнихъ всичкитѣ си задължения; императора ще ме намери винаги разположенъ да предприема всичко, което той счита че му е полезно; даже и за всичко, което може да му е приятно. Но, изповѣдамъ си, азъ очаквахъ отъ императора единъ от-

[1]) С. Р. И. О. — LXXXVIII, 456; Vandal. — Op. cit. 242.

говоръ, съобразенъ съ казаното отъ него въ Тилзитъ... При това, азъ бихъ желалъ това да се свърши"[1]).

Като знаялъ какво е разположението на френския императоръ за Швеция, Александръ I преди още да получи писмото му, предприелъ да разшири поне отъ тая страна своитѣ владения. Безъ никакво обявяване на война рускитѣ войски навлезли въ Финландия презъ Февруарий и я откжсватъ отъ Швеция. Съ това се изпълняло и едно горѣщо желание на Наполеона, който искалъ да накаже Шведитѣ за приятелството имъ съ Англия. По този начинъ Руссия още повече придобивала право предъ него да иска двете Княжества. Петь дни подиръ навлязането въ шведскитѣ владения, царя пакъ запитва френския посланникъ: „Е, пишатъ ли ви нѣщо за Турция? Императора трѣбва да е взелъ вече нѣкое решение; той знае, ще ли пази, или не, казаното отъ него въ Тилзитъ"[2]).

Най-сетнѣ на 13 Февруарий писмото на Наполеона престигнало въ Петерсбургъ. Колкото очакването му било нетърпеливо, толкова и радостьта отъ него била голѣма. Ако до сега царя настоявалъ само за присъединението на Княжествата, следъ прочитането на писмото той считалъ вече, че мечтанията на прадѣдитѣ му ставали свършенъ фактъ; той чувствувалъ да се вълнува у него наследствената оная страсть, която правяла да светятъ очитѣ на Екатерина, когато заговаряла за Балканския полуостровъ"[3]). „Ето велики нѣща, ето Тилзитския стилъ", повторилъ нѣколко пжти царя следъ прочитането му. „Това писмо ми прави голѣмо удоволствие; то е тилзитския езикъ. Императора може да разчитва на мене, защото вие знаете, че азъ не съмъ измѣнилъ закона си"[4]). Така се възхищавалъ царя отъ предложението на Наполеона, да се мине презъ трупътъ на Турция. Но следъ възхищението дошелъ разсждъка, и той родилъ недовѣрие въ писмото: предлаганата дѣлба не е ли едно средство да се отвлече вниманието другадѣ, за да останатъ френскитѣ войски въ Прусия, както рускитѣ стоятъ въ Княжествата? Румянцовъ билъ натоваренъ да изпита Коленкура, да ли новитѣ предложения съдържатъ отказването на Наполеона отъ Прусия. Понеже отговора билъ неопределенъ, царя извикалъ френския посланникъ при себе

---

1) Vandal — 278.
2) „ — 278.
3) „ — 280.
4) „ — 280.

си, да даде нему лично обясненията. Както до сега, Коленкуръ посочилъ на руското пребиваеие въ Княжествата и довършилъ, че „императоръ Наполеонъ проси в. в. да не го пресилвате много, както той не пресилва“. Отъ това царя заключилъ, че изпразнянието на Прусия ще се извърши съ време, за това обърналъ всичкото си внимание къмъ Турция. Тукъ той се показалъ най напредъ много отстжпчивъ: готовъ е да съдействува съ войска на Френцитѣ да завзематъ турскитѣ области, които имъ се падатъ срѣщо Княжествата. „Цариградъ, казалъ той, е една много важна точка, много отдалечена отъ васъ и която вие ще считате навѣрно отъ голѣма цена за васъ. Азъ имамъ една идея: за да не ни прави спънка, нека да направимъ отъ него единъ свободенъ градъ“[1]). Царя заявилъ, че той приема съ готовность експидицията за Индия и ще даде потрѣбното количество войници; свиждането съ Наполеона чака съ нетърпение, за да потвърдятъ и двамата съглашението си за дѣлбата, което съглашение трѣбва предварително да се приготви отъ двама пълномощници, които да пречистятъ тъмнитѣ и спорни въпроси. Въ нетърпението си да види по-скоро осжщественъ идеала на рускитѣ владетели, Александръ I тутакси назначилъ Румянцова като руски пълномощникъ; за френски билъ предназначенъ самия посланникъ, — Коленкуръ.

Въ Парижъ обаче не бързали толкова съ уреждането участьта на турскитѣ владения. Отъ тамъ пишали на Коленкура, че Наполеонъ желае предварителното изпразнянис на Княжествата; съ това той не нарушава никое отъ задълженията си, произходящи отъ подписанитѣ договори. „Каквито разговори и да ви се напомнятъ и каквито тълкувания и да имъ се даватъ, не могжтъ да се презржтъ правата, които даватъ на императора тилзитскитѣ договори, които той е изпълнявалъ до сега съ най голѣма точность. Искатъ ли да не изпълняваме тези договори? Отъ уважение къмъ желанията на своя съюзникъ императора може да се съгласи, но очивидно е, че трѣбва да се установи едно съгласие върху измѣненията имъ, които трѣбва да бждатъ еднакво угодни за двете страни.... Императора не обича Турцитѣ; той ги счита за варвари. Но неговитѣ чувства и вкусъ нѣматъ значение въ политиката. Държавнитѣ интереси трѣбва да стоятъ до-

---

[1]) Vandal — 283.

горѣ отъ личнитѣ му разположения. Негова длъжность ще бѫде да поддържа Турцитѣ, ако тѣ сѫ единственната преграда противъ силното увеличение на една държава, която и безъ това е грамадна“ ....[1]). По настояванието обаче на царя, двамата пълномощници сѣднали на 19 Февруарий да приготовляватъ пѫтьтъ за дѣлбата. Въ началото всѣкой се стараялъ да открие до где се простиратъ желанията на противника му и се пазялъ да изкаже намеренията на своя господарь. Оказало се че Румянцовъ въ нищо не стои по-долу отъ френския дипломатъ. Той билъ принуденъ обаче да захване първий. Така се подкачили едни преговори за дѣлежъ отъ най рѣдкитѣ въ политическата история на народитѣ.

Предъ една маса, претрупана съ географически карти, Коленкуръ захваща: „Да видимъ, кое ще ви бѫде полезно; какво искаше царя въ Тилзитъ? Той трѣбва да знае и какво е искалъ Наполеонъ. — Той не се е изказвалъ определено по този въпросъ. Струва ми се, че ние си бѣхме запазили Молдавия, Влашко и България; а Франция, — Морея, Албания и Критъ. — Това не ще е било всичко. Какво ставаше съ останалото, ако се остави даже Румелия на Турцитѣ? — Ние желаемъ да вземите всичко, което ви е полезно. Австрия не е направила нищо, за това ще й трѣбва малко нѣщо, ако поиска да действува. Хубаво ще бѫде да употребимъ и нея. — Какво мислите да й дадете? — Кроация; ако това е малко, нѣщо отъ Босна. — Босна е истинския пѫть за Албания. Споредъ мѣстото си, тя се пада като естественна наша часть. Но вие забравяте Сърбия. — Тя може да се обяви независима; да й се остави сегашното управление подъ наше и ваше влияние. — Две велики влияния въ една страна, не е ли все едно като две съпруги въ една кѫща? — Имате право, това ще бѫде неудобно. Тая страна може да се даде на единъ австрийски архидукъ. — Нѣмате ли нѣкакви задължения къмъ Сърбитѣ? — Никакви въ това отношение. Ние сме имъ обещали само да не ги предаваме на Турцитѣ и да имъ дадемъ едно отдѣлно управление, даже подъ влиянието на Портата, т. е. да не ги оставяме на Турцитѣ да ги изколятъ. — Вашата часть е грамадна. Всичкитѣ тези земи се свързватъ помежду си; всичкото население ще си остане въ тѣхъ и ще ви бѫде предадено, защото е християнско; когато

---

[1]) Сборникъ Р. И. О. — LXXXVIII, 525.

въ другитѣ — болшинството на населението е турско, което ще последва своето правителство въ бѣганието. Вашитѣ земи ще бждждтъ, следователно, населени, а нашитѣ пусти". Румянцовъ, безъ да отговори на това възражение, обърналъ въпроса къмъ Цариградъ. „Ако Турцитѣ бждатъ изгонени изъ Европа, което ми се струва е неизбѣжно, когато се направи експедицията къмъ Индия, защото не ми се вѣрва, че Султана ще ни даде пжть, когато по-напредъ му отрежемъ ржце и крака. Но даже и безъ това, ако тѣ бждатъ изпждени отъ Цариградъ, което мисля, че е противъ нашитѣ интереси, освень ако той не се даде на нѣкое несъстоятелно управление като турското, то този градъ по своето мѣстоположение, по това на турската държава, по това на всичкитѣ интереси на нашата търговия, чиито ключове сж въ Босфора и Дарданелитѣ, се пада намъ, както и всичката земя, която обема тия точки. — Ключоветѣ на Черно и на Мряморно морета сж много за една врата, г-не графе; много ще е даже притежанието на едина. Струва ми се, че това може да се предлага само когато всѣкой има своя ключь. — Едина безъ другия не струва нищо; географията, нашето Черно море, а още повече политическитѣ ни интереси, изискватъ да имаме Цариградъ въ наши ржце. Вие стоите доста далечь отъ него и имате много хубавъ дѣлъ, за да ни завиждате за него".

Румянцовъ се показвалъ следователно по-голѣмъ Руссинъ и отъ самия царь, като искалъ Цариградъ, за който последния преди малко се съгласявалъ да се обърне въ свободенъ градъ. Работата се състояла въ това, че Александръ I не искалъ още въ начало да изкаже окончателното желание на Руссия и съ това да направи невъзможно разискванието по дѣлежа, а билъ натоварилъ Румянцова съ тая мисия. Руския министръ, като се сетилъ, че отишелъ много надалечъ въ изискванията си, веднага обърналъ, че срѣщо тая отстжпка Наполеонъ може да вземе всичко, което счита за потрѣбно. „Какво разбирате подъ тези думи?" попиталъ френския представитель. — Това, че освень Гърция и Архипелагъ, вие можите да вземите Албания, за която не е ставало дума: тая страна е близо до васъ и представлява единъ скжпъ изворъ за вашата флота. Царя е разбралъ самъ, че тая зомя е полезна за Франция. Освень нея вие можите да вземите Египетъ, даже и Сирия, ако това ви се нрави. — Какъ не е ставало дума за Албания? Вие сте ми казвали често, и завчера пакъ, че тя е единъ

нашъ дѣлъ, върху който вие не се съмнявате. Това, което вие претендирате да ни дадете, безъ Албания ще бжде както Влашко безъ Молдавия. Послѣ, вие ни завеждате тутакси въ Азия. Азъ съмъ съгласенъ да ви следвамъ, но трѣбва да вървимъ крачка по крачка, да класираме идеитѣ си и да раздѣлимъ най-напредъ Европа, защото, струва ми се, че отъ тая точка трѣбва да захванемъ. — Хубаво; туй, което се нрави намъ, то е Молдавия и Влашко, като се прибави къмъ тѣхъ България, а може би и Сърбия. Франция ще вземе Морея, Албания, Архипелагъ и часть отъ Босна; другата часть и Кроация ще се дадѫтъ на Австрия. Всичко това въ случай че Румелия и Цариградъ останатъ на Турцитѣ. — Отъ последното ни свиждание вие сте увеличили доста вашата часть, г-нъ графе; ако това отива все така, вие ще изядете всичко. Австрия нѣма да ви благодари за нейния дѣлъ. А за нашия и азъ не зная какво да мисля. Погледнете на картата: Сърбия е съвсѣмъ на вънъ отъ вашата география. — Царя не я иска. Да не говоримъ вече за нея, ако мислите че това е невъзможно. Тогава дайте я, както казахме, на единъ австрийски архидукъ, или на нѣкой другъ европейски, който и да е, Кобургский напримѣръ, ако обичате. Ако искате да ни задължите, дайте я за прикия на една руска княгиня, даже за собственость на мжжътъ й, ако считате че това е необходимо. Като е православна, тя ще превърже къмъ мжжа си, който ще й бжде определенъ, всичкото население на тая страна; тѣ сж повече отъ фанатици и когато предлагамъ тая идея, азъ мисля че пренасямъ услуга на мирътъ и оказвамъ на единственното средство да се запази спокойствието между тия диваци. Ще бжде даже добрѣ да се постави едно условие, че децата ще бждѫтъ отхранени въ православната религия. Азъ обаче не отдавамъ никаква важность на тая идея, която е лично моя. — На императора Наполеона ще му бжде наистина много драго да направи нѣщо, което би било приятно на царската фамилия лично; но Сърбия ще бжде една не до тамъ хубава прикия за една руска принцеса, която ще бжде задължена да живее тамъ. Да се тури по този начинъ между насъ и васъ една отъ тия принцеси, не ще ли бжде противъ вашитѣ принципи за неудобствата отъ съприкосновението на две велики държави, което може да породи мжчнотии, защото въ сжщность вие ще владеете гдето бжде тая прин-

цеса[1]). — Нека тогава тая страна да се обяви за независима; туй е то, което ние най много искаме при положението на работитѣ, за което говоримъ. Ние искаме наистина да ви задължимъ, да ви помогнемъ съ всичкитѣ си сили, но защото това наше съдействие ще бъде безъ предѣлъ, то трѣбва да ни даде една голѣма полза и авантажи, които да биятъ въ очи, да привържатъ руския народъ къмъ нашата политика; да му се не представляватъ неравномѣрни съ исканитѣ отъ него жертви. Признайте, че въ Индия ние ще дойдемъ само за васъ; ние нѣмаме тамъ никакъвъ интересъ. — Ние също така искаме, г-нъ Графе, да ви задължимъ; особенно да направимъ нѣщо, което да превърже вашия народъ къмъ господаря му". Следъ нѣколко думи за Прусия, Румянцовъ отговаря: „Нека да поговоримъ за Цариградъ. Ние искаме да го имаме; нашето мѣстоположение ни води тамъ, както и на Босфора и въ Дарданелитѣ. Сърбия трѣбва да се даде въ пълна собственность на Австрия, както и една часть отъ Македония и Румелия до морето, щото тая държава да ни раздѣля, споредъ принципа, изказанъ отъ Наполеона въ Тилзитъ, че да бъдемъ приятели, не трѣбва да сме съсѣди. Това съглашение ще превърже повече отъ колкото предполагате тая държава къмъ вашата система и къмъ династията ви. Вие ще имате останалата часть отъ Македония и тая часть отъ Румелия, която е на западъ; съ една дума, всичко което ви уйдисва, цѣла Босна, ако искате, като възнаграждение за туй, което Австрия ще вземе въ Македония и Румелия, за да ни раздѣля. И отгорѣ Египетъ и Сирия, ако ви се нравятъ. — Частитѣ не сѫ равни. Цариградъ самъ струва повече отъ всичко, което ни давате въ Европа. Вие не сте щедри днесъ, г-нъ Графе. — По-скоро вие ще имате всичко. Какво струва Цариградъ съ околноститѣ си, когато тамъ нѣма да има вече Турци? Най сетнѣ, вие какъ гледате на въпроса? — Цариградъ ме плаши, право да ви кажа. Очарователно разбуждание ще бъде да си отворишъ очитѣ като императоръ въ Цариградъ! Отъ сегашнитѣ ви граници до тамъ е една неприкѫсната държава. Каква позиция върху двѣтѣ части на свѣтътъ! Това сѫ такива мечти, съ които човѣкъ трѣбва по-преди да се е фамилиализиралъ, за да може

---

[1]) Франция отхвърляла това искание на Руссия, защото отъ опитъ знаяла, че родството между царствующитѣ домове е единъ отъ посрѣдственнитѣ начини за завоевание (*в. Приложение III*).

да ги говори. — Географията, както и нашитѣ интереси, изискватъ това. Тя (географията) изисква друго нѣщо за васъ. Но то не е толкова изгодно, колкото си предполагате. Цариградъ е отдалеченъ отъ насъ; това ще бжде единъ градъ и една страна безъ население; но нашето положение е такова, щото ние не можемъ да не имаме Цариградъ и Дарданелитѣ по причина на Черно море. — Азъ не могж да допустна, че е възможно да вземите Цариградъ; но ако това се сбждне, изповѣдамъ ви, че нѣма да се съгласия, щото сжщата държава да има и Дарданелитѣ. — На кого ще ги дадете тогава? — Ще ги вземе Франция. — Защо? Каква изгода намирате да се доближавате толкова до насъ? — Ако може да ви се даде Цариградъ, трѣбва и Франция да вземе нѣкои голѣми, даже много голѣми имущества. Где ще ги намеримъ въ Европа? Азъ поне не могж да видя! Въ Азия ли, Египетъ или Сирия? Може ли да се прави сравнение? Вие ни ги отстжпвате наистина, но трѣбва единъ начинъ за съобщение съ тѣхъ; азъ не виждамъ другъ обезпеченъ освень чрезъ Дарданелитѣ. Но и въ такъвъ случай азъ ще ви попитамъ, ще ни помогните ли да завземемъ тия области? Като ми говорите за Сирия и Египетъ, вие казвате, че ще ни задължите; но каква стойность има това отстжпване безъ Дарданелитѣ? — Царя не се е произнесалъ още върху нашата помощь въ този случай, но вие знаете колко лесно той се спогажда по тия работи и че всичко, което нареди императоръ Наполеонъ, той го приема лесно. Но нашата търговия, г-нъ посланниче! До когато е живъ императора, вѣрвамъ че нѣма да я закачатъ. Но послѣ, какво обезпечение ще имаме за нея, ако вие притежавате този ключъ? — Вашата търговия се състои въ земни произведения, отъ които цѣла Европа, и Франция заедно, има нужда. Пренасянието на тия произведения става съ корабитѣ на нуждающитѣ се. Каква пречка, следователно, може да има за васъ нашето пребивание въ Дарданелитѣ? Никаква, увѣрявамъ ви; вашето е което може да пречe на всички, а нашето — никому. Погледнете какво печелите по този начинъ! Какво величие! А ние какво ще имаме? Единъ градъ съ голѣмо име и нищо повече. Азъ бихъ предпочелъ сто пжти второто. Островитѣ сж за васъ едно неизчерпаемо богатство. Тѣ ще ви даджтъ превъзходни моряци. Съ Египетъ и Сирия вие ще разполагате както искате. И за всичко това, ние какво ще имаме? Ако настоявате за Дарданелитѣ, не можите ли ни отстжпи Сърбия? — То

този начинъ вие влазяте въ нашия джебъ, когато викате, че не ни искате въ вашия. Какво оставяте тогава за Австрия, понеже ще трѣбва да си послужимъ съ нея? Погледнете на картата; географията съвсѣмъ не иска, щото Сърбия да бжде ваша. Ние говоримъ и за Азия; ето тамъ можите да вземите. Трапезундъ е подъ ржката ви. Ето едно притежание за министра на търговията. Въ всѣкой случай обаче, направете това разсжждение: всичко, което вие получавате, е свързано и затвърдява вашата сила, а всичко, което ни предлагате, е за насъ почти на край свѣтътъ. Следователно, вие ще бждите всякога силни, а ние слаби. — Но ако имате Дарданелитѣ, до где мислите да отидите и отъ где? — Най-малко до Родосто. За граница може да се вземе планинската верига отъ Прищина къмъ Одринъ. — Моето мнение е, че ние не можемъ да отстжпимъ ни Цариградъ, ни Дарданелитѣ. Въ всѣкой случай азъ трѣбва да взема наставления отъ царя; може би той да отстжпи нѣщо. Бждете увѣрени, че ние искаме да ви помогнемъ по всѣкой начинъ, щото да имате всичко, що ви е згодно; ние трѣбва да намеримъ при императора Наполеона сжщитѣ чувства за онова, което е намъ згодно".

По причина на праздника Великдень преговоритѣ били спрени за известно време. Въ този промежутъкъ царя отговаря (1 Мартъ) на писмото на Наполеона. „Взглядоветѣ на в. в. сж колкото велики, толкова и прави. Само единъ гений като неговия може да състави този обширенъ планъ. Азъ изложихъ на Коленкура съ пълна откровенность и безъ резерва интереситѣ на моята държава и той е натоваренъ да открие на в. в. моитѣ идеи. Тѣ сж разисквани основно между него и Румянцова, и ако в. в. ги одобрява, азъ ще му доставя една армия за експедицията въ Индия и друга една да му помогне за завземанието на Мала-Азия... Ако идеитѣ, които предлагамъ на в. в., сж съгласни съ неговитѣ, азъ съмъ съгласенъ на срещата, която желаете. Трѣбватъ ми 15 дни да стигна въ Ерфуртъ, който градъ ми се вижда най-удобенъ за свиждането ни" ... [1]). Следъ минаванието на праздницитѣ Коленкуръ посетилъ царя, който захваща: „Както ми се струва, вие се съгласявате съ Румянцова и работата напредва. — Нашитѣ мнения не се съгласяватъ за Цариградъ и Дарданелитѣ, при всичко че азъ нѣмамъ власть ни да отстжпвамъ, ни да приемамъ.

---

[1]) С. Р. И. О. — LXXXVIII 525.

Тя е първа идея на в. в., който мисляше, че Цариградъ може да се направи свободенъ градъ. — Работитѣ се измѣниха. Императоръ Наполеонъ иска една експедиция, за която не бе ставало дума. Но бѫдете увѣрени, че ще се съгласимъ. Има нѣща, за които азъ трѣбва да държа даже и когато поддържамъ вашата система". Така щото Александръ I се отказвалъ отъ даденото си по-преди съгласие, да се направи отъ Цариградъ единъ свободенъ градъ. Причината била, че той билъ осветленъ отъ съветницитѣ си, че минутата е решающа за бѫдащето на Руссия. „Отъ сто години, казвалъ царя, Руссия иска Цариградъ за своята слава, а Дарданелитѣ — за своитѣ интереси. Въ стремлението си за постиганието на тая цель, тя е била постоянно възпирана отъ европейскитѣ държави. Днесъ Европа не сѫществува вече; тя е замѣстена отъ единъ човѣкъ, който прави и преправя по своето желание държавитѣ, който разрешава съ саблята си задачитѣ, на които решението е било само отлагано до сега отъ дипломацията. Между това случва се, че този човѣкъ не може да обезпечи своето дѣло и да надвие упорството на Англия безъ съдействието на руската помощь. Подъ наказание да изгуби своето сѫществувание, Руссия трѣбва да се възползува отъ този случай, единственъ може би въ течението на вѣкове, — да изтръгне отъ Наполеона това, което тя никога не ще получи следъ него отъ възстановената стара Европа и да обезпечи небивалото това завоевание, което ще я направи господарка на цѣла Източна Европа и западна Азия". Като знаялъ това решение на царя, Румянцовъ ставалъ неумолимъ въ по-нататашнитѣ си преговори съ френския представитель за отстѫпванието на *Котешкия езикъ* (Галиполския полуостровъ). На 26 Февруарий пренията траяли четири часа; на 27 сѫщо: сѫщитѣ искания, сѫщитѣ възражения и аргументи, безъ никакъвъ резултатъ. Румянцовъ винаги се уповвалъ на политическитѣ и економически нужди, като излагалъ съ голѣмо умение важностьта, както на еднитѣ така и на другитѣ, защото билъ съвременно министръ на външнитѣ работи и на търговията. Най-сетнѣ той се съгласилъ да направи една отстѫпка: на Французитѣ се дава единъ воененъ пѫть презъ Тракия, станала руска область, който ще минава презъ Дарданелитѣ, за да позволи на Франция да държи въ съобщение по сухо своитѣ азиятски и европейски владения. Но Коленкуръ се отказалъ отъ тая отстѫпка и направилъ отъ своя страна предложение, щото двѣтѣ укрепления, наречени

Дарданелски кули, които съ своята артилерия владеятъ най-тѣсната точка на пролива и отъ които едната е на европейския, а другата на азиятския брѣгъ, да бждятъ раздѣлени между двамата съюзници; Руссия да вземе първата, а Франция — втората. По този начинъ всѣкой ще има своитѣ Дарданели. На това предложение Румянцовъ отговорилъ, че всѣко предложение, което не дава на царя цѣлата позиция, безъ никакво стѣснение, ще бжде въ неговитѣ очи по-лошо отъ сегашното положение, което поне не предрешава бждящето, а го оставя отворено за всички надѣжди. Френския представитель се отчаялъ, че ще може да получи нѣщо отъ Румянцова, за това се отнесалъ къмъ самия царь. „Румянцовъ ми изложи своитѣ взглядове, му казалъ царя; азъ съмъ направилъ нѣкои малки измѣнения въ тѣхъ, всичкитѣ въ ваша полза. Вѣрвайте Бога, вие имате отличенъ дѣлъ. — По-скоро направения отъ в. в. за Руссия е отличенъ: всичко се свързва, всичко се държи; той има преимущество и въ географическото си положение и въ населението си. — А вие! Какво количество притежания, безъ да се брои Албания и Морея! — На всѣкжде кжсове и далечь отъ насъ. — Какъ! Тѣ се допиратъ до Далмация, до Катаро и се свързватъ съ Италия, съ всичкитѣ ви владения. — Да, ако в. в. притежаваше владенията на австрийския императоръ и ни ги отстжпяше. Тогава щѣхме да се допираме до тези владения. Безъ това, разбира се, че само морето ни дѣли отъ тѣхъ, когато въ вашия дѣлъ всичко се свързва съ туй, което имате вече. — Ние трѣбва да направимъ нѣщо трайно, нѣщо, което вджхва довѣрие, което доказва, че сегашната ни политика е най-добрата. Увѣрявамъ ви, че азъ съмъ скроменъ въ желанията си; азъ искамъ само това, което интереситѣ на страната ме принуждаватъ да искамъ, а това азъ не могж да отстжпя. — Позволете ми, в. в., да ви припомня първата идея, която имахте, — да се даде на Цариградъ едно независимо управление. Бждете увѣрени, че императоръ Наполеонъ ще се съгласи съ това предложение. — Тогава азъ не бѣхъ съгледалъ важностьта на всичко, което императора ми искаше. Ако азъ доставя една армия да отиди въ Индия, трѣбва отъ това да произлѣзатъ такива изгоди, които да възнаградятъ Руссия за жертвитѣ й. За това не трѣбва да се остави никакво съмнение за присвоението на Цариградъ. — А Дарданелитѣ, Господарю? Ако в. в. ги притежава заедно съ Цариградъ, минаванието ще стане тогава

по-несвободно отъ Зундъ, гдето всѣкой брѣгъ принадлежи на особенна държава. Не трѣбва да бѫдемъ съсѣди, както добрѣ каза императоръ Наполеонъ. Въ тая точка азъ не могѫ да отстѫпя, както трѣбва да ви е казалъ Румянцовъ. Нито азъ, нито никой, не би могълъ да излѣзе, или да влѣзе въ кѫщи безъ ваше позволение, ако вие бѫдите тамъ. Азъ нѣмамъ абсолютно никакво съмнение върху намеренията на императора Наполеона, но не желая да направя нищо, което би родило безпокойствие въ народа ми, или неизвестность между насъ. Отдавна ние очакваме единъ резултатъ; направете, щото той да съответствува на императора. Трѣбва най сетнѣ да се видятъ сгодноститѣ, които вие сте ни обещали вече мълкомъ. Знаете ли, че Левантъ е една отъ най богатитѣ и населени страни? Смирна, какво богатство! Съ една речь, вашето положение е величественно въ всѣко отношение. — В. в. говори за нашето положение. Че какво е то, ако не такова на единъ разуменъ човѣкъ, когото Англия принуждава да бѫде предвидливъ? Нищо повече. Пъкъ съ Руссия не можемъ да бѫдемъ противници. Ние сме доста отдалечени отъ нея, господарю, и когато се доближимъ, то ще бѫде само да вървимъ заедно. Неприятеля на Руссия е Австрия. Ако дѣлежътъ стане, тя ще ви стане още по-голѣмъ неприятель. Споредъ географията тя не може да ви бѫде съюзница. Благодарение обаче на нашитѣ войни съ нея, в. в. нѣма какво да се плаши отъ тая страна презъ половина вѣкъ; пакъ Франция е направила тая услуга на Руссия. Тая изгода не може да се принебрегне отъ политиката, която изчислява всичко. Когато въ Руссия безпристрастието захване да притегля всичко, тогава нѣма да остане никакво съмнение върху Франция; до тогава може да се случи да бѫдите повече отъ единъ пѫть несправедливи, но императоръ Наполеонъ пакъ ще си остане вѣрния съюзникъ на императора Акександра. Азъ се повращамъ пакъ на Турция. В. в. ни предлага въ Азия това, което ние не искаме и ни туря на смѣтката всичко, което ни предлага. — И безъ Азия вие пакъ имате най хубавата часть по причина на вашата флота. — В. в. ни отстѫпва единъ воененъ пѫть, за да можемъ да се сношаваме съ Левантъ; но отъ где захваща този Левантъ? Отъ азиятскитѣ Дарданели, може би; безъ това, каква гаранция за този пѫть? После, вие ни минавате на действителна смѣтка всичко, което ни давате въ Азия срещо това, което вие вземате въ Европа. И това би било добрѣ,

ако ни помогните да го засвоимъ, независимо отъ експедицията въ Индия. Тогава може да му се препиши известна цена. — Вземете въ Азия всичко, което желаете, изключая това, което се отнася до Дарданелитѣ, защото то ще отнеме всичката важность на онова, което ни давате. Колкото за съдействието ни да заввземите Левантъ, азъ винаги съмъ го отказвалъ; обещавалъ съмъ нашата гаранция. Но тая вечерь не искамъ да ви откажа, което ми искате. Ако основата, която ми предлагате, бѫде приета, великата дѣлба се направи и следователно, азъ бѫдѫ на Дарданелитѣ и въ Цариградъ, азъ ще ви спомогна за завземанието на Левантъ, но не и на Сирия и Египетъ. — В. в. ни задължава крайно, за което съмъ проникнатъ отъ признателность, но считамъ за дългъ да забележа, че ако говоря за Азия, то е да намеря средство за споразумение. Азъ не зная какви сѫ намеренията на моя господарь и не мога нито да приема, нито да откажа, нито да дамъ. Моята мисия е да изложа средствата за споразумение и да говоря въ този смисълъ. Следователно, ако съмъ казалъ нѣщо повече или по-малко въ преговоритѣ, азъ моля в. в. да хвърли върху мене всичкия бламъ, защото императора не ми е давалъ други наставления вънъ отъ тези, които съдържа неговото писмо, което получихте. Вие изпълнявате вашата длъжность, като се стремите да направите вашия дѣлъ колкото е възможно по-добъръ. Това е твърдѣ естествено. Но императора ще оцени моитѣ доводи. Азъ съмъ увѣренъ въ това, защото ето единъ случай да направи за мене това, което неговото приятелство ми е винаги обещавало“ [1]).

Следъ този разговоръ съ самия руски владетель, Коленкуръ се увѣрилъ, че по-нататъшни отстѫпки отъ руска страна не могѫтъ да се очакватъ. Той поикалъ, следователно, да съобщи на Наполеона резултата отъ преговоритѣ, за това помолилъ Румянцова да изложи писменно съглашението съ всички подробности. Така излѣзалъ написанъ отъ първия съветникъ на Александра I планътъ за раздѣлението на Балканския полуостровъ. Споредъ този планъ, новата руска граница, като обема Княжествата, следва Карпатитѣ до Дунава, минава тая рѣка надъ Видинъ и следва на известно разтояние сръбската граница, следъ което се навежда на юго-истокъ, за да достигне течението на р. Марица, по което течение слазя до Бѣло

1) Vandal. — Op. cit. 284 и след.

море. Отъ тукъ границата се обраща на Изтокъ, следва брѣгътъ на морето и на Дарданелитѣ, като оставя насрѣщния брѣгъ на Турцитѣ, обема Цариградъ съ една доста широка ивица на азиятската страна и дохожда на Черно море, което става цѣло руско. На Австрия е дадена една ивица на западъ отъ руската граница на Полуострова, отъ Дунава до Архипелагъ. Франция взема всичкото западно крайбрѣжие, Албания, Тесалия, Гърция, Солунъ и островитѣ. Освенъ означението на границитѣ, въ изработения планъ отъ Румянцова влазя и бѫдѫщето свиждание на двамата императори, гдето тѣ лично ще разискатъ и решатъ окончателно въпроса. Ето и цѣлия този планъ: „Понеже н. в. френския императоръ, царь на Италия и пр. счита, че за да се постигне общото омиротворение и да се обезпечи спокойствието на Европа, трѣбва да се отслаби турската държава чрезъ отнимането на нѣкои отъ областитѣ й, императоръ Александръ, вѣренъ на своитѣ задължения и на своето приятелство, е готовъ да съдействува на това. Първата идея, която се е представила на руския господарь, който обича да си припомня тилзитскитѣ възпоминания, когато му е направено това предложение, била, че императора, неговъ съюзникъ, желае тутакси да изпълни това, на което двамата владетели сѫ се съгласили въ своя съюзенъ договоръ относително Турцитѣ, а при това той предлага една експидиция въ Индия. Въ Тилзитъ се дойде до съгласие, че турската власть трѣбва да се изхвърли въ Азия, като си запази въ Европа само Цариградъ и Румелия. Извадените следствие отъ отъ това бѣше, че френския императоръ ще вземе Албания, Морея и островъ Критъ. Още тогава Молдавия и Влашко бѣха определени за Руссия, която вземаше Дунава за граница. Въ тези предѣли влазя и Бессарабия, която е една ивица край морето и която обикновенно се счита като часть отъ Молдавия. Ако къмъ този дѣлъ се прибави и България, царя е готовъ да помогне за експедицията въ Индия, за която тогава не е ставало дума, стига само тая експидиция да стане по начина, начертанъ отъ самия императоръ Наполеонъ и презъ Мала Азия. Царь Александръ рѫкоплѣщи на идеята да се приеме за експедицията въ Индия и единъ корпусъ австрийска войска. Но понеже императора, неговия съюзникъ, би желалъ, щото този корпусъ да бѫде малоброенъ, той счита, че тая помощь ще бѫде достатъчно наградена, ако се даде на Австрия турска Кроация и Босна, освенъ ако френския им-

ператоръ не счита, че му е потрѣбно да задържи часть отъ тѣхъ. Освенъ това, на Австрия може да се предложи и едно по-значително възнаграждение, като се уреди участьта на Сърбия, която е една отъ хубавитѣ турски области, по следующия начинъ: Сърбитѣ сѫ единъ воинственъ народъ, а това качество, като вѫжхва винаги почитъ, изисква да се уреди добрѣ тѣхната участь. Препълнени отъ чувство на справедливо отмѫщение противъ Турцитѣ, Сърбитѣ строшиха съ решителность хомата не своитѣ угнетители и казватъ, че сѫ решени никога да го не допущатъ. Следователно, за обезпечението на мирътъ явява се нужда да се помисли за тѣхното освобождение отъ Турцитѣ. Тилзитския договоръ не се произнася никакъ за тѣхъ. Тѣхното желание, изказано повече отъ единъ пѫть, ги е карало да молятъ царь Александра, да ги приеме въ числото на своитѣ поданници. Тая превързанность къмъ него го кара да желае, тѣ да живеятъ честити и удовлетворени, безъ да простира надъ тѣхъ своето владичество. Н. в. не търси владения, които могѫтъ да попречатъ на мирътъ; той прави тая жертва на всички, които би съдействували да се дойде до единъ бързъ и солиденъ миръ. Н. в. предлага, следователно, да се направи Сърбия едно независимо кралство, короната на което да се даде на едного отъ архидуцитѣ, който не е глава на нѣкой царствующъ клонъ и който да бѫде достатъчно отдалеченъ отъ наследството на австрийския престолъ. Въ такъвъ случай може да се постанови, че това кралство не може да бѫде присъединено къмъ владенията на този престолъ.

„Тъй като цѣлото до тукъ изложено раздѣление на турската държава е направено на основание взетитѣ въ Тилзитъ задължения, то не представлява никакви мѫчнотии за дветѣ лица, определени отъ императоритѣ да разискатъ помежду си средствата, съ които може да се постигне цельта, която си предполагатъ т. и. в. Руския господарь е готовъ да участвува въ единъ договоръ между тримата императори, който да определи горепоменатитѣ условия; но отъ друга страна като счита, че полученото отъ френския императоръ писмо оказва решението на единъ много по-обширенъ дѣлежъ на турската държава, отъ колкото установения въ Тилзитъ, то за да може да съдействува за получаването на всичко, което би било угодно за интереситѣ на тритѣ императорски двора, а най-вече да даде на императора, своя съюзникъ, всичкитѣ доказателства на приятелство и разположение, които зависятъ

отъ него, известява, че безъ да има нужда отъ едно по-голѣмо отслабване на турската сила, ще му съдействува доброволно. Той полага за принципъ на своитѣ интереси въ този по-голѣмъ дѣлежъ, щото неговия дѣлъ да бжде по-умѣренъ въ пространство и се съгласява, щото този на съюзника му да бжде начертанъ въ по-голѣми размѣри. Н. в. прибавя, че при принципа на умѣренность той прибавя и този на благоразумие, който изисква, щото при новия планъ за дѣлежъ, той да не се постави по-злѣ въ своитѣ гранични и търговски сношения отъ колкото е днесъ. Като излазя отъ тези два принципа, царь Александръ ще погледне не само безъ зависть, но и съ удоволствие присъединението отъ императора Наполеона къмъ неговитѣ владения освень всичко горепоменато, но още всичкитѣ острови въ Архипелагъ, Кипръ, Родосто, даже всичко останало отъ Левантъ, Сирия и Египетъ. Предъ видъ на този по-голѣмъ дѣлежъ, царъ Александръ измѣнява своето предишно мнение за участьта на Сърбия; той би желалъ, щото тая область да бжде присъединена къмъ австрийскитѣ владения, къмъ които да се прибави и Македония, съ изключение на тая часть, която би желала Франция, за да укрепи албанската си граница и да влезе въ предѣлитѣ ѝ Солунъ. Тая линия на австрийската граница може да се тегли отъ Скопие до Орфано и ще изкара австрийската държава до морето. Кроация може да се присъедини или къмъ Франция, или къмъ Австрия, споредъ желанието на Наполеона. Царь Александръ не иска да крие отъ своя съюзникъ, че като намира особенно удовлетворение въ всичко, казано въ Тилзитъ, той поставя споредъ съветитѣ на императора, своя съюзникъ, тези австрийски владения между своитѣ и френскитѣ, за да се избѣгне една допирателна точка, която може винаги да изстуди тѣхното приятелство. Дѣлътъ на Руссия, споредъ този новъ и обширенъ дѣлежъ би се състоялъ въ прибавлението къмъ дадената ѝ споредъ първия проектъ на града Цариградъ съ една окржжность отъ нѣколко левги въ Азия и Европа и часть отъ Румелия, по начинъ щото границата на Руссия отъ къмъ новитѣ австрийски владения да тръгва отъ България, като следва предѣлитѣ на Сърбия до Солишмикъ (sic) и на планинската верига отъ Солишмикъ до Трианополь и послѣ край р. Марица до морето. Въ станалитѣ преговори за втория този планъ за дѣлба се е появила тая разлика въ мненията, че едната страна предлагаше, че ако Руссия притежава Цари-

градъ, то Франция трѣбва да притежава Дарданелитѣ, или поне часть отъ тѣхъ, на азиятския брѣгъ. Това желание биде успорвано отъ другата страна по причина на голѣмата несъразмѣрность, предложена за частитѣ въ този новъ дѣлежъ и защото окупиранието само на крепостьта върху азиятския брѣгъ унищожава принципа на руския императоръ, да не бжде поставенъ по-злѣ отъ колкото сега въ географическитѣ си и търговски сношения. Движимъ отъ чувство на своето крайно приятелство къмъ императора Наполеона и за да се премахнатъ мжчнотиитѣ, царь Александръ явява: 1) Съгласява се да се направи единъ военень пжть за Франция, който да минава презъ новитѣ австрийски и руски владения и да я свързва по сухо съ Левантъ и Сирия; 2) Ако императоръ Наполеонъ желае да вземе Смирна, или друга нѣкоя точка отъ анадолския брѣгъ, отъ точката срещо Метелинъ до точката срещо Родосто и изпрати войски за завземанието имъ, царь Александръ се съгласява да му помогне въ това предприятие, като даде единъ корпусь отъ своята войска, да се присъедини къмъ френската; 3) Ако Смирна, или друго нѣкое притежание на анадолския брѣгъ въ горепоменатитѣ граници, следъ като е преминало въ френски ржце, бжде нападнато не само отъ Турцитѣ, но и отъ Англичанитѣ, н. в. царя въ такъвъ случай ще помогне на своя съюзникъ всѣкой пжть, когато бжде поискана неговата помощь; 4) Н. в. царя мисли, че Австрия сжщо тъй може да помогне на Франция за превземанието на Солунъ и да помага тамъ всѣкога, когато бжде изисквано нейното съдействие; 5) Руския царь заявява, че не желае да вземе южната часть на Черно море, стояща въ Азия, ако и въ разискванията да се е мислило, че тя може да бжде згодна за него; 6) Царь Александръ заявява, че каквито и да бждятъ успѣхитѣ на неговитѣ войски въ Индия, той не претендира да вземе нищо и доброволно се съгласява, щото Франция да вземе за себе си всичкитѣ земи тукъ, които счита за добрѣ; че тя е сжщо така господарка да отстжпи часть отъ тези завоевания на своитѣ съюзници. Ако двамата съюзници се съгласятъ по единъ точенъ начинъ да приематъ този или онзи отъ тия два проекта за дѣлежъ, н. в. царь Александръ ще намери особенно удоволствие, лично да се яви на предлаганото му свиждание, което може да стане въ Ерфуртъ. Той предполага, че ще бжде по-удобно, ако основитѣ на задълженията, които ще

трѣбва да се вематъ тамъ, бѫдѫтъ предварително определени, така щото двамата императори да иматъ само да прибавятъ къмъ удоволствието на свижданието си своитѣ подписи за сѫдбата на тая часть отъ земното кълбо и съ това да принудятъ Англия да иска миръ, отъ който тя отбѣгва днесь нарочно и съ такова самохвалство" [1]).

До когато ставали тези преговори, рускитѣ войски продължавали да окупиратъ Княжествата, като чакали времето да имъ помогне за окончателното имъ присвоение. Наистина, събитията вървели все къмъ това направление: въ Цариградъ Еничеритѣ свалили султана Селимъ III и покачили на престола Мустафа IV, който на свой редъ билъ сваленъ и на мѣстото му дошелъ Махмудъ II. Упорството на испанското възстание отъ друга страна принуждавало Наполеона да си задържи по всѣкакъвъ начинъ приятелството на Руссия, която едната имала рѫцетѣ си развързани и изглеждала да извлече всичката полза отъ това положение на работитѣ. Александръ I съзнавалъ своето преимущество и билъ решенъ да го използува. „Като всѣкой добръ домакинъ, азъ трѣбва да имамъ ключьтъ на кѫщата си", повтарялъ той на Коленкура. Френския императоръ съзиралъ много добрѣ това стремление на своя съюзникъ, за това се стараялъ да отлага изпълнението на проекта до когато самъ оправи работитѣ си въ Испания, които парализирали всичкитѣ му почти сили. За тая цель той решилъ самъ да направи постѫпки предъ Портата въ полза на Руссия. На Себастияни било заповѣдано да обърне постепенно своето поведение, като почне да убеждава Турцитѣ, да отстѫпятъ Княжествата на руския господарь. Това обращание трѣбвало да стане по начинъ, щото да не принуди Портата да се присъедини къмъ неприятелитѣ на Франция. Но колкото изкустно и да била изпълнена отъ Себастияни тая заповѣдь, Турцитѣ, подсѣщани и отъ вънъ, отгатнали сѫщинското намерение на Наполеона. Като отговоръ на даденитѣ отъ Себастияни съвети за отстѫпванието на Княжествата, Портата събрала нови войски и се приготовлявала за свещенна война. Сѫщото правяли и Русситѣ, за да нанесѫтъ голѣмия ударъ, който ще докара по-скоро дѣлбата, макаръ че френския императоръ не искалъ да се бърза съ тая дѣлба.

Презъ Априлий Наполеонъ получилъ написания отъ Ру-

---

[1]) Tiers. -- *Consulat et Empire.* VIII, 449.

мянцова планъ и отъ пръвъ погледъ още го осѫдилъ, като неосѫществимъ въ много точки. За да държи обаче руския господарь въ постоянна надѣжда, той решилъ да продължава преговоритѣ. За това на Коленкура било заповѣдано да убеди царя, че нѣма нужда отъ предварителни условия за свиждането. „Азъ, казвалъ царя, винаги съмъ желалъ свиждането и имамъ пълно довѣрие въ императора Наполеона. Въ моето писмо се разбираше само, че трѣбва предварително да дойдемъ до едно споразумение, за да бѫде всичко готово при свиждането. Подробноститѣ сѫ доста важни, за да не ни занимаятъ. Отговорено ли ви е нѣщо върху съобщеното? Има ли мѫчнотии за *котешкия езикъ*? — Тридесеть куриери не ще сѫ въ състояние да обяснятъ това, което може да се направи въ едно тридневно свиждание; а туй, което ще се свърши въ десеть дни, не може се направи въ две години. Въ това велико дѣло има толкова трънливи нѣща, щото само владетелитѣ могѫтъ дойде до едно съглашение. Рѫцетѣ на Румянцова сѫ малко дълги. — Азъ желаяхъ свиждането. Това е едно доказателство за приятелството на императора, отъ което азъ съмъ много трогнатъ. — Най-доброто средство да отплатите по сѫщия начинъ на императора е да приемете свиждането безъ предварителни условия. Рускитѣ интереси сѫ повече свързани съ това дѣло отъ колкото френскитѣ. В. в. е който желае дѣлбата; императоръ Наполеонъ се съгласява само да ви бѫде приятенъ. Въ този случай, следователно, той не може да жертвува всичкитѣ интереси на Франция и тези на своя старъ съюзникъ (Турция). — Вѣрвамъ всичко това и азъ винаги съмъ мислилъ така. Освенъ туй, азъ имамъ пълно довѣрие въ императора и искамъ всичко, което може да бѫде згодно за него, за което съмъ далъ и доказателства". Следъ което царя се съгласилъ да отиде на свиждането безъ никакво предварително условие и определилъ, то да стане презъ есеньта.

Съ това отлагание Наполеонъ добивалъ възможность да потуши испанското възстание и да се яви свободенъ въ Ерфуртъ. Но да не би царя да претълкува злѣ мълчанието му по написания отъ Румянцова планъ, той заповѣдалъ на Коленкура да заяви това изрично. Този последния се явилъ при Александра и тогава станало последнето разискване върху Цариградъ и Дарданелитѣ. Коленкуръ захваща: „Проекта на Румянцова прави хубавъ дѣлъть на Руссия, но не преми-

рява нищо. Цариградъ е една толкова важна точка, щото неговото притежание и това на Дарданелитѣ ще ви направи два пѫти господарь на търговията съ Левантъ, даже и съ Индия. Безъ да определямъ нѣщо, азъ трѣбва да кажа, че Румянцовия проектъ не може да се приеме. — Съ избѣгването на Турцитѣ, Цариградъ ще стане единъ провинциаленъ градъ на края на държавата. Географията изисква азъ да го имамъ, защото ако той се даде на другиго, ние нѣма да бѫдемъ господари у дома си; а пъкъ никакво неудобство не произлазя за другитѣ, императора ще го признае, ако азъ имамъ ключьтъ отъ вратата на кѫщата си. — Този ключь е сѫщо ключь за Тулонъ, за Корфу, за търговията на цѣлъ свѣтъ. — Може обаче да се направи едно съглашение, което да гарантира, че този пѫть не може да бѫде затворенъ за търговията на никого и никога. — Ако в. в. царуваше винаги, тая гаранция може да има нѣкаква цена, но предвидливостьта изисква, щото въ едно съглашение, което ще урежда сѫдбинитѣ на свѣтътъ, императора да взема всичкитѣ възможни гаранции за своята държава. Наследника на в. в. ще ли бѫде приятель и съюзникъ на Франция? В. в. може ли да гарантира това? Румянцовъ е направилъ дѣлътъ на Руссия да бѫде винаги добръ и обезпеченъ. При всичко че императора желае всичко, което може да ви бѫде згодно и полезно, той не може да жертвува интереситѣ и безопасностьта на Франция въ едно съглашение отъ такава важность. За да се премирятъ еднитѣ и другитѣ, не значи да се присвоява всичко. — И азъ желая да се споразумеемъ; но когато вие искате най-голѣмата часть, и всичкитѣ следствия отъ това велико събитие да бѫдѫтъ въ ваша полза, трѣбва и азъ да взема това, което географията ми дава. Императора не може да иска Дарданелитѣ; а ако ги дава на другиго, какво неудобство има да ги взема азъ? — Ако в. в. ги притежава, той ще бѫде на вратата на Корфу и на Тулонъ. — Не повече отъ колкото вие сте на вратата на Портсмутъ, а Англия на тия на Брестъ и на Шербургъ. — За това и ние сме съперници даже и въ мирно времѐ, едва ли ще станемъ приятели нѣкога, а съюзници — никога. В. в. ще ми позволи да отговоря, че самото негово сравнение ми дава едно доказателство противъ проекта на Румянцова, понеже вие желаете да бѫдемъ винаги приятели. За това трѣбва да вземемъ такива части, които да не припятствуватъ на това. Ако гледаме планътъ на Румян-

цова, истинската владетелка на Левантъ ще бжде Руссия, чиито нови владения ще се свързватъ непосрѣдственно съ обширната й държава. Следователно, равновесието, което създава мирътъ, не ще сжществува вече. Франция, която взема далечь отъ нея си, даже и да бжде въ Цариградъ и на Дарданелитѣ, не е опасна за никого, защото тѣ ще бждатъ една отдалечена собственность, единъ видъ колония; когато, ако бждатъ въ ржцетѣ на Руссия, тѣ ще съставляватъ едно опасно имущество. Вървамъ го, но азъ не желая да поставя държавата си въ едно по-неприятно положение отъ туй, въ което тя се намира чрезъ съсѣдството си съ Турция. Ако Франция дойде на Дарданелитѣ, ние ще изгубимъ повече отъ колкото ще спечелимъ" [1]).

Въ това време престигнало въ Петерсбургъ известието за станалитѣ събития въ Цариградъ. Румянцовъ пребързалъ да ги съобщи самъ на Коленкура, като не забравилъ да му напомни своето пророчество за Турция. Самъ Александръ I се разтревожилъ отъ тия съобщения и като считалъ разпадванието на турската държава за предстояще, побързалъ да съобщи на Наполеона, че понеже нему е предоставено да определи датата на свижданието, той го определя да стане на 15 Септемврий, и на 2 сжщий месецъ тръгналъ за Ерфуртъ. Бонопартъ не можалъ да откаже на решението на царя; за това, снабденъ съ всички лица и сведения, потрѣбни за случая, той се отправилъ отъ своя страна за мѣстосвижданието, гдето и престигналъ на 15 Септемврий. Сжщия день престигналъ и Александръ I. Разискванията се подкачили още на следующия день и траяли до 2 Октомврий. Отъ първитѣ срещи още се разбрало, че руския владетель е окончателно решенъ да вземе Цариградъ въ своя дѣлъ. „Турция е едно наследство, което кога да е ще се падне на Руссия, защото нѣма наследници", пишалъ той въ Парижъ. Александръ I вѣрвалъ, че френския императоръ, като ималъ неизбѣжна нужда отъ съдействието на Руссия, за да сломи упорството на Англия, която единственна пречила за закрепяванието на неговото творение, ще склони най-сетнѣ да й отстжпи Цариградъ съ Дарданелитѣ. Но той се лъгалъ въ заключенията си; Наполеонъ не искалъ да чуе за отстжпванието турската столица на Руссия. „Цариградъ! Цариградъ! владетеля на цѣлия свѣтъ! ни-

[1]) Vandal. — Op. cit. 341.

кога нѣма да го отстжпя“, казвалъ той, като сочалъ съ пръстъ на Босфора върху картата. „Никога, до когато живея, нѣма да позволя най съблазнителната добичь, която може да се мечтае“. Отстжпването Цариградъ и Дарданелитѣ на Руссия можало споредъ Наполеона да направи отъ тая държава една морска сила не по-малко опасна отъ Англия. Тогава защо ще иска да съсипва тая последнята, ако на мѣстото ѝ може да се създаде друга, едва ли не по-силна? Въ такъвъ случай по-добрѣ е да се остави всѣко предприятие противъ Албиона съ съдействието на Руссия, ако то трѣбва да се придобие съ такава жертва. Царя, като разбралъ окончателното решение на Наполеона, отказалъ се отъ своето искание и тогава билъ подписанъ (30 Септемврий 1808) баснословния *Ерфуртски договоръ.*

Членове 1, 2, 3, 4 отъ този договоръ не се отнасятъ до насъ. Чл. 5 казва: „Дветѣ държави се задължаватъ да вzематъ при сключването на мирътъ съ Англия като необходимо условие признаването отъ нейна страна Финландия, Влашко й Молдавия за неотдѣлни части отъ руската империя“. Членове 6 и 7 се отнасятъ до Франция. Чл. 8 „Н. в. руския императоръ, предъ видъ революциитѣ и измѣненията, които вълнуватъ турската държава и правятъ невъзможни да се дадятъ и следователно нѣма надѣжда да се получатъ достатъчни гаранции за живота и имота на жителитѣ въ Влашко й Молдавия, като е донесалъ вече границитѣ на държавата си до Дунава и е присъединилъ тези области къмъ империята си и като не може да признае цѣлостьта на Турция освенъ съ това условие, то н. в. императоръ Наполеонъ признава още сега казаното присъединение и рускитѣ граници отъ тая страна до Дунава“. Чл. 9 „Членъ 8 отъ настоящия договоръ ще се държи тайно и н. в. руския императоръ ще гледа чрезъ конференции, било въ Цариградъ, било другадѣ, да получи по миренъ начинъ, ако това е възможно, отстжпванието на двете области. Франция се отказва отъ своето посрѣдничество, но нейния представитель ще се съгласи съ този на Руссия върху езика, който трѣбва да държатъ, за да не се компрометира сжществующето приятелство между Франция и Портата и да попречатъ на Турция да се хвърли въ ржцетѣ на Англия“. Чл. 10 казва, че Франция ще стои неутрална въ войната между Турция и Руссия, но че ще се намеси, ако се намеси друга нѣкоя държава. Членове 11, 12 и 13 сж

безинтересни за насъ. Чл. 14 „Двѣтѣ държави се задължаватъ да пазятъ тайно настоящата конвенция презъ единъ периодъ отъ десеть години“ [1]).

Царя напусналъ Ерфуртъ не така радостенъ, както при отиванието си. Голѣмитѣ надѣжди, които възбудили у него преговоритѣ съ Коленкура, тукъ били съвсѣмъ осуетени. Френския императоръ не се съгласилъ да стане голѣмия дѣлежъ, който толкозъ много съблазнявалъ руския владетель, защото съзнавалъ, че чрезъ него Руссия ставала много по-силна въ сравнение съ Франция и съ другитѣ държави. Така щото Цариградъ пакъ избѣгналъ руското завоевание. Но царя обсебвалъ вече двѣтѣ Княжества — най добрѣ разположената часть за държавата му следъ Босфора — отъ гдето най лесно може да се тръгне за последния. Дунава, къмъ който се е застремила Руссия отъ Петра Великий, който Екатерина II бѣ достигнала, но се принуди да го изостави, сега Александръ I го правялъ вече руска граница. Като ималъ по този начинъ съгласието на Наполеона, царя решилъ да тури край на мълчеливото премирие съ Турцитѣ, за това съобщилъ въ Цариградъ условията, на които може да се сключи миръ. Той искалъ: 1) потвърдението на предишнитѣ договори; 2) присъединението на Княжествата къмъ Руссия; 3) покровителството на Руссия надъ Грузия, Имеретия и Мингрелия; 4) независимостьта на Сърбия подъ покровителството на Руссия и Турция. Не ще съмнение, че Портата отхвърлила тия предложения, на което я подбуждали и съперницитѣ на Руссия.

Още преди сключванието на Ерфуртския договоръ, извънредното усилване на Наполеона принудило австрийския императоръ да се отнесе към Руссия, за да узнае какви сж нейнитѣ взглядове относително европейскитѣ работи въобще и върху тези на Турция специално. Презъ Юлий (1808) графъ Стадионъ запитва по този въпросъ руския посланикъ въ Виена, князь Куракинъ, който казалъ, че Руссия не може да допустне разрушението на Австрия, но тя желае да знае до колко последнята е разположена да зачита рускитѣ интереси на Изтокъ, особено презъ времето на войната съ Турция; виенския дворъ ще ли се възпротиви да се присъединятъ къмъ Руссия нѣколко турски области? Следъ като получилъ единъ удовлетворителенъ отговоръ, Куракинъ задава на ав-

[1]) De Garden. — Op. cit. XI, 286.

стрийския министръ въпроса: „Вие ми давате, г-нъ графе, да разбера, че нѣма да погледнете съ завистливо око на разширението рускитѣ граници до Дунава? — Не, разбира се, решително отговорилъ графъ Стадионъ; но трѣбва да ви изповѣдамъ, че ако ви се отстжпятъ окончателно двѣтѣ Княжества, то намъ много ни допада оная малка часть отъ Влахия, която ни биде отстжпена въ 1718 споредъ Пасаровицкия договоръ. Никога обаче ние нѣма да повдигаме върху тая земя други претенции освенъ тези, които приятелството между нашитѣ господари може да допустне; които може да произлѣзатъ отъ приятелскитѣ задължения между насъ". Но ако Руссия се надѣва на Наполеоновото съдействие, за да постигне тая цель, прибавилъ австрийския министръ, надѣждата й ще бжде суетна. Наполеонъ има предъ видъ само своитѣ лични интереси и изпълнението само на своитѣ собствени планове. Обясненията на графа Мерфелдъ, австрийския посланникъ въ Петерсбургъ, били още по-ясни. Къмъ края на Юлий той се срѣща съ руския канцлеръ, графъ Румянцовъ, и му предлага посрѣдничеството на Австрия за прекратяването на войната между Руссия и Портата. Графъ Румянцовъ му поблагодарилъ и му съобщилъ, че Наполеонъ билъ вече приелъ върху си тая роль. Тогава посланника съобщилъ, че неговото правителство е разположено да съдействува за присъединението на Княжествата къмъ Руссия подъ известни условия. Румянцовъ се сторилъ, че не разбира своя събеседникъ, който се опитвалъ да доказва, че е въ интереса на Руссия да отложи изпълнението на своитѣ планове относително Дунавскитѣ Княжества и да почака до когато обстоятелствата позволятъ на Руссия и на Австрия да престжпятъ къмъ раздѣлението на всичкитѣ турски владения безъ участието на нѣкоя третя държава, особенно една толкова силна, както Франция. Румянцовъ отговорилъ на това неочаквано предложение, че още не е въпросъ за цѣлото раздѣление на Турция, но ако тая минута настжпи, очивидно е, че съгласието и съдействието на Австрия ще бждятъ необходими[1]).

Това благосклонно държание на Австрия къмъ желанието на Руссия да си присвои Княжествата се дължало на приготовляющата се война противъ Франция. Въ Виена искали съ своята благосклонность да спечелятъ съдействието или приятелското разположение

[1]) Мартенсъ. — Op. cit. III, 20.

на Руссия въ тая война. Цельта обаче не била постигната. Подиръ Ерфуртското свиждание царя не можалъ освень да съдействува на Наполеона въ време на войната му съ Австрия. Това спомогнало още повече, щото Австрия да измѣни въ враждебность своята принудителна благосклонность къмъ завоеванието на Княжествата отъ Руссия. Ето защо следъ сключванието на Виенския договоръ (14 Октомврий 1809), ако и да било подновено приятелството между двамата съсѣди, Австрия явно открила старото си съпротивление противъ присъединението на Влашко и Молдавия къмъ Руссия. На изпратения въ Виена графъ Шуваловъ да работи за постиганието на желаемото съдействие, било заповѣдано да казва, че Руссия не желае нищо друго, освень да простре границата си до Дунава. Следователно, завзетитѣ области, Бесарабия, Молдавия и Влашко, трѣбва да се присъединятъ окончателно къмъ рускитѣ владения. Въ разговоритѣ си съ Метерниха по този въпросъ Шуваловъ можилъ да извлече само общи фрази върху приятелството между Австрия и Руссия. Но когато той заявилъ, че царя е решенъ окончателно да присвои двѣтѣ Княжества и че иска да гарантира правата на Сърбия, Метернихъ безъ никакви забикалки отговорилъ· „Въ такъвъ случай ще трѣбва да се биете". Той не допущалъ, че може да се позволи на Руссия едно подобно увеличение безъ война и не криялъ отъ Шувалова, че Австрия не може да присѫтствува равнодушна на едно подобно увеличение на рускитѣ владения за смѣтка на Турция. За това внимателно наблюдавалъ за всичко, което рускитѣ войски предприемали въ завзетитѣ земи. На 31 Октомврий (1809) графъ Шуваловъ заявява на Метерниха, че царя изкренно желае да предвари недоразуменията между двѣтѣ държави чрезъ едно чистосърдечно изказване на желанията си, че между тѣхъ има въпроси, върху които тѣ трѣбва да се съгласятъ, „както е напримѣръ присъединението на Княжествата. Царя нѣма никога да се откаже отъ присъединението имъ къмъ своята държава, но чрезъ едно общо съглашение Австрия може да си обезпечи за въ бѫдаще голѣми преимущества срещу тези области. Едно размѣнение на Малка Влахия съ нѣкоя часть отъ Полша може много да ви угоди". Метернихъ възразилъ: „Австрия не вѣрва, че войната ще се прекрати до когато Княжествата продължаватъ да бѫдатъ завзети отъ руската войска; тѣ трѣбва да се повърнатъ подъ владичеството на Турция, поне на име".

Освень къмъ Австрия Александръ I се обърналъ и къмъ Англия за съдействие, като я поканилъ да вземе участие въ раздѣлението на турскитѣ земи. Въ Лондонъ се показвали наклонни, но съ условие Френцитѣ да изпразнатъ Испания, защото ако тѣ вематъ Гибралтаръ, Срѣдиземно море можало да се затвори за британската марина. Въ сжщото време Англичанитѣ съобщили въ Цариградъ, какво решение е взето въ Ерфуртъ и предложили на Портата своето приятелство. Очивидно ставало, че Турцитѣ, насърдчавани отъ Австрия и отъ Англия, нѣма да отстжпятъ Княжествата по доброволенъ начинъ, когато пъкъ въ Руссия били още по-малко разположени да ги напуснатъ следъ Ерфуртъ. Отъ своя страна Бонопартъ заповѣдалъ да заявятъ на Портата, че понеже всичкитѣ му усилия да склони Русситѣ да напуснатъ Княжествата отишли напраздно, то Турция трѣбвало най сетнѣ да ги жертвува, ако иска да сключи миръ. Това ново поведение на Френцитѣ тласнало Портата въ ржцетѣ на Англия. На 24 Декемврий (1808) билъ сключенъ ***Дарданелский договоръ*** между Англия и Турция и сжщевременно английскатата флота се появила при входа на Дарданелитѣ. Това обаче не измѣнило решението на царя за Княжествата. Когато въ Яшъ се подкачили преговоритѣ за миръ, първото условие, което било предложено отъ руска страна, се отнасяло до отстжпването имъ на Руссия; Портата пъкъ отъ своя страна заявила, че не може да влезе даже въ преговори преди изпразнянието на сжщитѣ Княжества отъ рускитѣ войски и до когато Руссия не се откаже отъ измѣняванието настоящитѣ граници на Турция. Освень това царя заповѣдалъ на княза Прозоровски да уведоми Султана, че ако английския представитель не бжде изгоненъ отъ Цариградъ въ 48 часа, то Русситѣ ще подкачатъ военнитѣ действия. Свикания Диванъ по този случай отхвърлилъ исканието на царя, подъ предлогъ че въ него не се казвало, да ли Русситѣ ще изпразнятъ Княжествата, ако това искание бжде изпълнено. Войната се подновила.

На 30 Мартъ (1809) Русситѣ минали Дунава и навлезли въ Добруджа. Отъ предшедствующето ясно се вижда каква е цельта на това преминавание. А Българитѣ правяли литургии, църковни тържества, посрѣщали Русситѣ на всѣкжде като освободители, защото тѣ увѣрявали, че иджтъ да изгонятъ Турцитѣ. Това нахлуване, предприето единственно за откжсванието на часть отъ турскитѣ владения, повдигнало яростьта

на всичко мохамеданско противъ християнитѣ, а най много противъ кръвнитѣ братя на врагътъ имъ. Всичко жедно за грабежъ попъплало отъ Цариградъ и Мала Азия за България. Мустафа Байрактарь съ своитѣ 1500 необуздани низами обърналъ околноститѣ на Русе въ анадолска пустиня. Русситѣ отъ своя страна обирали и маскарели всичко, което паднало на ржка. Северо-източната часть на България се обърнала въ адско състояние, но Русситѣ се погрижили и за западната. За да се отвлече часть отъ турскитѣ сили на друга страна, руския владетель заповѣдалъ да съобщятъ на Карагеоргя, че сега е минутата да се опълчи срѣщо Турцитѣ, въ награда на което ще получи признавание независимостьта на Сърбия. Карагеорги се отзовалъ съ радость на тая покана и повелъ своитѣ възстанници противъ Турцитѣ. Руския главнокомандующъ, графъ Баграсионъ, за да ангажира още по-вече Сърбитѣ, отдѣлилъ 3000 души руска войска и я хвърлилъ презъ Кладово въ Сърбия. Скоро тая незначителна помощь се показала съвсѣмъ недостатъчна, защото до гдето тя да престигне, една силна турска армия се отправила срещо Сърбитѣ да ги накаже и следъ нѣколко отчаяни сражения сполучила да стигне дори до Бѣлградъ. Руския тукъ представитель вмѣсто да насърдчи Сърбитѣ, избѣгалъ задъ Дунава и оставилъ последнитѣ сами да се разправятъ съ победителя. Цѣла Сърбия почти била опустошена. За извинение Баграсионъ пишалъ: „По причины стеченія некоторыхъ обстоятелствъ, а може быти и по опредѣленію судьбѣ", сръбския народъ билъ изоставенъ срещо неприятеля, да го победи. Тая била печалбата на нашитѣ съсѣди отъ слѣпото слушание рускитѣ подбутвания. Но това ще остане нищо въ сравнение съ наградата, която Сърбитѣ ще получатъ подиръ нѣколко години пакъ вследствие съветитѣ на Руссия.

Като минаватъ Дунава, Русситѣ успѣватъ да завзематъ Добруджа до Чалжкавакъ, стигатъ до Преславъ и обсаждатъ Шуменъ; на западъ тѣ превзематъ Видинъ, Свищовъ, послѣ Руссе и цѣлия почти дунавски брѣгъ падналъ въ ржцетѣ имъ. Въ Петерсбургъ вѣрвали, че следъ тия победи и опустошения, най послѣ Портата ще се съгласи на исканията имъ. Единъ руски пратенникъ се явилъ предъ великия везирь, за да му предложи сключването на миръ. Първото условие било пакъ отстжпването на Княжествата. Турцитѣ били наклонни сега да ги отстжпятъ, защото тѣ били отдавна престанали да

имъ даватъ други приходи освень главоболия и постоянни стълкновения съ съсѣднитѣ държави; но Англия и Австрия ги съветвали на противното, като увѣрявали, че скоро Руситѣ ще бѫджтъ принудени сами да се оттеглятъ къмъ друга страна. Следъ отказването на Портата и сега да приеме рускитѣ предложения, тѣхната войска се отправила къмъ Тракия. Въ кѫсо време Плѣвенъ, Ловечь, Севлиево паднали въ нейнитѣ рѫце. Тези успѣхи стрѣснали Австрия, която взела явно да се готви да помага на Турция. Наполеонъ сѫщо така не билъ спокоенъ отъ тѣхъ, но за да възспре Австрийцитѣ отъ една война съ съюзника му, говорилъ на Метерниха: „Азъ заповѣдахъ да явятъ въ Петерсбургъ и самъ повторихъ на княза Куракинъ, че, вѣренъ на моитѣ задължения въ Ерфуртъ, азъ не мога да се противя на присъединението Влашко и Молдавия къмъ руската империя, но нѣма да позволя завземанието нито на една буца пръсть на дѣсния брѣгъ на Дунава. Моето съгласие се ограничава само съ лѣвия брѣгъ и азъ нѣма да позволя нито завземанието на градове отвѫдь рѣката, нито покровителството надъ Сърбия“ [1]). Но царя не успѣвалъ да получи формалното присъединение и на самитѣ Княжества. Рускитѣ войски ако и да достигнали до Балкана, Портата пакъ се не съгласявала да ги отстѫпи и се приготовлявала за отчаянно съпротивление. Напролѣтъ нови турски орди наводнили България. Горко било на населението отъ гдето минавали. Принудени да се хранятъ отъ своята плячка, разпалени въ своя фанатизмъ, тѣ удовлетворявали всичкитѣ си желания въ кѫщата на нещастния Българинъ, която запаляли на тръгвание. Русситѣ отъ своя страна допълвали опустошенията: при честитѣ си несполуки, принудени да се теглятъ назадь, тѣ завлачали съ себе си всичко, що можало да се отнесе, а онова, що не можало, него изгаряли подъ предлогъ да се не оставя на Турцитѣ нищо, което би имъ послужило. За да привлекѫтъ още повече християнитѣ къмъ себе си, Русситѣ създали единъ опълченски отрядъ, въ който се приемали доброволци отъ всичкитѣ народности на Балканския п-овъ. Въ този отрядъ влазяли Румѫни, Сърби, Маджари, Българи, Гърци, Албанци и Нѣмци. За да не се докачатъ родолюбивитѣ чувства на никоя отъ тези народности, на опълчението било дадено названието „Македонски драгуни“.

---

[1]) Metternich. — *Mémoires.* II, 370.

Тогава, както и днесь, Русситѣ се грижили за участьта не само на Българитѣ; за тѣхъ всички народи, отъ Татаритѣ до Албанцитѣ, били добри когато могжтъ да се употребятъ съ полза.

Военнитѣ дѣйствия се продължавали, где въ полза на едната, где въ полза на другата отъ воюющитѣ страни и винаги най голѣмитѣ загуби претърпявали мѣстнитѣ жители, Българи. Следъ превземанието на Силистра и Добричь, Руситѣ пакъ се отправили къмъ Шуменъ. Англия, ако и съюзница на Турция, споредъ Дарданелския договоръ, употребявала своята сила само по дипломатически начинъ, да склони Руссия на миръ. Усилията ѝ обаче оставали безплодни, защото щомъ ставало дума за прекратявание на войната, първото условие, което царя винаги поставялъ, било отстжпванието на Княжествата, като оправдавалъ това си искание съ обстоятелството, че жителитѣ на тези области, като изповѣдатъ една и сжща религия съ Руситѣ, трѣбвало да принадлежатъ повече на Руссия отъ колкото на Турция. Царя настоявалъ толкозъ повече връху това присъединение, че съюзника му Наполеонъ официялно заявилъ какво той счита Княжествата и Финландия за неотемлима часть отъ руската земя. При отварянието на френската камара (Декемврий 1809), той казвалъ въ тронната си речь: „Моя приятель и съюзникъ, руския императоръ, присъедини къмъ обширната си държава Финландия, Молдавия, Влашко и единъ окржгъ отъ Галиция. Азъ не завиждамъ на разширението на тая държава“. Презъ Юний (1810) рускитѣ войски превзели Новий Пазарь и подъ началството на генерала Каменски доближаватъ до Шуменъ, гдето се намиралъ великия везирь. Този последния, за да спечели време, поискалъ едно премирие, въ отговоръ на което Каменски предложилъ да се подпиши веднага мирътъ на следующитѣ условия: 1) Дунава да се признае за граница между двѣтѣ държави; 2) едно военно обезщетение отъ 40,000 кесии да се плати на Руссия; 3) до изплащанието на обезщетението, градоветѣ Руссе, Варна и Силистра да стоятъ въ руски ржце[1]). Благодарение на английскитѣ съвети, тези условия пакъ били отхвърлени. Английския представитель въ Цариградъ увѣрявалъ, че Русситѣ скоро ще бждлтъ принудени сами да изпразднятъ всичкитѣ турски области; за това да се не сключва миръ до когато тѣ се

1) Baron Juchereau. — *Histoire de l'Empire Ottoman.* II, 282.

не съгласять да оставять Днѣстеръ за граница. Когато Каменски съобщавалъ въ Петерсбургъ за упорството на Турция противъ рускитѣ условия, Румянцовъ му отговаря (8/VIII, 1810): „Императора се е задължилъ вече предъ своитѣ поданници и предъ Европа да присъедини Молдавия и Влашко къмъ Руссия; за това той не може да се откаже отъ това условие. Положението на работитѣ въ Европа е извънредно благоприятно на нашата цель". Отъ своя страна царя му пишалъ: „Нима въ Цариградъ могжтъ да вѣрватъ, че ние ще се съгласимъ на такова едно предложение (граница да бжде пакъ р. Днѣстеръ. б.), когато Бессарабия, Молдавия и Влашко сж отдавна покорени отъ руското оржжие, когато имаме въ наши ржце всичкитѣ крепости на Дунава съ значително пространство предъ тѣхъ? Не Портата трѣбва да прави отстжпки, а Руссия, като й повърне всичко, което не е потрѣбно да задържимъ за насъ"[1]).

До когато се отлагало по този начинъ сключванието на мирътъ между Русси и Турци, приятелството на френския императоръ захванало да става съмнително. Руския посланникъ въ Парижъ, графъ Чернишевъ, явявалъ на царя: „Осмелявамъ се да кажа на в. в., че, безъ да се гледа на думитѣ на Наполеона, всички изпълнени съ миролюбие, нито едно отъ действията му не е съгласно съ тѣхъ". Предъ видъ приготовлението на Френцитѣ, той съветвалъ да се прекрати колкото е възможно по-скоро войната съ Турцитѣ, като се сключи мирътъ на каквито и да било условия. „Това пожертвувание ще бжде възнаградено съ печалбата отъ преимуществата, които ще произлѣзатъ непременно и отъ положението, което може да вземе Руссия.... Ще кажа нѣщо повече: това пожертвувание ще ни даде възможность да нанесемъ най силния ударъ на Наполеоновитѣ намерения, ако влеземъ въ приятелство съ Астрия и Швеция, като обещаемъ на първата една часть отъ Влашко и Сърбия, а на втората — Норвегия и тогава да веземемъ Варшавското херцогство безприпятственно и да се обявите за поляшки краль"[2]). Тия отзиви за поведението на Наполеона, както и неочакваното упорство на Турцитѣ, карали царя да търси приятелството на Австрия. На изпратения за тая цель въ Виена Шуваловъ било заповѣдано да влезе въ откровенни обяснения съ австрийското

---

[1]) Поповъ. — *Сношенія Россіи предъ войною 1812.*
[2]) Ibid.

правителство и да го склони на единъ съюзъ. Но въ Виена посрѣщали хладнокръвно рускитѣ предложения; тамъ били решени да се възпротивятъ съ всички средства, а въ краенъ случай и съ война, противъ руското простиране до Дунава, върху което Шуваловъ настоявалъ. Той захваналъ да се отчайва въ сполуката на мисията си, но все вѣрвалъ, че ако се отстжпи нѣкоя значителна часть на Австрия, нейното упорство ще престане. Той не искалъ обаче да заговори първий въ този смисълъ и все продължавалъ да действува за единъ съюзъ между двѣтѣ държави, на което Метернихъ му отговаря категорически, че до когато Руссия не изостави своитѣ идеи за завоевание въ Турция и дума не може да става за единъ чистосърдеченъ съюзъ. „Ако Руссия успее да изпълни своитѣ намерения и си присвои Дунавскитѣ Княжества, Австрия нѣма да ѝ обяви война за това, но ще ѝ бжде много неприятно да види брѣговетѣ на Дунава въ ржцетѣ на тая държава. Това нѣма да бжде въ интереса на Руссия при сегашнитѣ обстоятелства“, говорилъ Метернихъ[1]). Предъ тия откровенни заявления Шуваловъ прекъсналъ преговоритѣ, но не изгубвалъ още окончателно надѣжда, защото опитванията му се продължили дори до следующата година. Царя го съвѣтвалъ (13 II, 1811) да съобщи на австрийския императоръ, че „Наполеонъ очивидно желае една война съ нашата държава и за това, умишленно нарушава нейнитѣ правдини. Предъ видъ на това, господаря желае да се обясни откровенно съ своя приятель. Той не иска съдействието на Францъ I презъ войната, но желае само да знае разположението на Виенския дворъ. Понеже Наполеонъ има положително намерение да възстанови Полша, въ който случай Австрия ще трѣбва да се откаже отъ Галиция, то царя предлага на Францъ I да си присъедини Влашко и Молдавия до р. Серетъ, па и Сърбия, „за да ѝ докаже отъ една страна, че той не желае увеличения, а отъ друга — че Руссия има интересъ, щото Австрия да бжде силна“[2]).

Презъ това време Наполеонъ бързалъ да се възползува отъ занятието на рускитѣ сили срещо Турция, за да увеличи своитѣ владения. Въ началото на 1811 той си присъединилъ Олденбургъ, което разсърдило Александра I. Въ отговоръ на забележката, която той направилъ на френския владетель по тоя въпросъ, по-

---

1) Мартенсъ. — Депеша отъ Шуваловъ. 21|X, 1810.
2) Мартенсъ. — Op. cit. III, 78.

следния отговорилъ: „Позволете ми, в. в., да ви кажа откровенно, че вие забравяте удобствата, които извлѣкохте отъ съюза си съ мене, който клоните да унищожите; припомнете си онова, което стана послѣ Тилзитъ. Споредъ Тилзитския договоръ вие трѣбваше да възвърните Влашко и Молдавия на Турцитѣ, когато вмѣсто да ги повърните, вие присъединихте тези княжества къмъ вашата империя. Молдавия и Влашко съставляватъ третята часть отъ Европейска Турция. Това огромно присвоение отслабва силитѣ на Портата и може да се каже даже унищожава турската империя, моята най-стара съюзница. Но безъ да се гледа на това, вмѣсто да искамъ строгото изпълнение на Тилзитския договоръ, азъ съ безкористие и отъ чисто приятелство къмъ в. в. признахъ присъединението на тия богати области. Но ако азъ не бѣхъ увѣренъ, че нашата дружба ще се продължи дълго време, то навѣрно могѫ каза, че нѣколкото ви малко сполучливи сражения не биха принудили Франция да жертвува своя старъ съюзникъ"... На това Александръ I отговорилъ (Май 1811): „...Азъ могѫ да кажа съ голѣма справедливость, че Русия е съблюдавала по-строго Тилзитския договоръ, нежели Франция. Това, което вие казвате относително Молдавия и Влашко, никакъ не съставлява едно нарушение условията на този договоръ, защото въ него бѣше постановено, че Княжествата нѣма да бѫдѫтъ заети презъ всичкото време на премирието отъ войскитѣ на никоя неприятелска страна. Съгласно съ това постановление моитѣ войски отстѫпиха назадь и бѣха вече направили четири прехода, когато Турцитѣ навлѣзоха въ Княжествата, изгориха Галацъ и достигнаха до Фокшани. Чакъ тогава азъ бѣхъ принуденъ да повърна пакъ своитѣ войски назадь. Следъ това Ерфуртския договоръ ми обезпечи владението на Молдавия и Влашко. Следователно, азъ никакъ не съмъ нарушавалъ приетитѣ отъ мене задължения"[1]).

Така захванали да изтиватъ отношенията между двамата съюзници. Наполеонъ почналъ вече да разчитва на една война съ Русия, за това се стараялъ да си привлече Поляцитѣ, да ги има на своя страна въ случай на навлазяние въ рускитѣ владения. Неговитѣ агенти тръгнали по стѫпкитѣ на рускитѣ въ Турция: тѣ давали на Поляцитѣ да разберѫтъ, че френския императоръ е решенъ да ги избави отъ руското влади-

---

[1]) Поповъ. — *Сношенія Россіи* и пр.

чество. Тези обещания дошли до знанието на Александра I, който намекналъ за това на Наполеона. „Подучвани отъ Англия личности ме клеветятъ предъ в. в., отговорилъ последния. По тѣхното мнение азъ съмъ искалъ да възстановя Полша. Азъ имахъ възможность да направя това въ Тилзитъ: дванадесеть дни подиръ сражението при Фридландъ азъ можахъ да бѫдѫ въ Виена. Ако бихъ желалъ да възстановя Полша, то когато бѣхъ въ Виена, можехъ да принудя Австрия да се съгласи на това: тя искаше запазванието само на старитѣ й владения и съобщението съ морето, за което бѣше готова да жертвува поляшкитѣ си области. Азъ можахъ да направя това въ 1810, когато всичката руска войска бѣше заета срѣщу Турцитѣ. Азъ могѫ и сега още да го направя, до когато в. в. не е сключилъ миръ съ Турцитѣ. Но ако не се възползувахъ нито отъ едно отъ казанитѣ обстоятелства, то е очивидно защото възстановлението на Полша не влазя въ моитѣ намерения“... На това царя отговорилъ, като изложилъ на Наполеона сведенията, които притежавалъ. Когато прочелъ този отговоръ, Наполеонъ прибавилъ: „Азъ не мога да разбера какъ може да се вѣрва дори до сега, че искамъ да възстановя Полша; не трѣбва много разсѫждение да се разбере, че отъ едно подобно възстановление азъ не бихъ могѫлъ да извлека никаква сѫществена полза за себе си. Азъ не съмъ се стремилъ къмъ това въ по-благоприятни времена, а сега обявявамъ тържественно, че отъ всичко най малко се грижа за възстановлението на това кралство“[1]). Наполеонъ експлоатиралъ само родолюбивитѣ чувства на Полящитѣ, да се ползува отъ тѣхъ, както Руссия постѫпвала съ християнитѣ турски поданници.

Тъй като постѫпкитѣ въ Виена за единъ съюзъ останали безплодни, Александръ I взелъ да се приготовлява да посрѣщне само съ своитѣ сили едно случайно нападение отъ страна на Френцитѣ. На 15 Януарий (1811) било заповѣдано на генерала Каменски да отдѣли половината отъ дунавската армия, която да се отправи за Полша, а съ другата да води само отбранителна война срещу Турцитѣ, като се оттегли задъ Дунава. Руската войска добила заповѣдь да изгаря до дѫно всѣко селце, което трѣбвало да напустне, подъ предлогъ да не остава храна на Турцитѣ и защото обко-

1) Поповъ. — *Сношенія Россіи и пр.*

питѣ, съ които обикновенно биватъ заградени крайнитѣ селски кѫщи, служали на турската войска; градоветѣ Никополъ, Свищовъ и Силистра да се унищожатъ, а Руссе да остане като центръ. Въ нѣколко дни тези градове станали равни съ земята. На генерала Сенъ Приестъ се паднала честьта да разори Свищовъ. Отъ цѣлия градъ не останалъ камъкъ върху камъкъ. „Жителитѣ, на брой 16-20 хиляди, бѣха съвършенно изтребени. Дълго време се срѣщаше тукъ тамъ по нѣкой скитникъ въ околноститѣ да търси мѣсто за подслонъ, както правятъ гладнитѣ кучета въ запустелитѣ отъ чума мѣстности. Само еднитѣ гълѫби, които изобилствуватъ изъ турскитѣ градове, бѣха останали да се виятъ надъ грозното купище", казва Juchereau. Плѣвенъ, Вратца, Ловечъ и Севлиево не по-малко запустели. Както Гурко направи съ Стара-Загора презъ последнята война, така и Воронцовъ сега завзелъ тия градове, отвлѣкалъ всичко, което можало да послужи за провизия на рускитѣ войски и послѣ ги оставилъ на турскитѣ орди да довършатъ разорението. Въ руския лагеръ не искали да знаятъ, че България се обръща на пустиня, защото Русситѣ не губяли нищо отъ тези опустошения; наопаки, тия стратегически точки открити, нахлуванията ставали по-лесно, което било печалба за тѣхъ. Но Турцитѣ все продължавали съпротивлението. „Когато ние не можихме да постигнемъ приемането на нашитѣ условия съ силата на орѫжието, писалъ Каменски на царя, то каква надѣжда можемъ да хранимъ, че Турцитѣ ще се съгласятъ на отстѫпки, когато видятъ, че ние сме принудени да водимъ отбранителна война?" Действително, Портата станала сега още по-непреклонна; въ Цариградъ не приемали и да се спомѣнува за отстѫпване на Княжествата, когато поведението на Наполеона ставало отъ день на день по-заплашително за Руссия. Единъ отъ заробенитѣ турски паши, закаранъ въ Петерсбургъ да даде нѣкои сведения върху състоянието на Турция, заявилъ, че Султана по своето упорство никога нѣма да се съгласи за отстѫпването на Влашко и Молдавия до когато войскитѣ на везиря стоятъ непокѫтнати въ Шуменъ. Вследствие на това, Румянцовъ пиши на Кутузова, който билъ приелъ началството на войската срѣщу Турцитѣ: „Ако н. в. господаря и да не е измѣнилъ своето решение, че въ случай на преговори за миръ, първата и главна наша цель трѣбва да бѫде присъединението на двѣтѣ Княжества и никакви други

отстжпки не могжтъ да замѣнятъ това, но като отдава нуждната справедливость на вашитѣ превъзходни таланти и на вашето усърдие, н. в. не само ви позволява, но и ви предизвиква да кажите мнението си, да ли, като се обсждятъ зрѣлостно всичкитѣ обстоятелства, това упорство на Султана е непреодолимо и да ли има средства да го продължава още? И въ такъвъ случай не намирате ли, че е по-полезно за насъ да се свърже окончателно мирътъ съ следующето смѣнение: да се иска отстжпванието на Молдавия до р. Серетъ, а въ замѣна на останалата часть отъ това княжество и на цѣла Влахия, Портата да ни заплати ако не повече, то поне 20 милиона гроша? Господаря ми заповѣда сжщо, отъ неограниченото му къмъ васъ довѣрие, да ви съобща съвсѣмъ откровенно всичкитѣ му мисли по този въпросъ. Той е признавалъ всѣкога, че р. Серетъ е най-добрата граница за Руссия, но присвоението на Княжествата ни би дало възможность да направимъ нѣкоя згодна смѣна съ Австрия, като й отстжпимъ Влашко за друга нѣкоя область. Но и да не би се направила подобна една смѣна, то като имаме възможность да й предлагаме винаги Влашко, било въ видъ на отстжпка, било въ видъ на смѣна, чрезъ това можемъ да си обезпечимъ едно силно влияние въ австрийската политика и бихме я имали дълго време на наша страна. Ето по кои причини ние желаемъ най-много да веземемъ двѣтѣ княжества и за туй н. в. счита това приобретение като най важно за неговата империя. Като прибавя всичкитѣ тези забележки къмъ вашето усърдие за отечеството, къмъ вашитѣ прозорливость и голѣма опитность въ работитѣ, н. в. иска да знае вашитѣ заключения по този въпросъ" [1]). Кутузовъ отговорилъ: „Ние искаме отъ Портата четири области: Малка Влахия, Голѣма Влахия, Молдавия и Бессарабия. Но не трѣбва да вземаме толкова въ съображение тѣхното пространство и качеството на земята, колкото сребролюбието на отдѣлнитѣ личности, които управляватъ работитѣ на Портата, или се надѣватъ да влѣзатъ въ управлението, а най-много фенерскитѣ Гърци, които смѣтатъ да се докопатъ до Княжествата и тези, които подъ покровителството на Господаритѣ смѣтатъ да се обогатятъ въ тия Княжества . . . А това множество личности може дълго време да припятствува за подписванието на единъ миръ, който би направилъ Дунава наша граница" . . . Така щото и Куту-

—

[1]) Поповъ. — *Сношенія* и пр.

зовъ билъ на мнение да се направи за сега тая отстжпка. Въ такъвъ случай „тълпата и Еничаритѣ, които желаятъ миръ, ще се насърдчатъ още повече ако узнаятъ, че нашитѣ искания сж толкова умѣренни".

До когато да престигне обаче този отговоръ отъ Кутузова, царя му разрешилъ, щомъ се представи случая, да сключи мирътъ на следующитѣ условия: 1) Серетъ да служи за граница на дветѣ държави; 2) На Сърбия да се обезпечи едно спокойно сжществувание, като се обещае Портата, че нѣма да се меси въ вжтрѣшното управление на тая область и ще я остави на волята на жителитѣ й. Царя не успорва на Султана правото да взема дань отъ Сърбия, нито да се лиши отъ другитѣ права, които биха служили като знакъ на неговото владичество надъ тая земя. А като доказателство за своето изкренно разположение и по тая статия, той предоставя на н. султанско в. да нареди както той намери за добрѣ едно постановление за този народъ, като се задоволи да прибави към мирния договоръ въ полза на тая страна, че тя ще бжде съвършенно свободна въ вжтрешното си управление; 3) За Влахия и останалата часть отъ Молдавия да се възстановятъ въ сила предишнитѣ договори; 4) Относително границитѣ въ Азия, да се приематъ тия, до гдето достигатъ сега нашитѣ войски. Заедно съ тия наставления царя изпратилъ на Кутузова едно конфиденциално писмо, съ което му позволявалъ въ крайна нужда, когато нѣма вече възможность да се постжпи другояче, да приеме за граница р. Прутъ. „Ще принесете най-голѣма услуга на Руссия, ако заключите по-скоро мирътъ съ Портата. Вѣчна слава ще си спечелите. Ако е невъзможно да се сключи договора споредъ нашето желание, можите да направите отстжпки въ статията за границитѣ въ Азия; а въ краенъ случай позволявамъ ви да сключите мирътъ, като вземите за граница р. Прутъ отъ влазянието му въ Дунава. Но тая голѣма отстжпка ви позволявамъ да направите само съ условие, да свържите съюзъ съ Турция" [1]). Този съюзъ щѣлъ да послужи за полезното употребление на християнитѣ, споредъ както пиши царя на Чичаговъ.

Случай да предложи тия условия на Турцитѣ скоро се представилъ на Кутузова, който не стоялъ въ бездействие. Презъ лѣтото на 1811 той миналъ Дунава, направилъ едно

---

1) Соловьевъ. — *Имп. Александръ I*, 222.

сражение съ Турцитѣ и пакъ се прибралъ въ Влашко, като отвлѣкалъ съ себе си всичкото население на Руссе и на околията, което било заселено по р. Прутъ, а градътъ заповѣдалъ да направятъ равенъ съ земята, за да не послужи на неприятеля. „Важностьта не е въ Руссе, говорилъ Кутузовъ, а главното е да се премами везиря да мини Дунава, за да унищожимъ войската му". Така се и случило. Но голѣмата опасность отъ западъ наближавала, та и следъ разбиванието на везиря, Руссия била принудена да иска миръ, защото нѣмала достатъчно войска да я отправи къмъ сърдцето на Турция и да я принуди по този начинъ да се съгласи на исканитѣ отстѫпки. Събрали се пакъ пълномощницитѣ. Руссия се представлявала отъ Италински, който говорилъ: „Императора, ако и да е въодушевенъ отъ желание да прекрати бедствията на войната чрезъ бързото заключване на миръть, не трѣбва да забравяте, че ние имаме задължения както къмъ себе си, така и къмъ нашето достолепие, къмъ държавата и къмъ нашитѣ поданници. Вследствие на това царя иска, щото новата граница въ Европа да бѫде р. Серетъ, както това бѣше решено съ великия везирь, а преобретенията, направени въ Азия съ силата на орѫжието, или чрезъ особенни съглашения съ тамошнитѣ жители, да останатъ за насъ и участьта на Сърбитѣ да бѫде обезпечена съ особенно постановление въ договора". Турскитѣ пълномощници отхвърлили тия предложения, защото Портата виждала лошото положение на Руссия. „Ако можемъ да излеземъ отъ това положение само чрезъ заключванието на миръть съ Турция, азъ не разбирамъ защо отлагаме да го не заключимъ на такива условия, на каквито е възможенъ при настоящитѣ обстоятелства, като отложимъ временно нашето решение относително Княжествата до едно по-благоприятно време", пишалъ отъ Парижъ руския посланникъ, Куракинъ, на Румянцова. Но този последния и царя мисляли, че достолепието на Руссия се спасява само когато Княжествата, които стоятъ отъ толкова години въ руски рѫцѣ, бѫдѫтъ цѣли или отъ части окончателно присъединени къмъ рускитѣ владения; отказванието отъ тѣхъ трѣбвало да стане само въ краенъ случай и то подъ условие на единъ съюзъ съ Турцитѣ. За да може да се постигне тая цель, царя мислилъ, че е потрѣбенъ единъ решителенъ ударъ. „Като искамъ решително да се свърши войната съ Турция, пишалъ той на Кутузова, азъ не намирамъ по-добро средство за постиганието на тая цель,

отъ колкото да се направи единъ силенъ ударъ подъ самитѣ стени на Цариградъ, съвокупно съ морскитѣ и сухоземни сили". „Всичката работа се състои въ това, да се свършатъ безконечнитѣ преговори съ Портата и да ѝ се предложи единъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ; въ противенъ случай, да се захванатъ по-скоро военнитѣ действия и да се принуди да се съгласи безъ друго на нашитѣ предложения", говорилъ царя на адмиралъ Чичаговъ[1]), който се пращалъ за помощникъ на Кутузова. „Да се заплаши съ черноморската флота, която да почне да действува когато стане нужда. Нека се постараемъ да повдигнемъ Гърцитѣ и всичкитѣ населения, които се намиратъ подъ угнетението на Портата и които сѫ превързани къмъ насъ, както по единството на вѣрата, така и по старитѣ предания... Необходимо е да се устрои и да се поддържа управлението на Молдавия и Влашко. Васъ избирамъ азъ за изпълнението на това писмо, гдето съмъ изложилъ своитѣ мисли". При това царя съобщилъ на Чичагова многобройнитѣ писменни оплаквания отъ жителитѣ на Княжествата, които били съвсѣмъ разорени отъ руската войска. Нему било дадено писменно наставление, какво трѣбва да върши като замѣсти Кутузова. „Вие трѣбва да обърните особенно внимание на преговоритѣ за миръ съ Турция. Като обяснение къмъ това трѣбва да ви известимъ, че коварна Австрия, като се присъединява къмъ Френцитѣ, принуждава Руссия да употреби всичкитѣ зависящи отъ нея средства за разрушението враждебнитѣ намерения на тия две държави. Най главното е да се употреби въ наша полза войнственния духъ на народитѣ отъ славянско произхождение, като жителитѣ на Сърбия, Босна, Далмация, Чернагора, Кроация и Илирия, които, като се въоржжатъ и обучатъ, могжтъ много да ни съдействуватъ. Унгаритѣ, които сѫ недоволни отъ сегашното си управление, ни даватъ тоже едно добро средство да тревожимъ Австрия. Всичкитѣ тези народности, като се съединятъ съ редовнитѣ ваши войски, ще съставятъ едно значително опълчение, съ което можемъ да заплашваме, че ще нападнемъ презъ София и Нишъ. Вие сте длъжни да употребите всички възможни средства за разпалванието на славянскитѣ народи, да се съгласятъ съ нашата цель; напримѣръ, обещайте имъ независимость, въздиганието на едно

---

[1]) *Рускій Архивъ.* 1870.

славянско господарство[1]), парично възнаграждение на по-влиятелнитѣ лица между тѣхъ, ордени и добри служби, както за началницитѣ, тъй и за проститѣ войници. Напоследъкъ, въ допълнение на това, вие можите да прибавите всичко, което намирате за удобно и съгласно съ обичаитѣ на народа и съ сегашнитѣ обстоятелства... Трѣбва да искате, щото Турцитѣ не само да не пречатъ на Сърбитѣ и на другитѣ християнски народи, които се намиратъ подъ тѣхното владичество, да ни помагатъ; но и тѣ сами да употребятъ доброволно всички зависящи отъ тѣхъ средства противъ общия врагъ. За да могжтъ по-лесно да се склонятъ, може да имъ се обещае, че следъ победата надъ неприятеля ще имъ се възвърне Рагузската република и Йоническитѣ острови, които бѣха тѣхни владения по-преди... Ако следъ всичко това не се сключи мирътъ съ Турция, то употребете всички средства за разпространението на вашето влияние въ всичкитѣ части на Отоманската империя. Трѣбва да подбутните Гърцитѣ да свалятъ несносното за тѣхъ турско иго, да влезите въ преговори съ Али-паша Янинский, комуто да дадете надѣжда, че ще бжде признатъ за независимъ и прогласенъ за Епирски краль; да разпространите прокламации между Албанцитѣ и да устроите отъ тѣхъ съ хубаво плащание една отдѣлна милиция. Ако всичко това не подействува на Али-паша, тогава да употребите всички средства за неговото сваляние и замѣстванието му съ едно правителство, което би било по-благоприятно за

1) Баронъ Бруновъ въ своя учебникъ върху руската политика при Екатерина II, Павелъ I, и Александръ I, предназначенъ за учението на царь Александра II, като споменува за това намерение на Александра I, учи царския си ученикъ така: „Тая идея, за въздиганието на една славянска държава, би несъмненно родила най сериознитѣ последствия, ако тогавашнитѣ обстоятелства биха спомогнали за нейното осжществление. Тукъ му е мѣстото да повторимъ пакъ, колко важно е при водянието на държавнитѣ работи да се внимава, щото да се не прави никакъвъ *опитъ* съ политически нововъведения, колкото съблазнителни и да ни се виждатъ. По принципъ трѣбва винаги да се избѣгва раздвижението на народната маса, защото тя съставлява единъ елементъ на безредици, прогресиранието на който може трудно да се спре щомъ е даденъ първия потикъ. Преди всичко трѣбва да се избѣгва разсѣванието между славянскитѣ племена идеи за политическа независимость и федерация, защото рано или късно тѣ ще създадатъ мжчнотии за сама Руссия. Да се държатъ тия народи въ днешното си положение, да се не прави нищо за тѣхното съединявание въ една маса, нито да имъ се дава едно политическо сжществувание, несъвмѣстимо съ спокойствието на пограничнитѣ ни области, — такава е системата, която отговаря най добрѣ на нашитѣ прями интереси, защото тя запазва на Руссия всичкото ѝ влияние върху едновѣрнитѣ народи, на които сме подобрили положението чрезъ нашитѣ благодеяния, но на които по никакъвъ начинъ не трѣбва да обявяваме независимостьта въ вреда на собственната наша безопасность". (С. Р. И. О. — XXXI, 283).

насъ... За подкрепление на славянската милиция трѣбва да й се даде толкова пѣхота отъ нашата, колкото вие намирате за нуждно, съ достатъчно количество кавалерия и артилерия" [1]).

Царя се обърналъ и къмъ Англия да помогне за полезното употребление на тия сили противъ общия врагъ. Той начерталъ съ собственната си ржка планътъ на бждящитѣ действия противъ Наполеона отъ страна на Руссия и Англия. На последнята трѣбвало да се съобщи: „1) Великия планъ за съединението на всичкитѣ славяни, за да се направи една диверсия противъ Австрия и противъ френскитѣ владения въ Адриатическо море; 2) за да се обезпечи успѣха, Англия трѣбва да ни помогне съ: а) голѣми морски сили въ Балтийско и Адриатическо морета; б) като достави пушки и муниция на Нѣмцитѣ, които можемъ да отцѣпимъ отъ Реинската конфедерация и за Славянитѣ презъ пристанищата на Адриатическо море, които ще паднатъ въ наши ржце"...[2]).

Упорството на Турцитѣ да свържатъ миръ на предлаганитѣ отъ Руссия условия принудило руския главнокомандующъ да изпълни горѣказанитѣ наставления и да употреби християнитѣ срещо тѣхъ. Но когато се престжпило къмъ изпълнението на начертания планъ, указало се че трѣбватъ много средства и време. Гърцитѣ посрѣщнали съ равнодушие руската покана за възстание. Съюзътъ, който Русситѣ бѣха направили съ Турцитѣ едва преди 5—6 години срѣщо Френцитѣ въ Йоническитѣ острови и Египетъ, билъ още въ паметьта на гръцкото население. Гърцитѣ се съмнявали, че вѣрата, въ името на която ги подбуждали и сега да възстанатъ и за която царя казвалъ че воюва, е истинската причина за неприятелствата противъ Турция, защото не било отдавна, когато сжщия руски господарь се побратимявалъ съ носителя на полумесеца. За това тѣ не се отзовали на руския позивъ за опълчване противъ Турцитѣ. Сърбитѣ направили обратното. Турския главнокомандующъ, Хуршидъ паша, предложилъ на Кара-Георгя да го признае за върховенъ глава на Сърбия, която да съставлява едно княжество съ правдини като тия на Влашко и Молдавия, ако се помири съ Портата и не предприема нищо въ настоящата война съ Руссия. Кара-Георги изпратилъ направеното му предложение въ руската главна квартира, а на Хуршидъ паша отговорилъ, че не ще може да

[1]) *Рускій Архивъ.* — 1870.
[2]) Мартенсъ. — Op. cit. XI, 159.

влезе въ никакви преговори съ него и ще приеме само това, което бжде постановено за Сърбия въ договора между Руссия и Турция. Кара-Георги отхвърлилъ турскитѣ предложения, защото Русситѣ му обещавали още повече. По този начинъ една часть отъ турскитѣ сили била принудена да действува противъ него. По-долу ще видимъ каква награда ще получатъ Сърбитѣ за тая услуга, която правили на Руссия.

За сега руския главнокомандующъ пишалъ на царя: „Необходимо е, щото в. в. да тури край на нашата снисходителность. Колко време ще завися азъ отъ своенравието на Турцитѣ? Мирътъ ни е полезенъ сега само за впечатлението, което ще произведе върху духътъ на нашия народъ и върху неприятелитѣ; но за предполагаемото предприятие той ще ни свързва и ще ни принуждава да губимъ драгоценно време. Трѣбва да го приемемъ само като едно временно средство, което е произвело вече върху неприятеля своето действие и което ще ни ползува само при едно ново прекъсвание на мирътъ. Азъ съмъ на мнение, че той е несъвмѣстимъ съ нашитѣ мисли и да не губя време ще почна да действувамъ, като че ли съюза е вече сключенъ. Турцитѣ ще бждятъ може би недоволни отъ това, но по-добрѣ е да имъ се досади, отъ колкото да свързваме себе си и да оставяме цѣлата армия въ бездействие. Азъ мога почти да увѣря в. в. че разрива нѣма да произведе лошо впечатление върху духътъ на руския народъ, защото за това събитие ще узнаятъ когато азъ ще бждж вече на половина пжть къмъ Цариградъ. Ще чакамъ само вашето разрешение". А като прибавка Чичаговъ допълня: „Похода върху Цариградъ, като ще ни позволи да основемъ една нова държава, ще подействува върху духътъ на Наполеоновитѣ съюзници и може би ще спре тѣхното нападение на рускитѣ владения. Преди 8 дни азъ бѣхъ готовъ да премина внезапно Дунава и щѣхъ да достигна Балканитѣ преди въ Букурещъ да се научатъ за моя планъ; вѣроятно щѣхъ да бждж предъ Цариградъ до когато се получи известието въ австрийския дворъ или при Наполеона за моя походъ. Нашитѣ врагове, заети съ една голѣма война, не биха могли да се обърнатъ изведнъжъ върху насъ. Между това азъ бихъ събралъ отъ населението на тия страни една армия не отъ 40 или 45 хиляди души, а безбройна сума войници, които биха ни послужили или за една диверсия, или за нѣкое друго предприятие . . . Въ всѣкой случай тая е най-силната диверсия,

която може да се направи противъ Австрия и Наполеона". Въ отговоръ на това царя пиши на Чичагова между друго и това: „Работата съ Цариградъ може и по-сетнѣ да се свърши. Ако нашитѣ работи съ Наполеона вематъ единъ добъръ ходъ, тогава ние можемъ тутакси да приведемъ въ действие вашия планъ противъ Турцитѣ. Но да се заемемъ сега, когато и безъ това има да се боримъ съ такива затруднения и огромни сили, мени ми се чини че е рисковано. Предположете за една минута, че ние сме завладели Цариградъ. Нимá това ще умножи нашитѣ сили тамъ? Все сжщитѣ 40,000 души ще останатъ на ваше разположение, както въ Цариградъ, така и въ Букурещъ, и трѣбва да признаете, че тѣ ще се намиратъ доста отдалечени и следователно ще могжтъ по-трудно да действуватъ противъ главния нашъ неприятель" [1]).

Войскитѣ на Наполеона захванали при това да се сърѣдоточаватъ къмъ границитѣ на изтокъ. Обстоятелствата принуждавали царя да отложи това предприятие и заключванието на мирътъ ставало отъ день на день по-необходимо. Нѣмало друго какво да се прави освень да се жертвува часть отъ завоеванитѣ княжества, ако не и цѣлитѣ. За да може да се задържи обаче по-голѣмата часть, отъ Петерсбургъ заповѣдали на Кутузува да внуши на турскитѣ пълномощници, че подбужденията на Наполеона и на Австрия не сж изкренни, че тѣ „въ своитѣ съвещания сж решили да се възползуватъ отъ настоящата война за окончателното унищожение на турската империя въ Европа и се готвятъ да поканятъ и н. в. руския царь да вземе участие въ взаимното раздѣление на остаткитѣ на тая държава . . . При такова едно положение на работитѣ, желанията на н. в., като предлага миръ, се състоятъ въ това, щото съ бързото му заключвание да осуети тия пагубни за Портата планове на разнитѣ държави, тъй като тѣ не сж въ полза на неговата империя. Следователно, ако н. в. желае мирътъ, то не е само да се прекрати войната, но за да може да вземе подъ свое покровителство защитата на Отоманската Порта, да бжде неинъ приятель и въ награда на маловажнитѣ отстжпки, които той иска, да стане защитникъ на обширнитѣ турски владения въ Европа. При това не ще бжде неумѣстно да се припомни на Портата, че въ надвечерието на Кайнарджикския договоръ тъй сжщо Австрия ѝ предлагаше

1) Рускій Архивъ. — 1870.

своята помощь и бѣха направили даже единъ таенъ договоръ. Но тая помощь не биде дадена отъ Австрия, а Портата пакъ биде принудена да й отстжпи Буковина". По сжщия предметъ на Кутузова било заповѣдано да съобщи на турскитѣ пълномощници, че „престигналия тези дни отъ Парижъ полковникъ Чернишевъ донесалъ известие, че Наполеонъ желае да запази най-тѣсни връзки съ Руссия. Посланника Куракинъ сжщо тъй потвърдява тая новина, като прибавя, че е успѣлъ да узнае какво средство ще предложи Франция за прекратяването на всичкитѣ досегашни несъгласия. Това средство е раздѣлението на Отоманската империя, или по-точно нейнитѣ владения въ Европа"[1]). На Кутузова се заповѣдало сжщо да се срѣщне немедленно съ турския пълномощникъ Галибъ ефенди, да му съобщи това известие и да му прибави, че „царя счита сжществуването на турската държава като необходимо въ Европа. За това, като известява на Султана за грозящата го опасность, предлага му отъ изкренно сърдце, да не обраща внимание на френскитѣ обещания, които опита е доказалъ че сж лицемѣрни и да прекрати сега сжществующата война . . . Господаря е твърдо увѣренъ, че прозорливостьта на Султана ще му покаже, че въ случай на непостигване на миръть, на н. в. не остава да върши друго освень съ съкрушено сърдце да се съгласи на френскитѣ предложения и да съдействува съ своитѣ сили за паданието на турската империя"[2]). Такива известия трѣбвало да даде въ Цариградъ и съюзника на Руссия, шведския посланникъ Химелъ.

Кутузовъ, като предалъ тия новини на турския пълномощникъ, допълнилъ ги съ едно мрачно очертание бждящето на цѣла Турция, ако тя сега не се съгласи на миръ. Турския пълномощникъ до толкова се убедилъ отъ тези известия, щото говорилъ отпослѣ, че въ продължение на 20 годишната си служба не билъ срѣщалъ нито едно лице, било Турчинъ, било християнинъ, което да било говорило съ такава изкренность; че не било възможно да се съмнява въ истинностьта на тия известия и въ изкренното желание на Кутузова да помири двѣтѣ държави. Чуждъ на дипломатическитѣ коварства, Галибъ ефенди приелъ като чистосърдечни увѣренията на руския главнокомандующъ и ги препратилъ въ Цариградъ, като ги окрасилъ въ своята наивность съ прибавки въ сжщия духъ. Тези ма-

---

1) Поповъ. — *Сношенія* и пр.

2) Румянцовъ на Кутузова (5 III, 1812). Поповъ

неври произвели своето действие. Турцитѣ, като виждали, че отношенията между Франция и Руссия сѫ на скъсвание, не скланяли до сега да отстѫпятъ никаква часть отъ своята територия и тѣ щѣли да сполучатъ, ако би продължили още малко своето упорство. Гореказаната хитрость на рускитѣ пълномощници, както и жаждата за лични облаги на турския драгоманъ Костаки Мурузи, единъ фенерски Гръкъ, спомогнали на Русситѣ да сключатъ единъ миръ съ много по-износни условия отъ колкото се надѣвали.

Събравшитѣ се пълномощници въ *Букурещъ* следъ кратки преговори дошли до съгласие (16 Май, 1812) да подпишатъ мирътъ на следующитѣ условия: потвърдяватъ се сѫществующитѣ до сега договори между двѣтѣ държави (чл. III); Прутъ, отъ точката, гдето тая рѣка стѫпва въ Молдавия, до вливанието ѝ въ Дунава, а отъ тамъ надолу лѣвия брѣгъ на тая последнята рѣка до устието ѝ въ Черно море, ще съставляватъ границата на двѣтѣ империи . . . Високата Порта се отказва отъ всичкитѣ си права надъ земята по лѣвия брѣгъ на Прутъ и я отстѫпва на руския императорски домъ съ всичкитѣ ѝ укрепления, градове и селения, както и половината отъ Прутъ, която съставлява границата между двѣтѣ държави" (чл. IV). Молдавия и Влашко запазватъ правдинитѣ, които сѫ имали до преди войната (чл. V); „Високата Порта дава обща амнистия на Сърбитѣ. Укрепленията, които тѣ сѫ издигнали вследствие на войната въ своята земя и които по-преди не сѫ сѫществували, понеже ставатъ излишни за напредъ, ще бѫдѫтъ премахнати, а Високата Порта ще стане притежателка, както по-преди, на всичкитѣ крепости, градища и други укрепени мѣстности, които сѫществуватъ отъ старо време, съ артилерията, мунициитѣ и други военни принадлежности и ще остави въ тѣхъ гарнизони, споредъ както счете за потрѣбно. Но за да не би тия гарнизони да вършатъ насилия надъ Сърбитѣ въпреки правата на държавнитѣ поданници, то Високата Порта, движима отъ чувство на милосърдие, ще нареди въ съгласие съ сръбския народъ нуждннитѣ за тая цѣль гаранции. Тя ще даде на Сърбитѣ, по тѣхно искание, сѫщитѣ правдини, съ които се наслаждаватъ нейнитѣ поданници въ архипелажскитѣ острови и другаде и ще ги облагодетелствува съ своето високо милосърдие, като остави на тѣхъ самитѣ да уреждатъ вѫтрѣшнитѣ си работи, като определи данъка имъ, който ще получава отъ тѣхнитѣ рѫце и ще уреди

всичкитѣ тия въпроси въ съгласие съ сърбския народъ" (чл. VIII).

По този начинъ цѣла Бессарабия съ една часть отъ Молдавия се отстжпвали окончателно на Руссия, а другата часть отъ Княжествата си оставала въ предишното положение. За направената по този начинъ услуга на Руссия, Мурузи се надѣвалъ да бжде предложенъ за Господарь на Влашко; вмѣсто това той билъ съсѣченъ отъ Турцитѣ още въ Шуменъ и цѣлата му фамилия унищожена въ Цариградъ. Така, упорството на Австрия и навлазянието на Наполеона въ Руссия принудили тая последнята да се откаже за сега да има Дунава за граница. Когато съобщили на Александра I условията на миръть, той отговорилъ: „Ако мирътъ е вече подписанъ, не ще съмнение че при настоящитѣ обстоятелства ние печелимъ голѣми преимущества; но трѣбва да признаемъ, че такъвъ миръ представлява и своитѣ неудобства. Генералъ Кутузовъ е пропустналъ най-важния пунктъ, именно, че направенитѣ отъ насъ отстжпки трѣбваше да бждатъ съ условие на единъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ. Само единъ подобенъ съюзъ би могалъ да ни възнагради за затрудненията, които вследствие този миръ ще произлѣзатъ въ нашитѣ отношения съ Сърбитѣ и съ другитѣ славянски народи, сношения твърдѣ важни за насъ, особенно въ настояще време. Така щото, ако има възможность да се свържи единъ подобенъ съюзъ съ Портата и ни бжде обезпечено нейното съдействие, особенно чрезъ Сърбитѣ и славянскитѣ народи, противъ Франция и нейнитѣ съюзници, то това не трѣбва да се изпуща въ никой случай. За убеждаванието на Портата да приеме този съюзъ може да послужи съобщението на шведския престолонаследникъ, споредъ което планътъ на Наполеона се състои въ това: да принуди Руссия да му даде 100,000 души войска, която, прибавена къмъ неговитѣ сили, ще му позволи да нападне и превземе Цариградъ и да направи тукъ едно свое царство; отъ тамъ да премине въ Египетъ, а послѣ въ Индия, да си отмжсти на Англичанитѣ". Но опита не сполучилъ: Турция останала свободна въ предстоящата велика борба, за да може по-добрѣ да отмжсти на Сърбитѣ, които, въпреки предложението на Хуршидъ-паша, който имъ предлагалъ едно положение еднакво съ онова на Влашко и Молдавия, искали да съдействуватъ на Руссия.

По-горѣ видехме по кой начинъ тая последнята се застжпи

за Сърбитѣ въ Букурещския договоръ и какви правдини имъ изходатайствува. Когато въ Бѣлградъ се научили за условията на този договоръ, всички били поразени. Сената изпратилъ тутакси при царя една депутация, да го моли да се смили надъ сръбския народъ. „Но депутацията не постигнала цельта на своята мисия въ Петерсбургъ и се завърнала въ отечеството си съ мрачни надѣжди за бѫдѫщето. Неи обявили, че Руссия е направила всичко възможно за Сърбия и сега по причина на войната съ Наполеона руското правителство нѣма време да мисли за интереситѣ на Сърбитѣ. За това нека тѣ сами да защитятъ своитѣ права и да чакатъ по благоприятни дни“.[1]) Сърбитѣ се отнесли къмъ Портата за помирение; изпратена била въ Цариградъ една депутация, но неи отговорили, че Сърбитѣ трѣбва да се покорятъ на условията на сключения съ Руссия договоръ и че за тѣхнитѣ работи е назначена една специална комисия, която ще се яви на мѣстото, да уговори завземанието на страната. Действително, тая комисия не закъсняла да се яви въ Нишъ съ Челеби ефенди на чело и предложила на Сърбитѣ: 1) да сринатъ построенитѣ укрепления въ последне време и да предадѫтъ на Турцитѣ всичкото си орѫжие и кавалерия; 2) да предадѫтъ на Турцитѣ въ първото имъ състояние всички имущества, които тѣ сѫ притежавали въ Сърбия преди захващанието на войната; 3) въ Сърбия да се въведе пакъ старото турско управление, а който не се съгласява на това, да се изсели, гдето обича. Турцитѣ основавали тези свои искания на чл. VIII отъ Букурещския договоръ. Не ще съмнение че Сърбитѣ не искали да се подчинятъ на тези условия и се приготвили да противостоятъ на Турцитѣ, които се отправили (1813) съ голѣми сили къмъ Сърбия. Кара-Георги изпратилъ отново въ Петерсбургъ архимандрита Спиридона Филиповича за помощь, но отъ тамъ пакъ отговорили, че Сърбитѣ трѣбвало да се споразумеятъ съ Турция. Не оставало друго освень борбата. Кара-Георги, който до сега, въ продължение на деветь години, устоялъ на много нападения, не се побоялъ да посрѣщне и този пѫть Турцитѣ. На неговото възвание, че настѫпва критическа минута за отечеството, цѣлия сръбски народъ се повдигналъ. Но когато той събралъ всичкитѣ си сили, руския представитель въ Бѣлградъ, Небода, протести-

1) С. Жигаревъ. — *Руская Политика въ Восточномъ Вопросѣ*. I, 280.

ралъ най-енергически противъ приготовленията и накаралъ сената, който му билъ цѣлъ предаденъ, да заповѣда да се разпустне войската. По този начинъ той искалъ да отвори вратата на сръбската земя, за да могжтъ безпрепятственно да навлѣзатъ въ нея Турцитѣ. Тия последнитѣ не чакали повече: пламъцитѣ скоро захванали да показватъ пжтьтъ имъ презъ Сърбия. За кжсо време тѣ достигнали до Бѣлградъ, гдето сжщо трѣбвало да влѣзатъ, защото, споредъ условията на Букурещский договоръ, тѣ трѣбвало да иматъ гарнизони въ всичкитѣ главни градове. Кара-Георги искалъ непременно да се възпротиви, но руския представитель заявилъ, че Турцитѣ иджтъ съ съгласието на негови господарь и че, въ случай на съпротивление, царьтъ ще прибави своитѣ войски къмъ тия на Султана противъ бунтовницитѣ Сърби; че наопаки, ако тѣ се подчинятъ доброволно, всичкитѣ имъ правдини ще бждатъ запазени. Убеденъ въ изкренностьта на тия обещания, Кара-Георги, като вѣрвалъ че съ своето оттегляние ще спечели единъ спасителенъ миръ за Сърбия, преминалъ въ Землинъ, отъ гдето послѣ отишелъ въ Руссия. Неговия примѣръ последвали и второстепеннитѣ водители на народа. Само Милошъ Обреновичь останалъ да води партизанска война срещо Турцитѣ. Тогава, за да тури върхъ на своята мисия, Небода заповѣдалъ да подкопаятъ зданията на сената, напълнилъ подкопа съ барутъ и го хвърлилъ на въздуха. Така били унищожени всичкитѣ писменни свидетели на десеть-годишната борба на Сърбитѣ, пълна съ слава и победи, които, като не идяли отъ страна на покровителя, трѣбвало да изчезнатъ. Истина е, че между документитѣ въ архивата имало и такива, които компрометирали Руссия. Следъ този вандализмъ, Небода избѣгалъ въ Унгария, а Турцитѣ намерили случай да отмжстятъ за всичкитѣ си досегашни несполуки. Всичкитѣ ужасни сцени, на които мнозина съвременници сж били свидетели въ България, тукъ се разигравали въ по-грозенъ видъ: жени били разпарани и децата имъ хвъргани въ кипяща вода за подигравка съ кръщението; само презъ Декемврий Бѣлградския везирь Сюлейманъ набилъ на колъ 300 души заробени Сърби; синоветѣ на изгоненитѣ по-преди спахии сега се завърнали и принуждавали старо и младо на ангария да съгражда съборенитѣ имъ конаци. Това опустошение на Сърбия е известно въ Западна България подъ името *робението на Сърбия*, защото когато Турцитѣ се развърнали отъ похода си срещо Сърбитѣ,

всѣкой довелъ по нѣколко моми, булки и деца роби. Въ Виенския конгресъ (1815) Сърбитѣ се опитали пакъ да подобрятъ положението си съ съдействието на европейскитѣ сили. Тамъ билъ изпратенъ протоирей Матея Ненадовичь да проси защита противъ Турцитѣ, но не билъ допуснатъ до конгреса. Рускитѣ представители тукъ, къмъ които главно той се отправилъ за съдействие, му отговорили: „Сега работете сами“ и оставили безъ внимание ходатайството му. Милошъ Обреновичь трѣбвало да захваща отъ начало, както Кара-Георги, за да могжтъ Сърбитѣ следъ дълги борби да достигнатъ онова, което изгубили по наставленията на руската дипломация.

Така, защото Александръ I ималъ слабостьта да изповѣда предъ френския императоръ коя е главната цель на рускитѣ стремления, станалъ причина да се изпуснатъ двете Княжества. Ако Руссия обаче не спечелила туй, което очаквала отъ тая дълга война, то християнитѣ въ Турско още по-малко били облаженствувани, при всичкитѣ голѣми обещания, които имъ били давани. Наопаки, съ хиляди отъ тѣхъ били принудени на сила да напуснатъ огнищата си и да се заселятъ по бессарабскитѣ степи и въ южна Руссия. Цѣло Руссенско, Свищовско, Силистренско, цѣла Добруджа, — се обърнали въ пустиня, за да се заселятъ незаселенитѣ и пусти руски области, които имъ бивали описвани като земенъ рай. Само въ Бессарабия тогава отишли 55,560 семейства съ 334,000 души, всички Българи. „Често рускитѣ войски сами карали народа да минава Дунава, защото Турцитѣ щѣли да ги изколятъ ако останатъ. Съ плачь и викове хората бѣгали и се крияли, защото имъ било тежко да си оставятъ роднитѣ мѣста; но Казацитѣ ги подгонвали отзадь съ камшици. Нещастията на скитницитѣ не се свършвали съ минаванието на Дунава. Около колята си сж били принудени да изпълняватъ разнитѣ религиозни обряди и естественни нужди, като венчавки, погребения, раждания и др. Мнозина минавали и безъ религиозни обряди. Но най-главното е храната... Кой каквото намиралъ по пжтя, по полето, вземалъ, не гледалъ кому принадлежи: снопи жито, или необранъ кукурузъ, всичко товарили по колята си; въ крайна нужда просили отъ жителитѣ отъ гдето минавали, но и просията не помагала въ ония времена“ [1]). А ето какво казва за престигналитѣ вече въ Бессарабия Руссина Скалковский[2]): „Участьта

[1]) Занетовъ. — Бълг. колонии въ Руссия (Пер. Списание XLVIII, 1895).
[2]) Болгарскіе колоніи.

имъ бѣше незавидна; едни продължаваха да живеятъ въ градоветѣ и крепоститѣ Исмаилъ, Аккерманъ, Килия, Рени, гдето още дълго време не имъ било определено гражданското положение, защото нѣмало порядъкъ и сигурность; други търсили прибѣжище въ Кудрийския цинутъ и Кишиневъ, гдето имало около 12,000 семейства; трети останали по Буджакскитѣ степи въ бившитѣ татарски села. Тукъ имало около 2,800 семейства Българи" и пр. Не се минало много и нашитѣ Българи на практика оценили разликата, която сѫществувала между турскитѣ злини и тия, които ставали въ земята на тѣхнитѣ избавители. Колкото търпеливъ робъ и да билъ Българина, той стоялъ достатъчно високо въ духовно отношение, за да може да прави разлика между руското и турското робство. Не трѣбвали години на преселенцитѣ, за да съзрѫтъ ямата, която ги отдѣля, тѣхъ, турскитѣ *раи*, отъ рускитѣ *мужици*, роби въ пълния смисълъ на думата. „Българина пренася търпеливо най-тежкитѣ притѣснения на една неприятелска ордия, която преминава презъ огнището му; но веднъжъ злощастието преминало, той става владетель на своята кѫща и нива. Когато руския селянинъ, подложенъ на всѣкидневнитѣ каприции на единъ високомѣренъ боляринъ, неговъ господарь и притежатель, навежда главата си на всѣкой часъ отъ своя злочестъ животъ. Спахията се счита отъ Българина като единъ незаконенъ притѣснитель; той е тиранинъ, мръсенъ Турчинъ, при когото само силата го държи, когото той може да отрепе като последнето куче, когато изчерпе търпението му. Ангарията и другитѣ беззакония давятъ Българина, но тѣ сѫ общи за всички победени; обаче колибата, въ която той живее, нивата, която оре — сѫ негово притежание; той може да ги употреби както счита за добрѣ. Руския мужикъ, за какъвто българския емигрантинъ се предназначавалъ, представлявалъ съвсѣмъ друго нѣщо: той не притежава землянката, въ която се подслонява; тя му е отстѫпена по милость отъ неговия стопанинъ. Като чувствува, че нѣма нищо свое около себе си, мужика е смиренъ, за нищо се не грижи, наклоненъ е да открадне, понеже нѣма какво да му откраднатъ, хитъръ, пияница, грубъ до най висока степень. Туй, което той изяда на веднъжъ, ще препитае Българина презъ цѣла седмица. Руския мужикъ живее тлъсто тлъсто подъ краката на своя владетель; Българина знае да се почита, живее само съ хлѣбъ и вода, но не дължи ни-

кому това скромно препитание". Тая разлика между робството въ Турция и онова въ Руссия не могла да се укрие отъ трезвенното око на преселенцитѣ. Едни веднага, други по-късно, заловили обратно пѫтьтъ къмъ своето отечество, като жертвували за вращание това, което било останало отъ отиванието. Голо завращание въ България било за тѣхъ предпочитително отъ оставанието въ земята на освободителитѣ имъ. Не всички обаче се решили да направятъ този рискъ, още повече като знаяли, че тамъ ги чакатъ сѫщитѣ Турци, отъ които тѣ бѣгали да се избавятъ. Много останали въ Руссия и въ Княжествата. Такава била печалбата за Българитѣ отъ тая война.

ГЛАВА VIII.

Осма руско-турска война.

Николай I. Дибичь Забалкански. Одринския договоръ.

Както е известно, войната на Наполеона срѣщо Руссия се свърши съ една катастрофа за първия. Следъ нещастния походъ на съединенитѣ френски и други войски до Москва (1812), френския императоръ, победенъ, билъ заловенъ и, съобразно съ сключения договоръ (18|V, 1814) между новитѣ съюзници, заточенъ на островъ Елба. Сега Александръ I билъ най силния владетель въ свѣтътъ и отъ неговата добра воля зависяла сждбата на всички европейски народи, включително и на Турция. Естественно, че неговитѣ очи подиръ изгнанието на единственния му сериозенъ противникъ се обърнали пакъ къмъ Цариградъ, който бѣше録налъ причина за опълчването на Наполеона противъ Руссия. И сигурно, неговата душа, както и душата на всички Русси по това време, се е вълнувала отъ разкаяние, за где то не е могълъ да се предвиди този край на борбата, защото тогава не би се сключвалъ Букурещския договоръ, който така неочаквано изтръгна своенитѣ презъ шесть години почти двѣ Княжества. И всички вѣрвали, че направения промахъ сега ще се поправи. Това изповѣдалъ открито и заточения противникъ на царя. „Следъ нѣколко години Руссия ще притежава Цариградъ, по-голѣмата часть отъ Турция и цѣла Гърция. Азъ гледамъ на това събитие като да е осжществено. Всичкитѣ почти подмилквания на Александра I имаха за цель да мѐ повлекжтъ, да се съглася на този проектъ. Азъ се не съгласявахъ, защото предвиждахъ, че Европейското равновесие ще се наруши. Споредъ естественния вървежъ на работитѣ, следъ нѣколко години Турция ще падне въ руски ржце. По-голѣмата часть отъ нейното население е гръцко, а за Гърцитѣ може да се рече че сж Русси“[1]). (Думата ***Гърци*** е употребена вмѣсто ***православни*** б.) Това предсказание Наполеонъ правялъ, защото знаялъ какви сж крайнитѣ стремления на Руссия въ Балканския полуостровъ. „Азъ можахъ да раздѣля турската държава съ Руссия, казва той; между насъ е ставало повече отъ единъ пжть дума за това: Цариградъ я спасяваше всѣкога. Тая столица бѣше винаги най-голѣмото затруднение, истински

1) O' Méara. — *Napoléon en exil.*

камень столкновении. Руссия я искаше, а азъ не можахъ да я дамъ; тя е единъ безценень ключъ; тя сама струва цѣла една държава: който я притежава, може владá надъ цѣлъ свѣтъ" [1]).

Действително, веднага подиръ изгнанието на Наполеона, въ Руссия захванали да мислятъ за турскитѣ владения. „Турцитѣ дадоха неуспорими доказателства за неспособностьта си да бѫдѫтъ членъ на европейската конфедерация; тѣхната сѫдба неодържимо ги влече да бѫдѫтъ изринати въ Азия", рапортиралъ отъ Берлинъ руския посланникъ d'Alopeus. „Като се нападнатъ направо, нѣма да бѫде трудно да се изгонятъ задъ Босфора, да се взематъ Йоническитѣ острови, да се провъзгласи независимостьта на Гърцитѣ и Румелийцитѣ, на Сърбитѣ и на Бошняцитѣ; Албанцитѣ и жителитѣ отъ островитѣ сами ще се погрижатъ за изпъждането на притѣснителитѣ. Единъ подобенъ планъ нѣма да срѣщне съпротивление отъ страна на Франция и на Англия, ако Руссия не поиска да увеличи извънредно много сегашнитѣ си владения. Истина е че напоследъкъ Австрия показва една особенна благосклонность къмъ Портата, но отъ Руссия зависи да парализира тая наклонность на виенския кабинетъ. Тя трѣбва да погледне безъ зависть, даже съ удоволствие опитването на Австрия да завземе старитѣ си владения, чрезъ което нейната политика ще вземе едно направление, което ше отстрани всѣко неприятно съприкосновение. Въ случай на нужда може да ѝ се позволи да завземе Сърбия и Босна, чрезъ което ще се накара тутакси да мълчи . . . Съ една речь, при настоящитѣ благоприятни обстоятелства Руссия може най сетнѣ да създаде една Източна империя. Естественнитѣ и постоянни съюзници на Руссия ще бѫдѫтъ Англия и владетеля на Алпитѣ. Австрия и Прусия ще ѝ станатъ съюзници споредъ обстоятелствата" [2]). Александръ I нѣмалъ нужда отъ тия съвети, за да разбере че момента е извънредно благоприятенъ за изпълнението на руската мечта и че такъвъ едва ли ще се представи втори пѫть въ историята на Руссия. Но това го съзирали и европейскитѣ дипломати, начело съ Метерниха, за това предприели съ всички средства да възприпятствуватъ за изпълнението на руското стремление. И тѣ успѣватъ.

Още при преговоритѣ за договора отъ 18/V, съ който

1) Napoléon I. — Mémorial de St. Helène.
2) Мартенсъ. — VII, 100.

съюзницитѣ на Руссия заточавали Наполеона I въ островъ Елба, изкусния тогавашенъ австрийски канцлеръ, Метернихъ, се опиталъ да издигне едно припятствие срѣщу казанитѣ руски стремления. Този въпросъ го занимавалъ още отъ порано, когато изпъкнали предъ очитѣ на всички целитѣ, които Руссия преследва къмъ Цариградъ; но той не разполагалъ тогава съ средства да се възпротиви. Сега Метернихъ предложилъ да се впиши въ договора и единъ членъ, съ който да се гарантиратъ владенията на нѣкои държави, въ числото на които влазяла и Турция. Но по настояването на Руссия и на Англия този членъ билъ отхвърленъ. Това обаче не отчаяло австрийския дипломатъ. Той се решилъ да подложи този въпросъ на разискване въ предстоящия общъ конгресъ. Както е известно, съ единъ членъ (32) отъ горе казания договоръ, съюзницитѣ противъ Франция взели задължението да се съберatъ въ Виена, гдето да разпредѣлятъ отнетитѣ отъ първата земи и да се съгласятъ върху бѫдѫщата политическа система въ Европа. Така се събралъ известния подъ името *Виенски Конгресъ*, който засѣдавалъ нѣколко месеци (отъ Септемврий 1814 до Юлий 1815) и решенията на който съставляватъ етапъ въ историята на международнитѣ отношения. За този конгресъ Метернихъ предприелъ да спечели въ полза на своята идея английския министръ, Лордъ Кастельери, който и склонилъ да направи едно предложение на руския царь въ този смисълъ. Александръ I, за да не даде на съюзницитѣ си да го подозрѫтъ въ неизкренность по заетото положение противъ Наполеоновитѣ завоевателни стремления, отговорилъ, че е съгласенъ за едно гарантирание цѣлостьта на турскитѣ владения, но съ условие да се разрешатъ предварително спорнитѣ въпроси между него и Портата относително нѣкои точки по черноморското крайбрѣжие. Когато се събралъ конгреса въ Виена, австрийския канцлеръ се заелъ отъ далечь да приготви почвата за възприеманието на тая гаранция. Опасностьта, която се породила съ възвращанието на Наполеона въ Франция, му дошла на помощь. Подъ влиянието на тая опасность, която сподѣлялъ и руския монархъ, конгреса билъ доведенъ да усвои нѣколко принципи, които подготвяли почвата за възприеманието на въпросната гаранция.

За да предотвратятъ повторението на Наполеоновото могущество и да се запази *равновѣсието* между държавитѣ, признато като необходимо условие за поддържанието на ми-

рътъ, събравшитѣ се въ Виена държавници определили границитѣ на разнитѣ държави и се съгласили, да не допущатъ измѣнението на тия граници безъ общо съгласие. При всичко че Турция не участвувала при вземанието на това решение, то отъ само себе си обгращало и нейнитѣ владения: никоя отъ Великитѣ сили не може да се усили за смѣтка на Турция безъ общото съгласие на другитѣ. Отъ приеманието на това начало произлазя първото ограничение свободата на рускитѣ действия въ Източния въпросъ. Но монарситѣ въ Виенския конгресъ приели и другъ единъ принципъ, съ който още по-силно се свързвала свободата на Руссия въ този въпросъ: това билъ принципа на *легитимностьта* на владѣтелската власть. Всѣко посѣгателство противъ тая власть е беззаконие, срѣщо което сѫ длъжни да се опълчатъ всички. Никое възстание противъ властьта на владетеля не се оправдава.

Такива сѫ двата принципа, които тогавашнитѣ европейски държавници приели да поддържатъ въ международнитѣ отношения. Естественно, руския монархъ, който стоялъ на чело на коалицията, която усвоила тия принципи, трѣбвало да бѫде и най ревностния тѣхенъ поддържатель. Това обаче било една капитална грѣшка отъ руска страна, защото по този начинъ се вмѫквали западнитѣ държави да вheader участие въ определянието бѫдѫщата сѫдба на Турция. По-нататъкъ тая грѣшка ще се съзнае и Руссия ще употреби голѣми усилия да я поправи, но безуспѣшно. Тя захваща още сега да дава своитѣ плодове. Воплитѣ отъ опустошенията, които Турцитѣ вършали въ Сърбия, достигнали и до царя. Като съзнавалъ, че за тия опустошения известна вина пада и върху Руссия и че ако съвсѣмъ принебрегне отправенитѣ къмъ него оплаквания, Сърбитѣ може да обърнатъ погледитѣ си къмъ друга страна, Александръ I заповѣдалъ да се отправи една нота до Силитѣ (Февруарий 1815), съ която да се привлече тѣхното внимание върху несносното положение на християнитѣ въ Турско и да се392 вематъ тѣ подъ покровителството на християнскитѣ монарси. Тая постѫпка била съобразна съ приетия въ Виенския конгресъ принципъ за всеобщо участие въ сѫдбата на държавитѣ, но съвсѣмъ не отговаряла на преследваната отъ Руссия цель въ турскитѣ работи. Действително, тя останала безъ последствие, защото Сърбитѣ били представени като бунтовници противъ легитимната власть на своя господарь, на които не бива да

се помогне, защото ще бжде противно на усвоения вече принципъ.

По този начинъ Руссия била подведена да пропустне най благоприятния моментъ въ своята история, когато била господарка на положението въ Европа, да не направи нищо за постиганието на своитѣ стремления въ Балканския П-овъ. Този промахъ скоро ще се съзнае, но когато отъ Петерсбургъ ще се опитатъ да поправятъ грѣшката, ще се изправятъ предъ тѣхъ собственнитѣ имъ задължения, които не ще могжтъ да пренебрегватъ. За сега, подъ влиянието на идеитѣ, които въодушевляваха Виенския конгресъ, билъ съставенъ единъ *Свещенъ Съюзъ* (14|IX, 1815), въ който първоначално влазяли Руссия, Австрия и Прусия и къмъ който последователно се присъединили всички почти европейски държави, съ изключение на Англия, която се отказала просто по формални причини. Действително, този съюзъ носялъ чисто религиозенъ отпечатъкъ: съюзенитѣ монарси се задължавали, въ взаимнитѣ си отношения да се подчиняватъ на „високитѣ истини, внушавани отъ вѣчния законъ на Бога Спасителя" и въ вънкашната си, както и въ вжтрѣшната си политика, да се ржководятъ единственно „отъ заповѣдитѣ на святата Христова вѣра за любовь, правда и миръ, които трѣбва да управляватъ волята на царетѣ и да ржководятъ всичкитѣ имъ деяния". Като основанъ на такива начала, Турция не можала да се приеме въ този съюзъ, но за това възприетитѣ отъ него принципи на Виенския конгресъ косвенно се отразили и върху нейнитѣ владения. Това ще излѣзе на яве веднага при повдиганието на гръцкото въстание.

Когато членоветѣ на *Священния съюзъ*, — руския, австрийския и пруския владетели — били събрани, да разсждятъ за мѣркитѣ, които трѣбвало да вэематъ срещо Франция, въ Румжния умира влашкия господарь Александръ Суцо. Подъ водителството на Т. Владимиреско Власитѣ се повдигатъ, за да искатъ отъ Портата да имъ неназначава за Господарь отъ умразнитѣ фанариоти. Естественно Румжнитѣ се надѣвали, че Руссия, която минавала за тѣхна доброжелателка, ще подкрепи въ Цариградъ исканията имъ, които имали за цель това, което и Русситѣ казвали, че желаятъ. Вмѣсто съдействие, царя заповѣдалъ да премахнатъ чиноветѣ на Владимиреско, който билъ успѣлъ да разпространи движението по цѣла Влахия и да вземе и Букурещъ. Владимиреско билъ отчис-

ленъ отъ руската войска, гдето служилъ, а на Портата било внушено отъ Петерсбургъ да употреби войска за потушение на движението. Румжнитѣ трѣбвало да знаятъ, че сами не могжтъ нищо да си извоюватъ и всичко трѣбвало да очакватъ отъ могущия си покровитель. Това движение можало да послужи само на тоя покровитель за придобивание изгубеното съ Букурещския договоръ. Така съветвалъ царя първия му министръ, Каподистрия, който настоявалъ да се завзематъ още сега Княжествата, за да се потуши вълнението, което можало да се отрази злѣ върху работитѣ. Александръ I, ако и да не се съгласявалъ да се престжпи направо къмъ окупирането на Молдавия и Влашко, заповѣдалъ да се захване едно постепенно концентриране на войски край Прутъ. Навлазянието на Турцитѣ да възстановятъ редътъ въ Княжествата можало да даде причини за едно по-оправдано вмешателство.

Отъ друга страна се приготовлявало нѣщо по-сериозно, което имало за цель размиряванието на цѣла Европейска Турция. Това било ***Хетерията***, разпространена по всичкитѣ градове на Балканския Полуостровъ и поддържана съ средствата на дружеството на ***филомузитѣ***[1]). Това дружество имало клонове на всѣкжде: въ Руссия, Австрия, Франция, Англия, за членове на което се броели всичкитѣ по-видни хора по това време и на което самия царь давалъ щедри помощи на нѣколко пжти. Въ .1814 въ основитѣ на дружеството се вмжкнало едно ново стремление: съставилъ се единъ таенъ неговъ клонъ, нареченъ Хетерия, по възпоминание на основаното отъ Ригаса тайно дружество. Хетерията си поставила за цель да повдигне възстание отъ всичкитѣ православни народи, подвластни на Турция. Единъ руски генералъ, адютантъ на царя, Александръ Ипсиланти, Гръкъ по произхождение, се завзелъ да даде. военна организация на хетериститѣ. Следъ като излага планътъ

---

[1]) Хетерията била съставена най-напредъ въ 1796 отъ гръцкия поетъ Ригасъ, подъ впечатлението на провъзгласенитѣ въ Франция идеи за свобода. Но тя не отишла на далечь въ начало: Ригасъ билъ предаденъ отъ австрийскитѣ власти на Турция и убитъ. Съ неговата смърть умрѣла и Хетерията. Дружеството на филомузитѣ било основано въ 1813 въ Гърция, а на следующата година центра му билъ принесенъ въ Одесса, отъ гдето то се разпространило по всичкитѣ почти европейски градове. Неговата първоначална цель била да повдигне Гърцитѣ въ духовно отношение чрезъ отваряние училища всѣкжде, гдето се чувалъ гръцкия езикъ. То брояло до 80,000 членове отъ разни народности и силно спомогнало за погърчванието на много Българи и за разпространението на оная болесть, която бе обвладала всичко по-събудено въ България и която клонеше да затрие народния ни говоръ, ако не бѣше се появилъ Паисий. Тайната цель на дружеството била замѣстванието на Европейска Турция съ една византийска империя.

си на царя, той взема задграниченъ отпускъ подъ предлогъ да отиди на бани за лѣкувание и се отправя въ Бессарабия, отъ гдето изпраща агенти до разнитѣ главатари на хетериститѣ съ наставления за едно възстание. Като руски офицеръ отъ гвардията на царя, хетериститѣ гледали въ неговото лице ржката на самия царь. Първитѣ му агенти, които се представили предъ влашкия Господарь, били руски поданници. Съ съгласието на руския представитель въ Букурещъ, което повлѣкло и това на самия Господарь, тѣ организирали възстанието въ самата влашка столица. Ипсиланти лично уреждалъ възстанието въ Исмаилъ, гдето били се събрали много отъ водителитѣ да получатъ наставления. Ипсиланти имъ вржчилъ по едно пълномощио, което водителитѣ трѣбвало да направятъ да се подпише отъ всичкитѣ видни християни въ Турско, за да се даде общъ характеръ на възстанието. Въ пълномощното се говоряло, че всички подписавши го признаватъ Ипсиланти за свой глава. За да се ознае по-точно състоянието на приготовляющия се бунтъ, въ Петерсбургъ билъ извиканъ единъ отъ апостолитѣ му (Галатисъ), който подробно изложилъ на самия царь планътъ на съзаклятницитѣ. Като свършилъ мисията си, Галатисъ билъ изгоненъ отъ Руссия и изпратенъ въ Букурещъ, за да изложи на съзаклятницитѣ желанието на руското правителство. Не следъ много въ Москва се представила една дружина гръцки капитани, които, следъ като получили нуждниитѣ наставления, снабдени съ пасепорти и пари, завърнали се да проповѣдатъ, че Руссия е решена да помага на хетериститѣ. Отъ своя страна руския посланникъ въ Цариградъ, Строгановъ, съ всичкитѣ си действия давалъ на съзаклятницитѣ да разберjтъ, че неговото правителство е на тѣхна страна. На Прутъ се била вече натрупала войска както въ надвечерието на едно нахлуване.

Всичко показвало, че Руссия ще се намеси въ предстоящитѣ бъркотии. Самъ царя се явилъ на Прутъ да прегледа състоянието на войскитѣ. Възползувани отъ това и по съветитѣ на рускитѣ представители, Господаритѣ на Княжествата отишли да му се представятъ и да изложатъ оплакванията си. Тѣ били посрѣщнати съ голѣми почести, което имъ давало да разберjтъ, че тѣхното поведение е приятно на царя. Въ това пжтуване Александръ I билъ придруженъ отъ Каподистрия, първия му министръ, Гръкъ по произхождение (родомъ отъ Ионическитѣ острови). На него Господаритѣ заявили открито, че сж готови

да възстанатъ щомъ руската войска премини Прутъ. На това съобщение Каподистрия, който ималъ възможность да види по-далечь отъ тѣхъ и като на сънародници (Господаритѣ Маврокордато и Пантазоглу били тоже Гърци по произхождение), имъ отговорилъ: „Нима вие вѣрвате, че тя ще го премини да ви направи крале? Покажете ми само единъ такъвъ примеръ въ историята. Понеже нѣма нито единъ, мислите ли, че вашата участь ще направи изключение отъ общото правило? Вие може да станите причина много кръвь да се пролее, много жертви да станатъ, много хора и богатства да се затриятъ; и защо? . . . Да се промѣни чалмата на шапка. Въ качеството си на Гръкъ, азъ не могѫ да желая освень сами, съ собственнитѣ си сили и чрезъ напредъка въ истинската цивилизация да придобиете вашата свобода“ . . .[1]). Но Господаритѣ вземали тия съвети за лицемерни; тѣ мисляли, че първия министръ на една държава не може да говори другояче предъ васалитѣ на друга една държава, когато въ сѫщность желанието е друго. Предъ видъ действията на рускитѣ представители, тѣ имали основание да се съмняватъ. И тѣ не се лъжали въ тѣхнитѣ заключения, защото въ сѫщность Каподистрия билъ членъ на дружеството на филомузитѣ и не билъ чуждъ на приготовляющитѣ се вълнения, защото Ипсиланти действувалъ съ пълното негово съгласие[2]). Ето защо тѣ предприели да съдействуватъ на хетерията съ още по-голѣмо усърдие, особенно Молдавския, който не се стѣснявалъ да ходатайствува предъ руското правителство да помогне съ войска на Ипсиланти, както и да му даде, нему, едно прибѣжище въ случай на нещастие.

Всичко отивало по наредения планъ, когато въ Цариградъ узнали за приготовляющето се възстание. Да не би то да бѫде задушено преди да се появи, Ипсиланти решилъ да вдигне знамето. На 20 Февруарий (1821) той преминалъ Прутъ и на 24 Мартъ прогласилъ Яшъ за независимъ, следъ което тръгналъ за вѫтрѣшностьта на Влашко, като разпръсналъ едно възвание къмъ всички Гърци, печатано въ Одесса, съ което ги приканвалъ да вематъ орѫжието, защото дошелъ часътъ да се изгонятъ Турцитѣ изъ Европа. Едновременно избухнало възстание и въ Морея. Въ тая минута царя

---

[1]) Сборникъ Р. И. О. — III, 228.

[2]) Бутковскій. - *Сто лѣтъ австрійской политики въ восточномъ вопросѣ*, 360.

се намиралъ въ Лайбахъ заедно съ австрийския императоръ и цѣлъ сонмъ дипломати, които обмисляли, какъ да се потушатъ неаполитанската и пиемонтската революции. Тукъ било донесено на Александра I саморѫчното писмо на Ипсиланти, съ което той му известявалъ за вдиганието на знамето и че е получилъ повече отъ 200 адреси съ 600,000 подписи отъ най-добритѣ Гърци, които го приканвали, да се постави на чело на движението. Австрийския императоръ, който се явявалъ най-голѣмия защитникъ на цѣлостьта на Турция, се показалъ изненаданъ отъ поведението на единъ руски генералъ, когато неговия господарь претендиралъ да е първия защитникъ на господарственния принципъ (легитимностьта) и покровитель на мирътъ въ Европа. Действително, Александръ I билъ основателя на Свящeнния Съюзъ, който ималъ за цель да припятствува на всѣко възстание, което гони да свали едно законно правителство. Въ сѫщото време Австрия и Франция, на основание на сѫщия съюзъ, отивали да потушатъ испанската и италиянската революции. При тия условия Руссия не можала да предприеме да помага на друга една подобна революция. Ето защо царя се видялъ принуденъ да измѣни досегашнитѣ си отношения къмъ съзаклятието и да се откаже отъ Гърцитѣ. По внушението на австрийския канцлеръ, Метерниxъ, въ Петерсбургъ решили: „да се не взема участие въ борбата на Балканския полуостровъ, но въ случай на варварско и враждебно на Руссия поведение отъ страна на Турцитѣ, да се поиска отъ европейскитѣ държави да вразумятъ Портата и да не принуждаватъ Руссия да се залавя за орѫжие" [1]).

Следователно, царя осѫдилъ поведението на хетериститѣ; той заповѣдалъ да отговорятъ на Ипсиланти съ пълно осѫждание на поведението му. „Никаква помощь, ни направо, ни посредственно, нѣма да получите отъ императора, защото е недостойно за него да подкопава основитѣ на турската империя съ срамни и престѫпни действия на едно тайно дружество" [2]). Ипсиланти и роднинитѣ му били лишени отъ всичкитѣ имъ чинове въ руската войска; на рускитѣ поданници, които съставлявали най-важната часть отъ хетериститѣ, било забранено да даватъ каквато и да е помощь на възстанницитѣ. А безъ тая помощь възстанието било осѫдено на несполука, защото нѣмало почва между мѣстното население въ Княжествата, чуждо

[1]) Соловьевъ. — *Императоръ Александръ I*, 479.
[2]) Каподистрия на Ипсиланти. 26 Ш, 1821.

на гръцката идея. Ромжнитѣ имали много основания да не бждятъ благоразположени къмъ това чисто гръцко предприятие. Тѣ виждали преди всичко, че Руссия се отказва да му помага; сетнѣ, владичеството на Господаритѣ Гърци било толкова ненавистно на населението, щото би било цѣла лудость да се иска неговото затвърдяване; най сетнѣ съставенитѣ банди отъ Ипсиланти се състояли отъ хора откъснати отъ колъ и въже, та правяли най-голѣми насилия върху мѣстното население, което се погнусило отъ дѣлото имъ. Ето защо Ромжнитѣ стоели не само хладнокръвни, но още и неприятелски разположени къмъ предприятието на Хетерията. Нѣщо повече, въ Влашко Владимиреско се обявилъ открито противъ Гърцитѣ. Ипсиланти, като съзиралъ на каква опасность се излага неговата кауза отъ страна на първия, разпоредилъ се да го убиятъ, следъ което той не срѣщалъ открито съпротивление отъ страна на мѣстното население, но съ това не спечелилъ никакъ неговото разположение.

Въ добавъкъ на всичко това, руския царь изразилъ на Султана своето сърдечно съжаление за появилитѣ се събития и заявилъ, че „тържественно осжжда революционнитѣ движения, които заплашватъ съ нови нещастия гръцкитѣ области на Турция" [1]). Царя заявилъ и на европейскитѣ правителства, че по никакъвъ начинъ нѣма да помага на враговетѣ на сжществующия редъ и остава на Портата да вземе каквито мѣрки счете за добрѣ, да потуши възстанието. А въ Цариградъ далъ да се разбере, че нѣма нищо противъ навлазянието на турска войска въ Княжествата съ тая цель. Турцитѣ се радвали, че руския господарь земалъ тѣхната страна и на драго сърдце се отзовали на поканата. Въ Петерсбургъ знаяли, че веднъжъ въ Букурещъ, Турцитѣ нѣма да се съгласятъ да се върнатъ назадъ съ празни ржце следъ потушванието на едно възстание и по този начинъ ще нарушятъ сжществующитѣ договори. Така и излѣзло: следъ нѣколко сражения Турцитѣ сполучили да потушатъ възстанието, следъ което не искали да се върнатъ назадъ, и руското правителство излѣзло да иска удовлетворение за нарушението на договоритѣ. Напразно Портата отговаряла, че не може да остави на Княжествата първитѣ имъ правдини, защото тѣ доказали, че злоупотребяватъ съ тѣхъ, както сама

---

[1]) Каподистрия на Строганова. 26 II, 1821.

Руссия постжпила съ Поляцитѣ. Правото билю на турска страна, но силата била на руска; за това и царя тъкмялъ да се възползува отъ случая. Турцитѣ отлагали изпразнянието подъ разни предлози, което не било въ интереса на Руссия, която отъ опитъ знаяла важностьта на подобно пребивание въ людска земя. За това при увещанията царя захваналъ да прибавя и заплашвания.

При тая причина за недоразумения между Руссия и Турция се прибавили и други, които идяли да оправдаятъ едно скъсвание на сношенията помежду имъ. Съвременно съ възстанието на Ипсиланти въ Княжествата, както казахме, хетериститѣ повдигнали възстание и въ собственна Гърция, като вѣрвали, че нападната отъ две противоположни страни, Турция ще бжде разсипана. Както въ Румжния, така и тукъ, руския пръстъ не билъ чуждъ на движението. Ако обаче Турцитѣ успѣли още въ първитѣ срѣщи да потушатъ бунтътъ въ Княжествата, на югъ възстанницитѣ, които се намирали тукъ въ своя елементъ, успѣвали отъ день на день и отваряли все по-голѣма рана на държавата. Този успѣхъ на Гърцитѣ предизвикалъ безчеловѣчни кланета на християнитѣ въ Цариградъ, гдето на самия день на Възкресение гръцкия патриархъ билъ извлеченъ изъ църквата и убесенъ предъ вратата на патриаршията. Сжщата участь постигнала и владицитѣ ефеский, никомидийский и анхиолский, както и други 24 епископи и архимандрити. Издадена била заповѣдь, да се избиятъ всички Гърци. Между тѣхъ били избити и много християни отъ други народности, най много Българи[1]); избити били и нѣколцина Русси. Руския посланникъ, къмъ когото се обращали очитѣ на всичкитѣ жертви, не можалъ да стои равнодушенъ предъ тия кланета. Той настоялъ най напредъ предъ Портата, да имъ тури единъ край, а не следъ много взелъ да се оплаква противъ припятствията, които срѣщала руската търговия, вследствие турскитѣ мѣрки противъ възстанието въ Морея. Вследствие на всичко това, въ Петерсбургъ решили да измѣнятъ досегашното си поведение въ гръцкия въпросъ, наложено отъ задълженията на Виенския конгресъ и на Священния Съюзъ. Подъ предлогъ че Турция нарушава вече договоритѣ, царя се намесва; той влязя въ преговори съ Султана „да подобри сждбата на Гърцитѣ". „Ако крайноститѣ, къмъ които прибѣгватъ Турцитѣ, се продължаватъ;

---

[1]) В. подробности въ „Княжество България" отъ Г. Димитровъ. II, 114.

ако въ тѣхнитѣ владения святата наша вѣра бѫде всѣкой день предметъ на нови оскърбления; ако тѣ се стремятъ къмъ изтреблението на гръцкия народъ, то Руссия, както всѣка друга европейска държава, не може да остане спокойна зрителка на подобно едно безчестие и на такива жестокости... Руссия, силна чрезъ съзнанието на доброто, което е направила на Гърцитѣ и като желае да имъ достави спокойно ползувание отъ едни отстѫпки, необходими за гражданското имъ сѫществуване и за тѣхното щастие, — Руссия изкренно ще се труди за придобиванието на този полезенъ резултатъ, ако турското министерство му даде за това възможность". Така пишали (4 Юний, 1821) отъ Петерсбургъ на Строганова въ Цариградъ, който трѣбвало да подаде въ този смисълъ единъ ултиматумъ и да иска отговоръ въ осемдневенъ срокъ. Ултиматума билъ подаденъ на 6 Юлий и въ него между другото се казвало, че Русия може да се намиса въ вѫтрѣшнитѣ дѣла на Турция, на основание на Кайнарджикския и на последующитѣ го договори, които ѝ даватъ право да покровителствува християнската вѣра въ всичкитѣ турски владения; но Руссия предпочита, вмѣсто да се ползува отъ това право, да прибѣгне къмъ взетото отъ всички християнски държави задължение, да подържатъ общото съгласие и безопасность. Портата обаче не дала искания отговоръ въ определения срокъ и Строгановъ напусналъ на 29 Юлий Цариградъ съ цѣлото руско посолство.

Предъ видъ обаче решенията на Виенския конгресъ, обявяванието на войната, преди да се получи предварителното съгласие на участвувавшитѣ въ него сили, ставало безполезно. За това руското правителство се отнесло къмъ тези сили да иска и тѣхното вмешателство, за да се реши по общо съгласие въпроса. Предложението било направено найнапредъ въ Виена. Въ него се говоряло, че понеже имало малка надѣжда, че Портата ще се съгласи доброволно да се подчини на вмешателството на Силитѣ, то следъ като се изработи плана за омиротворението, да се натоварятъ рускитѣ войски съ неговото изпълнение, при което Руссия се отказва отъ всѣкакво честолюбиво намерение спрямо Турция. Това предложение (22 Юний) било посрѣщнато съчувственно само отъ Прусия и Франция. Англия го отхвърлила категорически, както и Австрия. То разтревожило австрийската дипломация, която се стараяла по всѣкакъвъ начинъ да предот-

врати въоржженото стълкновение между Русси и Турци, безъ участието на другитѣ държави. Англия сжщо считала за пряма цель на източната си политика да поддържа мирътъ между царя и султана. Резултата отъ идентичностьта на взглядоветѣ у тези две държави билъ едно съглашение, сключено между тѣхъ презъ есеньта (1821) въ Хановеръ, споредъ което тѣ трѣбвало да употребятъ усилията си преди всичко да се възобновятъ дипломатическитѣ сношения между Портата и Руссия, защото гръцкия въпросъ, който предизвикалъ скъсването имъ, е повече европейски, отъ колкото турски и, следователно, трѣбва да го разреши цѣла Европа.

До като да се пристжпи къмъ това разрешение, руското правителство, вследствие скжсването на сношенията съ Портата, взело да приготовлява войскитѣ си и да ги съсредоточава къмъ турската граница за въ всѣка случайность. Тези мѣрки, плюсъ направеното предложение, разтревожили духоветѣ въ Англия, както и въ Австрия. Въ Лондонъ не се стѣснявали да увѣряватъ, че Руссия се стреми къмъ разрушението на турската империя, противъ която възможность трѣбвало да се вематъ всички предпазителни мѣрки. За да не би безпокойствието на Англия да се обърне въ открито неприятелство, царьтъ заповѣдалъ (Ноемврий 1821) да увѣрятъ лондонския кабинетъ, че ако той прибѣгне къмъ оржжието, то не ще го направи само за защита на рускитѣ интереси, а за общитѣ интереси на всички. А презъ Декемврий той повтаря, че „щомъ турскитѣ войски изпразнятъ Княжествата, щомъ престане изтреблението на мѣстното християнско население и щомъ захванатъ да се зачитатъ правата на Руссия, основани на договоритѣ, недоразумението съ Портата ще бжде веднага изгладено. Но ако царя бжде принуденъ да вземе оржжието, той нѣма да го направи съ цель, ни да разшири границитѣ на Руссия, ни да увеличи своето политическо влияние, а само да изпълни длъжностьта, която му се налага отъ тържественнитѣ договори отъ една страна къмъ поданницитѣ му, а отъ друга къмъ едновѣрцитѣ му и която длъжность царя не може по никой начинъ да пренебрегне“ [1]). Руското правителство протестирало най-енергически противъ преписваното му намерение да разори турската империя и да създаде на нейно мѣсто нѣкаква си гръцка държава. „Царя не храни никакъвъ подо-

---

[1]) Мартенсъ. — XI, 324.

бенъ планъ и всичкитѣ му усилия иматъ за цель прекратяване на систематическото клание на християнитѣ. Противъ тая система ние протестираме и тя е причината за скжсването на нашитѣ сношения съ Дивана". Но въ Англия тия мотиви се считали недостатъчни за оправданието на руското неприятелство спрямо Турция. За това въ Лондонъ отказали да подпишатъ предложения въ началото на 1822 отъ руското правителство „Таенъ протоколъ", въ който се казвало, че Англия и Руссия се съгласяватъ да изискатъ отъ Портата „да удовлетвори исканията на руското правителство, основани на договоритѣ и на правото му, което произтича отъ тези договори, да покровителствува Гърцитѣ". „Ако приемемъ подобно нѣщо, то би дало на Руссия правото да се намиса въ вжтрѣшнитѣ работи на Турция и би я направило съвладетель съ Турция надъ една часть отъ владенията ѝ", говорялъ английския министръ Лондондери. Той отказалъ да подпиши протокола още и защото въ него имало фразата: „християнскитѣ области на турската държава, поставени подъ покровителството на н. и. величество". Така щото преговоритѣ въ Лондонъ за едно общо действие не дошли до никакъвъ благоприятенъ за Руссия резултатъ. Това поведение на Англия спомогнало за възстановлението на дипломатическитѣ сношения между Петерсбургъ и Цариградъ. Съ тая мисия билъ натоваренъ австрийския канцлеръ, князъ Метернихъ.

За обяснение на изникналитѣ недоразумения, които причинили скъсването на сношенията между Руссия и Турция, въ Виена билъ изпратенъ въ началото на 1822 Татищевъ. На 2 Мартъ той предлага на виенския дворъ да се направи между Австрия и Руссия едно съглашение, което да има за цель: 1) да прекрати войната въ възстаналитѣ области; 2) да се обезпечи спокойното владение на Турция върху тези области; 3) да се дойде до една спогодба, чрезъ която всичкитѣ спокойни жители на възстаналитѣ области да могжтъ свободно да упражняватъ своята религия и пр. Следъ дълги преговори, на 12 Априлий били формулирани въ единъ протоколъ условията, на които руското правителство се съгласявало да възобнови приятелскитѣ си сношения съ Портата. Въ протокола се казвало, че „царя се задоволява само съ едно заявление отъ страна на Турция, че тя признава правото на Руссия да защищава православната вѣра; Турция ще изтегли предварително войската си отъ Кня-

жествата и ще ги остави да се управляватъ отъ своитѣ Дивани; тя назначава пълномощници, които заедно съ рускитѣ ще определятъ наредбата на християнскитѣ й области, които по договоритѣ сѫ поставени подъ покровителството на Руссия за да могѫтъ щастливо да се развиватъ". Но Метернихъ не се съгласилъ да подпиши протокола по сѫщитѣ мотиви, по които Лондондери отказалъ да подпиши „тайния протоколъ"; а именно, защото споредъ договоритѣ Руссия нѣмала право на покровителство надъ християнскитѣ турски области. Въ сѫщото време (19 Априлий) Метернихъ подалъ на Татищева единъ обширенъ меморандумъ до царя, въ който го съветвалъ да иска отъ Портата немедленното изпразднянне на Княжествата и възстановяванието на предишния редъ въ тѣхъ, а на гръцкитѣ възстанници да се даде обща амнистия. Освенъ това Турция да назначи пълномощници, които съ пълномощницитѣ на Великитѣ Сили да разсѫдятъ върху мѣркитѣ, които би доставили на турската държава единъ бързъ и продължителенъ миръ. Татищевъ самъ донесълъ меморандума въ Петерсбургъ. Царя го предалъ на първия си министръ, Каподистрия, и го натоварилъ да изложи мнението си по предмета въ съгласие съ Татищева и съ графа Несельроде. Каподистрия настоявалъ, щото Руссия да се възползува отъ размирието въ Княжествата, за да ги завземе и да прибѣгне даже до война съ Портата, за да защити своитѣ интереси. Царя не удобрилъ това мнение, съ което по-късно се принуждава да се съгласи, и отдалечилъ Каподистрия отъ поста му, а изпратилъ повторно Татищева въ Виена, да води преговоритѣ за едно миролюбиво разрешение на недоразуменията съ Портата. Съ сѫщата цель презъ септемврий той самъ отишелъ въ Виена и тукъ се съгласилъ да възстанови сношенията съ Портата, ако тя приеме да открие преговори за мѣркитѣ, съ които би се обезпечавало едно бѫдѫще на Гърцитѣ, или пъкъ на дѣло да докаже своето уважение къмъ православната вѣра, която се намира подъ покровителството на Руссия. На тези условия въ *Верона* се събрала една международна конференция, гдето Руссия за втори пѫть се отказва тържественно отъ Гърцитѣ. Въ направената на 28 Октомврий (1822) декларация отъ руския представитель на тая конференция, Татищевъ, се казва: „Портата се старае да представи петерсбургския кабинетъ и неговитѣ агенти като съучастници въ гръцкото възстание и не иска никакъ да обраща внимание на

явнитѣ доказателства, че това възстание е дѣло на сжщитѣ секти, които навлѣкоха сжщото бедствие на Испания, Португалия, Италия, и които сж готови да възбудятъ вълнение всѣкжде, гдето има и най слабата надѣжда за успѣхъ; че императора пламенно желае възстановлението на спокойствието въ Гърция, че много руски агенти сж получили отъ турскитѣ сановници признателность за поведението имъ въ началото на възстанието, което сега се отдава на тѣхнитѣ действия" [1]). И за да докаже че тя нѣма и не желае да има нищо общо съ възстанието, Руссия се съгласявала да възстанови сношенията си съ Турция, ако тая последнята отмѣни стѣснителнитѣ си мѣрки противъ свободното плаване по Черно море и възстанови предишния редъ на работитѣ въ Княжествата, а за осмирението на Гърция — да влезе въ преговори съ Великитѣ Сили относително гаранциитѣ, които ще получатъ разкаявшитѣ се Гърци. Тези условия били приети отъ другитѣ държави, но Портата ги отхвърлила и въпроса оставалъ въ сжщото си положение,

Между това, съ промѣнението на правителството въ Англия било промѣнено и досегашното ѝ държание въ турскитѣ работи. Канингъ, който дошелъ на властьта къмъ края на 1822, разбиралъ, че Руссия нѣма да отиди дълго време безъ да се опита да извлече полза за себе си отъ гръцкото движение и да се намеси по единъ активенъ начинъ. За това решава да я предвари и да замѣсти досегашното ѝ влияние надъ Гърцитѣ съ английското, като помогне на възстанницитѣ. „Руссия напуща първото си мѣсто; Англия трѣбва да се възползува и да го заеме", пишалъ Канингъ въ 1823. Съ тая цель английското правително съдействувало да се направи на временното гръцко правителство единъ заемъ отъ 20,000,000 лева и признало за действителна блокадата на турскитѣ пристанища отъ гръцкитѣ кораби. Така щото до когато царя увѣри европейскитѣ държави, че Руссия нѣма никакво участие въ гръцкото движение и че той не желае да нарушава възприетитѣ принципи на Священния Съюзъ, основанъ отъ него, съперницитѣ му бързали, кой да се покаже по-голѣмъ доброжелатель на Гърцитѣ и да ги привлече на своя страна. Англичанитѣ заели пари и дали оржжие на възстаницитѣ, които естественно захванали да гледатъ на

[1]) Соловьевъ. — *Императоръ Александръ I.* 540.

тѣхъ като на истински доброжелатели; тѣ предложили даже и кандидатъ за бѫдѫщия гръцки престолъ. Френцитѣ тръгнали въ сѫщото направление. Така щото Руссия останала на заденъ планъ.

Това поведение на Англия и Франция произвело своето действие въ Петерсбургъ. Тамъ не могли да останатъ равнодушни когато ролята на Руссия въ Балканския полуостровъ се подема отъ противницитѣ ѝ. Ето защо на срѣщата въ *Черновицъ* (Октомврий 1823) между царя и австрийския императоръ, първия заявилъ, че ако *„великия сѫюзъ“* предполага, че е дошло време да се тури край на турското владичество въ Европа, то Руссия е готова да съдейства за постиганието на тая цѣль. Но въ Австрия били далечь отъ да желаятъ подобно нѣщо. Метернихъ се съгласилъ само да се свика въ Петерсбургъ една конференция, която да обсѫди по кой начинъ да стане европейското вмешателство въ гръцко-турската разпра. Вследствие на това графъ Несельроде, който замѣстилъ Каподистрия, отправилъ (28 Декем. 1823) единъ мемурандумъ къмъ Силитѣ, въ който имъ заявявалъ, че Руссия не може да търпи по-нататъшното протакание на безредицитѣ въ Гърция, които парализиратъ търговията ѝ и пакостятъ на най-жизненнитѣ ѝ интереси; още повече, че тези безредици се продължаватъ вече съ години и не изглеждатъ да бѫдѫтъ прекратени отъ Турцитѣ въ скоро време. За това Руссия кани всичкитѣ Сили да вематъ по-скоро нужднитѣ мѣрки за изкарванието до единъ щастливъ край захванатитѣ преговори; другояче часть отъ Европа ще страда отъ продължителното кръвопролитие и не ще бѫде възможно да се установятъ яки отношения между Руссия и Портата. За да се постигне желаемия резултатъ, Руссия предлага да се образуватъ отъ гръцкия материкъ три княжества: *Източна Гърция*, отъ Тесалия, Беотия и Атика; *Западна Гърция*, отъ стария венециянски брѣгъ, Епиръ и Акарнания; и *Южна Гърция*, отъ Морея и островъ Критъ. Портата ще има върховната власть надъ тия княжества, които ще ѝ плащатъ единъ определенъ данъкъ годишно. Съ други думи, тѣ ще иматъ спрямо нея сѫщото положение, както Влашко и Молдавия. За обсѫжданието на това предложение руското правителство предложило на Англия, Австрия, Франция и Прусия да пратятъ въ Петерсбургъ представители за една конференция. Презъ Юний (1824) конференцията се събрала, но не дошла

до никакво съглашение, защото Англия повдигнала възражение противъ събирането й въ Петерсбургъ и отказала да участвува въ нея, а пъкъ Турцитѣ, както и Гърцитѣ, съвършенно отхвърлили руското предложение. Турция виждала въ него едно вмешателство въ вѫтрешнитѣ й работи и предварително заявила, че нѣма да се подчини на взетото решение отъ конференцията; а временното грѫцко правителство протестирало противъ условията на Руссия, защото тѣ не отговаряли на направенитѣ до сега жертви и възстановявали въ друга форма турското владичество въ възстаналитѣ области; то се обърнало къмъ Англия, да му помогне тя съ военнитѣ си сили, както помогнала на испанскитѣ колонии въ Америка.

Отказването на Англия да участвува въ петерсбургската конференция предизвикало отказването на царя да води за напредъ съ нея преговори за грѫцкитѣ работи. Руския посланникъ въ Лондонъ билъ дълженъ да пази пълно мълчание по този въпросъ, а когато го запитатъ за нѣщо, да казва, че не е получавалъ никакви инструкции. Това решение на руския кабинетъ не му пречило обаче да търси по всѣкакъвъ начинъ общото вмешателство въ грѫцко-турската разпра. Презъ Януарий (1825) той направилъ постѫпки за подновявание петерсбургската конференция, вследствие на което презъ Февруарий представителитѣ на Силитѣ пакъ се събрали съ изключение на английския. За голѣмо чудо, Австрия, която до сега се показвала най голѣма пазителка на Турция и врагъ на възстанията, тукъ първа предложила да се дадѫтъ нѣкои правдини на Гърцитѣ. „Работата е да се съобщи на Портата, че въ случай че тя решително откаже да направи необходимитѣ отстѫпки, за да се тури край на възстанието, то държавитѣ, решени да прекратятъ по всѣкакъвъ начинъ настоящия безпорядъкъ, който заплашва общия миръ, виждатъ, че като последне средство е необходимо да се признае независимостьта на Морея и на островитѣ"... настоявалъ Метернихъ, австрийския представитель въ тая конференция. Русситѣ останали зачудени, какъ е възможно Австрия да предлага средства, които водятъ подиръ себе си освобождението на Гърция, когато тая държава до сега е поддържала, че е необходимо да се потуши възстанието, за да не послужи за примѣръ на други да възставатъ. Но това предложение било една отъ ония маневри, въ които се състои дипломатическото изкуство. Ако отъ Виена предлагали освобождението на Гърцитѣ, то го правяли, защото

били увѣрени, че Руссия ще го отхвърли, понеже възстанницитѣ щѣли да гледатъ на Австрия, а не на нея, като на своя покровителка и следователно първата, а не втората би имала преобладающе влияние въ новосъздадената държавица и тя би извлекла за себе си всичката полза отъ нея. Маневрата сполучила: царь Александръ, който съдействувалъ за избухването на възстанието по чисто руски съображения, като виждалъ сега, че предполагаемата печалба ще отиди въ людски ржце, възпротивилъ се на освобождението на Гърцитѣ и конференцията не направила нищо. Въ нея било решено, Великитѣ Сили да убедятъ Портата, да допустне тѣхното вмешателство за омиротворението на Гърция.

Подиръ тая несполука, Англия се нагърбила сама да извоюва освобождението на Гърцитѣ и тя да спечели това, което гоняли Руссия и Австрия. Тя се отдѣлила отъ тѣхъ и явно захванала да се въоржжава и да помага на възстанницитѣ. Нейнитѣ действия тръгнали добрѣ: на 20 Юлий (1825) гръцкото временно правителство, въ името на народа и на духовенството, решило въ Нoплия да приеме английското покровителство. Това направление на работитѣ не било въ интереса на Руссия, за това Александръ I решилъ да залови друго поведение по този въпросъ, като се откаже отъ съвмѣстното действие съ другитѣ държави. Като предвиждалъ вѣроятния отрицателенъ отговоръ на Портата върху решението на петерсбургската конференция, той запиталъ своитѣ съюзници, като какви мѣрки иматъ намерение да употребятъ предъ Портата, ако тя откаже да приеме решението на тая конференция. Когато съюзницитѣ му отговорили, че не сж съгласни да се употребятъ насилственни мѣрки, Александръ I заявилъ, че за напредъ ще следва пжтьтъ, който му се диктува единственно отъ рускитѣ интереси. Рускитѣ представители въ Лондонъ и въ Виена трѣбвало да мълчатъ по турскитѣ работи, а ако ги запитатъ за мнението на Руссия, да отговарятъ, че „отъ сега нататъкъ Руссия ще преследва изключително своитѣ намерения и ще се ржководи отъ собственнитѣ си интереси". Тези думи не били просто заплашване, казва Татищевъ. Войната съ Турция била решена въ очитѣ на царя. . . Но въ това време (Ноемврий 1825) той умира. „Смъртьта постигнала благословения въ самата минута, когато се готвялъ да вдигне войскитѣ си вънъ отъ границитѣ на държавата, да възстанови своитѣ нарушени

права и да спаси отъ загинване едновѣрния гръцки народъ[1]).

На мѣстото на Александра I дохожда Николай I. Младъ (29 години) и повече войникъ отъ колкото дипломатъ, всички вѣрвали, че той ще влезе веднага въ конфликтъ съ нѣкоя държава, едно за да си спечели разположението на руския народъ, което не му било толкова благоприятно, и второ да отвлече на вънъ вниманието на войската, за да се не повторятъ декемврийскитѣ събития. Разговоритѣ на царя идяли да подкрепятъ това мнение. „Братъ ми ми завеща много важни дѣла, между които най-главното е Източнитѣ работи. Той бѣше решилъ да свърши това дѣло, когато преждевременната смърть ни лиши отъ императора Александра. Азъ съмъ длъженъ да туря непременно край на това дѣло, защото то може да стане причина на тежки усложнения. Азъ бихъ желалъ да го свърша не съ едного или съ двама, а съ всичкитѣ ни съюзници. . . Повтарямъ ви, ако ми измѣни само единъ отъ съюзницитѣ, азъ ще бѫдѫ принуденъ да действувамъ самъ и може да бѫдете увѣрени, че това нѣма да ме затрудни. . . Колкото се отнася до териториялни промѣнения, азъ ви давамъ честната си дума, че съмъ готовъ да взема сѫщитѣ задължения, както и починалия ми братъ, и че никога нѣма да пожелая да прибавя нито една педа земя къмъ пространството на Русия, и безъ това много голѣмо“[2]).

Въ очитѣ на рускитѣ държавни хора военното вмешателство се налагало, защото Руссия трѣбвало или да се помири съ създаденото положение отъ гръцкото възстание и по този начинъ да отстѫпи на съперницитѣ си, тѣ да я замѣстятъ като покровители на християнитѣ, или да се постарае да го измѣни въ своя полза. Въ първия случай тя изгубвала влиянието си въ Турско, както и всичкитѣ плодове на досегашнитѣ си усилия, съпроводени съ толкова жертви; въ втория случай тя ще бѫде непременно принудена единъ день да прибѣгне къмъ силата, защото Турцитѣ ще изтълкуватъ въ своя полза сегашната отстѫпка на Руссия и ще станатъ още по-несговорчиви, та единъ день пакъ ще трѣбва да се употреби силата за вра-

---

1) Татищевъ. — *Внешняя политика Николая*. с. 136.
2) Татищевъ. — *Внешняя П. Н.* 137.

зумлението имъ и то може би при по-неблагоприятни обстоятелства отъ сегашнитѣ.

За решението на Николая, да употреби още сега оржжието не малко съдействувало мнението на рускитѣ представители при великитѣ държави. Когато починалия царь се билъ решилъ да се намеси по единъ активенъ начинъ за уреждането на Източнитѣ работи, той се отнесалъ къмъ своитѣ посланници, да му изложатъ, какво е разположението на другитѣ Сили и да ли може безъ опасность за намеса отъ тѣхна страна да се предприеме една война срѣщо Турция. Отговоритѣ престигнали когато Николай се билъ качилъ на престола. Тѣ били всички благоприятни за предприемането на една война. За да я оправдае предъ съюзницитѣ си отъ Священния Съюзъ, които настоявали да поддържатъ принципитѣ му: потушване на всѣкакъвъ революционенъ духъ и поддържание съ всички средства сжществующитѣ власти, Николай раздѣлилъ Източнитѣ работи на две части: въ първата влазятъ недоразуменията между Руссия и Портата за несъблюдението отъ страна на последнята скляченитѣ съ Руссия договори и ущърблението на нейнитѣ права и интереси. (Това ущърбление се състояло въ: а) продължителното заемание на Княжествата отъ турскитѣ войски и нарушението на сжществующия тамъ редъ до 1821; б) арестуването на сръбската депутация въ Цариградъ и неизпълнението на Букурещския договоръ относително Сърбия и в) отказванието да се уреди и спора за нѣкои точки по източното крайбрѣжие на Черно море и да се заплати исканото обезщетение за нанесенитѣ вреди на руската търговия). Въ втората часть влазя гръцкото възстание и произходящата отъ него анархия въ Архипелагъ и Морея. Ако царя има за какво да е недоволенъ отъ Турция, то е за действията ѝ, които съставляватъ първата часть отъ Източнитѣ работи. Изникналитѣ отъ тѣхъ недоразумения Николай желае да изглади по миренъ начинъ, но ако това не може да стане и той се види принуденъ да прибѣгне къмъ силата на оржжието, то ще бжде само за изглаждането на тия недоразумения. За гръцкото възстание не може и дума да става. Този въпросъ нѣма никакъ да се зачеква, защото не могжтъ да се насърдчаватъ възстанницитѣ и да се нарушаватъ принципитѣ на *Священния Съюзъ*.

Напоенъ съ крайно консервативенъ духъ и като гледалъ, че

отъ освобождението на Гърцитѣ могжтъ да спечелятъ най-много Англичанитѣ и Френцитѣ, Николай се отказалъ отъ тѣхъ. И когато отъ една страна поддържалъ решението на предшественника си за изравнението на недоразуменията съ Портата, отъ друга — съ една нота до последнята искалъ отъ нея да уреди работитѣ въ Гърция тъй, както били по-преди, сиречь да потжпче въстанието и заедно съ него да затрие всичко грѫцко въ Морея. Той обявилъ на Турция, че има толкова право да се меси въ спора, изникналъ между Султана и неговитѣ поданници, колкото би счелъ че Султана има такова право, да се меси въ споровете̌, които могжтъ да изникнатъ между него и мохамеданскитѣ му поданници.

Но Портата се оказвала несъстоятелна да възстанови владичеството си въ възстаналитѣ области. Възстанницитѣ разпръсвали всичкитѣ орди, които били изпращани срещо тѣхъ, благодарение на разюзданностьта и безредието имъ[1]). Най сетнѣ Николай се съгласявалъ да участвува въ уреждането на този въпросъ, но ако то стане съ съгласието на всичкитѣ Сили, защото го считалъ за общоевропейски, когато другитѣ въпроси били частни разправии между Руссия и Турция, и въ тѣхъ той не допуща чуждо вмешателство. Съ това царя приследвалъ унищожението отъ части понѣ на приетия въ Виенския конгресъ принципъ, за да може да отстрани вмешателството на другитѣ държави въ Източния въпросъ и да го направи пакъ руско-турски въпросъ само.

Англия, която била станала главната покровителка на възстанницитѣ, сполучила презъ това време да преобладае съ своитѣ съвети въ Петерсбургъ и да склони Николая да вземе нейната страна. Канингъ решилъ, да се натовари съ разрешението на грѫцкия въпросъ въ съгласие съ Руссия. Въ нѣколко тайни свиждания между него и руския представитель въ Лондонъ билъ нареденъ планътъ за едно общо действие безъ участието на другитѣ държави, който планъ послужва за основа на ***Петерсбургския Протоколъ***, който пъкъ туря основата за освобождението на Гърция. Презъ Януарий (1826) билъ изпратенъ въ Петерсбургъ херцогъ Уилингтонъ съ мисия ужъ да поздрави новия руски царь отъ името на ан-

---

[1]) Това обстоятелство принудило Султанъ Махмуда да предприеме унищожението на Еничаритѣ (1826) и да въведе въ турската войска европейската дисциплина. Понеже нововъведението било още въ началото си, той не можилъ да си послужи съ него противъ възстанницитѣ.

глийския краль съ възкачванието му на престола, а въ сжщность да уреди съглашението между Англия и Руссия по турскитѣ работи. Той билъ натоваренъ да убеди Николая, да приеме посрѣдничеството на Англия за изравнението на частнитѣ недоразумения между Руссия и Турция и да се съгласи съ английското правителство за разрешението на гръцкия въпросъ. Уилингтонъ престигналъ въ Петерсбургъ когато новия царь се билъ вече решилъ да направи първата си решителна стжпка за изравнението на недоразуменията съ Турция. Безъ знанието на другитѣ държави, въ Цариградъ билъ отправенъ съ специаленъ пратенникъ единъ ултиматумъ за изглажданието на сжществующитѣ недоразумения. Въ ултиматума се искало: 1) да се изтеглятъ изъ Княжествата всичкитѣ турски войски, които продължавали да стоятъ тамъ, ако и страната да била отдавна усмирена, и да се възстанови сжщия редъ, който сжществувалъ преди размирието на Ипсиланти; 2) вѣрно съблюдение на чл. VIII отъ Букурещския договоръ; 3) изпращание пълномощници, които да довършатъ почнатитѣ съ Руссия преговори въ 1816 и да сключатъ едно съглашение, „което да постави на здрави основи мирътъ, приятелството и доброто съсѣдство между Руссия и Турция". Ултиматума билъ подаденъ на 24 Мартъ и Турция трѣбвало да го изпълни въ единъ шестседмиченъ срокъ.

Този ултиматумъ изненадалъ всички. Отъ всѣкжде тръгнали съвети къмъ Портата, да отстжпи на рускитѣ искания, като основани на договоритѣ. И самата Порта, предъ видъ лошото си вжтрешно положение, била наклонна да удовлетвори тия искания. Две седмици преди изтичанието на срока тя съобщила (1 Май) на руския пратенникъ, че е съгласна съ исканията му и че е назначила двама пълномощници за сключванието на следванитѣ по-преди преговори. До получванието на това съгласие царя вземалъ всички мѣрки за въ случай на война съ Турция. Той приелъ английския пратенникъ и при всичко че отхвърлилъ предложението за посрѣдничество по първата часть отъ недоразуменията съ Портата, влѣзалъ въ преговори съ него за разрешението на гръцкия въпросъ. „Съ отцепванието на Гърция, и деветѣ държави ще спечелятъ, безъ да се гледа на чувствата на Гърцитѣ", говорилъ Уилингтонъ на Николая. Въпреки досегашното държание на Руссия спрямо Гърцитѣ, съглашението скоро се постигнало, защото въ Петерсбургъ като не знаяли какъвъ може

да бжде резултата отъ подадения на Портата ултиматумъ, искали да иматъ Англия съ себе си за въ случай на една война. Ето защо едновременно почти съ подаването на ултиматума, въ Петерсбургъ билъ подписанъ (23 Мартъ 1826) между Англия и Руссия единъ протоколъ за освобождението на Гърция, известенъ подъ името ***Петерсбургский протоколъ***. Въ този протоколъ се казва: Гърцитѣ ще бждатъ зависими отъ Турция и ще й плащатъ годишенъ данъкъ; тѣ ще се управляватъ отъ власти, които сами ще си избиржтъ и назначаватъ съ известно участие на Портата; вжтрешното имъ управление ще зависи само отъ тѣхъ. Такава трѣбва да бжде основата на помирението между Турци и Гърци, за което помирение Англия ще предложи посрѣдничеството си, и двѣтѣ заедно ще употребятъ своитѣ усилия въ този смисълъ. Тези условия трѣбвало да служатъ като основа за помирението между Турци и Гърци, даже и въ случай че Портата отхвърли посрѣдничеството на Англия, което ще й се предложи. Къмъ това съглашение ще се приканятъ да се присъединятъ и Франция, Австрия и Прусия.

До когато обаче да се пристжпи къмъ изпълнението на този протоколъ, който се държалъ тайно отъ Портата, тя приела, както казахме, руския ултиматумъ и въ изпълнение неговитѣ условия изпратила въ Аккерманъ свои представители, които да уредятъ недоразуменията й съ Руссия. При откриването на преговоритѣ (1-й Юлий) рускитѣ пълномощници предложили следнитѣ условия: всички Турци да напуснатъ Сърбия, и Милошъ да се свали отъ сръбския престолъ[1]); Господаритѣ на Княжествата да бждатъ Румжни и да не могжтъ да се смѣняватъ безъ съгласието на руското правителство; да се признаятъ като руски владения крепоститѣ въ Азия, които не били изпразднени отъ руската войска подиръ Букурещския миръ. Тези условия били изложени въ единъ актъ, приготвенъ въ Петерсбургъ, който рускитѣ пълномощници трѣбвало да поднесжтъ за подписване отъ турскитѣ представители и който да съставлява конвенцията на помирението. Турцитѣ трѣбвало да подпишатъ този актъ безъ никакво измѣнение най късно до 26 Септемврий; въ противенъ случай конференцията трѣбва да се разтури и „Руссия ще вземе мѣркитѣ, които й се налагатъ отъ нейното право, отъ интереситѣ и

[1]) Защото давалъ признаци на неблагонадѣжность, както кн. Александръ Батембергъ.

достоинството ѝ". „Насъ ни викаха да водимъ преговори, а сега ни показвать острото на мечьтъ, меланхолически забѣлѣжавалъ Рейсъ-ефенди по този случай. Наистина, това е единъ особенъ начинъ на водение преговори: Руссия не се съвещава, а просто предписва условията". Въ Петерсбургъ вѣрвали, че отоманската гордость ще се докачи отъ тия искания и като ги отхвърли, ще даде причина за една война съ разпадналата Турция. Въ Цариградъ съзирали, че тия условия гонятъ пълното отцепление на Влашко и Молдавия, но гръцкото възстание, унищожението на Еничеритѣ и предприетото преобразование на войската ги принуждавали да ги приематъ. Така била подписана *Аккерманската конвенция* (25 Септ. 1826) безъ да бѫдѫтъ измѣнени нито съ една запетая предложенитѣ отъ Руссия условия.

Съ тая конвенция Руссия възобновявала до известна степень изключителното си положение въ Турско; тя ѝ признавала изрично, като го разширявала още повече, правото на покровителство надъ християнитѣ турски поданници, особенно надъ Княжествата и надъ Сърбитѣ, за което право става първоначално дума въ Кайнарджикския договоръ (Чл. XVI), сетнѣ въ Яшския (чл. IV) и най-послѣ въ Букурещския (чл. V). Споредъ Аккерманската конвенция Турция се задължавала да потвърди Букурещския договоръ (чл. I); да отстѫпи на Руссия спорнитѣ мѣстности по източния брѣгъ на Черно море (чл. IV); да удовлетвори въ разстояние на година и половина рускитѣ поданници, пострадавши отъ действията на Турцитѣ (чл. VI); да даде пълна свобода на руската търговия въ турскитѣ води и на сушата (чл. VII). Освень тая конвенция, въ сѫщия день били подписани отъ двѣтѣ страни и два отдѣлни *акта*, въ които се определяла бѫдѫщата сѫдба на Княжествата и на Сърбия. На Княжествата се определялъ годишния данъкъ, който трѣбвало да плащатъ на Турция; възстановявали се Хатишерифитѣ отъ 1802 г.; за нареждането на администрацията имъ, Диванитѣ, подъ рѫководството на Господаритѣ, ще изработятъ по единъ правилникъ, който ще има сила на *Органически уставъ*. Господаритѣ ще бѫдѫтъ избирани отъ мѣстнитѣ Дивани измежду най виднитѣ боляри, а не отъ фенерскитѣ Гърци, и Портата ще потвърдява тоя изборъ, което не може да откаже безъ съгласието на Руссия; Господаритѣ се избиратъ за единъ срокъ отъ седемь години, преди който не могѫтъ да се смѣняватъ безъ предварителното съгласие

на руския представитель въ Цариградъ; тоя последния, както и рускитѣ консули въ Княжествата, иматъ право да наблюдаватъ за точното изпълнение на тия условия; отъ своя страна Господаритѣ се задължаватъ „да вэематъ въ внимание представленията на руския представитель, както и тия, които по негова заповѣдь ще имъ правятъ рускитѣ консули, *за изпълнението на законитѣ и за запазването правдинитѣ на страната*". Съ други думи Руссия ставала пъленъ господарь въ вѫтрешнитѣ работи на двете Княжества. Относително Сърбия, Портата се задължавала да изпълни точно чл. VIII отъ Букурещския договоръ, да повърне на Сърбия отнетитѣ ѝ окрѫзи, да изработи въ съгласие съ сръбскитѣ представители мѣркитѣ за обезпечение даденитѣ привилегии на сръбския народъ; освень на гарнизоннитѣ войски, на Турцитѣ се забранявало да живеятъ въ Сърбия; съ единъ фирманъ Портата ще обяви тия постановления и ще заповѣда изпълнението имъ.

Въ Аккерманската конвенция не ставало никакъ дума за Гърцитѣ; Николай оставялъ тѣхния въпросъ на страна. За да може по-сполучливо да защити рускитѣ интереси, той раздѣлилъ недоразуменията си съ Портата, както казахме, на две части: първата обема въпроситѣ, които се отнасятъ до чисто руско-турскитѣ отношения, които той има право да разреши направо съ Портата, безъ участието на никоя външна държава; втората обема въпроситѣ общи на всички държави и които трѣбва да се уредятъ съ участието на всички; гръцкия въпросъ влазялъ въ тая втора часть. Съ това раздѣление руския царь извлѣкалъ голѣма полза за Руссия. Чрезъ Аккерманската конвенция тя печеляла повече отъ колкото следъ най сполучливата война. Турция освень че ѝ отстѫпвала всичко, което тя си била задържала вънъ отъ Букурещския договоръ, но ѝ признавала по изриченъ начинъ правото на покровителство надъ Княжествата и надъ Сърбия.

Въ Цариградъ не закъснели да съзрѫтъ голѣмото значение на направенитѣ чрезъ тая конвенция отстѫпки на Руссия, за това още отъ първитѣ дни захванали да избѣгватъ изпълнението на нейнитѣ постановления, което дало нови основания на Русситѣ да продължатъ своитѣ приготовления за война. Заповѣданъ билъ единъ извънреденъ наборъ и флотата получила заповѣдь да бѫде готова на всѣка минута за походъ, а сухопѫтната войска продължавала да се събира въ голѣмо количество по границата въ Бессарабия. Всичко показвало, че

Турция скоро ще изпита силата на руското оржжие. „Ние съвършенно изкренно не желаехме паданието на Отоманската империя, ако и да намирахме, че то може да произлѣзе, както отъ продължението на гръцкото възстание, така и отъ голѣмитѣ вжтрешни преобразования на султанъ Махмуда, който билъ предприелъ да уреди Турскитѣ учреждения по образеца на Западна Европа. Ето защо на нашия посланникъ въ Цариградъ било заповѣдано да внимава строго върху всичкитѣ признаци, които би предвещали катастрофата, за да даде възможность на императора на време да вземе мѣрки и да действува съ влиянието, което подобава на достоинството и на нуждитѣ на Руссия върху политическитѣ комбинации, които би замѣнили царството на полумесеца“ [1]).

Веднага подиръ подписванието на Аккерманската конвенция Руссия предприела заедно съ Англия изпълнението на *Петерсбургския протоколъ.* Тези две държави тръгнали още по-решително когато получили съгласието на временното гръцко правителство, че се подчинява на условията на този протоколъ. По предложението на Англия било решено, че следъ престиганието на руския представитель въ Цариградъ, Рибопиеръ, подиръ сключванието на Аккерманската конвенция, той заедно съ английския посланникъ, Стратфордъ Канингъ, да съобщятъ на Портата Петерсбургския протоколъ и да я поканятъ да го приеме и да сключи премирие съ Гърцитѣ; въ случай че Портата откаже, двамата представители, съ съгласието на другитѣ европейски Сили, ще я заплашатъ, че ще напуснатъ Цариградъ, а правителствата имъ ще се сближатъ съ Гърцитѣ. Ако Портата не отстжпи въ определения срокъ, то ще се пристжпи къмъ изпълнение на заплашванието. Ако и следъ това Портата не се подчини, Руссия предложила, и Англия се съгласила следъ известно колебание, да се прибѣгне до насилственни мѣрки.

Въ изпълнение на това решение, руското и английското правителства поканили презъ Ноемврий и другитѣ държави да се присъединятъ къмъ Петерсбургския протоколъ. Австрия отказала категорически; тя употребявала всичкитѣ си усилия да доказва, че освобождението на Гърцитѣ, решено между Англия и Руссия, е равносилно съ унищожението на Турция. Метернихъ, който по-преди се изказвалъ въ полза на гръцката независимость,

1) Татищевъ. — Op. cit. 160.

сега не можалъ да отбере мотиви противъ създаването на едно автономно гръцко управление, „не защото това освобождение причинява нѣкакъвъ страхъ на Австрия, но защото вѣчнитѣ бунтовници ще намерятъ въ него една упора за своитѣ действия“. Той виждалъ въ Петерсбургския протоколъ единъ печаленъ актъ, направенъ да оскърби Священния съюзъ. Напраздно руското правителство се трудяло да увѣрява австрийския кабинетъ, че е въ неговитѣ собственни интереси да не стои на страна при уреждането на единъ толкова важенъ въпросъ, като гръцкия, и протестирало противъ преписванитѣ му намерения относително Турция. Метернихъ оставалъ неприклоненъ; той се надѣвалъ, че Петерсбургския протоколъ ще си остане само на книга, защото Англия и Руссия скоро ще дойдатъ до недоразумения при по-нататъшния ходъ на работитѣ. Неговото очакване обаче не се сбѫднало.

Наистина Прусия последвала примѣра на Австрия, но за това пъкъ Франция не само че приела Петерсбургския протоколъ, но и предложила, щото той да се превърне въ единъ тържественъ международенъ договоръ. Въ Петерсбургъ приели съ готовность това предложение, като прибавили, че въ бѫдѫщия договоръ трѣбва да се предвидятъ и необходимитѣ мѣрки, за неговото изпълнение. Руссия знаяла, че както всичкитѣ източни народи, Турцитѣ отстѫпватъ само предъ неотразимата и близка опасность. „Оттеглянието на посланницитѣ отъ Цариградъ е недостатъчно, говорилъ руския канцлеръ, графъ Несельроде. Опита на Руссия е доказалъ, че едно заплашвание съ война е било винаги най действителното средство, да се подействува върху турското правителство“. Въ договора трѣбвало да се вмѣсти единъ специяленъ таенъ членъ, който да предвижда мѣркитѣ за неговото изпълнение. Тези мѣрки трѣбвало да се състоятъ въ следующето: ако Портата не се подчини на договора, най-напредъ да се заплаши, че Силитѣ ще се сближатъ съ Гърция и ще акредитиратъ свои агенти при нейното правителство; подиръ ще последва извикването на европейскитѣ представители отъ Цариградъ; ако и това средство не помогне, да се отправи въ гръцкитѣ води съединената ескадра на държавитѣ, съ заповѣдь да възприпятствува на изпращането турски или египетски войски въ Гърция и Архипелагъ; въ краенъ случай да се прибѣгне къмъ още по-действителни мѣрки, които трѣбва

да се предвидятъ въ договора и подъ които очивидно се подразбирали военни действия[1]).

Англия приела безусловно руското предложение; Франция предложила, щото въ договора да се вмѣсти единъ членъ за гарантирание цѣлостьта и независимостьта на Турция отъ Великитѣ Сили, но Руссия отхвърлила категорически това предложение. Конгреса се събралъ въ Лондонъ. На 9 Януарий (1827) графъ Несельроде пиши на руския представитель тамъ: „Вследствие на нашето географическо положение на Югъ и на онова на Босфора, който служи като ключь на това положение, нашето преодоляюще влияние въ Цариградъ съставлява една отъ налѣжащитѣ ни потрѣбности. Ние искаме и ще съумеемъ да го одържимъ въ Турция, както Англия одържа своето въ Португалия... И въ това време, когато толкова признаци предвещаватъ постоянното разпадание на турската власть въ Европа, ние трѣбва да вземемъ задължение да я пазимъ? Даже и при едно повърхностно преглеждание на това предложение не може да се не признае, че ние не можемъ да го приемемъ и че то не само не е въ състояние да затвърди всеобщия миръ, но скоро би подхвърлило този миръ на действителна опасность, като ни налага задължения, които отъ минута на минута могжтъ да станатъ неизпълними“[2]). Преговоритѣ на конгреса, въ който взелъ участие и австрийския представитель, Естерхази, съ намерение да припятствува на споразумението между участвующитѣ въ него държави, се проточили съ месеци и когато Метернихъ се увѣрилъ, че не ще може да развали съгласието между Англия и Руссия, заповѣдалъ на Австрийския представитель да напустне конгреса; сжщото направилъ и пруския. Но останалитѣ представители на Англия, Руссия и Франция подписали на 27 Юний (1827) известния подъ името *Лондонский договоръ* за освобождението на Гърция, съ уговорка, да се съобщи официално на Австрия и на Прусия. Споредъ чл. I на този договоръ, подписавшитѣ го Сили предлагатъ своето посрѣдничество на Турция за помирението ѝ съ Гърцитѣ. Чл. II постановява, че това помирение ще почива върху следующитѣ основи: Гърция ще съставлява една свободна държава подъ сузеренството на Султана, комуто ще плаща годишенъ данъкъ, който ще се определи вед-

[1]) Татищевъ. — Op. cit. 165.
[2]) Татищевъ. Op. cit. 167.

нъжъ за винаги съ общо съгласие; Гърцитѣ ще се управляватъ отъ власти, които тѣ сами ще си избиратъ и назначаватъ съ известно участие отъ страна на Портата. Чл. V казва, че никоя отъ подписавшитѣ държави нѣма да си послужи съ този въпросъ, за да увеличава територията си, или влиянието си, или пъкъ да придобива търговски привилегии. Споредъ тайния членъ на договора, ако Портата въ единъ месеченъ срокъ не приеме посрѣдничеството на тритѣ държави за прекратяването на неприятелствата, тѣ ще употребятъ своитѣ ескадри да попречатъ на Турцитѣ да снематъ войска по гръцкитѣ брѣгове и ще взематъ мѣрки за прекращението на неприятелствата между двѣтѣ страни; ако Портата продължи и следъ това да не приема предложението за омиротворението, договорящитѣ страни ще се съгласятъ върху мѣркитѣ, които трѣбва да взематъ по-нататъкъ за постиганието на желаемата цель.

До когато ставали преговоритѣ за Лондонския договоръ, Франция, следъ приеманието на Петерсбургския протоколъ, обърнала въ началото на 1827 вниманието на Портата върху него и я поканила да се съгласи съ възстанницитѣ. Не много подиръ нея английския и руския посланници подали на Портата една нота, въ която излагали исканитѣ за Гърция отстжпки споредъ Петерсбургския протоколъ. Султана отхвърлилъ тѣхнитѣ искания и успорвалъ правото на Англия и на Руссия да се намесватъ за уреждането на гръцко-турскитѣ недоразумения: Гърцитѣ сж негови поданници, възразявалъ Султана, и той е господарь на възсталалитѣ области; за това не признава на никоя външна държава правото да се меси въ неговитѣ работи; тъй както Портата не се меси въ вжтрешнитѣ работи на Англия съ ирландскитѣ католици, тя се надѣва, че и Англия нѣма да се намеси въ гръцкото възстание. На забележката на френския посланникъ, че омиротворението на Гърция ще съдействува за оякчението на мирътъ и на дружбата съ Руссия, турския министръ на външнитѣ работи изказалъ своето удивление, гдето Руссия поставя сега мирътъ и дружбата между двѣтѣ държави въ зависимость отъ гръцкия въпросъ, когато въ Аккерманъ тя заявила, че не прави никакви искания относително Гърцитѣ. При това турския министръ прибавилъ, че „нито заплашванията, нито оржжието ще принудятъ Портата да се откаже отъ решението си, да не допуща чуждо вмешателство въ

своитѣ работи и ако този въпросъ стане причина за скъсването на мирътъ между двѣтѣ държави, то и тогазъ Портата нѣма да измѣни своето решение. Тя знае страшнитѣ сили на Руссия, знае че не може да се бори съ нея; но Отоманцитѣ ще предпочетжтъ по-скоро да се оттеглятъ въ Азия, отъ колкото да допуснатъ единъ принципъ, който разрушава върховната власть и държавната независимость, именно принципа за вмешателството на държавитѣ между господаря и възсталалитѣ му поданници"[1]).

Турското упорство се оповавало най-много на даванитѣ отъ Виена насърдчения и на неприятелското настроение, което Австрия държала къмъ рускитѣ предприятия. Метернихъ оправдавалъ това поведение съ желанието на Руссия да си подчини турската държава. Напраздно отъ Петерсбургъ увѣрявали, че нѣматъ подобни намерения. На руския посланникъ въ Виена, Татищевъ, било заповѣдано (27 Мартъ 1827) да протестира противъ преписваното на царя желание да премахне турското владичество въ Европа. „Ако Руссия би хранила подобно желание, се говори въ наставлението, и това желание се узнае, то би повдигнало цѣла Европа противъ нея. За това вие се приканвате да не се впущате за сега въ никакъвъ разговоръ за едно случайно раздѣление на турската държава, нито да правите нѣкакви предложения, които би повдигнали този въпросъ, било въ Виена, било въ Лондонъ"[2]). Но тези увѣрения не били отъ естество да измѣнятъ поведението на Австрия, която продължавала да подбутва Портата къмъ упорство. Ето защо турския министръ на външнитѣ работи отказалъ да приеме даже нотата, съ която представителитѣ на Англия, Руссия и Франция съобщавали на Портата подписания въ Лондонъ договоръ, и тя била просто оставена въ министерството. Две седмици следъ оставянието ѝ тримата посланници, като не получили никакъвъ отговоръ, отправили (19 Августъ) на Портата нова нота, съ която ѝ съобщавали, че безъ да прекжсватъ приятелскитѣ си сношения съ нея, тѣхнитѣ правителства ще прибѣгнатъ къмъ мѣркитѣ за постиганието на желаемото отъ тѣхъ премирие. Тая нота сжщо била просто оставена въ министерството. Портата отговорила обаче устно, че отстжпчивостьта ѝ предъ Гърцитѣ ще подбуди другитѣ ѝ поданници християни да постжпятъ по

1) Соловьевъ. — *Сочиненія*. с. 314 — 315.
2) Мартенсъ. — IV, а, 366.

сжщия начинъ и че даването правдини на раята ще бжде равносилно съ създаването държава въ държава. За да избѣгне тая случайность, Портата била съветвана отъ Виена, да употреби всичкитѣ си усилия да потуши възстанието, подиръ което вмешателството на Силитѣ щѣло да изгуби много отъ своя смисълъ. За изпълнението на тоя съветъ Султана се обърналъ къмъ силния си васалъ Мехмедъ-Али, египетския пеша, който изпратилъ въ Гърция сина си, Ибрахимъ паша, съ силна войска. Египтянитѣ подкачили сполучливо своята мисия: тѣ предприели систематическото изтребление на всичко живо въ възсталитѣ области, които се заплашвали да бждатъ обърнати въ истинска пустиня. Това не пречило на Австрия да продължава пакъ старото си поведение; тя категорически отказала да се присъедини къмъ Силитѣ, подписавши Лондонския договоръ, когато той ѝ билъ съобщенъ. Метернихъ отговорилъ, че Австрия ще употреби всичкитѣ си сили за осмиряването на разбунтуванитѣ области, но тези ѝ усилия не могжтъ да иматъ за цель освобождението на Гърцитѣ, защото „чрезъ тѣхното освобождение ще се постигне победата на още една революция въ Европа, която победа ще се отрази върху всички държави. Като предусѣща това, австрийския императоръ не може да влезе въ единъ съюзъ, който въ неговитѣ очи съдържа основнитѣ елементи за едно бждяще твърде компромитирующе общото спокойствие и това на неговитѣ владения". Австрийския императоръ се обещавалъ обаче да обяви на Портата, че тя не трѣбва да очаква никаква помощь отъ Австрия и да се старае да се помири съ противницитѣ си.

Въ сжщото време, когато сношенията между Руссия и Турция изглеждали скоро да се скжсатъ, въ Виена било заповѣдано да се мобилизира всичката австрийска войска, голѣма часть отъ която се трупала въ Трансилвания и давала да се разбере, че ще завземе Княжествата. Отъ друга страна, следъ подписването на Петерсбургския протоколъ и вследствие мѣркитѣ на руското правителство, което заявявало, че „положението на неговия господарь е такова, щото му е невъзможно да не изпълни предприятието, което има за цель да омиротвори Гърция възъ основа на протокола отъ 28 Мартъ" (руския посланникъ въ Виена на Метерниха), особенно следъ подписването на Лондонския договоръ, въ Англия се произвело едно промѣнение въ мислитѣ относително гръцкия въп-

росъ. Въ готовностьта на Руссия да помогне на възстанниците Гърци, Англичанитѣ взели да съзиратъ едно подкопаване на цѣлата Отоманска държава. Станалото промѣнение въ Петерсбургъ по гръцкия въпросъ произвело едно подобно въ обратенъ смисълъ и въ Англия. Както общественното мнение, така и повечето отъ държавнитѣ хора, взели открито страната на Турция. Смъртьта на Канинга (Августъ), прибавена къмъ това настроение, усилила още повече надѣждитѣ на Портата, че съюза между тритѣ Сили нѣма да отиди за дълго време. Но тия надѣжди скоро трѣбвало да се осуетятъ. Замѣстника на Канинга, ако и да се държалъ по-резервирано, тръгналъ въ сѫщото направление. Лордъ Дедлей заявилъ, че Англия е свързана съ единъ договоръ и не може да отстѫпи. Отъ своя страна Руссия правяла вече крачка следъ крачка за едно бързо разрешение на въпроса. Презъ Септемврий (1827) руското правителство предложило да се направи едно последне предложение отъ страна на тритѣ държави на Турция, да прекрати неприятелствата си срѣщо Гърцитѣ; ако тя се не съгласи, посланницитѣ на Силитѣ да напуснатъ веднага Цариградъ. Въ такъвъ случай руската войска ще премини границата, ще завземе Княжествата и ще стои тамъ до гдето Портата не се подчини на предложенитѣ й условия. Отъ друга страна Метерниxъ предложилъ услугитѣ на Австрия за едно посрѣдничество между съюзницитѣ и Портата. Тая последнята пребързала да се възползува отъ това посрѣдничество, но до когато то да се упражни, произлѣзла Наваринската катастрофа.

Съгласно Лондонския договоръ, съюзната ескадра на Англия, Франция и Руссия се събрала въ Наваринското пристанище, да възпрепятствува на по-нататъшнитѣ неприятелства между Турци и Гърци. На 8 Октомврий, предизвикана отъ Турцитѣ, тя нападнала тѣхната флота и съвсѣмъ я унищожила, а френската войска слѣзла на сушата, да помогне на Гърцитѣ въ Морея. Това събитие произвело потресяюще впечатление въ цѣла Европа, но не дало очаквания резултатъ. Турция станала даже по-упорита отъ колкото до сега. Когато известието за унищожението на флотата дошло въ Цариградъ, Портата съ една нота до представителитѣ на тритѣ държави поискала: 1) изплащанието на унищожената флота; 2) едно удовлетворение за нарушението на неутралитета и 3) въздържание отъ всѣкакво участие въ гръц-

ко-турския въпросъ. Посланницитѣ отхвърлили тия искания и Портата скжсала сношенията си съ тѣхъ. Отъ своя страна тѣ поискали отъ Портата да възобнови сношенията си, да заповѣда на войскитѣ си да сключатъ примирие и официално да заяви, че щомъ Гърцитѣ се отнесжтъ къмъ нея съ прилична молба, тя ще имъ признае правдинитѣ, предвидени въ Лондонския договоръ. Когато Портата отказала да удовлетвори това искание, представителитѣ на тримата съюзници напуснали Цариградъ.

Наваринското поражение произвело въ Англия съвсѣмъ обратното впечатление отъ онова, на което се надѣвали Руситѣ: всички съглеждали въ това поражение една победа на Руссия и колкото да желаяли освобождението на Гърцитѣ, все се опасявали, че отъ тая победа ще извлече най-голѣма полза страшния английски съперникъ. Отъ всички страни обвинявали правителството, че било станало слѣпо орждие на завоевателнитѣ замисли на Русия. За да успокои общественното мнение, английското правителство поискало отъ Руссия да му даде „единъ положителенъ документъ“, който да показва, че тя, както и другитѣ съюзници, не гони завоевателни цели чрезъ гръцкия въпросъ. Руския посланникъ въ Лондонъ се отказалъ да подпиши единъ подобенъ протоколъ, защото е невъзможно да се отговаря за бждащето, особенно въ случай на война. Но предъ видъ настоятелното искание на Англия, князъ Ливенъ билъ принуденъ най-сетнѣ да подпиши (30 Ноемри 1827) единъ такъвъ протоколъ. „Въпреки тѣхнитѣ желания и усилия, тритѣ съюзни Сили могжтъ да се въвлекатъ въ една война съ Турция, се казва въ тоя протоколъ. За това намери се за нуждно въ надвечерието на подобна една криза, да се поднови тържественното обявление на принципитѣ, които сж ги ржководили при съставянието на Лондонскитѣ актове. Следователно, пълномощницитѣ, заявяватъ въ името на своитѣ господари, че ако взетитѣ отъ турското правителство мѣрки доведжтъ до една война, то единственната нейна цель ще бжде умиряванието на Левантъ; че отричанието отъ всѣкакви своекористни разчети, което съставляваше основната часть на първоначалнитѣ имъ задължения, остава въ пълна сила и че тѣ се задължаватъ тържественно, какво успѣхитѣ, на които се надѣватъ вследствие превъзходството на тѣхнитѣ сили, нѣма да имъ послужатъ за побуждение да искатъ нѣкакви изключителни

вигоди, или търговски привилегии, или териториялни присъединения“ [1]).

Сега Руссия била вече обезпечена отъ страна на съюзницитѣ си и можала да захване войната при първия що годе оправдателенъ поводъ, още повече че преобразованията на турската войска вземали все по-широки размѣри и можали да направятъ отъ нея единъ опасенъ противникъ. „Цариградъ е единственната столица, пишалъ руския посланникъ, гдето старата политика е запазила своята сила“, и съветвалъ царя да я подържа съ всички средства, защото тя съставявала най-слабата страна на Турция и била чужда за времето. Когато Махмудъ се заловилъ, ако и малко късно, да измѣни тая политика и да поправи недостатъцитѣ на своята държава чрезъ нуждницѣ преобразования, сжщия руски посланникъ пишалъ: „Не може да се вѣрва, че неговото царуване ще отиди за дълго време. По никакъвъ начинъ Руссия не трѣбва да гледа хладнокръвно на това предприятие. Една отъ първитѣ ни длъжности ще бжде да следимъ съ бодро око какви ще му бждтъ последствията. Ако то успее, турското правителство може да се ободри и да добие довѣрие въ своитѣ сили, на което Руссия ще изпита следствията“ [2]). Следователно, Руссия не трѣбвало да дава на тия преобразования да принесжтъ полезния си резултатъ, защото щѣла да се премахне причината за периодическитѣ войни съ Турция, въ благоприятния изходъ на които Русситѣ сж бивали предварително обезпечени. За това, когато се видяло, че предприетитѣ преобразования ще сполучатъ даже и следъ наваринското нещастие, а пъкъ сега рускитѣ моряци би могли въ нѣколко дни да навлѣзатъ безопасно въ Босфора, защото Турция не притежавала ни морска, ни сухоземна войска, Николай решилъ да намери какъвто и да е поводъ да обяви войната. Съ своето упорство Портата сама клоняла да даде този поводъ, когато една непредвидена случка решила въпроса. На 8 Декемврий (1827) Султана издалъ единъ хатишерифъ къмъ мохамеданитѣ, въ който посочвалъ Руссия като непримиримъ врагъ на турската държава и на мохамеданството и като причинителка на гръцкото възстание; че предложенията на съюзенитѣ държави не могжтъ да се приематъ, защото сж несъвмѣстими съ достолепието на държавата и съ святия

[1]) Мартенсъ. — XI, 381.
[2]) Morpurgo. *La Russie en Orient.*

законъ и най-сетнѣ призовавалъ всичкитѣ мохамедани, да се готвятъ за защита на вѣрата, на държавата и на Султана. „Тая война нѣма да прилича на досегашнитѣ, нѣма да бжде политическа борба за области и граници. Цельта на невѣрницитѣ е да заличатъ отъ лицето на земята и да стжпчатъ въ краката си мюсулманския народъ. Намъ предстои да се сражаваме за вѣрата и за народното ни сжществувание. Всинца, колкото сме, богати и сиромаси, малки и голѣми, трѣбва да гледаме на тая война като на единъ священъ дългъ“[1]). Въ сжщото време Портата обявила, че тя унищожава всичкитѣ договори, които е сключвала до сега съ тритѣ съюзници и запрещава свободното плавание презъ Проливитѣ.

Въ Петерсбургъ счели горния хатишерифъ за достатъченъ претекстъ да се обяви толкова нетърпеливо очакваната война. Той билъ преведенъ и напечатанъ въ руския държавенъ вѣстникъ (15 Февр. 1828), за да се покаже на народа въ Руссия, защо се захваща войната. Превеждането и публикуването на хатишерифа било последвано отъ една декларация, съ която правителството обявявало, че го счита за оскърбителенъ за руския господарь и че това оскърбление трѣбва да се удовлетвори съ една война. Два дни подиръ това обнародване руското правителство отправило до Силитѣ една нота, въ която, като изброявало всичкитѣ си стари и нови оплаквания срѣщо Портата, обявявало, че се счита като да е въ война съ Турция, за това и въоржжава всичкитѣ си сили.

До подкачанието на войната Руссия се заела да разоблачи опасенията на другитѣ държави, особенно на Англия за преписванитѣ й завоевателни намерения. На руския посланникъ въ Лондонъ, кн. Ливенъ, било писано (25 XII, 1827), че Руссия строго ще се предържа у Лондонския договоръ и твърдо ще настоява за изпълнението му; че тя нѣма да се спре предъ никакви припятствия, защото *гръцкия въпросъ закача сжщественнитѣ руски интереси*; но тя нѣма завоевателни намерения, нито желае да придобива нѣкакви политически и търговски преимущества. „Въ случай на нужда, императора е готовъ да потвърди това задължение съ особенъ договоръ, защото въ запазванието на турската държава той вижда най-прямия руски интересъ“. Даже и въ слу-

[1]) Татищевъ. — Op. cit. 178.

чай на падание на Турция, решението на н. в. ще остане непоколебимо. А за да се принуди Портата да изпълни постановленията на Лондонския договоръ, Руссия предлага: 1) въ името на съюзнитѣ Сили рускитѣ войски да окупиратъ Княжествата и да останатъ тамъ до когато Портата приеме предлаганитѣ й условия; 2) бързото очистване на Гърция отъ египетскитѣ войски и защищаванието й отъ съюзната флота; 3) подаване единъ ултиматумъ на Портата, да изпразни Гърция, да се определятъ границитѣ на тая последнята и да се иска отъ Портата да назначи делегати, които да оговорятъ омиротворението на Изтокъ. Този ултиматумъ да се приеме отъ Портата въ единъ осмодневенъ срокъ; въ противенъ случай да се подкачатъ военнитѣ действия както въ Княжествата, така и въ Архипелагъ[1]).

Това предложение на Руссия било посрѣщнато съ недовѣрие въ Англия. Въ тая държава по това време (началото на 1828) станало едно промѣнение на правителството. За министръ-предсѣдатель дошелъ херцогъ Уилингтонъ, който не билъ никакъ разположенъ да следва политиката на Канинга и да върви съ Руссия противъ Турция. Уилингтонъ се боялъ отъ една война между Руссия и Турция, въ която втората ще бжде непременно победена, и ако първата и да не извлече нѣкаква материална полза отъ победитѣ си, нравственното надмощие, което ще придобие въ Турция, ще я направи още по-опасна съперница на Англия. Но въпреки това настроение на английското правителство, Руссия продължавала да се готви за война съ Турцитѣ. На княза Ливена въ Лондонъ било писано, че Руссия е готова да действува сама въ случай на нужда. „Положението, въ което се намира поставена, следъ като представителитѣ на тритѣ държави напуснаха Цариградъ, е нетърпимо и трѣбва часъ по-скоро да се прекрати. Това се изисква отъ жизненнитѣ интереси на Руссия. Царя е решилъ да въведе войскитѣ си въ Княжествата на 15 Мартъ 1828. Това решение е неотмѣнимо. Той желае само да знае, какво впечатление ще произведе то на съюзницитѣ му. Ако английското правителство вземе да прави нѣкакви възражения, вие сте опълномощени да заявите, че нашитѣ войски ще тръгнатъ непременно въ походъ на 15 Мартъ, че силата на работитѣ

---

1) Жигаревъ. *Руская политика*, 1, 348.

ни кара да излѣземъ открито отъ положението, въ което се намираме; че да искатъ да ни принудятъ, да стоимъ въ това положение съ полумѣрки, това значи, че не желаятъ изпълнението на Лондонския договоръ и да ни лишатъ отъ резултатитѣ на Аккерманската конвенция и отъ нашето значение въ Цариградъ. Това не може да стане, и рускитѣ войски ще вървятъ. Съ това Руссия желае да постигне само изпълнението на Лондонския договоръ, безъ всѣкакви завоевания, безъ увеличения и безъ изключителни печалби за себе си. Но този аргументъ трѣбва да се употреби само въ краенъ случай. Ако вследствие подкачанието на неприятелствата, английското правителство бжде разположено да влезе въ преговори съ Руссия върху възможното разрушение на турската държава, князь Ливенъ можалъ да размѣни нѣкои мисли по този предметъ". Той не трѣбвало обаче първия да повдига въпроса за разрушението на Турция[1]). Той трѣбвало да увѣри английското правителство, че „царя не мисли да задържи нито Цариградъ, нито нѣкоя друга часть отъ турскитѣ владения, присвоението на която би нарушило европейското равновесие. Даже въ случай на падание на турската империя, решението на н. в. ще си остане неизмѣнено: царя нѣма да разшири границитѣ си за смѣтка на Турция и ще поиска само отъ своитѣ съюзници сжщо такова отсжтствие на своекористни интереси; примеръ за което той първий ще даде".

Фантома на тая възможность билъ именно който безпокоялъ най-много съюзницитѣ на Руссия. Тѣ желаяли сърдечно да помогнатъ на Гърцитѣ, но страхътъ, да не би при подаванието нуждната помощь да произлезе паданието на Турция и усилванието на Руссия ги възпиралъ да се решатъ на принудителни мѣрки срѣщо Портата. За да се избѣгне тая случайность, Австрия пакъ предложила своитѣ услуги. Метернихъ, като знаялъ каква е основната идея на Николая, предложилъ да се създаде една независима Гърция. На 3 Мартъ (1828) той пиши въ Лондонъ, че Австрия отново се съгласява да се вематъ мѣрки, отъ които да излезе освобождението на Гърцитѣ. Тия мѣрки, казвалъ той, може да доведжтъ една война; но така предизвиканата война ще има поне една точно определена цель, когато тая, която

1) Мартенсъ XI, 364 и 370.

Руссия приготовлява, нѣма ни начало, ни край. Когато Султана бѫде принуденъ да избира отъ двѣтѣ едно: или ограниченото освобождение на една часть отъ грърцкитѣ си поданници, или пълната независимость на областитѣ, населявани отъ тѣхъ, той ще може да избира, колкото и да му бѫде мѫчно, че е принуденъ на това отъ държави, съ които подържа приятелски сношения". Австрия предлагала мѣркитѣ да се раздѣлятъ на два периода: първия ще се състои въ окончателното предложение, отправено на Султана, да се съгласи за административното и ограничено освобождение на известни области, населени отъ Гърци; втория, който ще последва следъ категорическото отказване на Султана, ще се състои въ припознаването отъ тритѣ държави пълната политическа независимость на сѫщитѣ тия области. Сѫщото предложение било поднесено (9 Априлъ) и отъ австрийския представитель въ Петерсбургъ, графъ Зичи, на руския господарь, да се присъедини къмъ него и да не захваща войната, която може да предизвика съвършенното разпадване на турската държава. Сега пъкъ Руссия отказала да се съгласи за *освобождението* на Гърцитѣ, защото ползата отъ него можала да отиди на друга страна. „Повтарямъ ви, казалъ по този случай Николай на ерцхерцога Фердинандъ фонъ Есте, който ималъ въ Петерсбургъ сѫщата мисия както и Уилингтонъ, че азъ се отвращавамъ, че се гнуся отъ Гърцитѣ, ако и да сѫ мои едновѣрци; тѣ се отнесоха по единъ начинъ ужасенъ, осѫдителенъ, престѫпнически даже. Азъ ги гледамъ всѣкога като поданници въ открито възстание противъ своя законенъ господарь. Азъ не искамъ тѣхното освобождение; тѣ не го заслужватъ и то ще бѫде единъ много лошъ примеръ за другитѣ, ако тѣ достигнатъ да получатъ своето освобождение. Следствията ще покажатъ, че азъ желая само мирътъ, вѫтрешното благополучие и търговското благосъстояние на моитѣ поданници. Огромнитѣ загуби, които търпи тая часть отъ индустрията на моя народъ вследствие мѣркитѣ, които Портата е взела, постояннитѣ предизвиквания, които тя си позволява срѣщо Руссия, неизпълнението на Аккерманския договоръ, ме принуждаватъ да извадя сабята, за да се уважатъ справедливитѣ ми искания . . . Никакви припятствия не могѫтъ спря вече моето решение, ако ще би то да докара и разпадването на турската държава. Не ще съмнение, че това разпадване ще бѫде едно неща-

ċтие, защото азъ не виждамъ съ какво ще се замѣсти съборeното; но това припятствие, колкото важно и да е, не може да ме спре« [1]).

Ако и да се отказвалъ отъ Гърцитѣ, царя виждалъ обаче, че първото следствие отъ побеждаванието на Турция ще бжде създаванието на една автономна Гърция. Па въ Петерсбургъ разбирали, че създаванието на една малка държавица, пълна съ мечти за величие, ще бжде отъ неуценима полза за Руссия. Малката Гърция, поставена задъ гърбътъ на Цариградъ, ще бжде на всѣкой часъ единъ запрѣгнатъ пищовъ въ ржцетѣ на Руссия срещо Портата. Едно обещание, една малка помощь, едно заплашвание на Турция, и Гърцитѣ ще бждж̃тъ на кракъ. Панаиря, нареченъ Източенъ въпросъ, би се отварялъ винаги, когато въ Петерсбургъ видятъ, че времето е хубаво. А това би съставлявало една печалба, по-голѣма отъ колкото предполагаме. Така щото и да излезяло отъ войната освобождението на Гърцитѣ, то нѣмало да съставлява загуба за Руссия. Но това освобождение не трѣбвало да се взема за предлогъ предъ Австрия, защото се явявало противно на официялнитѣ принципи на руското правителство, прокарани въ Парижския договоръ и въ този на *Священния сюзъ*. За това царя представлявалъ за причина на войната нарушението на Аккерманската конвенция. Споредъ едно отъ постановленията на тая конвенция рускитѣ търговци добивали пълна свобода да разнасятъ стокитѣ си по цѣла Турция. Възползувани отъ тая свобода, тѣ правяли доставки и на възстанницитѣ, вследствие на което Портата взела мѣрки за стѣснението й колкото се отнася до Архипелагъ. Отъ друга страна гръцкитѣ пирати, възползувани отъ унищожението на турската флота, заели се да ограбватъ търговскитѣ кораби, което спряло почти руската търговия презъ Дарданелитѣ. Това обстоятелство послужило като последенъ мотивъ на Николая за обявяванието на войната. „Загубитѣ, които е причинило настоящето положение на търговията презъ Одеса, възлазятъ на 30 милиона рубли, говорилъ царя на австрийския посланникъ. Рапортитѣ, които напоследъкъ получихъ отъ Сърбия, ми известяватъ, че Турцитѣ вършатъ всички въображаеми насилия и жестокости въ тая страна, въпреки постановленията на Аккерманския договоръ. Всичкитѣ ми приста-

[1]) Metternich. — *Mémoires*. IV, 473.

ница сж вече затворени; тѣ не могжтъ да изнасятъ произведенията на нашата земя, защото всичко трѣбва да мине презъ този тѣсенъ Цариградски каналъ, затворенъ за моитѣ кораби. Такова е сегашното ми положение... Азъ прочетохъ внимателно доношението, представено отъ вашето правителство на Лондонската конференция върху средствата, които то предлага на Портата, да излезе отъ своето неловко положение. Изповѣдамъ си, че трудно ми бѣше да го разбера, защото азъ не могж да вѣрвамъ, че истинското ваше намерение било да се откаже Портата съвсѣмъ отъ своитѣ разбунтувани области. Подобно едно предложение е подигравка за Портата. Освень това, азъ мисля, че то ще бжде единъ много лошъ примеръ за възстанницитѣ. Повтарямъ пакъ, Гърцитѣ трѣбва да стоятъ подъ сузеренството на Портата; само трѣбва да имъ се даде възможность да живеятъ. Но какъ вашето правителство може да предлага подобно нѣщо, когато не удобрява това, което ние искахме да направимъ?" Зичи обяснилъ поведението на своето правителство, но царя разбиралъ сжщинския мотивъ на това поведение, за това настоявалъ на своето: „Азъ разбирамъ неудобствата и опасноститѣ отъ начинаемото предприятие, но тѣ нѣма да ме принудятъ да отстжпя предъ дългътъ си. Изкренно ще съжелявамъ, ако невъзможни за предвиждание обстоятелства доведжтъ Портата до пропастьта. Надѣвамъ се, че тая ужасна катастрофа нѣма да се случи... Впрочемъ никакво припятствие нѣма да ме принуди да се откажа отъ своето предприятие, ако даже то би имало за последствие паданието на турската империя. Това би било ново нещастие, гибелно усложнение, защото не виждамъ никакво средство за възстановление зданието, ако то би се разрушило. Но колкото и да е важно това съображение, и то не е въ състояние да ме спре". А на свършвание прибавилъ: „Какво би направила Австрия, ако по единъ непредвиденъ случай Турция падне? — За да избѣгне това сътресение именно и общото разбъркване, което би се родило въ Европа, ако войната, която вие предлагате, докара това събитие, императора ви предлага своето решение", отговорилъ Зичи, следъ което царя прибавилъ: „Азъ ви изложихъ много ясно и откровенно моитѣ мисли; донесете ги на императора. Азъ ще държа своята дума; не употребявамъ никаква престореность и нѣмамъ никаква задня цель. Азъ съмъ единъ бригаденъ командирь, който не разбира нищо отъ политика, нито отъ

дипломатически работи, но съмъ превързанъ към императора, почитамъ го и той ще ме намери винаги въ редоветѣ на честностьта и на принципитѣ. Ако той и азъ искаме да си подадемъ ржка и да се споразумеемъ, нѣма отъ никоя страна и отъ нищо да се боимъ за нѣкакво разбъркване. Ние дохождваме дохоки на цѣла Европа, защото нашитѣ средства, ако знаемъ да ги съединимъ и употребимъ, сж могущи, и ние знаемъ да принуждаваме на послушание"[1]). Като казалъ тия думи царя се усетилъ, че отишелъ много на далечь, за това тутакси обърналъ въпроса за Испания.

Всичко това показвало, че Николай е противенъ на пълното отцепване на Гърция и че разнебитването на турската държава е неговото желание; но за постиганието му е ненеобходимо съгласието на Австрия. Безъ нея той пакъ би го предприелъ, но следъ изнемощаванието му може да се яви тая последнята и да иска тя да събере всичкия плодъ, като има силитѣ си незачекнати. Щомъ тя би се съгласила да върви къмъ Сърбия, царя ще забрави всичкитѣ жестокости, вършени отъ Турцитѣ въ тая страна; освобождението на Гърция, което той и не желае, ще бжде турено на страна, а за това на Българитѣ и дума нѣма да става. Щомъ обаче съгласието не стане, той не може откровенно да изкаже своето намерение; за сега не гони унищожението на Турция, а само разнебитванието й, защото първата крачка земя, която би поискалъ въ Европа, ще бжде въ Княжествата, съ което ще повдигне Австрия противъ себе си. Въ краенъ случай може да вземе нѣкои земи, но като залогъ само за военната контрибуция, която ще наложи на Портата. „Но Руссия нѣма да сложи оржжието, до когато не получи необходимото обезпечение на своитѣ интереси, нуждната свобода и безопасность за своята търговия, всички обещани правдини за покровителствуванитѣ отъ нея християни и възнаграждението, на което ще й даджтъ право загубитѣ на поданницитѣ й и разноскитѣ по войната"[2]).

Следъ като руската войска била напълно приготвена и следъ като правителството било искало на нѣколко пжти отъ Портата да спре грабежитѣ въ гръцкитѣ води, безъ да получи нѣкакво удовлетворение, Николай издава (2 Апр.) една декларация и единъ манифестъ, съ които обявявалъ, че

---

1) Metternich. *Mémoires*. IV, 478.
2) Несельроде на Ливена. 14 II, 1828. Татищевъ. - Op. cit. 180.

встжпва въ неприятелски действия съ Турция. Въ тези два акта се излагали причинитѣ, които предизвикали Руссия да прибѣгне къмъ тая мѣрка. Тия причини били: 1) задържанието на корабитѣ съ руско знаме; 2) припятствията, които имъ се правятъ при преминаванието презъ Босфора; 3) задържанието на товара имъ и насилственното му продавание; 4) изгонванието на рускитѣ поданници и търговци изъ Турция. За сжщинската причина на войната, гръцкия въпросъ, не ставало никаква дума, защото обикновенно въ Руссия считатъ, че въ войнитѣ съ Турция истинскитѣ намерения трѣбва да се криятъ. Заедно съ това царя заявилъ съ една окржжна нота до другитѣ Сили, че той нѣма намерение да си служи въ войната съ християнитѣ турски поданници, при всичко че е достатъчна само една негова дума, за да се повдигнатъ всичкитѣ Балкански народи противъ турската власть, защото тѣ били убедени, особенно подъ влиянието на гръцкитѣ работи, че Руссия имъ носи окончателното избавление отъ турското иго. Веднага следъ това натрупаната руска войска въ Бессарабия нахлува и завзема Княжествата. Това завземание, споредъ руското правителство, не трѣбвало да се счита за отваряние на войната. То съобщило предварително на Портата, че ще завземе тия области само да има въ ржце единъ залогъ за по-бързото удовлетворение отъ страна на Турция. Сжщия предлогъ бѣше употребенъ, както видяхме, при завземанието на сжщитѣ Княжества и въ предидущата война.

Съ стжпванието на руската войска въ Молдавия и Влашко, нейния главнокомандующъ, графъ Витгенщаинъ, издалъ една прокламация, съ която обявявалъ на мѣстното население мотивитѣ на окупацията. Предъ Румжнитѣ, естественно, не можалъ да се държи сжщия езикъ, който се държалъ предъ австрийската и предъ английската дипломации; за тѣхъ трѣбвало да се обърне другото лице на листото: рускитѣ войски не идятъ да защищаватъ рускитѣ интереси, а да избавляватъ християнитѣ отъ турското владичество[1]). На 1-й

[1]) Ето какво се говори въ казаната прокламация: „Жители на Влашко и Молдава! Н. и. в. моя великъ господарь ми заповѣда ди завзема вашитѣ земи съ войската, на която той ме е поставилъ да командувамъ. Легионитѣ на покровителя на вашата сждба, като минаватъ границитѣ на родната ви татковина, ще донесжтъ всичкитѣ гаранции за поддържанието на редътъ и спокойствието. Власи и Молдавци отъ всички съсловия! Посрѣщнете юнацитѣ, които съмъ честитъ да командувамъ, като братя, като естественни ваши защитници. Войната, която Руссия обявява на Портата, има за цель да удовлетвори всичкитѣ справедливи оплаквания и изпълнението на всички

Май руските войски влезли въ Букурещъ, а подиръ нѣколко дни завзели цѣлитѣ Княжества, до Дунава. Господаритѣ, Ив. Стурдза молдавский и Григорий Гика влашкий, били отстранени и замѣстени съ единъ Русинъ, споредъ както казва прокламацията, графъ Палинъ, нареченъ *председатель на Диванитѣ*.

За да се даде на тая окупация характеръ на едно народно желание отъ страна на жителитѣ въ Княжествата, Диванитѣ били подбутнати да поднесѫтъ на Николая адреси, съ които да искатъ неговото *вѣчно покровителство* и да изпратятъ въ Петерсбургъ една депутация, която да поднесе лично на царя тия адреси, като изкаже волята на румѫнския народъ. Това било работа на военнитѣ, които завзели Княжествата. Тѣхното звание ги карало да действуватъ направо, не дипломатически; за тѣхъ резултата на войната, колкото се отнася до Влашко и Молдавия, не можалъ да бѫде съмнителенъ. Но не така гледала на въпроса руската дипломация, която знаяла съ какво внимание съперницитѣ на Руссия, съ Австрия на чело, следятъ нейнитѣ действия въ тези области и само търсятъ поводъ да ѝ възприпятствуватъ. За това графъ Несельроде вмѣсто да изрази радостьта на руското правителство за доброволното подчинение на Румѫнитѣ, което можало да се получи винаги при едно благоприятно стечение на обстоятелствата, имъ отговаря: „Вие знаете, че н. и. в. не е и никога не е билъ за едно увеличение на своитѣ владения за смѣтка на пограничнитѣ области. Вашата участь е запазена отъ всѣкакъвъ проектъ за завоевание; законния редъ, отъ който се наслаждавате, добринитѣ отъ едно трайно и редовно управление, неприкосновенностьта на правдинитѣ, що притежавате... Такива сѫ и такива ще бѫдѫтъ винаги желанията на царя за васъ". Съ сѫщитѣ думи била посрѣщната депутацията и отъ самия Николая.

Сѫщитѣ мотиви карали царя да отхвърля предложението и на Дибича, да се иска отъ Турция при сключването на мирътъ отстѫпването на Княжествата, или поне на Молдавия до

договори". Но тъй като сѫщевременно въ Княжествата се въвеждала една руска администрация, то да успокои ония, които би подозрѣли безкористието на Руссия, той продължава: „Законитѣ, навицитѣ на вашитѣ прадѣди, правата на святата вѣра, която ни е обща, ще бѫдѫтъ почитани и защищавани. За да се постигне по-скоро тая цель, императора ме задължи да уредя незабавно въ Княжествата едно привременно централно управление, за началникъ на което е назначенъ частния съветникъ графъ Палинъ".

р. Серетъ. Формално Княжествата трѣбвало да останатъ въ старото си положение, като се взематъ мѣрки, щото въ сжщность тѣ да се управляватъ отъ Руссия. Тая цель можала да се постигне чрезъ нареждането на вжтрешното тѣхно управление. Както видяхме, Аккерманската конвенция придвиждаше изработванието по единъ Органически уставъ за тѣхното управление; тия устави не били още изработени. Съ окупиранието на Княжествата Русситѣ пристжпватъ къмъ приготовлението имъ. Въ Букурещъ билъ съставенъ единъ комитетъ отъ чинове, избрани отъ Диванитѣ на двете Княжества, подъ предсѣдателството на бившия руски генераленъ консулъ въ Букурещъ, Минчаки. Този комитетъ трѣбвало да приеме устава, приготвенъ въ Петерсбургъ, който неговия предсѣдатель му представилъ. Така се приготовлявало мирното присвоение на Княжествата[1]).

Турцитѣ помняли, че и въ 1806 Русситѣ завзели Княжествата, като заявили сжщото, че ги окупиратъ като залогъ, до когато се споразумеятъ съ Портата; но отпослѣ само едно неочаквано събитие ги изтъргнало изъ ржцетѣ имъ, следъ като ги владели нѣколко години. Нѣмало основание да се вѣрва, че Руссия нѣма и сега да постжпи по сжщия начинъ. За това щомъ нейнитѣ войски минали Прутъ, Султана издалъ едно възвание къмъ всички мохамедани, съ което имъ съобщавалъ, че трѣбвало да се готвятъ за война съ Руссия. Въ Петерсбургъ това и чакали да връхлетятъ върху изоставената отъ цѣла Европа Турция за нейната неразбрана упоритость.

Войната, следователно, била обявена и Николай я оправдава по следующия начинъ въ издадения манифестъ заедно съ декларацията: „Портата много пжти е нарушавала сключенитѣ съ Руссия договори, а най-главно Аккерманската конвенция, която не е сключила още годината си. Тя не я изпълни относително Молдавия и Влашко. По исканието на Руссия тя даде пълна амнистия на Сърбитѣ; при всичко това тя нахлу въ тая область, като сеяше на всѣкжде огънь и смърть. Езика, употребенъ отъ Портата въ нейния манифесть, е оскърбителенъ за Русситѣ. Вследствие на тия обиди Руссия обяви война на Портата, за да я принуди да пази трактатитѣ, които е нарушила. Тя обяви високо, че нѣма никакво наме-

---

1) Татищевъ. — *Внешняя политика Николая I*, 318.

рение въ тая война да увеличава своитѣ владения, тъй като тия, които притежава, ѝ сж повече отъ достатъчни и ѝ създаватъ доста работа и грижи". Даденитѣ въ този манифестъ мотиви сж повече отъ недостатъчни за оправданието на една война, гдето ще се унищожаватъ милиони богатства и хиляди хора. Безосновностьта на рускитѣ обвинения доказвала найдобрѣ самата Порта въ своя отговоръ. Тя казва: „Всичкитѣ обвинения на руското правителство противъ Турция сж безосновни и лъжливи; тѣхната единствена цель е да покриятъ ненаситната жажда за завоевания и обсебвания, която отличава Петерсбургския дворъ. Когато избухна грѫцкото възстание, Ипсиланти, който се намираше въ Руссия, навлезе и повдигна Молдавия противъ Портата. Неговитѣ партизани, следъ разпрѫсванието имъ, избѣгаха въ Руссия, гдето бѣха приети съ отворени обятия. Амнистията, дадена на Сърбитѣ, биде внимателно изпълнена. Но понеже тѣ възстанаха отъ ново противъ властьта на Султана, приеха заслуженото си наказание. Последнята прокламация на Портата, взета за докачителна отъ руския кабинетъ, е едно частно съобщение отъ една държава къмъ нейнитѣ поданнници. Ако тя докача съ нѣщо Руссия, то тая последнята, ако иска законно да действува, трѣбваше да иска обяснения отъ министритѣ, които би ги дали съ готовность. Но вмѣсто да следва този правиленъ пжть, Руссия взема тая прокламация за мотивъ и я поставя като една отъ главнитѣ причини за войната".

Този манифестъ на Портата изтъква, че руското правителство обявявало войната само отъ побуждение на своитѣ интереси и защото не желае да пропустне настоящата благоприятна минута. Сжщинскитѣ причини за обявяванието на войната лѣжали въ унищожението на турската флота при Наваринъ, а най-главно въ преобразованието, което се захващало въ Турция. „Две причини, казва Сладъ, свлѣкоха рускитѣ полкове въ 1828 на Дунава: военнното преобразование, предприето отъ Турция, и Наваринската битка. Въ новоорганизующата се войска Руссия виждаше коренитѣ на една бжджща сила, която, ако се развиеше, можаше да стане по-опасна отъ колкото Еничеритѣ при Мурада и Баязида. Нейнитѣ войски щѣха да иматъ вече работа не съ азиятски недисциплинирани орди. За това време бѣше да се разруши още въ основитѣ си този бжджщъ врагъ. Унищожението на турската флота

при Наваринъ отвърза ръцетѣ й въ Черно море, за това тя поиска да се възползува".

Несъстоятелността на Турция се показала още въ началото на военнитѣ действия; тя не била обаче въ такава степень, каквато предполагали въ Руссия. На много мѣста Турцитѣ показали голѣмо упорство на руската войска, която, ако и да достигнала до Шуменъ, царя счелъ за благоразумно да възвърне главната квартира въ Яшъ за презъ зимата. А подъ Силистра Русситѣ били принудени следъ голѣми загуби да се оттеглятъ задъ Дунава. Това упорство, както и поведението на Австрия, направили да се посмекчатъ рускитѣ условия. Въ Петерсбургъ изглеждали даже разположени за едно спиране на военнитѣ действия и сключване на миръ; но партизанитѣ на окончателното разсипване на Турция взели върхъ. Поцо ди Борго го оправдавалъ така: „Ние опитахме силитѣ на Турция въ самото начало на тѣхната нова военна организация, която нѣмахме предъ видъ; и ако Султана може сега даже да ни покаже едно деятелно съпротивление, то колко пъти ще стане той по-силенъ, когато довърши своитѣ преобразования? Има и друга причина, която ни кара да предприемемъ втори походъ. Ако обявимъ още сега нашитѣ мирни условия, цѣла Европа ще възстане противъ тѣхъ. Нашитѣ искания, да се сринатъ крепоститѣ на дѣсния брѣгъ на Дунава и на северния склонъ на Балкана, ще се считатъ за отправени противъ самото съществуване на турската държава. На тия искания ще съпротивопоставятъ нашитѣ обещания и нѣма да бъдатъ приети никакви обяснения. Такива би били резултатитѣ, ако се захванатъ сега преговоритѣ". За да могатъ тия преговори да дадатъ желаемия резултатъ, продължавалъ руския дипломатъ, „Ние трѣбва да имаме възможность, да наложимъ бързо и решително нашитѣ условия, така щото европейскитѣ държави да узнаятъ, ако е възможно, тѣхното предлагание заедно съ приеманието имъ". Той правялъ прегледъ на положението на европейскитѣ държави и доказвалъ, че никоя отъ тѣхъ нѣма да вземе оръжието, за да защищава Турция въ втората кампания, която трѣбва непременно да се предприеме при пукванието на пролѣтьта. Началото на похода трѣбва да изуми Европа съ блѣсъка на нашитѣ успѣхи. Отъ една демонстрация противъ Цариградъ не трѣбва да се очаква голѣма полза, но превземанието на всичкитѣ дунавски крепости ще произведе силно впечатление,

ще сплаши Австрия, ще ни открие пжтьтъ за вжтрешностьта на Турция и ще ни даде право да искаме тѣхното сриване при сключването на мирътъ". Варна, която била превзета въ началото на зимата подъ предводителството на самия царь, трѣбвало да се задържи непременно, „защото, като се опира на нея, нашата флота ще може да безпокои неприятеля по цѣлото крайбрѣжие". Ако английската флота се появи въ Черно море, Поцо-ди-Борго съветвалъ да се укрепи Севастополь. „Ако нѣкога Англия влезе въ война съ насъ, тя ще отправи своитѣ нападения върху тая точка, щомъ това й бжде възможно", пророчествувалъ руския дипломатъ"[1]).

При всичко че изложеното състояние на европейскитѣ държави отъ Поцо-ди-Борго се измѣнило до пролѣтьта, решено било войната да се продължи. Рускитѣ войски, следъ като презимуватъ около Дунава, на пролѣтьта (1829) подъ началството на Дибича, почти безприпятственно минали Балканитѣ. На 19 Юлий тѣ влазятъ въ Айтосъ, гдето Дибичь издава една прокламация, въ която казва: „Главнокомандующия рускитѣ войски, когото победитѣ доведоха въ румелийскитѣ равнини, като съжелява за слѣпото упорство на турското правителство да отхвърля умѣреннитѣ предложения, направени въ името на н. и. в. царя на всички Русси и приемането на които щѣше да прекъсне злинитѣ на войната и щѣше да остави спокойно и мирно трудолюбивото население, се вижда принуденъ да продължава своя успѣхъ, да завземе страната и да напредва, до гдето е угодно Богу да го заведе, за да принуди Султана да слуша гласътъ на разума и на човѣщината". По-нататъкъ въ прокламацията Дибичь заповѣда на турското население да се прибере въ жилищата си и да предаде оржжието си, което ще му се повърне следъ сключването на мирътъ.

Спомѣнуваме тая прокламация, за да покажемъ, че Русситѣ сж се пазили тогава да не спомѣнатъ въ официалнитѣ си актове нито една дума за покровителство или за освобождение на Българитѣ. Но въ сжщность и тогава били разпространявани отъ рускитѣ агенти увѣрения между турската рая, че Русситѣ идятъ за изгнанието на Турцитѣ. Само че това ставало когато се приготовявала войната и когато се предполагало, че може да стане нужда отъ съдействието на тая

---

[1]) Татищевъ. -- Op. cit. 185.

рая. Георги Мамарчевъ билъ единъ отъ агентитѣ, който най много работилъ за разпространението на това вѣрвание, защото, като не знаялъ канцеларскитѣ решения на руската дипломация, той самъ вѣрвалъ изкренно въ обещанията, които му били правени отъ страна на началницитѣ на войската. Въпреки ясния смисълъ на горнята прокламация, както и на всичкитѣ тържественни съобщения на руското правителство, нашитѣ Българи въ Тракия пакъ излазяли на всѣкѫде да посрѣщатъ Русситѣ като освободители. Когато Дибичь на 1-й Августъ влѣзалъ въ Сливенъ, събрало се било населението отъ цѣлата околность въ празднични дрехи съ духовенството на чело, да му поднесе хлѣбъ и соль и да му изкаже своята неискана покорность и благодарность за освобождението отъ Турцитѣ. Когато Сливенци тържествували, че Дибичь дошелъ нарочно да ги освободи, той пишалъ на Николая: „Тукъ живеятъ доволно много орѫжейни майстори. Азъ ще се опитамъ изъ подъ рѫка да ги убедя, да се преселятъ въ Руссия; но не се надѣвамъ да успея въ това, защото въпреки турскитѣ притѣснения, тѣ изглеждатъ да сѫ превързани къмъ своята земя. Па и трѣбва да се признае, че околноститѣ тукъ сѫ въ висока степень прекрасни“[1]).

Не следъ много Дибичь превзелъ Одринъ (8 Августъ 1829) и прекъсналъ съобщенията между Цариградъ и другитѣ части на Европейска Турция. Отъ тукъ той подава (13 Авг.) една всеподаннейша записка до царя, въ която, като говори за близкитѣ преговори, пиши на Николая и това: „Европа нѣма да се оплаши отъ паданието на турската империя, ако вие тържественно ѝ обявите, че ще си задържите нѣколко пункта само, които сѫ необходими за поддържанието на спокойствието въ вашитѣ земи и че военнитѣ разноски, които се простиратъ на 10—15 милиона дукати, ще ни се изплатятъ въ кратки срокове подъ гаранцията на Европа и на новитѣ държавици, които ще се образуватъ на мѣстото на Европейска Турция, или пъкъ чрезъ друго нѣкое съглашение. Можемъ, разбира се, да замѣнимъ паричното възнаграждение съ Молдавия и Влахия и една часть отъ Бъл-

---

1) Руская старина — XXXVI. Дибичь успѣлъ да убеди не само орѫжейнитѣ майстори, а всичкото бъгарско население на Сливенския окрѫгъ, което се отправило за Руссия, гдето агентитѣ на Дибича му обещавали небесни блаженства. Преселени били повече отъ 20.000 фамилии само отъ Сливенско, отъ които една малка часть се завърнала следъ окончателното си разорение, а другитѣ населили бессарабскитѣ и кримски степи.

гария, — отъ Силистра до Варна и морето. Двѣтѣ трети отъ населението на Европ. Турция е християнско, за това не е трудно да го раздѣлимъ на три или четири държавици, достатъчно силни за самозащита подъ гаранцията на Европа и въ сжщото време твърдѣ слаби, за да възбудятъ страхъ у нѣкоя отъ великитѣ държави"[1]). Но въ Петерсбургъ виждали добрѣ, че мнението на Дибича е неизпълнимо за сега.

Още подиръ преминаването на Балкана, предъ видъ възможното съгласие на Портата да иска миръ, царя изпратилъ при Дибича единъ отъ най-близкитѣ си съветници, графъ Орловъ, съ потрѣбнитѣ наставления за условията, които трѣбва да се искатъ отъ Портата; той носялъ съ себе си готовъ проекта за договоръ. До когато Турцитѣ да изкажатъ обаче готовность за подписванието на мирътъ, царя продължавалъ да взема своитѣ военни мѣрки за отиване по-надалечь отъ Одринъ. Той заповѣдалъ единъ новъ наборъ и предписалъ на Дибича, въ случай че преговоритѣ не успеятъ, да се погрижи преди всичко за завземанието на Дарданелитѣ „за да бжде сигуренъ, че тамъ нѣма да се появятъ неканени гости, да се месятъ и да вредятъ на нашитѣ работи". Той не трѣбвало да пропуща презъ Дарданелитѣ никоя друга флота освенъ руската. „Да преминимъ сега къмъ случайноститѣ, за които моля Бога да не се сбждватъ, т. е. да станемъ господари на Цариградъ и съ това да предизвикаме изчезванието на турската империя отъ Европа. При все това не искамъ да ви оставя безъ известни общи наставления, въ случай че работата дойде въ сжщность до тамъ. Ако преговоритѣ не успеятъ, вие трѣбва непременно да се отправите къмъ Цариградъ, като се обезпечите отъ къмъ Дарданелитѣ. Необращайте внимание на численната ви недостатъчность; тя се оравновесва съ излишека на нашата нравствена сила. Като завладеете Цариградъ, ще чакате нови заповѣди, до получванието на които положително ще се откажите да влезите въ каквито и да е преговори, отъ какъвто родъ и да било и съ когото и да било. Още повече нѣма да позволите на никоя чуждестранна флота да влезе въ Дарданелитѣ преди да получите заповѣдь"[2]).

Рускитѣ успѣхи поразили цѣла Европа. Всички вѣрвали, че Цариградъ непременно ще бжде взетъ. Подъ това впечатление

---

[1]) Инжинерній журналъ. 1883, I.
[2]) Татищевъ. — Op. cit. 201. Николай Дибичу, 25 Авг. 1829.

Николай пиши Дибичу на 1-й Септемврий: „Сега повече отъ никога — всичко на Бога и да бждемъ по-спокойни, по-скромни, по-милостиви и по-последователни отъ всѣкога. Ето славата, която търся. Богъ да ми помогне да не търся друга, и азъ съмъ увѣренъ, че вие ме разбирате“ [1]). Наистина, неочаквания напредъкъ на рускитѣ войски поставилъ на въпросъ сжществуванието на турското владичество въ Европа. Князь Ливенъ препоржчвалъ отъ Лондонъ на царя да свърши веднъжъ за винаги съ Отоманската империя. „Руссия нѣма какво да се страхува отъ страна на Англия, положението на която е печално и отчаянно. Дошла е минутата, когато императора трѣбва да вземе въ внимание само своята слава и добрѣ разбранитѣ интереси на държавата си“ . . . „Всичко е народно въ тая война, всичко трѣбва да бжде народно и въ мирътъ, който Руссия ще сключи. Настжпилъ е момента да се установи за винаги бждящето на Руссия . . . Императора може съ една само дума да обезпечи условията за процъвтяванието и за безопасностьта на империята“. По мнението на руския дипломатъ, ако царя се реши да премахне сжществуванието на Турция, той трѣбва да влезе въ преговори съ другитѣ сили и въ тези преговори да иска, щото Цариградъ да се обяви за *свободенъ градъ*, а отъ другитѣ владения да се състави една или нѣколко държавици [2]). Но въ Петерсбургъ не били на това мнение. Руския канцлеръ, графъ Несельроде, въ отговора си на князь Ливена, казва: „Нека решимъ преди всичко, кое е народно и кое не е. Въ очитѣ на единъ човѣкъ, навикналъ хладнокръвно и съ знание да разсжждава върху важнитѣ съображения на висшата политика, единственното приемливо определение е: народно е само това, което е съобразно съ истинскитѣ и постоянни интереси на държавата. Като приспособимъ тая аксиома на нашитѣ отношения съ Изтокъ, първия въпросъ, който се представя е този: запазванието на турското управление полезно ли е, или е вредително за Руссия? Идеята за изгнанието на Турчина изъ Европа, за възстановлението въ Св. София службата на истинскаго Бога, е наистина прекрасна и ако се осжществи, ще остави имената на всинца ни въ историята. Но какво ще спечели отъ това Руссия? — Слава, не ще съмнение; но въ сжщото време ще изгуби всичкитѣ реални вигоди, които из-

[1]) Руская старина. — XVI, 673.
[2]) Мартенсъ. Op. cit. — XI, 411.

влича отъ съсѣдството на една изтощена държава; ще спечели и неизбѣжни стълкновения съ главнитѣ европейски държави"[1]).

Това мнение на руското правителство се съставило вследствие следующитѣ обстоятелства: Австрия усилвала всѣкой день своето военно настроение и правила постжпки предъ другитѣ държави, щото мирътъ да бжде сключенъ съ единъ конгресъ отъ представители на всичкитѣ Велики Сили, за да се даде едно ново потвърждение на приетия въ Виена (1815) принципъ за съвмѣстното вмешателство на всичкитѣ държави при измѣнението на сжществующитѣ имъ граници, та да се обуздае руското преобладание въ Източния Въпросъ. Англия отъ своя страна, ако и съюзница на Руссия, заповѣдала на своята ескадра подъ началството на адмирала Гордонъ да влезе веднага въ Босфора, щомъ получи известие, че Русситѣ се доближаватъ къмъ Цариградъ.

За да не би да се отвори въпроса за премахването на турското владичество въ Европа безъ руското правителство да има единъ обмисленъ планъ, Николай съставилъ единъ *Таенъ комитетъ*, който да изучи мѣркитѣ, които трѣбва да се вcauseматъ отъ страна на Руссия въ случай че Турцитѣ бждатъ изгонени изъ Европа. Тоя комитетъ билъ съставенъ отъ първитѣ руски държавни хора. Въ него влазяли: графъ Толстой, наследника Александръ II, князь Голицинъ, графъ Несельроде, Чернишевъ, частния съветникъ Дашковъ и за председатель графъ Кочубей. Всѣкой единъ отъ членоветѣ на комитета билъ дълженъ да представи по единъ мемуаръ, въ който да изложи своитѣ взглядове по въпроса. Въ първото засѣдание (4 Септемврий) графъ Несельроде прочелъ своя мемуаръ, въ който казва: „Ние сме мислили всѣкога, че запазването на тая държава (Турция б.) е по-полезно отъ колкото вредително за истинскитѣ руски интереси; че никакъвъ другъ редъ, който би я замѣстилъ, не ще може да награди удобството, да имаме за съсѣдъ едно слабо господарство, постоянно заплашвано отъ революционния духъ на своитѣ васали и което трѣбва да се покорява на волята на победителя при всѣка честита война". По-нататъкъ той казва, че ако Турция падне, нейното въздигане е невъзможно вече. Когато настане тая катастрофа, Руссия ще бжде принудена да вземе най-енергичнитѣ мѣрки за запазването на своитѣ

[1]) Мартенсъ. — Op. cit. XI, 412.

интереси и после да влезе въ преговори съ другитѣ европейски държави, за да определи участьта на областитѣ и на населението въ Турция. Като заключение той прибавя: „Да искаме разрешението на този въпросъ безъ тѣхното участие, когато най-жизненнитѣ имъ интереси сж свързани съ него, то значи да нанасяме най-чувствителенъ ударъ на тѣхната честь и да се натоваряме сами съ една твърдѣ голѣма отговорность". На основание на тия съображения графъ Несельроде предлага да се свика единъ международенъ конгресъ въ Петерсбургъ, за да реши участьта на турскитѣ земи, ако турското владичество се премахне. Следъ това Дашковъ далъ своя мемуаръ, въ който се изказва сжщото мнение, както онова на графа Несельроде. Той доказва, че премахването на турското владичество ще доведе непременно до една обща война. „Напраздно биха ни възразили съ изчислението на вигодитѣ и присвоенията, които ще се допаднатъ тогазъ на Руссия. Но тя нѣма нужда отъ нови присвоения и разширение на границитѣ си, а трѣбва да търси тѣхната безопасность и да разпространи своето влияние между съсѣднитѣ народи, което може по-лесно да се постигне, ако се продължи сжществуванието на турската държава подъ известни условия". Изгнанието на Турцитѣ въ Мала Азия, гдето населението е отъ една вѣра съ тѣхъ, може да предизвика възобновлението на турското господарство, което да стане крайно опасно за нашитѣ владения въ Кавказъ. „Въ всѣкой случай ако обстоятелствата докаратъ разрушението на турската държава, два пжтя ще се представятъ: или раздѣлението на земитѣ ѝ между Великитѣ Сили, или създаванието на нѣколко независими области отъ тѣхъ. Раздѣлението на Турция влязяше едно време въ тайнитѣ желания на Руссия; но днесь, когато denoted рускитѣ граници се простиратъ отъ Бѣло море до Дунава и отъ Камчатка до Висла, то само нѣкои точки могжтъ да ѝ бжджтъ полезни; между тѣхъ е и Босфора съ Дарданелитѣ, които ще помогнатъ да се въздигне нашата търговия. Но съ какви жертви ще ги получимъ!" По неговото мнение, дѣловетѣ, които се падатъ въ такъвъ случай на другитѣ държави, сж много поважни отъ колкото този на Руссия. Така, Австрия по географическото си положение трѣбва да вземе Сърбия, Херцеговина, Босна, Албания, даже и Чернагора; а Англия и Франция ще вематъ гръцкитѣ острови, Критъ, Египетъ и

пр., вследствие на което Руссия ще се срѣщне въ Южна Европа съ едни съсѣди, много по-опасни отъ колкото Турция. Подиръ това билъ прочетенъ мемуара, който Каподистрия билъ отправилъ (18 Мартъ) до царя. Въ него той предлага, щото Турция да бжде замѣстена въ Европа отъ следующитѣ петь държавици: 1) *Дакия*, съставена отъ Молдавия и Влахия; 2) *Сърбия*, съставена отъ сжщинска Сърбия, България и Босна; 3) *Македония*, съставена отъ сжщинска Македония, Тракия, отъ Архипелажкитѣ острови и отъ Имбросъ, Ототрасъ и Тасосъ; 4) *Епиръ*, съставенъ отъ областьта съ това име и Албания; 5) *Гърция*, която ще се простира отъ р. Пенея въ Тесалия до гр. Арта на югъ и до морето съ островитѣ на крайбрѣжието. Тези петь държавици да образуватъ една федерация съ столица Цариградъ, който трѣбва да се прогласи за свободенъ градъ, за да не се възбуди негодуванието на европейскитѣ държави. Тая последня часть отъ предложението на Каподистрия била осждена отъ Поцо-ди-Борго и отъ Дашкова, който забележвалъ: „Ако Руссия се съгласи да направи отъ Цариградъ единъ свободенъ градъ, това ще бжде противъ нейнитѣ интереси, защото като такъвъ той не ще може да забрани входа въ Черно море. Въ такъвъ случай Руссия трѣбва непременно да има две сухоземни точки отъ двет ѣ страни на Босфора, за да въздигне укрепления и да държи въ тѣхъ гарнизони".

Комитета не счелъ за удобно да се заеме съ разглежданието на окончателното политическо устроиство на Балканския полуостровъ, до когато паданието на Турция не бжде свършенъ фактъ. Предложението на Каподистрия било отхвърлено. „Всичкитѣ членове на комитета намирали, че турското владение въ Цариградъ е по-вигодно за Руссия и отговаря повече на нейнитѣ търговски интереси и на политическата ѝ безопасность отъ колкото образуванието отъ турската столица единъ свободенъ градъ, който да може да стане изходна точка на враждебни намъ предприятия". Следъ изслушванието докладитѣ на всичкитѣ членове, Комитета взелъ следнето решение: „Преимуществата отъ поддържанието на турската империя стоятъ по-горѣ отъ неудобствата, които тя представлява. Паданието ѝ ще бжде противно на истинскитѣ руски интереси. Благоразумието изисква да се предотврати нейното изчезвание, като се гледа въ сжщото време, да се сключи единъ удовлетворителенъ миръ. Но ако последния часъ на

турското владичество въ Европа удари, то руското правителство е длъжно да вземе най-енергичнитѣ мѣрки, щото входа въ Черно море да не падне въ ржцетѣ на нѣкоя отъ Великитѣ Сили. За да се определи въ такъвъ случай участьта на турскитѣ земи, Руссия трѣбва да влезе въ преговори за едно съглашение съ другитѣ държави"[1]). Последнето засѣдание на Комитета станало подъ председателството на самия царь, който удобрилъ решението му. Съобразно съ това решение били изпратени и наставления на Дибича; но преди тѣ да престигнатъ, той билъ сключилъ мирътъ въ Одринъ.

Безъ да влазяме въ оценката на решението, взето отъ разпоредителитѣ съ сждбинитѣ на нашата земя, събрани въ този комитетъ, противъ изгнанието на Турцитѣ отъ Балканския полуостровъ, въпрѣки мнението на Дашкова и на Каподистрия, които съветвали да се заематъ Цариградскитѣ проливи, има ли нужда да казваме, че нито единъ отъ тѣхъ не се сбъркалъ да рече, че интереситѣ и благополучието на нашитѣ братия Българи изискватъ това и това? Всѣкой смѣталъ и присмѣталъ единствено за преимуществата, които ще произлѣзатъ за Руссия отъ това или онова положение. Не може да се предполага, че Николай лично е билъ на друго мнение за Българитѣ. Решението на Комитета, предизвикано не толкова отъ истинско рускитѣ интереси, колкото отъ настроението, което взели другитѣ държави, вследствие безпримѣрния руски успѣхъ, скоро ще бжде измѣнено. Но понеже то се налагало отъ необходимостьта, царя се съгласилъ да остави турското владичество да сжществува въ Европа, като се доведе до такова разстройство, щото, да служи повече за щитъ на Руссия, отъ колкото за неинъ противникъ. По заповѣдь на царя, руския вице-канцлеръ Несельроде обяснява на наследника, Константинъ Павловичь, тая политика на Руссия така: „На нашитѣ войски оставаше само да вървятъ върху Цариградъ, и да премахнатъ турската държава. Никоя сила не би се възпротивила, никаква близка опасность не би ни заплашила, ако бѣхме нанесли последния ударъ на отоманската монархия въ Европа; но, споредъ мнението на императора, тая държава, принудена отъ сега нататъкъ да сжществува само подъ покровителството на Руссия и да се подчинява на

[1]) Мартенсъ. — IV, a, 440.

нейната воля, отговаря повече на нашитѣ политически и търговски интереси, отъ колкото всѣка друга комбинация, която би ни принудила да разширимъ извънмѣрно нашитѣ владения, или пъкъ да създадемъ отъ турскитѣ владения държавици, които не ще закъснеятъ да се мѣрятъ съ насъ по сила, по напредъкъ, индустрия и богатство. Понеже ние не желаемъ да премахнемъ турското владичество, трѣбва да търсимъ средства да го задържимъ въ сегашното му положение"[1]).

Така показвалъ Николай на наследника си пжтьтъ, който трѣбва да следва: поддържание Турция въ тогавашното й анархическо положение, да не я оставя да се умирява и урежда, за да се не съвземе; поддържание на постоянни безредици и слабость, които трѣбва да се приготвяватъ или чрезъ вжтрѣшни размирици, или чрезъ война. Николай не можилъ да предвиди, че подобно състояние не може вѣчно да сжществува: то трѣбва да доведе или до пълното разсипване на държавата, отъ което и други ще искатъ да се възползуватъ, ако той самъ не стори това, или единъ бавенъ напредъкъ ще отвори съ време очитѣ на управителитѣ й. По-сетнѣ въ Руссия съзнали своята грѣшка, защото самитѣ събития имъ я показали. За това и политиката за поддържание цѣлостьта на Турция ще бжде изоставена. Но когато нашитѣ Българи се представили на Дибича въ Одринъ, да просятъ своето освобождение, тогава преобладавало горнето мнение, за това и той имъ отговорилъ: „И вашия редъ ще дойде".

Следователно, царя се виждалъ принуденъ, да *търси славата* другъ пжть. Но да се остави Турция съвсемъ непокжтната, не било мислимо: все трѣбвало да й се отнеме нѣщо, защото по такъвъ начинъ най сполучливо се постигало отслабването, което се гоняло. Най напредъ трѣбвало да се отцепи Гърция, като главна виновница за войната, още повече че за това сжществувалъ и подписанъ договоръ съ нѣкои отъ съперницитѣ на Руссия. Видяхме по-горѣ отъ каква полза било за Руссия създаването на една малка Гърция съ голѣми желания. Като втора мѣрка за отслабването, трѣбвало да се иска поставянието на Княжествата и на Сърбия по-далечь отъ турското владичество, или даже съвършенното имъ изгубвание за Портата. Като трете

---

1) Forcade. — *Histoire de la guerre d'Orient.* Татищевъ. - Op. cit. 219.

средство за отслабвание се явявали военнитѣ разноски за обезщетение на Руссия. За тая цель на Дибича било заповѣдано да иска 110 милиона лева, които правятъ около два милиярда днешни пари; и най-сетнѣ нѣколко града въ Азия, като Анапа, Поти, Акалчикъ, Ачкуръ, Акалака и пр.

Въ начало преговоритѣ за мирътъ отивали много бавно, защото били спирани отъ преговоритѣ между европейскитѣ Сили върху неговитѣ условия. Австрия настоявала, както казахме, щото мирътъ да бѫде сключенъ съ посредството на всичкитѣ държави. Но това предложение на Метерниха не било прието отъ Франция, Прусия, както и отъ Англия, която не искала да охладява приятелскитѣ си отношения съ Руссия. На това предложение се възпротивилъ и самъ Николай по най категориченъ начинъ; той предопредилъ своя представитель въ Виена, че Руссия никога не е допущала вънкашно вмешателство въ сношенията ѝ съ Турция, та и сега нѣма да допустне. Не ще съмнение, че всичкитѣ досегашни действия на Николая по гръцкия въпросъ говоряли противното, но той не искалъ, щото Австрия именно да вземе инициативата за подобно вмешателство. Па ако би могалъ самъ да уреди недоразуменията съ Турция, безъ съдействието на другитѣ държави, той би поправилъ сторената отъ Александра I грѣшка въ Виена (1815) и би направилъ отъ Източния въпросъ пакъ единъ руско-турски въпросъ. И той сполучилъ до известна степень за сега, благодарение на безисходното положение, въ което се намирала Портата, която имала неотлагаема нужда отъ миръ.

Изпратенитѣ турски пълномощници въ Одринъ склонявали на всичкитѣ предложения, но отхвърляли паричното обезщетение, като оправдавали несъгласието си съ липсата на пари въ държавнитѣ каси. Тѣ предлагали да се замѣни военното обезщетение съ нѣкои териториялни отстѫпки. По този Поводъ Дибичъ пиши на Николая (24 Августъ): „Предлога, че съвсѣмъ се лишаватъ отъ пари, повидимому е изкрененъ. Предложението на турскитѣ пълномощници, да се замѣни паричното възнаграждение съ отстѫпванието на нѣкои земи, се отнася, както ми се струва, до Дунавскитѣ княжества, нежели до азиятски области. Тия последнитѣ тѣ считатъ като сѫщинско свое наследство, а на владенията си въ Европа гледатъ като на вещь не твърдѣ здрава. Осмелявамъ се да призная предъ в. и. в., че не могѫ да сподѣля мнението на графъ

Паскевича относително ползата ако увеличимъ държавата си отъ страна на турска Армения... Като се основавамъ върху примѣра на Римлянитѣ и на Англичанитѣ, азъ съмъ убеденъ, че завоеванията въ Азия неволно влекѫтъ отъ една область къмъ друга. Разширението на нашитѣ граници, ако отиди по-надалечь отъ това, което е необходимо за тѣхното обезпечение, несъмненно ще поведе и насъ къмъ сѫщитѣ последствия... Напротивъ, присъединението на деветѣ Дунавски Княжества, особенно на Молдавия до р. Сереть, ми се струва е по-износно въ всѣко отношение, ако Турцитѣ, а главно ако Султана би предложилъ подобно размѣнение"[1]). Царя не удобрилъ мнението на Дибича. На 1-й Септемврий той му отговаря, че окупирането на Княжествата до изплащанието на военното обезщетение „би ни принудило да излѣземъ отъ ролята си и би ни представило, като че искаме да измѣнимъ на думата си и търсимъ само предлогъ, да не изпразднями Княжествата и да си ги задържимъ за винаги". Николай предпочиталъ да се задържи като залогъ цѣлия западенъ брѣгъ на Черно море отъ Бургазъ до Кюстенджа, заедно съ отстѫпванието на Карсъ, Батумъ и Ахалцихъ. Но до когато тия наставления да стигнатъ до Дибича, мира билъ сключенъ (2 Септемврий).

Споредъ условията на този, нареченъ *Одрински договоръ,* Портата отстѫпвала на Руссия устията на Дунава заедно съ островитѣ, които образуватъ различнитѣ му рѫкави; въ Азия цѣлото източно крайбрѣжие на Черно море, отъ устието на р. Кубанъ, до пристанището Св. Никола съ крепоститѣ Анапа, Поти, Ахалкалаки и Ахалцихъ. Княжествата почти се отцѣпвали отъ турскитѣ владения. Споредъ чл. V отъ договора, Княжествата ще запазятъ всичкитѣ си правдини и привилегии, които сѫ имали до сега и Портата се задължава да приложи Аккерманската конвенция, заедно съ правата, които тя дава на Руссия. „Допълнителнитѣ членове, признати като необходими, за да могѫтъ тия области да се ползуватъ отъ даденитѣ имъ правдини, сѫ изложени въ единъ *отдѣленъ актъ,* който съставлява нераздѣлна часть отъ настоящия договоръ". Сърбия придобивала окончателно предвиденитѣ въ Аккерманската конвенция права, плюсъ повращанието на отръгнатитѣ й шесть окрѫга[2]). Гърция се провъзгласявала за

[1]) Руская старина. — XXXVI.

[2]) Тя придобивала всичкитѣ правдини, които имала преди опустошението й въ 1813. По този начинъ Сърбитѣ печеляли подиръ 16 години сѫ-

автономна държава, споредъ както било условено въ Лондонския договоръ. Русситѣ получавали право на пълна свобода да търгуватъ по сухо и по море въ турскитѣ владения, а Проливитѣ се отваряли за търговскитѣ кораби на всичкитѣ държави. Загубитѣ на рускитѣ поданници се определятъ на $1^1/_2$ милиона холандски желтици, които трѣбвало да се изплатятъ въ 18 месеца. Военното обезщетение се определяло на 10 милиона холандски желтици. Следъ изплащанието на първитѣ 100,000 желтици отъ обезщетението на рускитѣ поданници, сриванието на крепоститѣ въ Княжествата и изпълнението на условията относително Сърбия, рускитѣ войски ще изпразнятъ Одринъ и околноститѣ му; подиръ изплащанието на други 400;000 желтици, тѣ ще се оттеглятъ задъ Балкана, а подиръ други 500,000 — задъ Дунава. Силистра, заедно съ Княжествата, ще се държатъ отъ Русситѣ 10 години, като залогъ до цѣлото изплащание на военното обезщетение. Въ Петерсбургъ вѣрвали, че въ продължение на тия десетъ години нѣкое събитие може да попречи на Портата да се изплати, и руската войска ще си остане за винаги тамъ. „Ако следъ изтичанието на десетгодишния срокъ Турцитѣ не бѫдѫтъ изпълнили своитѣ задължения, разсѫждавалъ Дибичь, то Руссия ще получи право да иска възнагражданието си въ присъединението на Княжествата, а Европа, като свикнала съ дългото имъ завземание, не би се противила на тая мѣрка“[1]).

За Българитѣ не станало никаква дума въ Одринския договоръ, въпрѣки съдействието и посрещанията, които тѣ правили на рускитѣ войски, като на свои освободители[2]). Напаки, Дибичь, като виждалъ, че присвоението на Княжествата е невъзможно по причина на австрийското упорство, почналъ да препорѫчва усвоението на една часть отъ България. На 29 Октомврий той пиши на Николая: „Азъ желая отъ всичката си душа, щото Орловъ (руския извънреденъ пратенникъ въ Цариградъ б.) съ своята изворотливость и познавание работитѣ и съ помощьта на искусни внушения, да получи при-

щата независимость, само че по-преди тѣ сами си я били извоювали, а сега имъ била дадена почти на готово отъ Руссия. Така се получавало закрепването вѣрата на сръбския народъ относително безкористнитѣ желания на руската дипломация.

[1]) Татищевъ. — Op. cit. 328

[2]) Следъ тая война Руссия брояла повече отъ 51 милиона население, отъ което само 17,555,089 души били свободни.

съединението на Карсъ и на Бабадагъ въ замѣна на Княжествата, а особенно отстжпването на нѣкои азиятски области и на флотата срещо една часть отъ паритѣ, които трѣбва да ни се платятъ. Но азъ съмъ длъженъ да повторя още веднъжъ на в. и. в. съ пълна откровенность, че считамъ тая задача безконечно трудна. Азъ продължавамъ да се страхувамъ, че само една Австрия и държавитѣ, които не искатъ да се мразятъ съ нея, гледатъ съ завистъ на продължителното задържание на Княжествата. Но и тая завистъ може да бжде отстранена, като се обяви, че Господаритѣ имъ сж назначени и като се изпразни тая земя отъ нашитѣ войски тутакси, щомъ направенитѣ реформи го позволятъ; защото за насъ е напълно достатъчно само Силистра съ единъ добрѣ построенъ мостъ и съ единъ военонъ пжть ... Това мое мнение може да бжде погрѣшно, но азъ съмъ длъженъ да го изложа на в. и. в. Единъ или два моста на Дунава никога не могжтъ произведе измѣнение въ военнитѣ операции, защото като притежаваме Силистра, ние ще владеемъ и цѣлия Бабадагъ[1]); а Кюстенджа не може устоя на първото сериозно нападение. Впрочемъ Манкаля и Каварна (особенно последнята) представляватъ по-удобни пристанища; а Варна съ нѣколко временни укрепления тутакси ще ни достави най-добрата и най-надѣждната опорна точка за настжпателни действия, ако би обстоятелствата да ни принудятъ на това“[2]). Но царя не сподѣлялъ взглядоветѣ на Дибича, защото разбиралъ, че Турция ще се съгласи да отстжпи по-скоро Княжествата, които ѝ принасяли само неприятности, отъ колкото коя да е друга часть отъ прямитѣ си владения.

Условията на Одринския договоръ предизвикали негодуванието на цѣла Западна Европа. Австрийската дипломация била просто поразена отъ тѣхъ. Споредъ нея този договоръ нанасялъ последния ударъ на Турция, която ставала вече зависима отъ Руссия. „Отоманската империя е разклатена вече въ своитѣ основи, пиши Метернихъ на австрийския посланникъ въ Лондонъ, князь Естерхази. Тя престава вече да бжде независима държава и по-нататъшното ѝ сжществувание става въпросително. Европа се намира сега въ състоянието на едно сборище отъ развратници подиръ насищание страститѣ имъ. Невземането на турскитѣ владения подъ общата гаранция на евро-

---

1) Думата Бабадагъ е употребена вмѣсто Буджакъ.
2) Руская Старина. — XXXVI.

пейскитѣ държави въ Виенския конгресъ съставлява една грѣшка; но още по-голѣма грѣшка е гдето се допустна, щото Портата да се остави на произвола на своя могуществен съсѣдъ" [1]). Нѣщо повече: известни кржгове въ Виена считали този договоръ да е компрометиралъ положението на самата Австрия като велика европейска държава. „Положението и тяжестьта на Австрия, говорилъ графъ Радецки, сж значително разклатени. Одринския договоръ заплашва самото сжществувание на Хабсбургската монархия, като я сваля въ редътъ на второстепеннитѣ държави и като унищожава надѣждата, да може единъ день да разпространи предѣлитѣ на своето владичество и влияние на Балканския полуостровъ, или да го присъедини къмъ своитѣ владения" [2]).

За да може да се поправи до колкото е възможно сторената грѣшка съ допущанието на Одринския договоръ, Метерниxъ пакъ взелъ инициативата за едно колективно вмешателство въ турскитѣ работи, като се постави цѣлостьта и независимостьта на Турция подъ гаранцията на всичкитѣ велики държави. Но Руссия пакъ отхвърлила това предложение. Графъ Несельроде говорилъ, че „опасноститѣ, които заплашватъ сжществуванието на турската държава, сж отъ два вида: вънкашни и вжтрѣшни. Европейската гаранция не е въ състояние да предотврати тия последнитѣ. А вънкашната опасность може да дойде само отъ страна на Руссия. Така щото предложението на държавитѣ е равносилно съ поканванието ни да веземемъ мѣрки противъ себе си. Императоръ Николай никога нѣма да се съгласи да признае косвенно основателностьта на храненото отъ Европа недовѣрие къмъ него. Исканата отъ Руссия гаранция се заключава въ нейнитѣ договори съ Портата [3]).

Негодуванието въ Лондонъ не било по-слабо отъ онова въ Виена. И правителството и общественното мнение били силно възбудени противъ Руссия за налаганието на единъ такъвъ договоръ, който въ тѣхнитѣ очи превращалъ Европейска Турция въ руска областъ. Английското правителство направо заявявало, че този договоръ нарушавалъ политическото равновесие на Изтокъ, поставялъ въ опасность независимото сжществувание на Портата и противоречалъ на даванитѣ отъ страна на руския господарь обещания, че желае да поддържа сжществуванието на турската империя въ Европа.

---

[1]) Татищевъ. *Внешняя П. Н.* 22.
[2]) Жигаревъ. — Op. cit. I, 365
[3]) Татищевъ. — Op. cit. 219. Несельроде на Алопеуса, 23|I, 29.

Така щото следъ Одринския миръ руската политика взела едно ново направление, определено отъ решението на Тайния Комитетъ. Ако до сега Руссия се представлявала като защитница на християнитѣ турски раи, сега тя се явявала като защитница на турското управление. Отъ точка зрение на рускитѣ интереси тя била длъжна да постжпи така, защото „у насъ разсжждавали, че слабата Турция по-легко ще се подчинява на нашето влияние, отъ колкото младитѣ държавни организми, които би изникнали на нейното мѣсто. Въ това отношение руската дипломация била права, защото, не ще съмнение, че би трѣбвало по-голѣмъ трудъ, знания и умение за вѫдворение на нравственното ни влияние въ новораждающитѣ се християнски държавици, отъ колкото чисто материалното ни влияние надъ разлагающата се Турция“ [1]). Самия договоръ обаче идялъ нѣкакъ въ противоречие съ решението на руската дипломация, защото, като отцѣпвалъ нѣколко отъ найважнитѣ области на Турция, ускорявалъ окончателното премахвание на нейното владичество въ Европа. До тогава, презъ цѣли десеть години отъ подписванието на Одринския договоръ, Турция живѣла и действувала по предписанията отъ Петерсбургъ. Но само толкова, десеть години.

Българитѣ и въ тая война останали съ своитѣ неопределени и праздни надѣжди за освобождение. Както въ всичкитѣ досегашни войни, тъй и сега, тѣ били най положително увѣрени, че Руссия за тѣхъ главно воюва, че преди всичко тя за тѣхъ се грижи и че тѣхното освобождение е най горѣщото желание на руското правителство. Както по-преди, тъй и сега, това последнето нито поисквало даже отъ Турция каквото и да е обещание за подобрение участьта на Българитѣ. То разпространило обаче между тѣхъ чрезъ своитѣ агенти въ надвечерието на войната сѫществующата отъ по-преди вѣра, че Руссия предприема тая война, за да изгони Турцитѣ, та всички християни трѣбвало да съдействуватъ на войскитѣ й. И християнитѣ турски поданници, особенно Българитѣ, вѣрвали чистосърдечно въ тия увѣрения, потвърдявани по нѣгде отъ нѣкой руски офицеръ. Какво е било разочерованието, когато станало известно, че рускитѣ войски следъ като стигатъ въ Одринъ, Дибичь сврзалъ миръ съ Турцитѣ, безъ да спомене въ договора нито една дума за Българитѣ!

[1]) Татищевъ. — Op. cit. 220.

Впрочемъ едно условие било предвидено и за тѣхъ. Българитѣ можели да напуснатъ огнищата си, за да се преселятъ въ рускитѣ степи[1]). Само сега нѣколкото по-събудени български родолюбци съзрели колко низко сѫ били употребени за орѫдие на държавата, която имала нужда отъ тѣхното съдействие. Капитанъ Мамарчевъ, единъ отъ първитѣ такива родолюбци, тоже се убедилъ сега, че е билъ употребенъ отъ руското правителство само въ полза на неговитѣ интереси и разбралъ, че свободата на България ще се добие съ българска кръвь и че народния доброжелатель сѫ собственитѣ мишци на народа. За това той решилъ да се обърне къмъ този доброжелатель и съставилъ *Кипиловския заговоръ*, съ цель — Българитѣ да се опитатъ сами да се освободятъ. Отъ една страна захванатото поевропейчание на турската администрация, за което автора му султанъ Махмудъ билъ нареченъ гяуръ-султанъ и което се отразило съ известна благотворность върху турската рая; отъ друга — лесното стигание на Дибича въ Одринъ съ 20,000 души само войска, и отсичанието на 600 придворни глави въ Цариградъ, — всичко това давало надѣжда на голѣма часть отъ Мамарчевитѣ съотечественници, че ще могатъ съ собственнитѣ си сили само да извоюватъ нѣщо за себе си, щомъ Русситѣ не искатъ да направятъ това. Мамарчевъ ималъ наивностьта да вѣрва, че руското правителство ще го остави да организира дружини, съ които да се възпротиви на турското нахлувание на северъ отъ Балкана следъ оттеглянието на рускитѣ войски. Той тъкмялъ да направи Котелъ главенъ станъ на формиранитѣ български сили, които отъ тукъ да се отправятъ за старата българска столица Търново, гдето Русситѣ не били стѫпвали, и тамъ да се провъзгласи независимостьта на България. Въстанието било още въ проектъ когато рускитѣ власти го открили. Тѣ нѣмали вече нужда ни отъ Мамарчева, ни отъ Българитѣ, за това не се поколебали да покажатъ истинскитѣ си разположения къмъ тѣхъ. Мамарчевъ и другаритѣ му били изловени въ Сливенъ и едни предадени на Турцитѣ, а други изпратени въ Сибиръ, като политически престѫпници. Нашитѣ бащи трѣбвало да се покорятъ, но все още не искали да се простятъ съ вѣрата, че Руссия се грижи за тѣхъ. Тѣ мисляли, че ако се помолятъ, Русситѣ може да

---

[1]) 40,000 фамилии отъ Ист. България отишли подиръ рускитѣ войски.

отменятъ решението си. Въ Котелъ била написана една молба до Дибича, въ която, като описвали теглилата си отъ Турцитѣ, особенно презъ време на войнитѣ съ Руссия, просителитѣ казватъ: „Того ради молимьі покорно милостиваго господаря военачалника Дибича, въ имя н. в. царя Николая, да освободи нашъ братъ и съотечественникъ капитанъ Георги С. Мамарчевъ и да оставьі насъ бѣдньі свободньі да испьітамьі и мьі въ това благовреміе наше счястіе съ Турци"[1]). Депутацията, която отнесла молбата на Дибича, получила отговоръ, че е вече късно. „Сѣдете мирно въ отечеството си, ще дойде редъ и до васъ; сега е въпросъ за Молдавия, Влашко, Сърбия и Гърция, а повторно ще се говори и за васъ", отговорилъ Дибичь на молбитѣ на депутацията. Когато тая последнята настояла, щото Българитѣ да бѫдѫтъ оставени сами да опитатъ щастието си срѣщо Турцитѣ, Дибичь се обърналъ къмъ нея съ думитѣ: „Българи, стойте мирни, защото ще обърна рускитѣ топове противъ васъ. Ние сме подписали договоръ съ условие, никой отъ турскитѣ поданници да не възстава съ орѫжие". За въ всѣкой случай Дибичь поискалъ по този въпросъ наставления отъ Петерсбургъ, отъ гдето престигналъ отговоръ въ смисълъ на взетитѣ вече отъ него мѣрки. На депутацията той съобщилъ, че волята на царя била, щото Българитѣ да търпятъ за сега, „а ония, които не искатъ да останатъ въ Турско, Руссия ще имъ даде коля и кораби да се преселятъ въ нейната земя". Мамарчевъ билъ изпратенъ въ Букурещъ, гдето се намиралъ Киселевъ, за да бѫде даденъ на воененъ сѫдъ, като престѫпникъ противъ дисциплината.

България останала, следователно въ първото си положение, съ тая разлика, че претърпяла опустошенията на една война, 40,000 български фамилии напуснали отечеството си и Турцитѣ се настървили още повече противъ българското население, защото Московеца казвалъ, че се бие съ тѣхъ зарадъ него. Бланки, който пропѫтувалъ изъ България 12 години следъ този миръ, се изразява така за окаянното положение на Българина, когото природата е надарила съ една отъ най богатитѣ земи въ свѣтътъ: „По-богатитѣ изкопали дупки, въ които за да влѣзатъ, трѣбва да се прегѫватъ на две. Вѫтре, върху четири камъка стои обикновенно единъ котелъ, единственната

---

[1]) Раковски. — *Горский Пѫтникъ.*

покжщнина, въ който всѣкой членъ на семейството бърка, за да извади своето ядение, което не може се описа на никой езикъ. Азъ се отказвамъ да дамъ една идея за отвратителния изгледъ на тия сжщества: никой нѣма да ми повѣрва".

Такива били последствията отъ тая война за България. А какви били тѣ за победителитѣ? Ако се погледне на загубитѣ на Турция и на изнемощението, въ което тя била доведена, то тая война се явява като една отъ най-плодотворнитѣ за руската държава. Унищожението на турската флота оставяло Руссия господарка на Черно море; унищожението на низама въ сраженията обезпечавало на Руссия за дълги години надмощието ѝ и по сухо; съ отцепванието на Гърция, Сърбия и Княжествата, които се обращали на щипки въ ржцетѣ на Руссия, турската хазна се лишавала отъ голѣми приходи, а налаганието на тежко военно обезщетение я поставяло въ невъзможность да се оправи презъ дълги години. Но най-важната печалба, която придобивала Руссия чрезъ Одринския договоръ, се състояла въ свободното преминавание на рускитѣ търговски кораби презъ Босфора и Дарданелитѣ. Чрезъ тая клауза южнитѣ руски области, богати по природнитѣ си произведения, добивали възможность да увеличатъ индустрията си и тая на цѣлата държава, което давало на Руссия друго значение, отъ онова което тя имала до сега. Такива били вънкашнитѣ ползи, тия, които се чувствували на минутата. Но действителната полза, оная, която била отъ най-голѣмо значение за Руссия, не се чувствувала сега; нейнитѣ резултати имало да се покажатъ съ времето.

Чрезъ Одринския договоръ Руссия ставала морално господарь на цѣлия Балкански полуостровъ. Европейската дипломация съзирала изключителното положение, което този договоръ създавалъ на победителя въ европейския Изтокъ, защото той подкопавалъ съвършенно проведения съ толкова изкуство въ Виена принципъ за Източния въпросъ и го вкаралъ въ реда на въпроситѣ, които Руссия има право сама да решава, безъ участието на която и да е вънкашна сила. За това тя предприема веднага да поднови освещението на този принципъ. Тутакси следъ сключванието на Одринския миръ, Метернихъ пиши (12/XI 29) на Австрийския посланникъ въ Лондонъ, Естерхази: „Главното е, щото за напредъ сжщественнитѣ измѣнения въ сждбата на Изтокъ да се не считатъ за изключително принадлежащи на Руссия; но ония

отъ тѣхъ, които се покажатъ необходими, да ставатъ съ общото съгласие на държавитѣ. Сѫществуванието на новата гръцка държава трѣбва сѫщо да бѫде гарантирано отъ всички, въ интереса на мирътъ на Изтокъ и на сѫществуванието на Турция. Ние предпочитаме независимостьта на тая държавица предъ ограниченото ѝ подчинение на друго едно политическо тѣло. Върховното владичество надъ Гърция ще бѫде за Султана само единъ постояненъ източникъ за предирки“ [1]). Въ Англия и въ Франция били на сѫщото мнение. Николай, ако и да съзиралъ всичкото значение на това предложение, да се признае Гърция за независима, нѣмалъ на какво да основе своето съпротивление, защото самъ многократно заявявалъ до сега, че счита гръцкия въпросъ за европейски въпросъ. По неволя той се съгласилъ съ предложението на своитѣ съперници, като вѣрвалъ, че въ сѫщность Гърцитѣ ще гледатъ пакъ на него, като на тѣхенъ избавитель, което не би било така, ако той се възпротивяше на това предложение. Така щото представителитѣ на всичкитѣ велики държави, събрани въ Лондонъ на конференция, измѣнили постановленията на Одринския договоръ касателно Гърция и решили (3|II н. с. 1830), че Гърция ще съставлява една независима държавица съ всичкитѣ политически, административни и търговски права, които произтичатъ отъ пълната независимость и че правителството ѝ ще бѫде монархическо наследствено по право на първородство. Това решение било съобщено (8/IV) на Турция, заедно съ едно предложение отъ страна на Руссия, да ѝ отстѫпи единъ милионъ желтици отъ военното обезщетение, което тя ѝ дължи, ако приеме решението на конференцията. Портата се съгласила и сѫществуването на независима Гърция било признато. По този начинъ билъ запазенъ отъ части приетия въ Виенския конгресъ принципъ — измененията въ сѫществующитѣ владения на държавитѣ да ставатъ съ участието на всичкитѣ Велики Сили.

---

[1]) Жигаревъ. — Op. cit. I, 369.

ГЛАВА IX.

Кримската война. Парижския договоръ.

Одринския договоръ изразява върховната точка въ могуществото на Руссия въ Източния въпросъ. Съ него тя успѣва да отстрани вмешателството на Великитѣ Сили отъ разпритѣ й съ Турция и да наложи своята воля и господарското си влияние на тая последнята. Чрезъ него тя ставала истинската господарка на цѣлия Балкански полуостровъ подъ сѣнката на видимата турска власть. Това положение ще възбуди тревога у всичкитѣ западни държави, които веднага ще се заловятъ да го измѣнятъ, особенно когато то ще прояви на дѣло своето неизбѣжно последствие. И тѣ ще сполучатъ да направятъ въ това направление първата крачка въ 1840 и 1841 само по дипломатически начинъ, а по-късно, въ 1856, ще успеятъ окончателно съ силата на своето оржжие. До тогава Руссия се залавя да използува това си преимущественно положение, като захваща най напредъ отъ най близкитѣ до нея земи: Молдавия, Влашко и Сърбия.

Както видяхме, въ чл. V на Одринския договоръ, който се отнасяше до Дунавскитѣ Княжества, се постановяваше, че тѣхната сждба се урежда въ единъ *отдѣленъ актъ*, който съставлява нераздѣлна часть отъ договора. Споредъ този отдѣленъ актъ, Господаритѣ на Княжествата ще се избиратъ не за 7 години, както гласеше Аккерманската конвенция, а за до животъ. Тѣ ще се избиратъ отъ респективнитѣ Дивани измежду мѣстнитѣ боляри и ще могжтъ да се смѣнятъ само когато сами пожелаятъ, или пъкъ когато извършатъ нѣкое престжпление. Но и въ такъвъ случай Султана трѣбва да вземе съгласието на руското правителство. Господаритѣ ще управляватъ съ съдействието на Диванитѣ (видъ Събрания отъ боляри). Жителитѣ на Влашко и Молдавия се освобождавали да не плащатъ на Турция никакъвъ данъкъ въ продължение на две години. Съ последния параграфъ на този *Актъ* „Високата Порта се задължава тържественно да потвърди административнитѣ правилници, които презъ времето на окупацията на тия две области отъ императорскитѣ руски войски бидоха изработени, споредъ желанието, изказано отъ събранията на първенцитѣ въ тая страна и които правилници трѣбва да служатъ за напредъ като основа на вжтрешното управление на Княжествата". А съ чл. VI на втория *отдѣ-*

ленъ актъ, относително обезщетението, което Турция трѣбва да плати на Руссия, тая последнята си задържа Княжествата до окончателното изплащание на това обезщетение (11,500,000 дукати, или 115 милиона зл. лева). До кога щѣло да се продължи това изплащание, а следователно и окупирането на Княжествата, може да се заключи отъ това, че за изплащанието на 15 милиона лева Турция получавала единъ срокъ отъ 18 мѣсеци. За да се улесни изплащанието, договора предвиждалъ, че Портата може да даде въ замѣна нѣкоя ценность въ натура, стойностьта на която що се определи по взаимно съгласие.

Тези постановления на Одринския договоръ правяли Руссия ефективна господарка на Княжествата; Турция оставала да носи само титлата на сузеренъ. За да скѫса и тая връзка, Николай предложилъ чрезъ Орлова въ Цариградъ да отстѫпи 30 милиона лева отъ обезщетението, само да се прехвърли върху него сузеренството надъ тези Княжества. Но Портата, като била сега вънъ отъ опасность и по настояването на Австрия отхвърлила това предложение[1]). Николай трѣбвало да се задоволи съ ефективното господаруване въ Княжествата.

Следъ Одринския миръ за председател на Диванитѣ билъ назначенъ генералъ П. Д. Киселевъ. Неговата миссия била да утвърди руското господство въ Княжествата, или, споредъ неговитѣ собственни думи, „да спечели за Руссия богатствата на тия земи чрезъ търговията и да подчини въ бѫдѫще Власитѣ и Молдавцитѣ на нашето възпитание и да въведе тамъ нашитѣ нрави и обичаи... По този начинъ безъ преврати въ Европа и безъ разноски за поддържанието на наша военнна сила тукъ, нашата граница ще бѫде на Дунава и съ мѣстни предпазителни мѣрки противъ заразата“[2]). Този резултатъ, както казахме, можалъ да се получи чрезъ вѫтрешното управление на Княжествата, устроиството на което трѣбвало да бѫде такова, щото да позволява на Руссия тя да го рѫководи.

Споредъ Одринския договоръ, който потвърдявалъ въ това отношение Аккерманската конвенция, вѫтрешното управление на Княжествата щѣло да се нареди съ по единъ административенъ правилникъ, имеющъ значение на *органически уставъ*, изработенъ отъ едно събрание на първенци подъ

---

[1]) B. Roullon. — *La puissance russe.*
[2]) Татищевъ. — *Внешняя политика Николая I*, 321.

председателството на руския представитель. Както видяхме (с. 341), събрания за тая цель комитетъ въ Букурещъ трѣбвало да приеме донесения проектъ отъ Петерсбургъ. За да се даде видъ на така приготвения Уставъ, че е дѣло на събравшитѣ се боляри, той билъ разискванъ на дълго и широко и едвамъ билъ довършенъ въ началото на 1830. Веднъжъ приетъ, двама отъ членоветѣ на комитета, заедно съ председателя, го отнасятъ за потвърждение въ Петерсбургъ, гдето била назначена особенна комисия за преглежданието му. Следъ като били направени необходимитѣ прибавки и измѣнения за обезпечение на рускитѣ стремления, устава билъ повърнатъ за приемание отъ „събранията на най знатнитѣ боляри" въ всѣко княжество. Влашкото събрание го приело презъ Априлий, а молдавското презъ октомврий (1831).

Споредъ така изработената конституция на Княжествата, тѣхнитѣ Господари се избирали отъ Велико Народно Събрание за до животъ, споредъ както постановявалъ и Одринския договоръ; Господаритѣ управляватъ съ съдействието на обикновенни народни събрания (Дивани), съставени отъ духовнитѣ началници, отъ боляри и отъ народни представители (всичко 43 души за Влашко и 34 за Молдавия); министритѣ не сѫ избираеми, нито избиратели; измѣнението на конституцията не се предвижда. Не е трудно да се забележи къмъ какъвъ край можали да доведѫтъ подобни едни постановления. Чрезъ избираемостьта на Господаритѣ Руссия добивала възможность да постигне резултата, който постигнала съ избираемостьта на кральтъ въ Полша[1]); а чрезъ постановлението на Аккерманската конвенция, потвърдено отъ Одринския договоръ, което не допущало смѣнението на тия Господари безъ съгласието на Руссия, тѣ ставали съвършенно зависими отъ нея (посетнѣ ще видимъ влашкия Господарь, Александръ Гика, да се сваля по желанието на Руссия). Състава на камаритѣ давалъ друга гаранция на Руссия, като държава съ могущи средства, за установлението на своето господство. Но най голѣмата гаранция въ това отношение съставлявали министритѣ, въ чиито рѫце се поставяли и Господаритѣ и Събранията. Като не избираеми, тѣ можали да бѫдѫтъ чужди поданници, независими отъ камаритѣ. Руссия предназначавала тези постове за свои поданници. „Този органически уставъ, казва Татищевъ[2]),

[1]) В. *Прибавление II.*
[2]) *Вн. Пол. Николая I, 324.*

билъ чисто кабинетно произведение, една отъ ония конституции, които се раждатъ между четиритѣ стени на канцеларията, безъ да излазятъ отъ историята на страната, безъ да се съобразяватъ съ нейнитѣ нужди и потрѣби и които разрешаватъ най-жизненнитѣ въпроси на основание на чисто теоритически съображения"[1]). Имало следователно, голѣма вѣроятность, че така приготвената конституция на Княжествата ще даде възможность на Руссия да осѫществи стремлението си. За по-голѣма сигурность, Несельроде пиши на Кисилева[2]), че „Господаря желае, щото при разглежданието, измѣнението и потвърждението на конституциитѣ да бѫдѫтъ взети мѣрки, щото тѣ да могѫтъ да се турятъ въ изпълнение преди нашитѣ войски да напуснатъ Княжествата; тогазъ Портата ще бѫде принудена да потвърди направенитѣ преобразования". Но Киселевъ не сполучилъ да изпълни това предписание, нито да прокара чрезъ Портата нѣкои допълнителни преобразования, които той считалъ необходими за сполуката на Руссия. На 14 Априлий (1830) въ Петерсбургъ била сключена между Руссия и Турция една конвенция, споредъ която първата, подъ влиянието на австрийската враждебность, се съгласила да изпразднн Кня-

---

[1]) Нашата днешна конституция е изработена по сѫщия начинъ. Князъ Черкаски изработва най-напредъ единъ проектъ „въ духа на здравото сближение съ Руссия и тѣсната съ нея солидарность", но той умира преди да успѣе да прокара предъ Учредителното Събрание този проектъ. Князъ Дондуковъ Корсаковъ изработва новъ проектъ, като взелъ за него мнението на Маринъ Дриновъ и на други по-видни тогава Българи. Тѣ всички вземали предъ видъ политическата подготовка и народния битъ на Българитѣ, за това препорѫчвали да се предостави въ Конституцията една по-голѣма власть на Князя и правителството. Тъй приготвения проектъ на Конституцията (жалко че не е още публикуванъ) билъ изпратенъ въ Петерсбургъ на одобрение Тукъ назначили при министерството на Вънншитѣ работи, подъ председателството на князь Урусовъ, една комисия отъ четири члена, между които билъ поддиректора на Азиятския департаментъ, Мельниковъ и професора по държавното право при Петерсбургския университетъ, Градовски, да прегледа и допълни представения проектъ. Професоръ Градовски отказалъ да се съгласи на каквото и да е измѣнение въ проекта, защото не познавалъ бита на българския народъ и условията, въ които се намирало новото Княжество. Другитѣ трима члена на комисията, които, вѣроятно, още по-малко отъ него сѫ познавали състоянието на българския народъ, измѣнили обаче проекта въ по-либераленъ духъ. Какви сѫ били подбудителнитѣ имъ причини да направятъ това, може само да се догатва. Когато тъй измѣнения проектъ билъ повърнатъ на Дондукова, нему било предписано да фаворизира измѣнението на прегледания проектъ въ още по-либераленъ духъ. И наистина, подъ негово влияние Учредителното Събрание приема днешната ни конституция, чисто канцеларско произведение, въ което е съвършенно игнорирана историята и довчерашния животъ на народа ни, за да се даде мѣсто на най-съблазнителнитѣ теоритически заключения.

[2]) Татищевъ. — Op. cit. 322.

жествата въ единъ много по-кратъкъ срокъ отъ условения въ Одринския договоръ, следъ изплащанието на първитѣ 15 милиона лева, та прилаганието на конституциитѣ не можило да стане въ присѫтствието на рускитѣ войски. Това не попречило обаче на Киселева да действува въ Княжествата като управитель на една руска область.

Най напредъ той турилъ рѫка върху Камаритѣ имъ, за да имъ отнеме възможностьта да изработватъ закони, които би създали едно нежелателно положение. Въ съгласие съ Портата, Руссия си присвоила правото да преглежда всичкитѣ решения на Събранията и само следъ нейното одобрение, да могатъ да придобиватъ сила на законъ. По този начинъ се унищожавала основната гаранция на румѫнската автономия. Когато Събранията се указвали повече упорити, тѣ бивали разпущани за нищожни работи. (Такъвъ билъ случая, когато Влашкото Н. Събрание не се съгласило да отстѫпи всичкитѣ мини въ страната на една руска компания, Трандафиловъ & С-ие). Ония, които се осмелявали да осѫждатъ открито рускитѣ действия, бивали изпращани на заточение. Всичкитѣ по-важни служби се раздавали съ предварителното съгласие на руския представитель въ Букурещъ. Руската цензура била въведена въ Княжествата, както сѫществувала въ Руссия. Съ една речь тѣ се третирали като една руска область съ отдѣлно управление. Това положение дало основание на Несельроде да пиши: „Въ 1831 ние можахме да задържимъ дветѣ Княжества, но съ това би повдигнали завистьта на западнитѣ държави. Като ги оставяме да иматъ сѣнка отъ независимость, ние сме въ сѫщность по-пълни господари на тѣхъ, било въ време на война, било въ мирно време". Въ това направление отивала руската дипломация. „Тѣхното пълно освобождение никакъ не е съгласно съ намеренията на императора, пиши баронъ Бруновъ[1]). Наопаки, н. и. в. се ползува отъ всѣкой случай да задави и разочерова тайната надѣжда на Молдованитѣ и Власитѣ за пълната имъ независимость". На 17 Януарий 1834, следъ триумфа съ Юнкярскелеския договоръ, въ Петерсбургъ била сключена конвенцията, споредъ която Портата се задължавала да потвърди новитѣ конституции на Княжествата, следъ което рускитѣ войски щѣли да ги изпразнятъ, като оставятъ гарнизонъ само въ Силистра до изплащанието на военното

---

[1]) Татищевъ. — Op. cit, 333.

обезщетение. Споредъ тая конвенция първитѣ Господари на Княжествата нѣма да се изберѫтъ отъ Събранията, споредъ както гласи Одринския договоръ, а ще се предложатъ отъ Руссия и Султана ще ги потвърди. Презъ Априлий за такъвъ въ Молдавия билъ назначенъ Михаилъ Стурдза, а въ Влашко — Александръ Гика. Не подиръ много и руската войска изпразднила двѣтѣ Княжества, което не било никакъ по желанието на Киселева. Веднага щомъ узналъ за сключванието на горецазаната конвенция въ Петерсбургъ, съ която се съкращавалъ срока на руската окупация въ Княжествата, той писалъ да се откажатъ отъ тая конвенция и да се задържатъ Княжествата по условията на Одринския договоръ. „Трѣбва да се разсече възела, пишалъ той на князь Орлова, и да задържимъ Княжествата въ рѫцетѣ си десеть години. Това е потрѣбно, защото азъ считамъ Дунава за граница на нашата държава и безъ да се гледа на Несельроде и на всичкитѣ ваши петерсбургски политикани, силата ще вземе върхъ надъ природата и ние ще дойдемъ тамъ, гдето трѣбва да бѫдемъ. Като продължаваме окупацията, ние ще привикнемъ свѣтътъ да ни гледа тамъ и присъединението ще се извърши по-лесно" [1]). А въ министерството той писалъ: „Трѣбва да си задържимъ тия земи, ако не искаме да се лишимъ отъ плодоветѣ на войната и отъ нашето влияние надъ турското министерство. Само по този начинъ ще можемъ да принудимъ Портата и самата Австрия да постѫпватъ съгласно съ духътъ на нашия последенъ договоръ. Въ всѣкой случай дунавската линия е такъвъ изходъ, който не трѣбва никакъ да се принебрегва" [2]). Турско-египетската разпра накарала и царя да сподѣли мнението на Киселева. Следъ изравнението на тая разпра, Киселевъ пакъ продължавалъ да настоява за задържанието на Княжествата; но следъ Мюнхенгрецкото свиждание, когато влиянието на Метерниха надъ царя надделяло, отъ Петерсбургъ дали на Киселева да разбере, че неговото желание, ако и съобразно съ интереситѣ на държавата, не може да се изпълни.

Въ Сърбия подиръ избѣгванието на Карагеоргя (1813), останалъ Милошъ Обреновичъ да води партизанска борба срещо Турцитѣ. Следъ едно кратковременно помирение, той успѣлъ въ 1815 да повдигне Сърбитѣ на всеобщо възстание и следъ много юнашки подвизи да възстанови Сърбия тъй,

---

[1]) Скальковскій — *Внешняя политика Россіи*. 326.
[2]) Татищевъ. — Op. cit. 329.

както я бе създалъ Карагеорги. Надмощието, което имала тогава Руссия въ европейскитѣ работи и която минавала за покровителка на Сърбитѣ, карало Портата да бжде сега поотстжпчива къмъ тѣхъ. Въ 1819 тя се съгласява да признае княжеската титла на Милоша съ право на наследство на сръбския престолъ; но руския посланникъ въ Цариградъ, баронъ Строгановъ, който не искалъ Сърбия да дължи на себе си своето ново положение, настоялъ предъ сръбскитѣ първенци и тѣ отхвърлили предложението на Портата. Трѣбвало да се сключи Аккерманската конвенция, за да може Сърбия да получи признаванието на своята автономия, като резултатъ отъ руското покровителство. Споредъ чл. VI на Одринския договоръ, Турция се задължавала да изпълни всичкитѣ постановления на Букурещския договоръ и на Аккерманската конвенция относително Сърбия. Вследствие на това, въ края на Септемврий (1829) Султана издалъ единъ фирманъ за изпълнението на Одринския договоръ спрямо Сърбия. Но изпълнението на този фирманъ отивало много бавно, защото руския представитель при Портата, Рибопиеръ, се отнасялъ враждебно къмъ Сърбитѣ. За да избѣгне тая враждебность, Милошъ влѣзалъ въ преговори съ Бѣлградския паша, Хюсеинъ паша, който го научилъ, че съ злато посредствомъ турскитѣ сановници може да получи всичко, което желае, даже въпреки ожиданията на Руссия. Действително, по този начинъ било издействувано презъ Септемврий (1830) подписванието на единъ втори фирманъ, споредъ който на Сърбитѣ се признавала пълна свобода на вѣроизповѣдание; Милошъ Обреновичь се утвърдявалъ за князь на Сърбия съ право на наследственность, който да управлява страната въ съгласие съ представителитѣ на народа; въ главнитѣ сръбски крепости оставали турски гарнизони; турскитѣ чиновници нѣмали право да се месятъ въ вжтрешнитѣ работи на Сърбия; за поддържание редътъ, князя ималъ право да държи войска; на Турцитѣ, неучаствующи въ гарнизонитѣ, се забранява да живеятъ въ Сърбия; князя ималъ право да държи въ Цариградъ единъ свой представитель. Австрия и Руссия признали създаденото съ този фирманъ положение на Сърбия, която ставала една полунезависима държавица, безъ да има още нѣкаква формална конституция.

Самостоятелнитѣ действия на Милоша, който придобилъ този резултатъ съ свои средства, безъ посредничеството на

Руссия, никакъ не се нравили на тая последнята. Като не искала да изпрати свой представитель въ Бѣлградъ, Руссия натоварила своя Букурещски консулъ, Рюкманъ, да наблюдава за поведението на Милоша, за когото имало слухъ, че е решенъ да отхвърли руското покровителство и да разпространи своето влияние между другитѣ Славяни на Балканския п-овъ. „Такова едно значение на сръбското княжество не влазяло въ смѣткитѣ на руската дипломация, говори Поповъ[1]). Като нѣмала по това време военни съперници на Изтокъ, Руссия гоняла да подчини на своето покровителство не само Сърбия, Дунавскитѣ княжества, и Гърция, а да разпространи влиянието си надъ цѣла Турция... Независимия и самостоятеленъ сръбски князь се считалъ опасенъ за общото дѣло. Той не можалъ да се подчини така лесно на послушание, както Господаритѣ на Молдавия и Влашко". Действително Милошъ не земалъ въ внимание внушенията на руската дипломация въ желаемата отъ нея степень; той самъ си купилъ титлата наследственъ князь, неограниченъ отъ никаква друга власть и почти само съ свои средства създалъ положението на Сърбия. За да си го подчини, Руссия предприела да ограничи преди всичко властьта му чрезъ една камара, която може да й стане орждие. Захванали се агитации въ този смисълъ, поддържани въ името на Руссия, като доброжелателка на народа, които агитации презъ 1835 взели размѣритѣ на открито възстание почти, та на 3 февруарий сжщата година Милошъ билъ принуденъ да обнародва въ Крагуевацъ сръбската конституция. Споредъ нея, князя се лишавалъ отъ неограничената си власть, която преминавала въ ржцетѣ на Държавния Съветъ, който съсредоточавалъ въ себе си и тритѣ власти: законодателна, сждебна и административна. Следъ издаванието на тая конституция Рюкманъ престигналъ отъ Букурещъ въ Бѣлградъ като извънреденъ царски *комисаръ*, който да даде на сръбскитѣ работи желаемото отъ Руссия направленне. Щомъ стигналъ въ Пожаровацъ, Рюкманъ поискалъ отъ Милоша да му изпрати една депутация, съ която да се обясни. Предъ нея той осждилъ издаванието на конституцията, при всичко че по-преди тя се искала въ името на Руссия. Сега той поискалъ нейното унищожение, а въ свижданието си съ Милоша, осждилъ цѣлото

[1]) *Руссія и Сербія*. I. 285.

му управление, като му давалъ да разбере, че той е причината за незадоволствието на сръбскитѣ първенци и за станалитѣ събития въ началото на годината, като се докосналъ даже до семейнитѣ му работи. Когато Милошъ го попиталъ каква форма управление желае Руссия да има въ Сърбия, понеже по-преди била за конституцията, а сега се явявала противъ нея, Рюкманъ не можалъ нищо да отговори и казалъ, че ще пита въ Петерсбургъ. На тръгване той поискалъ да се срѣщне още веднъжъ съ представителитѣ-старейшини и въ събранието ги изхокалъ по най жестокъ начинъ, за гдето възставали противъ княза си и имъ заявилъ, че могатъ да се надѣватъ на покровителството на царя, само до когато бждятъ вѣрни на задълженията си спрямо Турция и Руссия. „Въ противенъ случай, царя не само ще се откаже отъ тѣхъ, но и ще се съедини съ Портата да приведе въ послушание непокорнитѣ"[1]).

Това грубо вмешателство на Руссия въ вжтрѣшнитѣ работи на Сърбитѣ принудило тия последнитѣ да обърнатъ очи къмъ нейнитѣ съперници. Когато въ края на 1836 руското правителство изпратило въ Бѣлградъ единъ проектъ, който трѣбвало да служи като основа за една нова сръбска конституция, Милошъ го отхвърлилъ и се сближилъ съ английския представитель, Ходжесъ. Това отстранение на Милоша отъ руското влияние предизвикало изпращането отъ страна на царя неговия адютантъ, князъ Долгоруки, съ извънредна мисия предъ сръбския князь. Той успѣлъ да убеди Милоша да разшири правдинитѣ на народа и да възстанови добритѣ отношения съ Руссия. На 16 Октомврий 1837 Милошъ издалъ единъ указъ, съ който увеличавалъ правата на Държавния Съветъ, но конституцията не била издадена. Англия, като оценявала ролята, която Сърбия можала да играе въ вжтрѣшнитѣ работи на Турция и като се страхувала да не би упорното отказване на Милоша да удовлетвори искането на Руссия, да издаде една конституция, което било желанието и на болшинството отъ сръбския народъ, да предизвика нѣкои усложнения въ тая страна, посъветвала сръбския князь да приеме една конституция, въ която да бждятъ запазени всичкитѣ негови прерогативи. Английския посланникъ въ Цариградъ настоялъ предъ Портата да вземе

1) Поповъ. — *Россія и Сербія*, I, 345.

инициативата за такава една конституция, като поиска за тая цель на Милоша да изпрати свои представители, съ съгласието на които тя да бѫде приготвена. Портата приела, но по настояванието на руския посланникъ, който ѝ давалъ да разбере, че е въ неинъ интересъ, ако властьта на сръбския князь е по-слаба и че тя ще може по-лесно да борави въ Княжеството, ако тая власть е раздѣлена, тя приготовлява за Сърбия една конституция, съ която съвсѣмъ се ограничавала властьта на Милоша и се предавала въ рѫцетѣ на 17 души, които съставлявали Държавния Съветъ. Властьта на тоя Съветъ не била поставена подъ никакъвъ контролъ, нито даже подъ този на едно Събрание, защото новата конституция не предвиждала подобно. На 13 Февруарий 1839 конституцията била обнародвана и Руссия заедно съ Австрия пребързали да я признаятъ. Милошъ, като виждалъ че ще му бѫде невъзможно да управлява Сърбия споредъ новата конституция, отказалъ се отъ престола на 1-й Юлий (1839). Така Руссия постигнала отдавна приследваната си цель, да махне този съ независими стремления сръбски князь[1]). На престола дошелъ синътъ на Милоша, Миланъ, но той умрѣлъ следъ месецъ нѣщо и билъ замѣстенъ отъ втория синъ на Милоша, Михаилъ Обреновичь.

А ето какво ставало презъ това време въ непосредственнитѣ владения на Турция. Следъ сключванието на Одринския миръ, редовнитѣ сношения между Руссия и Турция били възстановени. На 13 Ноемврий (1829) въ Цариградъ престигналъ извънредния руски пратенникъ, генералъ графъ Орловъ, въ дипломатическата свита на когото влазяли баронъ Бруновъ и съветника Бутеневъ, който се определялъ за управляющъ посолството до престиганието на самия посланникъ, Рибопиеръ.

Както споменахме по-горѣ, желаемата отъ руския императоръ слабость на Турция не можала да бѫде вѣчна. Отъ двета едно: или Портата би захванала да се усилва постепенно съ течението на времето, или нѣкой другъ би се опиталъ да се възползува отъ тая слабость, както се опиталъ Мамарчевъ. „Напраздно се мамимъ съ надѣждата, че колкото Портата е по-слаба, толкова по-покорна и по-послушна ще ни бѫде; приятелство не се печели съ страхъ. Впрочемъ, страх-

---

[1]) Сѫществува чудна еднаквость между агитационнитѣ могиви, употребени отъ рускитѣ превърженници въ Сърбия за свалянието на Милоша и тия употребявани у насъ въ надвечерието на свалянието на княза Александра Батембергъ.

ливия приятель е по-лошъ отъ неприятеля. Нека речемъ, че утрѣ сключихме отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ Турция и имаме една война съ Англия. Вѣрвате ли, че можемъ да се уповаемъ на Портата и че тя нѣма да пропустне Англичанитѣ презъ Проливитѣ, ако й обещаятъ Кримъ?" Така говорилъ руския дипломатъ Фонтонъ[1]). Той билъ правъ, защото както Руссия можала да се ползува отъ слабостьта на Турция, за да й налага своитѣ искания, сѫщото можали да правятъ и нейнитѣ съперници. Освень това, тая слабость била най-голѣмото съблазнение за разнитѣ турски паши, които само случай чакали да се освободятъ отъ зависимостьта си отъ Цариградъ. Действително, веднага следъ Одринския миръ нѣкои отъ турскитѣ управители на далечни области предприели да се отцепятъ, като независими владетели. Такъвъ билъ случая съ Даудъ паша въ Багдадъ и съ Мустафа паша въ Шкодра, които били обаче лесно покорени отъ изпратенитѣ противъ тѣхъ войски. Не такъвъ билъ случая съ Египетския паша Мехмедъ Али.

За да изплати военната контрибуция, която Руссия й наложила, Портата изисквала голѣми суми отъ всичкитѣ си васали. Мехмедъ Али паша, управителя на Египетъ, една отъ най-приходнитѣ области за турското съкровище, като съзиралъ несъстоятелностьта на цариградскитѣ власти, намислилъ да се освободи отъ подчинението си на Портата. Той намерилъ поводъ да се скара съ Сирийския паша, когото обвинилъ, че покровителствува изгоненитѣ отъ него Мамелюци изъ Египетъ и пратилъ (1831) сина си Ибрахима да го накаже, като завземе Сирия. Това завземание било най лесното нѣщо при тогавашното разстройство на турската държава. Въ сѫщата година още крепостьта Сенъ-Жанъ-д'Акръ паднала въ рѫцетѣ на Ибрахимъ паша. Окураженъ отъ този успѣхъ, Мехмедъ Али поискалъ отъ Султана да го признае за независимъ управитель на Египетъ, както и на завзетата Сирия. Естественно, Султана вмѣсто фирманъ, му изпратилъ заповѣдь да се отправи въ Цариградъ, да даде отчетъ за поведението си. Като отговоръ на тая заповѣдь Мехмедъ Али спрялъ плащанието на данъка и така се обявилъ независимъ отъ Портата. Султанъ Махмудъ отъ своя страна издалъ единъ фирманъ, съ който обявилъ Мехмеда и сина му за лишени отъ всичкитѣ

[1]) Поповъ. — *Россія и Сербія*. II, 320.

имъ достоинства и ги предавалъ на проклятие. Сѫщевременно била изпратена силна войска, да принуди Египтянитѣ съ сила да изпразнятъ Сирия. Но при първата среща още тая войска била разбита и съвършенно разпръсната. Сирия цѣла минала въ рѫцетѣ на Египтянитѣ, които презъ Мала-Азия заплашвали самия Цариградъ. Бѫдѫщитѣ имъ успѣхи били несъмненни, защото мохамеданитѣ, недоволни отъ султанъ Махмудовитѣ преобразования, които не могли да спрѫтъ Дибича да премини въ нѣколко дни Балкана и да диктува условията на миръть въ Одринъ, посрещали на всѣкѫде съ радость Египтянитѣ и имъ указвали всичкото си съдействие. Тѣ считали Мехмедъ Али паша за спаситель на мохамеданството противъ гявурството на Султана и напущали вкупомъ знамената на последния. Въ Цариградъ имало опасность всѣка минута за едно разбунтуваине на тълпата. Възтържествуванието на Мехмедъ Али било сигурно.

Но това не било въ интереса на Руссия и неи сега се представлявалъ случай да използува до край политиката, посочена отъ решението на Тайния Комитетъ въ надвечерието на Одринския миръ: чрезъ поддържанието на Турция да обезпечи своитѣ интереси на Изтокъ. Въ Петерсбургъ били убедени, че Портата, като ще дължи своето сѫществувание на Руссия, въ своята признателность за това, ще може да ѝ направи такива отстѫпки, които до сега били придобивани само съ силата на орѫжието и ще се подчини всецѣло на руското влияние. Ето защо, още въ началото на египетскитѣ успѣхи, руския управитель на Дунавскитѣ Княжества, П. Д. Киселевъ, съветва (Май 1832): 1) да се обясни на Портата, че на Мехмедъ Али помагатъ западнитѣ държави, които хранятъ лоши намерения за цѣлостьта на турската империя и да се убеди Султана, че той може да противопостави на своитѣ врагове единъ съюзъ съ Руссия; 2) въ доказателство на нашето изкренно къмъ Портата разположение, да ѝ се предложи материална помощь отъ наша страна и даже войска въ случай на заплашване или насилие отъ страна на другитѣ държави; 3) но и Портата да даде нѣкоя гаранция, като напримеръ тържественно признавание правото ни да покровителствуваме източнитѣ християни и отстѫпванието на едно пристанище при входа на Босфора[1]). Въ Петерсбургъ не се реша-

[1]) Татищевъ. — Op. cit. I, 345

вали да предприематъ веднага подобна една постжпка, а се ограничили за сега само съ повикването на руския консулъ въ Египетъ, както и на всичкитѣ руски поданници въ тая страна. Но когато въ руската столица престигнало известието за успѣхитѣ на Ибрахимъ паша и за немедленната опасность, която заплашвала султанъ Махмуда, царя заповѣдалъ веднага, да му се предложи руска помощь. Султана считалъ престола си въ опасность и билъ готовъ да приеме каквато и да е подкрепа. Той я поискалъ най-напредъ отъ Англия, но до когато да се получи отговора отъ Лондонъ, Руссия предложила своитѣ услуги. Презъ Октомврий (1832) царя натоварилъ генерала Муравьевъ да поднесе неговата помощь на Султана и като получи съгласието му, да отиди въ Александрия, за да изкаже на Али паша недоволствието на царя отъ неговото поведение. За улеснение на Муравьева било му дадено едно писменно наставление, гдето се излагали причинитѣ, които карали Руссия да действува така. „Въ началото, бележи Муравьевъ, се намираше едно кратко изложение на работитѣ; по-нататъкъ се излагаше страхътъ на нашия дворъ, да не би съ паданието на Султана да изгубимъ удобствата, спечелени чрезъ Одринския договоръ и да не би Цариградъ да стане свърталище на безпокойнитѣ разни личности, изгонени изъ тѣхното отечество и които сага намиратъ прибѣжище въ Египетъ; най-сетнѣ се казваше, че чрезъ този превратъ ние може да се сдобиемъ съ единъ силенъ съсѣдъ вмѣсто разслабената сега Турция . . . Азъ трѣбваше да съобща на пашата, че каквито и да бждатъ неговитѣ успѣхи, че даже и да успѣе да свали Султана, то Руссия ще брани съ силата на своето оржжие правата, които е придобила отъ Турция въ договоритѣ си съ нея“[1]). „Всичкитѣ тези съображения убеждаватъ нашия господарь, че добрѣ разбранитѣ интереси на неговата държава изискватъ отъ наша страна да предупредимъ сваляннето на Махмуда и да поддържаме Турция въ настоящето ѝ положение. Проникнатъ отъ важностьта на тая истина, императора реши да се изкаже открито противъ възстанието на египетския вицекраль и да употрѣби моралното си влияние за спиранието на неговитѣ успѣхи“[2]).

Съ Муравьева билъ изпратенъ и полковникъ Дюхамель, който ималъ за длъжность, въ преминаването си отъ Одеса до Цариградъ, да събере нуждннитѣ сведения за състоянието

[1]) Рускій архивъ. 1868

[2]) Татищевъ. — Op. cit. I, 348.

„Английското правителство считало възможно и желателно създаването въ Турция единъ по-добре нареденъ и по-траенъ политически строй; а руското правителство считало, наопаки, нито възможно, нито желателно, създаванието на единъ новъ редъ на работитѣ“[1]). Лордъ Палмерстонъ не се подвоумилъ да заяви и предъ руския посланникъ, че Англия нѣма да повдигне никакво възражение, ако трона на Султана бѫде заетъ отъ Мехмедъ Али, на което кн. Ливенъ възразилъ, че Руссия нѣма никога да допусне подобно нѣщо[2]).

Между това генералъ Муравьевъ престигналъ въ Цариградъ (9/XII, 32) и билъ приетъ отъ Султана, комуто предложилъ помощьта на царя. Султана, ако и да се намиралъ предъ една голѣма опасность, отказалъ да приеме веднага тая помощь. По настояванието на френския и на английския представители той се отказалъ даже съвършенно отъ нея. Но когато дошло известието отъ Лондонъ, че Англия не се съгласява сама да се намеси и да помогне на Портата, страхътъ накаралъ турския владетель да търси по нѣкакъвъ начинъ спасението си. Той се съгласилъ най напредъ да отстѫпи Сирия на Мехмедъ Али и пратилъ за тая цель пълномощници въ Александрия, гдето престигналъ и Муравьевъ (1/I, 33). Заплашванията на този последния и предложенията на турския пълномощникъ склонили египетския паша да прекрати настѫплението на своитѣ войски къмъ Цариградъ. До когато обаче последнята заповѣдь да достигне до сина му, той все продължавалъ да върви къмъ Цариградъ, превзелъ Кутахия и заплашвалъ Бруса. Въ своя припадъкъ отъ страхъ, Султана се хвърлилъ въ обятията на Руссия. Той заповѣдалъ на министритѣ си да приематъ предлаганата му отъ царя помощь, не само по море, но и по суша: черноморската флота трѣбвало да влезе въ Босфора, а окупационнитѣ руски войски въ Княжествата — да слѣзатъ по сухо до стенитѣ на Цариградъ. Руския представитель, Бутеневъ, приготвенъ за тая случайность, веднага се съгласилъ да извика черноморската флота, а за сухоземната войска отговорилъ, че ще иска позволение отъ Петерсбургъ (21/I, 33). Щомъ известието дошло въ руската столица, веднага било заповѣдано на черноморската флота, подъ командата на адмирала Лазаревъ, да се отправи за Босфора. Подиръ него била съставена една втора

1) Мартенсъ — XII, 41.
2) Мартенсъ. — XII, 50

ескадра, която натоварила и 5000 души сухоземна войска. А на Киселева въ Княжествата било заповѣдано да приготви наскоро единъ корпусъ отъ 25—30 хиляди души, който подъ негово началство да премине Дунава и да се отправи за Цариградъ.

Преди престиганието обаче на известието за исканата отъ Султана помощь, Николай, като предвиждалъ едно усложнение въ Турско и като знаялъ какво е разположението на Виенския дворъ по този въпросъ, предприелъ да влезе въ съглашение съ него за всѣка случайность. На 1-й Февруарий (1833) Николай приелъ графа Фикелманъ, австрийския посланникъ въ Петерсбургъ, съ когото да размѣнятъ взглядоветѣ на двете държави върху въпроса. Царя захваналъ найнапредъ да излага положението на Турция, която споредъ него клоняла къмъ пълно разкапване. Той казвалъ, че е готовъ да даде на Султана една помощь, ако той му я поиска. „Но азъ нѣма да скрия отъ васъ, че това е една жертва отъ моя страна, съвършенно противна на старитѣ ни отношения съ Портата, за да можемъ да я даваме съ удоволствие. Нашитѣ религиозни принципи ни припятствуватъ. Това е всичко обаче, което мога да направя; азъ не мога въскреси турската държава, щомъ тя престане да съществува. Чакайки минутата, най-същественнитѣ руски и австрийски интереси изискватъ, щото притежанието на турскитѣ области да се дължи на тѣхното съдействие и да бъде съобразно съ тѣхното желание. Не е първи пѫть гдето се явява на дневенъ редъ въпроса за мѣркитѣ, които трѣбва да се вематъ за въ случай на едно разпадване на Турция. Най-разнообразни проекти сѫ били предлагани безъ да се дойде до едно заключение по причина на взаимнитѣ зависти и недовѣрие. Днесь Австрия и Руссия се намиратъ въ приятелски отношения и едно съглашение между тѣхъ е най-възможно; още повече, че Руссия се отказва отъ цельта, която ѝ бе предначертала Екатерина II. Азъ желая поддържанието на Турция; ако тя падне, не искамъ да взема нищо отъ нейнитѣ остатки. Мени нищо ми не трѣбва . . . А какъ да се постѫпи? Мисъльта за дѣлба е винаги занимавала Силитѣ". Посланника възразилъ, че раздѣлението на цѣла Турция е фактически невъзможно, съ което Николай се съгласилъ и продължилъ: „Турската държава не е нищо освенъ старата Византийска империя; но тя не е хванала дълбоки корени. Населението въ старитѣ гръцки области,

даже и на азиятския босфорски брѣгъ, е повечето християнско. Защо, слѣдъ като се разкапи първата, да не потърсимъ да издигнемъ тая стара византийска държава? Зародиша на гръцка държава съществува вече. Азъ не познавамъ краль Отона и не зная, да ли е въ състояние да играе голѣмата роль, която му приготовлява такова едно бѫдѫще. Отъ моя страна азъ не виждамъ другъ по-благоприятенъ изходъ"[1]). Този разговоръ се продължавалъ часъ и половина, и царя повтарялъ на нѣколко пѫти, че е готовъ да спаси Султана, но незнае да ли ще може да го направи. Тъй като при настоящитѣ условия една катастрофа е възможна, необходимо е да се има едно предварително съглашение между толкова приятелскитѣ и заинтересовани въ въпроса държави, Австрия и Русия. За създаването на българска държава не станало никаква дума, при всичко че както до сега, тъй и сега, слѣдъ заявлението на Дибича въ Одринъ, Българитѣ били дълбоко убедени, че руския царь се грижи главно за тѣхната участь. Споредъ предложението на Николая, българския хомотъ отъ турски щѣлъ да се промѣни на гръцки. Но и това не било основното желание на руския господарь, защото не би била голѣма ползата за неговата държава, ако вмѣсто разкапалата се Турция се създаде една развратна Византия, осѫдена още при създаванието си на разкапвание.

Освенъ чрезъ австрийския представитель въ Петерсбургъ, царя искалъ да узнае и направо разположението на виенското правителство по този въпросъ. За това руския въ Виена представитель, Татищевъ, билъ натоваренъ да опита, възможно ли е да се дойде до едно съгласие съ Австрия въ изказания отъ царя смисълъ. Виенския кабинетъ призналъ огромната важность на царското предложение и го взелъ въ сериозно внимание. Метернихъ, ако и да увѣрявалъ руския посланникъ, че Австрия винаги ще бѫде най-вѣрната съюзница на Русия, не сподѣлялъ напълно предложения отъ Николая планъ. Той поддържалъ, че е невъзможно да се издигне една византийска империя на мѣстото на Турция, защото на гръцкия престолъ стоялъ единъ баварски князъ. „Неосторожно би било отъ страна на Австрия да допустне задъ гърбътъ си този сѫщия противникъ, когото има предъ лицето си", възразявалъ Метернихъ. Но Татищевъ не отстѫпвалъ предъ този аргументъ

[1]) Мартенсъ. — IV, a, 442. Татищевъ. — Op. cit. 388.

и въ продължение на два месеца постоянно се повръщалъ на повдигнатия отъ царя въпросъ. Едва следъ усилени настоявания той сполучилъ да принуди Метерниха, да се произнесе преблизително, какво мисли върху бждящето устройство на Балканския полуостровъ. Татищевъ предполагалъ, че австрийския канцлеръ нѣма определенъ планъ, та за да го улесни, начерталъ географическото положение на отношенията между Турция отъ една страна и Русия и Австрия отъ друга, като му анализиралъ въ сжщото време политическитѣ интереси, които свързватъ двѣтѣ държави спрямо Портата. Метернихъ поискалъ да се изтеглятъ рускитѣ войски отъ Княжествата преди да се престжпи къмъ разглеждането на въпроса, защото се носялъ слухъ, че Руссия имала намерение да ги присвои. Татищевъ възразилъ, че ако Руссия би наистина желала това, тя би го направила въ 1829. Тогава Метернихъ обърналъ, че Франция желае да създаде една арабо-египетска държава върху развалинитѣ на Турция, но нито Руссия, нито Австрия могатъ да се съгласятъ на подобно нѣщо, защото то ще бжде еднакво опасно и за двѣтѣ. „Като взема въ съображение това, казалъ Метернихъ, виенския кабинетъ е решенъ да поддържа до крайность властьта на Султана; но въ случай на премахване тая властъ, той нѣма да допустне, щото отъ нейнитѣ остатки да се издигне една държава, опасна за Австрия и за Руссия, а предпочита да се създадатъ отъ турскитѣ земи въ Европа нѣколко държавици споредъ сегашното имъ название. Така, Молдавия, Влашко, Сърбия, Босна, България, Албания да образуватъ отдѣлни и независими една отъ друга държавици, управлявани — християнскитѣ, — отъ князе, а мохамеданскитѣ — отъ ханове. Не трѣбва да се допуща, щото владетеля, който ще вземе брѣговетѣ на Босфора и комуто столицата ще бжде въ Цариградъ, да носи титлата императоръ"[1]). Въ такъвъ смисълъ билъ изработенъ отъ двѣтѣ съсѣдки на Турция единъ планъ за въ случай че властьта на Султана изчезне.

До когато ставали тези преговори, както и рускитѣ разпореждания за изпращание помощь на Султана, въ Цариградъ дошло известието, че Мехмедъ Али се съгласилъ да преостанови настжпателното движение на войскитѣ си. Това обстоятелство, както и настояването на френския представитель,

---

1) Мартенсъ. — IV, а, 443. Татищевъ. — Op. cit. 390.

който доказвалъ, че съ появяването на руската войска, Портата излагала държавата на по-голѣма опасность отъ тая, която тѣ сж повикани да предотвратятъ, накарали Султана да се откаже отъ руската помощь. На 5 февруарий (1833) руския представитель получилъ отъ Портата една нота, съ която се умолявалъ да отмѣни дадената заповѣдь на черноморската флота и на Киселева, защото обстоятелствата се измѣнили. До когато обаче тая молба да се изпълни, първата руска ескадра влѣзла въ Босфора (8/II, 33). Нейното появявание стрѣснало не само Портата. Френския посланникъ, Руссенъ, който сега престигвалъ въ Цариградъ, обявилъ веднага на турското правителство, че ако не поиска оттеглянието на руската помощь, то той нѣма да стовари своитѣ багажи, а Ибрахимъ паша ще потегли за Цариградъ и френската флота ще влезе презъ Дарданелитѣ, да се сблъска съ Русситѣ предъ султановия дворецъ. Ако Портата се съгласи да поиска отстранението на руската ескадра, то Франция ще се намеси съ сила, за да принуди Мехмедъ Али да сключи миръ. На тия условия било подписано на 9 февр. едно съглашение между Портата и френския посланникъ. Отъ своя страна Султана, изплашенъ отъ необикновеннитѣ си гости, още въ деньтъ на престиганието имъ поискалъ отъ Бутенева да се отстранятъ въ Созополъ и тамъ да чакатъ, готови да дойдатъ при първо повикване. Но Русситѣ не се съгласявали да напуснатъ хубавата позиция, която завзели и която била тѣхната отдавнашна мечта. Подъ предлогъ че вѣтъра е неблагоприятенъ, ескадрата продължавала да стои на руската скеля. Следъ петь дни Портата повторила исканието си за отстранението на ескадрата, но този пжть Русситѣ открито отказали да се подчинятъ на това искание. На утрѣшния день подухалъ благоприятенъ вѣтъръ и цѣлия градъ излѣзалъ да гледа заминаванието на ескадрата; но тя не се мръднала отъ мѣстото си. Подиръ две седмици Портата пакъ настояла (4/III) за оттеглянието ѝ, въ отговоръ на което руския посланникъ съобщилъ, че първия отрядъ сухоземна войска е тръгналъ вече отъ Одесса и тези дни престига въ Цариградъ. Султана лично билъ доволенъ отъ присжтствието на рускитѣ сили въ столицата му, защото Ибрахимъ паша билъ заелъ вече и Смирна, а баща му Мехмедъ Али отказалъ да се подчини на френскитѣ условия за миръ и настоявалъ да му се отстжпи не само цѣла Сирия, но и Аданския

пашалъкъ; въ противенъ случай ще поднови нападението си. Тая случайность предизвикала такъвъ страхъ у Султана, щото той се обърналъ къмъ Бутенева да иска по-бързото идване на сухоземната войска. Действително, на 23/II престигналъ първия руски десантъ, а следъ три седмици престигналъ и втория, всичко 10,000 души войска.

Така, руския монархъ, защитника на християнството, подавалъ сега братска помощь на Султана, когото не преди много наричалъ естественъ врагъ на християнитѣ. Сжщитѣ войски, които до сега минавали за защитници на тия християни[1]), сега се употребявали да защитятъ тѣхнитѣ владетели и да закрепятъ властьта на Султана, като че ли религиознитѣ и родственни връзки били изчезнали. (Когато въ 1886 българското правителство се опита да се съгласи по миролюбивъ начинъ съ сжщата Турция за разрешение въпроса за Съединението и се сключи конвенцията въ Топхане, Руссия и нейнитѣ органи въ България възстанаха съ всичката си енергия противъ тая конвенция, като хвърляха най-тежкитѣ обвинения противъ князь Александра, до като успѣха да я компрометиратъ).

На генерала Муравьевъ, който билъ назначенъ за началникъ на руската войска, било предписано да заеме две височини отъ двете страни на Босфора, да ги укрепи и снабди съ нуждната артилерия. Тая заповѣдь се основавала на решението на Тайния Комитетъ въ 1829, че е много важно за Руссия да има две такива точки на Босфора въ случай че турската държава падне. Но тя не била изпълнена, защото Муравьевъ не посмеилъ да иска отъ Портата тези точки, за

[1]) Ето какъ въ това време сжщия царь защищавалъ християнитѣ свои поданници. Поляцитѣ, като считали руското владичество людско за тѣхъ, опитали се да го отхвърлятъ и да въздигнатъ старото свое кралство. Следъ потушването на възстанието (1832), руското правителство не се задоволило само съ падналитѣ на полето жертви. Съ единъ указъ било заповѣдано щото 5 000 фамилии, които заключавали по-развитата часть отъ населението, да се преселятъ въ Кавказъ, за да пазятъ границата отъ Черкезитѣ. Понеже така осжденитѣ не искали доброволно да се подчинятъ на заповѣдьта, тѣхнитѣ имущества били продадени, а тѣ самитѣ, карани като стадо, били принудени за винаги да напуснатъ своето отечество. Презъ Февруарий Николай заповѣдалъ да събержтъ всичкитѣ дѣца безъ родители, а по-сетнѣ и тези на бедни фамилии подъ предлогъ, че родителитѣ имъ, като не били въ състояние да ги отхранятъ, държавата щѣла да се погрижи за тѣхъ. Както Турцитѣ вземали християнскитѣ дѣца да образуватъ Еничери, така и тези дѣца били разпръснати въ войската: по-възрастнитѣ влазяли направо въ редоветѣ, а по-малкитѣ били събрани въ особни казарми Съ другъ указъ царя отнемалъ имуществата на ония Поляци, които били избѣгали въ чужбина и не искали да се възползуватъ отъ милостьта му. Всички висши училища били унищожени и по-голѣмитѣ библиотеки затворени

да не възбуди нейното подозрение въ изкренното доброжелателство на царя. Той билъ правъ, защото и безъ това въ Цариградъ съглеждали една опасность въ пребиванието на рускитѣ войски и треперяли предъ настояванието на Киселева, да се устроятъ етапи за неговия корпусъ, който билъ готовъ въ Княжествата да тръгне, за да обложи Цариградъ отъ къмъ сушата. За това Портата се стараяла по всѣкакъвъ начинъ да избѣгне услугата на рускитѣ войски противъ Мехмедъ Али. По настояванието на френския и на английския посланници, Султана най-сетнѣ се съгласилъ да се помири съ силния си васалъ, като му отстжпи цѣла Сирия, а Аданския пашалжкъ — на сина му Ибрахима. На тези условия мирътъ билъ подписанъ въ Кутахия (4|V, 1833).

Бездействието, на което били осждени Русситѣ, не било по желанието на царя. Като го отдавалъ на неумението на Муравьева, Николай решилъ да изпрати въ Цариградъ графа А. Т. Орловъ въ качеството му на извънреденъ посланникъ предъ Султана и главнокомандующъ на всичкитѣ руски сили въ Турция. „Азъ съмъ посветенъ въ всичкитѣ тайни мисли на господаря и присжтствувахъ на всичкитѣ съвещания по този предметъ“, пишалъ Орловъ на Киселева. Но до когато той да престигне въ Цариградъ (6|V, 33), тамъ било всичко свършено. Единъ день преди престиганието му престигнало известието за подписванието на мирътъ въ Кутахия. Ето защо той пиши на Киселева: „И така, веднъжъ мирътъ подписанъ, не е възможно да искаме отъ Турцитѣ да устроятъ складове съ провиянти за похода на вашия корпусъ... Такова е, любезний приятелю, положението на работитѣ. Фактически нашето влияние тукъ е грамадно. Султана чувствува, че нашето вмешателство му спаси държавата; но страхътъ отъ нашата окупация ги кара да предвиждатъ края на блистателната Порта, а пълното ни съгласие съ Австрия все повече имъ внушава мисъль за раздѣлението на владенията имъ. Азъ предполагамъ, че следъ подписванието на мирътъ, ние ще трѣбва да се оттеглимъ и тогава довѣрието ще се възстанови и насъ ще ни повикатъ повторно. Следъ това второ извикване азъ мисля, че трѣбва да дойдемъ така, щото всичко да заемемъ. Азъ заявихъ на Портата, че нѣма да напусна Цариградъ съ войската и флотата, до когато Ибрахимъ паша не се оттегли задъ Таврскитѣ планини. Азъ дадохъ ...а се разбере, че ако той постави своето отте-

гляние въ зависимость отъ нашето заминавание, азъ ще усиля нашата войска съ още една бригада, която стои готова въ Одесса и ще ви предложа да вървите напредъ, безъ да искамъ отъ нѣкого позволение, защото тогазъ работата ще се състои въ нашето усилване да запазимъ позициитѣ си. Не трѣбва да криемъ помежду си, че това ще бѫде всеобщата война не за животъ, а за смърть. Работитѣ не сѫ въ розово положение, но благодарение на нашето географическо положение, ние все ще преодолеемъ. Трѣбва обаче да се не спи, а да се готвимъ за работа"[1]).

Киселевъ билъ на сѫщото мнение; той пишалъ на Орлова, че рускитѣ интереси ще бѫдѫтъ защитени не чрезъ договори, а чрезъ постепенни окупации. За него не било тайна, че завоеванието на Полша се постигнало чрезъ честитѣ окупирания на нейнитѣ владения[2]). Ето защо той съветвалъ, да се продължи окупацията на Влашко и Молдавия и настоявалъ, да се изпрати неговия корпусъ по сухо въ Цариградъ. „Като продължаваме окупацията, свѣтътъ привиква да ни гледа тамъ и присъединението ще може по лесно да се постигне"[3]). Въ Петерсбургъ гледали обаче по-високо на работата: още при даванието на съгласието си за руската помощь, Султана изказалъ желание, да се сключи единъ съюзъ между двете държави. Въ Петерсбургъ прибързали да се възползуватъ отъ това разположение на турския владетель. Изработенъ билъ единъ проектъ за такъвъ договоръ, който, следъ удобрението му отъ царя, билъ изпратенъ на Орлова, за подписване отъ страна на Портата[4]). Следъ отстѫпванието на

---

1) Татищевъ. — Op. cit. 375.

2) В. *Прибавление II.*

3) Татищевъ. — Op. cit. 330.

4) Въ инструкцията, която графъ Насельроде изпратилъ по този въпросъ на Орлова, се казвало: „Господаря се съгласи на предложението на Султана, защото по този начинъ ще се оправдае напълно нашата защита на Турция и да не допустнемъ, да се настани до нашитѣ граници единъ силенъ и смѣлъ противникъ вмѣсто слабия и страхливъ съсѣдъ. Преимуществата на единъ отбранителенъ съюзъ се състоятъ въ следующето: 1) той ще покаже на Мехмедъ-Али, че Турция е решена окончателно да се облегне на защитата на Руссия; по такъвъ начинъ Египетския паша ще се спре да мисли за завоевания въ Европа, и въ Европ. Турция ще се запази за известно време мирътъ и политическата несъстоятелность, които най-добрѣ отговарятъ на интереситѣ на Руссия. 2) Принципа за запазванието на Отоманската империя, положенъ въ съюзния договоръ, ще успокои западнитѣ държави относително действителнитѣ намерения на Руссия. 3) Въ случай на усложнения, договора категорично ще посочва на Портата нейния съюзникъ и нѣма да й дава мѣсто за колебание, защото въ такъвъ моментъ ще се обърне къмъ Руссия, а не къмъ Франция. Освенъ това, ние ще имаме право да държимъ

египетскитѣ войски, Орловъ се заелъ съ всичкитѣ си сили, да склони Портата да го подпиши. Преговоритѣ се водяли въ най-голѣма тайна отъ чуждестраннитѣ представители. Следъ дълги колебания най-сетнѣ усилията на Орлова взели върхъ. На 26 Юний (1833) билъ подписанъ безъ знанието на европейскитѣ държави тъй наречения *Юнкярскелеский договоръ*[1]), състоящъ се отъ шесть явни и единъ таенъ членъ. Въ първия членъ се обявява цельта на съюза: „взаимната защита владенията на договорящитѣ се страни противъ всѣко посегателство". Чрезъ третия членъ царя се задължавалъ да достави на Султана руски войски въ едно количество, определено по взаимното съгласие на договорящитѣ се страни. Поддържанието на войскитѣ ще става отъ държавата, която ги иска (чл. 4). Съюза се сключва за 8 години, преди изтичанието на които двѣтѣ страни ще влѣзатъ въ преговори за подновяванието му съобразно съ политическитѣ обстоятелства (чл. 5). А въ тайния членъ се постановявало: „Тъй като руския императоръ желае да освободи Турция отъ тягоститѣ и неудобствата, които би произлезли за нея отъ задължението й, да даде помощь въ случай че обстоятелствата го изискватъ, то Портата се задължава, вмѣсто такава помощь въ полза на Русия, да затвори Дарданелския проливъ т. е. да не позволява на никакви чужди военни кораби да влазятъ въ него подъ какъвто и да било претекстъ".

На следующия день подиръ подписванието на този договоръ, Орловъ заповѣдалъ на руската войска да се качи на корабитѣ, които на 28 Юний напуснали Босфора и си заминали за Руссия. Въ Петерсбургъ тържествували, защото това било голѣма победа надъ рускитѣ съперници въ Източния въпросъ. Чрезъ този договоръ руската дипломация достигала върхътъ на политическото си преобладание на Босфора. Като се поставялъ подъ защитата на Руссия, Султана се предавалъ въ нейнитѣ ржце; тя ставала действителна господарка на Балканския п-овъ. „Руското влияние въ Цариградъ подиръ този договоръ било безусловно по-силно отъ онова на всѣка велика държава. Чрезъ наложенитѣ съ договора задължения на Портата, които тя не е

войска въ Турция, която ще употребяваме или за запазване живота й, или като съучастници въ разложението й, ако това би се случило". (С. Горяновъ. — *Босфоръ и Дарданеллы.* 30).

[1]) Cadalvène et Barrault въ тѣхното съчинение Méhémed Ali казватъ, че единъ драгоманинъ гръкъ, Логотети, получилъ единъ милионъ, за да действува предъ Султана за приеманието руската помощь.

можала никога точно да изпълни, чрезъ снисходителностьта, чрезъ честитѣ доказателства на своето поразително великодушие, заедно съ убеждението за безконечното могущество на царя, вследствие на което руската дипломация считала съществуванието на Турция като следствие на смиление и най-сетнѣ чрезъ личното приятелство на царя къмъ Султана, което много съблазнявало последния, северния колосъ държалъ болния човѣкъ като въ клѣтка. На късо казано, отношенията на Портата къмъ Руссия приличали на съвършенна подчиненность, смекчавана чрезъ ловкото и ласкаво обхождание на представителя Бутеневъ" [1]).

Защо е постъпвалъ руския монархъ по този начинъ? Защо, когато преди четири години налагаше на Турция отцепванието на Гърция, Сърбия, Влашко и Молдавия, днесь иди да предлага силитѣ си за запазвание цѣлостьта на Турция? Отъ симпатии къмъ Турцитѣ и къмъ Султана ли е правялъ това? За да си обяснимъ поведението на Николая I, трѣбва да напомнимъ, че въ Полша Руссия е била най-ревностната защитница на некадърната поляшка Конституция, съ което сполучва да разсипе тая държава. Същия случай е билъ и съ Швеция [2]). Въ Кримъ тя поддържала безхарактерния и слабъ ханъ, Шахинъ Гирай, който ѝ далъ възможность да присвои тая земя [3]). Въ Турция Султана билъ всичката конституция. Пороцитѣ, които разяждали тая държава и я правели постоянна плячка на съсѣдитѣ ѝ, можали да се премахнатъ при една друга система на управление, или при друга династия. За това, водимъ отъ съображенията на Павела [4]), Николай залавялъ този пѫть [5]). „Въ спасението на Турция, Руссия направи единъ много искусенъ шахматенъ ходъ, казва Бутковски [6]). Нейната политика твърдо вървяла къмъ определената цель — разрушението на турската империя. Въ мирно време, когато събирала силитѣ си, тя не трѣбвало да допуща на Турция, да се усилва, или да се прероди и отърси отъ органическитѣ си недѫзи. Ето защо отстранението на Мехмедъ Али отъ Цариградъ се налагало по всѣкакъвъ

---

[1]) Розенъ. — *Исторія Турціи*. I, 223.
[2]) В. *Прибавления* II и IV.
[3]) В. стр. 152 и сл.
[4]) В. стр. 194 и сл.
[5]) Въ България Руссия ще поддържа най-силно онзи Държавенъ Глава и онова правителство, които ще притежаватъ въ най-висока степень тия качества.
[6]) *Сто лѣтъ австр. политики*. II, 4.

начинъ. Но той можалъ да си отцепи Египетъ, даже и Сирия, защото това би съдействувало за отслабванието на Турция". „Юнкярскелеския договоръ достойно довършва серията на славнитѣ наши договори съ Портата, които обезпечаваха преобладающето положение на Руссия въ Изтокъ, казва Татищевъ. Императоръ Николай считалъ това положение за свое неотемлимо право и открито го изповѣдалъ предъ Европа. Щомъ Портата престанала да му успорва това право и сама се подлагала на покровителството на Руссия, господаря изкренно се отказалъ отъ всѣко завоевание на нейна смѣтка ... Каква вигода ще извлека отъ завоеванията си въ Турция, говорилъ той на Муравьева? Да държа тамъ войска? Но Австрия едва ли би го допуснала. За мене е по-вигодно да държа Турция въ слабото състояние, въ което се намира сега. Ето истинскитѣ отношения, въ които трѣбва да се намирамъ съ Султана"[1]). „Този договоръ, продължава сѫщия авторъ[2]), ни доказва, че господаря, като се обявява отъ грозенъ противникъ въ мощенъ покровитель на турската държава, е гонилъ да измѣни само средствата, а не и цельта на източната ни политика, завещана отъ дѣдитѣ му. Цельта си оставала, както и преди: утвържденмето на руското първенство на Изтокъ, основано на правото и поддържано съ силата, и явно изповѣдано предъ Европа. И тая цель била блѣскаво достигната. Чрезъ съюзния си договоръ съ Портата, Руссия придобивала въ Цариградъ онова „силно влияние", което императоръ Николай въ самото начало на своето царувание провъзгласилъ за „една отъ първитѣ ѝ потрѣбности" и искалъ да го има въ сѫщия размѣръ, както Англия го има въ Португалия и за което открито предупреждавалъ английския дворъ, че Руссия има толкова право да пази входа въ Черно море, колкото Англия въ Срѣдиземно и да господствува надъ Босфора, както Англия надъ Гибралтарския проливъ".

Нѣмало, следователно, никакво противоречие между сегашното поведение на руския царь и следваното до сега отъ неговитѣ предшедственници. Николай не можалъ да допустне, щото Египетския паша да се възползува отъ слабостьта на Турция, създадена не да ползува рускитѣ врагове. Той съзнавалъ, че създаванието на една нова и силна държава върху тѣлото на турската империя, подъ скиптра на единъ просве-

[1]) *Восточная политика Николая I.* — 381.
[2]) „ „ „ „ — 385.

тенъ и енергиченъ владетель, какъвто билъ Мехмедъ Али, би съставлявало смъртенъ ударъ за вѣковното руско стремление. Защото тогава би се издигнала на Балканския п-овъ една непроницаема стена, задъ която Босфора би се скрилъ за винаги. Така би постжпилъ всѣкой, който има предъ видъ присвоението имуществата на единъ несъстоятеленъ притежатель: той ще го пази внимателно при появяванието на нѣкой опасенъ конкурентъ, ще даде възможность на този притежатель да се избави отъ съперника му, ще му помага и ще го крепи отъ една страна, до когато го сплете, да не може да се противи при сгодната минута. „Руссия е длъжна, казва де-Воге, да гледа на Турция, както добрия стопанинъ гледа градината си: той раздрусва самъ дървото, когато плода му е узрѣлъ, но внимателно го пази отъ крадци, когато плода му още е зеленъ"[1]).

Действителната причина, следователно, която накарала Руссия да предложи на Портата своята защита, била да запази несъстоятелностьта на турската държава. Създаванието на едно арабско господарство, което щѣло да бжде естественното следствие отъ завземанието Цариградъ отъ Мехмедъ-Али, било несъобразно съ рускитѣ интереси. Мавритѣ въ Пиринейския полуостровъ сж служили за образецъ на съвременницитѣ си по своята хуманность и напредъкъ, а Египетъ билъ сега една европейска область по своето управление. Мехмедъ Али управлявалъ по-човѣшки отъ много европейски господари; той би турилъ редъ и спокойствие въ нашитѣ страни, което би дало на българския народъ възможность да се издигне много по-високо отъ сегашното си положение. А това не отговаряло на рускитѣ намерения. Веднъжъ Цариградъ и Балканитѣ въ здрави и способни ржце; трудолюбивото население на Полуострова оставено да се развива споредъ съвременната цивилизация; християнитѣ поставени на еднаква нога съ мохамеданитѣ и предвождани отъ тѣхъ, както при Мавритѣ; причинитѣ за възстания и размирици премахнати, — Дунава ставалъ вече непроходимъ. А такова не е било никога желанието на Руссия. Освенъ това, съ своето административно разстройство Турция висяла вече надъ трапътъ и ако не се срутвала още въ него, причината били европейскитѣ Сили, които не мо-

---

[1]) Скальковскій. — *Внѣшняя политика Россіи.* 299.

жали да се съгласятъ върху замѣстника ӣ. Съ преобращанието ӣ въ една арабска държава, която сега захваща своя пъленъ съ бѫдѫще животъ, държавитѣ, които поддържали болния, само защото не намирали на кого да дадѫтъ наследството му; въ което Руссия претендирала за най-хубавата часть, нѣмало вече. и да помислятъ за дѣлежа на това наследство, ако болния оздравее и се превърне на тѣхенъ другарь. Тези били съображенията, които довели рускитѣ войски на Бофора, а не участьта на християнитѣ, или на Българитѣ.

„По желанието на императора, на руската политика биде дадена една точно определена цель, — запазванието по всѣкакъвъ начинъ владичеството на Султана върху брѣговетѣ на Мряморно море, защото за Руссия бѣше много по-износно да има за съсѣдъ безсилната Отоманска империя, отъ колкото една нова и пълна съ животъ мюсюлманска държава. Съ своето просвещение и съ неоспоримия си политически талантъ Мехмедъ Али ималъ всичката възможность да свали Султана, да се качи самъ на престола му и да даде новъ животъ на турската държава, разслабвана отъ постояннитѣ смутове и отъ недѫгавостьта на вѫтрешния си организмъ. Ето защо императоръ Николай поддържалъ съ всичката си енергия върховната власть на Султана и го защищавалъ отъ неизбѣжната гибель. Като преследвала по единъ неотстѫпчивъ и последователенъ начинъ тая цель, руската политика си обезпечавала единъ залогъ за успѣхъ презъ всичкото време на царь Николая I“ [1]).

Николай лично билъ и противъ едно раздѣление на турскитѣ владения между великитѣ държави. „Отъ самото появявание на турско-египетския въпросъ, той не допущалъ никаква мисъль за раздѣлението на турскитѣ владения, защото билъ дълбоко убеденъ, че е въ полза на Руссия, да се запази този немощенъ и безопасенъ съсѣдъ. Тая мисъль е изказалъ графъ Несельроде по височайша заповѣдь въ наставлението до княза Ливена, който сѫщо се билъ увлѣкалъ отъ възможностьта, да се раздѣли Турция, да се направи отъ Цариградъ единъ свободенъ градъ, да се сринатъ укрепленията на Дарданелитѣ и на Босфора и по този начинъ да се реши веднъжъ за винаги Източния въпросъ. „Мисъльта да се изгонятъ Турцитѣ изъ Европа, — пишалъ графъ Несельроде

[1]) Мартенсъ. - XII, 39.

и да се възстанови кръста надъ Св. София, е прекрасна, не ще съмнение, и ако се осѫществи, ще остави имената на всинца ни въ историята. Но какво ще спечели Руссия отъ това? — Сла̀ва ще спечели, безъ съмнение; но въ сѫщото време тя ще изгуби всичкитѣ положителни вигоди, които ѝ дава съсѣдството на една държава, обезсилена отъ цѣлъ редъ нещастни войни и неизбѣжни сълкновения съ главнитѣ европейски държави". Следователно, императоръ Николай не само не съчувствувалъ на разсипванието Отоманската империя, но наопаки, считалъ за священъ дългъ да поддържа нейното сѫществувание съ всичкитѣ зависящи отъ него средства" [1]).

„Пълното безсилие на Турция да защищава своята сѫдба, говори Мартенсъ, не закъсня да се покаже; пѫтя бѣше отворенъ за победоноснитѣ войски на Мехмедъ Али да влѣзатъ въ Цариградъ. Николай не можаше да допустне на Мехмедъ Али да осѫществи своитѣ планове. Той реши да даде на Турция една приятелска помощь, не отъ симпатии къмъ нея, но защото съзнаваше, че въздиганието на една млада и силна държава върху развалинитѣ на турската империя, подъ скиптра на единъ способенъ и енергиченъ господарь, какъвто е Мехмедъ Али, ще съставлява едно нарушение на най-жизненнитѣ интереси на Руссия. Като бѣше увѣренъ, че и Австрия сѫщо така не може да се съгласи за въздиганието върху брѣговетѣ на Босфора една арабо-египетска държава, то императора пожела да има пълно съгласие съ Виенския кабинетъ върху събитията, които могѫтъ да настанѫтъ" [2]).

Известието за подписванието на Юнкярскелеския договоръ се разнесло като гръмъ върху европейската дипломация. Въ Парижъ и Лондонъ протестирали, защото той превращалъ въ сюзеренство и протекторатъ преобладающето влияние, съ което Руссия се ползувала до сега въ Цариградъ. Когато князь Ливанъ го съобщилъ на лордъ Палмерстона, този последния не можилъ да укрие своето вълнение. „Тайнствеността, съ която биде съпроводено подписванието на този договоръ, казалъ английския министръ, е отъ естество сама да произведе едно неприятно впечатление... Колкото до съдържанието му, той поставя очивидно Портата като васална на Руссия; а тъй като по този начинъ завземаното отъ Турция мѣсто въ европейската система се опраздня, необходимо

---

[1]) Горяиновъ. — Вѣстникъ Европы, Ноемврий 1896.
[2]) Op. cit. — IV, a. 440.

става да се попълни съ други политически комбинации". Лордъ Палмерстонъ свърши, като заяви, че за Англия е „несъществующъ" съюзния договоръ между Руссия и Портата[1]). Този договоръ възбуждалъ негодуванието на цѣлия английски народъ, който го считалъ оскърбителенъ за своето достолепие. Въ Лондонъ не се стѣснявали да заявяватъ на царския представитель, че този договоръ е невъзможенъ, защото правялъ Султана васаленъ на Руссия. „Вмѣсто да има на границата си една независима държава, Руссия ще има за напредъ единъ васалъ за съсѣдъ, и въ случай на война, вмѣсто да се страхува отъ нападението на единъ неприятель, тя получава правото да му иска съдействието като на съюзникъ". Сжщото впечатление произвеждалъ Юнкярскелеския договоръ и въ Франция.

Гизо поддържалъ, че съ този договоръ Турция се преобращала въ клиентъ на Руссия, и Черно море ставало руско море. Като били съгласни въ своитѣ възгледи за значението на Юнкярскелеския договоръ, Франция и Англия отправили единъ тържественъ протестъ на Портата противъ този договоръ, и въ своята нота до руското министерство казватъ: „Юнкярскелеския договоръ дава новъ характеръ на отношенията между Руссия и Турция, противъ което европейскитѣ държави иматъ право да протестиратъ... Ако споредъ условията на този договоръ Руссия се намеси съ военна сила въ вжтрешнитѣ работи на Турция, то английското и френското правителства ще се счетжтъ въ пълно право да направляватъ своитѣ действия споредъ обстоятелствата, като че ли този договоръ не сжществува"[2]). Сжщевременно двѣтѣ тези държави заповѣдали на ескадритѣ си въ Срѣдиземно море да се доближатъ до Дарданелитѣ.

Тая враждебность обаче не измѣнила поведението на руското правителство, което отговорило, че, въпреки възраженията на Англия и Франция, то е решено да поддържа сжщитѣ отношения съ Турция, безъ да обраща внимание на безосновнитѣ имъ заявления. Отъ друга страна Николай не преставалъ да увѣрява Портата, че неговото приятелство е изкренно и че поведението му е следствие отъ неговото доброжелателство къмъ Султана и къмъ държавата му. Презъ есеньта на 1833 престигналъ въ Петерсбургъ единъ

---

1) Мартенсъ. — XII, 44.
2) Татищевъ. — *Внешняя П. Н.* I, 382. Мартенсъ. — XII, 45.

султански пратенникъ, да поблагодари на царя за оказаната му помощь. Той билъ обсипанъ съ ласки и почести; сключена била съ него една конвенция, съ която царя отново засвидетелствувалъ своето доброжелателство къмъ Турция. Отъ военната контрибуция оставали да се плащатъ още 6 милиона желтици; царя простилъ отъ тѣхъ 2 милиона, а за изплащанието на другитѣ четири направилъ голѣми улеснения. До изплащанието имъ Русситѣ оставали да окупиратъ Силистра, и щѣли да изпразнятъ Княжествата веднага щомъ Портата издаде органическия имъ уставъ и назначи Господаритѣ имъ.

Но неприятелското разположение на Франция и Англия продължавало да безпокои Николая. Австрия отъ своя страна, ако и да се показвала спокойна, била повече наклонна къмъ Силитѣ, които се стремели да ограничатъ руското „влияние" въ Цариградъ; тя била съгласна обаче съ Руссия върху удобствата отъ запазванието на турската власть при сегашната й несъстоятелность. По-горѣ видяхме какъ се бѣха подкачили преговоритѣ по този въпросъ въ Петерсбургъ и Виена. За по-обстоятелственното имъ следвание и да могжтъ лично да размѣнятъ мислитѣ си върху бждящата участь на Турция, австрийския и руския владетели устроили едно свиждание, което и станало въ края на м. Августъ (1833), въ Мюнхенгрецъ. „Въ това свиждание двамата монарси се осветлиха взаимно, че интереситѣ имъ сж съвършенно еднакви по отношение къмъ Портата и че желаюци да утвърдятъ безопасностьта и спокойствието на собственнитѣ си владения, тѣ се задължаватъ да защитятъ цѣлостьта на турската империя"[1]). Туй което заслужва най-голѣмо внимание отъ конференцията въ Мюнхенгрецъ, то е опитванието на двамата императори да определятъ съ преблизителна точность, до где се простиратъ общитѣ интереси на държавитѣ имъ и отъ где захващатъ тия на всѣка отдѣлно. Тези преговори се водили много тайно.

Следъ като обсждили положението на Турция, двамата императори се съгласили на 6 Септемврий (1833) да се подпиши следующия договоръ като следствие отъ свижданието имъ: „Въ името на пресвятата и нераздѣлна троица. Австрийския императоръ и н. в. руския императоръ, като вещатъ въ съображение, че тѣсния имъ съюзъ вследствие последнитѣ съ-

[1]) Мартенсъ. Op. cit. — IV, a, 435.

бития въ Египетъ крайно е съдействувалъ за запазванието на Турската империя отъ угрожающата я опасность и за запазванието Европа отъ усложненията, които би могли да се появятъ отъ това. Освенъ туй, въодушевлявани отъ духътъ за самосъхранение, който води тѣхната обща политика и желающи да обезпечатъ безопасностьта и спокойствието на собственнитѣ си владения, погранични съ Турция, решаватъ да приематъ като основно правило въ бѫдѫщето имъ поведение относително Източнитѣ работи принципа на съединението. Следователно, казанитѣ т. в. признаватъ за своевременно да установятъ съ една специална конвенция възможнитѣ въ бѫдѫще решения, които този принципъ може да предизвика. За тая цель тѣ назначаватъ за свои пълномощници (следватъ имената имъ), които следъ като размѣниха пълномощнитѣ си и ги намериха въ надлежната форма, постановиха и подписаха следнитѣ членове: 1) Австрийския и руския дворове се задължаватъ взаимно, да постоянствуватъ въ взетото отъ тѣхъ решение, да поддържатъ сѫществуванието на Турската империя подъ управлението на настоящата династия и да употребятъ за тая цель, въ пълно съгласие, всичкитѣ средства чрезъ влияние и чрезъ действие, съ които тѣ разполагатъ. Чл. 2) Вследствие на това, двата императорски двора се задължаватъ да противостоятъ съ общи сили на всѣка комбинация, която може да докачи върховната власть въ Турция чрезъ създаванието на едно временно регентство, или чрезъ пълно промѣнение на династията. Ако нѣкой отъ тези случаи се представи, двѣтѣ договорящи сили не само че нѣма да припознаятъ единъ подобенъ редъ на работитѣ, но ще се съгласятъ да вематъ най-действителни мѣрки, за да предварятъ опасноститѣ, които измѣнението въ турската държава може да навлече за безопасностьта и интереситѣ на собственнитѣ имъ земи, погранични съ Турция. Чл. 3) Настоящата конвенция ще бѫде потвърдена въ Виена въ продължение на два месеца, или по-рано, ако има възможность. Отдѣлни тайни членове: Чл. 1) Горепоменатитѣ договорящи страни подразбиратъ да се приспособятъ специално на египетския паша постановленията на чл. 2) и се задължаватъ да попречатъ съ общо съгласие, щото върховната власть на този паша да се не простре посредственно или непосредственно върху европейскитѣ владения на Отоманската държава. Чл. 2) съ този членъ двѣтѣ

сили се задължавать да действувать съ общо съгласие, ако противъ тѣхното съпротивление стане нѣкой превратъ въ Турция" [1]).

Споредъ тая конвенция, сключена между две държави, които минавать между българския народъ за две неприятелки относително нашитѣ земи — едната злонамеренна похитителка, а другата безкористна доброжелателка — сжществуванието на турското владичество било гарантирано даже безъ знанието на самия Султанъ. Двамата императори, „въодушевлявани отъ духътъ на самосъхранение" съгласяватъ се да поддържатъ statu-quo-то въ Турция. Като се вематъ предъ видъ отношенията между Австрия и Руссия презъ 1829, когато първата се готвяше съ всичкитѣ си сили да запази цѣлостьта на Турция противъ Русситѣ, съглашението въ Мюнхенгрецъ се явява като съвсемъ противно на истинскитѣ руски стремления и интереси. Но ако се вникне въ политиката на Николая къмъ Турция, ще се види че горнето съглашение не представлява никакво отстжпление отъ вѣковната цель, която е преследвала Руссия въ Източния въпросъ. Наопаки, това съглашение служи като единъ памятникъ за последователностьта, съ която Руссия е преследвала своята цель и говори въ полза на постоянното ясно зрение на руската политика" [2]).

Въ Петерсбургъ вѣрвали че съ тая конвенция сж успѣли да отцепятъ Австрия отъ редоветѣ на рускитѣ противници въ Източнитѣ работи. Графъ Несельроде го казва изрично въ своя докладъ до царя: „Тая конвенция ни позволява да вѣрваме, че въ всичкитѣ бждящи усложнения на Изтокъ ние ще имаме Австрия съ себе си, а не противъ насъ" [3]). Бждящето показало обаче, че Руссия изгубвала много повече отъ колкото печеляла съ тая конвенция: тя изгубвала своята свобода на действие въ Източния въпросъ, която свобода била постоянната цель на Николая. Съ членъ 1 тя се задължавала доброволно и изрично „да употребятъ за тая цель (поддържанието на Турция) *въ пълно съгласие* всичкитѣ средства чрезъ влияние и чрезъ действие, съ които тѣ разполагатъ"; а въ тайния чл. 2 пакъ изрично е казано: „Двата императорски двора се съгласяватъ следователно да действуватъ *въ общо съгласие и въ единъ духъ на солидарность* за всичко, което се отнася до установлението новия редъ на работитѣ, предназначенъ

---

[1]) Мартенсъ. — Op. cit. — IV, a, 447.
[2]) Jbid. 437.
[3]) Татищевъ. — Op. cit. 593.

да замѣсти сѫществующия днесь редъ". Отъ сега нататъкъ Руссия трѣбва да иска и съгласието на Австрия въ урежданието на Източния въпросъ, съ което се парализиралъ всичкия резултатъ на досегашнитѣ усилия на царя и на Юнкярскелския договоръ. Тая конвенция служи като едно встѫпление къмъ конвенциитѣ, които ще се сключатъ подиръ нѣколко години въ Лондонъ, съ които конвенции Руссия свързва съвършенно своитѣ рѫце въ турскитѣ работи и за развързванието на които ще стане необходима Кримската война.

Юнкярскелеския договоръ, както казахме, силно възбудилъ негодуванието на Англия и Франция, които изглеждали, че сѫ решени съ сила да унищожатъ създаденото отъ него положение въ полза на Руссия. Въ Парижъ били убедени, че всичкитѣ действия на Руссия сѫ насочени къмъ скорото вземание ключоветѣ на Черно море. „Трѣбва да имаме съвсѣмъ детски умъ да предполагаме, че това непременно ще стане съ сила и че Руссия ще потегли съ развити знамена, на които ще напиши, че отива да завоевае Цариградъ, пишалъ дукъ Брогли на френския посланникъ въ Берлинъ. Здравия разсѫдъкъ, миналото, историята на раздѣлението на Полша, ни показватъ, че най сполучливото средство, да се постигне тая цель сѫ въорѫженитѣ окупирания, предприемани подъ разни предлози, последователнитѣ окупирания, ако първитѣ срѣщатъ припятствие отъ страна на другитѣ държави, продължителнитѣ окупирания ако припятствията сѫ слаби... Императоръ Николай нѣма никога да заяви прями претенции за завоеванието на цѣла Турция или на часть отъ нея, но той би се установилъ тамъ подъ нѣкакъвъ предлогъ ако го оставятъ" [1])... Дукъ Брогли билъ убеденъ, че само една война може да принуди Николая да се откаже отъ завземанието на Цариградъ. „Деветѣ държави, както въ XVIII-о столѣтие сгрѣшиха и за свой срамъ оставиха Полша да бѫде предварително окупирана и послѣ раздѣлена, трѣбва да се решатъ да не допускатъ най напредъ окупацията и послѣ раздѣлението на Турция... Ако Франция и Англия се ангажиратъ решително въ този въпросъ, Австрия тоже ще се ангажира, малко по-късно, малко неволно, но най сетнѣ ще се ангажира, защото е очивидно, че тя не може да желае раздѣлението на Турция, и трохитѣ отъ царь Николаевата трапеза малко я съблазняватъ".

---

1) Thureau Dangin. — II, 409.

Въ Англия споделяли сжщия взглядъ. Лордъ Палмерстонъ пишалъ на брата си (3 Мартъ 1834): „Ако Австрия види, че ние сме сериозно решени да предприемемъ войната, тя ще се присъедини безъ друго къмъ насъ". Напраздно руския посланникъ въ Лондонъ, князь Ливенъ, се опитвалъ да доказва на английскитѣ държавници, че Юнкярскелеския договоръ не създавалъ никакви преимущества за Руссия. Всичкитѣ негови усилия били разбити съ една само забележка на лордъ Палмерстона, който иронически го запиталъ: „Ами че ако този договоръ не принася никакви нови преимущества и права на Руссия, кое ви накара да го сключвате, скрито даже отъ вашитѣ съюзници?" А въ другъ единъ разговоръ той казва на графа Медемъ, новия руски представитель: „Възможно е да се лъжимъ, като отдаваме на вашия дворъ скритото желание за едно раздѣление на турската държава; но трѣбва да знаете, че тая мисъль ще преодолява тукъ, до когато Турция се намира въ васалното положение, което й създава Юнкярскелеский договоръ". А по-сетнѣ дукъ Уилингтонъ държи сжщия езикъ: „Ако Руссия се е убедила, както тя ни го доказва, че този договоръ въ сжщность нѣма никаква реална важность, защо, ако Султана се съгласи, не унищожи единъ актъ, който възбужда на всѣкжде, а особенно у насъ, общественното негодувание противъ нея? Азъ ви го заявявамъ съвсѣмъ открито, че до когато този договоръ ще бжде въ сила, ще ни бжде невъзможно да се не сваждаме понѣкога съ вашето правителство, съ което бихме желали да бждемъ съгласни по всички въпроси" [1]).

Така щото, както въ Франция, тъй и въ Англия, били решени, да не допуснатъ Руссия да упражнява сама едно преобладающе влияние въ Цариградъ. Тѣ чакали само поводъ да се намесятъ даже съ сила, за да лишатъ Николая отъ печалбата, която бѣше придобилъ за държавата си съ дадената помощь на Султана противъ непокорния му васалъ. Както ще видимъ, този поводъ скоро ще се представи. За сега (1834—35) усиленитѣ тѣхни ескадри постоянно кръстосвали Архипелагъ и заплашвали Дарданелитѣ. Това накарало Николая да вземе мѣрки за окупирането на Проливитѣ щомъ стане известно, че въпросната флота е решена да ги насили. Още презъ Декемврий (1833) графъ Матушевичь препоржчвалъ на своето правителство да бжде го-

[1]) Мартенсъ. - XII, 53 и сл.

тово на всѣка минута да вземе въ свои ржце „ключоветѣ на Черно море“ и да предвари своитѣ противници съ една флота и войски, които да могжтъ винаги да завзематъ Босфорский и Дарданелский проливи [1]). Определенъ билъ единъ корпусъ войска да отплава за Цариградъ въ 24 часа следъ получването заповѣдьта и за неговъ началникъ билъ назначенъ пакъ Муравьевъ. „Стига ни само да завземемъ Дарданелитѣ, ако Англичанитѣ се опитатъ да окупиратъ този пунктъ, говорялъ царя на Муравьева. Достатъчно е да стоваримъ тамъ руски щикове: съ тѣхъ всичко ще вземемъ. Всичко това трѣбва да се приготовлява скрито и мълкомъ“ [2]). Военното министерство приготвило подробнитѣ планове за експидицията, въ които се предвиждали три случая: 1) ако Англичанитѣ завзематъ само Дарданелитѣ и заплашатъ Цариградъ, когато Султана си остане вѣренъ на руското приятелство; 2) ако Портата позволи на Англичанитѣ да завзематъ Босфора и 3) ако тя влезе въ съюзъ съ тѣхъ и съединената турско-английска ескадра влезе въ Черно море. Този планъ обаче останалъ само приготвенъ, защото англо-френската ескадра не се опитала да насили Дарданелитѣ.

Но ако конфликта между Руссия и западнитѣ държави билъ избѣгнатъ за сега, този между Портата и египетския паша не закъснялъ да изникне повторно. Сключения въ Кутахия договоръ между Султана и неговия васалъ билъ единъ тежъкъ товаръ за първия, който търсялъ само згодния моментъ да го отхвърли. Веднага следъ сключването му той взелъ да се приготовлява за този моментъ. Отъ Прусия били повикани офицери, които на чело съ Молтке да уредятъ турската войска по европейски образецъ. За това били потрѣбни нѣколко години. Презъ 1837 султанъ Махмудъ вѣрвалъ, че е приготвенъ вече да захване своето предприятие противъ Мехмедъ Али. Въ края на тая година всичката турска войска била съсредоточена въ Анадолъ. Египетския паша, който билъ въ течението на тия приготовления, вземалъ сжщо своитѣ мѣрки за отблъсвание нападението. Портата обърнала вниманието на европейскитѣ държави върху тези мѣрки и просила посредничеството имъ да ги спржтъ. Казанитѣ държави това и чакали: Франция, Англия и Руссия се намесили енергически предъ Мехмедъ Али и искали спирането на приготовленията

[1]) Мартенсъ. — XII, 46.
[2]) Татишевъ. — В. П. Н. I, 402.

му. Първитѣ две се показали особенно ревностни, защото не искали да оставятъ този пжть Руссия да се явява въ Цариградъ като защитница на Султана, за което тя имала право споредъ Юнкярскелеския договоръ. Въ Англия предвиждали, че ако Мехмедъ Али успее да стане независимъ, следствието ще бжде, рано или късно, едно сблъскване между него и Портата, въ което той ще бжде непременно победитель. А въ такъвъ случай Русситѣ пакъ ще се притекжтъ на помощь на Султана, ще завзематъ Босфора, Цариградъ и Дарданелитѣ, последствията отъ което не могжтъ да бждѫтъ въ интереса на Англия. Сжщия взглядъ се сподѣлялъ и отъ Франция. За това деветѣ тези държави решили да помогнатъ на Султана при подновеното сега недоразумение съ египетския паша, за да не бжде принуденъ да иска съдействието на Руссия, която наистина се приготовлявала да му го окаже при първо поискване. Графъ Поцо-ди-Борго съветвалъ своето правителство да даде колкото е възможно по-голѣма помощь, защото „щомъ една само руска дружина стжпи на Босфора, думитѣ Цариградъ, Дарданелитѣ, Индия, руско стремление, ще се разнесжтъ като гръмъ въ Лондонъ и въ Парижъ. За това, ако една несъстоятелна демонстрация ще възбуди противъ насъ всичкитѣ спжнки, които завистьта може да предизвика, благоразумието и нашето благо ни диктуватъ да превърнемъ тая демонстрация въ една здрава окупация, въ състояние да отбие нападенията на нашитѣ противници. Щомъ рускитѣ войски се остановятъ на Дарданелитѣ, по начинъ да не се боятъ отъ едно измѣстване, Руссия може да очаква безъ други предприятия по-нататъшнитѣ събития. Ние нѣма да се отдалечаваме отъ брѣговетѣ на Босфора и на Дарданелитѣ, за да се биемъ съ Мехмедъ Али въ Сирия, а още по-малко въ Египетъ". „Императоръ Николай билъ съвършенно съгласенъ съ своя представитель въ Лондонъ"[1]). Английското правителство предусѣщало това решение на Руссия, за това, да го парализира, то взело инициативата за едно съглашение между всичкитѣ велики държави, които заедно да взематъ Султана подъ своя защита: морскитѣ сили заедно съ Руссия да му помогнатъ по море, а Австрия — по сухо. Въ Петерсбургъ съгледали цельта, която се гоняла съ това предложение и го отхвърлили. Николай заповѣдалъ на Поцо-ди-Борго категорически

1) Мартенсъ. — XII, 72.

да отхвърли идеята за такава една конференция, защото всичкитѣ Сили били съгласни да се поддържа статуквото на Изтокъ. „Кризата мина, пишалъ Несельроде на сѫщия ди Борго, и между Силитѣ владее пълно съгласие. Защо да се разискватъ възможнитѣ случайности? Нѣма нѣщо по-опасно въ политиката отъ колкото да се поставятъ на разискване случайности, повече или по-малко отдалечени, които може би никога нѣма да се сбѫднатъ. Една конференция за турско-египетскитѣ работи може да се оправдае само отъ необходимата нужда, отъ неминуемата криза" [1]).

Английското правителство било твърдѣ недоволно отъ този отказъ на Руссия да участвува въ конференцията. Лордъ Палмерстонъ заявилъ, че Англия нѣма никога да допустне отдѣлното вмешателство на която и да е държава въ турскитѣ работи, „даже и съ рискъ да предизвика една война". За това Англия поддържала интимни сношения съ Франция и заедно обявили открито на Мехмедъ Али, че ще се възпротивятъ съ сила на желанието му да се прогласи независимъ отъ Портата. Отъ друга страна тая последнята вземала последнитѣ мѣрки за едно нападение на Египтянитѣ въ Мала Азия. На 9 Априлъ (1839) турскитѣ войски навлезли въ Сирия. Западнитѣ държави решаватъ, да се възползуватъ отъ този конфликтъ, за да унищожатъ изключителното положение на Руссия въ Цариградъ, като замѣнятъ Юнкярскелеския договоръ съ другъ подобенъ, гдето ролята на Руссия да се заеме отъ цѣлокупна Европа. Пакъ Англия взела инициативата за постиганието на това съглашение: въ Лондонъ решили, че ако Русситѣ повторно слѣзатъ въ Цариградъ на основание Юнкярскелския договоръ, да се предложи на Австрия „да се присъедини къмъ насъ, за да заявимъ, че западна Европа изисква, въ името на европейското равновесие, щото рускитѣ войски да се оттеглятъ веднага щомъ свършатъ мисията си, безъ русското правителство да получи нѣкакви присвоения или пъкъ нѣкакви търговски или политически преимущества. Тая декларация, въ каквато форма и да се направи, трѣбва да бѫде съвсѣмъ ясна, да не остави на Руссия никакво съмнение върху последствията, на които би се изложила, ако би заловила едно поведение противно на съюзенитѣ западни Сили". Щомъ Русситѣ престигнатъ въ Цариградъ, съединената

[1]) Мартенсъ. — XII, 73.

англо-френска флота трѣбвало да се яви тамъ „въ качеството си на приятель, ако Султана приеме нашата помощь, и насила, ако той се откаже отъ нея“[1]). Френското правителство, като знаяло това решение на лондонския кабинетъ, пребързало да направи постжпки за свикването на една конференция отъ представители на петьтѣ Велики Сили, която да реши по общо съгласие изникналия въпросъ. Метернихъ приелъ съ готовность това предложение, съ условие конференцията да се свика въ Виена. До когато се получи съгласието на всички държави за участието имъ въ тая конференция, Метернихъ изработилъ и проекта за бждящето съглашение. То трѣбвало да се състои въ гарантирание отъ страна на всичкитѣ велики държави цѣлостьта и независимостьта на турската държава. Силитѣ трѣбвало да се съгласятъ на това чрезъ взаимни декларации. Англия и Франция се съгласили съ тая формула на австрийския канцлеръ; Руссия обаче я отхвърлила.

Презъ това време Турция преживявала най-критически минути. На 9 Юний (1839) нейната войска била съвършенно разбита отъ Египтянитѣ; на 18 с. султанъ Махмудъ умрѣлъ, като оставилъ за наследникъ 16 годишния Абдулъ-Меджидъ; а подиръ две седмици цѣлата турска флота се отправя въ Александрия и се предава на Мехмедъ-Али. „Въ по-малко отъ месецъ, Турция се лишила отъ държавния си глава, отъ войската и отъ флотата си“, казва Гизо. Тия събития принудили Портата да потърси едно помирение направо съ Мехмедъ Али, комуто била разположена да направи всички желани отъ него отстжпки. По този начинъ обаче вмешателството на държавитѣ изгубвало своя смисълъ; за това тѣхнитѣ представители въ Цариградъ отправили на 15 Юлий една колективна нота на Портата, да не отстжпва на египетския паша. Портата се съобразила съ тая нота и оставила вратата отворена за конференцията, „на която главната цель е, както за Франция, така и за Англия и за Австрия, макаръ и тая последнята да го не признава, — да се задържи Руссия и да се приучи да обсжжда съвокупно Източнитѣ работи“, казвалъ френския министръ, маршалъ Сультъ. Но Руссия, която въ началото давала признаци като да е съгласна за свикването на една обща конференция, като узнала че между другитѣ държави сж направени вече декларациитѣ за общата гаранция

[1]) Guizot. — IV, 489 и сл.

на турскитѣ владения, наотрѣзъ отказала да вземе участие въ проектираната тая конференция, защото взетитѣ решения отъ другитѣ държави тя считала за отправени противъ нея; особенно общата гаранция за цѣлостьта и независимостьта на Турция. Графъ Несельроде пишалъ по този отказъ на графа Струве, руски представитель въ Виена: „Подиръ смъртьта на Султана, Портата трѣбва направо да се споразумее съ Мехмедъ-Али за изравнение на недоразумението имъ и съ това събирането на конференцията става излишно, защото, да се разисква въ нея върху това, което може да се случи, не е практично, а да се премахнатъ претенциитѣ или взаимното недовѣрие на държавитѣ е невъзможно. Съвещанията би били отъ полза, ако ставаха между представителитѣ на държави, проникнати отъ сѫщитѣ стремления и които иматъ общи интереси, както сѫ Руссия и Австрия, които сключиха Мюнхенгрецката конвенция (както и по-сетнѣ, 1903, Мюрцщегската б. а.). Тѣ имаха за цель да запазятъ Отоманската империя за спокойствието на своитѣ владения, погранични съ нея. Морскитѣ държави се ръководятъ отъ съвършенно други съображения и принципи; тѣ хранятъ чувства на недовѣрие и на завистъ къмъ насъ, които не имъ позволяватъ да вървятъ по сѫщия пѫтъ съ насъ. Тѣ не преследватъ запазванието на Турската държава, за да бѫде като залогъ за безопасностьта на Руссия. Напротивъ, тѣ се стремятъ да създадѫтъ на Изтокъ единъ редъ на работитѣ противенъ, а ако е възможно, и враждебенъ на Руссия. Тѣ ни завиждатъ, че сме повикани да защищаваме безобидното сѫществувание на Портата, станала наша съюзница и приятелка. Тѣ би предпочели да видятъ въ Турция една съсѣдна намъ държава, всецѣло освободена отъ нашето влияние и находяща се подъ една европейска гаранция, къмъ която биха ни поканили да се присъединимъ ... Такава една гаранция ще измѣни коренно нашитѣ отношения съ Портата. Ние сме подписали съ последнята договори, които обезпечаватъ най-скѫпитѣ интереси на руската държава. Портата зачиташе тия договори отъ съзнание, че тѣхното нарушение не би било оставено ненаказано. Да се иска сега отъ Руссия, да даде на Турция гаранция въ смисъла, въ който я разбиратъ западнитѣ държави, значи да се иска отъ насъ невъзможното и безразсѫдното, понеже ние бихме се задължили да обезпечимъ Турцитѣ срѣщо насъ самитѣ, да унищожимъ съ собственнитѣ си рѫце на-

шитѣ договори, като захваните отъ Кайнарджикския и свършите съ Одринския. Ние сме проникнали много добрѣ заднитѣ мисли на Англичанитѣ и на Френцитѣ. Тѣ искатъ да ни свържатъ съ задължения, които, подъ булото да защищаватъ интереситѣ на Турция, сж въ действителность насочени противъ насъ. При такива условия ние не можахме да участвуваме въ една конференция, нито да пристжпимъ къмъ разисквания, които винаги щѣха да се свършатъ въ наша вреда. Най-сетнѣ, да се разглежда въпроса за уреждането на турскитѣ работи безъ участието на самата Турция, значи да се подрива умишленно разклатеното здание на тая държава"[1]).

Предъ Англия и Франция, Руссия оправдавала своя отказъ да участвува въ виенската конференция съ желанието си да запази независимостьта на Портата, като се избѣгва европейското вмешателство въ вжтрешнитѣ й работи[2]). Въ Лондонъ, като имали предъ видъ неотдавнашното поведение на Руссия въ този въпросъ, предусѣщали цельта, която гони царя, — да запази само за Руссия правото да се меси въ турскитѣ работи, за това решили да направятъ едно съглашение съ Франция и Австрия за гарантирание цѣлостьта на турскитѣ владения и независимостьта на Портата. Щомъ въ Петерсбургъ заявявали, че ще се предържатъ у принципа на невмешателството въ турскитѣ работи, естественно излазяло, че трѣбва да се откажатъ и отъ постановленията на Юнкярскелеския договоръ, споредъ който Руссия имала право да се намеси въ полза на Султана противъ Мехмедъ Али. Настроението на Англия и Франция правяло необходимо отказванието й да се намеси съ военна сила, споредъ както гласялъ casus-foederis-a на казания договоръ, защото въ противенъ случай трѣбвало да се влезе въ военно стълкновение съ тия държави, за което Руссия не се считала още приготвена[3]). Така щото тя се виждала принудена доброволно да се откаже отъ печалбитѣ на този договоръ, а освень това оставала осамотена отъ другитѣ държави. Това пагубно положение не можало да трае дълго време.

Царя, като виждалъ, че другитѣ Сили ще решатъ сами турско-египетския въпросъ, и Руссия ще бжде изоставена на страна, чрезъ което може да се компрометиратъ нейнитѣ интереси, ако не иска да се опълчи противъ цѣла Европа, ре-

---

1) Горяиновъ. — *Босфоръ и Дарданеллы*. 44.
2) Guizot. — IV, 536.
3) Guizot. — IV, 340, 493, 495 и сл. Татищевъ. — В. П. Н., 444.

шилъ да измѣни поведението си. Руссия трѣбвало да вземе участие въ предстоящето разглеждание на Източния въпросъ, но предварително трѣбва да се опита, да ли не е възможно да се разнебити съвмѣстното действие на нейнитѣ съперници. За тая цель графъ Несельроде предлагалъ, Руссия да се не отказва отъ принципа на обща гаранция за турската държава, но тя да бѫде ограничена само за спогодбата, която ще се сключи между Портата и Мехмедъ Али, и да се не простира на останалата часть отъ турскитѣ владения. По този начинъ щѣли да се запазятъ преимуществата на Юнкярскелеския договоръ, безъ неговитѣ неудобства. Тогава той можалъ да се подновява, особенно ако другитѣ държави възприематъ принципа за закриванието на Проливитѣ. Приготвени били подробно условията въ този смисълъ и на 24 Августъ били съобщени на виенското правителство. Руския кабинетъ предлагалъ да даде една специална гаранция за независимостьта и цѣлостьта на турската държава, но само ако европейскитѣ Сили се съгласятъ да подпишатъ предварително следующитѣ условия: 1) отказватъ се отъ идеята за една обща гаранция на всичкитѣ турски владения; 2) съгласяватъ се да подпишатъ единъ актъ, споредъ който „закриванието на Дарданелитѣ и на Босфора въ време на война, както и въ време на миръ, да се прогласи като единъ принципъ на международното европейско право"; 3) отказватъ се отъ проекта да въвеждатъ своитѣ ескадри въ Мряморно море сѫщевременно съ появяванието на руски войски по брѣговетѣ на Босфора. Ако тези условия бѫдѫтъ приети, Руссия е готова: а) да гарантира туй, което ще се направи за Египетъ; б) да не подновява Юнкярскелеския договоръ; в) като изпраща спомагателна войска или флотата си въ Босфора, готова е да се признае, че действува като пълномощникъ на Европа[1]).

Тенденцията на тези руски предложения била толкова очевидна, щото тѣ не били даже разисквани между държавитѣ. Но отхвърлянието имъ не спряло Руссия отъ да върви къмъ изпълнение на взетото вече решение,— да участвува заедно съ другитѣ Сили при разглежданието на турско-египетската разпра. За да не би обаче нейния представитель въ предстоящитѣ съвещания да бѫде осамотенъ, и съ това неговото мнение да бѫде игнорирано, въ Петерсбургъ решили да се влезе предварително

[1]) Мартенсъ. — IV, а, 484.

въ съгласие съ Англия противъ Франция. За това презъ Августъ (1839) въ Лондонъ билъ изпратенъ руския представитель въ Щутгартъ, баронъ Бруновъ, който билъ натоваренъ да направи на Англия сжщитѣ предложения[1]), които били направени и въ Виена. Той трѣбвало да убеди английскитѣ държавници, че Руссия се отказва съвършенно отъ плановетѣ на Екатерина II и отъ Юнкярскелеския договоръ. Въ замѣна на това, Европа трѣбва да приеме горѣказанитѣ руски условия. Въ случай че турската държава се разпадне, то царя е решилъ да действува „съ сжщото праводушие и честность, които сме показвали отъ началото на Източнитѣ работи и които винаги трѣбва да служатъ за основа на нашата политика". Какъвто и да бжде новия редъ, който ще се създаде въ турскитѣ владения, той трѣбва да се установи по общото съгласие на Силитѣ. Царя предлагалъ между друго, щото Цариградъ да принадлежи *на всички* т. е. *на никого*. Пазянието на Босфора можало да се повѣри на Руссия, а това на Дарданелитѣ — на Англия и Австрия. Той признавалъ обаче, че неговия планъ върху този толкова важенъ въпросъ не е още окончателно установенъ.

Това предложение на руския царь било посрѣщнато съ заслужвающето недовѣрие отъ страна на английското правителство. Лордъ Палмерстонъ не допущалъ, че може да се позволи на Руссия сама да се намеси въ турско-египетската разпра; той признавалъ най сетнѣ нейното право да помогне на Султана съ сила, ако Мехмедъ Али се опжти къмъ Цариградъ; но тая помощь трѣбва да се съпровожда съ една такава и отъ страна на Англия. „Нѣма нужда военнитѣ сили на двѣтѣ държави да действуватъ заедно. Това не е желателно. Но ако руски кораби влѣзатъ въ Босфора, то презъ Дарданелитѣ трѣбва сжщевременно да влѣзатъ въ Мряморно море 3—4 английски". Бруновъ не допущалъ това: „Вие може да си представите какво впечатление ще произведе у насъ появяванието на ваши кораби въ Мряморно море. Предположете си, че географическото положение на Англия бѣше подобно на нашето; че вашата търговия, за да може да се сношава съ вънкашния свѣтъ, би била принудена да минава презъ единъ тѣсенъ каналъ, и въображете си, че нѣколко руски кораби сж се поставили при входа на този ка-

---

[1]) Мартенсъ. — XII, 109.

налъ! Оставямъ ви сами да си представите, какво би казала въ такъвъ случай вашата търговия!" И Бруновъ прибавялъ: „Отъ кръстоноснитѣ походи насамъ входа въ Дарданелитѣ не е бивалъ на разположението на никого; нека оставимъ това положение, както го е създало времето". При настояването на Палмерстона за съвмѣстно действие, Бруновъ запиталъ категорически: „Вие искате ли, или не, запазванието на турската държава? Ако ви е скѫпо нейното сѫществувание, оставете Руссия спокойна, почитайте затварянието на Дарданелитѣ и недейте поставя императора въ необходимостьта да ги завземе. Защото, бѫдете увѣрени, че въ деньтъ, когато ще насилите входа имъ, Руссия ще се вдигне напредъ и последния часъ на Турция ще удари"[1]). Най сетнѣ английския министръ се съгласилъ да се влезе въ преговори за едно споразумение, но съ условие 1) да се определи въ какъвъ размѣръ всѣка държава ще участвува въ Източнитѣ работи, та да се не остави едно преимущество на руския флагъ надъ английския или френския; 2) държавитѣ да гарантиратъ цѣлостьта и независимостьта на Турция и 3) Босфора и Дарданелитѣ да се прогласятъ закрити за военнитѣ кораби на всичкитѣ народи. Руссия приела тези условия и споредъ тѣхъ билъ изработенъ проекта на бѫдѫщата конвенция за омиротворението на Изтокъ. На френското правителство, което не се съгласявало да действува съ другитѣ държави за намаление силата на Мехмедъ-Али, Палмерстонъ говорилъ: Въ нашъ интересъ е, въ нашъ, и въ интереса на цѣла Европа е, да се възползуваме отъ настоящето разположение на Руссия, за да внесемъ турския въпросъ въ европейското народно право. Голѣма печалба ще бѫде за всинца ни, да унищожимъ безъ борба изключителното руско покровителство и да свържимъ съ единъ договоръ държавата, която претендира на него". Никакви договори обаче не можали да убедятъ френското правителство да вземе участие въ едно съглашение, съ което се гоняло намалението властьта на Мехмедъ Али. Това отказвание обаче не попречило на другитѣ държави да се съгласятъ. Когато въ началото на 1840 Австрия предложила да се събере нова конференция, за да реши турско-египетския въпросъ, Руссия и Англия първи приели предложението. Конференцията се събрала въ Лондонъ, този пѫть безъ учас-

---

[1]) Мартенсъ. XII, 116.

тието на Франция, на която присжтствувалъ и турския представитель. Въпреки отказванието на Франция, на 3 Юлий (1840) представителитѣ на Англия, Австрия, Руссия, Прусия и Турция подписали известната подъ името *Лондонска конвенция*[1]), споредъ която Мехмедъ Али се признавалъ за управитель на Египетъ съ право на наследство, и за управитель до животъ на часть отъ Сирия. Срещо тая отстжпка Мехмедъ Али трѣбвало въ 20 дни да даде съгласието си, че приема решението на конференцията и да повърне заробената турска флота. Ако египетския паша се откаже да се подчини на решението на конференцията, то Силитѣ, по предложението на Султана, ще вематъ потрѣбнитѣ мѣрки, всѣка споредъ възможностьта си, едно да защитятъ турската столица противъ възможното нападение на Мехмедъ Али и второ да го принудятъ да се подчини (чл. III). Споредъ този членъ на конвенцията помощьта, отъ която Султана може да има нужда срѣщо Мехмедъ-Али, ще му бжде дадена отъ договорящитѣ страни, съвокупно, съ което се унищожавало изключителното участие на Руссия. А споредъ чл. IV Босфора и Дарданелитѣ се прогласявали затворени за военнитѣ кораби на всички Сили, както въ мирно, тъй и въ военно време. Съ това постановление се унищожавала силата на Юнкярскелеския договоръ, споредъ който тѣ били винаги отворени за руската флота.

Съ Лондонската конвенция се унищожавало, следователно, преимуществениото положение, което Руссия си бѣше спечелила въ Цариградъ чрезъ досегашнитѣ си разпри съ Турция и се реализирвалъ отъ части предложения отъ Метерниха въ Виенския конгресъ принципъ за всеобщо вмешателство въ турскитѣ работи. Следствието отъ тая конвенция било, че английскитѣ войски принудили Мехмедъ Али да се подчини на нейнитѣ условия. Така щото неговото възстание, което отворило Източния въпросъ въ всичката му сложность, като доближило по известно време Русситѣ до вѣковната имъ цель, било потушено безъ никаква моментална полза за Руссия. Благодарение на съперничеството на Англия и Австрия, които съзирали последствията, които могжтъ да произлѣзатъ отъ създаванието на едно кралство задъ гърбътъ на Цариградъ, въпросътъ за унищожението на турското владичество билъ пакъ отложенъ. Руссия не само не спечелила сега

---

[1]) Мартенсъ. — XII, 130.

нищо отъ неговото повдигание, но била въведена отъ изкуснитѣ тогава европейски дипломати въ едно положение, противно на рускитѣ интереси. Действително, освенъ горeказаната конвенция, Руссия била подведена да подпиши на 5 Септемврий с. г. единъ протоколъ въ Лондонъ, чрезъ който се отнемала всичката ѝ досегашна печалба и се парализирвали усилията на Николая, да направи отъ Източния въпросъ пакъ единъ чисто руско-турски въпросъ. Този протоколъ[1]) казва: „Следъ като размѣниха утвърдената конвенция отъ 3 Юлий н. г. пълномощницитѣ на Австрия, Англия, Прусия и Руссия, водени отъ желанието да засвидетелствуватъ по най-осезателенъ начинъ безкористието, отъ което сѫ се водили тѣхнитѣ дворове при сключването на тая конвенция, решиха да заявятъ формално, че при изпълнението на задълженията, които произтичатъ отъ казаната конвенция за договорящитѣ страни, тѣ нѣма да търсятъ по никакъвъ начинъ да увеличаватъ територията си, нѣма да искатъ никакво изключително влияние и никакво преимущество за тѣхнитѣ поданници въ търговско отношение".

Така европейската дипломация успѣла да изтръгне Турция отъ русскитѣ рѫце и да замѣсти изключителното руско вмещателство съ колективното европейско. Насърдчена види се отъ този успѣхъ, сѫщата дипломация пожелала да отиде още по-далечъ въ затварянието пѫтя на Руссия къмъ Цариградъ. Вследствие Лондонската конвенция отъ 3 Юлий и насилственното омиротворение на Египетския паша, Франция се бѣше отдѣлила отъ европейския концертъ и търсяла начинъ да помогне на Мехмедъ Али. Нейното поведение съставлявало една опасность за мирътъ въ Европа, за това Белгийския краль, който се опасявалъ най-много отъ нарушението на този миръ, предприелъ да устрои едно помирение между Франция и другитѣ велики държави. Той предложилъ да се подпиши между тези държави единъ тържественъ договоръ за обезпечение неприкосновенностьта на Турция. Лордъ Палмерстонъ се опасявалъ, да не би Руссия да се възползува отъ този случай и да поиска да се освободи отъ задълженията на лондонската конвенция, за това не се съгласилъ съ това предложение. Но по настояванието на Белгийския краль той се съгласилъ, да се подпиши единъ международенъ актъ въ съгласие съ

[1]) Мартенсъ. — XII, 143.

Франция, който да потвърдява станалото съглашение между Портата и Египетския паша, както и затварянието на Цариградскитѣ проливи. Въ Руссия посрѣщнали въ началото подозрително това предложение на английския министръ. Николай казвалъ: „Ние нѣмаме нищо за прибавление къмъ онова, което е вече уговорено; за това трѣбва да пазимъ мълчание и да чакаме. Това е единственното умно решение". Ето защо, когато се появило предложението на Гизо за сключванието на единъ договоръ, който да постановява: 1) гарантиранието неприкосновенностьта на Турция, 2) благопожелания въ полза на християнитѣ въ Сирия, 3) отворенъ търговски пжть презъ Суезский каналъ, 4) затваряние на Проливитѣ, — то било отхвърлено, при всичко че австрийския канцлеръ се билъ заелъ сериозно за неговото поддържание. Но Англия и Руссия се съгласили, че четвъртата точка отъ френското предложение може да се приеме и да стане предметъ на едно международно съглашение, въ което да влезе и Франция. За улеснение на това съглашение другитѣ Сили приели, и Султана се съгласилъ, щото управлението на Египетъ да се остави въ наследство на фамилията на Мехмедъ Али. Удовлетворена по този начинъ, Франция встжпва въ съгласие съ другитѣ държави за едно по-стабилно уреждание на Източния въпросъ. Въ Лондонъ се събира една втора конференция, за да уреди въпроса за Проливитѣ. На 1-й Юлий 1841 била подписана *втората Лондонска конвенция*[1]) въ видъ на договоръ между Австрия, Англия, Прусия, Руссия и Франция отъ една страна и Турция — отъ друга. Споредъ тая конвенция, Портата се задължавала „да съблюдава стария принципъ на Отоманската империя, споредъ който Дарданелитѣ и Босфора оставатъ постоянно закрити за чуждестраннитѣ военни кораби, било въ военно, било въ мирно време". Изключение се прави само за малкитѣ стационери, потрѣбни за службата на посолствата въ Цариградъ. Отъ своя страна великитѣ държави се задължавали строго да съблюдаватъ този старъ принципъ на турската държава.

Отличителната черта на така сключената конвенция е, че задължението, което вземали държавитѣ спрямо Турция, имало общъ характеръ, т. е. всѣка една отъ тия държави не можала отдѣлно да нарежда отношенията си съ противната страна (Турция), произходящи отъ тая конвенция, а това мо-

[1]) Мартенсъ. — XII, 155

жало да става само съ общото съгласие на всички участвующи отъ едната страна петь държави. Тия последнитѣ имали предъ видъ да се свържатъ помежду си, за да не може договора да се измѣни инакъ освень следъ едно общо съгласие помежду имъ.

Въ *Лондонскитѣ конвенции*, както виждаме, не става никаква дума за други точки на Източния въпросъ. Въ тѣхъ не се спомѣнува нищо за християнитѣ турски поданници въ Европа. Западнитѣ държави, следъ отричанието на царя да вземе участие въ виенската конференция, не се решавали да повдигнатъ въпроса за положението на тия християни спрямо Руссия, която претендирала на покровителство надъ тѣхъ. Но тия конвенции съставляватъ една голѣма крачка къмъ ограничението на самостоятелното руско вмешателство при определението участьта на тия християни. Ето защо като говори за тѣхъ Татищевъ казва[1]: „Отъ сключванието на Кайнарджикския договоръ въ 1774 до сключванието на въпроснитѣ конвенции, Руссия се е считала като единственна и изключителна покровителка на турската рая, съ която я тѣсно свързвали единството на вѣрата и кръвното, племенно, родство. Този протекторатъ надъ християнскитѣ народности въ Балканския полуостровъ билъ разпространенъ чрезъ Юнкярскелеския договоръ даже и надъ самата Порта, която доброволно се предала въ ржцетѣ на руския царь. Лондонскитѣ конвенции направили участьта на Турция да зависи отъ всичкитѣ велики държави и чрезъ това съ единъ ударъ унищожили почти всичкитѣ плодове на нашата източна политика".

Но тая дипломатическа загуба не попречила на Николая да мисли и да се приготовлява по всѣкакъвъ начинъ за бждящата разпра съ Турция. Нему съдействувало, както видяхме, вжтрешното разстройство на нейнитѣ владения, които вследствие слабостьта на правителството изпаднали въ пълна анархия. Тая слабость давала възможность на всички агенти на властьта, както и на всѣкой мохамеданинъ въобще, да разполагатъ съ имота, честьта и живота на българското население, което отъ своя страна при всѣкой по-удобенъ случай се опитвало да се избави отъ това несносно положение. Отъ тамъ веригата възстания въ България, най-много край границата на Сърбия. Такива били: *Велчовата завѣра* въ Търново

[1]) Вн. Пол. Ник. I. 546.

(1834), приготвена отъ Мамарчева съ съдействието на Велчо Атанасовъ, предадена отъ Х. Иорданъ Х. Кисовъ отъ Елена и която се свършила съ затриванието цвѣтътъ на българската младежь въ Търновско. ***Пиротското възстание*** (1836), предизвикано отъ насилията на аенина Махмудъ Капуджи баши. ***Манчовата размирица*** (1835) въ Чипоровско, предизвикана отъ насилията на аенина Х. Шерифъ Ахмедъ. ***Върбановото възстание*** (1837) въ Берковско; Пиротското възстание (1838), Нишското (1841), Ломското, Бѣлоградчикското, Видинското, Кулското (1850)[1]), последвани отъ революционнитѣ действия на емиграцията въ Влашко и Сърбия.

Руското слазяние на Босфора, както и въобще всичкитѣ действия на Руссия презъ тая криза, извадили на яве силното влияние на тая държава въ Турско и опасностьта, която то представлявало за интереситѣ на западнитѣ държави. За да предотвратятъ до известна степень тая опасность, въпроснитѣ държави предприели да намалятъ руското влияние надъ християнитѣ турски поданници, като имъ докажатъ, че подобрението на тѣхната участь ще дойде отъ западъ и че тѣ трѣбва да обърнатъ надѣждитѣ си къмъ него. Като следствие отъ това решение на западнитѣ държави се появилъ ***хатишерифа Гюлхане*** (22 Октомврий 1839), споредъ който всичкитѣ турски поданници, безъ разлика на вѣра и произхождение, се изравнявали въ правата и задълженията си спрямо държавата. Европейцитѣ вѣрвали, че раята, като се постави на равна нога съ Мюсюлманитѣ, ще престане да гледа въ лицето на Руссия, вѣковния врагъ на Мюсюлманитѣ, единственния свой покровитель. Тѣ нѣмали още достатъчно доказателства за голѣмата разлика, която сѫществува за цариградскитѣ владетели между даванието и изпълнението на обещанията. Въ всѣкой случай, още преди издаванието на този хатишерифъ, както и следъ него, австрийскитѣ, английски и френски агенти подкачили сериозно да убеждаватъ християнитѣ въ Европейска Турция, че облекчението на тѣхното положение ще стане по-скоро съ съдействието на Европа отъ колкото съ това на Руссия. Предъ тая пропаганда Руссия не можала да остане хладнокръвна. Тя виждала, че поне външно нейното влияние между християнитѣ захванало да се подкопава, което не можало да бѫде въ полза на нейнитѣ

[1]) Сборникъ за Народни умотворения и пр. II. Д. Мариновъ.

интереси. И тя се залавя да защити тия интереси по противоположенъ пжть.

Трѣбва да се забележи, че заедно съ разликата въ вѣра и народность, която сжществува между жителитѣ на Европ. Турция, сжществува и една разлика въ тѣхнитѣ аспирации. Въ това отношение тѣ се дѣлятъ на два лагера: мохамедани — владетели, и християни — рая. Стремлението и желанията на раята сж въ пъленъ разрѣзъ съ стремлението и желанията на мохамеданитѣ-владетели. Който съдейcтвува за постиганието стремленията на раята, той се явява отъ самосебе си противникъ на Портата, и обратно. Влиянието надъ едната отъ тези страни може да се балансира съ влиянието предъ другата. За това виждаме постоянно това явление: когато едина отъ европейскитѣ лагери борави съ влияние предъ Портата, другия търси да спечели влияние надъ раята. Щомъ сега западноевропейскитѣ Сили, противници на Руссия, се завзели за защитата на своитѣ интереси да спечелятъ довѣрието на християнитѣ турски поданници, то Руссия, за да защити своитѣ, прибѣгва къмъ довѣрието на Портата.

Както видяхме, на всѣкждѣ въ Турция се показвали знаци на възмущение и на стремление за освобождение отъ деспотската власть на Портата. „Господаря, пишалъ графъ Несельроде на руския посланникъ въ Виена, строго осжжда отправения противъ Портата заговоръ, основанъ на революционнитѣ начала; винаги осжждани отъ насъ, който може да запали огъня на цѣлия Изтокъ". Въ случай на нужда, руското правителство „може по добросъвестенъ начинъ да помогне на Портата въ усилията й за усмирението на разбунтувалитѣ се нейни поданници и да ги приведе въ покорность". „Сжщевременно съ това, на нашитѣ дипломатически и консулски агенти въ Турция и Гърция било заповѣдано да заявятъ на стареитѣ на мѣстнитѣ християнски общини, че тѣ не трѣбва да очакватъ никаква помощь отъ страна на Руссия, която не може да удобри тѣхното възстание; а пратенника на възобновившата се хетерия, който дошелъ въ Петерсбургъ съ тайни предложения, получилъ строго мъмрение и скоро билъ изгоненъ отъ столицата" [1]).

Така, Руссия и западнитѣ държави размѣнили ролитѣ си въ турскитѣ работи. И еднитѣ и другитѣ били на

[1]) Жигаревъ. — Op. cit. II, 5.

мнение, че Турция е въ надвечерието на изчезването си; но когато Европа се стремяла да помогне на християнитѣ, тѣ да я замѣстятъ чрезъ създаването на християнски държавици, които вмѣсто нея да служатъ за запазвание равновесието между Силитѣ, Руссия се стремяла да я поддържа, до когато се дойде до едно съглашение между заинтересованитѣ държави върху бѫдѫщата участь на нейнитѣ земи. Съ Австрия сѫществувало вече подобно съглашение (Мюнхенгрецската конвенция). Николай пристѫпилъ да дойде до едно подобно съглашение и съ Англия. За постиганието на тая цель той решилъ презъ лѣтото на 1844 да отиди самъ въ Лондонъ и тамъ направо, безъ съдействието на никакви посредници, да се обясни и съгласи съ английското правителство върху бѫдѫщата сѫдба на турскитѣ владения. Съ престиганието си тукъ и презъ всичкото му пребивание въ английската столица, той говорялъ все за положението на Турция. „Азъ дойдохъ не съ политическа цель, захваналъ царя. Искамъ да спечеля вашето довѣрие; искамъ да се увѣрите, че съмъ честенъ и изкрененъ човѣкъ...". И захваналъ да излага на английскитѣ министри своитѣ взглядове върху Източния въпросъ. „Турция умира вече, говорилъ той на лорда Абердинъ, министръ на вѫншнитѣ работи. Колкото и да се стараемъ да спасимъ живота й, нѣма да успѣемъ. Тя ще умре, не може да не умре. Това ще бѫде една критическа минута. Азъ предвиждамъ, че ще бѫдѫ принуденъ да вдигна войскитѣ си. Австрия ще направи сѫщото. Въ тая криза азъ се боя само отъ Франция. Нима при подобни обстоятелства Англия нѣма да бѫде принудена да принесе на Изтокъ всичкитѣ си морски сили?" На министръ-председателя, лордъ Робертъ Пиль, той повтарялъ сѫщото: „Турция пропадва, нейнитѣ дни сѫ преброени. Несельроде го отрича, но азъ съмъ убеденъ въ него... Азъ не желая нито една педя турска земя, но нѣма да позволя и на другитѣ държави да взематъ нито една стѫпка... Сега не е възможно да се условимъ върху това, което трѣбва да направимъ отъ Турция, въ случай че тя се разпадне. Подобенъ договоръ би ускорилъ срутването й. Азъ ще направя всичко за запазвание на настоящето положение. Но трѣбва честно и разумно да предвидимъ възможното загинвание на Турция" [1]).

---

[1]) Татищевъ. — Op. cit. I, 583, и *Имп. Николай и иностр. дворы.* 38.

Николай не сполучилъ съ мисията си въ Лондонъ. Наопаки, неговата откровенность имала за. следствие, да увеличи недовѣрието на английскитѣ държавници относително стремленията на Руссия на Изтокъ. Посещението имало за резултатъ само едно устно размѣнение на мисли върху Източния въпросъ, което подготвило почвата на бѫдѫщата Кримска война. Следъ завращанието на Николая въ Петерсбургъ, канцлера Несельроде съставилъ единъ мемурандумъ (Юний 1844), врѫченъ на лордъ Абердина, който се захващалъ съ увѣрявания, че „сѫществуванието на Турция въ настоящето ѝ положение отговаря най-добрѣ на общата полза и за това двѣтѣ държави иматъ еднакъвъ интересъ да поддържатъ Отоманската империя и да я предпазватъ отъ всичко, което би заплашило нейната безопасность... Но трѣбва да признаемъ, че тая империя съдържа въ себе си много начала на разложение. Непредвидени обстоятелства могѫтъ да ускорятъ паданието ѝ, безъ да могѫтъ приятелскитѣ държави да го предотвратятъ... Опасностьта, която би произлѣзла отъ една катастрофа въ Турция, значително ще се намали, ако Руссия и Англия се съгласятъ за мѣркитѣ, които трѣбва заедно да вематъ при нейното настѫпвание. Това съглашение ще бѫде отъ толкова по-голѣма важность, че къмъ него напълно ще се присъедини и Австрия. Причината, която диктува едно подобно съглашение, е много проста. По сухо Руссия има преобладающе влияние въ Турция. По море Англия заема подобно положение. Като действуватъ отдѣлно, всѣка една отъ тѣхъ може да направи голѣмо зло; а ако действуватъ заедно, тѣ би направили едно действително добро дѣло. Отъ тамъ произлазя и явната полза, ако тѣ се условятъ преди да престѫпятъ къмъ действие. Тая идея биде възприета по принципъ презъ последнето пребивание на царя въ Лондонъ. Цельта на съглашението между Руссия и Англия може да се формулира по следующия начинъ: 1) да се стараемъ да поддържаме сѫществуванието на турската империя въ настоящето ѝ положение, до когато тая политическа комбинация бѫде възможна. 2) Ако видимъ, че тя пада, да се условимъ предварително за нарежданието на новото положение вмѣсто сегашното и заедно да наблюдаваме, щото промѣненията въ вѫтрешнитѣ работи на тая държава да не бѫдѫтъ отъ естество да заплашватъ безопасностьта на нашитѣ собственни владения, нито правата, които всѣка отъ насъ е придобила чрезъ договори, нито запазванието на европейското

равновесие. Политиката на Руссия и на Австрия, както вече казахме, е съвършенно солидарна въ преследването на тая цель. Ако и Англия действува въ съгласие съ тѣхъ, трѣбва да се вѣрва, че Франция ще се види принудена да действува съгласно съ приетото въ Петерсбургъ, Лондонъ и Виена направление“ [1]). Отъ Лондонъ не отговорили нищо на тия руски предложения, защото се съмнявали въ сжщинската цель на предлаганото съглашение. Наопаки, тези предложения, заедно съ езика, който царя държалъ предъ английската дипломация, отворили окончателно предъ нея рускитѣ карти.

Неотдавна Русситѣ откровенно казвали на Англия, че географическото положение на тѣхната държава необходимо имъ налага да достигнатъ въ Цариградъ такова едно положение, каквото Англия има въ Португалия и да се закрепятъ на Дарданелитѣ, тъй, както Англия се е закрепила на Гибралтаръ. А сега въ мемурандума не се споменува ни дума по този въпросъ. Въ Лондонъ виждали, че това премълчаване не се дължи на отказванието отъ тия претенции, които се налагатъ на Руссия отъ самата природа и които Русситѣ наистина ще подновятъ малко по-сетнѣ при други обстоятелства. Това премълчаване възбудило още по-силно подозрението на Англичанитѣ, които, като догаждали сжщинскитѣ стремления на царя, решили да имъ попречатъ съ всички средства.

Като съзнавалъ своето надмощие надъ несъстоятелната Порта царя търсялъ, както виждаме, по всѣкакъвъ начинъ да извлече отъ него нѣкоя реална полза за своята държава. До когато действувалъ по дипломатически начинъ, за да спечели съдействието или поне неутралитета на съперницитѣ си, той работялъ да приготви присвоението по миренъ начинъ Дунавскитѣ Княжества. Въ надвечерието на 1812, както видяхме, Руссия считаше Влашко и Молдавия за свои земи. Само неочакваното неприятелство на Наполеона принуди Александра I да ги отстжпи пакъ на Портата, като си задържа Бесарабия. Всички Русси очаквали, следователно, че Одринския договоръ ще повърне тия области на Руссия. Но ако Николай, предъ видъ решителното съпротивление на Австрия, билъ принуденъ официално и сега да се откаже отъ тѣхъ, въ сжщность тѣ останали въ неговитѣ ржце. Споредъ Аккерман-

[1]) Татищевъ. — В. П. Н. I.

ската конвенция, както споменахме, Руссия бѣ надарила Княжествата съ по една конституция по-несъвършенна отъ поляшката. Одринския договоръ разширявалъ правата на Руссия върху тия княжества, а неговитѣ постановления относително вжтрешното имъ устройство и изплащанието на военното обезщетение, ги правяли почти една руска провинция. Рускитѣ представители тамъ били истинскитѣ господари; тѣ удобрявали или не гласуванитѣ отъ камаритѣ закони, споредъ това, да ли тѣ отговаряли, или не, на рускитѣ интереси[1]). Края на това положение не билъ съмнителенъ. Най-напредъ влашкия господарь, Александръ Гика, поискалъ да се избави отъ руската опека. Резултата билъ че презъ 1842 събранието на боляритѣ се обърнало съ молба къмъ Руссия и къмъ Портата, да иска неговото смѣнявание. Тутакси въ Букурещъ билъ изпратенъ единъ извънреденъ руски комисарь, генералъ Дюхамель, който осждилъ Гика и предложилъ да се избере вмѣсто него Георги Бибеско, който и билъ потвърденъ отъ Портата. Бибеско, като дължалъ короната си единственно на Руссия, действувалъ като руски чиновникъ въ Влашко. Едно общо негодувание обвзело Румжнитѣ противъ жестокото управление на рускитѣ представители, които били гледани като най-тежки притѣснители. Това негодувание се изразило въ една революция (1848), която свалила Бибеско. Съставено било едно временно правителство, което поискало отъ Портата да признае новия редъ на работитѣ, защото той не билъ отправенъ противъ нея, а противъ руското вмешателство. Въ Петерсбургъ, гдето търсяли само единъ благовиденъ претекстъ, да завзематъ съ войска подчиненитѣ другояче Княжества, вѣрвали, че възстанието ще предизвика едно стълкновение съ Портата, за това я поканили да се погрижи за неговото потушение. Портата трѣбвало да се съгласи, за да не изгуби и номиналната си власть надъ тези области. Безъ да се интересува противъ кого е отправена революцията, тя назначава Солиманъ паша за комисарь, който, подкрепенъ отъ 25,000 души войска, трѣбвало да приведе въ подчинение Власитѣ. Солиманъ паша престигналъ въ Букурещъ безъ да пролѣе нито капка кръвь, защото Румжнитѣ го посрѣщали на всѣкжде съ отворени обятия, тъй като нѣмали нищо противъ Турцитѣ. Той се увѣрилъ, че революцията била отпра-

[1]) Revue du droit international. — XXIV, 352.

вена противъ рускитѣ насилия, а не противъ суверенитета на Портата, за това се отнесалъ приятелски къмъ авторитѣ ѝ. Това не отговаряло на желанията на руската дипломация, за туй Солиманъ паша билъ обвиненъ, че е подкупенъ отъ революционеритѣ. По настояванието на Руссия, Портата го замѣстила съ другъ и се съгласила, да се назначи и единъ извънреденъ руски комисарь, който да бди върху осмиряванието на страната. За такъвъ билъ назначенъ пакъ генералъ Дюхамель, който се отправилъ веднага за Букурещъ.

Въ сѫщность неговата мисия била да предизвика безредици, които да оправдаятъ едно намисание на руската войска. Въ Букурещъ, преди да престигне още руския комисарь, излазялъ нѣкакъвъ вѣстникъ, който се считалъ за органъ на нѣкои лица отъ временното правителство. Този вѣстникъ напечаталъ нѣколко твърдѣ резки критики противъ руското вмешателство. Руссия, която търсяла само поводъ, както казахме, за да вкара войскитѣ си въ Княжествата, отправила въ Цариградъ една остра нота, въ която хвърляла вината за писаното въ казания вѣстникъ върху румѫнското правителство и обвинявала Портата като съучастница въ това дѣло. Въ нотата се казвало още, че Руссия, като покровителка, не е противъ подобрението на работитѣ въ Влашко, нито противъ новитѣ наредби, които Турция би приела; но тя не може по никакъвъ начинъ да търпи, щото влашкото правителство да нанася обиди на царя; тя е дълбоко докачена и е готова да отвори война на Турция, както и на всѣка държава, която би одобрила поведението на Княжеството. Друго едно обстоятелство, нищожно само по себе си, накарало руския извънреденъ комисарь да се не спира предъ нищо, за да предизвика единъ конфликтъ, който да оправдае навлазянието на Русситѣ[1]). Щомъ генералъ Дюхамель престигналъ въ Бу-

[1]) Населението въ Букурещъ отдавна мисляло, че конституцията, или Органическия правилникъ, както обикновенно я наричали, която била основата на руското вмешателство, заслужва да бѫде изгорена публично, за да се покаже на Руссия, че Румѫнитѣ сѫ окончателно решени, да не допущатъ възкръсванието на тая конституция. Но народа искалъ да се подиграе при това задочно убивание на руското вмешателство въ лицето на неговото изображение. Рѫкописа на Органическия правилникъ билъ взетъ насила отъ държавната архива и положенъ на една погребална кола; заобикалятъ го съ хора, облечени въ свещеннически дрехи, съ откупени жени да плачатъ и съ музиканти въ трауръ, които свиряли на хоро. Шедствието се спрело предъ домътъ на руския представитель, направятъ ктения като на мъртвецъ, следъ което рѫкописа, листъ по листъ, билъ хвърлянъ въ пламъцитѣ на единъ голѣмъ огънь, запаленъ всредъ площада. Тая жестока подигравка препълнила чашата на руското търпение.

курещъ, поискалъ отъ турския главнокомандующъ да му даде въ сжщата минута 200 души отъ войската, която лагерувала вънъ отъ градътъ, за да го пазятъ отъ населението. Увѣренъ, че искането му ще бжде непременно удовлетворено, той изпраща свои хора да биятъ на тревога камбанитѣ по всичкитѣ църкви. Той мислялъ, че народа ще се стече предъ турскитѣ войници; тези последнитѣ ще помислятъ, че това е упорство противъ тѣхното влазяние, и въ тъмнината, защото действието ставало нощѣ, едно кърваво сблъскване непременно ще произлезе. Но турския главнокомандующъ развалилъ всичкия този планъ, защото не се съгласилъ да пустне войска да влазя нощно време въ градътъ. Но на утрѣ желаемото сблъскване пакъ се произвело. Извиканото турско отдѣление войска влазяло тичишкомъ въ градътъ когато се пресрѣща съ едно отдѣление отъ пожарната команда, което отивало въ казармата си. Въ смущението, което произлѣзло, нѣколко Турци паднали отъ конетѣ си. Оскърбени тѣ изпразнили пушкитѣ си върху пожарникаритѣ и кръвопролитието се захванало. Грѣшката скоро се узнала, но тя произвела действието си: имало беззащитни Румжни избити; покровителя имъ билъ длъженъ да защити своитѣ протежета противъ турскитѣ насилия. Нѣколко дни следъ тая случка рускитѣ войски минаватъ въ Молдавия. Изплашената Порта изпраща веднага Фуадъ паша да замѣни Солимана паша. Съ престиганието си новия турски главнокомандующъ свалилъ временното революционно правителство и назначилъ К. Кантакузинъ за князь на Влашко. Но тези мѣрки не спрели похода на руския корпусъ, който не закъснялъ да стигне въ Букурещъ, гдето генералъ Дюхамель взелъ въ ржцетѣ си управлението въ качеството на руски комисарь. Той предприелъ веднага да въведе въ управлението нѣкои преобразования, приготвени и удобрени предварително отъ руското министерство на вънршнитѣ работи. Тези преобразования били предложени на удобрението и на Портата, като сузеренка; но тя, като съзирала цельта имъ, въ началото отказала да ги удобри. Когато отъ Петерсбургъ обаче ѝ отговорили, че руската войска нѣма да напустне Княжествата, до когато преобразованията не бждатъ удобрени, тя отстжпила. По този начинъ билъ подписанъ на 19 Априлъ 1849 въ Балта-Лиманъ (вилла на великия везирь въ околноститѣ на Цариградъ) единъ договоръ въ видъ на декларация или съглашение. Това съглашение признавало на

Руссия всичкитѣ й установени отъ досегашнитѣ договори права, като разширявало правото й на покровителство. Но главния предметъ на съглашението, както казахме, били вжтрешнитѣ преобразования. На Княжествата се отнемало правото да избиратъ за напредъ своитѣ князе; тѣ ще се назначаватъ отъ Султана съ предварителното съгласие на Руссия и то не пожизнено, а само за седемь години; камаритѣ на княжествата се унищожаватъ и вмѣсто тѣхъ се създаватъ *Дивани*, съставлявани отъ най-виднитѣ боляри и отъ нѣкои висши духовници; тѣ иматъ за мисия да съставляватъ бюджета и да разхвърлятъ данъцитѣ. Това било унищожението на парламентарния режимъ въ Княжествата. Тѣхнитѣ работи ще се ржководятъ отъ двама извънредни комисари, единъ Руссинъ и единъ Турчинъ, които ще изберժтъ два Комитета, едина въ Букурещъ, другия въ Яшъ, които да прегледатъ досегашнитѣ конституции на Княжествата и да предложатъ потрѣбнитѣ измѣнения, които Порта ще удобри съ предварителното съгласие на Руссия. За обезпечението на новия редъ, двѣтѣ договорящи страни оставятъ въ Княжествата по 25,000—30,000 души войска, която ще пребивава тамъ до тѣхното омиротворение, следъ което тя се намалява на по 10,000 души, които ще окупиратъ страната до затвърдяванието на вжтрешното спокойствие. Настоящата наредба ще има сила за седемь години, следъ което двѣтѣ договорящи страни ще определятъ по-нататъшната участь на Княжествата. Седмогодишния този срокъ изтичалъ въ 1856, когато Руссия се намерила победена отъ западнитѣ държави, които въ Парижъ турятъ основата на днешна Румжния. Въ това отношение Балта-Лиманското съглашение е забележително като последенъ актъ, съ който се признава *особенното* положение на Руссия спрямо Турция и нейното право да покровителствува християнитѣ турски поданници.

Съперничеството на Австрия лишило и този пжть Руссия отъ печалбитѣ на Балто-лиманското съглашение. Тя била принудена следъ две години (Августъ 1851) да изтегли окупационната си войска, защото князь Григорий Гика въ Молдавия и Димитръ Стирбей въ Влашко съумели да предотвратятъ всичкитѣ смутове, които би оправдали продължението на окупацията. По настояванието отъ Виена „Русситѣ се оттеглили, като останали обаче пакъ да ржководятъ работитѣ на Княжествата, както до сега. Но едва се минали две години и тѣ пакъ навлазятъ. Презъ Юний 1853 руската войска, вслед-

ствие конфликта за Святитѣ Мѣста, завзема двѣтѣ Княжества до Дунава, подъ предлогъ да ги има залогъ за изпълнението на исканитѣ отъ Турция отстжпки. Вследствие европейската коалиция, която се изрази въ севастополскитѣ сражения, руската войска се видяла принудена да напустне Княжествата следъ едногодишно окупирване. Парижския договоръ, който туря край на тая война, изтръгва Княжествата отъ руското покровителство и отваря нова ера за тѣхното бждяще. Бесарабия, която Руссия бѣ откжснала отъ Княжествата съ Букурещския договоръ (1812), сега се повращала пакъ къмъ тѣхната територия и гаранцията на цѣла Европа замѣстила покровителството на Руссия. Така щото, ако едновременшнитѣ Дунавски Княжества съставляватъ днесъ една независима Румжния, това се дължи на победата на Европа надъ Руссия въ Севастополь. Читателя самъ може да заключи каква участь очакваше тия Княжества, ако победата би била на страна на Руссия.

А ето какъ действувала въ сжщото това време Руссия въ Сърбия. Наложената на кн. Милоша конституция не закъсняла да даде своитѣ плодове. Когато подиръ неговата абдикация на княжеския престолъ дошелъ Михаилъ Обреновичь, водителитѣ на конституционната партия, или както тѣ се наричали *уставобранители*, неблагодарни отъ управлението му, обърнали се (1840) къмъ австрийския дворъ и му предложили покровителството надъ Сърбия. За това имъ поведение кн. Милошъ решилъ да изгони двамата отъ тѣхъ, но тѣ сполучили да повдигнатъ революция противъ него и княза билъ принуденъ (1842) да бѣга самъ въ Австрия. Свиканата следъ това Скупщина избрала за неговъ замѣстникъ Александра Карагеоргиевича. Това възтържествуване на либералитѣ, ако и да отговаряло на досегашнитѣ руски желания, не било удобрено въ Петерсбургъ, защото избирането на новия князь станало безъ нейното предварително съгласие. Карагеоргиевичь нѣмалъ да й дължи нищо. Ето защо Николай поискалъ отъ Султана да унищожи новия редъ на работитѣ въ Сърбия и да накаже главнитѣ виновници на възстанието. Австрия обаче взела подъ своя защита новия князь, а морскитѣ държави наджхали Портата, да се не подчинява на руското искание. Преговоритѣ се продължили цѣла година безъ никакъвъ резултатъ. Тогава въ Петерсбургъ решили да постжпятъ и въ Сърбия по сжщия начинъ, както въ Влашко преди една го-

дина, т. е. да изпратятъ въ Бѣлградъ единъ извънреденъ царски комисарь. Като предвиждалъ, че сръбското правителство може да се възпротиви на исканията на този комисарь, Николай решилъ да ги подкрепи съ единъ корпусъ руска войска, който да завземе Княжеството, сѫщо както въ Румѫния. Той поканилъ и Австрия да вземе участие въ тая окупация, както Турция взела участие въ окупацията на Влашко. Но Австрия не приела предложението. Работата не отишла обаче до тамъ, защото Портата отстѫпила предъ руските заплашвания. Тя обявила избора на Карагеоргиевича за незаконенъ, съгласила се да свика нова Скупщина за избиране князь и да изгони изъ Сърбия предводителитѣ на извършената революция. Карагеоргиевичь се отказалъ доброволно отъ престола и новосвиканата Скупщина, въ присѫтствието на руския комисарь, пристѫпила къмъ избирането на новъ князь. Избора падналъ пакъ върху А. Карагеоргиевича, който и билъ удобренъ този пѫть отъ Руссия. Съ това обачѐ последнята не постигала цельта си, защото Карагеоргиевичь не можалъ да бѫде неинъ клиентъ.

Въ Гърция Русситѣ следвали сѫщия пѫть. И тамъ тѣ поддържали партията, която искала ограничението на кралската власть, т. е. едно конституционно управление. Руския представитель въ Атина съвършенно открито подкрепялъ съ всѣкакви средства тая партия, водитель на която билъ А. Метакса. Резултата билъ една революция презъ нощьта на 3-й Септемврий (1843), която принудила краль Отона да подпиши ограничението на своята власть. Метакса стѫпилъ на чело на новото министерство, но скоро билъ свалѐнъ и замѣстенъ отъ политическитѣ му противници въ камарата.

Тези действия на Руссия въ малкитѣ държавици около Турция, както и настѫпающитѣ събития въ самата Турция, имали за следствие изгубването на руското влияние надъ Портата, следъ като било изгубено надъ християнитѣ. Въ сѫщата година съ революцията въ Княжествата били възстанали и Маджаритѣ. Щомъ Австрия поисква съдействието на Николая, той побързалъ да ѝ услужи, съ надѣжда, че за тая услуга виенския дворъ ще му помогне да присъедини Княжествата къмъ своитѣ владения. Когато маджарскитѣ водители следъ поражението при Вилагошъ (1849), преследвани отъ рускитѣ войски, избѣгали въ Турско, Николай взелъ това гостоприемство за претекстъ, да оправдае едно въорж-

жено вмешателство въ турскитѣ работи. Когато Портата отказала да изпълни руското и австрийско искание, представителитѣ на тези две държави прекъснали сношенията си съ нея. Руската войска захванала да се трупа по границата, да принуди съ сила Портата да предаде маджарскитѣ водители, които нито руски поданници били, нито противъ Руссия били възстанали. Въ отговоръ на рускитѣ приготовления, Турция сѫщо захванала да пребира силитѣ си. Отношенията се обострили и всѣкой день можали да се обърнатъ въ въоръженъ конфликтъ. Рускитѣ агенти пакъ се разпръснали между християнитѣ, да ги увѣряватъ, че е дошелъ вече деньтъ и за тѣхното освобождение, та да се приготовляватъ да му помогнатъ. Въ Сърбия работата отишла още по-далечь: презъ Ноемврий (1849) нѣколко хиляди руски пушки били прехвърлени тамъ съ предназначение да се употребятъ срещо Турцитѣ. Всичко показвало, че скоро може да се подкачи нова освободителна война, по единственната причина, че въ Турция се били спасили нѣколко ратници за сѫщо такава свобода. Англия обаче взела открито страната на Портата; а скоро къмъ нея се присъединила и Франция. Английската флота се доближила до Дарданелитѣ, като се спряла въ Бешикския заливъ най-напредъ, а подиръ малко нейния началникъ, адмиралъ Паркеръ, я превѐлъ презъ Дарданелитѣ и я установилъ при входа имъ, за да поиска отъ Султана позволение, да се спре край столицата. Работата взела да се усложнява и клоняла да вземе нежелаеми за Руссия размѣри, за това последнята захванала да държи едно премирително поведение. Следъ едно саморѫчно писмо отъ Султана до царя, Руссия се отказала да настоява върху предаването на Маджаритѣ, избѣгали въ Турско; тѣ били интернирани въ вѫтрешностьта на Мала-Азия и въпроса се изгладилъ. Рускитѣ войски били изтеглени отъ Княжествата, следъ като последнитѣ били принудени да платятъ разноскитѣ на окупацията.

Но това изглаждание на отношенията било само временно. Въ Руссия съ скърбь гледали, какъ английското влияние успѣло да замѣсти руското въ Цариградъ. Николай не можалъ да понесе за дълго време това положение. Английския пръвъ министръ, Палмерстонъ, пиши на Стратфордъ Канинга въ Цариградъ, че споредъ известия отъ Петерсбургъ, „Русситѣ крайно разядосани отъ неуспѣхитѣ на царя имъ въ тур-

ската му политика и говорятъ, че ще се възползуватъ отъ първия случай, да ни отплатятъ за това. Като поводъ се предполага, да се възбуди едно възстание въ Босна и на други мѣста между християнскитѣ поданници на Турция. Благодарение на това средство, Руссия държи въ ржцетѣ си както добрата, тъй и злата сждба на Турската империя. Трѣбва да обърните върху това особенното внимание на турското правителство, което, безъ да губи време, трѣбва да отстрани всѣкой поводъ за недоволствие отъ страна на християнскитѣ му поданници и по този начинъ да закрепи на широки и твърди основи престола на Султана" [1]). Палмерстонъ препоржчвалъ на Портата следующитѣ мѣрки, които би възобновили силитѣ на Турция: 1) правилното и справедливо разпредѣление и събиране на данъцитѣ; 2) економии, съ помощьта на които да се направятъ пжтища; 3) безпристрастно раздаване на правосждието, което се намира въ плачевно състояние; 4) ***премахването на всъко политическо и гражданско различие между поданницитъ на Султана***, на каквато религия и да принадлежатъ; така щото Султана да стане господарь наравно за всички народности, които населяватъ държавата му, и 5) преобразование на войската. Англия се стараяла чрезъ изравнението на раята съ Мюсюлманитѣ да възобнови силитѣ на Турция, но правителството на последнята не било въ състояние да проникне въ истинската важность на препоржчваната му реформа и оставяло почти безъ внимание даванитѣ му съвети; хатишерифа Гюлхане останалъ само на книга написанъ.

Това застжпване на Англия въ полза на раята, ако и да ставало по канцеларски редъ, все прониквало до знанието на християнитѣ, които захванали да гледатъ на нея като на свой покровитель. Руския царь съ болка на сърдцето гледалъ „замѣнението на руското покровителсгво съ английско не само надъ Турция, но и надъ християнскитѣ й поданници. Съ нетърпение понасялъ той опеката на английския посланникъ надъ турскитѣ министри. Достатъчна била само една капка, да се препълни чашата на търпението му" [2]). Очивидно ставало, че Николай ще се възползува отъ първия поводъ, за да потърси съ сила да възстанови руското влияние въ Турция. Такъвъ поводъ именно липсвалъ за сега: Гърцитѣ били вече свободни,

---

[1]) Татищевъ. — В. П. Н. I. 622.

[2]) „ — Op. cit. 627.

Сърбитѣ сѫщо тъй, Румѫнитѣ нѣмало защо да възставатъ, а освенъ това въ всичкитѣ тези държавици думата на Руссия не била господарска. Случая помогналъ, а може би и нарочно да е билъ създаденъ.

По Възкресение Господне, 1850, Святитѣ Мѣста въ Ерусалимъ станали предметъ на едно спречкване между православни и католици, което се случвало много често. Изникналъ въпросъ за първенство въ Божия храмъ. Този поводъ взема Николай, да наложи своето покровителство надъ Турция и да изгони английското влияние. Така се захваналъ въпроса за Божия Гробъ, задъ който се крияли чисто свѣтски интереси. За нещастие католицитѣ били осигурени въ своитѣ права чрезъ разни капитулации, за това на първо време Портата трѣбвало да признае тѣхното първенство. На първото френско искание (38/V 1850) Портата се отзовала благоприятно, но вследствие противното искание на Руссия, назначена била една смѣсена комисия отъ католишки и православни делегати, която презъ Юний (1851) се произнесла пакъ въ полза на католицитѣ. Руссия, като представителка на православието, се счела за онеправдана отъ това решение на въпроса. Руския господарь заявилъ, че, като началникъ на православието, той счита онеправданието на православнитѣ, като онеправдание за самия него и за народа му. Захванали се преговори между Петерсбургъ, Парижъ и Цариградъ, за кой има по-голѣми права. Но до като да дойдатъ до едно съглашение, руския посланникъ въ Цариградъ, Титовъ, заявилъ на Портата, че всѣка отстѫпка, направена на католицитѣ, ще има за следствие скѫсването на дипломатическитѣ сношения съ Руссия. А самъ Николай презъ Септемврий (1851) писалъ по сѫщия въпросъ едно саморѫчно писмо на Султана. Следъ това заплашване, Портата разтурила смѣсената комисия и назначила една такава отъ улеми, подъ председателството на Шеихъ-улъ-Исляма, която да се произнесе по спора. Тая комисия се произнесла въ полза на православнитѣ и Султана се съгласилъ да подпиши единъ фирманъ, черновката на който била изпратена отъ Петерсбургъ, въ полза на православнитѣ. Франция, представителката на католичеството, протестирала за оскърбителнитѣ изражения, които той съдържалъ. Фирмана не билъ обнародванъ, защото можалъ да стане причина за една война между Турция и Франция. Като се известили за това въ Петерсбургъ, заповѣдано било на руския представи-

тель въ Цариградъ, Озеровъ, да изкаже недоволствието на царя „за толкова явното вероломство на Портата“ и да успокои Турцитѣ противъ заплашванията на френския посланникъ, като имъ обещае помощь въ случай на едно несправедливо нападение отъ страна на Франция, което нападение, по думитѣ на руския посланникъ, ще въоржжи противъ нея цѣла Европа и ще накара всичкитѣ православни да възстанатъ въ защита на Портата. Рускитѣ увещания не подействували обаче: издадено било отъ Султана едно ираде, съ което се признавали правдинитѣ на католицитѣ, но въ сжщото време били направени тайно нѣкои отстжпки и на православнитѣ за удовлетворение.

Заедно съ постжпкитѣ предъ Портата въ полза на православнитѣ въ Ерусалимъ, Николай действувалъ съ агенти и надъ православнитѣ турски поданници, като ги възбуждалъ противъ Портата за отстжпкитѣ, които правяла на католицитѣ. Както всѣкога, Черногорцитѣ се показали най-ревностно предадени на изказанитѣ отъ името на царя желания. Тѣ нападатъ на съсѣднитѣ турски владения и отварятъ война на Турция. Очаквало се че тѣхния примеръ ще последватъ и другитѣ православни. Това възстание на Черногорцитѣ, както и досегашнитѣ действия на Портата, били счетени въ Руссия като достатъчни мотиви, за да се увеличи числото на войската по молдавската граница. Въ края на 1852 тамъ имало вече 150,000 души и тогава Николай обявилъ въ Цариградъ, че и най-малката отстжпка, направена на католицитѣ, ще се счита отъ негова страна за поругание на православната вѣра, което той не може да претърпи, като глава на тая вѣра. Този ултиматумъ произвелъ своето действие: Портата се съгласила да припознае равни права на католици и на православни въ Ерусалимъ, но съ условие щото съглашението да си остане само между канцелариитѣ. Николай, като търсялъ по всѣкакъвъ начинъ поводъ, за да подкачи войната, поискалъ, щото неговото желание, както и отстжпкитѣ на Портата, да бждатъ обявени въ Ерусалимъ на населението въ едно събрание. Портата се съгласила и на това унижение, само да избѣгне войната. Трѣбвало обаче да се създаде една каква да е причина, защото войскитѣ на границата чакали само заповѣдь да тръгнатъ; складоветѣ били приготвени въ цѣла Румжния до Дунава. За да не останатъ безплодни всичкитѣ тези приготовления, руския царь, като виждалъ, че Портата

е наклонна да претърпи всички унижения и че по обикновенния дипломатически начинъ не ще може да я предизвика, решилъ да употреби едно средство, съ което само Руссия си е служила. Той изпраща въ Цариградъ единъ грубъ и високомеренъ генералъ, Меншиковъ, съ мисия да предизвика войната по какъвто и да е начинъ. „Въ началото на 1853 положението било такова, щото недоразумението можало лесно да се изравни; но въ Петерсбургъ било решено, да се възползуватъ отъ обстоятелствата, за да се даде на Кайнарджикския договоръ едно тълкувание, което значително преминавало текста на договора и да се заловятъ за оржжие, ако Портата се покаже неотстжпчива"[1]).

Когато отъ вънъ ставали тези приготовления, въ своята интимность Николай начертавалъ какво да прави презъ войната. „Разрива, който може да имаме въ скоро време съ Турция, казва той[2]), ме привожда къмъ следующитѣ съображения: 1) каква цель да се даде на нашитѣ военни действия? 2) по кой начинъ можемъ най-добрѣ да достигнемъ нашата цель? На първия въпросъ отговарямъ: колкото по-поразително, по-неочаквано и по-решително нанесемъ удара, толкова по-скоро ще туримъ край на войната. Всѣка медленость и нерешителность ще даде време на Турцитѣ, да се свестятъ, да се приготвятъ за защита... И тъй, — бързи приготовления, възможна тайна и решителность въ действията сж необходими за успѣха. По втория въпросъ мисля, че една силна експидиция, съ помощьта на флотата, право въ Босфора и Цариградъ, може всичко да реши твърдѣ скоро. Ако флотата може да вземе на веднъжъ 16,000 души войска съ 32 топа, съ необходимото число коне и две казашки сотни, то това е достатъчно, щото при едно ненадейно появявание не само Босфора, а и Цариградъ да се увладее. Ако числото на войската може да се увеличи, още повече има надѣжда за успѣхъ... Двата десанта трѣбва да се покачатъ едновременно въ Севастополь и Одесса и следъ това да вървятъ за съединение въ Босфора. Ако турската флота излезе въ Черню море, ще трѣбва най-напредъ да й се даде едно сражение и ако бжде победена, тогава да се върви къмъ Босфора. Но ако флотата не излезе, трѣбва направо да се пристжпи въ Босфора, или чрезъ слазяние въ тилътъ на бате-

[1]) Богдановичь. — *Восточная война.* Рускій Архивъ. — XXVI.
[2]) Бутковски. — *Сто лѣтъ австр. политики.* II, 22.

риитѣ, или чрезъ право нападение на самия Цариградъ подъ огъня на батериитѣ. Мисля, че първото е по-удобно, а второто по-важно, но ще зависи отъ такива обстоятелства, които трудно могжтъ да се предвидятъ отъ рано. Струва ми се, че то не е невъзможно. Тогава, като се излезе предъ градътъ, да се иска безусловното му предаване, а въ противенъ случай тутакси да се престжпи къмъ бомбардиране, като се направи въ сжщото време едно излазяние на сухо върху единъ удобенъ пунктъ, на който бързо да се издигнатъ укрепления и да се завзематъ, ако е възможно, водопроводитѣ. Ако турската войска напустне градътъ и вземе да се събира около него, то като се постави градътъ подъ огъня на флотата, десантния отрядъ трѣбва да нападне турската армия и като я разбие, да се ограничи само съ това, защото състава на отряда припятствува да се преследва и следователно отдалечаването отъ флотата трѣбва строго да се избѣгва. Впрочемъ не трѣбва да се вѣрва, че следъ изгубванието на градътъ, турската войска ще иска да се защищава на полето. По-вѣроятно е че правителството ще иска помирение, или въ противенъ случай ще приготовлява силитѣ си въ Галиполи или въ Еносъ, като чака помощь отъ Френцитѣ. Тогава ще трѣбва да се завзематъ Дарданелитѣ. Тукъ се поражда другъ въпросъ: можемъ ли ние да останемъ въ Цариградъ при появяването на враждебната европейска флота въ Дарданелитѣ, а особенно ако на тая флота се намира сухоземна войска? Разбира се, това появление може да се предвари чрезъ едно бързо заемание на Дарданелитѣ".

Императоръ Николай съобщилъ този свой планъ на нѣкои отъ довѣреннитѣ си лица, да се произнесжтъ върху него. Първий се удостоилъ генералъ Меншиковъ, като най-близъкъ изпълнитель на царевитѣ мисли. Но неговия отговоръ билъ обезсърдчителенъ. Той доказвалъ, че подобно едно предприятие е не само извънредно трудно, но е даже невъзможно. Това възражение на Меншикова накарало царя да изостави нападението направо на Цариградъ. „По тая причина, говори той, трѣбва да се обърнемъ къмъ друга идея, т. е. пакъ по море да завземемъ Варна, а после и укрепленията около Бургазъ. Може да се вѣрва, че тези две предприятия не представляватъ особенни затруднения, защото до колкото ни е известно, тези укрепления се намиратъ въ предишното си състояние и ако гарнизонитѣ имъ не бждатъ нарочно уси-

лени, нашето появление може да има желаемия успѣхъ . . . Съ стигването въ Варна и после въ Бургазъ, всичкитѣ наши съобщения трѣбва да бждатъ открити съ тези главни точки, които ще станатъ мѣсто за всичкитѣ продоволственни и снарядни складове . . . Като се вематъ въ съображение всичкитѣ загуби, които трѣбва да се очакватъ, както отъ болести и отпадване, така и отъ убити и ранени, може да се предполага, че при стигването въ Бургазъ, въ пѣхотата ще има 34,000, а съ кавалерията и артилерията — не повече отъ 45,000 души. Съ това количество войска опасно би било да се отива къмъ Цариградъ. Това явно показва, че ако Цариградъ не се нападне по море, то другъ видъ война ще иска да се отдѣли още единъ корпусъ войска. Тогава единъ корпусъ ще завземе Княжествата и ще прекрива дѣсното крило на армията отъ къмъ Силистра или Шуменъ, а двата корпуса ще могжтъ да се употребятъ задъ Балкана" [1]) . . .

Освень мнението на Меншикова, Царя поискалъ съветитѣ и на генерала Паскевичь, който билъ воювалъ срѣщо Турцитѣ, за начина, по който трѣбва да се води тая война. На 24 Мартъ (1853) Паскевичь отговаря: „В. и. в. благоволихте да ми съобщите, че „князь Меншиковъ намира слазянието и завземанието на Босфора затруднителни. Жалко, защото идеята е велика. По такъвъ начинъ не само войната ще бжде свършена изведнъжъ, но даже можаха да се направятъ и нѣкои завоевания въ Европ. Турция. В. в. мислите, да се прати флотата съ две дивизии, за да се завзематъ Варна и Бургазъ и четири дивизии да се пратятъ по сухо . . . Съ петь или шесть дивизии пѣхота може наистина много да се направи въ Турция. Да предположимъ, че Варна и Бургазъ, даже и Одринъ, сж превзети. Но Одринъ не може да се превземе сега тъй лесно, както въ 1829, защото тогава, съ унищожението на Еничаритѣ, всичкото военно население въ Турция бѣше противъ Султана. Тогава бѣше достатъчно да кажемъ само, че покровителствуваме Еничаритѣ, и градоветѣ ни отваряха вратитѣ си; а сега не знаемъ какво е разположението на населението къмъ Султана. Но ако Одринъ и Лозенградъ (гдето има въ двата града 100,000 жители и 30,000 въоржжени) биха предприели да се защищаватъ, то нашитѣ петь дивизии ще бждатъ достатъчно заняти тукъ, особенно

---

[1]) Богдановичь. — Op. cit. I.

като иматъ на дѣсната си страна войскитѣ на Босна и Далмация... Ако даже веземемъ Цариградъ, като имаме предъ видъ пространството отъ нашитѣ граници, трѣбва да смѣтаме, че временно поне, три корпуса войска ще бѫде отдалечена отъ империята, защото нашитѣ войски не биха могли скоро да напуснатъ Турция. Ще се минатъ вѣроятно две, а може би и три и четири години, до когато успѣемъ да ги замѣнимъ отъ части поне чрезъ образуваната отъ мѣстнитѣ християни войска и включванието ѝ въ нашитѣ редове. А като отдѣлимъ три корпуса, ще ли имаме достатъчно войска въ случай на една европейска война? Този недостатъкъ ще трѣбва да се допълни съ нови войски. А колко ще ни костува поддържанието на тези три корпуса, както и създадената отъ мѣстнитѣ християни войска, и съставянието на нови войски на западната граница? Ако ли погледнемъ отъ друга точка на турскитѣ работи, то можемъ: за неизпълнението на сключенитѣ договори отъ страна на Турция, да вземемъ преди всичко Княжествата и да обявимъ, че нѣма да ги изпразнимъ, до когато Турция не изпълни своитѣ задължения. Завземанието на Княжествата ще иска не повече отъ 2—3 дивизии, които ще се поддържатъ отъ тѣхъ. Въ Княжествата, както казватъ, ще намеримъ 10,000 души редовна войска, която ще трѣбва да се възкачи на 20,000. Между това, можемъ да се възползуваме отъ останалото ни влияние надъ християнскитѣ племена въ Турция, надъ Българитѣ, даже и надъ Сърбитѣ. Въпроса за Божия гробъ е свята работа за тѣхъ. Тѣ сами ще преминаватъ къмъ наша страна презъ Дунава. Липсва имъ орѫжие и баруть. Да имъ се достави и едното и другото, като се приготви предварително единъ складъ въ Исмаилъ отъ 30,000 пушки. Редовната войска на Княжествата ще послужи като зърно на християнското опълчение въ Турция и тогава, споредъ уреждането имъ въ дружини, да се прикомандироватъ къмъ нашитѣ полкове, като се употребятъ повече за стрелци. По сѫщия начинъ може да се постѫпва и за конницата. Въ случай на война, тѣ нѣма да бѫдѫтъ твърди въ началото, но после ще привикнатъ... Следъ завземанието на Княжествата и следъ въорѫжението на християнитѣ, на Турция не ще остава друго освень, или да се съгласи да изпълни всичкитѣ условия на договоритѣ, или да събере всичката си войска и да се реши на война. Толкозъ по-добрѣ. Турцитѣ сѫ силни въ

укрепленията... Тогава съ малко сили може да се отиди далечь"[1]).

Като допълнение къмъ горнето, князь Паскевичь дава следующето мнение върху ползата отъ създаванието на едно християнско опълчение отъ Българи, Сърби и отъ жителитѣ на Княжествата. „До колкото е известно, въ Молдавия сѫществува една редовна войска отъ 10,000 души. Първата ни длъжность трѣбва да бѫде увеличението й на 20,000 и повече, като се избѣгвать колкото е възможно излишнитѣ разноски и като се прави съставянието и поддържанието на тези войски за смѣтка на Княжествата. Ако правителството на Княжествата нѣма толкова пари, то можемъ ние да направимъ разноскитѣ за тѣхна смѣтка, или да имъ се направи единъ заемъ. Съ една речь, дългътъ, който би се направилъ въ този случай, да лѣгне върху гърбътъ на Княжествата. Следъ сформиранието на тези войски по дружини, може да се разпределятъ по нашитѣ полкове. Но една часть отъ тѣхъ, доброволцитѣ особенно, трѣбва да послужатъ като зърно на християнското опълчение въ Турско. Християнскитѣ племена, които живеятъ тамъ, по своето едновѣрие, сѫ запазили една превързанность къмъ насъ. Не зная до каква степень можемъ да имаме сега влияние върху тѣхъ, но то не може да се унищожи до когато у Мюсюлманитѣ не изчезне презрението имъ къмъ християнина. Безъ да се гледа на това, че следъ всѣка война ние сме ги оставяли жертва на Турцитѣ, които безсъмненно не сѫ оставяли ненаказано разположението на своитѣ християнски поданници къмъ насъ, по всѣка вѣроятность Българитѣ и Сърбитѣ ще преминаватъ на наша страна. Не зная сѫщо, да ли имаме наши агенти въ България, които би поддържали тѣхната превърженность къмъ насъ. Ако имаме, толкозъ по-добрѣ; тогава може да се очаква, че щомъ узнаятъ, че ги приемаме ласкаво, ще се явятъ на тълпи. Ако ли нѣмаме наши агенти тамъ, то и тогава може да се очаква, че при най-малкото подбутвание отъ наша страна, тѣ ще преминаватъ не на тълпи, а единъ по единъ. Християнитѣ въ Турско сѫ по-голѣмата часть войнственни племена. Ако Българитѣ и Сърбитѣ стоятъ спокойно подъ турското владичество, то е защото по селата турското управление слабо се чувствува. Селянитѣ, веднъжъ заплатили даждията си, не тър-

[1]) Богдановичь. — Op. cit. Руская старина. — XXVI, 683.

пятъ никакво угнетение, разбира се до първото стълкновение съ Турчина. Войнственния духъ на Българина и на Сърбина се пробужда когато бжде оскърбенъ отъ надменния Мюсюлманинъ, който не крие своето презрение къмъ християнитѣ. За това нѣма село, нѣма семейство, може би, гдето да нѣма недоволни, или просто воинственни, храбри хора, които ще бждгтъ готови, не отъ преданность къмъ насъ, която може би е изгаснала вече, но за отмжщение, или просто отъ любовь къмъ войната, да приематъ нашата страна и да идгтъ съ насъ, или безъ насъ, не винаги за насъ, но само противъ Турцитѣ. Отъ това тѣхно разположение ние трѣбва да се възползуваме[1]). Като орждие за превличанието другитѣ къмъ наша страна могжтъ да ни послужатъ тези Българи и Сърби, които по всѣка вѣроятность ще намеримъ въ редоветѣ на молдавскитѣ и влашки войски. Отъ тѣхъ може да се състави една дружина или една рота, къмъ която ще се пречисляватъ всички пришелци изъ Турция. Въ тези дружини и роти да се оставятъ най-добритѣ наши офицери и унтерофицери, които да ги обучаватъ по нашата тактика . . . Новодошлитѣ да се снабдяватъ съ всичко, което имъ липсва: оржжие, баруть и пари. Първитѣ, които ще се явятъ, да се посрѣщнатъ особенно ласкаво и като имъ се дадгтъ пари, да имъ се внуши, че трѣбва да вразумятъ своитѣ сънотечественници, които сж останали въ турскитѣ предѣли. За снабдяването имъ трѣбва предварително да се състави въ Исмаилъ, или въ нѣкоя друга точка, запасъ отъ 30,000 пушки и баруть. Съставенитѣ по този начинъ роти да се прекомандируватъ къмъ нашитѣ полкове, гдето да се употребяватъ наймного за стрелци. Тѣ стрелятъ много добрѣ. Липсва имъ твърдостьта, защото не сж имали редовно устройство и обучение. Но не трѣбва да се съмняваме, че отъ тѣхъ ще станатъ добри войници. Въ всѣкой случай тѣ могжтъ да бждгтъ доста полезни, даже и въ първитѣ дни, особенно противъ турскитѣ войски, ако се употребятъ заедно съ наша войска . . . Когато по този начинъ увеличимъ опълчението отъ мѣстнитѣ

[1]) А сжщевременно почти царь Николай говорилъ на английския представитель въ Петерсбургъ: „Вашето правителство вижда положението на християнитѣ въ Турция много благоприятно, вследствие неточнитѣ рапорти на неговитѣ агенти. Въ България, напримеръ, владее най-голѣмото незадоволствие и азъ ви увѣрявамъ, че безъ моитѣ постоянни усилия, да потушавамъ подобни манифестации, Българитѣ биха възстанали отдавна (депеша на лордъ Сеймура отъ 8 IV 53).

племена до 30,000 души, ние ще имаме едно такова орждие, което ще даде да се разбере, че отъ 8—9 милионното население на Ёвроп. Турция, двѣтѣ трети сж християни, които съ нашето съдействие би станали опасни за турскитѣ владения въ Европа. И тъй, предлагаемата мѣрка, когато бжде угодно на в. и. в. може да стане начало за разпадванието на Европ. Турция. Както се вижда отъ гореизложеното, тя има тези удобства, че 1-о изисква малко разноски; 2-о изисква сжщо по-малко войска и не я излага на смърть, произходяща отъ климата и болеститѣ, както е било въ по-предишнитѣ войни; 3-о достига цельта безъ обявявание война и следователно дава възможность на европ. държави, да видятъ въ това едно просто възнаграждение за неизпълнението на договоритѣ отъ страна на Турция; 4-о може най-малко да повреди на нашата търговия; 5-о дава ни за напредъ едно такова оржжие, което въ случай на нужда може безъ война да докара къмъ сигурно завоевание на Европейска Турция въ 3—4 години"[1]).

Следъ негативнитѣ отзиви на Меншикова и на Паскевича за слазянието въ Цариградъ по море, Николай се отказалъ отъ този планъ, но все искалъ щото начина на действието да има внезапенъ характеръ. Като представилъ направенитѣ измѣнения на военачалницитѣ, царя предполагалъ, че Бургазския заливъ е най-удобния пунктъ за десантъ и че за първо време сж достатъчни 22 дружини, 48 топа и 200 казаци. „Тая войска, като се укрепи на избраната точка, може безопасно да дочака присъединението на останалитѣ войски. Между това, една часть отъ флотата ще остане да наблюдава Босфора, а другитѣ кораби, веднага следъ слазянието на войската, ще се повърнатъ въ Одесса за други войски... Въ това време 4-ия корпусъ ще трѣбва да настжпи въ Княжествата и като остави нужднитѣ гарнизони въ Молдавия, да следва въ Влахия, гдето да се разположи на удобно. Сжщевременно и флотилията съ моста да излѣзе къмъ Хирсово и на горѣ по Дунава. Вѣроятно е, че появлението на нашитѣ войски въ Княжествата и на флотилията по Дунава ще принуди Турцитѣ да очакватъ едно преминавание и ще ги накара да събержтъ войската си въ Силистра или въ Видинъ и ще отвлече вниманието имъ отъ заплашваната въ сжщность точка. Ако Френцитѣ и Англичанитѣ не вематъ страната на Турция и флотата имъ не влезе

---

[1]) Руская Старина. — XVI.

въ Черно море, то къмъ началото на Юлий ще имаме два способа за действие: 1-о да нападнемъ Цариградъ съ цѣлия десантски корпусъ, изключая гарнизона, който ще се остави на избрания пунктъ за складъ, като основа на военнитѣ действия; 2-о ако слазянието въ Бургазъ привлече тамъ голѣма часть отъ турскитѣ сили и Цариградъ се оголи отъ войска, въ такъвъ случай неожидано десанта да се качи на флотата и да се отправи бързо за Босфора, да го завземе и да се яви подъ Цариградъ. Мисля, че това е възможно; но всичко ще зависи отъ точностьта на изчисленията и отъ положителнитѣ сведения. Ако ли пъкъ английската и френската флоти влѣзатъ въ Черно море, съ явно враждебно намъ намерение, то не само че действието противъ Цариградъ по море ще стане съвсѣмъ невъзможно, но и положението на нашия десантъ въ Бургазъ ще бѫде твърдѣ опасно и тогава четвъртия корпусъ, като остави една дивизия въ Влахия, ще трѣбва да мини Дунава и да свърже сношения съ десанта, който ще иди насреще му презъ Провадия, между Варна и Шуменъ" [1]) . . .

Следъ като Меншиковъ билъ изпратенъ въ Цариградъ и като се виждало отъ първитѣ му рапорти, че прекъсванието на сношенията съ Турция е твърдѣ лесно, Николай наставлява (28 Май 1853) новоназначения за главнокомандующъ князь Горчаковъ: „Понеже хода на войната по причина на гибелното влияние на климата въ Турция, и защото не е определена още цельта, която можемъ да дадемъ на нашитѣ военни действия, ако искаме да избѣгнемъ окончателното унищожение на турската държава, предполагаме, въ случай че последнето ни опитване да склонимъ Отоманската Порта да приеме нашитѣ условия не сполучи, да вземемъ принудителни мѣрки, като ги усилваме съобразно съ ходътъ на обстоятелствата въ следующия размѣръ: *Първа епоха*. Като се получи окончателното отказване на Портата, да приеме нашитѣ условия, да се завзематъ Дунавскитѣ Княжества отъ събранитѣ на молдавската граница войски, безъ да се обявява война, но да се обясни, че нашитѣ войски ще завзематъ тия Княжества въ видъ на залогъ, до когато Турция не удовлетвори справедливитѣ искания на Руссия. Следъ изпълнението на това предприятие, да се не преминава на среще Дунава и да се

---

[1]) Богдановичь - Op. cit. I.

избѣгватъ враждебнитѣ действия, които ще се допуснатъ само въ случай че Турцитѣ сами преминатъ на лѣвия брѣгъ... Въ такова положение, като се простре по Дунава една верига отъ казашки постове, подкрепена съ резерви и като се избержтъ за другитѣ войски здрави мѣстности за лагеръ, ще чакаме да видимъ, какво впечатление ще произведе на Турция завземанието на Княжествата. *Втора епоха.* Ако упорството на Портата ни накара да усилимъ принудителнитѣ мѣрки, то и тогава предполагаме да се не минава Дунава, но да се обяви блокиранието на Босфора и споредъ обстоятелствата, да се разреши на нашитѣ военни кораби, да плѣнятъ турскитѣ кораби по Черно море. Въ сжщото време да се съобщи на Портата, че по-нататъшното й упорство може да има за следствие обявяванието независимостьта на Дунавскитѣ Княжества и на Сърбия. Желателно е щото Австрийцитѣ, като споделятъ нашитѣ намерения, да завзематъ Босна и Херцеговина. *Третя епоха.* Ако това заплашвание не подействува, то ще настжпи време за неговото изпълнение, и въ такъвъ случай признаванието независимостьта на Княжествата ще бжде безъ съмнение началото на разрушението Отоманската империя« [1]).

Такъвъ билъ общия планъ на руския монархъ когато несъгласията между Руссия и Турция не предвещавали още, че Европа ще се намеси въ полза на последнята. Сжщевременно съ тези приготовления, царя действувалъ да премахне най-главната слабость на Руссия, — враждебностьта на европейскитѣ държави. Относително Прусия и Австрия царь Николай не се безпокоялъ. Прусия не можала още да се съвземе отъ причиненитѣ й отъ революцията въ 1848 нещастия. Отъ Австрия не можало да се очаква противодействие, защото пролѣната руска кръвь за спасението й противъ Маджаритѣ, не била още изсъхнала. Освень това тя имала причини да не бжде доволна отъ Портата за действията на нейнитѣ войски, които воювали срещо Черногорцитѣ. Оставало да се спечели приятелството на Англия, за да не може вече никой да се противи на рускитѣ действия въ Турско. Въ Петерсбургъ считали, че това приятелство може лесно да се придобие сега, защото руския посланникъ въ Лондонъ, баронъ Бруновъ, съобщавалъ, че Англичанитѣ захванали да гледатъ другояче на

[1]) Богдановичь. — Op. cit.

Турция и престанали да вѣрватъ въ възможностьта на нейното сѫществувание. Английския министръ на външнитѣ работи, лордъ Абердинъ, му заявилъ: „Една отъ най-тежкитѣ длъжности въ политическия ми животъ е била поддържанието на Отоманската империя. Азъ изпълнявахъ тая длъжность и продължавамъ да я изпълнявамъ, като политически мѫжъ, единственно защото не виждамъ съ какво можемъ да замѣстимъ тая държава, ако тя би се срутила“ [1]).

Като знаялъ това, руския канцлеръ, графъ Несельроде, се завзелъ да убеждава английския посланникъ въ Петерсбургъ, лордъ Хамилтонъ Сеймуръ, който изказвалъ своето безпокойствие отъ продължението спора за Св. Мѣста и отъ военнитѣ приготовления на Руссия. „Императоръ Николай никакъ не желае паданието на Турция. Господаря има намерение да поиска отъ Портата строгото изпълнение задълженията й къмъ православната църква и къмъ самия него“, говорилъ Несельроде на Сеймура въ последнитѣ числа на Декемврий (1852). А на барона Бруновъ, въ Лондонъ, било предписано да увѣри новитѣ английски министри, че Руссия винаги е искала и иска съхранението на Отоманската империя, като най-удобна комбинация, на която се съгласяватъ противоречивитѣ интереси на европ. държави, които безъ друго би дошли въ стълкновение помежду си, ако тая империя би изчезнала отъ лицето на Изтокъ. За това ние ще бѫдемъ последователни и, до колкото допуща нашата честь, ще се стараемъ да избѣгваме всичко, което би разклатито още повече това слабо и болно тѣло и би го обърнало въ прахъ... Нашитѣ въоржжения не сѫ отправени противъ независимостьта на Отоманската държава, а иматъ за непосредственна цель да подкрепятъ тая независимость противъ посегателствата на външната диктатура и да повдигнатъ достоинството на Султана въ очитѣ на собственнитѣ негови поданници“. За да може по какъвто и да е начинъ да се придобие приятелството на Англия, Николай решилъ да подействува лично. На 28 Декемврий (1852), на една вечеринка, той взема лордъ Сеймура на страна и следъ нѣколко любезности му казва: „Вие знаете моитѣ чувства спрямо Англия. Повтарямъ ви това, което съмъ ви вече казвалъ: азъ винаги съмъ желалъ, щото двѣтѣ държави да бѫджтъ въ тѣсно приятелство и съмъ увѣренъ, че тѣ ще си останатъ

---

[1]) Мартенсъ. — Op. cit. XII, 303.

работата въ качеството на временень защитникъ. Обстоятелствата могжтъ да ме принудятъ да завзема Цариградъ, ако нищо не бжде предвидено, а всичко бжде оставено на произвола на сждбата". Следъ тези изявления царя прибавилъ, че въ време на пребиването си въ Англия (1844), той ималъ подобенъ единъ разговоръ съ Уилингтона и че тогазъ, както и сега, ималъ за цель да предупреди събитията, които въ отсжтствието на едно предварително съглашение, може би ще го принудятъ да действува въ противенъ смисълъ отъ намеренията на английското правителство [1]).

Николай вървалъ, че неговата рицарска откровенность ще бжде оценена въ Лондонъ както подобава и че ще предизвика отъ страна на английскитѣ държавни мжже една сжщо такава откровенность, или поне неговия езикъ нѣма да зачуди никого, защото сжщо така говорялъ той и въ 1844 предъ Робертъ Пиль, лордъ Абердинъ и лордъ Палмерстонъ, презъ време на пребиването си въ Лондонъ. Той обаче останалъ излъганъ. Като донасялъ разговора си съ царя, английския посланникъ ходатайствувалъ да се отговори непременно на царевитѣ аванси, които той считалъ за съвършенно откровенни, защото въ Петерсбургъ може да изтълкуватъ мълчанието, като че Руссия се оставя свободна, да действува на Изтокъ споредъ както счита за добрѣ. Предложението на Николая било посрещнато съ подозрение въ Лондонъ, отъ гдето било отговорено, че „за сега не сжществува такава криза, която би изисквала немедленното разрешение на подобна една грамадна европейска задача". Въ депешата си отъ 28 Януарий лордъ Русель се опитвалъ да доказва, че Султана съ нищо не се заплашва на престола си и че царя очивидно се мами върху близкото падание на турското владичество. „Никой не може определи преблизително, кога Турция ще се срути, следъ 20, 50, или 100 години. При тия обстоятелства да се разисква върху участьта на султановитѣ владения, ще бжде несъвмѣстимо съ приятелското разположение на руския императоръ и на английската кралица спрямо този владетель. Станалото съглашение между Руссия и Англия не може се укри отъ Франция и Австрия, а когато тѣ го узнаятъ, цѣлъ свѣтъ ще го знае. Това би обезспокоило Султана и би дало нова сила на враговетѣ му, които би подкачили

[1]) Депеша отъ Януарий до Джонъ Руселя.

борбата съ увѣрение, че най на края тѣ ще спечелятъ, когато войскитѣ на Султана ще чувствуватъ, че никакви възможни успѣхи нѣма да спасятъ тѣхната кауза отъ определения й печаленъ край. Така щото, най-сетне грижитѣ на приятелитѣ на болния би станали причина за неговата смърть. Освень това, временното владение на Цариградъ отъ страна на Руссия би било изложено на безчисленни опасности, както отъ страна на отдавнашнитѣ замисли на руския народъ, така и отъ страна на завистлива Европа. Craналъ окончателенъ неговъ притежатель, той едва ли би се задоволилъ съ пасивната и ленива роль на наследницитѣ Мохамедови. Владетеля на Цариградъ, който би ималъ въ ржце вратитѣ на Срѣдиземно и Черно морета, по самото естество на положението си ще придобие преобладающе влияние въ европейскитѣ работи. Това влияние може да се обърне въ полза на Руссия, но може да има за следствие и да намали нейната сила. Така щото средството, което ни се предлага за избѣгване на европейската война, ще послужи като изворъ на тая война. Ни Англия, ни Франция, нито Австрия би се съгласили нѣкога, да оставятъ Цариградъ на Руссия. Колкото се отнася до Англия, то тя се отказва веднъжъ за винаги отъ всѣко намерение или желание да владее Цариградъ. Ние сжщо сме готови да дадемъ увѣрения, че безъ предварително съобщение съ руския императоръ нѣма да влязяме въ никаква спогодба относително мѣркитѣ, които би трѣбвало да се вематъ въ предъ видъ падането на Турция". Всички въпроси, които се отнасятъ до Турция, трѣбва да се решаватъ по взаимно съгласие на великитѣ държави, така щото да се не насилва нейната слабость. Въ заключение, английското правителство изказвало мнение, че трѣбва да се съветва Султана, да се обраща подобрѣ съ своитѣ християнски поданници, като има за начало равноправието и свободата на вѣроизповѣданието, приети отъ просветенитѣ европейски държави.

Такъвъ билъ отговора на Англия. Той не билъ отъ естество да задоволи очакванията на царя. За това щомъ му билъ съобщенъ, той при една срѣща (8|II) съ английския посланникъ, му казва, че желае да поговори съ него по този въпросъ, за това да вземе съ себе си и самия отговоръ. „Съжалявамъ, че отговора е такъвъ, казалъ царя. Но струва ми се, че вашето правителство не е разбрало добрѣ мисъльта ми. Мене ме занимава не толкова онова, което ще стане

следъ като болния умре, колкото желанието да се условимъ съ Англия върху това, което не трѣбва да става. — Позволете ми да забележа, казалъ лордъ Сеймуръ, че нѣмаме никакви основания да мислимъ, че болния е на умирание. Опита ни учи, че държавитѣ не умиратъ тъй бързо. Турция ще сѫществува още дълги години, ако нѣкоя внезапна криза не се появи. — Азъ пъкъ ще ви кажа, продължилъ царя, че ако вашето правителство се ласкае отъ надѣждата, че въ Турция сѫ се запазили нѣкои елементи на животъ, то е получило невѣрни сведения. Повтарямъ ви: болния човѣкъ е въ агония и ние не трѣбва да допущаме, щото смъртьта му да ни свари изненадани... Забележете, че азъ не искамъ ни протоколъ, ни договоръ: едно общо съглашение, — ето какво искамъ азъ. Между джентлементи това е достатъчно... За сега стига талкова; елате утрѣ у дома да поговоримъ повече". На следующия день (9 Февр.) лордъ Сеймуръ се явилъ при царя, като носялъ самия отговоръ на правителството си. При първитѣ думи още царя захваща да увѣрява събеседника си, че той е заинтересуванъ повече отъ колкото Англия за запазването на Турция; но нейното разпадване може да се произведе на всѣкой часъ вследствие на една вънкашна война, на вѫтрешни раздори, или на възстание отъ страна на християнитѣ. Когато английския посланникъ забележилъ, че е непристойно да се разпореждатъ съ областитѣ на Султана, когато се намиратъ въ приятелски отношения съ него, Николай го прекѫсналъ съ думитѣ, че английското правителство не иска да го разбере, че главната му цель се заключава въ това, да се разберѫтъ върху онова, „което не трѣбва да се допуща въ случай на внезапно разпадване на Турция". Когато лордъ Сеймуръ поискалъ да узнае мнението му по тая отрицателна политика, царя захваналъ: „Има много работи, които азъ никога нѣма да допустна. Ще захвана отъ насъ самитѣ. Азъ нѣма да допустна постоянното владение на Цариградъ отъ страна на Руссия; но ще прибавя, че никога Цариградъ нѣма да влезе въ рѫцетѣ на Англичанитѣ, на Френцитѣ, или на друга нѣкоя велика държава. Тъй сѫщо никога нѣма да позволя възстановлението на Византийската империя, или такова едно увеличение на Гърция, което би я направило могѫществена държава. Още по-малко ще позволя раздроблението Турция на малки републики, които би станали прибѣжище на Кошута, на Мацини и на други европейски

революционери. По-скоро ще се съглася на една война, отъ колкото да приема една отъ тия комбинации. И ще водя войната до тогава, до когато ми остане единъ войникъ и една пушка. Ето нѣкои отъ моитѣ мисли; кажете ми сега вашитѣ". Лордъ Сеймуръ отговорилъ, че Англия нѣма никога да посѣгне да завладее Цариградъ и нѣма никога да влезе въ спогодба за случайни събития, та за това по-добрѣ ще бѫде ако Англия и Руссия заявятъ, че въ случай на катастрофа въ Турция, тѣ нѣма да завладяватъ турскитѣ области. На което царя възразилъ: „Въ Турция нѣма елементи за областно или общинско управление. Ние ще станемъ зрители на взаимни нападения отъ Турци на християни, отъ християни на Турци, а и самитѣ християни отъ различни вѣроизповѣдания би захванали да враждуватъ помежду си". Когато лордъ Сеймуръ забележилъ, че въ този въпросъ не трѣбва да се изпуща изъ предъ видъ Австрия, заинтересувана много отблизо въ Източнитѣ работи, Николай отговорилъ: „Трѣбва да знаете, че като говоря за Руссия, азъ разумявамъ и Австрия; което е удобно за едната, то е удобно и за другата. Относително Турция нашитѣ интереси сѫ съвършенно идентични". Когато Сеймуръ прочелъ тая часть отъ отговора на своето правителство, гдето се говоряло за стремленията на руския народъ къмъ Цариградъ, Николай възразилъ, че „наистина императрица Екатерина обичаше да мечтае върху разни амбициозни кроежи, но не помалко е истина, че тия идеи не се сподѣлятъ отъ наследницитѣ ѝ... По моето мнение, последствията отъ разпадванието на Турция могѫтъ много по-лесно да се уредятъ отъ колкото се мисли. Княжествата съставляватъ една независима държавица подъ мое покровителство; сѫщото може да се направи и съ Сърбия. Не виждамъ защо и въ България да се не направи нѣщо подобно. Колкото за Египетъ, азъ зная каква важность има тая страна за Англия, за това когато настане раздѣлението на турскитѣ земи, отъ моя страна нѣма да се направи никакво съпротивление, за да го присъедините къмъ вашитѣ владения; сѫщото ще кажа и за о-въ Критъ. Ако този островъ ви е пригоденъ, азъ не виждамъ защо да не стане английско владение". На свършвание царя помолилъ британския посланникъ да склони своето правителство, да му пиши пакъ върху този въпросъ и да му пиши по-подробно и главно безъ двоумение. „Азъ имамъ пълна вѣра въ английското правителство; азъ не му искамъ едно задължение, нито конвенция, а само

едно размѣнение на идеи и въ краенъ случай — една джентлементска дума; между насъ това е достатъчно"[1]).

Това сж почти сжщитѣ думи, съ които Александръ I увещава Наполеона I, да раздѣлятъ турскитѣ земи. Но както увещанията на Александра I послужили само да убедятъ Наполеона въ гигантскитѣ намерения на Руссия и предизвикаха войната въ 1812, така и сега увещанията на Николая възбудили опасенията на Англия. Нейнитѣ държавни мжже съзирали крайната цель на Руссия и се старали да доказватъ, че Турция не може да се разпадне, ако съсѣдитѣ й не желаятъ това разпадание. Туй събитие, и да може единъ день да се сбжднe, е толкова неопределено, щото нѣма смисълъ да се правятъ сега никакви уговори върху него, отговаряли отъ Лондонъ на предложенията на руския владетель, като давали да се разбере, че ако той желае сега една подобна спогодба, то трѣбва съ нея да гони нѣкоя близка и неизповѣдана цель. Николай обаче все продължавалъ да твърди, че ако разпадванието на Турция е действително неопределено, то не е никакъ далечно. Въ това настояване на руския царь английскитѣ дипломати съзирали неговото стремление да разруши Турция и вземали мѣрки за съпротивление. Въ изказаното желание отъ Николая да се образуватъ отъ европейскитѣ турски владения отдѣлни държавици подъ неговото покровителство, както Молдавия и Влашко, английското правителство виждало едно прекрито завоевание на тези земи, защото по-голѣмата часть отъ населението имъ е отъ една раса, а цѣлото е отъ една религия съ руския народъ, което съставлява едно голѣмо улеснение за формалното имъ подчинение. А това не било съобразно съ интереситѣ на Англия; за това тя, вмѣсто да се съюзи съ Руссия, приближава се къмъ Франция, за да се възпротивятъ на стремленията на първата.

Като забележило, че откровенностьта на царя произвела обратния ефектъ отъ този, който се очаквалъ, руското правителство предприело веднага да парализира този ефектъ. Въ единъ мемуаръ отъ 21 Февруарий, врженъ на английския посланникъ отъ графа Несельроде, то казва, че „като се е разговарялъ фамилиярно съ Британския пратенникъ върху причинитѣ, които могжтъ всѣкой день да предизвикатъ паданието

---

[1]) Татищевъ. — *Разрывъ Россіи съ Турціей 1853 г.* (Историческій вѣстникъ 1892). Депеша на лордъ Сеймура отъ 10 февр. 1853.

на Турция, императора не е мислилъ никакъ да предлага за въ такъвъ случай единъ планъ за раздѣление на турскитѣ владения между Руссия и Англия, а още по-малко — да се сключи едно формално съглашение между двата кабинета. Неговата мисъль е била „чисто и просто да се изкажатъ и двете страни по единъ конфиденциаленъ начинъ не толкова върху онова, което желаятъ, а върху онова, което не желаятъ, което би било противно на английскитѣ, както и на рускитѣ интереси, за да не би въ случай когато настѫпи критическия моментъ, да се предприеме нѣщо било противъ еднитѣ, било противъ другитѣ. Въ това нѣма ни проектъ за дѣлба, нито конвенция, задължителна за другитѣ държави. Това е едно просто размѣнение на взглядове, и императора не вижда нуждата да се говори върху тѣхъ преди да имъ е дошло времето. Ето защо той е избралъ пѫтя на единъ интименъ разговоръ съ представителя на кралицата отъ колкото една дипломатическа нота, за да съобщи взглядоветѣ си на английското правителство, като е желаялъ, щото резултата отъ тия преговори да си остане една тайна между двамата владетели. Той не е мислилъ да предсказва паданието на Турската държава, а само е твърдилъ, че тая катастрофа може да се случи на всѣка минута. Царя не съжалява за своята откровенность предъ английския представитель, защото, по неговото мнение, въ Лондонъ трѣбва да знаятъ, че Руссия нѣма да допустне по никой начинъ настаняванието въ Цариградъ на една християнска държава, която би била въ състояние да я наблюдава и безпокои. Царя нѣма намерение да завладѣва Цариградъ и обещава на Англия да определи участьта на този градъ само въ съгласие съ нея и съ санкцията на цѣла Европа. Английското правителство изглежда като да не е разбрало точно думитѣ на царя, когато е увѣрявалъ, че нѣма нужда да се говори за сега за дѣлбата на Турската държава, ако и въ разговоритѣ си съ английскитѣ държавни мѫже той да е повдигалъ не веднъжъ въпроса за неминуемото падание на Султана отъ трона му въ едно близко бѫдѫще"[1]). Тая, и последующитѣ я ноти въ сѫщия смисълъ на руското правителство, увеличили още повече подозренията на Англичанитѣ. Противоречието, което се забележва между различнитѣ й части, разклатило окончателно довѣрието, което вдѫхвала на англий-

[1]) Мартенсъ. — Op. cit. XII, 307.

скитѣ държавници рицарската откровенность на Николая. Подозрението обладало и малкото Англичани, превърженници на руското приятелство. Единъ между първитѣ противници на едно съглашение съ Руссия билъ и лордъ Страфордъ Редклифъ, английския посланникъ въ Цариградъ, който употребявалъ всичкитѣ си усилия, да се парализира мисията на Меншикова въ този градъ.

Да се повърнемъ сега върху тая мисия. Самото влазяние на извънредния царски пратенникъ въ турската столица (16 Февр. 1853), съпроводено съ огромни манифестации отъ страна на гръцкото население; извънредно голѣмата му свита отъ военни, показвали, какви ще бѫдѫтъ неговитѣ действия. Натрупванието голѣми маси войска на границата допълвало страхътъ отъ мисията на Меншикова. Въ сѫщность тя не се ограничавала само съ уреждането въпроса за Святитѣ Мѣста. Той трѣбвало да поиска и прекращението на военнитѣ действия противъ Чернагора, която бѣше възстанала още при първото спречкване между Руссия и Турция. Австрия, като знаяла вече намеренията на Николая, решила да се възползува отъ това възстание, за да разшири границитѣ си за смѣтка на Турция. Подъ предлогъ, че турскитѣ войски, изпратени противъ Чернагора, безспокоятъ пограничнитѣ ѝ области, тя натрупва достатъчно войска на границата и подава на Портата единъ ултиматумъ, да отдръпне войскитѣ си отъ Чернагора, да възстанови стария редъ на работитѣ тамъ и да изравни положението на християнитѣ въ цѣлата империя наравно съ мохамеданитѣ. Въ Виена, като предполагали, че Портата нѣма да приеме предложенитѣ ѝ условия, приготвили всичко за окупиранието на Босна и на Чернагора за поддържанието на тези условия. По настояванието обаче на Англия и на Франция, Портата приела австрийскитѣ предложения и Чернагора запазила автономията си.

Въ даденитѣ на Меншикова наставления се казвало, че той трѣбва да иска публикуванието на подписания презъ Февруарий (1852) фирманъ, отмѣняванието на всички дадени на католицитѣ преимущества, възобновлението на купола надъ Святия Гробъ да стане безъ участието на католицитѣ и „убедителни доказателства, че ще бѫдѫтъ съблюдавани въ бѫдѫще правдинитѣ на православнитѣ християни, и сключванието на единъ формаленъ актъ, явенъ или таенъ, който да има задължителна сила на единъ договоръ“. Въ този актъ трѣбва

да се постановява: „Министрите на императорския руски дворъ ще иматъ, както и по-преди, правото да ходатайствуватъ въ полза на цариградската и други църкви, а тъй сѫщо въ полза на духовенството, които ходатайства ще бѫдѫтъ уважавани, като поднасяни отъ името на една съсѣдна и изкренно приятелска държава“. Въ случай че справедливото удовлетворение исканията на Руссия би възбудило недоволствието на нѣкоя отъ европейскитѣ държави срѣщо Отоманската Порта, Меншиковъ можалъ да предложи на Султана единъ таенъ съюзъ, споредъ който Руссия да се задължава да пази съ морскитѣ си и сухоземни сили турскитѣ владения. Последнята часть отъ наставленията на Меншикова му били дадени направо отъ царя, безъ знанието на Несельроде. Николай искалъ да действува както въ 1833, защото се боялъ, че ако тези му искания бѫдѫтъ узнати отъ Европа, тя ще осуети изпълнението имъ съ своя натискъ върху Портата. Царя мислялъ да изненада съперницитѣ си съ единъ свършенъ фактъ, както направилъ съ Юнкярскелеския договоръ, чието подновявание се осигурявало въ много по-широки размѣри съ проектираното съглашение.

Англия, която малко се интересувала за работитѣ на Св. Мѣста, станала предъ царя тълкуватель на опасенията, които чувствувала цѣла Европа отъ мѣркитѣ, взети отъ неговото правителство. Царя заповѣдалъ на своя посланникъ въ Лондонъ да увѣри „министритѣ на кралицата, че намерението ни е всѣкога сѫщото и че всички слухове, пръснати въ Цариградъ по поводъ престиганието на Меншикова относително окупирванието на Княжествата, разширението на азиятскитѣ ни граници и пр., сѫ не само преувеличени, но сѫ лишени отъ всѣко основание; че съ една речь, мисията на Меншикова не е имала, нито има друга цель освень тая, която вие сте вече изложили на английското правителство“[1]). Баронъ Бруновъ трѣбвало да увѣри английското правителство, че Руссия неизмѣнно ще съблюдава независимостьта и цѣлостьта на Турция и че ако въ това решение произлѣзе нѣкое промѣнение, то Лондонския кабинетъ ще бѫде предизвестенъ. Руското правителство крияло, че Меншиковъ ще иска смѣнението на министра на външнитѣ работи и сключванието на отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ Турция. Отъ друга страна самъ Меншиковъ

---

[1]) Forcade. — *Histoire de la guerre d'Orient.*

увѣрявалъ въ Цариградъ, че неговото идване нѣма никаква военна цель и че рускитѣ войски се трупатъ по границата, за да предпазятъ, да не би Турция да произведе нѣкое възстание въ Австрия, или въ Руссия. Когато британския пратеникъ му доказвалъ, че това е немислимо отъ страна на лишената отъ всички средства Порта, той се ограничилъ да възразява: „Всичко, което могж да ви кажа, то е че моитѣ намерения сж съвършенно миролюбиви“ [1]). Но до когато говорялъ така, Меншиковъ вършалъ съвършенно обратното.

Както спомѣнахме, предъ видъ крайно заплашителното поведение на Руссия, Портата склонила, да признае равни права на православнитѣ и католицитѣ. Ако цельта на Николая би била да помогне на православието въ Ерусалимъ, както се казвало въ окржжната дипломатическа нота, той билъ удовлетворенъ съ тая отстжпка. Но руското правителство гоняло своитѣ свѣтски интереси, а не духовнитѣ на православието. Отъ нѣколко години то търсяло само претекстъ да се свади съ Портата, защото отъ последнята война се минавали вече по-много отъ 20 години, та Турция захванала да се съвзема, което не било въ полза на Руссия. Отъ друга страна, ако престигналия толкова величественно и съ пълна увѣренность за християнитѣ въ Турско, че ще създаде желаемата отъ тѣхъ война, Меншиковъ би се върналъ сега, безъ да е постигналъ този резултатъ, това щѣло да бжде едно отстжпване, една слабость въ очитѣ на тези християни, които и безъ това били разколебани въ надѣждитѣ си върху Руссия, вследствие ходатайствата на западнитѣ държави. Подобенъ ударъ не можалъ да се понесе, защото Руссия губяла чрезъ него повече отъ една нещастна битка. Руското правителство ценяло значението на тези съображения, за това Меншиковъ трѣбвало по какъвто и да е начинъ, да скжса сношенията. Два дни следъ престиганието си въ Цариградъ той ималъ първото си свиждание съ великия везирь, въ което още пожелалъ да даде доказателства за своята сила и за цельта, която гони. Освенъ високомерното поведение, което държалъ къмъ самия везирь, той му заявилъ, че не може да влезе въ никакви преговори съ министра на вънншнитѣ работи, Фуадъ паша, следователно, той трѣбва да се смѣни, защото „неговата недобросъвестность и двуличие се показвали винаги въ сноше-

[1]) *Correspondant*. — Депеша отъ Розъ. 10|III, 1853.

нията му съ руското посолство". Истинската причина на това нигде недопустимо искание била, че Фуадъ-паша не изпълнявалъ всичкитѣ желания на руския представитель и билъ въ по-близки отношения съ представителитѣ на Англия и Франция.

За да угоди на опасния си гость, Султана се съгласилъ да се лиши отъ своя министръ и да го замѣсти съ Рифаатъ паша. Това министерско промѣнение закъснило представлението на Меншикова предъ Султана, което станало на 24 февруарий. Следъ това официално приемание, станало едно второ, частно, при което Меншиковъ връчилъ Султану писмото отъ царя. Въ това писмо Николай съ най-ласкателни думи увѣрявалъ Султана въ своитѣ благи желания и изкренно приятелство къмъ него. „Като съблюдавамъ добросъвестно всичкитѣ мои задължения и договори съ Отоманската Порта, готовъ винаги да й помагамъ и да укрепявамъ все повече и повече изкренния съюзъ, завещанъ на в. в. отъ вашитѣ славни родители, азъ не могѫ да вѣрвамъ, че отговора на моитѣ чувства и намерения ще бѫде отклонения отъ даденитѣ обещания и такива постѫпки, които би били печални за мене като приятель, обидни като съюзникъ и които би ми наложили като господарь твърдѣ тежки задължения"[1]). При това царя не забравилъ да намекне по единъ много тънъкъ начинъ, че той ще защити Султана, ако неговата благосклонность къмъ Руссия му навлече неприятелството на нѣкоя европейска държава. Това писмо силно смутило Султана, та Меншиковъ билъ принуденъ да го увѣрява устно въ приятелското разположение на царя къмъ Турция и че той желае усилванието на войскитѣ й за обезпечение на нейната независимость и въ сѫщото време му поискалъ подписванието на конвенцията, която изрично да утвърдява осятенитѣ отъ историята права на Руссия.

Поведението на Меншикова произвело своето действие: Турцитѣ се изплашили. Великия везирь изложилъ опасенията си на английския и френския представители и поискалъ тѣхното съдействие. Първия отъ тѣхъ веднага заповѣдалъ на английската ескадра въ Малта да се преближи до Дарданелитѣ, за да даде насърдчение на Турцитѣ. Сѫщитѣ постѫпки направилъ и френския представитель: френската ескадра не закѫсняла да се отправи отъ Тулонъ за Саламинъ.

---

[1]) Богдановичь. — Op. cit.

Между това днитѣ вървели безъ Меншиковъ да предприеме нѣкоя решителна постжпка. Най-сетнѣ на 10 Мартъ, по настояването на новия турски министръ на външнитѣ работи, той почналъ преговоритѣ, като поискалъ отъ Рифаатъ паша предварително обещание, че ще пази въ пълна тайна всичко по тия преговори, особенно отъ английския и отъ френския представители. Подъ това условие той му предалъ една нота, въ която били изложени всичкитѣ руски желания относително Св. Мѣста. Тѣ се заключавали въ 8 точки, въ които подробно се определяли правата на православнитѣ. При това, съобразно съ наставленията си, Меншиковъ прибавилъ, че Руссия иска да има на ржце нѣщо по-сигурно отъ обещанията на турското правителство, толкова често измѣнени, и предложилъ, да се сключи между Турция и Руссия единъ договоръ, проекта на който той представилъ приготвенъ, и въ който на Руссия се припознавало правото да покровителствува православнитѣ турски поданници, срещо което тя се задължавала да пази турскитѣ владения и да дава на Султана кораби и войска, ако удовлетворението на нейнитѣ искания би възбудило враждата на нѣкоя отъ европейскитѣ държави. За да постигне тая цель, Меншиковъ употребявалъ и увещания и заплашвания. Отъ една страна той увѣрявалъ Портата въ миролюбивитѣ намерения на своето правителство, а отъ друга оказвалъ на безполезностьта на френското и английско приятелство за Портата. Тая последнята не трѣбвало да дружи съ тѣхъ, защото държавното имъ устройство се различавало отъ това на Турция, когато последнето е сходно съ руското и австрийското. При това той заплашилъ, че ако нѣщо отъ неговитѣ предложения бжде съобщено на Англия, или на Франция, той ще напустне веднага Цариградъ заедно съ персонала на посолството. Разбира се, че всичко това било съобщавано на френския и на английския представители. Лакуръ и лордъ Стратфоръ Ридклифъ съветвали Портата, да се старае, да раздѣли рускитѣ искания на две части: едната за Свягитѣ Мѣста, а другата за покровителството на християнитѣ въ бждуще и като се съгласи да приеме всичко по първата часть на исканията, да се откаже отъ сключванието на конвенцията по втората часть, защото съ това би признала на Руссия такива права надъ поданницитѣ си християни, които би ограничили властьта на Султана, като независимъ владетель. За това и турскитѣ министри се съгласили да приематъ всич-

китѣ точки относително Божия Гробъ; но въ сѫщото време по единъ любезенъ начинъ отхвърлили предложението на Меншикова за съюзъ, подъ предлогъ че Турция, като нѣма съ кого да воюва, счита за излишни услугитѣ на своя съсѣдъ. Меншиковъ билъ принуденъ да се отнесе въ Петерсбургъ, гдето съобщавалъ, че рускитѣ искания за Святитѣ Мѣста ще бѫдѫтъ приети, „но Турцитѣ се страхуватъ да свържатъ себе си съ договоръ и за да избѣгнатъ това, Султана е готовъ да пиши лично на царя съ единъ покоренъ тонъ, да изпрати едно довѣренно лице съ извинения и да се обърне към великодушието на руския господарь". Въ сѫщото време той питалъ, да ли настояванието за договоръ да отиди до прекъсвание на сношенията, и може ли да се задоволи съ една нота, или съ другъ нѣкой документъ вмѣсто формаленъ договоръ?

До когато чакалъ отговора на този въпросъ, Меншиковъ взелъ да действува постепенно въ смисълъ на отвърдителенъ отзивъ. Най-напредъ той предприелъ да приключи въпроса за Св. Мѣста и после да иска сключванието на договора. По първия въпросъ успѣха му не закъснялъ, следъ като дошли до едно споразумение съ представителя на католичеството, — френския посланникъ въ Цариградъ. Тукъ всичкитѣ руски искания били удовлетворени и ако въпроса би билъ чисто религиозенъ, както увѣрявали въ Петерсбургъ, недоразуменията съ Турция трѣбвало веднага да се изгладятъ. Но цельта на руския владетель била друга, за това преди още Портата да издаде потрѣбния актъ за направеното споразумение, Меншиковъ й подава (7 Априлъ) една нота, въ която, като осѫждалъ въ недобросъвестность турскитѣ министри, които злоупотребявали съ великодушието на Султана, искалъ една положителна гаранция, че за напредъ това поведение на турскитѣ министри нѣма да изложи на опасность православната вѣра, на която принадлежи болшинството на турскитѣ и рускитѣ поданници, както и самия царь. Той искалъ такава гаранция, „която да се заключава въ документъ, или въ съглашение, равносилно на единъ договоръ, което да не зависи отъ тълкуванието на единъ неблагомислящъ, или недобросъвестенъ министръ . . . Предъ видъ враждебнитѣ стремления, които отъ нѣколко години се забележватъ противъ всичко, що се отнася до Руссия и въ интереса на черковнитѣ православни общини, Руссия иска единъ обяснителенъ и положителенъ актъ съ га-

ранция, такъвъ актъ, който да не нащърбява нито другитѣ вѣроизповѣдания, нито отношенията на Портата съ другитѣ държави". „Въ тая нота, писалъ канцлера Несельроде на барона Бруновъ, не се съдържа нищо ново; въ нея се говори само за едни религиозни интереси: да се определи поточно това, което Кайнарджикския договоръ е оставилъ въ неопределеность. Тая конвенция нѣма нищо общо съ Юнкярскелеския договоръ, който на времето си произведе такъвъ страхъ въ Англия"[1]).

На тая нота Портата отговорила съ издаванието на потрѣбнитѣ фирмани, съ които се удовлетворявали рускитѣ искания относително Св. Мѣста. Въпроса за гаранция и за сключване на договоръ билъ премълчанъ. Английския представитель се заелъ да убеждава своя руски колега, Озеровъ, да се откаже отъ тѣхъ и му говори: „Ако желаете да поправите нѣкое нарушение на сключенитѣ съ васъ договори, искайте го, и безъ съмнение ще получите едно немедленно удовлетворение; но ако искате да издействувате нови права, то ще срѣщните едно силно съпротивление и ще въоръжите противъ себе си една коалиция... Вашето положение, вследствие съчувствието на турскитѣ християни къмъ васъ, винаги ще предизвиква подозрения. Всѣкой успѣхъ отъ ваша страна на тая почва ще възбужда недовѣрието не само на Портата, но и на насъ, западницитѣ. Ще ви кажа направо: едно много тѣсно приятелство между васъ и Турция ще възбуди въ Европа сѫщото подозрение, както и разривътъ, който би повлѣкалъ следъ себе си една война"[2]). Сѫщия езикъ държалъ и английския първъ министръ на барона Бруновъ, като му заявявалъ, че приятелството на Англия не може да се запази, ако въпроса не се ограничи само съ Святитѣ Мѣста, а се докосне и до християнитѣ, поданници на Султана[3]). Защото чрезъ предлаганата конвенция всичкитѣ поданници на Султана ще изгубятъ неговата юридикция и цѣла Турция ще бѫде поставена спрямо Руссия въ сѫщото положение, въ което се намиратъ сега Дунавскитѣ Княжества спрямо Султана, а руското правителство ще придобие правото на постоянно вмешателство въ вѫтрешнитѣ работи на Турската империя.

На 11 Априлий Меншиковъ получилъ отъ Петерсбургъ

---

[1]) Мартенсъ. — XII, 315.
[2]) Богдановичъ. — Op. cit. I, 53.
[3]) Мартенсъ. — Op. cit. — XII, 314.

чакания отговоръ, въ който се казвало, че по всѣкакъвъ начинъ той трѣбва да придобие тая именно отстжпка отъ страна на Турция. Нему заповѣдали строго да се съобразява съ дадeнитѣ му наставления и да даде на Портата единъ триднeвенъ срокъ за приемането на рускитѣ предложения и ако следъ изтичането на този срокъ не получи удовлетворение, да обяви мисията си за свършена и да напустне Цариградъ.

Както казахме по-горѣ, Меншиковъ билъ издействувалъ вече фирмана, съ който Портата приемала всичкитѣ руски искания относително Святитѣ Мѣста. За изравнението на недоразуменията не оставало вече пречка, ако руското правителство се е било движило само отъ християнски чувства при повдигането на въпроса. Съобразно съ новитѣ му предписания, Меншиковъ предложилъ на рейсъ-ефенди проекта на конвенцията, която Портата трѣбвало да подпиши, защото само въ нея той виждалъ една удовлетворителна гаранция за изпълнението на дадeнитѣ обещания. Той заявилъ, че споредъ Кайнарджикския и Одринския договори Руссия си е спечелила правото да говори въ полза на християнитѣ въ Турско. Сега той иска, щото Портата формално да признае, че това право поставя християнитѣ подъ покровителството на руския царь, като глава на всички православни и далъ единъ срокъ отъ петь дни за отговоръ. Николай знаялъ, че чрезъ подобенъ единъ договоръ, който признавалъ руското покровителство надъ православнитѣ въ Полша (с. 23), Екатерина успѣла да покори тая страна. Но Портата разбирала важностьта на исканото покровителство и не се съгласявала да отстжпи правото си да се грижи за своитѣ поданници. Въ този смисълъ и било отговорено на Меншикова.

Вследствие тържественнитѣ обещания, които Николай давалъ на Англия за ненарушаването на мирътъ, въ Цариградъ не вѣрвали, че отказването може да има за следствие скъсването на сношенията. Но Меншиковъ настоявалъ на искането си и отказалъ да приеме отрицателния отговоръ на Портата, като увѣрявалъ, че искането на неговото правителство не съдържа никаква опасность за Турската държава. Той далъ новъ срокъ отъ 3 дни на Портата, „за да даде отговоръ, съобразенъ съ достоинството на държавата, която той представлява“. На утрешния день (1/V) той се явилъ при Султана, комуто обявилъ, че волята на неговия господарь по този въпросъ е непоколебима и че царя иска отъ турския владетель едно явно

доказателство за довѣрието му въ него. При това той не пропусналъ да обърне вниманието на Султана, че благодарение на своитѣ министри той е влѣзалъ подъ опекунството на Европа, която се натоварила да решава въпроси, които би трѣбвало да се решатъ само между Турция и Руссия, че руското предложение било отхвърлено само защото турското министерство било съставено отъ руски неприятели[1]). При това Меншиковъ далъ новъ срокъ за приемание на исканията му, до 6 Май. По негово настояване билъ свиканъ единъ главенъ съветъ отъ всичкитѣ турски първенци, който да реши въпроса. Съвета отхвърлилъ съ 42 гласа отъ 48 искането на Меншикова и той прекъсналъ сношенията, като напусналъ Цариградъ (9/V) съ всичкия персоналъ на посолството. Въ деньтъ на заминаванието си Меншиковъ подава следнята нота на турското правителство: „Подписанния руски пратенникъ, когато да напустна Цариградъ, научавамъ се, че Високата Порта имала намерение да даде нѣкакви църковни правдини, които принадлежатъ на Вселенската патриаршия. Каквито и да бждятъ причинитѣ на това решение, подписанний е джлженъ да яви на В. Порта, че всѣко обявяване на църковни правдини, което ще има за цель да отслаби духовната власть, правата и преимуществата, дадени на гръцкото духовенство отъ незапамятни времена и съ които то се наслаждава днесь, ще се счита отъ правителството на моя господарь като едно действие, враждебно на Руссия и на нейната вѣра"[2]). Напу-

[1]) Меншиковъ поискалъ свалянието на това министерство. Турския господарь се възпротивилъ въ началото на това ново искание, но когато Меншиковъ обявилъ, че той прекжсва окончателно сношенията, ако Султана не удовлетвори желанието му, този последния склонилъ да уволни министритѣ си, като се надѣвалъ, че съ това ще спечели приятелството на руския владетель. Праздна надѣжда! Министерството било свалено до вечерьта. Но когато и това унижение било понесено отъ Султана и новитѣ министри заели мѣстата си, руския пратенникъ пакъ подновилъ ходатайството си за покровителството надъ християнитѣ.

[2]) Тая нота била подадена вследствие слуховетѣ, че турското правителство, за да си превърже по-добрѣ българското население, било решено да признае на Българитѣ известни църковни права, независими отъ гръцката патриаршия. Така помагали покровителитѣ на българския народъ въ случаитѣ, когато той можалъ да добие нѣщо вънъ отъ тѣхното съдействие. Истина е, че въ сжщото време рускитѣ консули въ Пловдивъ, Варна, Одринъ, Силистра и пр. помагали явно на българската борба срещо гръцкото духовенство. Това показва само, че Руссия и тукъ играяла двояка роль, а гоняла една и сжщата цель: съ насърченията си, рускитѣ консули разпалвали вжтрешната борба, която можала да послужи на тѣхното правителство да се намеси; а ако Портата дадяла духовна свобода, изгубвала се една голѣма причина за незадоволствие отъ страна на Българитѣ, които по този начинъ можали да придобиятъ и други правдини и да станатъ вѣрни поданници на Султана, което не било никакъ въ интереса на рускитѣ стремления.

щането на Цариградъ отъ страна на Меншикова, както и трѣбвало да се очаква, произвело въ цѣла Европа силно впечатление. Като отговоръ на скъсването по този начинъ сношенията между Руссия и Портата, Англия и Франция заповѣдали на своитѣ ескадри да навлѣзатъ въ Бесикския заливъ. Тѣ били решени, да защитятъ съ сила приетия отъ всички велики държави принципъ чрезъ Лондонската конвенция (1841) за запазване цѣлостьта и неприкосновенностьта на турскитѣ владения. Руссия, която сжщо бѣ подписала тая конвенция, а сега се стремяла да наруши прогласения въ нея принципъ, давала законно основание на своитѣ противници, да вематъ страната на Портата.

За да успокои до колкото е възможно развълнуваната Европа, руското правителство отправило (30/V) една окржжна нота до всичкитѣ си представители въ странство, въ която имъ давало „нѣкои общи сведения, които би ви послужили да опровергавате лъжливитѣ слухове, пръскани въ страната, гдето сте акредитирани". Въ нотата се казва между друго: „ние считаме за излишно да ви увѣряваме, че нѣма нито една дума истинска въ твърденията на пресата, че ние сме искали било разширение на владенията ни, било поправление на азиятската ни граница въ наша полза, било нѣкакъвъ религиозенъ протекторатъ по-сжщественъ отъ онзи, който ние по право и фактически упражняваме въ Турция на основание на предишнитѣ ни договори... Съвсѣмъ неоснователни сж всичкитѣ пръскани слухове относително мисията на кн. Меншикова, която никога не е имала друга цель освень уреждането въпроса за Св. Мѣста... Тая мисия имаше две задачи, и двете относящи се до Св. Мѣста: 1-о На мѣстото на потжпкания фирманъ, да изходатайствува една спогодба, която безъ да отнима на католицитѣ това, което сж получили напоследъкъ, поне да разясни истинското значение на направенитѣ имъ отстжпки, които да не изглеждатъ, че съставляватъ една победа надъ православието и да възстанови равновесието между двете религии, 2-о Тая спогодба да се потвърди съ единъ автентиченъ актъ, който би ни послужилъ като едно удовлетворение за миналото и като една гаранция за въ бждяще... Безъ такъвъ единъ актъ, подкрепляющъ спогодбата и който би съставлявалъ една гаранция, че въ бждяще новитѣ фирмани ще бждятъ съблюдавани въ основитѣ и въ последствията имъ, очивидно е, че следъ наруше-

ско: сжщитѣ, които искалъ Меншиковъ. Желанието на царя относително Святитѣ Мѣста било още веднъжъ удовлетворено; той получвалъ пакъ възможность да избѣгне войната, ако се е билъ въодушевлявалъ само отъ желание да помогне на християнитѣ въ Турско.

Пруския краль, като вѣрвалъ, че съ тая отстжпка се премахвала всѣка причина за война, въ едно писмо до царя му изказалъ своята радость за добрия изходъ на недоразумението. Въ отговора си, Николай му казва, че е готовъ да сподѣли радостьта му по поводъ дадената отъ Султана черковна свобода на поданницитѣ си християни; че е готовъ да се обяви напълно удовлетворенъ, даже и да оттегли войскитѣ си, щомъ му покажатъ „кои сж гаранциитѣ, получени отъ държавитѣ (въ полза на християнитѣ) и щомъ се направи едно съглашение за срока, въ който съединената флота ще напусне не само Черно море, но и Босфора и Дарданелитѣ". Сжщевременно съ Прусия и Австрия направила постжпки въ Петерсбургъ за запазванието на мирътъ и настояла за запазвание на statu-quo-то въ Европейска Турция. Въ отговора си до нея царя пакъ давалъ да се разбере, че е решенъ на война съ Портата; той казвалъ, че не може да поржчителствува за statu-quo-то, защото положението на работитѣ въ Турция не зависи отъ него. Той обаче е готовъ да даде на Австрия една по-сжществена гаранция „за когато славянскитѣ земи, по примѣра на Гърцитѣ, се освободятъ отъ турското владичество. Въ такъвъ случай, азъ се задължавамъ за себе си и за потомството си, да гарантирамъ на Австрия, че Руссия никога нѣма да позволи, да се направи опитъ отъ страна на тези земи, да се увеличатъ въ вреда на Австрия. Струва ми се, че това е по-важно отъ всичко останало; а тая гаранция азъ безъ колебание я давамъ, което трѣбва да се оценява, вмѣсто да ни подозиратъ" [1]).

Войната ставала неизбѣжна. Въ отговора си на нотата, която ѝ отправилъ графъ Несельроде, Портата казвала, че „проекта на князь Меншикова заключава въ себе си задължения, които сж несъвмѣстими съ върховнитѣ права на държавата"; че „упрека, който се прави на Портата, че нѣмала довѣрие въ чиститѣ намерения на руския господарь, може да се хвърли върху Руссия, която нѣма довѣ-

[1]) Мартенсъ. — VIII, 435.

рие въ най-тържественнитѣ обещания на Султана, а иска да ги затвърди съ единъ формаленъ договоръ". „Голѣмо улекчение е за мене, пишалъ лордъ Сеймуръ отъ Петерсбургъ на своята кралица, за гдето, ако моитѣ рапорти сж съдействували да измамятъ правителството на н. в., грѣшката не може да се отдаде на моята неточность. Азъ можахъ да се осъмня въ обясненията и увѣренията на г. Несельроде, ако тѣ ми бѣха дадени само веднъжъ; но какъ можахъ да ги предполагамъ нечисти, когато ми бѣха повтаряни постоянно . . . Азъ признавамъ при това, че си спечелихъ вашето наказание, за гдето считахъ за чистосърдечни едни тържественни увѣрения и че съмъ злочестъ, за гдето длъжностьта ми изискваше да убедя правителството на в. в. въ довѣрието, което ми вдъхваха тези обяснения". Така руското правителство увѣрявало на всѣкжде, че нѣма да наруши мирътъ, до когато приготви силитѣ си[1]). Ако тия увѣрения би били давани на една слаба държава, тѣ можаха да се обяснятъ; но давани на една сила като Англия, която можала да ги счита за докачение и скжпо да отплати за тѣхъ, това показва до колко трѣбва да се дава вѣра и на най-тържественнитѣ обещания, които излазятъ изъ канцелариитѣ въ подобни случаи.

Следъ прекъсванието на сношенията, подкачили се действията за захващание войната. Николай тръгналъ по планътъ, който видяхме. Най-напредъ той издава единъ манифестъ, да покаже на руския народъ и на християнитѣ въ Турско, кои сж причинитѣ на войната. Тукъ ще се обърне другото лице на медала: сжщинскитѣ, политическитѣ причини на неприятелствата ще се скриятъ, а ще се обявятъ такива, каквито народната маса разбира и усѣща. „По Божия милость, ние, Николай I, императоръ руски и пр. Да бжде известно на нашитѣ вѣрни и любими поданници, че отъ незапамятни времена нашитѣ славни предшедственници сж защищавали хри-

[1]) На 26 Април с. г. графъ Несельроде пишалъ на френския посланникъ въ Петерсбургъ, че „кн. Меншиковъ и г. Лакуръ се съгласили вече върху подробноститѣ и кн. Меншиковъ известява възвръщанието си". На 2 Май лордъ Сеймуръ съобщавалъ на правителството си, че графъ Несельроде му заявилъ, че „всички въпроси, които кн. Меншиковъ имаше да урежда въ Цариградъ сж свършени". На сжщата дата сжщия канцлеръ Несельроде заявявалъ на саксонския представитель: „Могж да ви увѣря, че въ Цариградъ всичко е уредено и че кн. Меншиковъ ще си дойде"; на 6 Май германския министръ Будбергъ получва едно саморжчно писмо отъ гр. Несельроде, въ което този му съобщавалъ, че, благодарение на съдействието на френския посланникъ въ Цариградъ, въпроса за Святитѣ Мѣста билъ благополучно разрешенъ.

стовата вѣра. Отъ минутата, когато Божието провидение благоволи да ни постави на царския престолъ, защитата на тези святи длъжности е била постояненъ предметъ на нашитѣ грижи. Като се основаваме на славния Кайнарджикски договоръ, нашитѣ грижи сѫ имали винаги за цель да гарантиратъ правдинитѣ на православието. Но за голѣмо съжаление, въпреки голѣмитѣ ни усилия, да защитимъ непокѫтнати правата и привилегиитѣ на нашата православна църква, въ последно време много произволни дѣла на турското правителство сѫ нарушили тези правдини и клонятъ да унищожатъ редътъ, установенъ отъ вѣковетѣ и толкова скѫпъ за христовата вѣра . . . Следъ като изчерпахме всички средства, да получимъ по миренъ начинъ удовлетворение на нашитѣ справедливи искания, ние счетохме за необходимо да навлеземъ съ войскитѣ си въ Дунавскитѣ Княжества, за да покажемъ на Портата, где може да я заведе нейното упорство. Но и сега даже нашето намерение не е да захващаме война. Чрезъ завземанието на Княжествата ние искаме да имаме въ рѫцетѣ си единъ залогъ, който да гарантира възстановлението на нашитѣ права. Ние не търсимъ завоевания; Руссия нѣма нужда отъ такива. Ние желаемъ удовлетворението на едно законно право... Ще вървимъ въ защита на православната вѣра" и т. н. Този манифестъ (14 Юний 1853) не е можалъ да съдържа други причини за обявяванието на войната. Ние видяхме какви бѣха воденитѣ преговори отъ Николая съ лордъ Сеймура за „болния човѣкъ" и отъ где захвана Меншиковъ, а где свърши. Той искаше не *възстановлението на нѣкои права*, както говори манифеста, а припознаванието на Руссия едно ново право, право на покровителство надъ турскитѣ поданници християни, което никоя държава не може да признае, ако не иска сама да прознесе смъртната си присѫда. Но тези истински причини трѣбвало да се пазятъ въ канцелариитѣ, а за народа и за християнитѣ въ Турско трѣбвало да се дадѫтъ други, които би ги подбудили да помагатъ съ всичкитѣ си сили за преуспѣванието на руското орѫжие.

Заедно съ горния манифестъ, на Горчакова, който билъ назначенъ за главнокомандующъ рускитѣ войски на молдавската граница (80,000 души съ 196 топа), било заповѣдано: „Следъ окончателното отказвание на Портата да приеме нашитѣ условия, войската, събрана на молдавската граница, да премине Прутъ и да завземе Дунавскитѣ Княжества безъ

да обявява война, но като се обясни, че нашитѣ войски вематъ тези области като залогъ, до гдето Турция не удовлетвори справедливитѣ искания на Руссия". Една седмица следъ това, войскитѣ навлѣзли наистина въ Княжествата, жителитѣ на които съ трепетъ си спомняли добринитѣ, които тѣ имъ причинявали до преди две години (Войската, която бѣше окупирала Княжествата вследствие революцията въ 1848, ги изпразнила презъ Августъ 1851). На тѣхъ сжщо така било обявено, че завземанието на отечеството имъ ще служи само като залогъ срещо Турция. Сжщевременно руското правителство съ едно окржжно (20 Юний) до своитѣ представители въ странство обявявало на европейскитѣ държави, че причината за завземанието на Княжествата е отказванието на Портата, да подпиши не само една конвенция, но и една нота, съ която да признава правото на Руссия, да се намиса въ полза на православната вѣра. „Подписванието на единъ такъвъ документъ съставлява въ очитѣ на Царя единственното и истинско удовлетворение, което той може да приеме за нанесеното му оскърбление съ потжпкванието фирмана отъ 1852 както и на личнитѣ обещания, които Султана бѣше прибавилъ къмъ него", се казва въ това окржжно. А по-надолу, като съобщава за навлазянието на войската въ Княжествата, окржжното говори: „Тя завзема Княжествата, защото Портата, като отказва да ни даде една морална гаранция, ни принуждава да я замѣнимъ временно съ една гаранция материална... Впрочемъ ние нѣмаме никакво намерение да задържаме тая позиция повече отъ колкото го изисква нашата безопасность. Окупацията ще бжде съвсѣмъ привременна; тя ще ни служи само като залогъ, до когато министритѣ на Султана се въодушевятъ отъ по-добри желания. Като завземаме за едно кжсо време Княжествата, ние отхвърляме още отъ начало всѣкаква мисъль за завоевание. Ние не желаемъ да получваме никакво териториялно разширение. Ние не търсимъ да възбудимъ на възстание християнското население на Турция. Щомъ тая последнята ни отдаде дължимото удовлетворение и щомъ престане натиска, упражняванъ върху насъ отъ поведението на двете велики държави, нашитѣ войски ще напуснатъ тутакси Княжествата и ще се прибержтъ въ пределитѣ ни... Повтаряме, царя не желае, както никога не е желалъ, събарянието на Турската държава или да се убогатява за нейна смѣтка. Следъ като бѣше толкова умѣренъ въ 1829, подиръ Одрин-

ската победа, когато Портата се намираше въ ржцетѣ му; следъ като въ 1832, самъ въ Европа, спаси Турция отъ едно неминуемо раздробление; следъ като въ 1839 взе инициативата за мѣркитѣ, които, изпълнени заедно, отново попречиха на замѣстванието султановия тронъ съ една арабска държава, — следъ всичко това, излишно е да се доказва тая истина. Наопаки, основния принципъ на политиката на нашия августейши господарь е билъ винаги, да се поддържа колкото е възможно за по-дълго време statu-quo-то на Изтокъ. Това той е желалъ, и това желае още, защото такива сж наистина добрѣ разбранитѣ интереси на Руссия, която е много пространна, за да има нужда отъ разширение на територията си; защото, спокойна, и безопасна, Турската държава, поставена като полезенъ посрѣдникъ между силни господарства, спира сблъскването на съперницитѣ, които непременно ще се скаратъ за раздѣлението на останкитѣ й, ако тя се разпадне; защото човѣшката предвидливость напраздно търси комбинациитѣ, които би могли да запълнятъ празднината, която ще се образува въ политическото равновесие съ изчезванието на това голѣмо тѣло".

Безъ да се гледа на тая нота, несправедливитѣ претенции на Руссия и завземанието на Княжествата възбудили цѣла Европа противъ нея. Ставало вече явно, че Турция нѣма да бжде оставена сама противъ Руссия. Лордъ Абердинъ заявилъ на барона Бруновъ, че „английското правителство не се счита въ право да изостави Турцитѣ на сждбата имъ, защото ако стои неутрално въ войната, то би изложило Турция на едно неизбѣжно разрушение, която катастрофа Англия желае да отстрани колкото е възможно за по-дълго време"[1]). Английската и френска ескадри вземали всичкитѣ мѣрки да подкрепятъ Портата, като навлезли въ Мряморно море. Работата се усложнявала. За това царя, като съобщава на Паскевича какъ стои въпроса, поискалъ (21 Юний) съветитѣ му, които той излага въ единъ рапортъ отъ 2 Юлий. „Като завземаме Княжествата, ние не захващаме войната, а между това можемъ да спечелимъ време, което ни е полезно въ две отношения: 1-о ако не всичкитѣ, то по-голѣмата часть отъ европейскитѣ държави сж противъ насъ сега, а другитѣ не сж съ насъ. За вѣрвание е, че даже и до година може да се явятъ при-

---

[1]) Мартенсъ. — XII, 331.

чини за несъгласие между тези държави, което ще бѫде въ наша полза; 2-о може да се приготвимъ за войната, като се избѣгнатъ непредвиденитѣ обстоятелства, които, споредъ историята на нашитѣ войни съ Турция, винаги сѫ замедлявали нашитѣ успѣхи, или сѫ бивали причина на голѣми загуби; така щото и когато сме вземали даже върхъ надъ Турцитѣ, то това се е дължало въ голѣма степень на невниманието на самитѣ тѣхъ. Следъ завземанието на Княжествата, нѣма нужда да се преминава Дунава и да се захващатъ военнитѣ действия. Но ако Турцитѣ преминатъ на лѣвата страна на Дунава, то непременно трѣбва да се изгонятъ на дѣсния брѣгъ. И тогава обаче трѣбва да се помисли, да се отива ли напредъ, или да се остановимъ, защото едва ли ще бѫдемъ готови за преминаванието на Балкана. Разбира се, че ако сполучимъ да разбиемъ и съвършенно да разпръснемъ турската войска, то ще трѣбва да се възползуваме отъ обстоятелствата и да вървимъ напредъ. Но на такъвъ единъ щастливъ случай не трѣбва да разчитаме, още повече че има едно вѣрно средство за успѣхъ. Въ всичкитѣ предишни войни съ Турция, нашитѣ несполуки и загуби сѫ произлазяли не толкова отъ съпротивлението на неприятеля, колкото отъ недостатъка на запасъ отъ храна въ гладната страна и отъ болеститѣ, произходящи отъ този недостатъкъ" [1]). По-нататъкъ Паскевичь посочва какъ и где да се направятъ складове и где да се захванатъ военнитѣ действия.

Следъ завземанието на Княжествата Турцитѣ вмѣсто да отстѫпятъ, почватъ силно своитѣ приготовления за борба. Причинитѣ на войната възбудили до висша степень религиозния имъ фанатизмъ. Мохамеданитѣ отъ всѣкѫде се отзовали на проповѣдитѣ на своитѣ духовници. Още въ началото и преди военнитѣ действия източна България се обърнала на публична кѫща за всичко хищно, което съдържала турската държава. Орди диви, жедни за кръвь и огънь, бързали непрекъснато изъ всичкитѣ азиятски пустини, съ възбудено въображение за хубоститѣ на нашата земя. „Всѣкой день, казва Е. Пужадъ, човѣкъ можеше да види тези варварски орди съ тѣхнитѣ чудни облекла, въорѫжени съ стари пищови, съ широки ятагани на кръста, да минаватъ изъ цариградскитѣ улици предъ очитѣ на правителството и да заминаватъ съ

---

[1]) Богдановичь. — Op. cit. I.

хиляди за България. Безъ никаква заплата, само съ единъ хлѣбъ за дневна храна, слушайки заповѣдитѣ само на своя племененъ началникъ, тези доброволци бѣха станали страшилище и за християни и за мюсюлмани въ тая хубава страна, която направиха да заприлича на пустинитѣ, отъ които тѣ идяха". Страданията на българското население достигнали до тамъ, щото Стратфоръ се видѣлъ принуденъ да издействува единъ фирманъ, който наказвалъ съ смърть всѣкой злосторникъ мохамеданинъ. До минаването на Дунава отъ Руситѣ, тези орди, числото на които се покачило до 50,000 души, и грабили и не; но когато руския кракъ стжпилъ на турската земя, тѣ намерили претекстъ да удовлетворятъ на широко своитѣ желания надъ беззащитния Българинъ. Въ продължение на десеть дни въ Добруджа не останало нито едно село; всичко минало подъ ножъ и огънь заедно съ града Добричь. Българи, Гърци, Казаци[1]), Татари, — всичко изчезнало: едни изгинали, други се разпилели.

Насърдчавана отъ Европа въ правотата на своето дѣло, Портата тутакси следъ завземанието на Княжествата протестирала предъ държавитѣ, които били наклонни да противодействуватъ на рускитѣ стремления. Великитѣ Сили се ограничили въ началото да обявятъ на Руссия, че завземанието на Княжествата нарушава европейското равновесие. Не следъ много, тѣхнитѣ представители въ Виена съставляватъ една конференция, да премири двамата противници. Решението на конференцията е известно подъ името „*Виенска нота*", отправена (19/VII 53) на Руссия и на Турция, и съдържаща условията за едно споразумение. Споредъ тая нота Руссия била почти удовлетворена въ своитѣ искания, за това тя склонила да се подчини на постановленията й. Портата се съгласила сжщо, но съ нѣкои измѣнения, които били намерени за

[1]) Историята на тия Казаци, *Запорожци и Некрасовци*, е поучителна. Следъ завземанието на Полша, Зацорожцитѣ не искали да останатъ въ Руссия по причина на управлението й и се преселили въ Турско, край Дунава. Въ 1828 атамана имъ, Владки, ги предава на Руситѣ и тѣ били преселени въ Руссия, край Черно море, отъ гдето взели името *Черноморци*. По-голѣмата часть отъ тѣхъ изново напуснали Руссия и пакъ се върнали на Дунава следъ Одринския миръ. *Некрасовцитѣ* сж донски казаци, напуснали отечеството си въ 1736 по причина на безчеловѣчнитѣ притѣснения на руското правителство и се преселили въ Кримъ. Следъ присъединението на Кримъ къмъ Руссия, тѣ се преселили пакъ въ Турция, на Дунава. Тези свободолюбиви дружини бѣгали предъ руското владичество като предъ язва и тѣхния примеръ билъ най-осязателното доказателство, че турското управление, съ всичкитѣ си злини, е било по-сносно отъ руското. Тая истина имали злощастието да провѣрятъ и всичкитѣ български преселенци.

умѣстни отъ конференцията и приети отъ нея. Но руския императоръ не се съгласилъ съ турскитѣ измѣнения и преговоритѣ се прекжснали. На 14 Септемврий единъ извънреденъ съветъ на Дивана отъ 172 члена решилъ да се обяви войната на Руссия, ако въ продължение на две седмици руската войска не изпразни Княжествата.

Презъ това време Николай, като видялъ че Англия, вмѣсто да се съгласи на предлаганото отъ него чрезъ Х. Сеймура споразумение, стжпила вече открито противъ Руссия, обраща се къмъ Австрия и Прусия, като вѣрвалъ, че поне първата, за услугата която ѝ направилъ преди нѣколко години съ потъпкването на маджарското възстание, ще вземе неговата страна. Въ първитѣ дни на Септемврий той отива въ Олмюцъ да се срѣщне съ австрийския императоръ, за да направятъ потрѣбното съглашение. Но отъ преговоритѣ не можало да излѣзе нищо практично за рускитѣ намерения, а съединената флота на Англия и Франция била вече въ Мряморно море. Като виждалъ това, Николай натоварилъ Паскевича да му представи своето мнение за предстоящитѣ действия. Паскевичь изпълнилъ заповѣдьта на царя и му представилъ два проекта. Въ първия отъ тѣхъ (11 Септемврий) следъ като посочва где и въ какъвъ размѣръ да ставатъ приготовленията, казва, че Дунава трѣбва да се мине при Хирсово, а Варна трѣбва да бжде цельта на действието. „Следъ превземанието на Варна, като имаме запаси, средствата за превозъ и спомагателнитѣ сили на християнскитѣ опълчения, които ще повлекжтъ следъ себе си почти цѣлата страна, може да се действува по-нататъкъ, съобразно съ обстоятелствата. Много се оповавамъ на опълчението на християнитѣ въ Турско". А по-нататъкъ продължава: „Като се приготвятъ по този начинъ всичкитѣ видове запаси, трѣбва да се вземе грижата за приготовлението на друго едно важно средство за успѣхъ, т. е. въоржжението на християнскитѣ племена въ Турско. Въ по-предишнитѣ си записки азъ изложихъ подробно мѣркитѣ, които сж необходими за това. Тѣ се основаватъ на съхранившето се по всѣка вѣроятность наше влияние, вследствие сходството на езика и на вѣрата. Къмъ това трѣбва да се прибави сега, че колкото по-силно се възбуди фанатизма на мюслюманитѣ, толкова по-лесно ще се възбудятъ християнитѣ къмъ въоржжение, поне за собственното си запазване. Първото зърно отъ тия опълчения трѣбва да се вземе отъ войската на Княжествата...

Следъ като се съберdroppedтъ отъ тѣхъ Българитѣ, Сърбитѣ и Гърцитѣ, да се съставятъ отдѣлни единици и да се разпръснатъ задъ Дунава прокламации, които да канятъ всичкитѣ християни, да се присъединятъ къмъ съставенитѣ вече опълчения, като се обяви при това, че на всѣкиго, който се яви, ще му се даде оржжие, баруть и пари, плащани всѣкой месецъ. Не трѣбва да се предполага, че тези мѣрки, особенно като не се жалятъ паритѣ, нѣма да произведжтъ действие. Може да се надѣваме, че като се настжпва напредъ, понеже нашата армия ще се намалява отъ болеститѣ, ще се състави една нова войска отъ 30—40,000 души, а може и повече, отъ хора отчаянни, добри стрелци, знающи мѣстата и тамошния начинъ на воюване, което може да бжде една важна помощь, ако умеемъ да употребимъ това опълчение". А после нѣколко дни, когато съединената флота влѣзла въ Босфора, той пиши (24/IX) въ допълнение: „Нашето положение е много добро, за да искаме първи да излеземъ изъ него. (Следъ завземанието на Княжествата, Русситѣ се ограничили да поставятъ постове край Дунава и не настжпвали напредъ б.). Ако захванемъ ние военнитѣ действия, съ това ще възбудимъ противъ себе си освень Турция, още и най-силнитѣ държави въ западна Европа. Времето е на наша страна и ние, като си оставаме въ Княжествата, имаме още и други способи и безъ военни действия да заплашимъ турската държава. Азъ съмъималъ честьта да слушамъ, че в. и. в. не иска да започне войната. Но ако самъ неприятеля захване военнитѣ действия, тогава по кой начинъ да постжпимъ? Турцитѣ могжтъ да откриятъ войната: 1) въ Европ. Турция; 2) отъ къмъ азиятската си граница; 3) по море, като бжджтъ разбира се поддържани отъ френската и английска флоти. Ако Турцитѣ сж намислили да преминатъ Дунава, което не могжтъ направи съ много голѣми сили, то като ги отблъснемъ, не ще ли бжде по-добрѣ да си останемъ въ отбранително положение, като не имъ позволяваме да се закрепятъ на лѣвия брѣгъ? Самия опитъ ни доказва, че колкото далечь и да отидимъ, ако даже вземемъ Варна, преминемъ Балкана и стигнемъ до Одринъ, то и въ такъвъ случай Европа нѣма да ни остави да се възползуваме отъ нашитѣ завоевания. Ще изморимъ войската си отъ болести, ще направимъ голѣми разноски и можемъ да се изложимъ на поражение, а полза и присвоение отъ тая страна, даже и въ случай на

успѣхъ, не можемъ да очакваме. Ще попитатъ: но какво ще спечелимъ, ако останемъ въ отбранително положение? — Ще спечелимъ твърдѣ много: нѣма да се скараме съ Европа, нѣма да спремъ търговията, нѣма да побъркаме на дипломатическитѣ сношения, резултатитѣ на които могжтъ да се обърнатъ въ наша полза. Такова положение на работитѣ ще бжде ново и странно: две държави се намиратъ въ война, а съюзницитѣ на едната се намиратъ въ приятелски отношения съ другата. Но защо да не бжде тъй? Никой въ Европа не иска сега война, а между това нашето положение става отъ день на день по-добро. Военнитѣ приготовления до сега не ни струватъ много. Ние имаме за турската държава едно страшно орлжие, на успѣха на което ни едно европейско господарство не може да попречи; то е — влиянието на Руссия върху християнскитѣ племена въ Турция. Това влияние въ случай на война ние имаме неоспоримо право да го употребимъ въ своя полза"... Пасхевичь искалъ да склони царя на едно повдигание турскитѣ поданници, за да произведжтъ единъ ударъ въ сърдцето на неприятеля. Но руския царь билъ автократъ въ пълния смисълъ на думата. За него всѣка власть била отъ Бога дадена и всѣкой подчиненъ, който би се вдигналъ срещо тая власть, заслужва наказание, защото възстава противъ волята божия. Той се не съгласявалъ изведнъжъ да залови едно направление съвсемъ противно на защищаванитѣ до сега отъ него принципи и на даденитѣ обещания на Европа съ гореказаното окржжно. Паскевичь, за да убеди царя, че предлаганото възмущение нѣма да бжде едно възстание на подчинени срещо законния имъ господарь, прибавя: „Тая мѣрка ми се струва не трѣбва да се смесва съ революционнитѣ средства. Ние не повдигаме поданници противъ господаря имъ; но ако християнитѣ, поданници на Султана, поискатъ да отхвърлятъ отъ себе си игото на мюсюлманитѣ, които водятъ война срещо насъ, то безъ несправедливость не можемъ отказа да помогнемъ на нашитѣ едновѣрци, защото въ Турция християнина е, споредъ тамошнитѣ закони, жертва на фанатизма и на прищевкитѣ на всѣкой везирь, паша, или даже какъвъ да е аенинъ. На цѣлъ свѣтъ е известно, че живота, честьта и имуществата на християнина, както и неговото семейство, сж винаги изложени на опасность въ Турско и че тамошното правителство е безсилно да защищава християнитѣ. Тѣхната надѣжда е била винаги *близи*

царь и ако интригитѣ и постжпкитѣ на Европа да сж успѣли може би да отслабятъ тѣхното влечение къмъ православния и едновѣрния имъ господарь, то съ войната това влечение трѣбва да се е разбудило. Мисъльта да се възползуваме отъ това влияние не е нова. Тя сама се е представяла въ всѣка турска война, като средство да се нанася вреда на неприятеля, понеже въ войната е естественно да се търсятъ и употребяватъ всичкитѣ възможни средства, съ които може да се нанесе вреда на неприятеля за постиганието цельта на войната — мирътъ. Още въ войнитѣ 1773 и 1774 графъ Румянцовъ и сетнѣ въ 1788—1791 князъ Потемкинъ сж сформировали християнски опълчения, подъ името ***Арнаути***. Въ 1806 кн. Ипсиланти тъй сжщо се е опитвалъ да въоржжи християнитѣ, обещавалъ да извади до 20,000 пѣхота и кавалерия, похарчилъ голѣми суми и събралъ не повече отъ 5,000 души, отъ които въ боя никога не влезли повече отъ 2000. Всичкитѣ тези опитвания, основани на влиянието на Руссия върху християнитѣ и на бедственното имъ положение въ Турско, не сж ни пренасяли никаква полза. Основата била вѣрна, но липсвало зърното, отъ което би могли да израстнатъ християнскитѣ опълчения; нѣмало ни офицери, ни инструктори; липсвало умението да се употребятъ въ работа храбритѣ, но не устроени пълчища. А сега тези недостатъци може да се отстранятъ. Войската на Молдавия и Влашко, на брой до 10,000 души, може да послужи за зърно на християнскитѣ опълчения въ Турско". По мнението на Паскевича, като се състави постепенно една войска отъ 40 до 50,000 души отъ мѣстнитѣ християни, Руссия може да употреби единъ или два корпуса срѣщо Турцитѣ въ Европа, ако и да ги поддържатъ европ. държави. „Християнскитѣ опълчения азъ считамъ най-страшни за Турция. Тѣ могжтъ да ни послужатъ като средство за завоевание въ Турско и да разклатятъ сжществуванието на тая държава въ самитѣ ѝ основи... Устрояванието на опълчението ще произведе непременно вълнение между всичкитѣ поданници християни на Султана, които сж нѣщо до 8 милиона. Не всички безъ друго ще се обърнатъ къмъ насъ, но поне нѣма да бждятъ противъ насъ. Азъ предпочитамъ това средство предъ всѣко друго, защото: 1-о ще запазимъ собственнитѣ си войски, които могжтъ да ни потрѣбатъ на западнитѣ граници, а въ Турция мржтъ отъ болести; 2-о ще намали разноскитѣ, защото поддържанието

на мѣстна войска нѣма да ни струва толкова скжпо, колкото прекарването въ Турция и поддържането тамъ на нашитѣ войски" [1]).

Предложението на Паскевича било взето въ внимание. На първенцитѣ Българи въ Букурещъ било предложено да съставятъ единъ комитетъ, който да вземе грижата за записвание доброволци и да събира волни помощи. Въ кжсо време се събрали до 4,000 души доброволци, за командири на които, както въ последнята руско-турска война, били назначени повечето Българи (Ив. Киселски, П. Грамадовъ, капитанъ Илия отъ Габрово, Т. Петровичъ, З. Бойчоглу и др.). Между опълченцитѣ имало и нѣколцина Власи и Гърци, за това на тѣхъ било дадено името „Греческій волентирски баталионъ". Опълчението, облечено въ униформа и въоржжено, било изпратено къмъ Калафатъ, за да премини отъ тамъ въ Западна България, гдето се вѣрвало, че населението ще възстане найлесно, защото правило нѣколко опити до сега. Действително, отъ видинския окржгъ се явила при Горчакова една депутация, която го увѣрявала, че населението е готово да възстане и ще образува една войска отъ 40 до 50,000 души. Русситѣ това и очаквали; но по-нататъшния ходъ на работитѣ измѣнилъ планътъ имъ и опълчението не можило да принесе очакваната полза.

Минаванието на съединената англо-френска ескадра въ Босфора насърдчило Турцитѣ, да защищаватъ своитѣ права. Съгласно решението на Дивана, главнокомандующия турскитѣ войски, Омеръ паша, изпратилъ (27/IX) на Горчакова едно писмо, да изпразни Княжествата, като му обявилъ, че ако не направи това въ 15 дни, той ще се счита въ война съ рускитѣ войски. Когато изтекълъ срока (4/X), войната била обявена отъ страна на Портата, а на 20 Окт. и царя издава потрѣбния манифестъ, за да извести това събитие [2]).

Въ изработения отъ Русситѣ планъ на военнитѣ действия стояло, че Дунава трѣбва да се мини при Видинъ, за да се дойдяло въ непосредственно сношение съ Сърбитѣ и Българитѣ, за да могжтъ по-лесно да се възбудятъ на възстание. На Долния Дунавъ щѣла да се направи само една демонстрация, за да се отвлече вниманието на Турцитѣ отъ Ви-

---

[1]) Богдановичъ. — Op. cit. I.

[2]) в. A. Stieglitz. — De l'equilibre politique и пр. I, 385.

динъ[1]). Този планъ билъ съобщенъ на Паскевича, който далъ следующето мнение (14/XI): „Сега ми съобщиха планътъ на действията противъ Турция. Считамъ се за честитъ, че моитѣ идеи сж съгласни съ този планъ и могжтъ да послужатъ като предварителни действия до откриванието войната на пролѣтъ. Осмелявамъ се при това да представя моитѣ мисли по този въпросъ . . . Въ съобщения ми планъ главната мисъль се състои въ това, че като се правятъ демонстрации на лѣвия ни флангъ, както и въ срѣдата, минаванието да стане при Видинъ. Мисъльта е нова и блестяща. Тя ни поставя въ непосредствено сношение съ най-войнственнитѣ племена въ Турция: Сърбитѣ, Българитѣ и по-далечь Черногорцитѣ. Като обращаме противъ Турция нейното собственно население, ние съхраняваме нашитѣ сили и спестяваме руската кръвь. Този планъ може да се тури въ действие само на пролѣтъ . . . Между 1 и 15 Февруарий да се мини на дѣсния брѣгъ на Дунава и да се върви на горѣ отъ деветѣ страни на рѣката, наравно съ флотилията, за да може винаги да се построи мостъ за преминавание на лѣвия брѣгъ. По пжтя да се превзематъ крепоститѣ по рѣката. Следъ превземанието на Силистра, да се отправятъ войскитѣ къмъ Руссе. Като се очисти по този начинъ дѣсния брѣгъ на Дунава, войскитѣ ще трѣбва да се вдигнатъ съ всичкитѣ си запаси къмъ Малка Влахия. Въ това време Сърбитѣ и Българитѣ ще трѣбва да се приготовляватъ за възстание и около 15 Април ще се открие сжщинската война по единъ предначертанъ и съвършенно новъ планъ, който може да докара разрушението на турската държава. Въ всичкитѣ досегашни войни ние поддържахме Сърбитѣ само съ слаби отряди. Сега обаче, като се явимъ при тѣхъ съ флотилия, съ обсаденъ паркъ и съ цѣлъ корпусъ войска, може да се овладее не само Видинъ, но и Бѣлградъ, което ще докара избавлението на Сърбитѣ отъ турското иго“[2]).

Сжщия планъ билъ подложенъ за обсжждание и на княза Горчаковъ, който съветва (21/XI): „До напролѣтъ да се очисти лѣвия брѣгъ на Дунава въ Малка Влахия, като се завземе и Калафатъ. Следъ утвърждението въ Малка Влахия, да се мини Дунава надъ Руссе, за да може да се действува

[1]) Поведението на Австрия и откриванието на планътъ отъ **страна на** Турцитѣ предизвикали неговото измѣнение съобразно съ мнението на **Паскевича.**
[2]) Руская старина. -- XVII.

въ З. България и да се повдигнатъ Сърбитѣ и Българитѣ, при което нашитѣ войски, като иматъ непосредственно задъ себе си Влахия, ще бѫдѫтъ съвършенно обезпечени относително доставката на запаситѣ. Азъ мисля, че може да се предприеме обсадата на Руссе и да се вземе тая крепость. Но зимуванието на войската да стане въ З. България, гдето нейното стоение ще има най-благоприятно влияние върху възстанието на християнскитѣ племена". А въ едно прибавление къмъ сѫщия рапортъ Горчаковъ говори: „Създаванието на доброволчески роти, както докладвахъ на в. в., бѣше отложено до като не се разбере, да ли Турцитѣ ще предприематъ едно нападателно действие преди зимата. Сега може решително да се вѣрва, че това нѣма да стане. Но агентитѣ, на които сѫ повѣрени предварителнитѣ мѣрки за събирание доброволци, искатъ още единъ малъкъ срокъ. Единъ отъ найдобритѣ агенти обещава, че следъ 10 дни всичко ще бѫде готово за повдиганието на 1,000—2,000 Българи, но ако за първи пѫть се съберѫтъ и 500, то и това ще бѫде отлично". Паскевичь, комуто били представени бележкитѣ на Горчакова, повторно настоявалъ, да се превземе най-напредъ Силистра, ако и да е яко укрепена, и тамъ да се установятъ, за да могѫтъ да действуватъ споредъ обстоятелствата: отбранително, ако Европа помага на Турцитѣ, или нападателно презъ Видинъ и София, въ противенъ случай. За защитата на Силистра Турцитѣ ще съберѫтъ всичкитѣ си сили. „Тукъ се поражда съблазнителната мисъль: като се разбие турската армия, да се върви за Шуменъ. Но азъ намирамъ, че това ни би отдалечило отъ главния предметъ, т. е. отъ действието съ дѣсното крило посредствомъ Сърбитѣ и другитѣ християнски племена". Върху този докладъ на Паскевича Николай прибавилъ: „Върху възстанието на Сърбитѣ и на Българитѣ можемъ да се надѣваме като на една полезна диверсия; не трѣбва да се предполага, че тѣ биха ни помогнали другояче. Но и това е достатъчно, да се отвлече една часть отъ турскитѣ сили. Ако Богъ благослови да вземемъ Силистра и Руссе, то тогава ние ще имаме на Дунава една силна позиция и нѣма да отидемъ по-надалечь до когато не се обясни, какво влияние ще има върху дѣлото възстанието на християнитѣ и въ каква сила ще се отзове... Считамъ за необходимо да се почне сега обсадата на Силистра, за да бѫдемъ обезпечени на лѣвото крило въ случай че Френцитѣ и Англичанитѣ слѣзатъ

въ Варна, или татъкъ нѣкждѣ по оная страна“ [1]) . . . Горчаковъ отъ своя страна пиши пакъ: „Отряда въ М. Влахия трѣбва да бжде значителенъ . . . Твърдѣ е възможно, че споредъ вървежа на работитѣ, на пролѣть или презъ лѣтото да се окаже нужда за изпращанието на единъ руски отрядъ въ Сърбия. Такъвъ отрядъ може да се вземе само отъ войскитѣ на М. Влахия. Неговото изпращание въ Сърбия може да стане нуждно, ако Сърбитѣ сами възстанатъ противъ Турцитѣ. Въ такъвъ случай изпращанието на наши войски въ Сърбия нѣма да бжде противно на основната мисъль на в. и. в. — да се направи отъ ваше име едно възвание за възставанието на едновѣрнитѣ племена, съ обявление, че идимъ да ги избавимъ отъ турското иго — само въ края на 1854, ако до тогава Турцитѣ не се смирятъ, защото твърдѣ е възможно, че тези племена ще се заловятъ за оржжие и по-рано. Азъ мисля, че руския отрядъ, изпратенъ въ Сърбия, подъ предлогъ собственно срещо турскитѣ военни действия, може много да съдейcтвува на това. Като видятъ помежду си руския мундирь, Сърбитѣ ще се нахвърлятъ върху Турцитѣ и тогава нашето действие ще ги подбутва къмъ това безъ да правимъ никакви преждевременни възвания отъ името на руското правителство, които могжтъ да го компрометиратъ предъ неутралнитѣ европейски държави, както и предъ самитѣ възстанали племена, ако презъ това време обстоятелствата биха позволили да направимъ единъ полезенъ миръ съ Турцитѣ безъ тѣхното изгнание изъ Европа“. А като прибавка къмъ това Горчаковъ пиши: „Когато приготовлявахъ настоящето за изпращание, въ Букурещъ пристигна отъ Яшъ гъркътъ князь Мурузи и азъ спрѣхъ куриера едно денонощие, за да дамъ отчетъ за тая работа. Предмета е доста раженъ. Гръцката хетерия проси съизволението на в. и. в. и едно пособие, за да направи възстание въ най-близскитѣ до Гърция области . . . Азъ питамъ какво направление е угодно на в. и. в. да даде на това дѣло. Струва ми се, че подобно едно възстание, ако всичко, което казва пратенника Мано, бжде вѣрно, е рано още да се насърдчава, защото както вие съизволихте да предполагате, че времето за възвания отъ страна на Руссия къмъ едновѣрнитѣ племена трѣбва да захване къмъ края на идущата година. При това, възстанието на хетерията на югъ въ днешно време и противъ волята на

---

[1]) Богдановичь. — *В. Война.* II.

гръцкото правителство може да има за следствие завземането на Гърция отъ Турцитѣ, или отъ Англичанитѣ и Френцитѣ".

Руския монархъ давалъ твърдѣ голѣмо значение на поведението на християнитѣ турски поданници, за това гледалъ по всѣкакъвъ начинъ да си спечели тѣхнитѣ симпатии, които той считалъ за разколебани вследствие вмешателството на западнитѣ държави въ турскитѣ работи. Най-лесното средство за постиганието на тая цель той виждалъ въ обещанията за освобождението имъ отъ турското владичество. Своето мнение той изложилъ въ една записка (Ноемврий 1853) на френски, до канцлера графъ Несельроде, въ която казва: „Неокачествимитѣ заявления на лордъ Абердина[1]), обявеното намерение да попречи на нашитѣ действия по море и да позволи сжщевременно да се действува противъ насъ по този пжть, изискватъ отъ наша страна да прибѣгнемъ къмъ такава комбинация, която би ни отвела право на нашата цель, като увеличи нашитѣ средства за действие и ги постави вънъ отъ ударитѣ на Англичанитѣ. Английското правителство съ застжпването си за Турцитѣ изглежда, че съзира какво тѣхната държава не може да трае дълго време въ Европа и пресмѣта вече какъ да обърне противъ насъ последствията отъ нейното падание: то ще се постави, вѣроятно, на чело на освобождението на християнитѣ въ Европа, за да ги организира сетнѣ по единъ начинъ, щото тѣхното бждяще сжществувание да бжде поставено въ *условия, противни на най-сжщественнитѣ ни интереси*. Не е ли нашъ повелителенъ дългъ да предупредимъ тая подла смѣтка, като заявимъ още отъ сега на всичкитѣ Сили, че като признаваме безполезността на общитѣ усилия, да се вкара турското правителство въ пжтьтъ на справедливостьта и като сме принудени на една война, изхода на която е неизвестенъ, ние оставаме вѣрни на обявения ни вече принципъ, че *се отказваме, до колкото е възможно, отъ всѣко завоевание;* но признаваме, че е дошла минутата за *възстановление независимостьта на християнскитѣ народи въ Европа*, изпаднали отъ вѣкове подъ турския хомотъ? И че като вземаме инициативата за това свещенно дѣло, ние *приканваме всичкитѣ християнски държави*

[1]) Той заявилъ, че Англия нѣма да предприеме нищо противъ Русситѣ въ Княжествата, ако войната не бжде принесена на дѣсния брѣгъ на Дунава; но че тя ще помогне на Турция, ако Русситѣ нападнатъ по море нѣкое отъ турскитѣ черноморски пристанища. Англия ще бжде въ приятелски отношения съ Руссия до когато не се случи подобно нѣщо.

да се присъединятъ къмъ насъ за постигането на тая свята цель! Че въпроса е не само за православнитѣ християни, но за всички християни, които се намиратъ подъ турското владичество въ Европа. Че по този начинъ ние заявяваме, че желаемъ независимостьта на Влахо-Молдавцитѣ, на Сърбитѣ, на Българитѣ, на Бошнацитѣ и на Гърцитѣ. Всѣкой единъ отъ тези народи да притежава земитѣ, които населява отъ вѣкове, да се управлява отъ единъ *свой избранникъ, взетъ изъ между неговитѣ съграждани* (подчеркнато отъ самия царь б.). Азъ мисля, че едно подобно заявление веднага ще измѣни общественното мнение на цѣлото християнство и ще предизвика може би едно по-правилно понятие върху това важно събитие, а най-малко ще го изтръгне отъ изключителното и злоумишленно ржководство на английското правителсво. Това само средство виждамъ азъ, за да може да се тури край на английското недоброжелателство, защото не е за вѣрване, че следъ подобно едно заявление то ще отиди да се присъединява къмъ Турцитѣ противъ християнитѣ. Разбира се, че бждящата организация на освободенитѣ земи ще бжде наредена съ общо съгласие следъ постиганието на първата цель. Не ще съмнение, че то ще възбуди много още мжчнотии, но азъ съмъ увѣренъ, че тѣ нѣма да бждатъ непреодолими. Впрочемъ, ако ние успѣемъ *въ това, което искаме*, ще имаме по-голѣма вѣроятность да веземемъ върхъ въ *нашитѣ намерения* за останалото. Потрѣбно е да се узнае разположението на тези народи, като се изпратятъ на мѣстото способни лица, които да дадятъ колкото е възможно по-скоро подробни сведения върху настроението на духоветѣ и върху помощьта, която може да се очаква отъ тѣхъ. Лица, като Ковалевский, ще бждатъ неоценими за това. Работата е за Сърбитѣ и за Бошнацитѣ, защото ние знаемъ разположението на Българитѣ. Трѣбва неотложно да се извика тукъ една депутация отъ влахо-молдавски първенци, взети изъ между найдостойнитѣ отъ бояритѣ и духовенството, за да имъ съобщимъ нашитѣ намерения за бждящето имъ и да ги привлечемъ къмъ този проектъ"[1]).

Това внезапно решение на Николая, да промѣни досегашното си държание въ спорътъ съ Турция, срѣщнало съпротивлението на най-преданнитѣ му съветници. Още преди

---

[1]) Руская Старина. Октомврий 1892. Мартенсъ — XII, 343.

войната баронъ Бруновъ отъ Лондонъ успорвалъ ползата, която би произлязла за Руссия отъ една война, предприета въ защита на християнитѣ турски поданници. Войната ще предизвика разрушението на Турция, пишалъ той. Тя ще скжса и Кайнарджикския договоръ, който считаме за длъжность да пазимъ непокжтнатъ. Тя ще направи да изникнатъ отъ развалинитѣ на Турция всевъзможни нови държавици, които ще ни бждятъ не по-малко непризнателни отъ Гърция и не по-малко неудобни отъ Дунавскитѣ Княжества. Но което е още по-лошо,—тя ще създаде въ бждяще тамъ такова едно устройство, което ще подбива още по-силно нашето влияние, вследствие съперничеството на Франция, Англия, а даже и на Австрия, отъ колкото е било до сега при турското управление. Следователно, следствията отъ войната нѣма да бждятъ въ полза на нашитѣ прями интереси. Ние ще проливаме кръвьта си и ще разпиляваме златото си, за да може краль Отонъ да вземе Тесалия, Англичанитѣ да вематъ нѣколко острова повече, които имъ сж по-полезни, Френцитѣ да вematъ сжщо своя дѣлъ и турската държава да се превърне въ нѣколко независими държавици, които ще ни бждятъ или обременителни протежета, или враждебни съсѣди. Това е въ моитѣ очи вѣроятното следствие отъ войната. Ако е необходимо, ние трѣбва да я предприемемъ, щемъ не щемъ. Но ако има възможность да се избѣгне, азъ мисля че това ще бжде по-добрѣ. Защото, гдето нѣма какво да се спечели, струва ми се, че може нѣщо да се загуби... Азъ съмъ единъ отъ тия, които мислятъ, че Руссия е създадена за себе си и че не се е родила за чернитѣ очи на Темистокла". Професоръ Мартенсъ, като цитира този докладъ на барона Бруновъ, добавя: „Не може да се откаже, че тия разсжждения на барона Бруновъ свидетелствуватъ едно дълбоко и правилно разбирание истинскитѣ интереси на Руссия въ прословутия Източенъ Въпросъ. Но тая вѣчна и неизмѣнна истина, че Руссия сжществува за Русситѣ, а не за християнитѣ въ Турция, не можила въ 1853 да предотврати кървавата война, нито да попречи на руския народъ 24 години по-кжсно да извърши новъ геройски подвигъ за тия неблагодарни християнски народи въ Турция" [1]).

Руския канцлеръ, графъ Несельроде, не билъ по-малко

[1]) Мартенсъ. — XII, 325.

откровененъ противъ планътъ на царя, да си служи съ християнитѣ въ борбата си срѣщо Западна Европа. Въ своя докладъ до царя отъ 8 Ноемврий той възставалъ противъ предизвикванието на едно възстание отъ страна на християнитѣ, защото: 1) Руссия не ще може да ги защити срѣщо отмжщението на Турцитѣ; 2) планътъ на царя е въ противоречие съ цѣлата му политика: той не е бивалъ никога за принципа на народноститѣ и за тѣхното повдигание срѣщо законнитѣ имъ правителства; 3) планътъ противоречи на даденитѣ тържественни обещания, че царя не се стреми къмъ разрушението на Турция. „Мисля, че нашето положение ще бжде по-добро, ако възстанието на християнитѣ би било доброволно и предизвикано отъ събитията на войната, вмѣсто да бжде възбудено отъ насъ". На свършване графъ Несельроде казва, че той вѣрва, какво на пролѣть Славянитѣ ще възстанатъ сами противъ турското правителство и тогава ще трѣбва да имъ се даде всичката възможна помощь, за да не бждмтъ изоставени, да ги изколятъ Турцитѣ[1]). Като се присъединятъ къмъ възстанницитѣ и руски сили, Отоманската държава не ще може да устои срѣщо удара и ще се разпадне. Тогазъ Руссия може да обяви независимостьта на християнитѣ, и нейното обявяване ще има характера на такова безкористие, щото недобросъвестностьта и недоброжелателството на другитѣ държави не ще бждмтъ въ сила да го успорватъ. Николай възразявалъ: „азъ съмъ убеденъ, че Англичанитѣ сж малко разборчиви въ своитѣ действия. Щомъ се убедятъ, че успѣха на войната клони къмъ наша страна, тѣ нѣма да се подвоумятъ да променятъ ролята си и веднага ще поискатъ да си присвоятъ дѣлото за освобождението на християнитѣ, за да ни лишатъ отъ инициативата въ това предприятие. Предполагамъ, че не трѣбва да допущаме това. Провъзгласяванието на освобождението трѣбва да се направи отъ насъ само когато навѣрно узнаемъ, че християнитѣ не само желаятъ това освобождение, въ което не може да има съмнение, но че сж готови да действуватъ, безъ да жалятъ живота си и съ всичкитѣ си сили". Мнението на Несельроде взело върхъ. Възстанието било оставено да се направи на пролѣть и споредъ неговия успѣхъ да се направлява и поведението на Руссия.

До когато ставали тези обсжждания, войната между

---

1) Мартенсъ. — XII, 345.

Русси и Турци се захванала по брѣговетѣ на Дунава. Въ сжщото това време руския канцлеръ се опитвалъ за последенъ пжть да хвърли върху Портата вината за нарушението на миръть, като заявилъ съ една окржжна нота, че Руссия и сега е готова да се помири, ако Турция желае това, стига нѣкоя отъ неутралнитѣ държави да вземе инициативата за захващанието на преговоритѣ. Австрийския канцлеръ побързалъ да се възползува отъ това предложение на графа Несельроде и взелъ инициативата за една конференция. Представителитѣ на Австрия, Англия, Прусия и Франция подписватъ въ Виена (5|XII, 53) единъ протоколъ, да посрѣдничествуватъ и „да намерятъ средство да изгладятъ възникналото несъгласие между Руссия и Високата Порта. Този актъ, нареченъ „Виенски протоколъ", захващалъ съ увѣрението, че руския господарь нѣма да се отклони отъ даванитѣ си до сега увѣрения, че нѣма за цель накърнението цѣлостьта на Турската държава и че какъвто и да бжде изхода на войната, той нѣма да измѣни настоящитѣ граници на Турция, необходими за спокойствието на всички държави. Къмъ протокола била прибавена една нота къмъ Султана, да посочи условията, на които е съгласенъ да се подкачатъ преговоритѣ за помирение. На 19 с. м. Портата предложила своитѣ условия, между които на първо мѣсто стояло изпразнянието на Княжествата. Тѣ били намерени за приемливи отъ конференцията и изпратени въ Петерсбургъ, да бждятъ приети и отъ Руссия. Тая последнята обаче отхвърлила както протокола, така и условията на Портата, защото тѣ съдържали „едно дързко искание за изпразняние на Княжествата, което искание може да се вземе въ внимание само когато Портата отъ своя страна удовлетвори рускитѣ интереси, запазванието на които е предизвикало окупиранието на Молдавия и Влашко". Освень това Николай поставялъ като условие за помирението, щото преговоритѣ да се водятъ направо между Руссия и Турция; западнитѣ държави могжтъ да даватъ съвети на Портата, но тѣ не бива да посрѣдничествуватъ между противницитѣ. Това било новъ опитъ за постигание на постоянното руско стремление да се изтръгне Източния Въпросъ отъ ржцетѣ на западнитѣ Сили. Разбира се, че при такива условия помирението било невъзможно. Това го чувствували най-добрѣ въ Петерсбургъ, за това действували предъ Австрия и Прусия за сключванието на една кон-

венция за неутралность въ случай на сблъскване съ Англия и Франция, като се обещавали, че при уреждането новото положение на работитѣ, ще бѫдѫтъ извикани и тѣ на съвещание. „Чрезъ Мейендорфа Николай изпратилъ на Францъ Иосифа едно писмо и подробенъ мемурандумъ, въ който му предлагалъ да действуватъ заедно. Въ това време, когато Руссия ще заеме Княжествата, Австрия да завладѣе Сърбия, Босна и Херцеговина, съгласно съ бившия планъ на Иосифа и Екатерина. Руссия се надѣвала, че тези предложения ще бѫдѫтъ посрѣщнати съ съчувствие въ Виена; но Францъ Иосифъ ги отхвърлилъ категорически. Той считалъ завземанието на Сърбия и Босна за едно нападение върху Турция съ нищо неоправдано. Вмѣсто да изглади руско-турската разпра, това завземание би породило единъ новъ европейски въпросъ и би дало поводъ на Франция да простре рѫка къмъ Белгия и къмъ Италия“ [1]).

Между това Русситѣ сполучили (18/XI, 53) да унищожатъ турската флота при Синопъ. Това събитие дало основание на Англия и Франция да въведѫтъ съединената си ескадра въ Черно море (22 Декемврий). Николай поискалъ чрезъ своитѣ представители въ Лондонъ и Парижъ да узнае, какво поведение има намерение да държи по-нататъкъ тая ескадра и ако и да получилъ увѣрения въ приятелското разположение на двѣтѣ държави, заповѣдалъ на посланницитѣ си да прекѫснатъ сношенията си съ тѣхъ и да поискатъ своитѣ пасепорти (23|I, 54). Това събитие било известено на руския народъ съ единъ манифестъ (9|II) отъ царя, който говори: „Ние известихме вече на нашитѣ любими поданници за причинитѣ на несъгласието ни съ Отоманската Порта. Отъ това време, безъ да гледаме на откриванието военнитѣ действия, ние не сме преставали изкренно да искаме, както и сега искаме, прекратяванието на кръвопролитието. Ние храняхме даже надѣжда, че разума и времето ще убедятъ турското правителство въ неговото заблуждение, породено вследствие коварнитѣ побуждения, съ които сѫ представени нашитѣ справедливи искания, основани на договоритѣ, като да били едно посѣгателство върху неговата независимость. Но праздни били нашитѣ очаквания. Английското и френското правителства се застѫпиха за Турция и появяванието на съединената имъ ескадра въ Цариградъ послужи като насърдчение за нейното

[1]) Бутковскiй. — *Сто л. австр. политики.* II, 38.

упорство. Наконецъ, двет̀ѣ западни държави, безъ обявяване на война въвеждатъ своитѣ ескадри въ Черно море, като обявяватъ, че ще защищаватъ Турцитѣ . . . И тъй, противъ Руссия, която се бие за православието, наредъ съ враговетѣ на християнството се поставятъ Англия и Франция! Но Руссия нѣма да измѣни на своето свято призвание и ако врагътъ нападне нейнитѣ предѣли, то ние сме готови да го посрѣщнемъ съ твърдостьта, която ни е завещана отъ прадѣдитѣ... Господь нашъ! Избавитель нашъ! Отъ кого ще се боимъ? Да възкръсне Богъ и разточатся врази Его" [1]).

Отъ друга страна гръцката хетерия вдигнала знамето на възстанието. Подъ водителството на Гривасъ то избухнало презъ Януарий с. г. въ Епиръ и заплашвало да обхване Тесалия и Македония. Въ гр. Пети било съставено даже едно временно правителство подъ предсѣдателството на Цавеласъ. Тези събития накарали английското правителство да поиска (15|II) отъ царя, да изпразни въ единъ и половина месецъ Княжествата; въ противенъ случай, ще се счита въ война съ Руссия. Австрия сѫщо настоявала за това изпразняние. Въ завземанието на Княжествата отъ Русситѣ тя съзирала една голѣма опасность за най-жизненнитѣ ѝ интереси. До когато тая окупация се продължавала, всичкитѣ постѫпки на Руссия въ Виена за едно съглашение оставали безплодни. Такава била участьта и на миссията, съ която билъ натоваренъ графъ А. Т. Орловъ наскоро подиръ мисията на Мейендорфа. Както този последния, Орловъ трѣбвало да опита съ всички средства да сдобие приятелството на Австрия; той билъ натоваренъ[2]) да ѝ отстѫпи цѣлото Адриатическо крайбрѣжие до Дарданелитѣ, заедно съ западната половина на Балканския полуостровъ; Цариградъ щѣлъ да се обяви за свободенъ градъ съ руски гарнизонъ на Босфора и австрийски на Дарданелитѣ. Младия австрийски императоръ, Францъ Иосифъ, отхвърлилъ безусловно всѣко завоевание въ Турция и предложението на Николая останало и сега безъ последствие. „Паницата леща, която предлагали на Австрия, не я склонила да вземе нашата страна и донесенията на Мейендорфа и на Орлова извадили царя отъ самоообол щението, че руската дипломация ще сполучи да превърже Австрия къмъ Руссия. Посолството на Орлова като не постигнало цельта си, влошило положението:

---

[1]) Богдановичъ. — Op. cit.
[2]) Татищевъ. — Рускій Вѣстникъ. 1897, февр.

до сега Австрия следвала едно поведение приятелско спрямо Руссия, но пребиването на руския пратенникъ въ Виена дало възможность на австрийската дипломация да види по-добрѣ картитѣ на Руссия; отъ сега нататъкъ съчувствието на Австрия преминава къмъ западнитѣ държави"[1]). Прусия сѫщо не искала да ангажира своята свобода на действие.

Това накарало руския царь да състави саморѫчно единъ новъ планъ за войната презъ настѫпающата година. „Първоначалния планъ на нашитѣ действия биде изработенъ когато враждебното настроение на Англия и Франция не бѣше се обърнало още на неприятелство. Тогава не бѣха ясни отношенията ни и съ Австрия и не даваха да се вѣрва, че непризнателностьта на тая държава ще я докара дори да нападне на нашитѣ земи. Предполагаше се, че най-удобното за насъ е преминаването на Дунава да стане между Руссе и Видинъ, за да бѫдемъ по-близо до християнското население т. е. до Българитѣ и до Сърбитѣ и да се възползуваме отъ тѣхното съчувствие къмъ общото наше дѣло. Но после се призна за безнадѣждно преминаването тамъ . . . Но положително се взе за правило, да не се отива по-наделечь отъ Дунава, до когато възстанието на християнитѣ не стане общо и не вземе такъвъ размѣръ, щото действително да заплаши тилътъ и съобщенията на Турцитѣ, особенно въ планинскитѣ мѣста. По всичкитѣ тези съображения демонстрацията на Д. Дунавъ се предполагаше само за отвлечение силитѣ и вниманието на Турцитѣ отъ действителното преминавание, предприето по-горѣ . . . Ето изложението на това, което се предполагаше. Сега отъ тези предположения остава само едно . . . Разположението на Австрия отъ двусмисленно става все повече и повече враждебно намъ и не само парализира разположението на Сърбитѣ да ни съдействуватъ, но заплашва и насъ самитѣ на дѣсния ни флангъ и даже нашия тилъ съ едно навлазяние въ собственнитѣ наши владения . . . Нашето влияние въ Княжествата се измѣни значително. Остава да решимъ: какво да се прави, като се пази и военната осторожность и безъ да се докача нашето политическо достоинство и влиянието ни надъ християнитѣ, безъ да противоречимъ на прогласенитѣ наши намерения. Струва ми се, че въпроса може да се реши по следующия начинъ: . . . 9) . . . Може би че и гръцкото възстание ще повлече следъ

[1]) Бутковскій. — *Сто лѣтъ австр. политики.* II, 42.

себе си възстанието на Херцеговина, а може би и на Сърбия и на България, безъ да се гледа усилието на Австрия да ги задържи. Тогава, нѣма съмнение, всичкитѣ обстоятелства ще вcovered добиватъ единъ благоприятенъ видъ за насъ. До тогава ние имаме всичкитѣ удобства, да се не безпокоимъ и да чакаме, като изтощаваме Турцитѣ въ тая гладна страна. Това време да се употреби за приготовление на фуражъ, съставяние резерви, превозъ на провиянтъ и пр. По този начинъ предполагамъ, че месецитѣ Августъ и Септемврий могжтъ да се употребятъ съ полза за решителния ударъ т. е. за превземанието на Силистра, а може би и на Руссе. Съ това трѣбва да се ограничимъ презъ 1854"[1]).

Този планъ билъ изпратенъ на Паскевича, който го удобрилъ. А на 8 Мартъ Николай го изпраща и на Горчакова, да даде своето мнение. „Почти всѣкой день, му пиши царя, положението на работитѣ става за насъ грозно чрезъ нечуваната непризнателность на австрийския императоръ. То е достигнало до тамъ, щото ме принуди да начертая новъ обзоръ или планъ за действие, който да съответствува на сегашното положение на нашитѣ отношения. Князь Паскевичь го удобри и ще ти съобщи. Това, повтарямъ, не е едно предписание, *хофкригерата* но единъ необходимъ обзоръ на нашето положение и туй, което можемъ да предприемемъ при такива едни обстоятелства". Руския монархъ, прочее, не се отчайвалъ. Минаванието на Дунава между Руссе и Видинъ било отхвърлено, защото: 1) Турцитѣ узнали този планъ и натрупали голѣмо количество войска въ Видинъ, 2) съ това Австрия щѣла още повече да се раздразни и 3) отдалечавала се войската твърдѣ много отъ руската граница. Решено било минаванието да стане на Д. Дунавъ и отъ тамъ да се върви презъ Варна, Силистра, Руссе и Шуменъ. На 11 Мартъ Дунава билъ преминатъ на три точки: Браила, Галацъ и Исмаилъ. На 22 с. м. Горчаковъ пиши въ Петерсбургъ: „Ето какъ стои сега положението на работитѣ: 1) възстанието на християнскитѣ племена захваща да взема известна важность и преминаванието на Дунава отъ нашитѣ войски, толкова очаквано отъ тѣхъ, ще го съживи и усили. . . 4) Главната ни надѣжда лѣжи върху възстанието на едновѣрнитѣ ни племена. Движението, което показва, че имаме намерение да водимъ

[1]) Руская Старина. — XVII.

само една отбранителна война, безъ съмнение парализира съвършенно тѣхнитѣ. действия, особенно следъ известнитѣ постжпки на европейскитѣ държави, които имъ обещаватъ добрини и покровителство. Като прибавимъ при тези обстоятелства изпратения ми на 8 Мартъ височайши планъ и повелението на генералъ фелдмаршала отъ 16 с., азъ мисля, че да се действува въ духътъ имъ и съобразно съ настоящето положение на работитѣ, трѣбва . . . да запазимъ колкото се може по-дълго време нападателния характеръ на нашитѣ действия, за да не изтива порива на християнитѣ . . . „Азъ изпращамъ на генерала Лидерсъ 500 души сформировани и въоржжени Българи и Сърби, а следъ нѣколко дни ще изпратя на генерала Липранди до 1500 такива. Какъ да употребимъ сформированитѣ Гърци, азъ още не съмъ решилъ: тѣ въобще много разсжждаватъ (умничаютъ) . . ." [1]). Съ сжщото писмо Горчаковъ представилъ на царя единъ проектъ за манифестъ къмъ Българитѣ. А когато на 25 с. генералъ Лидерсъ го запитва какъ да се отнася съ Българитѣ, Горчаковъ му отговаря: „Тъй като не съмъ получилъ никакво решение по този предметъ, не могж да правя никакви обявления къмъ Българитѣ относително настоящето и бждящето имъ положение. Между това, като имамъ предъ видъ, че е необходимо да се възползуваме отъ сегашното пребивание на нашата войска задъ Дунава, азъ моля в. в. п. на следующето: 1) Безъ да правите нѣкакви обещания, особенно писменни, старайте се да поддържате разположението на Българитѣ къмъ насъ, като имъ казвате, да очакватъ важни промѣнения за тѣхъ, като имъ внушавате при това, че тѣ, споредъ колкото могжтъ, длъжни сж за собственна полза да ни помагатъ за поражението на Турцитѣ и изгонванието имъ изъ България; да не даватъ на неприятеля никакви средства за прехрана; въоржжение и спокойно пребивание въ своитѣ села и градове; да ни съобщаватъ вѣрни сведения за предприятията и движенията на Турцитѣ; не имъ дозволявайте да грабятъ собственнитѣ български кжщи, но да нападатъ на малкитѣ неприятелски отряди, да ги излавятъ и да ги довеждатъ въ плѣнъ при насъ и въобще да имъ нанасятъ всѣкакви вреди . . . 3) Оржжие още не трѣбва да имъ се раздава въ голѣмо количество . . . Азъ мисля, че за сега това е доволно, за да се въодушевятъ Българитѣ

[1]) Руская старина. — т. XVII, 830.

въ наша полза" ... Копие отъ това наставление на генерала Лидерсъ, който билъ на дѣсната страна на Дунава, било изпратено въ Петерсбургъ. Николай направилъ върху него тая забележка: „Сега дойде времето, да се издадѫтъ възвания, за което азъ ще се завзема"[1]).

Следъ влязанието на съединената ескадра въ Черно море, последвалъ единъ договоръ (28|II, 1854) между Франция, Англия и Турция за защитата на тая последнята, а подиръ него единъ формаленъ съюзъ (18|III) между Англия и Франция. Почти съвременно съ сключванието на този съюзъ Николай издава единъ манифестъ къмъ руския народъ за начеванието на войната съ тези държави (30|III), въ който между другото говори; „Въ самото начало на нашето несъгласие съ турското правителство, ние тържественно известихме на нашитѣ любими вѣрноподанници, че едното чувство на правда ни подбужда да възстановимъ нарушенитѣ правдини на православнитѣ християни, поданници на Отоманската Порта. Ние не сме искали и не искаме завоевания, нито преобладающе влияние въ Турция, което споредъ сѫществующитѣ договори принадлежи на Руссия ... Православната ли Руссия ще се побои отъ тези заплашвания? Готова да съкруши дързостьта на враговетѣ, ще се отклони ли тя отъ священната цель, която й е предназначена отъ промисъла на Всемогущия? — Не! Руссия не е забравила Бога! Тя се е опълчила не за свѣтски печалби; тя се сражава за вѣрата Христова и за защитата на своитѣ едновѣрни братя, измѫчвани отъ побѣснелитѣ врагове. Нека узнае цѣлото християнство, че както мисли царьтъ руский, тъй мисли, тъй диша съ него цѣлото руско семейство — вѣрния на Бога и на еднородния му синъ, изкупителя нашъ Исусъ Христосъ, руски народъ. За вѣра и за християнство се подвизаваме! Съ нами Богъ, а никой съ тѣхъ"[2]). Този манифестъ билъ разнесенъ по цѣлия православенъ свѣтъ. Неговото съдържание научили и Българитѣ и го вземали за изражение на истината. Отъ канцеларскитѣ разпореждания до сега, ние знаемъ до колко той изразява тая истина.

Австрия и Прусия отъ своя страна освень че не се присъединили къмъ Руссия, както очаквалъ въ началото Николай, но взели едно поведение явно враждебно неи. На 28 Мартъ

1) Руская старина. — т. XVII.
2) Богдановичь. — Op. cit.

тѣхнитѣ представители, заедно съ тези на Англия и Франция, подписали въ Виена единъ новъ протоколъ, който констатирвалъ солидарностьта на четиритѣ тези държави въ изникналото недоразумение между Портата и Руссия. Тѣ признавали: 1) неприкосновенностьта на турскитѣ владения, следователно Русситѣ трѣбвало да изпразнятъ Княжествата; 2) обезпечението на гражданскитѣ и религиозни права на християнитѣ съ всички средства, съвмѣстими съ независимостьта на Султана; 3) откриванието на гаранции, които би свързвали сѫществуванието на Турция съ европейското равновесие. Освень това, четиритѣ държави се задължавали да не влазятъ въ мирни преговори съ Руссия безъ предварително общо съгласие. Вънъ отъ това общо съглашение, на 8 Априлий Австрия и Прусия сключили помежду си единъ съюзъ, споредъ който, като признавали че дългото завземание на Княжествата отъ рускитѣ войски е вредително за тѣхнитѣ интереси, задължавали се да действуватъ взаимно, за да склонятъ Руссия да ги изпразднн доброволно, или въ краенъ случай да я принудятъ съ сила.

Єъ една речь, неумѣстното и несправедливо искание на Николая, да постави подъ протектората на Руссия турскитѣ поданници християни, повдигнало противъ него цѣлия образованъ свѣтъ, който въ това покровителство справедливо съзиралъ едно опасно нараствание на руската сила. Въ парламентитѣ открито говорили, че подобрението участьта на християнитѣ въ Турско не трѣбва да се дължи само на Руссия, а на всички европейски държави. Поставянието Изтокъ подъ покровителството на Европа и даванието обща гаранция отъ великитѣ държави на турскитѣ християни, — ето цельта на европейскитѣ неприятелства противъ Руссия.

До сега рускитѣ войски ако и бавно, следвали своитѣ действия на Дунава. Месецъ и нѣщо следъ минаванието на дѣсния брѣгъ, тѣ стигватъ подъ Силистра (4|V) и го обсаждатъ. Турцитѣ се защищавали обаче толкова юнашки, щото следъ месецъ и повече безполезна обсада, Русситѣ били принудени да се откажатъ окончателно отъ превземанието на този градъ и се оттеглили (10|VI) на лѣвия брѣгъ. Причината на оттеглението имъ била отъ една страна военнитѣ мѣрки на англо-френската ескадра, която взела да заплашва рускитѣ черноморски крайбрѣжия, а отъ друга поведението на Прусия и Австрия, което отъ день на день ставало все по-враждебно. Действително, на 22 Май австрийското прави-

телство отправило въ Петерсбургъ една нота, съ която настоявало за по-скорото изпразняние на Княжествата, като давало да се разбере, че въ противенъ случай ще заповѣда на войскитѣ си да ги завзематъ. А на 2 Юний Австрия сключила съ Портата единъ договоръ, споредъ който тя, като счита, че запазванието на Турската империя въ настоящитѣ ѝ граници е необходимо за поддържанието на европейското равновесие и че изпразнянието на Дунавскитѣ Княжества съставлява едно отъ непременнитѣ условия за цѣлостьта на тая империя, задължава се да вземе всички мѣрки за изпразнянието на Княжествата отъ рускитѣ войски и следъ това да се погрижи заедно съ турското правителство за възстановлението на законния редъ тамъ. „Австрийския императоръ, като признава напълно, че запазванието цѣлостьта на Турция въ настоящитѣ ѝ граници е необходимо за поддържанието на европейското равновесие и че очистванието на Данавскитѣ Княжества съставлява едно отъ същественнитѣ условия за тая цѣлость, — задължава се да употреби всичкитѣ си средства, да постигне изпразнянието на Княжествата отъ чуждестранната армия, която ги заема сега и въ случай на нужда, да употреби своята войска за постиганието на тая цель. Австрия се задължава да въдвори заедно съ турското правителство законния порядъкъ въ Княжествата, безъ дя влазя въ каквото и да е съглашение съ Руссия“[1]).

Очивидно ставало, че Австрия се приготовлява съ сила да принуди Русситѣ, да се оттеглятъ отъ Княжествата. На нейната сомация отъ 22 Май руското правителство отговорило едва на 17 Юний съ една нота, въ която се обещавало да изпразни Княжествата, ако Австрия може да обещае, че военнитѣ действия ще бѫдѫтъ прекратени подиръ това изпразняние. На 27 Юний австр. правителство съ нова нота настоявало върху безусловното изпразняние на Княжествата и въ сѫщото време вземало мѣрки да окупира съ сила тия сѫщитѣ Княжества. Тия мѣрки на Австрия, както и настояванията на Прусия, прибавени къмъ действията на англо-френската ескадра, накарали Николая да оттегли войскитѣ си отъ Дунава и отъ Княжествата.

Отстѫпванието на Русситѣ хвърлило въ ужасъ българското население по дунавското крайбрѣжие. Както въ

---

[1]) Бутковскій. — *Сто л. австр. политики.* II, 51.

всичкитѣ по-предишни войни, тъй и сега, Българитѣ, мамени съ разни обещания, служили явно на руската войска; тѣ не изпущали случая да изказвать своята преданность на Руссия и неприятелското си настроение къмъ Турцитѣ. Околнитѣ жители на Силистра сега имали най голѣма възможность да изкажать своитѣ задушевни чувства; и тѣ се възползували отъ случая, защото вѣрвали, че наистина Русситѣ ще ги освободять, както ги увѣрявали, когато ги подбуждали да имъ помагать противъ Турцитѣ. „Неожиданното оттегляние на нашитѣ войски, пиши Богдановичь[1]), поразите околнитѣ жители, Българи, които треперяха отъ страхъ предъ жестокото отмъщение отъ страна на силистренския гарнизонъ за показаната имъ преданность къмъ Русситѣ. Нѣколко хиляди семейства, като изпросили отъ главнокомандующия позволение, да преминать заедно съ нашитѣ войски на лѣвата страна на Дунава, престигнали на моста съ колята си, съ всичко, което могли да задигнать и съ голѣми стада добитъкъ. Князь Горчаковъ имъ оставилъ нѣколко часа за преминавание. Българскитѣ обози потеглили за моста; на генералъ-полицимейстора, генералъ майоръ Бевада, човѣкъ колкото енергиченъ, толкова добъръ и състрадателенъ, съ всичката си военна свита и съ нѣколко изпратени на помощь офицери, трудно било да тури редъ въ това сборище. Привечерь главнокомандующия счелъ за необходимо да забрани по-нататъшното преминавание на Българитѣ, защото се страхувалъ отъ бъркотия въ случай на нощно нападение отъ страна на Турцитѣ. Генералъ Коцебу, по молбата на цѣлия генераленъ щабъ, молилъ князя за спасението на това население, толкова предадено на Руссия. Една Българка, като се промъкнала презъ веригата, която не пропущала туземцитѣ къмъ моста, прегърнала нозетѣ на главнокомандующия, като го молила, да й позволи да мини съ дѣцата си на другата страна на Дунава. Но нищо не можало да измѣни решението на генерала Горчаковъ. По моста продължавали да минавать презъ дълги промежутки само войскитѣ и само 100 български семейства били прекарани на частни варки, приготвени за раненитѣ... Следъ преминаванието на войската, саперитѣ пристъпили къмъ разваляниeто на моста“[2]). Читателя Българинъ може да си представи каква участь е постигнала нещастнитѣ

[1]) *Восточная война*. II, 101.
[2]) Богдановичь. — Op. cit. II, 101.

наши съотечественници, които, обнадѣждвани отъ Русситѣ по единъ престжпенъ начинъ до когато можали да имъ бжджтъ полезни, сега били изоставени на произвола на Турцитѣ. Нѣма нужда да се казва, че тези последнитѣ се възползували отъ своето право да ги третиратъ като действующи свои неприятели. Такава била наградата на Българитѣ отъ Силистренско за съдействието имъ на Русситѣ.

Оттеглянието на Русситѣ отъ Княжествата възбудило пакъ надѣждитѣ за едно помирение. Събрала се нова конференция отъ представители на Австрия, Англия и Франция, която решила да се спржтъ военнитѣ действия, ако Руссия приеме следнитѣ четири условия, признати за необходими, да може да се запази цѣлостьта и независимостьта на Турция, нуждни за запазванието на европейското равновесие: 1) упражняваното до сега покровителство отъ Руссия надъ Влашко, Молдавия и Сърбия да се прекрати и признатитѣ отъ Портата правдини на тия княжества да минатъ подъ общата гаранция на Великитѣ Сили; 2) плаванието по устието на Дунава да бжде свободно; 3) прехода презъ Дарданелитѣ да се уреди, като се прегледа Лондонския договоръ отъ 1 Юлий 1841 въ смисълъ, да се запази европейското равновесие; 4) Руссия да се откаже отъ всѣко официално покровителство надъ християнитѣ турски поданници. Тези условия, които били приети и отъ Прусия, били предложени на Руссия отъ страна на Австрия. Съ една нота отъ 16/XI (54) князь Горчаковъ явява, че руското правителство приема тия 4 точки да служатъ за основа на преговоритѣ за миръ. Съ цель да съдействува за по-скорото откриване на тия преговори, Австрия влѣзла въ споразумение съ Франция и Англия за сключванието на единъ формаленъ съюзъ срещо Руссия, който и билъ сключенъ на 18/XI (1854). Този съюзъ, както и поведението на Прусия, подействували наистина върху Николая да приеме подкачанието на преговоритѣ за едно спиране на неприятелствата; на 16|XII се събрала въ Виена за тая цель една конференция[1]), но тя не дошла до желаемия резултатъ, защото, когато руския представитель Горчаковъ озналъ отъ разясненията, които дали другитѣ представители, какво е истинското значение на пред-

[1]) На тая конференция рускитѣ представители, князетѣ Горчаковъ и Титовъ, споредъ наставленията на своето правителство, направили предложение (12 Априлъ 1855, протоколъ № 12, Б) за сключванието на мирътъ, щото Проливитѣ да останатъ открити за всички кораби, което предложение било отхвърлено отъ западнитѣ държави.

ложенитѣ условия, той се отказалъ да води преговори безъ специално разрешение отъ неговото правителство.

До когато ставало това, къмъ противницитѣ на Руссия се присъединила и Сардиния. Следъ смъртьта на Николая (18|II, 1855), въ Виена се събрала нова конференция (3|III, 1855) отъ представители на Руссия, Турция, Австрия, Англия и Франция, въ която пакъ били предложени горнитѣ четири точки, като основа за мирътъ; но руското правителство и този пѫть ги отхвърлило. Трѣбвало да се превземе Севастополь, за да бѫдѫтъ тѣ приети отъ Руссия.

Знайно е, че следъ оттеглянието на рускитѣ войски отъ Дунава и отъ Княжествата, тѣ били последвани отъ Турцитѣ съ Омеръ паша на чело, които и влезли въ Букурещъ. А споредъ сключения (2|VI, 54) договоръ между Портата и Австрия, скоро турската войска била замѣстена съ австрийска, която окупирала цѣлитѣ Княжества и ги държала повече отъ две години (до Мартъ 1857). До завземанието имъ отъ Австрийцитѣ, входътъ въ Княжествата билъ забраненъ за турскитѣ нередовни войски. Необузданитѣ тези кръвници, събрани съ хиляди по Дунава, се разпилели тогава изъ България, та разграбили и разорили всичко, което се било укрило по-преди. Избиванието на нѣкои отъ главатаритѣ имъ за нечуванитѣ звѣрства, които били извършили, разпалило още повече тези орди, та обърнали Източна България на Содомъ и Гоморъ. Рускитѣ войски отъ своя страна не падали по-долу въ подвизитѣ си върху мѣстнитѣ жители: гдето стѫпили, както въ България, така и въ Румѫния, не останало нищо не обезчестено.

Тая руско-турска война се свършила съ превземанието на Севастополь отъ англо-френската войска. Опасностьта отъ едно активно настѫпване отъ страна на Австрия и Прусия противъ Руссия следъ победата въ Кримъ, принудила последнята да иска миръ. Събрали се представителитѣ на всички Велики Сили, заедно съ тия на Сардиния, въ Парижъ, гдето следъ дълги разисквания билъ подписанъ (18|III, 1856) известния *Парижски договоръ*. Съ него се туря печатъ на положението, създадено чрезъ Лондонскитѣ конвенции за Източнитѣ работи, като се отнема на Руссия правото самá да разполага при определението сѫдбата на турскитѣ владения, за запазванието на което право тя бѣ употребила толкова усилия и жертви. За въ бѫдѫще не ще може да става никакво из-

мѣнение въ политическото положение на Балканския полуостровъ безъ общото съгласие на всички Велики държави, които ще подпишатъ Парижския договоръ. Споредъ него, Турция се приема въ концерта на европейското народно право и контрактующитѣ страни се задължаватъ „всѣкоя отъ своя страна да зачита независимостьта и цѣлостьта на Турската империя и всички наедно гарантиратъ строгото съблюдение на това задължение и следователно, ще считатъ всѣко действие, отъ естество да наруши това задължение, като единъ въпросъ отъ общъ интересъ" (чл. 7). Руссия се отказвала отъ своята претенция да покровителствува християнитѣ турски поданници (чл. 9). Проливитѣ, Дарданелский и Босфорский, се обявявали отново закрити за военнитѣ кораби на всички чужди държави (чл. 10). Черно море се обявява неутрално; за това Руссия нѣма право да държи въ него военна флота и да има окрепления по брѣговетѣ му (чл. 11, 13 и 14). Бесарабия, която Русситѣ бѣха откжснали отъ Молдавия и си я бѣха присвоили съ Букурещския договоръ (1812), се повращала на Княжествата (чл. 20). Руското покровителство надъ тия последнитѣ било премахнато и замѣнено съ една гаранция отъ страна на всички Велики Сили (чл. 22).

Парижския договоръ, следователно, освящава по най-тържественъ начинъ възприетия принципъ въ 1841, споредъ който Източния въпросъ се прогласява за общеевропейски въпросъ, гдето всѣко политическо измѣнение трѣбва да става съ общото съгласие на всички Велики Сили. До сега Руссия можаше при своитѣ разпри съ Турция да действува сама или въ съгласие съ нѣкой съюзникъ, безъ никакво предварително съглашение между Силитѣ. Следъ кримската война, нейнитѣ действия въ Турско, както и въ цѣлия Европейски Изтокъ се обусловяватъ съ съгласието на Европа, безъ което тя не може да направи нито една крачка напредъ и никакво измѣнение на остановеното положение отъ Парижския договоръ. Преобладанието, което Руссия си бе спечелила чрезъ Кайнарджикския и последующитѣ го договори съ Портата, сега се унищожавало. Участьта на християнитѣ въ Турско следъ Парижския договоръ добива международенъ интересъ.

Русситѣ пресмѣтатъ да сж изгубили презъ тая война 522,000 души войска и 500,000,000 рубли. А какво сж спечелили Българитѣ? Както видяхме, Русситѣ кроили да се възползуватъ отъ слѣпото разположение на нашитѣ дѣди, като

ги предизвикать на общо възстание, да парализиратъ действията на турската войска. Ако тѣ не успѣли да приложатъ този си планъ, то Турцитѣ знаяли за каква роль е била предназначена тѣхната рая и не се двоумели да я наградятъ отъ своя страна. Българитѣ били принудени да пренасятъ всичкитѣ тяжести на войната: тѣ трѣбвало да издигатъ укрепления, да доставлятъ покривъ на войската и да пренасятъ припаситѣ ѝ. Всѣки 100 души били принудени да доставляватъ единъ работникъ и всѣки 200 души — една впрегнáта кола, съ коларь. За тези помощници на турската войска не е имало никаква милость. Повече отъ половината измрѣли отъ мѫки, а останалитѣ се върнали сакати и повредени, да издѫхнатъ между своитѣ.

Изселенитѣ презъ тая война, подобно на ония презъ другитѣ войни, като вкусили отъ добринитѣ на руското управление, пожелали да се възвърнатъ пакъ подъ турското владичество. Подиръ сключването на мирътъ тѣ захванали вече да минаватъ Дунава безъ всѣкакви формалности. Като предвиждало последствията отъ таквозъ едно преселване, руското правителство се намесило и спряло да пуща бѣженаритѣ „така глухо, безъ шумъ и по волята си да се връщатъ въ отечеството си. Това възвращание трѣбвало да се облече въ форма, — да се предадѫтъ нещастнитѣ въ рѫцетѣ на Турцитѣ въ брой и съ разписка, за да не избѣгне нито единъ наказанието за своята виновность предъ Портата, ако последва подобно наказание. И ето че се явява комисия да преселява обратно. Тозъ часъ била дадена заповѣдь, да спрѫтъ минаванието имъ презъ Дунава и никого да не пущатъ въ Турция безъ позволението на комисаритѣ. За да се приведе това решение въ изпълнение, изново почнали да описватъ хората и имуществата имъ, заведена била преписка съ Портата, съ пашитѣ, съ консулитѣ на пристанищнитѣ градове. Бавили се почти цѣла година съ тая излишна работа и по такъвъ начинъ измѫчили беднитѣ хора, които безъ тая церемония искали да минатъ Дунава на време безъ шумъ и ропотъ. Но това не стигало. Трѣбвало още да се благодари императора за разорението. Комисията написала благодарственъ адресъ и го изпратила съ 4-ма души бѣженари въ Москва" [1]). Раковски казва, че тогава сѫ били преселени 13,000 домородства изъ България. Такава била печалбата за българския народъ отъ тая война.

---

[1]) Занетовъ. — *Български колонии въ Руссия.*

ГЛАВА X.

Десета (освободителна) война.

Санстефанска България. Берлинский договоръ.

Споредъ Парижския договоръ, както видяхме, грижата за положението на християнитѣ турски поданници преминала отъ Руссия върху концерта на всичкитѣ велики държави. За да даджтъ едно доказателство на раята за преимуществата на извършената промѣна въ това отношение, западнитѣ Сили, на чело съ Англия, настояли въ Цариградъ да се възприеме принципа на равенството предъ закона между всичкитѣ поданници на държавата, както това е въ другитѣ европ. държави, въ редоветѣ на които Турция се приемала вече. Резултата отъ това настояване билъ издаването на хатихумаюна отъ 13 Февр. 1856, споредъ постановленията на който се премахвало досегашното безправно състояние на раята и тя се приравнявала съ мохамеданитѣ. Тая реформа била посрѣщната съ всеобщо удобрение въ цѣла западна Европа, гдето вѣрвали, че като се установи равенството между жителитѣ на Турция, нейнитѣ поданници християни ще престанатъ вече да обръщатъ погледъ къмъ Руссия и да търсятъ нейната защита. По този начинъ щѣло да се тури край на руското влияние въ Турско, си мисляли европейскитѣ дипломати. Тѣ не можали още да се убедятъ, че между обещанията и изпълнението имъ има голѣма разлика, когато се отнася работата до Турция. Не трѣбвало да се мине много обаче, за да видятъ съ очитѣ си, че извършеното преобразование съ хатихумаюна е направено само на книга и че положението на раята не се е измѣнило въ нищо.

Още веднага щомъ европейскитѣ войски напуснали турскитѣ владения подиръ сключването на миръть съ Руссия, християнитѣ били подхвърлени на старитѣ насилия и произволи, които ги карали да обръщатъ погледъ къмъ северъ. Това било особенно истина за Българитѣ. По тѣхното разбиране, европейското вмѣшателство само попречило на Русситѣ да ги избавятъ отъ поганското робство, споредъ както тѣ имъ обещавали по най-убедителенъ за тѣхъ начинъ. Руссия била за тѣхъ и сега, както и по-преди, единственната имъ доброжелателка, отъ която можали да очакватъ избавление. Тия чувства не били тайна за руската власть, която предприела веднага подиръ

войната да ги използува. Като се виждала въ невъзможность за дълги години да си послужи съ разположението на Българитѣ въ борба срѣщо Турция, тя поискала да го употреби за своето вжтрешно засилване, като се извика българското население да попълни голѣмитѣ пусти пространства на южна и юго-източна Русcия. Опита на миналото давалъ голѣма надѣжда за успѣхъ. Въ 1829 г. подиръ сключванието на миръть, Дибичь успѣ съ една слаба пропаганда да пресели въ Русcия хиляди и хиляди български фамилии отъ Източна България. Такова едно преселвание предприема да направи и сега руската власть, насърдчена отъ масовото бѣгание на Българитѣ около Силистра при вдиганието на обсадата. Две години подиръ сключванието на мирътъ (1858) Руссия предлага на Портата да направятъ едно размѣнение на свои поданници: първата ще остави Татаритѣ и Черкезитѣ мохамедани да се преселятъ въ Турско, а Портата ще направи сжщото съ своитѣ поданници християни. Турция приела това предложение, като вѣрвала, че ще спечели ако замѣни Българитѣ свои поданници съ мохамедани, които нѣма да оказватъ на Руссия съдействието, което ѝ оказвали първитѣ въ всѣка война. Споредъ това съглашение оставяла се пълна свобода на християнитѣ въ Турско, както и на мохамеданитѣ въ Руссия, да се изселватъ отъ едната въ другата държава. Надѣждитѣ обаче не се оправдавали: Българитѣ, при своята пословична превързанность къмъ земята, се показвали слабо разположени да се възползуватъ отъ тая свобода, колкото и да било тежко положението имъ подъ турската власть. Отзивитѣ на преселенцитѣ отъ предишнитѣ войни никакъ не били съблазнителни. Не такъвъ билъ случая съ мохамеданското население въ Руссия. Щомъ били оставени свободни да напуснатъ земитѣ си, Татаритѣ веднага потеглятъ вкупомъ за Турция, при всичко че по своята природа тѣ не били по-слабо превързани къмъ огнището си отъ колкото Българитѣ. Притѣсненията обаче, на които тѣ били изложени, били другояче тежки отъ тия на Българитѣ. Ето защо още въ 1859 тѣ преминаватъ съ хиляди Дунава. Въ Руссия вѣрвали, че притѣснението, което ще произлезе за Българитѣ отъ отиванието на Татаритѣ между тѣхъ, ще съдействува за преселяванието имъ на тѣхнитѣ жилища. Наистина турскитѣ власти посрѣщнали надошлитѣ около 60,000 души Татари съ отворени обятия и ги настанили по домоветѣ на българското население, което било принуждавано

да имъ отстжпва часть отъ своята собственность, да имъ строи жилища, да ги храни и подслонява до когато захванатъ да произвеждатъ съ собственния си трудъ. Като че ли Татаритѣ не били достатъчни, та отъ Руссия изпратили на Българитѣ още и Черкезитѣ. Тѣ вървели следъ първитѣ (най-много преминали въ 1862) и се поселили по най-стратегическитѣ мѣста между българ. население. Но нито притѣсненията на преселенцитѣ, нито съблазнителнитѣ описания, които Татаритѣ правяли на напуснатитѣ си жилища, могли да накаратъ Българитѣ да отидатъ въ Руссия: вѣковното робство до толкова било затжпило чувствителностьта на Българина, щото и това тѣжко притѣснение било понесено само съ едно глухо незадоволство. Ето защо въ Руссия решили да прибавятъ къмъ това средство за преселвание, примамката на парични помощи и златни обещания. Въ Видинъ било открито едно бюро, което давало на всѣка изселена за въ Руссия фамилия по 200 рубли и по безбройно количество обещания. Отъ Мартъ до Юлий се записали 16,400 души. Но начина на изпращанието изселницитѣ въ Руссия се оказалъ необмисленъ: вмѣсто да се вдигне цѣлото население изведнъжъ, рускитѣ агенти пуснали едни да отидатъ до Кримъ, когато други не се били още решили окончателно. Първитѣ, които стигнали въ Руссия, като видели, че били измамени, бързо изоставили на мѣстото каквото били довлекли и съ голи ржце заловили пжтя назадь. Тѣхното вращание избавило България отъ изселвание. Но около 12,000 души пакъ останали въ Кримъ; други 30,000 души се заселили въ Таврическата губерния, гдето образували 45 колонии, които сжществуватъ и до сега, вече съвършенно порусени.

Ако заселванието на Татаритѣ и Черкезитѣ не довело изселванието на Българитѣ, то дало известенъ резултатъ въ полза на Руссия; оплакванията на притѣсняваното отъ тѣхъ население захванали да достигатъ дори до канцелариитѣ на европейскитѣ правителства и да ги безпокоятъ. Възползувана отъ конфликта на Прусия съ Дания (1860), Руссия предприема първата стжпка да парализира и безъ това ефемерното влияние на западнитѣ държави върху турската рая и да обърне надѣждитѣ й пакъ върху себе си. Презъ Май 1860 князь Горчаковъ направилъ предложение, да се свика една конференция, която да обсжди положението на християнитѣ въ Турско. Конференцията трѣбвало: 1) да заяви отъ името на Великитѣ

Сили, че тѣ нѣма да търпятъ по-нататъкъ сегашното положение на християнитѣ турски поданници; 2) да иска такава една организация, която би дала на християнскитѣ области гаранция, че оплакванията на населението ще се вематъ въ внимание. Предложението останало безъ последствие, но то произвело своя ефектъ надъ християнитѣ: тѣхнитѣ очи пакъ били обърнати на северъ.

Когато действувала по този начинъ върху християнитѣ въ самата Турция, ето какво поведение държала Руссия спрямо християнитѣ, надъ които турската властъ не се упражнявала направо. ***Въ Румѫния***. Още на Парижския конгресъ френския представитель повдигналъ въпросъ за сливанието на двѣтѣ княжества, Влашко и Молдавия, въ една държава, като всеобщо желание на населението имъ. Руския представитель се съгласилъ съ това предложение, но то останало безъ последствие, защото Австрия се възпротивила, понеже считала, че съединението и усилването на Румѫнитѣ не било въ неинъ интересъ. Въ Княжествата обаче духътъ на съединението се развивалъ съ бързи крачки. Презъ 1858 Парижската конференция се заловила да уреди този въпросъ. На 19 Августъ била подписана една конвенция, споредъ която Княжествата иматъ пакъ отдѣлни Господари, отдѣлни камари, но създава се една обща централна комисия отъ 8 души Власи и толкова Молдавци, която ще засѣдава въ Фокшани. Въ конвенцията обаче били вписани думитѣ: ***Съединенитѣ княжества Молдавия и Влашко***. Възползувани отъ неясностьта на конвенцията, когато презъ 1859 дошли изборитѣ за нови Господари, Влашко и Молдавия избрали за князь едно и сѫщото лице, полковникъ Куза, който и билъ признатъ за такъвъ отъ Портата, а подиръ нея и отъ всичкитѣ Велики Сили, включително и Руссия. На 23 Декемврий 1861 Куза издава една прокламация, въ която говори: „Съединението стана и румѫнската народность е затвърдена. Това знаменито събитие, за което сѫ мечтали бившитѣ поколения, е припознато отъ Портата и отъ държавитѣ покровителници". На 5 Февр. 1862 се събрало първото общо законодателно събрание.

Главната подкрепителка на това съединеине била Франция, на чело съ Наполеонъ III, който преследвалъ по този начинъ да издигне една по-солидна стена противъ стремленията на френскитѣ съперници тогава, — Австрия и Руссия. Благодарение на влиянието, което упражнявала по-

това време Франция върху европейскитѣ работи, вследствие на силното си участие въ Кримската война, както Австрия, тъй и Руссия, не се възпротивили на румжнското съединение. „Наполеонъ III бе действителния авторъ на румжнското обединение, което нашата дипломация, въ старанието си да придобие благоволението на Франция подиръ кримската война, имá непростителната слабость да допусне, което съставлява една отъ най-голѣмитѣ грѣшки въ нейната история“ [1]). Не се минало много време и въ Петерсбургъ съзнали грѣшката, която направили съ допущанието на румжнското съединение. Князь Куза захваналъ всѣкой день да дава доказателства на Руссия, че е решенъ да води Румжния къмъ пълната й независимость и да я избави окончателно отъ предишното руско влияние. Неговото стремление въ това отношение не давало никаква надѣжда, че до когато той управлява, Руссия ще може да възстанови влиянието си въ Румжния. Ето защо въ Петерсбургъ било решено неговото премахвание. Когато Прусия и Австрия презъ 1866 скжсвали приятелскитѣ си отношения, руското правителство помислило, че е дошло време да възстанови старото си положение въ Румжния; за това подкачената война противъ Куза била засилена: съставенъ билъ единъ заговоръ, който презъ нощьта на 10 срещо 11 Февруарий (1866) свалилъ Куза отъ престола сжщо тъй, както бѣше сваленъ първия български князь Александръ. Румжнското Събрание избрало тогава за князь Фландриский дукъ, подъ името Филипъ I; но той се отказалъ. Парижската конференция, по настояванието на Австрия и съ съгласието на Руссия, поканила тогазъ Княжествата да си избержтъ отдѣлни Господари, но тая покана била оставена безъ внимание отъ страна на Румжнитѣ. Презъ Априлий 1866 временното правителство представило кандидатурата на князь Карла Хохенцолерский, който и билъ избранъ съ голѣмо болшинство за общъ князь. Следъ като преминалъ тайно австрийската граница, той влѣзалъ на 11-й Май тържествено въ Букурещъ. Портата искала въ началото да въведе войска въ Румжния, за да изгони избранния този князь, но Парижската конференция я посъветвала да се въздържи, което тя и направила, още повече, че поведението на Сърбитѣ и на Гърцитѣ вземало заплашителенъ характеръ. За това на 24 Октомврий 1866 Портата признала кн. Карла за румжнски господарь.

---

[1]) Скальковскій. — *Внѣшняя политика Россіи.* 327.

Въ Сърбия презъ сжщата година, както и въ Румжния (1858), се произвелъ единъ подобенъ политически превратъ. Князь Александръ Карагеоргиевичь, обвиняванъ въ австрофилство, билъ сваленъ отъ престола и на негово мѣсто извиканъ Милошъ Обреновичь, който преди 20 години билъ изгоненъ по настояването на Руссия, защото не се съгласявалъ да въведе парламентарно управление въ Сърбия. Милошъ князувалъ само две години и за неговъ намѣстникъ билъ прогласенъ единствения му синъ Михаилъ. Щомъ дошелъ на престола, Михаилъ повдигналъ въпроса за пребиването на Турцитѣ въ Сърбия. Както е известно, споредъ хатишерифа отъ 1830, вследствие на Одринския договоръ, Турцитѣ имали право да държатъ гарнизони въ нѣкои сръбски градове, безъ обаче да иматъ право на собственность вънъ отъ стенитѣ на крепоститѣ. Презъ 1833, когато Руссия заповѣдвала въ Цариградъ, Турцитѣ разширили своитѣ права въ Сърбия. Князь Михаилъ поисква сега отъ Портата да се повърне стария редъ; Портата обаче не само че не взела въ внимание исканието му, но протестирала предъ Силитѣ за стремленията на княза. Разпрата дошла до въоржжено сблъскване между Турци и Сърби и бомбардирането на Бѣлградъ въ 1862. Следствието отъ това сблъскване било свикването на една конференция въ Цариградъ отъ представители на Великитѣ Сили, която решила въпроса, като оставила пакъ турскитѣ гарнизони въ сръбскитѣ крепости. Недоволенъ отъ това решение, кн. Михаилъ продължавалъ да ходатайствува за изваждането на турскитѣ войски отъ Сърбия. Въ Австрия тогава се произвелъ единъ обратъ въ разположението къмъ съсѣдното княжество; сжщия обратъ намерилъ отзивъ и у другитѣ държави. Така щото когато Ристичь поискалъ въ Цариградъ оттеглянието на турскитѣ гарнизони, исканието му било подкрепено отъ представителитѣ на великитѣ държави и Портата го удовлетворила (Априлъ, 1867).

За този благоприятенъ изходъ на сръбския въпросъ спомогнали работитѣ въ Критъ. Въ 1866 Критянитѣ възставатъ противъ турското владичество, съ стремление да се присъединятъ къмъ Гърция. Тѣхното възстание възбудило симпатиитѣ на западнитѣ народи, а Гърция се приготовлявала да вземе открито тѣхната страна противъ Турция. Тая последнята безполезно обращала нѣколко пжти вниманието на европейскитѣ държави върху неприятелското настроение на Гърция. Когато

обаче възстанието било почти потушено, тя взела сама да принуди Гърция на спокойствие. На 10/XII 1868 Портата отправя на гръцкото правителство единъ ултиматумъ, да тури край на некоректното си поведение спрямо Критянитѣ въ единъ срокъ отъ петь дни; въ противенъ случай тя заплашвала да прекъсне сношенията си. Гърция отхвърлила турския ултиматумъ и войната била висяща; тя била избѣгната благодарение вмешателството на Великитѣ Сили, които се натоварили съ изравнението на гръцко-турската разпра. Събраната за тая цель конференция решила въ 1869 да направи отъ Критъ една полуавтономна область съ турски власти и народно Събрание.

Критското възстание, както и движението на Българитѣ противъ Фенеръ, поставили пакъ върху масата на дипломацията въпроса за подобрение положението на християнитѣ въ Турско. Въ Европа захванали да съзнаватъ, че сж се измамили въ надѣждитѣ си, че подиръ Парижския договоръ Портата сама ще направи това подобрение, чрезъ издадения тогава хати-хумаюнъ. Франция предложила на австрийското правителство, да вземе инициативата за една европейска постжпка въ този смисълъ. Предложението било посрѣщнато съ готовность, защото следъ победата при Садова (1866) за Австрия билъ преграденъ окончателно пжтя за разширение за смѣтка на Прусия и тя трѣбвало, ще не ще, да обърни очи къмъ турскитѣ владения. Австрийския министръ на външнитѣ работи, Бейстъ, въ една депеша отъ 1 Януарий 1867 изложилъ своитѣ взглядове по този въпросъ. Споредъ него, европейския Изтокъ се заплашвалъ отъ голѣми опасности, ако Великитѣ Сили не ги предварятъ. „Парижския договоръ не е определилъ ясно правата на християнитѣ. Истина е, че въ договора отъ 1856 се говори за хатихумаюнъ, но това е казано въ много еластични изражения и не представлява никаква гаранция“. И той настоявалъ да се свика една конференция, която да уреди този въпросъ. Но австрийското предложение било посрѣщнато зле отъ повечето държави. „Князь Горчаковъ намиралъ, че постжпката на Австрия е пребързана и че безъ нужда възбудила подозрението на Франция и че мисъльта за една конференция, която да разреши изникналитѣ на Изтокъ въпроси, е неудовлетворителна“[1]).

---

[1]) Бутковскiй. — *Сто лѣтъ австр. политики.* II, 103.

Въ това положение се намиралъ Източния въпросъ когато избухнала голѣмата война между Франция и Прусия въ 1870. Руссия, която до това време пренасяла съ мълчаливоно заплашително негодувание унизителнитѣ постановления на Парижския договоръ, била твърдо решена да използува тая война за отмѣнението поне на най тежкитѣ отъ тия условия. За да неутрализира нейното поведение въ войната съ Австрия преди четири години, а още повече въ настоящата война, германския канцлеръ, Бисмаркъ, давалъ въ Петерсбургъ найтържественнитѣ обещания, че при първия благоприятенъ случай, той ще вземе инициативата за свикването на една конференция отъ Силитѣ, подписавши Парижския договоръ, за да даджтъ съгласието си за отмѣнението на тия постановления. Той обаче не бързалъ да изпълни своето обещание за това Руссия решила сама да извърши това. Щомъ при Седанъ и при Мецъ френската сила била съкрушена и се премахвало главното съпротивление, което Бисмаркъ изтъквалъ отъ страна на Франция, като първа участница въ Севастополското поражение и въ Парижския договоръ, въ Петерсбургъ счели, че минутата за изпълнението на проектираното отмѣнение е настжпила. Когато германскитѣ войски обсаждали Парижъ, Руссия обявява, че се счита за освободена отъ най-тежкото задължение, което ѝ наложилъ Парижския договоръ. Съ окржжна телеграма отъ 19 Октомврий 1870, кн. Горчаковъ съобщава на великитѣ държави, че „Руссия не може повече да се счита свързана отъ задълженията на договора отъ 18/III, 1856 относително върховнитѣ ѝ права въ Черно море". Следователно тя е вече свободна да държи тамъ толкова военни кораби, колкото намира за нуждно, и признава сжщата свобода и на Турция".

Постжпката на Руссия била посрѣщната враждебно отъ всичкитѣ държави, подписавши Парижския договоръ. Тѣ виждали въ този начинъ на действие отъ страна на Руссия, — своеволно да унищожи единъ общъ договоръ, — двояката цель, която тя преследвала: отъ една страна да премахне нарушающитѣ сувереннитѣ ѝ права върху черноморската ѝ територия постановления на казания договоръ, и отъ друга — да си възстанови едновремешното положение, сама да урежда политическитѣ въпроси между нея и Турция. Но ако нѣкои отъ държавитѣ, начело съ Германия, да били наклонни да признаятъ основателностьта на първата часть отъ руското желание, тѣ всички били съгласни, че не може да се приеме

втората му часть, последствията отъ което ще бждятъ неимовѣрно по-важни отъ тия на първата. Съ една депеша отъ 10|XI (н. с.) английския министръ лордъ Гренвиль заявява: „... Английското правителство не може да се съгласи съ искането на Руссия; то не може да допусне, щото една държава, която и да е тя, да измѣни сама единъ международенъ договоръ. Това може да стане само съ съгласието на всичкитѣ държави, които сж взели участие въ създаването на този договоръ". Ето защо следъ едно размѣнение на възгледове, по настояването на Англия, германския канцлеръ предложилъ да се свика една конференция отъ представители на всички Сили, подписавши Парижския договоръ, която да вземе едно общо решение по руското искание. И за да се подчертае по ярко поддържанието на принципа за всеобщото участие на великитѣ държави при всѣка промѣна въ Източния въпросъ, решено било, въ тая конференция да участвува и представителя на Франция, макаръ тя и да се лишавала тогава отъ едно истинско правителство. Пруситѣ допуснали да излѣзе отъ обсадения Парижъ надлѣжния френски представитель, за да отиди въ Лондонъ, гдето се събралъ конгреса за тая цель.

Следъ дълги разисквания най-сетнѣ на 1-й Мартъ (1871) този *Лондонски конгресъ* изработва наречения *Лондонски договоръ*, който измѣнилъ Парижския въ желаемия отъ Руссия смисълъ относително плаванието на военни кораби по Черно море. Този договоръ прокламиралъ обаче още веднъжъ принципа, освятенъ вече отъ Парижския договоръ, който преграждалъ рускитѣ стремления въ Балканския полуостровъ. Той потвърждавалъ възприетото вече международно правило, че условията на никой договоръ не могжтъ да се изменятъ безъ участието на всички държави, които сж го подписали. За тая цель била подписана отъ представителитѣ на всички Велики Сили следнята декларация (прибавка къмъ протокола № 1): „Пълномощницитѣ признаватъ за основенъ принципъ въ международното право, че никоя държава не може да се освободи отъ задълженията на единъ договоръ, нито може да измѣни неговитѣ постановления, безъ съгласието на договорящитѣ страни, добито по едно миролюбиво споразумение". Това значало, че за напредъ Руссия не може въ никой случай да измѣни положението на турскитѣ владения, остановено отъ Парижския договоръ, безъ всеобщото съгласие на Си-

литѣ, подписавши този договоръ. По този начинъ се прокламиралъ тържественно още веднъжъ принципа, че Източния въпросъ е общоевропейски въпросъ, като се отнема правото на Руссия сама да се разправя съ Турция и съ излѣзлитѣ отъ нея държавици. Така възтържествуваше стремлението на Метерниха и на Палмерстона, проявено първи пжть на Виенския конгресъ (1815). Както ще видимъ по-нататъкъ, приложението на този принципъ ще предизвика унищожението на склюнения договоръ между Руссия и Турция въ Санстефано и замѣстванието му съ единъ такъвъ, въ който ще вземать участие всичкитѣ Велики Сили (Берлинския).

Както е известно, подиръ Садова последва едно тѣсно сближение между Прусия и Австрия, което, прибавено къмъ сжществующето отъ по-рано сближение между първата и Руссия, роди тъй наречения *Троенъ съюзъ*, сключенъ между императоритѣ Вилхелмъ I, Францъ-Иосифъ и Александръ II. Отъ нѣмско-френската война извлѣкоха политическа полза двамата отъ съюзницитѣ, което възбуждало основателно незадоволствие въ Виена противъ съюза. За да успокои това незадоволствие германския канцлеръ още веднага подиръ сключванието на Франкфуртския договоръ, изказалъ на австрийското правителство своята готовность, да му даде всичкото си съдействие за една придобивка, както тая на Прусия и Руссия. Но отъ где можала да се вземе тая придобивка? На Изтокъ била Руссия, на Западъ била Италия, съюзницата на Прусия отъ 1866, на Северъ Франкфуртския договоръ свързалъ въ една всемогуща Германска империя всичкитѣ нѣмски земи, върху които Австрия изявявала до сега претенции. Оставалъ Югъ, турскитѣ владения. И Австрия трѣбвало, ще не ще, да обърни очи въ това направление, ако искала да има и тя своята часть, срѣщо оная, която имали вече нейнитѣ съюзници.

Тая перспектива била погледната съ голѣма скърбь въ Виена, гдето отъ Бѣлградския миръ били свикнали да гледатъ на Турция като на най удобния съсѣдъ, владенията на който трѣбвало да се защищаватъ по всѣкакъвъ начинъ противъ всѣко външно посегателство, въ интереса на самата империя. А сега Австрия трѣбвало сама да посѣга върху тѣхъ! Последствията отъ такова промѣнение на досегашната политика спрямо Турция можали да донесжтъ едно голѣмо измѣнение въ положението на самата Австрия, вънъ отъ това на Турция. Туй го съзирали въ Виена и за това се колебали въ на-

чалото да се поддадлтъ на внушенията на Бисмарка. Но опортюнистическия духъ най-сетнѣ надвилъ: грижитѣ за далечното бѫдѫще отстѫпили предъ видимата полза отъ настоящето. Графъ Андраши отваря вратитѣ на новата политика съ търсянието симпатиитѣ и благоразположението на християнското население въ съсѣднитѣ турски земи. Жителитѣ на Босна и Херцеговина тутакси почувствували настаналия обратъ въ австрийската политика. Вмѣсто да бѫдлтъ преследвани, тѣ получавали насърдчение и съдействие на австрийска територия за предприятията си противъ турската власть. Скоро по границата се основали патриотически центрове, които почти открито получавали съдействието на австрийскитѣ власти, да пренасятъ оржжие въ вжтрешностьта за едно възстание. Не трѣбвало да се минатъ нито три години отъ какъ се проявявало благоволението на Австрия къмъ Боснянскитѣ „хжшове" и то дало своитѣ последствия. Въ края на 1874 избухва открито възстание въ Херцеговина, което, въпреки всичкитѣ усилия на Турцитѣ, не само успѣло да се задържи, но все повече и повече се разпространявало. Възстанницитѣ, като имали задъ себе си австр. граница, отъ гдето получавали насърдчение, а най-главно — припаси и оржжия, успѣли презъ Августъ 1875 да дадлтъ такива размѣри на предприятието си, щото то оправдавало вече едно открито вмѣшателство отъ страна на Австрия. Нейната задача била улеснена отъ възстанницитѣ, които се обърнали къмъ Великитѣ Сили съ молба да имъ дадлтъ тѣ правосждие. И преди това обаче, когато въ Виена се убедили, че възстанието нѣма да бжде потушено още веднага съ появяванието си и ще вземе сериозенъ характеръ, захванали да обмислятъ бждлщето си поведение. Между графъ Андраши и руския представитель въ австрийската столица, Новиковъ, се подкачили преговори за едно общо действие относително сждбата на възстаналитѣ области. Графъ Андраши заявилъ, че Австрия нѣма да допусне, щото тѣ да се присъединятъ къмъ Сърбия или къмъ Чернагора, но че тя не би имала нищо противъ образуванието една отдѣлна државица отъ Босна и Херцеговина, ако това би било възможно. Споредъ него обаче, най-сполучливо ще бжде разрешенъ въпроса, ако тѣ си останатъ подъ върховната власть на Султана, но съ условие да бжде въведено въ тѣхъ едно управление, което да гарантира свободата на съвестьта, равенството между християни и мохамедани, въвеждание нова

система за събирание на данъцитѣ и подобрение на администрацията. Своя проектъ графъ Андраши изложилъ въ една записка[1]), която предалъ на руското правителство чрезъ Новикова, да даде и то съгласието си за това разрешение на въпроса.

Когато това съгласие било получено, Силитѣ отъ Тройния Съюзъ предложили на Портата да въведе въ възсталитѣ области посоченитѣ отъ графъ Андраши реформи. Тѣ поканили и другитѣ държави да подкрепятъ постжпката имъ въ Цариградъ, която била изразена въ едно предложение, направено на 18 Августъ (1875) на Султана, да приеме посрѣдничеството имъ за осмирението на възстанницитѣ, като имъ се направятъ нѣкои отстжпки. Така направена, постжпката изглеждала да остане безъ последствие; но когато на 22 с. м. тя била подкрепена и отъ представителитѣ на другитѣ държави, Портата се съгласила за съставянието на една комисия ad hoc, която да отиди на мѣстото, да посрѣдничествува за прекращението на безредицитѣ. Но комисията не сполучила въ мисията си, защото възстанницитѣ поискали гаранцията на великитѣ държави за преобразованията, които Турция би имъ обещала. Портата отхвърлила това условие и размирието се продължило. Въ Цариградъ разбрали обаче, че ако положението на християнитѣ се остави таквозъ, каквото е сега, вмешателството на Силитѣ нѣма да закжснее да се повтори. За да го преварн и да му отнеме всѣкакъвъ претекстъ, Портата взема сама инициативата за въвежданието на реформи въ цѣлата държава. Съ едно ираде отъ 20 Септемврий (2 Октомврий н. с. 1875) тя обещава на възстанницитѣ нѣкои подобрения на положението имъ, а съ единъ фирманъ отъ 30 Ноемврий (12 Декемврий н. с.) Султана обявява разни реформи по правосждието и администрацията и пълна свобода на вѣроизповѣдание. Но възстанницитѣ, които отъ опитъ знаяли цената на всичкитѣ турски обещания, останали глухи на предложенията на Портата.

Това положение не можало да се остави вѣчно така, защото се отразявало злѣ на економическитѣ интереси на всичкитѣ държави, особенно на съсѣднитѣ. Австрия и Руссия взели почти открито страната на възстанницитѣ. Следъ неуспѣха на европейската консулска комисия, тѣ, въ

---

[1]) Горяиновъ. — *Босфоръ и Дарданеллы.* с. 286.

съгласие съ Германия, излѣзли съ едно предложение за цѣлъ редъ реформи, особенно въ Босна и Херцеговина. Това предложение било изразено въ една окржжна нота на австрийското правителство (18|XII, 75), предварително прегледана и удобрена въ Петерсбургъ, въ която се изброявали необходимитѣ реформи за въвеждание само въ възстаналитѣ области. Портата трѣбвало да се принуди, да се задължи предъ Европа, че ще въведе тия реформи и великитѣ държави трѣбвало да даджтъ еднообразни наставления на своитѣ посланници въ Цариградъ, да действуватъ въ този смисълъ предъ нея. Презъ Януарий (1876) нотата била вржчена на турското правителство и подкрепена отъ представителитѣ на Силитѣ, подписавши Парижския и Лондонския договори. Портата се съгласила да изпълни нѣкои отъ изложенитѣ въ нотата искания, а други отхвърлила, но се задължавала да въведе реформитѣ, предвидени въ приетитѣ точки. И съ тия съкращения обаче предложенитѣ реформи вджхвали подозрения за крайната цель на Австрия, която била тѣхната инициаторка. Въ разговора си съ руския представитель въ Берлинъ, Убри, князь Бисмаркъ открито му изявилъ своето съмнение въ успѣха на тия реформи и подозрението си, че графъ Андраши има задни мисли. „Той вижда, че тия реформи сж неизпълними. И ако при все това настоява на тѣхъ, то е защото преследва нѣкоя тайна цель“, говорялъ той. За да избѣгне едно възможно недоразумение въ този случай между Руссия и Австрия, които иматъ еднакво жизненни интереси въ Балканския Полуостровъ, Бисмаркъ се престорилъ че ужъ догадва, какво тайната цель на Австрия е да разшири владенията си отъ къмъ Босна и Херцеговина. „Не можите ли вие, въ преговоритѣ си съ Виена, да допустните идеята за едно закржглявание на австрийскитѣ владения отъ тая страна, въ замѣна на известна печалба за Руссия отъ къмъ Бессарабия? Ако такава една комбинация се възприеме, то Германия би я удобрила безъ никакво затруднение“, говорялъ той на Убри[1]). А на графа Шуваловъ добавилъ, че въ случай на едно недоразумение между Австрия и Руссия, той ще вземе непременно страната на последнята. „Прусия е длъжна на Руссия за поддържката, която тя ѝ оказа въ 1866 и 1870; нейната честь ѝ налага да изплати своя дългъ. И тя ще даде една армия, за да подкрепи рускитѣ искания“.

[1]) Горяиновъ. — *Босфоръ и Дарданеллы.* с. 287.

Наистина, едно стълкновение между Руссия и Австрия поводъ на работитѣ въ Турция изглеждало много вѣроятно. Новото поведение на втората спрямо християнитѣ въ Турско заплашвало да отнеме плодътъ отъ вѣковнитѣ усилия на Руссия, да си придобие тѣхната преданность. Това не можало по никакъвъ начинъ да се допустне отъ Русситѣ. Ето защо щомъ се проявилъ сериозния характеръ на възстанието въ Херцеговина и Босна, всички руски патриоти обърнали очи къмъ него и предприематъ да му засвидетелствуватъ своитѣ симпатии по най-шуменъ начинъ. Освень платоническитѣ насърдчения чрезъ печата, захванали открито да се събиратъ помощи и да се изпращатъ на възстанницитѣ. Насърдчавани отъ една и отъ друга страна, тия последнитѣ не приели измѣненитѣ отъ Портата реформи и подали тъй наречения *Суторинский меморандумъ* (26 Мартъ 1876), въ който излагали условията на подчинението си. Портата обаче отхвърлила тия условия и неприятелствата се продължили. Възстанието продължавало не само да се държи, но вземало все по-голѣми размѣри. Съсѣднитѣ княжества, Сърбия и Чернагора, давали почти открито съдействие на възстанницитѣ и сами вземали всички мѣрки за едно възможно стълкновение съ Турция. Рускитѣ представители и въ двѣтѣ казани княжества не крияли симпатиитѣ си къмъ вълнението, което не преставали да насърдчаватъ съ раздаванието на непрекѫснато идящитѣ отъ Руссия помощи. Генералъ Игнатиевъ въ Цариградъ препорѫчвалъ на Портата, да отстѫпи на Чернагора нѣкои отъ съсѣднитѣ ѝ окрѫзи, както и единъ изходъ на Адриатическо море.

Вследствие на това поведение ли на рускитѣ представители, или по други нѣкои причини, едно тайнственно възбуждение, въ което било погълнато всичко мисляще въ Сърбия, Чернагора и България, давало надѣжда на всички Славяни въ Турско, че часътъ на избавлението имъ е дошелъ. Въ България се завращатъ като апостоли много момци, които се намирали изъ Руссия на образование. Едно общо приготовление за възстание се подкачило на всѣкѫде и по една необяснима наклонность очитѣ на всички били обърнати на северъ, отъ гдето се очаквало дохожданието на легендарния русъ народъ, нареченъ сега „дѣдо Иванъ". Следствието отъ това развълнувание на духоветѣ бѣше най-напредъ опита за възстание въ Старозагорско, предприетъ отъ Ст. Стамбуловъ (16|IX, 1875), който опитъ излѣзе съвършенно несполучливъ: кипежа не билъ още достатъчно

назрѣлъ. Несполуката обаче на този опитъ не обезсърдчава българскитѣ апостоли; тѣ се залавятъ съ още по-голѣма ревность, да приготвятъ за идущата пролѣть едно всеобщо възстание, на което ги насърдчавало и войнственното настроение на Сърбия и Чернагора. Действително, възстанието избухва презъ пролѣтьта на 1876, но имá най-печаленъ край и се свършва съ известнитѣ кланета. Едновременно почти (6 Май 1876) въ Солунъ турската тълпа убива германския и френския консули, а Сърбия и Чернагора обявяватъ (20/VI) война на Турция. Руския генералъ Черняевъ, на чело на рускитѣ доброволци, се явява въ Сърбия.

Сѫщевременно почти съ тези събития, и съ визитата, която царь Александръ II направилъ презъ Май въ Берлинъ, била приготвена отъ страна на Тройния Съюзъ една нова програма за омиротворението на Изтокъ. Тая програма била изработена лично отъ кн. Горчаковъ и е известна подъ името *Берлинский меморандумъ* (1/13 Май 1876), защото била подписана въ Берлинъ отъ министритѣ на тритѣ съюзни двора. Въ меморандума се искало общото съгласие на Великитѣ Сили за предприемането на една морска демонстрация противъ Турция, за да се принуди, да обезпечи живота на европейскитѣ представители, този на своитѣ поданници християни, както и да въведе обещанитѣ реформи въ възстаналитѣ области. Портата трѣбвало да се съгласи на едно двумесечно примирие съ възстанницитѣ, за да се влезе въ преговори съ тѣхъ. Този меморандумъ билъ подкрепенъ отъ всичкитѣ Велики Сили освенъ отъ Англия. Тая последнята считала, че предложенитѣ въ него мѣрки не водятъ къмъ омиротворението на Изтокъ, което се гоняло. За това „да наблюдава морскитѣ сили на държавитѣ, да не бѫдѫтъ употребени за намаление властьта на Султана, както и противъ правата, които договоритѣ признаватъ на Портата", тя отправила една флота въ Бесикския заливъ. Меморандума останалъ безъ последствие. Въ това време султана Абдулъ Азисъ билъ сваленъ отъ престола и на негово мѣсто дошелъ Мурадъ V.

До когато ставало това, извършенитѣ звѣрства отъ Турцитѣ въ България, вследствие станалитѣ опити за възстание, захванали да вълнуватъ общественното мнение въ Англия, консерваторското правителство на която се явявало до сега като най-голѣмъ защитникъ на непокѫтнатостьта на турското управление. Всички филантропи и либерали, съ Гладстона на

чело, строго осѫдили безчеловѣчната политика на правителството си. Това последнето, като парламентарно правителство, не можало да остави безъ внимание общественното мнение, изказано въ многобройни митинги, да се помогне на беззащитнитѣ Българи. Но преди още английското общественно мнение да се било изказало, Руссия, като виждала, че Англия е която припятствува главно на нейнитѣ и на австрийскитѣ стремления, обраща се къмъ нейното правителство съ предложение, да уредятъ по взаимно съгласие Източнитѣ работи. Предложението (Юний) искало, да се създадѫтъ на Балканския полуостровъ нѣколко малки държавици съ автономно управление, които да замѣстятъ сегашна Турция. Въ Лондонъ подозирали, че религиознитѣ и племенни връзки, които сѫществуватъ между жителитѣ на тия държавици и руския народъ, ще дадѫтъ възможность на Руссия, да бѫде истинския господарь на тѣхъ; за това отказали да се съгласятъ на нѣщо подобно, преди борбата на християнитѣ да е взела единъ решителенъ характеръ. Австрия отъ своя страна поддържала началното си решение, противъ автономията на Босна и Херцеговина, но се съгласявала да се направи отъ България само едно автономно Княжество.

Въ Петерсбургъ още при самото избухвание на възстанието въ Херцеговина и Босна разбрали, че безъ едно споразумение съ Австрия върху бѫдѫщата сѫдба на европейскитѣ турски владения не ще можало да се очаква никаква полза за Руссия отъ разрешението на изникналия въпросъ. Но да се дойде до такова едно споразумение трѣбвало да се направятъ голѣми жертви отъ едната и отъ другата страна. Защото отъ самото раждание на Източния въпросъ до днесь, при всички случаи, когато той е билъ повдиганъ, тия две държави сѫ се намирали една срѣщо друга. Тѣ считали тѣхнитѣ интереси противоположни на Балканския полуостровъ, за това винаги едната отхвърляла това, което другата искала; съгласието се считало невъзможно. То обаче сега се налагало, защото безъ него и Австрия и Руссия се излагали да видятъ сѫдбата на турскитѣ земи уредена въ вреда на найсѫщественнитѣ имъ интереси. Ето защо подъ влиянието на „желѣзния канцлеръ“ още въ началото на 1875 захванали да се размѣнятъ между Виена и Петерсбургъ интимни възгледове върху възможното бѫдѫще на европейскитѣ турски обсти. Въ единъ такъвъ разговоръ съ Новикова, руски пред-

ставитель въ Виена, графъ Андраши „не скрилъ отъ него, че Австрия, стѣснявана отъ страна на Германия, е принудена да се обърне къмъ Югъ. Ние се намираме предъ вратата му и сме заинтересовани въ това, което става тамъ. Каквото и да става тамъ безъ насъ, става противъ насъ“ [1]). Най-сетнѣ подиръ многократни и предпазителни взаимни сондажи, двамата досегашни съперници въ Източния въпросъ отгадали своитѣ желания и решили да пристѫпятъ къмъ споразумение за съвмѣстно действие. Досегашнитѣ отношения обаче били създали токова подозрение между двѣтѣ страни, щото тѣ съ готовность се съгласили, щото преговоритѣ за това споразумение да се направятъ лично отъ двамата монарси и то въ начало да бѫдѫтъ само устни. Срещата имъ било уговорено да стане въ австрийския градецъ Райхщадъ. И наистина, придружени отъ своитѣ министри на външнитѣ работи, Францъ Иосифъ и Александръ II се събрали на 8-й Юлий н. с. въ казания градецъ. Тукъ, следъ като билъ разискванъ въпроса за възможнитѣ последствия отъ една бѫдѫща руско-турска война, австрийския императоръ заявилъ, че „най-жизненнитѣ интереси на неговата държава не му позволяватъ да се съгласи за създаването задъ Дунава едно силно господарство, славянско или не, и че всѣко териториално измѣнение на Балканския полуостровъ ще го принуди да иска едно териториално възнаграждение за Австро-Унгария въ Босна и Херцеговина. Императоръ Александръ не успорвалъ това искание и изказалъ намерение да поиска отъ своя страна, да се повърне на Руссия оная часть отъ Бесарабия, която ѝ била отнета съ Парижския договоръ отъ 1856. Двамата владетели си дали обещание да действуватъ въ Източнитѣ работи само когато предварително се споразумеятъ върху всичкитѣ възможни случайности, включително и окончателното премахване на Турската империя. За последния случай се предполагало да се съставятъ автономни княжества отъ България, отъ Албания и отъ останалата часть на Румелия; Епиръ, Тесалия и островъ Критъ да се присъединятъ къмъ Гърция; а Цариградъ съ околностьта му да се обяви за свободенъ градъ. За сега двѣтѣ държави да се държатъ пасивно, до когато една отъ воюющитѣ страни не вземе върхъ надъ другата. Взаимнитѣ задължения, взети при това свиждание, не били

---

[1]) С. Горяиновъ. — *Босфоръ и Дарданеллы*. 290.

формулирани въ протоколъ, а само записани отъ руския посланникъ при Виенския дворъ, споредъ както му ги изложили двамата министри, които присѫтствували на свиждането" [1]). Формалното, писменно, съглашение останало да се направи по-сетнѣ, когато се приготвятъ по-точно условията му въ канцелариитѣ.

Колкото и тайно да ставали тия споразумения между Австрия и Руссия тѣ не могли да се укриятъ отъ бдителностьта на съперницитѣ имъ. Първа отъ тѣхъ Англия предприела да се намеси, за да не ги остави господари на положението. Въ съглашението между двамата императори стояло, както казахме, и условието, да се не намесватъ енергично въ борбата между Турци и християни, до когато една отъ странитѣ не вземе неуспоримъ връхъ надъ другата. Ето защо, следъ Раихщадската срѣща, тѣхнитѣ правителства заловили едно по-пасивно поведение, чакайки да се представи уговореното условие за намѣсата имъ.

Между това презъ Юлий сръбско-турската война взела опасенъ за Сърбия ходъ, безъ обаче да даде още решающе надмощие на Турцитѣ. Къмъ края на сѫщия месецъ английското правителство натоваря своя представитель въ Бѣлградъ, да внуши на тогавашния князь Миланъ, че единъ апелъ отъ страна на Н. Височество къмъ вмешателството на Силитѣ ще бѫде благоприятно посрѣщнатъ отъ страна на Велика Британия. На 2-ий Августъ князь Миланъ свиква въ двореца представителитѣ на великитѣ държави и попросилъ посрѣдничеството на правителствата имъ за прекратяванието на „безцелното кръвопролитие". Естественно Англия първа отговорила благоприятно на това ходатайство и се натоварила да направи въ Цариградъ предложение за сключванието на едно премирие между Турци и Сърби. Действително още на 3-ий Августъ лордъ Дерби предложилъ, щото представителитѣ на Великитѣ Сили въ Цариградъ да ходатайствуватъ предъ Портата за спиранието на неприятелствата, а английския посланникъ билъ натоваренъ да иска отъ Султана едно премирие отъ четири седмици, въ продължение на което ще се уговорятъ условията на окончателния миръ върху базата на statu-quo-ante bellum. Портата отговорила на тая постѫпка едва на 2-ий Септемврий, като отхвърлила предложението за формално премирие; конфиден-

[1]) Татищевъ. - *Александръ II.* II, 316.

циално обаче тя заповѣдала на главнокомандующия да държи отбранително поведение отъ 4-й до 15-й Септемврий. По този начинъ се постигнало едно фактическо премирие за 10 дни, което послѣ било продължено до 20-й Септемврий.

Въ своя отговоръ на английското ходатайство, Портата изложила и условията на бѫдѫщия миръ съ Сърбия, които били далечъ отъ исканото отъ Англия условие за statu-quo Тия условия били отхвърлени отъ Англия и отъ всички Сили, които влезли въ дълги преговори по този въпросъ. На 9-ий Септемврий Английското правителство излѣзло съ една програма, приемането на която щѣло да тури край на смутовеѣ на Балканския П-овъ. Споредъ тая програма 1) въ Сърбия и Чернагора си остава statu quo-ante-то; 2) съ единъ протоколъ, подписанъ въ Цариградъ отъ Турция съвмѣстно съ представителитѣ на държавитѣ, тя се задължава да въведе въ Босна и Херцеговина една система на мѣстно управление; 3) чрезъ гаранция отъ подобенъ видъ ще се тури край на сегашното лошо управление въ България. Следъ връчването ѝ на Портата, тая програма била подкрепена и отъ представителитѣ на всички велики държави. И подиръ това обаче Портата пакъ намерила оправдателни мотиви да отхвърли въвеждането на тия реформи. За да бѫде принудена да приеме тези предложения, трѣбвало да се упражни натискъ надъ нея, защото по традиция Турцитѣ не отстѫпвали нищо по доброволно съгласие, ако и да давали обещания въ това отношение. Но английското правителство не се съгласявало да вземе инициативата за подобна една мѣрка, съ която щѣло да се нанесе ущърбъ на независимостьта на Турция, която по него време се считала като главно условие за запазване интереситѣ на Англия въ Изтокъ. Оставало на Руссия да вземе тая инициатива. И тя не закъсняла да го направи.

Къмъ 14 Септемврий въ Виена пристигналъ единъ отъ адютантитѣ на царя, генералъ Сумароковъ-Ельстонъ, носящъ едно саморѫчно писмо отъ Александра II до австрийския императоръ. Въ това писмо царьтъ предлагалъ, на основание Райхщадското съглашение, двамата владетели да се споразумеятъ върху мѣркитѣ, къмъ които трѣбва да се прибѣгне, за да се принуди Портата да изпълни предложената отъ Англия програма за реформи. И той предлагалъ като такава мѣрка: 1) Австрия да окупира Босна, а Руссия — България; 2) съединената флота на великитѣ държави да влезе сѫщевременно въ Босфора.

Тая мѣрка била въ сѫщото време съобщена и на английското правителство, за да даде съгласието си за изпълнението ѝ. Тя била обаче отхвърлена отъ Австрия, както и отъ Англия. Първата се съгласявала на морската демонстрация въ Босфора, но се отказвала отъ окупирането на Босна: Маджаритѣ протестирали противъ това окупиране, което можало да се свърши съ едно окончателно присъединение, защото по този начинъ щѣлъ да се увеличи въ опасни размѣри славянския елементъ въ монархията. Австрийското правителство било принудено да отстѫпи предъ натиска на Унгария. Англия пъкъ отъ своя страна отхвърлила категорично морската демонстрация, а приемала съвмѣстна окупация подъ известни условия, които я правили безсмисленна и невъзможна. Когато станало известно предложението за окупиране на България отъ руска войска, въ Англия то произвело ефекта на гръмотевиченъ ударъ; веднага било забравено възмущението отъ турскитѣ кланета и възбужданитѣ отъ тѣхъ симпатии къмъ Българитѣ. Опасностьта отъ преближаването на Русситѣ до Цариградъ взела връхъ надъ всички чувства, и цѣлия английски печатъ настоялъ предъ правителството, да се съпротиви съ всички средства на окупирането България отъ руска войска. Руското предложение за принудителни мѣрки пропаднало.

Между това, до когато се водяли преговоритѣ по този въпросъ, срока на ефективното премирие между воюющитѣ Сърби и Турци изтекло. Борбата се подкачила отъ ново съ постоянни успѣхи за Турцитѣ, въпрѣки съдействието на многобройнитѣ руски доброволци, съ генерала Черняевъ на чело. Полека-лека турската войска напредвала по коритото на р. Морава къмъ сърдцето на Сърбия. Това напредване на Турцитѣ се следяло съ зорко око отъ страна на руската дипломация, която не искала сега да остави другиму да се явява като спаситель на християнското население. Още на 24 Септемврий руския посланникъ въ Парижъ, князь Орловъ, получилъ отъ Ливадия, гдето се намиралъ царя, една телеграма, да заяви на френското правителство, че Руссия не може да стои равнодушна предъ леющата се кръвь на Балканския п-овъ. За това царя предлага на великитѣ държави, да спрѫтъ това кръвопролитие, като наложатъ на противницитѣ едно премирие отъ шесть седмици, презъ което време Силитѣ да могѫтъ да уредятъ окончателно висящитѣ въпроси. Англия приела съ

готовность това предложение и по едно споразумение съ русското правителство тя натоварила своя посланникъ въ Цариградъ, сжръ Елиотъ, да изиска едно премирие най-малко отъ четири седмици, за да иматъ време Силитѣ да се споразумеятъ и да свикатъ една конференция. Ако Портата не приеме това предложение, английския посланникъ трѣбвало да напусне турската столица, следъ като съобщи на Турцитѣ, че не трѣбва вече да очакватъ никаква помощь отъ страна на Англия. Сжръ Елиотъ съобщилъ на Портата английското предложение на 26 Септемврий. Подиръ четири дни последвалъ турския отговоръ, споредъ който Портата се съгласявала на едно премирие отъ шесть месеца, като казвала въ сжщото време, че конференция за въвежданието на реформи е излишна, защото такива скоро ще бждатъ въведени въ цѣлата държава.

Английското правителство не намерило основания да се отхвърли турското предложение за шестмесечно премирие, за това се съгласило съ него и предприело да склони и другитѣ държави да го приематъ. То получило обаче съгласието само на Австрия и на Франция. На 2 Октомврий князь Горчаковъ отговорилъ, че Руссия подържа първото английско предложение, удобрено вече отъ всички Велики Сили. Естественно, този отказъ на Руссия произвелъ въ Лондонъ твърде тежко впечатления. Лордъ Дерби казвалъ на графа Шуваловъ, че отъ когато Руссия изказала желание, да окупира България, у английския народъ се възбудило отново подозрението, да не би Руссия, подъ предлогъ да подобри участьта на християнитѣ въ Турция, да се стреми къмъ разрушението на Турската държава и къмъ присвоението на Цариградъ. „Криво или право, казалъ английския министръ на външнитѣ работи, всѣкой ще дойде до заключение, че Руссия, като отхвърля шестмесечния срокъ за премирие, търси да създаде единъ поводъ за война, къмъ която тя се е вече решила“ [1]). Подъ влиянието на това подозрение, английското правителство заповѣдало на своя представитель въ Петерсбургъ немедленно да се отправи въ Ливадия, гдето се намиралъ царьтъ, за да му изложи безспокойствието на Англия и да иска осветление върху истинскитѣ намерения на Руссия. Подиръ това не оставало освень да се чака развитието на събитията. И то не закъсняло.

---

[1]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 326.

Напредването на турскитѣ войски въ Сърбия било съпроводено съ обикновеннитѣ жестокости, които отличаватъ Турцитѣ. Съобщенията за извършенитѣ опустошения захванали все по-силно и по-силно да вълнуватъ свѣтътъ, особенно въ Руссия. На 19 Октомврий отъ Цариградъ било оповестено влазянието на Турцитѣ въ Алексинацъ, следъ което имъ се отварялъ пжтя за сръбската столица. Сега вече се представлявалъ случая, уговоренъ въ съглашението между руския и австрийския владетели въ Райхщадъ: надмощието на Турцитѣ ставало безспорно. Ето защо още сжщия день генералъ Игнатиевъ получилъ заповѣдь, да заяви на Портата, че ако въ продължение на два дни тя не приеме едно премирие отъ шесть до осемь седмици и ако не даде заповѣдь, да се преостановятъ веднага военнитѣ операции, посланника ще напусне Цариградъ съ цѣлото посолство и сношенията ще бждятъ прекратени. На утрешния день Портата отговорила, че отстжпва предъ този ултиматумъ и преустановява неприятелствата противъ Сърбия и Черногора. Сключено било едно двумесечно премирие, което отпосле се продължило до 1 Мартъ.

Преди още да стане това, въ Ливадия билъ разискванъ въпроса за едно военно вмешателство въ работитѣ на Балканския П-овъ. Съставенъ билъ единъ Съветъ подъ председателството на царьтъ, въ който да участвуватъ били извикани отъ Петерсбургъ престолонаследника, великия князь Николай Николаевичь и министра на финанситѣ. На 3-й Октом. Съвета решилъ, че въ случай на разривъ съ Турция, прицелната точка на военнитѣ операции трѣбва да бжде Цариградъ. За да може да се стигне до турската столица, трѣбва да се мобилизиратъ четири корпуса, които, като минатъ Дунава при Зимница, ще се отправятъ къмъ Цариградъ презъ Одринъ по единъ отъ следующитѣ два пжтя: Свищовъ — Шипка, или Русе — Сливенъ. Обявяванието на войната се поставяло обаче въ зависимость отъ дипломатическитѣ преговори.

Не много подиръ това решение на Съвета, въ Ливадия престигналъ петерсбургския английски посланникъ, лордъ Лофтусъ. На 16 Октомврий той билъ приетъ отъ канцлера, князь Горчаковъ, който му заявилъ, че едно премирие се налага вече и следъ приеманието му трѣбва веднага да се събере една конференция, която да уговори условията за единъ траенъ миръ. Руссия ще иска, казалъ князь Горчаковъ, такива

реформи за България, Босна и Херцеговина, които да даджтъ резултатъ на дѣло, а не само на книга, и Портата трѣбва да даде залогъ за изпълнението имъ, като предостави на Европа правото на надзоръ и на контролъ. По искането на английския посланникъ, князь Горчаковъ се съгласилъ, щото въ бѫдѫщата конференция да участвуватъ и представители на Турция, но съ условие, че основитѣ на мирътъ ще бѫдѫтъ предварително уговорени само между представителитѣ на шестьтѣ велики държави. Срѣщо тая отстѫпка и английския представитель се съгласилъ, щото неговото правителство да се не противи на едно шестьседмично премирие, ако такова се уговори между Руссия и Портата. На 21 Октомврий лордъ Лофтусъ билъ приетъ и отъ самия царь на продължителна ауденция. Следъ като припомнилъ ходътъ на преговоритѣ до сега, Александръ II прибавилъ: „по този начинъ Портата парализира всичкитѣ усилия на Европа да се тури край на войната и да се възстанови общото спокойствие. Но ако Европа е наклонна да търпи тия постоянни обиди отъ страна на Турция, то Руссия не може да ги понесе, защото тѣ сѫ несъвмѣстими съ нейната честь, съ достолепието ѝ и съ нейнитѣ интереси. Азъ желая да се не отдѣлямъ отъ европейския концертъ, но настоящето положение е нетърпимо; то не може да се продължава по-нататъкъ и ако Европа не е разположена да действува по-енергично, азъ *ще се видя принуденъ да действувамъ самъ*". Подиръ това, императора на нѣколко пѫти ми даде по най-тържественъ начинъ своитѣ увѣрения, че не желае никакво завоевание, че не преследва никакво увеличение на държавата си и че нѣма ни най-малкото желание да си присвоява Цариградъ. „Всичко, което се говори за завещанието на Петра Великий и за стремленията на Екатерина II, е само иллюзии и видение (fantômes). Подобни планове никога не сѫ сѫществували въ действителность и азъ съмъ на мнение, че завладяването на Цариградъ ще бѫде едно нещастие за Руссия. У насъ никога не се е мислило за подобно нѣщо и самъ Николай не го е ималъ предъ видъ, както го доказа въ 1828, когато победоносната му войска се намираше само на четири дни далечъ отъ турската столица". Негово Величество даде честната си дума по единъ най-важенъ и тържественъ начинъ, че не храни никакво намерение да вземе Цариградъ и че ако нуждата го застави да окупира една часть отъ България, то това ще

бжде само временно, до когато бжде обезпеченъ мирътъ и безопасностьта на християнското население. „Преписвать ни намерението, прибави Негово Величество, да завладяваме Индия и Цариградъ. Може ли да бжде по-голѣма нелепость? Първото е абсолютно невъзможно, а колкото се отнася до второто, повтарямъ ви отново по най-тържественъ начинъ, че нѣмамъ ни желание, ни намерение да го направя". По-нататъкъ въ продължението на разговора лордъ Лофтусъ споменалъ за разпространяванитѣ слухове, че Сърбия и Ромжния храняли намерение, да се обявятъ за независими отъ Турция, което ще съставлява първата крачка къмъ разнебитванието на Турската империя въ Европа. „Императора ми отговори, че не е ставало дума за въздиганието на Сърбия и Румжния въ кралства и че това би било една грѣшка (**maladresse**)" [1]. Най-сетнѣ царя свелъ всичко казано на следнитѣ три точки: 1) едно премирие между воюющитѣ, 2) свикванието на една конференция, която да изработи за тритѣ турски области реформи отъ естество да обезпечатъ интереситѣ на християнското население, като му осигурятъ известна автономия; 3) да се вземе отъ Портата потрѣбния залогъ, че ще въведе тия реформи. Сжщитѣ увѣрения счелъ за добрѣ да направи и канцлера Горчаковъ на английското правителство. Веднага подиръ ауденцията на лордъ Лофтуса, той пиши на графа Шуваловъ въ Лондонъ: „Съ голѣмо очудване виждамъ въ последнето ви писмо, че идеята за нашето стремление къмъ Цариградъ и завещанието на Петра Великий много мжчатъ нѣкои лица въ Англия. Изповѣдамъ си, че азъ считамъ тези бабини приказки (**vieilleries**) като незаслужващи никакъвъ кредитъ и че сж минали вече съ завоеванието на Индия отъ Русситѣ въ политическата митология. Колко пжти рускитѣ царе сж повтаряли, че въ тѣхната политика не влазя никакво присвоение отъ турскитѣ земи, че такова присвоение ще ги постави въ трудно положение и че най-добрата комбинация е да се поддържа настоящето положение на Изтокъ. А като се вземе въ съображение формата на нашето управление, думата на императора не е едно парламентарно изявление, измѣнимо по волята на болшинството: тя ангажира неговата лична честь. Ако Руссия би искала, много пжти й се е представлявалъ случай да нападне внезапно на Турция и да

---

[1]) Лордъ Лофтусъ на графъ Дерби, 21 Октомврий 1876.

я съсипе; така бѣ не само въ 1829, но и въ време на европейскитѣ смутове въ 1848, или въ 1870... Интереситѣ на Руссия изискватъ само едно: ключоветѣ на Черно море да се намиратъ въ едни слаби ржце, за да не могжтъ да затворятъ за Руссия този търговски прелѣзъ и да не могжтъ да заплашватъ безопасностьта й. А на тая нужда отговаря най-добрѣ турското владичество надъ Проливитѣ. Руссия не е виновна ако Турцитѣ правятъ владичеството си непоносимо за християнскитѣ си поданници; а за това не малко е отговорна Англия. Ако тя се съгласи да действува въ споразумение съ насъ заедно, ние бихме могли да разрешимъ всичкитѣ общоевропейски въпроси въ наша взаимна полза и въ полза на всѣкиго. Раздоритѣ между насъ, произходящи отъ недоразумение и отъ предразсждъци, ни пренасятъ само пакости: резултатитѣ сж на лице. Тѣ смутиха даже и общественното мнение въ Англия, още повече християнскитѣ и национални чувства на Руссия. Това възлага на императора една длъжность, която той не може да не изпълни. А какво припятствува на Англия да се присъедини къмъ насъ, за да покровителствуваме заедно християнитѣ и да сподѣля съ насъ тѣхнитѣ чувства на симпатии и на признателность? Източния Въпросъ не е изключително руски въпросъ"...[1]).

До когато английския посланникъ билъ още гостъ на царя, въ Ливадия престигнало известието, че Портата се подчинила на руския ултиматумъ и че едно двумесечно премирие било сключено между воюющитѣ. Това обаче било първата и най-лека крачка въ пжтьтъ на окончателното омиротворение. Сега трѣбвало да се изнамерятъ и да се реализиратъ условията за това омиротворение, което не можало да стане безъ съгласието на всичкитѣ велики държави, подписавши Парижския договоръ. Конференцията, за която и по-преди ставало дума, сега се налагала. Но кой да вземе инициативата за нейното свикване? Подиръ заявлението на царя, че Руссия е решена да действува самостоятелно, ако Силитѣ не сж разположени да действуватъ енергично, и подиръ руския ултиматумъ къмъ Портата, който свидетелствувалъ, че това заявление не е празднa приказка, въ Англия разбрали, че не е въздържанието, което може да ползува тѣхнитѣ интереси въ Източнитѣ работи. За това, въпреки неуспѣха на английското

[1]) Daniel. — Année politique 1876. 386. Татищевъ. — *Александръ II.* II, 333.

предложение относително срока на премирието между Турци и Сърби, въ Лондонъ пакъ се решили да вѫематъ инициативата за свикването на конференцията. На 23 Октомврий лордъ Дерби отправилъ за тая цель едно окрѫжно до великитѣ държави, въ което между другото се казва: „правителството на Н. В. реши да поднови предложението, което то направи на 23 Септемврий и да вземе инициативата за една конференция, която да се събере въ Цариградъ и въ която да участвуватъ всичкитѣ велики държави, както и самата Турция. Всѣко правителство може да определи по двама пълномощници, които да го представляватъ на тая конференция. Като основа за разискванията на конференцията, правителството на н. в. предлага следующето: 1) запазвание независимостьта и териториялната цѣлость на Турската империя; 2) декларация отъ страна на всички велики държави, че не търсятъ да увеличатъ своята територия, или да придобиятъ едно изключително влияние, или пъкъ нѣкои отстѫпки за търговията на своитѣ поданници (подобна декларация биде направена на 5 Септемврий 1840 и втори единъ пѫть на 22 Юлий 1860); 3) запазвание статюквото, както за Сърбия, тъй и за Черна-гора; 4) задължение отъ страна на Портата, да въведе въ съгласие съ великитѣ държави една мѣстна и административна автономия въ Босна и Херцеговина, която да позволи на населението, да упражнява известенъ контролъ върху мѣстнитѣ си работи; 5) подобни гаранции трѣбва да се вcase и противъ лошото управление въ България.

Това предложение на Англия било посрѣщнато съ готовность отъ страна на всички велики държави. Въ продължение на 10—15 дни отъ деньтъ на получванието му, всички отговорили, че сѫ съгласни да участвуватъ въ конференцията на тия условия. Турция сѫщо се съгласила да участвува въ нея. Съгласието на Руссия било дадено обаче подъ известна резерва. Въ телеграмата си отъ 6 Ноемврий по този въпросъ князь Горчаковъ казва: „Англия е съгласна съ насъ върху необходимостьта да се въдвори спокойствие въ Турско и да се предпази европейския миръ, като се тури край на плачевното състояние на работитѣ въ тая държава. Лордъ Дерби съзнава заедно съ насъ, че за да се постигне едно здраво и дълготрайно омиротворение, необходимо е да се подобри по единъ действителенъ начинъ положението на християнитѣ турски поданници чрезъ едни практически реформи. Той признава

сжщо заедно съ насъ недостатъчностьта на реформитѣ върху книга и необходимостьта да се вземе залогъ за изпълнението имъ. Европа приследва, следователно, една и сжщата цель; ние се различаваме само върху мнението относително средствата за постиганието на тая цель... Опита ни учи, че ако Европа желае да извърши едно сериозно дѣло и да се не излага на периодическото повторение на тая опасна криза, невъзможно е да продължава системата, която оставя да сжществува зародиша й. Трѣбва да се признае, че независимостьта и териториялната цѣлость на Турция се поставятъ въ зависимость отъ границитѣ, които хуманностьта, християнскитѣ чувства на Европа и общото спокойствие изискватъ... Европа има право и е длъжна да наложи на Турция условията, подъ които тя се съгласява да запази статюквото, създадено отъ Парижския договоръ. А понеже Портата се оказва неспособна да изпълни тия условия, Европа има право и е длъжна да се постави на нейно мѣсто, до когато се обезпечи изпълнението на тия условия"[1]). Логическото заключение, което се налагало отъ тая телеграма на Горчакова, е че войната съ Турция е неизбѣжна. Портата е неспособна да въведе потрѣбнитѣ реформи, които да премахнатъ зародиша на безредицитѣ. Това може да направи само една чужда окупация. А понеже Европа не може да дойде до съгласие върху тая окупация, на Руссия остава сама да се нагърби съ нея. Това решение все повече и повече захваща да изпъква въ действията на рускитѣ държавници.

При завращанието си отъ Ливадия за Петерсбугъ, царя се отбилъ въ Москва, гдето на 30 Октомврий, при приеманието на дворянството, той изтъкналъ въ своята речь още по-открито решението си за една война съ Турция. „Силно желая да се постигне общо съгласие; но ако то не се постигне и азъ видя, че нѣма да получимъ такива гаранции, които би обезпечавали изпълнението на това, което имаме право да искаме отъ Портата, то азъ съмъ твърдо решенъ да действувамъ самостоятелно". Това решение се проявило още по-определено съ мобилизирането на войската, което било заповѣдано въ сжщия день, когато царя престигналъ въ Царское Село, на 1 Ноемврий. Сжщия день Горчаковъ оповестилъ на Европа тая важна мѣрка съ една окржжна нота,

---

[1]) A. D'Avril. — *Traité de Berlin*. 163.

въ която между другото казва: „Н. И. В. е твърдо решенъ да преследва и да постигне съ всички средства на негово разположение цельта, която Великитѣ Сили сами посочиха. Ето защо Той заповѣда да се мобилизира една часть отъ руската войска. Н. И. В. не желае войната и ще направи всичко, което зависи отъ него, да я избѣгне. Но той е решенъ да се не спира до когато принципитѣ, признати за справедливи, за хуманни, необходими за цѣла Европа и къмъ които се е присъединило общественното мнение на цѣла Руссия съ най-силно настояване, не получатъ пълно удовлетворение и не бѫдѫтъ наистина обезпечени съ действителни гаранции".

Върху това решение на Руссия, да прибѣгне къмъ силата на орѫжието си, за да принуди Турцитѣ да изпълнятъ едно европейско решение, не малко съдействувалъ тогавашния германски канцлеръ, князь Бисмаркъ. Най-напредъ той заявява въ Райхстага (12/XI), че „свиканата въ Цариградъ конференция може да не даде очакванитѣ резултати. Въ такъвъ случай Руссия ще излѣзе сама на чело, съ орѫжие да добие отъ Турция това, което не можа да се добие отъ нея съ мирни средства. Руссия не иска никакво съдействие отъ наша страна, а само единъ неутралитетъ, който напълно отговаря и на собственнитѣ наши интереси. Трѣбва ли да ѝ възпрепятствуваме да постигне цельта, която е и наша собственна цель?" Тия думи на германския канцлеръ произвели своето впечатление въ Петерсбургъ: както князь Горчаковъ, тъй и самия царь му изказали своята благодарность за тѣхъ. Въ разговора си съ руския посланникъ въ Берлинъ, Убри, князь Бисмаркъ му съобщилъ, че споредъ сведенията отъ Лондонъ, Англия не е разположена да упражни сериозенъ натискъ върху Портата, ако тя се откаже да изпълни решението на предстоящата конференция. А споредъ неговото убеждение, „Портата едва ли ще се подчини на решенията на конференцията. Заплашванието, което ще ѝ бѫде направено, че въ случай на отказъ отъ нейна страна, великитѣ държави ще вдигнатъ посланницитѣ си отъ Цариградъ, по-скоро ще зарадва Портата, отъ колкото да я сплаши. Изпълнението на това заплашване тя ще счете като единъ подаръкъ отъ Бога за Курбанъ-байрямъ". Бисмаркъ счелъ за добрѣ да прибави, че ако Австрия пренебрегне сѫществующето съглашение между тримата императори и предприеме една безчестна или враждебна политика спрямо Руссия, то Германия

ще измѣни отношенията си съ нея. Колкото за Англия, той не вѣрва, че тя ще се застжпи съ оржжие въ полза на Турция, ако една война избухне между нея и Руссия.

„Този езикъ на Бисмарка явно издавалъ желанията му: той се стараялъ по всѣкакъвъ начинъ да вкара руския дворъ въ пжтя на решителнитѣ действия. Той заявилъ на нѣколко пжти, че ще престане да поддържа Австрия, ако тя се не откаже отъ предубежденията си противъ Руссия и залови едно враждебно поведение спрямо нея, или не изпълни взетитѣ си предъ нея задължения“ [1]). А малко по-кжсно, когато отъ приготовленията на Турция можало да се заключи, че е решена съ сила да се съпротиви на европейскитѣ искания, князь Бисмаркъ казвалъ на руския посланникъ: „Руссия трѣбва да отиди по-нататъкъ; тя трѣбва да започне стрелбата и да избере благоприятния за това моментъ. На ваше мѣсто азъ едва ли бихъ отишелъ толкова далечь спрямо Европа, както вие; азъ, вѣроятно, щѣхъ да мобилизирамъ армията, безъ да го оповестявамъ и безъ да предупреждавамъ цѣла Европа за намерението си, да окупирамъ нѣкои турски области. Сега Руссия трѣбва да действува. Не трѣбва да допущате да се каже, че тя е била принудена да отстжпи предъ Турцитѣ. Това би произвело вжтре въ Руссия едно безпокойно положение и азъ ще бждж първия да скърбя за това, тъй като желая да видя Руссия доволна. Не искамъ, въ интереса на Европа, щото една държава съ 70 милиона жители да бжде недоволна и оскърбена. Политическото положение е благоприятно за васъ; никоя отъ континенталнитѣ държави не е противъ васъ. Англия може да се намеси, но само ако вие злоупотребите съ победата си. Азъ може би напраздно ви повтарямъ всичко това. За мене би било по-добрѣ да мълча. Така обаче азъ бихъ говорилъ на августейшия вашъ господарь, ако той би поискалъ да узнае мнението ми. Руссия е била винаги нашъ изкрененъ приятель. Въ продължение на миналото десетилѣтие приятелското ѝ разположение улесни политическата ни задача и нашитѣ успѣхи. Германия е длъжна да държи смѣтка за това и да облегчи сега политиката на Руссия и нейнитѣ искания въ този народенъ и популяренъ въпросъ. Ето защо азъ желая да имате успѣхъ и вашата политика да възтържествува“. „За тия заявления на Бисмарка, отъ Пе-

---

[1]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 349.

терсбургъ пакъ последвали изражения на благодарность. Ободренъ отъ тѣхъ, германския канцлеръ въ едно отъ следующитѣ си свиждания съ руския посланникъ му казалъ, че нѣма какво повече да му добави, но желае да знае какви сѫ намеренията на руския дворъ". „Миналия пѫть ви говорихъ по начинъ като да съмъ Руссинъ. За да се осигури за Руссия единъ удовлетворителенъ и успѣшенъ резултатъ, азъ поне не бихъ се скѫпилъ предъ нѣколко милиона повече надъ тия, похарчени вече. Въ такива случаи не трѣбва да се отстѫпва предъ финансовитѣ жертви за постиганието на политически резултати. Като Нѣмецъ азъ трѣбваше да ви говоря другояче, защото като такъвъ могѫ само миръ да желая, тъй като той е по-износенъ за нашата търговия и за економическото положение на Германия, отъ колкото една победоносна за васъ война . . . Германския канцлеръ билъ на мнение, че руския дворъ напразно се позовава толкова много на Европа и поставя въ зависимость отъ нея изхода на несъгласията си съ Турция. Какво е това Европа? запитвалъ той. Това е едно неопределенно и отвлечено понятие . . .

„Въ отговоръ на тия изявления на германския канцлеръ, князь Горчаковъ му изразилъ благодарноститѣ на царя. Въ своя отговоръ той оправдава нерешителното си поведение спрямо Турция, като казвалъ че „бѫдѫщето ще зависи отъ нейния отговоръ на решението на конференцията. Той признавалъ, че интереситѣ на всички страдатъ отъ продължителната неизвестность, но не зависи отъ него да прекрати тая неизвестность. Мирътъ ще настѫпи когато Портата се подчини на решенията на Европа. Отъ друга страна войната не може да се подкачи зимно време. Тия сѫ деветѣ припятствия, които не зависятъ отъ Руссия и който тя не може да отстрани. Както сега, тъй и по-преди, Бисмаркъ заявилъ, че се съмнява въ миролюбивия край на събирающата се конференция въ Цариградъ. Турцитѣ, убеждавалъ той руския посланникъ, даже и да дадѫтъ нѣкое обещание, нѣма да го изпълнятъ. Тогава ще изникнатъ отново затруднения за Руссия, но при условия по-неблагоприятни отъ днешнитѣ. „Азъ не смея да говоря повече, — забележилъ германския канцлеръ — защото мене и безъ това ме обвиняватъ, че ви подстрекавамъ къмъ война; но азъ гледамъ на работитѣ не като вѣстникарь, а като държавенъ мѫжъ.

такава превъзходна армия, съсредоточена вече, едно бързо, но и решително предприятие е съвсѣмъ възможно и то

ще спаси вашето положение. Допущамъ, че вие предпочитате да почакате още два или три месеца, но решението си трѣбва да вземите още отъ сега за да определите между друго и отношенията си съ васалнитѣ княжества" (Румжния б.)[1])

Отъ това се вижда, че Руссия нѣмала причини да се опасява отъ едно съпротивление отъ страна на Германия при възможния конфликтъ съ Турция. Това обаче не било достатъчно, за да може да се разчита на известни резултати отъ този конфликтъ. За постигането на тая цель, необходимо било да се придобие ако не съдействието, то поне неутралностьта на най-силно заинтересуванитѣ държави, за да се не повтори сторената въ 1854 грѣшка. На първо мѣсто между тия държави стояла Австрия, която, благодарение на своето географическо положение има възможность само съ една демонстрация въ тилътъ на руската армия, да парализира всичкия й напредъкъ. Както видяхме, въ Руссия още отъ по-рано се погрижили да отстранятъ тая австрийска опасность: при срѣщата на Александръ II и Францъ Иосифа въ Райхщадъ, едно принципиално споразумение било установено между двете държави. „Двамата владетели си дали обещание да действуватъ въ Източнитѣ работи само когато предварително се споразумеятъ върху всичкитѣ възможни случайности". Вънъ отъ другитѣ съображения, и това съглашение налагало на Руссия дългътъ да търси непременно споразумението съ Австрия, преди да предприеме каквато и да е решителна акция срещо Портата. На саможчното писмо на царя по този въпросъ до австрийския императоръ, този последния отговорилъ (20|IX), че се съгласява, ако свиканата въ Цариградъ конференция не успѣе, за едно съвмѣстно съ Руссия действие, но съ условие, щото завземанието на оговоренитѣ въ Райхщадъ земи да бжде окончателно, а не временно. Ако ли царя, подъ давлението на общественното мнение, бжде заставенъ самъ да води война съ Турцитѣ, то Францъ Иосифъ му обещавалъ да не припятствува на това, но си запазвалъ правото да концентрира войски по Босненската граница, за защита на държавнитѣ австрийски интереси. На 28 Септемврий съ второ писмо царя отново настоялъ, да се сключи единъ формаленъ договоръ между двете държави, за въ случай на една война съ Турция. Отговора на Францъ Иосифа (11|X) и този пжть не

[1]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 346 и пр.

билъ по желанието на царя. Австрийския императоръ се показвалъ резервиранъ и не искалъ да вземе едно категорично задължение. Неговитѣ писма все оставяли вратата отворена за едно измѣнение на австрийското поведение, ако то се наложи отъ хода на събитията. За това царя му пиши още веднъжъ (22|X) и му казва: „Отъ своя страна, азъ съмъ се решилъ да туря край на днешното положение и да свърша това, което всички признаватъ по принципъ, че е справедливо, човѣчно и необходимо. Съжалявамъ, че ти не желаешъ да действувашъ открито съ мене. Но азъ разчитамъ на косвенното ти участие за постиганието на цельта, която сме определили наедно, а най главно за отстранението на неудобствата, които произлазятъ отъ нашето вървение въ отдѣлни пѫтища, вследствие на което събитията може да се развиятъ противъ нашата воля"[1]).

При такова настроение отъ двете страни били подкачени между канцелариитѣ преговоритѣ за едно формално съглашение. Въ инструкциитѣ, които Горчаковъ дава за тая цель на Новикова въ Виена, съобщава му какво е разположението на австр. дворъ, за да го има предъ видъ. „Императора Фр. Иосифъ, се казва въ тия инструкции, се съгласява на едно общо действие съ насъ, но само въ случай на разпадване на Отоманската империя. При едно самостоятелно настѫпване отъ наша страна, Австрия ще трѣбва да пази строгъ неутралитетъ. Тя трѣбва да възприпятствува на всѣкой опитъ за вмешателство или за съвокупно посредничество отъ страна на която и да е държава. Ако тя реши да навлезе въ Босна, то това навлазяние не трѣбва да взема видъ, че се предприема като мѣрка, враждебна на нашето навлазяние въ България, и австрийскитѣ военни действия не трѣбва да се разпространятъ нито въ Румѫния и Сърбия, нито въ Херцеговина и Чернагора. Най сетнѣ, печалбитѣ отъ войната трѣбва да бѫдѫтъ строго определени, съгласно съ Райхщадското съглашение"[2]).

При преговоритѣ, руското правителство се съгласило да включи и Херцеговина въ територията, която се предоставяла за окупиране отъ страна на Австрия, както и да се изключатъ Сърбия и Чернагора отъ сферата на рускитѣ военни действия. „Петерсбургския и Виенския дворове скоро се споразумели, щото въ случай на война между Руссия и Турция, Австрия

---

[1]) Горяиневъ. — *Бос. и Дард.* 301.
[2]) " — Op. cit. 300.

да стои спрямо Руссия въ положението на благоприятенъ неутралитетъ и да й даде дипломатическото си съдействие, за да парализира всѣкой опитъ за вмешателство или за колективно посредничество отъ страна на другитѣ държави . . . На Австрия било предоставено да избере времето и способа за заеманието на Босна и прибавената къмъ нея часть отъ Херцеговина . . . Но ако съглашението между двѣтѣ страни по всичкитѣ тия въпроси лесно се постигнало, то по-трудно било да се поставятъ въ съгласие желанията имъ относително последствията отъ войната и бѫдѫщето териториално устройство на Балканския полуостровъ чрезъ взаимни отстѫпки. Но тѣ дошли най-сетнѣ до едно споразумение и по тия въпроси. Руссия се съгласила, щото окончателния й миръ съ Турция, или, въ случай на пълното разсипване на тая последнята, политическото устройство на Балканския полуостровъ да бѫде уредено съ деятелното участие на Австрия. Тя се съгласила сѫщо, щото австрийското окупиране на Босна и Херцеговина да не зависи отъ премахванието на турското владичество въ Европа, а да съпровожда каквото и да било териториално измѣнение въ Балканскитѣ земи подиръ войната. Отъ своя страна Австрия приела исканието на Руссия, да се разширятъ границитѣ на Сърбия и на Черногора. По всички други въпроси, потвърдени били условията на съглашението между двамата императори, станало въ Райхщадъ, — относително повращанието на Руссия крайдунавската часть отъ Бесарабия, да се не допуща образуванието на Балканския полуостровъ една голѣма и сплотена държава, славянска или не, и за бѫдѫщата участь на Румелия, Албания, Тесалия, Епиръ, Критъ и Цариградъ" [1]).

За да турятъ по-скоро край на дългитѣ тия преговори, бързото превършвание на които се налагало отъ ходътъ на работитѣ въ Турция, двѣтѣ страни се съгласили къмъ края на Декемврий да раздѣлятъ спогодбата на две тайни конвенции, отъ които по-бързата да бѫде подписана веднага, а другата посетнѣ. Първата отъ тѣхъ[2]) определяла въ какво трѣбвало да се състои благоприятния неутралитетъ на Австро-Унгария спрямо Руссия въ войната на тая последнята съ Турция. Тя била подписана и отъ двѣтѣ страни на 3|15 Януарий 1877.

---

[1]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 355.

[2]) Публикувана въ описанието на войната 1877—78, издадено отъ руския генераленъ щабъ. (II. 6).

Втората, която собственно има интересъ за насъ, трѣбвало да определя последствията отъ войната съгласно съ Райхщадското споразумение между двамата владетели[1]). Съ нейното редактиране билъ натоваренъ самия графъ Андраши. Въ предговора ѝ се казвало, че двамата императори, за да предотвратятъ едно стълкновение между интереситѣ на своитѣ държави, сключватъ тая конвенция, съ която определятъ границитѣ, които може да произлѣзатъ отъ войната или отъ разпадването на Турската държава. Въ първия членъ на конвенцията се казвало, че двѣтѣ страни, като иматъ предъ видъ подобрението сѫдбата на християнитѣ и като желаятъ да отстранятъ всѣко предположение, че искатъ да си присвоятъ такова пространство земя, което би нарушило мирътъ или равновесието въ Европа, съгласяватъ се да ограничатъ възможнитѣ си присъединения на следнитѣ земи: руския императоръ да вземе Бесарабия въ границитѣ ѝ до 1856, а австрийския императоръ да вземе Босна и Херцеговина, съ изключение на оная ивица, която се намира между Сърбия и Чернагора. Спордъ втория членъ, — двѣтѣ страни се задължавали да си помагатъ една на друга, ако присвоенията, произходящи отъ войната, или отъ разпадването на Турската държава, бѫдѫтъ подложени на обсѫждание отъ Великитѣ Сили. Съ третия членъ Австрия и Руссия се задължавали, въ случай на разпадване на Турската империя, да не допущатъ създаването на една нова значителна държавица, била тя славянска или не, а да се съставятъ отъ България, отъ Албания и отъ останалата часть на Румелия независими държавици; Тесалия, часть отъ Епиръ и о-въ Критъ да се присъединятъ къмъ Гърция, а Цариградъ съ околноститѣ му да образуватъ единъ свободенъ градъ. Конвенцията била приготвена и подписана едва на 6|18 Мартъ 1877 въ Пеща, но носи датата 3|15 Януарий, за да има единство съ подписаната този последенъ день, съ която съставляватъ наричаната *Райхщадска конвенция*[2]).

Какви преимущества придобивала Руссия съ тая конвенция, може да се сѫди отъ думитѣ на Татищева, който участвувалъ като секретарь на Новикова при нейното съставяне. „Ако на това споразумение съ Австрия, казва той[3]), бѣше

---

1) Нейния текстъ и до сега не е публикуванъ изцѣло.
2) С. Горяиновъ. - Op. cit. 306.
3) *Изъ прошлаго руской дипломатіи.* 549.

писано да се осжществи напълно, то смѣло може да се гарантира, че Балканския п-овъ не би представлявалъ днешното печално зрелище (тези думи сж казани презъ м. Априлий 1887 б.) на кървави смутове, раздори и подчинение на чуждо влияние, а значението на Руссия всрѣдъ неговото население вѣчно би се затвърдило на широки и несъкрушими основи". „Съ тая конвенция ние си осигурявахме неутралитета на Дунавската монархия за презъ предстоящата руско-турска война. Тая конвенция, а не Берлинския договоръ, съставлява до сега основата на окупирането Босна и Херцеговина отъ страна на Австрия"[1]). За наше щастие, откритото стремление на Руссия, обнаружено въ голѣми размѣри при последующитѣ събития, предизвикало съпротивлението на другитѣ Велики Сили, което й възприпятствувало „да затвърди на несъкрушими основи своето значение въ България". За сега тая конвенция се пазяла въ най-голѣма тайна и нейното съдържание било съобщено само на германския императоръ, на съдействието на когото се надѣвали и двамата съюзници.

Сжщевременно съ преговоритѣ между Руссия и Австрия вървели и работитѣ на конференцията която се събирала въ Цариградъ. Споредъ уговоренитѣ по-рано условия, както знаемъ, въ нея всѣка една отъ великитѣ държави, както и Турция, можали да изпратятъ по двама представители. Това тѣ и направили, съ изключение на Руссия, която оставила само Цариградския си посланникъ, графъ Игнатиевъ, да я представлява на конференцията. Английския пълномощникъ, маркизъ Солсбери, преди да престигне въ Цариградъ, намерилъ за добрѣ да посети столицитѣ на великитѣ държави, за да узнае по-подробно разположението имъ къмъ предстоящитѣ събития. Въ Берлинъ предъ него не скрили разположението на Германия къмъ Руссия. Князь Бисмаркъ му заявилъ, че той за нищо нѣма да жертвува приятелството на Руссия, толкова пжти опитано на дѣло. Лордъ Солсбери исказалъ опасенията си, че предстоящата конференция може да се свърши безъ да постигне желаемата цель, на което Бисмаркъ не му противоречилъ и допущалъ, че такъвъ единъ изходъ е твърдѣ възможенъ. „Но и въ такъвъ случай, добавилъ той, интереситѣ на Англия нѣма да бждятъ накърнени . . . Ако рускитѣ войски преминатъ даже Прутъ, Англия пакъ може да остане

[1]) Скальковскiй. — *Внѣшняя политика Россiи.* 286

спокойна". „Но ако Руссия завземе Цариградъ?" попиталъ лордъ Солсбери. „Трудно ще бжде послѣ да се отнеме отъ ржцетѣ й, за това по-добре е да се не допуща подобна възможность". „Императоръ Александръ не иска това, възразилъ Бисмаркъ; но ако Руссия се види принудена отъ стратегически съображения да направи това, то царь Александръ непременно ще напусне отпослѣ турската столица".

Най-сетне всички пълномощници се събрали и на 29 Ноемврий конференцията подкачила своитѣ частни засѣдания безъ участието на турскитѣ представители. Такива засѣдания станали деветь, въ които следъ дълги разисквания конференцията приготвила проекта на реформитѣ, които трѣбвало да се въведжтъ въ европейскитѣ турски владения, за да се постигне желанното отъ всички омиротворение. Въ така изработената програма за първи пжть се очертаватъ границитѣ на българското племе и то по единъ най-справедливъ начинъ. Санстефанския договоръ по-сетне ще се ограничи само да ги повтори съ незначителни измѣнения. Когато изработения проектъ билъ подписанъ отъ всичкитѣ представители на Великитѣ Сили, съобщено било на Портата, че тѣ сж готови вече да подкачатъ тържественнитѣ засѣдания на конференцията въ присжтствието на турскитѣ пълномощници. По този начинъ конференцията се събрала на първо засѣдания, на 11 Декемврий, подъ председателството на турския министръ на външнитѣ работи, Сафетъ паша. Въ нея присжтствували представителитѣ на шестьтѣ велики държави. Френския представитель въ своята речь, съ която откривалъ конференцията, като спомнилъ станалитѣ многобройни съвещания между Силитѣ и Портата, съобщава, че членоветѣ на конференцията за улеснение на своята задача сж изложили писменно предложенията си въ едно цѣло, което той ще предаде на турскитѣ представители, за да го разгледатъ и да дадатъ и тѣ съгласието на своето правителство. „Ние се погрижихме съ най-голѣмо безпристрастие да изнамеримъ туй, което при настоящитѣ обстоятелства може да се счита че най сполучливо отговаря на оправданитѣ грижи на Европа, както и на най-сериознитѣ интереси на държавата, която представлявате", казалъ той въ речьта си къмъ турскитѣ представители. Следъ свършванието на тая си речь, френския представитель връчилъ на турскитѣ пълномощници изработения проектъ отъ представителитѣ на великитѣ държави.

Проекта билъ раздѣленъ на 6 части, отъ които третята се отнася до *България*, името на която сега за прьвъ пжть се появява въ единъ международенъ актъ. Тая часть отъ проекта захваща така: **България.** *Проектъ за органически уставъ.* 1-о. Отъ долуозначенитѣ земи и съобразно тукъ приложената карта ще бждатъ съставени две области (вилаети), които ще бждатъ управлявани споредъ изложенитѣ по-долу форми. Източния вилаетъ, който ще има за сѣдалище Търново, ще бжде съставенъ отъ санджацитѣ Руссенский, Търновский, Тулчанский, Варненский, Сливенский, Пловдивский (изключая Султанъ-Ери и Ахж-Челеби) и отъ каазитѣ Лозенградска, Мустафапашалийска и Кжзжлаагачска. Западния вилаетъ, който ще има за сѣдалище София, ще се състои отъ санджацитѣ: Софийский, Видинский, Нищский, Скопский, Битолский (изключая две каази на югъ), часть отъ Сѣрский (три каази на северъ) и отъ каазитѣ Струмишка, Тиквешка, Велешка и Костурска". Въ тези граници влазя почти всичкия български елементъ. Това е идеалната България, призната сега и отъ Европа, която по този пжть би придобила по-бавно своята политическа независимость, но за това би я придобила въ цѣлостьта на етнографическитѣ си граници. Следъ определението границитѣ на така създадената България, въ сжщия документъ следва изложението на реформитѣ, които, като се приложатъ, ще дадать една здрава автономия на тези земи.

Въ съставянието на този проектъ главната роль играла Англия. Това обстоятелство хвъргало сѣнка на руското име предъ Българитѣ и така създадената България била свободна отъ всѣкакви задължения къмъ Руссия, та можала винаги да се съпротивлява на рускитѣ стремления. Това не било въ интереса на тая последнята, за туй руското правителство, ако и да вървяло официално въ съгласие съ другитѣ държави, не преставало да предизвиква Турцитѣ, за да ги накара да отхвърлятъ приготвения проектъ, та да може Руссия съ силата на своето оржжие сама да извоюва желаемитѣ реформи. По този начинъ тя би спечелила нѣщо като обезщетение и би останала въ очитѣ на християнитѣ турски поданници, като единственна тѣхна доброжелателка. Портата наистина отхвърлила предложенитѣ ѝ реформи отъ конференцията. Още при откриванието на тая последнята (11 Декемврий), отъ цариградскитѣ укрепления се раздали топовни гърмежи, които оповестявали, че Султана надарява държавата си съ конституция. Подъ звукътъ на топовнитѣ

гърмежи председателя на конференцията, Сафетъ паша, става и казва: „Единъ великъ актъ се извършва въ настоящата минута: промѣня се формата на едно управление, което е сѫществувало шестотинь години. Издава се сега конституцията, съ която н. и. в. надарява държавата си. Тя отваря една нова ера за благополучието и благоденствието на народитѣ му".

Абдулъ Хамидъ обявявалъ по този тържественъ начинъ, че Турция става вече парламентарна монархия съ две камари и съ отговорни министри; християнитѣ се преравняватъ съвършенно съ мохамеданитѣ. Но тая реформа била предназначена да си остане само на книга. Нейното въвеждание имало за цель да остави безъ смисълъ ходатайството на Силитѣ за подобрение положението на християнитѣ. Исканитѣ реформи ставали вече излишни, защото Султана въвеждалъ такива въ много по-обширенъ смисълъ. Предложенията на конференцията били следователно отхвърлени отъ турскитѣ пълномощници, които най-сетнѣ се съгласили да представятъ единъ контръ-проектъ на реформи. Но тъй като представителитѣ на Силитѣ се били съгласили по-преди, че тѣхния проектъ представлява минимума на реформитѣ, които трѣбва да се въведѫтъ въ размиренитѣ турски области и че не може да се допустне никаква отстѫпка отъ него, то турския контръ-проектъ билъ оставенъ безъ внимание. За да не би обаче да остане нито сѣнка отъ отговорность върху пълномощницитѣ на Европа, тѣ се съгласили, да направятъ една последня отстѫпка и представили единъ „намаленъ проектъ" за реформитѣ. При съобщението му въ засѣданието на конференцията, лордъ Солсбери въ речьта си къмъ турскитѣ пълномощници казалъ между другото и това: „Като съобщавамъ на ваши превъзходителства този намаленъ проектъ, азъ съмъ натоваренъ отъ всички пълномощници да заявя, че това е последнята постѫпка отъ наша страна и че ако началата на това наше предложение не бѫдѫтъ приети въ засѣданието, което ще стане на 6-й т. представителитѣ на великитѣ държави ще считатъ конференцията за закрита и ще напуснатъ Цариградъ съобразно съ заповѣдитѣ, които сѫ получили". На засѣданието, станало на 8 Януарий, Сафетъ Паша заявилъ, че найдобрата гаранция за въвеждането на реформитѣ е провъзгласената конституция и че единъ извънреденъ съветъ отъ двеста души държавни сановници намерилъ за неприемливи предложенията на конференцията относително назначението

на валиитѣ съ съгласието на Европа и съставянието на европейска комисия, която да контролира прилаганието на реформитѣ. Тогава лордъ Солсбери става и казва: „настоящата конференция не се е събрала да взема актъ за добритѣ намерения на турското правителство. Нейната задача е да създаде една административна автономия и сериозни гаранции противъ лошото управление въ размиренитѣ области. Щомъ има единъ формаленъ отказъ за приеманието на такива гаранции, нейната мисия е свършена и сѫществуванието ѝ не може да се продължи по-нататъкъ". Конференцията се закрила и посланницитѣ на всички Велики Сили напуснали Цариградъ, като оставили само управляющи на мѣстата си.

Сега вече рѫцетѣ на Руссия изглеждали развързани и тя имала едно достатъчно оправдание предъ лицето на европейскитѣ държави, да употреби сила, за да се принуди Портата, да се подчини на общото решение. Имало обаче две припятствия, които я принуждавали да не прибѣгва още до тая крайность: събранитѣ въ Кишиневъ сили не били още достатъчно готови и зимния сезонъ не билъ още изтекълъ. Трѣбвало по какъвто и да е начинъ да се спечели 2—3 месеца време. Тутакси следъ напущанието на турската столица отъ страна на европейскитѣ представители, князь Горчаковъ се обръща къмъ Великитѣ Сили съ едно окрѫжно, въ което, като повтаря, че Руссия счита Източния въпросъ за общо-европейски, казва: „отказа на турското правителство е оскърбителенъ за достолепието и за спокойствието на Европа. Намъ е необходимо да знаемъ, какво мислятъ да направятъ европ. правителства, съ които се съвещавахме до сега, въ отговоръ на този отказъ и да обезпечатъ изпълнението на тѣхната воля?" А устно князь Горчаковъ добавялъ на чуждитѣ посланници въ Петерсбургъ: „Ако великитѣ държави отговорятъ на Руссия, че тѣ продължаватъ да настояватъ на своитѣ искания, да се подобри сѫдбата на християнитѣ въ Турция и че единодушната воля на Европа трѣбва да се уважи отъ нея; ако се приеме за основно начало, че Европа нѣма да остави на произвола на сѫдбата бѫдѫщето на това население, то Руссия нѣма причини да се отдѣля отъ другитѣ държави за постиганието на тая цель"[1]). Отговора на зададения въпросъ билъ обаче уклончивъ отъ страна на

[1]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 366.

всички Велики Сили. За да се узнае по-определено тѣхното разположение, изпратенъ билъ генералъ Игнатиевъ лично да посети главнитѣ европейски столици. Когато престигналъ въ Лондонъ, руския посланникъ тамъ, графъ Шуваловъ, връчилъ на английското правителство единъ новъ проектъ, съдържащъ последнитѣ предложения, които Силитѣ сж съгласни да изискатъ отъ Портата. Ако и нѣкои отъ точкитѣ на този проектъ да били успорвани отъ лордъ Дерби, най-сетне представителитѣ на всички Велики Сили въ английската столица се съгласили и на 19 Мартъ подписали тъй наречения *Лондонски протоколъ*, въ който за последенъ пжть е констатирано общото желание на Европа за реформирането на турското управление. Въ този протоколъ между другото се казва и това: „Предъ видъ благоразположението на Портата да въведе миръ въ владенията си, Силитѣ иматъ основание да вѣрватъ, че тя ще се възползува отъ сегашното спокойствие, за да приложи енергично мѣркитѣ, предназначени да внесжтъ въ положението на християнското население действителното подобрение, единодушно признато, че е необходимо за спокойствието на Европа. Веднъжъ влѣзла въ този пжть, тя ще разбере, че е за нейна честь, както и въ нейнъ интересъ да продължава по-нататъкъ по единъ лоояленъ и действителенъ начинъ. Държавитѣ ще наблюдаватъ грижливо чрезъ своитѣ представители въ Цариградъ и чрезъ мѣстнитѣ си агенти, по кой начинъ турското правителство ще изпълни своитѣ обещания. Ако тѣхнитѣ надѣжди останатъ още веднъжъ осуетени, а участьта на християнитѣ не бжде подобрена, за да се прекратятъ размирицитѣ, които вълнуватъ спокойствието на Изтокъ, то тѣ считатъ за свой дългъ да заявятъ, че подобенъ редъ на работитѣ е несъвмѣстимъ съ тѣхнитѣ интереси и съ тия на цѣла Европа въобще. Въ такъвъ случай държавитѣ си запазватъ правото да предприематъ по взаимно съгласие такива мѣрки, които тѣ считатъ за най-подходящи за запазване благосъстоянието на християнитѣ въ Турция и интереситѣ на всеобщия миръ". Портата отхвърлила и този протоколъ и съ една нота отъ 9 Априлъ (н. с.) заявява, че не може да се присъедини къмъ единъ актъ, въ приготовлението на който не е вземала участие.

Сега вече ставало очивидно, че Портата е решена да отстжпи само предъ силата за въвежданието на исканитѣ ѝ реформи. Никаква надѣжда вече не оставало, че тя ще може

да склони по миренъ начинъ да изпълни желанието на европ. Сили. Така били окончателно развързани ржцетѣ на Руссия. Тя не срѣщала вече припятствие и отъ страна на годишния сезонъ: пролѣтьта вече настжпвала. На 12 Априлъ Александръ II подписалъ въ Кишиневъ манифеста, съ който обявявалъ войната на Турция. „Нашитѣ вѣрни и любими поданници знаятъ, колко живо сме се интересували винаги за сждбата на притѣсненото християнско население въ Турско. Нашето желание, да подобримъ и да обезпечимъ неговата участь, се споделя отъ цѣлия руски народъ, който се показва готовъ днесь да принесе нови жертви, за да улекчи положението на жителитѣ въ Балканския Полуостровъ". А великия князь Николай въ своето възвание къмъ войската казва: „турското иго отъ вѣкове насамъ тежи върху християни, наши братя. Тѣ сж изложени на ужасни притѣснения. Всичко, което е най-мило на човѣка, святата Христова вѣра, честьта, спечеления съ потъ на челото и съ цѣната на кръвьта си, — всичко се поругава отъ невѣрницитѣ. Търпението на тия нещастници биде доведено до край; тѣ възстанаха противъ притѣснителитѣ си и отъ две години насамъ се пролива кръвьта християнска: градове и села се пожарятъ, имуществата се разграбватъ, жени и моми се безчестятъ, а на нѣкои мѣста населението е цѣло изклано... Чашата на търпението се препълни за нашия царь-освободитель. Последнята дума на нашия господарь е вече произнесена: войната е обявена на Турция... Офицери и войници, които сте подъ моята команда! Ние сме повикани да изпълнимъ волята на Господаря и завещанието на нашитѣ дѣди. Ние не тръгваме да правимъ завоевания, а да защитимъ нашитѣ притѣснени и измжчвани братя, да защитимъ вѣрата Христова. Напредъ! нашето дѣло е свято и Господъ Богъ е съ насъ" [1]).

Такова било лицето на войната за предъ народа, който слабо отбиралъ отъ държавни нужди и интереси. А за предъ правителствата на чуждитѣ държави князь Горчаковъ го представлява по следующия начинъ въ една окржжна нота отъ 17 Априлъ: „Отъ началото на източната криза императорския кабинетъ е изчерпалъ всичкитѣ средства, съ които разполагаше, да създаде съ съдействието на другитѣ Велики Сили едно трайно омиротворение въ Турция. Съ подписания

---

[1]) A. d'Avril — *Traité de Berlin.* 188.

на 19 Мартъ протоколъ въ Лондонъ и декларацията, която го придружаваше, императорския руски кабинетъ посочи условията, които, ако бѣха приети и изпълнени чистосърчечно отъ турското правителство, можаха да доведжтъ възстановлението и утвържденнието на спокойствието... Като обяви своитѣ желания и решения, Европа се бѣ ограничила да постанови, че въ случай че Великитѣ Сили бжджтъ излъгани въ своята надѣжда, да видятъ Портата съ енергия да прилага мѣркитѣ, предназначени да въведжтъ въ положението на християнското население нуждното подобрение, единодушно признато като необходимо за спокойствието на Европа, тѣ си запазватъ правото да разсждятъ за мѣркитѣ, които ще счетжтъ като най-удобни за обезпечение благосъстоянието на населенията и общия миръ... Отказа на Портата и мотивитѣ, на които се основава, не оставятъ мѣсто за никаква надѣжда, че тя ще зачете желанията и съветитѣ на Европа, нито за нѣкаква гаранция, че ще приложи реформитѣ за подобрение сждбата на християнското население". Това окржжно било предназначено за дипломатитѣ, за това въ него се казва, че цельта на войната е да се получи спокойствие, да се затвърди общия миръ.

Следъ обявяванието на войната и преди рускитѣ войски да минатъ Дунава, английското правителство заявява въ Петерсбургъ, че Англия ще остане неутрална въ тая война, но само до тогава, до когато тя засѣга изключително интереситѣ на Турция. „Ако, за нещастие, войната се разпространи, тя може да засѣгне интереси, които английското правителство е длъжно и е решено да защищава. За това то желае ясно да определи, кои сж най-важнитѣ отъ тия интереси. На първо мѣсто стои нуждата да останатъ открити и непрекжснати съобщенията между Европа и Изтокъ презъ Суезский каналъ". Заедно съ Суезский каналъ е свързана автономията на Египетъ. „Едно нападение на тая страна или окупирването на Цариградъ, даже временно, по стратегически съображения, не може да се посрѣщне равнодушно отъ неутралнитѣ държави, а особенно отъ страна на Англия. Важностьта на Цариградъ, както отъ военна, тъй и отъ политическа и търговска точка зрение, е призната отъ всички, за да има нужда да се доказва. Следователно, излишно е да ви казваме, че правителството на Нейно Величество нѣма да погледне съ равнодушие преминаванието въ други ржцѣ на една столица, която има толкова важно значение. Сжществующитѣ постановления, санк-

ционирани отъ Европа, съ които се урежда плаването презъ Босфора и Дарданелитѣ, му се виждатъ разумни и спасителни, и по неговото мнение, най-малкото имъ измѣнение ще предизвика голѣми неудобства. Правителството счете за добрѣ да ви изложи по този откровенъ начинъ своитѣ взглядове . . . То е увѣрено, че императора ще оцени желанието му, да види своята политика добрѣ разбрана, че той ще настоява на даденитѣ въ Ливадия увѣрения, публикувани по вашето искание, когато той даде своята честна дума, че нѣма намерение да взема Цариградъ, като бѣ прибавилъ, че ако необходимостьта на войната го принуждавала да завземе една часть отъ България, то тая окупация ще бѫде привременна и ще се продължи само до когато бѫде обезпеченъ мирътъ и безопасностьта на християнското население"[1]). На тая нота князь Горчаковъ отговарялъ (18/V, 1877) между другото и това: . . . „Колкото се отнася до Цариградъ, безъ да предсказваме хода и изхода на войната, кабинета на н. и. в. повтаря, че завоеванието на тая столица е вънъ отъ плановетѣ на императора. Неговото правителство признава, че въ всѣкой случай участьта на Цариградъ е единъ въпросъ отъ общъ интересъ, който може да се разреши само чрезъ едно общо съглашение и че ако притежанието на този градъ стане въпросъ, то той не може да принадлежи на никоя отъ Великитѣ Сили. Колкото до Проливитѣ, тѣхнитѣ брѣгове ако и да принадлежатъ на единъ и сѫщия владетель, тѣ съставляватъ входа въ две голѣми морета, гдето цѣлия свѣтъ има ангажирани интереси. Следователно, отъ най-голѣма важность е, щото въ интереса на мирътъ и на международното равновесие, този въпросъ да бѫде уреденъ посрѣдствомъ едно общо съглашение върху справедливи и здраво обезпечени основи". А по-нататъкъ Горчаковъ прибавя: „Руското правителство ще вземе въ внимание интереситѣ на Великобритания до когато тя стои неутрална; но императорския кабинетъ е въ правото си да очаква, щото и английското правителство отъ своя страна да вземе въ съображение специалнитѣ на Руссия интереси, ангажирани въ тая война и заради които тя си налага толкова тежки жертви. Тези интереси се състоятъ въ необходимата нужда да се тури край на плачевното състояние на християнитѣ подъ турското владичество и на периодическитѣ размирици, причинявани отъ

[1]) Английска нота отъ 24|IV, 1877.

това състояние . . . Императорското правителство е толкозъ повече длъжно да взема въ внимание казанитѣ размирици, че тѣ се отразяватъ на вжтрешното и външно положение на Руссия. Въ всѣка една отъ тия размирици подозиратъ и обвиняватъ политиката на Руссия, отъ което страдатъ нейнитѣ международни отношения, нейната търговия, финанситѣ й и кредита й. Н. и. в. не може да остави Руссия вѣчно изложена на тия разорителни събития, които спжватъ мирното й развитие и й причиняватъ неизчислими злини. Само да пресуши тѣхния изворъ н. и. в. се решава да наложи на своята държава товара на войната. Тая цель нѣма да се постигне до когато християнитѣ турски поданници не бждатъ поставени въ едно положение, което да обезпечава живота имъ и безопасностьта имъ отъ нетърпимитѣ злоупотребления на турската администрация. Този интересъ, който е жизненъ интересъ за Руссия, не е противенъ на никой отъ интереситѣ на Европа, която впрочемъ сама страда отъ неопределеното положение на Изтокъ" [1]).

Сжщото обяснение било дадено въ Берлинъ и въ Виена. Нѣколко дни следъ подаванието на тая нота, руския посланникъ въ Лондонъ, графъ Шуваловъ, въ едно свиждание съ лордъ Дерби му изложилъ подробно цельта, която ще гони Руссия чрезъ тая война. Като се докосналъ до руското обещание относително завземанието на Цариградъ, той заявилъ, че обещанието се отнася до едно постоянно завземание, но „споредъ хода на събитията, рускитѣ войски могжтъ да бждатъ принудени да дойдатъ до вратитѣ му". При това той добавилъ, (27|V—8/VI), че „ако другитѣ държави останатъ неутрални, а Портата се покаже готова да сключи миръ преди преминаванието на рускитѣ войски презъ Балкана (тѣ не били още минали Дунава б.), то той може да бжде подписанъ на следнитѣ условия: създаванието на една България до Балканитѣ, автономна и васална на Турция подъ гаранцията на Европа. Силитѣ ще се съгласятъ да обезпечатъ за България, която е задъ Балкана, както и за другитѣ християнски области на Турция, най добритѣ гаранции за една уредена администрация. Сърбия и Чернагора ще получатъ едно увеличение на територията си, което ще стане съ общо съгласие. Босна и Херцеговина ще

[1]) Жигаревъ. — Op. cit. II, 171.

получатъ едно управление, което *по общо съгласие* Силитѣ ще намерятъ съвмѣстимо съ вжтрѣшното имъ положение и отъ естество да имъ обезпечи една добра администрация. Ако Портата се съгласи на миръ и приеме гореизброенитѣ условия преди още нашитѣ войски да сж минали Балкана, Руссия е съгласна да направи мирътъ, като си запази правото да иска нѣкои възнаграждения като обезщетение за военнитѣ разноски. Тези възнаграждения нѣма да преминатъ отстжпената въ 1856 часть отъ Бесарабия и присъединението на Батумъ съ околноститѣ му. Въ тоя случай, като замѣна, *чрезъ едно общо съгласие*, може да се даде на Румжния или провъзгласяването на независимостьта й, или една часть отъ Добруджа. Ако отъ своя страна Австрия поиска едно възнаграждение, Руссия нѣма да се възпротиви, да й се даде това възнаграждение въ Босна и часть отъ Херцеговина"[1]). Шесть дни следъ това свиждание, графъ Шуваловъ, като получилъ нови наставления, явява на английското правителство, че следъ едно внимателно обсжждание, кн. Горчаковъ се убедилъ, че раздѣлението България на две части е невъзможно; мѣстнитѣ изследвания доказали, че България трѣбва да съставлява една область, която да се наслаждава отъ сжщото автономно управление. Съ други думи, сега Руссия формулирала условията на Цариградската конференция, само че въ предложената отъ нея автономна България влазяли едва ли не половината отъ землитѣ, които й признавала казаната конференция. Въ сжщото време самъ царя предалъ на полковника Wellsley, английски военен аташе, сжщитѣ условия.

Така щото още преди да се начене сериозно войната, руското правителство съобщило на Англия, па и на другитѣ Велики Сили, какво ще иска при свързването на бждящия миръ съ Турция. Тя се явявала като единъ видъ изпълнителка на взетото отъ тѣхъ решение чрезъ Цариградската конференция и чрезъ Лондонския протоколъ. Само следъ като вacematъ актъ отъ тези декларации на Руссия и само следъ като се увѣрyватъ, че тя нѣма да иска нѣщо повече, само тогава европейскитѣ държави, особенно Англия, оставили Турция сама да се мери съ противника си. „Ние нѣма да наложимъ veto на действията на Руссия, до когато преследванитѣ отъ нея цели оставатъ и наши цели", заявилъ Бисмаркъ

[1]) Жигаревъ. — Op. cit. 172

на 6 Декемврий (1876). Сѫщитѣ заявления направили и френския и италиянския първи министри. Насърдчена отъ положението, което Великитѣ Сили завзематъ по този начинъ спрямо воюющитѣ страни, руската дипломация се опитва, както презъ войната, която се свърши съ Одринския миръ (1829), да отстрани вмешателството на Европа въ разпритѣ й съ Турция. На 18 Юлий (1877) царя самъ заявява въ Бѣла на английския воененъ аташе, че той нѣма да приеме никакво вмешателство въ полза на Турция. А на 15 Септемврий с. г. когато английското правителство запитало въ Петерсбургъ, да ли царя би приелъ да му се направятъ предложения за миръ, князь Горчаковъ отговорилъ, че Руссия не желае нищо повече отъ по-скорото сключване на мирътъ. Но за тая цель Портата трѣбвало да се отнесе направо къмъ рускитѣ главнокомандующи въ Европа и въ Азия, които ще й кажатъ на какви условия може да се сключи едно помирение. Значението на това стремление на Руссия не избѣгнало отъ окото на английската дипломация, която била решена, да не остави да се унищожи сѫществующия вече принципъ за общо участие на Европа въ разглежданието на Източния Въпросъ. За това на 23 Декемврий с. г. графъ Дерби съобщава на князь Горчакова, че по неговото разбиране е ясно, че условията, на които трѣбва да се сключи помирението, трѣбва непременно да се разискватъ между двѣтѣ правителства, а не между генерали, които командуватъ части отъ сражающитѣ се войски. На 21 с. м. князь Горчаковъ отговорилъ, че настоява на своето и че тая мѣрка е взета не само за сключването на едно помирение, но и за свързванието на мирътъ. Запитанъ по този въпросъ отъ турския воененъ министръ, руския главнокомандующъ въ Европа, великия князь Николай, отговорилъ на 29 Декемврий, че преговори могѫтъ да ставатъ само съ него направо. „Не може да става дума сега за премирие, безъ да бѫдѫтъ поставени основитѣ на мирътъ", прибавялъ князь Николай.

Тия основи били поставени, както видяхме, още преди обявяванието на войната. Когато тя наклонила обаче да даде явно надмощие на Руссия, тя счела за умѣстно да даде на тия основи нужната договорна форма. Преди още да се предаде Османъ паша въ Плѣвенъ, къмъ срѣдата на Ноемврий, главнокомандующия рускитѣ войски натоваря директора на дипломатическата си канцелария да даде

тая форма на условията, които ще се предложатъ на Турцитѣ за сключването на миръть. Нелидовъ приготвилъ своя проектъ и го представилъ на канцлера Горчаковъ, който се намиралъ тогава въ Букурещъ. Следъ като го удобрилъ, кн. Горчаковъ го представилъ на самия императоръ въ Пордимъ. На 27 Ноемврий Александръ II удобрява представения му проектъ за бѫдѫщия договоръ съ Турция, който се състоялъ отъ 13 члена. Споредъ този проектъ, България трѣбва да състави едно автономно княжество, съ свое народно управление, васално на Турция, на която ще плаща определенъ годишенъ данъкъ. Чернагора, Сърбия и Ромѫния се обявяватъ за независими и си присъединяватъ нѣкои съсѣдни земи. На Босна и Херцеговина ще се даде сѫщо едно автономно управление, определението на което ще стане съ участието на Австро-Унгария. За военнитѣ разноски Турция дава на Руссия следнето обезщетение: въ Европа оная часть отъ Бесарабия, която споредъ Парижския договоръ била присъединена къмъ Молдавия; а въ Азия — крепоститѣ Ардаханъ, Карсъ, Баязетъ и Батумъ. Турция отстѫпва и Добруджа, която ще се даде на Ромѫния въ замѣна на откѫснатата ѝ часть отъ Бесарабия. Освенъ това териториялно обезщетение, Портата плаща на Руссия и едно парично възнаграждение. Този проектъ билъ изпратенъ съ особенни писма отъ царя до германския и австр. императори, да дадѫтъ мнението си по него. Но тъй като това мнение закъснявало, особенно отъ страна на Австрия, то на 21 Декемврий били изпратени на главнокомандующитѣ нужднитѣ наставления за сключването на миръть подъ горнитѣ условия.

Въ Лондонъ не погледнали обаче съ сѫщото око на предстоящето помирение между Русси и Турци. На 2 Януарий 1878, когато руската войска минавала Балкана, английското правителство, като узнало, че между воюющитѣ страни ще се подкачатъ преговори за миръ, заповѣдало на своя представитель въ Петерсбургъ да съобщи на кн. Горчакова, че Англия е на мнение, че всѣкой договоръ, сключенъ между Портата и Руссия, който би докачалъ въ нѣщо постановленията на Парижския и Лондонския договори отъ 1856 и 1871, трѣбва да се сключи съ съгласието на всичкитѣ Велики Сили, които сѫ участвували въ тия договори; другояче тя ще го счита за недействителенъ. Къмъ тая декларация на Англия се присъединява и Австрия. Тя не удобрявала съобщенитѣ ѝ отъ царя условия за бѫдѫщия миръ,

като възставала противъ създаването на една голѣма България, защото тя щѣла да състави оная „сплотена славянска държава“, създаването на която не се допущало отъ направеното преди войната съглашение (Райхщадъ) между Австрия и Руссия. Виенския дворъ напомнялъ за предоставеното му по това съглашение право да участвува въ определението на мирнитѣ условия и упрекавалъ руското правителство, за гдето не зачитало задължението си — нищо да не решава безъ предварително споразумение съ него. Графъ Андраши заявилъ както въ Петерсбургъ, тъй и въ Цариградъ, че Австрия ще признае за действителни само такива условия за миръ, които ще отговарятъ на нейнитѣ интереси и ще бѫдѫтъ удобрени отъ всичкитѣ държави, подписавши Парижския договоръ.

По това време, както въ всички подобни случаи, билъ съставенъ отъ царя единъ Съветъ отъ най висшитѣ държавни сановници, който подъ негово предсѣдателство засѣдавалъ въ Зимния дворецъ и обсѫждалъ условията, които трѣбвало да се наложатъ на Турция въ бѫдѫщия договоръ. Еднаквостьта на взглядоветѣ между Англия и Австрия върху сключването на този договоръ произвели силно впечатление върху казания Съветъ, който решава: веднага подиръ подписването на примирието съ Турция, да се влезе въ непосредственни преговори съ нея за сключването на мирътъ, като се предупредятъ въ сѫщото време великитѣ държави, че този миренъ договоръ ще бѫде само „предварителенъ“ и че всичкитѣ въпроси, които представляватъ общоевропейски интересъ, ще бѫдѫтъ разрешени само чрезъ едно общоевропейско съглашение. Това решение на Съвета царя подробно съобщилъ на австрийския и германския императори съ саморѫчни до тѣхъ писма (5|I, 1878)[1]). А на 13 Януарий канцлера, князь Горчаковъ, въ една окрѫжна нота казва: „Ние повтаряме увѣрението, че нѣмаме намерение да решаваме отдѣлно европейскитѣ въпроси, които могѫтъ да се повдигнатъ при сключването на мирътъ съ Турция“[2]). Сѫщото заявление било направено и на английския посланникъ въ Петерсбургъ, който го съобщава на 16|I на своето правителство, като го уведомява, че условията, които може да се подпишатъ между Руссия и Турция, ще иматъ само времененъ характеръ[3]). Ето защо Татищевъ е правъ като казва:

---

1) Татищевъ. — *Александръ II*. II, 431.
2) Английска синя книга за 1878, № 3.
3) Ibid. № 14.

„*Най малко единъ месецъ* преди сключването на С. Стефанския договоръ е било решено и условено свикването на единъ европейски конгресъ, който да прегледа нашия отделенъ миръ съ Портата“[1]).

Да изработи подробноститѣ на условията за предстоящия миренъ договоръ билъ натоваренъ отъ Съвета бившия посланникъ въ Цариградъ, графъ Игнатиевъ. Въ едно особенно засѣдание Съвета удобрилъ тия условия и решилъ, да се изпрати графъ Игнатиевъ въ главната квартира въ Одринъ, за да води преговоритѣ съ турскитѣ пълномощници за сключването на „предварителния“ миренъ договоръ.

Между това рускитѣ войски следъ преминаването на Балкана и подиръ сражението при Пловдивъ, почти безприпятственно се отправили за Цариградъ. Като билъ известенъ за този неочакванъ успѣхъ, царьтъ, изпълненъ отъ най голѣма радость, възкликналъ: „Ако е речено, нека се възстанови кръста надъ св. София“[2]). Къмъ тая решителность тласкалъ царя великия князь Константинъ Николаевичь, който въ едно отъ засѣданията на Съвета предложилъ, да се превземе Цариградъ и отъ тамъ да се оповести на свѣтътъ края на многовѣковната борба между християнството и исляма, подиръ което Руссия, доволна отъ този подвигъ, да свика въ Цариградъ единъ международенъ конгресъ, който да нареди новото положение. Но военния министръ и канцлера Горчаковъ възстанали противъ това предложение и царя се съгласилъ съ тѣхъ, да се нападне на Цариградъ само когато Портата категорически отхвърли рускитѣ условия за миръ. Имало обаче малка вѣроятность, че това ще се случи, защото Турцитѣ били уведомени вече за стойностьта на договора, който ще сключатъ съ Руссия направо.

На 12 Януарий графъ Игнатиевъ тръгналъ отъ Петерсбургъ за главната квартира, споредъ както решилъ Съвета. „Въ даденитѣ му отъ канцлера наставления му се предписвало, да не дава на договора, който има да сключи съ турскитѣ пълномощници, видъ на единъ формаленъ и окончателенъ трактатъ, а да бѫде нѣщо като „прелиминаренъ“ протоколъ, безъ да влазя въ много определени подробности, защото всичкитѣ въпроси, които докосватъ интереси на други държави или на съвокупна Европа, ще се решаватъ отъ една

[1]) *Изъ прошлаго рус. дипломатіи.* 509.
[2]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 435.

общоевропейска конференция"[1]). Въ Петерсбургъ вече били предрешили сждбата на несключения още Санстефански договоръ, като решавали да даджтъ преходенъ характеръ на приетитѣ отъ Турция условия за миръ, каквито и да бждатъ тѣ.

На 17 Януарий, т. е. два дни преди подписванието на премирието въ Одринъ, английското правителство повторно заявява въ Петерсбургъ, че ако преговоритѣ, които се водятъ въ Казанлжкъ, достигнатъ до сключванието на единъ договоръ, който би измѣнилъ постановленията на сжществующитѣ европейски договори, то предупреждава, че се намира въ невъзможность да признае единъ подобенъ договоръ за действителенъ, ако той не се направи съ съгласието на всичкитѣ държави, които сж подписали Парижския договоръ въ 1856. Въ подадената нота отъ английския представитель, лордъ А. Лофтусъ, се казвало изрично: „Правителството на Нейно Величество, като признава спогодбата между рускитѣ и турскитѣ делегати за сключванието на едно премирие и за поставянието условията на бждащия миръ, заявява, че щомъ тая спогодба зачеква международнитѣ договори и закача общитѣ интереси, и частно английскитѣ интереси, то не може да я счита за валидна, до когато не е станала съ формалното съгласие на странитѣ, участвующи въ сключванието на Парижския договоръ". Въ отговоръ на тая нова постжпка на Англия, князь Горчаковъ още на утрѣшния день заявилъ на английския представитель въ Петерсбургъ, че „при сключванието на премирието необходимо е да се поставятъ известни основи за бждащия миръ, но тия основи трѣбва да се считатъ като привременни (préliminaires), а не окончателни, колкото се отнася до Европа. Князь Горчаковъ категорически заяви, че въпроситѣ, които се докосватъ до европейски интереси, ще бждатъ решавани съ участието на европейскитѣ Сили и той даде въ това отношение ясни и точни увѣрения на правителството на Нейно Величество"[2]).

Единъ день подиръ тия увѣрения на руското правителство, въ Одринъ било подписано (19 януарий) премирието между воюющитѣ страни, съ което не само се туряло край на кръвопролитието, но се поставяли и основитѣ на бждащия миренъ договоръ. Съобразно съ даденитѣ му по-рано наставления, великия князь главнокомандующъ наложилъ на турскитѣ

[1]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 436.
[2]) 5-а Синя Книга отъ 1878, № 14.

пълномощници следующитѣ „основи на мирътъ“: 1) България, въ границитѣ, до гдето мнозинството отъ населението е българско, и които въ никой случай не могжтъ да бждатъ потѣсни отъ ония, начертани въ Цариградската конференция, ще състави едно автономно княжество, съ народно християнско правителство и туземна войска, което ще плаща данъкъ на Турция; Чернагора ще бжде призната за независима; тя ще получи територията, която е окупирала съ оржжие въ ржка; 3) Румжния и Сърбия ще бждатъ признати за независими; първата ще получи едно достатъчно възнаграждение въ земя, а на втората ще се поправи границата; 4) Босна и Херцеговина ще получатъ едно автономно управление; подобно преобразование ще се въведе и въ другитѣ християнски области на Турция; 5) Турция се задължава да плати едно военно обезщетение на Руссия за нейнитѣ разноски и загуби; естеството и размѣра на това обезщетение ще се определи отпослѣ и т. н. Тъй щото тукъ въ Одринъ бѣха осветени границитѣ на новото българско княжество, които по-сетне, въ Санстефано, ще бждатъ само оформени споредъ приетитѣ международни правила.

Подиръ съгласието на Руссия да се сключи бждящия договоръ съ участието на Великитѣ Сили, на 22 Януарий австрийското правителство се обръща съ една окржжна нота до Силитѣ да участвуватъ въ една конференция, събрана въ Виена, „която да установи съгласието на Европа върху измѣненията, които е необходимо да се направятъ въ сжществующитѣ договори. Най подходящия начинъ за установяването на това съгласие, ми се струва, е събирането на една конференция отъ представители на Великитѣ Сили“, казва графъ Андраши въ своя циркуляръ. За да предприеме тая постжпка, австр. правителство било принудено и отъ условията на сключеното въ Одринъ премирие (19 Януарий), които веднага следъ подписването имъ били съобщени отъ Руссия на другитѣ държави. Въ Берлинъ не казали почти нищо противъ тия условия; князъ Бисмаркъ се задоволилъ само да направи върху § 5, който гласялъ че „Руссия ще си получи военнитѣ разноски било въ парично, било въ териториално възнаграждение“, забележката, че „Паричното възнаграждение е работа между Руссия и Турция; но колкото се отнася до територията, то е работа на държавитѣ, които сж подписали Парижския договоръ; само тѣ могжтъ да уредятъ този въ-

[illegible] Въ Виена обаче енергически протестирали срѣщо ус-[illegible] на премирието. Графъ Андраши намиралъ, че тѣ [illegible] цѣла политическа програма, отправена противъ [illegible] за Австрия, която чрезъ тѣхъ се лишавала [illegible] да участвува въ определението основитѣ на [illegible] миръ. Тѣ унищожавали и направеното преди [illegible] Райхщадъ споразумение съ Руссия, което не мо-[illegible] отъ Австрия. За да се премахне [illegible] за нея положение безъ каквито и да било [illegible] необходимо било събиранието на една обща [illegible] която да реши въпроса. Руския канцлеръ се [illegible] съ австрийското предложение, подъ условие, щото [illegible] да се не събира въ Виена или въ Лондонъ. [illegible] приемание на австр. предложение още повече [illegible] въ Виена противъ Руссия. За това тамъ [illegible] къмъ предложението отъ Петерсбургъ, [illegible] предварително тритѣ императорски каби-[illegible] действие въ предстоящата обща конференция. [illegible] този предметъ, ако и да се продължили доста [illegible] безъ резултатъ.

[illegible] на великитѣ държави, да не оставятъ Руссия [illegible] договоритѣ, които всички тѣ заедно сѫ [illegible] най-вѣрния приятель на [illegible] за хвърлянието ѝ въ тая [illegible] на Александра II въ [illegible] Райхстага на 12 февр. като [illegible] премирие въ Одринъ, той [illegible] се отнася до военното [illegible] на което, било въ пари, [illegible] Този пунктъ не ни [illegible] въ пари; но той [illegible] Силитѣ, подписавши [illegible] се направи съ от-[illegible]

[illegible] до този въпросъ, всички [illegible] предложението на Австрия [illegible] конференция, която да сключи [illegible] между Руссия и Турция. По-[illegible] компетентностьта на бѫ-[illegible] поискала да се пре-[illegible] се водяли преговоритѣ по

този въпросъ, противъ ожиданието на Европа, Руссия сключва на 19 Февр. (1878) Санстефанския договоръ направо съ Портата, безъ участието на Великитѣ Сили. Споредъ този договоръ българския народъ се извиква на политически животъ следъ едно петвѣковно робство. Руссия налага на Турция да признае едно Българско Княжество въ доста внушителни размѣри. Било ли е диктувано това създавание отъ нѣкои съображения, известни само на руската дипломация, или е направено само отъ чисто доброжелателство къмъ еднокръвнитѣ и еднovѣрни братия? Въ България мненията сж раздѣлени. За държавния човѣкъ, който не се води само отъ своитѣ чувственни влечения, споръ по този въпросъ не може да има. „Съображенията на западно-европейскитѣ дипломати отъ края на миналото и отъ началото на настоящето столѣтие не отивали по-далачъ отъ едно раздѣление на турската държава между съсѣдитѣ й. Екатерина II гледала другояче на въпроса. Тя намирала естественно и законно образуванието отъ турскитѣ развалини нѣколко самостоятелни християнски господарства, тѣсно свързани съ Руссия по единството на вѣрата и по общностьта на интереситѣ. Съставеното отъ Влашко, Молдавия и Бесарабия Дакийско господарство тя предназначавала за кн. Потемкинъ; а възстановения въ Цариградъ византийски престолъ билъ обещанъ на втория й внукъ, Константинъ Павловичъ. Отъ само себе си се разбира, че и дветѣ тези господарства били длъжни, по мнението на великата императрица, обязателно да влазятъ въ състава на общата политическа система на руския дворъ, да се ползуватъ съ защитата на Руссия, но и да се подчиняватъ на нейното влияние. Отъ тамъ внасяната постоянно въ нашитѣ договори съ Турция грижа на рускитѣ владетели за сждбата на нашитѣ еднородци на Изтокъ, извоюванитѣ въ тѣхна полза, безъ разлика на езикъ и племе, обширни права и преимущества, политическото въздигание на най близкитѣ до насъ области, Влашко и Молдавия, а послѣ и Сърбия“ [1]). А ние ще прибавимъ: а посетнѣ Гърция, и сега България. Съглежда ли се това стремление на руската дипломация въ Санстефанския договоръ?

Въ него се възпроизвеждала начертаната отъ Цариградската конференция България, съ изключение на изтокъ Добруджа, или Тулчанския санджакъ (каазитѣ Килия, Сулина,

---

1) Татищевъ. — *Вн. Пол. Ник. I.* 224

Махмудие, Исакча, Мачинъ, Тулча, Бабадагъ, Хирсово, Кюстендже и Меджидие), който Руссия задържала за себе си, за да го размѣни срѣщо Бессарабия. На западъ Нишъ оставалъ на Сърбия и македонската граница се стѣснявала незначително; на югъ Костуръ се изключвалъ, но се давало изходъ на Егейско море. Послѣ, Лозенградъ и Малко-Търново се оставяли на Турция. Въ замѣна на това териториялно стѣснение, той увеличавалъ автономнитѣ права на създадената отъ него България. Тя си имала свой князь (чл. 7), отдѣлна конституция, българска войска, „на която размѣра ще се опредѣли по-кѫсно, чрезъ едно съглашение между турското правителство и руския кабинетъ" (чл. 8). Ако къмъ този пунктъ отъ чл. 8 на Санстефанския договоръ, съ който Руссия си запазвала правото да определя количеството на въоръженитѣ сили на създаваното княжество, прибавимъ постановлението на сѫщия договоръ относително вѫтрешното управление на това княжество, ще видимъ че цельта, която сѫ преследвали неговитѣ създатели, едва ли се различава отъ оная, която Татищевъ вижда въ проектиранитѣ отъ Екатерина II господарства на Балканския Полуостровъ. Действително, чл. 7, който се отнася до устройството на България, оставя твърдѣ широко полето, за да може тя „да се въведе въ състава на общата политическа система на руския дворъ, да се ползува съ защитата на Руссия, но и да се подчинява на нейното влияние". Той гласи: „Едно събрание отъ български първенци, свикано въ Пловдивъ, или въ Търново, преди избирането на княза, ще изработи, подъ наблюдението на единъ руски комисарь и въ присѫтствието на единъ турски комисарь, устава за бѫдѫщето управление, както бѣше станало въ Дунавскитѣ княжества въ 1830, следъ Одринския миръ. Въвеждането на новото управление въ България и наблюдението на неговата действителность ще се предаде за две години на единъ руски комисарь". Ако този членъ не съдържаше последнитѣ две цитирани части, относително примера, който трѣбва да се следва при изработването на конституцията и относително нейното въвеждание, то пакъ вѫтрешното устройство и управление на България щѣха да бѫдѫтъ оставени на волята на рускитѣ власти. Събранието отъ български първенци, отъ една страна неприготвени за такава една задача, а отъ друга готови да приематъ всичко, което имъ се посочи отъ руския комисарь, въ знакъ на признателность за едва извършеното

освобождение, това събрание щѣше въ сжщность да бжде само едно прекритие на руската организация и управление на Княжеството. Присжтствието на турския комисарь не можаше да съставлява една гаранция противъ въвеждането на рускитѣ желания въ така изработваната конституция, защото при тогавашното положение на Турция спрямо Руссия, той не можаше освень пасивна роль да играе, което. впрочемъ се казва изрично въ самия договоръ: този комисарь ще *присжтствува*, когато руския ще *наблюдава*. Така приготвения уставъ или конституция не би постановявалъ освень онова, което Русситѣ би намирали съобразно съ тѣхнитѣ стремления. Тѣ едва ли би вписали въ него постановления, които би имъ затворили вратитѣ на България за обезпечение на бждащето имъ тамъ влияние. Ако тѣ не направиха това въ изработената конституция по предписанията на Берлинския договоръ (безъ *наблюдение* на руски комисарь и надъ това отгорѣ подъ контрола на представителитѣ на Великитѣ сили), а оставиха министерскитѣ постове достжпни за руски поданници, както и всичкитѣ други военни и граждански служби, то можемъ да си представимъ какво би било съдържанието въ това отношение на конституцията, изработена по постановленията на Санстефанския договоръ.

Действително, последнитѣ две части отъ цитирания чл. 7 на този договоръ открито постановяватъ, че така приготвеното управление на България ще има предъ видъ „да се въведе въ състава на общата политическа система на руския дворъ". Първата отъ тези части постановява, че изработванието на нашия Уставъ ще стане „както бѣше станало въ Дунавскитѣ Княжества въ 1830, следъ Одринския миръ"; процедурата сега трѣбва да бжде сжщата. А каква е била тая процедура и какви резултати е дала, това е известно (вижъ стр. 321, 341, 363 и след.); тѣ съставляватъ най-доброто доказателство за стремлението, което е храняла руската дипломация, когато е предписвала това постановление на Санстефанския договоръ. Като се вземе предъ видъ отъ една страна постановлението на тогавашния Органически уставъ за избираемостьта на румжнскитѣ Господари, а отъ друга — тъмната и двусмисленна редакция на Санстефанския договоръ по този въпросъ, както и протеста на руското правителство противъ наследственностьта на българската корона[1]), нѣма основа-

[1]) Когато въ 1893 се предприе измѣнението на нашата Конституция, съ

ние да предполагаме, че ако нашата конституция бѣше приготвена споредъ предвиденитѣ въ този договоръ условия, тя щѣше да съдържа едно постановление противно на устава отъ 1830. Последния § отъ чл. 7 на този договоръ иди сжщо да потвърди вѣроятностьта, че ако устройството и въвеждането на новото управление въ България би било направено по Санстефанския договоръ, то тя би била наистина „въведена въ състава на общата политическа система на руския дворъ, да се ползува съ защитата на Руссия, но и да се подчинява на нейното влияние". Всичко това било ясно за европейската дипломация, за това я виждаме още преди свършванието на войната да заявява на Руссия, че тя нѣма да се съгласи на единъ договоръ, сключенъ само между нея и Турция.

Когато Руссия знаяла това решение на Великитѣ Сили, и когато сама заявявала, че нѣма да прави отдѣлно съ Портата договоръ, който би измѣнялъ постановленията на сжществующитѣ договори, явява се въпросъ: защо е било сключванието на единъ прелиминаренъ договоръ въ Санстефано? — Съ вземанието инициативата отъ страна на Англия, да се склони Портата, да признае различни правдини на Българитѣ преди и подиръ Кримската война, както и да се състави Цариградската конференция съ нейнитѣ постановления, християнитѣ въ Турско отъ само себе си захващали да гледатъ на

цель да се даде възможность на княза да се ожени, за да се родятъ наследници на престола, Руссия съ една окржжна нота до Силитѣ (отъ 23 Февруарий 1893) протестира противъ това измѣнение на Конституцията, като поддържаше, че българската корона не била наследственна. „Като се отказваме да признаемъ единъ режимъ, се казва въ тая нота, лишенъ отъ всѣка легална санкция и който сме считали винаги за противенъ на интереситѣ на българския народъ, ние сме се ржководили отъ най-висши съображения. Голѣмото значение на измѣнението, което се прави на едно отъ най-сжщественнитѣ постановления на Търновската Конституция, не може да избѣгне отъ окото на никого. Трѣбва да забележимъ, че по принципъ всѣко решение на българското народно събрание, което се докосва до династическия въпросъ, може да се успорва, защото *Берлинския договоръ не създава владеюща династия въ Княжеството*. Членъ 3 отъ този договоръ казва: „Българския князь ще бжде свободно избранъ отъ населението и потвърденъ отъ Високата Порта съ съгласието на Силитѣ", и прибавя: „Въ случай на опразвание на тронътъ, новия князь ще бжде избранъ по сжщия начинъ и подъ сжщитѣ условия, както първия". Тия постановления въ своята общность не съдържатъ нищо, което да дава наследственъ характеръ на княжеската власть. Предлаганото отъ софийското правителство измѣнение, като наранява дълбоко религиознитѣ чувства на българския народъ, ще нанесе единъ голѣмъ ударъ на освободителното дѣло, за което Руссия не е пестила своята кръвь. Ето защо тя издига гласа си да протестира въ този случай". Правителството на Стамболова отговори, че въпроса за наследственностьта на българския престолъ е изрично уреденъ отъ основния законъ на страната, конституцията, която е удобрена отъ всички Велики Сили, включая Руссия. И протеста на тая последнята билъ оставенъ безъ внимание.

тая държава като на своя защитница и да обращатъ къмъ нея разположението си. Това съставлявало голѣма опасность за постиганието на рускитѣ стремления въ Европ. Изтокъ, която опасность трѣбвало по какъвто и да е начинъ да се отстрани, като се даде едно осязателно доказателство на тия християни, че тѣ нѣматъ по-голѣма доброжелателка отъ Руссия. Самата война, предприета съ цель за освобождението на християнитѣ, съставлявала едно могуще средство за привличанието имъ къмъ Руссия; но тая война трѣбвало да се увенчáе съ нѣщо още по-осязателно, което да освящава обявеното доброжелателство и което да изважда предъ очитѣ на всички християни желанието на Руссия; да въплощава това желание, както го въплощаваше решението на Цариградската конференция. Въ такъвъ случай не можаше да има вече съмнение за Славянитѣ въ Турско, че Руссия е най-голѣмата тѣхна доброжелателка. Отъ тая точка зрение Санстефанския договоръ се налагалъ на Руссия, ако и неговата участь да е била предварително известна. Множеството на Българитѣ не можало да знае какво сж решавали дипломатитѣ помежду си; то щѣше да вижда само единъ договоръ между Русси и Турци, направенъ подъ диктовката на първитѣ, който договоръ олицетворявалъ неговия идеалъ. Ако този договоръ бжде унищоженъ и замѣненъ съ единъ общеевропейски, Българитѣ нѣма да обвинятъ за това Руссия, а ще видятъ въ този актъ едно ново доказателство за зложелателството на Европа спрямо тѣхъ. И цельта на Руссия се постигвала по най сполучливъ начинъ.

Но сключванието на единъ договоръ направо между Руссия и Турция, ако и предварително осжденъ на унищожение, се налагало и отъ други съображения. Безъ такъвъ единъ договоръ Руссия би изпаднала въ едно крайно оскърбително положение: велика държава, тя води една тежка война и когато победитѣ й каратъ неприятеля да иска милость, тя трѣбва да чака благоволението на други държави, за да определятъ условията на мирътъ. Въ таквозъ положение не е изпадвалъ никой победитель, и Руссия не можала да го приеме. Тя трѣбвало да наложи своитѣ условия на Турция, като победитель, а после, тия условия можали да се измѣнятъ отъ Европа, което нѣмаше да бжде вече оскърбително. Това го признавали въ Петерсбургъ, затова Горчаковъ заявявалъ на 15 Януарий (1878) на англий-

ския посланникъ, че „при сключването на помирението трѣбва да се положатъ нѣкои отъ основитѣ на мирътъ, но тези основи трѣбва да ги считате само като предварителни, а не окончателни, колкото се отнася до Европа. Негова светлость решително заяви, че въпроситѣ, които се отнасятъ до европейскитѣ интереси, ще бѫдѫтъ оговорени съ европейскитѣ държави и той даде на правителството на нейно величество ясни и точни увѣрения по този предметъ“ [1]).

На каквато сѫдба и да билъ, следователно, обреченъ Санстефанския договоръ, той трѣбвало да се сключи. Това се налагало отъ рускитѣ интереси и достоинство. За туй обаче неговото сключване произвело всеобщо негодувание между западнитѣ държави, съперници на Руссия. Англия и Австрия се явявали най-голѣмитѣ противници на този договоръ. „При всичко че Австро-Унгария бѣше купена преди войната съ отстѫпването й на сръбскитѣ земи, Босна и Херцеговина, тя ни измѣни и премина на страната на противницитѣ ни“, казва Скальковскій [2]). Англия негодувала, водима отъ желание да запази до колкото може интереситѣ на досегашния си клиентъ, Султана, а отъ тамъ и своитѣ собственни. А Австрия — да придобие това, което Руссия й бѣ обещала съ Райхщадската конвенция отъ 1877 за нейната неутралность.

Когато се подписалъ Санстефанския договоръ, преговоритѣ по предложението на Австрия, да се свика една конференция, която да сключи договора между Русси и Турци, не били още свършени. Великитѣ Сили, по предложението на Руссия, се само съгласили, щото да бѫде свиканъ единъ конгресъ вмѣсто конференция и той да засѣдава въ Берлинъ, а не въ Виена. Като станало известно сключването на Санстефанския договоръ, Англия заявила веднага (25 февруарий, 78), че ще вземе участие въ проектирания конгресъ, но само подъ условие, ако той разгледа всичкитѣ пунктове на мирния договоръ, сключенъ между Руссия и Турция, и условията на този договоръ да се считатъ несѫществующи, до когато не бѫдѫтъ удобрени отъ всичкитѣ Сили. Както видяхме по-горѣ, Руссия преди още да бѣше победителка, бѣ се задължила да сключи договора си съ Портата съ участието на Великитѣ Сили. На първи погледъ изглежда, че това задължение на Руссия правяло излишно условието на Англия за участието й въ бѫдѫ-

1) Англ. синя книга 1878, № 14. Татищевъ. — *Изъ Прошлаго р. дип.*, 508.
2) *Внѣшняя политика Россіи*. 283.

щия конгресъ; но по-нататъшнитѣ преговори, които то възбудило, показватъ до колко то е било умѣстно. На 22 февр. лордъ Лофтусъ, английския посланникъ въ Петерсбургъ, съобщава на правителството си, че князь Горчаковъ му заявилъ, че „следъ утвърждението си, Санстефанския договоръ ще бѫде задължителенъ за Руссия и Турция. Ако бѫдѫщия европейски конгресъ направи нѣкои измѣнения въ него, тѣ ще бѫдѫтъ предметъ на отдѣлна конвенция между Руссия и Портата. А когато азъ му забележихъ, че всѣкой единъ отъ членоветѣ на конгреса ще може да се спира върху всѣкой единъ отъ членоветѣ на договора и да иска разискването му, Горчаковъ ми отговори, че той не би могълъ да принуди на мълчание когото и да било отъ членоветѣ на конгреса, но той ще се съгласи да се разискватъ само ония части отъ договора, които закачатъ европейскитѣ интереси". Този руски отговоръ на английското съобщение изважда на яве голѣмата разлика, която сѫществувала въ гледището на двата двора относително компетентностьта на бѫдѫщия конгресъ и важностьта на неговитѣ решения. Когато Англия мисли, че този конгресъ трѣбва да прегледа и се произнесе върху всичкитѣ членове на Санстефанския договоръ, за да създаде нѣщо ново, което да замѣни съвършенно този договоръ и да остави отъ него само единъ исторически споменъ, Руссия, наопаки, иска да остави въ сила договора, сключенъ съ Турцитѣ въ Санстефано и ако бѫдѫтъ направени нѣкои измѣнения въ него по въпроситѣ, които засѣгатъ европейски интереси, то тия измѣнения да съставятъ особенъ договоръ, който ще се потвърди съ една нова руско-турска конвенция.

Това старание на Руссия, да запази по принципъ сключения непосрѣдственно съ Турция договоръ, е много понятно: и сега тя се стреми да изтръгне отъ рѫцетѣ на Европа уреждането на работитѣ й съ Портата. Помни читателя голѣмото изкуство, употребено въ това отношение презъ времето на войната въ 1829 и голѣмитѣ резултати, които доби Руссия отъ Одринския миренъ договоръ. Но за това пъкъ западнитѣ европейски Сили употребиха следъ това не по-малко изкуство и усилия да освятятъ принципа, че Източния въпросъ е общоевропейски въпросъ, въ който никакво измѣнение не може да става безъ общото тѣхно съгласие. Сега Англия се явявала като инициаторка за запазването на този прин-

ципъ. Па освенъ това руското желание, щото бждящия конгресъ да разисква само ония членове отъ Санстефанския договоръ, които докачатъ европейски интереси, оставяло вратата широко отворени за неизвестностьта. Кои сж тия членове отъ Санстефанския договоръ, които закачатъ европейски интереси? Кой ще ги посочи? Руссия ли? или друга нѣкоя държава? или всички заедно? И това посочвание трѣбва ли да стане преди събирането на конгреса, или въ време на засѣданията му? Умѣстностьта на тия възражения противъ руското предложение била тутакси съзната и въ Петерсбургъ. За това кн. Горчаковъ побързалъ да заяви на австрийското правителство, че бждящия конгресъ самъ ще определя кои членове отъ прелиминирания миренъ договоръ засѣгатъ европейски интереси и че всички тия членове ще бждктъ подложени на разискванията му и нѣма да се считатъ за валидни, до когато не получатъ удобрението на всичкитѣ държави. Но Англия не се задоволявала съ подобно едно заявление, направено на Австрия, и настоявала на своя взглядъ, изразенъ въ съобщението й отъ 25 Февруарий. На 4 Мартъ графъ Дерби казва на руския посланникъ въ Лондонъ между другото: „... Вашето правителство не ни е отговорило още, да ли приема условията на Н. В.“. Вследствие на това многозначуще напомняние, князь Горчаковъ съобщава на 5 Мартъ на лордъ Лафтуса, че на конгреса всѣка една отъ Великитѣ Сили ще бжде свободна въ своитѣ оценения и въ действията си и че Руссия иска да запази тая свобода и за себе си. Ако тя би взела едно предварително задължение, съ това би ограничила тая си свобода. Въ отговоръ на това настояване на Руссия на първоначалното си предложение, графъ Дерби явява (9 Мартъ) на графъ Шувалова, че Англия, преди да се съгласи да вземе участие въ конгреса, иска да се установи ясно, че всѣкой единъ отъ членоветѣ на сключения въ Санстефано договоръ ще бжде прегледанъ отъ конгреса, не за да бжде непременно удобренъ, но за да може конгреса да сжди, кои сж членоветѣ, които трѣбва да се удобрятъ отъ Великитѣ Сили и кои не. На 14 Мартъ графъ Шуваловъ въ отговоръ на тая соммация, съобщава на графъ Дерби, че руското правителство настоява на своя възгледъ, а именно, че „то оставя на Силитѣ свободата да повдигатъ въ конгреса всички въпроси, които би счели за потрѣбно да разискватъ,

но запазва и за себе си свободата да приема или не разискването на тия въпроси".

По този начинъ руското правителство категорически се обявявало противъ английското предложение. Съ това кризата вземала заплашителенъ характеръ. Английскитѣ гарнизони въ Гибралтаръ и Малта били усилени, а лордъ Биконсфилдъ счелъ за нуждно да поиска отъ кралицата мобилизацията на резервитѣ. Предъ тия заплашителни мѣрки лордъ Дерби, който не билъ съгласенъ да се отива до въоржжено стълкновение съ Русия, си подалъ оставката и билъ замѣненъ съ лордъ Солсбери. Сега английското правителство тръгнало открито въ пжтя на приготовленията, съ сила да наложи на Русия своето искание. Новия английски министръ на външнитѣ работи предприелъ веднага да изложи мотивитѣ за английското негодувание противъ Санстефанския договоръ. На 20 Мартъ той отправя една окр. нота до английскитѣ представители при Великитѣ Сили, въ която дава едно обширно тълкувание на постановленията на казания договоръ и изтъква истинското имъ значение. Въ тая нота се казва, че новосъздадената България, която се простира отъ Черно море до Архипелагъ, управлявана отъ едно правителство, избрано и организирано отъ Русия и окупирана отъ руска войска, ще бжде неизбѣжно единъ проводникъ на руското влияние върху голѣма часть отъ Балкан. П-овъ и върху моретата, които го миятъ. Това влияние ще се разпространи далечъ задъ предѣлитѣ на България, вследствие предоставеното на Русия право, да наблюдава за въвеждането на реформитѣ въ Тесалия и Епиръ и да покровителствува православното духовенство въ другитѣ области на турската империя и т. н. Князь Горчаковъ не оставилъ безъ отговоръ обвиненията на англ. правителство. Въ своя отговоръ (28 Мартъ) той казва, че Санстефанска България е едно възпроизвеждание на създадената отъ представителитѣ на Великитѣ Сили въ Цариградската конференция България и протестиралъ противъ преписванитѣ на Русия намерения, да въведе новото княжество въ своята политическа система. Даденитѣ отъ руска страна обяснения не задоволили обаче Англия, която взела открито да се готви съ сила да наложи своя възгледъ. Презъ Априлий била свикана резервата, а отъ Бомбай била набързо изпратена индийска войска за Малта.

Отъ друга страна английското правителство влязло въ

преговори за общо действие съ Австрия, която сжщо така упорито възставала противъ Санстефанския договоръ. Въ Виена били силно възмутени когато узнали, че въ този договоръ не се споменува нищо за участьта на Босна и Херцеговина, уредена съ постановлението на Райхщадската конвенция. (Руссия отказала да вмѣсти въ Санстефанския договоръ отстжпванието тези две области на Австрия, за да не би да разколебае вѣрата на Южнитѣ Славяни въ безкористното й доброжелателство къмъ тѣхъ). Австрия се показвала готова да влезе въ споразумение съ Англия, да унищожатъ съ сила създаденото въ Санстефано положение. За да се предотврати такава една евентуалность, въ Виена билъ изпратенъ графъ Игнатиевъ, да изглади недоразуменията между дветѣ съсѣдни държави. Всичкитѣ негови усилия обаче останали ялови. На Руссия било дадено да разбере, че австрийската дипломация не може вече да има вѣра въ едно споразумение съ нея подиръ сждбата на направеното такова въ 1877. Графъ Игнатиевъ се завърналъ въ Петерсбургъ съ убеждението, че Австрия нѣма по никакъвъ начинъ да се съгласи съ рускитѣ желания относително бждящето устройство на Балканския П-въ.

На Руссия оставало, следователно, или да се откаже отъ добититѣ резултати съ толкова жертви, или да се готви за война съ Англия и Австрия съвременно. Въ началото царь Александръ се показалъ наклоненъ да вземе второто решение. Той разпоредилъ да се направятъ всички приготовления за една война съ тия две държави. Генералния щабъ съставилъ планътъ на военнитѣ действия и на главнокомандующия, великия князь Николай, било заповѣдано, да спре повращанието въ Руссия гвардията на гренадеритѣ, както и да вземе решителни мѣрки, да възприпятствува на Англичанитѣ да минатъ презъ Босфора. А на 6 Мартъ царьтъ му излага необходимостьта да завземе по какъвто и да е начинъ Босфора. Великия князь трѣбвало да извърши това или съ сила, или въ съгласие съ Турцитѣ, които въ такъвъ случай трѣбвало да станатъ съюзници на Руссия и да се оставятъ на нейната защита, като разпуснатъ войската си и като затворятъ флотата си въ едно пристанище, което Русситѣ ще имъ посочатъ. Съ една телеграма отъ 19 Мартъ царя предписвалъ на великия князь да съобщи, кога ще бжде всичко готово за действие и която свършвала така: „не трѣбва да се губи време, за да се предвари престиганието на сухоземната ан-

глийска войска". Но въ Петерсбургъ не си давали достатъченъ отчетъ за мжчнотиитѣ, които такова едно предприятие имало да срѣщне. Турцитѣ отказвали да даджтъ единъ категориченъ отговоръ за поведението си при единъ опитъ отъ страна на английската флота да навлезе въ Босфора и Черно море. Тѣ не се съгласявали да позволятъ такъвъ единъ опитъ на Англичанитѣ и заявявали, че ще имъ се възпротивятъ съ сила; отъ друга страна обаче отказвали да сключатъ съюзъ съ Русситѣ въ предъ видъ на тая случайность. А презъ това време Портата употребявала последнитѣ си усилия да събере около Цариградъ всичкитѣ почти останали сили на империята; всичкитѣ височи около столицата и край Босфора били укрепени и заети отъ нови войски. Предъ това поведение на Портата ставало явно, че за да може да се изпълнятъ предписанията отъ Петерсбургъ, трѣбвало да се скжса едва сключения миръ съ Турцитѣ и да се превзематъ съ оржжие многобройнитѣ тия укрепления. А ако предприятието не сполучи! Ако Турцитѣ се покажатъ задъ тия укрепления сжщо тъй упорити, както задъ укрепленията въ Плѣвенъ! Нѣма ли съ това да се компрометира всичкия добитъ до сега резултатъ? Ето защо когато на 20 Мартъ царя излагалъ отново на главнокомандующия необходимостьта да се завземе Босфора, Николай Николаевичъ, за да снеме отъ себе си всѣка отговорность, поискалъ да му се даджтъ точни и определени заповѣди за предприеманието на този походъ. Такива обаче не му били дадени, за това на 17 Априлъ той подалъ оставката си и билъ замѣстенъ отъ генерала Тотлебенъ. Новия главнокомандующъ, следъ като изучилъ положението, не се подвоумилъ да изложи подробно на царя всичкитѣ опасности, които представлявало завземанието на Босфора и да посъветва за отказванието отъ него.

Предъ видъ на всичко това, въ Петерсбургъ били принудени да измѣнятъ войнственното си настроение и вмѣсто да продължаватъ тежкитѣ приготовления за война, да продължатъ съ повече отстжпчивость преговоритѣ за спогодба съ Англия и Австрия.

Неуспѣха на графъ Игнатиевъ въ Виена давалъ да се предполага, че едно споразумение съ Англия ще бжде по-възможно. А и руския посланникъ въ Лондонъ настоявалъ, че ако Руссия трѣбва да участвува въ единъ европейски конгресъ, тя трѣбва предварително да се споразумее безъ друго

съ Сенджемския дворъ върху по-главнитѣ точки на Санстефанския договоръ. За това на графъ Шувалова било предписано, да се обясни съ лордъ Солсбери, кои отъ постановленията на този договоръ английското правителство иска да се измѣнятъ и въ какъвъ смисълъ. При всичко че Лондонския кабинетъ бѣ се вече произнесалъ, че иска да се подложатъ на преглеждание всичкитѣ членове на Санстефанския договоръ, той се съгласилъ съ предложението на Шувалова, но подъ условие, да се пазятъ въ най-голѣма тайна размѣненитѣ взглядове. За да се избѣгне каквото и да е възможно разкритие по преговоритѣ, решено било тѣ да ставатъ само между графа Шуваловъ и лордъ Солсбери и то устно; руския посланникъ нѣма да съобщава за тѣхъ нищо на своето правителство, а самъ ще отиди въ Петерсбургъ, да изложи на царя и на канцлера резултата отъ тия преговори. Императоръ Александръ побързалъ да се съгласи на този начинъ на преговаряние и Шуваловъ получилъ потрѣбното за това разрешение.

Подкаченитѣ така преговори не закъснели да дойдатъ до желаемия резултатъ: следъ нѣколко свиждания били уговорени главнитѣ условия на бѫдѫщето споразумение. Англия се съгласявала, щото Руссия да си присъедини крайдунавската часть на Бесарабия, Карсъ и Батумъ; но поискала, България да се раздѣли на две части: северна и южна, за граница на които да служи Балкана. Графъ Шуваловъ предложилъ да се посвети въ това съглашение и князь Бисмаркъ, който да се натовари съ инициативата за свикванието на конгреса въ Берлинъ, като направи поканата си така, щото всѣка една отъ Силитѣ, които ще участвуватъ въ него, съ приеманието ѝ, да дава сѫщевременно съгласието си за преглежданието всичкитѣ членове на Санстефанския договоръ. По този начинъ се мисляло да се избѣгне за Руссия неприятностьта да се подчини на обявеното още въ начало желание на английското правителство. Носитель на тая устна спогодба, графъ Шуваловъ тръгналъ за Петерсбургъ, като се отбилъ на пѫть въ Берлинъ, да изпълни мисията си при князя Бисмаркъ. Съ пристиганието си въ руската столица графъ Шуваловъ се явилъ при царя на докладъ. Като го изслушалъ, царя се показалъ зачуденъ отъ отстѫпчивостьта на Англия; той казалъ, че за него е все едно, една ли бѫде, две, или даже три Българии, стига само тѣ да получатъ устройство, което да направи не-

възможно повторението на турскитѣ кланета [1]); а съгласието на английското правителство за присъединението Карсъ и Батумъ къмъ рускитѣ владения, той счелъ за невѣроятно. Въпроса за това съглашение съ Англия билъ въ всѣкой случай внесенъ за разискване въ Съвета подъ председателството на царя. Въ нѣколко засѣдания Съвета разглеждалъ едно по едно неговитѣ постановления и ги приелъ всичкитѣ. Царя потвърдилъ неговото решение и Шуваловъ получилъ надлежното пълномощие, да подпиши една тайна конвенция съ Солсбери върху това съглашение. Къмъ срѣдата на Май Шуваловъ билъ вече въ Лондонъ, гдето веднага престжпилъ съ английския министръ на външнитѣ работи къмъ приготовлението на въпросната конвенция. Резултата отъ тия съвещания не закъснялъ да се прояви. На 18|30 Май двамата пълномощници подписали три различни конвенции, първата отъ които съдържа следнитѣ деветъ точки:

1. България ще бжде раздѣлена на две части: едната на северъ отъ Балкана, съ свой князь; другата на югъ отъ Балкана, безъ да стига Егейско море, ще има за управитель единъ християнинъ, съ управление подобно на английскитѣ колонии. (Тукъ сж били очертани границитѣ на сегашна България).

2. Изтегленитѣ отъ тая область турски войски нѣма да я окупиратъ вече.

3. Англия съжалява за отстжпването на Бесарабия, но нѣма да се противи на това.

4. Англия си запазва правото да разисква въ конгреса международнитѣ спогодби относително Дунава.

5. Англия не счита присвоението на Батумъ достойно да оправдае едно военно вмешателство. Руссия обещава да не отива по-нататъкъ отъ новата си азиятска граница.

6. По исканието на Англия, Руссия повръща Баязидъ на Турция, която въ замѣна отстжпва областьта Котуръ на Персия.

7. Руссия се задължава да не взема територия срѣщо военното обезщетение, нито да прави спънки на Англичанитѣ кредитори на Турция.

8. Конгреса ще се натовари съ грижата да реорганизира Епиръ, Тесалия и другитѣ гръцки земи.

---

[1]) Татищевъ. — *Александръ II.* II, 486.

9. Руссия се съгласява, щото плаването презъ Дарданелитѣ и презъ Босфора да си остане споредъ statuquo-то.

Другитѣ конвенции съ малки изключения перефразиратъ горѣказаното, та е излишно да се привеждатъ тукъ.

Уговорено било, щото тъй постигнатото съглашение да се съобщи и на другитѣ велики държави преди събирането на конгреса, но съ условие да си останатъ дипломатическа тайна. Руссия не искала, щото нейнитѣ поданници и другитѣ славянски народи да знаятъ, че сама се е отказала предварително отъ най-блѣскавитѣ постановления на Санстефанския договоръ. Въ тѣхнитѣ очи тя трѣбвало да се яви жертва на европейскитѣ държави, събрани на Берлинския конгресъ. Подиръ това съглашение графъ Дерби билъ правъ като казалъ, че на Берлинския конгресъ сега оставало само да зарегистрира решенията. То е, което заедно съ воденитѣ още отъ началото на войната преговори, приготвя условията на Берлинския договоръ, а не разискванията, станали подъ председателството на княза Бисмаркъ.

Следъ подписването на съглашението съ Англия, графъ Шуваловъ билъ повиканъ въ Петерсбургъ, да участвува въ засѣданията на Съвета, гдето трѣбвало да се приготвятъ наставленията на рускитѣ пълномощници въ бѫдѫщия конгресъ. Първия въпросъ, който Съвета разгледалъ, билъ: трѣбва ли Руссия, подиръ съглашението си съ Англия, да се споразумее и съ Австрия по нейнитѣ възражения противъ Санстефанския договоръ? Между другото по този въпросъ Съвета решилъ: Рускитѣ представители въ предстоящия конгресъ да не взематъ инициативата за присъединението на Босна и Херцеговина къмъ австрийскитѣ владения; ако Австрия, или друга нѣкоя държава, повдигне тоя въпросъ, рускитѣ пълномощници да заявятъ, че Руссия нѣма да припятствува на това. Следъ като Съвета се произнесалъ по всички въпроси, които ще се повдигнатъ на конгреса, графъ Шуваловъ предложилъ, да се произнесе още и по други десеть второстепенни въпроси, между които: 1) трѣбва ли рускитѣ пълномощници да защищаватъ раздѣлението на България по меридиана; 2) трѣбва ли да се настоява на южната граница по Санстефанския договоръ до Бѣло море; 3) какъвъ видъ учреждения да се предложатъ за Южна България; 4) какъ да се погледне на искането на Европа, да участвува въ административната организация на двете Българии; 5) какъвъ да бѫде срока за

пребиванието на русскитѣ войски въ България и т. н. Решенията на Съвета по всичкитѣ тия въпроси трѣбвало да служатъ за наставления на рускитѣ пълномощници въ предстоящия конгресъ. Така приготвена, Руссия можала съ спокойствие да се яви на него. Оставало само той да се събере.

Както видяхме по-горѣ, съ грижата за свикването му билъ натоваренъ князь Бисмаркъ, който на 22 Май изпратилъ наистина поканата си до Силитѣ, подписавши Парижския дороворъ отъ 1856. Споредъ както бѣше уговорено, поканата била направена въ такава форма, щото съ приемането й, всѣка отъ Силитѣ се съгласявала, да се разисква цѣлия Санстефански договоръ. На 1 Юний пълномощницитѣ на държавитѣ се събрали въ Берлинъ, повече да даджтъ потрѣбната форма на съглашението си, отъ колкото да решаватъ сжщността на въпроса.

„Постановленията на Берлинския договоръ бѣха предварително уговорени и приети отъ Шувалова въ Лондонъ и донесени отъ него въ Петерсбургъ. Князь Бисмаркъ, като узналъ съдържанието на тъй сключенитѣ предварителни условия, изказалъ своето очудване отъ тѣхъ, и иронически забележилъ, че е смѣшно да се иска отъ него „да бжде повече Руссинъ отъ самитѣ Русси“ [1]). Не на сжщото мнение били обаче за тия условия самитѣ руски дипломати. „Шуваловъ считалъ своитѣ усилия за приготовлението условията на Берлинския договоръ като заслужвающи награда: въ диктуванитѣ отъ него кореспонденции отъ Берлинъ до в. „Голосъ“, той казваше, че за извършеното отъ него по този въпросъ той е заслужилъ единъ памятникъ отъ страна на Руссия“ [2]). Подиръ това става явно защо рускитѣ пълномощници на Берлинския конгресъ сж се разболявали за всички засѣдания, когато сж се разисквали и пререшавали сждбоноснитѣ за насъ постановления на Санстефанския договоръ. А Българитѣ и днесъ още считатъ, че разпокжсването на Санстефанска България е станало противъ волята на Руссия.

Решенията на така събрания конгресъ, които съставляватъ наречения *Берлински договоръ*, сж всеизвестни, за да има нужда да ги възпроизвеждами тукъ. Достатъчно е да кажемъ, че разискванията му въ шестьтѣ засѣдания, въ които се е решавала сждбата на България, сж минали съвършенно

[1]) Скальковский. — *Вн. Пол. Россіи.* 283.
[2]) „ „ „ „ „ „

спокойно и безъ никакви сериозни възражения, отъ която и да било страна. По-живи прения е възбудилъ само въпроса за избиранието князя на България, както и за системата на управлението въ Княжеството и въ Източна Румелия. Руския пълномощникъ графъ Шуваловъ съ готовность приелъ, щото окупационното управление на Южна България да се предаде на една европейска комисия, като се順 старалъ щото въ замѣна на това, да се предостави на Руссия правото сама да управлява Княжеството до въвежданието на мѣстната администрация. Когато се разглеждалъ въпроса за Босна и Херцеговина, които английския представитель, лордъ Солсбери, предложилъ да бѫдѫтъ окупирани отъ Австрия, князь Горчаковъ заявилъ, че Руссия не се интересува отъ този въпросъ; но тъй като съ тая окупация се преследва да се избави християнското имъ население отъ вѣковния произволъ, която цель преследва и Руссия, то той се присъединява напълно къмъ предложението на лордъ Солсбери.

Следъ подписванието на Берлинския договоръ, гледанъ отъ всички Югославяни, а особенно отъ руския народъ, като унизителенъ за великата славянска държава, руското правителство, за да успокои духоветѣ, издава едно съобщение, да обясни, какво печели Руссия отъ този договоръ. Като напомня провъзгласяванието независимостьта на Румѫния, на Сърбия и на Чернагора, съобщението казва: „Турцитѣ изгубватъ своето владичество надъ по-голѣмата часть отъ Балканския п-въ... Туй, което се върши днесь предъ нашитѣ очи, е съпровождало и всичкитѣ ни по-предишни войни на Изтокъ. Безъ да се гледа на всичкитѣ наши успѣхи, ние никога не сме могли да разрешимъ задачата по единъ корененъ начинъ. Ние сме бивали винаги пренуждавани, да се спираме предъ непреодолимитѣ трудности на задачата, предъ твърдата стена на интереситѣ и на страститѣ, повдигани отъ нашитѣ успѣхи. Но съ всѣка последующа война ние сме правили нова крачка напредъ за постиганието на окончателната ни цель. Това е тази кървава и славна черта, която е прокарана презъ всичката наша история и която трѣбва непременно да доведе до изпълнението на нашата историческа мисия — освобождението на Православния Изтокъ. Колкото и да сѫ несъвършенни резултатитѣ на Берлинския договоръ, то тѣ все представляватъ нова една крачка по предишния пѫть, крачка доста важна, ако и спечелена скѫпо. Берлинския договоръ е само единъ отдихъ, една по-

чивка по трудния пѫть. Като го оценява отъ тая точка зрение, Руссия намира въ миналото основание да има надѣжда въ бѫдѫщето".

Отъ това съобщение се вижда, че Руссия не счита за постигната още нейната цель, че мисията ѝ не е още свършена и ще има още освободителни войни. Надѣжда за неосвободенитѣ, но горко на освободенитѣ! Това се ясно вижда отъ всичкитѣ досегашни нейни действия; него открито изповѣдатъ и самитѣ Русси въ минути на изкренна изповѣдь. „Руссия има на Балканския п-овъ своя история, казва Скальковскій[1]), която се захваща още отъ времето на Святослава (в. с. 9 и сл. б.) и въ нейнитѣ заключения трѣбва да търси за себе си подходящитѣ решения и примери. Нашата задача е по-обширна отъ съчеяванието на ефемерни автономии и конституции за Румѫни и Българи и настаняванието на нѣмски принцове у тѣхъ. Руссия стои на чело на Източния Свѣтъ, на чело на всички Славяни и на всички православни и въ ***тѣхния*** (курсива нашъ) интересъ трѣбва да се бори съ Западна Европа, да се бори непрестанно и съ вѣкове. За насъ, Българитѣ, Сърбитѣ, Румѫнитѣ сѫ само войници въ колосалната борба, войници въ гигантското вѣковно сражение . . . Тежко на Руссия ако вземе да слуша дипломатитѣ и да търси благоразположението на когото и да било, а още по-малко това на Българитѣ и на Сърбитѣ, които на нея дължатъ всичко, т. е. това че сѫ хора, а не работенъ добитъкъ на Турцитѣ. Руссия трѣбва да върви напредъ съ самоувѣреностьта, че ние „ще бѫдемъ тамъ, гдето трѣбва да бѫдемъ", както казва Киселевъ. Такава трѣбва да е програмата на руската политика, — програма проста и ясна, а следователно, лесно осѫществима".

---

[1]) *Вн. П. Россіи*. 328.

Прибавления.

I.

(Къмъ стр. 14).

Освобождението, съ което си послужилъ византийския императоръ Цимисхий, при изгонванието на Русситѣ съ Святослава на чело, е едно отъ средствата, които се употребяватъ въ тъй наречения ***посредственъ*** или ***наученъ*** начинъ на завоевание. Това средство е употребявано въ всички времена на човѣшката история. То съставлява единъ етапъ, съ който победителя ще си послужи, когато е омаломощилъ силитѣ си въ една тежка борба и се опасява да си не създаде нови неприятели, ако престѫпи веднага и открито къмъ изпълнението на задушевнитѣ си стремления.

За по-голѣма нагледность не е злѣ да посочимъ по единъ примеръ отъ всички епохи на политическата история.

а) ***Римлянитѣ освобождаватъ Гърция отъ Македонцитѣ.*** Никой отъ старитѣ народи не е билъ толкова изкусенъ въ употреблението на завоевателнитѣ средства, както ***Римлянитѣ,*** които достигнали да завладеятъ цѣлия тогавашенъ свѣтъ и да му заповѣдатъ презъ стотини години. Както нѣкои държави въ наше време, така и тѣ преди 2000 години стѫпили на Балканския полуостровъ най-напредъ чрезъ освобождение. Тогавашнитѣ жители на нашитѣ страни (Македонци, Етолийци, Гърци и пр.) често се спречквали помежду си, както въ наше време Българи, Сърби, Гърци, Турци, Черногорци не преставатъ да се свадятъ. Римлянитѣ отдавна били турили око на тая страна, но нѣмали възможность да употребятъ изведнъжъ голѣма сила, за да я покорятъ, защото постоянно били заети срѣщо други народи и отлагали изпълнението на решението си, до когато се разправятъ съ другитѣ свои съсѣди. Презъ това време македонския царь, Филипъ III или V (220—179), единъ отъ потомцитѣ на Александра

Великий, като се поусилилъ малко, поискалъ да покори Гърция, както направилъ великия му дѣдо. Той билъ почти довършилъ предприятието си, когато се явяватъ Римлянитѣ, да помогнатъ на победенитѣ Гърци (198 пр. Хр.). Това било небесна помощь за последнитѣ. Тѣ не виждали, че Римлянитѣ идѫтъ единствено съ цель да не позволятъ на Филипа да се усили много, за да не попречи на намерението имъ, и посрещнали римскитѣ полкове като свои спасители. Македонцитѣ били изгонени изъ Гърция и Фламиниусъ, римския полководецъ, ги принудилъ да ѝ повърнатъ всичкитѣ градове въ Европа, като ѝ присъединилъ и градоветѣ отъ азиятското крайбрѣжие, „защото Римлянитѣ искатъ и тѣ да бѫдѫтъ свободни", говорялъ сключения договоръ. За да обае още повече Гърцитѣ, Фламиниусъ наредилъ да се питатъ и тѣ, да ли сѫ съгласни съ сключенитѣ условия. Когато нѣколко безочливи Етолийци се показали малко неблагодарни, той отнелъ още нѣколко града отъ сирийския царь и ги присъединилъ къмъ Гърция. „Трѣбва да освободимъ цѣла Гърция, говорялъ той, ако искаме да усмиримъ Етолийцитѣ и да направимъ, щото всичкитѣ народи да обичатъ повече римското име, отъ колкото да се боятъ отъ него и да ги увѣримъ, че ние сме минали морето, да обезпечимъ независимостьта на Гърция, а не да смажимъ Филипа, нашия съперникъ". Наредени били тържественни праздници, за да се ознаменува това небивало благодеяние. Отъ цѣла Гърция се стекалъ народъ въ Коринтъ (196), за да изкаже своята благодарность. При откриването на най-голѣмитѣ тържества, по разпорежданието на Фламиниуса, кликаря се провиква: „Римския сенатъ и победителя на Македонцитѣ даватъ свободата на всички Гърци, Коринтяне, Фикидийци, Локрейци, Евбейци, Магнетени, Тесалийци, Ахейци и Перебени". Когато свършилъ, събранитѣ се забравили отъ радость. Тѣ не вѣрвали да сѫ чули добрѣ и се споглеждали съ очудвание, като че ли се намирали подъ обаянието на единъ хубавъ сънь. Кликарьтъ билъ принуденъ да повтори още веднъжъ. Тогазъ множеството, като не се съмнявало вече въ благодеянието на Римлянитѣ, се предало на най-голѣми увлечения отъ радость. „Имало на земята единъ народъ, който приема да се бие на свои разноски и да се излага на опасность за свободата на другитѣ, си говорили събранитѣ; народъ, който, неблагодаренъ да направи това доб[illegible] тѣ съсѣди, минава дори презъ море, за да

унищожи по цѣлъ свѣтъ тиранското владичество и да възстанови царството на правдата. Една дума отъ устата на кликаря бе достатъчна да даде свободата на всички градове въ Гърция и Азия. Колко великодушно трѣбва да е сърдцето, което е родило тая мисъль!"[1]) За да обае още по-силно гръцкото население, Фламиниусъ говорялъ само на гръцки. Той заповѣдалъ да закачатъ хоругви изъ храмоветѣ, върху които било написано, че Римлянитѣ произхождатъ отъ Гърцитѣ и че за това именно сж дошли да имъ помагатъ. Но когато поискали на римския полководецъ да унищожи съвършенно македонското царство, за да не се повдигне пакъ, той отказалъ, защото „человѣколюбието на римския народъ му забранява да затъпче единъ победенъ вече неприятель". Гърцитѣ считали това за великодушие, когато за Римлянитѣ то било една необходима нужда. Повдиганието на Македонцитѣ имъ трѣбвало, за да могжтъ да дойдатъ повторно да освобождаватъ.

Освенъ гдето билъ оставенъ Македонския царь достатъчно силенъ, за да даде поводъ на Римлянитѣ да дойдатъ да защищаватъ Гърцитѣ, но и тия последнитѣ били раздѣлени на множество автономни държавици, неспособни да дадjтъ едно сериозно съпротивление. Само Тесалия била раздѣлена на четири такива републики, а всичкитѣ дребни области на Гърция, като Биотия, Фокидия, Фтиотидия, Евбея, Магнезия, Акарнания, Етолия, Ахайя, Аркадия и пр. образували независими една отъ друга държавици. Тези държавици не само че не могли да се съгласятъ за взаимно действие, но и открито враждували помежду си, подбуждани изкуственно отъ общия имъ врагъ. Намерили се нѣкои по-далновидни Гърци, които съзирали сжщинското значение на това поведение, като предсказвали какво очаква отечеството имъ отъ това благодеяние и какви сж сжщинскитѣ намерения на Римлянитѣ; но тѣ били малцина и гласа имъ не се чувалъ. Въодушевлението на народа достигнало върха си, когато Фламиниусъ напусналъ Гърция съ всичката си войска (194).

Римлянитѣ имали нужда отъ нея да се борятъ срещо Испанцитѣ и Галитѣ. Но въ Гърция останалъ предишния страхъ отъ Македонцитѣ; останали и много римски служители и превърженници, които могли всѣкога да предизвикатъ идването

---

[1]) Tite Live. — Гл. XXXIII.

на Римлянитѣ. И наистина, не се минали още 2 години и тия последнитѣ пакъ дошли. Причината била, че въ продължение на това време, чрезъ оставенитѣ въ Гърция чиновници, тѣ сполучили да отидатъ толкова напредъ въ своя планъ, щото голѣма часть отъ Гърцитѣ, за които излѣзли вече на яве целитѣ на Римъ, предпочели да се присъединятъ къмъ неприятелитѣ на своитѣ освободители. Етолийцитѣ извикали сирийския царь, Антиохъ, той пъкъ сега да ги освободи. „Нашата сегашна свобода е само за очи, казвали тѣ; всичко се върши у насъ споредъ желанието на Римлянитѣ“. Сега дошло редъ на римскитѣ превърженници въ Гърция да изплатятъ това, що получили отъ своитѣ благодетели.

Споредъ даденитѣ отъ Римъ съвети, Ахейцитѣ предприели да се противятъ срѣщо извикването на Сирийцитѣ. „Ние не знаемъ да има въ Гърция нѣкой градъ, който да е заетъ отъ истинскитѣ наши освободители, или който да имъ плаща данъкъ, или поне да е свързанъ съ нѣкой несправедливъ договоръ и да носи единъ тежъкъ хомотъ. Ние нѣмаме нужда отъ освободители, защото сме свободни; ни отъ покровители, защото щедростьта на римския народъ ни е дала свобода и миръ“ [1]).

Поканений Антиохъ приелъ съ готовность поканата, защото искалъ на свой редъ да се възползува отъ грьцката слѣпота. Щомъ стѫпилъ въ Гърция, той билъ на всѣкѫдѣ посрѣщанъ като избавитель отъ Римлянитѣ. И Антиохъ отъ своя страна не пестялъ обещанията: „Нѣма да се спра предъ никакви мѫчнотии и припятствия; ще се изложа на всички опасности, само да ви освободя отъ умразното римско владичество и да възвърна независимостьта на Гърция. До тогава трудете се да доставяте на войската ми жито и всички потрѣбности“ [2]), говорялъ той на Гърцитѣ. Антиохъ иди, казвали неблагодарнитѣ, не да завоевава, а да освободи Гърция и да ѝ даде една истинска свобода, а не както Римлянитѣ, които ни освободиха само за очи. Не виждаме ли какво сѫ направили до сега и къмъ какво се стремятъ? Така, една часть отъ Гърцитѣ вѣрвали, че Сирийцитѣ, а не Римлянитѣ, сѫ истинскитѣ имъ доброжелатели, когато друга часть вѣрвала противното. Тези последнитѣ, на чело на

[1]) Tite-Live. — Гл. XXXV.
[2]) Ibid.

които стоели Ахейцитѣ, извикали Римлянитѣ, за да ги защитятъ противъ Антиоха.

Така двамата освободители се срещнали въ Гърция. Римлянитѣ надвиватъ и изгонватъ съперника си, като му отнематъ и нѣколко града, които присъединили къмъ Гърция, за да успокоятъ неблагодарнитѣ. Тѣ не преставали да разточаватъ своитѣ обещания, както по-преди; но тъй като обстоятелствата сега били по-благоприятни за тѣхъ, тѣ се разпоредили да вэематъ нѣкои гаранции, които да обезпечатъ владичеството имъ въ Гърция. За тая цель въ нѣкои укрепени градове били оставени малки части римска войска. Много сановници и военачалници били оставени въ Гърция подъ предлогъ да уредятъ страната. Следъ тѣхъ били повикани други и още други. Така щото въ продължение на 50 години Гърция приличала вече на римска областъ: всичката войска и най-високитѣ длъжности били повѣрени на Римляни, които получавали заповѣди отъ Римъ.

За всички Гърци станала вече явна сѫщинската цель на освобождението. Възпоминанието за едновремешната слава ги разбудило за едно късо време отъ сънътъ, въ който ги държали изкуснитѣ Римляни; и тѣ се опитали съ сила да си отнематъ това, което последнитѣ имъ взели съ хитрость. Кѫсно се свѣстили: възстанието, което направили, скоро било потъпкано (146) и само послужило на Римлянитѣ да обявятъ отечеството имъ за завоевана земя. Така изчезва Гърция и се появява само следъ дълги години подъ името Византия [1]).

Това *освобождение* заслужва особенно внимание, едно, защото по своята давность не представлява никаква опасность да бѫде претълкувано пристрастно; и друго, защото е употребено отъ една държава, по стѫпкитѣ на която сѫ вървели, па и сега вървятъ всички почти голѣми народи въ своитѣ завоевателни стремления. То ни показва всичкитѣ условия, които, като се съберѫтъ, изискватъ непременно, щото покоренитѣ земи да се оставятъ сами да се управляватъ презъ известно време, т. е. да се *освободятъ*. Какви сѫ тези условия? — Римската история разказва, че когато Фламиниусъ билъ въ Гърция, да я защищава противъ Македонцитѣ, Римъ ималъ нужда отъ всичкитѣ си сили, да ги употреби въ Галия и Испания. Интереса на Римлянитѣ изисквалъ, да си не създаватъ задъ

---

1) Michelet. — *Histoire romaine.* II, 116.

гърбътъ единъ новъ неприятель; Гърцитѣ трѣбвало да се галятъ, до когато Римъ се избави отъ другитѣ си врагове и тогава да имъ покаже зѫбитѣ си. Защото ако Гърцитѣ се увѣрятъ въ сѫщинскитѣ намерения на Римлянитѣ, можали лесно да се споразумеятъ съ Македонцитѣ и да работятъ заедно срещо общия неприятель, което съставлявало вече опасность. Тѣ сж могли никакъ да не поглеждатъ на Гърция, до когато не се разправятъ съ другитѣ си неприятели; но въ такъвъ случай Македонцитѣ щѣли да я присвоятъ и да се усилятъ, та щѣло да има нужда да се употреби много повече сила и жертви, когато сега, съ съдействието на самитѣ Гърци, тѣ прогонили опасния Филипа Македонски и безъ никакво съпротивление покорили страната въ продължение на 50 години. Ще има, прочее, освобождение всѣкой пѫть, когато завоевателя е принуденъ да действува срѣщо други неприятели и не иска да си създава нови, а пъкъ разполага и съ време да отложи окончателното завоевание.

б) ***Византийцитѣ освобождаватъ България отъ Руситѣ.*** Руския князь Святославъ, следъ като покорилъ Източна България, вмѣсто да изпълни сключения съ Византия договоръ, клонялъ да напусне Киевъ и да се установи за винаги въ Преславъ. Това било опасно за Византия, гдето вѣрвали, че Русситѣ, следъ като покорятъ България, ще я предадѫтъ на тѣхъ срѣщо определеното възнаграждение. Намерението на Святослава, както и неговата храбрость, туряли въ опасность самата Византия; за това тамъ било решено да се употребятъ всички средства, за да се пропѫди далечь отъ границитѣ този юнакъ варваринъ. Византийцитѣ сега се опълчватъ противъ него, когато неотдавна сами го канили да дойде. Захваща се войната, която византийския императоръ (Цимисхий) провъзгласилъ като война за освобождението на България. Иванъ Цимисхий се заловилъ да отслаби колкото се може повече своя неприятель, като си приготви привърженници между самитѣ му хора. Видяхме (с. 11), че голѣмо множество Българи, недоволни отъ византийскитѣ нрави, въведени въ България отъ царь Петра подъ влиянието на жена му, Гъркиня, посрѣщнали съ радость Святослава, когато се появилъ най-напредъ въ България (967). Тези заслѣпени отъ умраза наши дѣди скоро захванали да се разкайватъ, защото руския хомотъ не закъснялъ да приведе всички на умъ и разумъ. Към тѣхъ именно се обръща византийския императоръ; той разпраща хора по цѣла

България, които тържествено да разгласятъ, че той иди като освободитель на Българитѣ и ще се бие само за тѣхното избавление отъ хищния северенъ завоеватель; за това ги приканва всички да се опълчатъ противъ Русситѣ и съ общи сили да избавятъ земята си. За по-голѣмо увѣрение, Цимисхий изпратилъ двама свои хора да предложатъ на фиктивния български царь Бориса, който стоялъ като плѣнникъ на Русситѣ въ Преславъ, да се направи едно сродяване между българския и византийския царски дворове, като се оженятъ двама отъ синоветѣ на императора Романа за български княгини. „По този начинъ съгласието и дружбата между двата народа ще почива на роднински връзки". Българитѣ радостно приели предложението и молили византийския императоръ да премахне по-скоро руския хомотъ. „Тѣ говорили, че императора ще одържи непременно победа надъ Русситѣ, както и попреди е побеждавалъ всичкитѣ народи, противъ които е изпращалъ своитѣ легиони"[1]). Нашитѣ наивни прадѣди, както и днешнитѣ имъ потомци, взели обещанието на Византийцитѣ за диктувано отъ безкористно доброжелателство и съ радость посрѣщнали цариградскитѣ легиони. Имало между тѣхъ мнозина, които не били забравили старото византийско неприятелство и които се съмнявали въ чистотата на сегашното доброжелателство, но недавно наложеното руско иго било толкова тежко, щото и тѣ не се отказали да помогнатъ за отхвърлянието му. Скоро по разни мѣстности на България се появили чети, които убивали всѣкой Руссинъ, попадналъ въ ржцетѣ имъ; тѣ захванали да боравятъ по всичкитѣ балкански мѣста и презъ тѣснитѣ пжтеки нападали на Русситѣ тамъ, гдето тѣ никакъ не се надѣвали. Една подобна чета привежда 20-хилядната войска на Цимисхия презъ известенъ само на нея пжть въ източния Балканъ, за да се яви предъ Преславъ, когато Русситѣ съ най-голѣма увѣренность, че този градъ е недостжпенъ, гледали обикновеннитѣ си дневни работи. Сварени неприготвени, тѣ били разпръснати и голѣма часть избити. „Борисъ, само на име български царь, билъ взетъ въ плѣнъ отъ Гърцитѣ заедно съ много отъ своитѣ знаменити съотечественници. Византийския императоръ се отнесалъ благосклонно къмъ него, като го увѣрявалъ, — както става обикновенно въ подобни случаи — че той се е въо-

[1]) Левъ Дяконъ. — V, 79. В. Чертковъ. — *Война Святослава*, 26.

ржжилъ единственно да освободи Българитѣ отъ неволя и че признава само Русситѣ за свои неприятели"[1]). „Азъ преминахъ планинитѣ, казалъ дълбокия политикъ, за да отмжстя заради униженията и лошитѣ обноски, които ви причиниха Русситѣ. Азъ не съмъ дошелъ да покорявамъ България, но да я освободя. Само Русситѣ сж неприятели на твоя народъ", говорилъ Цимисхий на номиналния наследникъ на царь Петра, като го поздравилъ отгоре и съ царски титулъ[2]). Отъ Преславъ византийския императоръ тутакси се отправилъ къмъ Силистра, гдето се намиралъ Святославъ съ главната своя сила. „Цимисхий се разпоредилъ да известятъ на всѣкжде презъ гдето щѣлъ да мини, че той иди не за друго, а да избави България отъ Русситѣ"[3]). „Областитѣ и градоветѣ, които страхътъ задържалъ до тогава подъ властьта на Русситѣ, сега, когато работитѣ на тези последнитѣ тръгнали на злѣ, бързали да се отцепятъ отъ тѣхъ и преминавали на страната на Цимисхия, който давалъ на своя походъ видъ на една война за освобождението на Българитѣ отъ руското иго. По думитѣ на лѣтописеца, той обявилъ на българския народъ, че Византийцитѣ сж навлѣзли въ земята му не за неговото поробване, а за освобождението му отъ Русситѣ"[4]). Естественно, щомъ Българитѣ гледали на Византийцитѣ като на свои освободители и имъ давали всичкото си съдействие, Русситѣ трѣбвало скоро да бждятъ изгонени. Така и станало: Святославъ, затворенъ въ Силистра, билъ принуденъ скоро да напусне и този градъ, за да си замини за Руссия.

Но какво стана съ освобождението на България? Двамата наследници на българския престолъ, Борисъ и Романъ. били отведени въ Цариградъ, гдето на площада предъ църквата Св. София, въ присжтствието на безброенъ народъ, Цимисхий заповѣдалъ на Бориса да снеме отъ себе си всичкитѣ царски знакове: той билъ лишенъ отъ правото на владетель надъ България и назначенъ на нѣкакъвъ почетенъ чинъ. Романъ пъкъ билъ скопенъ и назначенъ на друга служба. Какво стана по-нататъкъ, то е известно: България робувала 150 години. Такива сж сетнинитѣ на всѣко готово освобождение. А защо сж били обещанията? — Защото Византийцитѣ виждали, че

---

1) Карамзинъ. — *Исторія Россіи*. I, а, 112.
2) Schlumberger. — *Epopée Byzantine*. 104.
3) Ibid.
4) Дриновъ. — *Южные Славяне*, 106.

съ съдействието на Българитѣ по-лесно ще изгонятъ Святослава, което и сполучватъ. Тѣ би изпълнили часть отъ обещанието си, ако Русситѣ не бѣха така коренно изгонени изъ България, или пъкъ ако Българитѣ бѣха образували за своя смѣтка една отдѣлна отъ византийскитѣ легиони войска. Въ първия случай — защото Византийцитѣ щѣха да вематъ въ съображение, че и Святославъ отъ своя страна може да направи обещания за освобождение и пакъ да нахлуе въ България. Въ втория — защото образуваната българска сила би заплашила изтощенитѣ византийски войски. Нѣщо повече: Византийцитѣ би очистили България и би я оставили съвсѣмъ свободна, ако, когато тѣ бѣха на Дунава, нѣкой другъ неприятель ги би заплашилъ отъ Югъ. За да отдалечатъ Святослава отъ своитѣ владения и да накаратъ Българитѣ да мируватъ, тѣ би ги оставили сами да се управляватъ, като вematъ въ сѫщото време нуждницѣ мѣрки, да осѫществятъ своитѣ намерения при първия удобенъ случай. Но понеже никое отъ тези условия не сѫществувало, то освобождението станало излишно и истинската цель се проявила веднага, защото нѣмало кой да се възпротиви, или пъкъ да се възползува, като привлече Българитѣ на своя страна.

в). *Освобождение на Египетъ отъ Френцитѣ.* Въ 1781 френския посланникъ въ Цариградъ, графъ Сенъ Приестъ, пишалъ на своето правителство: „Русситѣ иматъ въ Херсонъ 15 фрегати и два други кораба съ по 64 топа; тѣ иматъ още толкова въ Таганрокъ. Тая ескадра щомъ се появи предъ Цариградъ, и една революция ще избухне, а това ще бѫде знакъ на едно възстание отъ страна на Гърцитѣ. Турцитѣ ще напуснатъ Европа преди нѣкой да ги чуе и се накани да имъ помогне. Франция не трѣбва да се остави, да я изненадатъ така; тя трѣбва да побърза и да завземе Египетъ. Завладяването на тая страна е твърде лесно, защото тя се пази само отъ 6—7 хиляди души Мамелюци“[1]).

Египетъ още отъ по-рано възбуждалъ желанието на френскитѣ крале, но тѣ не проявлявали това си желание, защото се предпазвали, да се не скаратъ и съ единствения си тогава преданъ приятель — Турция. Още при Лудовика XIV се появилъ въпросъ за неговото завоевание. Лейбницъ билъ изработилъ и планътъ за тая цель. Лудовикъ XVI билъ

---

[1]) De Garden. — *Histoire générale des traités de paix.* VI, 41.

взелъ вече всичкитѣ мѣрки за завземанието му, но революцията, въ която той изгубилъ главата си, спряла осѫществлението на планътъ. Когато тая революция турила край на турското приятелство, въ Франция се заловили по-сериозно да мислятъ за Египетъ. Тогава френския посланникъ писалъ горнитѣ редове. Въ сѫщото време генералъ Бонопартъ се залавя на работа. „Ако бѫдемъ принудени да отстѫпимъ капъ Добра Надѣжда на Англия, то трѣбва въ такъвъ случай да си присвоимъ Египетъ. Тая страна не е принадлежала никога на нѣкоя европейска държава; само Венециянцитѣ сѫ я владели нѣколко време. Съ 25,000 души войска, натоварена на 8—10 кораба, или венециянски фрегати, може да се отиди отъ тукъ и да се завладее. Египетъ не принадлежи на Турчина. Желалъ бихъ да се добиятъ нѣкои сведения и да ми се съобщи, какво влияние би произвело на Портата завземанието на Египетъ отъ наша страна“[1]).

Така, Френцитѣ имали чисто завоевателни цели относително Египетъ. Бонопартъ планиралъ да направи Срѣдиземно море чисто френско езеро, да вземе Египетъ и отъ тамъ да заплаши Англия въ Азиятската ѝ империя. Щомъ Турция била заплашена отъ Русситѣ, и Наполеонъ се отправя съ 25,000 души да завладее Египетъ (1798). Сега се захваща *освобождението.* Съ стѫпванието си на египетска земя, Френцитѣ скриватъ истинскитѣ свои намерения и се обявяватъ за освободители на страната. „... Отдавна това сборище отъ роби, купени въ Кавказъ и Григория, тиранизира най-прелестната часть отъ земята; но Всевишния, отъ когото всичко зависи, заповѣда, щото тѣхното царувание да се свърши“, говорилъ Наполеонъ въ своето възвание къмъ Египтянитѣ. А известно е, че въ сѫщото време той отхвърлялъ сѫществуванието на всѣкакъвъ Всевишенъ Създатель. Завоевателитѣ всѣкога се съобразяватъ съ идеитѣ и вѣрванията на своитѣ жертви, до когато постигнатъ целитѣ си. „Народъ египетский, продължавалъ той, ще ви говорятъ, че азъ ида да съборя вѣрата ви: не го вѣрвайте! Азъ дохождамъ да възстановя вашитѣ правдини, да накажа похитителитѣ. Азъ почитамъ повече отъ Мамелюцитѣ (вашитѣ врагове) Бога, неговия пророкъ и алкорана ... Всички вие, Египтяне, ще бѫдете повикани да заемите и управлявате всичкитѣ села и градове; най разумнитѣ,

---

1) Napoleon. — *Mémoires.* V, 349.

най ученитѣ, най добродетелнитѣ ще управляватъ, и народа ще бѫде щастливъ" . . . (Прокламация)[1]). Отъ тая прокламация читателя вижда, че Наполеонъ не се спиралъ предъ обещанията, които би погалили мохамеданската фантазия: религиозно царство, свобода и т. н.

Понеже Египетъ билъ подъ сюзеренното владичество на Портата, то за да я въздържи, да му не попречи, Наполеонъ съ една нечувана безочливость взелъ да я увѣрява, че той не искалъ да направи Египетъ френско владение, а желае само да го освободи отъ Мамелюцитѣ и сетне да го предаде на Турция. То се знае, че въ Цариградъ посрѣщнали тези увѣрения както прилича: една руско-турска флота скоро излазя къмъ Йоническитѣ острови, да ги отнеме отъ Френцитѣ[2]). Въ сѫщото време Наполеонъ изходатайствувалъ да се прати единъ посланникъ предъ европейскитѣ царски дворове, който да обясни действията му. На този посланникъ било заповѣдано: „Както въ Берлинъ, тъй и въ Петерсбургъ, ще говорите всѣкога, че Египетъ е окончателно наше притежание". Така постѫпватъ неканенитѣ освободители: едно говорятъ предъ народа, а друго предъ дипломатитѣ. Египетъ билъ покоренъ, Мамелюцитѣ узурпатори изгонени и Френцитѣ се готвяли да изпълнятъ отдавнашнитѣ си желания, когато внезапно се появяватъ нови освободители — Англичанитѣ. Тѣ се съединяватъ съ Мамелюцитѣ и освобождаватъ на свой редъ страната отъ Френцитѣ, които при Абукиръ били принудени отъ Нелсона на сила да се откажатъ отъ освобождението и да се върнатъ въ отечеството си. Днесь тѣ сѫ, които желаятъ да се освободи сѫщия Египетъ отъ освободителитѣ му Англичани.

г). *Освобождение на Италия.* Ето едно освобождение, което твърде прилича на освобождението на България. Когато Австрия владеяла Апенинския полуостровъ, Франция се трудяла за освобождението на Италиянцитѣ; но когато тези последнитѣ поискватъ да обезпечатъ своята свобода чрезъ съединението на разнитѣ области и княжества, Франция става да се противи на това съединение сѫщо тъй, както нашата освободителка намери причина да се обяви противъ нашето Съединение. Какъ ще се обясни това очивидно противоречие? Да се желае отъ една страна свободата на единъ народъ, а отъ друга да се припятствува на засилването му? — Въ

[1]) *Correspondance de Napoléon.* VIII, 169.
[2]) В. стр 193 и сл.

нашъ интересъ е, говорили тогавашнитѣ френски държавни хора, да се освободи Италия; но не е въ нашъ интересъ, тя да бжде силна; каква полза ако изгонимъ Австрийцитѣ и създадемъ вмѣсто тѣхъ Италиянци?[1])

Въ що се е състоялъ интереса на Франция? — Вследствие борбата между германскитѣ императори и папитѣ, въ Италия се образували сума републики, независими една отъ друга; всѣкой по-голѣмъ градецъ ималъ свое независимо управление. Пиза, Лукия, Флоренция, Сиена, Арецо, Модена, Парма, Режио, Мантуа, Бергама, Бресчия, Миланъ, Лоди, Кома, Кремона, Павия, Верцель, Новара, Генуа, Венеция, Чиери, Асти, Верона, Тревеция, Падуа, Кремоне, Ферара, Плезанце, Болоня, Тортонъ и пр.; после, Римъ, Тоскана, Неаполъ, Сицилия и др. били все отдѣлни господарства. Тѣ се свадили постоянно помежду си, и ако нѣкога се съединявали противъ общия врагъ, щомъ опасностьта минавала, взаимнитѣ борби и вражди пакъ се захващали. Съ времето въ всѣка република се въздигалъ по единъ „тиранинъ", който ставалъ пъленъ монархъ въ малката си държавица. Къмъ края на XIV вѣкъ по-голѣмитѣ захващатъ да поглащатъ по-малкитѣ и числото на господарствата взема да се намалява. Ето защо следъ обединението на Франция и на Испания „лесно можаше да се предвиди, че Франция ще бжде принудена рано или късно да навлезе въ Италия. Повиквана десеть пжти, двадесеть пжти може би, тя си правяше оглушки, като оставяше да се бъркатъ въ това дѣло Арагония и Провансъ, които отъ 200 години се караха за Неаполитанското кралство. Но времето бѣше дошло, когато Италия трѣбваше безъ друго да стане плячка на нѣкоя голѣма сила. Две се показваха на хоризонта" и т. н.[2]).

Още въ 1494 Карлъ VIII навлязалъ въ Италия и превзелъ Римъ. Въ първитѣ дни на следующата година (8 Ян. 1495) билъ сключенъ мирътъ съ папата. Останалитѣ италиянски републики и княжества, изплашени, направятъ помежду си съюзъ (въ Венеция 31|III, 1495) да изгонятъ Френцитѣ изъ полуострова. Карлъ VIII едва се спасилъ съ бѣгство въ Франция. Така се свършило първото навлазяние на Френцитѣ въ Италия. Наследника на Карла VIII, Лудовикъ XII, предприема ново навлазяние, насърдченъ най-много отъ бързия

[1]) Опасенията на френската дипломация се оправдаватъ днесь. Съединена Италия е съюзница на френскитѣ съперници.
[2]) Michelet. — *Histoire de France*. VII, 135.

успѣхъ въ начало на своя предшедственникъ. Презъ Августъ 1499 Френцитѣ пакъ навлазятъ въ Италия. На следующата година Лудовикъ XII и испанския краль, Фердинандъ Католикъ, подписали единъ договоръ, да си раздѣлятъ Северна Италия. Следъ шесть месеца съглашението било изпълнено. Но когато владенията на двамата съюзници се допрели, тѣ не закъснели да се скаратъ. Захванала се война между Френци и Испанци, която се свършила въ полза на последнитѣ. Следъ 13 годишно господаруване Френцитѣ били изгонени изъ Италия. Наследника на Лудовика XII, Францъ I, се счелъ за длъженъ да последва стжпкитѣ на своитѣ предшедственници. Презъ Августъ 1515 той преминалъ Алпитѣ и завзелъ Северна Италия. Следъ 7 годишно владение Френцитѣ пакъ били изгонени, сега не вече отъ Испанцитѣ, а отъ Австрия, която става пълна владетелка не само на Италия, а и на Испания, чрезъ фамилиярнитѣ връзки на царствующия си домъ. Следъ една година френската войска минава пакъ Алпитѣ и завзема Ломбардия. При това навлазяние Францъ I билъ хванатъ робъ. За да се избави, той се съгласилъ да подпиши единъ договоръ, чрезъ който се отказвалъ съвсемъ отъ Италия и признавалъ Австрия за владетелка на тая страна (5 Августъ 1529). Съ този актъ Австрия ставала владетелка на Италия, Испания, Белгия и Холандия. Погледнете на картата, и ще видите, че по този начинъ тя обгращала като съ обрачь цѣла Франция. Заплашвало се сжществуванието на самата тая. Въ неинъ интересъ било да се скжса тоя обрачь по какъвто и да е начинъ. Трѣбвало както Испания, така и Италия да се изтръгнатъ отъ ржцетѣ на Австрия, и ако не могжтъ да се присвоятъ, то да се отдѣлятъ поне. Така щѣлъ да се отслаби неприятеля, безъ да се създава другъ на негово мѣсто. Франция не би се двоумила още сега да ги прибави къмъ собственнитѣ си владения, както направи по-сетне Наполеонъ, ако силитѣ ѝ биха позволили това. Но нейната слабость оставила Австрийцитѣ съ вѣкове да владеятъ въ Италия. Когато тя се поусилила, да може да се мѣри съ Австрия, италиянския въпросъ пакъ се появилъ на дневенъ редъ. Но понеже успѣха билъ съмнителенъ, Франция се явява като освободителка на покоренитѣ народи.

Главното освобождение на Италия се извършва отъ френския императоръ Наполеонъ III; но, както видяхме, то има стари основи. Първата освободителна война се захваща само

да се напакости на Австрия, безъ Италиянцитѣ да сж искали, а даже и противъ тѣхъ, защото Френцитѣ въ 1792, като надвиватъ сардинския краль, който билъ приятель на Австрия, присвояватъ си Ница, Савоя и Кони. Веднага следъ тая война се захващатъ редъ други, презъ всичкото време на Наполеона I. Тѣ всички се обявявали за освободителни и Италиянцитѣ ги приемали за такива. „Френцитѣ сж наши братя по вѣра и произхождение; тѣ идмтъ да турятъ редъ и спокойствие въ отечеството ни и следъ като свършатъ мисията си, пакъ ще се повърнатъ въ дома си". Така вѣрвалъ италиянския народъ и посрѣщалъ френскитѣ войски, както рускитѣ биваха посрѣщани у насъ. Ето образецъ отъ държания езикъ предъ френскитѣ военачалници: „Ти дойде най-сетне, министръ на правосждието, Божий пратенникъ; ти си когото отъ четири години стоящий предъ тебе немощенъ служитель предсказваше, безъ да те означава; ние те приемаме съ весело лице и съ благодарно сърдце. Твоето идване възпали душата на всички, които обичатъ правосждието; тѣ вѣрватъ, че чрезъ тебе Богъ ще възобнови свѣтътъ. Пристжпи прочее веселъ, спокоенъ и победоносно, понеже те праща този, който победи върху дървения кръстъ"...

Тая вѣра гениялния френецъ, Наполеонъ I, взелъ да подклажда съ всички средства. Вмѣсто да си присъединява италиянскитѣ земи, отъ които изгонвалъ Австрийцитѣ, той образувалъ отъ тѣхъ отдѣлни господарства, които сами да се управляватъ за сега, до когато има нужда отъ войската си противъ опълчившата се срѣщо него Европа. Така били създадени въ 1796 републикитѣ Транспаданска и Циспаданска. На следующата година двѣтѣ тези републики били съединени въ една подъ название Цизалпийска. Отъ Генуезската областъ била направена една Лигурийска република. На следующата година (1798) била създадена една Римска република отъ папскитѣ владения, една Партенопейска отъ неаполскитѣ, една въ Тоскана и едно временно управление въ Пиемонтъ. Наполеонъ, като освобождавалъ всичкитѣ тия области, не забравялъ съвършенно Франция; той отнемалъ и изпращалъ въ отечеството си всичкитѣ редки и скжпи старини, съ които изобилствували заетитѣ земи, като имъ налагалъ и извънредни контрибуции, за да отплатятъ подарената имъ свобода. „Вие пратихте 300 милиона на своето отечество, за да улекчите ...вѣтѣ му, говорилъ той на войскитѣ си. Вие обогатихте

парижския музей съ повече отъ 300 вещи, цвѣтето на стара и нова Италия, за създаването на които сѫ били потребни 30 вѣка. Вие завладяхте за Републиката най-хубавитѣ области на Европа; френското знаме се развява за първи пѫть по брѣговетѣ на Адриатическо море, на 24 часа само отъ Стара Македония"...[1]).

Освенъ горeказанитѣ републики били създадени и много други отдѣлни княжества, графства и пр., на брой повече отъ 20, да се свадятъ помежду си, та да бѫдѫтъ винаги на разположението на френския властитель. Той считалъ, че е рано още за прямото присвоение на тези земи, защото то би улеснило нановото имъ завземание отъ неприятеля. Действително, още не се били минали две години отъ изгнанието на Австрийцитѣ, и тѣ пакъ се появили заедно съ Руситѣ, предвождани отъ Суворова. Той се обявилъ на свой редъ освободитель на Италиянцитѣ, които при всичко че не били формално покорени отъ Френцитѣ, пакъ били изложени на такъвъ натискъ отъ тѣхна страна, щото посрѣщнали руския генералъ като свой избавитель. Въ Миланъ, Мантуа, Верона и пр. били направени тържественни празднuци, подобни на онези, които Гърцитѣ правили на римския полководецъ при изгонванието на Македонцитѣ. Суворовъ говорилъ като сѫщински освободитель. „Ние се притекохме отъ далечния северъ, за да ви освободимъ. Не искате ли да извършите сами това, което ние тъй великодушно вършимъ за ваше благо? Прегърнете гордо това предприятие и ние ще победимъ. Никой Италиянецъ не може да се колебае за пѫтьтъ, който трѣбва да залови"[2]). Суворовъ знаялъ, че гдето е свободата, тамъ е победата. По този начинъ той победилъ по-преди Турцитѣ; сѫщото става и съ Френцитѣ сега. Съ съдействието на Италиянцитѣ скоро Австрия станала пакъ господарь на отечеството имъ. Въ началото на 1800 Френцитѣ се държали само въ Генуа.

Но това било за кѫсо време. Презъ сѫщата година Бонопартъ минава Сенъ-Бернаръ и изгонва Австрийцитѣ, следъ като Суворовъ изгубилъ войската си въ Швейцарскитѣ планини. Сега Наполеонъ, като нѣмалъ да се страхува отъ първитѣ си неприятели, престѫпилъ съ други мѣрки къмъ лесно освобождаванитѣ италиянски области. Най напредъ той накаралъ Пармския вла-

---

1) *Correspondance.* II, 480.
2) Laverne. — *Histoire de Souroroff.* 347.

детель да отстжпи доброволно своитѣ земи на Франция, срѣщо които му било дадено Тосканското графство, наречено Етрурско кралство. Пиемонтъ билъ присъединенъ къмъ френскитѣ владения, а Цизалпийската република избрала Бонопарта за свой предсѣдатель: признателностьта го изисквала. Наполеонъ назначилъ като свой намѣстникъ нѣкой си Италиянецъ, Мелци, неговъ вѣренъ слуга, който управлявалъ буквално по заповѣдитѣ, които получавалъ отъ господаря си въ Франция. А Лигурийската република избрала за свой предсѣдатель единъ препоржченъ отъ Наполеона дожъ. Когато Бонопартъ ставалъ императоръ въ Франция, той ставалъ и краль на Цизалпийската република, прекръстена на Италиянско кралство. Но за да не излезе това изменение като насилственно, той написва една молба и я праща, за да му я поднесатъ отъ страна на републиката. Молбата говоряла: „Господарю! Страната, която вие създадохте и уредихте, въ която всичко свидетелствува вашитѣ подвизи, вашия духъ, вашитѣ благодеяния, всичко изказва само едно желание: *вие да бждите нашия краль*. Вие пожелахте, щото италиянската република да сжществува, — тя сжществува; пожелайте щастието на италиянската монархия и тя ще бжде щастлива". На тая молба Наполеонъ отговорилъ: „Ние сме се въодушевлявали винаги отъ идеята да въздигнемъ свободенъ и независимъ италиянския народъ. Ето защо образувахме въ начало дветѣ италиянски републики. По-честити обстоятелства ни позволиха да съединимъ тези две държавици и да образуваме Цизалпийската република. Още по-честити обстоятелства изискватъ, щото вие да се управлявате отъ единъ краль; азъ се съгласявамъ да ви бждж такъвъ. Азъ приемамъ короната, която ми предлагате и ще я нося до когато вашитѣ интереси го изискватъ"[1]). За вице-краль на италиянското кралство билъ назначенъ зетьтъ на Наполеона, Евгений Бохарне.

Въ сжщото време (1805) Лигурийската република била присъединена къмъ френската империя. Сжщото станало и съ републиката Люкъ, съ Масса и Карара и съ графството Гвастала. На следующата година Наполеонъ отнелъ Неаполитанското кралство отъ Бурбонитѣ и го далъ на брата си Иосифа. Въ 1807 той присъединява Тоскана къмъ френскитѣ владения, а на следующата година съ единъ указъ присъе-

---

[1]) *Histoire de Napoleon I.* Par une société de gens de lettres. 23.

динява и Римъ, заедно съ папскитѣ владения. Така щото цѣла Италия подпаднала подъ властьта на Наполеона, — една часть направо, като френски окржзи, друга посредствомъ единъ вице-краль Френецъ — както по-преди била подъ властьта на австрийския императоръ. Нещастието на Наполеона въ Руссия изтръгнало и Италия отъ френското владичество; стария редъ билъ пакъ възстановенъ подъ владичеството на Австрия, сега усилено още повече. Въ надвечерието и въ времето на революцията 1848 Италиянцитѣ се опитватъ да се избавятъ отъ австрийското иго, но раздѣлението имъ на много отдѣлни господарства спжвало успѣха имъ. Направенитѣ възстания послужили само да се усили още повече владичеството на чужденеца. И сама Франция се опитала при общото смущение да обсеби Римъ, гдето Мацини и Гарибалди били прогласили република. Но следъ общото усмирение Френцитѣ оставили папата да господарува въ Римъ.

Австрийското владичество било пълно въ Италия, когато Наполеонъ III става френски императоръ. Като се закрепя на престола си, той захваща да мисли за постиганието славата на Наполеона I. Най-удобната почва, отъ гдето да се захване, била пакъ въ Италия, гдето положението било сжщото, както и при чича му. Тукъ пакъ сжществували много отдѣлни държавици, владетелитѣ на които си съперничали подъ общото направление на Австрия, и всѣкой отъ тѣхъ билъ като средневѣковенъ господарь надъ поданницитѣ си. Само въ северна Италия, при френската граница, се намирало едно кралство съ по-свободни учреждения, гдето намирали прибѣжище всичкитѣ свободолюбиви Италиянци, преследвани за тѣхнитѣ идеи. Това било Пиемонтъ, надаренъ съ единъ мждъръ и енергиченъ краль, който съ дѣлата си успѣлъ да обърне къмъ себе си очитѣ на италиянскитѣ родолюбци. Идеята за изгнанието на чужденеца и за обединението на Италия, проповѣдана чрезъ писание и съ разни дружества, била озрѣла за народа. Трѣбвало само да се намери нѣкой да вдигне знамето. Пиемонтъ се явилъ за такъвъ, но две опитвания излезли несполучливи: силитѣ били слаби и Австрийцитѣ надвивали.

Така стоели работитѣ, когато Наполеонъ III сполучва чрезъ Кримската война да отмжсти отчасти за 1812. Италиянския въпросъ му представлявалъ възможность да направи сжщото и съ Австрия. Ето защо той предложилъ съ готовность исканата му помощь отъ Кавура, да се изгонятъ Ав-

стрийцитѣ отъ Италия. По този начинъ той добивалъ възможность да отслаби вѣчния френски съперникъ, да си създаде единъ безопасенъ съсѣдъ и въ сжщото време да увеличи френската територия съ нѣкоя областъ. Грамадното болшинство на италиянския народъ, комуто не били известни ни дипломатическитѣ съображения на френския императоръ, ни тайнитѣ съглашения между Кавура и Наполеона за отстжпването на Савоя и Ница срѣщо дадената помощь, изкренно билъ увѣренъ, че Френцитѣ идятъ да му помогнатъ само отъ любовь къмъ него, само защото сж отъ една вѣра и отъ една раса съ Италиянцитѣ. Ако тогазъ нѣкой би се осмѣлилъ, да подложи на съмнение изкренностьта на френското доброжелателство, сигурно той би билъ предметъ на сжщата умраза, както у насъ бѣха тъй наречените антирусофили. А и тогава не би било трудно за всѣкиго, знающъ миналитѣ стремления на Франция, да отгадае, че тукъ трѣбва да има нѣщо по-реално отъ чувствата на едновѣрие и еднородство, и че Наполеонъ се ползува само отъ тези чувства, за да улесни задачата си.

Австрия била победена и почти изгонена изъ Италия. Италиянцитѣ се надѣвали, че тѣхнитѣ освободители ще създадятъ отъ всичкитѣ италиянски земи една обединена Италия. Вмѣсто това, Наполеонъ, като виждалъ, че отишелъ много далечь и че чрезъ създаването на една голѣма Италия, нѣма да спечели желаемото за Франция положение, внезапно сключва миръ съ победенитѣ Австрийци безъ знанието на Италиянцитѣ (Виллафранка, 30|VI 1859). Чрезъ този договоръ Австрия се отслабвала наистина, защото била лишена отъ по-голѣмата часть на владенията си въ Апенинския полуостровъ, но не била създадена и Италия. Оставалъ си почти сжщия старъ редъ: много държавици, съ враждебно настроени единъ противъ другъ владетели. Италиянцитѣ видели изведнъжъ до где се простира доброжелателството на Франция, и всички негодували, но били слаби да предприематъ нѣщо. А и самитѣ Френци открито почти обявявали, че е въ интереса имъ Италия да е свободна, но да не е силна. Италиянскитѣ патриоти сега съзнали, че ако могжтъ да се надѣватъ нѣкому, то това сж собственнитѣ имъ мисци: „Тѣжко на Италия, ако чака всичко да й дадятъ на готово", не преставали да проповѣдатъ Кавуръ и Гарибалди, и се заели сами да довършатъ това, което френския императоръ не желаялъ.

Съ мирътъ въ Виллафранка билъ освятенъ и принципа за невмешателството въ вжтрѣшнитѣ работи на държавитѣ: всѣкой народъ е свободенъ да си нареди такъвъ видъ управление, какъвто намира за най-удобенъ. Австрия и Франция се задължавали въ Виллафранка да съблюдаватъ този принципъ спрямо Италия. По този начинъ Наполеонъ несъзнателно приготвилъ обединението на италиянския народъ. Още въ сжщата година на сключването казания договоръ, държавицитѣ Флоренция, Модена, Булоня и Парма избиратъ Събрания, които рѣшаватъ да се присъединятъ къмъ Пиемонтъ. Споредъ договора, ни Австрия, ни Франция можали да се възпротивятъ на това съединение. На следующата година Емилия и Тоскана направили сжщото. Наполеонъ съзналъ грѣшката си и захваналъ да гледа съ друго око на италиянското движение за обединение, но отстжпването на Ница и Савоя, което станало все чрезъ гласуване на народа, спряло намесата му. Въ Сицилия, гдето правителството недопускало по доброволенъ начинъ плебисцита, едно възстание, подето отъ Гарибалди, дало възможность на населението да изкаже желанието си за присъединение къмъ Пиемонтъ. Следъ три месеца сжщата участь постигнала и Неаполитанското кралство. Маршъ и Омбрия се присъединили почти въ сжщото време. На 2 Мартъ 1861 представителитѣ на всички съединени области се събиратъ въ Туринъ и провъзгласяватъ Викторъ Емануила за краль на Италия. Оставали отдѣлени още две области и то отъ най важнитѣ: Венеция и папската область съ Римъ. Италиянскитѣ патриоти горели отъ желание да направятъ Римъ столица на отечеството си, но Наполеонъ, като съзиралъ, че вмѣсто Австрия тукъ се издига една нова голѣма държава, решилъ да се възпротиви съ сила на нейното по-нататъшно уголѣмяване и да остави всрѣдъ Италия една независима область, която да я дѣли на две. Той изпраща френски войски да защищаватъ папскитѣ владения противъ всеобщото желание на италиянския народъ. Гарибалди се поставя на чело на едно движение за завземанието на Римъ, но Наполеонъ заплашилъ, че ще отвори война на италиянското кралство, ако не спре движението. Правителството пада и исканието на Франция било удовлетворено. Гарибалди билъ раненъ отъ самитѣ италиянци (17/VIII 1862), за да не отива да обединява отечеството имъ. Чрезъ единъ договоръ съ Франция, Италия се задължавала да защищава противъ всѣко нападение папската.

область и да поддържа независимостьта й. Подъ това условие френската войска изпразнила папскитѣ владения. Но италиянскитѣ патриоти не можали да стоятъ безчувственни предъ това противоестественно раздѣление; всички горели отъ желание да направятъ стария Римъ столица на нова Италия. Това не било обаче въ интереса на доброжелателитѣ имъ, за това тѣ били решени на всички мѣрки за осуетяване желанието на италиянския народъ. Въ 1867 Гарибалди приготвя едно ново движение за присъединението на Римъ. Франция пакъ изпратила войски, да се биятъ противъ пълното освобождение и обединение на италиянския народъ. До когато да престигнатъ тия войски, Гарибалди разбилъ папската войска и клонялъ да осѫществи всеобщия идеалъ. Но при Мантана (1867) Френцитѣ се срѣщатъ съ Италиянцитѣ и следъ една кървава битка между освободители и освободени, първитѣ надвиватъ. Сега всички Италиянци съзнали какви сѫ били побужденията на френското освобождение, за това когато Франция въ 1870 се намерила въ трудно положение, италиянското правителство не можило да устои срѣщо всеобщото желание и навлязло съ войскитѣ си въ папската область. Римъ билъ прогласенъ за столица, което едва ли би станало ако въ нѣмско-френската война нещастието не било сполетяло италиянския доброжелатель.

II

(Къмъ стр. 55, 112 и 129).

Покровителство. Подиръ *освобождението*, второ едно средство, което се употребява при *научния* начинъ на завоевание, е покровителството. Днесь дипломацията трѣбва да приготви почвата, да отвори вратата на войскитѣ; гдето тя е победена, тамъ и най-храбритѣ сражения на бойното поле не успѣватъ. Посредствомъ дипломацията се разбива силата на съпротивлението, разстройва се съгласието и съединението въ срѣдата на противника.

За да се употреби това средство на завоевание въ нѣкоя страна, тя трѣбва да е свободна. За това освобождението всѣкога върви преди покровителството. Държавата, която е заставена да употреби това средство за подчинението на единъ народъ, спечелва си преди всичко правото да го покровителствува предъ чуждитѣ народи. Веднъжъ това право придобито, покровителствувания народъ, като бива отстраненъ отъ концерта на независимитѣ народи, бива лишаванъ постепенно отъ своя суверенитетъ, до когато бѫде напълно подчиненъ. Употребяванитѣ въ това направление средства винаги зависятъ отъ степеньта на развитието на народа, предназначенъ за жертва, както и отъ държанието на вънкашнитѣ съперници. Когато страната, на която завоевателя е турилъ око, е малко известна и населението ѝ съвсемъ невежествено, както е въ нѣкои страни вънъ отъ Европа, средствата сѫ по-груби и цельта се постига по-лесно. Въ Европа съперничеството на другитѣ държави изисква по-голѣмо изкуство при практикуването на покровителството, за да може то да стигне крайната си цель.

Нека вземемъ за примеръ *Полша*, сѫдбата на която игра голѣма роль въ известни моменти на *Източния Въпросъ*. До сега не се е срѣщалъ народъ по-тежко измаменъ и съ слабостьта и късогледството на който по-низко да сѫ се гаврили силнитѣ. Го-

лѣма полза можемъ ние да извлечемъ отъ злощастията на този славянски народъ, който на времето си заемаше първото мѣсто между всичкитѣ народи отъ славянско произхождение. Въ средствата, употребявани за неговото поробване, ние ще срещнемъ голѣмо подобие съ нѣкои най-нови събития въ България. Покровителство отъ горе, подкопаване отъ долу; ласкания и обещания отъ една страна, лукавство и лицемерие, употребени за разпалване анархията, припятствие да се въведе редъ и сигурность — отъ друга; такива сж средствата, съ които се премахна цвѣтътъ на славянската раса.

По своето географическо положение Полша била пречка и на Прусия и на Руссия. На първата, защото се явявала като единъ клинъ, който се вмжквалъ въ прускитѣ владения и припятствувалъ за стратегическото имъ единство; държавнитѣ интереси изисквали да се премахне този клинъ. На втората, защото я отдѣляла отъ Средня Европа и я правяла азиятска страна. И дветѣ държави намирали, следователно, полза отъ премахванието на Поляшкото господарство. Въ Руссия по-рано захванали да мислятъ за това; Петръ I въ своето завещание начерталъ по кой начинъ да постжпватъ наследницитѣ му. Но първата стжпка за изпълнение замисъльта е направена отъ Прусия.

Осжществлението на задачата, която си поставили съсѣдитѣ на Полша, се улеснявало отъ формата на нейното управление. Главнитѣ недостатъци на това управление били два: 1) короната не минавала отъ баща на синъ по наследство, както това било тогава въ всичкитѣ държави, а следъ смъртьта на краля, наследника му трѣбвало да се избира[1]; 2) за да може да се осуети всѣкоя законодателна мѣрка въ камарата, достатъчно било единъ депутатъ да се възпротиви. Това право на депутатитѣ е известно подъ името Liberum veto. И винаги се намирали депутати, които се ползували отъ това право, водими отъ безразсждно упорство, или отъ лични облаги[2]).

Най напредъ Турцитѣ се опитали да се възползуватъ отъ тия недостатъци на поляшкото управление. Още въ края на XVII вѣкъ тѣ се готвяли да завоеваятъ Полша, но вме-

[1]) У насъ биде направенъ опитъ да се въведе сжщата система, но не сполучи (в. стр. 544).

[2]) Въ 1885 Цанковъ самъ си издигна ржката въ нашето Народно Събрание противъ извършеното Съединение. Какво ли би последвало, ако Liberum veto бѣше освятено право въ българската конституция?

шателството на руския князь Алекси Михаиловичь ги възпряло. Той заявилъ на Султана, че ако Турцитѣ нападнатъ на Полша, то Русситѣ и Казацитѣ сж решени да влѣзатъ въ съюзъ съ другитѣ християнски народи срещо Мюслюманитѣ. Все по него време (1686, 21|IV) между Полша и руския царь, Петръ I, билъ сключенъ известния Московски договоръ[1]), споредъ който, първата, за да добие съдействието на Русситѣ противъ турскитѣ заплашвания, отстжпвала Киевъ на Руссия срещо 146,000 рубли и *се задължавала да не позволява, щото православнитѣ ѝ поданници да бждатъ приследвани отъ страна на католицитѣ и униятитѣ*. Взетото въ този договоръ задължение отъ Полша, нищожно на първи погледъ, послужва за основа на рускитѣ вмешателства въ вжтрешнитѣ ѝ работи, особенно при повдиганието на *дисидентския въпросъ*. Този договоръ рускитѣ владетели ще цитиратъ всѣкога, когато Поляцитѣ се опитатъ да се възпротивятъ на тѣхнитѣ настоявания въ полза на дисидентитѣ. А въ 1716, когато на поляшкия престолъ се качвалъ Августъ II, Поляцитѣ направятъ друга една погрѣшка, която дошла да допълни горнята и която предавала поляшкото управление на произвола на Русситѣ. За да не може краля да наруши клѣтвата, която давалъ при качванието си на престола, за съблюдението на p a c t a c o n v e n t a (така се наричалъ акта, подписванъ отъ новоизбрания краль, който съдържалъ задълженията му) и за пазянието основнитѣ закони на страната, Поляцитѣ поканили Руссия да бжде свидетелка при заклеванието, за да служи като единъ видъ поржчитель. Въ подписания отъ Августа II пактъ-конвентъ билъ вмжкнатъ единъ параграфъ, споредъ който Руссия ставала гарантинъ на правдинитѣ и свободата на Поляцитѣ, да пази щото краля да не направи никакво изменение на основнитѣ закони и на формата на управлението, за съблюдението на които се заклевалъ. Това било за Руссия една неочаквана печалба, по-голѣма отъ печалбата на найславната военна победа, защото управлението на Полша се оставяло на нейното разположение: тя можала вече на всѣка минута, когато намери за удобно, да се намеси, подъ предлогъ да пази ненарушимостьта на управлението. Руссия не захванала веднага да се ползува отъ тая печалба, защото не била още достатъчно силна, за да обърне голѣмо внимание

---

[1]) в. с. 23.

въ това направление. Но този актъ ще й послужи въ бждяще за подкопаване на Поляшкото царство.

Нѣколко години следъ качването си на поляшкия престолъ, Августъ II, като съзиралъ на кжде ще заведе Полша избираемостьта на държавния й глава, решилъ (1721) да направи престола наследственъ. Той се отнесалъ къмъ съсѣдитѣ си — Австрия, Руссия и Прусия — за да дадятъ съгласието си за това промѣнение, като имъ предложилъ даже и по една часть отъ поляшката земя въ замѣна на съгласието имъ[1]). Но ходатайството му било отхвърлено отъ тези държави, защото било „противъ Бога, противъ съвестьта и противъ клетвата", казвалъ руския господарь, Петръ I, въ своето възражение противъ това искание. Спомѣнатитѣ държави наопаки, предприели по-силно да поддържатъ некадърната поляшка конституция, защото въ нея виждали най-добрата гаранция за своитѣ интереси. Най напредъ трѣбвало да се направи, щото Поляцитѣ да изберятъ за свой краль едно лице, което да не припятствува, а да гледа спокойно когато съсѣдитѣ му захванатъ да се разпореждатъ съ поляшкитѣ владения. За такова лице въ Руссия захванали да се грижатъ още при царица Екатерина I. На 10 Августъ (1726) между Руссия и Прусия билъ сключенъ единъ съюзенъ договоръ[2]), защото „наследницата на господаря Петръ I, всепресветлейшата държавнейша княгиня и господарка Екатерина, императрица и самодържица всеросийска, както и н. и. в. Фридрихъ Вилхелмъ Пруский и пр. разсждили за добрѣ не само да продължатъ и за напредъ доброто съгласие между двета държави, но и да създадятъ помежду си едно най тѣсно и твърдо задължение за безопасностьта на своитѣ владения, за тѣхния покой и увеличение". А третия таенъ членъ на този договоръ гласи: „Понеже интереситѣ на н. и. и н. к. величества изискватъ, щото тѣ да иматъ особенна грижа за съсѣдната имъ Поляшка корона и република, за това желаятъ по единъ най решителенъ начинъ да се стараятъ, щото казаната корона и република да се задържатъ въ своитѣ предишни учреждения, волности, права и преимущества. Всичко противно, което се предприеме, да бжде своевременно предотвратено и когато по божията милость въ Полша се дойде до избира-

---

1) Ф. Мартенсъ. — *Собранiе трактатовъ и конвенцiи, заключенныхъ Россiею съ инностранними державами.* Т. V, с. 235

2) Мартенсъ. — *Собранiе трактатовъ и конвенцiи.* V, 254.

нието на единъ новъ краль, то горе́казанитѣ и. и к. величества не само тогава, но и отъ сега да даватъ тамъ еднакви наставления, щото на поляшкия кралски престолъ да се качи такъвъ наследникъ, който да не бѫде опасенъ нито за поляшкитѣ волности, нито за съсѣдитѣ си, и въ когото може да се има надѣжда, че ще се предържа въ сѫществующитѣ стари и нови съглашения съ руския и пруския дворове и ще бѫде въ добра дружба и съсѣдство съ тѣхъ. И понеже, за да се постигне тая цель, потрѣбно е да се предупреди благовременно, щото при едно такова ново избиранние този народъ да запази пълната си волность и да я упражнява безъ да може отъ нѣкого да й се наложи нѣкое ограничение, то т. в. се съгласяватъ, да се възпротивятъ съ всичкитѣ си сили на едно такова предприятие и да се съгласятъ до колкото се може съ най-влиятелнитѣ членове на Поляшката република, щото и при живота на настоящия краль да не става никакво отричание отъ короната, или ново избирание въ полза на когото и да било". Въ сѫщото време руската владетелка подписала следующата декларация[1]: „Понеже въ заключения между н. и. в. всеруссийска и н. к. в. пруский на 10 Августъ 1726 съюзенъ договоръ чрезъ единъ таенъ членъ е решено, че когато по божия милость се дойде до избиранието на единъ новъ краль въ Полша, то гореказанитѣ т. в. ще се трудятъ по единъ най-прилеженъ начинъ, щото на поляшкия кралевски престолъ да бѫде поставенъ единъ наследникъ, сгоденъ за тѣхнитѣ интереси. За това н. и. в. всеросийската царица чрезъ настоящето благоволява да обясни, че нейното намерение е, щото този наследникъ да бѫде единъ природенъ поляшки шляхтичь. Въ удостовѣрение" и пр.

Когато на руския престолъ дошла Анна Иванова, въ Берлинъ билъ подписанъ (19 Септ. 1730) единъ новъ съюзенъ договоръ[2]) между Руссия и Прусия, третия таенъ членъ на който възпроизвежда почти буквално съответствующия членъ III отъ сключения на 10 Августъ 1726 подобенъ договоръ. Следъ две години (13|XII 1732) къмъ Руссия и Прусия се присъединява и Австрия, и между тритѣ държави билъ сключенъ единъ новъ договоръ[3]), въ който се казва, че тѣ

1) Мартенсъ. — V, 247.
2) „ — V, 275.
3) „ I, 319.

„при изпразняването на поляшкия престолъ ще намерятъ такъвъ наследникъ, който предварително би се съгласилъ да поддържа сжществующия редъ и волноститѣ на диетата и следователно да бжде въ съгласие съ всичкитѣ договорящи се страни“.

По земята не липсватъ хора, които за личното си благуване да продадлтъ единъ народъ. Явява се единъ кандидатъ, саксонский курфирстъ Фридрихъ Августъ, който склонилъ да изпълни сключенитѣ между Руссия, Австрия и Прусия условия. Руската царица, Анна Иванова, го накарва да подпиши съ нея следующия таенъ договоръ[1]), ако желае да бжде избранъ за поляшки краль: „Чл. 1. Кандидата обещава да употреби всичкитѣ си усилия, за да добие на Руссия едно пълно удовлетворение на законнитѣ й искания отъ Поляшката Република. Чл. 3. Ако кандидата се възкачи на поляшкия престолъ, той ще поддържа сжществующата конституция, както и приятелството и съюза между Полша и Руссия. Чл. 4. Кандидата се задължава да сключи подобенъ съюзъ съ Австрия и съ Прусия. Чл. 5. Н. и. в. обещава да подкрепи въ съгласие съ своитѣ съюзници кандидата, да се възкачи на поляшкия престолъ, било съ влиянието си, било съ пари, а въ краенъ случай и съ войска. Тя ще вземе съ своитѣ съюзници достатъчни мѣрки, за да не би кандидата да бжде отхвърленъ и свободата на избора ограничена; ще спре действията на тези, които би пожелали да премахнатъ републиката и достигнатъ неприятелскитѣ си цели“ . . . Само подъ тези условия Руссия се съгласявала да прокара избора на Ф. Августа. Тѣ се видели недостатъчни на царицата и тя ги допълнила по такъвъ начинъ, щото и самия кандидатъ, комуто царска корона давали срещо тѣхъ, ги намерилъ за твърде тежки, но най сетне ги приелъ, защото него го боляло твърде малко за сждбата на Полша.

Следъ смъртьта на поляшкия краль Августъ II (1733) въ Полша се образували две главни партии за избиране новъ краль; едната се обявила за руския кандидатъ, саксонския курфирстъ Фридрихъ Августъ, който подписалъ горереказанитѣ условия; другата поддържала кандидатурата на Станислава Лещински, дѣдо на френския краль Лудовикъ XV. Първия, поддържанъ отъ Русия, Австрия и Прусия, билъ представенъ

[1]) De Garden. — *Histoire générale des traités de paix*. III.

отъ тѣхъ на Поляцитѣ, като най-способния човѣкъ, който ще въздигне отечеството имъ, ще разшири свободата и ще намали налозитѣ, т. е. ще удовлетвори всичкитѣ желания на народа. Втория билъ поддържанъ отъ Франция. Въпреки старанието на първитѣ държави да упазятъ въ тайна сключенитѣ договори между тѣхъ самитѣ, както и съ тѣхния кандидатъ, Поляцитѣ пакъ успѣли да проникнатъ презъ булото на голѣмитѣ имъ обещания. Безъ да се гледа на натиска и на подкупитѣ въ полза на Фр. Августа, неговата кандидатура пропаднала. Избранъ билъ Станиславъ Лещински, който и пребързалъ да отговори на този изборъ, като престигналъ въ Варшава. Но споредъ условията на сключенитѣ договори, рускитѣ войски навлезли въ Полша, да го изгонятъ и да го замѣстятъ съ руския кандидатъ. Както между насъ, тъй и между Поляцитѣ се намерили хора, които се подали на врагътъ. По подучването на съюзнитѣ държави и съ силата на тѣхнитѣ пари, нѣколко владици и поляшки аристократи, които съставлявали малцинството на сейма, като видели, че руския кандидатъ, когото тѣ поддържали, пропада, напущатъ сейма и подъ предводителството на краковския митрополитъ се събиратъ въ Краковъ, гдето и провъзгласяватъ Фр. Августа за поляшки краль. Навлезлитѣ руски войски го наложили тогава на цѣлия поляшки народъ подъ името Августъ III.

Следъ настаняванието на новия краль, рускитѣ войски продължавали да окупиратъ нѣкои точки отъ Полша, безъ Августъ III да посмее да поиска оттеглянието имъ. Но великия везиръ напомнилъ на руския посланникъ въ Цариградъ, че тѣ трѣбва вече да изпразнятъ поляшкитѣ владения, на което последния отговаря: „Тѣ стоятъ тамъ по волята на самитѣ Поляци". Когато везиря възкликналъ: „каква е тая поляшка воля, която не трѣбва да се нарушава, когато Поляцитѣ сж принудени на сила да търпятъ това, къмъ което не сж наклонни?" руския представитель отговорилъ: „членоветѣ на всѣко общество трѣбва да иматъ воля, обаче не такава, щото всѣкой да върши каквото би пожелалъ; тая воля не трѣбва да бжде както у дивитѣ звѣрове, но разсждителна, съобразна съ законитѣ. Такава е въ Полша волята на вѣрнитѣ и законнитѣ ѝ синове, която воля се защищава отъ н. и. в. царицата"[1]). Руския представитель признавалъ,

[1]) Соловьевъ. — *Исторія Россіи*. XX, 80.

че въ Полша имало една противна воля, но споредъ него тя не трѣбвало да се зачита, а да се взема въ внимание само оная, която имали рускитѣ превърженници, като единственно разсѫдителна и законна.

При подобно избирание на Августа III, не било трудно да се предвиди какво ще бѫде управлението на този краль. Презъ неговото царувание въ Полша владеяли своеволието и анархията, и държавата бързо крачила къмъ пълното си разлагание. Краля виждалъ злото, но не можалъ да тури край на това положение, защото се билъ задължилъ предварително. „Известно ми е, говорялъ Августъ III, на руския при него представитель, Бестужевъ, колко Поляцитѣ ме ненавиждатъ. Вие сами знаете какъ ругателски постжпиха къмъ мене миналата година въ сейма и какъ азъ, ако и да стояхъ цѣла нощь на трона, да ги съветвамъ и да обещавамъ, нищо не излезе отъ това“[1]). „По моето мнение, пишалъ Бестужевъ, по-добрѣ е да се оставятъ Поляцитѣ въ слабостьта и безредието, въ които сега се намиратъ, да се поддържатъ въ тѣхъ и да не се допуща увеличението на войската, защото на насъ тя нѣма да бѫде полезна, а пъкъ ако за напредъ стане нужда на рускитѣ войски да минаватъ презъ тукашната земя, тя може да имъ прави припятствия“.

Много полящки патриоти виждали, че сѫществующитѣ безредици ще послужатъ като мотивъ на отечественнитѣ имъ врагове, да унищожатъ тѣхната независимость; но не били въ сила да направятъ нищо, защото щомъ предприемали да направятъ нѣкой полезенъ законъ, явявалъ се нѣкой депутатъ, който съ своя единственнъ гласъ парализирвалъ всичкото добро желание на другитѣ. Има много примери, гдето само единъ представитель да е бивалъ несъгласенъ, и неговия гласъ, на основание Liberum veto, трѣбвало да се послуша. „Разбърканото и злочесто състояние на Поляшкото господарство е очивидно, говорялъ поляшкия министръ Брюль на руския посланникъ. Държавнитѣ работи могатъ да се решаватъ само отъ сейма, но когато решението на това събрание зависи не отъ желанието на болшинството, или почти на всички, а отъ това на единого, то отъ само себе си излазя, че сѫдбинитѣ на краля, на републиката и на всичкитѣ държавни работи зависятъ отъ волята на едно лице, което нѣкоя дър-

[1]) Соловьевъ. — XXII, 135.

жава може да употребява за свои цели. Едно господарство, на което конституцията е такава, че доброто винаги среща препятствия, а злото не може никога да се избѣгне, трѣбва най сетне самò да се разложи. На такъвъ пѫть се намира сéга и Поляшката Република: нейната волность представлява само едно средство, съ което неприятелитѣ ѝ се ползуватъ, за да припятствуватъ на всичко, което е полезно и вигодно за нея"[1]). Руския представитель, като съобщавалъ това на царицата, молялъ да се помогне на републиката, да излезе изъ това безисходно положение. „Но отъ Петерсбургъ било писано на Кайзерлинга, да употрѣбява всичкитѣ си усилия, щото Полша да стои непременно въ настоящия си строй и нищо ново да се не въвежда"[2]). Когато се събралъ сейма, сѫщия руски представитель получава ново наставление, щото „съ всички сили да не допуща измѣнението формата на управлението и унищожението на Liberum veto".

Презъ 1745, когато Поляцитѣ виждали вече, че сѫществующия строй ще закара въ пропастьта политическата автономия на отечеството имъ и се решили да направятъ нѣкои полезни преобразования, руската царица (Елисавета), желающа да попречи на всѣко уреждание на работитѣ въ Полша, което би съдействувало за нейното усилване, изпраща на руския представитель въ Варшава следующата заповѣдь, да се обяви на всички Поляци: „Тъй като н. и. в. руската царица въ качеството си на истиненъ съюзникъ и покровитель не престава да се грижи не само за благото и спокойствието на Поляшката Република, но и за запазванието на нейнитѣ правдини и свобода . . ., за да даде още едно доказателство за своитѣ миролюбиви чувства и чистосърдечно приятелство, които тя питае къмъ поляшкия краль и къмъ Републиката, дава заповѣдь на своитѣ представители въ Полша да обявятъ на краля и на населението и да ги увѣрятъ по единъ най-категориченъ начинъ, че тя нѣма да допусне никакви съглашения или преобразования, както противъ священната особа на краля или на Републиката, тъй и противъ нейната свобода (на републиката) и правдини, отъ гдето и да идѫтъ тѣ, отъ когото и да е, и подъ какъвто предлогъ да бѫдѫтъ предлагани и че, наопаки, н. и. в. царицата ще се възпротиви съ всичкитѣ си сили на подобни преобразования"[3]).

---

[1]) Соловьевъ. — XXIII, 68.
[2]) ib. 69.
[3]) Chodzko. — *La Pologne Illustrée*.

Отъ друга страна руската царица не пропущала случая да подновява сжществующитѣ съглашения съ съсѣдитѣ ѝ за вжтрешното устройство на Полша. На 16 Септемврий (1740) въ Петерсбургъ билъ сключенъ единъ съюзенъ договоръ[1]) между Руссия и Прусия, втория таенъ чл. на който казва: „Понеже интереситѣ на н. и. в. всеруссийската царица и на н. к. в. пруския краль изискватъ да внимаватъ, щото Поляшката Република да запази своето право на избирание краля си и никого да се не позволи или допусне, щото това кралство да стане наследственно, или краля да стане доста самодържавенъ надъ него, то за това н. и. в. руска и н. к. в. пруский, по случай на сключения днесь съюзъ помежду имъ, се задължаватъ съ настоящия таенъ членъ, щото въ всѣкой случай, ако отъ нѣкого, който и да билъ той, се предприеме лишението на Поляшката Република отъ правото ѝ да избира своя краль, или преобразуванието ѝ въ едно наследственно кралство, или да стане доста самодържавенъ надъ нея, то н. и. в. руска и н. к. в. пруский никога нѣма да допуснатъ това, но съ всичкитѣ си съвети и сили, а сжщо и съ оржжие, ако стане нужда, съвокупно ще се възпротивятъ, за да унищожатъ такива неправедни и опасни за съсѣдитѣ намерения. За удостовѣрение на което“ и пр.

На 16 Мартъ (1743) между Руссия и Прусия билъ сключенъ единъ отбранителенъ съюзъ[2]), втория таенъ членъ на който е едно повторение на горechказания чл. 2 отъ сключения преди три години договоръ. Сжщата година, когато на руския престолъ се утвърдила царицата Елисавета Петровна, между двете държави билъ сключенъ единъ новъ съюзенъ договоръ[3]), третия таенъ членъ на който възпроизвежда чл. II отъ сключения сжщата година отбранителенъ съюзъ. Така въ Руссия не пропущали нито единъ случай безъ да потвърдятъ решението си, да поддържатъ порочното поляшко управление.

Презъ 1762 щѣлъ да се събере генераленъ сеймъ (единъ видъ Велико Нар. Събрание) въ Варшава, да разисква за състоянието на работитѣ. Отъ Петерсбургъ пишатъ на руския представитель, Ржичевски: „при настоящето положение, нашитѣ интереси изискватъ, щото настжпающия генераленъ сеймъ да не може да стане[4]). За това заповѣдаме ви да по-

1) Мартенсъ. — V, 309.
2) „ — V, 332.
3) „ — V, 389.
4) Както бѣше съ нашето Велико Н. Събрание въ 1886.

ложите особенно старание, щото този сеймъ да се развали въ самото си начало и по какъвто и да е начинъ преди избирането на сеймовия маршалъ (председатель на събранието. б.). Въ всѣкой случай това трѣбва да стане подъ единъ благовиденъ претекстъ, въ който ние да не бждемъ замѣсени. Въ голѣма тайна може да се изкажите на Чарторийскитѣ, които сж едни отъ най-благонамереннитѣ къмъ насъ, и до престиганието на графа Кайзерлинга да направлявате вашитѣ действия споредъ тѣхнитѣ съвети" [1]). А по-сетне, когато Кайзерлингъ съобщавалъ, че е много трудно да се развали сейма, царицата (Екатерина II) му пиши саморжчно: „Азъ не бихъ настоявала толкова върху разваляннето на сейма, ако бѣхъ увѣрена, че маршала на сейма ще бжде отъ моитѣ приятели. Но понеже имамъ сведения за противното и понеже въ случай на смърть на краля, сжщия този маршалъ ще реши избора за новия краль, азъ считамъ това за достатъчно важенъ мотивъ, да разваля сейма още преди избирането на този маршалъ, толкова вредителенъ" [2]).

За поддържанието на рускитѣ партизани, на Кайзерлинга било заповѣдано, да се не спира предъ нищо, защото „туй, което губятъ тѣ, губи го Руссия"; тѣ трѣбвало да се предпочитатъ предъ всѣкиго другиго при назначението на службитѣ и при раздаванието на почеститѣ. Сжщото нѣщо искали и представителитѣ на руската партия, Чарторийскитѣ, въ два мемуара, които пратили на царицата и въ които настоявали между другото, щото тя да принуди краля тѣхъ да извика на властъ; а ако той се не съгласи, да имъ се изпратятъ пари и оржжие, да съставятъ една *конфедерация* [3]), посредствомъ която да направятъ необходимитѣ преобразования и да унищожатъ Liberum veto, за да даджтъ възможность на Републиката да се усили и да стане полезна съюзница на Руссия. Не ще съмнение, че последнитѣ искания на рускитѣ партизани, като противни на

---

[1]) С. Р. И. О. — XLVIII, 99.

[2]) Ibid., 147.

[3]) Подъ названието *Конфедерация* се разбирало организираното съпротивление, даже съ оржжие въ ржка, на което имали право Поляцитѣ, срѣщо мѣркитѣ и разпорежданията на правителството, когато тѣ нарушавали тѣхнитѣ свободи и правдини. Съ това право, което парализирало властьта на правителството, Поляцитѣ взели да правятъ голѣми злоупотребления, въ повечето случаи подбуждани отъ заинтересовани чужденци. Конфедерацията си имала правителство, диета, войска и пр. Въ началото полезна за свободитѣ на Поляцитѣ, по-сетне тя захваща да се употребява противъ всѣка правителствена мѣрка, която не се харесвала било на нѣкой знатенъ панъ, било на нѣкой съсѣденъ господарь.

рускитѣ стремления, останали безъ резултатъ. За по-сполучливото постигание на тия стремления Кайзерлингъ препоръчвалъ на царицата, да се сближи съ пруския краль, за да работятъ задружно въ Варшава, на което Екатерина отговаря: „Вашето мнение ми се харесва, защото съглашението съ пруския краль по поляшкитѣ работи ще го изтръгне отъ ръцетѣ на Франция; но за това трѣбва да се работи въ най-голѣма тайна, найдобрѣ направо между мене и краля безъ ничие посредство. *Азъ бихъ желала много, щото предложенията да идатъ отъ негова страна.* Вижте, да ли не ще можите да уредите, както ми се струва, че се надѣвате" [1]).

Въ началото на 1763, когато поляшкия краль, Августъ III, билъ боленъ, Екатерина II пита пруския краль за неговото мнение върху бъдащия поляшки краль. Фридрихъ II отговаря, че се съгласява да действува съ нея, ако тя не поддържа за кандидатъ нѣкой австрийски принцъ. Царицата приела съ радость предложението му, съ условие, че и той нѣма да поддържа нѣкой френски кандидатъ. Въ такъвъ случай тя предлага да се поддържа нѣкой Полякъ и вземала вече мѣрки за прокарванието му. Между другото тя решила: „Трѣбва да имаме въ наличность достатъчно пари и на първи случай напримеръ до единъ милионъ рубли, които да се раздадатъ въ Полша за склоняванието на тамошнитѣ дворяне и магнати да поддържатъ нашия кандидатъ. Трѣбва да се държи на поляшката граница, готовъ за походъ, единъ корпусъ войска отъ 30,000 души и да се назначи единъ генералъ да командува този корпусъ" [2]). Въ сжщото време тя пишала на Кайзерлинга: „Като виждахъ опасностьта, въ която се намира живота на поляшкия краль, азъ свикахъ единъ съветъ, който да обмисли, какво изискватъ нашитѣ интереси да вършимъ въ случай че той умре. Прие се, че по принципъ трѣбва да се работи за единъ Пястъ, който трѣбва да бъде графъ Понятовски, или ако той не сполучи, Адамъ Чарторийски. Това да се пази въ тайна; да се държатъ готови на границата 30,000 войска и други 50,000 да имъ помогнатъ, и да се сондиратъ другитѣ Сили върху тѣхнитѣ намерения" [3]). А два дни следъ

---

[1]) С. Р. И. О. — XLVIII, 247. Русситѣ се оправдаватъ днесь за разделението на Полша, съ това, че то било предложено отъ пруския краль.

[2]) С. Р. И. О. — XLVIII, 299.

[3]) С. Р. И. О. — XLVIII, 300. Ето кои били мотивитѣ на Съвета да вземе това решение, изложени отъ графа А. П. Бестужевъ — Рюминъ, който билъ единъ отъ членоветѣ му: „. . . По сведенията, които притежава мини-

това му явява (6|II 1763): „Както старостьта, така и болестьта на н. в. поляшкия краль ни карать да вземемъ на време мѣрки, щото въ случай на смърть, да се постави на поляшкия престолъ такъвъ единъ краль, отъ когото нашитѣ държавни интереси не само да не пострадатъ, но и да бждать по-добрѣ защитени. Отъ саксонскитѣ принцове ние не намираме никого, който може да бжде издигнатъ на този постъ съ полза за нашитѣ интереси . . . а отъ другитѣ чуждестранни принцове не познаваме нѣкого за способенъ. За това трѣбва да се избере и да се държи готовъ за това нѣкой Пястъ. Като познавате княжескитѣ фамилии, както и добродетелитѣ на поляшкитѣ велможи, вие ще ни съобщите, кого намирате за най способенъ, единъ чужденецъ принцъ ли, или единъ Пястъ, на когото можемъ да се надѣваме, че ще запази нашитѣ интереси. Ние мислимъ, че Поляшката Република при сегашното си раздѣление и слабость, които сж много въ полза на нашитѣ интереси, може да има за краль нѣкой германски принцъ, но понеже не можемъ сполучи да изберемъ нѣкой способенъ, то най добрѣ е да се определи единъ благоразположенъ къмъ насъ Пястъ. За да можемъ да сполучимъ, ние сме приготвили единъ корпусъ войска отъ 30,000 д. и една значителна сумма пари за раздавание. Вие отъ ваша страна гледайте да ласкаете primas-a regni (предсѣдатель на сейма, който изпълнявалъ кралската длъжность въ промежутъка отъ смъртьта на краля до избирането на новия. б.), както и знатнитѣ Поляци, като имъ обещавате нашето покровителство и помощь, за да можемъ да разчитаме, че съ тѣхното съдействие ще успеемъ

стерството на външнитѣ работи, Поляцитѣ иматъ предъ видъ главно двама чуждестранни князе, принца Карлъ Лотарингский и ландграфа Хесенъ—Касelский. Но тъй като избирането на единия или на другия отъ двамата тия князе, по причина на преданностьта имъ на виенския и на берлинския дворове, не може да бжде полезно за рускитѣ интереси то необходимо нуждно е да се намери и назначи такъвъ единъ чуждестраненъ князь или Пястъ за кандидатъ, на когото Руссия би могла напълно да разчита и който да дължи само на н. и. в. своето възвишение и единственно отъ нея да зависи... До колкото е известно, въ Полша има само двама Пяста достойни за този постъ и надѣждни за Руссия, именно кн. Чарторийский и литовския столникъ графъ Понятовски Но тъй като първия е доста богатъ и следователно нѣма да има нужда отъ руски субсидии, ако и да не се предаде въ ржцетѣ на нѣкоя чужда държава, то и отъ Руссия нѣма да бжде напълно зависимъ. Предъ видъ на това важно обстоятелство, ако н. и. в. съизволи да се избере единъ Пястъ за кандидатъ, то не безъ основание може да се каже, че графъ Понятовски билъ би по-надѣжденъ за интереситѣ на Руссия, още повече като му се придаде една годишна парична помощь отъ тука, ще зависи отъ Руссия, затова още, че ще дължи единственно на н. и. в. своето възвишение", (С. Саловьевъ. — *Исторія Паденія Польши*, 15).

въ нашето намерение, което, разбира се, ще подкрепимъ силно съ оржжие и съ пари. И понеже всичкитѣ тези мѣрки иматъ единствено предъ видъ нашитѣ интереси, и сж съпроводени съ голѣми разноски, то справедливостьта изисква, да си осигуримъ предварително отъ новия кандидатъ нѣкои вигоди за нашата държава. А както знаете и вие, тѣ се състоятъ въ определението точнитѣ граници между двѣтѣ държави, установени чрезъ сжществующитѣ помежду имъ договори и да ни бждятъ повърнати отнетитѣ земи отъ наши поданници" . . .[1]). Съ сжщата дата Екатерина пиши единъ крайно секретенъ рескриптъ на Кайзерлинга, въ който се казва, че предъ видъ възможната смърть на поляшкия краль, царицата намира за необходимо да снабди своя представитель съ нѣкои наставления: „Подиръ тая смърть, както обикновенно, ще ни се изпратятъ нѣкои велможи, да ни известятъ за събитието. Заповѣдваме ви, да се стараете, щото тѣ да бждятъ натоварени, да поискатъ нашето мнение относително избора на новъ краль. А понеже на скоро ще бжде свиканъ и сейма да направи избора, то вие трѣбва да се стараете съ благонамереннитѣ, по всѣкой начинъ да се избере за маршалъ едно достойно и преданно на нашитѣ интереси лице и да се не вписва въ пактъ-конвента съ новия краль нищо, което може да бжде вредително за нашитѣ интереси сега или въ бждяще. Вие трѣбва да увѣрявате всичкитѣ Поляци въ наше име за нашето приятелство и доброжелателство къмъ Републиката, че понеже ние се стараемъ винаги за запазванието на нейнитѣ волности и конституция, тѣхното благополучие ще бжде и наше, и че ние за доброто на самата република желаемъ, да бжде избранъ за краль единъ тѣхенъ сьотечественникъ, който да има нуждното достоинство и талантъ и че за такъвъ ние посочваме литовския столникъ графъ Понятовски, или княза Адамъ Чарторийски, който по нашето мнение е надаренъ съ всичкитѣ потрѣбни за единъ господарь достоинства и чиято преданность къмъ нашата империя ни е известна и за избиранието на когото ние ще употребимъ всичкитѣ дадени намъ отъ Бога сили" . . .[2]). Въ сжщия день по сжщия въпросъ било писано на руския представитель въ Виена, князь Голицинъ: „Следъ като изискате пазянието на непроницаема тайна, вие ще съобщите съ дружеска откровенность на тамошното мини-

[1]) С. Р. И. О. — XLVIII, 303.
[2]) С. Р. И. О. — XLVIII, 305.

стерство, че ние, по естественнитѣ си грижи за поляшкитѣ работи, отъ сега още захващаме да се грижимъ за определението замѣстникъ на поляшкия краль; че нашия изборъ не е направенъ още, защото сме решени да го оставимъ на свободата на гласоветѣ, до колкото върху тѣхъ се не прави натискъ съ нищо и отъ никого; но че за да имаме въ запасъ единъ достоенъ кандидатъ, ние искаме отъ н. в. императрицата да ни посочи лицата, които по нейното мнение отговарятъ повече отъ другитѣ на взаимнитѣ наши интереси... Ако виенското правителство ви запита, като какви намерения хранимъ за избора на новия краль, вие ще отговорите въ наше име, че ние не желаемъ нищо друго, освень избора да стане съ свободно гласоподавание и че за това, както е казано и по-горе, нѣмаме намерение да се месимъ въ този изборъ, до когато не се яви опасность, че поляшкитѣ закони и волность ще бѫдѫтъ нарушени. Нашитѣ представители въ Парижъ, Лондонъ и Берлинъ сѫ снабдени съ подобно на това наставления"...[1]).

Когато царицата говоряла така на другитѣ държави, отъ своя страна вземала въ Полша всички мѣрки за прокарването на своитѣ желания. Въ отговоръ на Чарторийскитѣ, които й искали пари и орѫжия (5,000 желтици и орѫжие за 5,000 души кавалерия и 10,000 пѣхота; войницитѣ ще бѫдѫтъ облечени въ поляшка униформа), за да прокаратъ тези й желания, тя писала на Кайзерлинга: „Исканитѣ орѫжия и муниция ще бѫдѫтъ готови въ Смоленскъ и Киевъ. Азъ съмъ дала своитѣ заповѣди и количеството ще бѫде каквото го искате. Щомъ видите, че числото на поляшката войска ще се увеличава, вие ще внушите на двореца отъ моя страна, че предъ видъ слабото приятелство, което ми показва поляшкия краль, азъ не могѫ да гледамъ хладнокръвно на подобни разпореждания и че ще взема такива мѣрки, които ще осуетятъ всичко, което виждамъ, че е въ вреда на поляшката свобода, която съмъ гарантирала"[2]).

Презъ Септемврий (1763) Августъ III се поминалъ. Щомъ узнава това, царицата свиква още на следующия день една конференция въ интимнитѣ си апартаменти, гдето присѫтствували: Бестюжевъ-Рюминъ, Неплюевъ, Панинъ, Орловъ, князь Голицинъ, Олсуфиевъ и графъ Чернишевъ, за да обсѫдятъ мѣркитѣ, които трѣбва да се วзематъ „предъ видъ важностьта

[1]) Ibid. 306.
[2]) Ibid. 348.

на това събитие за рускитѣ интереси". Въ конференцията било решено: „Да се работи за избиране краль не отъ вънкашнитѣ кандидати, а единъ Пястъ, едно такова лице, което, като дължи единственно на Руссия своето качване на престола, да ѝ бѫде винаги задължено отъ признателность, да зависи отъ нея и да бѫде съвършенно предадено на нейнитѣ интереси; а до когато се обясни по-добрѣ положението на работитѣ, да се направи следующето:.,. 2) Да се заповѣда на графа Кайзерлингъ, по силата на даденитѣ му тайни инструкции и рескрипти, да се старае ревностно, да приготви както нашитѣ приятели, тъй и употребяванитѣ чрезъ тѣхъ, за постиганието на нашитѣ намерения, да се избере за краль отъ Пяститѣ едно лице съ горѣописанитѣ качества... 3) Да се старае съ всички приласкателни средства, да умножи партията на нашитѣ приятели. 4) Да изпрати колкото е възможно по-скоро изложение за наклонноститѣ, за точната сила и надѣждитѣ за успѣхъ на всѣка партия"[1]). Въ конференцията билъ прочетенъ и поднесения на царицата таенъ проектъ отъ графа Чернишевъ за присвоението на нѣкои поляшки области „за по-добро окрѫжавание и за по-голѣма безопасность на нашитѣ граници". „Голѣмата полза отъ този проектъ за нашата държава по много обстоятелства и съображения е очивидна; но неговото изпълнение, колкото и желателно, е трудно постижимо. Въ всѣкой случай този проектъ да се не изпуща изъ предъ видъ и първото движение на нашитѣ войски да се подкачи къмъ посоченитѣ въ проекта мѣстности". Планътъ на Чернишева билъ запечатанъ въ единъ пликъ, на който царицата саморѫчно била написала: ***Секретной планъ, поднесенной отъ графа Черньiшева. С. К. К. П. Окромъ меня никому разпечатовать***. Буквитѣ С. К. К. П. значали случай, кончини, короля, полскаго. Този планъ, като очертавалъ границитѣ, които Руссия трѣбвало да си присвои отъ къмъ Полша, казва: „Но понеже подобно едно преобретение трѣбва да бѫде прекрито предъ съсѣдитѣ въ формата на справедливость, то да бѫде съпроводено съ една разумна политика, за да се не показва предъ другитѣ държави, че това завоевание се прави само съ надмощието на силата, а не съ справедливостъ. . . . Да се обяви, че това завземание и овладяване не се прави за придобивание земя, която цѣлия свѣтъ знае, че въ Руссия

[1]) С. Р. И. О. — LI, 6.

има повече отъ колкото й трѣбва, но единствено да се установятъ естествени граници, съ което ще се прекратятъ всички причини, които съдействуватъ за нарушението на съсѣдското приятелство"...[1]).

Сѫщевременно съ тези мѣрки, вземани отъ Екатерина II, да наложи своя кандидатъ, тя пиши на австрийската императрица, Мария Терезия: „Не могѫ да пропусна настоящия моментъ, колкото прискърбенъ и да е, защото сега узнахъ за смъртьта на полякия краль, безъ да дамъ на в. в. едно доказателство за моята преданость, като й открия моитѣ мисли съ онова довѣрие, което се налага отъ доброто приятелство, върху следствията отъ това събитие. Моето намерение е да оставя пълна свобода за избирането на новъ краль, стига само да се не намесятъ тукъ чужди интриги, които биха ме принудили да взема едно решение, противно на чувствата ми"[2]). А на Кайзерлинга тя пишала почти въ сѫщото време, да употрѣбява всичкото си изкуство чрезъ увещания, а въ случай на нужда и чрезъ заплашвания, „за да се избере за краль единъ Пястъ, едно лице, което, като дължи избора си единствено на Русия, да ни бѫде винаги обязано отъ признателность, да бѫде зависимо отъ насъ и да бѫде изкренно предадено на нашитѣ интереси, следователно, да ни направи изказаното въ рескрипта ни отъ 6 Февруарий удоволствие... Освень това вие трѣбва да направите въ наше име една приятелска декларация: че понеже по изкренното ни приятелство съ Републиката и по съсѣдството ни съ нея сме силно заинтересувани въ запазването на нейнитѣ правдини и свободи, горещо желаемъ, щото въ настоящия случай особенно, при избирането на новия краль, тѣ да бѫдѫтъ ненарушимо запазени. За това надѣваме се, че всѣкой, за когото е скѫпо името истински синъ на отечеството, като се пази отъ интригитѣ на раздоритѣ, ще постѫпи въ това не само споредъ законитѣ, но и съ такова единодушие, което отговаря на благополучието на всички. Въ противенъ случай, ако нѣкой предприеме нѣщо противно на законитѣ, на общата полза и на приятелството съ тукашния дворъ, то ние нѣма да останемъ спокойни зрители на това... Трѣбва да се стараете съ всички мѣрки да направите, щото при обикновенното послание, съ което ще ни се съобщи за смъртьта на

[1]) Ibid. 9.
[2]) Ibid. 12.

краля, знатнитѣ велможи, или поне доброжелателната къмъ насъ партия, да ни изпрати немедленно едно особенно прошение, да защитимъ свободитѣ и правата на Републиката; а избирането на новия краль да стане колкото е възможно поскоро, за да не се даде време на външни вмешателства, които би припятствували на нашитѣ намерения". Подъ това отдолу царицата саморжчно прибавила: „Да се прибави къмъ това, щото графъ Кайзерлингъ да направи по всѣкакъвъ начинъ, примаса да бжде намъ предаденъ; ако не може съ по-малко, може и до сто хиляди рубли да се даджтъ"[1]). Съ този рескриптъ царицата съобщава на Кайзерлинга, че му изпраща за помощникъ княза Репнинъ, предъ видъ важностьта на момента. Срещо това руския посланникъ отговаря отъ Варшава: „Единъ силенъ поляшки краль никога нѣма да бжде полезенъ за Руссия; ако той е богатъ, ще може да живее съ собственнитѣ си средства и нашитѣ ще бждатъ безполезни; ще се грижи малко за Полша, а за Руссия нѣма никакъ да помисля, ако и чрезъ нея да получи короната си. Признателностьта е днесь рѣдка добродетель. А единъ чужденецъ принцъ, който би ималъ роднински връзки съ великитѣ и силни европейски дворове, не може да бжде никога полезенъ за Руссия"[2]).

Отношенията между Руссия и Прусия по поляшкитѣ работи се различавали отъ тези съ Австрия; за това, като узнава за смъртьта на Августа III, Екатерина пиши на пруския краль (6/X 1763): „Азъ желая да покажа удобностьта, която ще произлѣзе за двата наши двора отъ избиранието на единъ Пястъ за вакантния тронъ още отъ едно друго съображение, диктувано отъ благоразумието и което е, че едно непрекжснато избирание поляшкия краль отъ една и сжща фамилия може да се обърне въ наследственно право"[3]). А следъ три дни (9/X) тя му пиши по сжщия въпросъ: „Чувствувамъ голѣмо удоволствие, че при узнаванието смъртьта на поляшкия краль, азъ предупредихъ желанието на в. в. Не може да се отрича, колко би било вредително, да се приучватъ Поляцитѣ на наследството на тѣхнитѣ крале отъ баща на синъ". А на Поляцитѣ ето какво казвала царицата въ едно окржжно до тѣхнитѣ велможи: „По съсѣдството си и по произходящитѣ отъ него интереси за нашата държава,

---

[1]) С. Р. И. О. — LI, 14.
[2]) Соловьевъ. *Исторія Россіи*. — XXV, 299.
[3]) С. Р. И. О. — XX, 176.

които сж свързани съ цѣлостьта и свободитѣ на Поляшката Република, ние се считаме за задължени да употребяваме всички мѣрки, които могжтъ да запазятъ ненарушима републиката съ тези ѝ преимущества. За това увѣряваме предварително всичкитѣ истински синове на отечеството, които при бждящитѣ избори за новъ краль нѣма да се стараятъ за собственнитѣ си користи, а единственно за запазвание на законния редъ и на свободното гласувание, както въ нашето най-силно покровителство и помагание, тъй и въ нашето решение да се възпротивимъ на всичкитѣ противни покушения"[1]). А на Кайзерлинга пиши: „Вие можите откровенно да увѣрявате всички, че нѣма по никакъвъ начинъ да позволя, да се нарушатъ законитѣ, свободата и правдинитѣ на народа, нито да се измѣни формата на управлението"[2]).

До сега Турция била една отъ държавитѣ, които най-много се намесвали въ поляшкитѣ работи. Това намесвание сега трѣбвало да се отстрани; руския представитель въ Цариградъ, Обресковъ, трѣбвало да употреби всичкитѣ си усилия за постиганието на тая цель: „Ако ли тя изкаже желание да защищава правдинитѣ и свободитѣ на Републиката, въ такъвъ случай вие трѣбва да ѝ отговорите, че понеже и н. и. в. има сжщото това, а не нѣкое друго желание спрямо Поляшката Република, то както винаги, тъй и при настоящия случай особенно, тя желае, щото при избиранието на новия краль да се постжпи споредъ законитѣ и да се запазятъ правдинитѣ и свободата на републиката". Ако ли Портата желае силно да се намеси въ полза на партията, която тя поддържа по внушението на чуждитѣ държави, въ такъвъ случай вие трѣбва да подкупите едно или нѣколко лица, които иматъ влияние предъ Султана или предъ министерството, чрезъ които можите да достигните гореказаното намерение".

Отъ Варшава въ това време Кайзерлингъ съобщавалъ, че се страхувалъ, да не би на сейма, който се свиква, да се измѣни конституцията и военната организация; за това моли царицата да му напиши едно саморжчно писмо, което той би могълъ да показва всѣкиму и въ което да се иска отъ рускитѣ партизани обещание, че тѣ, както и избрания отъ тѣхъ краль, нѣма да измѣнятъ Liberum veto. Въ отговоръ на това царицата му пиши (23/X, 1763) между другото и: „Зако-

[1]) С. Р. И. О. — LI, 19.
[2]) Ibid., 21.

своята сила. Къмъ това специално наше съображение се прибавя и онова общо за интереситѣ на всички съсѣди, щото въ Полша правото на избирание краля да се не превърне въ право на наследство . . . Непрекъснатото избирание всѣкога отъ една и сѫщата фамилия може да се превърне отъ привичка въ почитателенъ обичай, а отъ тамъ въ пълно наследствено право. Поляшката република нѣма средства да се възпротиви на едно такова нарушение на нейнитѣ права. По всичкитѣ тези съображения ние се признаваме задължени да се грижимъ, щото формата на поляшкото управление да бѫде ненарушимо запазена, особенно въ точкитѣ относително единодушното решение на дѣлата и относително неувеличаванието войската на републиката, защото въ това се състоятъ найголѣмитѣ вигоди за нашата империя, да действува въ европейскитѣ работи. Като определихме по този начинъ въ що се състои жизненния интересъ на нашата империя, ние сме решили непоколебимо да изберемъ за поляшки краль единъ Пястъ, намъ угоденъ и полезенъ за интереситѣ на нашата империя, съ една речь такъвъ, който освень насъ, никаква надѣжда отъ другадѣ не би ималъ да получи този постъ. Въ литовския столникъ, графъ Станиславъ Понятовски, ние намираме повече отъ колкото у всѣкой другъ знатенъ Полякъ тези угодни намъ качества, за това твърдо желаемъ да покачимъ него на престола . . . Вие ще съобщите на нашия кандидатъ желанието ни да го възкачимъ на престола, за достиганието на което ние сме твърдо решени да употребимъ всички възможни средства. Но когато и той вижда, какво благоволение изказваме къмъ него чрезъ това и безъ да жалимъ нѣщо, жертвуваме въ негова полза много пари, а ако тѣ бѫдѫтъ недостатъчни за възтържествуванието на нашия кредитъ въ Републиката, решени сме да употребимъ и всичкитѣ дадени намъ отъ Бога сили, за да му доставимъ найвисоката честь, каквато единъ частенъ човѣкъ едва ли може да очаква; понеже това не може да се постигне безъ увеличение тегобитѣ на нашитѣ вѣрни поданници и следователно безъ угорчение нашето материнско за тѣхъ сърдце, за това по самата справедливость тѣ ще трѣбва да очакватъ отъ насъ за себе си и за отечеството едно общо удовлетворение. За това самата негова честность и благодарность изискватъ, щото той да вземе присърдце нашитѣ справедливи интереси и претенции, които ви сѫ изложени по-горе подробно, като основа

за безопасностьта, за миръть, за съседната дружба и доброто съгласие между Поляшката Република и нашата империя и точно да ни обещае съразмѣрно съ нашето благодеяние, че като се покачи на престола, ще се старае, щото всичкитѣ погранични дѣла между насъ и Полша да бждкть свършени справедливо и въ нашето пълно удовлетворение, както и че презъ всичкото време на своето царувание, интереситѣ на нашата империя ще счита за свои собственни, ще ги пази и ще имъ съдействува съ всичкитѣ си сили, ще храни къмъ насъ една нелицемерна и непременна преданность и въ никой случай нѣма да се откаже да поддържа нашитѣ справедливи намерения. Ние не вѣрваме, че той ще откаже да ни даде такива обещания, защото като честенъ и благороденъ синъ на отечеството, той не може да не чувствува, че съ възкачванието му на престола ние спасяваме отечеството му отъ най-жестокото подкопавание на фондаменталнитѣ му правдини и на най-скжпитѣ му свободи[1]) . . . Но вие ще достигните върхътъ на славата си и на нашата монарша милость, ако сполучите до тамъ, щото да бждемъ помолени отъ сейма на цѣлата Република тържественно да гарантираме за винаги основнитѣ закони на тѣхнитѣ свободи, правдини, преимущества и основанитѣ на това закони съ цѣлостьта на всичката Република и щото чрезъ нѣкой държавенъ актъ да бжде призната и тѣхната благодарность за нашето защищавание законитѣ и волноститѣ на Републиката чрезъ възстановлението на бившия Курландски херцогъ . . . Ще се стараете, щото освенъ обикновенния пратенникъ за нотификацията, да ни бжде изпратенъ единъ такъвъ и отъ страна на благонамереннитѣ къмъ насъ магнати, а ако е възможно и отъ страна на примаса едно знатно лице, съ формална просба, да имъ дадемъ нашето покровителство за свободното избирание на краля, а особенно да не допуснемъ, щото то да бжде възприпятствувано или нарушено отъ когото и да било, чрезъ което освенъ собственнитѣ наши интереси, ние ще получимъ едно известно право, да вземаме направо всѣко намъ угодно участие, въ това толкова важно за насъ дѣло" . . .

Отъ една страна тези наставления, отъ друга прeговоритѣ, които се водяли сжщевременно съ пруския краль за бждкщата участь на Полша, проникнали до знанието на дру-

[1]) На 24 Декемврий, 1763, Понятовски подалъ единъ мемоаръ на царицата, въ който давалъ исканитѣ му обещания

гитѣ държави, които захванали да се безпокоятъ. Английския представитель въ Петерсбургъ, графъ Букингамъ, въ преговоритѣ си съ руския канцлеръ, Панинъ, за единъ договоръ, гó запитва, да ли Екатерина не е сключвала договоръ съ друга държава. „Панинъ тържественно ме увѣри въ противното, а когато му споменахъ за направената декларация отъ графа Герши (френски министръ. б. а.), той ми отговори, че никога не е ставало дума за раздѣлението на Полша и че азъ скоро съмъ щѣлъ да видя рескрипта, който ще опровергае всѣко подобно намерение"[1]). Действително, нѣколко дни следъ този разговоръ Екатерина издава (11|XI, 1763) едно окржжно до своитѣ представители въ странство, въ което между другото се говори и това: „Безсмисленни и незаслужвающи вѣра слухове сж се разнесли, че н. в. пруския краль и ние сме имали намерение да отнемемъ нѣкои области на Поляшката Република, за да си ги раздѣлимъ. Тези слухове не заслужватъ никакво внимание, защото е известно на цѣлия свѣтъ до каква степень ние желаемъ приятелството на всичкитѣ държави и възстановлението на мирътъ. Ние не сме имали никога намерението и нѣмаме нужда да искаме разширението границитѣ на нашата държава, която и безъ това по своята голѣмина съставлява една значителна частъ отъ земното кълбо. Ние желаемъ само да действуваме съгласно съ пруския краль за запазванието на тишината и за възкачванието на поляшкия престолъ едно лице, приятно и на двата кабинета"[2]). Сжщитѣ увѣрения били давани и на чуждитѣ представители въ Петерсбургъ. Въ началото на 1764 графъ Букингамъ пиши въ Лондонъ: „Той (Панинъ. б.) ми повтори още веднъжъ своитѣ увѣрения, че нѣма никаква помисълъ за раздѣлението на Републиката и че само необходимостьта да поддържа свободното избирание на краля може да принуди царицата да прибѣгне къмъ оржжие"[3]).

А въ сжщото време, да успокои разтревоженитѣ отъ тия слухове Поляци, Екатерина имъ издава следнята декларация[4]), която трѣбвало да се разпръсне изъ цѣла Полша: „Ако демона на лъжата е сполучвалъ нѣкога да измисли една пълна лъжа, то е когато е рàзпръсналъ слухътъ, че ако под-

---

1) С. Р. И. О. — XII, 147.
2) Мартенсъ. — VI. 9. С. Р. И. О. — LI, 101.
3) С. Р. И. О. — XII, 157.
4) Chodzko. — *La Pologne Illustrée.*

държаме да се избере за поляшки краль единъ Пястъ, то сме имали за цель да улеснимъ чрезъ неговото съдействие отцеплението на нѣкоя областъ и съвършенното подчинение на кралството подъ наша властъ. Този слухъ, измисленъ не навреме и съвършенно безосновенъ, пада отъ само себе си, като лишенъ отъ всѣко основание. Нашето намерение е да направимъ народа си честитъ, безъ да правимъ завоевание на чуждото. Правдата и човѣколюбието сж нашето правило: тѣ сж ни въздигнали на престола (Екатерина, за да сѣдне на руския престолъ, свалила съ съзаклятие мжжа си, царь Петръ III, и после го премахнала, да й не пречи. Б. а.). Ние трѣбваше да премълчимъ съ приличното презрение тези лъжливи и низки измислици, но за да блѣсне истината и да обявимъ на цѣла Полша чистотата на нашитѣ намерения и да осветлимъ съмнението на тези, които сж далечь отъ държавнитѣ работи, ние обявяваме по най-тържественъ начинъ, че сме решени да поддържаме Поляшката република въ настоящето й положение, нейнитѣ закони, нейната свобода, както и нейнитѣ владения, съобразно съ договора отъ 1686. И понеже имаме присърдце запазванието цѣлостьта на поляшката земя, ние нѣма да позволимъ, нито ще претърпимъ, щото тя да се зачекне отъ когото и да е. Въ сжщото време ние обявяваме на всички, че, водими отъ длъжноститѣ на единъ истиненъ приятель и добъръ съсѣдъ, желаемъ, щото при избиранието на новия краль, Поляцитѣ да турятъ на престола единъ Пястъ, роденъ въ Полша отъ баща и майка Поляци. И какъвъ по-добръ краль за републиката отъ единъ Полякъ, който се е родилъ и отхранилъ въ нейнитѣ закони, на които е навикналъ да се покорява! Единъ краль, взетъ и избранъ отъ сърдцето на народа, не може да има друго желание, освень да направи своето отечество спокойно и честито. Въ такъвъ случай безспокойствието и подозренията, които единъ чужденецъ краль може да причини на своитѣ съсѣди, нѣма да иматъ мѣстото си. Пълното довѣрие, приятелството и доброто съсѣдство ще почиватъ тогава на непоколебими основи“[1]).

---

[1]) Презъ Май 1890 руския публицистъ, кн. Мещерски, близко лице до руския дворъ, предлагаше на Българитѣ да си изберхтъ за князь Ст. Стамболова. „Ние приемаме да видимъ самия Стамболовъ на княжеското мѣсто, но никакъ не можемъ да допуснемъ, щото въ България, освободена съ руски пари и жертви, чуждъ князь да владее, - билъ той Батембергъ, или Фердинандъ. И безъ всѣко съмнение Стамболовъ би билъ най-добръ князь, понеже познава страната и народа“. (в. „Свобода“. 9|VI, 90).

Какво по-голѣмо доброжелателство може да иска единъ народъ отъ своя съсѣдъ? Екатерина обещавала на Поляцитѣ, че ще бѫде най-вѣрния имъ покровитель, и малцина се съмнявали въ добритѣ ѝ желания. По-нататъшнитѣ ѝ действия показватъ, че тя е искала само да замаже очитѣ на полшкитѣ патриоти и да прекрие истинскитѣ си намерения. Нейната цель била да осамоти съвършенно Полша, да отреже всичкитѣ ѝ връзки съ другитѣ царски дворове, както го казва въ наставленията си до Кайзерлинга въ Варшава, и тогава да се разправи съ нея[1]). Поляшкитѣ патриоти обаче тя увѣрявала, че съ избирането на единъ Пястъ, Републиката ще отхвърли веднъжъ за винаги зависимостьта си отъ външни влияния и ще се предаде на своитѣ собственни интереси: „тя ще стане една държава, зависяща само отъ своя интересъ и следователно ще заеме едно собственно свое мѣсто въ европейската система"[2]). Екатерина не се спряла тукъ въ своитѣ увѣрения. Когато нейнитѣ хора ѝ доложили, че Поляцитѣ се страхуватъ за своето бѫдѫще, тя съ едно саморѫчно писмо, затвърдено съ държавния печатъ, дава своята господарска дума на Чарторийскитѣ, да обявятъ на всѣкѫде, че „нито руската царица, нито пруския краль иматъ намерение да отнематъ една педя земя отъ Полша"[3]). „Нека Полша бѫде увѣрена, че императрицата желае само да се урегулира положението на пограничнитѣ жители. Сигурно никой нѣма да ѝ предпиши тая несправедливость, че тя има и най-слабото намерение за териториялни присвоения. Полша и цѣла Европа сѫ увѣрени, че такива намерения не влазятъ въ нейната политика"[4]). „Вие може да увѣрите отъ наше име двореца, министерството и цѣлата Република, че не желаемъ никакво преобретение въ неинъ ущербъ, защото считаме цѣлостьта на владенията и на конституцията ѝ отъ сѫщественъ интересъ за собственната наша империя, а искаме само чрезъ определението на границата, да определимъ имуществата на пограничнитѣ владелци, за да знае всѣкой, кое е негово и кое не"[5]).

Това се правяло да се успокоятъ духоветѣ и да се

---

1) За забележване е, че руския кандидатъ въ 1887 за българския престолъ (Мингрелски) представляваще сѫщитѣ условия, само че не бѣ Българинъ.

2) С. Р И. О. — LXVII, 9.

3) Morpurgo. — *La Russie en Orient.* 142

4) С. Р И. О. — LXVII, 9.

5) Ibid., 80.

преспятъ буднитѣ, защото не следъ много Руссия и съюзнитѣ й две държави взели не по една педя, а по цѣли области отъ Полша. Три дни преди подписването на гореспомѣнатата декларация, царицата съобщава на Кайзерлинга, че „съобразно съ дадената ви обща инструкция, трѣбва да се старaете въ полза на нашитѣ намерения, щото при насъ да бжде акредитиранъ и отъ нашитѣ партизани едно видно лице. Желаемъ да знаемъ, да ли князетѣ Чарторийски сж решени да изпълнятъ това ни желание, като знаятъ, че собственнитѣ тѣхни интереси и благоденствието на отечеството имъ ще спечелятъ много чрезъ пребиванието при нашия дворъ отъ тѣхна страна на едно надѣждно и благонамеренно лице, което би могло по-удобно да ходатайствува за тѣхнитѣ работи; а ние, напротивъ, чрезъ това би получили най згодни мотиви да оправдаваме предъ публиката нашето голѣмо участие въ поляшкитѣ работи. Като такова лице ние намираме за най-удобно графа Огинский, който съединява всичкитѣ качества, потрѣбни за този постъ"...[1]). Сжщевременно Екатерина отговаря на Кайзерлинга, че ако избора на Понятовски се окаже съвсемъ невъзможенъ, то въ такъвъ случай да се избере най-голѣмия глупакъ между Поляцитѣ, който да не може нищо да направи. А на княза Дашковъ. командующъ руския отрядъ въ Курляндия, тя пише (22/I,1764): „Най-сжщественнитѣ интереси на нашата империя необходимо изискватъ, щото въ настоящето междуцарствие въ Полша да вземемъ най-голѣмо участие при избирането на новия краль и той да дължи своето въздигание на насъ, следователно, по сърдце и признателность да ни бжде вѣчно задълженъ. Вследствие на това ние нѣма да пропуснемъ да не употребимъ всичкитѣ възможни мѣрки, които благоразумието и здравата предвидливость могжтъ да предизвикатъ". За това Дашковъ се натоварва да рапортира върху онова, което се върши въ оная часть на Полша, гдето се намира той. „За да се улесни задачата ви, считаме за нуждно да ви обяснимъ тукъ, че въ Полша има две главни партии, отъ които едната е намъ преданна, а другата се бори противъ нашитѣ желания въ полза на единъ саксонски принцъ. Нашата партия се ржководи отъ князетѣ Чарторийски и много други велможи, а водителитѣ на противната сж: коронний хетманъ графъ Браницки, Киевский

1) С. Р. И. О. — LI, 159.

войвода графъ Потоцки, а особенно въ Литва — Виленския войвода кн. Радзивилъ . . . За това ви поржчваме, да обърните вашето внимание на литовскитѣ работи и да намерите такива лица, било между офицеритѣ отъ вашия отрядъ, било между тамошнитѣ жители, които подъ различенъ но винаги пристоенъ предлогъ да пжтуватъ въ вжтрешностьта на Литва, за да следятъ действията не само на противната партия, но и това, което се върши отъ страна на нашитѣ приятели, а именно, да ли правятъ и тѣ нѣкакви приготовления за своя защита" . . .[1]).

За по-голѣмъ успѣхъ, въ първитѣ дни на Февруарий (1764) билъ изпратенъ майоръ Адолфъ Бандре да подкупи главния отъ рускитѣ противници, Виленския войвода кн. Радзивилъ. Царицата му написала саморжчно писмо, за да го увѣри въ своето разположение, а въ даденитѣ наставления на Бандре се казва: „Ще го съветвате, да се откаже отъ опасното си предприятие и да се присъедини къмъ нашитѣ приятели, съ което ще заслужи милостьта и щедростьта на н. и. в., въ което скоро ще се увѣри . . . Ако ли упорно продължава въ сегашнитѣ си мисли и като принебрегава даденитѣ му полезни съвети, реши да раздразнява до крайность н. и. в., тя ще бжде принудена, ако и противъ желанието си, да му даде да почувствува нейния гнѣвъ . . . Вие може да му кажите, че въ възнаграждение за преминаванието му къмъ нашата партия, вие сте натоварени да узнаете, какви вигоди той желае за себе си и че имате заповѣдь да съобщите внезапно това, както въ двореца на н. и. в., така и на рускитѣ представители въ Варшава . . . Понеже се знае, че кн. Радзивилъ се влияе отъ окржжающитѣ го хора, то за да има вашата мисия успѣхъ, заповѣда ви се да употребите всичкитѣ си старания, да приклоните нѣкого отъ първитѣ му любимци, да подкрепя вашитѣ предложения, и ако други средства не помагатъ, може да обещаете известна сума пари"[2]). Опитванието не сполучило.

Въ Цариградъ не можали да гледатъ хладнокръвно вмешателството на Руссия въ Полша, защото предвиждали резултата му. Портата отправила една нота на руското правителство, въ която искала обяснения за това вмешателство и заявявала, че е решена да поддържа старитѣ закони и вол-

[1]) С. Р. И. О, — LI, 183
[2]) С. Р. И. О. — LI, 190

ности на Републиката. При отговора, който билъ изпратенъ отъ Петерсбургъ на руския представитель въ Цариградъ, Обресковъ, нему били изпратени и обяснения върху действията на Руссия, въ които се говори: „Сѫщинскитѣ интереси на нашата империя необходимо изискватъ, както ви е обяснено и по-преди, щото за краль да се избере единъ преданъ намъ Пястъ, който да дължи единственно на насъ своя тронъ, следователно да има присърдце ползата на нашата държава, да ни бѫде съвършенно преданъ и да зависи винаги отъ насъ. А сегашното положение на поляшкитѣ работи е такова, щото този резултатъ не може да се постигне, или ще се постигне съ голѣма мѫка, безъ застѫпването на поляшкитѣ магнати, които сѫ съгласни съ това". А понеже противницитѣ се приготовлявали съ всички средства да попречатъ на руския планъ и да предизвикатъ гражданска война, „то за предупреждаването на това и за защитата на благонамереннитѣ къмъ насъ и преданни на своето отечество магнати, ние намерихме за необходимо да изпратимъ въ Полша 1000 души нередовна войска и единъ отрядъ отъ 3000 души, подъ командата на князь Дашковъ, който трѣбва да е навлѣзалъ вече въ поляшкитѣ предели . . . Въ нотата се споменува и за нашата длъжность да защищаваме поляшкитѣ закони и конституция, за да може Портата да се вразуми, че никой другъ отъ съсѣдитѣ, а ние единственно имаме истинско право да вземаме участие въ работитѣ на Републиката, когато се представи нѣкой законенъ случай. Тая длъжность произтича отъ 6-й параграфъ на 10-й членъ отъ сключения въ 1716 договоръ [1]) между членоветѣ на Републиката чрезъ посредството на нашия дворъ. Ако Портата ви поиска обяснение върху този договоръ, вие ще ѝ изтълкувате, че договора отъ 1716, съ който се потвърждаватъ старитѣ закони на Републиката и ясно се определятъ длъжноститѣ на всѣкой неинъ гражданинъ, е сключенъ, подписанъ, *укрепенъ* и *потвърденъ* или гарантиранъ чрезъ нашето посредство, както изрично е казано въ края на 10-й му членъ. А това потвърждение, или гаранция, би било съвсѣмъ излишно и безполезно за Републиката, ако не би заключавало въ себе си едно застѫпване съ всички средства за поддържанието и запазванието на нейнитѣ правдини и закони и ако не би ни задължавало да вземаме по-

---

[1]) В с 23.

трѣбнитѣ мѣрки противъ тѣхнитѣ нарушители. Какви качества трѣбва да има желаемия отъ насъ кандидатъ за поляшкия престолъ, вие знаете достатъчно; а кой е признатъ отъ насъ достоенъ за този постъ, ние ще ви известимъ своевременно. Чарторийската фамилия, която се е отличавала винаги съ своето усърдие и преданность къмъ насъ, ще представи отъ себе си въ Полша угодния намъ кандидатъ, а ние ще го подкрепимъ и затвърдимъ" [1]).

Презъ това време преговоритѣ съ Прусия за съвмѣстно действие въ Полша вървели благополучно. Когато се дошло до съгласие, че е въ интереса на дветѣ държави, щото бѫдѫщия поляшки краль да бѫде Полякъ по произхождение, Екатерина пиши на Фридриха II: „Тъй като ние сме съгласни да се избере единъ Пястъ, то трѣбва сега да се обяснимъ, и азъ безъ много забикалки предлагамъ на в. в. между Пяститѣ такъвъ, който повече отъ всички ще дължи на васъ и на мене всичко, което ние ще направимъ за него. Ако в. в. сте съгласни, той е Станиславъ Понятовски. И ето моитѣ основания: отъ всичкитѣ претенденти на престола, той има най-малко средства да го добие и следователно, най-много ще е дълженъ на тези, отъ рѫцетѣ на които ще го получи. Това не може да се каже за водителитѣ на нашата партия: който отъ тѣхъ и да достигне на престола, ще счита че е дълженъ за това колкото намъ, толкова и на своето умение да води работитѣ ... В. в. не трѣбва да се удивлява отъ движението на войскитѣ ни по границата: това е съобразно съ моитѣ държавни правила. Азъ съмъ противна на всѣкакъвъ смутъ и пламенно желая, щото великото дѣло да се свърши спокойно" [2]). Екатерина съобщила своето решение и на австрийската императрица, Мария Терезия, която желаяла да се избере синътъ на Августъ III; но по настояванието на пруския краль и тя най-сетнѣ се съгласила съ предложения отъ Екатерина кандидатъ.

Не се минало много следъ това, и въ Петерсбургъ билъ сключенъ (31 Мартъ, 1764) между Руссия и Прусия единъ отбранителенъ съюзъ [3]), чл. II на който говори: „За да не би чрезъ дълго избирание за поляшки краль все отъ една и сѫщата фамилия, престола да стане наследственъ,

---

[1]) С. Р. И. О. — LI, 242.
[2]) С. Р. И. О. — XX, 176; Соловьевъ. — *Исторія паденія Польши*. 19
[3]) Мартенсъ. — VI, 25.

то двата двора решаватъ, щото избора на бѫдѫщия поляшки краль да стане свободенъ и въ полза на единъ Полякъ, удобренъ отъ двѣтѣ държави". А тайния чл. IV на сѫщия договоръ гласи: „Понеже е въ интереса на н. и. в. руската императрица и на н. к. в. пруския краль да употребятъ всичкитѣ си грижи и усилия, щото Поляшката Република да запази своето право да избира краля си и щото да се не позволи никому да направи това кралство наследственно въ своята фамилия, или пъкъ самодържавно, то н. и. в. руската императрица и н. к. в. пруския краль съ настоящия таенъ членъ се задължаватъ по единъ най-силенъ начинъ, не само да не позволятъ никому да лиши Поляшката Република отъ изборното ѝ право, да направи това кралство наследственно, или да стане самодържавенъ управитель въ него по какъвто и да е начинъ, но и да предотвращаватъ и да унищожаватъ съ всички възможни средства и съ общо съгласие намеренията, които иматъ тая цель, щомъ се откриятъ, и да прибѣгватъ въ случай на нужда къмъ силата на орѫжието, за да гарантиратъ Републиката противъ унищожението на нейната конституция и на основнитѣ ѝ закони". Въ сѫщия день била подписана между сѫщитѣ държави и една тайна конвенция за качванието на единъ Пястъ на поляшкия престолъ, членъ I на която казва: „Двата царски двора решаватъ, щото избора на бѫдѫщия поляшки краль да стане свободенъ и въ полза на единъ Полякъ, удобренъ отъ двѣтѣ държави и отъ найблагоразумната часть на народа". А въ чл. II се казва: „Тъй като н. и. в. е взела вече нѣкои мѣрки заедно съ най-здравата часть отъ нацията за избиранието на кандидата, то н. в. пруския краль се обещава да бѫде съгласенъ съ тези мѣрки". Членъ IV говори: „Понеже интереситѣ на н. и. в. руската императрица и на н. в. пруския краль изискватъ, щото Поляшката Република да запази правото си да избира своя краль, то да не би нѣкое лице да направи престола наследственъ, или да стане самодържавенъ управитель, н. и. в. руската царица и н. в. пруския краль чрезъ настоящия таенъ членъ се задължаватъ взаимно по единъ най-решителенъ начинъ, не само да не позволяватъ никому да лиши Поляшката Република отъ избирателното ѝ право, но и да попречатъ съ всичкитѣ си средства на всѣко подобно намерение, щомъ то се открие и да прибѣгнатъ даже къмъ силата на орѫжието, за да запазятъ Републиката отъ едно унищожение на консти-

туцията и на основнитѣ ѝ закони". Единъ други членъ казва, че Пясга, който трѣбва да се избере за поляшки краль, е Станиславъ Понятовски, защото двѣтѣ държави, „като признаватъ въ него всичкитѣ качества за спокойствието и приятелството на Полякката Република, се задължаватъ още повече съ настоящия членъ да съединятъ по единъ най-силенъ начинъ своитѣ грижи и усилия, за да му доставятъ единодушното избиране и поставянието му на поляшкия престолъ".

Като си обезпечавала по този начинъ съдействието на Прусия, Екатерина вземала мѣрки да оправдае своитѣ вмешателства въ Полша чрезъ вжтрешното положение на работитѣ ѝ. По подбутванието на нейнитѣ агенти, Вилненския владика, Масалски[1]), подъ предлогъ да се защити противъ насилията надъ него, решилъ да състави една *конфедерация* срещо княза Радзивилъ и срещо сжществующето правителство въобще и поискалъ отъ царицата 4,000 души войска и 60,000 желтици. Въ отговоръ на тая му просба Екатерина го увѣрила въ своята милость и покровителство и го насърдчила да настоява твърдо въ своето „патриотическо предприятие", като му казала, да действува по съветитѣ и настояванията на нейнитѣ представители въ Варшава. Въ сжщото време тя заповѣдала, да се приготви исканата войска и да се изпрати сумата 60000 желтици. „Съ отговора до Вилненския владика се отправи нашия майоръ Бандре, на когото е заповѣдано да остане при казания владика, за да можемъ чрезъ него по-бързо, по-обстоятелственно и по-вѣрно да получаваме известие за онова, що се върши въ Литва". Като съобщава това на Кайзерлинга, Екатерина му изпраща и 100,000 желтици, които „по вашето усмотрение ще употребявате за запазванието на нашитѣ интереси"[2]). А на майора Бандре било заповѣдано: „Като се стараете още отъ начало да добиете пълното довѣрие, както на владиката Масалски, тъй и на княза Радзивилъ, така и на тѣхнитѣ приятели, вие ще гледате въ случай на раздоръ, или на конфедерация, къмъ която нашия дворъ не може да остане безучастенъ, съ всичкитѣ си сили да склоните партията имъ, която има нужда отъ руска помощь, да направи чрезъ васъ една формална просба за това, която вие веднага трѣбва да изпратите съ вѣрни хора до насъ и до представителитѣ ни въ Варшава"[3]). А не следъ много канцлера, графъ Панинъ,

[1]) Подобенъ на Климента, по патриотическитѣ си взглядове.
[2]) С. Р. И. О. — LI, 263.
[3]) Ibid. 265.

пиши на графа Масалски: „Вашия синъ, Вилненския владика, съобщи на н. и. в. моята господарка, своето намерение да състави, заедно съ онези, които иматъ присърдце доброто на своето отечество, една конфедерация за защита на тѣхнитѣ права и свободи, които кн. Радзивилъ и партизанитѣ му насилватъ по единъ колкото грубъ, толкова и несправедливъ начинъ и моли да му се помогне за тая цель съ единъ отрядъ руска войска. Н. и. в., за да изпълни задълженията, които приятелството, съсѣдството и сжществующитѣ договори между нея и Републиката ѝ налагатъ, заповѣдала е на единъ отрядъ отъ 6,000 души, подъ началството на генерала Ренненкамфъ, да отиди на помощь“[1]). А въ отговоръ на Кайзерлинга, който съобщавалъ, че се появилъ още единъ кандидатъ за престола, отъ Петерсбургъ отговарятъ: „колкото повече фракции има въ Полша, толкова е по-добрѣ за нашитѣ интереси, защото раздроблението помежду имъ естественно причинява отслабванието имъ и взаимно несъгласие“.

Между това раздоритѣ и смутоветѣ растели на всѣкой часъ, и рускитѣ партизани, за да се гарантиратъ въ случай на опасность, поискали защитата на Екатерина, която Кайзерлингъ съ готовность предложилъ. „Напълно удобряваме дадения отъ васъ на Чарторийскитѣ и на Понятовскитѣ актъ за нашето покровителство, пишала тя на посланника. Чрезъ това вие положихте по единъ изкуственъ начинъ началото и основата за изпълнението на нашитѣ намерения, изложени въ членове 3, 4 и 5 на общитѣ наставления, защото чрезъ тая толкова важна постжпка отъ ваша страна, вие добивате голѣмо право да настоявате и да искате пълното имъ съображение съ казанитѣ три члена, а именно: да получите отъ нашия кандидатъ едно предварително, но формално увѣрение за неговата преданность къмъ насъ и че ще бжде винаги готовъ да спомага на нашитѣ предприятия“[2]). На сжщата постжпка били склонени и *Дисидентитѣ*[3]), които подали едно формално прошение до царицата, да искатъ нейното покровителство. Освень туй, руската партия на чело съ Чарторийскитѣ, поискала въ името на Републиката да имъ се даде руска войска, съ помощьта на която да подчинятъ противницитѣ си, които разпола-

---

[1]) Ibid. 304.

[2]) С. Р. И О. LI, 270.

[3]) *Дисиденти* се наричали въ Полша православнитѣ и протестантитѣ Поляци.

гали съ военна сила. Войската била веднага дадена и рускитѣ превърженници благодарили формално за това благодеяние. Въ отговоръ на Кайзерлинга, който съобщавалъ за благодарностьта, Екатерина му пише: „Изявената намъ благодарность отъ страна на Републиката за дадената помощь, а особенно направеното въ сжщото време формално искание отъ нейно име отъ главния региментарь, кн. Чарторийски, да му помогнемъ съ нашитѣ войски, да приведе въ законно подчинение на сейма тези отъ коронната армия, които последвали примѣра на графа Браницки, не само че оправдаватъ предъ свѣтътъ истинското участие, което вземаме въ поляшкитѣ работи, но ни даватъ и за напредъ неоспоримо право, да се намисаме до когато тези работи не бжджтъ приведени въ желаемия отъ насъ порядъкъ“ [1]).

За началникъ на войската, която се изпращала въ Полша, се назначавалъ генералъ кн. Волконски. Въ наставленията, които му дава императрицата (1|V, 1764), се говори, че по неже противницитѣ, като не можили да си съставятъ благоприятно болшинство въ конвокационния сеймъ, стараятъ се съ заплашвания да му наложатъ своята воля, за което и събиратъ войски въ Варшава, то благонадѣжднитѣ Поляци, „като виждатъ настжпающата опасность и като не могжтъ да разчитватъ на своитѣ собственни сили, прибѣгнаха къмъ насъ съ прошение, да защитимъ тѣхния животъ и свободитѣ на отечеството имъ[2]) съ известно количество наша войска, която, като обуздава дързостьта на противницитѣ, би запазила редътъ и тишината при бждящитѣ имъ съвещания по държавнитѣ работи. Съ тая цель ние заповѣдахме на отрядитѣ подъ началството на Хомутова, Дашкова и Кашкана да се преближатъ къмъ Варшава, гдето трѣбва и да сж стигнали до сега. Противницитѣ ще се стараятъ сега да отложатъ свикванието на сейма подъ предлогъ, че нашитѣ войски били на близо и съ това да се организиратъ по-добрѣ . . . При навлазянието ви въ Полша ще обяснявате устно причината по този начинъ: понеже въ тая страна сега тишината, порядъка и цѣлостьта на законитѣ, както и свободитѣ на дворянството, се нарушаватъ въ най-сжщественнитѣ имъ части отъ една зложелающа на отечеството си партия, която на

---

1) С. Р. И. О. — LI, 392.

2) Сжщо така постжпваха нашитѣ русофили противъ управлението на ...оловъ.

малкитѣ сеймове употребявала всѣкакви наглости и насилия за обращанието имъ въ нейна полза, която е обагрила съ кръвьта на гражданитѣ всичкитѣ събрания[1]) . . ., която употребява за зло повѣренната власть на нѣкои отъ членоветѣ ѝ . . . (следватъ редъ обвинения противъ рускитѣ противници. б.) — то ние, по ближното ни съсѣдство и по произходящитѣ отъ него интереси на нашата империя, по формалнитѣ договори и по всѣкогашнитѣ ни грижи за запазванието на Поляшката Република въ законното ѝ положение, като сме длъжни да не допущаме, щото една часть отъ гражданитѣ да притѣснява споредъ страститѣ си другата часть, не можахме при повторението на тези случаи да не въведемъ часть отъ войскитѣ си въ Полша, не съ цель да ограничаваме общитѣ събрания на Републиката, които обсѫждатъ нейното благосъстояние или бѫдѫщия изборъ на новия краль, но единственно да изтребляваме ненавистницитѣ на своето отечество, да защищаваме истинскитѣ патриоти, да задушимъ още въ началото му огъня на гражданската война, да възстановимъ силата на законитѣ и свободитѣ на единъ свободолюбивъ народъ; съ една речь да запазимъ Републиката отъ заплашающитѣ я напасти и окончателна гибель"[2]).

Сѫщо такъвъ езикъ билъ държанъ и предъ чуждитѣ правителства, които искали да знаятъ причинитѣ за навлазянието на рускитѣ войски въ Полша. „Следъ смъртьта на краля, царицата мисляше, че изпълнява една свята человѣколюбива длъжность, както и задълженията на договоитѣ, като увѣри Републиката чрезъ представителитѣ си, и направо, че ще удвои вниманието си, за да отстрани опасноститѣ, на които я излагаше изчезванието на държавния глава . . . Славата на н. в. благоденствието на нейното царуване, нейната милость за нещастията на съсѣдитѣ ѝ, интереса на собственния ѝ народъ, изискватъ да изпълни даденитѣ си обещания, диктувани отъ честьта и отъ благоразумието. Цѣлъ единъ народъ иди да я моли, да ѝ напомня нейнитѣ задължения, които я викатъ на негова помощь. По правотата на принципитѣ, които я рѫководятъ и по чувствата, които я въодушевяватъ, тя заповѣда веднага

---

[1]) Сѫщитѣ рекриминации отправяше руския комисарь генералъ Каулбарсъ, противъ управлението на Регентството въ България, когато бѣ настанало междуцарствието следъ сваляниeто на князь Александра.

[2]) С. Р. И. О. — LI, 325.

следъ молбата на *Литовската генерална конфедерация*[1]), щото единъ корпусъ отъ нейнитѣ войски да се отправи къмъ тая область, за да подкрепи благитѣ намерения на истинскитѣ патриоти, да възпре безредицитѣ, да подкрепи свободата на гражданитѣ и да повърне на конституцията първата ѝ сила"[2]). А въ друга една декларация тя оправдава навлазянието така: като обвинява рускитѣ противници, че правяли всѣкакъвъ видъ беззакония и насилия надъ нейнитѣ превърженници, тя казва: „Истинскитѣ патриоти, изплашени отъ тези приготовления, отправени противъ тѣхъ и противъ Републиката, потърсватъ средство за спасение, единственното, което може да послужи въ такава критическа минута. Тѣ нѣмали войска да противопоставятъ на отечественната имъ, поддържана да ги защищава, но която се употребявала да ги приследва. Тѣ се отправятъ къмъ руския представитель въ Варшава и като му излагатъ висящата опасность, на която сж изложени, склоняватъ го да пиши на генерала Хомутовъ и на княза Дашковъ, да се приближатъ съ войскитѣ си до Варшава за всѣка случайность... Н. в. счита за право, щото всѣкой човѣкъ да се грижи за свободата на другиго и всѣкой народъ трѣбва да има присърдце запазванието на други народъ и всѣка корона да внимава за запазванието независимостьта на друга корона. Полша може да се страхува само отъ вжтрешни опасности, защото би било най-чувствително докачение за намеренията на н. и. в. да се подозира, че храни при настоящитѣ обстоятелства и най-малкото желание на амбиция или интересъ... Благонамереннитѣ, като виждатъ законитѣ и отечеството спасени отъ опаснитѣ предприятия на противницитѣ имъ чрезъ взетото решение отъ руския представитель въ Варшава, въодушевени отъ признателность за една такава услуга, написватъ на царицата едно писмо, гдето като ѝ благодарятъ за извършеното до сега отъ нея за отечеството имъ, ходатайствуватъ, да го продължи до свършванието на междуцарствието". Тая декларация свършва по следующия начинъ: „Смилението на н. и. в. върху участьта на една съсѣдна държава, интереситѣ на нейното господарство, тѣсно свързани съ благоденствието и спокойствието на Полша, най-сетне задъл-

---

[1]) Нѣщо подобно гоняха да съставятъ въ България емигрантитѣ въ 1886—87, като устройваха военнитѣ бунтове въ разнитѣ градове (Бургасъ, Силистра, Русе и пр.).

[2]) С. Р. И. О. — LI. 365.

женията на договоритѣ между Полша и Руссия изискватъ, щото тя да употреби, както бѣше обещала въ самото начало и както изискватъ отъ нея задълженията на договоритѣ, всичкитѣ средства, които Богъ ѝ е далъ, за да подкрепи истинскитѣ поляшки патриоти и да имъ помогне, да възстановятъ редътъ въ отечеството си и да го предпазятъ отъ пълно разпадване«[1]).

Когато наближавало вече да се престѫпи къмъ избирането на краля, Репнинъ поисква отъ царицата, да изпрати единъ рескриптъ, въ който да се изложатъ намеренията ѝ спрямо Полша, въ който да се посочи кандидата и който да се прочете въ едно събрание на рускитѣ превърженници. Върху това искание канцлера Панинъ написалъ, че е по-добрѣ кандидата да се предложи отъ фамилията му, или отъ приятелитѣ му, а Руссия само да го подкрепи. А сама Екатерина написала: „Струва ми се, че не трѣбва ние да посочваме кандидата, за да може до край да се казва, че Републиката е действувала свободно“[2]).

Навлазянието на рускитѣ войски въ Полша захванало, както казахме, силно да безпокои съсѣднитѣ държави, между които и Турция. За да я успокои, царицата заповѣдала да се пиши на Обрескова въ Цариградъ, че избиранието на единъ чужденецъ за краль е отъ голѣма опасность за всичкитѣ съсѣдни държави, следователно и за Турция; сѫщо не бива да се избира за такъвъ и единъ Пястъ отъ „френската и австрийска партия, защото той ще бѫде креатура на тези държави, ще се съобразява съ тѣхнитѣ интереси, които не съвпадатъ съ настоящето разстроено състояние въ Полша, което за насъ и за Портата е еднакво нуждно и сѫщественно; ще възбужда ако не съ Портата, то съ насъ всѣкакви спречквания, които по нѣкога могѫтъ да се обращатъ въ явни сблъсквания и ще раздухва винаги огъня на раздора между съсѣдитѣ и ще се старае чрезъ своитѣ действия, да ги докарва до вражда и неприятелства въпреки естественнитѣ имъ наклонности и въ тѣхна вреда“[3]). На Обрескова било заповѣдано, да съобщи на Портата, кой е кандидата, който се има предъ видъ. Турцитѣ не го удобрявали, защото представлявалъ за Руссия сѫщитѣ преимущества, каквито би представлявалъ за Австрия

1) С. Р. И. О. — LI. 374.
2) С. Р. И. О. — LI. 422.
3) Ibid. 317.

и Франция единъ кандидатъ отъ противната партия. Вследствие на това Екатерина заповѣдала да явятъ въ Цариградъ; „Ние оставяме на Портата да разсѫди, можемъ ли въпреки тържественнитѣ наши декларации, да изключимъ графа Понятовски, който ще бѫде избранъ не съ сила и принуждение, а по волята и благосклонностьта на съгражданитѣ си; длъжни ли сме да отговаряме за действията на единъ свободенъ и отъ никого независимъ народъ, който самъ ще си избира владетель споредъ неговитѣ мисли и признатъ за най достоенъ между съгражданитѣ си; и не е ли по-добрѣ за Портата, да види на престола такъвъ единъ човѣкъ, който да дължи своето въздигание единственно на Републиката и следователно най вече отъ любовь и благодарность къмъ отечеството ще се старае за запазванието мирътъ и съгласието съ околнитѣ държави, въ което се състои тѣхния главенъ интересъ"[1]). Въ допълнение на тези увещания, следъ нѣколко дни било писано на Обрескова да съобщи на Портата, „че за да угодимъ на Турция и да й докажемъ нашето снизхождение къмъ нейнитѣ желания, заповѣдано е да се увѣри Републиката по единъ най тържественъ начинъ, че ние оставяме съвършенно на свободната нейна воля избиранието на новия краль, като сме решени твърдо, да признаемъ за краль тогова, който бѫде избранъ съ свободно подаденитѣ гласове. . . . Ние не препорѫчваме графа Понятовски за краль, за да се ползуваме въ нашъ интересъ отъ неговото въздигание, но единственно за това, защото знаемъ отличнитѣ негови качества, истинската му любовь къмъ отечеството и голѣмата му наклонность къмъ тишината и мирътъ съ съсѣднитѣ държави, защото, въ качеството си на частенъ човѣкъ, съ разсѫжденията и съветитѣ си въ господарственнитѣ събрания той доказва, че въ мирътъ и тишината вижда върха на поляшкото благополучие, което е неуспоримо най-нуждното за насъ и за самата Порта; че ако нашитѣ намерения сѫ други и не сѫ въ полза на Републиката, то пруския краль, единъ толкова просвѣтенъ и остороженъ господарь, не би имъ съдействувалъ" . . .[2]).

Следъ като било подготвено по този начинъ, избиранието на Понятовски ставало повече отъ положително. За да падне върху него избора на царицата съдействували не малко и не-

[1]) С. Р. И. О. — LI, 434.
[2]) С. Р. И. О. — LI, 451.

говитѣ физически качества. „Английския посланникъ, Уильямсъ, когато билъ въ Полша, билъ въ голѣмо приятелство съ фамилията на Чарторийскитѣ. За това когато го примѣстили въ Петерсбургъ, той отвелъ съ себе си въ качеството на секретарь тѣхния племянникъ, младия двадесеть и три годишенъ графъ Станиславъ Понятовски, единъ отъ най привлекателнитѣ и най-блестящи умове на своето време. Секретаря на английското посолство билъ забележенъ отъ великата княгиня (бѫдѫщата императрица Екатерина II. б.). Скоро Понятовски сталалъ постояненъ посетитель на младия дворецъ[1]). Поляшкото правителство като се научило за поведението на Понятовски, повикало го отъ Петерсбургъ. Но младия дворъ не можалъ да се мини безъ Понятовски и великата княгиня настояла, щото канцлера да внуши на поляшкото правителство, че е необходимо да назначи Понятовски за поляшки посланникъ при Петерсбургския дворъ"[2]). По този начинъ Екатерина изучила отъ близо своя кандидатъ и като го предлагала за поляшки краль, знаяла съ какъвъ характеръ има работа. Нейното застѫпване не останало безъ последствие. Извършения на 27 Августъ (1764) изборъ излѣзалъ благоприятенъ за нейния любимецъ.

Следъ благополучното му избиране, Понятовски благодарилъ на Екатерина за съдействието ѝ, на което тя му отговаря, че нѣма за какво да ѝ благодари; тя е увѣрена, че той „ще въздигне до най-висока степень славата и величието, което е имала нѣкога Полша"[3]). А на майка му тя пиши: „Поздравлявамъ ви съ възвишението на сина ви; азъ не зная какъ той стана краль; но, разбира се, такава е била волята Божия и най-много трѣбва да сърадваме за това държавата му. Между Поляцитѣ нѣмаше другъ, който би могълъ да ги направи по-честити. Казватъ, че вашия синъ е съ отлично поведение, което ме радва; предоставямъ на вашата майчина нежность, да го опѫтвате въ пѫтя на истината"[4]). А сѫщевременно, като благодари на Кайзерлинга за усърдието му, да се избере нейния кандидатъ, тя му препорѫчва, да се залови веднага за уреждането и на другитѣ въпроси, които интересуватъ Руссия. „Вие можите да представите на краля, на примаса, на сената и на рицарското съсловие, като се съ-

[1]) В. описанието на първитѣ любовни сношения на Понятовски съ Екатерина II въ „В. Европы". Януарий, 1908.
[2]) Соловьевъ. XXIV, 58.
[3]) С. Р. И. О. LII, 1.
[4]) Соловьевъ. — XXVI, 63.

образявате съ идеитѣ на всѣкиго, че понеже ние, по истинското наше приятелство къмъ Републиката и по собственнитѣ наши интереси за запазванието на нейната цѣлость, не пожалихме ни трудъ, ни пари да я запазимъ въ миръ и тишина презъ всичкото време на междуцарствието и отъ насилията и притѣсненията на властолюбивитѣ ѝ и хищни съграждани[1]), които искаха да жертвуватъ общото благо за своитѣ лични страсти... желаемъ да се разрешатъ веднъжъ за винаги всичкитѣ погранични дѣла". Кайзерлингъ трѣбвало да се старае, да се подпиши предварително единъ актъ за уреждането на тези дѣла. „Силно бихме желали, да се впиши въ този актъ, че ние гарантираме конституцията, правата и волноститѣ на Поляцитѣ"[2]), му заповѣдали отъ Петерсбургъ. За да докаже още по-нагледно своето благоволение и доброжелателство къмъ Полша, Екатерина заповѣдала да се даде на новия краль освень редовната месечна субсидия отъ по 12,000 желтици, още 100,000 желтици за обзавеждание на домътъ му. „Това е все едно като да му бихъ дала руски губери, за да постели двореца си", пишала царицата при изпращанието на сумата. Тя му изпратила и оржжие и муниция за 1200 души гвардия, които той ѝ билъ поискалъ. „Бедния краль, за всичкитѣ благодеяния и подаръци можилъ да изпрати само една кошница гжби на своята благодетелка; но ние знаемъ какво желали да получатъ отъ него въ благодарность за короната"[3]), иронизиралъ пруския краль.

Следъ благополучното настаняване на Понятовски върху полшкия престолъ, пребиванието на руската войска въ Полша ставало вече непотрѣбно. Това не отговаряло на намеренията на царицата. На молбата на краля да я изтегли, за да успокои окончателно Поляцитѣ, Екатерина отговаря: „Ако има нѣщо, което може да намали вѣрата ми въ довѣрието, съ което се отговаря на безкористнитѣ ми заслуги, то е вашето бързо искание да оттегля войскитѣ си отъ владенията на Републиката. Извикани въ Полша като приятелски, тѣ строго изпълниха длъжноститѣ си на приятель и азъ бѣхъ доволна, като виждахъ, че цѣлия народъ бѣше доволенъ отъ тѣхната помощь... В. величество

---

[1]) Сжщитѣ прилагателни качественни бѣха преписвани на българскитѣ патриоти, които подиръ 9-й Августъ 1886 се групираха около С. Стамболова и го подкрепяха презъ всичкото време на неговото управление въ борбата му противъ посѣгателствата на Русия чрезъ нейнитѣ орждия въ България.

[2]) С. Р. И. О. LII, 9.

[3]) Соловьевъ. XXVI, 64.

си спомня, че когато бѣше простъ гражданинъ и искаше да участвува въ работитѣ на Републиката, въвеждането на войскитѣ ми далечь отъ да се считаше за вредително, признато бѣше за полезно и като подпорка за народната свобода"[1]). Войската следователно останала да пребивава въ Полша; но по-нататъшното пребивание трѣбвало да се оправдае предъ чуждия свѣтъ съ нѣкой мотивъ, който Екатерина решила да създаде.

Както на всѣкжде по него време, така и въ Полша, равноправностьта на жителитѣ предъ закона, безъ разлика на вѣра и произхождение, била далечь отъ да бжде практикувана. Въ Русския повече отъ всѣкжде разликата между разнитѣ съсловия, религии и произхождения се поддържала като необходимо условие въ държавната система. Въ Полша жителитѣ сжщо се дѣляли на съсловия по произхождение и по религия. Екатерина не можала да иска уравнението правата на жителитѣ отъ различно произхождение, защото въ Руссия робството на селянитѣ се считало като създадено отъ небето. За това тя предприела да унищожи разликата, която произлазяла отъ религията на Поляцитѣ. Въ Поляшката Република имало католици, православни и протестанти. Първитѣ съставлявали грамадното болшинство, тѣхната религия била официалната и само тѣ имали право да се ползуватъ отъ държавнитѣ вигоди. Православнитѣ и протестантитѣ, наричани въ общитѣ работи подъ името ***Дисиденти,*** нѣмали никакви политически права и не вземали никакво участие въ държавнитѣ работи. Такова било тогазъ общото правило въ всичкитѣ почти държави; само принадлежащитѣ на официалната религия били господари. Тукъ именно Екатерина решила да залови слабия си съсѣдъ: на сила да премахне единъ редъ, сжществующъ отъ вѣкове и поддържанъ отъ едно фанатизирано духовенство. Дисидентитѣ, като съзнавали своята малочисленность и положението си[2]), не изказвали голѣми претенции за изравнението си съ католицитѣ. Това било единъ мотивъ повече за руската императрица, да иска въздиганието имъ, защото знаяла какво съпротивление ще произлезе отъ страна на

---

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 222.

[2]) „Отъ нѣколко време вече търся съ нарочни пратенници да ми доведжтъ отъ тѣхъ когото и да било малко нѣщо способенъ, но и до сега никого не съмъ открилъ, защото тѣ всички само земята работятъ и сж безъ всѣко възпитание", пишалъ руския представитель, Репнинъ, на царицата. (Соловьевъ. — XXVII, 245).

духовенството и отъ самата народна маса и какво ще бжде следствието отъ това съпротивление. Въ Варшава всички били увѣрени, че това преобразование ще предизвика възстание отъ страна на католицитѣ. Но за това именно го искала и императрицата, защото само размирието можало да оправдае по-нататъшното присжтствие на рускитѣ войски въ Полша.

Едвамъ се миналъ единъ месецъ отъ избирането на Понятовски, и Екатерина пиши на Кайзерлинга и Репнина въ Варшава: „Надѣваме се, че при бждящия сеймъ ще се възползувате отъ нашето преобладающе влияние въ Полша и отъ признателностьта на краля къмъ насъ, за да докарате до желаемия край и другитѣ въпроси, които ни интересуватъ: дѣлото на дисидентитѣ, които толкова несправедливо страджтъ отъ робското иго; разграничението на взаимнитѣ владения; приемането и задържанието на нашитѣ дезертери и най-сетнѣ урежданието на пограничнитѣ комисии и подновението на съюзния договоръ, съ едно постановление за гарантиранието на поляшката конституция и че вземаме съ пруския краль подъ наше покровителство и защита дисидентитѣ". А на 13 Октомврий (1764) кн. Репнинъ получилъ заповѣдь, да изложи открито на краля и на „благонамереннитѣ" магнати желанието на царицата и да иска тѣхното съдействие, за да се възстанови равенството на дисидентитѣ съ католицитѣ. Той трѣбвало да употреби най-напредъ приятелски увещания, че царицата има право да очаква отъ признателностьта на краля и на Републиката изпълнението на нейнитѣ желания „въ полза на една часть отъ гражданитѣ, които, въпрѣки тържественнитѣ договори, въпрѣки основнитѣ поляшки закони, въпрѣки общата свобода на единъ свободенъ народъ, невинно страдатъ подъ робско иго, само защото изповѣдатъ друга християнска вѣра, въ която сж отхранени и възпитани". Ако приятелскитѣ увещания не помогнатъ, той трѣбвало да употреби заплашвания. „Когато се видите принудени да употребите тия заплашвания, ще трѣбва да съгласявате и действията си съ думитѣ, като уреждате и по-нататъшното пребивание на нашитѣ войски въ Полша, за да можите поне съ страхъ да изтръгните отъ Поляцитѣ това, което не може да се добие съ увещания ... Вие ще направите въ тоя случай една голѣма услуга на н. и. в. както и на отечеството, която ще увеличи монаршето благоволение къмъ васъ и чрезъ разпространението славата на н. и. в. ще ви спечели голѣма честь"[1]).

[1]) С. Р. И О. -- LVII, 19

Когато Понятовски получилъ съобщението за желанията на своята благодетелка, той пиши на поляшкия представитель въ Петерсбургъ: „Даденитѣ напоследъкъ заповѣди на Репнина, да въведе дисидентитѣ и въ законодателното тѣло, сж единъ гръмотевиченъ ударъ за цѣлата страна и за мене лично. Ако има още възможность, дайте на императрицата да разбере, че короната, която ми даде, ще стане за мене мантията на Несуса; тя ще ме изгори и смъртьта ми ще бжде ужасна. Мени предстои, или да се откажа отъ приятелството на царицата, или да стана измѣнникъ на отечеството. Ако Руссия иска да въведе дисидентитѣ въ законодателното тѣло, то тѣ ще станатъ водители на една партия, която ще вижда въ поляшкото правителство единъ неприятель, противъ когото необходимо и постоянно ще иска помощь отъ вънъ . . . Зная, че силата може всичко, но ще бжде ли тя употребена противъ ония, които любятъ, за да ги принудятъ на работи, които тѣ считатъ за най-голѣмо зло?" [1]). Но молбата на поляшкия краль останала безъ последствие. Царицата отговорила, че е доказала съ факти своето приятелство, за да има нужда да изказва съ думи чувствата си.

Отъ всѣкжде последвали протести противъ това руско искание, а духовенството захванало да проповѣдва въ черквитѣ, че вѣрата се намира въ опасность. Щомъ примаса спомѣналъ въ сейма за руското искание относително дисидентитѣ, единъ всеобщъ викъ на протестъ го прекратилъ. „Никога въ живота си не съмъ срѣщналъ такива трудности, каквито срѣщнахъ въ сейма, когато исках съгласието му, да влезе въ преговори съ васъ относително предложенитѣ отъ васъ въпроси, пишалъ Понятовски на Екатерина. Въпреки мнението на всичкитѣ ми съветници, азъ повдигнахъ въпроса за дисидентитѣ, защото вие го искахте. Въ мое присжтствие примаса едва ли не щѣше да бжде убитъ" [2]).

Въпроса за дисидентитѣ не билъ допуснатъ за разискване въ Сейма. Повдигнатъ билъ въпроса за измѣнението на Конституцията, която съ своитѣ недостатъци била извора на всичкитѣ злини въ Полша. Както всички просветени Поляци, Понятовски виждалъ това и решилъ да я измѣни, за да премахне нѣкои отъ тия недостатъци. „Но за прокарването на това преобразование трѣбвало да се вземе съгласието на съ-

[1]) С Р. И О. — LVII, 138

[2]) Соловьевъ. — *Исторія паденія Польши.* 24.

сѣднитѣ държави, особенно на Руссия. За това Понятовски се заловилъ веднага да убеждава царицата, че преобразованието е необходимо за успѣха на дисидентското дѣло . . . „Вие желаете, щото Полша да бжде свободна, пишалъ той на Екатерина (15/XI, 1764); азъ искамъ сжщото и за тая цель желая да я избавя отъ безредието, което царува въ нея. Анархията е дотегнала до такава степень на голѣма часть отъ ревностнитѣ патриоти, щото захващатъ явно да говорятъ, че ще предпочетжтъ монархическото управление предъ отвратителното злоупотребление съ своеволията. Азъ желая да ги предпазя отъ подобно отчаяние; но единственно средство за това е въпросното преобразование“ [1]). Исканото това преобразование се състояло въ това, щото решаването на финансовитѣ и на военнитѣ въпроси въ сейма да става по вишегласие, чрезъ мнозинството на гласоветѣ. Отъ Петерсбургъ дали на Понятовски да разбере, че преобразованието е нежелателно. Екатерина писала на Репнина: „Понеже по нашитѣ държавни интереси не можемъ да се съгласимъ ни на едното, ни на другото, то заповѣдаме ви, безъ да губите време, да кажите това въ наше име на поляшкия краль, като прибавите, че понеже благополучното му избиране се дължи на нашето силно старание, въпреки желанието на всичкитѣ почти други държави . . . то собственната здрава политика на негово поляшко величество изисква умѣренность въ предприятията му съ сейма . . . За това ние се надѣваме и твърдо очакваме, че той нѣма да допусне никакви нововъведения въ конституцията и съ това ще докаже на своя народъ и на цѣлия свѣтъ своята умѣренность, като посрами своитѣ и на отечеството си завистници . . . Сжщо така на вашето старание се оставя, за запазването на нашитѣ интереси, да не позволите въ настоящия сеймъ да се направи увеличение на войската и за това особенно препоржчваме на вниманието ви този предметъ . . . За нуждно считаме да потвърдимъ чрезъ настоящето, щото договора за вѣченъ миръ отъ 1686 да се възобнови чрезъ единъ кратъкъ актъ, като се впишатъ въ него членове, както ви е вече предписано, съ които да гарантираме поляшкитѣ прерогативи, права, свободи и конституция“ . . . [2]). Предъ увещанията и заплашванията на царицата Понятовски отстжпилъ. Въпроса за преобразованията не билъ внесенъ въ

[1]) Соловьевъ — XXVI, 68
[2]) С. Р. И. О. — LVII, 84.

сейма, който засѣдавалъ въ 1764. Нито краля обаче, нито Чарторийскитѣ, нито другитѣ поляшки патриоти се отказали съ това отъ намерението си, да направятъ въпросното преобразование.

Измѣнението, което Поляцитѣ искали да направятъ въ своето управление, не било собственно едно нововъведение. Тѣ искали само да се поднови старата практика, т. е. финансовитѣ въпроси и тия за войската да се решаватъ по вишегласие, както това било по-рано; но злонамереннитѣ имъ съсѣди това именно не искали да допуснатъ. Репнинъ се явява при Чарторийскитѣ, които били за сега едни между първитѣ, що искали преобразованието, и имъ заявява, че поляшката конституция допуща да се решаватъ съ болшинство само въпроситѣ до сѫществующитѣ държавни доходи и войска, а ако е потрѣбно да се създаватъ нови приходи, или нови войскови части, то споредъ конституцията трѣбва единодушното съгласие на сейма; Руссия така разбира конституцията и нѣма да позволи нарушението й чрезъ едно крайно тълкувание. „По този въпросъ се повдигна между насъ споръ, при който литовския канцлеръ (Чарторийски) въ своята разпаленность ми каза, че Поляцитѣ иматъ право да правятъ у себе си всичкитѣ преобразования, които тѣ считатъ за полезни, на което азъ му отговорихъ, че ако тѣ сѫ свободни да правятъ у тѣхъ си каквото искатъ, то и ние сме свободни да приемаме само това, което желаемъ и че тѣ могѫтъ да подпишатъ своя проектъ и да го внесѫтъ въ конституцията си; но при изпълнението му ще срѣщнатъ съпротивление отъ наша страна, защото ние по съсѣдството си трѣбва да наблюдаваме, щото да се не измѣнява формата на тукашното управление . . . Следъ това азъ отидохъ при краля и му представихъ сѫщото нѣщо, но той се оповаваше само на мнимото постановление на конституцията по тия въпроси и колкото да му говорихъ, че тя не е направена въ този духъ, той все поддържаше своето, безъ да влазя въ по-нататъшни обяснения. Вследствие на това азъ бѣхъ принуденъ да му заявя, че Руссия, както и Прусия, желаятъ щото едногласието и Liberum veto да си останатъ винаги въ сила за държавнитѣ работи, каквито сѫ увеличението на приходитѣ и на войската и винаги ще поддържатъ републиканската форма на управление и свободитѣ въ Полша"[1]). „Увеличението на приходитѣ

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 175.

и на войската сѫ главнитѣ пунктове на държавнитѣ работи. Ние не можемъ да допуснимъ подобно преобразование, защото то е противно на главната ви свобода, която се заключава въ Liberum veto, на чието унищожение ние не можемъ да се съгласимъ", говорилъ руския представитель.

Въпреки това обаче, краля продължавалъ да настоява върху предметното измѣнение, вследствие на което билъ лишенъ отъ годишната субсидия, която получавалъ отъ Руссия. Но и тая мѣрка не можила да накара краля и поляшкитѣ патриоти да се откажатъ отъ намерението си. Тѣ приготовлявали тайно да внесѫтъ въ предстоящия Сеймъ (1766) потрѣбния за това проектъ, но тайностьта не можила да се опази отъ руския представитель, който напрегналъ всичкитѣ си сили, да осуети преобразованието. Въ Петерсбургъ решили да разтурятъ самия Сеймъ, „за да загинатъ подъ неговитѣ развалини всичкитѣ нововъведения, които Чарторийскитѣ искатъ да направятъ въ управлението. Освень това трѣбва да си туримъ за цель ограничението прерогативитѣ на краля въ полза на ония, които сега идѫтъ при насъ, за да остане памятно за н. в. онова време, когато той се опита да придобие могущество чрезъ отдалечаването си отъ н. и. величество"[1]). За да стане разтурянието на Сейма, Репнинъ трѣбвало да склони всичкитѣ противници на Чарторийскитѣ, както и неблагодарнитѣ отъ краля, да напуснатъ засѣданието на предстоящия Сеймъ съ единъ формаленъ протестъ и да се оттеглятъ. Освень Панинъ, и самата царица пиши на Репнина: „Чрезъ това ви повтаряме първата наша заповѣдь за по-скорото разтуряние на Сейма, за да видятъ краля и роднинитѣ му Чарторийски по единъ осязателенъ начинъ, че не се подаваме да ни измамятъ съ лукавство, а като се увѣрихме въ тѣхната непризнателность, желаемъ да обърнемъ следствията й въ тѣхна вреда и посрамяванне". На това Репнинъ отговаря: „Азъ събрахъ тукъ колкото можихъ повече дисиденти, които ще отправятъ прошение до Сейма, но то ще бѫде подписано само отъ единъ православенъ, защото другъ такъвъ нѣма тукъ, а по нещастие нѣма и кой да дойде, защото всичкото православно дворянство е толкова бѣдно, щото само̀ работи земята". А за да се постигне по-леко цельта, на Репнина било заповѣдано, да се старае да всее раздоръ между

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 176.

краля и Чарторийскитѣ и да ги раздѣли. „Вие може да му кажите отъ наше име още, че ние, като знаемъ благоразумието и просвещението на н. поляшко в., не можемъ да се не очудимъ, какъ е било възможно толкова слѣпо да се предаде въ ржцетѣ на лукавитѣ си роднини, които обращатъ всичкитѣ му действия въ своя собственна полза, за да запазятъ и утвърдятъ вѣчно въ свои ржце господаруването надъ всички работи и какъ е жертвувалъ на този тѣхенъ духъ за властвувание тѣсното приятелство и съединението съ насъ, които сж въ неговъ собственъ интересъ и които единственно могжтъ да съдействуватъ за славата и благополучието на неговото царувание“ [1]). Но краля не се подалъ. Не сжщото било обаче съ Чарторийскитѣ и съ нѣкои отъ виднитѣ тѣхни съмишленници. Екатерина заповѣдва, да се опита подкупването на нѣкои отъ най влиятелнитѣ владици: „Тѣ сж навикнали да обичатъ желтицитѣ“, бележи тя на Репнина. Усилията въ това направление успѣли: Чарторийскитѣ, подъ влиянието на обещанията и на заплашванията, за да запазятъ своето положение, съгласили се да се не правятъ нежелаемитѣ отъ Руссия преобразования. Понятовски не закъснялъ да се присъедини къмъ тѣхното решение и реформитѣ били напуснати, безъ да бждатъ внесени въ Сейма, който се закрилъ на 19 Ноемврий 1766.

Съ това си решение Чарторийскитѣ запазили положението си, но изгубили преданностьта на много отъ първитѣ поляшки патриоти, които изкренно поддържали въпроснитѣ преобразования. Отъ това смразяване между разнитѣ политически дейци, както ще видимъ, ще извлече полза по-нататъкъ пакъ Екатерина. Но ако руската царица успѣла да парализира въ този Сеймъ желаемото отъ поляшкитѣ патриоти преобразование, нейния успѣхъ по дисидентския въпросъ сжщо тъй билъ незначителенъ предъ сжщия Сеймъ. По този въпросъ съпротивлението на Поляцитѣ било много по-силно отъ желанието имъ за казаното измѣнение на Конституцията. Противъ него били всички; самитѣ Чарторийски, които съдействували на Руссия по предидущия въпросъ, стояли на чело на съпротивлението противъ това нейно искание. „Удивително зрелище представлявала въ това време Полша: народнитѣ сили като че ли се пробуждали следъ единъ дъ-

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 178.

лъгъ сънь: изникнало едно необикновенно единодушие, — но за какво? За да се установи по-добръ редъ ли, или да се отхвърли чуждото влияние? — Не; а за да се не направи ни най-малката отстъпка на дисидентитѣ"[1]). Руския представитель виждалъ това и съзнавалъ, че е невъзможно по миренъ начинъ да се изпълни желанието на императрицата, за това се силилъ да я убеди, да се откаже отъ дисидентския въпросъ. „Между дисидентитѣ нѣма видни хора", увѣрявалъ той. Всичкото това упорство обаче било отъ естество само да усили настояването на царицата, защото тя виждала края, на който ще се дойде съ това настояване. „Ползата, честьта на отечеството и личната слава на н. величество" изисквали да се прокара дисидентския въпросъ. Противъ него се обявила, както казахме, и руската партия съ Чарторийскитѣ на чело. „Научаваме се, че Чарторийската фамилия е най-недоброжелателна отъ всички по този въпросъ и тя е главната причина за вашата несполука въ последния сеимъ", пишали (12/II, 1765) отъ Петерсбургъ на Репнина[2]).

Но каквото и да било съпротивлението на Поляцитѣ противъ дисидентския въпросъ, то не било въ състояние да накара царицата да се откаже отъ него; рускитѣ интереси, които диктували неговото разрешение, стоели много по-високо отъ съпротивлението на Поляцитѣ. „Ние не можемъ и не искаме да считаме поляшкитѣ работи за свършени, до когато справедливо не се поправи положението на тамошнитѣ дисиденти, ако ще би даже то да изиска и военни преговори" се казвало въ горепомѣнатото писмо до Репнина. Като съзирала, че съ добро нѣма да се постигне желаемия резултатъ, царицата взела мѣрки, за да покаже дебелия край на водителитѣ противъ дисидентското дѣло. На границата билъ образуванъ единъ корпусъ отъ 40,000 души войска, предназначена да навлезе въ Полша, за да екзекутира градоветѣ и селата на владицитѣ и магнатитѣ, които най-много се противили на нейнитѣ искания, „защото н. и. в. като поставя възстановлението на дисидентитѣ като въпросъ, който не по-малко интересува нейната слава, както и благото на Поляшката Република, желае непременно да го постигне съ всички възможни средства, като употреби, гдето нуждата го изисква, и най-силнитѣ способи, за да изкорени въ самия имъ корень разврата и припятствията"[3]).

1) Соловьевъ. — *Исторія паденіи Польши*. 34.
2) Ibid. 37.
3) С. Р. И. О. — LXVII, 41

Но тези мѣрки трѣбвало да се употребятъ само въ краенъ случай. По-преди трѣбвало да се действува съ други средства, защото когато Репнинъ попиталъ Адама Чарторийски, да ли не е добрѣ за усмирението на вилненский, краковский и каменицкий владици, както и за обузданието на другитѣ, да се изпратятъ по селата имъ на екзекуция находящитѣ се въ Полша руски войски, водителя на руската партия заявилъ, че това ще съставлява смъртния ударъ за рускитѣ партизани и влияние въ цѣлата страна, които ще се разтревожатъ, оскърбятъ и отвратятъ отъ подобно действие[1]). Но тези възражения не обезкуражили руския представитель. Той отива при краля и му съобщава, какви сѫ желанията на Руссия за дисидентитѣ, като прибавилъ, че това е последнята дума и че ако това не се приеме отъ сейма, който ще се свика сега (1766), то 40,000 души войска е готова на границата, да подкрепи исканията. „Краля ме запитваше, да ли наистина това е последнята наша дума и да ли рускитѣ войски наистина ще навлязатъ, ако този въпросъ не се разреши въ сейма, на което азъ твърдо го увѣрихъ, съобщава Репнинъ за това си свиждание. Разговора се свърши съ следующия въпросъ отъ страна на краля: могѫ ли азъ точно да му отговоря, че н. и. в. ще бѫде напълно удовлетворена, ако се направи всичко, което искамъ, и че нѣма да произлезе нищо по-нататъкъ? на което азъ му отговорихъ, че могѫ напълно да дамъ това обещание"[2]). Подиръ това Репнинъ срѣщалъ пакъ Чарторийскитѣ и краля, но нито еднитѣ нито другитѣ обѣщали положително да направятъ нѣщо въ полза на руското искание. Екатерина II не се спирала обаче предъ тези мѫчнотии. На 15 септемврий (1766) Репнинъ получилъ отъ нея едно подробно наставление, какво трѣбва да се иска въ полза на дисидентитѣ въ предстоящия Сеймъ. Следъ нѣколко дни Репнинъ отговаря, че е заповѣдалъ на рускитѣ войски да се настанятъ по селата на краковский и вилненский епископи и да се хранятъ на тѣхна смѣтка. „Нѣма никаква надѣжда за сполука въ този въпросъ, ако не се употреби сила. На нея единственно остава да се уповаемъ, защото не само часть отъ Сейма, но и всички, заедно съ Чарторийскитѣ и тѣхнитѣ партизани, се обявяватъ

---

[1]) Нашитѣ русофили едва ли сѫ направили подобно възражение въ 1902, когато Руссия настоя, щото Българитѣ да приематъ Фирмилияна въ Скопие.

[2]) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши.* 42.

противъ. Трѣбва сжщо да ви съобща, че по искането на краля, дадохъ му 11,000 желтици за разходи по идущия Сеймъ" [1]).

Защо руската господарка се заловила съ такова постоянство за изравнението на дисидентитѣ съ католицитѣ, когато различието въ религията произвеждало почти на всѣкжде още различие и въ политическото положение на вѣрующитѣ? Нейната кореспонденция ни го казва. На 7 Октомврий (1766) руския канцлеръ пиши на Репнина въ Варшава: „Препоржчвамъ на най-голѣмото ви старание, да употребите всичкитѣ си усилия за съставянието въ нашъ интересъ на една нова и отъ насъ само зависяща партия. Съ това ще направите на н. и. в. една толкозъ по-голѣма услуга, че сжщностьта на нашитѣ работи въ Полша изисква да имаме тамъ постоянно готови приятели" [2]). За руска партия до сега минавала тая на Чарторийскитѣ, но по въпроса за дисидентитѣ тя се показвала непослушна. За това Екатерина пиши на Репнина: „Съединявайте се съ съперницитѣ на Чарторийскитѣ, за да съставите отъ тѣхъ една нова и независима партия въ наша полза" [3]). А канцлера Панинъ добавя: „Въ заключение прибавямъ на в. с. колко е нуждно да си създадемъ нови и направо отъ насъ постоянно зависящи приятели, чрезъ които да имаме ако не сега, то за напредъ, силно влияние въ Полша. Съ това ще направите голѣма услуга на н. и. величество" [4]). Презъ Февруарий (1767) отъ Петерсбургъ пращатъ 100,000 рубли „за извънредни разходи по дисидентското дѣло и за съставянието на една конфедерация за образуванието на нови наши приятели" [5]). Но най-ясно се обяснява цельта, за която се повдигалъ дисидентския въпросъ отъ канцлера Панина въ писмото му до Репнина (14|VIII, 1767): „Въ отговоръ на исканията на поляшкия краль, ще ви препоржчамъ следующето главно правило, което е било, както въ начало, така и сега, така трѣбва да бжде и за напредъ непременно ржководство на всичкитѣ наши намерения и подвизи: да се поддържатъ дисидентитѣ не за разпространението въ Полша на нашата или на протестанската религии, но да получимъ съ това чрезъ нашитѣ едновѣрци и чрезъ протестантитѣ веднъжъ за винаги една

---

1) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши*. 44
2) С. Р. И. О. — LXVII. 158.
3) Ibid. 179.
4) „ 257.
5) „ 309.

силна и надѣждна партия, която да има законно право да участвува въ всичкитѣ поляшки работи, както при сегашната Република, така и въ всѣко време. Като излагамъ за по-голѣма светлина това начало на в. с., считамъ за нуждно да ви открия подбудителнитѣ къмъ това причини. Не само по поржчителството, което н. и. в. взема за цѣлостьта на поляшката конституция, но и вследствие покровителството на дисидентитѣ, което ние си присвояваме за вѣчни времена, като най-слаба часть въ бждящето поляшко правителство, тѣ ще могжтъ да се държатъ въ него само съ нашата помощь. Протестантската религия, като обуздава суевѣрието и като намалява властьта на духовенството, може чрезъ излишното си разпространение въ Полша лесно да извлече Поляцитѣ отъ невежеството, въ което голѣма часть отъ тѣхъ сега е потопена и чрезъ освобождението имъ отъ него, да ги доведе постепенно до единъ новъ редъ, който като събере на едно мѣсто всичката вжтрешна поляшка сила, да се обърне въ вреда на Руссия и да стане главна нейна съперница, защото между политическитѣ общества (държавитѣ) не може да сжществува ни злоба за претърпяното, ни признателность за направени благодеяния. Отъ нашитѣ едновѣрци не могжтъ да произлѣзатъ подобни неудобства; но отъ друга страна, ако ги доведемъ до едно голѣмо усилване, така щото да могжтъ сами, независимо отъ насъ, да вематъ участие въ управлението на Кралството, то ние ще изложимъ себе си на друго едно не по-малко неудобство въ честитѣ и многобройни дезертирания изъ нашата войска. Дезертеритѣ, като ще намиратъ тогава въ Полша освень безопасность, но и всичкитѣ добрини на единъ въ всѣко отношение свободенъ народъ, естественно ще се удвоятъ въ вреда на цѣлата държава; па Руссия ще може да се опасява и за своитѣ погранични владения, които иматъ еднакви обичаи и нрави съ Поляцитѣ"[1]). А когато дисидентското дѣло взело да клони къмъ сполука и самия краль се видялъ принуденъ да му съдействува, канцлера пиши на Репнина да внимава, да не би чрезъ това обращение на краля „да изгубимъ цѣлата, или да разцѣпимъ на части, новообразуваната наша независима партия; защото туй, което ни се случи веднъжъ съ краля, може пакъ да се повтори. Следователно, ако не запазимъ тази партия въ при-

[1]) С. Р. И. О. - LXVII, 409; Соловьевъ. XXVII, 236.

добитото й съ толкова трудъ надмощие, можемъ при едно ново несъгласие съ краля, да се намеримъ безъ никакво влияние въ Полша, което е противъ основитѣ на нашата политика; както и да се намеримъ безъ всѣкакъвъ кредитъ между народа за съставянието на една нова партия. Защото кой ще се осмели да се присъедини къмъ нея, като знае, че и по-преди щомъ се помирихме съ краля, напуснахме съ презрение новитѣ си приятели, следователно и той може да се подхвърли на подобно напущание"[1]). А когато наближавала минутата за внасянието на дисидентския въпросъ въ сейма, Репнинъ получава следующето наставление: „Въ особенно попечение трѣбва да имате и следующия пунктъ: като се ползувате отъ сегашния благоприятенъ случай, да съставите и твърдо закрепите независимата наша партия, която да нѣма свръзка нито съ краля, нито съ нѣкой чуждъ дворъ и която, наопаки, да основава своята сила и важность само на милостивото покровителство на господарката"[2]).

Тези били истинскитѣ подбудителни причини, които карали Руссия да защищава дисидентитѣ и да иска тѣхното приемание въ управлението на държавнитѣ работи: съставянието отъ тѣхъ една партия, дължаща всичко на Руссия и зависяща само отъ нея, посредствомъ която тя да може винаги да борави въ поляшкитѣ работи, особенно съ упражнението на Liberum veto. Тези съображения не можали да се съобщаватъ на Полякитѣ, а още по-малко на чуждитѣ държави. На първитѣ ето какъ се обяснява това покровителство: презъ Августъ (1766) въ Полша били изпратени двама полковници, Карръ и Игелстромъ, да внушатъ на магнатитѣ, че трѣбва да приематъ исканията на царицата. Въ даденитѣ имъ наставления отъ самата Екатерина, за какъ да увещаватъ Полякитѣ, се говори: „Трѣбва устно да потвърдявате въ наше име следующето ни заявление: че като се стараемъ за благосъстоянието на Поляшката Република, ние сме винаги готови отъ една страна да й даваме при всѣкой случай истински доказателства за нашето приятелство и за нашето попечение на цѣлостьта на нейнитѣ закони и конституция; но отъ друга страна не можемъ да стоимъ равнодушни зрители на притѣснението една часть на гражданитѣ отъ друга, какъвто е случая именно съ дисидентитѣ; защото съ такова притѣс-

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 421.
[2]) Ibid. 505.

нение се нарушаватъ не само законитѣ и взаимнитѣ стари отношения между последователитѣ на разни вѣри, но и тържественнитѣ задължения къмъ съсѣдитѣ, особенно къмъ насъ, взети въ Оливский и Московский договоръ отъ 1686"[1]). А руския представитель въ Варшава билъ натоваренъ да заяви отъ името на царицата, че „Ние се застжпваме за дисидентитѣ, не за да придобиемъ за себе се нѣкаква користь, а единственно защото сме задължени отъ нашитѣ договори и защото сме длъжни въ интереса на нашата империя, да се грижимъ за благополучието, тишината и свободитѣ на Поляшката Република, като близка наша съсѣдка. Ние желаемъ, щото настоящитѣ разпри по дисидентския и по другитѣ политически въпроси да се уредятъ полюбовно и, въ взаимното удоволствие на странитѣ, да бжджтъ разрешени веднъжъ за винаги"[2]). „Приятелството на н. и. в. къмъ Полша я кара да желае предпазването ѝ отъ безредицитѣ, на които я излага отъ толкова време влиянието на други държави и да обезпечи нейната свобода", обяснявалъ Панинъ на Чарторийскитѣ мотивитѣ на руското вмешателство. А предъ самия поляшки краль ето какъ царицата обяснявала своето вмешателство въ полза на дисидентитѣ: „Моето приятелство къмъ в. в. и къмъ Републиката е много изкренно и безкористно, за да се подвоумя, да ли трѣбва, или не, да ви изкажа своитѣ мисли, каквото внимание и да обърните на тѣхъ. Единственния мотивъ, който ме води, като ходатайствувамъ за възстановление правдинитѣ на една часть отъ вашитѣ поданници, изложени отъ толкова дълго време на притѣснения и неправди, е желанието ми да направя добро, безъ да имамъ друга цель освень вашето лично спокойствие и благоденствието на държавата ви"[3]). А въ Цариградъ, гдето взели да се безпокоятъ отъ рускитѣ мѣрки въ Полша, се давали следнитѣ оправдания за покровителството на дисидентитѣ: „Известнитѣ подъ името дисиденти, протестанти и наши едновѣрци, търпятъ отъ много години голѣмо притѣснение, както въ извършванието на религиознитѣ си обряди, тъй и съ отнеманието имъ отъ разнитѣ диети установенитѣ имъ съ разни международни и публични актове правдини и свободи, въ което ние сме особенно заинтересовани въ настоящитѣ ни съ Полша отношения.

---

[1]) С. Р. И. О — LXVII, 49.
[2]) Ibid. 307.
[3]) „ 150.

Взетото отъ насъ решение, да ги възстановимъ отъ части поне, или въ известни граници, въ старитѣ имъ правдини и свободи, не може да се изпълни безъ шумъ по причина на поляшкия характеръ. Като имаме обаче отдавна право на гаранция надъ тези нещастници, а освень това като бѣхме поканени презъ последнето междуцарствие отъ самата Република, да запазимъ и закрепимъ вѫтрешното ѝ спокойствие, ние се считаме за длъжни да не пропуснимъ настоящия удобенъ случай, да възстановимъ спокойното състояние и правата на притѣсненитѣ дисиденти, които впрочемъ съставляватъ най-знатната часть отъ жителитѣ на Поляшката Република и които силно ни молятъ на това“[1]).

Веднъжъ уценено значението на дисидентитѣ за рускитѣ стремления, царицата предприела съ всички средства, да разреши благополучно тѣхния въпросъ. Тя предписва на Репнина, да поиска една тържественна ауденция на Сейма, и щомъ се открие (1766), да се яви въ засѣданието му съ голѣмъ церемониялъ и да направи въ името ѝ едно заявление въ полза на дисидентитѣ. Ако настояванията му останатъ безплодни, „следъ отхвърлянието отъ Сейма или оставянието безъ последствие меморияла, който дисидентитѣ ще подадѫтъ следъ публичната ви ауденция, вие ще ги склоните да направятъ по поляшкитѣ обичаи въ името на тѣхното общество единъ формаленъ протестъ. Следъ това да се състави отъ дисидентитѣ една конфедерация и за нейното защищавание да се примѣсти гдето е удобно корпуса на генерала Салтиковъ, за да могѫтъ дисидентитѣ да действуватъ безопасно подъ неговата защита. Следъ като се прогласи дисидентската конфедерация, трѣбва веднага да се публикува отъ нейно име една декларация, въ която по едновѣрието си да иска нашето и на протестантскитѣ господари покровителство и защищаванието на правото нейно дѣло. Това тържественно заявление ще ви даде основание, да ги подкрепите съ корпуса на генерала Салтиковъ . . . Препорѫчваме ви, като изучвате характера и качествата на хората тамъ, кой на какво е способенъ, да си служите съ тѣхъ споредъ достоинствата имъ, като се стараете най-много, да съставите една нова и независима партия въ нашъ интересъ, за което веднага ще ви се изпращатъ нуждниттѣ суми, щомъ поискате“[2]). Декларацията, за

---

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 56.
[2]) Ibid., 146.

която се говори въ това писмо и която Репнинъ трѣбвало да прочете на тържественната си ауденция въ Сейма, била приготвена въ Петерсбургъ. Въ нея най-напредъ се оправдавало по горепоменатия начинъ вмешателството на Руссия, която „въ силата на договора отъ 1686, както и другитѣ държави, които преследватъ сжщата цель съ нея, на основание на Оливския договоръ, е задължена да бди върху безопасностьта на всичкитѣ части на народа, да предвардва всѣко разцепление помежду имъ, като гарантира на всичкитѣ въобще и частно туй, което съставлява тѣхнитѣ права . . . Водима отъ чувството на най-изкренно приятелство, царицата е вземала и продължава да взема участие въ благоденствието на Републиката . . . Вѣрата, дългътъ на приятелството и на съсѣдството, задълженията на договоритѣ, славата, свързана съ доизкарванието на предприятието й, следъ като е възбудила надѣждитѣ на цѣлия народъ, поставятъ н. и. в. въ необходимата нужда, да продължава настояванието си за възстановлението на православнитѣ и дисидентитѣ въ правата, които произтичатъ за тѣхъ въ религиозно и гражданско отношение отъ положението имъ като членове на една свободна държава“ [1]). Панинъ, като препраща тая декларация на Репнина, заедно съ речьта, която последния трѣбвало да произнесе отъ себе си въ Сейма, пиши: „Ако този Сеймъ не удовлетвори това толкова справедливо и толкова полезно за собственното имъ отечество желание на н. и. в., тя ще бжде принудена противъ своята наклонность, да употреби други способи, дадени неи отъ Бога и ще даде на тези Поляци, които въпреки всичкитѣ увещания, ще продължаватъ да гонятъ дисидентитѣ, лично да почувствуватъ нейния гнѣвъ и неудоволствие“ [2]).

За да спечели още по-силно разположението на краля, презъ Септемврий (1766) царицата му праща 50,000 рубли. А Панинъ пиши на Репнина: „Дисидентитѣ трѣбва да внимаватъ, да не би да напишатъ въ своя протестъ или въ декларацията си нѣщо докачително за особата на краля, защото тѣхния собственъ интересъ изисква, не само да не раздразняватъ краля, но въ всичкитѣ си дѣла да се показватъ вѣрни негови поданници, които се съединяватъ въ конфедерация не противъ върховната негова власть и противъ Републиката, а противъ наглитѣ насилия и противъ неправеднитѣ притѣснения

---

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 84.
[2]) Ibid. 96.

отъ страна на фанатизиранитѣ свои съграждани"[1]). За успокоението на краля Панинъ му пиши: „Ще бжде докачение за н. и. в. ако се подозира въ други намерения освень въ желание на вашето щастие и това на Републиката"[2]).

При всичко това обаче дисидентския въпросъ не билъ внесенъ и сега (1766) въ Сейма, главното внимание на който, както видяхме, било обърнато върху измѣнението на конституцията, което Екатерина успѣла за сега да парализира. Следъ закриването на Сейма Панинъ пиши на Репнина: „Тъй като съ Божията помощь взетитѣ отъ насъ мѣрки се увенчаха съ успѣхъ въ тамошнитѣ дѣла, то се задоволявамъ сега да ви уведомя конфиденциално, че ние не можемъ и не желаемъ да се считатъ окончателно уредени поляшкитѣ работи, до когато не се поправи положението на тамошнитѣ дисиденти, ако ще би и съ въоржжено вмешателство. Тукъ е известно, че фамилията на Чарторийскитѣ е много недоброжелателна по този пунктъ. За това ще се стараете да я увещавате и да я склоните. Въ случай на несполука, възползувайте се отъ настоящето й несъгласие съ краля и ободрявайте н. в. противъ нея"[3]). А Екатерина му пиши: „нашето достоинство и истинскитѣ интереси на повѣрената намъ отъ Бога империя изискватъ, да се доведе до желаемия резултатъ толкова тържественно подкаченото дѣло". Не следъ много Панинъ прибавя въ наставленията си до сжщия Репнинъ: „Сега е време да се раздвижатъ всички наши, и н. в. да докаже на дѣло, до колко е решенъ да съдействува на взглядоветѣ и на интереситѣ на нейно величество. Дисидентския въпросъ ще бжде правия опитъ за изкренностьта на н. поляшко в. и да ли той не се намира подъ влиянието на своитѣ роднини. Ако той докаже първото, трѣбва да се очаква разрива между него и Чарторийскитѣ, за това трѣбва да се постараете да му намерите друга подпора, както и да покажите на вгоритѣ, колко много губятъ чрезъ лишението си отъ нашето покровителство". А на тѣхъ направо било писано отъ Петерсбургъ, да кажатъ, ще ли продължаватъ да бждатъ противъ дисидентския въпросъ. До като се чакалъ отговора на Чарторийскитѣ, на Репнина било заповѣдано: „Каквото и да отговорятъ Чарторийскитѣ, вие трѣбва отъ сега да захваните да събирате нови, отъ никого независящи приятели, отъ които съ време да можемъ да си

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 155.
[2]) Ibid. 160.
[3]) С. Р. И. О. - LVII, 180.

съставимъ особенна партия, било подъ водителството на сѫщитѣ тия князе, или на другиго, за да можемъ по този начинъ да имаме за винаги влияние въ поляшкитѣ работи"[1]).

Постѫпката предъ Чарторийскитѣ имала за цель „да узнаемъ, да ли въ случай на употребление сила въ полза на дисидентитѣ, нѣма да ни се одаде, като раздѣлимъ краля отъ Чарторийскитѣ князе, да ги привлечемъ къмъ себе си и да ги поставимъ за водители на нашата партия, съставена тогава отъ тѣхнитѣ приятели и по този начинъ да достигнемъ съ по-малко трудъ желаемия резултатъ". За да се постигне този резултатъ, въ Петерсбургъ решили да се свика новъ поляшки сеймъ, въ който рускитѣ партизани да иматъ надмощие, за да изпълнятъ желанието на царицата. „Вие ще кажите на Чарторийскитѣ, че виждаме само единъ способъ — свикването на единъ извънреденъ сеймъ — да предотвратятъ отъ себе си и отъ отечеството си всичкитѣ предстоящи беди, за справедливото удовлетворение на дисидентитѣ, а заедно съ тѣхъ и тукашния дворъ, и най-сетне за обуздаванието веднъжъ за винаги властолюбивитѣ намерения на поляшкитѣ крале и на тѣхнитѣ орѫдия чрезъ една твърдо установена подъ нашето порѫчителство форма на управление и свободата на гласоветѣ"[2]).

Когато въ Петерсбургъ се убедили, че по този начинъ ще може да се постигне цельта, решили да си послужатъ съ него: дисидентитѣ трѣбвало да съставятъ конфедерации, които да поискатъ руска войска за своя защита и подъ нейното крило да се съединятъ въ една генерална конфедерация, отъ която ще произлѣзе сейма, който ще приеме рускитѣ желания. „Какъвто и да бѫде отговора на Чарторийскитѣ, пиши Панинъ на Репнина, ние решихме вече да употребимъ крайни мѣрки и за ваше лично сведение ще ви съобща, че войската е вече готова за походъ и къмъ края на идущия Февруарий ще навлезе въ Полша . . . Въ това сѫщото време, когато войската навлезе въ Полша, двετѣ дисидентски конфедерации трѣбва да се обявятъ подъ защитата на нашата войска . . . Между това ще ви кажа, че азъ приготовлявамъ всичкитѣ потрѣбни декларации, които трѣбва да се направятъ при навлазянието на войската въ Полша и понеже въ тѣхъ е взето за основа не само дисидентския въ-

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 252.
[2]) Ibid. 253.

просъ, но и миналата очивидна опасность на цѣлата република отъ такива нарушения на нейната конституция и свободи, каквито се опитаха и отъ части извършиха въ последния Сеймъ, то това може да послужи за поводъ на всичкитѣ магнати, които сж противни на двора, ако не да се съединятъ съ дисидентскитѣ конфедерации, то да почнатъ явно да действуватъ противъ краля, или пъкъ подъ предлогъ на защита противъ общата опасность, да съставятъ свои конфедерации, които отпосле, споредъ обстоятелствата, могжтъ да се съединятъ съ дисидентскитѣ... Моля в. с. да опита чрезъ третя ржка, за да знаемъ на време, можемъ ли да разчитаме на съставянието други, общи съ дисидентскитѣ, или въ началото и отдѣлни, но противъ двора насочени, конфедерации" [1]).

Портата не можала да остане равнодушна зрителка предъ тези действия на Русситѣ въ Полша. Въ Петерсбургъ предусещали това, та въ началото на 1767 Панинъ съобщава на Обрескова въ Цариградъ, какъ трѣбва да оправдава тези руски действия. Той трѣбвало да увѣри Портата, че царицата се заема за дисидентитѣ, водима само отъ своето человѣколюбие: че поляшкия краль давалъ въ началото надѣжда, да удовлетвори справедливото ѝ искание, но отсетне не само че се заразилъ отъ фанатизма на тълпата, но се опиталъ да нанесе единъ съ нищо неоправданъ смъртенъ ударъ на първата поляшка свобода, свободата на гласуванието на всѣкой представитель въ Сейма и да го замѣни съ мнозинството на гласоветѣ. „Сжщественнитѣ наши интереси изискваха, да се възпротивимъ на тия опасни нововъведения и нашия посланникъ, съ съдействието на пруския представитель и съ помощьта на най-здравата часть отъ народнитѣ представители и на вразумившитѣ се князе Чарторийски, успя да разтури поляшкия Сеймъ, който служеше на н. в. краля и на братята му за прокарванието на опаснитѣ за всичкитѣ имъ съсѣди нововъведения... За ваше лично сведение ще прибавя, че тукъ е решено да се състави въ края на Февруарий (1767) една дисидентска конфедерация, която да се подкрепи съ достатъчно количество наша войска и чрезъ нея да се принудятъ Поляцитѣ да свикатъ извънреденъ Сеймъ за помиряванието си и да се направи неизмѣняема тѣхната форма на управление... Споредъ мѣстнитѣ условия вие ще трѣбва да внушите на Портата, че н. и. в. като се противи на намисленитѣ но-

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 253.

вовъведения противъ основнитѣ закони на Републиката и противъ свободата на гласуванието, съ това дава доказателство на цѣлия свѣтъ, че като взема толкова голѣмо участие въ поляшкитѣ работи, тя не гони друга цель освень благоденствието на Републиката и запазванието цѣлостьта на настоящата ѝ конституция, която е толкова полезна и нуждна за всичкитѣ ѝ съсѣди. Следъ свършванието на едно толкова важно за интереситѣ на Руссия и Турция дѣло, съ което се запази свободата на гласуванието, н. и. в. се вижда принудена, както отъ человѣколюбие, тъй и отъ длъжностьта ѝ къмъ интереситѣ на нейната държава, да се застѫпи за друго едно дѣло, което не по-малко докосва цѣлостьта, благосъстоянието и вѫтрѣшната тишина на Републиката, сир. дисидентския въпросъ... Дисидентитѣ, като се виждатъ лишени и отъ последнята надѣжда за изравнение съ другитѣ граждани, принуждаватъ се да се съединятъ помежду си за обща отбрана, т. е да направятъ конфедерация. Въ тая крайность, като прибѣгватъ къмъ покровителството на н. и. в., тѣ поисквать основаната на договоритѣ нейна гаранция и за това, както за тѣхното защищавание, тъй и за предпазванието на междуособията въ Републиката . . . може би н. и. в. ще бѫде принудена да въведе въ Полша часть отъ своитѣ войски, които обаче нѣма да бѫдѫтъ употребени за притѣснение на свободата, или за придобиванието на користни цѣли, но единственно за запазванието на поляшката конституция и поставянието ѝ на твърди основи" [1]) . . . Подобно едно обяснение на рускитѣ действия въ Полша било изпратено и въ Стокхолмъ, за успокоение на Швеция[2]).

Очаквания отговоръ на Чарторийскитѣ излѣзалъ неблагоприятенъ. Съгласно наставленията си, Репнинъ поканва веднага дисидентитѣ да съставятъ конфедерации противъ правителството и ги склонява да ги обявятъ по-скоро. Дисидентитѣ се съгласили да обявятъ на 9 Мартъ (1767), при пукванието на пролѣтьта, своята конфедерация. Когато Репнинъ съобщилъ всичко това на царицата, въ отговоръ тя му пиши: „Като се удостовѣрихме отъ отговора на Чарторийскитѣ, че средствата, които искахме да употребимъ чрезъ тѣзи магнати за постиганието на нашитѣ цели, ставатъ суетни и безплодни, не ни остава освень да употребимъ крайнитѣ мѣрки. И за

---

1) С. Р. И. О. — LXVII, 276.
2) Ibid., 316.

това ви опълномощаваме: а) да получите за произвеждането на дисидентското дѣло 100,000 рубли, които ви се отпущатъ отъ тукъ . . . б) да обявите отъ наше име на дисидентитѣ, да откриятъ непременно своитѣ конфедерации на определената отъ тѣхъ дата и всичкитѣ протести и манифести да бѫдѫтъ направени споредъ изпратенитѣ отъ тукъ образци . . . в) да имъ дадете нови надѣжди за нашето непременно покровителство на тѣхното справедливо предприятие . . . Къмъ това трѣбва да прибавите, че въ края на Февруарий три корпуса наша войска ще тръгнатъ въ походъ и около 4 Мартъ ще навлезатъ отъ разни мѣста въ поляшкитѣ граници за прекриването на двеꙗ конфедерации . . . г) да дадете на дисидентитѣ исканата отъ тѣхъ помощь отъ 20,000 желтици, като имъ внушите по единъ пристоенъ начинъ, че като изливаме съ такава щедрость нашитѣ благодеяния, водими само отъ едно человѣколюбие, безъ никаква за себе си користь или приобретение, то имаме право да очакваме, че и тѣ отъ признателность, благодарность и вѣрность нѣма да ни претоварватъ съ своитѣ искания . . . д) щомъ узнаете за обявяването на дисидентскитѣ конфедерации и встѫпването на нашитѣ войски въ Полша, да подадете на краля и на министерството приложената тукъ наша декларация, която да разпръсните колкото се може повече заедно съ обяснителната бележка на Панина . . . Ако краля предприеме съ своитѣ войски да разпръсне съставенитѣ дисидентски конфедерации, вие ще му обявите, че това негово действие ще съставлява формално нарушение законитѣ на гражданската безопасность и общата тишина, и въ сѫщото време ще покриете съ наши войски мѣстноститѣ, върху които се простиратъ конфедерациитѣ . . . Ако ли краля предприеме да състави католическа противна конфедерация, тогава вие ще трѣбва да употребите всички старания за по-скорото образувание на друга една такава отъ противнитѣ на краля Поляци, като имъ внушите, че е дошло вече време да се освободятъ, както и отечеството си, отъ оковитѣ, които ги заплашватъ и като изкоренятъ въ самитѣ му основи духътъ на владичество, отъ който се е заразила цѣлата кралевска фамилия, да поставятъ на твърди основи безопасностьта и цѣлостьта на конституцията и на тѣхната свобода . . . На генералитѣ, които командуватъ войската въ Полша, е предписано, щото въ време на похода и до когато узнаятъ направената отъ

васъ декларация, когато ги запитатъ за причинитѣ на тѣхното навлазяние, на кратко да отговарятъ, че нашата войска се праща въ Полша безъ всѣкакво неприятелско намерение, а по причина на доказаната на цѣлата Република наша истинска дружба къмъ нея и за запазванието на нейната конституция и свободи" ...[1]). Канцлера Панинъ, като препраща този рескриптъ на Репнина, наставлява го отъ своя страна, щото дисидентитѣ да поискатъ покровителството и на всичкитѣ протестантски владетели и да публикуватъ веднага актоветѣ за съставянието на конфедерациитѣ, като се постараятъ, да ги разпространятъ колкото е възможно повече, както въ отечеството си, така и въ странство.

Дисидентитѣ точно изпълнили съветитѣ на Репнина. На определената дата тѣ обявили своитѣ конфедерации въ Торнъ и Слуцкъ. Сега дошла минутата да се оползотвори умразата, която си спечелили Чарторийскитѣ между поляшкитѣ магнати, съ отказванието си отъ преобразуванието на конституцията, за да угодятъ на Руссия. Репнинъ се обърналъ къмъ тия магнати и съ разни средства сполучилъ да склони много отъ тѣхъ, да съставятъ конфедерации противъ Чарторийскитѣ и противъ краля подъ покровителството на Руссия. Така били съставени споредъ предварителнитѣ наставления отъ Петерсбургъ освень дисидентскитѣ, още две католишки конфедерации. Тогава Панинъ наставлява Репнина, щото тези конфедерации да се съединятъ съ време въ една *генерална конфедерация* и отъ нейно име да се изпрати „предъ тукашния дворъ една формална и тържественна депутация съ пълномощие да благодари на н. и. в. за досегашното ѝ и бѫдѫще покровителство, както и да изпроси за своето отечество веднъжъ за винаги гаранцията на Руссия, като най-надѣждно средство за запазвание цѣлостьта на законитѣ, на конституцията и на нейнитѣ свободи"[2]). А по-сетне той пиши: „Колкото се отнася до изходатайствуванието ви предъ Републиката, да поиска вѣчната наша гаранция за нейната конституция и за формата на управлението ѝ, има накратко да кажа на в. с. че чрезъ това ще прославите вашето министерство и ще направите на н. и. в. и на отечеството такава една услуга, която ще остане отбележена до когато сѫществува руската империя и съ която ще се отличите предъ всичкитѣ ваши

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 308.
[2]) Ibid. 365.

това ви опъл...
на дисидентск...
отъ тукъ . . .
да откриятъ ...
отъ тѣхъ да...
направени с...
имъ дадете
телство на
трѣбва да ...
наша войс...
навлезатъ
ванието н...
дентитѣ ...
като им...
ливаме ...
отъ ед...
или пр...
призна
товар...
вание...
наши
нист...
раз...
бел...
вой
ви...
ф...
и
...
...

.дметъ: „Мнението на в. с-во, щото на извършеното .жщия Сеймъ да се даде силата на единъ формаленъ ъ съ насъ, напълно съвпада съ желанието на н. и. в. по този начинъ не само ще се затвърди законното .ние на дисидентитѣ, но ще се узакони за вѣчни вре-.ашето поржчителство въ полза на свободата и на кон-.ията на Поляшката Република, което трѣбва да бжде .тъ на всичкитѣ наши старания, за да можемъ чрезъ .а придобиемъ веднъжъ за винаги право и пълна сво- да участвуваме въ всичкитѣ поляшки работи, колкото .е и когато искаме. За това съ идущата поща ще полу- пълномощие, да сключите съ Републиката новъ единъ кественъ договоръ, който съ възстановлението на диси-.итѣ да гарантира още цѣлостьта на настоящата поляшка ституция и законната свобода, както на цѣлата Република, .а и на всичкитѣ й членове отдѣлно. Съ сключването на .ъвъ договоръ, като ще направите най-важна услуга на н. в. и на отечеството, вие ще прославите сами себе си и . заслужите въ голѣмъ размѣръ монаршето благоволение и .гинската признателность на потомството"[1]).

До като да се свика Сейма, Панинъ заповѣда на Реп-.ина, за предпазвание отъ всѣка възможность, да склони всѣ-.иго отъ шефоветѣ на партиитѣ да даде едно писменно за-.ължение, че ще действува за изпълнението на рускитѣ же-.ания, срещо което да имъ се обещаватъ всѣкакви бжджщи облаги. А за ония Поляци, които по никакъвъ начинъ не се съгласявали съ рускитѣ искания, срѣщо тѣхъ Репнинъ трѣб-вало да употреби насилственни мѣрки. „Ако нѣкой, даже отъ най-високостоящитѣ господа, произвежда шумъ въ Сейма и се противи, както мислите че ще направи краковския епи-скопъ, такъвъ, който и да билъ той, ще го вземите подъ стража, като нарушитель на общественното спокойствие, за-щото нашитѣ войски сж извикани отъ самата Република за потушение на вжтрешнитѣ несъгласия... Въ случай на нужда, вамъ се позволява да вземете подъ стража тогова, който много се противи на успѣха на двѣтѣ дѣла, дисидентското и поржчителството. Единъ или два такива примери на строгость, особенно въ началото на Сейма, ще послужатъ за изплаш

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 387.

вание на упорствующитѣ и за по-скорото и пълно удовлетворение на н. и. в."[1]).

Презъ Августъ (1767) конфедерациитѣ обвзели цѣла Полша и се слѣли въ една генерална конфедерация, както казахме по-горѣ. Веднага била изпратена исканата депутация отъ страна на тая конфедерация да благодари на царицата за височайшето ѝ покровителство. Въ отговора, който билъ даденъ на нейнитѣ приветствия, се казва, че „человѣколюбието, тъй силно отпечатано въ сърдцето на н. и. в. не ѝ позволява да употреби вънъ отъ своитѣ владения даденитѣ ѝ отъ Бога сили за друго, освень да съдействува за истинското блаженство на съсѣднитѣ народи, да пази въ безопасность тѣхното спокойствие и тишина и да имъ помага за възстановлението на нарушеното вѫтрешно устройство. ... Пресветлата Република може напълно да бѫде увѣрена, че въ великодушието на н. и. в. и въ нейното приятелство къмъ поляшкия народъ, тя винаги ще намира най силно покровителство за довеждането до единъ щастливъ край на общитѣ имъ усилия по тия два въпроса"...[2]). Следъ прогласяването на генералната конфедерация, пристѫпило се къмъ избирането представители за Сейма; грамадното болшинство отъ избранитѣ били принудени отъ избирателитѣ си, да се закълнатъ, че нѣма да допуснатъ приемането на рускитѣ искания. Тѣхнитѣ водители поискали, щото руската войска да се изтегли изъ Полша, за да не влияе върху решенията на Сейма. Но краля, който се билъ окончателно хвърлилъ въ обятията на Руссия, заедно съ предсѣдателитѣ на конфедерациитѣ, всички преданни на царицата, издали по искането на Репнина една декларация, съ която руската войска се обявявала за приятелска и помощница на народната свобода. И тя останала.

Поляшкитѣ патриоти обаче не се обезкуражавали. Краковский митрополитъ, Солтикъ, който билъ единъ отъ най-горѣщитѣ противници на рускитѣ искания, издалъ послание къмъ своето паство, за да обясни сѫщинското значение на тия искания. Но въ Петерсбургъ, като ценяли добрѣ значението на исканията си, решени били да се не спиратъ предъ никакви припятствия за удовлетворението имъ. Тамъ, гдето увещанията и корупцията не помагали, на Репнина било заповѣдано да употреби силата. На 11 Септемврий (1767) кан-

---

[1]) С. Р И. О — LXVII, 431.
[2]) Ibid. 471.

цлера му пиши: „Плутътъ краковский митрополитъ е далъ вече публично достатъчно причини, за да го хваните и поставите подъ стража. Ако бѫдите принуденъ да употребите тая мѣрка, вие може за оправдание да се възползувате отъ неговото послание, гдето той смущава народа, като тълкува по коваренъ начинъ тържественната декларация на н. и. в. и съ това нанася обида на нейнитѣ чувства и намерения" [1]). А подиръ нѣколко дни Панинъ, като препорѫчва повторно тези мѣрки, казва: „Очаквамъ съ нетърпение сега да узная какво направихте съ него. Струва ми се, че е време вече да се даде чрезъ него и на другитѣ фанатици единъ добръ урокъ, като поставите н. преосвещенство подъ стража. Предполагамъ, че като се тури рѫка на този главенъ смутитель, неговитѣ поддържатели скоро ще се вразумятъ, или поне ще изгубятъ много отъ своята ревность" [2]). До когато да се изпълни тая заповѣдь, представителитѣ отъ сейма, които се били събрали вече въ Варшава, не преставали да протестиратъ противъ рускитѣ искания. На 23 Септемврий тѣ имали частно събрание, въ което по единъ най-разпаленъ начинъ осѫждали тези искания. Ненадѣйно между тѣхъ се явява Репнинъ и поискалъ да млъкнатъ, за да изложи предъ тѣхъ исканията; но шумътъ продължавалъ. „Престанете да викате, защото ако продължавате да шумите, то и азъ ще вдигна шумъ и моя шумъ ще бѫде по-силенъ отъ вашия . . . Вие забравяте колко доказателства имате за доброжелателството на н. и. в., вие забравяте, че само подъ нейното покровителство можихте да се съедините за запазванието на вашитѣ свободи и права" [3]). На два пѫти руския посланникъ билъ прекъсванъ, и на двата пѫти той пренуждавалъ депутатитѣ да мълчатъ, за да не почне и той да шуми по-нависоко, подъ което разбиралъ рускитѣ топове.

На 1 Октомврий сейма се открилъ и първитѣ думи, които били произнесени, били противъ дисидентитѣ. Кральтъ билъ принуденъ да се натовари самъ съ тѣхната защита; „той напомнилъ на депутатитѣ задълженията, които нацията е взела върху си чрезъ конфедерацията и чрезъ отправената при царицата депутация; посочилъ на вредата, която ще произлезе, ако тези задължения не бѫдѫтъ изпълнени". Но думитѣ му

1) С. Р. И. О. — LXVII, 463.
2) Ibid., 468.
3) Соловьевъ. — XXVII,236.

вание на упорствующи
рение на н. и. в.«[1]).

Презъ Августъ (
Полша и се слѣли въ
казахме по-горѣ. Ве
отъ страна на тая к
за височайшето й п
даденъ на нейнитѣ
биета, тъй силно
позволява да упот
й отъ Бога сили
ското блаженство
ность тѣхното
възстановлението
Пресветлата Р
въ великодуш
поляшкия на
телство за д
имъ усилия
на генерал
ето предс
бранитѣ
натъ, че
Тѣхнитѣ
тегли и
Но кр
на Ру
всичк
една
прия

ко
го
к

› той ни е правилъ, пиши Панинъ на Репнина...
гаваме да увѣряваме поляшкия тукъ резидентъ,
.ко в. чрезъ чистосърдечното си съдействие въ
..лния успѣхъ на дисидентското дѣло има едно ис-
ство, да си повърне всичкото старо приятелство
да се огради за винаги съ нейното покровител-
ъ клеветитѣ на своитѣ зложелатели и да спаси
си отъ неизбѣжнитѣ инакъ напасти и размирия,
не бѫдѫтъ съ време преварени, ще се обърнатъ
противъ него и противъ ближнитѣ му сродници,
вници на всичкитѣ злини"[1]). По-сетне самата царица
краля и го осѫжда, за гдето не се повѣрява на
предприятия и че колкото чисти и къмъ доброто на
да били насочени тѣ, винаги били посрѣщани съ по-
е и съ припятствия отъ негова страна. „Малки едни
отъ страна на в. в. ще успокоятъ всички. Моля в. в.
не безпокои никакъ за сѣтнинитѣ". Понятовски се съ-
ъ съ желанието на царицата не толкозъ отъ нейнитѣ
ания, колкото отъ страхътъ за своята корона. „Въ раз-
ра, който имахъ съ краля, пиши Репнинъ, той ми даде
ва, че ако ще би всичкитѣ струни да се скѫсатъ, ако
би всичкитѣ ни партизани да ни напуснатъ, ако ще би
сетне той самъ да остане, то непременно и непоколебимо
държи съ насъ и безъ възражение ще прави това, което
поискамъ за успѣха на дисидентския въпросъ, както и
всичкитѣ наши искания, т. е. и покровителството"[2]).

Следъ налаганието на рускитѣ искания, желаемия резул-
тъ не закъснялъ да произлѣзе: въ Баръ се съставила кон-
федерация, която съ силата на орѫжието да възстанови преи-
муществата на официалната религия и да отхвърли руската
гаранция. Кральтъ обаче, заедно съ рускитѣ превърженници
въ сената, взели едно сенатско решение (27/III, 1768), да
искатъ отъ руската императрица, като порѫчителка за свобо-
дата, законитѣ и правата на Републиката, да обърне своитѣ
войски, находящи се въ Полша, за осмиряванието на въз-
станницитѣ. Това било потрѣбно на руската владетелка, за да
оправдава пребиванието на рускитѣ войски въ Полша. Тѣ
предприели да потушаватъ възстанието и се разпръснали по
цѣлата страна, като се пазили да действуватъ съ нужната

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 420
[2]) Соловьевъ — *Исторія паденія Польши* 62

енергия за потушението му, защото неговото сѫществувание се диктувало отъ рускитѣ интереси. Екатерина се стремяла да накара Поляцитѣ сами да поискатъ нейното владичество, за да се установи единъ определенъ редъ и спокойствие въ земята имъ. Презъ лѣтото Репнинъ получва 200,000 рубли, да ги употреби за постиганието на тая цель, но работитѣ не тръгнали така бързо вследствие обявената война отъ страна на Портата (25|IX, 1768). Това обстоятелство насърдчило поляшкитѣ патриоти и тѣ захванали да настояватъ за оттеглянието на наложенитѣ съ сила руски желания. „Азъ самъ зная, че вълненията ще се прекратятъ, пишалъ Репнинъ, ако ние отстѫпимъ отъ тези два пункта (дисидентитѣ и порѫчителството б. а.), но така получената тишина би била откупена по-скѫпо отъ колкото струва“[1]). За това когато краля самъ помолилъ, да се направи нѣкоя отстѫпка отъ приетитѣ вече искания, като единственъ лѣкъ за въвеждание спокойствие въ страната, Репнинъ му отговаря: „Това лѣкарство е по-лошо отъ самата болесть. Не е въ вашъ интересъ, като приятель на Руссия, на която вие дължите престола си, да унищожите общото дѣло. Вие трѣбва да продължавате преданностьта си къмъ Руссия, особенно като виждате, че всички се стараятъ да ви свалятъ отъ престола и всички се сърдятъ на Руссия, че ви поддържаме на престола“. — „Азъ бихъ отстѫпилъ съ готовность своето мѣсто, отговорилъ краля, ако бихъ успокоилъ отечеството си и бихъ могълъ да доставя на народа това, което той толкова желае, т. е. унищожението на порѫчителството и на дисидентското дѣло“[2]).

Този езикъ на Понятовски далъ на царицата да подозира, че неговата преданность къмъ нея е поколебана. За това Репнинъ го запитва: „Можемъ ли да разчитаме на васъ? — Азъ, отговорилъ краля, съмъ доказалъ своето осърдие, чрезъ което съмъ изгубилъ всичкия си кредитъ между народа и съмъ изпадналъ въ едно безсилие, което не може да ми се вписва като вина́. — Миналото ви приятелство нѣма да се забрави, отговорилъ Репнинъ, но трѣбва да го продължите, защото ако го прекратите, всичко ще се свърши. — Ако н. и. в. ми даде възможность да й бѫдѫ полезенъ, като се откаже съвършенно отъ порѫчителството и отъ части отъ дисидентското дѣло и по този начинъ ми даде възможность, да си възвърна лю-

[1]) Соловьевъ — *Исторія паденія Польши.* 87.
[2]) Ibid. 89.

бовьта и довѣрието на моитѣ поданници, то азъ ще докажа по единъ най-действителенъ начинъ, че отъ мене нѣма попреданъ човѣкъ на н. и. в. Ако тя не направи това, азъ пакъ ще остана приятель, но въ пълно бездействие и като несѫществующъ" [1]). Екатерина знаяла, че ако употреби по-решителни мѣрки, всичко въ Полша ще тръгне по желанието ѝ, но войната съ Турция я принуждавала да бѫде по-умѣренна, да не би Поляцитѣ въ отчаянието си да се обявятъ открито на страната на Турцитѣ. Тя предприела, следователно, да се показва отстѫпчива до когато мини опасностьта.

Въ началото на 1769 Екатерина решила да повика своя представитель, князь Репнинъ, когото Поляцитѣ, като считали за главенъ виновникъ на недоразуменията съ Руссия, ненавиждали го до крайность[2]). Царицата склонила по ходатайството на краля да го замѣсти съ единъ по-мекъ характеръ. За такъвъ билъ избранъ князь Волконски, въ наставленията на когото още веднъжъ царицата изказва къмъ какъвъ край се стреми въ Полша: „Скоро следъ избирането на Станислава Понятовски, на когото ние помогнахме най-много, за да можемъ съ неговото съдействие, като дължащъ единственно намъ своето благополучие и слава, да уредимъ многобройнитѣ си дѣла съ Полша, ние се отнесохме къмъ поляшкото правителство, да влезе съ насъ въ преговори, за основа на които да се вземе справедливостьта, взаимната полза и предписанията на предишнитѣ договори . . . Тия старци (Чарторийскитѣ) успѣха да запазятъ своята власть надъ сродника си (краля б.) и следъ възкачването му на престола и чрезъ това, като разполагаха съ всичката власть на короната, намислиха да отидатъ далечь и да превърнатъ Полша отъ легалната ѝ несъстоятелность въ една активна държава. За изпълнението на този планъ тѣ имаха нужда отъ поддържката на другитѣ дворове, особенно на виенския, за да замѣнятъ съ нея нашето покровителство и съ това да намалятъ своята зависимость отъ него . . . Тѣ се стремяха сѫщо за унищожението на неограничената свобода на гласуване (Liberum veto) и за самото премахване основната конституция на Републиката, която почива главно на тая неограничена свобода. Задължени да бдимъ върху безопас-

---

1) Соловьевъ. — *Исторія паденія Польши*. 92.

2) Въ България сѫщо така вината за недоразуменията съ Руссия се отдава обикновенно на личностьта на нейнитѣ агенти.

ността и интереситѣ на нашата държава, ние не можахме да се не възпротивимъ на тия вредителни замисли на поляшкия дворъ и да не употребимъ противъ неговото желание, и безъ да гледаме на миналото, всичкитѣ ония Поляци, които се показаха готови да се борятъ за защита на свободата на своето отечество. Отъ това произлезе едно размѣнение въ поляшкитѣ партии. Краля и Чарторийскитѣ, разсърдени за разрушението на възлюбленния имъ планъ, захванаха да се отдалечаватъ отъ насъ, но сжщевременно да губятъ и кредита си между народа; когато тѣхнитѣ противници, насърдчени отъ нашата защита на свободното гласувание, захванаха да вдигатъ глава и да се съединяватъ по между си... Подиръ разрушението на опасния планъ на Чарторийскитѣ, ние предприехме помирението имъ съ насъ, за да можемъ чрезъ тѣхъ по-лесно да прокараме дѣлото на дисидентитѣ... Когато по този начинъ не ни остана никаква надѣжда, да прокараме дисидентското дѣло посредствомъ краля и Чарторийскитѣ, ние се видяхме принудени да прибѣгнемъ къмъ независими отъ тѣхъ мѣрки и да употребимъ за орждие тѣхнитѣ противници... Първата наша операция бѣше да съставимъ две дисидентски конфедерации, въ земитѣ на короната и въ Литва... Противната на двора партия, или по-право нейнитѣ началници, си мисляха, че въ замѣна на дисидентското дѣло ние ще имъ позволимъ да унищожатъ Чарторийскитѣ и да свалятъ отъ престола ненавистния имъ краль. Съ тая лъжовна увѣренность тѣ се заловиха за работа и съ съдействието на нашитѣ войски и пари скоро успѣха да повдигнатъ цѣлия народъ въ една генерална конфедерация. Тая конфедерация обяви нашитѣ войски за съюзни и изпрати въ нашия дворъ въ Москва една тържественна депутация, да иска, както оставянието на тия войски въ земята имъ, така и гарантиранието за винаги поляшкитѣ закони и свободи, и най сетне се събра въ Варшава на извънреденъ Сеймъ въ 1767... Краля, като се увѣри, че само нашето приятелство и покровителсво могжтъ да го задържатъ твърдо на престола, скоро се разкая и се помоли да му позволимъ, да съдействува на нашитѣ желания, като се обеща да предпочита за напредъ старото наше приятелство и покровителство предъ всичко друго на свѣтътъ... - Отъ тогава краля продължава да ни бжде преданнъ и ние имахме основания да бждемъ съвършенно благодарни отъ неговото поведение, както на последния Сеймъ, така и презъ

време на кризата, която го последва. Главатаритѣ на генералната конфедерация, като видяха обращението на краля си въ наша полза, обявиха се противъ дисидентския въпросъ... Трѣбваше да се обуздаятъ съ крайни средства първитѣ автори на несъгласието. За това нашия посланникъ, кн. Репнинъ, като изтощи напраздно ласкания, обещания и заплашвания, биде принуденъ да ги арестува и изпрати въ нашитѣ граници. Подиръ този неволенъ урокъ, страхътъ и користьта произведоха това, което не можахме да придобиемъ съ справедливость и разсѫждение...“ [1]).

Волконски трѣбвало да продължи дѣлото на Репнина, но по единъ по-мекъ начинъ; той можалъ да прави нѣкои незначителни отстѫпки, но съ условие да получи улеснение въ други точки. Нему били отпуснати по 2000 рубли месечно да дава угощения въ посолството на рускитѣ превърженници и да печели нови. Войната съ Турция, която се продължавала и която въ началото не била толкова благоприятна за Руситѣ, насърдчавала конфедератитѣ, както и краля, въ настояванията имъ, да се оттеглятъ приетитѣ вече руски искания. „Не ще ли бѫде по-добрѣ, ако се унищожи договора и цѣлата последня конституция и се състави една нова конституция? питалъ той новия руски представитель. — Трѣбва да извадите изъ главата си тая мисъль, отговорилъ Волконски, защото Републиката искá порѫчителството на н. и. в. чрезъ една тържественна депутация. — Всичко това се направи на сила. — Не е истина: на сила не може да се пренуди нѣкой да праща тържественна депутация“, отговорилъ представителя на царицата [2]). За да се умекчи езика на Понятовски, царицата му отпуснала презъ Септемврий 10,000 желтици за облържание на своитѣ хора. Тези жертви се налагали, защото войната съ Турция не отивала много успѣшно по това време (в. с. 94 и сл.). Чарторийскитѣ заедно съ краля били много наклонни да се възползуватъ отъ трудното положение на Руссия, за да се изтръгнатъ отъ тежкото й покровителство. Въ сената било решено, да се отправи едно посолство при руския и при другитѣ дворове, което да заяви, че последния договоръ съ Руссия, като насила наложенъ отъ княза Репнина, трѣбва да се унищожи. Щомъ Волконски се научва за това решение, веднага се отправя при краля и захваща: „Ваше в.

---

1) С. Р. И. О. — LXXXVII, 372.
2) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши.* 102.

не се ли срамувате, да преписвате на насилията на кн. Репнина всичко, извършено на последния Сеймъ, когато вие знаете, че то е удобрено отъ н. и. в.? А защо и вие сами съ сената потвърдихте това дѣло? Нека да приемемъ, че отдѣлнитѣ личности се страхували отъ насилията на кн. Репнинъ, който впрочемъ не е могълъ нищо да предприеме безъ позволението на своя дворъ; а вие отъ какво се бояхте? Князь Репнинъ никога не би посѣгналъ на васъ. Освень това, защо вие мълчахте тогава, а сега, когато повече отъ всѣкога трѣбва да благодарите на Руссия за избавлението ви отъ Турцитѣ и отъ вашитѣ злодейци, вие сте намислили да скъсате съ нея". Краля нищо не отговорилъ[1]).

Това държание на руския представитель не отчаяло обаче Понятовски. Той решилъ да приложи горѣказаното решение на сената; но когато отъ Петерсбургъ го уведомили, че нѣма да приематъ никакво посолство съ подобна мисия, решението останало само на книга. Вмѣсто това, въ началото на 1770 краля решилъ да свика извънреденъ Сеймъ, който да разреши въпроса за руското поржчителство и дисидентското дѣло. Като се научва за това, Волконски отива при Понятовски и му изказва своето удивление за взетото решение. „Не се надѣвахъ, че съветницитѣ на в. в. ще ви принудятъ и въ този случай да се криете отъ насъ, захваналъ той. — Азъ го направихъ не по принуждение отъ съветницитѣ си, а да узная мнението на сенаторитѣ за сейма. Всѣкой домовладика е свободенъ въ кжщата си, ако даже и да се случи, да има въ нея войници на квартира. Да върша всичко съ вашето съгласие, значи да стана вашъ поданникъ. — Тукъ нѣма никакво поданство, отговорилъ Волконски; намерението на н. и. в. е да ви задържи на трона и да успокои Полша, за което се намиратъ и нейнитѣ войски тукъ; следователно, ние трѣбва да се съгласяваме и върху мѣркитѣ за постигането на тая цель. Ако войницитѣ стоятъ на квартира за безопасностьта на домовладиката, то благоразумието изисква, той да ги предупреждава за разпорежданията си въ кжщи, за да не произлезе нѣкоя вреда отъ незнанието на войницитѣ. Подобни сношения между домовладиката и войницитѣ никакъ не означаватъ поданската му зависимость отъ тѣхъ. — Азъ съмъ длъженъ да ви предизвестявамъ, а вие не ме предиз-

[1]) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши.* 105.

вестявате, когато давате разпорежданията си на вашитѣ войски"[1]) и т. н. се продължилъ разговора въ този смисълъ.

Свикването на сейма останало неизпълнено, както и решението на сената. Но Волконски не билъ въ състояние да отиди по-нататъкъ въ полза на рускитѣ желания, за това въ Петерсбургъ решили, да го замѣстятъ съ другиго, по-решителенъ. За такъвъ билъ избранъ тайния съветникъ Салдернъ, който си спечелилъ благоволението на царицата чрезъ единъ докладъ, гдето билъ изложилъ единъ свой планъ за омиротворението на Полша. Екатерина намерила доклада, че отговаря тъкмо на нейнитѣ стремления и изпратила Салдерна, да го приложи на практика. Нему била повторена инструкцията на предшедственника му; и на него се отпуснали по 2000 рубли месечно за трапеза. Презъ пролѣтьта на 1771 той престигва въ Варшава и веднага поисква 100,000 желтици, за да може да състави една реконфедерация срѣщо съществующата въ Баръ, която презъ това време постепенно все се разпространявала, защото рускитѣ войски били заети повечето съ екзекутиране на неприятнитѣ тѣмъ поляшки велможи, отъ колкото съ потушването на тая конфедерация. Паритѣ били отпуснати. Салдернъ намерилъ положението на краля повече отъ плачевно: рускитѣ съвети, субсидии и желания, на които той билъ проводника, повдигнали до такава степень ненавистьта на Поляцитѣ противъ него, щото „ако азъ и генералъ Веймарнъ напуснимъ днесь Варшава, като вземемъ съ себе си войската и топовитѣ, то въ 24 часа цѣла Варшава ще се сконфедерува и краля ще бжде убитъ съ камъни въ двореца си"[2]).

Безъ да губи време Салдернъ решилъ, да употреби въ полза на Руссия това състояние, създадено отъ нея. Той се явява при Понятовски и му описва ужасното положение, въ което се намира: отъ една страна страшната ненависть на народа противъ него, отъ друга отсжтствието на всѣка подпора отъ вънъ, защото и царицата е решена да го лиши отъ своето покровителство. Той му заявилъ, че ако продължава да постжпва както по-преди, той веднага ще отиди въ Гродно, гдето ще отведе съ себе си войската и всички, които желаятъ да го последватъ. Понятовски, като знаялъ какъвъ ще бжде неизбѣжния резултатъ отъ тая мѣрка, падналъ на молба и на обещания. Но това

---

[1]) Соловьевъ *Исторія паденія Польши*. 113.
[2]) Ibid. 115.

не стигало; той се съгласилъ да подпиши следующето задължително, което не трѣбвало да се знае отъ никой Полякъ и отъ никой чуждъ дворъ и което щѣло да му се повърне следъ омиротворението на Полша: „Вследствие увѣряванието на посланника на н. и. в. въ това, че августейшата негова господарка е решена, да ме поддържа на поляшкия тронъ и е готова да употреби всичкитѣ необходими средства за омиротворението на моята държава; вследствие означението на средствата, които по думитѣ на посланника царицата е решена да употреби за постиганието на тая цель; вследствие на обещанието, че тя ще счита моитѣ приятели свои, ако тѣ се отнасятъ като изкренни мои превърженници и че тя ще обраща внимание на моитѣ представления относително средствата за успокоението на Полша, — вследствие на всичко това, азъ се задължавамъ да се съвещавамъ съ н. и. в. за всичко и да действувамъ съгласно съ нея, да не награждавамъ безъ нейното съгласие общитѣ наши приятели, да не назначавамъ на вакантнитѣ длъжности и старшинства, като съмъ напълно увѣренъ, че нейно величество ще постжпва съ мене приятелски, откровенно и съ уважение, на което азъ имамъ право да разчитамъ следъ всичко казано отъ нейния посланникъ. Подписано на 16 Май, 1771. Станиславъ Августъ краль" [1]). Съ този актъ поляшкия краль се превращалъ на руски управитель и на Полша не оставало нито сѣнка отъ независимость.

Следъ като подчинилъ по този починъ краля, Салдернъ се обърналъ къмъ народа и къмъ възстанницитѣ конфедерати. Той издалъ една декларация, съ която приканвалъ всички, да се спораземеятъ съ него за омиротворението на Полша, като обещавалъ да убеди всѣкиго въ безкористието на императрицата, която не желае нищо, което би докачило независимостьта на Републиката. Но декларацията не произвела желаемия резултатъ. Салдернъ вѣрвалъ, че всички ще се групиратъ около него, за да се състави желаемата реконфедерация противъ възстанницитѣ. При него обаче се явили само най-първитѣ велможи, но и тѣ не се съгласявали да престжпятъ къмъ тая мѣрка, преди руския представитель да изложи ясно въ една нова декларация, какви сж намеренията на императрицата върху двѣтѣ точки, които сж причина на настоящето плачевно състояние, — поржчителството и дисидентския въпросъ. Сал-

---

[1]) Соловьевъ. -- *Исторія паденія Польши.* 118.

дернъ обещалъ да даде такава една декларация, ако поляшкитѣ първенци подпишатъ единъ манифестъ, удобренъ отъ него. Работата обаче не отишла по-нататъкъ, защото войната на Руссия съ Турция давала надѣжда на Поляцитѣ да се избавятъ отъ руското опекунство. Но тая война принудила сѫщевременно и руската императрица, да престѫпи по-скоро къмъ решението участьта на Полша. Упорството на Турцитѣ, както и враждебното държание на Австрия, накарали Екатерина да потърси въ Полша обезщетението за своитѣ жертви, още повече, че Прусия била готова да й съдействува тукъ, а пъкъ Австрия била направила вече една крачка въ това направление чрезъ окупирането на една погранична область отъ поляшката Република.

Това положение на работитѣ предизвикало едно размѣнение на взглядове между Берлинъ и Петерсбургъ върху бѫдѫщата участь на Полша, следствието на което било подписването (4-й Януарий, 1772) на една тайна конвенция[1]) между Руссия и Прусия за първото раздѣление на Полша. Въ мотивитѣ на конвенцията се говори: „Въ името на пресвятая троица н. и. в. руската царица и н. к. в. пруския краль, като се намиратъ въ искренно съгласие относително всичкитѣ интереси на тѣхнитѣ монархии, считатъ за дългъ, да обърнатъ най-сериозно и обмисленно внимание, както на общия смутъ, въ който се намира Поляшката Република, вследствие разединението на велможитѣ и развалеността на нравитѣ у всичкитѣ граждани, тъй и на войната, въ която е въвлечена н. и. в. руската царица съ Турция вследствие събитията въ тая Република. Казанитѣ тѣхни величества, като вематъ предъ видъ, че отъ всичкитѣ употребявани отъ тѣхъ средства нито едно не достигна цельта си; че наопаки, ожесточението на партийнитѣ духове тамъ и крамолитѣ всѣкой день придобиватъ нови сили и че анархията толкова се закоренява тамъ, щото трѣбва да се боятъ, да не би продължителността на смутоветѣ и раздора да повлекѫтъ следъ себе си разпадането на господарството. Като вематъ още въ съображение, че вследствие на тези обстоятелства н. в. императрицата е заповѣдала на единъ корпусъ своя войска да навлезе въ Полша и да заеме тези окрѫзи, на които тя претендира. Казанитѣ величества, като притеглиха зрѣло непосредственнитѣ следствия, които едно такова поло-

1) Мартенсъ. — VI, 71.

жение на работитѣ въ съсѣдната имъ държава има върху интереситѣ на собственнитѣ имъ владения и върху безопасностьта на тѣхнитѣ граници, тѣ признаватъ за необходимо да се съгласятъ помежду си върху средствата, да запазятъ своитѣ права и претенции за смѣтка на Поляшката Република, като присъединятъ известни окрѫзи отъ това кралство къмъ своитѣ владения, като предполагатъ, че по този начинъ ще запазятъ отъ една страна своитѣ интереси, а отъ друга — ще произведѫтъ силно впечатление върху разединения духъ на Поляцитѣ и ще преближатъ къмъ тѣхъ окончателното омиротворение на отечеството имъ".

Следъ сключванието на тая конвенция, понеже било потрѣбно и съгласието на Австрия, Панинъ пиши на руския посланникъ въ Виена: „Императрицата, въ съгласие съ пруския краль, е изволила да се реши, да обърне противъ Поляцитѣ тѣхната неблагодарность и да направи на тѣхна смѣтка едно прилично присъединение както къмъ своитѣ граници, така и къмъ тия на своя съюзникъ, пруския краль. Сега е необходимо, князь Кауницъ да разбере, че ние сме се решили вече на всичко и за това, да ли не ще бѫде по-добрѣ и за виенския дворъ, да направи едно присъединение и вмѣсто да влазя въ една неизвестна и опасна война, да увеличи своята часть за смѣтка на Полша, въ което нито ние, нито пруския краль нѣма да му припятствуваме, ако само той на време се съгласи съ насъ и съ него"[1]). На 17 Януарий (1772) Австрия се съгласила да влезе въ преговори, защото „тя не желае никакво раздѣление на Полша, но предъ видъ противното решение на съсѣдитѣ ѝ, тя не може да се отнесе равнодушно къмъ увеличението имъ и къмъ нарушението на политическото равновесие". Когато пруския краль писалъ въ Петерсбургъ, че трѣбва да се вкара и Австрия да вземе дѣлъ отъ Полша, неговия представитель, графъ Солмсъ, отговаря: „мнението на в. в. много се понрави тукъ; намиратъ го за много политично и съобразно съ интереситѣ на двата двора. Панинъ е особенно поласканъ, защото неговитѣ идеи съвпаднали съ тези на в. в. Той ми каза, че билъ внесалъ подобно предложение въ Съвета преди още престиганието писмото на в. в. Неговото мнение по този въпросъ, което той счита като съвсемъ съвмѣстимо съ онова на в. в. е, като се накаратъ

---

[1]) Мартенсъ. — II, 17.

Австрийцитѣ да взематъ своя дѣлъ въ Полша, сѫщевременно да не имъ се припятствува да си присвоятъ и дѣлъ отъ Сърбия презъ Бѣлградъ"[1]). На 19-й Февруарий с. г. между Австрия и Руссия билъ сключенъ потрѣбния договоръ"[2]), въ който се казва: „Каквито и да бѫдѫтъ предѣлитѣ на нашитѣ претенции, то присвоенията, които могѫтъ да произлѣзатъ, трѣбва да бѫдѫтъ съвършенно равни; дѣлътъ на едногото не може да надмини този на другия; и вмѣсто да си пречимъ единъ на други за мѣркитѣ, които всѣкой може да счита нуждни за осѫществлението на претенциитѣ си, ще си помогнемъ взаимно въ случай на нужда, за да улеснимъ успѣха на дѣлото. Най голѣмата тайна трѣбва да се пази върху настоящето задължение единъ къмъ другиго".

Участьта на Полша била решена. Но понеже приложението на принципа за съвършенното равенство на дѣловетѣ предизвикало силни недоразумения при подробното определение на границитѣ, графъ Панинъ предложилъ единъ новъ „планъ за съглашение". Споредъ този *планъ*, на Австрия се отстѫпвала и часть отъ Турция, — Сърбия съ Бѣлградъ и Босна. Въ Виена обаче съзирали каква цель се гони съ „планътъ", изпълнението на който щѣло да вкара и Австрия въ война съ Турцитѣ, та отхвърлили това руско предложение и се ограничили съ раздѣлението само на поляшкитѣ земи. За тая цель въ Петерсбургъ билъ подписанъ (25 Юлий, 1772) окончателния договоръ[3]) между Руссия, Прусия и Австрия за първото раздѣление на Полша. Мотивитѣ на този договоръ сѫ отъ особенна поучителность за насъ. Ето какво се казва тамъ: „Въ името на пресвятая троица. Партизанския духъ, смутоветѣ и междуособията, отъ които се вълнува вече отъ много години Поляшкото Кралство и анархията, която тамъ печели всѣкой день нови сили, така щото подрива съвсѣмъ властьта на законното правителство, възбужда справедлива опасность, че може да настѫпи съвършенното разпадване на държавата, че интереситѣ на поляшкитѣ съсѣди ще бѫдѫтъ нарушени, ще бѫде нарушено доброто съгласие, което се е установило между тѣхъ, и ще бѫде възбудена всеобща война, както вече е възбудена отъ тези смущения война между н. и. в. руската царица и Отоманската Порта. Въ сѫщото време

[1]) С. Р. И. О. LXXVII, 27
[2]) Мартенсъ. — II, 20.
[3]) Мартенсъ. — VI, 85.

съсѣднитѣ на Поляшката Република държави, като иматъ къмъ нея права и искания, колкото стари, толкова и законни, удовлетворението на които никога не сѫ получавали, рискуватъ да изгубятъ безвъзвратно тези права, ако не вематъ мѣрки за тѣхното обезпечение и не ги турятъ сами въ изпълнение съвокупно съ възстановлението спокойствие и редъ въ вѫтрешнитѣ работи на Републиката, като определятъ политическото ѝ устройство да бѫде по-съгласно съ интереситѣ на нейнитѣ съсѣди". Членъ 14 отъ договора гласи: „Руската царица се отказва за себе си и за своитѣ потомци отъ всѣко право, отъ всѣкакви претенции, които може да има върху останалата часть на Полша". Сѫщевременно тя се задължавала отдѣлно, да пази цѣлостьта на останалитѣ поляшки владения. Но както всичкитѣ досегашни, така и това обещание било само да приготви довѣрието за понататъшнитѣ предприятия.

Следъ съглашението между съсѣдитѣ, Руссия нѣмала вече защо да гали Поляцитѣ. За това когато при Салдерна се явилъ коронний канцлеръ Млодзеевски и му се оплакалъ отъ поведението на прускитѣ войски въ поляшката територия, която тѣ били завзели вече, като помолилъ въ сѫщото време за позволение, да се изпрати при царицата една депутация, която да ѝ изложи притѣсненията на тия войски, руския посланникъ отговорилъ: „Азъ мисля, че царицата нѣма да приеме никаква депутация отъ Полша, до когато смутоветѣ се продължаватъ. Н. и. в. много добрѣ помни всичко, което се е направило тукъ отъ много години насамъ; тя забележва не само равнодушието на поляшкия дворъ къмъ нея, но и явното съпротивление на всичкитѣ ѝ добри намерения. Какъ искате руската царица да се застѫпи за Полша предъ пруския краль, когато той е единственния господарь, който действува единодушно съ нея въ сегашнитѣ работи и какъ искате, моята господарка да причини една неприятность на своя приятель, като се застѫпи за Поляцитѣ, когато тѣ сѫ нито топли, нито студени и на които може да се гледа като на руски врагове? . . . Н. и. в. нѣма да забрави студенината, невниманието, непоследователностьта и неправилностьта въ постѫпкитѣ, които краля и фамилията му си позволиха като покровителствуваха тая часть отъ народа, която се бѣше възмутила противъ поддържания отъ моята господарка краль . . . Освень царицата никой другъ не поддържа краля и републи-

ката; а при това никой нѣма довѣрие въ нея. Краля се обраща къмъ друга страна, като вѣрва, че може да намери подпора въ единъ съсѣдъ, който до сега не му е далъ ни най-малкия знакъ на приятелство, а наопаки покровителствува хората, които посягатъ на неговата власть и животъ . . . Императрицата иска отъ краля и отъ републиката една благоразумна дружба, основана на поддържанието естественната поляшка конституция. Ако краля и неговитѣ приятели предпочитатъ да стоятъ въ бездействие и да упорствуватъ въ своето равнодушие, то вината нѣма да бѫде нейна, ако вземе нѣкои мѣрки, съответствующи на нейното достоинство и на интереситѣ на нейната държава. Азъ ви предсказвамъ, че Полша трѣбва да очаква края на смутоветѣ"[1]) . . . А на руския представитель въ Виена Панинъ пишалъ: „Настоящето положение на нашитѣ работи при виенския дворъ измѣнява съвършенно сѫщностьта на комбинациитѣ, движенията и интригитѣ въ всичко, което се отнася до вашия постъ. Много работи, които инакъ би заслужвали нѣкакво внимание отъ наша страна, сега губятъ значението си . . . Ние трѣбва да отговаряме съ мълчание на поляшкитѣ оплаквания противъ Прусия. Нашето съглашение съ пруския краль е вече подписано, за това отъ наша страна ще бѫде противоречие да обръщаме внимание на оплакванията противъ войската на този господарь. Нашия интересъ изисква, щото той да притѣснява силно и по-силно Поляцитѣ и да бѫде въ състояние да ни помогне при окончателното обяснение съ Полша"[2]).

Следъ подписванието на договора за раздѣлението часть отъ поляшкитѣ земи, въ Варшава билъ изпратенъ за руски представитель Щакелбергъ, вмѣсто Салдерна. На 7 Септемврий (1772) той подалъ на поляшкото правителство една декларация за приетото раздѣление между тритѣ държави, въ която между другото се говори: „Съсѣднитѣ на Полша държави сѫ бивали толкова често въвличани въ смутоветѣ, произвеждани повечето пѫти отъ междуцарствията й, щото възпоминанието за миналото ги подбужда да се завзематъ сериозно за работитѣ на тая държава, щомъ като престола бѣше останалъ вакантенъ съ смъртьта на Августа III . . . Петерсбургский дворъ пребърза да работи за съединението на духоветѣ въ полза на кандидата, който можаше да бѫде и

1) Соловьевъ. — XXVIII, 363.
2) Ibid. 364.

най-способния за престола и най-съответствующия за интереситѣ на своитѣ съотечественници и съсѣди. Въ сжщото време този дворъ се завзе да изправи нѣкои злоупотребления и недостатъци на конституцията, отъ които толкова често сж страдали до сега държавата и съсѣдитѣ й . . . Отъ всичкитѣ тези мѣрки за общо удовлетворение произлезе най-напредъ свободното и законно избиране на царствующия сега краль Станиславъ, както и нѣкои полезни и благоразумни мѣрки и всичко предвещаваше за Полша и за съсѣдитѣ й едно най-трайно спокойствие за въ бждяще. Но, за нещастие, когато се очакваше всичко това отъ създаденото състояние на работитѣ, духа на несъгласието, като обзе една часть отъ народа, унищожи въ една минута всичкитѣ тези надѣжди. Жителитѣ се въоржжиха единъ противъ другиго; немирницитѣ узурпираха законната властъ; тѣ злоупотребяваха съ нея, като пренебрегваха законитѣ, редътъ и обществената безопасность. Правосждие, полиция, търговия, даже и земледѣлието, всичко е разорено или заплашва скоро да се разори. Насилията отъ всѣкакъвъ видъ, които не могжтъ да не произлѣзатъ отъ тая анархия, ще повлекжтъ безъ друго всеобщото разложение на държавата, ако тая анархия трае още малко. Естественнитѣ връзки между две съсѣдни държави правятъ да се отражаватъ вече върху поданницитѣ на съсѣднитѣ държави на Полша най-пагубнитѣ последствия отъ тези безредици. Отдавна тѣ ги пренуждаватъ да вематъ скжпи предпазителни мѣрки, за да обезпечатъ спокойствието на собственнитѣ си граници и ги излагатъ чрезъ неизвестностьта на възможнитѣ последствия отъ разложението на тая държава, на опасность да нарушатъ приятелството си и добрата хармония, които сжществуватъ помежду имъ . . . Толкова основателни и отъ най-голѣма важность причини не позволяватъ на н. и. в. руската царица, на н. и. в. австрийската императрица и на н. в. пруския краль да отлагатъ за по-нататъкъ вземанието на решителни мѣрки при едни толкова критически обстоятелства" и т. н.[1]).

Тези мѣрки, както видяхме, се състоели въ първото раздѣление на Полша. Освенъ декларацията, издаденъ билъ и единъ манифестъ къмъ Поляцитѣ, въ който имъ се казвало сжщото нѣщо: че смутовитѣ и анархията сж причина за раз-

[1]) С. Р. И. О. — XIX, 805.

грабванието на отечеството имъ. Сега трѣбвало да се свика сейма, който да удобри раздѣлението. Щакелбергъ получилъ наставления какъ да работи съ представителитѣ на другитѣ две държави, щото сейма да приеме раздѣлението тъй както е направено, безъ никакви измѣнения. Въ наставлението между друго се говори: „Колкото се отнася до конституцията на Републиката, то избирателното управление трѣбва да бжде възобновено и утвърдено за винаги; за напредъ за поляшки краль ще трѣбва да се избира само поляшки болjаринъ, роденъ въ Полша и тамошенъ землевладелецъ; чуждестраннитѣ принцове се изключаватъ за винаги . . . Liberum veto трѣбва да остане незамѣнимъ законъ . . . Всичкитѣ преобразования трѣбва да клонятъ къмъ установлението на едно равновесие между властьта на краля, на сената и на владелцитѣ . . . Тъй като влиянието на велможитѣ и на краля върху сждилищата служи за притѣснение на народа и нарушава равновесието на властитѣ, то предсѣдателитѣ и членоветѣ на сждилищата да се избиратъ отъ окржзитѣ и околиитѣ и да се издаджтъ закони, които да освободятъ съвсѣмъ сждиитѣ отъ зависимостьта на краля и на велможитѣ“ [1]).

Свиканъ билъ Сейма да потвърди раздѣлението. Тукъ, на основание на инструкциитѣ си, Щакелбергъ направилъ потрѣбната декларация, въ която между другото казвалъ, че „неговата господарка, заедно съ двамата нѣмски владетели, решила: 1) поляшкия краль ще бжде вѣчно избираемъ; всѣкой наследственъ редъ ще бжде забраненъ. Всѣко лице, което би предприело да наруши този законъ, ще бжде провъзгласено за неприятель на отечеството и ще бжде преследвано. 2) Ще се приеме за законъ, щото отъ сега нататъкъ никой не може да бжде избранъ за поляшки краль, ако не е Полякъ по народность, благороденъ по произхождение и ако нѣма земи въ Полша. 3) Управлението ще бжде вѣчно свободно, независимо и републиканско“. Той прибавилъ, че тези решения трѣбва непременно да се впишатъ отъ сейма въ конституцията, инакъ тритѣ съюзници ще ги наложатъ съ сила. Поляцитѣ се подчинили: Сейма приелъ наложенитѣ отъ чужденеца условия. Изпълнителната власть била отнета отъ краля и дадена на единъ *постояненъ съветъ*, съставенъ отъ 18 сенатори, 18 депутати и въ който краля влазялъ само като членъ.

---

[1]) Соловьевъ — XXIX, 37. Тукъ заслужва да се припомни въ две думи историята на нашата конституция (в. с. 366).

Така станало първото раздѣление на Полша. Наложенитѣ въ този случай условия за управлението на държавата въ бѫдѫще, вмѣсто да излѣкуватъ недостатъцитѣ въ това управление, наопаки, давали имъ по-голѣми размѣри, защото съюзницитѣ не гоняли да направятъ отъ Полша единъ здравъ организмъ. Поляшкитѣ патриоти съзирали това, но нѣмали възможность да осуетятъ приготовляющитѣ се нещастия. Трѣбвало да се минатъ петнадесеть години, до като позаздравя раната отъ първото раздѣление, за да могѫтъ да помислятъ за бѫдѫщето си завземание. Действително, щомъ Руссия се намерила наново въ война съ Турция (шеста война, с. 146 и сл.), Поляцитѣ предприели да измѣнятъ наложения имъ отъ нея редъ на работитѣ. ***Постоянния съветъ*** билъ лишенъ отъ своитѣ атрибуции (1788) и сейма се обявилъ за постояненъ, да може по-скоро да довърши проектиранитѣ реформи. Руския представитель се ограничилъ за сега да обяви, че царицата ще счита тези измѣнения на гарантираната отъ нея форма на управление, като едно скѫсвание на добритѣ отношения между Полша и Руссия. Той не отишелъ по-нататъкъ, защото рускитѣ сили били заети срещо Турция и Швеция; неблагоразумно щѣло да бѫде, да се създава и третий неприятель. Това окуражило Поляцитѣ и тѣ тръгнали въ пѫтя на реформитѣ, на които Руссия се противила по-преди. ***Постоянния съветъ*** билъ съвсемъ унищоженъ отъ сейма (1/9I, 1789). Повдигналъ се въпросъ да се забрани на рускитѣ войски да минаватъ презъ Полша и да пребиваватъ въ нея безъ предварителното съгласие на правителството. Екатерина заповѣдала да се изпълнява до колкото е възможно това желание на Поляцитѣ. Въ началото на 1790 се повдигналъ въпросъ и за наследственностьта на престола. Това било съвършенно противъ интереситѣ на Руссия, но царицата не вземала никакви мѣрки да осуети тези реформи, защото всичкото ѝ внимание било погълнато отъ войната съ Турция. Тя писала на Щакелберга, да пасува до когато настѫпи благоприятната минута. Тая минута се преближавала, защото мирътъ съ Портата, вследствие измѣнението на политическитѣ обстоятелства въ Европа (френската революция б.), ставалъ всѣкой день по-възможенъ. Поляцитѣ трѣбвало, следователно, да бързатъ съ довършванието на реформитѣ. За това сейма се събира на извънредно засѣдание (3 Май, 1791), въ което краля заявилъ: „Ние загинваме, ако се бавимъ още съ новата кон-

ституция. Проекта е готовъ и азъ вървамъ, че той ще бжде приетъ още днесь". Съ неописуемо въодушевление проекта билъ гласуванъ и съставилъ новата конституция на Полша. Споредъ нея, законодателната власть принадлежи на двет камари, всеки две години се събира законодателния сеймъ, а всеки 25 — конституционенъ. Изпълнителната власть принадлежи на краля и на министерския съветъ, който е отговоренъ предъ законодателната власть. Престола става наследственъ въ лицето на Станислава Понятовски[1]). Liberum veto и конфедерациитѣ се унищожаватъ.

Нѣколцина съвършенно предадени на Руссия депутати, като видяли, че не сж въ състояние да противостоятъ на общия ентусиазмъ, ограничили се да протестиратъ само; тѣ заявили, че тая реформа е дѣло на една партия и че била прокарана съ заговоръ. Двама-трима отъ тѣхъ се явили въ Молдавия при Потемкина и писменно поискали, щото царицата да имъ помогне съ сила за унищожението на реформата. Екатерина приела молбата, но не предприела за сега нищо, вследствие на което и недоволнитѣ млъкнали, за да чакатъ една благоприятна минута, когато да подкачатъ борба за нейното унищожение. На съобщението на руския представитель, Булгаковъ, за станалия превратъ, Екатерина, която била още заета съ войната срещо Турцитѣ, отговаря: „Както преди, тъй и сега, ние ще останемъ спокойни зрители, до когато самитѣ Поляци не поискатъ отъ насъ помощь за възстановлението старитѣ закони на Републиката"[2]). Но за това трѣбвало да се употребятъ подбудителни средства, защото опозицията срѣщо новата конституция изчезнала почти съвършенно, когато на 1 Юлий дисидентитѣ, събрани на конференция, дали клѣтва за вѣрность на конституцията, която ги поставяла почти на равна нога съ католицитѣ. Това изравнение обаче съставлявало най-голѣмата опасность за руското влияние въ Полша; то клоняло да отдѣли православната цървка въ Полша отъ руската, което Руссия не можала да допусне. Напразно австрийския дворъ настоявалъ предъ Екатерина, че новия редъ е въ полза и на двете държави и че само Прусия може да спечели отъ едно ново присвоение на

---

[1]) Въ своята нота до европейскитѣ държави (23|II, 1893) противъ измѣнението на нашата конституция, Руссия контестираше наследственностьта на българския престолъ (в. с. 543, бележка).

[2]) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши.* 247.

поляшки земи, което ще бжде необходимо следствие, ако се възстанови стария редъ на работитѣ. „Ние имаме съ Полша договори, отговаряла царицата; договоритѣ сж имали винаги священна задължителность за насъ, а тъй като отъ тѣхъ зависи безопасностьта на нашата империя отъ страна на Полша, то ние нѣма да се водимъ отъ друго правило, освень отъ договоритѣ си. Всичко, което е противно на нашитѣ договори съ Полша, е противно на нашитѣ интереси. Понеже имаме договоръ съ Републиката за гарантиранието на pacta-conventa, нарушенъ съ конституцията отъ 3-й Май, то азъ никога нѣма да се съгласяя съ новия редъ на работитѣ, при създаванието на който не само че не обърнаха никакво внимание на Руссия, но я обсипаха съ оскърбления и я предизвикваха на всѣка минута" [1]).

Най-сетне настжпила очакваната благоприятна минута. Въ края на сжщата (1791) година билъ сключенъ мирътъ съ Турция. Сега Екатерина можала да обърне вниманието си върху Полша. На 9 Мартъ (1792) било предписано на Булгакова да напусне досегашната си пасивность и да обещава руска помощь на противницитѣ на новата конституция. Той се заловилъ на работа, но въ сжщото време съобщавалъ, че е невъзможно да се предприеме каквото и да било въ Варшава за премахванието на новия редъ. „Всички недоволни сж принудени да мълчатъ до по-благоприятно време; по откритъ начинъ къмъ нищо не може да се пристжпи до когато въ Полша не навлезне силна войска", явявалъ Булгаковъ. За да може да се оправдае навлазянието на такава една войска, превърженницитѣ на Руссия били подбутнати да изпратятъ въ Петерсбургъ една депутация, за да иска отъ Екатерина възстановлението на старата конституция. За по-голѣма тяжесть, депутацията прогласява съставянието на една конфедерация въ Полша и въ нейно име отправя следующата писменна молба къмъ царицата: „Велика владетелко! Ние, свободнитѣ и независими Поляци, всѣкога сме считали робството за равносилно съ смъртьта. Като жертвувахме всичко за свободата, нашата единственна грижа бѣше да я запазимъ. За тая цель ние си създадохме едно управление, гдето всѣкой бѣше краль за себе си и гдето всички признавахме само едного, само тогова, когото сами си избирахме. Крале и по-

1) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши*. 259.

данници въ сжщото време, ние издавахме закони и имъ се подчинявахме. Ние нѣмахме другъ господарь освенъ собствен·ната си воля. Само закона боравяше; краля бѣше избираемъ, гражданина — свободенъ и Полша бѣше Република. Ето какво бѣхме ние, велика господарке. Ние не сме вече такива и намъ не остава освенъ да измремъ, или да добиемъ онова, което сме били. Една шепа хора, като взеха въ ржцетѣ си законодателната власть, поддържани отъ Варшавската тълпа и отъ кралската гвардия, забрави отечеството и поднесе Републиката въ жертва на краля" . . . (следва изброението на оплакванията противъ новия редъ на работитѣ). „Ето въ какво положение се намира сега Полша. До когато има миролюбиви средства, гражданина не трѣбва нищо да принебрегва за възстановлението на Републиката. Но когато владеющата партия е взела въ ржце всичкитѣ власти на Републиката, когато за въдворението и поддържанието на деспотизма, тя се ползува отъ войската и отъ държавната хазна; когато съ една речь тя, като има въ ржце всички средства да угнетява, е отнела всички средства за защита и когато гражданина не може да заявява своитѣ права и свободи безъ да се счете за престжпникъ и не смее да вдигне главата си безъ да я изгуби, — тогава длъжность на всѣкой честенъ гражданинъ е да иска отъ вънъ помощь за своето отечество. Да, негова длъжность е да търси отъ вънъ богове, благоприятни на свободата, когато вижда че домашнитѣ му пенати не сж за нея. Тези чужди божества ще станатъ негови, ако сполучатъ да спасятъ господарството и гражданина. Велика Екатерино! Вие, която приличате повече на божество чрезъ желанието си да правите добро отъ колкото чрезъ безграничната властъ, която Богъ ви е далъ, ти само можешъ да бждешъ това благоприятно за поляшката свобода божество. Владетелка на половината отъ земното кжлбо,повелика съ умътъ и съ дѣлата си отъ колкото съ владенията си, ти предписвашъ закони на твоитѣ врагове. Смаяната Европа млъкна предъ васъ и ти нѣмашъ вече ни врагове, ни съперници. Съединения поляшки народъ въ една обща конфедерация се обраща къмъ тебе като къмъ божество, благоприятно на неговата свобода и те вика на помощь. Ти си предназначена за това чрезъ величието на твоята душа; приятелството, което винаги сте оказвали на Поляшката Република, скрепено съ тържественни договори, ви дава права, упражнението на които съставлява слава за васъ и щастие за По-

ляцитѣ. Всички на васъ се надѣватъ и отъ васъ всичко очакватъ. Действително, велика господарке, вие, която изпълнихте цѣлия свѣтъ съ вашето име и съ вашитѣ победи и която чрезъ вашето благодушие повече отъ колкото чрезъ страхътъ на вашето орѫжие сте станали прибѣжище на народитѣ и на царетѣ, можете ли вие отказа да протегните щедрата си рѫка къмъ единъ угнетенъ народъ, на който сте съсѣдка и съюзница? Защо поляшкия краль, по просбата на когото сте изпращали толкова пѫти вашата войска въ Полша, да бѫде по-щастливъ, да получи вашата помощь, отъ колкото хиляди и хиляди граждани, едничката надѣжда на които е у васъ и които, като се борятъ противъ деспотизма, не могѫтъ да скѫсатъ веригитѣ безъ вашето силно съдействие? Не, велика владетелке, ние смеемъ да се надѣваме на всичко, защото ви познаваме. Винаги сѫщата и винаги велика, вие ще се издигните още по-високо, като послушате молбата на единъ угнетенъ народъ. Велика господарке! Колко народи подъ вашия скиптръ ви дължатъ щастието си! Направете, щото и Поляцитѣ, ваши съсѣди и съюзници, да дължатъ на васъ своята свобода. Направете, щото вашето име, което ще се предаде на най далечното потомство, като най славно, да възбуди и въ най далечното потомство на Поляцитѣ чувството на най дълбоката признателность"[1]). Тая просба била подписана отъ 16 души Поляци.

Войската била натрупана по границата. За нейнъ началникъ билъ назначенъ генералъ Кречетниковъ, на когото царицата дава (2|IV, 1792) едно дълго наставление, какъ да постѫпва, въ което му излага сѫщевременно и основанията, които оправдаватъ нейното предприятие. „Нашето участие въ поляшкитѣ работи се е основавало въ началото на интереситѣ, произходящи отъ съсѣдството ни, а напоследъкъ то произтича и отъ тържественнитѣ задължения, установени между двѣтѣ държави, се казва въ наставлението. Първитѣ изискваха, да се грижимъ постоянно за запазване цѣлостьта на конституцията и на главнитѣ закони на Поляшката Република и ни пренудиха да ги затвърдимъ съ нашата гаранция, а другитѣ, по силата на самата тая гаранция, ни даватъ неоспоримото право, да ги поддържаме и пазимъ съ всичкитѣ средства, които Богъ ни е далъ. Когато Руссия се намираше въ

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 310.

такива отношения съ Полша, ние имахме да водимъ последователно две войни: срещо Портата и срещо Швеция. Когато се намирахме въ такова трудно положение, нѣколко лица, като се събрали на сеймъ въ Варшава, намиратъ случая удобенъ и направятъ разни измѣнения въ управлението, еднакво вредителни за свободата и волноститѣ на Поляцитѣ, както и за спокойствието и тишината на съсѣдитѣ. Ние не пропустнахме да употребимъ не само приятелски съвети, но и формални протести противъ всичко, което се предприема срѣщо вѫтрешнитѣ и външни постановления. Но всичкитѣ наши представления не бидоха никакъ уважени. Зломислящата партия, за да изчерпи нашето търпение и великодушие и да ни предизвика на явенъ разривъ, отхвърли по единъ своеволенъ и оскърбителенъ начинъ установената съ тържественни договори наша гаранция за старата форма управление и за върховнитѣ закони, нарушава сѫщитѣ тези договори, преследва нашитѣ едновѣрци, прави ни затруднения въ войната съ Турция, оскърбява нашитѣ офицери, които минаватъ презъ Полша и търси да прави съюзъ противъ нашата държава. Като съкращавамъ изчислението на всичкитѣ други обиди, които ни причиняватъ горechказанитѣ зломишленници, задоволяваме се да кажемъ, че тѣ послужиха като предверие за удара, който тѣ приготовляваха за своето отечество и който съ коварства и насилия извършиха на 3-й Май 1791 съ пъленъ успѣхъ, като унищожиха всичкия предишенъ редъ на работитѣ, превърнаха републиканското управление въ монархическо, избирателния престолъ въ наследственнъ и съ това разрушиха до основа всичкитѣ връзки, върху които почиваха тишината и безопасностьта на поляшкитѣ съсѣди. Разбира се, че ние не можахме да гледаме хладнокръвно на тези събития, но чакахме да настанатъ благоприятнитѣ обстоятелства, които нашата храбра войска ни достави съ заключванието на единъ славенъ миръ съ Портата. Между това по единъ удостоверителенъ начинъ ознахме, че много отъ Поляцитѣ усърдно желаятъ възстановлението на стария редъ на работитѣ. Въ числото на тези благонамеренни Поляци се намиратъ артилерийский генералъ графъ Потоцки и пълния хетманъ Ржевуский, които, като протестираха тържественно противъ новата конституция отъ 3-й Май, прибѣгнаха писменно къмъ насъ чрезъ фелдмаршала Потемкина съ прошение за нашето покровителство и съ предложение да ни помогнатъ съ своитѣ

превърженници. Възвращанието на нашитѣ войски отъ Турция представлява най-удобенъ случай за изпълнението нашитѣ намерения и да запазимъ държавнитѣ наши интереси". Подиръ това следватъ наставления за разпределение на войската по различни точки изъ Полша. „Ние вѣрваме, че до тогава, или скоро следъ това, благонамереннитѣ Поляци, а именно спомѣнатитѣ генералъ Потоцки и хетманъ Ржевуский въ Украйна, а генералъ Косаковский въ Литва, ще успеятъ да съставятъ по законитѣ на старата си конституция една конфедерация противъ властующитѣ сега, които узурпиратъ правата и волноститѣ имъ. Въ такъвъ случай вие не само ще признаете тая конфедерация, но ще ѝ помагате по всѣкакъвъ начинъ и ще се стараете да се усили въ хора и да се разпространи по цѣлата страна. Конфедерационния актъ, който ще съставлява нейната основа, трѣбва непременно да бѫде съставенъ по приключения тукъ образецъ. Манифеститѣ и декларациитѣ, които ще бѫдѫтъ потрѣбни при вашето навлазяние въ Полша, ще ви се доставятъ наскоро съ нароченъ куриеръ" [1]). Нѣколко дни следъ това наставление, действително Кречетниковъ получава 500 екземпляра отъ декларацията, напечатана на руски и на поляшки, която трѣбвало да се разпространи по цѣла Полша съ навлазянието на войскитѣ. „Тая декларация ще бѫде подадена отъ нашия представитель въ Варшава на 6-й Май, за това вие трѣбва да настѫпите въ Полша въ сѫщото това време, или не по-късно отъ 10-й", съобщава царицата на сѫщия генералъ.

Въ сѫщото почти време (19|IV, 1792), Екатерина дава следующитѣ наставления [2]) на барона Бюлера, назначенъ съвмѣстно съ командующия рускитѣ войски, да наблюдава и направлява действията на съставената конфедерация. „Направенитѣ измѣнения на 3-й Май 1791 по единъ най беззаконенъ начинъ въ старата конституция и въ формата на управлението, съ които Полша е сѫществувала толкова дълго време, докачатъ чувствително интереситѣ на всичкитѣ съсѣдни държави. Н. и. в. не би позволила да се развиятъ, защото вижда последствията имъ; но войната ѝ съ Турция припятствуваше на нейнитѣ мѣрки и я караше да бѫде умѣренна. Когато това припятствие честито биде премахнато чрезъ славния миръ, сключенъ съ Портата, н. и. в. безъ да губи нито

[1]) С. Р. И. О. — XLVII, 256.
[2]) Ibid. 293.

една минута, прибѣгна къмъ мѣркитѣ, които по своята мѫдрость тя счита като отговаряющи на цельта, която си е поставила... Като предпочита винаги кроткитѣ мѣрки на насилственнитѣ, тя пожелава, за смекчение на своитѣ действия, да прибѣгне къмъ съдействието на народната партия, която, като образува една конфедерация и като иска помощьта и покровителството на Руссия, ще представи навлазянието на рускитѣ войски въ Полша подъ успокоителния предлогъ на покровители и защитници на Републиката. Предъ видъ на това н. и. в. заповѣда, да се насърдчи ревностьта на онези Поляци, които, неблагодарни отъ направеното промѣнение въ отечеството имъ, желаятъ възстановлението на старото положение. Тя извиква при себе си мнозина отъ тѣхъ, които, като споделятъ напълно нейното намерение, съгласяватъ се върху основитѣ на конфедерацията и, следъ избиранието на генерала Потоцки за главенъ маршалъ, подписватъ акта за съставянието ѝ и даватъ обикновенната клѣтва.

„Тая партия, състояща се отъ 15—16 души (защото е безполезно да се говори за съмишленницитѣ имъ, които ако и да сѫ многочисленни, притиснати сѫ отъ една превъзходствующа ги сила, която не имъ позволява да се обявятъ), е много слаба, за да може сама да предприеме нѣщо. Само съ съдействието на руската войска, която ще навлезе въ Полша отъ разни страни, тая партия ще може да се развие и да добие оная важность, която е необходима за едно тѣло, представляюще народа. За да се постигне тая цель, като се употребява силата само тамъ, гдето е необходимо нуждна, не е достатъчно само едно военно съдействие, а ще трѣбва да се прибѣгва и къмъ други средства, като: сношения и преписка съ тия отъ Полякитѣ, които трѣбва да се привлекѫтъ къмъ наша страна по причина на влиянието имъ върху народа, или съ пограничнитѣ началници на съсѣднитѣ държави, близо до които може да се намира наша войска, или най-сетне съ главнитѣ дейци на конфедерацията, която ще се обяви подъ нашето покровителство. За това н. и. в. счете за нуждно, да назначи за помощникъ на генерала Каховси, който е натоваренъ съ водението на военнитѣ и политически дѣла срѣщо Полша, настоящия държавенъ съветникъ Бюлеръ... Съ това назначение н. и. в. заповѣда съвременно на своето министерство, да начертае планътъ на действие, по който баронъ Бюлеръ трѣбва да се води при изпълнението

на длъжностьта, съ която е натоваренъ. Съобразно съ тая заповѣдь министерството предписва на барона Бюлера, да се отправи въ главната квартира на генерала Каховски, щомъ получи всичкитѣ потрѣбни книжа. Като стигне при него, той ще му съобщи настоящитѣ наставления и ще влезе въ споразумение съ него относително означенитѣ въ тѣхъ точки. Ако по пѫтя се срѣщне съ нѣкого отъ главнитѣ дейци на съставената тукъ конфедерация, той ще се постарае, да се сближи съ него и да узнае какви постѫпки правятъ конфедератитѣ и какви успѣхи иматъ . . . Първото сѣдалище на конфедерацията ще бѫде въ нашитѣ предѣли, въ Елисаветградъ именно[1]) . . . Единъ отрядъ войска ще навлезе отъ къмъ Сорока въ Бреславското войводство и ще го принуди да се присъедини къмъ конфедерацията. Другъ единъ отрядъ отъ корпуса въ Могилевъ, при който ще се намира староста Злотницки, ще настѫпи въ Подолия и ще я присъедини сѫщо къмъ конфедерацията. Въ Киевъ ще бѫде изпратенъ съ сѫщата цель единъ отрядъ отъ корпуса на Василковъ. Тези три воеводства ще се съединятъ следъ това съ общата конфедерация, която, благодарение на прикритието на нашитѣ войски, ще може да се примѣсти безопасно въ такова мѣсто на тези воеводства, което ще намери за най удобно, да установи постоянното си сѣдалище и да упражнява властьта и правата, които тя има споредъ старитѣ обичаи. Отъ тая минута баронъ Бюлеръ ще се намира постоянно при конфедерацията. Достойнството на императрицата не ѝ позволява да даде на действията на баронъ Бюлеръ единъ официаленъ характеръ, както обикновенно става въ сношенията съ самостоятелнитѣ и признати правителства; но понеже е необходимо, щото той да има нѣкакъвъ знакъ, че е довѣренно лице на н. и. в., ще му се даде едно писменно удостовѣрение съ печата на н. и. в., което ще свидетелствува неговото назначение като представитель при конфедерацията. Главната негова длъжность ще се състои въ това: да наблюдава действията на конфедерацията и да ги направлява къмъ цельта на н. и. в. споредъ както е изложена тукъ. Баронъ Бюлеръ ще занесе съ себе си, да ги съобщи на генерала Каховски: декларацията, която н. и. в. е заповѣдала на своя представитель въ

---

[1]) Отдалечението на България отъ руската граница, което се получи съ отстѫпването Добруджа на Ромѫния, се явява като единъ спасителенъ за първата щитъ противъ подобни предприятия.

Варшава да съобщи въ първитѣ дни на Май, конфедерационния актъ, подписанъ отъ находящитѣ се тукъ Поляци и молбата за помощь, която тѣ сж отправили на н. и. величество. Тези документи съ мотивитѣ и аргументитѣ, които съдържатъ, ще служатъ на генерала Каховски и на б. Бюлеръ за ржководство и тема въ всичкитѣ устни и писменни обяснения съ Поляцитѣ . . . Голѣмата тайна, която трѣбваше да се пази върху намеренията на н. и. в. относително поляшкитѣ работи, не позволи да се сдобиемъ по-рано съ едно по-голѣмо число съмишленници, върху съдействието на които да можемъ положително да разчитваме. Освень лицата, които подписаха акта и приятелитѣ имъ въ казанитѣ три войводства, ние имаме само предположения и надѣжда, да увеличимъ числото на нашитѣ партизани. Наистина, силитѣ, съ които разполагаме, сж достатъчни да ни обезпечатъ успѣха, но и при това ние не сме принебрегнали нищо, за да си спечелимъ превърженници, както въ Полша, така и въ Литовското княжество. За тая цель сж изпратени на нашия представитель въ Варшава нѣколко писма отъ страна на министерството на императрицата, за да се предаджтъ на нѣкои лица, които иматъ значително влияние въ Полша . . . Всички тѣ сж стари партизани на Руссия и на свободата . . . Въ Литва императрицата е изпратила генерала Косаковски, който е на служба у нея, да състави сжщо една конфедерация, която да се съедини съ първата . . . Отъ това съединение собственно ще се захване сжщинската мисия на барона Бюлеръ. За да може той да даде на конфедерацията размѣри, резултата на които да отговаря на намеренията на императрицата, тѣ ще му бждать съобщени въ всичкитѣ подробности, изложени отъ самата императрица. Главния интересъ на Руссия — възстановлението на старото свободно управление въ Полша, — за щастие съвпада съ желанието на тритѣ четвърти отъ поляшкия народъ. Едина и другия ще се удовлетворятъ най-добрѣ като се премахне направеното на 3-й Май. Тая е единствената цель на съставената сега конфедерация и на помощьта, която ѝ дава императрицата . . . Тя е съставила и проекта на бждящето управление, който се състои въ следующитѣ точки: 1) Никога и подъ никакъвъ предлогъ да се не допуща предлаганието и възстановлението на наследственностьта на престола, подъ най-строго наказание. 2) Сжщо така и подъ сжщитѣ наказания да се забрани избиранието на престолона-

следника, до когато е живъ краля. 3) Всичкитѣ върховни права, утвърдени съ втория отдѣленъ актъ на склочения договоръ въ 1768 между Руссия и Полша да се подновятъ и потвърдятъ, а главно чл. 21 отъ този актъ. 4) Правата на висшитѣ генерали да бѫдѫтъ възстановени, както сѫ били въ 1717, или въ царуванието на Августа III, като единъ необходимъ противовесъ на кралската власть ., . 13) Liberum veto да остане въ сила въ всичкитѣ предвидени отъ закона случаи . . . 18) Да се определи кои въпроси ще се решаватъ единодушно и кои по вишегласие. Въпроситѣ за война, миръ, увеличението на войската, данъцитѣ, договоритѣ и други въпроси отъ подобна важность трѣбва да се решаватъ единодушно, било въ обикновенния, било въ конфедерационния сеймъ. 23) Всичкитѣ тези членове да се вписватъ въ pacta conventa на бѫдѫщитѣ поляшки крале". По-нататъкъ царицата, като предвижда, че нѣкои отъ тези членове ще предизвикатъ съпротивление отъ страна на Поляцитѣ при приемането имъ, наставлява Бюлера, да се не спира предъ средствата за тѣхното непременно прокарвание. „Той трѣбва винаги да бѫде на стража въ тѣхнитѣ действия и предложения. Сѫщо тъй трѣбва да следи за отношенията имъ между тѣхъ и за преписката имъ помежду си, за да може на време да вземе мѣрки противъ отклоненията, на които може да бѫдѫтъ разположени. Той трѣбва не по-малко да се грижи да премахне предразсѫдъцитѣ, отъ които мнозина сѫ заразени противъ установената гаранция отъ склоченитѣ договори между Руссия и Републиката и да ги приготви да я поискатъ и да я приематъ за новата конституция, която ще си изработятъ . . .".

Както е казано въ наставлението на Бюлера, когато руската войска, следъ свързванието на мирътъ съ Турция, се събрала въ достатъчно количество на границата, Булгаковъ направилъ въ Варшава своята декларация отъ името на царицата, въ която се говорило: „Всичко, което е направено до сега: измѣнението на конституцията, гарантирана отъ Руссия; обидитѣ, нанесени на руската държава; изгнанието на множество Поляци, най-отличнитѣ по своитѣ качества и родъ[1]), възстанали да освободятъ отечеството си отъ хомотя на новата конституция и които молятъ Руссия, да имъ даде своята помощь; — всичко това принуждава царицата да навлезе съ

[1]) Емигранти, подобни на нашитѣ, които напуснаха отечеството си въ 1886 подиръ сваляннето на кн. Александра.

войска въ Полша и съ сила да възобнови свободата и гражданскитѣ правдини[1]). Тая декларация била разпространена по цѣла Полша чрезъ грижитѣ на рускитѣ агенти. Напраздно Сейма отговарялъ, че Полша, като независима държава, има право да прави всичкитѣ вжтрешни преобразования, които мисли че й сж потрѣбни. Сжщевременно съ подаванието на декларацията руската войска, около 100,000 души, навлѣзла отъ три страни въ Полша. Щомъ отряда, който идялъ отъ къмъ турската граница, стжпилъ на поляшката територия, въ малкия градецъ Тарговицъ била прогласена съставената въ Руссия конфедерация, която се разпространявала на всѣкжде, гдето стигали рускитѣ войски. „Като умножавате по този начинъ нашата партия, вамъ ще бжде по-лесно да унищожите закоренелитѣ ни врагове, пиши Екатерина на Кречетникова (24/V). При това трѣбва така да правите вашитѣ внушения, щото не само гдето стжпятъ нашитѣ войски да се съставятъ конфедерации, но и предъ тѣхъ да се образуватъ такива, или да се присъединяватъ къмъ сжществующитѣ. За тая цель ние искаме да употребявате генерала Косаковски и другитѣ благонамеренни Поляци. По този начинъ злословието на противната партия, която, нѣма съмнение, ще разгласява, че конфедерациитѣ се съставляватъ насила, съвършенно ще се предотвратятъ, особенно когато вие увѣрите всички, и на дѣло покажите, че тѣ се съставляватъ доброволно отъ шляхтитѣ, угнетявани и лишени отъ тѣхнитѣ права и свободи чрезъ беззаконната и насилственна конституция отъ 3 Май. За да се

[1]) Ето цѣлата декларация, която заслужва да бжде възпроизведена: „Волноститѣ и независимостьта на Светлата Поляшка Република винаги сж били предметъ на внимание и попечение отъ страна на всичкитѣ й съсѣди. Гейно в. руската императрица, като прибавя къмъ това уважение своитѣ тържественни и точни задължения къмъ тая Република, още повече се е грижила за неприкосновенното съблюдение на тези две драгоценни черти на нейния политически битъ. Тези неприкжснати и великодушни грижи на н. в., плодъ на нейната любовь къмъ правосждието и къмъ редътъ въобще, както и на нейното доброжелателство и благоволение къмъ единъ народъ, който по еднаквото си произхождение, по сходството на езика и по разни други естественни връзки съ подвластния неи народъ, е обърналъ на себе си нейното внимание, стѣсняваха, не ще съмнение, честолюбието и духътъ на диктатура на тези, които, като не се задоволяватъ отъ определената отъ законитѣ власть, искатъ да я увеличатъ въ ущърбъ на самитѣ закони. За това тѣ не пропуснаха нищо да уморятъ отъ една страна голѣмитѣ грижи на господарката императрица за неприкосновенното запазване правата и преимуществата на знаменития поляшки народъ, а отъ друга да оклеветятъ непорочностьта и благостьта на нейнитѣ намерения, като сж ги представлявали винаги въ обратенъ смисълъ. По този начинъ тѣ успѣха коварно да представятъ предъ очитѣ на невежитѣ акта, съ който Руссия се задължава да гарантира конституцията на този народъ, че той билъ едно тежко и унизи-

получи пъленъ успѣхъ въ това дѣло, постарайте се по всѣкакъвъ начинъ, по-скоро да обявите и утвърдите въ Вилна генералната литовска конфедерация" [1]). Заповѣдьта била изпълнена и тая конфедерация обявена на 31 Май. А на 21 Юлий тя му заповѣда допълнително, щото генералната конфедерация да се принесе въ Брестъ-Литовскъ, гдето е заповѣдала да се принесе и коронната конфедерация, за да се слеятъ въ една за по-голѣмъ успѣхъ. На 31 Августъ сливанието станало въ този градъ, придружено отъ голѣми тържества, нарочно организирани, за да се покаже, че това е желанието на поляшкия народъ.

Напредъка на Русситѣ накаралъ краля да иска милость отъ царицата. „Намерението и желанието на краля и на всичкитѣ любящи своето отечество Поляци, говорилъ на Булгакова кралския пратенникъ, е да се предложи поляшкия тронъ въ наследство на великия князь Константина Павловича, като се проси отъ н. и. в. да нареди едно ново и здраво управление въ Полша. Ако ли това предложение не съответствува на желанията на н. и в. или пъкъ срѣщне нѣкои политически неудобства, ние ще приемемъ да ни се избере за краль когото благоволятъ... Най-сетне ако и това не се нрави, то ние се предаваме съвършенно на волята на н. и. в. и желаемъ щото Полша и Руссия да съставляватъ за напредъ, тъй да се каже, единъ народъ". Булгаковъ отговорилъ: „Да, това е най-доброто и

телно за народа иго, когато напротивъ много знатни господарства, като *Германия*, напримеръ, не само че не отхвърлятъ една подобна гаранция, но я искатъ и приематъ, като най голѣма ограда на тѣхната независимость Освень това, недавно случившето се произшедствие доказва по-добрѣ отъ всички поводи, до колко една подобна гаранция може да бѫде потрѣбна и че безъ нея премахнатата отъ ударитѣ на вѫтрешнитѣ си врагове република не би имала никакво право да иска отъ н. в. императрицата своето възстановление чрезъ мощното й застѫпничество, а само би се надѣвала единственно на нейното приятелство и на великодушието й. Между това, насърдчени отъ сполучливото разпространение на всѣкакъвъ видъ мечтания и заблуждения между една часть отъ народа, намислившитѣ отдавна да я поробятъ и да унищожатъ старитѣ й волности, очаквали само удобната минута, да приложатъ въ действие пагубнитѣ си намерения. Тя имъ се представлява въ неочакваното нападение върху Руссия отъ две страни. Скоро подиръ това се събира Сеймъ въ Варшава, който безъ никаква причина се обраща въ сконфедерованъ. Въ обнародвания конфедерационенъ актъ били означени предметитѣ, съ които щяла да се занимае конфедерацията. Главнитѣ отъ тѣхъ трѣбвало да се състоятъ въ запазванието на волното републиканско управление, въ ограничението властьта на управляющитѣ въ обикновеннитѣ имъ длъжности и въ съблюдението собственностьта на гражданитѣ. Остава на поляшкия народъ да сѫди по следствията и по решенията на този Сеймъ, до колко той се е отдалечилъ отъ предметитѣ, за които е получилъ народното довѣрие, като ги заменява съ съвършенно противни. Безъ да влазяме въ изчислението

[1]) С. Р. И О. — XLVII, 228.

трѣбва да се състави новъ Сеймъ съ помощьта на обявената генерална конфедерация“[1]). Краля написва тогава направо на царицата да иска нейната милость. „Изказвамъ се откровенно, защото пиша вамъ, говори той въ писмото си. Удостоете ме да прочетете благосклонно и безъ предубеждения моето писмо. Нуждно ви е да имате влияние въ Полша; нуждно ви е да прекарвате безприпятственно презъ нея вашитѣ войски всѣкой пжть, когато ще ви е угодно, да се занимаете съ Турция или съ Европа. Намъ е нуждно да се освободимъ отъ непрестаннитѣ революции, които всѣко междуцарствие предизвиква . . . Сега е минутата да се постави всичко това въ съгласие. Дайте ми за наследникъ вашия внукъ великия князъ Константина; да съединимъ двѣтѣ страни съ единъ вѣченъ съюзъ; да сключимъ и единъ взаимнополезенъ търговски договоръ“ . . .[2]) Екатерина отговорила, че понеже е дала вече своето обещание, да помага на конфедерацията, то не може да не изпълни обещанието си, за това краля ще постжпи най-благоразумно да пристжпи къмъ тая конфедерация преди да чака последнята крайность. Понятовски се отчаялъ когато му съобщили отговора на Екатерина. Той предложилъ на руския представитель да сложи короната, само да се остави неизмѣнена новата конституция; но като се убѣдилъ че отричането му отъ престола нѣма да накара царицата, да се откаже отъ своето решение, съгласилъ се да се присъедини

на всичко извършено противъ законитѣ и правата на Републиката отъ сконфедерования Сеймъ, или по-добрѣ казано отъ господствующата въ него партия, достатъчно е да спомнимъ, че като похити, като смеси и си присвои всичкитѣ власти, съединението на които въ една ржка е несъвмѣстимо съ републиканскитѣ начала, той употрѣби въ зло по единъ най-тирански начинъ всѣка една отъ тези власти, продължи своето сжществуване повече отъ три и половина години, какъвто примеръ не сжществува въ поляшкитѣ лѣтописи, и най-сетне увенча всичкитѣ свои пагубни предприятия съ това, че на 3-й Май 1791 унищожи до корень формата на управлението, съ което Републиката е цъвтяла и благоденствувала презъ толкова много вѣкове. Въ този день тя изчезва и на нейно мѣсто се вздига една монархия, която въ изданенитѣ нови закони ужъ за нейното ограничение представлява само едни противоречия между самитѣ тѣхъ и недостатъкъ въ всичко, безъ да остави на Поляцитѣ нито сѣнка отъ ония преимущества и волности, къмъ които тѣ сж се показвали винаги толкова ревниви. Престола отъ избираемъ е обърнатъ въ наследственъ и закона, диктуванъ отъ благоразумието на тѣхнитѣ дѣди и който запрещава при живота на краля да се занимаватъ съ избирането на наследника му, е нарушенъ съ такава дързость, както и всичкитѣ закони, които обезпечаваха силата на Републиката. Употребенитѣ средства за извършванието на всичкитѣ тези насилия били съобразни съ тѣхъ. Въ деня на държавния превратъ, двора и зданието на Сейма били препълнени отъ варшавската тълпа; въведени били вържжени хора топовитѣ били извадени

[1]) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши* 277.
[2]) Ibid 279.

къмъ конфедерацията подъ следнитѣ условия: 1) да се запази цѣлостьта на Полша, 2) да се запази войската, 3) да се обезпечатъ направенитѣ отъ републиката заеми . . . Булгаковъ отговорилъ, че цѣлостьта на поляшкитѣ владения съставлява главната точка на декларацията на императрицата и на акта на генералната конфедерация и че числото на войската е такова, каквото Руссия е гарантирала, следователно за съхранението ѝ не може да става дума. Подъ тези условия Понятовски се съгласилъ да престѫпи къмъ конфедерацията и да се остави на благоволението на руската господарка, а преданнитѣ защитници на новата конституция се разбѣгали по чужбина, защото предвиждали каква участь очаква отечеството имъ.

Действително, Екатерина решила да оползотвори по найизносенъ за рускитѣ интереси начинъ настоящето положение на работитѣ въ Полша, като присъедини часть отъ поляшкитѣ земи къмъ своитѣ владения. На 8 Декемврий (1792) тя пиши иа Кречетинкова; „Нѣма нужда да изброявамъ тукъ причинитѣ, които ни пренуждаватъ да присъединимъ къмъ нашата империя земитѣ на Поляшката Република, които отъ най-стари времена сѫ принадлежали на Русия, основани отъ руски князе градове и народъ отъ едно произхождение съРуситѣ, нито нашето право на това. Вие ще ги намерите въ манифеста, който ще бѫде издаденъ и напечатанъ на свое

отъ арсенала за избиванието на ония, които би се възпротивили на изпълняемия заговоръ. Артилерийския полкъ и литовската гвардия, събрани да подкрепятъ тълпата, възбудили нейната яр.сть проти ъ тия, отъ които се бояли, че ще се възпротивятъ. Мнозина представители, които стоели непоколебими въ своитѣ патриотически чувства, били заплащвани съ смърть. Авторитѣ на извършеното по този начинъ промѣнение се стараятъ да го представятъ, като че всичко било направено по свободното и доброволно желание на народа. Но тези заговорници, като че ли не били благодарни отъ причиненитѣ вѫтрешни бедствия на своето отечество, та търсяха по всѣкакъвъ начинъ да му навлекѫтъ и външни, като го подбутвали даже на явна война съ Руссия, старата съюзница и най-добрата и постоянна приятелка на Републиката и на поляшкия народъ. За предотвращението на крайноститѣ, къмъ които императрицата е била винаги предизвиквана, трѣбвало е всичкото человѣколюбие, а особенно оная справедливость и прозорливость, съ които н. в. обича да различава мнението на пристрастнитѣ единици отъ общото мнение. Едно кратко изложение на фактитѣ ще докаже истинностьта на казаното... А обидитѣ отъ всѣкакъвъ видъ, правени на поданницитѣ на н. в., дошли до такава степень, щото нѣкои отъ тѣхъ, които се намирали въ предѣлитѣ на Републиката по своитѣ търговски работи, които вършили въ силата на договоритѣ и на народното право, били коварно обвинявани въ подбуждание населението къмъ бунтъ и подъ този предлогъ арестувани и хвърлени въ тъмница. Сѫдиитѣ, които трѣбвало да ги сѫдятъ, като не намирали никакви следи отъ преписванитѣ имъ престѫпления, прибѣгвали къмъ жестоки изтезания да получатъ отъ тѣхъ самопризнания и следъ получванието имъ по

време, гдето всичко това ще бжде изложено на пространно. Тукъ счетохме за добрѣ да ви дадемъ предварително наставления за мѣрквтѣ, които трѣбва да вземите, за да бждемъ готови на всичко и какъ трѣбва да постжпвате при завземанието долуозначенитѣ части отъ Полша .... По тия причини австрийския императоръ и пруския краль ни предложиха да си раздѣлимъ Полша, като веземемъ туй, което ни припада. За тая цель пруския дворъ е изпратилъ пълномощно на своя представитель тукъ съ резервно условие, че Прусия ще вземе Данцигъ и Торнъ, както и цѣла Велика Полша .... Виенския дворъ ще вземе Бавария, а ние трѣбва да завземемъ. . . (следва определението на границата. б.). Всичкитѣ земи, които влазятъ въ тая черта, ще станатъ вѣчни наши владения; за това и трѣбва да ни се отстжпятъ отъ Сейма и да се обезпечатъ отъ двамата ни съюзници. За сполучливото постигание на тая цѣль, вие трѣбва съ нуждното благоразумие и осторожность, да направите всичкитѣ необходими приготовления, както въ примѣстванието на войскитѣ, така и въ приготовлението на складоветѣ, безъ да откривате нѣкому истинскитѣ ни намерения, а действувайки всѣкога подъ предлогъ или за по-доброто пропитание на войската, или че сте предизвикани отъ турскитѣ движения. Така щото преди условеното време, за което ще ви бжде съобщено, да не разтревожите безъ нужда заетитѣ

такъвъ начинъ, безчеловѣчнитѣ тези сждии сж ги осжждали на смърть, на която били и подлагани по единъ мжченически начинъ. Този първи опитъ на неправосждие, безчеловѣчие и лютость открива широко поле на всѣкакви инквизиционни мѣрки, на които най-много били изложени жителитѣ на тези области, гдето изповѣдатъ православната вѣра. Переяславския епископъ и Слуцки архимандритъ, при всичко че е поданникъ на императрицата господарка, попада подъ това гонение. Безъ да се гледа на високия му духовенъ санъ, безъ да се гледа на непорочностьта на нравитѣ му и на строгостьта на правилата му, билъ подозрянъ въ такива престжпления, които въ всѣкой случай трѣбвало да се измислятъ отъ злоба. Този архиерей билъ взетъ и отведенъ въ Варшава, гдето и до сега се държи въ жестока неволя.. Най-малкото отъ тези оскърбления, безъ да споменуваме нѣщо за ония, които се премълчаватъ за съкратяванне на доводитѣ, достатъчно би било да оправдае и озакони предъ Бога и предъ свѣтътъ мѣркитѣ, които н. и. в. би взела, да получи едно явно удовлетворение. Но не съ това намерение тя е заповѣдала да се изложатъ тези оскърбления. Свойственното ѝ правосждие не ѝ позволява да смѣсва цѣлия поляшки народъ съ една негова часть, която, като получава съ измама неговото довѣрие, употребила го е за зло. Напротивъ, н. в. е искренно убедена, че голѣмата часть отъ народа не е вземала никакво участие въ онова, което е направено въ Варшава противъ нея и противъ Републиката, старата нейна приятелка, и за това е готова да жертвува своето справедливо негодувание, като вѣрва, че новия Сеймъ ще изглади всичкитѣ тези обиди, като се съобрази по-точно съ предписанията на главнитѣ държавни закони, отъ колкото настоящия Сеймъ, който, като ги наруши по единъ

отъ насъ земи и да не ни упрекаватъ, че сме захванали произволно този раздѣлъ, на който сме принудени отъ силното настояване на пруския краль, който се е решилъ да въведе войската си въ Велика Полша, подъ предлогъ да запази редътъ въ тая страна, безъ да я присъединява окончателно, до когато не се съгласимъ върху общата граница. Такова едно встжпване на прускитѣ войски кара и насъ да вземемъ съответственнитѣ мѣрки въ полза на нашата империя". Следъ като следватъ наставленията номерирани, двадесеть и второто казва: „А който владелецъ не се закълне и пропустне определения въ манифеста срокъ той трѣбва да напусне нашитѣ владения; чрезъ това той губи правото си на собственность и на наследство, които права принадлежатъ само на нашитѣ поданници"[1]).

За изпълнение планътъ на новото раздѣление на Полша, въ Варшава билъ изпратенъ за руски представителъ Сиверсъ, на мѣстото на Булгакова. Въ даденото му наставление между другото се казва: „Вие знаете на какви основания искахме ние още отъ начало да поставимъ нашитѣ отношения съ Полякшата Република. Спечеленото ни влияние въ правителството й винаги се е стремило къмъ укреплението на нейнитѣ правдини и независимость и къмъ запазванието законнитѣ права на гражданитѣ й. Но всичкитѣ тези старания вмѣсто да про-

---

явенъ начинъ, доказа чрезъ своята незаконность колко неправи сж дѣлата, които той е извършилъ противъ тези закони. Но при всичко че н. и. в. не желае да послуша гласа на своето собственно отмжщение, тя не може да пренебрегне молбитѣ, поднесени неи отъ много Поляци, между които не малцина има знаменити, както по своя родъ и положение въ Републиката, така и по своитѣ патриотически добродетели и способности за държавна служба. Подбудени отъ най-чистото и похвално желание, да спасятъ своето отечество и да придобиятъ отново своята независимость и старитѣ волности, тѣ се съгласили да съставятъ една законна конфедерация, като единственно средство за предотвращение бедитѣ, причинени на народа отъ беззаконната и насилственна варшавска конфедерация За постиганието на тая цель тѣ поискватъ съдействие и помощь отъ императрицата, която не се подвоумила да имъ даде надѣжда за едното и за другото, като се съобразявала съ своето приятелство и благоволение къмъ Републиката и като изпълнявала точно своитѣ задължения споредъ договоритѣ съ нея. Вследствие на тези обещания, н. в. заповѣда на нѣкои части отъ своята войска да навлѣзатъ въ земята на Републиката. Тѣ ще се явятъ като приятелски неи и да помогнатъ за възстановлението на нейнитѣ права. Всички, които ги приематъ като такива, ще получатъ освень едно съвършенно забравяние на миналото, а и всѣкаква помощь, лична безопасность и пълно обезпечение на имуществата имъ. Н. и. в. се надѣва, че всѣкой благомислящъ Полякъ, който обича искренно своето отечество, ще оцени намеренията на н. и. в. и ще признае, че ще защищава своето собственно дѣло като помага искренно и усърдно на великодушнитѣ мѣрки, които тя ще употреби въ съгласие съ всичкитѣ истински синове на

[1]) С. Р. И. О. — XLVII, 473.

изведжтъ дължимата за тѣхъ признателность, произвеждаха злоба към нашата държава, междуособна зависть и кръвопролитни възстания, които се прекратиха най-сетне съ извършеното въ 1773 раздѣление. Всѣкой посветенъ въ работитѣ Полякъ знае по какъвъ начинъ ние бѣхме пренудени отъ обстоятелствата, да престжпимъ къмъ тая мѣрка и до колко ограничихме нашитѣ права въ предѣлитѣ на умѣренностьта, като въздържахме въ сжщото време лакомството и алчностьта на другитѣ дворове. Човѣкъ би казалъ, че това събитие ще вразуми Поляцитѣ и ще ги убеди, че по-нататъшната цѣлость на Полша зависи отъ тѣсното ѝ приятелство съ насъ и съ нашата държава. Но времето доказа, че лекомислието, надменностьта, вероломството и непризнателностьта, присжщни на този народъ, не могжтъ да се премахнатъ нито отъ бедствията. Защото щомъ неговитѣ управляющи ни видяха, че сме заети въ две войни, не закъсняха да скжсатъ всичкитѣ свои тържествени задължения къмъ насъ и да предприематъ всѣкакви оскърбления, както противъ насъ самитѣ така и противъ нашитѣ войски и даже противъ нашитѣ поданници, които по невинната си работа се намиратъ въ Полша, като увенчаха всичкитѣ тези неистовства съ премахването на 3 Май 1791 формата на управлението, за което ние сме дали нашето поржчителство. Това толкова противно на нашитѣ държавни интереси промѣнение не можаше да бжде претърпяно отъ насъ и ние твърдо решихме да го отмѣнимъ при първия удобенъ случай,

---

отечеството за възвращанието на Републиката свободитѣ и законитѣ, които беззаконната конституция отъ 3 Май ѝ похити. Ако нѣкои отъ тѣхъ се поколебаятъ вследствие клѣтвата, дадена по погрѣшка, или изтръгната съ сила и измама, тѣ трѣбва да се убедятъ, че единствената истинна и священна клѣтва е оная, съ която тѣ сж се клѣли да пазятъ и защищаватъ до последнята си капка кръвь волното и републиканско управление, въ което сж се родили и че само чрезъ подновяването на тая клѣтва тѣ могжтъ да загладятъ клѣтвопрестжплението, което сж направили съ даването новата клѣтва. Но ако се намерятъ хора, които по своето ожесточение въ заслѣпившия ги развратъ, вzематъ да се противятъ на благотворителнитѣ намерения на н. и. в и на патриотическото желание на своитѣ съграждани, тѣ трѣбва да преписватъ на себе си неприятноститѣ и бедствията, на които ще бждятъ подхвърлени, толкозъ по-справедливе, че отъ тѣхъ единствено ще зависи да се избавятъ отъ тѣхъ чрезъ едно бързо и искренно разкаяние

„Подписаний извънреденъ пратенникъ, който е натоваренъ да обяви това намерение на н. и. в. има сжщо заповѣдь, да покани почтенния полшки народъ да положи всичкитѣ си надѣжди на великодушието и безкористието, които водятъ н. и. в. въ това предприятие и които я каратъ да желае скоро да види републиката пакъ утвърдена въ своитѣ начала чрезъ възстановлението на равновесието между властитѣ, които я управляватъ, защото то е най-вѣрното средство за твърдото запазване на вжтрешното спокойствие, на доброто съсѣдство и на съгласието съ всичкитѣ ѝ съсѣди" (С. Р. И. О. — XLVII, 279).

който ни се и представи следъ помирението ни съ Портата. Предъ видъ на горѣказанитѣ нарушения на тържественнитѣ договори и на разнитѣ нанесени намъ отъ Поляцитѣ обиди, ние имахме неоспоримото право да престжпимъ къмъ изпълнението на нашето намерение чрезъ отварянието на една война. Но като не желаемъ да проливаме кръвь напраздно и като предпочитаме всѣкога пжтьтъ на кротостьта и на человѣколюбието, ние прибѣгнахме къмъ отдавна известното въ Полша средство т. е. къмъ съставянието на нова конфедерация. За тая цель ние заповѣдахме да извикатъ въ нашия дворъ Поляцитѣ, които явно изказваха своето недоволство отъ това промѣнение въ отечеството имъ... Но колкото малцина и да бѣха, то пакъ въ съвещанията съ нашето министерство произлезе несъгласие, което не предвещаваше ни единодушие, ни твърдость въ предприемаемото дѣло... Но тъй като главния въпросъ се състоеше въ бързото изпълнение на предприетото дѣло, ние заповѣдахме да ги отправятъ по скоро при началницитѣ на нашитѣ войски, а на тия последнитѣ заповѣдахме да навлязатъ въ Полша и тамъ, подъ защитата на нашето оржжие, да се обяви генерална конфедерация, която да се нарече Тарговицка. Най-сетне негово величество призна конфедерацията. Но до колко това негово решение е било нечистосърдечно, показва го явно неговото поведение... Като най-добро доказателство на враждебностьта на царующия сега духъ може да служи заявлението на пратената тукъ депутация отъ конфедерацията, че щомъ нашата войска напусне Полша, всичко извършено подъ нейното попечителство, ще бжде веднага сринато. Но не е толкова грижата за тая възможна случайность, колкото разпространението въ Варшава на сегашното френско учение до такава степень, щото сж се съставили клубове, подобни на Якобинскитѣ, гдето явно се проповѣдва това гнусно учение и отъ гдето може да достигне и границитѣ на съсѣднитѣ държави. Всичкитѣ предпазителни и строги мѣрки сж позволени противъ това люто зло. Отзивитѣ на пруския краль ни пренудиха да вземемъ въ по-сериозно съображение всичкитѣ тези обстоятелства. Тукъ ние явно видяхме, че по опита на миналото и по настоящето разположение на умоветѣ въ Полша, т. е. по непостоянството и вѣтренностьта на този народъ, а особенно по проявената у него наклонность къмъ френския развратъ и бѣснотия, ние никога нѣма да имаме въ неговото лице единъ спокоенъ и безопасенъ съсѣдъ,

освень ако не го докараме въ пълно безсилие и немощь; ...Тези и много други съображения ни принудиха да престжпимъ къмъ избавлението на земитѣ и градоветѣ, които нѣкога сж принадлежали на Руссия, населени и създадени отъ нейни еднoплеменници и изповѣдующи една вѣра съ насъ, отъ застрашающето ги съблазнение и угнетение"[1]).

Веднъжъ решението взето, руската императрица влязя въ преговори съ пруския краль, резултата на които била една конвенция[2]), подписана на 12 януарий 1798 за второто раздѣление на Полша, „която съ своитѣ свободни учреждения може да се зарази отъ революционнитѣ идеи на Франция и да стане едно опасно гнѣздо за Руссия и Прусия", писала Екатерина II на пруския краль. Руската владетелка, която употреби, както видяхме, толкова усилия за подържанието на свободнитѣ учреждения въ Полша, сега ги взема за мотивъ да иска подчинението на поляшката земя. Въ мотивитѣ на сключената съ Прусия конвенция се казва: „Смутоветѣ, които сжществуватъ въ Европа, вследствие случившата се гибелна революция въ Франция, представляватъ една неизбѣжна и всеобща опасность по своето развитие и разпространение... Н. и. в. руската царица и н. в. пруския краль намиратъ основание да се страхуватъ повече отъ всѣкиго, защото по нѣкои вѣрни признаци сж се убедили, че сжщия този духъ на възстание и нововъведение, който царува сега въ Франция, е готовъ да се появи въ Поляшкото Кралство, непосредстванно прилежаще къмъ тѣхнитѣ владения. Такова едно положение на работитѣ естественно дава на т. и. и к. величества да почувствуватъ необходимостьта, да удвоятъ своитѣ усилия и предпазливость за запазванието своитѣ поданници отъ следствията на съблазнителния и често заразителния примеръ и въ сжщото време да устроятъ така, щото тези усилия да послужатъ въ сжщото време и за възнаграждение на извънреднитѣ издържки, които ще имъ бждятъ причинени". Членъ II отъ конвенцията обозначава поляшкитѣ земи, които си присвоява Руссия, а чл V онези, които вземалъ пруския краль.

Вследствие на това съглашение пруската войска завзема по-голѣмата часть отъ Велика Полша, защото „по причина на революционнитѣ и демократически идеи, които сж се вко-

---

[1]) Соловьевъ. — *Исторія п. Польши* 300.
[2]) Мартенсъ. — II, 228.

ренили въ тая страна, пруския краль счита за необходимо да я присвои, за да не премини на неговитѣ поданници заразения съ такива идеи духъ. Съ съгласието на руската императрица той признава, че за безопасностьта на неговитѣ владения и за да се даде на Полша едно пространство съобразно съ силитѣ й, за да може да си уреди едно здраво управление, необходимо е да си присъедини всичкитѣ области, които окупирва сега".

Както при първото раздѣление, така и сега, трѣбвало Поляцитѣ да се накаратъ, да потвърдятъ разкжсването на отечеството имъ, като то да става съ тѣхното съгласие. Съставилъ се сеймъ отъ образуваната подъ руска защита конфедерация, който билъ свиканъ въ Гродно. Тамъ отишелъ и руския представитель, Сиверсъ, и на 29 Мартъ (1793) подалъ декларацията за раздѣлението. Естественно сейма се опиталъ да се възпротиви. Краля обявилъ въ своята речь на сейма, че се е присъединилъ къмъ Търговицската конфедерация, защото му била обещана неприкосновенностьта на поляшкитѣ владения, следователно не може да се съгласи за отстжпването часть отъ тези владения. Сейма последвалъ неговия примеръ, но руския представитель успѣлъ съ разни средства, да склони болшинството отъ представителитѣ да избере една комисия, която да влезе въ преговори съ него по този въпросъ и за сключването на единъ договоръ. На първото свиждание още, щомъ Сиверсъ съобщилъ рускитѣ предложения, преговоритѣ се прекжснали: комисията не искала да слуша за подобно съглашение. Но когато руския представитель й обявилъ отъ името на царицата, че ако предложенитѣ условия не бждятъ приети до 17 Юлий, т. е. въ четири дни, Руссия ще се счита въ война съ Полша, Сейма приелъ тези условия и удобрилъ, да се отстжпятъ на Руссия исканитѣ отъ нея области. Вследствие на това съгласие между двѣтѣ страни билъ подписанъ единъ договоръ, който постановявалъ: „двѣтѣ държави си обещаватъ миръ и взаимно приятелство; пълно забравяние на миналото (чл. 1). Полша отстжпва на Руссия завзетитѣ области отъ нейнитѣ войски (чл. 2). Руссия се отказва отъ всѣкаква претенция надъ областитѣ, които съставляватъ сега Републиката и гарантира цѣлостьта и властьта на владенията й (чл. 4). По-нататъкъ руската владетелка обещава, да се не противи вече на измѣненията, които Поляцитѣ би желали да направятъ въ своята конституция.

Рускитѣ партизани вѣрвали, че следъ сключването на този договоръ съ Руссия, тя ще ги защити противъ Прусия. За това Сейма помолилъ Екатерина да стане посредникъ между Полша и пруския краль, за да накара последния да изпраздни земитѣ, които неговата войска била завзела преди нѣколко месеца. Въ отговоръ на това пруския представитель въ Полша, Буххолцъ, поискалъ отъ Сейма да назначи както по-преди една комисия, която да влезе въ преговори съ него за подписванието на единъ договоръ, подобенъ на онзи съ Руссия. Руския представитель подкрепилъ това искание, но измаменитѣ Поляци решително го отхвърлили; никакви увещания и заплашвания не помагали. Тогава руския представитель заповѣдалъ на едно отдѣление руски войници да навлезатъ въ зданието, гдето засѣдавалъ Сейма, и 15 души руски офицери да присѫтствуватъ въ засѣданието, за да видятъ кой ще се съпротиви. Подъ влиянието на тѣхнитѣ щикове Сейма опълномощилъ комисията да отстѫпи исканитѣ отъ Прусия земи, но съ условие да не подписва потрѣбния договоръ преди подписванието на единъ търговски договоръ. Буххолцъ поискалъ безусловното отстѫпване на исканитѣ отъ Прусия земи, но Сейма не се съгласявалъ. Много отъ депутатитѣ, като гледали где ги е довело обещаваното отъ царицата покровителство, взели силно да осѫждатъ нейното поведение. Тогава Сиверсъ заповѣдалъ да арестуватъ четворица отъ най-упорититѣ между тѣхъ, но и това не помогнало. Опасностьта отъ говорението накарала депутатитѣ да мълчатъ на всички въпроси. Така произлѣзло прочутото *нѣмо засѣдание*. Руския представитель заповѣдалъ да обявятъ, че нѣма да пусне депутатитѣ да излѣзатъ отъ залата на засѣданието, нито краля, до когато не заговорятъ. Минала се полунощь — мълчание; захванало да се зазорява — мълчание. Тогава единъ отъ предаденитѣ на Руссия депутати извиква: „мълчанието е знакъ на съгласие". Председателя на Сейма, който сѫщо билъ отъ предаденитѣ на Руссия Поляци, се обрадвалъ когато чулъ тая сполучлива находка. Той повторилъ три пѫти: упълномощава ли Сейма комисията, безусловно да подпиши договора съ Прусия? и понеже никой не отговорилъ, той обявилъ че въпроса е приетъ единодушно. На 13 Септемврий билъ подписанъ и договора съ Прусия.

Но за Екатерина това не било достатъчно. Тя склонява поляшкия краль да подпиши съ нея (16 Окт. 1793) единъ

отдѣленъ договоръ, съ който Полша изгубвала вече своето сѫществуване като независима държава и минавала подъ официалното покровителство на Руссия. Чл. 3 отъ този договоръ гласи: „Двете държави си гарантиратъ взаимно всичкитѣ свои владения въ Европа". Членове 7 и 8 говорятъ: „Понеже отъ задълженията, които двете държави правятъ една срѣщо друга най-голѣмата тяжесть ще падне върху Руссия, кога дойде случай да се защищаватъ отъ едно нападение, то Полша признава, че е справедливо и полезно, да се даде на н. и. в. руската царица и на нейнитѣ наследници правото, да има най-голѣмо влияние въ военнитѣ и политически дѣла, които може да предизвика спокойствието и обезпечението на Републиката, било за да се избѣгне опасностьта отъ една заплашвающа война, било за да се приготвятъ средствата, да се излезе съ честь и печалба отъ нея (войната). Следователно, оставя се на н. и. в. руската царица и на нейнитѣ наследници правото да въвеждатъ своитѣ войски въ Полша всѣкога, когато стане нужда, следъ като предизвестятъ приятелски поляшкото правителство; да ги подържа и да построи складове, за пазението на които ще се позволи да се остави толкова войска, колкото се счете за нуждно" . . . А чл. 11 казва: „Понеже отъ тукъ нататъкъ политическото сѫществувание на Поляшката Република ще бѫде отъ най-голѣма важность за Руссия, то републиката не ще прави съ никоя друга държава никакво съглашение или съюзъ, нито даже никаква постѫпка предъ чуждитѣ сили освенъ съ знанието и съ съгласието на Руссия. Безъ съгласието на Руссия, Полша не може да измѣнява вѫтрешното си устройство".

Следъ подобенъ единъ договоръ, който давалъ право на Руссия да направлява вѫтрешнитѣ и вънкашни работи на Полша, тая последнята изчезвала отъ списъка на самостоятелнитѣ държави. До пълното й поглащание отъ покровителитѣ й оставала само една малка крачка: достатъчно било да намери единъ що годѣ оправдателенъ предлогъ за въвежданието рускитѣ войски въ покровителствуваната земя и да се извърши чрезъ тѣхъ окончателното присвоение. Така станало второто раздѣление на Полша и се приготвила почвата за последнето.

Предлога не закъснялъ да се представи. Насилственното налагание на сейма да удобри раздѣлението, както и условията на сключения съ Руссия договоръ, възбуждали отча-

янно негодувание между всички Поляци. Едвамъ се уповестили тези условия и на всѣкжде захванало да се говори за всеобщо възстание. Поведението на рускитѣ войски възбуждало още повече негодуванието. Руския представитель въ Варшава, Игелстромъ, получилъ заповѣдь, да арестува всѣкиго, който говори по-смѣло противъ създаденото положение, което ускорило катастрофата. На 13 Мартъ (1794) т. е. петь месеци следъ подписването на договора за покровителството, революцията била прогласена въ Краковъ подъ водителството на Костюшко. На 6 Априлий възстанала Варшава. „Дойде минутата, когато тритѣ съсѣдни държави трѣбва да се погрижатъ не само да огасятъ до последнята искра запаления огънь между тѣхнитѣ граници, но и да му отнематъ всѣка възможность да се запали нѣкога", пишала по този поводъ Екатерина на австрийския и пруския господари[1]). Поляцитѣ не били въ състояние да противостоятъ на голѣмитѣ руски сили. Възстанието било потушено още презъ сжщата година и послужило само за предлогъ на царицата да оправдае окончателното разпокжсване на поляшкитѣ земи. Тя пиши, „че понеже се увѣрила, какво поляшкия народъ билъ съвсѣмъ неспособенъ да защищава своята политическа независимость и да пази какъвъ годѣ редъ въ държавата, то тя решава да му се отнеме съвсѣмъ настоящата свобода и всичкитѣ поляшки земи да се раздѣлятъ между тритѣ съсѣди". На 8 Декемврий (1794) станала първата конференция за това раздѣление; но тримата съюзници не можили да дойдатъ до съглашение, за това на 23 Декемврий билъ подписанъ единъ договоръ[2]) само между Руссия и Австрия, мотивитѣ на който говорятъ: „Усилията, които н. и. в. е била принудена да употреби за обуздаването и прекратяването на мятежа и възстанието, които се появиха въ Полша съ стремления найпагубни и опасни за спокойствието на съсѣднитѣ съ Полша държави, се увенчава съ съвършенно пъленъ и честитъ успѣхъ и Полша биде съвършенно покорена и заета отъ войскитѣ на императрицата. За това н. и. в. като е предвиждала подобенъ изходъ, уповающа се на справедливостьта на своитѣ искания и като е разчитвала върху силата на средствата, приготвени отъ нея за одържанието на победата, побързала е предварително да влезе въ съгласие съ своитѣ двама съюз-

[1]) Мартенсъ. — II, 219.
[2]) Ibid. 239.

ници, а именно н. в римския императоръ и н в. пруския краль, относително вземанието на най-действителни мѣрки за предотвращението на смутове, подобни на онези, които справедливо ги разтревожиха и зародишитѣ на които, постоянно развивани въ умоветѣ, напоени до джно съ най-нечистиви принципи, не ще се забавятъ рано или късно да се подновятъ, ако тамъ не бжде въдворено едно твърдо и силно управление. Тези двама монарси, убедени отъ опититѣ на миналото въ пълната неспособность на Поляшката Република, да устрои у себе си едно подобно управление, или да живее мирно подъ покровителството на законитѣ, когато се намира въ каква годѣ независимость, признаватъ за добрѣ за съхранението на миръть и за щастието на своитѣ поданници, че съвършенното раздѣление на тая Република между тритѣ съсѣдни държави се представлява като крайно необходимо".

Така било затрито едно славянско господарство; затрито по единъ най-коваренъ начинъ по желанието и съ средствата на една славянска държава, която у насъ минава за защитникъ на славянството. Подъ булото на доброжелателство отъ една страна тя употребява всѣкакви средства за създаванието на раздори, за разпалванието на партизанскитѣ страсти, като поддържа лошата свобода и припятствува да се поправятъ лошитѣ закони, като подкрепя съ пари и съдействие всички, които поддържали нейнитѣ желания, а преследва немилостиво ония, които желаяли съ малко строгость да турятъ край на смутоветѣ, — отъ друга страна послужва си съ тези смутове, хранени отъ нея, да доказва че Полядитѣ сж неспособни за независимъ политически животъ и следователно трѣбва да се премахне държавата имъ, за да се успокоятъ съсѣднитѣ държави. Сжщитѣ оправдания бѣха употребени при присвоението на Кримъ. Лишенъ отъ престола си, Станиславъ Понятовски билъ интерниранъ въ Гродно, отъ гдето следъ смъртьта на Екатерина, Павелъ го пребира въ Петерсбургъ и за оказанитѣ му услуги му отстжпилъ единъ дворецъ и го оградилъ съ всичкитѣ признаци и пишность на единъ бившъ владетель.

Въ Швеция. Нека дадемъ сега втори единъ примѣръ отъ *покровителство* въ Европа съ противни резултати отъ полученитѣ въ Полша. Такъвъ примерь представлява историята на Швеция въ втората половина на XVIII вѣкъ. По своето географическо

положение Швеция има възможность да заплашва и Руссия, и Дания, и Англия, па и Прусия. Руската столица се намирала само на нѣколко километра далечь отъ шведската граница, което съставлявало една опасность за Руссия; а Зундския проливъ има до известна степень сжщото значение за Прусия и за Англия, както Дарданелитѣ за Руссия. Въ интереса и на тритѣ тия държави било да отстранятъ тия неудобства и да си отворятъ свободенъ проходъ на морето, било като отслабятъ Швеция съвършенно, за да не бжде въ състояние да имъ препятствува, било като я пренудятъ да ги остави, тѣ да разполагатъ съ оная часть отъ територията ѝ, която съставлява пречка за тѣхнитѣ интереси. Тѣ се залавятъ въ начало за първото средство.

Още презъ XIV вѣкъ Швеция имала една конституция почти тъй свободолюбива, както и днешната наша. Краля билъ избираемъ, той нѣмалъ право ни да отваря война, ни да свързва миръ безъ съгласието на сената и на камарата; още по-малко право ималъ да разхвърля налози и да ги събира. Той не можалъ да назначи никакъвъ чужденецъ на своя служба, нито въ двореца си; той билъ по-скоро като единъ началникъ на войската въ военно време и като предсѣдатель на сената въ мирно време, отъ колкото глава на държавата. Всичката власть била въ ржцетѣ на сената и на камарата; първия съставенъ отъ 12 души измежду висшитѣ сановници на държавата, граждански и духовни, а втората — отъ представители на цѣлия народъ (който се дѣлялъ на четири съсловия: благородни, духовни, граждани и селяни). Тогазъ още въ Швеция сжществувало всеобщо гласуване, което и днесь не е въведено въ много цивилизовани държави съ парламентарно управление. Съ една дума, краля нѣмалъ никаква власть; всичкитѣ чиновници се назначавали отъ камарата и отъ държавния съветъ, които съсрѣдоточавали въ себе си и законодателната и изпълнителната власти и били истинския господарь въ страната.

Това ограничение властьта на владетеля въ полза на народа, и тия свободи съставлявали благополучието на Шведитѣ до когато нѣмали силни съсѣди, които да се стремятъ за омаломощението и покорението на отечеството имъ. Тѣ обаче се превращатъ въ гибеленъ за държавата недостатъкъ, когато следъ Полтава, на шведската граница се появява едно силно господарство съ голѣми стремления за разширение границитѣ

си. Владетелитѣ на това силно господарство предприематъ съ всички средства да обращатъ народнитѣ свободи въ своя полза, като ги употребяватъ за разнебитване държавната сила на Швеция; тѣ предприематъ да поддържатъ партиитѣ — неизбѣженъ резултатъ отъ тая форма управление една срещо друга, да раздухватъ страститѣ имъ, за да хабятъ силитѣ си въ домашнитѣ раздори, та да не могжтъ да ги употребятъ противъ стремленията на съсѣдитѣ си. Отъ тукъ нататъкъ народнитѣ шведски свободи ставатъ най-голѣмия недостатъкъ на господарството и всичкитѣ старания на държавнитѣ хора, да го оградятъ съ различни договори срѣщо този недостатъкъ, оставатъ безполезни: съсѣдитѣ продължаватъ да се ползуватъ отъ народнитѣ свободи за своитѣ интереси и за това когато у себе си поддържатъ най абсолютния автократизмъ, тѣ се явяватъ най ревностни защитници на широки народни свободи въ Швеция.

Следъ смъртьта на Карла XII, когато въ Швеция царувалъ Фридрихъ I, а въ Русия — Петръ I, между дветѣ държави билъ сключенъ Нищадский договоръ (Септ. 1721), въ основата на който шведскитѣ пълномощници настоявали да се тури задължението отъ страна на Русия, да се не меси въ вжтрешнитѣ работи на Швеция. Рускитѣ пълномощници лесно се съгласили на това условие, защото въ Петерсбургъ не оценявали още неговото значение за отношенията между двамата съсѣди. Действително, чл. VII отъ този договоръ постановява: „Н. царско величество най силно обещава, че нѣма да се намесва въ домашнитѣ работи на шведското кралство, нито въ формата на управлението и въ акта на наследството, единодушно приети и съ клѣтва затвърдени отъ държавнитѣ чинове; на никого, направо или посредственно, по никакъвъ начинъ нѣма да помага въ това; а за да докаже истинското свое приятелство на съсѣдъ, щомъ узнае, че нѣщо противно се крои, по всѣкакъвъ начинъ ще се старае да го предвари и да му попречи“ [1]). Това задължение обаче не било въ състояние да предотврати чуждото вмешателство, когато формата на управлението му благоприятствувала по всѣкакъвъ начинъ и даже го предизвиквала. Наопаки, ловката редакция, която рускитѣ пълномощници успѣли да дадатъ на този членъ отъ договора, послужва по-късно на Русия да вземе него за основа и оправдание за вмешателството си въ шведскитѣ работи.

[1]) Соловьевъ. — *Исторія Россіи*. т. XVII, с. 374.

„Тукъ е станало цѣла Полша; всѣкой за себе си е господарь, подчиненитѣ не слушатъ началницитѣ си[1]) и никакъвъ редъ нѣма, пиши назначения следъ Нищадский договоръ руски посланникъ въ Стокхолмъ, Бестужевъ-Рюминъ. Шведския краль Фридрихъ I, веднага подиръ сключванието на горния договоръ съ Руссия, захваналъ да мисли за ограничение на свободитѣ, които давали такъвъ резултатъ; но не билъ въ състояние да изпълни желанието си, защото либералитѣ побеждавали въ всичкитѣ избори, щомъ ставало дума за подобно ограничение; а той нѣмалъ смелостьта да направи това чрезъ единъ държавенъ превратъ. Предъ сесията на Сейма въ 1723 селското съсловие повдигнало въпросъ за увеличението властьта на правителството, но предложението не само било отхвърлено, а и авторитѣ му преследвани като измѣнници. Партизанитѣ на сѫществующия редъ се явяватъ предъ руския представитель и му разтълкуватъ, че на основание втората часть на чл. 7 отъ Нищадския договоръ Руссия има право да се противи на всѣко промѣнение въ формата на управлението и тѣ се надѣватъ, че царя нѣма да се откаже, да имъ се притече на помощь срѣщо намисленото промѣнение и да имъ даде своето покровителство. „Азъ зная, че благороднитѣ сѫ заплашвали гражданското и духовно съсловие, че ще поискатъ помощь отъ руския царь за запазванието на своята свобода, на основание чл. 7 отъ Нищадския договоръ и това заплашвание е одържало мнозина, писалъ по този поводъ Бестужевъ на царя. В. величество се ползува тукъ съ голѣмо уважение и до когато сѫществува настоящата форма на управление, нѣмамъ никаква опасность отъ страна на Швеция“ [2]). За нейното поддържание руския представитель билъ натоваренъ да заяви на шведското правителство, че „тъй като н. и. в. узнава, какво краля се старае да премахне настоящата форма на управлението и да се прогласи за самодържавенъ владетель, то н. и. в. ми заповѣда да дамъ най голѣми надѣжди на всичкитѣ добри патриоти, че той по задължението си съ мирния договоръ нѣма да ги лиши отъ своята помощь и нѣма да позволи, да се измѣнява настоящата форма на управлението“ [3]).

Подирь смъртьта на Петра I, въ Стокхолмъ билъ изпратенъ за руски представитель Головинъ. Още въ първото си

[1]) И у насъ този духъ захваща все по-силно да се развива съ помощьта на чиновническитѣ сдружавания.
[2]) Соловьевъ. XVIII, 115.
[3]) Ibid. 115.

съобщение той ходатайствува, да се подкупи най влиятелния отъ шведскитѣ велможи, графъ Хорнъ, за да помага на рускитѣ желания; но опитванието не сполучило. Работитѣ въ Швеция презъ 1726 тръгнали не по желанието на Руссия, въпреки похарченитѣ отъ Головина 5000 желтици за подкупуване депутатитѣ на Сейма. Причината на това се отдавала на неумението на Головина, за това вмѣсто него презъ сжщата година билъ назначенъ князь В. Л. Долгоруки. „Въ засѣданието си на 6 Августъ Тайния Съветъ решилъ да се изпратятъ въ Швеция 20,000 рубли за раздавание на шляхтитѣ и на други дребни личности, които иматъ сила, а на по-главнитѣ да се обещаватъ голѣми подаръци, ако вървятъ по желанието на Руссия. На княза Долгорукова било опредѣлено да се даватъ по 100 рубли на день и 11,000 рубли за прислуга"[1]). Паритѣ обаче малко помогнали въ началото: руската партия, наречена *доброжелателна*, била много слаба въ сравнение съ противната и се състояла отъ хора малко способни. Долгоруки не успѣлъ да я издигне, за това на следующата (1727) година билъ примѣстенъ отъ Стокхолмъ. Въобще, въ продължение на десеть години подиръ смъртьта на Петра I, до когато на руския престолъ се смѣняли Екатерина I, Петръ II, Анна Ивановна и вниманието на рускитѣ владетели се поглащало отъ вжтрешнитѣ работи, Шведитѣ продължавали да практикуватъ своитѣ свободи безъ опасность за държавата.

Презъ това време въ Швеция се образували две главни партии: *калпацитѣ и капелитѣ*, които по своитѣ тенденции много сполучливо би могли да се оприличатъ на партиитѣ въ България: русофилска и антирусофилска. Първата се поддържала отъ Руссия и искала нейното покровителство, а втората й била противна. Която отъ двѣтѣ тези партии сполучвала да вземе властьта, употребявала всичкитѣ си усилия, да унищожи направеното отъ противната. Така държавнитѣ работи ставали всѣкой день по-лоши. Посредствомъ тези партии, естественно следствие отъ сжществующитѣ обществени свободи, действията на Швеция били парализирани когато Руссия се намирала въ война съ Турция (1735—1739) и когато времето било най-благоприятно за едно поправяние на Нищадския договоръ. Сжщитѣ свободи послужили на Франция, да тикне Швеция въ война

[1]) Соловьевъ — XIX, 63.

съ Руссия именно когато тая последнята имала ржцетѣ си свободни (1741). Още презъ есеньта на 1740 руския посланникъ въ Стокхолмъ, Бестюжевъ Рюминъ, като съобщавалъ, че наскоро ще се свиква извънреденъ Сеймъ, казва, че „отъ по-рано трѣбва да се постараемъ за придобивание на болшинство; за това сж потрѣбни пари, да се изпратятъ агенти по провинцията, да агитиратъ за избиранието на добри хора. Трѣбва немедленно да се изпратятъ 10,000 желтици, защото ако болшинството не се състави преди Сейма, паритѣ после ще бждятъ похарчени напразно". На това донесение отъ Петерсбургъ отговорили, че паритѣ се изпращатъ и се очаква да даджтъ добръ резултатъ[1]). Паритѣ били похарчени, но добития резултатъ не билъ задоволителенъ. „Бестуж евъ писалъ, че изпратенитѣ му десеть хиляди желтици сж употребени всичкитѣ. При всичко, че съ тѣхъ не се придобило желаемото болшинство, то пакъ се спечелило нѣщо, като се осуетило помирението на руската партия съ противната, за което Бестужевъ много се страхувалъ, защото противната партия много искала това помирение. Самия краль предлагалъ на рускитѣ превърженници да се помирятъ, но паритѣ и обещанията осуетили помирението. Това трѣбва да се продължава и за напредъ, защото главния руски интересъ се състои въ това; щото между шведския народъ да има винаги разцепление"[2]).

При откриванието на Сейма въ началото на 1741 се констатирало, че рускитѣ пари почти нищо не произвели въ сравнение съ френскитѣ, защото противната партия имала на всѣкжде голѣмо болшинство. „Това зло министерство и неговата клика така сж възбудили простия народъ въ града противъ Руссия и противъ мене, щото не е възможно да се опиши. Нашитѣ приятели сж всѣкога на мнение, че ако ни усилията, ни паритѣ, ни търпението, ни умѣренностьта не помогнатъ, то трѣбва съ оржжие да се смирятъ противницитѣ, като се отнеме Финландия, което може да се извърши въ единъ походъ", писалъ Бестужевъ[3]). А на 2-й Априлий допълнялъ: „Никой Шведъ не смее да дойде у мене на посещение, за това азъ живея тукъ като че ли Руссия и Швеция се намиратъ въ истинска война". Войната била действително обявена, както казахме, благодарение на френското

1) Соловьевъ. — XX, 367.
2) „ — XXI 82.
3) Jbid. 84.

злато, но не била благоприятна за Шведитѣ. Тя спомогнала обаче на Елисавета Петровна да се възкачи на руския престолъ (1742). За това при сключванието на мирътъ (1743, въ Або) Елисавета се съгласила да повърне на Швеция завзетата отъ рускитѣ войски Финландия съ изключение на една малка часть; но подъ условие да се избере за шведски престолонаследникъ холщаинския принцъ и любенски епископъ Адолфъ Фридрихъ. Така щото избиранието на този последния се дължало единственно на руската владетелка, която му дала и 50,000 рубли пѫтни разноски за отиванието му въ Стокхолмъ. „Подиръ Бога, азъ трѣбва да благодаря на царицата за сегашното си положение. Съ думи азъ не мога да изкажа тая благодарность; оставямъ се на милостьта и на покровителството на императрицата", говорялъ новия шведски престолонаследникъ[1]) на руския представитель, когато му направилъ първото посещение.

Войната съ Руссия по най-нагледенъ начинъ показала на Шведитѣ голѣмитѣ недостатъци на тѣхното управление. Краля, Фридрихъ I, билъ първий, който виждалъ какъ чуждитѣ държави експлоатиратъ тия недостатъци за свои выгоди и сега, подиръ тая наложена отъ сената война, взелъ сериозно да мисли за измѣнението формата на управлението. Презъ 1744 за руски представитель въ Стокхолмъ билъ назначенъ Любрасъ, който веднага съобщава, че въ Швеция се забележва въ всичкитѣ крѫгове едно противоруско направление, че и самия престолонаследникъ, за да спечели симпатиитѣ на народа, не се обявява противъ това движение. Презъ това време Швеция търсяла да сключи съюзъ съ нѣкоя отъ великитѣ държави; Любрасъ препорѫчва да се ополэотвори това обстоятелство, за да се задържи Швеция подъ влиянието на Руссия. Презъ Декемврий той съобщава, че изъ провинцията се явили агитатори, които увещавали бѫдѫщитѣ депутати, да въведѫтъ самодържавно управление въ Швеция, като увѣрявали, че бедственното състояние на отечеството имъ произтича главно отъ републиканскитѣ учреждения и отъ необходимото тѣхно следствие, — несъгласията. „Войската и селянитѣ сѫ особенно наклонни на това преобразование; по-голѣмата часть отъ духовенството и гражданитѣ сѫ на сѫщото мнение; престолонаследника, налѣганъ отъ жена си и отъ партизанитѣ

[1]) Соловьевъ. — XXI, 269.

на самодържавието, ще благоприятствува и нѣма да се противи на това дѣло. Всички желаятъ усилването на кралската власть, именно както при Густавъ-Адолфа, само краля да не може да обявява война, да сключва договори и да налага данъци, което трѣбва да бжде въ властьта на представителитѣ". Любрасъ, като признавалъ такова едно промѣнение вредително за рускитѣ интереси, предлагалъ да се впиши въ съюзния договоръ, който трѣбва да се сключи съ Швеция, единъ членъ, който да обявява за неизмѣнима сегашната форма на управлението, „а за да не би Шведитѣ да се оскърбятъ, то да се иска, щото и тѣ да гарантиратъ сегашната форма на управление въ Руссия" [1]). Всѣкой день ставало все по-ясно, че престолонаследника клони да съдействува на преобразованието. За това руската царица му пиши (6/VII, 1745), да се пази отъ хората, които му даватъ подобни съвети, защото тѣ „като знаятъ вашето къмъ тѣхъ довѣрие, търсятъ съ своитѣ предприятия да възбудятъ противъ васъ шведския народъ, който ревнува за своята свобода и за сегашното управление, и съ подобни коварства да постигнатъ злитѣ си намерения за безвъзвратното ви погубване. Моитѣ къмъ в. и. в. чувства, както винаги сж имали за цель единственно вашето благополучие, тъй и сега азъ имамъ на сърдце най-главно постоянното ваше благосъстояние" [2]). Но Адолфъ Фридрихъ разбиралъ въ що се състоятъ интереситѣ на Швеция, за това, като действувалъ отъ една страна да помогне за измѣнението основния законъ на страната, отъ друга увѣрявалъ руския представитель въ Стокхолмъ, че „безъ да гледа на всичкитѣ противни внушения, той постоянно ще се старае за общия интересъ на Руссия и Щвейция, ще постжпва винаги съ съгласието на императрицата и че тези, които го съветватъ на противното, той не ги признава за свои приятели" [3]),

Прѣзъ Юний (1746) щѣли да ставатъ избори за сейма. Въ Стокхолмъ билъ изпратенъ нароченъ човѣкъ, Корфъ, съ мисия да прокара въ изборитѣ само болшинство отъ руски партизани, отъ *калпацитѣ*, наречени още *народна партия*. Когато Корфъ престигналъ въ шведската столица, изборитѣ отъ градското съсловие били вече извършени, и противната партия, *капелитѣ*, била спечелила. Той се заловилъ веднага

---

[1]) Соловьевъ. — XXI, 342.
[2]) Соловьевъ. — XXII, 76.
[3]) Ibid. 72.

за работа, да спечели поне изборитѣ отъ селското съсловие и влѣзалъ веднага въ сношение съ Калпацитѣ. Тѣ му обещавали успѣхъ, но за това били потрѣбни пари. Въ предишния сеймъ тѣ имали болшинството въ начало, защото разполагали съ 133,000 рубли; но когато паритѣ се превършили, болшинството минало на противната страна. Английския посланникъ се съгласилъ съ руския, да раздѣлятъ помежду си разноскитѣ по изборитѣ, за които били дадени вече 37,000 лева на едного отъ водителитѣ на Калпацитѣ и още други 8,000 рубли. Отъ Петерсбургъ отпуснали 20,000 рубли а Корфъ писалъ: „Не трѣбва нищо да се жали, защото щомъ лошото привителство бѫде свалено, то Швеция ще бѫде въ пълна зависимость отъ Русия“[1]) и искалъ да се дадѫтъ вънъ отъ тая сума 5,000 рубли на барона Унгернъ, за да вземе руската страна. За да се разположи шведския народъ къмъ Руссия, решено било да се изнесе 2,000 тона храна за Швеция безъ мито, а по мнението на вицеканцлера Бестужевъ трѣбва да се позволи изнасянето на още толкова, „което между патриотитѣ действува по-добрѣ отъ много хиляди рубли“[2]). Руския и английския посланици се срѣщнали съ водителитѣ на тези патриоти, които просили 160,000 рубли, за да се поддържатъ тѣхнитѣ партизани до когато трае сессията на сейма, защото въ Швеция тогазъ на депутатитѣ не се плащало за законодателната имъ работа Паритѣ трѣбвали да се иматъ тутакси на разположение, защото инакъ противницитѣ заплашвали да вематъ окончателно връхъ. „За себе си, тѣ водителитѣ, нѣма да вематъ нито петаче; сѫщото ще направятъ и Шведитѣ, които обичатъ свободитѣ на отечество си; думата е за ония, които сѫ толкова бедни, щото презъ сессията не могатъ сами да се поддържатъ въ столицата“[3]) рапортиралъ Корфъ въ Петерсбугъ. На рапорта му Бестужевъ написалъ за царицата: „Ако не тридесеть, то поне двадесеть хиляди рубли трѣбва най-скоро да се изпратятъ на камергера Корфъ и за това е неоходима най-бързата височайша резолюция, защото ако се пропусне благоприятното време за раздавание паритѣ, то вредата, която ще произлезе отъ това, не може се поправи даже и съ една война“[4]). Следъ получванието и раздаванието на тия пари, Корфъ

---

1) Соловьевъ. — XXII, 146.
2) Ibid. 147.
3) „ 147.
4) „ 149.

явява, че „дѣлото ще върви изрядно, ако само пари има; ако нѣмаше недостатъкъ отъ тѣхъ, то министерството непременно би паднало“[1]). За избиранието предсѣдатель на сейма трѣбвало да се дадѫтъ 12,000 рубли на дворянското съсловие, на селското — 6,000, а на духовенството — 4 000; освень това трѣбвало да се дадѫтъ други 15,000 рубли за подкупването на хофмаршала Броманъ.

Следъ всичкитѣ тези подкупи, които се вършили все подъ булото на покровителство и доброжелателство, за предсѣдатель на камарата билъ избранъ кандидата на Калпацитѣ Унгернъ, съ 18 гласа болшинство. Борбата между дветѣ партии се усилила още повече и Корфъ далъ 13,000 рубли за поддържание руската партия. Но не били само паритѣ, които употрѣбявало руското правителство, за да събори умразното нему министерство. Корфъ съобщилъ на това министерство, че 26 руски кораби съ войска ще преминатъ отъ Петерсбургъ за Ревель и ако бѫдѫтъ принудени отъ вѣтъра да се спрѫтъ на шведския брѣгъ, то на основание на Абовския договоръ войската да бѫде приета като съюзническа. Това известие произвело страшна тревога между противната партия, когато Калпацитѣ тържествували, че руската войска иди на помощь. Но тая новина не дала желания резултатъ. При избора за *Тайния комитетъ* Капелитѣ победили, което съставлявало за руската партия много по-голѣма загуба отъ колкото избиранието предсѣдатель на сейма Оставало да се спечели болшинството въ общото засѣдание. Корфъ не се надѣвалъ вече на градското съсловие, за това се обърналъ къмъ селското. Преоблеченъ, нощно време той се срѣщналъ съ водителя на това съсловие, който се показалъ съвършенно съгласенъ съ взглядоветѣ на руския посланникъ: „Ние имаме причини, говорилъ водителя, да считаме царицата за своя майка и благодетелка; съобщението за корабитѣ принесе най-голѣма полза: патриотическата партия би била съвършенно унищожена, ако не бе добила надѣжда за една такава помощь“[2]). Тукъ Корфъ го научилъ, какъ трѣбва да постѫпи селското съсловие въ засѣданието на сейма, за да може той да се разтури, та да се произведѫтъ нови избори, гдето може да се успее. „Той свършилъ разговора си съ увѣрението, че императрицата нѣма да остави

[1]) Ibid. 151.
[2]) „ 156.

водителя безъ едно щедро възнаграждение; още повече че той като патриотъ отхвърлилъ прелъстителнитѣ предложения на противната партия". Корфъ ималъ подобно свиждание и съ водителя на духовенството и така докаралъ работата, както самъ съобщавалъ на царицата, че „нито една партия не може успѣ да се задържи твърдо, при всичко че престолонаследника държи страната на противната партия, което задържа патриотитѣ отъ енергически нѣкои действия"[1]). Но патриотитѣ захванали още повече да отслабватъ, защото Корфъ изчерпалъ своята касса. Тѣ го увещавали, че ако Капелитѣ увладеятъ селското съсловие, страшна опасность ще настжпи за настоящия режимъ и моляли руския посланникъ, да не жали никакви пари за помагание на селянитѣ.

Корфъ като се увѣрилъ, че съ пари не може много нѣщо да направи, захваналъ съ заплашвания, както постжпвала противната партия. Той изходатайствувалъ, да се подаде една заплашителна нота на шведското правителство, въ която да се застрашава най-много престолонаследника, понеже той се готвялъ да принуди краля, да отстжпи нему престола, за да направи по-скоро преобразованието, което да избави Швеция отъ чуждото вмешателство въ управлението. Нотата била получена; въ нея се говори: „На цѣлъ свѣтъ е известно, че в. в. за настоящето си благополучие е длъженъ на н. и. в. Грамотата на императрицата отъ 6 Юлий миналата година бѣше ново доказателство на нейното старание за вашето благополучие. Въ нея тя ви предпазваше отъ тези хора, които съ вънкашнитѣ си ласкания желаятъ да спечелятъ вашето довѣрие, за да се ползуватъ отъ него въ вреда на държавата, отъ което щѣха да произлѣзатъ вредителни следствия и за в. в. Но н. и. в. съ прискърбие се научи следъ това, че водителя на противната партия, графъ Тессинъ, съумѣлъ да задържи въ своитѣ ржце благосклонностьта и сърдцето на в. в. ако и да не е тайна за в. в. че той се старае съ всички сили, да припятствува на съгласието между Руссия и Швеция . . . Ако в. в. и следъ това поиска да държи въ милость графа Тессина и неговитѣ съдружници и да следва неговитѣ съвети, следователно да се отдалечава отъ н. в. то и н. в. ще бжде принудена не само да прекрати своето искренно старание за в. в. но и съвсѣмъ да го прекжсне"[2]).

---

1) Соловьевъ. — XXII, 157.
2) Ibid. 158.

Тая нота произвела своето действие, но не постигнала напълно гонимата цель, защото наследника виждалъ какво искатъ интереситѣ на отечеството му.

Презъ Априлий 1748 Корфъ, билъ замѣненъ съ Панина, който скоро следъ пристиганието си пишалъ въ Петерсбургъ: „По причина на старость и на невъздържание, краля, ако и да не се помини скоро, последния му часъ не е далечь и бдителната противна партия взема своитѣ мѣрки. Наследника почти всѣкой день ходи въ сената, гдето предаденитѣ му сенатори присѫтствуватъ постоянно, когато нареченитѣ Патриоти — твърдѣ рѣдко. Тези Патриоти добрѣ виждатъ лошитѣ последствия отъ смъртьта на краля, но слаба е надѣждата, че ще могѫтъ да вематъ нѣкои полезни мѣрки, защото всички признаватъ слабостьта и страхливостьта на своитѣ едномишленници. Единъ отъ тѣхъ ми каза за тѣхната партия, че не може се въздигна безъ помощьта на нѣкоя чужда държава" [1]). Панинъ съветвалъ при това, какъ трѣбва да се действува после смъртьта на краля и че Руссия трѣбва да има предъ видъ три задачи: 1) да не допуща останoвлението на самодържавно управление; 2) да събори настоящето министерство; 3) вмѣсто настоящитѣ министри да постави нѣкои добри патриоти, съ които ще се вържатъ рѫцетѣ на новия краль. Да се постигне този резултатъ съ досегашната руска партия е невъзможно; трѣбва да се избере отъ противната партия нѣкой силенъ човѣкъ и да се склони на наша страна[2]). Не следъ много Панинъ получва отъ Петерсбургъ едно тайно наставление, въ което се казва: „Като виждаме отъ вашитѣ рапорти, че владеющата партия се старае да въведе самодържавно управление по исканието на краля, ние, като се грижимъ за благото и цѣлостьта на нашата империя и за отстранението на всичко онова, което може да бѫде вредително за нейнитѣ интереси, заповѣдали сме на нашия канцлеръ, да се съгласи съ данския представитель тукъ, за да можемъ съ съединени сили да разбиемъ лошитѣ замисли на тая шайка и съ това да направимъ надѣжденъ и постояненъ мирътъ на северъ. Ние се осланяме на вашата вѣрность и изкуство, щото да водите тая деликатна материя съ най надѣжднитѣ патриоти толкова тайно, щото нищо отъ това да не излезе на яве" [3]). Като следствие

---

1) Соловьевъ. — XXII, 244.
2) Ibid. 245.
3) „ 245.

отъ това наставление, следъ нѣколко месеци Панинъ получва една нота, която трѣбвало да подаде на шведското правителство и въ която се казвало, че Руссия ще се възпротиви съ всичкитѣ си сил: противъ въвеждането на едно самодържавно управление. Данския представитель отправилъ сѫщо такава нота, защото между Руссия и Дания било направено съглашение, съ сила да се възпротивятъ на всѣко предприятие въ подобенъ смисълъ. „Военнитѣ приготовления на съсѣдитѣ нѣма да причинятъ никаква вреда на Швеция, говорилъ Панинъ на Шведитѣ, които му изказвали своя страхъ отъ въоржженията на Дания и Руссия; тѣ иматъ за цѣль да запазятъ шведскитѣ свободи. Не ще съмнение, че ако Руссия и Дания не би пазили тъй бдително сегашната форма на управлението, то Шведитѣ отдавна би били роби на известната „ватига" и поданници на Франция и на Прусия" [1]). Въ разговоритѣ си съ водителитѣ на Калпацитѣ, на тѣхнитѣ въпроси: „могжтъ ли да се надѣватъ, че царицата, като излезе изъ търпение, ще даде нуждното правосждие за неблагодарностьта на наследника и кога, благодарение на нейното оржжие, народа ще дочака часътъ на своето избавление", Панинъ се задоволявалъ да отговаря: „Вие можите да бждите увѣрени, че н. и. в. има само едно желание, то е да поддържа вашитѣ свободи. По моето мнение, двама или трима отъ най известнитѣ патриоти трѣбва тайно да се съгласите и заедно да искате защитата и помощьта на н. и. в. като обмислите здраво, по кой начинъ да се извърши това дѣло" [2]).

Въ края на Май (1749) Панинъ получилъ едно дълго наставление, какъ да даде втора нота на шведското правителство противъ измѣнението на сжществующия редъ. Въ наставлението се говори: „Ако отговора на краля и да ни успокоява, че той нѣма подобни намерения, въ което вѣрваме, то пакъ нашия естественъ интересъ, съ който е свързана безопасностьта на империята и запазванието спокойствието и равновесието на Северъ изискватъ, да не се довѣряваме много на даванитѣ увѣрения. . . А за да се излезе веднъжъ за винаги отъ настоящето съмнение и да се не боимъ за напредъ за своя собственъ интересъ и за свободитѣ на шведския народъ, ние считаме за нуждно къмъ тая нота да се прибави

[1]) Соловьевъ. — XXIII, 82.
[2]) Ibid. 83.

следующето: ако следъ смъртьта на краля, въ Швеция помислятъ за измѣняване настоящата форма на управление, то да се предварятъ всичкитѣ бѫдѫщи безредия, ние сме взели решение да навлеземъ съ единъ корпусъ войска въ шведска Финландия, не като неприятели, а като приятели, като вѣрни съюзници и като защитници на притѣснената шведска свобода. Този нашъ корпусъ ще бѫде подържанъ съ наши средства, ако, разбира се, цѣлия шведски народъ посрѣщне нашата войска по единъ дружелюбивъ начинъ. Ако обаче нѣкои Шведи вематъ криво да тълкуватъ нашитѣ намерения и поискатъ да се възпротивятъ на войската, на такива ще се гледа като на неприятели"[1]).

При всичко че при подаванието на нотата Панинъ прибавилъ, че „Руссия не търси да разпространява своитѣ граници, за което има достатъчно доказателства", тя произвела голѣмо впечатление не само въ Швеция, но и въ странство. Никой отъ съюзницитѣ на Руссия не искалъ да я поддържа въ този пѫть, за това трѣбвало посредствомъ самитѣ Шведи да се припятствува на измѣнението. За тая цель на Панина били изпратени 50,000 рубли да образува нова партия, защото Калпацитѣ се показвали недостатъчно ревностни. Заслужва да се спомене, по кой начинъ тия пари били внесени въ шведската столица, за да не бѫдѫтъ забележени отъ властитѣ. Двама агенти ги домѫкнали до стенитѣ на Стокхолмъ и когато едина останалъ да ги пази, другия влазя въ градътъ, да съобщи на Панина. Този последния излазя на ловъ съ своитѣ секретари, замръква вънъ отъ града и се отбива да пренощува въ гостилницата, гдето билъ слѣзалъ куриера съ паритѣ, подъ предлогъ че е боленъ. Презъ нощьта паритѣ били принесени въ стаята на посланника, натурени като ловъ въ чантитѣ на ловцитѣ и внесени въ градътъ[2]). Като ги получилъ, Панинъ пишалъ въ Петерсбургъ: „Не виждамъ друго средство за сформируванието на нова партия освень подкупванието на единъ или двама сенатори, които би имали всичкитѣ качества на водители и които би взели върху си грижата за съставянието на партията и понеже сесията на сейма е далечъ още, а работата изисква много пари, то английския представитель ще може тукъ да надвие съ златото си силата на Франция". Сформируванието на

[1]) Соловьевъ. — XXIII, 83.

нова и надѣждна партия, която да възприпятствува на кроящата се реформа, не отивало никакъ задоволително, а Панинъ успѣлъ да си достави постановлението на Тайния комитетъ, съ което било решено, да се възстанови непременно самодържавието следъ смъртьта на настоящия краль. Отъ друга страна отговора на шведското правителство на втората руска нота не билъ много благоприятенъ. Въ него се казвало, че ако руската императрица „безъ предварителното и формално искание отъ страна на Швеция, заповѣда на своитѣ войски да преминатъ границата, то подобна една постжпка ще се счита за нарушение на народнитѣ права и за явенъ разривъ, който ще принуди Швеция да употреби за своя защита даденитѣ й отъ Бога средства“.

Всичко това карало руската владетелка да действува съ по ефективни средства, отъ колкото чрезъ проектираната партия. За това презъ Октомврий с. г. на Панина било писано, да подаде една третя нота. „За най-добрѣ намерихме, да поискаме отъ шведския дворъ, да влезе съ насъ въ особенни преговори за сключването на една тържественна конвенция, съ която Швеция да обещае, че нѣма по никакъвъ начинъ да измѣни настоящата форма на управление и съ която ние да се задължаваме да гарантираме тая форма на управление, както и установеното наследство“. . . . Тази постжпка отъ наша страна свидетелствува за нашитѣ приятелски чувства къмъ шведския дворъ, особенно къмъ престолонаследника, защото освень гдето се стараемъ за запазването правдинитѣ и свободитѣ на единъ съсѣденъ народъ, ние не желаемъ да допуснимъ, щото престолонаследника, въ случай че би се опиталъ да ги наруши, да наруши дадената отъ него клѣтва и съ това въ началото още на своето царуване да възбуди недоволствието на цѣлия народъ, който обича своята свобода и това да се направи отъ единъ престолонаследникъ, за въздиганието на когото ние сме вземали голѣмо участие“[1]).

Но и тая нота не произвела желаното следствие, защото въ отговоръ на нея шведското правителство решително се отказало да сключи каквато и да е конвенция относително формата на управлението. Краля предложилъ да даде гаранция, че никога нѣма първий да наруши мирътъ; ако и

---

[1]) Соловьевъ — XXIII, 91.

Русия даде подобна гаранция отъ своя страна, спокойствието ще бѫде обезпечено. Но въ Петерсбургъ преследвали други цели, за това отхвърлили това предложение. Руския представитель въ Лондонъ заявилъ на английското правителство, че „царицата се надѣва, какво, въ случай че Швеция не обърне никакво внимание на настояванията на Руссия за неизмѣняването формата на управлението и последнята бѫде принудена да изпълни задълженията си по Нищадский договоръ, то Англия ще признае въ този случай casus foederis и ще помогне на Руссия". Но отъ Лондонъ отговорили, че Англия се отказва да помогне ако Русия вкара войскитѣ си въ Финландия единственно по причина, че Швеция не се съгласявала да сключи съ нея договоръ относително промѣнението формата на управлението. Австрия изказала сѫщото решение. А френското правителство заявило, че ако наистина Руссия за такава причина въведе войскитѣ си въ Финландия, то Франция заедно съ Прусия нѣма да оставятъ безъ помощь своя съюзникъ. Отъ Цариградъ сѫщо се отзовавали неблагоприятно за руското решение, при всичко че Неплюевъ увѣрявалъ, какво „императрицата не желае ни педа шведска земя; но ако Шведитѣ не се откажатъ отъ намерението си, да измѣнятъ правителственната форма, то тя нѣма да се спре предъ никакви представления и ще употреби всички дадени ѝ отъ Бога средства, да осуети това зло".

Това поведение на държавитѣ принудило Руссия да се откаже отъ налаганието съ сила своитѣ желания. Въ Петерсбургъ решили, че „следъ като е направено всичко, което може да се постигне съ благодеяния, да се оставятъ Шведитѣ на своето собственно жребие и да бѫдемъ готови за действие когато безопасностьта на рускитѣ граници го изисква". На Панина било заповѣдано, да не търси вече съ подкупи да набира руски партизани.[1]) Но това било едно решение, взето въ една минута на огорчение, когато всичкитѣ усилия се показвали безплодни. Следъ възстановлението на хладнокръвието, решението ще се отмѣни. За сега се намерила само една държава, която посрѣщнала благосклонно руското решение; тя била Дания, която се опасявала повече и отъ Русия, да не би Швеция да се осили чрезъ въвеждането на самодържавно управление. Ето защо, като отго-

[1]) Соловьевъ. — XXIII, 100.

воръ на съпротивлението на казанитѣ държави, между Русия и Дания билъ сключенъ единъ договоръ, съ който тѣ се задължавали взаимно да си помагатъ за възпрепятствувание съ всички средства противъ въвеждането самодържавие въ Швеция.

Рускитѣ действия произвели желаемото следствие. Презъ Мартъ (1751) краля се поминалъ, и на престола дошелъ Адолфъ Фридрихъ, безъ обаче да извърши толкова опасното за Руссия преобразование. Наопаки, новия краль далъ най-тържественни увѣрения на руската царицата, че нѣма да пропусне нищо, което би съдействувало за усилването на доброто приятелство и на тѣсното съгласие между двата двора; а сената захваналъ да се стреми за усилването на ствоята власть за смѣтка на кралската. За това презъ Декемврий, когато засѣдавалъ сейма, Панинъ съобщава, че не сѫществува вече никакаква опасность за измѣнението формата на управлението. Въ началото на 1752 произлѣзалъ единъ конфликтъ между краля и сената по упражнение на властьта имъ, което накарало първия да се хвърли съвършенно въ обятията на Руссия. При таквозъ положение на работитѣ, нѣмало вече страхъ отъ едно промѣнение формата на управлението и последнето тръгнало така, както го желаяли въ Петерсбургъ. За да се закрепи още по-силно въ това състояние управлението, Панинъ поискалъ да му се отпуснатъ 20 — 30,000 рубли, за поддържание партията на благонамереннитѣ презъ време на сейма въ 1755. Но руското правителство считало, че сегашното положение е задоволително, за това канцлера Бестужевъ отговаря на Панина: „Повече не ни остава освень да оставимъ Шведитѣ на собственното имъ жребие, като се ползуваме само отъ удобнитѣ случаи, да вселяваме помежду имъ недовѣрие единъ къмъ другъ и несъгласие. Формата на тѣхното управление сама по себе си дава такъвъ резултатъ . . . Между насъ казано, колкото и да доказваме на Шведитѣ, че собственнитѣ имъ интереси изискватъ, щото винаги да бѫдѫтъ въ съгласие и искренна дружба съ насъ, азъ никога не мога да намеря тези интереси; а и за тѣхъ само на дума се говори; никога не е предприето доказванието имъ“.[1])

Мнозина шведски патриоти виждали, че слабостьта на отечеството имъ се състои единственно въ порочностьта на кон-

---

[1]) Соловьевъ. — XXIII, 207.

ституцията и търсяли по всѣкакъвъ начинъ да я поправятъ; на тѣхнитѣ идеи не билъ чуждъ и краля. Тѣ планирали съ държавенъ превратъ да постигнатъ това, което заслѣплението на множеството не позволявало да се постигне по легаленъ начинъ. Заговора обаче билъ откритъ и предводителитѣ му наказани съ смърть. Това дало основание на сената да увеличи още повече своитѣ прерогативи за смѣтка на кралската власть. На Панина било заповѣдано да стои на страна, защото това направление на работитѣ отговаряло на рускитѣ интереси. „Ако ли краля или кралицата ви се оплачатъ за притѣсненото си положение, може да ги увѣрите, че императрицата нѣма да ги остави безъ помощь; само установената форма на управление и свободитѣ на държавнитѣ чинове трѣбва да останатъ непокѫтнати".[1]) И тѣ не само останали непокѫтнати, но постепенно били развити до такава степень, щото Панинъ презъ 1757 билъ съвършенно правъ като съобщавалъ: „У шведския краль не е останало нищо кралско освень името, а въ народа не му е останала даже титлата величество". Сега Франция разполагала съ сѫдбинитѣ на Швеция вь седемгодишната война срѣщо Прусия. Прѣзъ 1760 се извършили изборитѣ за новъ сеймъ, въ които противницитѣ на кралската власть добили пълно надмощие. Това отговаряло на интереситѣ на Руссия, която, заета сѫщо въ седемгодишната война, се задоволявала само да наблюдава, щото да не бѫдѫтъ затворени вратата за бѫдѫщитѣ й действия. Действително въ началото на 1761, графъ Остерманъ, който замѣстилъ Панина, съобщава, че „нѣма страхъ отъ възстановление на самодържавието въ Швеция, ако и противницитѣ на сенатската партия да говорятъ, че на бившия сеймъ кралската власть била толкова отслабена, щото сената мислялъ само да измѣни монархическата форма на аристократическа".

Когато подиръ смъртьта на Елисивета Петровна, на руския престолъ дошелъ Петръ III (1762), той измѣнилъ руската политика и спрямо Швеция. Въ своята превързаность къмъ шведския краль, той решилъ да помогне за усилванието на властьта му, чрезъ измѣнението на основния законъ. На Остермана било заповѣдано да поддържа всѣкога и по всѣкакъвъ начинъ краля и неговата партия. Туй направление не отговаряло

---

1) Соловьевъ. — XXIV, 83

на истинскитѣ руски интереси; ето защо щомъ на руския престолъ дохожда Екатерина II, тя заповѣдала веднага на Остермана да остави на страна даденитѣ му наставления за поддържанието на двореца. „Като поддържате формата на управлението, гледайте да помагате на противната на владеющата партия“ говоряла първата Екатеринина инструкция на Остермана. „Това трѣбва да бжде непременно и винаги правилото на нашата политика въ тамошнитѣ работи, защото главнитѣ положения на това управление сж такива, отъ които нашата държава никога не може да се откаже, а именно, всичкитѣ военни предприятия, както и налозитѣ за покриванието на разноскитѣ имъ, безъ които тѣ сж невъзможни, каквито и да бждятъ чуждестраннитѣ субсидии, зависятъ отъ болшинството на гласоветѣ на държавнитѣ чинове . . . Участието на Швеция въ последнята германска война било решено само отъ сената, въпреки възраженията на краля; самъ сената наложилъ на народа и единъ данъкъ отъ 20 милиона въ видъ на лотария за воданието на тая война. Това не трѣбваше да се допуща; не може да служи за оправдание предъ нашитѣ истински интереси факта, че войната се правяла въ наша полза, защото такова едно аристократическо признавание на власть и права на сената си остава всѣкога едно нарушение както на главнитѣ принципи на шведското управление, тъй и на нашитѣ интереси . . . Швеция, като изгуби най добритѣ си области, отъ необходимость само търпи настоящето си положение; формата на нейното управление прави несвоевременни и недостатъчни всичкитѣ й усилия, да излѣзе отъ това положение, защото когато работата дойде, да се решаватъ военнитѣ предприятия, въ сейма трѣбва да се съгласятъ отъ последния селянинъ до първия графъ върху отпущанието на пари, като необходимо средство за водение на войната. Ние сме увѣрени, че въ вашата ревность къмъ службата, вие ще имате винаги за правило въ поведението и въ действията ви тези съображения, които отговарятъ тъкмо на нашитѣ интереси. Ние знаемъ че нѣмате средства и че не сте въ състояние да поправите направеното зло, но другитѣ наши работи не ни позволяватъ още да обърнемъ къмъ това потрѣбното внимание. При всичко туй, вие ще действувате така, щото да поддържате равновесието между партиитѣ и да държите въ респектъ владеющата, за да можемъ при едни благоприятни обстоятелства, да възстановимъ унищоженото отъ

нея равновесие въ върховната власть, която споредъ формата на управлението е раздѣлена между краля, сената и държавнитѣ чинове. Следователно, вие ще трѣбва да се отнасяте ласкаво съ правителството и съ неговитѣ партизани и по възможность въ разговоритѣ си съ тѣхъ да имъ внушавате, че ние, както и всички, които се интересуватъ въ запазванието формата на тѣхното управление, а следователно и на тѣхнитѣ свободи, не можемъ да считаме за полезно онова, което прехвърля тяжестьта къмъ една или къмъ друга страна и нарушава установенитѣ граници на властьта . . . Съ една речь, трѣбва да се стараете, да спечелите довѣрието на т. величества къмъ насъ и да се сдобиемъ съ приятели, които да нѣматъ друга цель освень запазванието на основнитѣ правила на управлението, за да можемъ на всѣко време да имаме основание, безприпятственно да се месимъ въ тамошнитѣ работи . . . Като имате за правило тая наша система, ще ни опишите настоящето положение на всичкитѣ фракции, които съставляватъ двете главни партии . . . "[1]). Вследствие на това наставление, Остерманъ отговарялъ: „Никога не съмъ чувалъ толкова ожесточени нападения противъ настоящата форма на управлението". Когато той попиталъ едного отъ шведскитѣ държавни хора върху сегашното положение на работитѣ, Остерманъ получилъ отговоръ, че „цельта на просветенитѣ Шведи е унищожението на сѫществующитѣ безредици, което не може да се постигне безъ преглежданието на основния законъ, безъ отстранението на противоречията, които сѫществуватъ въ него и безъ точното определение границитѣ на кралевата и на сенатскитѣ власти". Това измѣнение се заловила да подкрепя най-върлата руска съперница, Франция, която до сега поддържала противницитѣ на кралската власть, като се водяла отъ общото правило, че слабостьта на тая власть дава възможность на другитѣ държави да се месятъ въ работитѣ на страната и да прокарватъ въ нея своитѣ стремления.

За да не би чрезъ слѣпото поддържание на тъй ненавидената форма на управление да изгуби съвършенно симпатиитѣ на Шведитѣ, Екатерина свиква презъ Октомврий (1763) една конференция отъ своитѣ съветници, да обмислятъ какво поведение да се държи въ шведскитѣ работи. Конференцията

---

[1]) С. Р. И. О. — XLVIII, 7[illegible].

решила, че може да се допуснатъ нѣкои измѣнения въ шведското управление, но ако тѣ не се отнасятъ до усилванието на кралската власть. Решено било да се изпратятъ на Остермана и 30,000 рубли за поддържанието на това решение. Въ отправеното му въ този случай писмо се казва: „Увѣрявайте по най категорически начинъ преданнитѣ намъ благонамеренни патриоти, че никога нѣма да престанемъ отъ да имъ помагаме и да ги подкрепяме въ благитѣ имъ намерения, да възстановятъ споредъ точното съдържание на основнитѣ имъ закони развалената днесь равновесие между тритѣ държавни власти, краля, държавнитѣ чинове и правителството, на което равновесие се основаватъ всичкитѣ правдини и свободи на народа . . . При настоящето разположение на духоветѣ за измѣнението формата на управлението, вие ще се стараете да съгласявате колкото е възможно всички къмъ нашето мнение, като употребявате вашитѣ внушения и разсжждения съ всѣкиго споредъ положението му, нравътъ, понятията му, страститѣ и наклонноститѣ му, за да съставите една такава партия, която, като държи равновесието между дворцовата и сенатската партии, да не допусне, щото лекомисленнитѣ Шведи да се хвърлятъ отъ сегашното разпуснато самоволие въ една противна крайность“ [1]).

При това разположение на духоветѣ, презъ Августъ (1764) било решено да се свика извънреденъ сеймъ. „Отъ това решение, писалъ Остерманъ, всичкитѣ благонамеренни патриоти очакватъ голѣма полза, ако получатъ отъ в. и. в. обещаната помощь. Ако сега, въ началото, се пропусне случая, то после работата не може се поправи нито съ двойни разноски“ [2]). Английския представитель предложилъ на Остермана 40,000 лири английски да действуватъ заедно; а отъ Петерсбургъ му отпуснали 50,000 рубли, при което царицата му пиши: „Отъ досегашнитѣ ни нееднократни наставления достатъчно ви е известно, че ние считаме за нашъ постояненъ и ненарушимъ интересъ непоколебимото запазвание въ Швеция на озаконеното въ 1720 волно управление и съпротивлението за въвеждание на самоуправление. Това и потвърдяваме най силно сега и ви заповѣдаме, да употребявате всичкитѣ си сили, да припятствувате на това въвеждание . . . Ние признаваме за благонамеренни патриоти всички, които се ста-

[1]) С. Р. И. О. — LI, 44.
[2]) Соловьевъ. — XXVI, 97.

раятъ само за възстановлението на пълно равновесие между тритѣ власти . . . Заповѣдамъ ви, да давате на истинскитѣ благонамеренни патриоти всѣка помощь не само въ съвети, но и въ пари. Вие трѣбва да се стараете, да съставите отъ тези патриоти единъ действующъ корпусъ, което може да се постигне като имъ се избере единъ водитель" . . .[1]). Съ сѫщия рескриптъ се увеличавала плащаната пенсия на сенатора Левенхелмъ (№ 1) отъ 6000 на 7000 плота.

За по-успѣшното поддържание на този удобенъ за съсѣдитѣ на Швеция редъ, презъ сѫщата (1764) година билъ сключенъ единъ договоръ между Руссия и Прусия за поддържание равновесието между тритѣ власти: краля, сената и сейма: а на 11 Мартъ (1765) билъ сключенъ новъ съюзенъ договоръ между Руссия и Дания, третия таенъ членъ на който говори, че двѣтѣ договорящи страни се задължаватъ да поддържатъ основния шведски законъ и да възстановятъ равновесието на властитѣ въ Швеция, ако то бѫде нарушено.

Остерманъ ревностно изпълнилъ предписанията на горния рескриптъ. Въ началото на 1765 се събралъ сейма съ болшинство отъ *благонамеренни патриоти*. „Безъ да се гледа на всичкитѣ интриги и на паричнитѣ разходи отъ страна на френската партия, явявалъ той, за председатель на сейма е избранъ единъ благонамеренъ патриотъ. Истина е че не малка сума пари похарчихме съ английския представитель за тая цель, но за това пъкъ никога не е имало такъвъ благополученъ сеймъ, защото всички оратори сѫ избрани отъ благонамереннитѣ"[2]). „Сега, пишалъ не следъ много сѫщия, отъ в. и. в. зависи да започните благополучното начало, за да направите шведския народъ вѣчно да прославлява вашето име"[3]). Благодарна отъ старанията на Остермана, царицата му пиши: „Сега имаме надѣжда да прокараме съ успѣхъ всичкитѣ въпроси, които съставляватъ за винаги непоколебимия интересъ на нашата империя, а именно: да покажемъ на шведския народъ, че ние не сме равнодушни къмъ вѫтрешното състояние на работитѣ му, да си съставимъ между него непосредственна руска партия, която да закрепимъ до такава степень, щото безстрашно да може да се казва такава на своитѣ съграждани и най сетне да я поставимъ въ равновесие съ другитѣ партии въ страната, чрезъ което, естественно, всичкитѣ

---

[1]) С. Р. И. О. — LVII, 126.
[2]) Соловьевъ. — XXVI, 182.
[3]) Ibid., 183.

предприятия и системи, противни на нашитѣ политически интереси, ще бѫдѫтъ подложени на слабость и неудобства"[1]). А Панинъ му пиши: „Здравата политика изисква, щото ние отъ своя страна да туримъ друга основа на нашитѣ работи въ Швеция. Сега трѣбва да се стараете най много, щото нашата партия да се затвърди въ самото правителство, което може да се постигне ако се промѣни министерството и ако се вкаратъ въ сената нѣколко члена отъ нашата партия, чрезъ което само ще се обезпечи нейната твърдость и безопасность подиръ закриванието на сейма. Другояче партията може да се разпадне следъ закриванието му. А понеже чрезъ тая реформа на управление работитѣ могѫтъ да се подобрятъ, то естественно ще изчезне и неговото негодувание противъ това управление, та и за насъ ще премине опасностьта отъ неговото промѣнение. Ваше сиятелство нѣма нужда да се съобразява съ желанията и удобствата на шведския дворъ, а трѣбва да обърните всичкитѣ си грижи въ полза и за затвърдяванието властьта на благонамеренната партия, при което е желателно да се съкрати още повече кралската власть, така щото на т. шведски в. да остане въ память двукратната имъ къмъ насъ непризнателность и да помнятъ колко е вредително да се упорствува противъ народното благо"[2]). За поддържането на това благоприятно положение Остерманъ поискалъ още 70,000 рубли, на което царицата написала: „Да се отправятъ безъ да се губи време". Съ помощьта на тези пари болшинството на сейма въ руска полза се усилило още повече, като касирвало изборитѣ на противницитѣ си и ги замѣнявало съ свои партизани.

Този редъ на работитѣ дотегналъ на всички, особенно на краля. На всѣкѫде почнали да говорятъ за единъ държавенъ превратъ, който да тури край на това положение. Когато Остерманъ съобщилъ въ Петерсбургъ за тая възможность, Екатерина му пиши между друго и: „Вие имате да се съобразявате съ досегашнитѣ предписания. Намираме за нуждно освень това, да ви дадемъ като наставление за предупреждението на подобна една предосѫдителна резолюция, да увѣрявате при всѣкой удобенъ случай, че нашитѣ войски се държатъ близо до границата въ готово състояние, гдето наистина ще се сѫберѫтъ до 50,000 души, които ще се употребятъ

[1]) С. Р. И. О. — LVII, 172.
[2]) Соловьевъ. — XXVI, 190.

за защищаванието на настоящия редъ . . . При настжпванието на описаното отъ васъ печално произшедствие, или когато бждите вѣрно и явно предуведомлени за неговото изпълнение, вие ще протестирате по единъ явенъ и силенъ начинъ противъ нарушението озаконената форма на управление въ Швецеия, която трѣбва да служи като непременно основание и като залогъ, както за нейната, така и за съсѣдитѣ ѝ безопасность, и при това ще обявите, че правото и непосредственно следствие отъ нея ще бжде войната; а вие ще се съедините и съ най-малкото число Шведи, които се обявятъ противъ това измѣнение".[1])

Когато усилията на царицата да премахне у шведския краль желанието за едно измѣнение, не дали нуждния резултатъ, тя предписва на Остермана, да остави краля самъ да се грижи за своитѣ работи, „а да обърнемъ всичкото си внимание за поддържание цѣлостьта на съставената отъ насъ патриотическа партия и за затвърдението ѝ въ бждяще . . . Върха на вашитѣ заслуги къмъ отечеството ше бжде ако успѣете, щото въ настоящия сеймъ да се озакони по единъ тържественъ начинъ, че за напредъ не може да става никакво промѣнение въ формата на управлението безъ единодушното съгласие на всичкитѣ четири съсловия, на краля лично и на сенаторскитѣ гласове. Така щото несъгласието на една отъ тритѣ тези власти при озаконението на едно промѣнение въ управлението да го оставя безъ действие, и щото такова едно изправление или прибавление къмъ формата на управлението да бжде потвърдявано съ клѣтва отъ господарственнитѣ чинове"[2]). За поддържание благоприятното разположение, на сейма, Остерману били изпратени още 50,000 рубли „за похвалното му ржководяние партията на благонамереннитѣ, да преодолее усилията и коварнитѣ стремления на барона Бретеля и на високомѣрната придворна шайка". На новия подпредсѣдатель била определена пенсия отъ 10,000 плота, а на председѣдателя, Левенхелмъ, означенъ подъ № 1, продължавали старата пенсия отъ 5,000 рубли. Къмъ края на сесията на сейма Остерманъ поискалъ и получилъ нови 100,000 рубли, „както за доброто свършване на сейма, така и за закрепяванието на придобитото ни надмощие въ шведскитѣ партии".

Съ тези средства Остерманъ сполучилъ до известна сте-

---

1) С. Р. И. О. — LVII, 202.
2) С. Р. И. О. — LVII, 269.

пень. Комисията на сейма приела единъ проектъ за конституция тъкмо такъвъ, какъвто желаели въ Петерсбургъ. Когато Остерманъ съобщилъ това на Панина, той отбележилъ върху рапорта му: „Това е такова дѣло, което ще укрепи за винаги полезната за Руссия форма на шведското управление и което предшедственницитѣ на в. в. никога не сѫ успѣли да постигнатъ, при всичко че всичкитѣ наши предишни безспокойствия съ Швеция, които по нѣкога сѫ ни и действително въоръжавали, сѫ имали главно него предъ видъ. Предоставямъ си да ви поздравя когато то бѫде прието окончателно“ [1]). Но Остерманъ не билъ щастливъ да получи поздравлението на руския канцлеръ. Конституцията, ако и да била прокарана презъ всичкитѣ събрания, не можила да влезе въ сила, защото краля отказалъ да я подпиши. Наопаки, той като гледалъ какви стремления преследватъ съсѣдитѣ му съ защитата си на мнимата народна свобода, захваналъ все по-силно да мисли, какъ да тури край на тѣхнитѣ вмешателства. Презъ Май (1766) избухнало селско възстание въ една отъ шведскитѣ области. „Остерманъ продължавалъ да съобщава, че бунта се усилва постоянно и че споредъ ходящитѣ слухове бунтовницитѣ иматъ намерение да нападнатъ Стокхолмъ, да избиятъ дворянството, да свалятъ краля за слабостьта на неговото управление и да качатъ на престола наследника, като му даджтъ самодържавна власть“ [2]). Бунта не сполучилъ, но Остерманъ узналъ, че въ Франция окончателно се решили, да направятъ коренно промѣнение въ формата на шведското управление, като се възстанови самодържавието. Франция имала интересъ, щото Швеция, задъ гърбътъ на Русия, Прусия и Англия, да бѫде силна.

Като съобщавалъ на своето правителство това известие, руския представитель въ Парижъ го съветвалъ: щомъ краля поиска отъ сейма подобно едно стѣснение на свободитѣ, съсѣдитѣ му съюзници да приближатъ къмъ шведскитѣ граници своитѣ войски, за да попречатъ съ тѣхъ на подобно едно пагубно измѣнение. Както намерението на Фридрихъ Адолфа, така и решението на Франция, не можали обаче лесно да се приложатъ. Годината 1767 се минала съ преобладаванието на руската партия. Следующата година се захванала съ искание отъ страна на Остермана, да му се изпратятъ 26,000 рубли

[1]) С. Р. И. О. — LXVII, 47.
[2]) Соловьевъ. XXVII, 205.

„за ободрение и усилване на благонамереннитѣ“. „Цельта на всичкитѣ движения тукъ е да се свика единъ извънреденъ Сеймъ, да се измѣни формата на управлението, както и установената система на външнитѣ отношения, добавялъ той. Това положение въ Швеция изисква най-бърза помощь“[1]). Исканата помощь не закѫсняла да престигне. Тя се състояла за сега, до когато се яви нужда за употребление на насилственни мѣрки, въ пари за поддържание на рускитѣ превърженници. Единъ отъ тѣхъ, означаванъ подъ № 2, като се намерилъ малко злѣ въ финансово отношение, царицата заповѣдала да му дадѫтъ 7,000 рубли. „Ще го убедите, че съ даваната му помощь ние нѣмаме друго намерение освень вѫтрешното удоволствие, да видимъ единъ човѣкъ, толкова благонамеренъ и честенъ, въ едно по-добро домашно положение, та да може съ полза за отечеството да продължава своитѣ патриотически подвизи“. На сенатора, баронъ Рибингъ била отпусната пенсия отъ 3,000 рубли годишно, „за да поддържа въ благонамеренната партия старитѣ ѝ приятели и да ѝ придобива нови . . . Нашата щедрость нѣма друго намерение освень да дадемъ на барона Рибинга едно доказателство за нашето благоволение къмъ него и да доставимъ чрезъ него на партията на истинскитѣ патриоти нова подпора, за да може съ времето все повече и повече да расте и да се укрепява“[2]). Сенатора Хорнъ получилъ съ сѫщата цель 7,000 рубли. Определена била пенсия и на другъ единъ сановникъ, означенъ подъ № 6. На сенатора Левенхелмъ, означенъ подъ № 1, били отпуснати 15,000 рубли въ формата на заемъ. „Осторожнитѣ мѣрки, които в. с. сте взели при отдаванието на № 1 известната сума, сѫ много на мѣстото си. Като имаме на рѫце формалното негово задължение, ние ще имаме една юзда, за да управляваме боязливия му характеръ, защото изваждането на яве това му задължение ще съставлява най-голѣмия страхъ за него“, пиши Панинъ на Остермана[3]). Презъ 1769 № 2 получилъ още 10,000 рубли все за поправление на домашното си състояние[4]).

Презъ Февруарий тая година Сейма се събралъ на извънредна сесия и Остерманъ поискалъ (2/II) 207,290 рубли за от-

---

[1]) С. Р. И. О. — XXVII, 305.
[2]) С. Р. И О. – LXVII, 316.
[3]) „ LXXXVII, 32.
[4]) Ibid., 321.

купуване гласоветѣ на представителитѣ, защото всички говорили, че въ Сейма ще се прокара измѣнението на Конституцията въ полза на кралската власть. „По известния вече развратенъ националенъ духъ у Шведитѣ, пишалъ руския представитель, трудно е да предполагаме предварително, че ще вземемъ върхъ въ началото на Сейма; но могѫ да ви увѣря, че нашитѣ съперници много скѫпо ще заплатятъ за своята сполука, ако сполучатъ". Рускитѣ подкупи произвели желаемия резултатъ въ сената. На основание на сѫществующия договоръ между Руссия и Дания, последнята, предъ видъ упорнитѣ слухове за едно предстояще промѣнение на работитѣ въ Швеция, предприела явно да въорѫжава флотата си, за да се възпротиви съ сила на тая възможна случайность и да защити Шведската свобода. Фридрихъ Адолфъ поискалъ отъ сената, да реши вземането на нѣкои предпазителни мѣрки противъ възможното появяване на датската флота. Рускитѣ пари направили, щото сената да отхвърли искането на краля. Единъ отъ подкупенитѣ сенатори, баронъ Фризендорфъ, заявилъ, че въорѫжението на Дания не може да има друга цель освенъ да се застѫпи въ случай на опасность за Шведската свобода, или да се защити противъ едно шведско нападание; а тъй като свикания сеймъ нѣма ни едно отъ тези намерения, то предпазителнитѣ мѣрки сѫ излишни.

Сейма се открилъ съ съвършенно неприятно разположение за рускитѣ желания. За предсѣдатель билъ избранъ графъ Ферзенъ отъ противната партия, както и ораторитѣ. Веднага било престѫпено къмъ пречистването на сената отъ рускитѣ подкупници. Това било признакъ, че и толкова страшното за съсѣдитѣ на Швеция промѣнение може да се направи. За туй Екатерина пиши на Панина: „Заповѣдайте на Остермана да обяви на всички и на всѣкиго, че да остане и единъ Шведъ за защитата на свободата, то азъ и него ще доддържамъ. Освенъ това заповѣдайте, да се напиши въ този смисълъ една статия, като излѣзла отъ нѣкое чуждо лице, която да се напечати и разпръсне въ цѣлата страна".[1]) На Остермана било заповѣдано, да употреби всичкитѣ си усилия за запазване сѫществующата конституция. Русия сега била въ война съ Турция и конституцията ѝ давала възможность да осуети всѣко опитване на Швеция да извлече нѣкаква полза за себе

1) Соловьевъ. — XXVIII, 96.

си отъ това неблагоприятно положение. Но то именно давало най-голѣма възможность на Шведитѣ да се увѣрятъ въ недостатъцитѣ на основния имъ законъ и да настояватъ все по-силно за едно измѣнение. Остерманъ съобщавалъ, че по всички признаци се вижда, какво въ началото на Октомврий ще се повдигне формално въпроса за измѣнението на конституцията и че престолонаследника употребявалъ всичкитѣ си усилия, да спечели офицерството въ полза на това промѣнение. Въпроса билъ наистина повдигнатъ. Двѣтѣ сѫществующи партии били наклонни да се съгласятъ на взаимни отстѫпки, само да се направи измѣнението. Изработенъ билъ и проекта на реформитѣ, съ които можало да се извади отечеството отъ несносното положение. Проекта предвиждалъ 1) правото на краля да назначава висшитѣ сановници,; 2) да сключва договори и съюзи съ другитѣ държави, като вземе съгласието на сената, дадено чрезъ вишегласие; 3) да свързва миръ въ случай на война или на размирия; 4) последнята инстанция на правосѫдието да бѫде краля и сената; 6) сейма не може да прави закони безъ съгласието на краля; 6) краля има право да свиква сейма по практикувания до сега начинъ. Тая реформа била въ състояние да поправи работитѣ въ Швеция, за това щомъ руската императрица узнава приготовлението й, взема всички мѣрки, да осуети приемането й.

Още презъ сѫщата година (12 Октом. 1769), за да бѫде по-сигурна противъ възтържествуването на проектираното промѣнение, Екатерина II се съгласява съ пруския краль, Фридрихъ, въ единъ договоръ, да употребятъ всичкитѣ си средства, влияние, пари, сила, за да не позволятъ въвеждането на това промѣнение. Членъ I отъ сключения договоръ казва: „Ако нѣкоя владеюща партия въ това кралство измѣни формата на управлението въ основнитѣ му начала, като даде на държавния глава неограничено право да създава закони, да обявява война, да вдига данъци, да свиква Събранията, да назначава на държавнитѣ служби безъ съгласието на сейма, тѣхни в. ще гледатъ това събитие като обявяване война и на двѣтѣ държави. Настоящия таенъ договоръ ще има сѫщата власть и сила, като да бѣше вписанъ дума по дума въ главния съюзенъ договоръ".

Сега всичкитѣ усилия на Остермана се обърнали, да не допустне приготовляющето се съгласие между двѣтѣ партии за прокарванието на реформата. Неговитѣ усилия се увенчали

съ успѣхъ: руската партия не се съгласила на предлаганото промѣнение и довела работата до тамъ, щото било забранено да се повдига въпросъ за измѣнението на конституцията. Този резултатъ костувалъ на руската държава 1,665,000 лева; всичкитѣ руски партизани получвали по 1,200 лева месечно, а агитаторитѣ двойно. А за да се извлече всичката полза отъ благоприятното настроение и да се завърши сейма споредъ желанието на царицата, Остерманъ поискалъ още 150,000 рубли, които били отпуснати, защото войната съ Турция изисквала, щото Шведитѣ да бѫдѫтъ заняти само съ вѫтрешнитѣ си работи.

Въ началото на 1770 сейма се закрилъ безъ да предприеме въвежданието на нѣкакви реформи. Негодуванието се увеличило още повече. „Нашата партия би се съвършенно разпаднала, явявалъ Остерманъ, ако не бихъ успѣлъ да склоня благонамереннитѣ, да се завърнатъ тукъ подиръ празницитѣ и да харча за поддържанието имъ, за което съмъ заелъ пари отъ банкеря, чакайки обещанитѣ 50,000 рубли. Извадете ме отъ безпокойствие, като ми изпратите тая сума. Азъ бихъ изпълнилъ и другото ваше желание, да въведа отново благонамереннитѣ въ сената, ако бихъ ималъ пари“ [1]). Паритѣ били изпратени, но съ тѣхъ не можало да се изкорени негодуванието у Шведитѣ и тѣхнитѣ опасения отъ рускитѣ стремления. Когато Остерманъ донасялъ за това положение на работитѣ, Екатерина написала на рапорта му: „Каквото и да говорятъ държавнитѣ служители, всѣкой Шведъ, който обича своята свобода, трѣбва да признае, че Руссия е най силната защитница на шведскитѣ волности, за което трѣбва да се напиши на Остермана, почесто да го повтаря на Шведитѣ, които сѫ превързани къмъ своитѣ волности“ [2]). Но идеята за едно ограничение на сѫществующитѣ злоупотребления съ голѣмитѣ свободи растяла всѣкой день повече. Войната между Турция и Руссия, която свързвала рѫцетѣ на последнята, да не може съ сила да защити полезнитѣ за нея свободи, увеличавала още повече желанието да се въведе поскоро преобразованието. Слуховетѣ за единъ държавенъ превратъ захванали още по-силно да се разпръскатъ, което карало царицата да пиши на Остермана: „Времето отъ день на день ни показва, че злонамеренната

[1]) Соловьевъ. — XXVII, 187.
[2]) Ibid. 188.

въ Швеция партия, съставена отъ кралски и френски креатури, никакъ не се отказва отъ своето намерение, да премахне законната форма на управление, а даже се стреми съ всички сили да ускори събитието"[1]). Съ сжщото писмо се изпращали 30,000 рубли за противодействие на преобразованието.

Въ началото на 1771 се поминалъ шведския цраль Адолфъ Фридрихъ и на престола дошелъ Густавъ III. Като съобщавалъ това въ Петерсбургъ, Остерманъ искалъ нови суми „за подържанието на благонамереннитѣ патриоти, които се стремятъ за запазванието на народната свобода", защото новия краль давалъ всички признаци, че е решенъ да направи по всѣкакъвъ начинъ опасното преобразование. Презъ тая година щѣли да ставатъ избори за новъ сеймъ, отъ резултата на които щѣла да зависи сждбата на настоящето управление въ Швеция. Руския посланникъ смѣталъ, че за да може да спечели партията на благонамереннитѣ патриоти", ще сж потрѣбни 250,000 рубли. Паритѣ били похарчени, но болшинството било спечелено само въ селското съсловие. „Победата костувала толкова скжпо, щото презъ Априлий Остерманъ изпратилъ нароченъ куриеръ въ Петерсбургъ, да донесе пари, като заявявалъ, че у него останали само 9000 рубли. Екатерина написала на Панина: „По-добрѣ е да дадемъ пари, нежели да видимъ самодържавно управление въ Швеция. И така, постарайте се, щото Остерманъ да бжде снабденъ съ нуждната сума и на време". Тая нуждна сума била 337,900 рубли"[2]). При всичкитѣ тези пари Остерманъ пакъ се оплаквалъ, че „въ Швеция не сжществува нито едно печатно политическо съчинение, гдето да се не говори за рускитѣ действия въ Полша и да се не доказва, че сжщата участь очаква и Швеция съ настоящето ѝ управление". Но рускитѣ пари надвили. Остерманъ успѣлъ да прокара болшинството отъ благонамереннитѣ, като получилъ други още 100,000 рубли отъ Петерсбургъ. Като ги изпращалъ, Панинъ му писалъ, че той трѣбва да се старае, щото „въ бждящия сеймъ да бждятъ запазени главнитѣ точки на основната наша политика", които били „1) задържанието цѣлостьта на шведската форма на управление и 2) и отвращението на Швеция,

---

[1]) Соловьевъ. — XXVII, 190.
[2]) „ — XXVIII, 307.

да не предприеме една диверсия въ продължение на нашата война съ Портата".

Густавъ III, обаче, като виждалъ какъ съсѣдитѣ на Швеция експлоатиратъ народнитѣ свободи въ своя полза, още съ възкачването си на престола захваналъ да работи за избавлението на държавата си отъ това зло. Той предприелъ най напредъ да помири двете враждебни партии, които се подържали отъ френски и руски пари, но не успѣлъ. Руската партия взела на всѣкжде върхъ, следъ като Остерманъ похарчилъ други 100,000 рубли. „Сега, пишалъ той (1/VII, 1771) на Панина, следъ спечелването на болшинството и въ тритѣ съсловия, всичката власть по тукашнитѣ закони се намира въ ржцетѣ на нашата партия и до колкото може да се предвижда, не само че всѣка опасность противъ насъ е предотвратена, но отъ н. и. в. зависи да определи началата на най тѣсното превързване на Швеция къмъ Руссия"[1]). За да превари едно подобно *превързване*, шведския краль не преставалъ да работи за едно промѣнение въ формата на управлението. Като средство да се противодействува на неговото решение, въ Петерсбургъ било решено, да се изпрати въ Швеция храна за 50,000 рубли. Руската партия добила нови сили. „Презъ Септемврий тя надделяла въ селското съсловие; но тая победа костувала на Остермана 229,400 лева, които той заелъ. Въ Стокхолмъ били отправени още 100,000 рубли. Но въ половината на Октомврий Остерманъ писалъ, че тия пари сж недостатъчни и Екатерина отправила на Панина една записка: „ако изпратенитѣ напоследъкъ пари на графа Остерманъ сж недостатъчни и вие мислите, че трѣбва да му се изпратятъ още, то изпратете му толкова, щото употребенитѣ му до сега усилия да не отидатъ напраздно"[2]). Въ края на Ноемврий Остерманъ получилъ още 100,000 рубли, а пенсиитѣ на разнитѣ шведски политици били увеличени за насърдчение. Пенсията на № 2 покачили на 3,000 рубли годишно; тая на № 6 - на 4,000 и т. н.

До когато Руссия господствувала въ Швеция съ помощьта на тия подкупи, въ сжщото време и съ сжщитѣ средства тя успѣвала да постигне първото раздѣление на Полша. Това събитие не останало чуждо за вниманието на Шведитѣ, особенно за това на Густава III. Още въ 1768, когато Руссия

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 311.
[2]) Ibid. 312.

хозяйничала и въ Полша, както въ Швеция, Густавъ III пишалъ въ своя дневникъ и следующето: „Въ Варшава били държани два съвета и въ тези съвещания било решено, щото краля и сената да се обърнатъ къмъ руската императрица да искатъ нейното покровителство. Това е позоръ! . . . А! Станиславъ Августъ! Ти не си краль; ти не си гражданинъ даже! Умри за спасението независимостьта на Отечеството, но не приемай недостойното иго съ праздна надѣжда да запазишъ сѣнка отъ могущество, което единъ указъ отъ Москва ще накара да изчезне". А по-надолу прибавлявалъ: „Поляшкитѣ известия сѫ все сѫщитѣ: анархия и подкупи. Сѫщото ще бѫде и съ насъ, ако не си помогнемъ съ нѣкои силни мѣрки". А изъ вѣстницитѣ се четяло: „Време е да обърнемъ внимание на нашето утрѣшно бѫдѫще. Насъ ни заплашва сѫщата участь, както и Поляцитѣ, но ние можемъ още да намеримъ единъ Густавъ Адолфъ. Отъ какво произлазя нещастието на Полша? — Отъ мекостьта на законитѣ, отъ постоянното унижение на правителствената власть и отъ тамъ неизбѣжното вмешателство на съсѣднитѣ държави въ вѫтрешнитѣ работи"[1]).

При такова съзнание, подкупитѣ трудно можали да спрѫтъ желаемото преобразование. Презъ Май (1772) Густавъ III заявилъ на френския представитель, че „изтощеното му търпение не позволява вече да избира средствата за спасение независимостьта на своята корона; че него искатъ да го подчинятъ на руското иго, но той ще умре по-скоро, отъ колкото да се изложи на подобно безчестие". И въ сѫщото време изложилъ планътъ за приготовляемия отъ него превратъ. „Азъ съзнавамъ опасностьта отъ подобно едно предприятие, казалъ Густавъ III; но какъвто и да бѫде изхода му, мене ме е по-малко страхъ отъ неуспѣха му и отъ тѣжкитѣ последствия, отъ колкото отъ позора, съ който се покрива царуванието ми".

Когато въ Стокхолмъ дошло известието за сключения договоръ между тритѣ съсѣди на Полша за първото раздѣления на територията й[2]), Густавъ III побързалъ да изпълни плана, „защото се уплашилъ, едно че сѫщата участь може да сполети и Швеция при нейнитѣ сеймови бъркотии и друго, че Руссия, като развърже рѫцетѣ си въ Полша, а вѣроятно

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 385.
[2]) В стр. 96 *(Прибавления)*.

и въ Турция, ще обърне всичкитѣ си усилия за закрепление на своето влияние въ Швеция"[1]). На 19 Августъ (1772 н. с.), заобиколенъ отъ съмишленницитѣ си, краля се явявя предъ войската и следъ като получва клѣтвата ӣ за вѣрность, явява се въ Сейма, гдето, като оказалъ на опаснитѣ последствия отъ настоящето положение, накаралъ депутатитѣ да приематъ една нова конституция, която признавала на краля правдинитѣ, изброени въ приготвения по-преди проектъ. Реформата била въведена.

Изведнъжъ подкупитѣ престанали и се турило край на чуждото вмешателство. Екатерина съзнавала до колко гибеленъ е този превратъ за рускитѣ интереси, но времето не ӣ позволявало да възстанови съ сила старния редъ на работитѣ въ Швеция; продължителната и заплашающа по размѣритѣ си война съ Турция, която възбуждала завистьта на всичкитѣ велики държави, както и едвамъ извършеното първо раздѣление на Полша, принуждавали царицата да остави за сега шведския краль на мира. Въпроса, какъ да се действува противъ направеното промѣнение въ Швеция, билъ внесенъ въ Господарственния Съветъ, който решилъ: 1) понеже Руссия се намира въ война съ Турцитѣ, тя не може да се въоржжи и противъ Шведитѣ; 2) да се държи отбранително положение и безъ да се дава нѣкаква декларация противъ извършения превратъ, да се събере на шведската граница находящата се войска въ руска Финландия, да се въоржжатъ нѣколко кораби и галери, да се вематъ отъ Полша нѣколко полка за осилванието на горнитѣ войски и да се назначи за тѣхенъ главнокомандующъ единъ виденъ генералъ. Тези мѣрки били изпълнени и царицата била решена да се възползува отъ първата благоприятна минута да унищожи вредителния превратъ, защото „е произведенъ по интригитѣ и съ паритѣ на Франция, а не да се избѣгне опасностьта, на която се излагалъ краля, нито да се възвърне свободата на народа"[2]). Но благоприятната минута не се представлявала за сега: преговоритѣ въ Фокшани за миръ съ Турция били прекжснати и войната се продължила още за две години, вследствие на което Панинъ писалъ на Остермана. „Разнитѣ части на нашитѣ политически дѣла и разположения не сж узрѣли още до такава степень, за да можемъ точно да определимъ дей-

[1]) Соловьевъ. — XXVIII, 38 .
[2]) Ibid. 391.

ствията, съ които е по-удобно, по-вигодно и по-прилично да се опълчимъ за славата на н. и. в. и въ интереса на държавата противъ прогласеното самодържавие отъ шведския краль. Едно мога само да кажа съ увѣренность, че когато времето вдигне завесата за явно действувание, ние нѣма да се явимъ сами на театра, а придружени отъ добри и надѣждни помощници. До тогава благоразумието изисква да стоимъ пасивно и да бдимъ върху поведението на шведския краль, като се задоволяваме малко по малко да приготовляваме тайно нашата отбрана и опълчение . . . Между това, за да можемъ при бѫдѫщето наше предприятие въ полза на народната шведска свобода, да имаме въ самата Швеция едно известно съдействие, потрѣбно е, щото вие, безъ да предизвиквате нѣкакво съмнение или подозрение, да се стараете безъ никакъвъ шумъ, не само да запазите, но и да увеличите приятелството и довѣрието на нѣкои отъ най надѣжднитѣ и изпитани водители на предишната благонамеренна партия, като ги насърдчавате съ несъмненна надѣжда за едно близко и действително промѣнение на настоящето робство за отечеството имъ, а споредъ това да ги задължавате, тѣ сами малко по малко да приготовляватъ по единъ изкуственъ начинъ духътъ на своитѣ приятели къмъ бѫдѫщата борба за общото благо, безъ обаче да компрометирватъ себе си безъ полза" [1]). Въ отговоръ на това наставление, Остерманъ пиши: „Като зная бѫдѫщитѣ намерения на н. и. в., азъ нѣма да престана, до колкото благопристойностьта го позволява, да усилвамъ подъ рѫка настоящето недоволствие, като съобразявамъ внушенията и откровенностьта си съобразно съ изказаната къмъ мене довѣренность. Азъ съмъ съставилъ списъка на лицата, въ недоволствието на които не се съмнявамъ. Но тъй като тези лица сѫ отбележени у краля като руски креатури и сѫ отстранени отъ управлението, то освень едно скрито съдействие, друго не може да се очаква отъ тѣхъ, защото ги следятъ на всѣка крачка. До когато не сполучимъ да отдѣлимъ отъ краля брата му, херцога Фридрихъ, и да го обърнемъ къмъ нашитѣ начала, никой отъ голѣмитѣ господа нѣма да се обяви" [2]).

Екатерина не можила да предприеме възстановлението на стария редъ и подиръ сключванието на миръть съ Турцитѣ (Кай-

---

1) Соловьевъ — XXVIII, 39.
2) " XXIX, 77.

нарджикския), защото *освобождението* на Кримъ, както и работитѣ въ Полша, я принуждавали да пази всичкитѣ си сили противъ негодующата Турция. Така била оставена да се затвърди извършената противъ нейното желание реформа въ Швеция.

Тая реформа, която на пръвъ погледъ се представлява като гибелна за свободата на Шведитѣ, наопаки, спасила тая свобода отъ погибель. Неприятелското настроение на Турция, поляшкия въпросъ и Пугачевъ не позволили на Русия да употреби сила противъ тая реформа, както направи въ Полша. Чрезъ това временно ограничение на народнитѣ свободи, уползотворявани повече отъ външнитѣ врагове, отъ колкото отъ народа, Швеция се избавила отъ участьта на Полша. Днесь тя има свободолюбива конституция и национални учреждения, когато Полша и подобнитѣ ѝ държавици, жителитѣ на които били заслѣпени отъ съблазнителната свобода, подкрепляванa отъ чужденци, сѫ принудени днесь да теглятъ тежкото чуждо владичество.

III

(Къмъ стр. 14).

Сродяване между царствующитѣ фамилии.

Това културно средство за завоевание се срѣща най често въ историята на срѣднитѣ вѣкове. То е употребявано отъ завоеватели, които, вмѣсто да си послужатъ съ оржжието за разширение на своитѣ земи, ползували се отъ своето духовно величие за да обвържатъ чуждитѣ владетели съ роднински врѫзки и да наложатъ на потомцитѣ имъ държавната си власть.

И нашитѣ български царе сж се опитвали да го употребятъ срѣщо Византия, но безуспѣшно, защото, тѣхното величие се е състояло само въ грубата сила на оржжието имъ и сж се лишавали отъ духовния блѣсъкъ, който обусловлюва успѣха на този начинъ на завоевание. Така, Симеонъ като обсадилъ Цариградъ (913) и като видялъ, че съ сила не ще успѣе да го вземе, съгласилъ се да ожени дъщеря си за Византийския императоръ, Констатинъ Багрянородний, за дано чрезъ нея да присъедини цариградската корона къмъ българската; но безъ успѣхъ. Като се намерили въ по-благоприятно положение, Византийцитѣ отказали да вcase Симеоновата дъщеря за своя императрица.

Наопаки, Византийцитѣ съ своята държавническа мждрость сж употребявали успѣшно това средство срѣщо България. Така, чрезъ жената на царь Петра (927—968), Мария, дъщеря на византийския императоръ Романъ, тѣ успѣватъ да повдигнатъ българския народъ срѣщо негови царь. Когато възстанието се обявило явно, Петръ, по поученията на своята жена, питалъ въ Цариградъ, какъ трѣбва да се постжпи съ недоволнитѣ. „Византия не се скжпила въ своитѣ съвети и не отказвала своето съдействие. Но и съветитѣ, и съдействието й били явно отправени за увеличението на затруднителното положение на Петровото правителство. . . . Така византийцитѣ подъ сѣнката на своята дружба съ българското пра-

вителство, като се ползували отъ нея да откриватъ всичкитѣ държавни тайни на България, деятелно работили за разложението на нейното могущество. По този начинъ тѣ се надѣвали да си отнематъ съ време направенитѣ на България отстѫпки"[1]). Отъ интригитѣ на царицата Гъркиня произлѣзло най напредъ изселването на голѣма часть отъ възстаналитѣ войски въ Атина и сетне раздѣлението България на две царства: източно и западно; а подиръ това покорението на източното отъ Святослава и отнеманието му отъ Византийцитѣ, които лесно покорили следъ това и западното, та държали подъ своята власть 150 години цѣла България. Такова било следствието отъ тая женитба.

Това средство за разширение владенията е най сполучливо употребявано отъ Австрия. Отъ тамъ е произлѣзло и известното изречение: **Bella gerant alii; tu, felix Austria, nube; Nam quae Mars aliis, dat tibi regna Venus**. Което ще рече: Други побеждаватъ съ бой; ти, щастлива Австрио, съ женитби; на другитѣ Марсъ дава земи, а на тебе Венусъ.

Въ 1477 въ Австрия царувалъ Максимилиянъ I. Чрезъ оженванието си за холандската кралица, Мария Бурбонска, Холандия била присъединена къмъ Австрия. Въ 1521 единъ отъ внуцитѣ на сѫщия австрийски императоръ, Фердинандъ, билъ уженен за дъщерята на Владислава VII, краль бохемски и унгарски. Следъ смъртьта на баща ѝ, тя наследила Бохемия и Унгария, които преминали къмъ владенията на мѫжа ѝ. Владението на Испания, както и това на Италия, било сполучено все чрезъ женитби и сродявания.

Наполеонъ I се стремилъ чрезъ своитѣ роднини да направи отъ Европа една само държава, като ги женялъ, или ги пращалъ за господари на земитѣ, които искалъ да завладее. Той вѣрвалъ, че роднинскитѣ връзки могѫтъ лесно да прехвърлятъ една царска корона върху главата на този, комуто тя се дължи. Въ повечето случаи той сполучилъ[2]). Така постѫпилъ Наполеонъ съ всичкитѣ си слаби съсѣди, които билъ принуденъ да гали, до когато се разправи съ по-силнитѣ си съперници. Своитѣ намерения той съобщавалъ само на първитѣ си съветници. „Моя планъ е да присъединя Ис-

[1]) Дриновъ. — *Южные славяне и Византія въ X вѣкѣ.* 69—70.

[2]) Този е единъ отъ мотивитѣ, които сѫ диктували чл. 3 отъ Берлинския договоръ, съ който българския престолъ се обявява недостѫпенъ за никой членъ отъ царствующитѣ фамилии на великитѣ сили.

пания къмъ Франция. Азъ ще ѝ дамъ една конституция и една камара; царь Алексацдръ ще се съгласи, като му изоставя Турция до Дунава"[1]), имъ говорилъ той и пращалъ брата си Иосифа да царува надъ Испанцитѣ, като му казвалъ на тръгвание: „Нѣма вече Пиринеи". Испанския народъ, за когото билъ неизвестенъ Наполеоновия планъ, посрѣщналъ съ радость новия си краль. Когато малко по малко излѣзли на яве плановетѣ на френския императоръ, Испанцитѣ изгонили брата му и следъ много възстания и битки успѣватъ да осуетятъ планътъ на Наполеона.

Сѫщото средство употребилъ Наполеонъ и въ Холандия, за владетель на която изпратилъ брата си Лудовика. „Иди, царувай надъ този народъ, . . . но не забравяй, че си Френецъ"[2]), му казвалъ той на изпращание. Това царувание прилича до известна степень на царуването на първия български князь, Александръ Батембергъ, комуто на изпращание Бисмаркъ бѣше казалъ: „Иди, князувай, да имашъ приятни възпоминания на стари години". Новия холандски краль, Лудовикъ, билъ човѣкъ честенъ и като подозиралъ съ каква цель се изпраща, не искалъ да служи като орѫдие на брата си, за това отказалъ въ началото царската корона, която му предлагали. Но всесилния му братъ го принудилъ да я приеме. Той склонилъ, съ надѣжда, че времето може да измѣни братовитѣ му планове. Щомъ стѫпилъ въ новото си отечество, той се заловилъ ревностно да урежда страната; но скоро билъ принуденъ да се увѣри, че трудно ще може да помири интереситѣ на Холандия съ тия на френския императоръ. Въ начало намеренията на Наполеона били само едни предположения за холандския краль, за това той билъ наклоненъ да вѣрва, че може да е назначенъ дълго да управлява; но когато Наполеонъ почналъ да му предписва какво да върши, всичкитѣ му съмнения за низката роль, която билъ предназначенъ да играе, изчезнали. Той трѣбвало да разбърква вмѣсто да урежда работитѣ и да ги докара до този редъ, щото злочеститѣ Холандци да приематъ като благодеяние присъединението на отечеството имъ къмъ Франция.

Когато планътъ на Наполеона станалъ явенъ, Лудовикъ престаналъ да слуша заповѣдитѣ му и решилъ да царува само за Холандия. Това неочаквано поведение му навлѣкло

1) Ségur. — *Napoléon I et 1812. I,* 35.
2) Du Cassc. — *Les rois frères de Napoléon.*

непремиримата умраза на френския императоръ, който решилъ да го свали и да тури на мѣстото му другъ, който да го слуша. Наполеонъ употребилъ за тая цель хитрость, защото се предпазвалъ, да не би Холандцитѣ да подсѣтятъ намеренията му, ако поиска несилственно да извърши това. Той се сторилъ, че се грижи за Холандия не по-малко отъ колкото за Франция, и за да увѣри свѣтътъ въ това, отцепилъ отъ Германия едно княжество (Berg) и вмѣсто да го прибави къмъ своитѣ владения, отстѫпилъ го на Холандия, за да увеличи територията ѝ. Холандцитѣ се радвали за това нечувано благодеяние и захванали да гледатъ въ Наполеона най-голѣмия и безкористенъ свой доброжелатель, който се грижи за тѣхното благоденствие. Но краль Лудовикъ трѣбвало скоро да се увѣри, че това било само едно залъгало, да заслѣпи Холандцитѣ, да се не предпазватъ. Той билъ поканенъ на гости у брата си въ Парижъ. Тая покана му се видяла съмнителна, но билъ принуденъ отъ съветницитѣ си да отиди, да поблагодари на холандския покровитель. Когато стигналъ въ френската столица, той билъ хванатъ като робъ и френскитѣ войски се натрупали да навлѣзатъ въ земята му, останала безъ началникъ. Холандцитѣ искали да се противятъ на това навлазяние, до когато не получатъ противна заповѣдь отъ своя краль. Наполеонъ заповѣдалъ на Лудовика да се разпореди, щото френската войска да бѫде приета въ Холандия като покровителска, за да нѣма какво да кажатъ другитѣ държави. Когато злочестия холандски краль се възпротивилъ решително, да стане предатель на новото си отечество, Наполеонъ съ насмивка му отговорилъ: „Е добрѣ, избирай: или заповѣдай, да не се противятъ въ Холандия, или ето указа, съ който ще я присъединя цѣла къмъ моитѣ земи; ти си въ рѫцетѣ ми и не ще можешъ да се върнешъ вече". Въ сѫщото време му предложилъ, да отстѫпи една хубава часть отъ владенията си на Франция въ замѣна на дадената ѝ по-преди область Berg. Поставенъ въ такова положение Лудовикъ се съгласилъ съ исканията на силния си братъ, съ намерение да избѣгне тайно въ кралството си и да вземе мѣрки за запазвание на останалото. Но веднъжъ съгласието му получено, Наполеонъ заповѣдалъ да го арестуватъ, за да го има на рѫце, до когато довърши всичкия си планъ. Държалъ го той три месеца, презъ което време го принудилъ да направи всичко, що би показвало, че при-

съединението на холандскитѣ земи става съ съгласието на самитѣ жители. Когато всичко било приготвено, той го пусналъ да си отиди. Съ него навлѣзли и френскитѣ войски като покровителски и скоро заематъ цѣлата страна, посрѣщани на всѣкжде съ радость, защото Холандцитѣ вѣрвали, че това се прави пакъ за тѣхна полза. Френския главнокомандующъ получилъ наставления отъ Наполеона, да се разпорежда безъ да иска съгласието на холандския краль и да гледа на него като на несжществующъ. Лудовикъ се убедилъ вече окончателно, че неговата участь, както и тая на Холандия, сж решени и заявилъ на Холандцитѣ, че понеже Наполеонъ счита него за виновенъ, той за доброто на Холандия се отказва отъ престола въ полза на сина си,[1]) защото такова било желанието на холандския доброжелатель. Съ такива надѣжди се хранятъ малодушнитѣ. Още не излязалъ изъ предѣлитѣ на бившето си царство и Наполеонъ обявилъ Холандия за френска областъ (11 Юлий, 1810).

Сжщия начинъ Наполеонъ употребилъ и въ Германия. Тукъ действията на този завоеватель много приличатъ на нашето освобождение. Следъ като победилъ Нѣмцитѣ, много отъ земитѣ на които всичкитѣ френски крале сж гледали да завладеятъ, той, за да не предизвика всичкитѣ други държави, да се съединятъ противъ безграничното увеличение на силитѣ му, съгласява се въ Тилзитъ, да създаде отъ окупиранитѣ земи едно ново царство, наречено Вестфалско, нѣщо колкото нѣколко Българии. За да си обезпечи присвоението на това господарство, той му дава за краль третия си братъ, Жерома. Мѣркитѣ захванали да се взематъ още въ първия день отъ създаванието на новата държава. Конституцията, както и първитѣ закони и разпоредби, били приготвени въ двореца на Наполеона, за да могжтъ да улеснятъ проектитѣ му. Всичкитѣ държавни служби, които имали нѣкаква важность, завоевателя заповѣдалъ да се повѣряватъ на Френци. Кральтъ не можалъ да смѣни ни единъ колко годе важенъ чиновникъ безъ предварителното съгласие на Наполеона. Не се минало много време и създателя на Вестфалското кралство предложилъ да се дадж̀тъ природни граници между владенията на двамата братя и по този начинъ си присъединилъ най богатитѣ му и плодородни части, като далъ срѣщо тѣхъ една

---

[1]) П› сжщитѣ мотиви първия нашъ кн. Александръ се отказа отъ българския престолъ (в. Прокламацията му).

ивица, отъ която можалъ да се отрече за сега, за да слъже беззащитнитѣ Нѣмци. Лишено отъ тези си земи, Вестфалското кралство не било въ състояние да плаща тежкитѣ дългове, съ които го натоварилъ създателя му. Скоро Жеромъ билъ принуденъ да отстжпи голѣма часть отъ територията на Вестфалия, за да може да изплати държавнитѣ ѝ дългове. Останалата часть, като не била въ състояние да сжществува като отдѣлна държава, била сжщо премахната не следъ дълго.

По сжщия начинъ Наполеонъ постжпилъ съ Неаполитанското кралство, което далъ на брата си Иосифа, а по-сетне на зетя си Мюра. Сжщата участь постигнала Италиянското кралство, което далъ на зетя си, Евгений Бохарне. Посрѣдствомъ тѣхъ френския императоръ успѣлъ да присвои цѣлия Апенински полуостровъ.

Подобни примѣри има съ стотиний въ политическата история на народитѣ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ГЛАВА III. Стр. 32.

Третя руско-турска война. Начало на рускитѣ сношения съ Християнитѣ въ Турско.

ГЛАВА IV. Стр. 56.

Четвърта руско-турска война. Анна Иванова.

ГЛАВА V. Стр. 69.

Пета руско-турска война. Екатерина II. Кючукъ-Кайнарджийски договоръ.

ГЛАВА VI. Стр. 146.

Шеста война. Яшский договоръ.

ГЛАВА VII. Стр. 192.

Седма война. Александръ I и Наполеонъ I.

ГЛАВА VIII. Стр. 297.

Осма руско-турска война. Николай I. Дибичь Забалкански. Одринския договоръ.

ГЛАВА IX. Стр. 363.

Кримска Война. Парижски договоръ.

Десета (освободителна) война. Санстефанска България. Берлинский договоръ.

Прибавления.

I. Освобождение. Стр. 1.

II. Покровителство. Стр. 21.